Өзбекстан Республикасы
Жоқары ҳәм орта арнаўлы билимлендириў министрлиги

Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы

«Қарақалпақстанда педагогика илимин раўажландырыўдың актуаль мәселелери: бүгин ҳәм келешек» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция МАТЕРИАЛЛАРЫ

«Қорақалпоғистонда педагогика илм-фанини ривожлантиришнинг долзарб масалалари: бугун ва келажак» мавзусидаги Республика илмий-назарий анжуман МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

Республиканской научно-теоретической конференции на тему «Актуальные вопросы развития педагогической науки в Каракалпакстане: сегодня и будущее»

Нөкис – 2022

Өзбекстан Республикасы
Жоқары ҳәм орта арнаўлы билимлендириў министрлиги
Әжинияз атындағы
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы

«Қарақалпақстанда педагогика илимин раўажландырыўдың актуаль мәселелери: бүгин ҳәм келешек» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференция МАТЕРИАЛЛАРЫ

«Қорақалпоғистонда педагогика илм-фанини ривожлантиришнинг долзарб масалалари: бугун ва келажак» мавзусидаги Республика илмий-назарий анжуман МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

Республиканской научно-теоретической конференций на тему «Актуальные вопросы развития педагогической науки в Каракалпакстане: сегодня и будущее»

Нөкис – 2022

«Қарақалпақстанда педагогика илимин раўажландырыўдың актуал мәселелери: бүгин ҳәм келешек» атамасында илимий-теориялық конференция материаллары. Нөкис. НМПИ баспаханасы 2022 ж. 490 бет.

«Қарақалпақстанда педагогика илимин раўажландырыўдың актуал мәселелери: бүгин ҳәм келешек» атамасындағы илимий-теориялық конференция материалларына Республикамыздың жоқары ҳәм орта арнаўлы оқыў орынлары профессор-оқытыўшылары, докторантлар, магистрантлар, студентлер ҳәм улыўма орта билим бериў мектеплери оқытыўшыларының илим-изертлеў ҳәм тәлим-тәрбия мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуны ҳәм онда көрсетилген дереклердиң дурыслылығына авторлар жуўапкер.

Редколлегия қурамы:

1.	**Б.П. Отемуратов**	НМПИ ректоры, редколлегия баслығы ф-м.и.д., доц.
2.	**М.А. Жалелов**	НМПИ Илимий ислер ҳәм инновациялар бойынша проректор, редколлегия баслығы орынбасары ф-м.и.к., доц.
3.	**Қ.А. Қодиров**	НМПИ Жаслар менен ислесиў бойынша проректоры п.и.д., доц.
4.	**У.К.Сейтжанова**	НМПИ Баслаўыш тәлим факультети деканы п.и.к., доц.
5.	**Т.Т.Утебаев**	-НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы баслығы, п.и.д., доц.
6.	**Қ.Сейтмуратов**	НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы доценти, п.и.к.
7.	**Т.А.Есемуратова**	-НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы үлкен оқытыўшысы
8.	**Н.П. Каипов**	-НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы ассистент оқытыўшысы
9.	**Х.Х.Ерлепесова**	-НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы ассистент оқытыўшысы

1-СЕКЦИЯ. ПЕДАГОГИКА ТАРИЙХЫН ИЗЕРТЛЕЎДИ РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ ҲӘМ ЖЕТИЛИСТИРИЎДИҢ АКТУАЛ МӘСЕЛЕЛЕРИ

ТАЪЛИМ МАЗМУНИНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ВА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ - ДАВР ТАЛАБИ

Утебаев Т.Т. *- НДПИ, Умумий педагогика ва психология кафедраси мудири, п.ф.д., доцент*

Республикамиз ижтимоий-иқтисодий ва маърифий соҳаларида амалга оширилаётган модернизациялаш жараёнлари узлуксиз таълим тизимига ҳам бевосита таъсирини кўрсатмоқда. Бу ўз навбатида, замонавий таълим муҳитининг муҳим тавсифи ҳамда шахс имкониятлари муваффақиятли амалга оширилишининг шарти сифатида таълим парадигмаларини такомиллаштириш, унинг таркибий қисмлари функционал ва концептуал муаммолари ечимини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда. Узлуксиз таълим тизими ижтимоий соҳалар ҳамда иқтисодиёт тармоқларини модернизациялаш шароитида муҳим ижтимоий институтлардан бири сифатида таълимий, тарбиявий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий функцияларни бажармоқда. Уларнинг муваффақиятли бажарилишини таъминлаш учун ўқувчиларда ижодий ва мустақил фикрлаш, касбий етуклик ва юксак маънавиятни шакллантирувчи педагогик шарт-шароитлар яратилиши лозим.

Мазкур муаммолар педагог-ходимлар малакасини ошириб келганидан сўнг таълим муассасалари ички бошқаруви тизимида ҳам кузатилиб, бошқарувнинг директив хусусиятга эга эканлиги, бошқарув фаолиятида педагоглар жамоасининг иштирок этмаслиги, инновацияларнинг муассаса имкониятлари ва эҳтиёжларини ҳисобга олмаган ҳолда жорий этилиши, педагог-ходимларнинг ёш хусусиятлари етарлича эътиборга олинмаслиги каби ҳолатлар таълим сифатини таъминлашга салбий таъсир кўрсатгани аниқланган.

Шунинг учун малака ошириш тизимига мураккаб таркибга эга бўлган ижтимоий тизим сифатида қараб, ундаги таълим сифати дейилганда истеъмолчиларнинг талабларига мувофиқликни тушуниш мумкин.

Малака ошириш курсларидаги таълим жараёни унинг сифатини баҳолашни тизимли ташкил этиш, яъни мониторингни жорий этиш заруриятини талаб этади. Мазкур мониторинг бир ёқламалик тавсифига эга бўлиб, у, асосан, педагог-ходимларнинг сўнггидаги тайёргарлиги савияси, ўқув модуллари бўйича таълим самарадорлиги, машғулотлар сифати, тингловчиларнинг ўтилган дарсларни баҳолаши, таълим муҳитининг ташкил этилиш сифати, амалга оширилган ўқув, тарбиявий ва маънавий-маърифий тадбирлар савиясига доир маълумотларни олиш имкониятини беради. Мониторинг натижалари таълим жараёни сифати тўғрисида маълум даражада ахборот беради, лекин таълим сифатига таъсир этиш ва уни бошқариш учун етарли эмас.

Малака ошириш жараёнидан сунг таълим сифати – малака ошириш таълим муассасасидаги таълим жараёнларининг давлат талабларига, эришилиши мумкин бўлган натижаларга, мезон ва кўрсаткичларда ифодаланган ижтимоий ва шахсий кутишларга мослик даражасини акс этдирувчи умумлаштирилган хусусият тарзида таърифланади.

Бугунги кунда малака ошириш курсларидаги таълим сифатини баҳолаш таълим дастурлари, профессор-ўқитувчилар таркиби, шунингдек, ўқув жараёнининг ахборот ва моддий-техника таъминоти сифатини баҳолашни қамраб олади.

Таълим дастурини амалга ошириш самарадорлиги таълим бериш методи, ўқитиш сифатини баҳолаш механизмининг мавжудлиги ва самарадорлиги, тингловчининг курс якунидаги савияси каби кўрсаткичлар орқали баҳоланади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ички назорат тизими ёрдамида тўпланган маълумотлар асосида муассасадаги таълим сифатининг ташқи экспертизасини етарли даражада холис ўтказиш мумкин бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги «Олий таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-2909-сонли Қарорида Олий таълим тизимини келгусида янада такомиллаштириш ва комплекс ривожлантириш бўйича энг муҳим вазифалар этиб қуйидагилар белгилаб олинди:

Педагог кадрларнинг касб маҳорати сифати ва савиясини узлуксиз юксалтириш, хорижда педагог ва илмий ходимларнинг малакасини ошириш ва стажировкасини ўтказиш, олий таълим муассасалари битирувчиларини PhD ва магистратура дастурлари бўйича ўқитиш, олий таълим муассасалари ва қайта тайёрлаш ва малака ошириш марказлари ўқув жараёнларига юқори малакали хорижий олимлар, ўқитувчи ва мутахассисларни кенг жалб қилиш қилиш.

ОТМ педагог-ходимларинининг малакасини ошириш таълими мазмуни ва сифатига қўйиладиган давлат талабларини уларнинг касбий фаолият хусусиятларини эътиборга олган ҳолда табақалаштирилган ёндашув асосида ишлаб чиқилиши малака оширишда таълим сифатини таъминлаш ва ўқитиш сифатини такомиллаштиришнинг муҳим омили ҳисобланади.

Шунинг учун ОТМ ларда таълим сифатини оширишда – Хорижий давлатларда, МДҲ мамлакатларида ва Республикамиздаги малака ошириш таълим муассасаларида малакасини ошириб келган педагог-ходимларнинг тажрибаларига асосланган намунали очиқ дарсларини ташкил қилиш ва бу дарслар натижаларини ўзаро таққослаб ўрганган ҳолда, (баҳолашда талабалар ҳам қатнашади) дарс сифати ўрганилиб (хорижда, МДҲ давлатларида ва Республикамизда малака оширишдан ўтган) уларнинг компетентлик даражалари баҳоланиши ва мос равишда рағабатлантирилишлари лозим.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ҒОЯВИЙ ТАРБИЯНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Қодиров Қ. *- Ажиниёз номидаги НДПИ,*
Ёшлар масалалари ва маънавий-маърифий
ишлар бўйича проректори

Мамлакатимизда маънавият, миллий ғоя, маънавий-ахлоқий тарбия каби масалалар давлат сиёсатининг бош масаласи сифатида ҳам энг кўп муҳокама қилинаётган мавзуларга айланди. Ёшларнинг яхлит дунёқарашини шакллантиришда, уларнинг ижтимоий фаоллигини оширишда маънавий

қадриятларнинг етакчи ролини эътироф этиш, бу ўринда эса меҳрибонлик, раҳм-шафқат, виждон, ҳамдардлик, сахийлик, масъулият каби маънавий-ахлоқий қадриятлар талабаларнинг терминал ва инструментал компетенцияларига, маънавий-ахлоқий фазилатларига айлантирилмоғи зарурлиги дасвлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди.

Бугун мамлакатимиз ўз олдига эзгу мақсадлар билан «Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари» ғояси ила тараққиётнинг 3-даври пойдеворини яратишга киришди. Бу эса бугунги ёшлар билан бевосита ишлашадиган таълим-тарбия муассасаларининг барча бўғинларида фаолият юритаётган масъулларга, жамоат ташкилотлари одимларига ҳамда униб-ўсиб келаётган юртимизнинг эртанги кун эгалари бўлган ёшларга жуда катта талабларни қўймоқда.

Бундай шароитда олий таълим муассасалари ходимларидан ҳар қачонгидан кўра фидоийликни, кўпроқ ўқиб изланишликни, бугунги голбаллашув жараёнида ёшларимизга ҳақиқий маънода устозлик қилиб, тўғри йўналтира олишликни, энг асосийси, ҳурматли устоз сифатида шахсий намуна бўлишликни талаб қилмоқда.

Ёшларимиздан эса, ахборот, коммуникатив маданият, ижодий, креатив, инновацион ривожланиш қобилияти, иш, касбий муносабатлар компетенцияларини ва кескин рақобат талабларига жавоб беришни, ўзида тадбиркорлик ва лидерлик фазилатлари билан бирга Ватанга садоқат, мустаҳкам мафкуравий иммунитет ва масъулиятни ўз зиммасига олишни талаб этмоқда. Зеро азалий миллий қадриятларни қадрсизлантирувчи «оммавий маданият», информацион хуружлар, ахлоқсизлик фалсафаси, экстремизм, нигилизм, «дунё фуқаролиги»ни (космополитизм), миссионерлик, прозелитизмни мадҳ этувчи сайтлар, турли шоулар, кўнгилочар кўрсатувлар ва мусиқий каналлар бугунги глобал ва локал маънавий ҳаётимизнинг объектив манзараларига айланмоқда.

Демакки, бу шароитда олий таълим муассасалари маънавий-маърифий ишлар тизими ўз устуворликларини ёшлар маънавий идеаллари, қадриятлари ва ғоялари билан боғлиқ бўлган аниқ ахлоқий фазилатлар кластерини таъминлашга йўналтирилиши лозим. Бу фазилатлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Узлуксиз маънавий тарбия Концепциясида [1] белгилаб берилди. Мазкур Концепция узлуксиз маънавий тарбия жараёнини тизимли ташкил этиш, ёшлар орасида тарбия индикатори ва компетенцияларини тарғиб қилиш, тарбия соҳасини илғор инновацион технологияларни жалб этган ҳолда янада такомиллаштириш, ёшларнинг мустақил ҳаётга Ватанга садоқат, тадбиркорлик, иродалилик, мафкуравий иммунитет, меҳр-оқибатлилик, масъулиятлилик, толерантлик, ҳуқуқий маданият, инновацион фикрлаш, меҳнатсеварлик каби таянч компетенциялар билан кириб боришини таъминлаш вазифаси юклатилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти турли зиддиятлар кучайиб бораётган бугунги дунё манзараларида ёшларимизнинг маънавий иммунитетини кучайтириш, уларнинг бўш вақтини мазмунли ўтказиш ҳар қачонгидан ҳам долзарб эканлигидан келиб чиқиб, 5 та муҳим ташаббусни илгари сурди [2].

Президент Ш.Мирзиёев жорий йилнинг 19 январь куни «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат

ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш» [3] масалалари бағишланган йиғилишида: «...бугун дунёда кескин кураш ва рақобат ҳукм сурмоқда, манфаатлар тўқнашуви кучаймоқда. Глобаллашув жараёнлари инсоният учун беқиёс янги имкониятлар билан бирга кутилмаган муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда. Миллий ўзлик ва маънавий қадриятларга қарши таҳдид ва хатарлар тобора ортмоқда. Фақат ўзини ўйлаш, меҳнатга, оилага енгил қараш, истеъмолчилик кайфияти турли йўллар билан одамлар, айниқса, ёшлар онгига устамонлик билан сингдириляпти. Шунингдек, терроризм, экстремизм, трансмиллий ва кибер-жиноятчилик, одам савдоси, наркотрафик каби таҳдидлар хавфи ошиб бормоқда. Баъзи ҳудудларда атайин беқарорлик юзага келтирилиб, миллатлар аро тотувлигимизга раҳна солиб, норозилик кайфиятлари авж олдирилмоқда», - деб аълоҳида таъкидладилар.

Ҳурматли конференция иштирокчилари! Бугун дунёда мана ман деган энг буюк давлатлар ҳаётининг турли соҳаларида, хусусан, маънавий-маданий ҳаётда юз бераётган инқирозий жараёнларга мутахасислар томонидан фавқулодда ҳолат деб, эътироф қилинмоқда. Яъни, дунёга машҳур сиёсатчилар - Ғарб дунёси ҳалокот томон бораётганлигини қайғу билан қайд этмоқдалар. Масалан, америкалик таниқли файласуф ва сиёсий шарҳловчи П.Ж.Бьюкененнинг сўнги йилларда эълон қилинган китоблари сарлавҳаларининг номланиши ҳаммани огоҳликка чорлайди: масалан: «Буюк хоинлик: Америка суверенитети ва ижтимоий адолат глобал иқтисодиёт тангрисига қурбон этилгани ҳақида» (1998), «Ғарбнинг ҳалокати: аҳолининг камайиши ва муҳожирликнинг кучайиши мамлакатимиз ва тамаддунимизга қандай таҳдид солмоқда?» (2001), «Ўнгларнинг сўлларга айланиши» (2004), «Ғарбнинг халокати» китобларида АҚШда вужудга келган вазиятни чуқур ва атрофлича таҳлил этар экан, муаллиф ўз юртининг таназзулини, аввало, маданиятининг емирилаётганлигини, азалий урф одатларнинг йўқолаётганлигини, асрлар давомида эъзозлаб келинган қадриятларнинг топталаётганлиги билан боғлайди ва бундай ишларнинг тепасида турган «маданий инқилобчилар»ни «замонамиз толибонлари», деб атайди.

Дарҳақиқат, юртимизда ёшлар тарбияси, ғоявий тарбия масаласи Президентимиз раҳбарлигида давлат сиёсатининг устувор йўналиши этиб белгиланди: «Жаҳон тарихига назар солсак, дунёдаги энг ривожланган бешталикдаги ҳар бир халқ, аввало, маънавий бирлашуви, миллий ғояси билан юксалган. Бугун янги ҳаёт қуриш, ривожланган давлатлар қаторига чиқиш йўлидан бораётган мамлакатимизда ҳам миллий ғоя масаласи жуда муҳим аҳамиятга эга.

Ҳақиқатдан ҳам, Президентимиз таъкидлаганидек: “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир. Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавиятдир» [4].

Яқинда бўлиб ўтган йирик тадбирлар – давлатимиз раҳбарининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси [5], Ўзбекистон ёшларининг биринчи форуми [6]

ҳамда Хавфсизлик кенгашининг кенгайтирилган йиғилишида маънавият, ёшлар тарбияси ва бугунги ғоявий тарбия йўналишидаги долзарб вазифалар белгилаб берилди. Чунки бу борада ечимини кутиб турган, ўзгаришлар шамоли кириб бормаган масалалар кўп.

Афсуслар бўлсинки, айни бугунги кунда ҳам Миллий ғоянинг моҳиятини тўлиқ англаб етмаган, ёшлар тарбияси нечоғлик муҳим бўлиб турган бир пайтда, эски мафкурани тасаввур қилиб, бунга юзаки қарайдиганлар, бу менинг ишим эмас, ёки мендан кетганча эгасига етганча қабилида иш тутувчи масъуллар ҳам йўқ эмас. Шу боис ҳам Президентимизнинг кейинги нутқларида Олий таълим муассасалари фаолиятидан норозилик кайфиятилари, таълим муассасалари ўша ҳудуднинг ҳар томонлама маънавият ва маданият маркази бўлолмаётганликлари, шунингдек, жойларда, оддий аҳоли орасида давлат сиёсатини олиб боришда жонбозлик кўрсатиб, фидоийлик билан ёндошиш ўрнига сусткашликларга йўл қўйилаётганлигини алоҳида таъкидладилар.

Ҳаммамизга маълумки, давлатимиз раҳбари томонидан: «Биз яратаётган янги Ўзбекистоннинг мафкураси эзгулик, одамийлик, гуманизм ғояси бўлади. Биз мафкура деганда, аввало, фикр тарбиясини, миллий ва умуминсоний қадриятлар тарбиясини тушунамиз. Улар халқимизнинг неча минг йиллик ҳаётий тушунча ва қадриятларига асосланган», – деб бугунги мамлакатимиз мафкурасининг асосий ғояси белгилаб бердилар.

Бугунги кунда таълим муассасаларида ғоявий тарбияни модернизациялаш мамлакатимизда «Ёшларни қўллаб қувватлаш ва аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш йили» Давлат дастурида белгиланган жараёнлар билан уйғун бўлиши талаб этилмоқда [7]. Мана шундай янги тарихий вазиятда «Янги Ўзбекистонни ҳар томонлама инновацион ривожлантириш учун, 3-ренессанс пойдеворини яратишимиз учун халқимиз, ёшларимизда қайси фазилатларни кучайтириб, қайси иллатларга чек қўйишимиз керак?», деган саволларга илмий жавоблар керак. Бу саволларга эса олий таълим муассасаларининг зиёли қатлами ҳамда маънавият жавоб бериши ва халқимизни бунёдкор ишларга даъват қилиши лозимдир [7].

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, қуйидаги таклиф-тавсияларимизни беришни маъқул топдик:

1. Бугунги кунда Олий таълим тизимида фаолият юритаётган ҳар қандай бўғиндаги ходим, аввало, юртимизда ҳамда дунё ҳамжамиятида рўй бераётган воқеалар мазмунидан хабардор бўлишлиги, воқеа моҳиятини чуқур англаган ҳолда дарс машғулотлари давомида ёшларимизга биринчилардан бўлиб тўғри ва аниқ етказиш;

2. Юртимизда таълим жараёнига тадбиқ қилинган “Узлуксиз маънавий тарбия” концепциясининг Олий таълим тизимига қўйилган талабларини тўлақонли адо этиш;

3. Олий таълим муассасаларининг ижтимолий-гумантар фанлар йўналишидаги кафедралар томонидан ўқитувчиларнинг ишчи фан дастурлари ва маъруза матнлари мазмунини йилига бир марта эмас, балки тизимли равишда

бугунги ғоявий ислоҳотлар, ёшлар тарбиясига қўйилаётган талаблар асносида доимий янгилаб, бойитиб бориш;

4. Олий таълимнинг ҳар қандай бўғиндаги масъули Президентимиз раҳбарлигида олиб борилаётган давлат сиёсасати нафақат олий таълимда, балки маҳалларда ва бошқада бириктирилган ўринларда ҳам энг фаол ва ташаббускор тарғиботчиси бўлишлиги лозим.

Хулоса ўрнида таъкидлаймизки, бугунги даврнинг ўзи Республикамиз олий таълим муассаларига Янги Ўзбекистон ғоявий мафкурасининг драйвери сифатида бўлажак мутахассисларни тайёрлашда ғоявий тарбия ишларида илгари қўйилмаган янги вазифани амалга оширишни талаб қилмоқда. Яъни, илгари талабаларга миллий ғоя, бузғунчи ва бунёдкор ғоялар тўғрисида билим бериш билан чекланиб келинган бўлса, энди улардан ана шу олий мақсадларга йўғрилган бунёдкор ғоялар асосидаги билимларини ҳаётда қўллай билишни ҳам ўргатишни талаб этади. Мана шундай эзгу мақсадлар йўлида барча-барчангизга омад, ишларингизда муваффақиятлар тилайман! Этиборларингиз учун рахмат!

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1059-сон Қарори. 2019 йил 31 декабрь

2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг «Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан илгари сурилган бешта муҳим ташаббусни амалиётга жорий этиш самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги 2020 йил 25 март Қарори.

3. «Жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 19 январь куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалаларига бағишланган йиғилишдаги нутқидан. Халқ сўзи газетаси, 2021 йил,20 январь №13 (7793).

4. «Жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 19 январь куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалаларига бағишланган йиғилишдаги нутқидан. Халқ сўзи газетаси, 2021 йил,20 январь №13 (7793).

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи газетаси, 2020 йил,30 декабрь №276 (7778).

6. «Ёшлар – Ўзбекистоннинг энг катта бойлиги, бебаҳо хазинаси”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқи.. Халқ сўзи газетаси, 2020 йил,25 декабрь №273 (7775).

7. Қ.Қодиров. Олий таълим тизимида талабалар маънавиятини юксалтириш – устувор масала сифатида. «Муғаллим ҳәм узликсиз билимлендириў» илимий-методикалық журнал. Нукус., 2021., 1-сон, Б.:18.

2022 — 2026-ЖЫЛЛАРҒА МӨЛШЕРЛЕНГЕН ҲӘРЕКЕТЛЕР СТРАТЕГИЯСЫНДА – ТӘЛИМ ҲӘМ ТӘРБИЯ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Пазылов А.К. *- Әжинияз атындағы НМПИ,*
Педагогика кафедрасының баслығы,
педагогика илимлериниң кандидаты, доцент

Ҳүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиёев елимизди экономикалық, социаллық ҳәм мәдений раўажландырыўға байланыслы айрықша хызмет етип атырғанлығы ҳәммемизге мәлим. Президентимиз тәрепинен билимлендириў, тәрбия ҳәм шаңарақ мәселелерине байланыслы бирқанша Пәрманлардың берилиўи ҳәм қарарлардың шығарылыўы пикиримиздиң айқын дәлили бола алады. Булардың барлығыда орынлаўды талап ететуғын мәселелер.

Жақында ғана, анығырағы 2022-жылдың 28-январь күни Ҳүрметли Президентимиз тәрепинен «2022-2026-жылларға мөлшерленген Жаңа Өзбекстанның Ҳәрекетлер стратегиясы» атлы ПФ-60 санлы Пәрманы жәрияланды. Бул ҳәрекетлер стратегиясында да билимлендириў, тәлим ҳәм тәрбия мәселелерине итибар қаратылды.

Бул пәрман менен қабылланған стратегияны 2017-2021-жылларда Мәмлекетимизди раўажландырыўдың 5 баслы бағдарлары бойынша Ҳәрекетлер стратегиясының даўамы сыпатында қабыл алыўымыз керек.

Себеби, узақты гөзлеп исленген Ҳәрекетлер стратегиясы бул әпиўайы нәрсе емес. Оның ҳәр бир бәнти бойынша айрықша исленетуғын ҳәм орынланатуғын жумыслар көлеми көринип турады. Мәселен 2017-2022-жыллар ушын мәмлекетимизди раўажландырыўдың 5 баслы бағдарлары бойынша, мәмлекет ҳәм жәмийет турмысының барлық тараўларын раўажландырыўға қаратылған 300 ге шамалас Нызам ҳәм 4000 мыңнан зият Өзбекстан Республикасы Президентиниң қарарларының қабылланыўының өзи пикиримиздиң айқын дәлили болып есапланады.

Жаңадан қабылланған Ҳәрекетлер стратегиясы 7 баслы бағдарларды өз ишине алады. Ол «Ҳәрекетлер стратегиясынан – Раўажланыў стратегиясына қарай» принципи тийкарында ислеп шығылған. Оның тийкарғы бағдарларынан болып:

Инсан қәдирин көкке көтериў ҳәм еркин пухаралық жәмийетти еледе раўажландырыў арқалы халықсүйер мәмлекетти дүзиў;

Мәмлекетимизде әдалат ҳәм Нызам үстинлиги принциплерин раўажланыўдың ең тийкарғы ҳәм зәрүр шәртине айландырыў;

Миллий экономиканы жедел раўажландырыў ҳәм жқары өсиў тезлигин тәмийинлеў;

Әдалатлы социаллық сиясатты жүргизиў, инсан капиталын раўажландырыў;

Руўхый раўажланыўды тәмийинлеў ҳәм тараўды жаңа басқышқа алып шығыў;

Миллий мәплерден келип шыққан ҳалда улыўмалық машқалаларға жантасыў;

Мәмлекетимиз қәўипсизлигин ҳәм қорғаныў компонентлигин күшейтиў, ашық, прагматикалық, ҳәм актив сыртқы сиясатты алып барыў.

Ҳәрекетлер стратегиясына итибар берген болсаңлар тек ғана Қарақалпақстан Республикасы ҳәм Хорезм областында баслаўыш класс оқыўшыларын Мәмлекетлик бюджет қаржылары есабынан бийпул аўқатландырыў мәселелери нәзерде тутылған. Бул көринис Ҳүрметлили Президентимиздиң Қарақалпақстан Республикасына, ол жердеги шаңарақларға, ата-аналарға, әсиресе балаларға болған айрықша ғамхорлығының нәтийжелери болып есапланады.

Жаңа стратегияда пухараларды социаллық қорғаўды күшейтиў ҳәм кәмбағаллықты қысқартыў мәмлекетлик сиясаттың баслы бағдары сыпатында белгиленди. Халықты жумыс пенен тәмийинлеў, олардың турмыс шараятларын жақсылаў сыпат тәрепинен жаңа басқышқа көтерилди ҳәм булл көтерилиў еле даўам етпекте.

Раўажланыў стратегиясында инсан қәдирин улғлаўға бағдарланған социаллық қорғаў сиясаты бойыншада бирқатар ўазыйпалар белгиленди.

Раўажланыў стратегиясында билимлендириў сыпатын арттырыў бойынша тек ғана 2022-жылдың өзинде:

1-ден, 1-апрельден баслап мәмлекетлик емес мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлери ҳәм мектеплерине перзентлерин жиберип атырған ата-аналарға айына 3 миллион сумға шекем дәрамат салығынан азат етиў;

2-ден, орта билимлендириў системасын заман талапларына масластырыў мәселелерине айрықша итибар қаратылды. Буның ушын улыўма билим бериў мәкемелеринне сабақлықларды жаңалаў бағдарламасын әмелге асырыў ушын Мәмлекетлик бюджеттен 605 милярд сум қаржы ажыратылатуғын болды. Сондай-ақ, 141 мыңға жақын жаңа оқыў орынларының жаратылыўы ҳәм жаратылатуғын оқыў орынларының санының 2026-жыл ахырына келип 6,4 милионға жеткизилетуғынлығы нәзерде тутылды. Мине, усы Раўажланыў стратегиясының орынланыўы нәтийжесинде пүткил Өзбекстан бойлап еки-үш сменада оқыў ислери сапластырылады.

3-ден 2022-жыл 1-июлға шекем 2022-жылда ықтыдарлы муғаллимлердиң ҳәм шыпакерлердиң ис ҳақыларын қәнигелик тайпаларына қарап көтерип барыўды әмелге асырыў ислериде нәзерде тутылды. Буның ушын халықаралық экспертлерди қатнастырған ҳалда муғаллим ҳәм шыпакерлерге қәнигелик тайпаларын бериў тәртиби қайтадан көрип шығылатуғын болды.

Раўажланыў стратегиясында көрсетилиўи бойынша ҳәр бир пухара мәмлекет есабынан анық кәсип-өперлерге үйретилетуғын болды. Буның ушын кәсип-өнерге оқытыў көлемин еки есеге көбейтип, жәми 1 миллион жумыссыз пухараларды кәсип-өнерлерге оқытыў ҳәм булл тараўда мәмлекетлик емес билимлендириў мәкемелериниң қатнасларын 30 %ке жеткериў белгиленди.

Мектепке шекемги билимлендириўдеги қамрам алыў дәрежесин ҳәзирги ҳәрекет етип турған 67 %тен кеминде 80%ке жеткериў нәзерде тутылды. 2022/2023-жыллагда 6 жасар балаларды мектепке шекемги таярлаў системасы менен қамрап алыў 90 % ке, 2024/2025 оқыў жылының жуўмағында 100 % ке жеткериў белгиленди. Сондай-ақ жеке секторлардың ғәрежетлери есабынан 7 мыңнан зият мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин шөлкемлестириў белгилеп

алынды. Жәнеде 2022 — 2026-жылларда 160 мыңнан зият педагог кадрлар өз қәнигеликлерин арттырыў мүмкиншиликлерине ийе болатуғын болды.

Мектеплерди раўажландырыў миллий дәстүрин енгизиў арқалы халық билимлендириўи системасында қосымша 1,2 миллион муғаллимлерге жумыс орынларын жаратыўғада кеўил бөлинди.

Жаңа мектеплер қурыў, жеке мектеплер санын көбейтиў ислерин әмелге асырыўда белгилеп алынды. 2026-жыл ахырына келип оқыў орынларының санын 6,4 миллион шекем жеткериў белгиленди.

Балалардың саламатлығына айрықша итибар қаратылып 2022 — 2026-жылларда 217 “Баркамал әўлад” балалар мектеплерин раўажландырып барыў нәзерде тутылды. Сондай-ақ балалардың көркем-өнерге болған қызығыўшылығын арттырыў мақсетинде 100000 нан аслам дөгереклер жумысы жолға қойылатуғын болды. Узақ аўылларда жасаўшы балалар ушын транспорт мәселесинеде итибар қаратылды.

Заман талабы ҳәзирги оқыў программалары ҳәм сабақлықлардың мазмунларын қайта көрип шығыўды талап етип атыр. Усыларды есапқа алып 2026-жылға шекем барлық оқыў бағдарламалары ҳәм сабақлықларды шет ел тәжирийбелери тийкарында қайта көрип шығыў ислери әмелге асырылатуғын болды. Миллий оқыў бағдарламасына муўапық 2026-жылға шекем 699 атамадағы, соның ишинде тек ғана 2022-жылдың өзинде 296 атамадағы жаңа сабақлықлар, шынығыў дәптерлери, муғаллимлерге методикалық китаплар жаратып бериў ислери кеңейтилетуғын болды.

Жоқары оқыў орынларыда Президентимиз нәзеринен шетте қалмады. Жоқары оқыў орынларына қабыллаў дәрежесин улыўма билим беретуғын мектеп питкериўшилериниң 50 %не жеткериў ҳәм билим бериў сыпатын арттырыў белгилеп алынды. Соның ишинде 2022-жылы жоқары оқыў орынларына қабыллаў көрсеткишин 38% ке жеткериў белгиленди. Сондай-ақ, төлеў-контракт тийкарында қабыллаў параметрлери ҳәм олардың төлейтуғын ғәрежетлерин жоқары оқыў орнының өзлери белгилеп алыўына мүмкиншиликлер жаратылды. 2026-жылда қабыллаў көрсеткиши 250 мыңға жететуғын болды.

2026-жылға шекем ең жақсы деп табылған 10 жоқары оқыў орны QS ҳәм TNE халықаралық реитинг киргизиў ушын мақсетли таярлаў ислериде қолға алынды.

100 мың орынлы студентлер турақ жайларын қурыў, соның ишинде 2022-жылы 18 800 орынлы 47 студентлер турақ жайларын тапсырыў режелестирилди. Бул усының менен тоқтап қалмайды. Жәнеде 2026-жылға шекем 72 400 орынлы 181 студентлер турақ жайлары қурып питкерилетуғын болды.

Қарақалпақстан Республикасында жергиликли ҳәм шет ел жоқары оқыў орынларының филиаллары ашылады.

Жоқарыда атап өтилген ислер институмыз профессор-оқытыўшыларынанда, студент жасларданда тынбай излениўшиликти, жаңа жойбарлар табыўға умтылыўды, өз үстинде тынымсыз ислеўди, мәмлекет, Ўатан талапларына сай қәниге болып шығыўды талап етеди.

Жуўмақлап айтқанда Өзбекстан Республикасында әмелге асырылатуғын Раўажланыў стратегиясы узақты гөзлеп исленген мәмлекетлик жүжжет саналады.

Усы узақты гөзлеп исленип атырған, Ҳүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиёевтиң басшылығында әмелге асырылатуғын ислер мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниңде, халқ билимлендириў тараўында, сондай-ақ, жоқары оқыў орынларында алға илгерилеўлерге, раўажланыўға сөзсиз өзиниң унамлы тәсирин тийгизеди. Нәтийжеде Глобал инновациялық индекстеӨзбекстан Республикасы 2030-жылға барып алдыңғы 50 мәмлекетлердиң қатарында болады.

XX ӘСИРДИҢ 30-ЖЫЛЛАРЫНДА ТАШКЕНТ ӘТИРАПЫНДАҒЫ ҚАРАҚАЛПАҚ ТИЛИНДЕ САБАҚ ОҚЫТЫЛҒАН МЕКТЕПЛЕР

Жийемуратов Т. *- НМПИ, «Улыўма педагогика ҳәм психология» кафедрасы доценти, п.и.к.*

Қарақалпақ халқы Орайлық Азиядағы ең ески халықлардың бири болып табылады. Олардың ата-бабаларының пайда болыўы бизиң эрамызға дейинги V әсирлерде Арал-Әмиўдәрья бойларында жасаған сак ҳәм массагет қәўимлерине барып тақалады. Қарақалпақлардың халық болып қәлиплесиўине дейин, олар түрли дәўирлерди басынан кеширип, ҳәр түрли дәўирлерде ҳәр түрли ат пенен аталған. Қарақалпақ халқы XI-XII әсирлерге келип Әмиўдәрьяның қуяр аяғында Қубла Арал бойларында халық болып қәлиплесип ҳәзирги өзиниң қарақалпақ аты менен атала баслаған.

Қарақалпақлардың тарийхын үйрениўге қызығыўшылық патша Россиясы Орта Азияны басып алғаннан кейин артып, қарақалпақлар ҳаққында материаллар излеп табыў ҳәм топлаў ислери күшейген. Мәселен, совет ҳүкимети орнамастан бурын бир рус илимпазы қарақалпақлардың улыўма санын билиўге қызығып ол ҳаққында Орта Азияның түрли ўәлаятларынан, сондай-ақ қазақ, татар ҳәм башқурт арасынан материаллар жыйнап «Каспий жазыўлары» деген кишкене китапша жазған. Ақсақал жазыўшымыз, екинши дүнья жүзлик урыстың қатнасыўшысы Турдымурат Нажимовтың жазыўынша, ол Ташкентте муғаллимлер институтында оқып жүрген ўақтында 1948-жылы усы китапшаны китапханадан алып оқып танысқан. Онда қайсы ўәлаятта қанша қарақалпақлардың бар екенлиги көрсетилген болып, Қарақалпақстаннан тысқарыдағы қарақалпақлардың басым бөлеги Ферғана ҳәм Ташкент оазислеринде жасағанлығы көрсетиледи. Мәселен сол китапта қарақалпақларың саны:

Әндижан ўәлаятында - 30 мың, Наманганда -15 мың, Қоқандта -10 мың,

Ош ўәлаятында - 20 мың, Ферғанада - 17 мың, Ташкент оазисинде - 50 мыңнан аслам, Самарқандта - 27 мың, Бухарада - 13 мың, Хийўа ханлығында - 100 мың деп көрсеткен.[1]

Демек, Ташкент қаласы ҳәм оның әтирапында да бирталай қарақалпақлардың жасап атырғаны мәлим. Бүгинги күнге дейин Ташкент қаласы ҳәм қала әтирапында «қарақалпақ» атамасы менен ҳәм қарақалпақ урыўларының атлары менен аталатуғын аўылларды, қышлақларды, мәҳәллелерди ушыратыўымыз мүмкин.

Ташкент қаласы ҳәм оның әтирапындағы қарақалпақлардың тилинде өзбек тилиниң тәсири жүдә күшли. Бул жердеги қарақалпақлардың базы биреўлери

өзлерин «қазақпыз» деп те атайды ямаса «өзбектиң қарақалпақ урығымыз» дейди. Булар менен сәўбетлесип, үрп-әдетлери менен таныссақ өзбеклесип кеткен, түп тийкары қарақалпақ екенлиги билинип турады.

Биз өзимиздиң билимлендириў тарийхы бойынша илимий жумысларымыздың изертлениўи барысында 1996-жылы үш ай даўамында Ташкент қаласындағы Өзбекстан Республикасы Орайлық Архивинде жумыс ислеп, изертлеўлер алып барғанымызда бурын ҳеш кимге мәлим болмаған төмендеги мағлыўматларды таптық. Өзбекстан Республикасы Орайлық архивиндеги Өзбекстан Республикасы Билимлендириў министрлигиниң фондларында сақланған, берилген статистикалық мағлыўматлар есабатында Ташкент әтирапындағы қарақалпақ тилинде ҳәм басқа да рус, өзбек, қазақ тиллеринде оқытылатуғын мектеплер, класслардың ҳәм олардағы оқыўшылардың саны, бул қарақалпақ классларына сабақ беретуғын муғаллимлердиң саны есабатларда келтирилип өтилген. Биз усы архив материалларында дизимге алынған Ташкент қаласы ҳәм оның әтирапындағы қарақалпақ тилинде оқытылатуғын мектеплер, класслар олардағы муғаллимлердиң саны ҳаққындағы мағлыўматларды келтирип өтемиз.

1934-жылдың 1-январына

Өзб.ССР Ташкент области. Пискент районы бойынша:

Биринши басқыш мектеп

4) Ҳасылдар қышлағы. Қарақалпақ топарларында 4 муғаллим

5) Қоңырат қышлағы. Қарақалпақ топарларында 3 муғаллим

21) II-Ақыра қышлағы. Қарақалпақ топарларында 4 муғаллим ислеген. [2]

Өзб.ССР Ташкент қаласы бойынша төмендеги биринши басқыш мектеплеринде:

9) Қарақалпақ кеш сай. 16-мектепте қарақалпақ топарларында 187 оқыўшы болып, оларда 7 муғаллим қарақалпақ тилинде сабақ берген.

10) Беш арық. 10-мектепте қарақалпақ топарларында 350 оқыўшы болып, оларда 4 муғаллим қарақалпақ тилинде сабақ берген.

15) Тизел. 24-мектепте қарақалпақ топарларында 262 оқыўшы болып, оларда 6 муғаллим қарақалпақ тилинде сабақ берген.

21) Ниязбек. 30-мектепте қарақалпақ топарларында 248 оқыўшы болып, оларда 5 муғаллим қарақалпақ тилиндн сабақ берген.

23) Қызыл туў. 32- мектепте қарақалпақ топарларында 325 оқыўшы болып, оларда 2 муғаллим қарақалпақ тилинде сабақ берген.

27) Жыңғылды. 36-мектепте қарақалпақ топарларында 93 оқыўшы болып, оларда 3 муғаллим қарақалпақ тилинде сабақ берген. [3]

Өзб.ССР Ташкент области, Төменги Шыршық районы бойынша төмендеги биринши басқыш мектеплериниң қарақалпақ топарларында:

1) «Егиз» қышлағы. 59 оқыўшы болып, оларға 2 муғаллим сабақ берген.

2) «Жумағул» қышлағы. 30 оқыўшы болып, оларға 2 муғаллим сабақ берген.

3) «Тана» қышлағы. 25 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.

6) «Көшек» қышлағы. 30 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.

8) «Қалмақ» қышлағы. 25 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.

9) «Жыллық» қышлағы. 30 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
15) «Найман» қышлағы. 24 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
18) «Женгер» қышлағы. 15 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
20) «Ыттыфақ» қышлағы. 29 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
21) «Жас жүрек» қышлағы. 27 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
22) «Кеңес» қышлағы. 16 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
23)«Ерназар ут» қышлағы. 25 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
24) «Абытбай» қышлағы. 32 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
25) «II–Муратбақыш» қышлағы. 16 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
27) «Фрунзе» колхозы. 55 оқыўшы болып, 2 муғаллим сабақ берген.
28) «Молотов» колхозы. 15 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
29) «Балта» колхозы 25 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
30) «Балта» қышлағы. 15 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
31) «Ябытай» қышлағы. 18 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
32) «Қызыртөс» қышлағы. 28 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
33) «Байтиш» қышлағы. 15 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
34) «Яилма» қышлағы. 20 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
38) «Бар болтаймас» қышлағы. 15 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
39) «Х-қорған» қышлағы. 35 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
40) «Зеленши» қышлағы. 25 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
43) «Ыттыфақ» қышлағы. 19 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
44) «Ентир» қышлағы. 25 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
45) «Қурсан абат» қышлағы. 29 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
46) «Қуват абат» қышлағы. 15 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
48) «Жаңа абат» қышлағы. 34 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
50) «Балта» қышлағы. 38 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
51) «Аған ой» қышлағы. 20 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
53) «Тесик тепе» қышлағы. 31 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
57) «Көшак» қышлағы. 27 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген.
58) «Жалықбас» қышлағы. 18 оқыўшы болып, 1 муғаллим сабақ берген. [4]

Бул мектеплерде кейинги ўақытларда қарақалпақ тилинде сабақ беретуғын муғаллимлердиң жетиспеўи ямаса кадрлар менен тәмийинленбеўи, жергиликли миллетшиллик, кейинги дәўирдеги коммунистлик партияның миллий сиясатының аз сандағы миллетлердиң тили ҳәм мәдениятына деген ҳүрметсизлиги, оларға байланыслы алып барған сиясатының кескин қатаңласыўы себебинен Ташкент қаласы ҳәм оның әтирапындағы қарақалпақ тилинде оқытылатуғын бул мектеплердиң, класслардың әсте ақырын сапластырылыўы жүз берип, қарақалпақ класслары жаўылып қалған. Ташкент қаласы ҳәм оның әтирапында жасайтуғын бул қарақалпақ миллети балалары өз ана тилинде емес, ал басқа тилде яғный сол жердеги көп санлы халық болған өзбек тилинде оқыўға мәжбүр болған ҳәм қарақалпақ тилинде оқытатуғын мектеплерге, классларға шек қойылған.

Жуўмақлап айтқанда, өткен әсирдиң отызыншы жылларында Ташкент қаласы ҳәм оның әтирапында жасаған қарақалпақ миллети балалары ушын өз ана тили болған қарақалпақ тилинде оқытылатуғын мектеплердиң болғанлығы, бул

мектеплердиң ҳәрекет етип турғанлығы, онда қарақалпақ миллети балаларының өз ана тилинде билим алыў ҳуқықына ийе болғанлығы бул тарийхый факт болып табылады.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. «Әмиўдәрья» журналы №2-4, 1991-жыл, 65-бет.
2. ЦА Рес.Узб. ф.94 Опис 5. Ед.хр.1256 стр.238-239.
3. ЦА Рес.Узб. ф.94 Опис 5. Ед.хр.1256 стр.232-233.
4. ЦА Рес.Узб. ф.94 Опис 5. Ед.хр.1256 стр.263.

ЖАСЛАР АРАСЫНДА ЖАЗБА САЎАТЛЫЛЫҚТЫ РАЎАЖЛАНДЫРЫЎДЫҢ ГЕЙПАРА МӘСЕЛЕЛЕРИ

Сейтмуратов Қ. *- Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы доценти, п.и.к.*

Соңғы дәўирлерде өзлериниң билими, саўаты менен үлкен жетискенликлерди қолға киритип атырған жасларымыз көплеп ушыраспақта. Әсиресе айырым саўатлы жасларымыздың бир емес, ал бир ўақыттың өзинде бир неше сырт еллердиң абыройлы жоқарғы оқыў орынларының студентлери болыў бахтына ерисиўи әлбетте инсанды қуўанышқа бөлейди.

Деген менен инсанның саўатлылығы дегенде ең дәслеп инсанның жазба саўатлылығы нәзерде тутылады. Яғный, қәтесиз жазыў ҳәм оқый алыў қәбилети. Жазба саўатлылық жетерли дәрежеде болмай турып билимли, илимли болыў мүмкин емес. Жасларымызға берилип атырған тәлим-тарбиямыздың тийкарын жазба саўатлылық қурайтуғынлығын ҳасла умытыўға болмайды.

Тилекке қарсы, бул мәселени ҳәзирги ўақытта улыўмалық тәризде анализлеп көргенимизде жасларымыздың жазба саўатлылығы еледе айтарлықтай емес деген жуўмақты береди. Айырымларының әпиўайы ис қағазларын толтырыўда (арза, түсиник хат, кепиллик хат, өмирбаян жазыў ҳ.т.б.) жетерли саўатлылыққа ийе емес екенлиги мәлим болмақта. Социаллық тармақлардағы олардың өз-ара жазыспақларына көзиң түссе дерлик көпшилик жазыўларының қәтеликлер менен жазылғанлығын көриўге болады. Айырымлары кирилл ҳәм латын графикасын шатастырып, «ы» ҳәриби менен «и» ҳәрибин ажырата алмайды. Ҳәттеки, усы себепке бола өз фамилиясы ҳәм атын қәте жазып жүргенлерде ушырасады. Гәп қурап жазғанда иркилис (точка, үтир, бас ҳәрип ҳ.т.б.) белгилерине итибар бермейди. Китап, газета-журналларды оқыў мәселеси жүдә төменлеп кеткенлигин мойынлаўымыз тийис. Базарларда, көшелердеги жазыўлардағы қәтеликлерди көрип «оқытқан устазыңа рахмет…» (тырнақшаның ишинде) дегиң келеди.

Көплеген мәмлекетлик мекемелердеги есиклердеги жазыўлар, дағазаларды оқысаңыз еңсеңиз түсип кетеди. Қатесиз жазылғанларын табыўдың өзи қыйын. Ең ашынарлысы бул қәтеликлерге ҳеш ким итибарда бермейди ҳәм бул нәрсе айыпта болып есапланбастан, жыллап солай илдирилип турғанлығының гүўасы боламыз. Бул сол мекеме яки шөлкем басшысының саўатлылық дәрежесиниң ҳәм шөлкемлестириўшилик уқыбының төмен екенлигин көрсетеди. Себеби сол жердеги басшы мекемедеги (мекеменің қандай искерлик пенен шуғылланыўына

қарамастан) жазыўларды оқыўы ҳәм қадағалап барыўы, лазым тапса ара-тура тилши қәнийгелерге көрсетип алыўы мақсетке муўапық болар еди.

Бул жағдайдың жәмийетимизге, мәдениятымызға соншелли сиңисип баратырғанлығы келешегимиз ушын бир қанша қәўетерлениўди пайда етпекте. Уллы шайырымыз И.Юсуповтың «Ана тилим-сен басқадан айырмам…» деп жырлағанындай жазба саўатлылық болмаса ана тилде қәдирленбейди ҳәм жоғалыўға жол тутады. 1925 жылы уллы педагог С.Мәжитов тәрепинен араб графикасын реформалаў арқалы тарийхта биринши ирет қарақалпақ халқының алфавити жаратылған болса, бүгинги күнге шекем ҳәриплердиң бир неше ирет өзгериўине қарамастан ол өз әҳмийетин жоғалтқаны жоқ. Бирақ ана тилимизге болған итибар, жазба саўатлылығымызға болған көз-қарас өзгермес екен, алфавитимизге қосыла тилимиздиңде жоғалып кетиў қәўпи сақланбақта.

Жоқарыда айтып өтилгенлерди есапқа алсақ, жасларымыз арасында жазба саўатлылықты раўажландырыў мәселесин еледе күн тәртибиндеги мәселелердиң бири сыпатында қараўдың зәрүрлигин көрсетеди.

Бизиң ойымызша жазба саўатлылықтың төменлеп кетиўине төмендегише бир қанша себеплердиң тәсири болып атыр деп ойлаймыз:

- **оқыўшыларда жазба саўатлылыққа ерисиўге болған мотивацияның, зәрүрликтиң төменлеп кетиўи.** Буларға оқыў орнына оқыўға кириўде жазба жумыстың алынбаўы себепли мектеплерде бул иске итибардың кемейгенлиги, жәмийет турмысына санлы технологияның кирип келиўи, китап ҳәм газета-журналларды оқыўға болған қызығыўшылықтың төменлеп кетиўи ҳ.т.б. киритиўге болады.

- **жәмийетимиз тәрепинен билимлендириў системасына болған итибардың төменлеп кетиўи.** Жәмийеттеги муғаллимниң абыройына болған көз-қарастың төменлеўи, жазба жумысларды өткериўдиң ҳәм баҳалаўдың үстиртинлиги, нәтийжеде оқыўшының класстан-классқа өтиўи кепилленген деген кери түсиниктиң пайда болыўы ҳ.т.б. мектеп системасының абыройының түсип кетиўине алып келди.

- **жаслардың китап оқыўға болған қызығыўшылығының төменлеп кетиўи.** Бул исти тек ғана мәўсимли түрде өткерилип атырған көрик-таңлаў ҳәм конкурслар («жас китапқумарлар», «жас билимданлар» ҳ.т.б.) арқалы жеделлестирип болмайды. Жаслардың мектепте, мектептен тысқары билимлендириў мекемелеринде, шаңарақта жаслардың китап оқыўға болған мотивациясын, зәрүрлигин асырыўымыз, басқаша етип айтқанда оларды китап оқыўға «шөллете алыўымыз» ҳәм буның массалығына ерисе алыўымыз керек. Басқаша етип айтқанда билим бериў системасын сондай етип шөлкемлестириўимиз керек, бала өзиниң қызыққан нәрсесин телефоннан яки компьютерден емес, ал китаптан излесин.

- **жасларымыздың талабына сай келетуғын китаплардың жетиспеўшилиги.** Тилекке қарсы соңғы ўақытлары жасларымыз сүйип оқыйтуғын заманагөй китаплардың азайып кеткенлиги ҳеш кимге сыр емес. Буның бас себеплериниң бири ҳәзирги ўақыттағы базар қатынасығы себепли китап басып шығарыў менен байланыслы машқалалар, авторлардың ўақтында жетерли дәрежеде хошаметленбеўи, олардың мийнетиниң дурыс баҳаланбаўы ҳ.т.б.

- айырым оқыў орынларында тиллер кесиминде қәнийгеликлер бойынша оқыў әдебиятларының жетиспеўшилиги. Көплеген оқыў орынларында қәнийгеликлер бойынша тиллер кесиминде тәлим алыўшы топарлар ашылмақта. Лекин бул топарлар толық материаллық-техникалық ҳәм оқыў-методикалық жақтан тәмийинленген болыўы тийис. Яғный, биринши гезекте сол тилде сабақлықлар, оқыў қолланбалары болыўы, оны сол тилде оқыта алғандай оқытыўшылардың болыўы шәрт. Бирақ тилекке қарсы көплеген орынларда олар ушын сол тиллерде айырым пәнлерден сабақлықлар, оқыў қолланбалары жетиспейди.

- жазыўды латын графикасына өткериў менен байланыслы машқалалар. Тарийхтан белгили, ҳәр бир замандада жазыў-сызыўды жаңа әлипбеге (графикаға) өтиўи жәмийеттиң, соның ишинде билимлендириў тараўының раўажланыўында бир қанша иркинишлерге алып келген. Қарақалпақстанда оқыў дәслебинде араб графикасында жүргизилип, 1925 жылдан араб графикасына тийкарланған жаңа алфавитте, 1929 жылдан латын графикасында, 1940 жылдан кирилл алфавитине өтилген. Ал 1994 жылдан баслап және латын графикасы енгизилди. Соннан берли ондағы ҳәриплердиң айырымлары бир-еки рет өзгерислергеде ушырады. Бул әлбетте тәлим-тәрбия ислерине өзиниң кери тәсирин тийгизип атыр деп айтыў орынлы болады. Себеби кейинги әўлад алдыңғы жыллары басылып шыққан китапларды, оқыў әдебиятларын жетерли дәрежеде оқый алмайды. Ал үлкен әўлад ўәкиллериде заманға сай оқыў, жазыў-сызыў жумысларын алып барыўда бир қатар қыйыншылықларға дус келмекте.

Усылардан келип шығып, жасларымыздың жазба саўатлылығын раўажландырыў ушын төмендеги бир қатар ис-иләжларды әмелге асырыў зарүр:

1. Мектеплерде тәлим-тәрбия жумысларының сапасын көтериўде әсиресе жазба жумысларды өткериўге әҳмийет бериў, олардың сапасын көтериў. Класстан-классқа өткериў ҳаққындағы Режениң булжымастан орынланыўын тәмийинлеў. Бунда процентпазлық, көзбояўшылық иллетлерин сапластырыў, үлгермейтуғын оқыўшыларды билимлендириў ҳаққындағы нызамға сай гүзги сынаққа яки лазым болса классында қалдырыў әмелиятын қайта тиклеў лазым.

2. Оқыў орынларына кириўде тест сынақлары менен биргеликте жазба жумыс (баян, диктант, шығарма жазыў) көринисиндеги сынақларды енгизиў.

3. Айырым сырт ел тәжирийбелеринен келип шығып кеминде жылына бир ирет «Улыўмахалықлық ғалабалық диктант» жазыў әмелиятын енгизиў. Бунда лаўазымы, кәсиби ҳәм жасына қарамастан кең массаны қатнастырыў нәзерде тутылмағы лазым.

4. **Қарақалпақстан Республикасы мәмлекетлик тил ҳаққындағы нызамның 20-статьясында** «Қыстырылып қойылатуғын атамалар, хабарландырыўлар, басқа жазылған қағазлар ҳәм басқа да көрсетпели, сондай-ақ, аўызша мағлыўмат текстлери мәмлекетлик тилде рәсмийлестириледи ҳәм жәрияланады» делинген (1). Солай екен, кәсиплик тараўы, меншиклик ҳәм хызмет түрлерине қарамастан ҳар бир басшының өз мекемеси, кәрханасы яки шөлкеминдеги ис қағазларының, стенд, реклама ҳәм дағазалардың мәмлекетлик тил ҳаққындағы нызам талапларынан келип шыға отырып дурыс жазылғанлығы, саўатлылық дәрежеси ушын жеке жуўапкершилигин белгилеў лазым.

5. Өзбекстан Республикасы билимлендириў ҳаққындағы нызамының 5 статьясында «Жынысы, ырқы, миллети, тили, дини, социаллық келип шығыўы, исеними, жеке ҳәм социаллық жағдайына қарамастан ҳәр кимге билим алыў ушын тең ҳуқықлар кепилленеди» деп көрсетилген (2). Солай екен, оқыў орынлары студентлери ҳәм оқыўшыларының тиллер ҳәм пәнлер кесиминде оқыў әдебиятлары менен толық тәмийинлениўине ерисиў зәрүр. Буның ушын жоқарғы оқыў орынларының илимий дәрежели ҳәм тәжирийбели профессор-оқытыўшыларынан кеңнен пайдаланыў, жаңадан сабақлықлар жазыў менен бирге ҳәзирги бар әдебиятларды аўдармалаў әмелиятынан кеңнен пайдаланыў керек.

6. Улыўма билим бериў мектеплеринде оқыўшыларды ис қағазлары менен ислесиўге үйретиўдиң сапасын жақсылаў. Оларды таза жазыўға, оқыўға ийтермелеўши ҳәр түрли конкурслар, жарыслар ҳ.т.б. иләжларды шөлкемлестириў лазым.

7. Оқыўшыларға үй тапсырмаларын бериўде, өз бетинше жумысларды орынлаўда олардың биринши гезекте оқыў әдебиятларынан, китаплардан пайдаланыў мәдениятын раўажландырыўға итибар бериў. Бул бағдарда компьютер техникаларынан пайдаланыўда жаслардың жазба саўатлылығының раўажланыўы нәзерден шетте қалмаўы тийис. Басқаша етип айтқанда бул тапсырмалардың мүмкиншилиги болғанынша қолдан жазыў жолы менен орынланыўын талап етиў керек.

8. Жасларда интернет тармағынан пайдаланыў мәдениятын қәлиплестириў, социаллық тармақлар менен ислесиўде менталитетимизге жат ҳар қандай иллетлерден сақланыў жолларын үйретиў, сабақ ўақтында уялы телефонлардан пайдаланыўды толық қадаған етиў лазым. Оларға дүньяда санлы технологияның раўажланыўы қаншалық әҳмийетли болғаны менен оның жазба саўатлылықтың орнын баса алмайтуғынлығын түсиндириў.

9. Қарақалпақстан Республикасы Конституциясының **39-статьясында** «Ҳәр бир адам билим алыў ҳуқықына ийе. Бийпул улыўма билим алыўға мәмлекет тәрепинен кепиллик бериледи. Мектеп иси мәмлекеттиң бақлаўында болады» делинген (3). Солай екен, бул жумысларға мектеп жәмаати, ата-аналар ҳәм кең жәмийетшиликтиң биргеликтеги қатнасын тәмийинлеў, баспа сөздиң ролин асырыў, халқымыз арасында китап оқыў, дурыс жазыў-сызыўды кеңнен нәсиятлаў жумысларын алып барыў ҳ.т.б.

Жуўмақлап айтқанда жасларымыздың жазба саўатлылығын раўажландырыў жәмийетимиздиң келешектеги раўажланыўын белгили дәрежеде белгилеп беретуғын ҳәм кешиктириўге болмайтуғын социаллық қубылыс екенлигине кең жәмийетшиликтиң дыққаты аўдарылмағы лазым. Сонлықтанда бул мәселе ҳәзирги үзликсиз билимлендириў системасында үлкен әҳмийетке ийе ҳәм өз шешимин күтип турған машқалалардың бири есапланады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1.Қарақалпақстан республикасының мәлекетлик тил ҳаққындағы нызамы. https://joqargikenes.uz/1714.html.

2.Өзбекстан Республикасы билимлендириў ҳаққындағы нызамы. https://lex.uz/docs/5013007.

3.Қарақалпақстан Республикасының конституциясы.
http://karakalpakstan.uz/ru/page/show/27

QORAQALPOQ ETNOPEDAGOGIKASIDA YOSHLARNI DO'STLIK, INSONIYLIKKA TARBIYALASHNING TARIXIY ILDIZLARI

Bekimbetova G. *– QR, XTXQTMOX markazi "Pedaogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrasi dotsenti, p.f.d (PhD)*

Jahon miqyosida globallashuv jarayonining ta'siri natijasida xalqaro tashkilotlar hamda dunyoning aksariyat davlatlari tomonidan ta'lim tizimi barqaror taraqqiyotni ta'minlaydigan asosiy kuch sifatida e'tirof etilib, 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim kontseptsiyasida "ta'lim inson shaxsini to'la rivojlantirishni maqsad qilib, o'zaro tushunish, bag'rikenglik, do'stlik, insoniylik, ijtimoiy adolat va tinchlikni targ'ib etishi" dolzarb vazifa etib belgilandi. Ayniqsa, yoshlarni do'stlik, insoniylik ruhida tarbiyalashda millatlarning boy urf-odat, an'ana, qadriyat va meroslari asosidagi xalq pedagogikasi manbalaridan foydalanish, ta'limning etnopedagogik omillari ta'sirini maqbullashtirish dolzarblik kasb etadi. Shuningdek, kelajak avlodni bag'rikenglik ruhida tarbiyalash, ularda mehr-muruvvat va saxovatlilik fazilatlarini rivojlantirishning tarbiya texnologiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyoda etnopedagogik ta'limning shaxs ijtimoiylashuvidagi o'rnini aniq belgilash asosida o'quvchilarda insonparvarlik fazilatini qaror toptirish, o'quv materialini tizimlashtirishda an'analar va autentik materiallarni samarali tanlashning didaktik mexanizmlarini takomillashtirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, ko'pmadaniyatli ta'lim sharoitida o'quvchilarda millatlaro tolerantlikni tarbiyalashning etnopedagogik texnologiyalarini ishlab chiqish, aksiologik yondashuv asosida o'quvchi-yoshlarda ilg'or an'analarga qadriyatli munosabatni tarkib toptirish orqali ularning ijtimoiy hayotga samarali tayyorlash usullarini ishlab chiqish muhim dolzarblik kasb etadi. Shuningdek, o'quvchilarda do'stlik va insoniylikni qaror toptirishda an'anaviy va refleksiv yondashuvlarning o'zaro uyg'unligini ta'minlash, do'stlik va insoniylikni tarbiyalashning pedagogik texnologiyasini takomillashtirish za'rur.

Respublikamizda o'quvchi-yoshlarning shaxsiy va umummadaniy kompetentsiyalarni tarkib toptirish, uzluksiz ma'naviy tarbiya Kontseptsiyasini amaliyotga tatbiq etishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida milliy an'analardan samarali foydalanishning pedagogik tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, qoraqalpoq xalq pedagogikasi asosida yoshlarni do'stlik va insoniylik ruhida tarbiyalash an'analarining didaktik imkoniyatlarini aniqlashtirish, qoraqalpoq xalq pedagogikasi

orqali o'quvchi-yoshlarni do'stlik, insoniylik ruhida tarbiyalashning pedagogik mexanizmini takomillashtirishni taqozo etadi.

Xalqning turmush tarzi, madaniyati va an'analari haqida fol'klorshunos, etnograf, pedagog tadqiqotchilar tomonidan xalqning madaniyati, etnografiyasi va fol'klorini o'rganishga oid fikrlar ta'kidlangan. Qoraqalpoq xalq pedagogikasi va uning ilmiy ahamiyati bo'yicha akademik J.Bazarbaev rahbarligida etnopedagogika laboratoriyasi tomonidan bajarilgan ilmiy ishlar, farazlar talqin qilingan.

Qoraqalpoq xalqining milliy xalq bo'lib shaklanishida XIV-XV asrlarda xalqning tarbiyaviy g'oyalarining paydo bo'lishi, rivojlanishi sezilarli darajada bo'lgan. Buni Oltin O'rda va No'g'oyli davrlaridagi madaniy meros orqali bilish mumkin. Xalq pedagogikasining asosiy tarbiya qurollari sifatida xalq og'zaki ijodi, an'analar, urf-odatlar, marosimlar, xalq o'yinlaridan foydalangan. Xalq og'zaki ijodiyoti madaniyati eng eski sohalaridan bo'lib, uning ildizi qadimgi tarixga borib taqaladi.

Qoraqalpoq xalq pedagogikasida do'stlik, insoniylikka tarbiyalash mazmunining manbai qoraqalpoq xalqining barqaror urf-odat va xatti-harakatlarida, atrof-muhitni hissiy idrok etishda, qadriyat yo'nalishlarida, ehtiyoj va didlarida ifodalangan. Qoraqalpoq oilasining turmush tarzi kamtarlik, soddalik, samimiylik, bag'rikenglik, mehnatsevarlik kabi xulq-atvor bilan ajralib turadi.

Xalq pedagogikasida yoshlarni do'stlik, insoniylik ruhida tarbiyalashning tarkibiy qismlari, xarakteristikasi: insoniy fazilatlarga (tolerantlik, mas'uliyatlilik, al'truistik) oid tushuncha va g'oyalarni shakllantirish, axloqiy his-tuyg'ular va e'tiqodlarni rivojlantirish, yoshlarni insoniylikka tarbiyalash maqsad qilingan.

Yoshlarga bevosita pedagogik ta'sir ko'rsatish vositalari va tarbiyalashning intensiv usullarining (odatlantirish, ta'birlash, ta'qiqlash, muhokama qilish, taqdirlash) o'ziga xosligi ochib berilgan. Xalq yoshlarni do'stlik, insoniylik ruhida tarbiyalashda ustoz-shogird tizimi asosida har bir avlod oldiga muayyan vazifa–insoniylik ruhini shakllantirishga ma'lum darajada hissa qo'shish mas'uliyati yuklatilgan. Tarbiyaning didaktik imkoniyatlari: ertaklar, dostonlar, maqollar va xalq o'yinlari orqali yoshlarning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatgan.

Xalq pedagogikasida do'stlik, insoniylik qonuniyatlari nazariyasining ishlab chiqilishi va ularni asoslash nazarda tutilmagan. Lekin, katta yoshlilar farzandlariga amaliy jihatdan tushuntirib, aql o'rgatib, atrofdagi tengdoshlar, kichiklar bilan munosabatlarga tarbiyalash orqali ularning ongiga do'stlik, sirdoshlik, itoatkorlik, o'rtoqlik munosabatlarini shakllantirishga erishgan. Xususan, bolaga do'stlik, o'rtoqlik tuyg'ularini o'rgatishda shoshma-shosharlik qilmaslik, bu jarayonda o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlar hajmini qismlarga bo'lib o'rgatish tavsiya qilingan. Ayniqsa, bolalarning ulg'ayish darajasi, xulq-atvori, jismoniy rivojlanishi, insonlar bilan muloqot jarayoni, o'rtoqlik munosabatiga qarab hamjixatlikka, yo'naltirilgan mehnatga taqsimlashda sinxron usullarda foydalangan.

Qoraqalpoq xalqining madaniy turmush tarzi, tarixi va tarbiya vositalarida aks etishi haqida U.Aleuov, K.Allambergenov, T.Atamuratov, Q.Ayimbetov, R.Ballieva, A.Bekimbetova, A.Bekmuratov, M.Davletiyarov, X.Esbergenov, S.Kamalov singari olimlar tomonidan ham tadqiq etilib, ularning tadqiqotlarida qoraqalpoq xalqining

ko'chmanchi qabila ekanligi, yashash tarzi asosan chorvachilik, baliqchilik, ovchilik kasblari orqali yoshlarga tarbiya berganligi ko'rsatilgan.

Ajdodlar tomonidan yaratilgan xalq an'analaridan yana biri, qaysi urug' vakili ekanligini, yetti ajdodini (jeti ata) bilish shart hisoblangan. Bu haqida xalq maqollari (“Jeti atasin bilmegen, jetimliktin saldari”) mavjud. Farzand hayoti davomida kamida ota-onasining yetti ajdodini, ularning qoldirgan vasiyatlarini bilishi kerak. Shuningdek, ekzogamiya an'anasiga amal qilishi (bir urug'dan uylanmaslik, turmush qurmaslik), yettinchi avloddan so'ng qarindoshlar bir-birlariga begona bo'lib, nikoh qo'rishga ruxsat berilgan, lekin hozirgi kungacha urug' bo'g'inlarining uzoq-yaqinligidan qat'iy nazar, bitta urug' vakillari orasidagi oila qurish man qilingan. Qoraqalpoqlarda avlodlar ekzogamiyasi emas, balki “urug'-qabila” ekzogamiyasi qoidalariga amal qilishi ko'rsatilgan. Qoraqalpoq xalq an'analariga ko'ra yaqin qarindoshlar, aniqrog'i, opa-singillar farzandlari (bóle) orasida yoki tog'aning qizi (dayi) bilan turmush qurishi, uylanish va singlisining o'g'lini (jiyen) kuyov qilishga ruxsat berilishi kabi masalalar mavjud.

Xalqda yoshlarni do'stlik, insoniylik ruhida tarbiyalashda onasining ukasi tog'a (dayi) jiyanini hazil-mutoyibaga, insonlar bilan munosabatga o'rgatishgan, opa-singillarning farzandlari (bóle) o'rtasida totuvlik, o'rtoqlik, ahillik mustahkam bo'lishida onalarining hissasi (“Eki ayaqlida bóle tatio', tórt ayaqlida bota tatio'” kabi maqollarda) katta bo'lgan. Bu tarbiyaviy an'ana xalq og'zaki ijodi hisoblangan “Edige” dostonidagi Edige bilan Qora tiyin Alp dev o'rtasidagi muloqotda ham berilgan. Bu masala fol'klorshunos K.Allambergenovning ilmiy tadqiqotlarida aks etgan.

Xalq dostonlarida sodir bo'lgan voqealar hayotning ma'naviy-axloqiy me'yorlariga muvofiqligi nuqtai nazaridan tasvirlangan va baholangan. Jumladan, “Alpomish”, “Qirq qiz” dostonlarida yoshlarni do'stlikka tarbiyalovchi xalq an'analari, do'stlik rishtalar, do'stlar o'rtasidagi munosabatlar misol tariqasida yoshlarga tushuntirilgan. Masalan, “Alpomish” dostonida Boybo'ri bilan Boysarining do'stlashgan paytidagi bo'yinlariga bo'yinbog' ip bog'lab do'stligini mustahkamlashi bunga misol. An'anaga ko'ra ikki tomon arazlashib qolsa ipni kesib, do'stlikni to'xtatish udumi mavjud bo'lgan. Bu masala “Ala jipti kesisio” frazemasida o'z aksini topgan.

Tadqiqot ishida yoshlarning do'stlik, insoniylik ruhini shakllantirishda diniy tarbiya ham ahamiyatli o'rinni egallagan. Islom ta'limotida “ixo'atun” so'zi “do'st, birodar, hamkor” ma'nosini ifodalagan. Bu so'zning asli kelib chiqishi “tug'ishgan aka-ukalarning o'zaro birodarligi, do'st” degan ma'nosini anglatgan.

Islom ta'limotida yoshlarni insoniylik ruhida tarbiyalash an'analari: sevgi, mehr-oqibat, o'zaro tushunishga asoslangan axloqiy tarbiya va ta'lim makonini yaratish, yoshlarni bag'rikenglik ruhda tarbiyalashga urg'u berilgan. Ayniqsa, do'stini o'g'ri hisoblamaslik, haqiqatni bilmay turib, do'stidan shubhalanmaslik, uning ko'nglini ranjitish katta gunoh sanalishi, Gender g'oyasiga xos bo'lgan tarbiya – insonning eng yaqin do'sti turmush o'rtog'i, ota-onasi bo'lishi haqida ma'lumotlar aks etgan. Do'stlik tuyg'ulari va insoniylik g'oyalari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular qoraqalpoq xalq pedagogikasida chuqur tahlil qilingan.

Do'stlik bu – ishonch, tushunish, kechirish, hodisa sifatida odamlarning ko'p asrlik ijtimoiy o'zaro munosabatlari jarayonida rivojlangan. Do'stlik bilan bog'langan odamlar

do'st deb ataladi. Do'stlik sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, etika va falsafada o'rganiladi. Do'stlik turli ilmiy nazariyalarga asosan, ijtimoiy almashish nazariyasi, shu jumladan, adolat nazariyasi, munosabatlar dialektikasi, ilova nazariyasi va tarbiya nazariyasida ham.

Insoniylik–bu insonlarda ijobiy xulq-atvorning ijtimoiy me'yorining shakllanishi (va'da, nomus, uyat, vijdon singari kategoriyalar) va insonlarning bir-biriga o'zaro hurmati hisoblanib, oilaga, Vatanga, jamiyatga ijobiy munosabatlarini ko'rsatadigan va aniq bir maqsad yo'liga yo'naltiradigan abstrakt borliq hisoblanadi.

Do'stlik tuyg'usi ham insoniylik kategoriyasining tarkibiy qismi hisoblanadi. Demak, yoshlarda do'stlik, insoniylik ruhini shakllantirishda yoshlarning ongiga qulay va zamonaviy usullardan foydalangan holda odam hamda inson haqidagi tushunchalarini shakllantirish, insondagi mehribonlik, saxiylik, insonlarga yaxshilik qilish, g'amxo'rlik, mardlik tushunchalarini rivojlantirishga ahamiyat qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдимуратов П.С. Каракалпакские народные традиции в нравственном воспитании старшеклассников: Автореф. дисс… канд. пед. наук. – Ташкент: 1998. – 22 с.

2. Адилова Г.А. Қорақалпоғистон қозоқлари этнографизмларининг лингвомаданий таҳлили. Филол. фан. бўйича. фалс. фан. докт. дис... автореф. – Нукус: 2018. - 51

3. Алланиязов И.Б. Гуманистические идеи каракалпакского фольклора и литературы как основа нравственного воспитания старшеклассников: Автореф. дис. канд. пед. наук. –Ташкент: 1992. -17с.

4. Әлеўов Ө. Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1993. – 503 б.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ БИЛИМЛЕНДИРИЎ КЕШЕ ҲӘМ БҮГИН

Машерипова А. *- ҚР ХБХҚТОҚААО*
«Педагогика, психология ҳәм тәлим технологиялары»
кафедрасы аға оқытыўшысы

Мәмлекетимизде ғәрезсизлик жылларында әмелге асырылған кең көлемли реформалар миллий мәмлекетшилик ҳәм суверенитетти беккемлеў, қәўипсизлик ҳәм ҳуқықты, жәмийетте нызам үстемлиги, инсан ҳуқық ҳәм еркинликлерин, миллетлер ара татыўлық ушын зәрур негиз болды. Халқымыздың мүнәсип турмыс кешириўи, жаҳән талаплары дәрежесинде тәлим алыўы ҳәм кәсип ийелеўи, пуқараларымыздың жаратыўшылық дәрежесин әмелге шығарыў ушын зәрур шараятлар жаратты. Бүгинги күнде алдымызға қойып атырған ўазыйпалардан келип шығып, мектепке шекемги билимлендириўди раўажландырыўға, әсиресе тәлим-тәрбияның сыпатын ҳәм нәтийжелилигин миллий ҳәм жәҳән тәжирийбесин есапқа алған ҳалда модернизациялаўға айырықшы итибар қаратылмакта. Нәтийжеде мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң материал-техникалық базасы, методикалық жақтан тәмийнлениўи жетилистирилип, оқытыў

процессине алдынғы педагогикалық ҳәм хабар технологиялары кеңнен енгизилмекте. Мәмлекетимизде мектепке шекемги билимлендириў системасын түптен жетилистириў бойынша бир қатар пәрман ҳәм қарарлар қабыл етилди:

Өзбекстан Республикасы Президентиниң «2017-2021-жылларда мектепке шекемги билимлендириў системасын жәнеде жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 2016-жыл 29-декабрдеги PQ-2707-санлы, «Мектепке шекемги билимлендириў системасын жәнеде жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 2017-жыл 9-сентябрь айындағы PQ-3261-санлы қарарлары, «Мектепке шекемги билимлендириў системасын басқарыўды түптен жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 2017-жыл 30-сентябрьдеги PF-5198-санлы пәрманлары мысал бола алады.

Соның менен бир қатарда Қарақалпақстан Республикасында 2018-жылды «Мектепке шекемги билимлендириў жылы» деп белгиленип, мектеп жасындағы балаларды мектепке шекемги билимлендириўге қамтылып алыўды 45% ке көтериў мақсет етип белгиленген ҳәм гөзлеген мақсетке ерисилди. Бүгинги күнге келип Қарақалпақстан Республикасында мектепке шекемги билимлендириў тараўы раўажландырылмақта. Мектепке шекемги билимлендириў Министрлиги шөлкемлестирилместен алдын, Қарақалпақстан Республикасы бойынша жәми 318 мектепке шекемги билимлендириў мәкемелери болып, олардан 308 мәмлекетлик, 3 мәмлекетлик емес, 7 кәрханаларға қараслы мектепке шекемги билимлендириў мәкемелери хызмет көрсетип келген. Бүгинги күнде Қарақалпақстан Республикасында Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң саны жәми 543 болып, соннан 375 мәмлекетлик, 6 меншик, 22 мәмлекетлик жеке меншик шерикшилик, 2 кәрханаларға қараслы, 136 мәмлекетлик емес үй бақшалары жумыс ислеп келмекте. Усы жыл (2019-жыл) 1 апрель ҳалатына Республика бойынша 3-7 жасқа шекемги балалар саны 150974 болып, соннан мектепке шекемги билимлендириў мәкемелерине 67091 бала қамтып алынған. Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 2018-жыл 28-майдағы 442-ф-санлы “Мектепке шекемги билимлендириў системасын жәнеде раўажландырыў, мектепке шекемги жастағы балаларды мектепке шекемги билимлендириў мәкемелерине қамтып алыў дәрежесин асырыў, кем тәмийинленген шаңарақлар перзентлерине мектепке шекемги билим алыў ушын кең имканиятлар жаратыў ҳаққында” ғы қарары тийкарында 2018-жыл 1-июньнан баслап, Нөкис қаласы, Х.Абдамбетов көшесинде жайласқан 48-санлы мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси шөлкемлестирилди. Мектепке шекемги билимлендириў шөлкеми кем тәмийинленген шаңарақлар перзентлери ушын мөлшерленген. Шөлкемге балалар улыўма санының 50 пайызы муғдарында кем тәмийинленгенлер дизиминде турған шаңарақлар перзентлери тийкарланған ҳүжжетлер бойынша бийпул қабыл етилди Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2018-жыл 16-августтағы «Арал бойы регионы балалары ушын реабилитация орайына ийе көп тармақлы қәнигелестирилген Мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў шөлкемин шөлкемлестириў ис-илажлары ҳаққында»ғы ПҚ-3909-санлы қарарына тийкарланып, Нөкис каласы «Нур» мәкан пуқаралар жыйынан 120 орынға мөлшерленген «Имкон» реабилитация

орайларына ийе көп тармақлы қәнигелестирилген мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси 2019-жыл 4-апрельден баслап иске түсти. Бул мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде 4769 педагог тәлим-тәрбия бермекте. Соннан, 1601 жоқары мағлыўматлы, 3172 орта мағлыўматлы, 168 қәниге емес. Ал соннан, 3240 тәрбияшы болып, 711 жоқары мағлыўматлы, 2529 орта мағлыўматлы. 2018-жылы 15-февраль күнги Өзбекстан Республикасы Жоқары ҳәм Орта Арнаўлы Билимлендириў Министрлигиниң буйрығына тийкарланып, мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин жоқары мағлыўматлы кадрлар менен тәмийнлеў мақсетинде Халық Билимлендириў Хызметкерлерин Қайта Таярлаў ҳәм Олардың Қәнигелигин Арттырыў Аймаклық Орайында 2018-жыл 22-февраль күннен баслап 695 тәрбияшы, 173 дефектолог, 82 психолог кәсиплик таярлықтан өткерилип, мектепке шекемги тәлимди жоқары мағлыўматлы қәнигелер менен тәмийнлеўге ерисилди.

Демек, бүгинги күнде бизиң мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеримиз, балалардың индивидуал зәрүрликлерин есапқа алған халда, ерте жас ҳәм мектепке шекем жастағы балалардың раўажланыўына қойылатуғын мәмлекетлик талаплар ҳәм мәмлекетлик окыў дәстүри бойынша ҳәр тәреплеме раўажланыўы ушын қолайлы шараятлар жаратып бермекте.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. «Илк қадам» Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Тошкент- 2018.

2. К.Д.Тлеумбетова. **“**Мектепке шекемги билимлендириў: тәжирийбелер, машқалалар ҳәм раўажланыў перспективалары” атамасындағы Республикалық илимий - әмелий конференциясы.

ҚАРАҚАЛПАҚ ПЕДАГОГИКАСЫ ТАРИЙХЫН ИЗЕРТЛЕЎДЕ ОРНЫ БАР АЛЫМ

Алимов А. *- НМПИ 2-курс магистранты*
Утебаев Т*. п.и.д.,доцент, илмий басшы*

Ҳәр бир халықтың тәлим-тәрбиялық ой-пикирлериниң қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўының өзине тән тарийхий басқышлары, дүзилиси, этникалық жақтан келип шығыўы менен байланысқа ийе өзгешеликлери болады. Ө.Әлеўовтың бул монография-диссертациясы усы бағдарды нәзерде тутып, бай илимий педагогикалық тәжирийбелер арқалы университет ҳәм пединститут студентлериниң, мектеп оқытыўшылары менен ата-аналардың ҳәзирги ўақыттағы тәрбия мазмунын терең түсинип алыўына, тәрбиялық жумысларды нәтийжели жүргизиўине, өз халқына өтмиште нелер тийисли болғанын аңлаўына ҳәм өзлериниң бай мәдений мийрас ларды жаратқан халықтың әўладлары екенлигин түсинип жасаўына, буны жәнеде раўажландырыўға умтылып өмир сүриўине жәрдемлесетуғын оғада қымбатлы мийнет қатарына кирди. Соңғы жылларда бундай дәрежеде фундаментал китап жазыў Орайлық Азия педагог алымлары арасында проф. Ө.Әлеўовқа ғана миясар болғанлығы мәлим. Ол биринши мәрте Орайлық Азия алымлары арасында комплекисли ҳәм толық көлемде әйемги дәўирдеги қәўимлик жәмийеттен баслап XX-әсирдиң 30-жылларына шекемги

(қарақалпақ халқы мысалында) тәлим тәрбиялық ой-пикирлердиң қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы концепциясын жаратқан. Алым бул проблеманы шешиўде үлкен мәселе Орайлық Азия халықларының педагогикалық ойларының қәлиплесиўи дереклерин бир дизимге салып, бул үлке халықлары педагогикасы тарийхын жаңа мағлыўматлар менен байытыўға еристи ҳәм педагогика тарийхын изертлеўдиң баҳалы методологиялық үлгисин жүзеге келтирди.

Сөз етип отырған мийнетте қарақалпақ халқының тәлим-тәрбиялық ой-пикирлериниң қәлиплесиўиниң бай идеялық дереклерге ийе екенлиги ҳәм раўажланыў этапларының басқышпа-басқыш өзине тән тарийхы жаратылып, өтмиштеги ойшыллардың бай тәжирийбелерге ийе тәлим тәрбиялық көз-қарасларынан пайдалана отырып, ҳәзирги тәлим-тәрбия мазмунын милий қадириятлар тийкарында шөлкемлстириў зәрүрлиги көрсетилген.

Проф. Ө. Әлеўов 1994-1997-жыллары Нөкис мәмлекетлик педагогикалық иниституты қасынан «Қарақалпақ халқының этнопедагогикасы» атлы илимий лаборотория шөлкемлестирип, бунда өз шәкиртлери менен Қарақалпақ халқының этнопедогогикасының өзине тән өзгешелерине бағышланған илим-изертлеў жумысларын да алып барды. Лабороториядағы жумыслардың нәтийжеси сыпатында илимий мақалалар топламын («Қарақалпақ халқының этнопедагогикасы.» Жуўаплы редакторы: проф. Ө.Әлеўов Нөкис-1995) шығарыўға еристи.Буннан тысқары алымның жуўаплы редакторлығында ҳәм баспаға таярлаўында «Қарақалпақ халқының педагогикалық ой-пикирлери тарийхынан» (Ташкент 1983) «Қарақалпақ халқының мектеп ҳәм педагогикалық ойлары тарийхы» (Нөкис 1990) т.б. онлаған монографиялар, мақалалар топламы басылып шықты. Ол қарақалпақстан респуб-ликасының тунғыш мектепке шекемги тәрбия концепциясын дөреткен (Нөкис, 1994) авторлардың бири. Алымның орта арнаўлы педагогикалық оқыў орынлары ушын биринши рет «Қарақалпақ балалар әдебияты» (Нөкис1984) бағдарламасын жазып шығыўға ерискенлигин де айтып өтиў орынлы. Илимпаз илимий педагогикалық китапларды,мектеп сабақлықларын қарақалпақ тилине аўдарыў жумыслары менен де шуғылланды. Оның өзбек тилиндеги 5-ҳәм 9-классларға арналған «Одобнома» китапларын қарақалпақ тилине аўдарыўы (Нөкис «Билим» 1998) , мектеп оқыўшыларын өз ўақтында сабақлықлар менен тәмийинлеў тараўындағы хызмети болды.

Проф. Ө.Әлеўов 1997 жылы Бердақ атындағы Қарақалпақ Мәмлекетлик Университетиниң «Педагогика ҳәм психология» кафедрасының баслығы болып тайынланды. Оның илимий басшылығында бир неше илим кандидатлары: П.Абдимуратов, П.Палўаниязов,М.Хажиева, А.Жумабеков, Т.Жиемуратов, Қ.Сейтмуратов, А. Бекимбетовалар жетилисип шықты[3]. Проф. Ө. Әлеўов билимлендириў хызметкерлериниң сүйип оқыйтуғын «Халық тәлими», “Өзбекстан И.А. Қарақалпақстан бөлиминиң хабаршысы” “Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў”, “Билим ҳәм өндирис” журналларының редколлегия ағзасы сыпатында жаңа педагогикалық технология мәселелерин ен жайдырыўға да белсендилик пенен қатнаспақта.

Сондай-ақ, алым Низами атындағы Ташкент мәмлекетлик педагогикалық университети жанындағы педагогика теориясы ҳәм тәрбия усыллары бойынша қәнигелестирилген илимий кеңестиң, Қары Ниязий атындағы Өзбекстан педагогика илим изертлеў институты жанындағы педагогика теориясы ҳәм тарийхы бойынша қәнигелестирилген илимий кеңестиң, Өзбекстан Республикасы илимлер Академиясының Қарақалпақстан бөлиминдеги Ўатан тарийхы бойынша қәнигелестирилген Илимий Кеңестиң ағзасы сыпатында да илим изертлеў жумысларының, жақланып атырған диссертациялардың сапалы болыўына өзиниң үлесин қоспақта. Талантлы алымға студентлерге сапалы лекциялар оқығанлығын есапқа алып 1998 ж. профессор илимий атағы берилди. 2006. Халық аралық Antique World илимлер академиясының академиги болды.

Проф. Ө. Әлўовтың илим саласындағы, кадр таярлаў исиндеги хызметлери ел басшылары тәрепинен елеўсиз қалдырылмады. Оған 1979 жылы илимдеги жетискенликлери ушын «СССР билимлендириў айрықшасы» атағы берилди. Сондай-ақ көп жыллық илимий жумыслардағы табыслары инабатқа алынып еки мәрте Қарақалпақстан Республикасы Жоқары Кеңеси Президумының (1977, 1994) ҳүрмет жарлығын алыўға миясар болды. Илимпаз өмиринде «Қарақалпақстан Республикасына хызмет көрсеткен илим ғайраткери» атағының берилиўи (2001 жыл) үлкен ўақыя болып, бул пидакер перзентине халқының берген әдил баҳасы есапланды.

Алымның өмири ҳәм творчествасына «Өзбек педагогикасы антологиясы» нан орын берилиўи (Ташкент-1999) оның илимдеги жетискенликлери жоқары дәрежеде болғанлығының, үлкен алымлар қатарынан орын алғанлығының арқасында еди.

Әсиресе жер жүзиндеги ең уллы жоқарғы оқыў орны, Англиядағы Кембридж университети жанындағы Халық аралық Биографиялық Орайының проф. Ө. Әлеўовқа педагогика тарийхы илимин изертлеўдеги қосқан үлеслерин есапқа алып «XXI әсирдиң белгили алымы» атағын бериўи (Лондон 2001 ж.) ҳәм «XXI әсирдиң белгили адамлары» деген энциклопедияға өмир баяны, дөртиўшилиги ҳаққындағы мағлыўматлардың енгизилиўи, оның әсиримиздеги көрнекли алымлардың бири болғанлығына айқын гуўалық береди.

Шешкен машқалаларының мазмунлылығы ҳәм кеңлиги тәрепинен Орайлық Азия халықларының жәмийтлик-философиялық ҳәм педагогика-лық ойлары тарийхын изертлеў бойынша әсиримиздеги атақлы алымларда бири есапланған Өсербай Әлеўов ҳәзирги ўақытта Шығыс халықларының жәмийетлик-педагогикалық ойлары тарийхын, сондай-ақ халық педагогикасы машқалаларын изертлеў жумыслары менен шуғылланыўын даўам еттирип атыр.

ШАҢАРАҚ ТӘРБИЯСЫНДА САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРДИҢ ӘҲМИЙЕТИ

Исмайлов А.С. *- НМПИ ның Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы ассистент оқытыўшысы*

Халқымыз әйемнен әдеп-икрамлылық пазыйлетлерге бай болған. Ата-бабаларымыз ҳәр бир перзентти тәрбиялар екен оның жақсы тәрбия алыўына

үлкен әҳимийет берген. Олар перзентлериниң қылаплық қылыўы, үлкенлер сәўбетлесиўине араласыўы, бийтәртип ис қылыўына жол қоймаған.

Салт-дәстүрлердиң пайда болыўы ҳәм раўажланыўы бир тәреплен әҳмийетли жағдай болып, онда халықтың дана үгит-нәсиятлары менен аўызеки дөретпелери, ертек, әпсана, рәўият, жумбақ, нақыл-мақаллары өз көринисин тапқан. Сонлықтан жас әўладлардың ата-бабаларымыз тәрепинен жаратылған алдыңғы дәстүрлер менен үрп-әдетлерди билиўи ҳәм оны байытыўы өмир сүриўдиң базы бир нызамлылығы болып есапланады.

Тәрбияны избе-из тәртипли әмелге асырыўда шаңарақ әҳмийетли роль ойнайды. Халық педагогикасында инсан әдеби менен руўхый раўажланыўының барлық тәрепи шаңарақта қәлиплесетуғынлығы айрықша инабатқа алынған. Соның ушын көп ғана данышпанлар шаңарақ тәрбиясына үлкен итибар берип, өзлериниң қымбатлы пикирлерин билдирген.

Шаңараққа тийисли дәстүрлердиң жүзеге келиўи, қәлиплесиўи қурамалы, соның менен бирге социал ҳәдийсе болып, булар ҳаққында халқымыздың дана көз-қараслары, пикирлери, әдеп-икрамлылық тәртип-қағыйдалары, инсанды ҳүрмет қылыў ҳәм иззет етиў сыяқлы унамлы тәреплер өз саўлелениўин тапқан. Сонлықтан да жаслар тәрбиясына ата-бабаларымыз тәрепинен тарийхый зәрүрият тийкарында жаратылған унамлы дәстүрлерди өзлестириўимиз ҳәм әмел етиўимиз мақсетке муўапық.

Шаңарақ тәрбиясы ҳәм салт-дәстүрлер негизинде балалардың шахс ретинде қәлиплесиўи ушын тән улыўма инсаныйлық сезимлер халқымыздың әмелий мәслаҳәтлери, тәрбия усылы ҳәм қағыйдалары зәрүрли болып, булар жаслар санасына тез тәсир етиўи менен ажралып турады. Басқа халықлар дәстүрлери сыяқлы шаңараққа тийисли салт-дәстүрлер арнаўлы бир халықтың тарийхы, турмысы ҳәм жасаў тәризи менен байланыслы өткен заманы ҳәм келешеги өз тастыйқын табады. Халық педагогикасының турмыс пенен байланыслылығы оның әўладтан-әўладқа өтип келиўинде болып табылады. Атап айтқанда, халқымыз өткен заманда миллийлик, дөретиўшилик сыпатламаларын ана ҳәййиўи сыяқлы руўхый педагогикалық тәрбия жолы арқалы балалар санасына сиңирип барды.

Ҳақыйқатында, ҳәр бир халықтың жасларға тәлим-тәрбия берип камалға жеткизиўинде сол миллеттиң әсирлер аса мийраслары болып киятырған шаңарақ дәстүрлери ҳәм ойлаў тәризи басланғыш ўазыйпаны атқарады. Булар дәстүр ретинде халықтың әййемги бай тарийхы, аўызеки дөретпелери, көркем өнер дәстүрлери, миллий үрп-әдети ҳәм қәдириятлары, материаллық мийраслары арқалы жүзеге келеди. Усының себебинен шаңарақ тәрбиясы бойынша миллет ҳәм халық турмысында әмелдеги болған дәстүрлерсиз педагогикалық процессти көз алдымызда саўлелендире алмаймыз.

Қарақалпақ халқының миллий қадириятлары қатарына этнографиясы, әдебий тили, фольклоры, саз-сәўбети, көркем өнери, шаңарақта өзине тән қайталанбайтуғын дәстүрлер-бесик жыры, тусаў кесиў, сүннет етиў, қыз узатыў, келин түсириў, пәтия бериў ҳәм басқада үрп-әдетлер кирип булар өзине тән оғада мазмунлы тәрбиялық ўазыйпаларды да атқарып келген.

Қарақалпақ халқының шаңарақ тәрбиясы дәстүринде балаларды өз туўысқанларын ҳәм ата-ана тәрептен жақынларын танып билиўге үйретиў дәстүри де айрықша тәрбиялық әҳмийетке ийе.

Бунда:

1. Әкесиниң әкеси-ата,
2. Әкесиниң шешеси-апа,
3. Шешесиниң әкеси-дайы ата,
4. Шешесиниң анасы-дайы апа,
5. Туўысқан қыз апасы-әжапа,
6. Оның зайыбы-жезде,
7. Туўысқан атасының ҳаялы-шеше,
8. Туўысқан апасының сиңлиси-әжапа,
9. Баласының баласы-ақлық.
10. Ақлығының баласы-шаўлық,
11. Қызының зайыбы-күйеў бала,
12. Баласының ҳаялы-келин, ақлық келин, шаўлық келин болып та бөлине береди. Бундай миллий дәстүрлерди билиў халықтағы әдеп-икрам қағыйдаларының талабы болып, халық педагогикасының туўысқанлық қатнасларды сыйласықлы тәртипке салыў усылларының бири болып есапланады.

Қарақалпақ халқының басқа халықлар сыяқлы шаңараққа тийисли үрп-әдетлери, дәстүрлери тийкарынан, тәлим-тәрбия тараўы кең раўажланып атыр. Ҳәр бир жас әўладты шаңарақ тәрбиясында заманагөй мәденият пенен сәйкес ата-бабаларымыздан киятырған мийраслар, миллий-руўхый дәстүрлеримизди жақсы аңлаған ҳалда үйретилип барылса унамлы нәтийжелерге ерисиледи.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Әлеуов Ө. Қарақалпақ халқының перзент туўылғандағы дәстүрлери топламы: Қарақалпақ халқының этнопедагогикасы. – Нөкис: Билим, 1995. – 72 б.
2. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық 77-87-томлар. Нөкис «Илим» 2014-ж.
3. Изимбетов Т. Дәстүрлер, үрп-әдетлер турмысы. –Нөкис. 1975.

QARAQALPAQ XALQINIŃ SHAŃARAQ DÚZIWDEGI SALT-SANASI, SHAŃARAQ TÚRLERI HAM ONIŃ TÁRBIYALIQ ÁHMIYETI

Dosxodjaeva A. *- Ájiniyaz atındagı NMPI "Ulıwma pedagogika ham psixologiya kafedrasının ulken oqıtıwshısı*

Hár bir xalıqtıń xalıq bolıp, millet bolıp qáliplesiwinde onıń ózine say jasaw tárizi, basqa xalıqlardan ózine say milliy ózgeshelikleri úlken orın tutadı. Qaraqalpaq xalqı da ázel bastan xalıq bolıp, ásirese eń jaqın tuwısqan túrkiy xalıqlar ishinen óz aldına xalıq bolıp bólinip shıǵıwında onıń salt-dástúrleri, úrp-ádetleri, milliy ózgeshelikleri, tili, mádeniyatı úlken orın tutadi.

Qaraqalpaq xalqı da shańaraq dúziwdey ullı islerdi qádirleydi. Jaslarǵa úlgi kórsetedi, shańaraqtıń bekkemligi ushın úrp-ádet, salt-sana dástúrlerin isleydi. Shańaraq dúziwdiń salt-sanası, yaǵnıy eki jastıń nekelesiwi tábiyǵıy túrde olardıń júrek sezimlerine, húydanına baylanıslı ámelge asırıladı.

“Avesta” da awızbirshilikli shańaraq qurıw, hadal perzent kóriw, erli-zayıplılardıń taza júriwi, pák bolıwı, balalı ananı húrmetlew joqarı adamgershilikke qaratılǵan. Buzaqıshılıq, hayal-qızlardıń “namısına tiyiw jaramas qásiyet sıpatında qaralǵan. Urıw hám qáwimlerdiń qanın taza saqlawǵa, tuwılatuǵın perzenttiń biynuqsan dúnyaǵa keliwine úlken dıqqat berilgen. Tuwǵan-tuwısqanlardıń bir-birine úyleniwi, bir shańaraq qurıwı qattı qadaǵan etilgen. Qaraqalpaqlardıń bir ruwdan qız almaw dásturi sol dáwirlerden baslanıp, atadan balaǵa ótip, biziń dáwirimizge jetip milliy qádiriyatqa aylanǵan”.[1]

“Islam táliymatında hadal perzent dóretken, onı jinisiy jaqtan durıs tárbiyalap kámalǵa keltirgen ata-ana joqarı húrmetke ılayıq dep tabılǵan. Ul balalardı úlgili áke bolıwǵa, qız balalardı ardaqlı ana bolıwǵa tárbiyalaw sawap is bolıp, hár bir musılmannıń insanıy minneti dep belgilengen”.[2]

Shańaraqlardıń dúziliwi eki shaxstıń kelisimi, oylaǵan oyları, olardı turmıs qálpinde ámelge asırıwı menen boladı.

Jámiyetimizde kóp balalı shańaraq, bir - eki balalı, bir balalı shańaraqlar bar. Biziń xalqımız balajanlı xalıq. Shańaraqta bala kóp bolıwın qáleydi. “İrısqı nesiybesin qudanıń ózi beredi” dep esaplaydı.

Pedagoglardıń, psixologlardıń baqlawınsha kóp balalı shańaraqlarda bala tárbiyası jaqsı jolǵa qoyılıp, olar bir-birine qarap, jarısıp, talasıp, pikirlesip, ózlerin qorǵap, ózleriniń ortalıǵında hár tárepleme shınıǵıp ósedi eken. Shańaraqta bir bala bolsa onda ol kerisinshe bolıwı da mumkin. Ózimshil, yaki natıq, pikirlesiwge iykemsiz bolıp jekkelenip qaladı delinedi. Bunday jaǵdayda ata-ana kóbirek dıqqat qoyıp, onıń bos waqtı bolmay, jámáátke aralastırıwǵa háreket etiwi kerek. **Shańaraqta** ata-ana birgelikte tárbiya jumısların alıp barsa, bul júdá jaqsı nátiyjeler beredi. Eger shańaraq basshısı ata bolmay, tek ana tárbiyalaytuǵın, kerisinshe anasız tek ata menen qalǵan shańaraqlarda tárbiya procesin alıp barıw oǵada qıyın másele. Dana xalqımız “Analı jetim zor jetim, ákeli jetim xor jetim” – degenindey shańaraqta áke ebeteysiz, yaki úy mashqalasınan jıraq bolıp, kóbirek dúzde, jumısta boladı napaqanı mol tapsa da, anaday bolıp mehir menen sheberlilik penen bala ruwxıyatın toyındıra almaydı. Ákeler oshaq bası jumıslarınan jıraq boladı. Kóbinese shańaraqta ananıń ornı gúrewli bolıp tabiladi.

Shańaraq dúziwdiń tiykarǵı shárti - ósip óniw, adamzat tariyxın dawam ettiriwden ibarat bolsa, bul jolda barlıq xalıqlar da shańaraq qurıwǵa, dúnyada máńgi tirishilik etip qalıwǵa umtıladı. Tariyxtan bizge málim bir xalıqtan ekinshi bir xalıq qız alısıp, qız berisken. Shańaraq qurıwdıń tiykarı eki jastıń húydanına, muhabbatına negizlengen bolsa onda shańaraqtıń óz ara múnásibetleri de kewildegidey boladı.

Shańaraqtı qurǵanda birinshi eń zárúr nárse - sezim, muhabbat tuyǵıları, ádep-ikram, tálim-tárbiyalı insan bolıw. Usı pázıyletlerdi boyına jámlegen hár bir jas áwlad hesh qashan jaman shańaraq bolmaydı. Úrp-ádetler, dástúrler - jámiyettiń rawajlanıwı, adamlardıń turmıs tárizıniń ózgeriwi menen ózgerip baratuǵın qubılıs. Al, insan júregindegi muhabbat máńgilik. Qaysı xalıqta bolsa da shańaraq qurıwdıń salt-sanası usılarǵa negizlense nátiyjeleri jaqsı boları sózsiz.

---

[1] Қосназаров Қ., Пазылов А., Тилегенов А. Педагогика “Билим” баспасы, -Нөкис.: 2009. 45б.

[2] Сонда 45б.

Ádebiyatlar

1. Косназаров К., Пазылов А., Тилегенов А. Педагогика –Нөкис.: “Билим” баспасы, 2009.
2. Юсупов И. Таңламалы шығармалары. 2-том Нөкис “Билим” 2018.

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА XXI АСРДА ДИДАКТИКА ВА ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Сейтмуратова Т.К. *- НМПИ 2-курс магистр*

Педагогик технология амалиётда бажариладиган маълум педагогик тизим лойиҳаси эканлиги кўпчиликда катта қизиқиш уйғотади. Одатда дарсда кўп гапирамиз, назарий тушунчалар берамиз, бироқ бераётган таълимимизнинг натижаси ҳақида ўйламаймиз, узундан-узоқ қилган ваъзхонлигимиз ўқувчи ёки талабаларимизнинг хотирасида мустаҳкам сақланиб қолаяпдими, уларнинг руҳиятига таъсир қилувчи қандай воситаларни қўллаяпмиз, назарияни амалиёт билан қай даражада боғлаяпмиз, бу ҳақда ўйлаб кўришнинг мавриди етиб келмадимикан деб дарс жараёнида мавзуни таҳлил қилиш, жинс ва ҳодисаларни таққослаб ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Педагог муваффақиятининг сири нафақат у қўллаётган технологияларда, балки педагог-тарбиячи сифатидаги маҳоратида, болалар қалбига йўл топиб олишида кўринади. Ҳар бир ўқитувчининг у қандай технологияни қўлламасин педагогик муомаласи бетакрордир. Чунки ҳар қандай технология жонли, ҳиссиётларга тўла инсоний муносабатлар, педагогик муомала ҳамда маҳоратнинг ўрнини боса олмайди.

Айниқса мустақиллик давридаги умумий ўрта таълим тизими такомили. Шунингдек ўрта махсус таълим тизимининг ривожланиши бу соҳага катта таъсирчан замин бўлди.

Жумладан И.Пирниязов, Р.Сейтимбетова, Т.С.Жиемуратов, З.Қурбаниязова, Р.Торежанова, П.Берданова, С.Романова, С.Сейтбековалар маънавий-ахлоқий ва бошқа тарбия турлари ва методикасини такомиллаштириш борасида илмий тадқиқот ишлари олиб бордилар. Э.Янгибаева, Х.Аляминов, Н.Жумабаев, Р.Нуржанова, Г.Урумбаева, Т.Сапарбаев, А.Хожаниязова, М.Пирмжаров, Г.Сапарова, М.Алламбергенова, Г.Қарлыбаева, Н.Қайпов, Ж.Курбанбаев, А.Тажигалиевалар ва бошқалар дидактикада янги педагогик технологияларнинг ривожланишига ўз ҳиссаларини қўшдилар[1].

Хусусан, мустақиллик йилларида қорақалпоғистонда педагогик фикрлар ривожланишида ҳар томонлама Қорақалпоқ педагог-олимлари дидактика соҳасида тадқиқотлар анча унумли бўлганлиги учун биз бу соҳага алоҳида тўхталиб ўтмоқчимиз. Мустақиллик даврида ёшларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш, ижтимоий ҳимоялаш муаммоларига доир педагогик фикрлар педагогика илмининг ижтимоий тарбия тармоғининг шаклланиши ва ривожланишига замин яратиб, ижтимоий зарурият сифатида майдонга чиқди. Чунончи мустақиллик даврида яратилаётган илмий-тадқиқот ишларида таълим-тарбиянинг ижтимоий жиҳатларига доир янгича педагогик қарашлар шаклланмоқда. Шунингдек,

Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлатни барпо этишнинг илмий-педагогик жиҳатларига доир педагогик фикрлар ҳам шаклланмоқдаки, Т.Кудайбергенова томонидан олиб борилган «Ўрта махсус ўқув юртларида ҳуқуқий таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик асослари» мавзусидаги илмий тадқиқот иши шуларнинг бири саналади. Амалга оширилган тадқиқот натижаларига мувофиқ ўрта махсус ўқув юртларида ҳуқуқий таълимининг самарадорлигини ошириш изчил ва мақсадга мувофиқ ташкил этилсагина, кўзда тутилган натижаларига эришиш мумкинлигини ишонч ҳосил қилган. Ўрта махсус ўқув юртлари фаолиятини яхлит ҳолда ўрганиш, мавжуд шарт-шароитлар билан танишиш ушбу таълим муассасалари талабалари ўртасида ҳуқуқий билимларни тарғиб этиш, уларда ҳуқуқий фаолият кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш имкониятлардан фойдаланиш қўйидаги ҳолатларни инобатга олиш асосида таъминланиш мумкин.

Ўрта махсус ўқув юртларида ҳуқуқий таълимни ташкил этишга нисбатан тегишли муассасалар, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим Вазирлиги, Республика ўқув-услубий Маркази, янги турдаги ўқув муассасалари учун педагог кадрларни тайёрлаб берадиган ҳамда ўқув манбалари билан таъминлашга маъсул бўлган етакчи педагогика олий ўкув юртлари, ўрта махсус ўкув юртлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи Марказ ва бошқа ташкилотлар томанидан бир қатор ижобий ишлар амалга оширилаётганлигига қарамай, бу сохада ўз ечимини кутаётган айрим муаммолар ҳам мавжуд эканлигини кўрсатади. Шунинг билан ўрта махсус ўқув юрларини малакали ҳуқуқшунос-педагоглар билан таъминлаш, ўқув-методик адабиётлар-ўқув дастури, дарслик, қўлланма, рисола ҳамда методик тавсияномаларни яратиш, янги педагогик техногияларни тадбиқ этиш ва шарт-шароитларни яратиш борасида муайян муаммолар мавжуд ва уларни бартараф этиш эканин кўрсатади.

Ўрта махсус ўқув юрларида ҳуқуқий таълим самарадорлигини таъминлашга йўналтирилган тадқиқот ишини амалга ошириш. Шунингдек, ушбу ўқув муассасаларда амалга оширилаётган ҳуқуқий таълим-тарбия жараёнини кузатиш, тадқикот иши учун респондент сифатида белгиланган ўқитувчи ва ўқувчилар орасида ижтимоий ҳамда анкета сўровларини ўтказиш, суҳбатлар ташкил этиш, педагогик кузатувни олиб бориш натижасида янги турдаги ўқув муассасаларида амалга оширлаётган ҳуқуқий таълимнинг мавжуд ҳолати, самарадорлик даражаси бугунги кун талабларига жавоб бермаслигин таҳлил қилган[5].

Г.Н.Урумбаеванинг «7-9-синф ўқувчиларини рус монологик нутқининг базавий қўрилмаси бўлган мураккаб синтетик яхлитликка ўргатишнинг лингводидактик асослари (ўқитиш қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактаблар материаллари асосида)» мавзусидаги тадқиқот ишида лингвистик матннинг рус ва қорақалпоқ тилларида ўқув матнларининг қиёсий таҳлилининг хусусиятлари, шунингдек, психология, психолингвистика, янги педагогик технология, тилларни ўргатишнинг янги концепциясини ҳисобга олган ҳолда ўқиш қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактаблардаги 7-9-синфлар ўқувчиларини рус тилида микроматнлар тузишга ўргатиш, шунингдек, алоқа

вазиятига монанд бўлган мустақил монологик фикрларни туғдириш тизимини асослашнинг замонавий-назарий ва илмий эксперимантал усули тавсия этилади[7].

Олима А.С.Науризбаеванинг «Таълим рус тилида олиб бориладиган мактабларнинг бошланғич синфлари қорақалпоқ тили дарсларида ўқувчиларни гап тузишга ўргатиш методикаси» деб номланган тадқиқоти қорақалпоқ тилини русийзабон ўқувчиларга самарали ўргатишдек долзарб мавзуга бағишланганлиги билан эътиборлидир[3].

Д.Мамирбаева «Олий таълимда қорақалпоқ талабаларига инглиз тилидаги мажҳул нисбатни ўргатиш методикаси» мавзусидаги тадқиқот иши тилга ихтисослаштирилган олий ўқув юртларида қорақалпоқ талабаларига инглиз тилидаги мажҳул нисбатни ўргатишга йўналтирилган, илмий асосланган ўқитиш методикасини ишлаб чиқишган.Тадқиқотда коммуникатив ўқитиш тамойилини ҳисобга олган ҳолда илмий асосланган машқлар тизими тузилди; қорақалпоқ тилидаги нисбат сони аниқланган; тиллараро интерференциялар ойдинлаштирилган; дарсни мусобақа асосида ўтказишнинг омилкор эканлилиги исбот қилинган; мажҳул нисбатнинг ҳамма маъноларини, шаклларини ва ишлатилишини ҳисобга олган холда нутқ намуналари тузилди[2].

Ижтимой-гуманитар фанларни ўқитиш методикаси бўйича А.Тажигалиева «Қорақалпоқ талабаларига инглиз тили феъл замонларининг мослашувини ўқитиш методикаси» мавзусидаги тадқиқот ишида инглиз ва она тилларини қиёслаш натижаларини ҳисобга олиб, янги педагогик технологияларни қўлланган ҳолда қорақалпоқ аудиторияси талабаларига инглиз тили феъл замонларининг мослашувини ўргатишнинг самарали методикасини ишлаб чиқган. Шунинг билан бирга инглиз ва қорақалпок тилларидаги замонлар шакллари, қўшма гапларнинг турлари ва фъел замонларининг маслашуви илк бор қиёсланган, ўрганилаётган тил ва она тилларидаги тафовутлар натижасида қорақалпоқ талабалари нутқида келиб чиққан интерференциянинг сабаблари аниқланган, модуль технологияси қўлланиб инглиз тилидаги замонлар мослашувини ўқитиш методикаси ва машқлар тизими яратилган, ўқув материалини ўзлаштириш даражасини баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилган. Ишлаб чиқилган методика ўқув жараёнининг жадаллишишига омил бўлади, тадқиқот натижаларидан инглиз тили, инглиз тили амалий грамматикаси дарсида, олий ўқув юртлари, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари ўқув жараёни учун инглиз тилидан ўқув-методик мажмуалар яратишда, грамматикадан маълуммотномалар яратишда фойдаланиш мумкин[6].

Ёш `олима Г. Қарлибаева «Инновацион таълим технологиялари шароитида физика ўқитувчисининг методик тайёргарлигини шакллатириш» деб номланган тадқиқот ишида физик-бакалаврларнинг илмий-методик тайёргарлигини таркиб топтиришда асос бўлиб хизмат қиладиган педагогик-психологик тайёргарликнинг мазмуни такомиллаштирилган. Бўлғуси физика ўқитувчиларида илмий-методик тайёргарликни таркиб топтиришнинг методлари, воситалари ва шакллари ишлаб чиқилган. Физика ўқитиш методикаси курсини ўқитишни такомиллаштириш мақсадида мазкур курс мазмуни физика ўқитувчисининг илмий-методик тайёргарлигининг таркибий қисмлари имкониятларини аниқлаш нуқтаи назаридан

таҳлил қилинган ва муайян тавсиялар ишлаб чиқилган. Физик-бакалаврларнинг илмий-методик тайёргарлигини орттиришнинг педагогик шарт-шароитлари ва унга таъсир кўрсатувчи омиллар аниқланган. Бўлғуси физика ўқитувчиларининг илмий-методик тайёргарлигига қўилган талаблар асосида мазкур тайёргарликни орттиришнинг мазмуни, воситалари, методлари ва шакллари ишлаб чиқилган.

Бу тадқиқот ишда педагогика олий таълим муассасаларида ташкил этиладиган таълим-тарбия жараёнида иновацион технологияларни уйғунлашган ҳолда фойдаланишни йўлга қўйиш бўлғуси ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлигини орттиришнинг муҳим омили эканлиги аниқланган. Талабаларнинг мустақил иши ва таълимни режали, босқичма-босқич ташкил этилиши, уларни мақсадли ижодий ва илмий-тадқиқот ишларига йўллаш имконини бериши маълум бўлган. Физика ўқитувчиларининг илмий методик тайёргарлиги даражасини орттириш мақсадида физикани ўқитишда инновацион технологиялардан фойдаланишда ўқитиш воситалари, методлари ва шаклларини танлаш, таълим-тарбия жараёнини дидактик ўйин, муаммоли, модулли таълим, ҳамкорликда ўқитиш, лойиҳалаш каби технологияларга асосланган ҳолда ташкил этиш, талабаларнинг мустақил таълимини босқичма-босқич ва ижодий изланишларга йўллаш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқилган. Узлуксиз таълим тизимининг умумий ўрта, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими, олий педагогик таълим, педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш турларида келгусида амалга ошириш лозим бўлган ишлар ажратиб кўрсатилган[4].

Республикамиздаги умумий ўрта таълим тизими, академик лицей ва касб-ҳунар коллежлардаги ушбу юксак ютуқлар педагог олимларимизнинг таълим соҳосига туғри йул-йурик курсатиши ва замоновий педагогик ғоя ва концепцияларини давр талаби асосида ёритиб утириши оқибатида юзага келган ютуқлар ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Алеўов У., Утебаев Т. Қарақалпақстанда педагогика илминиң қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы.- Т.: Фан ва технологиялар, 2007. – 128 б

2. Мамырбаева Д.Д. Методика обучения пассивному залогу английского языка студентов-каракалпаков в высшей школе: Автореф. дис.... канд.пед.наук. – Т.: 2006. – 23 с.

3. Наурызбаева А.С. Методика обучения конструированию предложений уроках каракалпакского языка в начальных классах школ с русским языком обучения: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – Т.: 2002. – 22 с.

4. Карлибаева Г.Е. Инновацион таълим технологиялари шароитида физика ўқитувчисининг методик тайёргарлигини шакллантириш: Пед.фан.ном. дис…. Автореф. – Т.: 2012. – 23 б.

5. Кудайбергенова Т. Ўрта махсус ўқув юртларида ҳуқуқий таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик асослари: Пед.фан.ном. дис…. Автореф. – Т.: 2005. – 21 б.

6. Тажигалиева А.У. Методика обучения согласованию времен английского глагола студентов каракалпакской аудитории: Автореф. дис. ... канд.пед.наук. – Т.: 2012– 24с.

7. Урумбаева Г.Н. Лингводидактические основы обучения учащихся 7-9 классов сложному синтаксическому целому как базовой структуре русской монологической речи. Автореф. дис….канд.пед.наук.-Т.: 2001-20 с.

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИДА ЁШЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИККА ТАРБИЯЛАШНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Оразымбетов Е.К. *- 2-босқич таянч докторант*
Нукус давлат педагогика институти, Нукус ш.

Ватанпарварлик онгнинг фаоллиги, унинг янгиланиб турадиган функцияси, кўп холатларда Ўзбекистоннинг ватанпарварлик тарбиясига боғлиқ. Олиб борилаётган педагогик изланишларда ёшларни ватанпарварликка тарбиялашнинг назарий йўналишлари кенг доирада айтилмай келаётганлиги маълум. Бу ватанпарварлик тарбия масаласига эътибор паст даражада эканлигини кўрсатади. Ватанпарварлик атроф-мухитдаги воқеаларга тадқидий караб, ватанимизнинг равнақига салбий таъсир кўрсатадиган ҳаракатлардан сўринмай ўтишдир. Халқимизнинг ютуқларини, моддий ва маданий бойлигини сакламай, тарихий ёдгарликларини эъзозламай, Ватан ва ватандошлар олдидаги ўз бурчини тушунмай, уни ўзлаштириш мумкин эмас.

Халқимиз талай тарихнинг оғир зарбасига учраб, ўқ билан ўтнинг орасидаги не бир синовларидан омон ўтиб, ўз йўлидан, келажагидан адашмай, ҳаётнинг мазмун-моҳиятини келгуси авлодига насиҳат қилди, шунча қийинчиликларга қарамасдан, ўзлигини асраб, абадий орзуси – мустақилликка эришди. Миллий таълим-тарбияни шакллантириш, ёшларни ор-номусли, виждонли қилиб вояга ётказиш ва уларга ҳозирги жамиятдаги демократик ўзгаришларга хос ватанпарварлик тарбия беришда қорақалпоқ халқ педагогикаси асосий намуна ҳисобланади.

Ёшларнинг ватанпарварлигини ривожлантириш манбаи мураккаб, қарама-қаршиликларга эга бўлиб, ватанпарварликнинг барча таркиб бўлакларини ўз ичига қамтийди. Тадқиқотимиз давомида компонентлар, мезонлар билан кўрсаткичларни асос қилиб, қорақалпоқ халқ педагогикасида ёшларга ватанпарварлик тарбия беришнинг модели яратилди.

Ёшарда ватанпарварлик онгни шакллантиришни факатгина йиғилишлар ўтказиш билан чекланиб қолмасдан, Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, халқ орасига кириб амалий ишларни амалга ошириш керак. Ёшлар асосий куч. Уларни ҳар томонлома қўллаб-қувватлаш керак. Мамлакатимизда ватанпарварлик тарбиянинг тизими тузилиб, айникса ватанпарварликни такомиллаштиришдаги роли ҳақиқий баҳоланиши зарур. Шу ўринда биз томондан тавсия килаётган «Қорақалпоқ халқ педагогикасида ёшларни ватанпарварликка тарбиялаш анъаналари” мавзусидаги маҳсус курс республикамиздаги барча олий таълим муассасаларида ўқитилиши зарур деб ҳисоблаймиз. Шунингдек, таълим-тарбия дастурлари миллий ҳусусиятларига мос келиши алоҳида эътибор қаратиш керак. Тил, адабиёт, тарих, мусиқа, санъат, меҳнат, жисмоний тарбия каби каби фанлар миллий сифатга асосланиши шарт.

Бошқа да фанлар дастурларı билан дарсликларида ҳам миллий тарбиянинг кўриниши акс этмоғи керак.

Бугунги кунда ёшларга ватанпарварлик тарбия бериш борасидаги таълим муассасаларида олиб борилаётган тарбиявий ишларни халқ педагогикаси асосида орқали янада такомиллаштиришни давр тақоза қилмоқда. Бунда ёшларни ватанпарварликка тарбиялашнинг асосий йўналишлари ва усуллари қуйидагилардан иборат:

- ёшларнинг оилалари билан биргаликда конференциялар, викториналар, ижодий семинарлар, фото ва видео лойиҳалар, оилавий журналлар, оилалар иштирокида спорт мусобақалари каби тадбирларни ташкил этиш;

- уруш ва меҳнат фахрийларига ёрдам бериш, улар билан суҳбатлар, учрашувлар, концертлар, хотира кечаларини ўтказиш;

- музейларга экскурсиялар, табиат бағрига саёҳатлар қилиш;

- кўргазмалар ташкил этиш, жамоат арбоблари, таниқли ёзувчилар, журналистлар билан учрашувлар учрасувлар ва маданий-маърифий тадбирлар ташкил этиш.

Ватанпарварлик шахснинг муҳим таркибий қисми бўлиб, унга ёшликдан асос солиниши керак. Ватанпарварлик турли усул ва воситалар ёрдамида шакллантирилади. Бунга бадиий асарлар, санъат, маърифий-маданий тадбирлар мисол бўла олиши мумкин. Шу билан бирга, ватанпарварликни шакллантириш муайян илмий-назарий муаммоларни ўрганишга боғлиқ эканлигини ҳам унутмаслик керак. Бинобарин, бу муаммолар тизимини билиш, улар ўртасидаги илмий-услубий бирлик ва боғлиқликни аниқлаш тарбиявий тадбирларни самарали амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади. Шу ўринда миллий-маънавий мероснинг ҳам ўрни муҳимлигини яна бир бор таъкидлаш лозим.

Қароқалпоқ халқ педагогикасидаги ажойиб иллюстрацияларни таққослашга тенг келадиган ҳеш нима йўқ. Шу туфайли қорақалпоқ халқ педагогикаси миллий ўзликни шакллантиришда, ватанпарвар ўғил қизларни тарбиялашда алоҳида ўрин эгаллайди. Халқнинг оғзаки адабиёти, унинг ичида қаҳрамонлик достонларини билмай, халқни, унинг тағдирини, ўтмишини, тарихини, турмуш тарзини билиб бўлмайди. Қорақалпоқ халқ педагогикасида қорақалпоқлар ҳаётида давом этаётган маданият билан анъаналарнинг элементлари ҳамда миллий педагогик маданият ўз аксини топади. Жумладан:

1. Ёш авлодни анъана ва қадриятларда ифодаланган миллий ва умумбашарий фазилатлар асосида тарбиялашга эришиш;

2. Халқ педагогикасидан барча таълим тизимида кенг фойдаланиш.

Бугунги кунда республикамизда бўлаётган ижтимоий ўзгаришларга боғлиқ ёшларга таълим-тарбия бериш ишларининг мазмунини янги талабларга мувофиқ амалга ошириш зарур. Шу сабабли тўпланган тажрибалар ва педагогик тадқиқотлар натижалар ёшларга ватанпарварлик тарбия бериш ҳақида янгича фикр юритишни талаб қилади. Биз бу борада ёшларда ватанпарварликни янада ривожлантиришда қўйидаги таклифларни тавсия қиламиз.

- ёшларга соғлом турмуш тарзини шакллантириш, уларнинг ватанпарварлик туйғусини ривожлантириш ва ақл-заковати бойитиш имкониятларини кенгайттириш;

- ёшларга давлат ва халқ олдидаги масъулиятни тушунишни, халқимизнинг маданий, ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ҳаётида иштирок этишни ўргатиш;

- ёшларга қорақалпоқ халқининг тарихи, маданияти, урф-одатлари ва анъаналарини ўқиб ўрганишлари учун шароитлар яратиш;

- ёшларнинг ватанпарварлик туйғуларини ривожлантириш учун барча таълим муассасаларида маҳсус ватанпарварлик курсларини ташкил этишни йўлга қўйиш.

Таькидлаш зарурки, тарбия воситаси сифати маънавий-маьрифий тадбирлардан ҳам фойдаланиб ёшларга индивидуал ва жамоавий таъсир ўтказиш самарали натижа беради. Энг муҳими, бу кўрсатилган усуллар, бирлаштирилган ҳолда қўлланилиб, олинган хулосалар умумийлаштирилиб, таҳлил этилса, уларнинг аниқлик даражаси жуда ҳам юқори бўлади. Биринчи услубда олинган маълумот, иккинчи услуб ёрдами билан тўлдирилади, бу мантиқий бир-бири билан боғланган услублар асосида педагог-тарбиячи хулоса чиқаради ва ёшларда ватанпарварлик тарбиясини тўғри йўлга қўйиш таьминланади.

O’ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT VA NODAVLAT MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING RIVOJLANISH TARIXI

Shukurlayeva V. *- NDPI 1-kurs magistri,*
Jumasheva G. *- NDPI p.f.d., dotsent*

O’zbekistonda maktabgacha tarbiyaning yuzaga kelishi o’tgan asrning 10-20 yillariga to’g’ri keladi. Bu davrda Turkistonda bolalarni gimnaziyaga kirishga tayyorlovchi xususiy bolalar bog’chalaridan tashqari boshqa maktabgacha tarbiya muassasalari bo’lmagan. Biroq 1919 yilda davlatdagi siyosiy va iqtisodiy holat munosabati bilan o’sib kelayotgan avlodning sog’ligini saqlash, oziq-ovqat bilan ta’minlash masalalari bilan shug’ullanuvchi “Bog’chalarni himoyalash Kengashi” tuzildi. Bu davrda bollarni davlatning yanada sermahsul mintaqalariga ko’chirib keltirish, shuningdek, ularni ovqat, kiyim-kechak, uy, yoqilg’i, tibbiy yordam bilan ta’minlash masalalari yechilgan. Bu masalalarni yechishning asosiy vositasi ommaviy oshxonalar, yasli va bog’chalar, boshqa tomondan esa ayollarni respublikaning jamoat va siyosiy hayotida faol ishtirok etishga yordam bo’lgan.

Maktabgacha tarbiya ishini aniq tashkil qilish uchun 1918 yilda respublikada Toshkentning eski shahri o’zbek bolalari uchun 4-bolalar bog’chasi tashkil qilindi. 1919 yilda esa Samarqandda 2-bolalar bog’chasi va 3-bolalar uyida maktabgacha guruhlar ochildi. 1926 yilga kelib maktabgacha ta’lim muassasalarida (jami 40 ta) 2000ga yaqin bolalar bo’lgan. Bu esa respublikadagi maktabgacha bo’lgan yoshdagi bolalarning 36,4 %dir. Maktabgacha tarbiya ishchilari malakasini oshirishga qaratilgan maktabgacha tarbiya dasturining chiqarilishi muhim muvaffaqiyat bo’ldi. 1927 yilda boshlangan ayollarning hujum harakati munosabati bilan bolalarning bolalar bog’chasiga berish hollari yanada ko’paydi. Kasaba uyushmalari va yirik fabrika-zavodlar yordamida ishlayotgan ayollarga yana bir yordamchi tashkilot-yozgi sog’lomlashtirish maydonchalari ta’sis e’tildi.

XX asr 30-yillarning maktabgacha tarbiya dasturlarida bolalar bog’chalarining tozalikva metodik yordam holatini tekshirish keng tarqaldi. Bu tekshirishlar natijalariga ko’ra xonalar va maydonchalarning jihozlanmaganligi, asbob-uskunalar bilan ta’minlanmaganligi, tozalik me’yorlariga amal qilinmasligi kabi kamchiliklarga qarshi kurash olib borilgan.

Qishloqlardagi bolalar bog’chalari va maydonchalari maktabgacha tarbiya muassasalariga nisbatan bo’lgan salbiy qarashlar tufayli katta qiyinchiliklarga duchor bo’lgan.

1930 yilda O’zbekistonda Respublikaning barcha katta shaharlari va viloyatlarida o’z bo’linmalariga ega bo’lgan maktabgacha tarbiya pedagogik maslahatxonasi tashkil qilindi. Uning faoliyati doimiy ma’ruzalar, radiosuhbatlar, ayollar uchun ko’rgazmalar tashkil qilishdan iborat edi. Ular uchun bolalarga eng yaxshi burchak qilish bo’yicha musobaqa ham o’tkazilgan. Pedagogik maslahatlar beruvchilar oilalarga borishgan va bolalar burchaklarini tashkil qilishgan va shu bilan bolalarni bog’chalarga qabul qilish tartiboti hamda oilalarning tarbiya masalalari bo’yicha maslahat berish bilan birlashtirilgan.

1933-1934 yillarda sanab o’tilgan harakatlar natijasida O’zbekistonda 3840 ta kolxoz maydonchalari bo’lib, unda 127 ming bolalar qatnashgan. 1933 yil bolalar bog’chalari uchun ilk dastur loyihalarini ishlab chiqarish yili sifatida muhrlandi Rusiy zabon bolalar bog’chalari dasturlari asosida tuzilgan bu dasturlar keyinchalik mahalliy sharoitlarni inobatga olib qayta tuzilgan.

Ommaviy maktabgacha tarbiyaning rivojlanishida eng katta to’siqlardan biri malakali kadrlarning yetishmasligi bo’lgan. Qishloq aholisidan kadrlar tayyorlash uchun qisqa muddatli 3 oylik kurslar tashkil qilingan. Bundan tashqari XX asrning 70-yillari boshidan maktabgacha tarbiya mutaxassislarini tayyorlash vazifasi pedagogik o’quv yurtlari zimmasiga qo’shildi. 1930 yildan Toshkentda faoliyat yurituvchi pedagogik o’quv yurti 1936 yilda 60 ta mutaxassis tayyorladi.

O’zbekistonning mustaqil davlat maqomini qo’lga kiritishi bilan jamiyatning ijtimoiy muammolari yanada ko’paydi va keskinlashdi. Birinchidan, siyosiy, ma’naviy, iqtisodiy ustuvor yo’nalishlarning almashishi, ikkinchidan, bu davrda ijtimoiy muammolarni yaxshi tushunmaslik oqibatida ro’y berdi. Biroq, demokratiya va oshkoralik tamoyillari, xorij davlatlari tajribasi yordamida davlat muhtojlarga real ijtimoiy pedagogik yordam bermoqda, ijtimoiy pedagogik fanini rivojlantirish uchun chora-tadbirlar ko’rmoqda.

Maktabgacha ta'lim jarayoni sifat va samaradorligining o'zi ham maxsus tadqiq qilinmagan. O'tgan asrning 90-yillari T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITIning ilmiy xodimlari O.L.Rnyazeva, M.Rasulova, R.B.Stirkina, E.G.Yudinaning maktabgacha ta'lim davlat ta'lim standartini (1994), so'ngra maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablarini ishlab chiqishga bag'ishlangan (1999) ishlari e'lon qilingan bo'lib, sifat, ta'lim jarayonida tadbiq qilinishi bola rivojlanishni ta'minlaydigan psixologik-pedagogik shart-sharoit va talablar kontekstida ko'rib chiqilgan. Mualliflar bunday shartlarga ta'lim dasturlari (bolaning ma'lum bosqichda erishishi talab qilinadigan bilim, ko'nikma va malakalarini qo'shgan holda), pedagogning chuqur kasbiy bilimga egaligi, birinchi

navbatda uning bolalar, predmet-rivojlantiruvchi muhit bilan shaxsiy - mo'ljalli o'zaro munosabatlarini kiritganlar.

2008 yilda esa F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, F.N.Vahobovalar tomonidan "O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim konsepsiyasi" ishlab chiqildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 9 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3261-son qarorida mavjud tizimli kamchiliklar, maktabgacha ta'lim sohasida davlat siyosatini to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan sabablar ko'rsatilgan, xususan: birinchidan, maktabgacha ta'limni boshqarishning amaldagi holati tizimli muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, mazkur sohada, shu jumladan, nodavlat sektorda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish imkonini bermayapti; ikkinchidan, maktabgacha ta'lim sohasiga investitsiyalarni jalb qilishga, shu jumladan, ijtimoiy-hammabop maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish, ularni moddiy-texnika jihatidan qayta jihozlash va ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llashga qaratilgan davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari joriy qilinmagan; uchinchidan, maktabgacha ta'lim muassasalari infratuzilmasi va moddiy-texnika bazasining amaldagi holati bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalari bilan to'liq qamrab olishni ta'minlashga imkon bermayapti, mamlakatda aholi sonining o'sishi ayrim maktabgacha ta'lim muassasalarining haddan tashqari to'lib ketishiga olib kelmoqda; to'rtinchidan, milliy madaniy-tarixiy qadriyatlarni aks ettiruvchi va bolalikdan kitob o'qishga qiziqishni uyg'otuvchi o'quv-metodik, didaktik (shu jumladan, o'yinlar va o'yinchoqlar) materiallar va badiiy adabiyotlarni tayyorlash hamda maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatiga joriy etish ishlari zamonaviy talablarga javob bermaydi; beshinchidan, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashning amaldagi tizimi maktabgacha ta'lim sohasini bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal etishga qodir yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlay olmaydi; oltinchidan, maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini moddiy rag'batlantirish tizimining past darajada ekanligi malakali kadrlarni jalb qilish imkonini bermayapti; yettinchidan, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga tibbiy xizmat ko'rsatish bo'yicha hududiy sog'liqni saqlash organlari ishini tashkil etishdagi kamchiliklar bolalarning hayoti va sog'lig'ini himoya qilish, shu jumladan, sog'lom ovqatlanishini ta'minlash bo'yicha profilaktik chora-tadbirlar samaradorligining pasayishiga olib kelmoqda. Qarorga ko'ra, Maktabgacha ta'lim tizimini tanqidiy o'rganish va yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish bo'yicha komissiya tashkil etilgan hamda uning asosiy vazifalari qatorida quyidagilar belgilangan:

- maktabgacha yoshdagi bolalarni uyg'un rivojlantirish sohasidagi ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda, sifatli maktabgacha ta'limni tashkil etishda davlat talablarini qayta ko'rib chiqish;

- mavjud amaliyot va ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda, nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini litsenziyalashning soddalashtirilgan tartibini joriy etish, ularning tashkiliy-huquqiy shakllarini takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash.

Maktabgacha ta'lim muassasalarining davlat va nodavlat tarmoqlarini yanada kengaytirish, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari o'rtasida sog'lom

raqobat muhitini shakllantirish sharoitlarini yaratish, davlat va xususiy sektor sherikligi shartlarida maktabgacha ta’lim muassasalarining yangi shakllarini joriy etish, shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini samarali tashkil etishni ta’minlash maqsadida O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi «O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida» PQ-3305–son qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga berilgan sharhda ta’kidlanganidek: «... bugungi kunda maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini tubdan yaxshilash, maktabgacha yoshdagi bolalar qamrovini oshirish, ilg’or xorijiy tajribani o’rgangan holda, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish masalasi dolzarbligicha qolmoqda». Mazkur qarorda maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida qarorda keng ko’lamli tadbirlarni amalga oshirish ko’zda tutilgan, shu jumladan, pedagog va rahbar xodimlarning malakasini oshirish jarayonini samarali tashkil etish, bunda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan, xorijiy mamlakatlarning ilg’or tajribasidan foydalanish, ta’lim muassasalarini yuqori malakali, zamonaviy bilimga ega kadrlar bilan ta’minlash belgilangan.

XXI asr kishisining idealini ta'lim tizimiga kiritish uning barcha bo'g'inlarining, jumladan, maktabgacha ta'lim tizimining sifat jihatidan yangilanishi bilan bog'liq. Hammaga ma'lumki, inson hayotining dastlabki yetti yilini o'z ichiga qamrab oluvchi maktabgacha ta'lim yosh davri o'z ahamiyatiga ko'ra noyob holat hisoblanadi. Aynan shu yillarda bolada o'z asosiy insoniy qobiliyatlarining shakllanishi yuz beradi, uning shaxsi rivojining asoslari qo'yiladi. Insonning kelajagi, uning xulq-atvori, qobiliyati, dunyoqarashi bolalik qanday bo'lganligiga, ta'lim qanday bo'lganligiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bularning hammasi bolalikning almashib bo'lmas ahamiyatini, uning barkamol shaxs sifatida shakllanishidagi alohida rolini belgilaydi va maktabgacha ta'lim yoshidan boshlab ta'lim sifatini ta'minlash muammosini davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantiradi.

МЕКТЕПТЕН ТЫСҚАРЫ ЖУМЫСЛАРДА ТАРИЙХЫЙ-МӘДЕНИЙ МИЙРАСЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎ УСЫЛЛАРЫ

Бекниязов Б.С. *– Әжинияз атындағы НМПИ*
«Улыўма педагогика ҳәм психология» кафедрасы
ассистент оқытыўшысы

Оқыўшыларға билим бериўдиң тийкарғы усылларының бири бул сөзсиз сабақ барысы болып есапланады. Соның менен бир қатарда, билимди жеткериўдиң басқа да түрлерин естен шығармаўымыз тийис. Бул түрлер қатарына класстан тыс ҳәм мектептен тыс жумысларды қоссақ қәтелеспеген боламыз. Себеби, бул жумыслар сабаққа қосымша оқыўшыларда пәнге қызығыўшылық оятыўға жәрдемлесетуғын, олардың билиминиң артыўына пайдасы тийетуғын билим түрлеринен бири. Бул билим алыў процессине унамлы тәсир етиўши факторлардан болып табылады.

Класстан тыс жумыслардың пайдалы тәрепи ҳәм әхмийетин методист алым А.Ф.Родин былай тәрийплеген еди; «Сабақтан тыс шынығыўлар да сабақ мақсетлери қандай болса, әйне сондай мақсетлерди әмелге асырыўға қаратылған,

лекин оларға басқаша материалларда ҳәм басқа усыллар менен ериседи» - деген еди [1; 6].

Класстан тыс жумысларда оқыўшылар өзлерин сабақ пайытындағыға қарағанда еркин сезеди. Оқытыўшы менен өз-ара мүнәсибетлери беккемленеди. Оқыўшылардың өз бетинше ислеў мүмкиншиликлери кеңейеди. Оқытыўшы тәрепинен жумыс бағдары көрсетилип бериледи, ал оны орынлаў барысында оқыўшыларда еркин қатнас жасаў жағдайлары көбирек болады. Бул жумысларда оқыўшылардың тарийхый естеликлердеги тарийхый дереклер менен ислесиў ҳәм әпиўайы тәризде болса да изертлеў жумысларын алып барыў көнликпелери раўажланады. Тарийх пәнинде бул жумыс түрлерин археология материалларынан пайдаланыў тийкарында шөлкемлестирилиўи мақсетке муўапық болады. Себеби, тарийхый естеликлерден табылған археологиялық материалларындағы уқсаслықларды анықлаў, түрли дәўирлерде таярланған буйымларды салыстырыў, таярланылған ўақты бойынша изертлеў жумысларын алып барыў, атқарған хызметлери ҳәм дәўирлерди үйрениў сыяқлы жумысларды орынлаўда жүдә қол келеди. Ал, сабақ барысында бундай тереңирек излениўлер өткериўге ўақыт қысқа болады. Класстан тыс жумысларда археологиялық естеликлерге саяхатқа шығыў, музейлерди барып көриў мүмкиншилиги бар.

Материаллық дереклер негизинде инсаният тарийхының еле белгисиз болған тәреплерин ашып бериў мүмкиншиликлери кең. Класстан тыс сабақларда археологиялық материаллардан пайдаланып сабақ өтиў оқыўшылар билимине анықлық киритип, оның мазмунын байытады, үлкениң тарийхын тереңирек изертлеўге имкан береди, сабақта белгили темаларды үйрениўде тийкарғы дерек болып хызмет етеди. Үлкемиз аймағында жайласқан әййемги қалалар Қой-қырылған қала, Айбүйир-қала, Топырақ қала, Миздахкан ҳәм усыған көплеген тарийхый естеликлер болып, бул тарийхый естеликлер материаллары тийкарында класстан тыс жумыслар шөлкемлестириў, саяхатларға барып, дала сабақларын өтиў, сабақ ўақтында археологиялық материалларды аўыз еки баянлаў ямаса көрсетиў, сабақтың исенимлилигин, тәсиршеңлилигин тәмийинлейтуғын түрли усылларды қолланыў (оқытыўшы гүрриңи, китаплардан керекли бөлимлерди оқып бериў, сүўретлер, макетлер көрсетиў ҳәм басқалар), яки мектепте археология музейлерин дүзиў оқыўшылардың пәнге деген қызығыўшылығының артыўына, тарийхый билимлериниң беккемлениўине, сабақтың нәтийжелилигине тийкар жаратады.

Оқыўшылардың тарийхый естеликти өз көзлери менен көриўи оларда айрықша тәсир қалдырыўы, қызығыўшылық оятыўы сөзсиз. Экскурсиядан кейин алған тәсирлери ҳаққында жазба жумысларын алыў яки реферат жазыў ҳәм оны қорғаў ўазыйпаларын тапсырыў арқалы әмелге асырыў мүмкин. Буннан тысқары, оқыўшылар ушын олардың билимге умтылыўшылығын арттырыўшы, тарийхый билимлерди тереңлестириўге ҳәрекетлендириўши, өз үстинде излениўге талпындырыўшы тапсырмалар топламларын таярлаў ҳәм бериў арқалы да әмелге асырыў мүмкин.

Класстан тыс жумысларды шөлкемлестириўдиң ең нәтийжели усылларының бири бул пән дөгереклери болып табылады [2; 29]. Мектепте тарийх дөгереги

жумысларын жолға қойыў оқыўшыларда пәнге қызығыўшылық сезимлериниң ояныўына түртки болатуғын факторлардың әҳмийетлиси. Тарийх дөгерегин дүзиўден алдын оқытыўшы тәрепинен оқыўшылар арасында алып барылыўы тийис болған бир қатар жумыслар бар. Булардың ишинде ең тийкарғысы деп, оқыўшыларда дөгерек жумысларына қызығыўшылық оятыўды айтсақ орынлы болады. Себеби, оқыўшыда бул жумысқа қатнасыў ушын қызығыўшылық, умтылыўшылық, инта пайда ете алмасақ, шөлкемлестирилген дөгеректен ҳеш қандай нәтийже болмаслығы мүмкин. Сонлықтан, бул бағдарда жумысты, биринши гезекте, оқыўшыларда дөгерек дегенимиз не?, оның ўазыйпасы қандай?, Ол сабақтан тысқары және бизге нелерди бере алады? деген сораўларға жуўап бериўден баслаў керек.

Сабақ барысында пайда болатуғын көп ғана сораўларға дөгерек жумысларында көргизбели түрде жуўап бериў мүмкин. Оқыўшыларды дөгерек жумысларына тартыўды саяхат сабақларын өткериўден баслаған мақсетке муўапық болады. Бул саяхаттың өзи оқыўшылардың сабақ барысында пайда болатуғын көп ғана қызықтырыўшы сораўларына, тарийхый орындағы өз көзлери менен көрген материаллары арқалы жуўап таба алыўы мүмкиншилигин пайда етеди.

Дөгерек жумысларын алып барыўдың анық белгиленген жобасын дүзип алыў, жумыслардың буннан былай нәтийжели болыўын белгилеўши фактор есапланады. Себеби, дөгерек жумысы ҳәр сапары қызықлы, алдыңғысынан парық қылатуғын рәң-бәрең болыўы тийис. Ҳәр бир сабақ өтилгенде оқыўшылардың бул жумысларға қызығыўшылығы бурынғыдан да артып, келеси сабаққа талпынып қалыўы зәрүр. Оқытыўшы дөгерек ағзаларын ҳәр тәреплеме қоллап-қуўатлап, хошаметлеп, белгисиз, изертленилмеген тарийхый материаллар еле де көпшиликти қурайтуғынлығын, бул естеликлерди изертлеўшилер, алымлар өз жумысларын дәслеп усындай дөгереклерден баслағанлығын айтып оларды жанландырып барыўы тийис.

Ҳәр бир тарийхый естеликтиң, оннан табылған археологиялық материаллардың тарийхын, әсирлер даўамында қәлиплескен дәстүрлер, үрп-әдетлердиң мазмун-мәнисин кең үлке материаллары жәрдеминде жеткерип бериў арқалы оларда тарийхый-ой пикирдиң раўажланыўына, дүнья қарасларының кеңейиўине, жоқары мәнаўиятлы, ата-бабаларын қәдирлейтуғын, тарийхын ҳүрмет қылатуғын инсанлар болып жетилисиўин тәмийинлеў мүмкин. Жуўмақлап айтқанда, ҳәр қандай мәселениң шешими бойынша өзиниң еркин пикирине ийе болған, қыйыншылықтан қорықпайтуғын, халық мәпин бәрше нәрседен ҳәмийше үстин қоятуғын бәркамал әўладты тәрбиялаўда үлке материалларының әҳмийети үлкен болып табылады.

Пайдаланған әдебиятлар

1. Родин А.Ф. Массовые формы внеклассной работы по истории. -М.1961.
2. Саъдиев А. «Мактабда тарих билимларининг ҳозирги аҳволи ва уни ўқитишнинг миллий асосига кураш. -Т. 1993.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ЖУРНАЛИСТ КАДРЛАРДЫ ТАЯРЛАЎ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАШҚАЛА СЫПАТЫНДА

Кеңесбаев Қ.
Әжинияз атындағы НМПИ
таяныш докторанты

Соңғы жылларда мәмлекетимизде әмелге асырылып атырған демократиялық жаңаланыўлар ҳаққында республика халқын, дүнья кең жәмийетшилигин өз ўақтында хабардар етиўге, сондай-ақ, дүнья мәлимлеме мәканы глобалласыўы күшейип атырған шараятта болып атырған ўақыя-ҳәдийселерге тез ҳәм қалыс мүнәсибет билдире алыўға ийе, ҳәр тәреплеме билимли, жетик, жоқары қәнигели журналистлерди таярлаў процесине итибар күшейди. Бул бойынша Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2017-жыл 7-февральдағы ПФ-49-47-санлы Пәрманы менен тастыйықланған 2017-2021-жылларда Өзбекстан Республикасын раўажландырыўдың тийкарғы бес бағдары бойынша Ҳәрекетлер стратегиясы, Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинетиниң 1999-жыл 26-февральда қабыл етилген “Журналист кадрлар таярлаў ҳәм қайта таярлаў системасын жетилистириў ҳаққында”ғы, 2006-жыл 7-августтағы “Ғалаба хабар қураллары тараўында кадрлар таярлаў ҳәм қайта таярлаў мәмлекетлик бағдарламасы ҳаққында”ғы қарарлары [1] әҳмийетли ҳүжжетлер болды. Олардың орынланыўы бойынша миллий журналистика билимлендириўи саласында унамлы өзгерислер жүз бермекте.

ҒХҚ мәмлекетимизде пуқаралық жәмийетин қурыўда социаллық турмыстың ең әҳмийетли буўыны болғанлығы себепли, журналистика системасы ҳәм усы тараўға қәнигелер таярлаў мудамы алымлар дыққат орайында болған. Усы орында айрықша атап өтиўимиз лазым, ҳәзирги заман талабына жуўап беретуғын жоқары маманлықтағы журналист кадрлар таярлаў ушын, ең алды менен миллий журналистикамыз тарийхы ҳәм раўажланыў басқышларын илимий көз қарастан болажақ қәнигелердиң санасына терең сиңдириўимиз зәрүр.

Ең дәслеп Қарақалпақстан журналистикасы тарийхы, әсиресе Қарақалпақстанда баспасөздиң қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы менен байланыслы тарийхый аспектте илимий изленислер алып барылғанлығы себепли бир қатар илимий-көпшилик шығармалар, китап ҳәм мақалалар баспадан шыққанлығын атап өтиўге болады. Бул бойынша Я.Досумов, А.Панабергенов, И.Семенов, У.Суинов, Қ.Байниязов, Т.Пайзуллаева, М.Ниязова, Г.Матяқубова, К.Досымбетов, О.Юсупов, К.Ерниязов, М.Жумамуратовалардың шығармалары миллий баспасөзимиз тарийхынан баҳалы мағлыўматлар бериўши дәслепки мийнетлерден есапланады.

Ғәрезсизлик жылларында журналистика тараўындағы илимий изертлеўлер жаңа басқышқа көтерилди. Илимий изленислердиң тематикасы байыды, нәтийжеде миллий журналистика теориясы ҳәр тәреплеме өсти. Илимий анализ соны көрсетеди, ғәрезсизликтен кейинги жылларда Қарақалпақстанда журналистика саласы бойынша бир қанша илимий-изертлеў жумыслары алып барылып, миллий журналистикамыз тарийхы изшил үйрениўге кирисилди. Атап айтқанда, Т.Мадреймовтың Қарақалпақстанда ҒХҚларының пайда болыўы раўажланыў тарийхы бойынша алып барған кандидатлық жумысында [2] республикамызда радио ҳәм телевидениениң шөлкемлестирилиўи ҳәм

раўажланыўы анализ етилген. Диссертацияда қарақалпақ радиожурналистикасының тийкарғы раўажланыў басқышлары ҳәм тележурналистика өсиўиниң өзине тән бағдарлары сәўлеленген. Ал, ғәрезсизлиги жылларында Қарақалпақстан күнделикли баспасөзин изертлеген Д.Бекбаўлиевтың илимий жумысында [3] 1991-1994-жыллар аралығындағы қарақалпақ баспасөзин миллий ғәрезсизлик тийкарында қайтадан шөлкемлестириў ҳәм жаңа миллий мазмун менен байытыў мәселелери сөз етилген.

Газета жанрларының тил өзгешеликлери мысалында баспасөз тили ҳәм шеберлиги мәселелерине байланыслы ф.и.д. З.Оразымбетованың нәтийжели изленислер алып барғанлығын айрықша атап өтиўимизге болады. Ол қарақалпақ күнделикли баспасөзи тилиниң қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы бойынша изертлеў жумысларын алып, «Қарақалпақ күнделикли баспасөзи тилиниң стиллик өзгешеликлери» темасындағы докторлық диссертациясында [4] ғәрезсизлик жылларында қарақалпақ тилинде басып шығарылған газета ҳәм журнал басылымларының тили ҳәм жанрлар стили үйренилип, баспасөз тилиниң қарақалпақ әдебий тилине тәсири ашып берилген. Сондай-ақ, З.Оразымбетованың усы атамадағы монографиясы да баспадан шыққан.

Көп жыллар даўамында публицистика теориясын үйренип киятырған Т.Машарипова өзиниң илимий жумысында [5] Қарақалпақстан баспасөзи материаллары мысалында публицистика теориясының бир пүтин концепциясы жарата алғанлығын, сондай-ақ, машқаланы илимий-методологиялық жақтан терең анализге тарқанлығын көриўимизге болады. Сондай-ақ, алымның усы мазмундағы илимий шығармасы публицистика теориясы бойынша Өзбекстанда ғана емес, бәлким Орайлық Азия журналистикасы илиминдеги ири монографиялардан болды, десек асыра айтқан болмаймыз.

Соңғы жыллары журналистикада қәнигелесиў процесиниң күшейиўи усы тараў илиминде де өз көринисин таўып атырғанлығын айрықша атап өтиўимиз керек. Буған айқын мысал ретинде, излениўши Ж.Марзияев тәрепинен экожурналистика бойынша алып барған докторлық диссертациясы [6] қарақалпақ баспасөзинде экология темасындағы дөретиўшилик процесстиң раўажланыў тенденциялары ҳәм өзине тән өзгешеликлери үйренилгенлиги менен өзгешеленеди. Жас илимпазлардан Қ.Бегниязова [7] Қарақалпақстанда интернет журналистикасының қәлиплесиўи ҳәм раўажланыў өзгешеликлерин изертлеген болса, С.Есемуратованың докторлық диссертациясы [8] қарақалпақ пуқаралық журналистикасының қәлиплесиў басқышлары ҳәм раўажланыў тенденциялары, пуқаралық журналистикасының профессионал журналистикаға тәсирин үйрениўге бағышланған.

Усының менен бир қатарда, тараўдың жетекши алымларынан М.Жумамуратова, А.Абдимуратов, З.Қожықбаева, Б.Палўанов, Қ.Қалекеев, Ҳ.Атажанов ҳәм басқа бир қатар излениўшилер тәрепинен оқыў қолланба ҳәм изертлеўлерде, мақалаларда қарақалпақ журналистикасының теориялық ҳәм әмелий мәселелери, оқытыў усылларына ҳәм дөретиўшилик, ҳәм илимий жандасыўлар белгили бир илим шеңберинде үйренилип киятырғанлығын атап өтиўимизге болады.

Ҳәзирги ўақытта журналистика илимине байланыслы изленислердиң раўажланыўы усы саланың басқа бир қатар пән ҳәм илим тараўлары менен тығыз түрде бирге ислесиўине кең жол ашып атыр. Бул болса өз нәўбетинде, журналистика илиминиң жаңа аспектлердеги илимий жандасыўларға мейиллиги сезилмекте. Мысалы, журналистлик билимлендириў мәселесин алып қарайық. Бул машқала республика баспасөзинде жәрияланып атырған бир қанша мақалалар ҳәм журналистлик дөретпелер арқалы итибар қаратылып киятырған болса да, заманагөй шараятта журналистлерди кәсиплик таярлаўға қойылатуғын талаплар, шараятлар, оқытыў процесслерине болған жаңаша журналистлик-педагогикалық пикирлер анализи елеге шекем арнаўлы түрде әмелге асырылмаған. Сондай-ақ, тараў бойынша талқыланған жергиликли изертлеў жумысларының басым көпшилиги филологиялық, айырымлары тарийхый аспектте үйренилгенлиги, бул мәселени педагогикалық тәреплен үйрениў зәрүрлигин келтирип шығармақта. Сонлықтанда, усы машқала журналистика ҳәм билимлендириў тараўларында актуаль бағдар сыпатында характерленеди.

Қарақалпақстан журналистикасы бойынша жоқарыда атап өтилген илимий изертлеўлер өз мақсети ҳәм объектинен келип шыққанлығын есапқа алып, олардың Қарақалпақстанда журналистлик билимлендириўдиң қәлиплесиўи ҳәм ғәрезсизлик жылларындағы раўажланыў басқышларын ашып бере алмағанлығын тәбийий илимий жағдай сыпатында қабыллаўға болады. Сол себепли, Қарақалпақстан Республикасында журналист кадрларды таярлаў машқаласы бойынша өз алдына илимий-изертлеў жумысларын алып барыў зәрүр деп есаплап ҳәм онда төмендеги мәселелерди үйрениў мақсетке муўапық:

– Қарақалпақстанда журналист қәнигелерди таярлаўдың тарийхый-педагогикалық генезиси ҳәм ҳәзирги ҳалатының өзине тән өзгешеликлерин үйрениў;

– жоқары мағлыўматлы журналист кадрлар таярлаў системасын жетилистириў бойынша жуўмақлар шығарыў;

– журналистика тараўында илимий-педагог кадрлар таярлаў процесин анализ етиў;

– заманагөй шараятта жоқары қәнигели журналистлер таярлаўдың нәтийжели механизмлери ҳәм келешектеги раўажланыў бағдарлары бойынша илимий жуўмақ ҳәм усыныслар ислеп шығыў.

Әдебиятлар:

1. www.lex.uz

2. Мадреимов Т. История возникновения и развития средств массовой информации Каракалпакстана в 1930-1990 гг. (Радиовещание и телевидение). Автореф. дисс. … канд. ист. наук. – Нукус, 1997. – 20 ст.

3. Бекбаулиев Д.О. Давлат мустақиллиги йилларида Қорақалпоғистон даврий матбуоти (1991—1994 йй.). Тарих фан. номз. ... дисс. автореф. – Ташкент, 1997. – 26 б.

4. Оразимбетова З.Қ. Қорақалпоқ вақтли матбуоти тилининг услубий хусусиятлари. Филол.ф.д. (DSc) дисс. автореферати. – Нукус, 2019. – 80 б.

5. Машарипова Т.Ж. Публицистика назариясининг яхлит концепцияси (илмий-методологик таҳлил, Қорақалпоғистон Республикаси матбуоти материаллари мисолида). Филол.ф.д. (DSc) дисс. автореферати. – Нукус, 2020. – 75 б.

6. Марзияев Ж.К. Мустақиллик йиллари қорақалпоқ матбуотида экологик муаммолар талқини. Филол.ф.б.фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. – Тошкент, 2019. – 48 б.

7. Бегниязова Қ.А. Қорақалпоғистонда интернет янги оммавий ахборот воситаси сифатида. Филол.ф.б.фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. – Нукус, 2020. – 45 б.

8. Есемуратова С.А. Фуқаролик журналистикасининг ривожланишида интернет-ресурсларининг роли (Қорақалпоғистон интернет-ресурслари мисолида). Филол.ф.б.фалсафа доктори (PhD) дисс. автореферати. – Тошкент, 2021. – 47 б.

ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫНДА МИЛЛИЙ МУЗЫКА САЗ ӘСПАБЛАРЫ АРҚАЛЫ ОҚЫЎШЫЛАРДЫ РУЎХЫЙ-ӘДЕП ИКРАМЛЫҚ ТӘРБИЯЛАЎДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Меңлимуратов Т.Н. *– 2-курс магистранты*
Әжинияз атындағы НМПИ Нөкис қаласы

Қарақалпақ халқы ерте заманлардан баслап-ақ өзиниң көптараўлы бай музыка искусствосына ийе екенлиги мәлим. Усы музыка мәдениятының раўажланыўында саз әспаблары үлкен роль атқарып келеди. Саз әспаблары қарақалпақ музыка мәдениятында Орта Азия халықлары искусствосы қатарында көп әсирлик тарийхына ийе. Орайлық Азия халықларының тығыз экономикалық байланысы, этнография, әдебият ҳәм искусствосының, соның ишинде музыкалық саз әспаблары жақынлығы ҳәм де түркий тиллес болып мәдениятының улыўма бир бағдарда раўажланғанлығы тарийхый дереклерде айқын көринеди. Исскуство менен әдебияттың жәмийетлик турмыстан алатуғын орны, оның халық турмысы менен мудамы бирге раўажланып келетуғын, ол жәмийетлик турмыстағы өзгерислерге қарағанда көркем-өнерде жүдә анық сүўретлейтуғын шығармалардың саз әспаблардың роли үлкен әҳмийетке ийе.

Музыкалық саз әспаблары туўралы, олардың шығып келиўи, қурлысы, даўыс тембри ҳаққында уллы илимпаз Абу Али Ибн Сино “Шыпа китаб”, “Билим китаб”, “Музыка илими ҳаққында рисола” т.б, китапларында көп ғана баҳалы илимий пикирди айтады.Оның айтыўы бойынша: “Тар қаншелли узын болса, даўыс соншелли пәс шығады. Керсинше, тар қаншелли қысқа болса, даўыс соншелли бәлент шығады. Сондай-ақ даўыслардың пәс ямаса бәлент болыўы үплеп шертилетуғын саз әспаблар каналының диаметрине дt байланыслы болады,” деп көрсетеди. (Абу Али Ибн Сино, шығармалар топламы IV том). Өз заманының уллы илимпазы болған Абу Али Ибн Синоның музыка тараўындағы бул пикири Орта Азия ҳәм шығыс халықлары музыкасының әййемги заманлардан бери, музыка илими сыпатында қәлиплесип киятырғанлығын дәлиллейди. Оның

бул пикирлери музыка теориясында ҳәзирги ўақытқа шекем өз қунын жойытқан емес.

Қарақалпақ халқының арасында саз музыкалар кең таралған болсада, тийкарғы саз әспаблары олардан тартқыштың жәрдеми менен шертилетуғын тарлы әспаблардан – Тарлы саз әспаблары: Қобыз, Дуўтар, Гиржек, Үплеў арқалы шертилетуғын, Баламан, Шыңқобыз, Сырнай, Сазсырнай, Үшпелек, Тартық, қамыссырнай, сыбызғы, қамыстилик, қуўрай, ҳәм тағы басқалары, урып қағып шертетуғын саз әсбаплар: Суўқабақ, Туяқ, Қасық, Қоңыраў, Нағара, Дәп, Рубаб, Гармон, ҳәм тағы басқа бир қанша әспаблардан Соның менен бирге, қобыздың нарқобыз, желқобыз, жезқобыз, тилқобыз, шыңқобыз деген түрлери бар. Нарқобыз - қобыздың урысқа шыққанда қолланатуғын түри. Жаўға қарсы урыс ашып, ат қояр ўақытта қобыз сарыны еситилген. Ол батырларға күш-жигер берип, ерлик ислерге руўхландырып отырған. Месқобыз, желқобыз-музыкалық әсбаптың түр-түсине байланыслы атлары. ушрасады. Жоқарда аталған саз әспаблардың ишинде биразы қарақалпақ халқының ҳәзирги қолда бар миллий музыкалық әспаблары есапланып, қалған биразы болса, бизге басқа туўысқан халықларының музыкасының тәсири арқалы өткен болса керек. Бирақ соған қарамастан буннан бурын қарақалпақ халқы арасында усындай ямаса басқада саз әспаблардың түрлери болмаған деген пикирдиң болыўы мүмкин емес. Дәўирдиң өтиўи менен талай арфа сыяқлы ямаса басқада саз әспаблардың талай түрлери келип кеткенлигине гүман туўдырмайды. [1]

Аламойнақ Дуўтар-Қарақалпақ халқының арасында кең таралып, масалық түс алып кеткен күтә көркем, сулыў даўыслы музыкалық әспаблардың бири-Дуўтар. Ол шығып келиўи жағынан тарийхый дереклерге ҳәм көп ғана илимпазлардың ескертиўлерине қарағанда, қарарқалпақлар арасына Хорезм Оазисине келгенен кейин пайда болған деген түсникти ескертеди. Бирақта бундай етип қысқа жуўмақ шығарыў ҳаққыйқатлыққа туўра келмейди, өйткени әзелден-ақ арфа, сыбызғы, сырнай, қобыз, шынқобыз сыяқлы әспаблар кең таралып, соның менен қаналас (семейства) әспаб болған дуўтардың, қоңсылас басқа халықларда болып, қарақалпақлар арасында бурын ушраспай соңғы Хорезм дәўиринде ғана қосылды деў-тарийхый шынлыққа туўра келмейди. Соң қосылған әспаблар дуўтардай болып тез ўақытта беккем сиңисип кетиўи қыйын, кейин қосылып халықтың музыкалық турмысына толық сиңисе алмай жүрген әспабларға дәп, нағара, ҳ.т.б. көрсетиўге болар еди.

Дуўтар қарақалпақ халқының миллий музыкалық саз әспабы болып ғана қоймастан, ол қарақалпақ музыкасын раўажландырыўда тийкарғы роль ойнаған әспаб. Дуўтар дың халық турмысына сиңисип кеткенлиги соншелли, оны ҳәр бир үйден табыўға болады дерлик. Себеби жоқарда айтылып өтилгендей-ақ дуўтар сазлары тийкарынан алғанда еки даўыслы болыўы жағынанда, дуўтар сазларының жоқары дәрежеде раўажланып келгенлигин көриўге болады. Әзелден услайынша халықтың арасына сиңисип келмегенде, бирден бундай дәрежеге тез пәт пенен раўажланыўға ерисиўи мүмкин емес еди.

Дуўтар сөзиниң өзи парысша дуў-еки, тар-тар, яғный еки тарлы әспаб деген мәнини аңлатады. Дуўтар еки түрли усылда соғылып, бириншиси қазба-ойма

дуўтар, екиншиси қурама–тилме дуўтар деп жүртиледи. Қазба дуўтар болса әдетте тут, жийде, ерик ағашынан исленеди. Қурама дуўтар болса тут қараман, жуўан шеңгел ағашларынан исленген бир қанша (тилме, қабырғалар) дан, бөлеклерден қуралып, олар өз ара белгили тәртипте байланыстырлады ҳәм бириктирледи. Дуўтардың мойнына қойдың ишегинен таярланған 12-перде оартылып, хромматикалық қурлыста дүзиледи. Ретинде айтып өтилетуғын нәрсе дуўтардағы перденің он еки болыўы шәртли болмай, ҳәрбир бақсының Еркине қарай көбейтилипте, кемейтилипте кететуғын жағдайларыда болған. Мәселен Орынбай бақсы дуўтарына барқулла 14-15 перде байлап жүрген, оны ҳәр наманың узын, қысқа келиўине байланыслы қолланған. [2, стр. 46]

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Моянов Ы.Ж. «Қорақалпоқ халқ мусиқаси асосида ўқувчи-ёшлар маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг хусусиятлари» пед. фан. (PhD) диссертация Тошкент 2019. 153 б.

2. Адамбаева Т. «Дореволюционная Каракалпакская музыка» Издательство Каракалпакстан. Нукус-1976 год стр.-46.

DZYUDO GÚRESINIŃ QARAQALPAQSTANDA KEŃ JAYÍLÍWÍ

Nurekeev B. *- NMPI tayanısh doktorant*

Jawıngerlik óner-orta ásirlerde Yaponiyadaǵıday hesh bir mámlekette rawajlanbaǵan edi. Bul óz-ara urıslardıń sebebinen kelip shıqqanlıǵı óz-ózinen belgili. 1868-jılı Yaponiyada bolıp ótken burjuaziyalıq revolyutsiyanıń nátiyjesinde samuraylardıń kastalıq ústemligi saplastırıldı. Solay etip jawıngerlik óner Watandı qorǵawǵa, onı súyiwge, adamdı ruwxıy bay, adamgershilikli, deni saw etip tárbiyalawǵa xızmet ete basladı.

Dzyudo gúresi Yaponiyada XIX ásirdiń aqırında payda bolıp,óz ishine sumo milliy gúresi hám qol gúresiniń eń jaqsı usılların qamtıdı. Al sumo gúresi jarısları haqqındaǵı maǵlıwmatlar imperator Nora (710-784 j.j) dáwirindegi ádebiy dereklerde sáwlelengen.

XI-XII ásirlerde yapon áskerleri arasında arnawlı kiyimlerde gúresiw keń tarqalǵan edi. XIII-XIV ásirlerde qılıshlasıw, oq jay menen atıw, at ústindegi hám jayaw áskerlerdiń nayzalasıwı úrdiske aylanǵan edi. Sumo gúresinen hár túrli jarıslar ótkerilip turǵan. Feodallıq urıslar XVI ásirge shekem dawam etken. Sol sebepli ápiwayı xalıqtıń arasında dzyudzyu-tse arasında dzyudzyu-tse (djitu-djitsu) gúres túri kelip shıǵıp, qáliplese basladı. Solay etip, xalıq quralsız qol menen qurallanǵan samuraylarǵa qarsı gúres alıp barǵan. Djiu-djitsu Yaponiyada eń áhmiyetli hám ápiwayı jawıngerlik qural bolıp qaldı. Orta ásirlerde gúrestiń usı túri boyınsha bir qansha jabıq mektepler payda boldı. Máselen, olardan yavara, kempo, tay-jitsu, va-djitsu, torite, akuda, subaku h.t.b.

Djiu-djitsu óz ishine ózin ózi qorǵaw hám hár túrli qural jaraqtı paydalana alıw usılların jámlegen. Djiu-djitsuǵa arnalǵan eski jazıw hám dereklerde palwanlardı ruwxıy jaqtan tárbiyalaw boyınsha másláhát berilgen. Olardıń ayrımlarında adamzattıń aqılı hám shıdamlılıǵı menen ruwxtı bekkemlewge arnalǵan shınıǵıwlar aralastırılıp ótkerilgen. Gúres zalları muxáddes jay bolıp esaplanǵan. Keyin ala Yaponiyada dzyudo mektepleri ashıla basladı.

XIX ásirdiń aqırında dzyudo gúresi tolıq qáliplesip, ol pedagog hám aǵartıwshı Dzigaro Kano (1860-1938 j.j) atı menen tıǵız baylanıslı. Dzigaro Kano on jeti jasında djiu-djitsu gúresi menen ustazı Fikudonıń qol astında shuǵıllana baslaǵan. Ustazınıń óliminen keyin Kito-riu mektebinde jáne bir qansha mekteplerde shınıǵıw islegen.Bunnan keyin ol Kaysey litseyinde (bul litsey sońınan Tokio imperator universitetine aylandırılǵan)oqıwǵa túsedi.Dzigaro Kano áyemgi qol jazbalardı tańlaydı. Djiu-djitsu mektepleriniń texnikasın sistemalastıradı hám dzyudo gúresine negiz saladı. Dzyudo gúresiniń tiykarı salınǵan sáne 1882-jıldıń fevral ayı bolıp esaplanadı. Dzigaro Kano djiu-djitsudı modernizatsiya isledi hám sportshılarǵa jaraqat jetkermeytuǵın dárejede oqıw protsesin hám jarıslar ótkeriw imkaniyatın beriwshi ózine tán sistemanı islep shıqtı.

Dzyudo bul gúrestiń bir túri bolıp, yapon tilinen biziń tilimizge awdarǵanda «Jumsaq jol» degen mánisti beredi. Dzyudo gúresinde húјim islew menen birge, awırtıw hám buwındırıw usıllarına ruxsat beriledi. Kelte kimono, shalbar kiygen sportshılar jalań ayaq bolıp, ayrıqsha tósek-tatamidiń ústinde gúres alıp baradı. Dzyudo sportshınıń tek ǵana ózin ózi qorǵawdıń jańa usılı bolıp qalmay, ol morallıq, fizikalıq hám aqıl tayarlıǵı sisteması bolıp esaplanǵan.

Dzigaro Kano jaslayınan hálsiz bala bolıp, qatarlarınan kóp azap kórgen hám kemsitilgen. óziniń ústinde kóp shuǵıllanıwı hám izleniwdiń rátiyjesinde qara kúshke qarsı usıllar islep shıqqán. Onıń eresek waqtındaǵı salmaǵı 48 kilogramm bolǵan.

Dzyudonıń negizin bayanlaǵanda ayrım avtorlar hálsiz adam tuwralı hám onıń kúshli bolıwǵa umtılıwshılıǵı haqqında háyemgi ápsananı keltirgen. Bul ápsanada aytılıwınsha , bir adam dáryanıń kushli aǵın suwı jaǵalıqtaǵı tereklerdi tamırı menen qoparıp aǵızıp alıp baratırǵanın kóredi. Olardıń arasında tek ǵana bir terek aman qaladı. Terektiń iyilgishligi sebepli ol aǵıstıń kúshin kótere alǵan hám suw tasqını qaytqannan keyin boyın tiklep óse baslaǵan. Dzyudo gúresiniń tiykarǵı talabı usı taqılette, ol adamnıń iykemlilik, shıdamlılıq hám shaqqanlıqtı talap etedi dep túsindirmekshi boladı.

Dzyudo guresi boyınsha birinshi rásmiy chempionat 1948-jılı Yaponiyada ótkerildi. Bunnan keyin dzyudoshılar jarıslardı DNKlı Kodokana mektebinde ótkerer edi. 1956-jılı dzyudodan xalıqaralıq feleratsiya dúzildi. 1987-jılǵa kelip oǵan aǵza bolǵan mámleketlerdiń sanı 146-ǵa jetti.

Dzyudonı Rossiyaǵa alıp kelgen V.S. Oshepkov bolıp esaplanadı. Ol bir neshe jıl Yaponiyada jasap, Kodokano universitetinde oqıp, dzyudo gúresinen jańa joqarı dárejedegi sport ustası dep tán alınǵan. Onıń basshılıǵında 1932-1933- jıllarda Moskva fizkultura institutında, sońınan Leningrad qalasındaǵı P.F.Lesgaft atındaǵı fizkultura institutınıń oqıw baǵdarlamasına dzyudo gúresi kirgizilgen.

1935-jılı Moskvada dzyu-do gúresinen dáslepki birinshilik ótken edi.Burıngı awqamda dzyudo 1972-jıldan baslap sport túri spatında tán alında hám 1973-jıldan awqam birinshiligi ótkerile basladı.Sonın ala dzyu-do gúresi awqam xalıqlarınıń spartakiadası, pútkil awqamlıq jaslar oyınları hám mektep oqıwshıları spartakiadasınıń baǵdarlamasına kirgizildi.Dzb-do gúresi boyınsha birinshilikler jeti salmaq kategoriyasında ótkerilip kelinbekte. Keyin ala buǵan absalyut salmaq kategoriyasıda qosılǵan.

Dzyu-do boyınsha Evropa birinshilikleri hár jılı ótkeriledi. 1956-jıldan beri hár eki jılda bir márte jáhán birinshilikleri ótkerilip kelmekte.Burınǵı awqam dzyu-doshılarınan jáhán birinshiliklerinde Anzor Kiknadze, Sergey Novikov,Aleksandr Yatskevich, Vitaliy Pesnik, Aleksey Tyurin, Xazırat Tilitseriy,Vladimr Nevzorov, Timur Xubuluriler chempion boldı.Dzyudsh 1964- jıldan baslap Olimpiya oyınlarınıń baǵdarlamasına kirgizildi. Monreal olimpiyadasında Vladimr Nevzorov hám Sergey Novikovlar, al Moskva olimiyadasında Shota Xabareli hám Nikolay Saladuxinler olimiya chempionları boldı.

Ózbekstanda dzyu-do gúresi 1972-jıldan baslap qolǵa alındı. Moskvada ótkerilgen Pútkil awqamlıq jıynalısqa sambo gúresi boyınsha jetekshi qánigeler qatnasqanda birinshi márte dzyu-do gúresi menen tanısqan edi. Dzyu-do tez waqıttıń ishinde Ózbekstanǵa hátte Orta Aziya respublikalarına keńnen tarqap ketti. Sebebi bul gúres túri biziń milliy gúresimizge júdá uqsaslıǵı, kiyimi, palwanlardıń tik turıp gúresiwi, gúres texnikası hám jarıs ótkeriw ornı menen ajıralıp turadı.

Ózbekstanlı dzyu-doshılar 1986-jılı Rossiyanıń Tambov qalasında ótkerilgen burınǵıwqam birinshiliginde qatnasıp, komandalıq esapta birinshi márte úshinshi orındı iyeledi. Usı birinshilikte termizli T.Durdıev, tashkentli A.Gafurov, shırshıqlı A.Xromtsovskiyler awqam chempionı boldı.Ózbekstanda dzyu-do gúresi boyınsha talantlı trenerler ósip shıqtı.Olardan: G.İ.Kaletkin, A.İstomin, A.Absattarov h.t.basqalardı atap ótken orınlı.

Sońǵı jıllarda Atlanta olimpiyadasınıń gúmis medal iyesi Armen Bagdasarov, jáhán chempionı Kamal Muradov, Aziya chempionı, Pekin Olimpiyadasınıń gúmis medal iyesi Abdulla Tangriev h.t.b.lar ósip shıqtı. Ózbekstannıń saylandı dzyu-do komandasına Armen Bagdasarov trenerlik etpekte.Usı kúnge jáhán hám Aziya chempionatlarında Sanjar Zakirov, Sergey Potryanik, Egamnazar Akbarov, Laziz Yuldashev, Xurshidbek Nabiev, Utkir Salamov hám Abdulla Tangrev úsh reet olimpiyadanıń qola medal iyesi Rishod Sabirov, Rio olimpiyadasınıń qola medal iyesi Danierbek Urazbaev, Altibaev, İmanov, Juraev, Tilouov, Choriev, Donierov, qızlarımızdan Zinuna Juraeva, Mariya Shekirova, Anisa Qatarmanova, İroda Abduraxmanova Tamara Kandaurova, Dildora Turakulova, Matniyazova, İbrogimova, Elena Mogilinalar Ózbekstannıń abroyın ılayıqlı qorǵap kelmekte.

Qaraqalpaqstan Respublikasına dzyu-do gúresi 1974-jıldan baslap kirip keldi. Dzyu-do gúresinen dáslepki shınıǵıwlardı trener Rafael Kelimbetov alıp bardı. Ol trener tayarlaytuǵın qısqa kurstı tamamlap kelgen edi. Onıń qol astında bir qansha talantlı dzyudoshılar ósip shıqtı. Qaraqalpaqstanda dzyu-do gúresi boyınsha birinshi sport sheberi normasın ámiwdáryalı palwan Kamal Haytımbetov orınlap shıqtı. Keyin ala G.Gamgabeli, Q.Boranbaev, O.Bestaev, O.Ótenov, J.Sultamuratov A.Raymov, J.Aliev, U.Mámbetov, A.Ótenov, M.Kamalov,Sh.Ótepov.M.Dosımbetov h.t.b. sport sheberleri atandı.Usı atı atalǵan dzyudoshılar Ózbekstan kólemindegi jarıslarda hám Qaraqalpaqstan birinshiliklerinde kózge túsken edi.Búgingi kúnde dzyu-do gúresi boyınsha respublika birinshilikleri kalendarlıq joba boyınsha ótkerilip kelinbekte. Shınıǵıwlardı trenerlerden J.Sultamuratov U.Beshimova hám B.Jiyemuratovlar alıp barmaqta.

СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШИ СИФАТИДА

Дарменбаева Ж. *НМПИ 2-курс магистр*

Бугунги кунда соғлом тафаккур билан боғлиқ юқорида санаб ўтилган бирламчи элементлар, яъни ғоялар, қарашлар, тушунчалар, уларнинг инсон ҳаётида махсус сайи-ҳаракатга айланиши, уларнинг ҳаракатга айланиши учун зарур бўлган ижтимоий-педагогик тизимнинг мавжудлик даражаси етарлидек кўринади.

Бироқ, мана шундай қадриятлар тизимининг мавжудлигига қарамасдан, педагогик таълим жараёнидан талаб этилаётган нарса шундаки, инсондаги соғлом турмуш маданиятини шахс ва унинг ҳаётий мақсади, яъни саломатлик маданиятига айлантириш лозим. Саломатлик қадриятлари агар шахс ҳаётида амалда қўлланилмаса, оддий ғоя ва қараш тарзида қолиб кетади. Мазкур қараш ва ғоялар шахс ҳаётининг таркибий қисми ва унинг яшаш тарзига айлангандагина улар турмуш тарзига айланади.

Саломатлик маданиятга эга бўлган инсон на фақат саломатликни асраш бўйича билим ва малакаларни эгаллаган бўлади, балки эгаллаган билим ва малакаларни ўз ҳаёти жараёнида қўллаб, ўз саломатлигининг посбонига айланади. Бугунги инсон ҳаёт тарзига бўлган турли иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-мафкуравий таҳдидлар ўсиб бораётган шароитида соғлом тафаккур ҳам тиббий, ҳам педагогик, ҳам маънавий жиҳатдан инсонни мураккаб дунё воқелиги ичида турли мавжуд зиддиятлардан асрагувчи қонунлар мажмуаси сифатида жуда муҳим роль ўйнайди. Аммо инсоннинг ўзи эгаллаган билим ва малакаларни қўллашга, ўз ҳаётида уларга қатъий риоя қилишга ўрганмас экан, берилган билим ва малакалар кўзланган натижага эришиш имконини бермайди.

Бугунги кунда соғлом турмуш маданияти тушунчасининг педагогик мазмуни инсон → шахс → соғлом билим ва малакаларни эгаллашга интилиш → соғлом бўлишга сайи-ҳаракат → саломатликни шахсий қадриятга айлантириш → саломатлик нуқтаи назаридан баркамолликка эришиш → шахсий саломатликнинг барқарорлиги ва таъмин этилганлигига эришиш → ўз саломатлигининг посбони бўла олиш → жамият, яъни оила, меҳнат ёки ўқиш даргоҳи, маҳаллада соғлом турмуш маданиятининг шаклланишига ҳаракат қилиш ва жамиятга ижобий таъсир ўтказа олиш → жамиятни соғломлаштириш каби тушунчаларнинг узвийлиги, улар давомийлиги ва устуворлигини талаб этади.

Таълим соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлардан асосий мақсад халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида замонавий маданият, иқтисодиёт, фан ва техника, технологияларнинг ютуқлари асосида шахснинг маънавий сифатларини тарбиялаш ва ривожлантиришдан иборат. Чунки, соғлом турмуш тарзини йўлга қўйиш ва унга риоя этиш, соғлом оилани шакллантириш, фарзанд кўриш ва уни тарбиялаш шахс маънавий маданиятининг бир кўриниши ҳисобланади.

Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавий маданиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари биринчи галда оила бағрида шаклланади.

Шунингдек, инсон характерини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар, носабатлар тўғрисидаги дастлабки тасаввурлар оила шароитида, ота-онанинг ибрат-намунасидан шаклланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, оила тарбияси шахс маънавиятини шакланишидаги асосий восита экан, бу ўринда бола тарбиясида соғлом насл масаласи ҳам муҳим роль ўйнашини инкор этиб бўлмайди. Шу маънода ёшларни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, улар онгида "Соғлом турмуш тарзи – соғлом оила, соғлом оила бу соғлом фарзанд, бахтли келажакдир" тасаввурини шакллантириш, бўлажак ота-оналар яъни талаба-ёшлардаги репродуктив маданиятни шакллантириш бу йўналишдаги ислоҳотларнинг асосий вазифаларидан саналади.

Маълумки, соғлом турмуш тарзи кенг маъноли тушунча бўлиб, у унумли меҳнат қилиш, фаол дам олиш, спорт билан доимий шуғулланиш, организмни чиниқтириш, шаҳсий касбий ва психогигиенага риоя қилиш, тўғри овқатланиш, зарурли одатлардан ўзини тийиш, ҳар йили шифокор кўригидан ўтиб туриш ва соғлом оилани шакллантиришда ўз ифодасини топади. Шунингдек соғлом турмуш тарзи бу шахснинг соғлом оилани шакллантириш ва соғлом фарзанд кўриш билан боғлиқ бўлган кўникмаларида ҳам ўз ифодасини топади. Бугунги кунда олий таълимда талаба-ёшларни интелектуал, касбий, аҳлоқий, маданий ривожланиш талабларини қондиришда улардаги соғлом турмуш тарзи, борасидаги билим, кўникмаларни, репродуктив маданиятни шакллантириш таълим мақсадларининг асосий қисми бўлиб ҳисобланмоқда хусусан, педагогик касб доирасидаги мутахассисларда.

T.QAYIPBERGENOV POVESTLERINDE INSAN PSIXOLOGIYASIN JARATIW SHEBERLIGI

Sarsenbaev Q.J. *– tayansh doktorant,*
Ájiniyaz atındaǵı NMPI, Nókis qalası.

Ózbekstan Respublikası Birinshi Prezidenti I.A.Karimov aytqanday: «Ózlikti ańlaw, milliy sana hám oy-pikirdiń kórinisi, áwladlar ortasındaǵı ruwxıy baylanıs til arqalı kórinetuǵınlıǵı málim. Barlıq iygilikli pazıyletler insan qálbine, eń áweli ana háyyiwi, ana tiliniń tákirarlanbas gózzallıǵı menen sińedi. Ana tili – bul millettiń ruwxı»[1.82]. Prezidentimiz tárepinen aytılǵan bul pikirde til hám ádebiyattiń adam ómirindegi, jámiyettegi tutqan ornı, onıń atqaratuǵın xızmeti anıq ashıp berilgen. Haqıyqatında da, tilsiz jámiyetlik turmıs tarawlarınıń rawajlanıwın, ondaǵı jetiskenliklerdi, toplanǵan materiallıq hám ruwxıy baylıqlardı kóz aldımızǵa keltiriw qıyın. Sonlıqtan hár bir insan óz ana tilin tereń úyreniwge, onnan durıs paydalanıwǵa, onıń tazalıǵın saqlawǵa, solay etip tildiń rawajlanıwı ushın úles qosıwǵa minnetli

Ózbekstan qaharmanı, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan xalıq jazıwshısı Tólepbergen Qayıpbergenov óziniń prozalıq shıǵarmaları menen XX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatına salmaqlı úles qostı. Onıń sol jıllar dawamında jazǵan roman, povestleri qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıwına anaǵurlım túrtki boldı. Jazıwshınıń hárbir shıǵarmasındaǵı qaharmanlar milletimizdiń milliyligin ashıp beriwshi obrazlardan sanaladı. Tólepbergen Qayıpbergenovtıń dóretiwshiligi hár túrli ilimiy aspektlerde izertlew jumısları islendi. Jazıwshınıń hár bir dóretpesi ádebiyat sınshıları tárepinen túrli

pikirler talaslıǵı menen analizlendi. Jaratlıǵan obrazlardıń insan kewline qonımlılıǵı, sanamızǵa hám kewlimizge jaqınlıǵınıń ózi jazıwshınıń sheberliginen derek beredi.

T.Qayıpbergenovtıń dóretken kórkem obrazları Atamurat, Jiyemurat, Jumagúl, Turımbet, Maman biy, Aydos biy, Ernazar alakóz, Amanlıq, Almagúl hám taǵı basqa haqıyqatlıq jaǵdaylardan jaralǵan realistlik obrazlar bolǵanı ushın da kórkem ádebiyat sınshıları tárepinen hár túrli bahalanıp, tartıslı pikirlerdi de tuwdırǵan. Egerde jazıwshınıń dóretken obrazları turmıstan alınbaǵan jasalma tulǵalar bolǵanda, baspa sózde heshqanday pikir aytılmaǵan da bolar edi[4.36].

Belgili ádebiyatshı ikimpaz M.Bekbergenovanıń bul pikirine qosıla-qollay otırıp biz jazıwshınıń «Uyqısız túnler» povestindegi bas qaharman Gúlzar Qaraqalpakovanıń obrazın jaratıwdaǵı shberligin ashıp beriwdi aldımızǵa maqset etip qoyǵanbız.

Sheberlik – sheberliktiń tiykarı izleniw. Izlenbegen adam talantlı da, sheberde bola almaydı. Demek, sheberliktiń shıńına jetiw ushında miynet etiw kerek. Adam balası anadan sheber bolıp tuwılmaydı. Máselen, gilem toqıwshılardı alayıq. Olardıń hár biriniń ózine jarasa talantları bar. Biraq óz tájiriybeleri arqalı sheberligin arttırǵan. Jazıwshılarda sonday. Óz izleniwleri tiykarında sheberlik jolların arttırıp baradı. Jazıwshı sheberligi ushın bilim hám tájiriybe zárúr[3.13].

Jazıwshınıń dóretiwshiligin eń birinshilerden keń túrde izertlew obyektine akademik M.Nurmuxammedov bolıp, ol óz sózinde «Balanıń ishki ruwxıy dúnyasın, psixologiyasın ashıw, jalań ayaq oynap júrgen awıl balasınıń sana-seziminiń muǵallimniń tásiri astında oyanıwın isenimli kórsetiw povestiń bahalı jetiskenligi hám jazıwshınıń kózge túserlik xızmeti bolıp esaplanadı»[2.314] - degen bahalı pikirdi keltirip ótken edi. Haqıyqatında da, awıl balası Turdımurattıń Meńlimurat muǵallimdi birinshi kórgeninde jawız, zulım insan dep kóz aldına keltiriwi, awıl adamlarınıńda mollanıń muǵallim kelse hámmeńizge kórsetip qoyadı degen eki awız aytqan gápine isenip, balaların onnan jasırıwǵa háreketlengen waqıyaları insan psixologiyasına jaǵımlı hám isenimli etip súwretlengen. Bunı tómendegi qatarlardan kóriwge boladı.

-Túrgel, Turdımurat, túrgel!

Esheyinde búytip oyatpaytuǵın edi. Úydiń bir jaǵına ot tiyip ketken shıǵar dedim de, apalaqlay kózimdi ashtım. Apam baz-bayaǵı gúbirlenip atır.

- Túrgel, júktiń artına kir.

Kózimde shala uyqı bar edi. Hayranman, burın júktiń artında jatpaytuǵın edim.

- Júktiń artında ne bar? – dedim apama qarsılasıp.

- Kir sorıqaynaǵan, muǵallim kiyatır! – dedi ol sıbırlap, meni asıqtırdı. Usı máhálde muǵallimniń keshegi mushın siltep ketkeni esime tústi.[5.10-11]

Usı qatarlar arqalı sol dáwirdegi awıl adamlarınıń psixologiyasınıń sada, iseniwsheń ekenligin kórsetip beredi.

Jáhán ádebiyatına názer awdaratuǵın bolsa bul povestke únles Sh.Aytmatovtıń «Dáslepki muǵallim» povesti dóretilgen bolıp, onda da awıl adamlarınıń sada turmısı súwretlenedi.

T.Qayıpbergenovtıń «Uyqısız túnler» povestinde jaratılǵan Gúlzar Qaraqalpaqova obrazıda insan psixologiyasına tásir etiwshi obrazlar oǵada kóp. Solardan biri Gúlzardıń óz ata-anasın sabırsızlıq penen kútiwi, ata-anasınıń óliminen xabar tawǵannan soń óziniń janın saqlap qalǵan belgisiz áskerdi ákesi dep izlep ózine ulıwma biytanıs bolǵan

Qaraqalpaqstannıń bas qalası Nókiske jol alıwı, Qosnazardı sabırsızlıq penen, úmitin úzbey izlewi hám onı tawıp, oǵan ǵamxorlıq etiwi insan sanasına kúshli tásir kórsetedi.

Povesttegi bul syujet búgingi kúnde ata-anasınan bas tartıp, olardı qariyalar úyine taslap ketip atırǵan jaslar psixologiyasına kúshli tásir etedi. Mekteplerde ádebiyat sabaǵı sol dárejede ótiliwi kerek hár bir oqıwshıda Watanǵa, ata-anaǵa, ustazlarına sol menen birge jora-joldaslarına mehir-muhabbat oyatıwı kerek.

Juwmaqlap aytqanda, jazıwshı T.Qayıpbergenovtıń hár bir povestide insan sana-sezimine, psixologiyasına tereń tásir kórsetiwshi povest esaplanadı. Sonday-aq, «Muǵallimge raxmet» povestinde jaratılǵan Meńlimurat, Turdımurat hám awıl turǵınlarınıń oy-órisi, oylaw psixologiyası kitap oqıwshı insannıń qıyalına tásir kórsetiwshi obrazlar ekenligine gúmán joq.

Ádebiyatlar dizimi:

1. Каримов И.А. Жоқары мәнаўият-жеңилмес күш. -Ташкент: "Узбекистон" 2008, Б. 82-83.

2. Нурмухаммедов М.К. Каракалпакская советская проза. Ташкент, ФАН, 1968.

3. Мәмбетов К. Әдебият теориясы. – Нөкис: «Билим», 1995.

4. Бекбергенова М. Төлепберген Қайыпбергеновтың дөретиўшилигинде инсан концепциясы типологиясы. // «Илим ҳәм жәмиет» 2019 №2.

5. Қайыпбергенов Т.Повестьлер.- Нөикс. «Қарақалпақстан». 2018.

ТРЕТИЙ РЕНЕССАНС В ГЛАЗАХ КАРАКАЛПАКСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Бектурсинова Г.Ж. *преподаватель,*
Нукусский филиал ГИИКУЗ, г. Нукус.
Бектурсинова Г.Ж. магистрант 2го курса НГПИ
имени Ажинияза факультет
“История и теория педагогики”

В своем выступлении по случаю двадцать девятой годовщины независимости Республики Узбекистан Президент Шавкат Мирзиёев сказал, что словосочетание “Новый Узбекистан” используется сегодня, когда о нашей стране говорят во всем мире. В древности земля Узбекистана была колыбелью двух великих возрождений - Первого Ренессанса IX-XII веков, называемого Шавкатом Мирзиёевым “просветительским”. Известный Швейцарский востоковед, арабист Адам Мец обозначает этот период “Мусульманским Ренессансом”. Именно тогда появилось созвездие великих ученых, обладателей энциклопедических знаний, известных мыслителей Востока, окончивших Маъмунскую академию. Огромный и неоценимый вклад в развитие точных наук внесли Мухаммад Хорезми, Абу Али Ибн Сино, Абу Бакр Рази, Абу Райхан Беруни, Ахмад Ферғани. Великие произведения Имама Бухари, Хакима Термези, Бурҳаниддина Марғинани, Абу Мансура Матуриди, Абу Бакра Аш Шоши, Маҳмуда Замахшари и других признанных в мире наших предков неимоверно обогатили сокровищницу человеческого мышления, подняли на качественно новый уровень исламское право;

Второго (Темуридского) Ренессанса XIV-XV веков. Несравнимы роль и значение великой империи, созданной Амиром Темуром и объединившей 27

государств. Он собрал в Самарканде ученых, писателей, архитекторов и ремесленников из разных регионов мира, поощрял науку, просвещение и профессии. Его внук Мирзо Улуғбек - выдающийся математик, астроном, просветитель и поэт, ученый - энциклопедист основал одну из важнейших обсерваторий, построил богатую библиотеку, создал Самаркандскую школу ученых. Недавно мы праздновали 600-летие Медресе Улуғбека.

Оба Ренессанса Востока - уникальное явление в истории человечества в целом - были пронизаны благородными идеями великих предков о науке, просвещении, религиозной толерантности и гуманизме.

В нашей стране идет еще один важный ренессансный процесс. Именно поэтому слова “Новый Узбекистан” и “Третий Ренессанс” находят отклик в нашей жизни и вдохновляют наш народ на великие цели. Глава республики подчеркивает, что Новый Узбекистан для нас - это государство:

во-первых, главной целью которого является обеспечение свободной, благоустроенной и благополучной жизни нашего многонационального народа. Это открытое гражданское общество, где ценится и является приоритетным человеческое достоинство, и подлинно народное и народолюбивое, заботящееся о человеке государство;

во-вторых, развивающееся в строгом соответствии с общепризнанными принципами и нормами международного в области демократии, прав и свобод человека, опирающееся на принципы дружбы и сотрудничества с международным сообществом.[2] С первых дней своего президентства глава нашего государства подчеркивал, что самой большой проблемой для нашей страны является нехватка современных кадров, необходимость новаторского и творческого мышления во всех сферах, внедрение передовых технологий. Потому что качество образования в школах снизилось в трудный переходный период. Отсутствие творческих школ, культурных центров, невнимание к деятельности клубов создали ряд серьезных проблем. Наша молодежь растет невежественной, часть из них заблудилась, часть скитается за границу. Поэтому Шавкат Мирзиёев счел этот вопрос своей заботой и болью, подчеркнув, что будущее нашей страны зависит от современных кадров, и в этих целях коренным образом совершенствовать систему образования, воспитывая молодежь в духе патриотизма, высокой духовности в качестве приоритета. [2:9,10]

Как подчеркнул глава нашего государства, чтобы укрепить уверенность в завтрашнем дне Узбекистана, быть достойным предков, реформы должны начинаться с науки. Потому что без знаний не будет результата ни в одной области. За последние три года проведена масштабная работа по эффективному решению этих вопросов и коренному совершенствованию системы подготовки кадров в нашей стране. С этой целью принят ряд указов и постановлений, создающих прочную правовую базу для комплексной работы в этом направлении. Содержательно и качественно обновляется система дошкольного, общего и высшего образования. В ходе визита в Республику Каракалпакстан в ноябре прошлого года глава нашего государства подчеркнул необходимость подготовки нового поколения кадров для вывода страны на новый этап развития, для чего

создана новая категория школ Президентские школы - будут установлены в каждом регионе.

20 - февраля текущего года Президент принял постановление “О мерах по созданию президентских школ”. По его словам, в Ташкенте за короткий срок была построена первая Президентская школа.

В 2019-году в Нукусе Республики Каракалпакстан была создана Президентская школа. Цель – подготовить будущих лидеров, студентов, которые будут побеждать на международных олимпиадах, конкурсах и поступать в лучшие университеты мира, воспитать лидеров, способных конкурировать на мировой арене. Это требование третьего ренессанса. Конкурсы «Юная читательская семья», «Юный читатель», «Самая читающая школа» прошли по всей стране, и наша молодежь активно участвует в этих конкурсах.

Бахсы – великая традиция каракалпакского народа, и мы создадим все условия для ее развития, – сказал Президент Шавкат Мирзиёев во время посещения оперы и школы - интерната бахсы в Нукусе 2 октября. [3] Мы уверены, что последователи народного артиста Узбекистана Женисбека Пиязова, детища каракалпакского народа, будут расти в этом священном месте, прославляя славу нашей страны и представляя ее миру. Народ Каракалпакстана имеет древнюю и богатую историю. Его национальная культура, привлекательное искусство, классическая литература, ценности, обычаи и традиции известны во всем мире. Благодаря независимости народ Каракалпакстана смог восстановить многие свои ценности. Сбылись мечты отважных, пламенных сердцем детей каракалпакского народа, таких как Ерназар Алакоз и Аллаяр Досназаров, которые боролись за справедливость и равенство, свободу и волю. Он открыл путь к становлению национальной культуры и духовности, полному восстановлению творческого наследия поэтов-классиков каракалпакского народа Бердақа и Ажинияза, прославлению их священной памяти. Сегодня достойное место в духовной сокровищнице нашего народа занимают произведения каракалпакских писателей и поэтов, таких как Ибраим Юсупов, Толепберген Қайпбергенов, Тилеуберген Жумамуратов. Великие ученые, такие как Сабыр Камалов и Шаржау Абдиров, внесли большой вклад в развитие науки Узбекистана. У каждой нации будут великие дети, которые откроют миру свою идентичность, национальный статус и достоинство, их бессмертное наследие определит не только прошлое, но и настоящее, и будущее этой нации.

Каждая нация отличается своей национальностью. Народ Каракалпакстана всегда был богат своей национальной музыкой и ее искусным исполнением. Их приятными голосами и умелым исполнением мы можем гордиться нашими дорогими людьми, которые оставили неизгладимый след в истории нашей страны, прославив народ, показав народу свои таланты.[1] В сентябре 2021 года в Нукусе прошел II Международный фестиваль искусства бахсы. В фестивале приняли участие 44 участника и множество иностранных гостей из 22 стран мира. Неслучайно этот фестиваль проходил в Каракалпакстане. Потому что на этой земле жили и работали множество наших великих предков. Например: Соппаслы Сыпыра жырау, Доспанбет жырау, Жиен жырау, Нурабилла жырау, Курбанбай жырау, Жаксылык Сырымбетов и многие другие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ :
1. Выступление Мирзиёева Ш.М. на избирательном собрании, состоявшемся 10 ноября 2016 года в Бозатауском районе Республики Каракалпакстан.
2. Ш.М. Мирзиёев. Новый Узбекистан - страна демократических преобразований, больших возможностей и практических дел. Ташкент-2021.9-10.
3. inform@parliament.gov.uz uzreport.news

КИМЁ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШ КИМЁНИ ЎҚИТИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ МУХИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

Абдисаттарова Э.А. *- докторант*
Ажиниёз номидаги Нукус ДПИ, Нукус ш.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг, ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида туб ислоҳатлар амалга оширила бошланди. Ушбу ислоҳатларнинг самарадорлиги, энг аввало, халқимиз маънавиятининг тикланиши, бой тарихий меросларимизнинг чуқур ўрганилиши, анъаналаримизнинг сақланиши, маданият, саънат, фан ва таълимнинг ривожланиши, замонавий малакали мутахассис кадрлар тайёрлаш билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Айниқса, ҳукуматимиз тамонидан ёшлар таълим –тарбиясига оид қатор президент фармонлари, қарорлари қабул қилинди. Шу боис мамлакатимизда «Умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллар, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанлари чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш[1] ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Кейинги йилларда юртимизни ҳар томонлама тараққий эттириш, янги Ўзбекистонни яратиш мақсадида барча соҳалар қатори таълим тизимида ҳам туб ислоҳотлар олиб борилмоқда.

2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган ПҚ-637-сонли «Таълим тўғрисида»ги янги қонунга мувофиқ, таълим олишнинг масофавий, инклюзив шакллари жорий қилинди, таълим ташкилотларига хорижий муассасалар билан қўшма факультет ва ўқув марказлари ташкил қилишга рухсат этилди. Шунингдек, ўқитувчиларга муаллифлик дастури ва ўқитиш услубларини жорий этиш, замонавий педагогик шакллар, ўқитиш ва тарбия усулларини эркин танлаш ҳуқуқи берилди[2]. Президентнинг диққати мактабларда математика ҳамда кимё-биология фанларини ривожлантириш бўйича ҳар бир туман ва шаҳарда ана шу фанларга ихтисослашган мактаблар босқичма-босқич ташкил этиш бўлиб, “шу йилнинг ўзида математика йўналишида 56 та, кимё-биология йўналишида 27 та мактаб ташкил этилгани бу ишларнинг бошланишидир”[3].

2020-йил 12-августда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ПҚ-4805-сонли “Кимё ва биология йўналишларида узлуксиз таълим сифатини ва илм-фан натижадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди. Мамлакатимизда кимё ва биология фанларини ривожлантириш давлат дастурининг устувор вазифалари қаторида белгиланган. Шу билан бирга, умумтаълим мактабларида кимё ва биология фанларини ўқитиш сифати бугунги давр талабларига жавоб бермаслигини,

ўқитиш методологияси ва лабораториялар маънан эскирганлигини, ўқитувчиларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантириш механизмлари жорий қилинмаганлигини Президентимиз қарорда алоҳида қайд этиб ўтти[4].

Қорақалпоғистонда педагогика фанлари доктори, профессор Ж.Урумбаевнинг узоқ йиллик илмий изланишлари натижасида — “Қорақалпоғистон мактаблари тарихидан очерклар” номли китобида XIX асрнинг бошларидан XX асрнинг 70-йилларигача бўлган даврда қорақалпоқ халқи маориф ишлари ҳамда мактабларнинг ривожланиш тарихи ёритилган. Қорақалпоғистонда биринчи кимё фанининг ўқитилиши 1925 йил 23 сентябрдаги 4 йиллик педагогика билим юрти очилиши билан боғлиқ. Кимё фани педагогика билим юртининг 2-3-курсларида ўқитила бошлаган. Педагогика билим юрти директори 1929/30 ўқув йилидаги ҳисоботида физика кабинети ўқув қуроллари билан 40%, табиий-кимё хонаси эса 30% таъминланган, деб ёзган эди. Педагогика коллежи кутубхонасида 2958 дан ортиқ китоблар сақланган, шундан 1103 таси ижтимоий-сиёсий, 534 таси физика-математика, 373 таси табиий-кимёвий, 419 таси педагогик, 329 таси бадиий адабиётлар ва бошқалар. Бу адабиётларнинг барчаси қозоқ, ўзбек, қорақалпоқ, татар тилларида бўлган. Иттифоқ Марказий Комитетининг 1930 йил 25 июлдаги «Умумий мажбурий бошланғич таълим тўғрисида»ги фармони, 1931 йил 5 сентябрдаги "Бошланғич ва ўрта мактаблар тўғрисида" ги қарори, 1932 йил 25 августдаги "Бошланғич ва ўрта мактабда ўқув дастурлари ва режими тўғрисида" ва қабул қилинган қарорлар Қорақалпоғистонда мактаблар сонини кўпайтти ва натижада биология, физика, кимё фанларини ўқитиш тизимли, мазмунли ва тушунарли бўлиб, айниқса, физика, кимё, биология тўгараклари кенг тарқалди[5. 446].

Кимё фанининг шаклланиш тарихи кўплаб тарихчиларимиз тарафидан тадқиқот қилинган. Масалан С.Каримова «Ўрта асрларда Шарқда кимё ва доришуносликнинг тараққий этишида Мовароуннаҳр ва Хуросон олимларининг тутган ўрни (IX-XI аср ёзма манбалари асосида)» номли диссертация ишида IX-XI асрларда Марказий Осиёдаги ижод этган саккизта олимнинг мазкур соҳалар бўйича ёзган асарлари киёсий жиҳатдан тадқиқ этилди ва кимё тарихи мазкур олимларнинг асарларидаги маъданий моддалар ва уларнинг хоссалари таҳлил этилган[6].

Г.Қ.Шарифхужаева “Ўзбекистонда кимё фани ва кимё саноатининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи (1917-1945 йй)” деб номланган илмий тадқиқотида Ўзбекистонда кимё фани ва кимё саноатининг ривожланишини 2 босқичли даврда ўрганган: 1917-1929 йилларда Ўзбекистонда кимё фанининг пайдо бўлиши ва шаклланиши масалалари, кимё фанининг илмий тадқиқот марказлари тармоғини ташкил этиш жараёни атрофлича кўриб чиқилган;

1929-1945 йилларда Ўзбекистонда кимё бўйича олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари тармоғини ташкил этиш, ҳудудлар бўйича кимё фанини ривожлантириш ва илмий кадрларни шакллантириш масалаларини ёритиб берди. Шунингдек, тадқиқот ишида бу жараёнларни таҳлил қилиш, ундаги ижобий ва салбий томонларни аниқлаш нафақат тарихий аҳамиятга эга, балки кимё фани ва

кимё саноатининг ривожланиш йўналишлари ва тенденцияларини илмий тушунишга, уларнинг ўзига хос йўналишларини аниқлашга ёрдам беради[7].

Мустақил давлатлар ҳамдустлиги (МДҲ) мамлакатларида кимё тарихчиларидан Ю.И.Соловьев Россияда кимёнинг тарихий йўлини куйидаги уч босқичда кўрсатган:

XVIII – XIX аср бошларида Россияда кимё фанининг шаклланиши;

XIX асрнинг 20-30 йилларида рус кимёгарларининг фаолияти;

XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошларида рус кимёгарларининг илмий марказлари ва тадқиқотларининг асосий йўналишлари. Илмий мактабларнинг узлуксизлиги, илмий ғояларни ривожлантиришдаги анъаналар, рус кимёгарлари тадқиқотининг турли йўналишларини шакллантириш ва ривожлантириш, илмий марказларни яратиш каби кимё ривожланишининг тарихий жараёни XVIII-XIX асрларда Россиянинг умумий ижтимоий-иқтисодий фонида тақдим этилган[8].

Н.А.Фигуровский «Кимёнинг умумий тарихидан иншо» асарида кимёнинг ривожланиш тарихини Миср ҳунармандчилик кимёси давридан XIX аср бошларигача алкимёвий, ятрокимёвий ва флогистик даврларнинг реакцион мероси ва бошқа анъаналаридан ниҳоят халос бўлиб, экспериментал ва назарий тадқиқотларнинг кенг йўлига киргунча даврни олган. Бутун ривожланиш тарихида биринчи марта кимё классик экспериментал фан характерига эга бўлди ва эришилган муваффақиятлар туфайли кейинги ривожланиш учун ёркин истиқболларни олди[9].

Ўрта мактабда кимёни ўқитиш бўйича рус кимёгар-методисти И.Н.Борисов мактабда кимёни ўқитишнинг XX аср бошидан 1917 йилгача ва 1917 йилдан 1956 йилгача оралиғи даврида кимё ва унинг мактабдаги ўрни, кимё ўқитувчисининг мақсади ва тарбиявий вазифалари, кимё ўқув дастурининг мазмуни ва тузилиши, кимё бўйича дарсликларнинг яратилиш тарихи, кимё фанидан ўқув ишларини ташкил этиш ҳақида тарихий маълумотларни келтирган[10].

Г.Ф.Мельниковaнинг «Россия университетларида кимё таълими мазмунини ривожлантириш (XX асрнинг 90-йиллари - XXI аср бошлари) тарихи» номли тадқиқот ишида тизимли таҳлил асосида XX асрнинг 90-йиллари - XXI аср бошларида Россияда олий кимёвий таълим мазмунини шакллантириш ва ривожлантиришнинг тарихий ва назарий шарт-шароитлари тавсифланади, яъни шу даврда Россияда кимёвий таълим ривожланишининг уч босқичи аниқланди: ислоҳат (1991-2000), модернизация (2000-2010), трансформация (2011 йилдан ҳозирги кунгача). Тадқиқот ишида Қозон университетининг классик кимё, кимё технология ва педагогик кимё касбий йўналишининг шаклланиш ва ривожланиш тарихини очиб берган, аммо бу университетнинг фахрий кимёгар - олимларининг илмий фаолияти ҳақида тарихий материаллар кам келтирилган[11].

Тожик тадқиқотчилари Д.У.Саидмурадов ва Б.Р.Курбоновлар Шарқда кимёнинг ривожланиш тарихини тадқиқот қилган. Д.У.Саидмурадовнинг “Марказий Осиёда кимёвий билимларнинг келиб чиқиши, шаклланиши ва ривожланиши” номли диссертация ишида қадимги даврлардан XI асргача бўлган даврларда Ўрта Осиё алкимёгарларининг китобларида моддалар, уларнинг

хоссалари, кимёвий жараёнлари, тажрибалар ўтказиш учун асбоблар тўғрисида зарур маълумотлар берилган.

Б.Р.Курбонов “Мовераннаҳр ва Хуросон олимларининг кимё фани ривожига қўшган ҳиссаси (VIII - XII асрлар)” номли тадқиқотида Мовераннаҳр ва Хуросонда кимё тарихининг фан сифатида VIII-XII асрларда ривожланиши батафсил ўрганилган. Ўрта асрларда ислом оламининг атоқли олимлари Жобир ибн Ҳайён, Муҳаммад Закарий Розий ва бошқаларнинг асарларини атрофлича ўрганилган [12].

Башқирд олимлари К.Ҳусейнов, Ф.Б.Кимсановалар ўрта аср Шарқида кимёвий билимларнинг келиб чиқишини тадқиқот қилишган. К.Ҳусейновнинг «Табиий фанлар ривожида Шарқ мутафаккирларининг роли» тадқиқот ишида ўрта аср Шарқида табиатшуносликнинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва ривожланишнинг бешиги ҳисобланади деб, ўрта аср Шарқининг атоқли мутафаккирлари: Абу Мансура Муваффақ, Абу Али ибн Сино, Абу Райхон Берунийлар минералларнинг келиб чиқиши ва органик бирикмаларнинг табиати ва хоссалари ҳақидаги қарашлари, экология муаммоларга қарашларини тадқиқот этган[13].

Ф.Б.Кимсанов “Бизнинг давримизгача милоддан аввалги VI асрдан - XI асргача бўлган даврда кимё ҳунармандчилиги ва фанининг пайдо бўлиши ва шаклланиши” номли илмий тадқиқотида милоддан аввалги VI асрдан эрамизнинг XI асрлари оралиғида Осиё қитъасида яшаган одамларнинг кимё ва кимёвий технология соҳасидаги амалий билимлари ҳақидаги ҳужжатли маълумотларни таҳлил қилишган ва кимё ҳунармандчилигининг пайдо бўлиши ва ривожланиш босқичларини ўрганган[14].

Ҳулоса қилиб айтадиган бўлсак шу кунгача Ўзбекистонлик методист-тадқиқотчилардан Қорақалпоғистон мактабларида ва олий таълим муассасаларида кимёни ўқитишнинг шаклланиши ва ривожланиши ҳақида тадқиқот иши қилинмаганлиги маълум. Бизнинг фикримизча Қорақалпоғистонда 1917-2021 йилларда мактаблар ва кимё мутахасислиги тайёрланадиган олий таълим муассасаларида (Бердоқ номидаги ҚҚДУ ва Ажиниёз номидаги НДПИ) кимёни ўқитишнинг тарихи 2 босқичли даврга бўлинади:

1-босқич 1917-1991 йиллар оралиғидаги давр

2-босқич 1992-2021 йиллар оралиғидаги даврлар. Бу даврлар бўйича Қорақалпоғистон мактабларида кимё фанининг шаклланиши, узлуксиз таълим тизимида кимё фанини ўқитишнинг натижадорлигини ошириш ҳақидаги қарорлар тасдиқланиб натижаси шуни кўрсатдики, мактаб ўқувчиларига кимё фанидан чуқуррироқ таълим бериш, талабаларга кимё фанининг шаклланиши ва ҳозирги замонда ривожланиши тўғрисида маълумотлар бериш, уларнинг кимё фани ҳақидаги тушунча ва билимларини бойитишнинг педагогик технологияларини аниқлаш бугунги кунда ўта долзарб муаммолардан бири эканлиги аён бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида» ги ПФ-4947-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 23 сентябрдаги «Таълим тўғрисида»ги ПҚ-637-сонли Қонуни.

3. 2020 йил 30 сентбрдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи”.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 августдаги «Кимё ва биология йўналишларида узлуксиз таълим сифатини ва илм-фан натижадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ПҚ-4805-сонли Қарори.

5. Ж.Урумбаев. Очерки истории школ Каракалпакстана“ Нукус. Каракалпакстан. 1974. 580с.

6. С.У.Каримова. Роль ученых Мавераннахра и Хорасана в развитии химии и фармакологии на средневековом Востоке (по письменным источникам IX - XI вв.) Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д.ист.н. Т.2001.57с.

7. Г.К.Шарифходжаева. “История становления и развития химической науки и химической промышленности Узбекистана (1917-1945гг.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ташкент. 1991.23 с.

8. Соловьев Ю.И. История химии. М. «Просвещение». 1983. 399с.

9. Фигуровский Н.А. "Очерк общей истории химии. От древнейших времен до начала XIX в.". 1969.

10. Борисов И.Н. Методика преподавания химии. Учпедгиз. Москва - 1956. 465с.

11. Г.Ф.Мельникова. Развитие содержания химического образования в университетах России (90-е гг. XX в. – начало XXI в.). Казань – 2019. 24 с.

12. Д.У.Саидмурадов. Зарождение, становление и развитие химических знаний в Центральной Азии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Душанбе 2012.188 с.

13. К.Хусейнов. Роль мыслителей Востока в развитии естественный наук. Диссертация на соискание ученой степени доктора технических наук. Уфа 2004. 289 с.

14. Ф.Б.Кимсанова. Возникновение и становление химических ремесел и науки в период между VI в. до н. э.-XI в. н. э. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук. Уфа 2007. 28с.

2-СЕКЦИЯ. ЗАМАНАГӨЙ ПЕДАГОГИКА ҲӘМ ПСИХОЛОГИЯ ИЛИМИН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ ҲӘМ ЖЕТИЛИСТИРИЎДИҢ ӘҲМИЙЕТЛИ МӘСЕЛЕЛЕРИ

МЕТОДОЛОГИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Юзликаев Ф.Р. *– доктор педагогических наук, профессор, Совместного Белорусско-Узбекского межотраслевого института прикладных технических квалификаций в городе Ташкенте*

В начале XXI века в Республике Узбекистан широкое распространение получила, как отрасль философии, направление «Философия образования». Она широко начала внедрять понятие «методологическая культура», определять методологические характеристики педагогического процесса, его логику и др.

Всякая наука, как специальный образ мышления, осмысления той или иной сферы объективной действительности, имеет свой, присущий только ей, категориальный аппарат (объект, предмет и т.д.). Такие общие категории имеет каждая наука. Однако, в классификации наук существуют такие категории, в которых составляющий их предмет имеет общенаучное значение. Эти категории можно назвать общенаучно-методологическими. Такой наукой всех наук, наукой всеобщего знания является философия.

Философия оперирует такими понятиями, как: - истинное бытие; пространство и время; - сущность и явление; ничто и нечто; причина и следствие; - вещь в себе и вещь для нас; - объективность и субъективность; - закон и закономерность;- физика и метафизика; - форма и содержание; - материя и дух; - идейность и безыдейность; - сознание и самосознание;- добро и зло; - красота и безобразие; - мышление и разум; - количество и качество; - конечность и бесконечность и др.

Философия как бы сосредотачивает в себе квинтэссенцию всех отраслей человеческого знания (однако каждая наука развивает и разрабатывает свою методологию).

Методология – а) совокупность познавательных средств, методов, приемов, используемых в какой-либо науке; б) область знания, изучающая средства, предпосылки и принципы организации познавательной и практически преобразующей деятельности (1, 278-279).

Методология (от греч. «methodos» – путь исследования или познания, «logos» – понятие, учение) – система принципов и способов организации и построения теоретической и практической деятельности, а также учение об этой системе (2, 209.).

После многолетних обсуждений, дискуссий и конкретных исследовательских разработок, сформировалось следующее определение: **методология педагогики** – есть система знаний об основаниях и структуре педагогической теории, о принципах подхода и способах добывания знаний, отражающих педагогическую действительность, а также системы деятельности

по получению таких знаний и обоснование программ, логики и методов, оценки качества исследовательской работы (В.В.Краевский).

Всякая методология выполняет регулятивные, нормативные функции. В этом и состоит ее назначение. Методологические знания могут выступать либо в **дескриптивной (описательной)**, либо в **прескриптивной (нормативной)** форме, т.е. в форме предписания, прямых указаний к деятельности.

Дескриптивная методология как учение о структуре научного знания, закономерностях научного познания, служит ориентиром в процессе исследования. **Прескриптивная методология** направлена на регуляцию деятельности.

В нормативном методологическом анализе преобладают конструктивные задачи, связанные с разработкой положительных рекомендаций и правил осуществления научной деятельности. Дескриптивный анализ имеет дело с ретроспективным описанием уже осуществленных процессов научного познания. Наличие этих двух функций определяет разделение основания методологий педагогики на две группы – основания теоретические и нормативные.

К теоретическим основаниям относятся следующие:- определение методологии;- общая характеристика методологии науки, ее уровней: общефилософского, общенаучного, конкретно-научного уровня, методов и техники исследования;- методология как система знаний и система деятельности; источники методологического обеспечения исследовательской деятельности в области педагогики;- объект и предмет методологического анализа в области педагогики.

Нормативные основания охватывают такой круг вопросов: - научное познание в педагогике среди других форм духовного освоения мира, к которым относятся стихийно-эмпирическое познание и художественно-образное отображение действительности;- определение принадлежности работы в области педагогики к науке: характер целеполагания, выделение специального объекта исследования, применение специальных средств познания, однозначность понятий;- типология педагогических исследований;- логика педагогического исследования;- характеристики исследования, по которым ученый может сверять и оценивать свою научную работу в области педагогики: проблема, тема, актуальность, объект исследования, его предмет, цель, задачи, гипотеза и защищаемые положения, новизна, значение для науки, значение для практики;- система педагогических научных дисциплин, связь между ними.

Этими основаниями очерчено объектная область методологических исследований. Их результаты будут служить источником пополнения содержания самой методологии педагогики, методологической рефлексии педагога-исследователя. В своей нормативной части они найдут применение в оценке эффективности и качества конкретных исследований в образовании. В целом полученные знания составят основу формирования методологической культуры педагога.

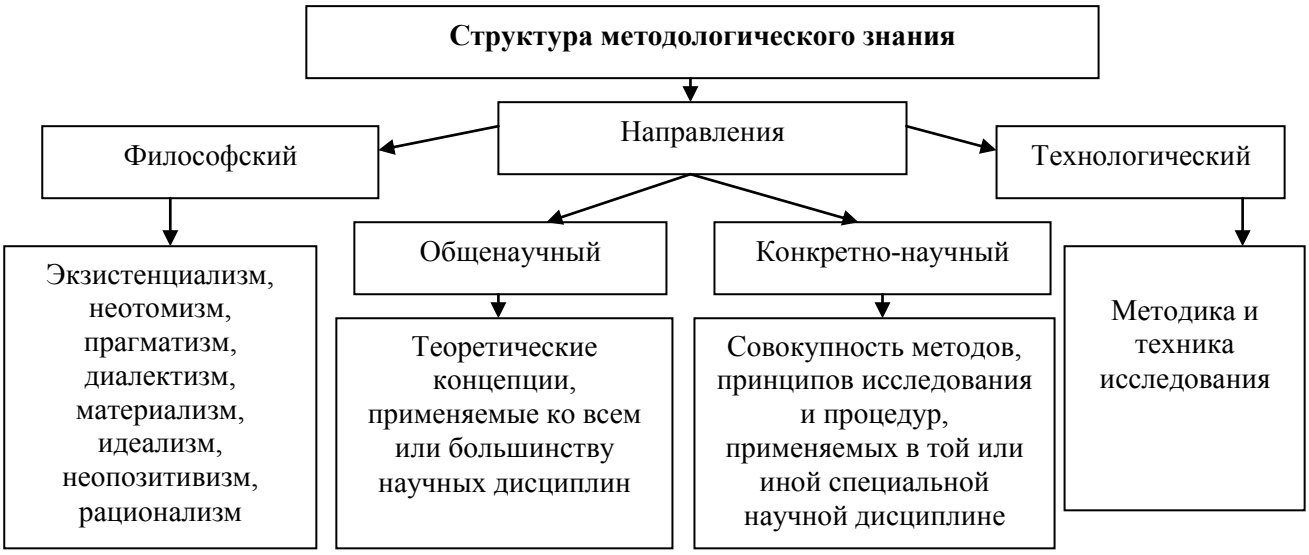
Методология педагогики, как отрасль научного познания выступает в двух аспектах: - как система знаний; - как система научно-исследовательской деятельности. Имеется в виду два вида деятельности – методологические исследования и методологическое обеспечение.

Задача первых – выявление закономерностей и тенденций развития педагогической науки в ее связи с практикой, принципов повышения эффективности и качества педагогических исследований, анализ их понятийного состава и методов.

Обеспечить исследования методологически – значит использовать имеющиеся методологические знания для обоснования программы исследования и оценки его качества, когда оно ведется или уже завершено.

В структуре методологического знания выделяют, как правило, четыре уровня: философский, общенаучный, конкретно-научный и технологический (Схема 1). Выделяется философский уровень методологии как высший, замечает, что в настоящее время одновременно сосуществуют различные философские учения (направления), выступающие в качестве методологии различных человековедческих наук, в том числе и педагогике: экзистенциализм, прагматизм, диалектический материализм, неотомизм, неопозитивизм (3), добавляется еще идеализм и рационализм (4).

Схема 1

Раскроем кратко вышеназванные философские учения:а) экзистенциалисты отмечают деформацию личности в современном мире, ее отчуждение, утерю своеобразия и т.п. Выход из этого положения они видят в том, что индивид должен творить себя сам;б) неотомисты – доказывают ведущую роль религии в воспитании подрастающих поколений;в) неопозитивисты – усматривают слабость педагогики в том, что в ней доминирует бесполезный идеал и абстракция, а не реальные факты;г) прагматизм (Джон Дьюи) – «самовыявление», внутреннее «Я» (цель воспитания);д) диалектический материализм – личность есть объект и субъект общественных отношений (личность и деятельность человека находятся в единстве: личность проявляется и формируется в

деятельности);е) идеализм - ученик есть беспредельная личность, чьё начало есть божественность, бессмертие, вечность, неувядаемая сила; идеальный ученик – это ученик, одержимый «желанием совершенствования»;ж) рационализм – рационалисты полагают, что разумная жизнь человека есть цель в нем самом.

В последнее десятилетие частные науки все чаще обращаются к философии. История педагогики показывает, что такими причинами являются: 1) изменение в общественной жизни, связанные с переоценкой приоритетов и целей развития государства, требующей изменений в организации педагогического мышления и деятельности (поиск новых концепций, демократизация и гуманизация общества); 2) появление научных открытий, координальным образом изменяющих картины мира и требующих пересмотра содержания образования, или отказ от прежней картины мира, невозможные в данной методологии на данном уровне развития педагогического знания (без философии, педагогика не справилась бы с возникшими проблемами); 3) внутренние противоречия педагогической теории и педагогической практики, вызванные несоответствием цели образования и получаемым результатам, непреодолимые в рамках существующих педагогических теорий (когда педагогика, пытаясь решить своими средствами педагогические проблемы, не в состоянии с ними справиться, потому что причину неудач видит в собственных просчетах, а не в общественных условиях).

Философский уровень рефлексии в педагогике представлен философией образования (Схема 2, 3, 4).

Схема 2

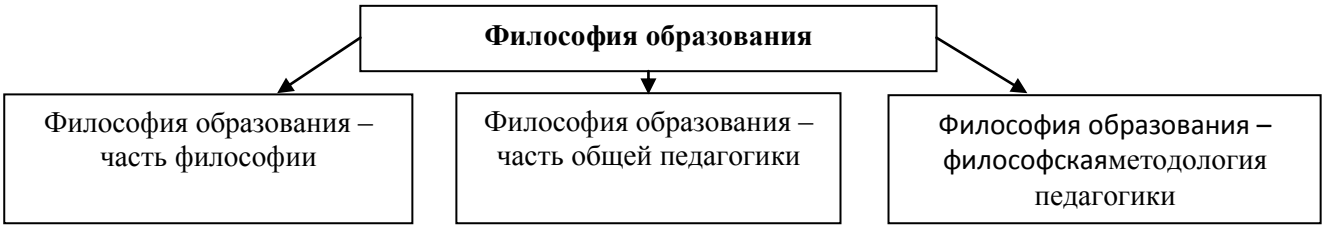
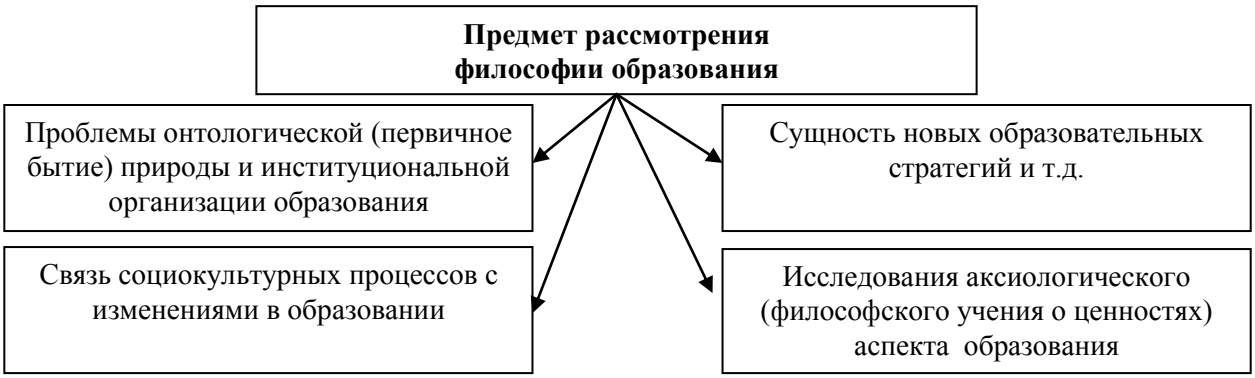

Схема 3

Схема 4

Рефлексия – размышление о своем внутреннем состоянии, самоанализ (Ожегов С.И). Рефлексия направляет мышление на осознание и осмысление собственной деятельности и является источником нового знания как о формах и средствах деятельности, так и о самом предмете, на который направлена деятельность, т.е. о формах и методах педагогической деятельности, так и о самой педагогической реальности.

Культура педагога включает в себя многочисленные элементы, которые обеспечивают результативность его исследовательской деятельности. Во-первых, это культура мышления, следование правилам формальной логики; во-вторых – это соблюдение правил научного поиска, принятых научных сообществом.

Методологическая культура – это общее направление и способы научного поиска, объект и предмет исследования, выдвижение гипотезы, выбор средств (подходов, методов, приемов) и проверка полученных результатов (критериев научности, истинности), а также следование этим критериям.

Таким образом, по отношению к формам общественного сознания, философия выполняет методологическую роль, когда без философской рефлексии нельзя преодолеть обнаружившееся противоречие.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Философский словарь. – М., 1987. – С. 278-279.

2. Психология – словарь. – М., 1990. – С. 209.

3. Сластенин В.А. и др. Общая педагогика. – М.: Владос, 2003. – Ч I. – 288 с. – Ч II. - 256 с.

4. Сафронов И.П. Философия образования: состояние, проблемы и перспективы // Педагогика, 2006. - №4.

5. Дружилов С.А. Основы практической психологии и педагогики для бакалавров: учеб. пособие для студентов технических вузов.-М.:Флинта, 2013.-241с.//http://www.bibliorossica.com/book.html?currBookId=7412

6. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций. – М.: Владос, 2010. – 649 с. http://www.bibliorossica.com/book.html?currBookId=2864&ln=ru

7. Краевский В.В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей. – Чебоксары :Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. -244 с.

ШАЙЫРА ШИЙРИН ХАЛМУРАТОВАНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗ-ҚАРАСЛАРЫ

Пазылов А.К. *- Әжинияз атындағы НМПИ, п.и.к., доцент, Қарақалпақстан Республикасы халық муғаллими*

Жигирмаланшы әсирдиң екинши ярымында қарақалпақ әдебиятына хош ҳаўазы менен кирип келген талантлы шайыра Шийрин Халмуратова елеге шекем қосық шайдаларының ядынан шыққан емес ҳәм шықпайды да. Себеби, оның қосықлары адамзат ушын ең әдиўли болған Ана Ўатан, ата-ана ҳәм оның қәдир-қымбаты, дослардың садықлығы, пәк мухаббат, ана-тәбият ҳәм басқа да педагогикалық жанрларға бағышланғанлығы менен адамды ерксиз түрде өзине тартып турады.

Жақында халқымыз тәрепинен «қарақалпақтың маңлайына тиккен шайырасы» деген атты алған Шийрин Халмуратованың «Бүлбил сести таңда оятар мени» (**Шийрин ХАЛМУРАТОВА** Бүлбил сести таңда оятар мени / Шийрин Халмуратова – Тошкен: «Zilol buloq» нашриёти, 2020 й. 212 б.) атлы шығармасы менен танысып шықтым. Шығармаға енгизилген қосықлар «Еске түсириўлер», «Ўатан таңлары», «Он сегиз бәҳәр», «Саяхат», «Уллы Ўатандарлық урыс темасы», «Бағышлаўлар», «Буншама шырайлы сен жүрген жерлер», «Ҳаяллар ҳәм тәбият», «Әзийз адамлар», «Кеўилдеги қатарлар», «Сегизликлер» ҳәм «Аўдармалар» атлы сегиз бөлимге жайластырылған.

Оның «Еске түсириўлер» рубрикасындағы ата-анаға болған шексиз мухаббат ҳәм сағынышлы қосық қатарлары жүреклерди елжиретпей қоймайды. Әсиресе «Әкемнен кеширим сораў» атлы қосығында анасының ертерек көз жумғанлығын, муңлы жетимлик күнлерин ядқа түсиреди. Деген менен әкели жетим болған менен қор жетим болмағанлығын, әкеси менен бирге бир мақсетке үмитленип жасағанлығын, барқулла әкесине ылайықлы перзент болыўға умтылғанлығын еслетип өтеди. Әсиресе, анасына болған шексиз сағынышларын

«Еркелетип әзийз қолларың,
Сыламады ҳеш бир шашымнан,
Сол қоллардың ләззетин аңсап,
Өткериппен бираз жасымды…
Ҳеш болмаса түсимде ғана
Бир сыйпала шашымнан ана». (10)

деген қосық қатарлары арқалы сездириўди мақул деп есаплайды. Сондай-ақ, қызлардың ең жақын сырласының ана екенлигин, өзинде мухаббат сезимлери ояна баслаған ўақытларында абайлайды.

Ата-анасынан ертерек айрылғаны менен турмай, өзине сүйениш болатуғын әжеаға, әжеапа, ини, сиңли сияқлы туўысқанлардың да несип етпегенлигин өкиниш пенен ядқа алған шайыра өзине жетиспей турған туўысқанлықтың барлығын Ана Ўатаннан табады. Соның ушын да ол «Ана халқым» атлы қосығында:

Бул әлемде жалғыз қалдырған анам,
Туўысқан ҳәм несип етпеген маған,
Сен – ата, сен – ана, ағамсаң халқым,

Сен мениң – инимсең, сиңлимсең – Ўатан! (380

деп, жанында арқа сүйер таўы, жанашыры, сүйениши болған Ўатанының, халқының бар екенлигине шүкиршилик етеди, ой-қиялың мақтаныш сезимлери бийлейди. Шайыра өз тәрийиплеўлерин даўам еттирип:

Сонлықтан мен саған көп еркелесем,
Кең пейил анадай сен кеширесең,
Дүньяда арттырған мәртебем данқым,
Жулдыздай бәлентте қол жетпес халқым. (38)

деп өз халқын кең пейил анаға, арттырған мәртебесине, даңқына, қол жетпес жулдызларға теңейди. Адам келбетиниң өзинен нур, шуғла шашып турыўын, инсанлардың бәршесине ҳадаллықтың зәрүрлигин, сонда ғана Ана-Жер бетиниң пәкликтен қуяштай жарқырайтуғынлығына исеним билдиреди.

Шайыраның туўған мәканына болған сүйиспеншилиги айрықша көзге тасланады. Ол «Туўған мәканым» (24) атлы қосығында «жәҳан гоззаллығы»ның ҳәммесиниң өзиниң туўған мәканында екенлигине, оның сәўлесиниң мәңгиге сөнбеслигине толқынланғанлығы соншелли, бул мәканда толқындай ағып өтетуғынлығын, ана топырағының өзине илҳам, йош бағышлайтуғынлығын, соның ушында бул муқәддес мәканға жүрек йошларын арнап, мәңги ашық болып өтетуғынлығын оғада үлкен заўықланыў менен баянлайды. Сонлықтан да, Тамара ҳәм Зияда Дошумовалардың атқарыўындағы бул қосықты студентлик дәўирлеримизде де, ҳәзирги ўақтымыхда да ҳеш кашан тыңлаўдан жалықпағанбыз.

Шайыра «Қарақалпақ ҳәм мен» атлы қосығында халқымыздың ҳеш тоқтаўды билместен, мисли көрилмеген дәрежеде раўажланатуғынлығын, оның жүреклерге жарық жулдызлардай нур шашып туратуғынлығын шеберлик пенен суўретлейди. Егерде Е.Евтушенко «Если будет Россия, значит буду и я…» деген болса, Шийрин Халмуратова;

Биз жасап атырған бул әзийз халықтың,
Кеўли кең аспандай қарақалпақтың,
Көксинде мен жайнап тураман бирге
Ол болған жерлерде боламан менде.

деген мақтаныш сезимлери менен қосығын жуўмақлайды.

Шайыра адам психологиясының бир-бирлерине уқсамайтуғынлығын, ер адамлар менен нашарлар психологиясының арасында аспан менен жердей парықтың бар екенлигин, ҳаял адамлардың кеўиллериниң нәзик болатуғынлығын, оларға қаталлықтың жараспайтуғынлығын абайлап жазған өзиниң төртликлериниң биринде:

Гүлдиң нәзиклигин берсеңде маған,
Тастың қаттылығын бере көрме ҳеш,
Қалай болсамдағы мен ҳаял адам,
Бәри бир қаталлық қолымнан келмес. (157)

деген жуўмаққа келеди.

Және де, шайыра педагог сыпатында берген өз нәсиятларында гейпара адамлардың бийҳуўда гәплерине исене бериўдиң пайдасыз екенлигин, адамлар

арасында биреўди-биреўге жаманлаўшылардың, байлық, даңқ, мәртебе арттырыў жолында айрымларының көп түрли ҳийлелерди ислететуғынлығын, биреўлердиң биреўлерди сыртынан сайып, оны ақмаққа шығарып үлгеретуғынлығын, ал, айрымларының ҳәзир «журт бузылып баратыр» деген қәўесетти таратыўға теперишлигин сезген ҳалда:

Кеўлим сен исенбе бийҳуўда гәпке,
Мың түрли ҳийле бар, мыңсан қызықлар,
Кимди ақмақ көрсе – өзи ақмақлар,
Журтты бузық дерлер өзи бузықлар. (157)

деп, өз төртлигинде адамлардың, әсиресе жаслардың бундай нәкәс адамлардың гәплерине ере бермеў кереклигин уқтырыўға ҳәрекет жасайды.

Шайыра өз төртликлеринде адамлардың минез-қулқына психологиялық жақтан баҳа бергенде ылайықлы теңеўлерди таба билген. Әсиресе аўырдың асты, жеңилдиң үсти менен жүриўди қәлеўши, ҳәдден тыс сумлықлы адамлардың әтирапымыздағы көпшилик адамларға зияны тийетуғынлығын, олар ушын тек ғана өз пайдасын ойлап, басқаларды зиянда қалдырыўдың уят емеслигин, бундай жарамсыз ҳәрекетлер олардың күнделикли әдетине айланып кеткенлигин, олардың айрымларының сениң қуўанышыңды көре алмайтуғынлығын, айрымлары сениң қапаланғаныңды, басыңа ис түскенин көрип қуўанатуғынлығын төменде көрсетилген қатарлар арқалы баянлайды:

Гей биреў бар айланғандай түлкиден,
Зиян бермей жүре алмас бир күн ҳәм,
Кеўилимниң кең сарайын ўайранлап,
Айырады жүзимдеги күлкиден (158)

Шайыра усылайынша тәрийплеўлери арқалы бес бармақтың бирдей емеслиги сияқлы, адамлардың бирдей болмаслығын келешегимиз болған жасларға уқтырыўға ҳәрекет жасайды.

Шийрин Халмуратова өзиниң сегизликлеринде де адам психологиясына байланыслы мәселелерге тоқталып, дүньяда унамлы ҳәм унамсыз минез қулққа ийе болған адамлардың бар екенлигин, биреўлер ақ көкирек болса, биреўлердиң ишинен қасық айланбайтуғынлығын, жақсы деп тән алынған адамлардың да гейпара тәреплериниң саған жақпай қалыўлары мүмкинлигин, соның ушын өзиңди де басқаның көзи менен көриўиңниң зәрүрлигин, себеби, басқа адамлар сияқлы сениң минез-қулқыңда да өзиң сезбей жүрген олқылықлардың болыўы мүмкинлигин еске салып;

Ҳәмме маған бирдей жақын десемде,
Бийтаныста туўысқандай көрсемде,
Гей биреўдиң тар көкиреги жақпайды,
Кеўил жақын десип бирге жүрсемде.

Мен өзимде көп кеўилли таппадым,
Жақсылардың бир тәрепин жақладым,
Ҳәм мудамы ҳадаллықты сүйсемде,
Бәри бир мен көп адамға жақпадым. (164)

деп сегизликлеринен оқыўшының өзиниң жуўмақ жасап алыўларына мүмкиншиликлер жаратып береди.

Жуўмақлап айтқанда шайыра Шийрин Халмуратованың халыққа усынылған «Бүлбил сести таңда оятар мени» атлы қосықлар топламына енгизилген қосықлар тек ғана адамларға руўхый ләззет бағышлап ғана қоймастан, оларға, әсиресе жасларға Ўатанға, ата-анаға мухаббат сезимлерин қәлиплестириў, адамлар арасындағы қарым-қатнас сырларын салыстырмалы түрде уқтырыў, ДОС таңлаў, әдеплилик ҳәм әдепсизлик мәселелерин өзбетинше түсинип алыў ислеринде де сөзсиз өзиниң унамлы тәсирин тийгизетуғын ҳақыйқат педагогикалық шығарма болып есапланады. Мәсләҳатым оны таўып алып оқыңлар. Бул өзлериңиз ушында, шаңарақта бала тәрбиялаў ислери ушында сөзсиз өзиниң унамлы тәсирин тийгизеди.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ ТАЪЛИМИНИ ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ШАРОИТИ УЧУН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШНИНГ ЗАРУРАТИ ВА ИЖТИМОИЙ-ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Кайпов Н.П. *– НДПИ Умумий педагогика ва психология кафедаси ўқитувчиси*

Жаҳонда юз бераётган глобализация ва кучли интеграциялашиш жараёни мактаб таълим тизимини модернизациялаш, умумий ўрта таълим соҳасини таҳлил қилиш асосида уни такомиллаштиришнинг янги моделларини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда. Жумладан, ЮНЕСКО нинг 2030 йилгача халқаро таълим концепциясида белгилаб берилган “Бутун ҳаёт давомида сифатли таълим олишга имконият яратиш” тамоийли асосида ўмумий ўрта таълим ўқув предметларининг мазмунини ҳам модернизациялашнинг дидактик параметрлари яратилмоқда [6]. Мактаб таълими тизимида бугунги шиддатли ахборот оқимлари ва глобаллашган ижтимоий майдонда нафақат инсоннинг, балки ҳар бир миллатнинг, халқнинг бадиий маданиятини акс эттирувчи восита сифатида халқларни ва қалбларни сўзсиз тушунишга, бирлаштиришга хизмат қиладиган, инсоннинг қалбига йўл кўрсатадиган, ўзини англашига, ўзлигини топишига ёрдам берадиган тасвирий санъат ўқув предмети муҳим ахамият касб этади.

Жаҳонда мактаб таълим тизимида тасвирий санъатнинг аҳамияти, уни такомиллаштиришнинг дидактик ва ижтимоий-педагогик шарт-шароитлари, тасвирий санъат таълими мазмуннини модернизациялаш усуллари ва моделларини аниқлаш сингари йўналишлардаги тадқиқотлар олиб борилмоқда. Мазкур тадқиқотларда тасвирий санъат таълими мазмунидаги ҳар бир халқнинг миллий эстетик фалсафасидаги гузалликни акс эттириш ва англаш, унинг мазмун ва шакл категорияларини ёритиш муайян тарзда аксини топган. Россия, Италия, Франция, Германия каби давлатларда мактаб таълимида тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялашга йўналтирилган тадқиқот натижалари бугунги тасвирий санъат фани мазмунини такомиллаштириш орқали мустақил фикрлайдиган, креатив ёндашувчан, умуминсоний қадриятлар руҳидаги ёш авлодни тарбиялашга хизмат қилмоқда.

Республикамизда таълим тизимидаги ислоҳатларнинг замирида Учинчи Ренессансга йўл очиш ва уни амалга ошириш вазифаси ўрин олган. Шу аснода “Мактаб – фақатгина таълим берадиган маскан эмас, барчамиз учун юксак маънавият бешигига, фарзандларимизни болалигидан бошлаб касбга тайёрлашга ўргатувчи даргоҳга айланиши зарурлиги” [1, 227] мактаб таълими мазмунини модернизациялаш асносида барча ўқув предметлари қаторида тасвирий санъат таълими мазмунини ҳам модернизациялаш зарурлигини юзага келтиради. Ҳар бир халқнинг миллий анъана ва қадриятлари унинг маданий тарихида из қолдиришини ҳисобга олсак, Қорақалпоғистон мактаблари шароитида тасвирий санъат таълими давлат дастурларини худуднинг миллий ижтимоий-тарихий ва маънавий тараққиёт жараёнларига асосланиб қайта кўриб чиқишни тақоза қилади. Чунки, қарақалпоқ тасвирий санъатининг ўзига хос ривожланиш тарихи мавжуд. Шу билан бирга, жаҳон тасвирий санъат таълими мазмунидаги инновациялар асосида республика мактабларидаги тасвирий санъат таълими мазмунини такомиллаштириш, модернизациялаш ва учинчи Ренессансга йўл очиш кун тартибидаги актуал муаммога айланди.

Мамлакатимизда тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялаш юзасидан А.Сулаймановнинг махсус тадқиқот ишлари мавжуд бўлса [4; 5], Р.Ғ.Сафарова, М.Э. Иноятова ва бошқалар томноидан умумий ўрта таълим ўқув предметлери қаторида тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари тадқиқотга тортилган [2; 3]. Шунингдек, бадиий эстетик таълимнинг назарий муаммоларига оид С.Абдуллаев, Б.Кўчқоров, Х.Аляминов, А.Амануллаев, И.Юсупов, Б.Бойметов, С.Булатов, Ж.Дарменов, Р.Воейков, А.Ершов, А.Иногомов, Н.Кевиш, У.Нуртоев, К.Ғуломов, Б.Орипов, Н.Толипов, К.Крсимов, А.Турдалиев, О.Худоёрова, Р.Хасанов ва бошка олимларнинг тадқиқотларида бадиий таълим мазмунини такомиллаштиришнинг замонавий ечимлари ёритилган.

Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактаблардаги тасвирий санъат дарсларининг ўзига ҳослигини акс эттирувчи, миллий хусусиятларни ифодаловчи мақсадли тадқиқотлар, дастурларнинг йўқлиги, Қорақалпоғистон Республикаси мактаблари тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялашнинг педагогик технологиясининг ишлаб чиқилмаганилиги каби муаммолар мазкур мавзуни тадқиқ қилиш заруратини юзага келтирди.

Тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялаш усуллари воситасида ўқувчиларнинг бадиий-эстетик билимлари даражасини оширишнинг педагогик тизимини ишлаб чиқиш пировардида қўйидаги вазифаларни бажариш кўзда тутилади:

1.Қорақалпоғистон Республикасида тасирий ва амалий санъатнинг шаклланиш ва ривожданиш тенденцияларининг таълимий ва тарбиявий хусусиятлари педагогик талқин этиш;

2.Қорақалпоғистонда тасвирий ва амалий санъати шаклланиши ҳамда ривожланиш тенденциялари асосида бадиий таълим мазмунини модернизациялашнинг ташкилий-педагогик асосларини аниқлаштириш;

3.тасвирий санъат дарсларида ўқувчиларнинг бадий саводхонлигини оширишга хизмат этувчи воситаларга ва билимларга қўйиладиган педагогик талабларини ишлаб чиқиш;

4.тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялашга оид илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқиш;

– тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялашнинг технологиясининг самарадорлик даражасини эксперимental синаб кўриш.

Таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактаблардаги тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялашнинг педагогик технологияларини ишлаб чиқиш натижасида тасвирий санъат дарсларини Қорақалпоғистон Республикаси шароити учун мослаштиришнинг илмий-назарий ечимларини ишлаб чиқиш, тадқиқот натижалари асосида ўқувчиларнинг тасвирий санъат таълими жараёнида олган билимлари мазмунида тасвирий-иллюстратив материаллар мавжуд бўлган ўқув фанларини ўзлаштириш самарадорлигини оширишнинг педагогик имкониятлари аниқлаш, таълим қорақалпоқ тилида олиб бориладиган мактабларда тасвирий санъат таълими мазмунини Қорақалпоғистон Республикаси мактаблари учун модернизация қилишнинг технологик асослари амалиётга илмий асосланган ҳолда татбиқ этилган ҳамда ўнинг методикаси амалиётда синаб кўриш, тасвирий санъат таълими мазмуни самарадорлигини таъминлашда фанлар аро интеграциялашиш тамоийилига амал қилинган ҳолда замонавий педагогик технологиялар билан мослаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш, тасвирий санъат таълими мазмунини модернизациялашда давлат таълим стандартлари, баҳолаш мезонлари ва параметрлари, дарсликлар мазмунини қайта қуриш ҳамда мавзуларни ўқувчиларнинг қизиқишларига мослаштириш бўйича таклифлар илмий-методик жиҳатдан асослаш сингари муҳим илмий ва амалий ишлар кейсини яратиш имконияти мавжуд.

Адабиётлар:

1.Мирзиёев Шавкат. Янги Ўзбекистон Стратегияси. – Тошкент: O’zbekiston, 2021.

2.Сафарова Р.Г. ва бошқалар. Умумий ўрта таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари. – Тошкент: Фан, 2008.

3.Сафарова Р.Ғ., Иноятова М.Э. ва бошқалар. Истиқболдаги таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик асослари. – Тошкент: Фан, 2009. – 240 б.

4.Сулаймонов А. Тасвирий санъат таълими сифати ва самарадорлигини оширишнинг дидактик имкониятлари. – Тошкент: BAYOZ, 2017. Сулаймонов А. Художественное воспитание старшекласников на занятиях книжной графикой: Автореф.дис…канд. пед. наук. – М.; 1992.

5.Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all // Incheon Declaration/Education 2030: (World Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea. http://unesdoc.unesco.org).

AQIL TÁRBIYASI XALIQ DÓRETIWSHILIGINIŃ ULLI ǴÁZIYNESI

Esemuratova T. *– NMPI, Ulıwma pedagogika hám psixologiya kafedrası úlken oqıtıwshısı*

Aqıl tárbiyası xalıq pedagogikası menen ilimiy pedagogikanıń eń jetekshi tarawınıń biri bolıp, xalıqtıń ruxıy mádeniyatı menen social jámiyettiń, milletiń ruwxıy rawajlanıwı menen qáliplesiwiniń tiykarǵı ólshew tası esaplanadı. Adamzattıń tábiyattan, tájiriybeden alǵan aqılıy bayliqlari sezimleri ruwxıy jaǵdayları oylap biliwshilik hám iskerlik erkinligin rawajlandırıw nátiyjesinde óz betinshe pámlep, aldına maqset qoya biliwi hám gózlegen niyetlerine erisiw jolında qábiyletin qáliplestiriwden ibarat.

Adamzattıń iyelegen bárshe materiallıq hám ruwxıy bayliqları tek aqılǵa baylanıslı ekenligin ómir dep atalıwshı ullı zattıń ózi kórsetip otır. Soniń ushında ata-babalarımızdıń aqıl-oyınan payda bolǵan bárshe biybaha baylıqlar adam aqılına minnetdar ekenligi tuwralı xalıqtıń danalıq sózlerinde kóp takirarlanadı.

Haqıyqatında adamnıń barlıq háreketi ásirese aqıl miynetin tekte aqıldıń basqaratuǵının tán alǵanımızda jáhandegi insan aqıl oyına minnetdar ekeninen derek beredi.

Áyyemgi jámiyette adamlar ózleriniń eń ápiwayı miynet processinde ash bolmaw materiallıq barshılıqta jasaw hámme birdey miynet etiw, miynet sawǵalarınan teńdey tatısıw, seniki meniki bolmaw ushın ashkóz nápisqawlarǵa qarsı gúres alıp barıw adamlardıń ádetine aynaldı. Zorlarǵa kúshi jetpegen jerde saqıy jánnetiy jomart insanlardan iláhiy kúshlerden, qudaylardan jalınıp mádet sorap jolına qudayı aytıwlar ádet túsine kirgen.

Adamzat áyyemgi esin bilgen dáwirlerden baslap-aq ózleriniń kútá ápiwayı kún kóris processinde kóp ǵana zárúrliklerin qanaatlandırıw ushın gúres alıp bardı. Er adamlar ul balaların ózleri menen dúzge alıp júrip ań awlaw, balıq awlaw, qural – sayman jasaw islerine úyretip barǵan bolsa, qızlar anaları menen birge úy ruzgershilik islerin úyrengen. Shańaraqtan baslanǵan bul tárbiya xalıqtıń bala tárbiyalawdaǵı shınjırma-shınjır kiyatırǵan tájiriybesinen nár alıp otırǵan. Dáwirlerdiń rawajlanıw procesinde adamlarda jer silkiniw, órt apatı, suw tasqınları, suwdıń tartılıp ketiwleri, jawın qıraw, burshaq, qar basqınları qumnıń kóshiwleri, aydıń, kúnniń tutılıwlarına baylanıslı olardıń aldın alıw ushın qudaylarǵa sadaqa beriw, júyrik atlardı, sulıw qız-jigitlerdi qurbanlıq etip, qan shıǵariw dáslepki jámiyettiń keń tarqalǵan dástúri boldı. Onıń suw qaytsa jaǵaǵa aparıp mal shalıw, awırǵan hayallardı ottan atlatıw siyaqlı ırımları elege shekem saqlanıp keledi.

Adamlar ózligin ańlap, dúnya tanıp, mal múlk jıynap, úńgirlerden shıǵıp ılashıqlarda jasaw, shańaraq qurıwǵa ádetleniw insannıń dáslepki aqılıy jeńisi esaplanǵan, ottiń oylap tabılıwı arqalı awqattı pisirip jewge ótiwi mal-múliktiń esabın alıw zárúrliginiń payda bolıwında esap sanaqtıń kelip shıǵıwı keselliklerdiń kóbeyip ketiwine baylanıslı emlewshi táwiplerdiń payda bolıwı hám jámiyetti basqarıw usıllarına tán bilim hám danalıqlarǵa ıqtıyajlar kúsheyip baradı. Tárbiyanıń payda bolıwında baslı faktorlardan evolyusiyalıq process penen qatar jámiyetlik hám óndiris tájiriybeleri iyelep keldi. Tirishilik quralların islewge, qoldan jasawǵa qaratılǵan kónlikpe uqıp hám ádetlerdi jas ávladqa úyretiwden baslanǵan háreketler «ustaz» degen ullı zattıń

zárúrligin payda etti. Ustazlar úlken áwladlar turmıstan tájiriybeden túyingen zatların jetilistirip uqıp kónlikpelerin jas áwladlarǵa úyretip barǵan.

Aqıl menen ilim aǵartıwshılıq iyelenedi, kásip payda boladı, dúnya sırların iyeleydi. Aqıl júrek ishindegi nur menen durıslıq hám nadurıslıqtı bilip alınadı, aqıl óziniń qatarların dosların dúnya bálelerinen qutqaradı, Aqıl jannıń ómiri, jan deneniń ómiri, dene bolsa músheniń ómiri.[3] Ata-babalarımız ásirlerden beri bala tárbiyasındaǵı tájiriybelerinde tereń túsingen hám tárbiya máselesindegi xızmetlerinde soǵan qaray ámel qılǵan.

Balalarda san túsinigi kelip shıqqannan keyin zattıń sanın, shamasın, salmaǵın, kólemin biliw, sol zattıń materiallıq mazmunın biliw menen tıǵız baylanısta qáliplesken. Adam aldı menen zattıń eń ápiwayı biliw sekilin seziw arqalı beriletuǵın ónim zatlıq sapasın názerde tutqan. Bul dáwirde balalardıń barmaqları tariyxıy áhmiyetke iye bolıp «on» sanınıń kelip shıǵıwında úlken ashılıwdı payda etken. On sanınıń payda bolıwı óz dáwirinde kosmosqa ushıwdan kem jańalıq bolmadı, bunı dúnya xalıqları elege shekem tariyxıy ashılıw sıpatında tán aladı. Balalardıń sanlardı umıtpay sanawında barmaqlarǵa bas barmaq, balan úyrek, ortan terek, shúldır shúmek, kishkene ǵana bóbek dep at qoyıwları zerikpey qızıǵıp sanawǵa kórgizbeli qural bolıp xizmet etti.

Bul zárúrlikler nátiyjede miynetti bólistiriw máselesin keltirip shıǵarıp onı úyreniwge oqıwǵa jazıwǵa bolǵan talap payda boldı. Adamlardıń pikirlerdi óz ara túsinisiwi dáslep súwret salıwdan baslandı. Súwretlerdi qara taslarǵa mramorlarǵa salıp xat tárizinde oqıp pikir alısqan bolsa soń jazıwdıń payda bolıwına baylanıslı qaǵaz payda bolǵanǵa shekem xatlardı sol taslarǵa jazıp ayaq jetken jerge deyin taslardı arqalap júrip adamlardı oqıtqan sonıń ala hárip penen oqıw, jazıw usılları payda bolıp rawajlana basladı.

Tábiyat, insan, aqıl intizam, ruhxıy aǵartıwshılıq bulardıń barlıǵı bir biri menen bekkem baylanısta kiyatirǵan belgili process bolıp, pedagogikalıq bilimler belgili tariyxıy dáwirlerdi sáwlelendirgende awızeki xalıq pedagogikası pániniń payda bolǵanına hám rawajlanǵanlıǵına tiykarlanadı. Xalıq tárbiyası onıń ráń-báreń bay miyrası ǵana aqıl oydıń ǵáziynesin bayıtıda tiykarǵı qural bolatuǵının tájiriybede anıqlap bergen. Kem-kemnen adamlardıń miynet xızmeti rawajlanıwı menen olar shaqaplarǵa bólinip balalarda túrli kásiplerdi iyelewge bolǵan qızıǵıwshılıq jedellesip bardı. Balalar, úlkenlerdiń ónerin úyreniw menen birge olardı ámelde qollanıwdıń usıllarınan sabaq aldı.

Jámiyettiń rawajlanıwı menen tálim-tárbiyada jetilisip aǵartıwshılıq processiniń nızamlıqları da payda bolıp usıǵan baylanıslı bilim kónikpe beriw usılları kelip shıǵa basladı. Adamzattıń insan sıpatında qáliplesiwindegi uzaq process adamnıń eń áhmiyetli pazıyletleri aqılıy ziyreklik, huqıqıy kamalǵa jetiw, miynetke shın berilgenlik, erkinlik, joqarı ruwxıy sana, kásiplik uqıplılıq hám ruwxıy kewil pitiw ádetlerine erisedi. Adamlardıń aqılıy ziyrekligi tábiyat hám ómirde payda bolǵan túrli waqıya hám hádiyselerdi baqlaw, onıń mánisine túsiniw, sebep hám aqıbetlerin pámlew, onnan ózinshe juwmaq shıǵariw, qábiletlerin, pám–parasat, ziyrekligin rawajlandırıwǵa qızıqtırıw wazıypaları tálim-tárbiyanı ózlerine kásip etip alǵan ustazlarda payda ete basladı.

[3] Гайбуллаев ҳәм басқалар, Педагогика Т. 2000 й. 74 бет

Dáwir ótken sayin balalardiń bilim aliw óz-betinshe oy júgirtiw, bekkem aqılǵa iye bolıw, denelik hám salamatlıq jaqtan jetilisiw, qatan qorǵaw, úzliksiz shınıǵıwlar islew, bilim tárbiya alıwǵa bolǵan maqsetlerinde qáliplesip jeke adamnıń social sıpatları anıqlanıp bardı. Balaǵa aqıl, tárbiya beretuǵın birinshi ustaz ata-ana. El qádirine ılayıq dana ata, káywanı, dilwar, bilimdan ana jámiyet hám xalıq, eldiń hám iman ushın jaraml perzentlerdi jetkerip berdi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Гайбуллаев ҳәм басқалар, Педагогика Т. 2000 й. 74 бет
2. U.Askarova va boshqalar Pedagogika T 2008 y
3. Q.Qosnazarov, A.Pazilov, A.Tilegenov -Pedagogika «Bilim» Nókis 2009
4. A.Pazılov, Q.Qosnazarov, Q.Seytmuratov, Z.Kurbaniyazova -Pedagogika teoriyası. Tashkent «Noshir» 2018

ҚАРАҚАЛПАҚ БАЛАЛАР ФОЛЬКЛОРЫ ТИЙКАРЫНДА БАЛАЛАРДЫ ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАЎ

Абдалиева П.И. *- NMPI, Ulıwma pedagogika hám psixologiya kafedrası úlken oqıtıwshısı*

Балалар фольклоры – адамзат жәмийети басынан кеширген көп дәўирлерди өзинде сәўлелендирген ҳәм ҳәзир де ҳәрекетте болған жанрлар жәмлеспесин қурайды. Дүнья халықларының фольклортаныў тараўында балаларға арналған ҳәм кишкенелердиң өзлери атқаратуғын дөретпелер дәстиярлы изертлеўлерге өзек болып, кең көлемде үйренилмекте. Әсиресе, балалар сөз ойынларының басламасы болған *айтпышлар* аялаў поэзиясы үлгилери қурамында қарастырылып, жанрдың сөз өнерин раўажландырыўдағы әҳмийети белгилеп өтилген.

Орайлық Азия халықлары балалар фольклорында айтпышлар О.Сафаров изертлеўлеринде туңғыш мәрте талланып, олар «қизиқмачоқлар» деп атала баслады. Қазақ фольклортаныў илиминде бул жанр «сұрамақтар» яки «қызықтамалар» деген атамалар менен жүритилмекте. Қырғыз балалар фольклорында болса, «суроо-жооп айтымдар» түринде аталады. Қарақалпақ балалар әдебияты изертлеўшиси И.Қурбанбаев бундай үлгилерди «балалар ойын-саўық қосықлары» деп .

Баланы ойын-саўыққа тартыў, оның ядлаў қәбилетин арттырыў ҳәм сөз өнерине қызықтырыў мақсетинде айтылатуғын *айтпышлар* қарақалпақ фольклорындағы ҳәрекеттеги жанрлардың бири. Бурын бул жанрды «саўықламалар» деп те атаған. Халық дөретиўшилигинде «саўық» сөзиниң мәниси «қызық», «ўақ-шақ», «гәп саўмақ» деп айтылады. Түсиндирме сөзликте де усыған жақын мәнилер берилген. Тийкарынан қызықлы сораў-жуўаплардан ибарат болған бул жанрдың қарақалпақша «саўықламалар» деп аталыўы усындай тийкарларға ийе ҳәм оның балалар дөретпеси сыпатында қәлиплесиўи узақ әсирлер менен белгиленеди.

Қарақалпақ фольклорындағы «Ҳәкке қайда?», «Түлкишек», «Ғақ, ғақ – ғарғалар!», «Түйе, түйе – түйелер» ҳәм т.б. – айтпыш жанрының көпвариантлы ҳәм кең тарқалған үлгилеринен. Оны ата-аналардың үйретиўинен тысқары, балалардың өзлери де ядлап алады. Жанрдың миллий версияларының көплеп

дөрелиўи де соның мысалы. Айтпышлардың ең баслы өзгешелиги, оның уйқасымлы сораў-жуўаплардан ибарат болыўында. Ондағы ҳәдийселер қысқа сюжетке қурылғанлықтан кишигирим ертеклерди де еске түсиреди. Усындай тәреплерин есапқа алған атақлы татар фольклоршысы Н.Исәнбет оларды «ертексымақлар» деп атаған еди.

Бул сөз ойынының сөзден-сөз туўғызып, избе-излиликте дизбекли баянланыўы, балалардың қызығыўшылығын оятып ғана қоймай, оларды өзлигинше ойланыўға да мәжбүр етеди, ой-өрисин кеңейтеди. Балалар саўықламаларды ядлаў ҳәм тәкирарлаў арқалы тәбият пенен тиллеседи, жан-жәниўарлар дүньясы менен танысады. Айырым ўақытларда олар жәнликлерге «Гүбелек, гүбелек!», «Қоңызақ, қоңызақ!», «Қумырсқа, қумырсқа!», «Мылтықшы, мылтықшы!», «Ханқызы, ханқызы!» деп тиккелей тил қатса, олар менен өзли-өзли болып оңаша сәўбет қурса, лекин өзлери услап көрмеген, сырын билмеген тиришилик ийелериниң ҳәрекетлерин бир-биреўден сорайды. «Ҳәкке қайда?» атлы саўықламада сол ҳалат көзге тасланады:

– Ҳәкке қайда?

– Уясында.

– Неғып отыр?

– Кесте тигип отыр.

– Кестеси қандай?

– Алақандай... Ҳәккениң усы ҳәрекети әсиресе қыз балаларға ой салады. Олардың үйде зинҳар бос отырмаўы кереклиги, бирнәрсе менен бәнт болып, ата-анаға көмек көрсетиўи, қолқабыс тийгизиўи зәрүр екенлиги еслетиледи. Усы саўықлама балалардың ҳәрекетли ойынына да айланып кеткен. Кишкенелердиң кеўилашар машқыларына өзек болған бундай сөз ойынларын Н.Дәўқараевтың «балалар қосығы», ал Қ.Айымбетовтың «балалар ойыны» деп атаў себеби де сонда еди.

Дәстүрий айтпышлардың әпиўайы ҳәм қысқа үлгилерине сер салсақ, олардың дөретилиўи ата-ана менен бала ортасындағы сәўбет тийкарында жүзеге келгенлигин көремиз. Оның жарқын үлгиси «Ҳәкке қайда?» түриндеги айтпышлардың аналар атқарыўшылығынан орын алған үлгилери болып есапланады. «Түлкишек» атамасы менен белгили болған айтпышлар болса, жанрдың жетилискен, ең көп вариантласқан көркем сыңарларынан саналады:

– Түлки, түлки – түлкишек,
Түнде қайда барамыз?
– Мамам үйине барамыз.
– Мамаң бизге не берер?
– Ешки саўып сүт берер,
Серке сойып ет берер.
– Оны қайда қоямыз?
– Там түбине қоямыз.
– Ийт әкетсе қәйтемиз?
– Ийт аўзынан аламыз.
– Қус әкетсе қәйтемиз?

– Қус аўзынан аламыз.
– Қумға түссе қәйтемиз?
– Қағып-қағып жуўамыз.
– Суўға түссе қәйтемиз?
– Суў астынан таўамыз.
– Ағып кетсе қәйтемиз?
– Қайыққа минип қуўамыз.
– Жеткизбесе қәйтемиз?
– Балыққа минип қуўамыз! «Түлкишек» деп аталатуғын айтпышлардың көпшилиги усылайынша қызықлы жуўмақланады. Бир ҳәрекеттен кейин, екинши ҳәрекетке көшип, ўақыяның динамикалық түрде раўжланыўы, балалардың да тез шешим қабыллаў қәбилетлерин қәлиплестирип барады. Бул әлбетте, баланы сөз ойынына қызықтырыўдан туўылған миллий тәрбияның да бир усылы екенлиги тақыйық. Халық арасында «Түлкишек» атлы ертек те, балалардың ҳәзил айтымлары да, ҳәрқыйлы ҳәрекетли ойынлар да ушырасады. Усы үлгидеги дөретпелердиң бирнеше әсирлер даўамында пүткил қарақалпақ балаларының сүйикли дөретпесине айланғанлығы бойынша мағлыўматлар бар.Ҳәттеки, оның айырым нусқалары өзбек ҳәм қазақ балалар фольклорынан да орын алған.

Жәнликлердиң ишиндеги ең кишкенеси қумырсқалар менен тиллесиўлер де өз алдына бир дүрким. Қарақалпақ халық аўызеки лөретиўшилигинде қумырсқа ҳаққында айтылған тымсаллар көп. Оларда қумырсқаның ашлыққа шыдамлылығы, қыйыншылыққа көнбислиги, мийзамкешлиги ҳәм т.б. жақсы қәсийетлери қызықлы ўақыялар менен байланыстырылып тәрипленеди. Усындай тымсаллардың тәсиринде дөрелген саўықламалар да бар болып, олар балалар қыялына қанат питиреди, тәбият сырларын билиўге болған интасын және де арттырады:

– Қумырсқа, қумырсқа,
Басың неге қасқа?
– Ақылым көп шығар?!
– Қуйрығың неге жуўан?
– Күшим көп шығар?!
– Белиң неге жиңишке?
– Шүкирлигим көп шығар?!
– Аяғың неге сыйдам?
– Жүрисим көп шығар?!
– Жүрисиң неге жылдам?
– Жумысым көп шығар?! Усы сораў-жуўаплар арқалы қумырсқаның тынып-тыншымас ҳәрекетлери, мийнеткешлиги, сабырлылығы адамзат баласына үлги етилген. «Ким күшли?» деп аталатуғын айтпышлар да ең соңында қумырсқаның ҳәммеден үстин келиўи менен жуўмақланатуғынлығы белгили. Өйткени, аңыз ҳәм әпсаналарда қумырсқа мийнеткешликтиң, сабырлылықтың тымсалы саналады. Мәселен, қыян-кески урыслардың биринде аўыр жарақатланған Әмир Темир әбден ҳалдан тайып, төзими таўсылып, ҳәмме нәрседен гүдер үзгендей ҳалатта жатырғанында дән арқалаған бир қумырсқаның арқасындағы жүги менен кишкене

ғана дүмпешиктен асырыла алмай елиў мәрте өрмелеп барып қулап түскенлигин, сонда да изине қайтпай, елиў биринши ҳәрекет еткенинде соған шыққанлығын көрип ҳәм өзи де соннан жуўмақ шығарып, қәдди-бойын тиклейди және соны өмирлик дәснегине, қағыйдасына айландырған екен.

Улыўма алғанда, *айтпышлар* Орайлық Азия халықлары дөретиўшилигинде ертеден бар фольклорлық қәлип. Жанрға тән үлгилер «Ҳәкке қайда?», «Түлкишек», «Қуслар қайда қайда барасыз?», «Түйе, түйе – түйелер...» тәризли қызықлы сораў-жуўаплы сөйлесиўлердиң дөретилиўи менен бирге қайта жаңғырып отырған ҳәм жаңаша пәт пенен жанланған. Сонлықтан балалар өзлери билген, үйренген ҳәрқандай қатарларды да солардың үлгисине салып айта берген. Соның себебинен, олар көпвариантлылыққа ийе болып, кишкенелердиң өзлери атқаратуғын дөретпелерге де айланып қалған ҳәм балалар фольклорынан беккем орын ийелеген.

Әдебиятлар

1. Аимбетов Қ. Қарақалпақ фольклоры. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1977.
2. Шылманов П. Миллий балалар ойынлары. – Нөкис: Билим, 1996.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В ОБУЧЕНИИ ДЕТЕЙ

Сейтжанова У.К. *- к.п.н доцент НГПИ*
Кудиярова А. *- студентка факультета начального образование*

В современном мире слово учитель является широко распознанным и востребованным. Миссия учителя заключается не только в воспитании развивающиеся поколении, но и внедрение духовно-ценностных и моральных качеств, создание соответствующего среда, где молодые «ветки» могут получать истинно-человеческие принципы, первичные понятии о незнакомым еще мире. Ушинский в свое время думал, что же педагогика и что он заключает? Учителя благодаря своих компетентности, педагогических навыков и умений создать дружной атмосферы влияют на ранние этапы саморазвитии и на внутренней уравновешенности у детей.

Педагогу нужны такие качества как терпимость, выдержанность при любых обстоятельствах, честность, культура и манера общения с учащимися и коллегами, нравственная чистота, толерантность в суждениях. Перед тем как учитель начинает свою работу ему нужно запомнить, что его поведение и каждое его движение это и есть поучительный живой пример для ученика.

Согласно Болонскому преподаватель из «источника знаний» превращается в «проводника» по информационным потокам. В XXI веке где все стереотипы и принципы изменяются на новейшие уровни и общество постепенно совмещает в себе функции последних технологии,педагогу тоже предстоит изменить свои точки зрения и выйти на новый уровень сообщества.

В обществе учителя занимают огромную и ключевую роль, с ихним деятельности было многое связано с давних времен. Взгляды на прошлое дает нам философские идеи Сократа (469-399 до н.э.), Платона (427-347 до н.э.),

Аристотель (384-322 до н.э.), Демокрит (460-370 до н.э.) ими были созданы наиболее эффективные способы обучения и стройные философские системы. В их идеях мы увидим вопросы связанные с воспитанием души человека, формирование как личность, определение конкретного места в обществе и жизни. С многими веками вопрос о воспитания и образования всегда заинтересовала многих ученых, мыслителей, писателей, и педагогов. Вклад вышеуказанных философов на развитие педагогической мысли с суждениями о внутреннем мире ребенка, его цели и намерения очень огромны.

Новые требования науки и культуры позволяют учителям быть многогранным во всех сферах, включить оперативную систему работы, использовать различные интерактивные методы обучения в классе. Главная задача любого педагога — это создать интерес учеников к предмету, помогать созданию интеллектуального мышления, учить эффективным способам добывать знания.

Ушинский пробовал подчеркнуть такие качества и характеры, которые непосредственно влияют на обучение, воспитание и развитие. Согласно с анализом который он проводил, перед нами стоит обладание психологических качеств, имеющие специфику воспитания. Он не раз отметил что педагогика напрямую связано с психологией. Этот факт верифицируется с каждым поколением.

У каждого учителя есть свой метод обучения и педагогические трюки, которые могут облегчить или же наоборот разрушить процесс учебы и не только. Сточки зрения С.И.Архангельского, с помощи лекции педагог показывает все его преимущества в целом: сознание, мировоззрение, эмоции, стойкость, умение найти общий язык с студентами. Оценивание разные виды упражнений детей играет важную роль в научно-педагогическом исследовании. В эту группу входят написание произведении, различные виды задании, рисование, полезные социальные дела, пение и др. При оценивании педагогу нужно рассмотреть все аспекты оценивания и затем дать соответствующего балла для ученика.

Основными задачами педагогической психологии являются:

-исследование механизмов и обеспечение условий, необходимых для полноценного психического развития учащихся и формирования их личности на каждом возрастном этапе;

- выявление и проектирование социально-педагогических условий, максимально содействующих личностному развитию, самоопределению и саморазвитию субъектов образовательного процесса;

- создание методического инструментария, позволяющего выявить и спрогнозировать особенности интеллектуального и личностного развития ребенка;

- изучение психологических особенностей участников образовательного процесса (родители, учителя, администрация образовательного учреждения) и механизмов их влияния на ребенка.

Со временем изменяются обстоятельства, будут внедриться новые правила и законы на образование, педагоги тем временем повышают опыт что может

заметно улучшить систему образование, ведь не зря говорят «Дерево и учитель познаются по плоду»

Использованная литература:

1. И.П.Подласый «Педагогика и воспитание», Книга 1, 8стр

2. Н.Н.Азизходжаева «Педагогик технология ва педагогик махорат», Тошкент 2003, 14стр

3. Т.А.Ильина «Педагогика», Москва «Просвещение» 1984, 6стр

4. К.Косназаров, А.Пазылов, А.Тилегенов «Педагогика», «Билим Нокис» 2009, 27стр

5. Н.В.Клюева «Педагогическая психология» москва «Владос Пресс» 2003, 5стр

КИШИ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ АҚЛЫЙ РАЎАЖЛАНЫЎЫ ТӨМЕН БАЛАРДЫҢ ӨЗИНЕ БАҲА БЕРИЎ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИҢИҢ ҚӘЛИПЛЕСИЎ МАШҚАЛАСЫ

Сапарова Л.Х. *- Әжинияз атындағы НМПИ*
Улыўма педагогика ҳәм психология
кафедрасы үлкен оқытыўшысы

Жәмийет турмысының түрли тараўларында жүз берген өзгерислер кәмил инсан ҳәм билимли қәнийгелерди тәрбиялаў барысындағы зәрүрликлерди еледе күшейтиў керек екенлигин талап етеди. Себеби, ҳәр бир шахс, сол қатарда, мектепке шекемги жастағы балалардың интеллекти, тәрбиясы ҳәм алға умтылыўлары менен социаллық, экономикалық ҳәм мәдений раўажланыўларға сәйкеслесисиўи зәрүр. Бул мәселе, мәмлекетимизде тәлим-тәрбия алып атырған балалардың ҳеш биреўиде шетте қалмаслығы ҳәмде дүнья стандартларыға сай билим алыўлары, шахс сыпатында раўажланып қәлиплесиўлери Өзбекистан Республикасы Билимлендириў системасының тийкарғы ўазыйпаларынан бири.

Инсанның өз өзине баҳа бериў ҳаққында гәп ететуғын болсақ, биз инсанның өзине болған қатнасын нәзерде тутамыз. Яғный, ол өзиниң ҳәрекетлерин, уқыплылық ҳәмде имканиятларын қалай баҳалайды деген сораўға жуўап излеймиз.

Өз өзине баҳа бериў социалласыў процессинде саналы түрде жәмийетте әдеп икрамлық принциплерин өзлестириў менен қәлиплесип барады. Биз ҳәр дайым өзимизди басқалар менен салыстырып барамыз ҳәм усының нәтийжесинде өзимиздиң минез-қулқымыз, инсаныйлық сыпатларымыз ҳаққында пикирлер пайда болады. Мине, усылай төмен ямаса жоқары дәрежедеги бизиң өзимизге баҳа бериў қәбилиетимз қәлиплеседи.

Жәмийеттиң пикири ҳәмде баҳасы инсанның, әсиресе, Киши мектеп жасындағы ақлый раўажланыўы төмен балалардың өзине өзи баҳа бериниң қәлиплесиўинде жүдә әҳмийетке ийе. Бир қатар илимий жумысларын инсанның өз өзине баҳа бериўине арнаған илимпазлардың пикирлерине қарағанда ақлый раўажланыўы төмен балалардың өз өзине баҳа бериў

қәбилийетлери нормал раўажланған балаларғарға қарағанда анағурлым дәрежеде айырылп туратуғынлығын нәзерде тутады.

Биз, ақлый раўажланыўда артта қалыўшылықты психикалық толық раўажланбаў ҳәм интеллектуал қәбилийетлердиң жетиспеўшилиги деп түсинемиз. Ақлый раўажланыўда артта қалған балаларда ақлый искерлиги, еслеп қалыў функциялар төменлеўи, ойлаў процесслериниң пәсейиўи менен ажыралып турады. Олардың эмоционал тәреплери барлық параметрлер бойынша нормалардан ажыралып турады , әсиресе, өз ерки ҳәр дайымда мине-қулқын басқара алыўға имканият бермейди.

Киши мектеп жасындағы ақлый раўажланыўы төмен балаларда өз ҳәрекетлерине баҳа бериў қәбилийетлери дурыс қәлиплеспеген болып, ҳәркетлерин баҳалай алыў имканиятларына ийе болмайды. Бундай балалар өз уқыплықларына ҳәм жеке сыпатларына ҳәдден тыс жоқары ямаса тескерисине жүдә төмен баҳа береди. Ҳәр қанда жаста да ақлый раўажланыўы төмен балалар ушын үлкенлердиң пикирлери жүдә әҳмийетли.

Егерде, үлкенлер тәрепинен, олардың уқыплылығы, жеке сыпатлар ҳәмде минез-қулқына унамлы баҳа берилсе, Киши мектеп жасындағы ақлый раўажланыўы төмен балаларда жоқары дәрежедеги өзине баҳә бериў сыпаты раўажлана баслайды. Ал,бундай балалар өз ҳәрекетлери ушын бақырыс еситсе ямаса төмен баҳа алса, оларда өз өзине баҳа бериў сыпатлар төмен раўажланыўы мүмкин.

Киши мектеп жасындағы ақлый раўажланыўы төмен балаларда өз ҳәрекетлериниң үлкенлер баҳасына байланып қалыўы, олардың өз пикирлерине ийе есмеслиги, ҳәрекетлерине жуўап бермеслиги менен көзге түседи. Олар, ҳәр қандай ислерди орынлаўды билемиз деп ойлаўы менен бирге қәлеген қәнийгеликте өзлестире аламыз деп есаплайды.Будай ойлар оларда ақлый тәрептен емес, ал, олардың өзлериниңусы қәнийгеликти қәлеўинен келип шығады. Бундай жағдайлар, көбинесе, киши мектеп жасындағы балалардың оқыў хызмети барысында қоринеди.

Л.С. Выготский пикирине қарағанда жоқары дәрежедеги өз өзине баҳа балаларда улыўма эмоционал жағдайлардың келип шығыўы, балаларда өзине дурыс баҳа бериўдиң қәлиплесиўи менен тәрийипленеди.

Педагоглар тәрепинен киши мектеп жасындағы ақлый раўажланыўы төмен балаларда өз ҳәрекетлерине дурыс баҳа бериўди дурыс раўажландырыўда, оларға айырықша дыққат бөлип, оларға ойын тәризиндеги тапсырмалар берип барсақ, оларға өз имканиятларына баҳа бере алыўынаңсатластырған боламыз ҳәмде белгили бир талапларға бойсыныў қәбилийетлерин қәлиплестиемиз.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – М.: Юрайт, 2019.
2. Нишонова З . Психик тараққиёт диагностикаси Т., ТДПУ. 2004.

БАЛАЛАРДЫҢ ЕРТЕ ӨСПИРИМЛИК ДӘЎИРИНДЕ ПУХАРАЛЫҚ ҚАРАСЛАРДЫҢ ҚӘЛИПЛЕСИЎИ

Қурбаниязов М.Д. *- Әжинияз атындағы НМПИ*
Улыўма педагогика ҳәм психология
кафедрасы оқытыўшысы

Ҳәзирги дәўирде шахстың пухаралық қарасларын үйрениў машқаласы жүдә әҳмийетли мәселелердиң бири, себеби, заманагөй дәўирде ол биринши нәўбетте жәмийеттиң саналы ағзасы болыўы, жәмийетке өз пайдасын тийгизиўи, өз халқының раўажланыўы ушын хызмет ететуғын ҳәм мәмлекеттиң сыясый-экономикалық бағдарын түсине алатуғын инсан сыпатында қәлиплесиўи заман талапларының бири болып табылады.

Балаларда ерте өспиримлик дәўиринде пухаралық қараслардың дәслепки қәлиплесиў тийкарлары оларда дүнья қараслардың қәлиплесиўи ҳәм қоршап турған орталық пенен байланысында өз көринислерин табады.

Солай етип, балалардың ерте өспиримлик дәўиринде пухаралық қараслардың қәлиплесиў процессинде унамлы нәтийжелерге ерисиўди ерте жас дәўирлерден баслаў мақсетке муўапық болады. Бунда,бала раўажланыўының ҳәр бир дәўиринде өзине тән жеке жас өзгешеликлерин есапқа алған ҳалдағы тәрбиялық қатнас зәрүр.

Ерте өспиримлик дәўир «өтиў» ямаса балалар тәрбиясындағы «қыйын» дәўир екенлигин умытпаўымыз керек, себеби, бул дәўирдеги баланың психикалық процесслери раўажланыўының әҳмийети, оның бир дәўирден екинши дәўирге өтиў қыйыншылықлары жәнеде оның ертеңги раўажланыўы менен тығыз байланыслы.

Ерте өспиримлик дәўирде басқалардың өзин тән алыўын нәзерде тутып, жәмийетке пайдалы ислерди орынлаўға умтылады ҳәм өзин жәмийеттиң ағзасы сыпатында сезе баслайды. Булардың барлығы баланың ерте өспиримлик дәўиринде пухаралық қараслардың қәлиплесиўине тиккелей тәсир етеди. Демек, биз, бала шахсының раўажланы ҳәм қәлиплесиўине тәсир етиўши барлық факторларды есапқа алған ҳалда оларға үлкен дыққат аўдарыўымыз мақсетке муўапық болады.

Дүнья алымларының илимий жумысларында көрсетилгениндей , усы жас дәўирде орайлық психикалық раўажланыў балалар шахсының раўажланыўының барлық тәреплерине өз тәсирин тийгизеди. Мысалы:әдеп-икрамлылық тәрбиясына, жынысый раўаланыўына, жоқары психикалық функцияларына, эмоциялық тараўларына ҳ.т.б.

Ерте өспиримлик дәўирде баланың абстракт ойлаўының жедел раўажланып барыўы ойлаў формаларының өгериўине алып келеди ,яғный, оның социалласыўы ондағы көз қараслардың өзгериўи менен әтирап орталыққа болған қарасларын қәлиплестиреди. Ерте өспиримлик дәўирде бала өзин түсиниўге, өз ҳақ ҳуқықлары ҳәм ўазыйпаларын билиўге , үлкенлер дүньясына умтылады. Демек, оларда әсте ақырынлық пенен жәмийеттеги пухаралық қарасларыда қәлиплесип барады.

Өспиримлик дәўирине өтиўи менен балалар өзлеринше ойлап тапқыш ҳәм билимлерди тиккелей қабыл еткиш болады.Олардың қызығыўшлығы мотивлери,

зәрүрликлер жүдә күшли бирақ, турақсыз болып өз мақсетлерине жетиў жолын бир қанша қыйыншылықларға ушырайды. Усындай жағдайларда олардағы түсиниклер беккеў ушын педагоглар ямаса жасы үлкенлер жәрдемине зәрүрлик пайда болады. Өз ўақтын берилген жәрдем оларда ертеңги күни ушын керекли болған инсаныйлық пәзийлет ҳәмде пухаралық қарасларды қәлиплестиреди.

Солай етип, педагоглардың ең әҳмийетли ўазыйпаларының бири соннан ибарат, баланың ҳәр тәреплеме өзин шахс сыпатында көрсете алыў мүмкиншилигин раўажландырыў ушын педагогикалық кеңисликлер жаратып бериўден ибарат. Себеби, ерте өспиримлик дәўир пухаралық жуўапкершиликтиң қәлиплесип барыў дәири есапланады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Божович Л.И. Психология подростка: Уч. пособие для вузов. — М.: 2005.
2. Нишонова З. Психик тараққиёт диагностикаси Т., ТДПУ. 2004.

SHAXSNING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTI

Kenjebaeva K.B. **-** *katta o'qituvchi*
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI, Nukus shahri

Hozirgi zamon tadqiqotlari etarlicha puxta ishlab chiqilgan «Men» himoya mezanizmlarini va «O‘zi» mexanizmlarini chegaralashga qaratilgan. Birinchi holatda ob’ektga yo‘naltirilgan, sub’ektning bir qismi bo‘lgan, ikkinchisida – sub’ekt o‘zi uchun ob’ekt bo‘lib xizmat qiladigan tashkilot bilan ish ko‘ramiz.

«Shaxs shakllanishi» tushunchasi ikki ma’noda qo‘llaniladi: 1) shaxs shakllanishi uning rivojlanishi, jarayoni va natijasi sifatida. Shaxs shakllanishi tushunchasining xuddi shu ma’noda qo‘llanilishi psixologik o‘rganish predmeti bo‘lib hisoblanadi, uning vazifasiga esa mavjud bo‘lganlarni (mavjud, tajribada ma’lum bo‘ladigan) va rivojlanayotgan shaxsda maqsadga yo‘naltirilgan tarbiyaviy ta’sirlar sharoitida mavjud bo‘lishi mumkinlarni aniqlash kiradi. Bu shaxs shakllanishini o‘rganishga psixologik yondoshuvdir; 2) shaxs shakllanishi maqsadga yo‘naltirilgan tarbiya sifatida. Bu shaxs shakllanishiga doir masalalarni va usullarni hal etishga bo‘lgan pedagogik yondoshuv. Pedagogik yondoshuv jamiyatning ijtimoiy talablariga mos kelishi uchun shaxsda shakllanishi kerak bo‘lganlarni aniqlashtirish zarurligini belgilaydi.[1]

Inson shaxs bo‘lib tug‘ilmaydi, unga aylanadi. Shaxs taraqqiyoti bo‘ysunadigan qonunlarga doir turli nuqtai nazarlar mavjud. Turli xil shaxs nazariyalari ko‘pchilikni tashkil etadi, ularning har birida shaxs taraqqiyoti muammosi o‘ziga xos holatda ko‘rib chiqiladi. Psixologik tahlil nazariyasi rivojlanishni insonning biologik tabiatini jamiyatdagi hayotga moslashuvi, insonda ehtiyojlarni qondirishning ma’lum himoya mexanizmlari va usullarining ishlanmasi sifatida tushuntiradi. Xususiyatlar nazariyasiga ko‘ra, shaxs xususiyatlari hayoti davomida shakllanadi, ularning hosil bo‘lish, o‘zgarish va barqarorlashtirish jarayonlari nobiologik qonunlarga bo‘ysunadi. Ijtimoiy ta’limot nazariyasiga ko‘ra, shaxs taraqqiyoti jarayoni odamlar o‘zaro ta’sirlashuvi ma’lum usullarining shakllanishi sifatida o‘rganiladi. Umuminsoniy va boshqa noyob hodisalar bilan bog‘liq nazariyalar «Men»ning vujudga kelish jarayoni sifatida tushuntiradilar.

Shaxs taraqqiyoti uning ijtimoiylashuvi va tarbiyasi jarayonida sodir bo‘ladi. Mavjudligining birinchi kunlaridan boshlaboq, inson o‘ziga o‘xshaganlar qurshovida bo‘ladi, turli xil ijtimoiy munosabatlar va o‘zaro harakatlarda qatnashadi. Birinchi ijtimoiy tajribani oilasi sharoitida orttiradi, so‘ngra turli jamoalar sharoitida shaxsining ajralmas qismiga aylangan sub’ektiv tajribani to‘plab boradi. Bu jarayon, shuningdek, individ tomonidan ijtimoiy tajribaning faol tarzda ishlab chiqarilishi ijtimoiylashuv jarayoni deb ataladi.

B.G. Ananev konsepsiyasiga ko‘ra, ijtimoiylashuv jarayoni insonning shaxs sifatida va faoliyat sub’ekti sifatida bunyodga kelishini ikki yo‘nalishli jarayon sifatida ko‘rib chiqiladi. Bunday ijtimoiylashuvning yakuniy maqsadi individuallikning shakllanishidan iborat bo‘ladi. Individuallashtirish deganda aniq shaxsning rivojlanish jarayoni tushuniladi.[2]

Ijtimoiylashuv bilan birgalikda yana bir jarayon – *madaniylashtirish* xam amalga oshiriladi. Agar ijtimoiylashuv – bu ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish bo‘lsa, madaniylashtirish – bu individning umuminsoniy madaniyat va turli davrlardagi inson faoliyatining moddiy va ma’naviy qadriyatlari jamlangan tarixiy tarkib topgan faoliyat usullarini o‘zlashtirishdan iborat.

Shaxs taraqqiyoti muammosining u yoki bu nazariya nuqtai nazaridan ko‘rib chiqishdan tashqari, shaxsni turli yondoshuvlar nuqtai nazaridan integratsiyalashtirilgan holda, yaxlitligicha ko‘rib chiqish g‘oyasi ham mavjud. Shu asosda, shaxs barcha qirralarining kelishilgan holda, tizimli shakllanishi va o‘zaro bog‘liq bo‘lgan o‘zgarishlarini e’tiboriga qabul qiluvchi bir qancha konsepsiyalar shakllandi. Ushbu taraqqiyot konsepsiyalari integratsiya konsepsiyalariga kiradi.

Shunday konsepsiyalardan biri amerikalik ruhshunos olim E. Erikson tomonidan ishlab chiqilgan nazariya hisoblanadi, u taraqqiyotga nisbatan o‘z qarashlarida ***epigenetik tamoyil***: inson o‘z shaxsiy taraqqiyotida tug‘ilishidan boshlab, to so‘nggi kunlarigacha majburiy ravishda bosib o‘tadigan bosqichlarning irsiy belgilanganligiga rioya qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Югай А.Х., Мираширова Н.А. “Общая психология” – Ташкент 2014 г. С.-344-358.
2. Safayev N.S., Mirashirova N.A. “Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti“ TDPU, 2013 y, B.75-79.
3. David G. Myers “Psychology” Hope College Holland, Michigan 2010 y. p.-553-593.

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ ДЛЯ СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ

Курбанбаева Д.М. *- НГПИ кафедра «Общая педагогика и психология»*

Кожамуратова Ш. *- студентка 3 курса, физико-математический факультет.*

С приобретением независимости перед нашим народом встал очень важный вопрос: вопрос о воспитании и всестороннего развития подрастающего поколения. В своей речи на IX сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан

«Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана» Первый Президент Республики Узбекистан И.А.Каримов подчеркнул место учителя в воспитании подрастающего поколения своими словами: «Мое личное убеждение состоит в том, что, сколько внимания мы уделяем нашим учителям, какое место им отводим в обществе, каким почетом, каким вниманием они окружены, от этого зависят и воспитание наших детей, судьба будущего поколения».[1] Когда спросили нашего Президента И.А.Каримова: «Какая самая трудная задача встанет при строительстве демократического государства с рыночной экономикой и гражданского общества?» Он ответил: «…воспитание гармонично развитой, свободно мыслящей личности». В этой связи цель педагогического образования, считают отечественные ученые-педагоги Э.А.Сейтхалилов, Ф.Р.Юзликаев, может быть представлена как непрерывное общее и профессиональное развитие учителя нового типа, которого характеризуют: высокая гражданская ответственность и социальная активность; реализация идеологии национальной независимости в своей деятельности; гуманистическая направленность, человеколюбие, любовь к детям; подлинная интеллигентность, высокий интеллектуальный уровень, духовная культура, желание и умение работать с другими; высокий профессионализм, инновационный стиль педагогического мышления, готовность к созданию нового и принятию творческих решений; потребность в постоянном самообразовании и готовность к нему; физическое и психическое здоровье, профессиональная работоспособность.

Президент Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиеёв также отметил требования к современному учителю в своих словах: «Сегодня каждый учитель, воспитатель, преподаватель вуза обязан обладать глубокими знаниями и широким мировоззрением, активно овладевать последними достижениями науки, образования и внедрять их в учебный процесс, одним словом, должен быть передовым представителем нашего времени и общества». [2]

Одним из немаловажных мест в становлении личности учителя-педагога отводится потребность изучения будущим учителем история педагогики. Осмысление исторического опыта человечества в области воспитания, образования и обучения подрастающего поколения помогает студенту-педагогу осознать значимость индивидуального стиля работы учителя с учащимися.

Педагогика (от пайда –дитя, гогос – веду, буквально – поводырь; в буквальном переводе означает детовождение)- наука о обучении и воспитании человека. Воспитание появилось вместе с первыми людьми. Детей воспитывали без всякой педагогики, даже не подозревая о ее существовании. Наука о воспитании сформировалась значительно позже, когда уже существовали такие, например, науки, как геометрия, механика, астрономия и многие др. Она принадлежит к числу молодых, развивающихся отраслей знания. Первичные обобщения, эмпирические сведения, выводы из житейского опыта не могут считаться теорией, они лишь истоки, предпосылки последней. Уже в наиболее развитых государствах Древнего мира — Китае, Индии, Египте, Греции — были предприняты серьезные попытки обобщения опыта воспитания, вычленения его теоретических начал. Все знания о природе, человеке, обществе

аккумулировались тогда в философии; в ней же были сделаны и первые педагогические обобщения.

В развитии педагогики немаловажными считаются педагогические взгляды и наших соотечественников, таких как Аль-Фараби, Абу Али ибн Сино, аль-Хорезми и другие. Педагогика для аль-Фараби - это процесс управления желаниями и волей воспитуемого человека в определенном направлении соответствующими средствами и методами. Аль-Фараби считал аналогичными функции учителя и руководителя государства, и что у учителя должна быть хорошая память, проницательный ум, выразительная речь. Учитель должен обладать такими нравственными качествами, как честность, справедливость, гуманность, мудрость, честь и другие добродетели. Он отмечал, что «Подобный человек обладает высшей степенью человеческого совершенства и находится на вершине счастья. Этот человек является именно тем, кому известно любое действие, с помощью которого можно достичь счастья».[3] По его мнению в образовательном процессе можно применять как и мягкие, так и жесткие методы обучения и воспитания: «Если воспитанник проявляет желание учиться, трудиться и совершать добрые поступки, уместны мягкие методы. Если же подопечный злобен, нерадив, своенравен, вполне оправданы жесткие наказания».[4] Анализ трудов аль-Фараби показывает, что учитель должен владеть высокими нравственными качествами и уметь ориентироваться в той или иной ситуации; что деятельность учителя не может ограничиваться простым следованием набору рецептурных рекомендаций, от кого бы они ни исходили; она должна совершенствоваться в соответствии с развитием общества.

Есть основания утверждать, что именно историко-педагогическая образованность позволяет современному педагогу лучше ориентироваться в разнообразии идей и подходов, которые существовали и существуют в педагогической науке и воспитательно-образовательной практике. Историко-педагогические знания помогают и будущему учителю, и учителю-практику в осмыслении профессионально-педагогической деятельности как таковой и своих взглядов на нее. Вместе со всем обществом педагогическая наука и педагогическая практика участвуют в переоценке прошлого и попытках прогнозировать с его учетом будущее. В такой сложной обстановке историко-педагогические знания позволяют мыслящему педагогу разумно действовать в современных условиях, учитывая будущее.

Использованная литература:

1. Слова Президента Республики Узбекистан на IX сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан «Гармонично развитое поколение – основа прогресса Узбекистана» (1997г.)

2. Слова Президента Республики Узбекистан на Выступлении Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева на торжественном собрании, посвященном Дню учителей и наставников. (30.09.2020).

3. Избранные произведения мыслителей Среднего Востока IX-XIV вв. / Сост. С.Н. Григорян, А.В. Сагадеев. М.: Изд-во «Социально-экономической лит-ры», 1961.

4. Джуринский А.Н. История педагогики образования. - 3-е изд. перераб. и доп. - М.: Изд-во Юрайт, 2014. - 676 с.

5. Хасанбоев Ж, Х. Туракулов, М.Хайдаров, О.Хасаебоева. педагогика фанидан изохли лугат.-Т.: «Фан ва технология», 2008г.

OILADA BOLALARNI MA'NAVIY MEROSLAR VA MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING SHART-SHAROITLARI

Matmuratova G.K. *- Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI katta o'qituvchisi*

Bekbagambetova J.R.- *NDPİ, Pedagogika nazariyasi va tarixi yunalishi 2-kurs magistranti*

Oila va oilaviy tarbiya pedagogika fanining muhim muammolaridan hisoblanadi. Milliy istiqlol vazifalaridan biri ham ushbu muammoni har tomanlama va chuqur tadbiq etilishini talab qiladi. Ijtimoiy hayotning barcha sohalariida bulayotgan o`zgarishlar, oila bola tarbiyasi bulgan munosabatda ham sezilarli darajada ta`sir qilmoqda. Ayniqsa, milliy mustaqillikga sharoitida oiladagi bola tarbiyasiga bo`lgan e`tibor kuchaydi. Chunki, jamiyat aqlan etuk, ahloqan pok. Jismonan baquvvat. Ruhan boy avlodni tarbiyalashdan manfaatdar. Bunday avlod eng avvalo ma`naviy ahloqiy jihatddan sog`lom va mustahkam oilada shakllanadi.

Chundagina oilani rivojlanish va mustahkamlash uchun qilinadigan g`amxurlik kelajak avlod taqdiri bilan bog`liqdir. har qanday jamiyat ham buyuk davlatni barpo etilishi yoshlar qanday bulishlariga, ularning qanday tarbiya olishiga bog`liq. Taniqli o`zbek pedagogi A.Avloniy: «Tarbiya bizlar uchun yo hayot-yo mamot, yo najod-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir» deb yozgan edi. Har millatning saodati, davlatning tinch va rohati yoshlarning yaxshi tarbiyasiga bog`liqdir.

Shunday ekan, oiladagi bola tarbiyasi umumdavlat ahamiyatga molik masala hisoblanib. har qanday jamiyatni oila va oilada bola tarbiyasiga bulgan talabi ortib boradi. Mustaqillik ruhida tarbiyalash yoshlarni milliy g`urur, milliy iftikor. Milliy ong va o`z-o`zini onglash ahloqiy va madaniy malakalarini shakllantirish taqoza etadi. Milliy istiqlol tufayli jamiyatning barcha sohalarida amalga oshirilayotgan o`zgarishlar va yangilanish jarayoni, eng avvalo ma`naviy hayotda ko`zga tashlanmoqda. Oilada bolalarda iymon, vijdon, halollik, mehnatsevarlik, ahloqiy va madniy malakalari singari hislatlarni shakllantirish xalq ta`limining asosiy maqsadidir.

Ma`lumki, xalq pedagogikasining talim-tarbiyadagi u`rni beqiyasdir. Xalq pedagogikasi yillar u`tgan sari yanada muhim ahamiyat kasb etib barmoqda. Xalqimizning orzu-umidlarida og`zaki ijodi-afsonalari, ertaklari, qu`shiqlari, dostonlari, maqol, matallari yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega.

Jumladan, qoraqalpoq xalq og`zaki ijodining ajralmas qismi xisoblangan bolalar fol`lorning nihoyatda boyligi, xilma-xil janrlarga egaligi buning yorqin dalilidur. Bizga ata-bobolarimizdan meros qolgan madaniy va ma`naviy boyliklarimiz eshlarimizni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xozirgi vaqtda milliy qadriyatlarimizning yoshlarda ma`naviyatni shakllantirishda ahamiyati katta ekanligini e`tirof qilinmoqda. Asosan, uquvchilarimizni ma`naviy-

ahloqiy shakllantirishda xalq pedagogikasi ma`naviy xalqning tarbiyaviy an`analarining ahamiyati alohida e`tiborga molikdir.

Qoraqolpoq xalq pedagogikasi muammolarini tadqiq etish natiyjasida yosh avlodning aqliy jihatdan rivojlanish mafkuraviy dunyoqarashini, ata-bobolarimizning bizga meros qoldirgan pand-nasihatlari, e`tiqodlari negizida shakllantiriladi. Bu esa u`z-u`zidan xalq pedagogikasini va uning boy tarixini urganish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Qoraqolpoq xalq pedagogikasi ilmiy jihatdan urganishda bir qator pedagog olimlarimizdan U.Aleuov, A.Tajimuratov, A.Alimov, A.Pazilov, T.Saparbaevlarning mehnatlari diqqatda sazovadir. Ular Qoraqalpog`stonda pedagogik fikrlarning va shakllanishi haqida tadqiqotlar olib borgan lekin, milliy qadriyatlarimizning ta`lim tarbiyadagi urni roli mustaqillik yillari tulaqonli urganilmagan. Shu boys mazkur, loyhaning ham vazifasi muammo bu`yicha tadqiqotlar olib borishdir.

Qoraqolpoq xalqning tarbiyaviy an`analari yillar davomida shakllanib kelgan. Albatta, bulardan ta`lim tarbiya jarayonida foydalanish, asosan ma`naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda uzining ijobiy samarasini beradi. Milliy an`analar, qadriyatlarni urganish, urlashtirish natijasida milliy tuyg`i shakllanadi. Xalqning tarbiyaviy an`analaridan biri hisoblangan xalq og`zaki ijodining tarbiyadagi tutgan urni alohida e`tiborga ega. Chunki, xalq og`zaki ijodini urganish orqali uquvchida fikrlash qobiliyati uning tafakuri, shaxs qirralari shakllanadi. Xalq og`zaki ijodi qadim zamonlardan buen jahon xalqlarning, shu jumladan uzbek xalq pedagogikasining ham yagona tarbiya vositasi bulib kelgan va hozirda ham uzining qiymatini eqotmagan. Ertak va dostonlarning, xususan, biz uchun muhim tomoni shundaki, xalq ijodi topishmoq, maqol, qushiq, kabi janrlar ham uziga munosib urin egallaydi va ertak ham dostonlardigi pedagogik g`oyalarni yana ham murakkabroq ta`sirchan bu`lishini ta`minlaydi. Shu nuqtay nazardan qaraganda ham ertak va dostonlarning eshlarda tarbiyaviy ta`sir etkazishdagi pedagogik mohiyatini alohida urin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mavlonova R.A. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. – T.: TDPU, 2006. – 98 b.

2. Mavlonova R.A., Raxmanqulova N.X. Boshlang‘ich ta’limda innovatsiY. – T.: TDPU, 2007. – 177 b.

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВ-БИЛУВ МОТИВАТЦИЯСИНИ КОМПЛЕКС ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЮЗАСИДАН ОЛИБ БОРИЛГАН ТАДЖИРИБА - СИНОВ ИШЛАРИ МАЗМУНИ

Бабашева Г.Б. *- Ажиниёз номидаги НДПИ, «Умумий педагогика ва психология» кафедраси катта ўқитувчиси п.ф.ф.д. (PhD)*

Бошланғич синф ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини комплекс такомиллаштириш юзасидан ўтказилган тадқиқотлар мазмуни бошланғич синф она тили фанидан давлат таълим стандарти, ўқув режаси, дастур талаблари ҳамда диссертация мақсад ва вазифалари асосида белгиланиб, амалиётга татбиқ этилди. Қорақалпоғистон Республикаси Нукус шаҳри,

Чимбой тумани , Ходжейли тумани, Қораўзяк тумани умумий ўрта таълим мактабларида тажриба-синов ишлари олиб борилди.

Тажриба гуруҳида ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини комплекс такомиллаштиришга доир илғор педагогик ёндашувлар, ахборот технологияларини татбиқ этиш юзасидан педагогик тизимга асосланган тадқиқот ишлари олиб борилди. Назорат гуруҳида эса анъанавий ўқитиш тизимига таянилди. Тажриба-синов ишларининг баҳоловчи-якунловчи-асословчи босқичда фойдаланилган анкета, сўровнома, суҳбатлар қайта ўтказилиб, тажриба бошидаги ва охиридаги натижалар қиёсий таҳлил қилинди.

Тажриба-синов ишлари моҳияти бошланғич синф она тили таълимида ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини комплекс такомиллаштириш жараёнини замонавий талаблар асосида ташкил этиш ва унинг педагогик таҳлилини амалга ошириш тарзида белгилаб олинди. Ҳал қилинадиган педагогик вазифалар кўлами аниқлаштирилди.

Дастлабки тажриба-синов ишлари жараёнида олиб борилган суҳбатлар, кузатишлар, сўровномалар натижаларидан сўнг умумий ўрта таълим мактаблари бошланғич синф она тили таълимида ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини ривожлантиришга етарлича эътибор берилмаслиги, фан ўқитувчилари ва ўқувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорлик, дўстона муҳит ва ижодий муносабатларнинг талаб даражасида шаклланмаганлиги, ўқувчи шахсини камол топтиришда, ижодий фаолиятга қизиқтиришда таълимнинг илғор стратегияларидан оқилона фойдаланилмаслиги каби бир қатор муаммолар аниқланди. Шунга кўра, ўқув машғулотлари ва синфдан ташқари ишлар илмий-методик жиҳатдан тўғри ташкил этилмас экан, ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини комплекс ҳолда шакллантириш мумкин эмас, деган тўхтамларга келинди.

Ўрганилган муаммолар асосида ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини комплекс такомиллаштиришга доир механизм ишлаб чиқилди. Мазкур механизм таркибан билим олишга бўлган эҳтиёж, мойиллик ва қизиқишлар асосида аниқланган ижодий топшириқлар, мустақил ишлар ҳамда китоб мутолаасини ташкил этишга доир чора-тадбирлардан шакллантирилиб, ҳар чорак якунида натижалар умумлаштирилиб борилди.

Тадқиқот аввалида тажриба-синов объектлари ўқитувчиларидан қуйидаги анкета саволлари асосида ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини шакллантириш даражалари аниқланди:

1. Ўқув-билув кўникмаларини шакллантириш деганда нимани тушунасиз?

2. Ўқув-билув кўникмасини шакллантиришда қайси методларни қўллайсиз?

3. Ўқув-билув кўникмаларини шакллантиришда мустақил ишлар қандай ўрин тутади?

4. Савол ва топшириқлар ўқувчилар ўқув-билув мотивациясини оширишда қандай натижаларни кафолатлайди?

5. Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятида қандай ёндашувларни самарали деб биласиз?

6. Ижодий ёзма ишларни ташкил этишнинг ўқув-билув мотивациясини такомиллаштиришдаги аҳамиятини баён этинг.

7. Қандай омиллар нутқ ўстиришда муҳим аҳамиятга эга?

8. Саводхонлик ва ўқув-билув кўнималари ўртасида боғлиқлик борми? Фикрингизни мисоллар орқали тўлдиринг.

9. Халқаро баҳолаш дастурлари (PIRLS, PISA, TIMSS)да ўқув-билув кўникмаларини шакллантириш бўйича қандай талаблар белгиланган?

10. Фанлараро интеграциянинг ўқув-билув мотивациясини ривожлантиришда қандай самараси бор?

Олинган жавоблардан қуйидагилар маълум бўлди:

Ўқитувчиларда педагогик атамалар мазмунига доир билим ва уларни қўллаш малакалари мавжуд бўлса-да, психологик терминларни изоҳлашда анча оқсашлари сезилди. Билиш, мотив, мотивация, ўқув-билув мотивацияси тушунчаларининг моҳияти юзасидан илмий билимларетарли эмаслиги биринчи савол доирасидаги жавобларда кузатилди.

Иккинчи савол юзасидан ҳозирги кунда анаъавий характер касб этган кластер, “Биламан. Билишни истайман. Билиб олдим”, Венн диаграммаси, Т – чизмаси жадвали каби бир қатор метод ва усуллар таъкидланган.

Мустақил ишлар, савол-топшириқларнинг аҳамияти тор доирада шарҳлангани; ўқувчиларнинг ижодий фаолиятида фақатгина матн яратиш, иншо ёзиш, қайта ҳикоялатиш каби эски қолипдаги ёндашувлар тилга олингани; ижодий ёзма ишларни ташкил этиш одатий гап тузиш, луғат бойлигини ошришига доир дидактик ўйинлар устидаги ишларни қайд этиш; асар сюжетини қайта ҳикоялатиш, матнни ёд олдириш, савол-жавоб каби омиллар нутқ ўстиришда муҳим аҳамиятга эгалиги қайд этилган.

Саводхонлик ва ўқув-билув кўнималари ўртасидаги боғлиқликборасидаги жавобларни қониқарли деб бўлмайди.

Халқаро баҳолаш дастурлари (PIRLS, PISA, TIMSS)да ўқув-билув кўникмаларини шакллантириш бўйича белгиланган талаблар юзасидан конкрет фикрлар мавжуд эмас.

Фанлараро интеграциянинг ўқув-билув мотивациясини ривожлантиришдаги самараси умумий мулоҳазалартарзида баён этилган. Демак, ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивацияси ривожи бевосита ўқитувчининг компетентлилиги, бу борадаги билим ва малакаларини оширишга зарурат мавжудлиги маълум бўлди. Айнан шу мазмундаги саволлар тажриба-синов якунида ўтказилганда ижобий томонга ўзгариш кузатилди. Бу ўқитувчиларнинг ўқувчилар ўқув-билув мотивациясини комплекс такомиллаштириш бўйича ўтказилган сўронома натижаларида ўз аксини топган (1.1-жадвалга қаранг).

1.1-жадвал

Ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини комплекс такомиллаштириш бўйича ўқитувчилар билан ўтказилган сўровнома натижалари

	Саволлар	**Ўзлаштириш %**	
		Тажриба аввалида	**Тажриба якунида**
	Ўқув-билув кўникмаларини шакллантириш деганда нимани тушунасиз?	66	71
	Ўқув-билув кўникмасини шакллантиришда қайси методларни қўллайсиз?	68	74
	Ўқув-билув кўникмаларини шакллантиришда мустақил ишлар қандай ўрин тутади?	65	72
	Савол ва топшириқлар ўқувчилар ўқув-билув мотивациясини оширишда қандай натижаларни кафолатлайди?	56	71
	Ўқувчиларнинг ижодий фаолиятида қандай ёндашувларни самарали деб биласиз?	61	72
	Ижодий ёзма ишларни ташкил этишнинг ўқув-билув мотивациясини такомиллаштиришдаги аҳамиятини баён этинг.	67	72
	Қандай омиллар нутқ ўстиришда муҳим аҳамиятга эга?	66	74
	Саводхонлик ва ўқув-билув кўнималари ўртасида боғлиқлик борми? Фикрингизни мисоллар орқали тўлдиринг.	63	70
	Халқаро баҳолаш дастурлари (PIRLS, PISA, TIMSS)да ўқув-билув кўникмаларини шакллантириш бўйича қандай талаблар белгиланган?	65	71
0	Фанлараро интеграциянинг ўқув-билув мотивациясини ривожлантиришда қандай самараси бор?	70	76
	Жами	**65**	**72**

Ўқувчининг ўқув-билув мотивацияси ривожланганлик даражаси ўқув мақсадлари мезонлари асосида белгиланиб, “юқори”, “ўрта” ва “паст” баҳолар билан аниқлаштирилди. Тажриба-синов ишлари боши ва охиридаги натижалар умумлаштирилиб, жадвал шаклига келтирилди. Кўзланган мақсад ва вазифалар асосида қуйидаги натижаларга эришилди

Шундай қилиб, бошланғич синф она тили таълимида ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясини комплекс такомиллаштиришнинг самарали шакл ва технологияси таълим-тарбия жараёнида муайян шарт-шароитлар яратилиши,

ўқитувчининг касбий компетентлилиги, таълим субъектларида ривожлантирилиши кўзда тутилган индикаторлар таҳлил қилиниши каби қатор масалаларни қамраб олган бўлиб, умумий мақсад – ўқув-билув мотивациясига замонавий билимларга интилиш асосида эришиш ва улардан амалда фойдалана олиш лаёқатларини таркиб топтиришдан иборат.

Ўқув-билув тамойилларининг умумий ўрта таълим мактабларига жорий этилиши ўқувчиларнинг маънан етуклигини таъминлаши, кейинчалик онгли касб танлаш, иқтидорини тўғри йўналтиришга имкон яратади.

БИЛИМЛЕНДИРИЎДИ ИНТЕГРАЦИЯЛАЎДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Темирбекова А.О. *- Әжинияз атындағы НМПИ оқытышысы*

Жас әўладты кәмил инсан етип тәрбиялап жетилистириўде миллий қәдириятлардың айрықша әҳмийети бар екенлигине итибар қаратылды. Миллий қәдириятлар халықтың неше-неше әсирлер даўамында топлаған материаллар, мәдений, руўхый мийрасларын қамтып алады. Халықтың өтмиши, арзыў-әрманлары, үрп-әдетлери, мәдениятты, тарийхы оның менен өмир бойы бирге жасап киятырған халық дөретиўшилигинде өз сәўлелениўин тапқан болады. Сонлықтан өзлигин қайта тиклеўде халық дөретиўшилиги үлкен әҳмийетке ийе болып отыр. Халық дөретиўшилигиниң үлгилерин тәлим-тәрбия бериўде қолланыў бүгинги күндеги актуал ўазыйпалардан есапланады.

Әлбетте, интеграциялаўдың өзи бул бир пүтин ҳалатқа келтириў болып табылады. Оқыўшыларға предметлер бойынша барлық қолайлықларды туўдырыў болып табылады. Солай екен, биз оқыўшыларға дүнья жүзилик билимлер алыўға имканият жаратыўымыз керек. Оларда жаңа педагогикалық технологиялар тийкарында билим, көнликпе, уқыплылықларды қәлиплестириўимиз керек.

Дәўирдиң қызғын талаплары ҳәм жәмийет раўажланыўы менен барабар раўажланып барыўшы нызамларға тийкарланып, дүнья тәжирийбесине сүйенген ҳалда Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан Республикасындағы басланғыш тәлим мектеплериниң таяныш оқыў режеси дөгерегинде ана тили, оқыў, математика, дене тәрбиясы, музыка, сүўрет, экономика ҳәм тәбият тәлими бөлимлери усылар менен бирге инсан ҳәм жәмийет циклине бирлескен интеграл тәлим тараўы киритиледи. Бул тәлим тараўы баланың жеке физикалықҳәм руўхый байлығын тәмийинлеўде зәрүрли әҳмийетке ийе. Бул тараўдың тәлим бериў барысында баланың физикалық жақтан шынығыўын тәмийинлеўге хызмет қылатуғын ең әҳмийетли көнликпелер әдеп-икрамлық нормасын билиўши миллий үрп-әдетлер, кийиниў әдислерин, кишипейиллик ҳәм гөззаллықты пайда ете алыў көнликпеси, дүньяны, жәмийетти материаллық тәмийинлеўди, адамзат дүньясын ҳәм адам искерлигин реңлер жәрдеминде ойлап сәўлелендире алыўға, миллий идеяны инсанның пикир-ойларын түрли музыкалы тараўлар жәрдеминде аңлаў көнликпеси, сондай-ақ, семья ҳәм оның экономикалық тийкарлары ҳаққында дәслепки еңәпиўайы көнликпелерди пайда етеди.

Мектепсабақлықларынжазыўда, яғный олардың мазмунында тәлим-тәрбиялық оқыў материалларыныңүзликсиз түрде берилиўи, сабақлықлардың интеграциясына үлкен итибар бериў керек. Ҳәзиргиўақытта интегратив сабақлықлар жаратыў актуаль мәселелерден саналады. Интеграция халық билимлендириў тараўында әмелге асырылмақта. Солай екен, ҳәр бир сабақлықты жаратыўда бул мәселелерге үлкен итибар берилиўи зәрүр. Пәнлерди интеграциялаў - бул сәйкес пәнлердиң бир жерге топлап оқытылыўы болып табылады.

Баслаўыш тәлимди интеграциялаў мәселеси де ҳәзирги күнде жүдә керекли. Өйткени, келешек әўладқа билим бериў, яғный олардың санасында системалы илимий түсиниклерди қәлиплестириў басқышы усы жерден басланады.

Улыўма тәлимниң биринши басқышы болған басланғыш билим бериў баланы пикирлеўге, ойлаўға, өз пикирин айтыўға ҳәм жуўмақ шығарыўға, саўатландырыў тийкарында беккем раўажланыўын тәмийинлеўге хызмет етеди.

Басланғыш тәлим Мәмлекетлик стандарты оқыў пәнлери бойынша емес, билим тараўлары, жәмийет талаплары бойынша белгилениўи тийис. Билимлендириў тараўлары бойынша стандарт көрсеткишлер баслаўыш мектептиң әмелий оқыў пәнлериниң мазмунына тийкарланып ғана қоймастан балалардың жас ҳәм раўажланыў өзгешеликлерин, талап ҳәм имкәниятларынан келип шыққан түринде жәмийетлик талапқа билим мазмунының көлемин шегаралаў, билим бөлимлерин интеграциялаў имканиятларын береди.

Ана тили тәлими балалардың еситиў, көриў, сезиў, ойлаў қәбилетлерин кеңейтиўге, оларда еркин пикирлей алыў, басқалардың пикирин аңлаўға өз пикирлерин аўыз-еки ҳәм жазба рәўиште еркин баян ете алыўға ҳәм де жәмийет ағзалары менен еркин қатнаста бола алатуғын көнликпе ҳәм билимлерин раўажландырыўға хызмет қылады. Бул орында ана тили тәлимине оқыў пәни емес, бәлким пүтин дүзимин улыўмаластырыўшы тәлим стандарты көрсеткишлери баланың пикирин саўатлы логикалық ойлаўға, излениўге, есапқа алған жағдайда баян ете алыўға үйретиў көз қарасынан белгиленеди. Басланғыш тәлим басқышында оқыўшылардың ана тили тәлими тараўы бойынша таярлық дәрежесине қойылатуғын минимал талаплар төмендеги стандарт өлшеўи арқалы сәўлеленеди.

Оқыў техникасы, басқышлардың пикирин ҳәм текстиниң мазмунын аңлаў ҳәм де пикирлерин жазба түрде баян етиў қәбилети.

Оқыў техникасы - баланың саўатлы жазба сөйлеў белгилерин сөйлеў қәбилетин алмастырыў көнликпесин анықлаў мақсетинде киритилген. Бул арқалы оқыўшының таныс емес болған текстти тәсирли оқыў тәризли яғный минутқа тексттен неше белги оқый көрсеткиши алынған. Класстан-классқа өтиў менен муғдарлық көрсеткиштеги белгилер санасыўы менен бирге берилген текстти оқыўдағы талаплар ҳәм баланың жасына сәйкес рәўиште артып барады.

Басқалардың пикирин ҳәм текст мазмунын аңлаў қәбилети баланың аўыз еки баян етип атырған басқаның пикирин ҳәм жазба текст мазмунын аңлай алыў дәрежесин анықлаў мақсетинде киритилген.

Бул көрсеткишлер 10 минутта қанша бетти басқалардың ҳәм текст мазмунын аңлаўҳәм де оны аўыз еки баян ете алыў дәрежесин анықлайды.

Пикирди жазба түрде баян етиў қәбилети қурамалы процесс болып ана тили тәлиминиң мақсети сол көрсеткишлерде иске асырылады. Оқыўшы тәрепинен дүзилген текстте сәўлеленеди.

-Пикирди логикалық избе-изликте сүўретлеп көрсетиў.

-Пикирлеў темасының қурамалылығының дәрежеси (әпиўайы, қурамалы, жыйнақлы, конкрет, абстракт ҳәм т.б.) баҳасы.

-Темада тилдиң сәўлелениў қуралларынан пайдаланыў дәрежеси, имлалық жазба саўатлылық.

Муғаллимниң сөйлеў, түсиндириў методы ең бир жеделли методлардан болып, ол сабақтың барлық басқышында қолланып отырылады. Баслаўыш класс оқыўшыларының тәжирийбеси менен билимниң жеткиликсиз болыўына байланыслы муғаллим ҳәр бир исти оқыўшылардың тәжирийбесине жетерли етип түсиндирип барыўға туўра келеди. Түсиндириў методы сабақтың мақсетине байланыслы ҳәр қыйлы түрде қолланылыўы мүмкин. Мәселен: Хабарлаў - бунда муғаллим белгили бир түсиник бойынша хабарлайды. Мәселен: «Меншикли»атлыклар барлық орында бас ҳәрип пенен жазылады», «Сораў гәптиң кейнине сораў белгиси қойылады», ҳәм т.б. Бул жағдайда муғаллимниң түсиндириўи айрықша орын тутады. Бунда муғаллим тилди анализ етиў, қағыйданы өзи тәрепинен шығарыў, соларды қолланыў жолларын көрсетиў, дәлиллеў, булардың барлығын көрсетпелилик, мысаллар арқалы жаңа түсиниклерге қарай алып барыў жолы менен исенимли түрде түсиндиреди. Бул методтың қолайлылығы сонда, олда болса, билим менен көнлигиў көрсетпелилик пенен тығыз байланыста алып барылады.

Оқыўшы муғаллимниң түсиндириўин тыңлайды, қадағалайды, көреди, муғаллимниң көрсеткен үлгилери бойынша пикир жүргизеди, дәлиллеў жолларын қәстерлейди. Бул жағдайлар оқыўшының белгили бир түсиникке саналы келиўине алып келеди. Муғаллимниң пикиринде, сөзинде екилик болмаў, тақырыптың мақсети анықўазыйпа белгили болып оқыўшының ел бойынша қабыл етиўине, избе-изликке салыўына, қадағалаўына, кейин ала қоллана билиўине қолайлы болып барыўына муғаллим ғамхорлық жасаўы тийис.

Уллы педагог В.А.Сухомлинский «Класстантыс жумыслар болмағанда сабақлықларды оқыў, қуры ядлап алыўға айланған болар еди»-деп көрсетеди.

Ҳәзирги күнде сабақтың ҳәр түрли формалары менен билим сырлары үйренилмекте. Мысалы: Ойын формасы, жарыс формасы, сораў - жуўаплар, саяхат сабақлар баланың ақыллылық дәрежеси, ой-санасы ойын ойнаў яки өз көзи менен көрип муғаллимниң анализлеп бериўи арқалы өсип раўажланады.

Класстан тыс жумысларды шөлкемлестириў муғаллимниң өз бетинше көп, терең излениўшиликти талап етеди. Дәўир талабына сай класстан тыс жумысларды шебер шөлкемлестириў арқалы ҳәр бир муғаллим тәжирийбе топлаўы сөзсиз. Бул машқала көбирек республикамыз районларында ҳәм аўыллық мектеплерде жийи гезлеседи.

Басқа да балалардың ой-өрисин раўажландырыўға байланыслы ҳәзирги күнде бала психологиясына сай сабақ материалларына байланыслы ойынлар шөлкемлестириў жаңа тема түсинигин кеңнен қабыллаўына тийкар болады.

Бул тараў бойынша Республика билимлендириўҳәм ағартыўшылық хызметкерлери бир қанша жумыслар ислемекте. Солардың бири оқыўшылардың билимин тексериўдеги тест, рейтинг усылларынан қолланыўбул ойынлар оқыўшыны өзинше ойланыўға тестке таярланыўға жәрдемлеседи.

Оқытыўшы сабақ процессинде оқыўшы менен демократиялық қатнаста болыўы лазым. Бунда оқыўшы менен мүнәсийбетлер өз-ара дослық, ҳүрмет-иззет тийкарында әмелге асырылып отырылады. Қатнасықтың бул-түри ҳәзирги заман талапларына толық жуўап береди. Булардың барлығы бизиң жәмийетимиздиң еркин-демократиялық ҳалда қурылыўына өзиниң жәрдемин тийгизеди.

Әдебиятлар:

1. Ключарев Г.А. Образование взрослых как фактор интеграции (социально-политические аспекты) // Интеграционные процессы в образовании взрослых: Материалы научно-практической конференции /Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Н.Н. Лобановой, Е.А. Соколов-ской. - СПб.:РАО ИОВ, 1996.

2. Кулюткин Ю.Н. Интеграция знаний учителя как психологическая проблема // Проблемы интеграции и дифференциации подготовки и повышения квалификации педагогических кадров: Межвузовский сборник научных трудов. - Самара: Из-во СамГПИ, 1993. -с.10-16.

3. Майзель И.А. Интегративные процессы в науке: история и современность // Диалектика как основа интеграции научного знания. - Вып.XII-Л.,1984.

4. Максимова В.Н. Интеграция в системе образования. - СПб.: Изд-воЛОИРО,1999.-833с.

5. Махмутов М.И., Артемьева Л.А. Вопросы интегративного потенциала дидактики // Проблемы интеграции процесса обучения в СПТУ: Сб. Науч. тр. / Ред. кол.: М.И. Махмутов и др., - М.: изд. АПН СССР, 1989.

6. Ж.Қайырбаев. Биринши класста саўар ашыў дәўири. Нөкис, Билим.1998.

7. Қ.Қосназаров, А.Пазылов, А.Тилегенов Педагогика . Нөкис, Билим, 2009.

ЖОҚАРЫ ОҚЫЎ ОРНЫНДА СТУДЕНТЛЕРДИҢ ТЫЯНАҚЛЫ ОЙЛАЎ ӨНЕРИН ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎДИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ

Ерлепесова Х. *- НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы ассистенти*

Зинатдинова Г. *- Дене мәденияты факультети 2-курс талабасы*

Билимлендириў тараўындағы түпкиликли реформалар оқыў-тәрбия системасында жаңа талаплар бойынша жумыс алып барыўды талап етеди. Солай екен, жоқары оқыў орны талабаларының ойлаў искерлигин раўажландырыў әхмийетли ўазыйпалардан саналады. Оқыў процессин жаңа педагогикалық технологиялар негизинде шөлкемлестириў ҳәзирги күнниң актуаль мәселеринен

бири болып табылады. Бул арқалы ой-өристи кеңейтиў, ойлаўын раўажландырыў, әтирап-дөгерекке критикалық қатнасын қәлиплестириў баслы ўазыйпалардан саналады.

Талабалардың ой-өрисин кеңейтиўде жоқары оқыў орынлара өтилетуғын пәнлердиң әҳмийети оғада уллы. Себеби, бул пәнлер негизинде олар дүньяны таныйды, дүньяға болған мүнәсебети, көз-қарасы, ойлап пикир жүргизиўи қәлиплеседи.

Ҳәзирги ўақытта жаңа замангөй педагогикалық технологиялар жәрдеминде оқытыў баслы ўазыйпалардан саналады. Тыянақлы ойлаўға үйретиў ислерин жедел түрде алып барыў ушын олардың методларын таңлай алыў лазым. Бул бойынша методикалық көрестпелер бериледи. Ҳәр бир муғаллим булардан мақсетке муўапық пайдалана алса, сабақтың нәтийжесине ерисе алады.

Инсанның ойлаўы туўралы Шығыс ҳәм Европа педагог алымлары көплеген изертлеў жумысларын алып барғаны бизге мәлим. Бул бойынша өзлериниң пикирлерин билдирген. Мысалы ушын айтып өтетуғын болсақ, ойлаў өнериниң дәслепки басқышларының Европа еллеринде қәлиплескени белгили. Педагогика тарийхы бурынғы аўқам дәўиринде пролетариат диктатурасының түсиниги менен Европа, Америка сияқлы мәмлекетлердиң идеологиясын цензурадан өткерип, бирталай мийнетлерге өз көз қарасларын биринши орынға қойыў тийкарында қурылған. Сонлықтан Англия, Франция, Германия, Чехия ҳәм т.б. еллерден шыққан изертлеўшилердиң мийнетлери буржуазиялық тийкарда баҳаланғанлығы сезиледи.

Бүгинги Ғәрезсиз мәмлекетимиз кеңислигиндеги парадигма менен, жаңа философиялық көзқарас пенен изертлесек, аталып өткен мәмлекетлердиң изертлеўшилери қайндай жәмийет болмасын өшпейтуғын руўхый байланықлар қалдырғаны түсинилди.

Бүгинги күнде дейин Англияның Оксфорд университети – дүньялық дәрежедеги ең алдыңғы қатарлардағы оқыў орны болып есапланады. Оның тийкары ойлаў өнериниң дәслепки түсиниги ақыл екенине илимий изертлеў алып барған Джон Локктың атқарған роли айрықша болып есапланады. Себеби, XVII әсирде Англия экономикалық жақтан раўажланыў үстиндеги ел сыпатында дүньяға танылды.

Белгили педагог алым Джон Локк (1632-1704) 1658 жылдан баслап, Оксфорд университетинде талабаларға лекциялар оқыды. Оған Бэкон менен Декарт шығармаларының үлкен тәсири болды. Сол себепли ол билим логикасын изертлеп, «Адам ақылы бойынша тәжирийбе» (1690) атлы деген тийкарғы философиялық мийнетинде қыял менен идеялардың адамда туўма емес, санамызға билиў сезими арқалы пайда болатуғынлығын дәлийллеп, дуалистлик мәпти көзледи. Еки дүньяның сырын ашыўға бағдар қурды. Себеби, оның көриниси жақты түсиўи менен басқаша көринеди деген жуўмақ жасайды. Адамның көриў шеги микроструктураларды қамтый алмайды деген ой-пикир айтады. Объективлик дүния бизиң санамызда сәўлелениўи ҳақыйқат– шынлық бола алмайды деп пикир жүритеди. Локк мектепте билим алыўға қарсы келип, шаңарақта аристократиялық билим меңгериўдиң тәрепдары болды. Локк ойлаў

ҳәрекетиниң жыйнақлаў, топлаў, дереклер менен дәлийллеў, сүўретлеў, нышанды тутаслығын сақлайтуғын киши бөлеклерин байланыслы сыяқлы методологиялық искерликке итибарын қаратқан.

Соның менен бирге Европа педагог алымлары инсанның тәлим-тәрбиясы, дүнья қарасы, ойлаў искерлиги туўралы өзлериниң прогрессив пикирлерин билдирди ҳәм илимий мийнетлерди дөретти. Булар Дени Дидро, Клод Адриан Гельвеций, Жан-Жак Руссо, Иоганн Генрих Песталоцци, Иоганн Гербарт, Ян Амос Коменский ҳ.т.б.

Инсанның кишкене ўақытларынан зийрек, зейинли, билимли болып өсиўин халқымыз әзелден ойлап, балаларды тәрбиялаўға бел байлаған. Буларды биз халқымыздың дөретпелеринен көриўимизге болады.

Жасларды билимли, илимли етиў, оларды Ўатанды шын сүйетуғын, ҳәр тәреплеме раўажланған, саламат инсанлар етип жетилистириў ғәрезсизлик идеологиясының ажыралмас бир тараўы болып есапланады.

Солай екен, бүгинги раўажланыў бағдарына ийтермелеўши күш болатуғын педагогикалық технологиялардың тийкары салынды деп қабыл етсек дурыс болады. Солай екен, ойланыў дәрежеси, өнери ҳаққында пикирлердиң туўылыўына XVII әсир-ақ тийкар салынған.

Инсанның ойлаў өнери туўралы Орта Азия ойшыллары да өзелериниң баҳалы пикирлерин билдирип өткен. Биз олардың айрымларына тоқталып өтиўди мақул таптық.

Ойлаў өнериниң интеллекциялық ҳәрекет усылы биреў, ол – жыйнаў. Интеллект – жыйнаў усылы менен келетуғын сапа. Демек, Әбу Насыр әл-Фарабий дүньядағы биринши устаз Аристотельдиң илимий қарасларына тоқталса, ойлаўдың философиялық анықламасын, руўхый шығыў тарийхын бизлер түркий еллердиң ғана мақтанышы емес, дүньядағы екинши устаз Әбу Насыр әл-Фарабиден излеўимиз орынлы қубылыс болып табылады.

Әбу Насыр Әл-Фараби «интеллект» түсинигине философиялық жуўмақ шығарып, оның өзи бирнеше бөлеклерге ажыралып кетиў себеплерин ашқан. Оған қысқаша интерпретация қылсақ, мынандай түйинлер шығады:

- потенциал интеллект – формаларды әмелге асыратуғын субстанция;

-актуаль интеллект –тек усы форма бойыншаактуал, қарама-қарсылықларды шешиў;

- ҳәрекетшил интеллект – ис-ҳәрекеттеги интеллект;

- бара бара арттырылған дарыған интеллект биринши материядан әсте ақырынлық пенен өсип, нәрселердиң (иерархиясы) жуўмақланатуғын шеги биринши материя ҳәм материя болып табылады. Ўақыт пенен кеңисликтеги жыйналған интеллект. Ўақыт озған сайын интеллект өсиў менен болады.

Жуўмақлап айтатуғын болсақ, айтып өтилген бойынша педагогика илимине арнаўлы мийнетин енгизген XVII әсирдиң батыс ойшыллары менен Әбу Насыр әл-Фараби мийнетлериндеги ойлаў өнериниң парасатлы тийкарда келип шығыўын жеке қарастырыўымыздың баслы себеби, оның зәрүрлигин аңладық.:

1) Неге бизлер ең алды менен Европа, ал кейин Әбу Насыр әл-Фараби мийнетлерин изертледик. Оның баслы себеби, әсирлер бойы ойлаў өнерине үлес

қосқанлар Европа ўәкиллеринен басланғаны ҳаққында стереотип пикирлер қәлиплескен, бизлер усыларды итабарға алдық;

2) Жоқарыдағыларды жуўмақлай келе, бизлер «парасатлы ойлаў» түсинигин устаз Әбу Насыр әл-Фарабий мийнетине тийкарланып алдық.

Абу Наср әл-Фарабий инсанды тәбияттың ең уллы ҳәм жоқары нәтийжеси, ол өзиниң сезиў органы, санасы, ақылы арқалы дүньяны ҳәр тәреплеме үйрениў уқыплылығына ийе екенлигин көрсетти. Адамның ақылы, билими, руўхыйлығы, әдеп-икрамлылығы, дини, үрп-әдетлери сыртқы орталық ҳәм адамлар менен қарым-қатнаста пайда болады, инсан оған өзиниң мийнети, хызмети менен ериседи деп тастыйықлайды. Ол тил ҳәм ойлаўды тәлим-тәрбияның тийкары деп баҳалады.

Абу Райхан Беруний дүнья таныўда, билиўде инсанның бақлаўына ҳәм тәжрийбесине жүдә итибар берди. Сезиў (көриў, еситиў,дәм,ийис, тери-туйғы) органларының билимди өзлестириўдеги мүмкиншиликлерин дәлийллейди. Түсиниў ядлаўдан жақсы ҳәм артықмаш, бақлаў көрген нәрселерди еслеп қалыў имкәниятын жаратады деп есаплады**.**

Педагогика тарийхында изертлеўшилер менен педагогика илимине байланыслы өзлериниң қол таңбалары менен мәдений ағартыў саласында өшпестей из қалдырған дүньялық тулғалардың методологияға байланыслы тийкарғы ой-пикирлерине тоқталып өттик. Ойлаў өнери ҳаққында белгили илимий пикирлер менен көз-қарасларды бөлип алыў қыйын екенлигин аңладық. Бирақта, «ақыл-ой» түсиниклери барлық ойшылдардың мийнетлеринде қамтып алынған. Ол методика сыпатында усынылған.

Солай екен ойлаў өнериниң мақсети – адамның өз басындағы атавизмнен қалған ийгиликли ис-ҳәрекетке қарама-қарсы ҳәрекетлерди ойынан шығарып таслай алатуғын, өзиниң периштелигин ҳәр дайым сақлайтуғын, оған үлги сыпатында бабалардың данышпанлық, философиялық көз-қарасларын баҳалайтуғын, өзиниң прагматикалық искерлигине айналдыратуғын адамды тәрбиялаў болып табылады.

Талабалардың парасатлы ойлаўын раўажландырыўда педагогикалық технологияның әҳмийети оғада уллы. Бунда бизге интерактив методлар жақыннан жәрдем береди.

Педагогикалық технология – оқытыў менен тәрбияның анық жолларын изертлейди, қағыйдалар менен тәртиплестириўши усыллар системасы, оқыў ҳәм тәрбияда қолланылады, тәлим ҳәм тәрбияның белгили бир процесслик илимий сапасына хызмет етиў мүмкиншилигиниң дәлийли деп түсиндириледи.

Көрип отырғанымыздай, айтып өтилген педагогикалық технология ҳаққында көз қараслар жоқары оқыў орнында студентлердиң парасатлы ойлаў өнерин қәлиплестириў бойынша билим бериў технологиясы ҳаққында дурыслы бир ой-пикирдиң жоқ екенлигин аңлаймыз. Себеби, педагогикалық технология улыўма жәмәәтке арналған. Ал билим бериўдиң жаңа технологиясы дегенде бизлер студентлердиң ойлаў өнериниң жаңа бағдарға бағдарланыўы процессин профессор-оқытыўшылар қурамының алдын-ала проектлеўи бойынша иске асырыўы дегенди алдыға сүрип шығарамыз.

Билимлендириў билим мазмуны бойынша бир тутас системасы жоқары оқыў орнындағы барлық илим менен билим бағытларын бир орталыққа жәмлеп, модернизация талабын шешиўге тәсирин тийгизеди. Нәтийжеде, программаға, проблемаға, модульге қолайлап оқытыўдың рейтинг ҳәм мониторинг системасын пәнлердиң ишки қағыйдалары менен нызамларын ашыў мақсетине сай қурылыўына қозғаўшы күш болады. Машқаланың актуаллығы менен жоқары оқыў орнында тәлимниң мазмуны бир тутас системасын жаратыўдың зәўрурлиги пайда болып атыр. Бүгинги күнде бизиң халқымыздың келешегин раўажланған еллердиң категориясына бағдарлаўдың бир системасы - жоқары оқыў орны. Үш мыңыншы әсирдиң алыс келешегине жаңашыл субъектти жақсылық жолында илим тийкарлары менен раўажландырыў баслы мақсет. Усы мақсетти әмелге асырыўда жәмийетимизде күтип турмайтуғын, тез арада шешимин табыўға тийисли илимий мәселелерде қарама-қарсылық пайда болып турыпты. Ол – стериотип болған оқыўлықлар менен тәжирийбелик исте студентлер санасына концептуал түсиник болып қәлиплесип қалған концептуал түсиниклерди парасатлы ой дүзиўге бейимлеў және парасатлы ойлаў тийкарындағы концепцияны студент өз бетинше қурыўының нәтийжелилигин тәмийинлеў жоқары дәрежеге умтылдырыўдың белгилерин анықлаў болып табылады.

Ойлаў өнериниң концепциясы болыў ушын педагогиканың философиялық тийкарының парадигмасы ҳәр пән илиминиң таянышына айналыўы миннетли болады.

Егер бундай концептуал позиция нәтийжели болсын десек, билим мазмунының өзи жоқары мектепте бир тутас дүнья таныўға бағытланыўы керек. Бул концепцияның әмелге асырыўдың бүгинде илимий таянышы арнаўлы изертелеўди талап ететуғын ҳәм концепцияның компонентлерин ҳәр тәреплеме изертлейтуғын илимий мийнетлер керек.

Жоқарыдағы билдирилген пикирлерди есапқа ала отырып, мақалымыз бойынша төмендегише усынысларды бериўди мақул көрдик:

1. Жоқары оқыў орынларында тыянақлы ойлаўға байланыслы шынығыўларды өткериў;
2. Оқыў барысында тыянақлы ойлаўды раўажландырыўға байланыслы сабақларды шөлкемлестириў.
3. Талабалардың ой-өрисин раўажландырыўға байланыслы нақыл-мақаллардан пайдаланыў.
4. Оқыў барысында шынығыўлар мазмунында ойлаў процессине байланыслы материаллардан тийимли пайдаланыў мақсетке муўапық есапланады.

Әдебиятлар:

1. Ш.Мирзиёев Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент,“Ўзбекистон” 2016.
2. Қ.Қосназаров, А.Пазылов, А.Тилегенов, Педагогика Нөкис., «Билим» 2009 ж.
3. Дальнейшие методы, способствующие развитию критического мышления. Бишкек, 1998 г.

Қарақалпақ халық педагогикасы

TÁLIM MENEJMENTINE TIYISLI TEORIYALARDIŃ RAWAJLANIWI

Erejepov M. *- Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Pedagogika kafedrası oqıtıwshısı*

Búgingi tálim menejmentiniń qáliplesiwi hám rawajlanıwına shekem bir qansha dáwirlerdi basıp ótti. Dáslep menejment túsinigine toqtalıp ótsek, bul qanday túsinik? mazmunı qanday? qalay payda bolǵan? degen sorawlarǵa juwap beriw kerek dep oylayman. Menejment – inglis tilinen alınıp basqarıwdı shólkemlestiriw, basshılıq etiw degen mánilerdi ańlatadı. Yaǵnıy apiwayı tilde aytatuǵın bolsaq xızmetkerlerdi bir maqset jolında birlestiriw hám olardı basqarıw degen mánisti bildiredi. Menejment – gózlengen maqsetlerge erisiw ushın iskerlikti, yaǵnıy insanlar yáki olardıń toparlar iskerligin muwapıqlastırıw hámde basqarıw usılları, formaları hám quralları kompleksi. Menejment – qaysıdur kárxana yáki mákemeniń aldına qoyılǵan maqsetine erisiwde basqarıw procesinde tuwrı qarar qabıl ete biliw, nátiyjelik hám puxtalıqtı qollay bile alıw ilimin úyretetuǵın basqarıw óneri dep aytıwımız múmkin.

Menejment páni – bul basshılarǵa basqarıw iskerligin tuwrı ámelge asırıw, xızmetkerler iskerligin natiyjeli basqarıw hám muwapıqlastırıwda, sonday-aq, kárxana, mákeme aldına qoyılǵan maqsetlerge hámde gózlengen natiyjelerge erisiwde zárúr áhmiyetke iye qararlardı qabıl etiw hám olardıń orınlanıwın qadaǵalaw hám analiz etiwdi úyretiwshi pán esaplanadı. Menejment páni keń taraw bolıp bul jámiyettiń barlıq tarawında da basqarıwdı úyretiwshi pán esaplanadı.

Menejment páni hám sociallıq, hám tábiyiy pánler menen baylanıslı halda rawajlanıp, maqseti, wazıypaları, xızmet kórsetiw tarawlarına kóre bir neshe túrlerge bólinedi:

1. Ámeliy menejment;
2. Innovacion menejment;
3. Strategik menejment;
4. Marketing menejment;
5. Finans menejmenti;
6. Texnologiyalıq menejment;
7. Hákimshilik menejment;
8. Tálim menejment.

Joqarıda kórsetilgen menejment pániniń sol tarawlardaǵı basqarıwdıń iskerligin, natiyjeligin, wazıypaların, maqsetge erisiw jolların hám metodların úyretiwshi pán salaları esaplanadı. Sonıń ishinde bilimlendiriw sistemasın basqarıwda ayrıqsha orınǵa iye tálim menejmenti esaplanadı. Tálim menejmenti Bilimlendiriwdi basqarıwdıń principlerin, basqarıwdıń qararların, usılların, nátiyjeli jolların, basqarıw procesinde tárbiyalıq qarım-qatnaslar, pedagogikalıq qábiletler, psixologiya hám pedagogika pánleriniń tutqan ornı, strategiyalıq basqarıw hám rejelestiriw, mektepti basqarıwda zamanagóy jantasıwlar, mektep direktori iskerligin basqarıw quralları boyınsha máselelerdi qamtıp alǵan esaplanadı. Tálim menejmenti – bul ilimiy tiykarda shólkemlestirilgen, ózine tán izbe-izlikge tiykarlanǵan basqarıw: basshı, pedagogikalıq jámáát, bilim alıwshıları jámááti. Bunda bilimlendiriw mákemelerin basqarıwdı tómendegishe basqarıw názerde tutılǵan. Birinshi – pedagogikalıq jámáátin iskerligin basqarıw, ekinshi – oqıwshılar iskerligin basqarıw. Yaǵnıy bilimlendiriw mákemesinde

basqarılıwshı eki jámáát bar bolıp bular pedagoglar hám oqıwshılarǵa bólgen halda basqarıwdı ámelge asırıw kózde tutılǵan.

Tálim menejmentiniń tiykarǵı maqseti – bilimlendiriw mákemelerinde shólkemlestiriletuǵın tálim-tárbiya procesin ilimiy tiykarda shólkemlestiriwde, mákeme aldına qoyılǵan maqsetlerge erisiw hám básekiles pitiriwshiler tayarlawda tálim-tárbiya procesi qatnasıwshıları bolǵan basshılar, qánigeler hám atqarıwshılardıń qarim-qatnasları hám iskerligin muwapıqlastırıw, qadaǵalaw hámde nátiyjeli basqarıwdı támiyinlewden ibarat.

Basqarıw haqqında dáslepki teoriyalar Áyyemgi Greciya, Rim, Mesopatamiya, Mısr, Mawaranaxr aymaǵında orta ásirlerde Amir Temur dáwirlerine tuwrı keledi. Bul dáwirlerde alımlar tárepinen bir qansha dáwirlerge bólinip úyrenilgen. Zamanagóy basqarıw yaǵnıy menejment haqqında Evropa alımları soniń ishinde F.Teylor (1856-1915) ilimiy izertlew jumısların alıp barǵan Ol eń dáslepki «Ilimiy basqarıw» mektebiniń tiykarshısı esaplanadı. Onıń pikirlerine qaraǵanda jumısqa jumısshılardı tańlap alıw, jaylastırıw hám miynetti xoshametlew ilimiy jandasıwdı atap ótti. Bul bolsa óz náwbetinde jumısqa sıpatlı kadrlar menen támiyinleniwine alıp keledi, sıpatlı kadr bolsa jumısta rawajlanıw, nátiyjelilik, sıpat bolıwına alıp keledi. Sonday-aq, miynetti xoshametlew oǵada áhmiyetke iye sebebi xızmetkerler tárepinen islenip atırǵan jumıslardı múnásip bahalaw basqarıwdıń eń tiykarǵı usıllardıń biri. Xoshamet óz náwbetinde xızmetkerlerge jumıstıń ónimdarlıgın asırıwda úlken túrtki esaplanadı.

A.Fayol tárepinen islep shıǵılǵan principlerdiń mazmunı tómendegishe: miynet bólistiriliwi, hákimiyat juwapkerligi, tártip, buyrıq birligi, jeke máplerdiń ulıwma mápge boysınıwı, miynetti xoshametlewdiń oraylasqan hám oraylaspaǵan basqarıw turaqlılıǵı, ádillik, kishipeyillik, xızmetkerler qatańlıǵı, baslamashı. Alım tárepinen basqarıwda eń tiykarǵı hám kerekli principler keltirilip ótilgen. Sebebi joqarıda keltirilgen alım tárepinen aldıǵa baslaǵan pikirleri bir-birin toltırıp baradı. Basqarıwda pútinlik oǵada áhmiyetke iye. Bunda ulıwmalıq máp bul mákemeniń maqseti erisiw esaplansa ol jerdegi xızmetkerler jeke máplerin keyingi orınǵa qoyıw kerek. Demek, bul pikirler hár bir basshı ushın basqarıwda oǵada áhmiyetke iye esaplanadı.

Anglishan alımı R.Ouen birinshiden bolıp, adamlarǵa itibardı qaratıw zárúr degen pikirdi baslama etti. Onıń ideyası firmalarda stanoklar hám mashinalarǵa itibar berip olarǵa kóp waqıt sarıplaymız al adamlarǵa az itibar beremiz dedi. Sonıń ushın stanoklarǵa qaraǵanda adamlarǵa kóbirek itibar beriw kerekligi, olarǵa dem alıw ushın sharayat jaratıw zárúrligin aytıp ótken edi. Haqıyqatında da jumıstı alıp barıwda, onıń tuwrı júritiliwinde adam faktorına tayanadı. Tuwrı stanoklar búgingi rawajlanıw zamanında zárúr, olar ádette úzliksiz isleydi bul onıń abzallıq tárepleri. Biraqta stanok tek berilgen buyrıq hám belgilengen programma sheńberinde isleydi, al adamlar sıpat tómenlese yáki ayrıqsha jaǵdaylarda ne islew kerekligin biledi sebebi adamlarda aql, oy, logika bar. Sonday-aq, adamlarda qálib bar bul bolsa itibardi, ǵamxorlıqtı talap etedi, basshılar adamlarǵa jumıs procesinde buyrıq, wazıypalar haqqında toqtalmay olardıń jagdayları, densawlıǵı haqqında qayǵırıp sorap turıw kerek. Dem alıwlarǵa sharayat jaratıp bere alsa, ǵamxorlıq etse xızmetkerler ele de jumısqa bolǵan kúsh-quwatı, onıń ónimdarlıǵın asırıwǵa bolǵan talpınıwların asırıwǵa erisiwimiz múmkin. Alım D.Mak-Gregor (1906-1964) tárepinen “X” hám “Y” teoriyası jaratılıp onıń tiykarında

xızmetkerlerdi usı taqılette bólip kórsetken. “X” – tiyisli xızmetkerler insanlardı miynetge májbúrlew, jazalaw hám jarıyma salıw menen qorqıtıp turıw bolıp, olar miynetten qashıwǵa talpınadı. Yaǵnıy xızmetker júkletilgen wazıypalardı ózi orınlamay qandaydur basım astında orınlap úyrengen esaplanadı. Bul bolsa jumıstıń nátiyjeligine anaǵurlım dárejede zıyan jetkizedi. Bulda alım tárepinen tuwrı kórsetilgen teoriya esaplanadı. “Y” teoriyası – tiyisli adamlar aktiv, baslamashı, shıdamlı, jumıstıń kózin biletuǵın, fizikalıq hám aqlıy miynetge talpınıw, juwapkershilikti seziwleri qáliplesken boladı. Bul teoriyaǵa tiyisli adamlar mákemeniń xızmetkerleri arasında kópshilikti qurasa onıń rawajlanıwına, aldına qoyılǵan maqsetlerine erisiwine alıp keliwi múmkin. Sonıń ushında basshı kolletivtegi xızmetkerlerdi analiz etip olardı “X” hám “Y” teoriyası tıykarında ilimiy jandasıp saralaw ótkerip turılsa xızmetkerler sıpatına erisiwi múmkin.

Juwmaqlap aytqanda basqarıw bul quramalı process esaplanadı. Bunda maqsetke erisiw, nátiyje kórsetiw, sıpat, xoshamet, kadrlar sıpatı, xızmetkerler mápleri bul sıyaqlı máselelerdi sheshiwde joqarıda kórsetilgen alımlar tárepinen bildirilgen pikirlerdi basshı yáki bolajaq basshılar tolıq meńgerip alsa hám olardı ámeliyatta qollasa gózlengen natiyjege erisiwi múmkin.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Sh.Mirziyoyev «Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak». Toshkent. 2017 “O’bekiston”

2. R.X.Djuraev. S.T.Turg’unov «Ta’lim menejmenti» Toshkent. 2006. “Voris-Nashriot”

3. T.M.Ummatqulov «Ta’lim tizimini boshqarish». Farg’ona. 2015.

4.Dilorom Qosimova. Menejment nazariyasi. T.: “Tafakkur bo’stoni” 2011.

5.R.I.Gimush, F.M.Matmurodov Innovatsion menejment. T.: O‘zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.

ФОРМИРОВАНИЮ У ДЕТЕЙ НАВЫКОВ СВОБОДНОГО ВЛАДЕНИЯ ЯЗЫКОМ

Жумашева Г. *- д.п.н., доцент,*
Султанова У. С. *магистр1-курса*
НГПИ им. Ажинияза

Построение демократического государства и гражданского общества, повышение интеллектуального потенциала людей, национального самосознания народа, формирования патриотизма, чувства гордости за своё Отечество, уважение к национальным традициям, к истории и культуре своего народа и других народов. Что обеспечило права каждого гражданина, закрепленных Конституцией Республики Каракалпакстан на овладение каракалпакским языком, получившим статус государственного языка.

Язык-богатое культурное наследие наших предков. Поэтому каждый гражданин, язык составляющая гость духовного наследия народа и его современный культуры изучающий государственный язык должен не только пользоваться им в коммуникативных целях, но и относиться к нему как бесценному дару.

Первый Президент Республики Узбекистан И.Каримов неоднократно подчеркивал: «без воспитания любви и уважения к народу, его языку, обычаям и традициям невозможно воспитывать настоящего человека, патриота своей Родины, воспринимающего свой народ равноправным среди мирового сообщества людей.

По глубокому убеждению главы государства, педагоги, ученые, преподаватели не должны выступать в роли созерцателей. Именно они должны наставлять детей на путь истинный, формировать у них убеждения в необходимости самостоятельно принимать правильное решение.

Эти слова в полной мере относятся и к тем, кто обучает молодое поколение государственному языку, в том числе и каракалпакскому.

В связи с этим ученые, педагоги и родители должны обучать молодое поколение языку, обогащая духовный мир, приобщая к истории, культуре народа, его обычаям и традициям, воспитывая у детей чувство гордости, глубокого уважения к языку и культуре народа, пробуждая к них интерес и потребность в получении новых знаний, повышая уровень интеллектуального развития, удовлетворяя образовательные познавательные и эстетические потребности, формируя богатое мировоззрение, высокую духовную культуру, овладевая творческим мышлением.

При этом следует особое внимание уделять вопросу реализации национальной направленности образования, что требует изучение государственного языка с опорой на историю, культуру, обычаи и традиции каракалпакского народа, воспитания уважения к истории и культуре.

Недостаточно внедряются новые достижения педагогической науки в практику школ;

Не соблюдается преемственность в содержании, методических приемах форм организации работы с детьми, что создает серьёзные затруднения для внедрения новых педагогических технологии;

Дефицит учебно-методической литературы, пособий.

Пересиленные недостатки вызывают у учителей и учащихся затруднения, приводят к снижению у них интереса и потребности в получении новых знаний.

Между тем, в республике Узбекистан и Каракалпакстан, а также в других странах накоплен богатый опыт по формированию у детей навыков свободного владения неродным языком, что дает возможность учащимся свободно выражать свои мысли, желания выражать свое отношение к окружающей действительности. Разработан такая методика обучения неродному языку, которая строилась с опорой на педагогическое наследие наших предков, достижения психолого-педагогической науки, передового опыта лучших педагогов, стимулируя речевую и мыслительную деятельность учащихся, пробуждая у них потребность в усвоении неродного языка для использования его в коммуникативных целях, овладевая духовными ценностями народа-носителя языка.

Пристального внимания требует рассмотрение вопроса интерферирующего влияние родного языка на процесс усвоения детьми каракалпакского языка, особенно это касается отработки правильного произношения специфических

звуков каракалпакского языка, словообразования, построения конструкций предложений и связных высказываний. Поскольку именно недооценка этих положений в организации педагогического процесса является главной причиной возникновения затруднений у учащихся, что приводит к потере у них интереса и желания изучать каракалпакский язык.

Главными причинами, на наш взгляд, являются:

- Несовершенство государственного стандарта, программы по обучению каракалпакскому языку, недостаточного количества упражнений в учебниках на выработку тех или иных навыков у учащихся;

- отсутствие преемственности между звеньями в системе образования, между темами внутри учебников, что ограничивается возможности для закрепления полученных знаний и доведения навыков до автоматизма, а также расширения и углубления в процессе формирования научных и обобщенных понятий у учащихся;

-использование малоэффективных методов и приемов обучения, активизирующих познавательные процессе также ограничивает возможность в обучении учащихся построению связных высказываний на каракалпакском языке.

- недооценка опыта детей, приобретенного на предыдущем этапе в значительной море ограничивается возможности детей продвигаться вперед, совершенствовать свои лингвистические способности.

ИЛИМ-БИЛИМ ИЙЕЛЕЎДЕ КИТАПТЫҢ ОРНЫ ҲӘМ ӘҲМИЙЕТИ ҲАҚҚЫНДА

Ильясова З. *– НМПИ ассистент оқытыўшысы*

Жас әўладтың илимли, билимли болыўы, еркин пикирлей алыўы, дүньяға көз-қарасының, сана-сезиминиң раўажланыўында китап атлы бийбаҳа ғәзийнемиздиң орны оғада гиреўли. Ата-бабаларымыз әзелден илим ҳәм билимди, тәлим ҳәм тәрбияны инсан камалаты ҳәм миллет раўажланыўының ең тийкарғы шәрти деп билген.

Билим-тәбият, жәмийет ҳәм сананың нызамлылықлары ҳаққындағы илимий түсиниклердиң айқын ҳәм системаластырылған жыйнағы. Билим илимий дүньяқарастың тийкары болып, инсанды мадениятлылыкка, акыл закаўатлы болыўға бағдарлайды. Билим алыў әлбетте, китап окыў аркалы өзлестириледи. “Жаслықта алынған билим-тасқа ойылған нағыс”,- дейди дана халқымыз. Илим-билим бул ҳәр бир адамның алдына қойған мақсетине ерисиўинде беккем көпир болып табылады. Илимсиз, билимсиз, мийнетсиз инсан өз мақсетлерине, келешектеги арзыў-әрманларына ерисе алмайды.

Пайғамбарымыз Мухаммед алайҳиссалам мудамы жасларды илим ийелеўге, оқымыслы болыўға шақырады. Бул ҳаққында Балкиз Аладдин “Мухаммед пайғамбар қыссасы” атлы китабында “Илим ийелең!-дейтуғын еди ол өзиниң изине ериўшилерге, илим саҳрада дос, өмир жолларыңда таяныш, бахытлы күнлериңде басшы, қайғылы ўақытларда мәдәткер, адамлар арасында зийнет, душпанларға қарсы гүресте қуралдур”(1.43.) деп мәсләҳәт береди. Демек, илим бизиң өмиримиз ушын ең керекли қурал. Себеби ҳәрқандай исти

ислеўимизде илимниң атқаратуғын хызмети уллы. “Илим ийелеў ийне менен қудық қазғандай”, ҳақыйқатында да илим ийелеў машақатлы тынымсыз мийнет етиўди, оқып үйрениў, излениў тийкарында әмелге асырылады.

Халқымызда «Китап - билим булағы» деген даналық бар. Ҳәр биримиз китапты ҳәр сапар оқыўаныңызда ол түрлише жилўалана береди. Ол инсан дүньяқарасын ҳәм ойлаў шеңберин кеңейтеди, ақылыңа ақыл қосады, сөз хорын раўажландырады. Соның ушында китап оқыўдан тоқтаған адам пикирлеў қәбилетинен айрылады. Пикирлеў қәбилети тоқтаған адамның дүньяға көз-қарасы кеңеймейди ҳәм оның пикирлеў, ойлаў дәрежелери жетерли раўажланбайды.

Билимли адам ҳәр бир истиң усылын биледи, мәдениятлы болады. Сонлықтан да, олар адамлар арасында атақ-абыройға ийе, ҳәмийше иззет-хүрметке сазаўар, жақсы пазыйлети арқалы адамларды өзине қарата алады.

Ҳәммемизге белгили педагог Абдулла Авлоний да жасларға илим билимниң пайдалы екенлигин түсиндириўге ҳәрекет етеди. Оның баҳалы пикирлеринен бири төмендегилерден ибарат: “Билим-деп оқыўды, жазыўды жақсы билиўге, ҳәр бир керекли нәрселерди үйрениўге айтылады. Мийнет етиў дүньяның ләззети... Билим инсан ушын оғада жоқары ҳәм муқаддес бир пазыйлет, ал мийнет етиў бизге өз халқымызды, ҳәрекетимизди айна сыяқлы көрсетеди. Билим зейинимизди, пикиримизди қылыштай өткир қылады, гүнадан-саўапты, ҳарамнан-ҳадалды айырып береди. Бизиң өмиримиз, саламатлығымыз, бир-биреўге хүрметимиз, искерлигимиз, ғайратымыз, дүнья ҳәм ақыретимиз билимге байланыслыдур” (2.).

Адам жас ўақтында илим-билим, өнер-сәниятқа ықлас қоймаса, қара жумыс ийеси болып қалады. Илим-билим ҳеш ўақытта таўсылмайды, яғный илимниң еле ашылмаған сырлары көп. Сонлықтан да, ҳәр бир жас әўладтың дүньяға илимий көзқарасын қәлиплестириўде оларды илим менен үзликсиз шуғылланыўға ийтермелеў, сондай ақ оларда китап оқыў маденият қәлиплестириўимиз керек.

Жасларымыз үйренилген илим сырлары менен қанаатланып қалмастан, оның ашылмаған қырларын излеўи ҳәм буның ушын тынымсыз излениўи керек болады. Себеби, бир жерде турып қалса, булақтың мөлдир суўы да айныйды.

Демек, ҳәр бир инсанның жүрегиндеги көзин ашатуғын нәрсе бул устазлар үйреткен илим ҳәм билим. Илим-билим ҳәмийше ҳәр бир жас әўладтың бахытлы болып жасаўына жол көрсетеди. Илим шексиз, усы шексизликтиң қанша бөлегин өзлестириў әлбетте, ҳәр бир инсанның өзине байланыслы болады. Билим қанша көп болса да көплик етпейди. Халқымызда “билеги күшли бирди, билими күшли мыңды жығар” деген даналық сөзлер бар. Билим инсанның алға қойған мақсетлери ҳәм алдағы жеңислерге ерисиў жолындағы теңсиз күш-қудирети болып табылады. Ал билим алыўдың тийкарғы дереги-бул китап болып есапланады. Сонлықтанда ҳәзирги үзликсиз билимлендириў системасында жасларымызға китаптың орны ҳәм әҳмийети ҳаққында кең ҳәм терең түсиник бериў менен бирге оларда китапқа деген муҳаббатты, шөллеўди оята алыўымыз керек.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ө. Әлеўов. «Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы».- Нөкис «Билим баспасы», 1993

2. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика. –Т: 2007.

3. Пазылов А.К., Қосназаров Қ., ТилегеновА. Педагогика. –Н: “Билим”, 2010.

ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ ВАТАНГА САДОҚАТ МАДАНИЯТИНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК ИМКОНИЯТЛАРИ

Байниязова Г.М. *ассистент ўқитувчи*
Ажиниёз номидаги НукусДПИ

Ҳар бир инсон учун ўзликни англашнинг ибтидоси Ватан туйғусидир. Бу муқаддас туйғу кенг қамровли ва кўп маънолидир. Инсон ўзининг киндик қони тўкилган, туғилиб ўсган диёрини Ватан дейди, аммо ҳар бир инсон бу тушунчага ўз маънавий камолот даражасига кўра қамров беради. «Ўз уйим-ўлан тўшагим», дейди биров, бошқаси туғилган шаҳар ёки қишлоғини Ватаним, юртим, дейди. Аммо қандай талқин этмасин, муҳими, Ватан тушунчаси маънавий муносабатни билдиради, яъни у маънавий қадриятлар, Ватан туйғуси инсон маънавий камолоти даражасидан хабар бергувчи илк муҳим нишонадир. Ватанни билиш - дунёни билиш, ўзликни англаш, ҳар бир инсоннинг бутун башарият билан қанчалик боғлиқ, алоқадор эканини тушуниш йўли ҳам демакдир.

Педагогик адабиётларда «Ватан туйғуси ҳар кимнинг она алласи, болаликда эшитган шеър, қўшиқлари билан киради. Ватанпарварлик туйғуси гўдакликдан бошлаб шаклланса у сўнгги нафасгача боқий бўлади» деб Ватанга ўзига хос тарзда таъриф берилган[1].

Оила бу ҳар бир инсоннинг туғилиб ўсган муқаддас кичик Ватанидир! Биз оилада фарзанд тарбияси ишларини олиб борар эканмиз, шубҳасиз уларга шу кичик Ватанин эъзозлаш, улғайган сари уни ҳимоялаш, ундаги ҳар бир инсон унинг қондоши эканлигини онгига сингдириб борамиз. Бола шу кичик Ватанчадан катта Ватани яъни маҳалласи, тумани, республикаси булар хаммаси бўлиб бир катта Ватани эканлигини англаб боради ва бунга содиқ фарзанд бўлиши оилада олган тарбиясига узвий боғлик бўлади.

Чунки фарзанд эр-хотиннинг меҳр-муҳаббат асосида қурилган ихтиерий иттифоқнинг мевасидир. Турмуш қуришга аҳд қилган йигит ва қизнинг ўзаро розилиги ва бир-бирига майли, муҳаббати асосида қурилган никоҳ мустаҳкам бўлади. Шу никоҳ асосида дунёга келган фарзанднинг бахти барқарордир. Фарзанд оиланинг гултожидир, эр-хотин ўртасидаги муҳаббат ришталарини боғловчи қимматли кўприкдир. Ҳаётнинг ширинлиги, қайноқлиги, аччик-чучуклиги, тасодифларга бойлиги- фарзанд биландир. Шунинг учун ҳам халқимизда «Болали уй бозор, боласиз уй мозор», «Болалик хотин- гул хотин, боласиз хотин тул хотин», «Болалилар бош бўлар, боласизлар ёш бўлар» каби бирқанча халқ мақоллари бежиз айтилмаган[2].

Фарзанд дунёга келар экан, уларга ақлий, ахлоқий, эстетик, жисмоний тарбия бериш билан бирга Ватанпарварлик туйғусини ҳам шакллантириб бориш ҳар бир ота-онанинг вазифаси ҳисобланади.

Ёш авлодга Ватан туйғусини сингдириш, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш оилада ота-онанинг, билим даргоҳларида эса устозлар олдидаги энг муҳим вазифалардан биридир. Айниқса, қўлига илк қалам тутиб, ёзишни эндигина бошлаётган бошланғич синф ўқувчиларига ўргатиш янада маъсулиятлидир. Биз Ватан туйғусини болаларга китоб ўқиш, эртак айтиб бериш, халқ оғзаки ижодидан фойдаланиб, улардаги қаҳромонларнинг образларини ажойиб тарзда болалар онгида тасвирлаб берсак, уларда ҳам шу қаҳромонлардагидек мардлик, жасурлик, Ватанпарварлик ҳисси уйғонади ва шу қаҳромандек инсон бўлишга интилади.

Буюк мутафаккирларимиз, қомусий олимларимиз ўз асарларида Ватан ҳақида қуйидаги фикрларини илгари сурган.

Эрамиздан олдин яшаган юнон олими «Ватан шаънига» асарида: «Менинг бу гапларим ғоят эски гаплардир. Лекин ҳақиқат шундай: ўз отасини севмаган фарзанд ўзганинг отасини ҳам ҳурмат қила олмайди, ўз ватанини севмаган киши ўзгалар ватанини қадрламайди» - деган бўлса, Ҳадиси шарифда: «Ватанни севмок - иймондандир» - деган ғоя илгари сурилиб, ватанни севиш ва уни ардоқлаш олий қадрият сифатида тилга олинади. XII асрнинг қомусий олимларидан Махмуд Қошғарий ўзининг бебаҳо «Девону луғатит турк» асарида ўз давридаги халқларнинг урф-одатлари, анъаналари, қадриятлари ва ўзига хос маънавий руҳий оламини баён қилар экан, Ватанни унга тегишли ҳар бир нарсани муқаддас деб билиш, ўзини шу Ватаннинг фарзанди деб ҳис қилиш туркий халқларнинг ҳақиқий инсонларга хос фазилати эканлигини эътироф этади.

XIII асрнинг буюк мутасаввуфи Аҳмад Яссавий тупроқни Аллоҳнинг мунаввар нури, сувни унинг ёруғ ҳаёти, ҳавони буюклиги, оловни унинг ғазаби тимсоли ҳисоблайди. Унинг назарида тупроқ яралганидан буён улуғ фарзандларини кучоғига босиб келаётган мушфиқ замин. Шунинг учун ҳам уни эъзозлаб она –Ватан деймиз.

Ўз фаолиятида халқ ва Ватан осойишталиги, маданияти ва маърифати ривожи учун курашган Алишер Навоийнинг ижодий мероси тарихий маърифий жиҳатдангина эмас, балки маънавий-ахлоқий жиҳатдан ҳам тарбиявий аҳамиятга эга. Унинг «Хазойинул маоний», «Махбуб-ул кулуб», «Мажолис ун нафоис» асарларида жамиятнинг ҳар бир аъзоси ўз халқига хизмат қилиши, бошқаларга ёрдам бериши, бани одамга фойда келтириши, халқ манфаатини ўз манфаатидан юқори қўймоғи лозимлигини таъкидлайди. Бу юқорида келтирилган буюк алломаларнинг фикрлари болаларда Ватан ҳиссини уйғотишда катта манбаа бўлиб ҳисобланади.

Бундан ташқари қорақолпоқ халқ достонларидан бўлган Олпомиш, Қирқ қиз, Едиге каби достонларда ҳам болаларда Ватан ҳиссини уйғотувчи элементлар жуда кўп келтирилган.

Яна бу жараёнда халқ мақолларидан фойдаланиш ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Мақолларнинг кўп маънолиги, уларнинг бир-бири билан кўп тарафлама ва кўп қиррали алоқадорлигини, бир-бирларини тўлдиришини,

изоҳлашини билдиради. Бу кўпмаънолилик маълум даражада мақолларнинг юксак шоироналиги билан ўзаро боғланган. Болаларни тарбиялаш ичида сўзлари болаларга ҳозирда тушунарли бўлган мақоллардангина фойдаланиш зарур. Акс ҳолда уларни қўллашдаги таъсирчанликка путур етади. Қўйида Ватанпарварлик туйғусини шакллантириш жараёнида фойдаланиши мумкин бўлган мақолларни келтирамиз. «Ўзбекистон- Ватаним маним», «Еридан айрилган етти йил йиғлар, Юртидан айрилган ўлгунча йиғлар», «Она юртинг- олтин бешигинг», «Йигитнинг бурчи- Ватанни қўриқлаш», «Ўз уйинг- ўлан тушагинг» ва ҳ.к.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз жоиз, Буюк Ўзбекистон Ватанининг ҳар бир фуқораси, айниқса ўсиб келаётган авлодларимиз бир иймон-эътиқод билан яшамоғи, ўқиб ўрганмоғи, меҳнат қилмоғи, фаолият кўрсатмоғи лозим. «Ватаним нима берди деб эмас, балки мен Ватанимга нима бера олдим, унинг тинчлиги, фаровонлиги, келажаги йўлида нима иш қилдим?» - дея яшаш нафақат фарзандларимизнинг, балки шу юртда яшаётган ҳар бир инсоннинг бурчидир [3].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мавланова Р, Тўраева О, Холиқбердиев К. Педагогика, Тошкент.: «Ўқитувчи» 2001 й.

2. «Бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш жараёнида замонавий касбий таълим муаммолари» республика илмий анжумани материаллари тўплами. Гулистон Давлат Университети, 2008 йил.

3. Миржалилова Ю. «Миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида талаба шахсини ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш» Битирув малакавий иши Т.: 2004 й.

ЁШ РАҲБАРЛАРДА СТРЕССГА БАРДОШЛИЛИКНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ УСУЛЛАРИ ВА ТЕХНИКАЛАРИ

Инагамова Л.У. *- Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти таянч докторанти*

Илмий адабиётларнинг таҳлили шуни кўрсатдики, раҳбарларнинг касбий фаолиятида стрессга бардошлиликни ўрганиш бўйича кўп тадқиқотлар тўпланган [10]. Лекин шу билан бирга кўп муаллифлар ушбу психологик ҳодисани ўрганишда концептуал ва методологик асосларнинг мураккаблиги, номувофиқлиги ва камлигини қайд этадилар.

Р.Лазарус назариясига кўра, стресс физиологик ва психологик бўлиши мумкин, бунда физиологик стресс тананинг гомеостатик жараёнларида, психологик стресс эса шахснинг атроф-муҳит билан ўзаро муносабатларида ифодаланади. Кейинчалик Р.Лазаруснинг ғоялари асосида стресс турларини тушунишга замонавий ёндашувлар ишлаб чиқилди (В.В.Бодров, Ю.В.Щербатых, Д.Н.Исаев), бу ёндашувларда психологик стресс қуйидагиларга бўлинади [14]: ҳиссий (эмоционал) стресс, ахборот стресси, ташкилий стресс.

Диққатимиз стресснинг сўнги тури – ташкилий стрессга кўпроқ қаратилган. Шундай қилиб, Миллий шимоли-ғарбий суғурта компанияси томонидан ходимлар ўртасида ўтказилган сўров натижаларига кўра, уларнинг тўртдан бир қисми

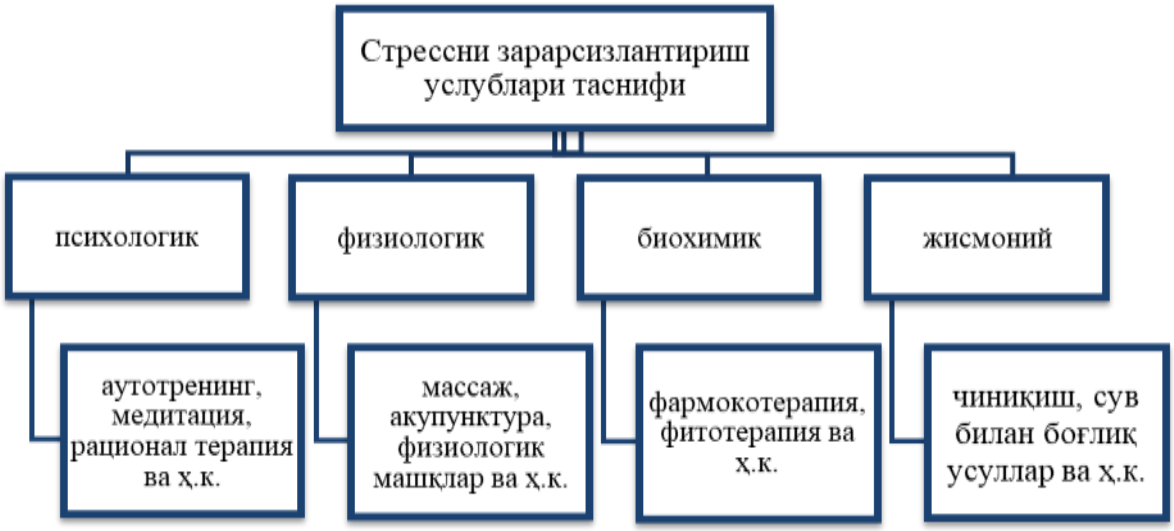
ҳаётларида стресснинг асосий манбаи деб ишни ҳисоблашлари кўрсатилган, тўртдан уч қисми эса ишдаги стресс таъсирининг интенсивлиги йил сайин ортиб боришини таъкидлаган [15].

Ҳолат назоратининг энг самарали воситаси – бу руҳий ҳолатни оптималлаштиришнинг турли усуллари ва техникаларидир.

Ҳозирги вақтда психоэмоционал стрессни коррекциялашнинг кўплаб усуллари ва техникалари мавжуд бўлиб, асосий масала бир томондан, ёш раҳбарларнинг индивидуал хусусиятларига, бошқа томондан, маълум бир шароитда мавжуд бўлган шу ерда ва шу дамдаги реал шароитларга мос келадиганларни усул ва техникаларини танлашдадир.

Кўпгина ёш раҳбарлар стрессни камайтириш техникаси ҳақида билимларга эга бўлишларига қарамасдан, ўз ҳаётларида стрессни бошдан кечиришади. Билимлар паст самарадорлик билан тартибсиз қўлланилади, ҳаракатнинг механизмлари ва тамойиллари тизимли ва чуқур тарзда англанилмайди.

Психологик адабиётларда стрессга қарши таъсирнинг қуйидаги кенг тарқалган таснифини учратишингиз мумкин (1-расм).

1-расм. Стрессни нейтраллаштириш услублари таснифи

Стрессни камайтиришнинг **жисмоний усулларини** кўриб чиқадиган бўлсак, ҳаммом ва сув муолажалари – бу стрессга қарши курашишнинг ажойиб усулларидандир. Зарурий дозаларда қуёш ваннаси ҳам асаб тизимига, руҳий ва жисмоний соғлиққа фойдали таъсир кўрсатади.

Стрессни енгиллаштирадиган **биокимёвий усулларга** фармакологик препаратларни, доривор ўсимликларни, ароматерапияни қўлланилишини киритиш мумкин. Валериана, лаванда, лимон бальзами, тинчлантирувчи хусусиятга эга ҳидлар энг машҳур текширилган воситалардандир. Ароматерапиядан фойдаланганда, ҳидларга нисбатан индивидуал тоқатсизликни ҳисобга олиш керак.

Стрессни бошқаришнинг **физиологик усуллари** юрак-қон томир тизимига, нафас олиш ва мушак тизимларига таъсир қилади. Буларга массаж, акупунктура, жисмоний машқлар, мушакларни бўшаштириш, нафас олиш техникалари киради.

Мунтазам жисмоний тарбия билан шуғулланиш ёшга, жинсий хусусиятларга, темпераментга, мавсумга мос келиши керак. Ёзда бу кайфиятни яхшилайдиган очиқ сувда сузиш, қуёш ваннаси, велосипедда учиш, пляжда волейбол ўйнаш, табиатда сайр қилиш, яъни гиподинамия (организмнинг мушаклар фаолиятидаги заифлашуви) ни пасайтириш. Жисмоний тарбия ва спорт психологик стрессни олдини олиш ва коррекциялашда муҳим омил ҳисобланади. Стрессли жараёнлардаги жисмоний фаоллик стрессга жавоб (қочиш ёки курашиш стратегияси) реакцияси бўлиб, у генетик жиҳатдан шартлангандир. Жисмоний тарбия машқлари янги стимулларга эътиборни қаратади ва муаммонинг долзарблигини пасайтиради. Спорт юрак-қон томир тизими, асаб тизимини фаоллаштиради ҳамда иммун тизимининг фаоллигини оширади. Тананинг фаоллиги ижобий ҳис-туйғуларни, яхши кайфиятни келтириб чиқаради. Ноқулай шароитларнинг пайдо бўлишига қаршилик кўрсатишга умумий жисмоний тайёргарлик даражасининг таъсири ҳақиқати махсус далилларни талаб қилмайди. Спорт билан шуғулланиш, турли чиниқтирувчи техникалар стрессга қарши яхши самара беради.

Стресснинг бошқарув фаолиятига кучли ва одатда, салбий таъсири билан курашиш ва унинг олдини олиш учун барча чоралар кўришни талаб қилмоқда. Америка, Ғарбий Европа ва Япония компаниялари стресс билан курашиш учун бюджетларидан маблағ ажратмоқда, улар ўз махсус курслар ташкил этиб, ходимларига жамоавий консультациядан тортиб гипнозгача, медитация, йога, спорт, ўз-ўзини ишонтириш каби усуллар ёрдамида стресга қарши курашишни ўргатмоқда.

Исроиллик олим Мули Лаад инсонлар стресс ҳолати билан курашиши мумкин бўлган олтита каналнн ажратиб кўрсатган: Ҳиссиёт (эмоционал канал) – инсон ўз ҳиссиётларини муҳокама қилиб, йиғи, ҳиссиётларни тавсифлаш орқали асабийлашишдан чиқиб кетиши мумикн; 2. Ақл (когнитив канал) – инсон ахборот олишга ҳаракат қилади, режа тузади, вазиятни таҳлил қилиб, тушунишга ҳаракат қилади ва ўз эҳтиёжларининг тартибини ўрнатади; 3. Эътиқод – инсон динга мурожаат қилади; 4. Ижтимоий муҳит – инсон ўз яқинлари ва дўстларининг мададига таянади, ижтимоий вазифаларни зиммасига олади; 5. Тана – инсон жисмоний фаолликк, биргаликда ҳаракатга интилади; 6. Тасаввур – тасаввур, кулгу, ижод орқали стрессга қарши курашиш. Стрессга қарши курашишда инсонда ушбу каналлардан қайси бири устунлик қилишини аниқлаш лозим.

Ташкилотларда стрессни бошқариш учун қуйидаги чораларни кўриш тавсия этилади: мониторинг ва қулай ижтимоий – психологик муҳит шакллантириш; муайян ходимларнинг қобилиятлари ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ташкилий тузилмани оптималлаштириш; карьера (мартаба) ни режалаштириш ва ходимларга уларнинг истиқболини изоҳлаш; ходимларни ташкилотни бошқариш жараёнига жалб қилиш, жамоанинг ташкилотдаги барча ўзгаришлар ҳақида иложи борича максимал ва шаффоф ахборот олишини таъминлаш ва тескари алоқа тизимини йўлга қўйиш; меҳнаатни бойитиш; санитария-гигиена меъёрларига риоя этиш; олий ва ўрта бўғиндаги бошқарувчиларги низоларни бошқариш бўйича ўқитиш.

Стресснинг профилактикаси учун тавсия этиладиган воситалардан қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

1. Ўз иш кунини рационаллаштириш;
2. Ишни имкон борича режалаштириш;
3. Ишни бажариш тактикасини алмаштириб туриш;
4. Ваколатларни узатиш орқали ишни енгиллатиш;
5. Ишни уйга олиб бормаслик;
6. Иш вақтини ўзи учун ҳам, бошқалар учун ҳам узайтирмаслик;
7. Спорт ва жисмоний тарбияга етарлича аҳмият қаратиш;
8. Янги қизиқишларни топиш;
9. Ўз кабинетини тез-тез тарк этиб туриш;
10. Ишда таффуслар қилиш;
11. Дам олиш кунлари фаол ҳордиқ чиқариш.

Бу профилактик тадбирлар инсонларнинг стрессга бардошлилигини оширади, аммо муайян вазиятларда стресссдан муваффақиятли чиқишни кафолатламайди.

Стрессни бошқаришнинг уч хил йўли мавжуд: тана орқали, психика орқали ва ҳаёт орқали.

Тана орқали стрессни бошқариш жисмоний фаолликни назарда тутади. Стрессни бошқаришда энг яхши жисмоний амалиёт йоганинг турли йўналишлари саналади. Чунки у тана ва психикага “юмшоқ” таъсир кўрсатади. Гап шундаки, стресс – организмнинг турли тизимларидаги зўриқиш. Стрессда гормонлар – адреналин, кортизол ва бошқалар даражаси кўтарилади, қон босими ошади ва катта жисмоний нагрузка аксинча зарар етказиб қўйиши мумкин. Бундан ташқари йога билан шуғулланиш турли органлар ва тизимлар фаолиятини яхшилайди, тана ва руҳий ҳолатнинг уйғунлигини таъминлайди, шу сабабдан у ҳис-туйғуларни бошқаришда жуда кучли восита саналади.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, стресс билан тана орқали курашишда ҳамма учун универсал восита мавжуд эмас. Ҳар бир шахс ва унинг организми ўзига хос бўлиб, бунда индивидуал ёндашув талаб қилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Большаков В.Ю. Психотренинг: социодинамика, игры, упражнения. – СПб.: Социально-психологический центр, 1996.
2. Вассерман Л.И., Ерышев О.Ф., Клубова Е.Б. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля. – СПб.: СПбНИПНИ им. В.М.Бехтерева, 2005. С. 50.
3. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания. Диагностика и профилактика: практическое пособие. – М.: Юрайт изд. 3-е, исправ. и доп., 2017. 343 с.
4. Зайцева Т. Теория психологического тренинга. – М.: Речь, 2002.
5. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. – М.: Эксмо, 2007. 416 с.
6. Киричук Н.А. Тренерский сундучок. – Новосибирск: Ин-кварто, 2001.

7. Крюкова Т.Л., Куфтяк Е.В. Опросник способов совладания (адаптация методики WCQ)// Журнал практического психолога. – М., 2007.№3. С. 93-112.

8. Макшанов С.И., Хрящева Н.Ю. Психогимнастика в тренинге. – СПб., 1993.

9. Марасанов Г.И. Социально-психологический тренинг. – М.: Совершенство, 1998.

10. Михеева А. В. Стрессоустойчивость: к проблеме пределения// Полилингвиальность и транскультурные практики. 2010. №2.

11. Осин Е.В., Леонтьев Д.А. Диагностика переживаний в профессиональной деятельности: валидизация методики// Организационная психология. 2017. Т.7., №2. С. 30-51.

12. Прутченков А.С. Социально-психологический тренинг межличностного общения. – М.: Эксмо-Пресс, 2001.

13. Рассказова Е.И., Гордеева Т.О., Осин Е.Н. Копинг-стратегии в структуре деятельности и саморегуляции: психометрические характеристики и возможности применения методики СОПЕ// Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2013.№1. С. 82–118.

14. Щербатых Ю.В. Психология стресса и методы коррекции. – СП б.: Питер, 2008. 256 с

Northwestern National Life Insurance Company (U.S.). Employee burnout: America's newest epidemic. Minneapolis, MN: Northwestern National Life Insurance Co., ©1991.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Kurbanbaeva M.U. *- assistent o'qituvchi*
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI, Nukus shahri

Mustaqil O`zbekistonning kelajagi bo`lgan sog`lom avlodni tarbiyalash nozik, nihoyatda katta diqqat-e`tiborni talab qiladigan, ichki ziddiyatli jarayondir. Shunday ekan, o`qituvchi, o`quvchi va talabaning shakllanish jarayonini zo`r havas va sinchkovlik bilan kuzatish lozim. U pedagogik jarayonni boshqarar ekan, pedagogik bilim va mahorat egasi bo`lishi lozim. Shundagina o`qituvchi pedagogik hodisalarning mohiyatini va dialektikasini, pedagogik mehnat metodi, kasb va texnologiyasini va professional pedagogik mahoratni egallay oladi.

Har bir odamning qobiliyati va iste'dodi taraqqiyot ma'sulidir. Kishining qobiliyati uning tug`ma layoqati asosida, muhitga bog`liq ravishda, olayotgan ta'lim-tarbiyasiga, qarab shuningdek kishining qobiliyati uning tug`ma layoqati asosida, muhitga bog`liq ravishda, olayotgan ta'lim-tarbiyasiga qarab shuningdek o`z ustida ishlashi bilan bog`liq holda o`sib, kamol topib boradi. Lekin, shuni nazarda tutish kerakki, iste'dodning o`sib kamol topishi uchun faqat muhit ta'sirining bir o`zi kifiya qilmaydi. Bunda eng muhim narsa ta'lim va maxsus tarbiyadir.

Pedagogik bilim va mahorat egasi bo`lgan o`qituvchi avval, Pedagogika fanining metodologik asoslari, shaxs rivojlanishining qonuniyatlari va omillarini, kadrlar tayyorlash milliy dasturining mohiyati, maqsad va vazifalarini bilishi darkor. Ta`lim

tizimida mehnat qilayotgan pedagoglarning ko`pchiligi ta`lim va tarbiya jarayonida pedagogik mahoratning zaruriyati va ahamiyatini chuqur anglamoqdalar.

Shu sababli ular o`z mahoratlarini uzluksiz oshira borishga, hozirgi kunning yuksak talablariga mos zamonaviy bilim va tajribalarni o`zlashtirishga, ijodiy mehnat qilishga intilmoqdalar. Ammo shuni ham e`tirof etishimiz kerakki, o`quv yurtlarida ayrim o`qituvchilar o`z pedagoglik mahoratlarini oshira borishning ahamiyatini yetarli darajada his qilmaydilar, ta`lim to`g`risidagi Qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablarini chuqurroq o`rganishga qiziqmaydilar, o`quv jarayonining ilmiyligiga, zamon talablariga mosligiga, turmush, amaliyot bilan bog`lanishiga yuzaki qaraydilar, o`qitilayotgan o`quv fanlarining ilmiy va g`oyaviy-tarbiyaviy birligini doimo esda tutmaydilar. Bu esa ular qo`lida ta`lim olaetgan o`quvchi, talabalarning bilim darajasi va saviyasining yetarli emasligiga, o`quv dasturlarini o`zlashtirishdan orqada qolishlariga sabab bo`lmoqda.

Uzluksiz ta`lim tizimini amalga oshirish jarayonida yosh avlodni kungildagidek o`qitish va tarbiyalash haqida gap borar ekan, bu g`oyat murakkab va ko`p qirrali vazifani faqat malakali pedagogik mahoratga ega bo`lgan o`qituvchi kadrlar bilan amalga oshirish mumkin. Shunday ekan, o`qituvchilik katta san`atdir. Bu san`atga u yoki bu pedagog osongina, o`z-o`zidan erisha olmaydi. Buning uchun o`qituvchilik kasbiga, ya`ni sog`lom avlodning chinakam murabbiy bo`lishga havasi, ishtiyoqi zo`r, zamon talablarini tez va chuqur tushunadigan, o`zining ilmiy, ijtimoiy-siyosiy saviyasini, pedagogik mahoratini izchillik bilan amalga oshira boruvchi, mustaqillik g`oyasi va mafkurasi bilan puxta qurollantirgan, haqiqiy vatanparvar va mehnatsevar kishilargina erisha oladilar.

Pedagogik mahorat tug`ma talant yoki nasldan-naslga o`tuvchi xususiyat emas, balki izlanish, ijodiy mehnat mahsulidir. Bu ko`p qirrali pedagogik faoliyat zaminida ijodiy mehnat yotadi. Shuning uchun ham pedagogik mahorat hamma o`qituvchilar uchun standart, ya`ni bir qolipdagi ish usuli emas, balki u har bir o`qituvchining o`z ustida ishlashi, ijodiy mehnati jarayonida tashkil topadi va rivojlanadi.

Bu jarayonda ilg`or o`qituvchining pedagogik mahorati va tajribalarini boshqa o`qituvchi o`rganishi, undan ijodiy foydalanishi va o`z faoliyatini ilg`or tajribalar bilan boyitishi zarur. O`qituvchining pedagogik mahorati asosan sinf, auditoriya mashg`ulotlarida yaqqol ko`rinadi.CHunki o`quv mashg`ulotlari o`zining mazmun va mohiyatiga ko`ra o`qituvchining o`quv yurtidagi asosiy ishidir. Shu sababli u ilmiy, g`oyaviy va ommabop bo`lishi, turmush bilan o`quvchi talabalarning tayyorgarlik darajasi bilan bog`lanishi zarur.

Ta`lim jarayonida o`qituvchi bilan o`quvchi talabalar o`rtasida o`zaro jonli til, fikr olishuv, samimiy munosabat, hurmat, asosiy maqsadga erishishda hamkorlik lozim. Mazmuni sayoz, amaliy tajribadan, turmushdan ajralib qolgan, umumiy so`z va quruq nasihatgo`ylikdan iborat bo`lgan, rasmiyat uchun yuzaki o`tkaziladigan dars ma`ruza va boshqa o`quv mashg`ulotlari o`quvchi talabalarni qiziqtirmaydi, ularni ilmiy, g`oyaviy jihatdan yetarli oziqlantirmaydi. Shunday ekan, o`quv mashg`ulotlarini shunday tashkil etish kerakki, uning ta`sirida talabalarda shu fanga nisbatan turli qarashlar, ilmiy tafakkur va e`tiqodlar vujudga kelishi va shakllanishi darkor.

Ta`lim va tarbiya jarayoni ta`sirchangligining yanada yuksak bo`lishi, avvalo o`qituvchining ilmiy salohiyatiga, yoshlar oldidagi obro`siga, shaxsiy sifatlariga, ilmiy

iste`dodita, ta`lim sohasidagi tajriba va mahorati hamda o`quvchi talabalar bilan o`rnatilgan do`stona munosabatiga bog`liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G`aybullaev N.R. Yodgorov R., Jdarkin L.P., Toshmurodova Q.A., Mamatqulova R. va boshqalar. Pedagogika (Barcha bakalavr yo`naldshlari uchun). 2000.

2. Inog`omov R., Toshmurodova Q. Pedagogaka fani XXI asrda. T. 2000. "Yangi asr avlodi" nashriyoti.

3. Matmuratova G., Esemuratova T. Maktab o`quvchilarining mehnat darsi jarayonida psixologik xususiyatlari. “Psixologiya fani va yoshlarning rivojlanishi”-Xalqaro onlayn konferenciya materiallari. 27-28 июль. 2020 й

PAREMIALARNING LINGVOMADANIY VA LINGVOKOGNITIV TAHLILI

Sarsenbaeva Z.J. *– Tayanch doktorant*
Nukus davlat pedagogika instituti, Nukus

Yosh ilmiy fan sohasi sifatida lingvomadaniyat (*ba’zi matnlarda lingvokulturologiya*) til va madaniyat falsafasi sifatida qaraladi. Asosiy tadqiqot obyekti esa til va madaniyat; predmeti esa muloqot tili va madaniyatining o‘zgaruvchan tomoni, shuningdek, madaniyat dinamikasi tufayli til birliklarining o‘zgarishi, hamda madaniyat tarkibidagi va madaniyat faoliyatidagi o‘zgarishlar bilan bog'liq fundamental masalalarni o‘z ichiga oladi [2: 31]. T.Xrolenko til va madaniyatning o‘zaro ta’siri muammolarini har biri o‘ziga xos jihatdan o‘rganuvchi fanlar majmuini umumiy ma’noda, masalan, tilshunoslik va madaniyatshunoslik deb atash mumkinligini ta’kidlaydi, chunki u til va madaniyat qadriyatlarini aniqlash va saqlashga qaratilgan. Shuningdek, Xrolenko ta’kidlashicha, lingvomadaniyat inson fenomenini belgilovchi ikkita fundamental hodisa – til va madaniyatning o‘zaro ta’siri, mexanizmlarini aniqlashdan manfaatdor bo‘lishi kerak [2: 31-32]. Xrolenko lingvomadaniyat tilshunoslik fanlari tizimidagi umumiy tilshunoslik maqomiga mos kelishini va u shaxs va jamiyatning lingvistik va madaniy amaliyotlarining o‘zaro bog‘liqligi va o‘zaro ta’sirining eng umumiy qonuniyatlarini aniqlash va tavsiflash uchun mo‘ljallanganligini ta’kidlaydi.

Bundan tashqari, kommunikatsiya (muloqot) uchun *lingvokognitiv* yondashuv taklif etiladi, chunki u uning umumiy lingvistik jihatini ham, milliy jihatdan aniqlangan komponentini ham tahlil qilish imkonini beradi [4, p. 20 21]. Shuningdek, Zinovyeva va Yurkovaning fikriga ko‘ra, lingvomadaniyat ma’lum bir tilda so‘zlashuvchilar dunyosi haqidagi bilimlarni ifodalashning turli usullarini o‘rganadi, turli darajadagi til birliklarini, nutq faolligini, nutq xatti-harakatlarini, nutqning ma’nosini to‘liq ochib beradigan nutqni o‘rganadi hamda tilda so‘zlashuvchilarning ongini aks ettiruvchi birliklar, uning konnotatsiyalari va birlashmalari tahlil qilingan.

Olimlar turg‘un birikmalar tarkibiga kiruvchi etnonimlarning lingvomadaniy imkoniyatlarini hamda maqola, hikoya va latifalar matnlarida etnonimlarning amal qilish o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladilar. Shuningdek, Xrolenko “*Madaniy tilshunoslik asoslari*” darsligini nashr etdi, unda u fanning maqsadini quyidagicha belgilaydi: etnolingvistika va uni tashkil etuvchi fanlar tomonidan to‘plangan barcha ma’lumotlarni

umumlashtirish, til va madaniyatning o‘zaro ta’siri mexanizmlarini aniqlash. “*Lingvomadaniy kompetensiya*” atamasining ahamiyati haqida gap ketganda, u kommunikativ kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida quyidagilar bilan tavsiflanadi: vaziyatga, mavzularga qarab nutq xatti-harakatlari dasturlarini tanlash va amalga oshirish qobiliyati. Bundan tashqari, lingvomadaniy kompetensiya – bu madaniyat va tildan foydalanish haqidagi bilimlar, bu bilimlarning til birliklari ma’nolariga kiritilishiga muvofiq.

Maqollar, iboralar (*paremialar*) filologiyaning *paremiologiya* deb ataladigan sohasini o‘rganuvchi bir bo‘limi. Maqollarning ilmiy tadqiqot obyekti sifatidagi xususiyati shundaki, ular “*bir vaqtning o‘zida nutq va tilga, ya’ni matn va tizimga murojaat qiladi*” [3:18]. Maqollar to‘liq mustaqil matn bo‘lib, har qanday muloqotda namoyon bo‘lib, axborot, kognitiv, pragmatik ma’noga ega.

Baranov va Dobrovolskiy ta’riflaganidek, maqollar jumla tuzilishiga ega bo‘lgan va “*universallik g‘oyasini, tavsiya yoki maslahatning (ahloqiy) ma’noli semantikasini bildiruvchi va nisbatan diskursiv jihatdan mustaqil bo‘lgan frazeologik birliklar*” [1: 69]. Maqollar va idiomatik iboralarni ajratish uchun mualliflar operatsion testni taklif qilishadi. Shuning uchun, agar jumlani kiritilgan birlashmalar, konstruktsiyalar yoki shunga ko‘ra, shuning uchun, shuning uchun, shuning uchun ham shunga o‘xshash qo‘shma so‘zlar bilan davom ettirish mumkin bo‘lsa, unda bu maqol maqoldir. Masalan: *You can’t even catch a fish from a pond without effort, so you have to work hard – Hovuzdan hatto baliqni ham kuch ishlatmasdan turib ushlay olmaysiz, shuning uchun siz qattiq ishlashingizga to‘g‘ri keladi.*

Madaniyatlarda turli xil amaliyot usullari mavjud bo‘lib, ular og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan til muammolarini shubhasiz aks ettiradi. Qoraqalpoq xalqining boy madaniyati, tarixi, milliy xarakterini xalq maqollarida tasvirlash mumkin. J.Eshbaev o‘zining qoraqalpoq tiliga oid asarida frazeologik birliklar va maqollar o‘rtasidagi munosabat va farqlarni ko‘rsatib o‘tgan [5]. Ko‘pgina maqollar leksik jihatdan frazeologik birliklarga yaqin bo‘lib, majoziy ma’noga ega. Masalan: “*Kórpeńe qarap ayaǵındı soz*” or “*Shamańdı bil*” – *Ko‘rpangga qarab oyoq uzat* (ingliz tilida: *Stretch your legs according to the coverlet*). Biroq bunday maqollarni ma’no jihatdan frazeologik birliklar sifatida emas, balki maqol sifatida ko‘rish kerak. Chunki bu maqolda nasihat ma’nosi to‘liq bo‘lib, boshqa maqollarga xos xususiyatlar ham mavjud. Ingliz tilida barcha qoraqalpoq tilidagi maqollarining aniq sinonimi yoki ekvivalenti bo‘lmasligi mumkin. Biroq misollarda qoraqalpoq maqollarining ingliz tilidagi ma’nosini toppish mumkin.

Xulosa sifatida, Moskalskaya matn toifalari haqida ta’kidlashicha, xabarni aniqlash uchun umumiy bilimlar fondiga ega bo‘lish kerak [4: 99]. Lekin, bizningcha, bu xususiyat har qanday matn, xabargagina xos emas, balki to‘liq mustaqil matn sifatidagi maqollarga ham tegishlidir. Eng muhimi, bunday umumiy bilimlar fondi bir etnik, ijtimoiy, madaniy hamjamiyat vakillarini birlashtiradi. Bu bizga maqollarni lingvomadaniy jihatdan ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Baranov A.N., Dobrovolsky D.O. Frazeologizm nazariyasining aspektlari. M.: Sign, 2008. 656 b.

2. Khrolenko T. Lingvokulturologiya asoslari: darslik. M.: Flinta, 2004.

3. Lazareva I. Reklama matnidagi maqollarning kommunikativ va pragmatik funktsiyalari: nemis tili materiali asosida.

Filologiya, san'atshunoslik va madaniyatshunoslikning zamonaviy muammolari: xalqaro ilmiy-amaliy. konf. materiallar. Novosibirsk, 2012. b. 17-26.

4. Moskalskaya. Matn grammatikasi: Darslik. Benefit. Moskva: Oliy maktab, 1981.183 b.

5. Eshbaev J. Qoraqalpoq tilining qisqacha frazeologik lug'ati. Nukus., tahrir. Qoraqalpog'iston, 1985. b. 18-25.

SOCIALLİQ JOYBARLAR OQİWSHİLARDA JOQARİ MÁNAWIY PAZİYLETLERDI QÁLIPLESTIRIW MEXANIZMI SİPATİNDA

Muratbaeva A.J. *- filosofiya ilimleri kandidatı, docent*
Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Elimizde bilimlendiriw sistemasın túpkilikli reformalaw ámelge asırılıp atırǵan eken, onıń ajıralmas bir bólegi sıpatında oqıtıw, tárbiyalaw metodların jańalaw da aktual áhmiyetke iye bolıp otır. Hár bir pedagog úzliksiz bilimlendiriw sistemasın jetilistiriwge oqıtıwdıń jańa usılların hám metodların qollanıw arqalı óz úlesin qosıwı múmkin.

Búgingi kúnde bilimlendiriw sisteması aldında turǵan wazıypalardıń biri kompetentli shaxstı qáliplestiriw bolıp tabıladı. Sol nárse málim bolmaqta, oqıwshılardı ómirde kerek bolatuǵın nárselerge oqıtıw, úyretiw kerek. Sońǵı dáwirde sociallıq talaplar diziminen búgingi kún adamına zárúr bolǵan shaxsiy qásiyetler sıpatında tómendegiler orın almaqta: iskerliktiń universal usılların, kommunikativlik kónlikpelerdi, jámáátte miynet etiw kónlikpelerin, oqıw miynetiniń specifikalıq kónlikpelerin (óz betinshe bilim alıw qábileti), sociallıq turmıstıń norma hám etalonların meńgeriw (tárbiyalanǵanlıq).

Eger oqıwshı bul qásiyetlerge iye bolsa, onda zamanagóy jámiyette ózin-ózi júzege shıǵara alıwı sózsiz. Sociallıq joybarlarda qatnasıw mektep oqıwshılarında áyne usı qásiyetlerdiń qáliplesiwine járdem beredi.

Sociallıq joybarlar – oqıw orınlarında oqıwshılardı sociallıq tárbiyalaw texnologiyaları. Bul texnologiyalardıń baslı pedagogikalıq mánisi – shaxstıń sociallıq sınap kóriwleri ushın shárayatlar jaratıw. Áyne sociallıq joybarlar tárbiyalanıwshıǵa sociallasıwdıń tiykarǵı wazıypaların: óziniń «Men» - koncepciyasın hám dúnyaǵa kóz-qarasın qáliplestiriwdi; úlkenler dúnyası menen sociallıq óz-ara tásirdiń jańa usılların ornatıwdı ámelge asırıwına imkaniyat beredi.

Sociallıq joybarlar degende: sociallıq áhmiyetli, sociallıq effektke iye; nátiyjesinde jas óspirim ushın ámeliy áhmiyetke iye hám onıń shaxsiy tájiriybesinde principial, sapa jaǵınan jańa bolǵan real (biraq shártli túrde materiallıq emes) «ónimniń» jaratılıwına alıp keletuǵın; jas óspirim tárepinen oylanılǵan, islep shıǵılǵan hám ámelge asırılǵan; oın barısında jas óspirim dúnya, eresek mádeniyat, socium menen konstruktiv qarım-qatnasıq quratuǵın; ol arqalı jas óspirimniń sociallıq eplilikleri qáliplesetuǵın iskerlik túsiniledi.

Sociallıq joybarlar – mektep, qala, jámiyet mashqalaların sheshiwde real qatnasıw imkaniyatı. Áyne «Men ózim isley alaman, hám tek ózim ushın ǵana emes» degen pikir

jas óspirimlerdi kóbirek ruwxlandıradı. Balalar shaxsınıń qáliplesiwindegi bul dáwir ózgelerge kerek, paydalı bolıw, óziniń imkaniyatların ámelde sınap kóriw talabınıń jarqın ańlatılǵanlıǵı menen sıpatlanadı. Mektep oqıwshıların sociallıq joybarlardaǵı reallıq, ómirsheńlik ózine tartadı. Bul er jetiwge bolǵan ózine tán test. Jas óspirimlerdiń hár biri onnan ılayıqlı túrde ótkisi keledi.

Sociallıq joybarlar – bul úlken hám áhmiyetli is ústinen alıp barılatuǵın jámáátlik jumıs. Ol búgingi kúnde óndiris jámáátlerinde, firmalardı hám t.b. miynet iskerligin alıp barıw ushın zárúr bolatuǵın áhmiyetli sociallıq kónlikpe hám epliliklerdi qáliplestiredi. Mektep oqıwshısı búgingi kúnde salmaqlı tańlaw aldında tur – tek ózi ushın jasaw yamasa ózgelerdi de umıtpaw hám olarǵa óz kúshi, múmkinshiligi sheńberinde járdem beriw. Álbette, bul eki poziciyanı qatar alıp barıw múmkin hám zárúr, tek óz mápin gózlewden toparlıq, jámáátlik, sociallıq máplerdi de oylawǵa ótiw arqalı..

Sociallıq joybarlardı bilimlendiriw procesin shólkemlestiriwdiń motivaciyalıq komponenti, metodikalıq usılı sıpatında qaraw múmkin. Joybarlardıń ajıralmas komponenti shaxslarara qarım-qatnas bolıp tabıladı.

Mektep oqıwshısınıń óz tańlawı boyınsha ámelge asırılatuǵın sociallıq joybar haqıyqıy ómir mektebi boladı, óytkeni joybarlardıń qatnasıwshıları tańlaw tájiriybesine iye boladı hám óz tańlawı ushın juwapkershilikti seziniwdi úyrenedi. Bul óz qábiletleri ámelde tekseriw hám ómirdegi jobaların dúzetiw imkaniyatı.

Tómende mısal sıpatında ulıwma bilim beriw mektepleri tárepinen ámelge asırıw múmkin bolǵan «Miyrimli júrek» sociallıq joybarın keltirip ótemiz.

«Miyrimli júrek» sociallıq joybarı.

Hár bir mektepte materiallıq járdemge mútáj kem támiyinlengen shańaraqlardan shıqqan oqıwshılar bar bolıwı tábiyiy. Joybar usı oqıwshılarǵa hám basqa da sociallıq járdemge mútáj adamlarǵa járdem kórsetiw ushın da, sonday-aq tárbiyalıq maqsette de shólkemlestiriledi. Joybar mektep onıń qatnasıwshılarında empatiyanı, tolerantlıqtı, mehir-miriwbetti qáliplestiriwdi maqset etedi.

Járdemge, qollap-quwatlawǵa mútáj adamlarǵa mehir-miriwbet, qayırxomlıq kórsetiwge baǵdarlanǵan qayırxomlıq akciyaları ótkeriledi. Oqıwshılar, ata-analar hám pedagoglar arnawlı mektepke shekemgi tárbiya mákemeleri, balalar úyleri tárbiyalanıwshılarına, urıs hám miynet veteranlarına, nagiranlarǵa, baspanasız haywanatlarǵa járdem beredi. olardıń bazıları materiallıq iygiliklerge emes, al insanıy qarım-qatnasıqlarǵa mútáj. Bul joybar insanıy pazıyletlerdi (miyrimlilik, miriwbetlilik, jaqsılıq) kórsetiwge úyretedi.

Joybardıń aktuallıǵı.

Zamanagóy dúnyada jámiyettiń sociallıq qatlamlasıwı keskin tús almaqta – bay, orta qatlam, jarlı, járdemge mútáj adamlar payda boldı. Xalıqtıń eń qorǵalmaǵan qatlamı ǵarrı adamlar, balalar, kem támiynlengenler, nagiranlar, kóp balalılar bolıp qaldı. Bazar ekonomikası, ekonomikalıq krizis adamlardıń, ásirese jas óspirimlerdiń dúnyaǵa kóz-qarasın ózgertti.

Joybar jámiyetimiz aǵzalarınıń en aǵla insanıy pazıyletlerin kórsetiwine shárayat jaratadı. Aqırǵı esapta mehir-aqıbet kórsetiw mecenatlıqqa, ózge adamlarǵa járdem beriw tilegine alıp keliwi múmkin.

Joybar maqsetleri óz ishine tómendegilerdi aladı: mehir-shápáát, empatiya, tolerantlıq, hámdártlikti qáliplestiriw; minez-qulıqtıń sociallıq kónlikpelerin hám mashqalaları jaǵdaylardı óz betinshe sheshiw kórsetpelerin rawajlandırıw; balalardı rawajlandırıw boyınsha socium hám mekteptiń iskerligin koordinaciyalaw: qalanıń qánige-professionalları menen birlesiw; orshaǵan ortalıq penen óz-ara tásir keńisligin keńeytiw.

Joybardıń wazıypaları: oqıwshılardı hám ata-analardı sociallıq joybarǵa tartıw, dóretiwshilik baslamaların rawajlandırıw ushın shárayatlar jaratıw; qıyın sociallıq shárayatlarda qalǵan balalarǵa morallıq hám materiallıq járdem kórsetiw; sociallıq-nátiyjeli iskerlik kónlikpelerin rawajlandırıw.

Joybardı ámelge asırıw basqıshları:

1. Maǵlıwmat toplaw.
2. Mektep jámiyetlik shólkemlerinde talqılaw.
3. Birgeliktegi klasslıq hám individual háreketlerdi koordinaciyalaw.
4. Ilajlar hám baǵdarlar boyınsha jumıstıń jobaların ámelge asırıw múddetleri.
5. Keri baylanıs (videoesabatlar, mektep, qala gazetasında, radioesittiriwlerde xabarlar).

Joybar nesi menen tartımlı?

1. Keńligi hám sistemalılıǵı menen.
2. Ámelge asırılıwınıń dawamlılıǵı menen.
3. Kommunikaciyalardıń úzliksizligi menen.
4. Informaciyalıq almasıwları menen.

Tárbiyalıq wazıypa adamgershilikli, hámdártlik kórsete alatuǵın adamdı qáliplestiriw bolıp tabıladı. Mine usınnan kelip shıǵıp muhabbat hám hámdártlikke mútájlerge – balalarǵa, veteranlarǵa, nagiranlarǵa, jalǵız baslılarǵa, qarawsız haywanatlarǵa baǵdarlanǵan hár qıylı akciyalarǵa zárúrlik tuwıldı.

«Miyrimli júrek» sociallıq joybarınıń akciyaları: «Kishkene dostıma sawǵa», «Veteran», «Mehir nurı», «Pıshıqtıń mánzili», «Quslar kafesi».

Akciyalarda barlıq klasslar, olardıń klass basshıları, ata-anaları qatnasıwı múmkin. Joybar qatnasıwshıları sociallıq-ekonomikalıq shárayatlarǵa ańsat beyimlesedi.

Juwmaqlap aytqanda, sociallıq joybarlar arqalıtárbiyadan gózlengen maqsetlerdiń biri ámelge asırıladı: adamgershilikli, dóretiwsheń, tolerant, ózinde shańaraqtıń, jámiyet hám insaniyattıń ádep-ikramlılıq qádiriyatların saqlay alatuǵın hám rawajlandıratatuǵın, olardı óziniń kúndelikli turmısında qollana alatuǵın hám bunı óz minez-qulqında, qarım-qatnasıǵında, iskerliginde kórsete alatuǵın adamdı qáliplestiriw. Bul maqset oqıwshılardıń, ata-analardıń, oqıtıwshılardıń qatnasıwında hár qıylı qayırxomlıq akciyaların ótkeriw arqalı erisiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. / Под ред. Е.С. Полат. – М., 2000
2. Пахомова Н.Ю. Проектное обучение — что это? // Методист, №1, 2004. – с. 42.
3. Полат Е.С. Метод проектов на уроках английского языка. http://center/fio.ru/do/news.asp

КИШИ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ БИЛИМ АЛЫЎЫНЫҢ ҚӘЛИПЛЕСИЎ МАШҚАЛАЛАРЫ

Сапарова Л.Х. *- Әжинияз атындағы НМПИ*
Улыўма педагогика ҳәм психология
кафедрасы үлкен оқытыўшысы

Ҳәзирги заманагөй тәлим–тәрбияның ең әҳмийетли талапларың бири ҳәр тәреплеме раўажланған жасларды тәрбиялаў ,оларды кәмил инсан сыпатында қәлиплестириўден ибарат.

Сол себепли, бала шахсының раўажланыў ҳәм қәлиплесиў процессин, оған тәсир етиўши факторларды билиў ҳәмде раўажланыў барысын есапқа алыў ҳәр бир тәрбияшы педагогтың әмелий ўазыйпаларың бири.

Шахс түсиниги, тек ғана, инсанның социаллық өзгешелиги ҳәм раўажланыўындағы сапа көрсеткишлерин өз ишине алады. Солай екен, бала шахсының раўажланыўы ҳәм қәлиплесиўи дегенде, оның жәмийеттеги орнын ҳәм балалар өзлериндеги инсаныйлық пәзийлетлерине өмири даўамында жәмийетлик тәсирлер арқалы ерискенлигин есапқа алыўымыз керек.

Демек, тәлим-тәрбия процессинде биз, қаншелли дәрежеде балалар ой пикирин өсирип, ақлый раўажланыўына имканиятлар жаратып бере алсақ, оларда, яғный киши мектеп жасындағы балаларда дөретиўшилик ҳәм ақлый уқыплылықты раўажландыра аламыз ҳәм олар жәмийеттиң белсенди ағзалары сыпатында қәлиплесип, өз билим, көнликпелерин жәмийетимиз раўажланыўына бағдарлай алатуғын, өз көз қарасына ийе, еркин пикирлеўши, ҳәр қандай жағдайда да өз позициясына ийе кәмил инсан сыпатында тәрбиялай аламыз.

Балардағы сабақ барысында ақлый раўажланыўды пайда етиў ушын, биз, педагог ҳәм оқыўшы ортасындағы бирге ислесиў хызметин әмелге асырыўымыз, яғный, баслаўыш класс оқытыўшысы өз оқыўшылары ҳәрекетиндеги дедуктив ҳәм индуктив характердеги теориялық ойлаўының универсал усылларынан пайдалана алыўы ушын зәрүрли шараятларды жаратып бериў керек. Бунда, оқытыўшы балаларды ҳәр қандай машқалалы шешимге ийе болған мәселелерге қатнастырып, нәтийжелерди биргеликте үйренип шығыўы мақсетке муўапық.

Киши мектеп жасы балаларың озгешеликлердиң бири, олардың сыртқы тәсирлерге тез жуўап бериўинен, яғный, тәсиршеңлигинен ибарат. Олар муғаллимлерге жүдә исеним белдиреди, олар ушын оқытыўшы идеал шахс сыпатындағы инсан, сол себепли, муғаллим менен бирге ислесиў олардағы белсендиликти асырып, тәбийий ҳалда ойлаў процессиндеги ақлый операцияы иске түсип, ақлый раўажланыў имканиятлары пайда болады. Бундай жағдайлар балаларда барлықты тереңирек билиўге, тәбият қубылысларын үйреniўге, өзин қоршап турған орталықтағы ўақыялықларды түсинип алыў уқыплықлары қәлиплесип, ой өриси раўажланып барады.

Киши мектеп жасында өзин өзи баҳалаў ҳәм жәмийетлик пикир еле толық раўажланған болмайды ҳәм минез-қулық регуляторы болып хызмет етпейди, сол себепли, оқытыўшысының тәсири бул жастағы балалар ушын жүдә әҳмийетли.

Баслаўыш классларда оқыўшылар усында психологиялық өзгешеликлерин есапқа алып оқыў процессин алдыңғы педагогикалық технологиялардан

пайдаланып шөкемлестириў мақсетке муўапық болады. Бунда биринширде; балалар өзлериниң жеке минез-қулықларын қәлиплестирип, социаллық тәжирийбесин байытып барады ҳәм ҳәр қандай жағдайда да бала өзиниң социаллық тәжирийбесине таянып ис көре алады.

Екиншиден; мәнисли билим алыўда бала хызметин белгилеп бериўши келешек модели көринислерипайда болады ҳәм өз ҳәрекетлерине баҳа бериў фундаменти ҳәмде өз хызметин шөлкемлестириўдиң улыўма өлшемлериниң усылларын пайда етеди.

Солай етип, киши мектеп жасындағы балалардың жеке универсал оқыў ҳәрекетлери, балаларда оқыў-мотивациясының раўажланыўын тәмийинлейди.

Әдебиятлар:

1. Нишонова З . Психик тараққиёт диагностикаси Т., ТДПУ. 2004.

2. Асмолов, А.Г. Теория формирования и развития универсальных учебных действий / А.Г. Асмолов. - М.: Просвещение, 2011.

MADANIYATNING INGLIZ VA QORAQALPOQ MAQOLLARIDA AKS ETISHI (lingvomadaniy tahlil)

Sarsenbaeva Z.J. *- Tayanch doktorant, Ajiniyoz nomidagi NDPI*

Zamonaviy dunyoda globallashuv jarayonlari xalqaro munosabatlarning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va diplomatik darajalarda rivojlanishiga yordam beradi va xorijiy tillarni oʻrganishda muhim oʻrin tutadi. Talabalarning madaniyatlararo kompetensiyasini shakllantirish chet tillarini oʻrganish jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Madaniyatlararo kompetensiyani oʻrgatish jarayonida oʻquvchilarning ijtimoiy-madaniy bilimlari shakllanadi. Chet tillari madaniyatini, ham ona tili madaniyatini oʻrganish talabalarni haqiqiy madaniyatlararo muloqotga muvaffaqiyatli tarzda tayyorlashga yordam beradi va ularga nafaqat farqlarni koʻrish, balki bu ikki madaniyatning umumiy xususiyatlarini topish imkonini beradi. Rivojlanayotgan lingvomadaniy kompetensiyalar qoraqalpoq va ingliz tillarining grammatik tuzilish sirlari bilan singdiriladi, nutqdagi qoidalar qonuniyatlarini tushuntiradi, gaplar tuzish mexanizmini oʻrganadi. Ongli miqyosda talabalarning til kompetensiyalari ularning til koʻnikma va malakalarini tashkil etishning zaruriy shartiga aylanadi. Ba’zi boshqa hollarda, matn shu qadar aniq metaforik boʻlib, maqolning shakli va ma’nosiga murojaat qilmasdan ma’noni aniqlash mumkin, bunga misol sifatida quyida qoraqalpoq va ingliz tillarida qoʻshimcha misollar keltirilgan:

1. *Appearances deceive; the cover is not the best guide to the book – Sırtqı kórinis aldamshı, Sırtı pútin, ishi tútin* [3: 257].

2. *These sparks will start a fire – Bul ushqınlar órtti keltirip shıǵaradı* [2: 261].

3. *You have lived in the wood all your life and so you cannot see the trees – Siz ómir boyı toǵayda jasadıńız, hám sonıń ushın tereklerdi kóre almaysız* [3: 262].

Majoziy elementlar sifatida qaralishi mumkin boʻlgan elementlar, toʻgʻrirogʻi, ulardan yaratilgan tasvirlar majoziy ma’noda talqin qilinishi mumkin, shunda ma’no paremik ma’noga murojaat qilmasdan oʻrnatiladi, ammo oldingi ma’no bir-biriga mos keladi. Rushdiy oʻzining yuqorida keltirilgan obrazlarini talqin qilishda oʻquvchini qay

darajada aniq maqollarga havola qilganiga hayron boʻlishimiz mumkin. Buni ehtiyotkorlik bilan baholash kerak, masalan, paremik parchada bir nechta "*Tashqi koʻrinish aldamchi*" (*Appearances deceive vs. Appearances are deceptive – Sırtqı kórinis aldamshı*) belgisi mavjud, ya'ni, bu esa "*You can't judge the book by its cover – Kitobni muqovasiga qarab baholay olmaysiz – Sırtqı kóriniske qarap baha berme*" maqoliga uning muqovasiga ishora qilishi mumkin. Yana boshqa ikkita holatda maqollarni aniqlash: "*Every spark adds to the fire –Kichkina uchqundan katta olov hosil boʻladi",* koʻp jihatdan talabaning maqollarni bilishi va qobiliyatiga bogʻliq. Keyin bu parchalarning maqollarga havola sifatida aniqlanishi, albatta, tegishli boʻlaklarning semantik talqiniga ta'sir qiladi. Ma'no matnning majoziy tekisligida, shuningdek, maxsus paremik tekislikda yoki parallel ravishda qurilgan. Biroq, koʻrib chiqilayotgan kontekst metafora boʻlishi shart emas. Ma'no tasviriy boʻlmagan til va tilning kompozitsion qoidalari orqali yetkaziladi:

1. Yes, and words are not deeds, Solanka allowed, moving off fretfully – Awa, hámde sózler menen jumıs pitpeydi, Solanka ruxsat berdi, qapa bolıp ketti [1: 66];

2. *But before blood has its day, I shall take wing ... – Biraq kúnim jetpesten burın men qanat baylayman ...* [4: 226].

Yuqoridagi birinchi misolda Rushdi oʻquvchini Solankaning paremik fikrlariga va oxir-oqibat, "*Actions speak louder than words – Harakatlar soʻzlardan koʻra yaxshiroq*" ma'nosiga ishora qiladi va bu jarayonda personajning ruhiy paremik leksikasi operatsiyalarini, shu jumladan paremik shakllarning ishoralarini ham u yerda saqlangan maqollarning mazmuniga koʻra ochib beradi. Paremik ma'no hech qanday tarzda yoʻqolmaydi, balki oddiygina boshqa yuzaki shaklga ega boʻladi, bu jismoniy shakl emas, balki faqat tasavvur qilish mumkin bolgan ma'no sanaladi. Rushdiy bu majoziy ma'noni "*oilaviy rishtalar*" degan boshqa bir hikmatli "*Blood is thicker than water – Qon suvdan quyuqroq*" degan maqol tufayli beradi, uni hikoyachi jang oqibatlarini tasvirlashda ishlatadi. Yuqoridagi misollardan koʻrinib turibdiki, paremik oʻzgarishlar har doim maqolning semantikasi bilan bogʻliq. Matn hosil qiluvchi funktsiyalarni bajarishdan tashqari, koʻp hollarda ular ma'lum ma'nolarni ifodalash uchun kiritiladi.

Shuningdek, maqol va matallar xalq ijodiyotining eng qadimiy janridir. Qadim zamonlardan beri odamlar zerikarli va murakkab tushuntirishlarsiz aniq va ixcham shaklda koʻrsatmalarni keyingi avlodlarga etkazish zarurligini his qilganlar. Har bir ibora maqolga aylana olmaydi, balki koʻpchilikning fikriga, turmush tarziga mos keladigan maqol – bunday naql asrdan asrga oʻtib, ming yillar davomida mavjud boʻlishi mumkin. Ingliz xalqining maqol va maqollarini koʻrib chiqish va tahlil qilish orqali ularning madaniyati va mentalitetiga xos boʻlgan ba'zi xususiyatlarni aniqlash mumkin. Ingliz xarakterining birinchi va, ehtimol, eng aniq xususiyati – bu oʻzini oʻzi boshqarish, ma'lum darajada sovuqlik va izolyatsiyaga oʻxshaydi [5]. Oddiy ingliz notanish odamga oʻzi haqida suhbat talab qiladigan narsadan tashqari hech narsa aytmaydi. Qoraqalpoq xarakterining bir xususiyati shundan iboratki, u suhbatga chorlovchi, qiziquvchanlik bildiruvchi, biroz qaysarlik, toʻgʻrisoʻzlik, va samimiyat koʻzga tashlanadi. Ingliz tilining oʻzida haddan tashqari soʻzlashuvni qoralaydigan va tinglash va xulosa chiqarish qobiliyatini maqtaydigan bir qator iboralar mavjud:

1. Tattler is worse than a thief – Kóp sóz eshekke júk;

2. Hear much; speak little – Kóp tıńla az sóyle;

3. A man of words and not of deeds is like a garden full of weeds – Kóp sóz benen jumıs pitpeydi (Til menen oraq orıp bolmas);

Bolalarni tarbiyalash masalasida ham inglizlar qattiqqo‘l bo‘lishadi. Ular mehr, sevgi va muloyimlikning haddan tashqari namoyon bo‘lishi bolaning xarakteriga zarar etkazishi mumkinligiga ishora qiladi. Masalan: “*Spare the rod and spoil the child*”. Bu maqol qoraqalpoq kontekstida ham topiladi, masalan: “*Qamıstı bos uslasań qolıńdı kesedi*”.

Xulosa sifatida, ko‘rib turganimizdek, ingliz tilida xalq mentaliteti, turmush tarzi va madaniyatining eng muhim xususiyatlarini ifodalovchi maqol va matallar keng tarqalgan, va bunday ma’noni anglatuvchi maqollar qoraqalpoq kontekstida ham topilishi mumkin. Ularni o‘rganish talabalarning nafaqat so‘z boyligini kengaytirish, nutqini jonli, tabiiyroq qilish, balki xalqning ruhini, madaniyatini his qilishimizga ham yordam beradi. Shunday qilib, yuqoridagilarni umumlashtirgan holda aytishimiz mumkinki, maqollar milliy madaniy xususiyatlarni aks ettiradi. Haqiqatan ham maqollar hikmatning mohir tashuvchisiga aylanadi. Maqollar ijtimoiy muhitdagi personajlar uchun ko‘rsatma bo‘lib, voqelikni, shuningdek, odamlarning munosabatini tasvirlashda mos vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rushdiy, Salmon. G‘azab. Nyu-York: Random house. 2001;
2. Rushdiy, Salmon. Uyat. London: Vintage. 1995a;
3. Rushdiy, Salmon. Shaytoniy oyatlar. London: Vintage. 1998;
4. Rushdiy, Salmon. Yarim tun bolalari: London: Vintage. 1995b;
5. Zimovets N.V. Ingliz maqollari va maqollarining kelib chiqishi haqidagi. URL: http://www.albatranslating.ru/index.php/ru/articles/2013/710-zimovetsmatveeva.html (28.02.2017).

ШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Шермухамедова М. М. *- преподаватель математики 196 Ташкентской школы*

Совершенствование школьного образования в Узбекистане чрезвычайно важно в условиях цифровой экономики. Основы цифровой экономики должны закладываться еще в школе и при этом роль математики огромно. Многие школьники, не удовлетворяясь школьным учебникам, участвуют в платных курсах по математике и программированию. Сейчас существует большое количество курсов, которые может найти любой школьник в сети «Интернет». Для выявления талантов у школьников целесообразно ввести уроки по математике и программированию в игровой форме, который будет способствовать лучшему пониманию многих разделов математики.

Нужно помочь ученику адаптироваться и получить востребованные в XXI веке необходимые навыков по изучению математических дисциплин. Если это будет заложено в школе, то после окончания школы можно сформировать

нового современного человека. Важно реализовывать потребности ученика сегодня, внимательно прислушиваться к нему. Как показала практика, школьник быстрее учителя осваивает цифровые технологии, быстрее осваивает те или иные программы.

Как показали исследования, необходимо разработать условия цифровизации школьного образования, которые надо реализовывать в рамках взаимодействия бизнеса и государства.

Вариативность образовательных школьных программ, повышение роли педагогов в цифровом образовании, интеграция существующих на рынке решений для создания цифровой образовательной платформы для школьников, а также использование компетенций для развития инфраструктуры школьного образования Узбекистана чрезвычайно важна.

Учитель может давать задания на уроке устно или в письменном варианте, но может и через он-лайн. Как показала пандемия, учителям, так и школьникам понравится такая система, так как легче проверять домашние задания, можно вести диалог с учениками. Учителям станет легче готовиться к уроку. Детям же интереснее работать с «цифрой», и они выполняют домашние задания быстрее, что позволяет лучше освоить предмет. Цифровизация не вредит образованию и как образовательный инструмент помогает школьникам лучше осваивать предмет. На этом этапе развития цифровизации школьник обрабатывает информацию, поученную в школе, и перерабатывает её, с учетом полученных знаний по другим дисциплинам.

Цифровая экономика будет занимать основную позицию в школе, а в дальнейшем будет оказывать значительное влияние на её развитие. Цифровизация школьной системы является приоритетным направлением государства, а цифровая экономика – прорывная технология в системе устойчивого развития среднего образования. Внедрение цифровых образовательных платформ не только оптимизирует учебный процесс, но и это и большая работа по освоению цифровых платформ. Так как школьники, уже понимают гаджеты, и компьютеры, то их родителям и учителям придется приложить некоторые усилия для освоения электронных сервисов. Упражнения в электронном «Яндекс - Учебнике» дает возможность лучше подготовиться, например, по математике, физике и т.д. Встает вопрос, как школьникам, так и учителям подготовится по новым дисциплинам в школе в условиях цифровизации?

Цифровые инструменты способны сделать обучение более удобным и эффективным, а главное, с их помощью учитель может задавать школьникам индивидуальные домашние задания, что повышает качество учебного процесса, помогает лучше раскрыть способности каждого школьника, для этого имеются ряд программ.

Технология *EdTechSoftskills* дает возможность школьникам полное погружение в школьную программу по метематике и информатике. Очень важно, что опыт обучения по он-лайн показал школьникам, что компьютер это не только «мультики и игры», но еще и возможность учиться по тем или иным школьным предметам в игровой форме. Считаем, что необходимо готовить будущих ИТ-

специалистов со школьной скамьи и для этого, в рамках школьных программ, готовить учебники по ИТ, где школьники смогут программировать по методикам, разработанным совместно с лидерами ИТ-рынка. Но даже при содействии школы еще не скоро можно удовлетворить потребности растущей цифровой экономики в полном объеме в общеобразовательных учреждениях.

Цифровая экономика, базирующаяся на цифровых технологиях, предполагает новый способ технологического производства, требующий новых специалистов – преподавателей.

К современному школьнику предъявляют ряд основных требований:

1. IT- грамотность: необходимо формирование у школьников цифровых компетенций и использование информационно- коммуникативных технологий в школе.

2. Языковая мобильность: школьник должен овладевать разными иностранными языками, для этого требуется профессионально подготовленный преподавательский состав и при этом компьютерные обучающие программы по иностранному языку необходимы для школьников.

3. Желание учиться. Мотивационная составляющая в современном мире выражает способность и готовность к учению, и обучение играет ведущую роль в развитии личности, в том числе и компьютерное самообразование. Высокая мотивация формируется, когда школьник находится в поисках за удовлетворение своих потребностей в творчестве. В Концепции «Индустрия 4.0» формированы методы непрерывного обучения, способного обучаться на протяжении всей своей жизни человека.

Двухкомпонентная система подготовки специалистов в Германии по программе «Индустрия-4.0» дала хорошие результаты. Наличие специалистов с навыками работы в сфере высоких технологий - это один из решающих факторов, который позволил немецкой индустрии стать мировым лидером. И в том, что эти специалисты появились, огромную роль сыграла двухкомпонентная система профессионального обучения, с хорошей школьной программой. Эта система стала краеугольным камнем немецкого производства и «секретным оружием» стремительного экономического роста Германии, что способствует и теоретическая подготовка в школе.

Согласно Постановлению Президента Республика Узбекистан «Концепция комплексного социально-экономического развития Республики Узбекистан до 2030 года». Концепция отвечает принципам и задачам Целей Устойчивого Развития Республики Узбекистана определенных на период до 2030 года . Для достижения указанных целей в Концепции определены ряд приоритетных задач и ключевые направления их реализации [1, с.1-4].

В общем в среднем специальном образовании необходимо уделять внимание на цифровизацию, кроме того, необходимо обеспечить во всех школах односменную учебу. Необходимо строительство и реконструкция зданий существующих школ с расширением их мощностей.

Список используемой литературы

1. Постановление Президента Республика Узбекистан «Концепция комплексного социально-экономического развития Республики Узбекистан до 2030 года» NID-8839.

ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

Карлыбаева Г.Е. *– педагогика фанлари доктори (DSc),*
Физика ўқитиш методикаси кафедраси профессори,
Бекмуратова У., Бекмуратова М., Алиева Р. *– 1-курс*
магистрантлар Нукус ДПИ, Нукус шаҳри.

Бугун республикамизга замонавий билим ва касб-ҳунарни эгаллаган, мустақил фикр юритиб, ҳар томонлама асосланган қарорлар қабул қилишни ҳаётий зарурият деб биладиган баркамол ёшлар керак. Шундай экан, таълим самарадорлигини оширишда инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш, таълим сифатини оширишнинг янги услуб ва шаклларини ишлаб чиқиш ҳамда ўқув жараёнига татбиқ этиш, улар асосида дарслик, ўқув қўлланма, услубий тавсиялар, ишланмалар, дастурлар ва кўрсатмаларни тайёрлаш, шу тариқа талабаларда фикрлаш, ижодий қобилият, касбий маҳорат кўникмаларини ривожлантириш каби вазифаларни амалга ошириш лозим.

«Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси»да «… узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ, юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш» белгилаб берилди [1. Б.25]. Давлатимизнинг ўзига хос ва мос тараққиёт концепциясини амалга оширишда ёшларнинг мустақил фикри, дунёқараши ва интилишларини миллий ғоя мақсадлари билан уйғунлаштириш асосида йўналтириш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, мазкур жараён технологик ёндашувни талаб этади.

Бу вазифаларнинг ҳал қилиниши, ўз навбатида, дарс машғулотларини инновацион таълим технологияларидан фойдаланиб ташкил этишни талаб этади. Чунки, бу фаолиятнинг замонавий педагогик имкониятлари анъанавий таълим бериш имкониятларидан бир қанча кўрсаткичлари бўйича устун туради.

Инновацион таълим технологияларидан фойдаланганда ўқитувчи ва талаба ўртасида ўзаро муносабатнинг юқори даражаси кузатилади. Бундай ўзаро муносабат, одатда у ёки бу муаммони қандай ҳал қилиш ва таклиф этилган ечимнинг қанчалик мақбуллигини муҳокама қилиш шаклида юз беради.

Инновацион таълим технологияларининг мақсади фақат билим бериш билан эмас, балки талабаларни берилган топшириқларга жавобни мустақил топиш малакаларига одатлантириш билан боғлиқдир. Бу технологиялар масалалар ва ўзаро муносабат турларининг кенг ҳажмини қамраб олади ҳамда ўқитувчиларнинг асосий билим бериш манбаи ҳисобланади.

Шу тариқа инновацион таълим технологиялари интеллектуал мустақиллик ва барча ўқитувчилар учун зарур бўлган малакаларни акс эттирувчи билим бериш маҳоратини ривожлантиради. Шундай экан, ўқитувчи ўз мутахассислигидан қатъи назар, билимдон, инновацион таълим технологияларини пухта эгалланган ва уларни дарс машғулотлари жараёнига қўллай оладиган бўлиши керак.

Инновацион таълим технологиялари ёрдамида ўқитувчи фанни ўргатиш, билим бериш, касбий маҳорати, педагогик тажрибаларини ошришда қуйидаги талабларни бажариши лозим:

1. Машғулотларда ўқув материалларини ўзлаштириш режаси ва конспектларини турли хил шаклларда тузиш.

2. Инновацион таълим технология тамойиллари асосида машғулотни, билим беришни ташкил этиш.

3. Талабаларни олдиндан амалий машғулотлар мавзулари бўйича тарқатма материаллар билан таъминлашга эришиш.

4. Электрон дарсликлардан фойдаланиш.

5. Уларга ўзини ўзи баҳолаш учун шарт яратиб бериш.

6. Уларни кичик гуруҳларга бўлиб, мустақил ишлашга ўргатиш.

7. Талабалар мустақил ишлашини илмий-услубий жиҳатдан ташкил қилиш.

8. Жуда қизиқувчан, интилувчан талабалар билан уларни қизиқитрган мавзулар бўйича қўимча дарслар ташкил этиш.

9. Машғулотларни баҳс-мунозара шаклида олиб бориш, мавзулар бўйича талабаларнинг танқидий фикрлашини ривожлантирувчи тест вариантларини тузиш, машғулот саволларига жавоблар бериш, таҳлилий ёндашув асосида реферат ёзиш.

10. Аниқ белгиланган ўқув мақсадларига эришишга йўналтирилган машғулотлар таркибини аниқлаш.

11. Ижодий тафаккурни ривожлантирувчи ахборотларни йиғишнинг «синквейн», ахборотларни кенгайтиришнинг «кластер», матн билан ишлашнинг «инсерт», ижодий тафаккурни ривожлантиришнинг «мунозара», таққосланадиган иккиламчи маълумотларни универсал график ташкил этувчилари «кубик», «ТРИЗ» тадқиқотчилик масалаларни ечиш технологияси, «Т-чизма» ижобий ўзаро боғлиқлик, индивидуал ҳисобот, шахслараро муамала кўникмаларини ўстирувчи «Зиг-заг» усуллари кабилардан фойдаланиш.

12. Талабалар билимини оғзаки, ёзма ва тест усулида назорат қилиш, кўпроқ фикрлашни ривожлантирувчи очиқ тест, тўғри кетмакетлкини белгилаш, мувофиқликни аниқлаш каби тестлардан фойдаланиш.

13. Талабалар руҳини кўтариш учун ишоралар, илиқ сўзлар билан миннатдорчилик ва илтифот кўрсатиш [3. Б. 115-117].

Бу борада замонавий дарс мезонлари ва белгилари хусусида фикр юритилганда шу нарса аниқки, дарс давомида ўқитувчи ва талаба ўзаро фаол муносабатларга асосланган бўлади.

Дарс давомида талабалар қизиқиш, хоҳиш ва ақлий фаоллик асосида юксак муваффақиятларга эришадилар. Айниқса, талабанинг шахсиятини ривожлантиришга уларнинг ўзини ўзи бошқара олишига кенг йўл очилади.

Талабалар дарсда вақтдан унумли фойдаланишга ўрганадилар ва ўқув материалларини тушунарли тарзда қабул қилади ҳамда назария ва амалиётнинг ўзаро боғлиқлигига кўра фаолият кўрсатишга одатланади. Энг муҳими ўқитувчи ҳамда талабанинг фаолияти педагогика ва психологиянинг энг сўнгги ютуқларига таянган ҳолда амалга оширилади.

Ўқитувчи ва талабанинг ташаббускорлиги, ижодкорлиги таркиб топади. Ўз ўрнида дарснинг тузилиши ҳам такомиллашади, ўқув жараёни ранг-баранг бўлиб, ўқув мақсадлари ҳам шунга кўра аниқ бўлади. дарснинг юқори савияда ўтказилишига эришилади.

Дарсга қўйиладиган дидактик талабларга кўра, ўқув мақсадлари аниқ бўлиши, дарс босқичларининг кетма-кетлиги эса ривожлантирувчи таълим-тарбиявий мақсадларни таъминлашга хизмат қилади. Бунда таълим мазмунини аниқлаш, уни ўқув дастурлари, стандарт меъёрларига мослаш, талабаларнинг тайёргарлиги эса дарс жараёнига мос келишига алоҳида эътибор берилади.

Инновацион таълим усуллардан фойдаланиш талабаларнинг фаол инсон сифатида шаклланишига кенг йўл очади. Фаол инсон мустақил ижодий фикрлаш қобилиятига эга бўлиб, аниқ мақсадга йўналтирилган ижодий, амалий яратувчанлик фаолияти билан шуғулланади, ҳамкорликда самарали фаолият кўрсатади. Қўйилган вазифаларни ҳал этишда эса ҳаракатларни бирлаштирувчи сифатида интерфаол тартибда ишлай олади ва жуда яхши натижаларга эришади [2. Б. 228-229].

Ўқув меҳнатини ташкил этишнинг инновацион усулларидан келиб чиқган ҳолда талабаларни эркин фикрлашга ўргатишда қуйдаги вазифаларни белгиладик:

- талабаларни ўқув фаолиятини ташкил қилишнинг турли шакллари, жумладан инновацион дарс шакллари билан таништириш;
- талабаларни гуруҳ ва жамоларда ишлаш технологияларига ўргатиш;
- талабаларни ўқув фаолиятининг ноанъанавий шаклларини ўтказиш алгоритми билан таништириш ва конференция, лойиҳалар ҳимояси, мунозара, ролли ўйин ва шаклларни ўтказишга ўргатиш.

Шундай қилиб, ўқитувчи юқоридаги талабалар ҳамда инновацион таълим технологиялари асосида дарс машғулотларини ташкил этса, талабаларнинг фаоллиги ошади, фикрлаши, ижодий тафаккури кучаяди, муаммолар ечимининг энг мақбулини танлаш фаолияти мустаҳкамланади, айниқса, билим олишга бўлган интилиши янада ошади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ни Фармони. –Т.: «Адолат». 2017. –Б. 25.

2. Карлыбаева Г.Е. Инновацион технологиялардан бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда фойдаланиш // Ўзбекистон Миллий университети хабарлари. – Тошкент, 2018. –№1/3. – Б. 228–229.

3. Карлыбаева Г.Е. Таълимга инновацион технологияларни жорий этиш тамойиллари // Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. – Нөкис, 2018. – №4. – Б. 115–117.

ÓSPIRIMLIK DÁWIRINDEGI OQIWSHILARDIŃ OQIWǴA BOLǴAN QIZIǴIWSHILIǴIN ARTTIRIWDA SOCIAL ORTALIQTIŃ TÁSIRI

Matkarimova M.A. *- Psixologiya kafedrası doktorantı*
Ájiniyaz atındaǵı NMPI, Nókis qalası.

Házirgi kúnde tez pát penen rawajlanıp baratırǵan jámiyette balalarımızdı ilimli, ziyrek, hár tárepleme rawajlanǵan jetik insan qılıp tárbiyalaw áhmiyetli waziypa sanaladı. Bunda eń aldı menen shańaraq ham mekteptegi tálim-tárbiyanıń ornı ayrıqsha ekenligin atap ótiwimiz kerek. Sebebi balanıń bilim dárejesi, mádeniyatı, ózin uslap tutıwı, bugingi kunge kóz-qarası, shańaraq hám mektepteǵı tárbiyaǵa baylanıslı. Mektep jasındaǵı balalar tárbiyasına itibar qaratıw, ásirese óspirimlik dáwirindegi oqıwshılırdıń bilim alıwı, sabaqlıqlardı nátiyjeli ózlestiriwi, kásipke baǵdarlaw, óner úyretiw búgingi kún talaplarınan biri. Solay eken óspirimlerde oqıwǵa bolǵan motivaciyasın rawajlandırıw aktual mashqalalardan biri esaplanadı.

Óspirimlik balalıqtan er jetiwge ótiw dáwiri bolǵanlıqtan fiziologiyalıq hám psixologiyalıq jaqtan ózine tán ózgeshelikleri menen xarakterlenedi. Bul dáwirde balalardıń ósip rawajlanıwı júda tezlesedi. Jańalıqlarǵa qızıǵıwshań, ómirge talpınısı kúshli, xarakteri qáliplesetuǵın dáwir esaplanadı.

Óspirimlerdegi eń tiykarǵı ózgesheliklerdiń biri-ǵáressiz bolıwǵa umtılıw, óz-ózine isenimnin artıwı, shaxsıy qádir-qımbatın qorǵawda júzege keletin er jetkenlik sezimi menen kózge taslanadı. Óspirimler úlkenler menen ózin salıstırǵanda hesh qanday parıqtı sezbeydi hám ózlerin bala emespen dep esaplaydı. Óspirim ele er jetiw, úlkeyiw sezimin de tolıq ańlap jetpeydi, onıń er jetkenin basqalar tárepinen tán alınıwın qáleydi. Bunday talap yaki qaweterleniw óspirimlik dáwirinde shaxs sıpatında rawajlanıw ushın ahmiyetli. Bul óspirimniń kóz-qaraslar, múnásibetler hám normalardı ózlestiriwde kórinetuǵın aktivligin qollap quwatlaydı. Bul dáwirde óspirim balalar ózlerin úlken adam bolǵanday sezinedi. Ózinin ósip rawajlanıwına qaray olar úlken bolıp qaldım dep oylaydı. Óz qálew hám tileklerin ámelge asırǵısı keledi, biraq qálewler menen imkaniyatlar bir-birine mas kelmeydi. Sebebi óspirim sociallıq jaqtanda psixikalıq rawajlanıwda da tolıq er jetpegen, óz imkaniyatların ele bahalay almaydı.

Bul dáwirde mekteptin tásir etiw motivaciyası páseyip, átirap álemge, qorshagan ortalıqqka bolǵan qızıǵıwshılıǵı artadı, óz teńlesleri menen qarım-qatnas ornatıw tileginin keskin kusheyiwi menen parıqlanadı. Bul dáwirdegi oqıwshılarǵa natiyjeli bilim beriw jolları, motivleri bar bolıp jaqsı oqıw óspirimniń ózine de baylanıslı. Óspirimniń oqıw xızmetin motivaciyalawdaǵı ózgesheliklerdiń biri bul qızıǵıwshılıqtın keńligi, hár túrliligi hám anıqlılıǵınıń ósip barıwında. Sebebi, óspirim ushın qıyınıraq isler qızıq boladı. Óspirimler dóretiwshilik islerine de júda qızıǵadı hátte ózi shólkemlestirgen isleri menen ózinin qanday isler qolınan keletinin kórsete aladı. Oqıw motivaciyası hám mekteptegi úlgeriw haqqında aytqanda, biliw processi jaqsı rawajlanǵan oqıwshılar bilim alıwda da joqarı kórsetkishlerge iye boladı. Olar qıyın jaǵdaylarda da oqıwǵa degen qızıǵıwshılıǵın saqlap qaladı. Bunday oqıwshılar oqıwǵa itibarlı hám jetiskenlikke erisiwge beyim boladı. Tómen ózlestiriwshi oqıwshılar ózinin oqıw motivaciyaların tolıq ańlap jetpeydi. Olardı bilim alıw mazmunı ózine tartadı, biraq biliwge degen umtılıs joqarı bolmaydı. Bunday oqıwshılarda «mashqalalardan qashıw» motivi bolıp, alǵa umtılıw darejesi de tomenligin koremiz.[1.116].

Bul dáwirdegi oqıwshılarda ǵalaba xabar qurallarınıń da tásiri kushli. Sebebi, házirgi kúnde informaciya, texnika tez pát penen rawajlanıp atırǵanlıqtan balanıń sana-sezimine kúshli tásir jasaydı. Ásirese balanı oqıwdan shalǵıtıp itibarın tez tartıwshı hár túrli kompyuter oyınları tálim alıwga, tárbiyasına belgili dárejede tásir eteri sózsiz. Ata-analar óspirimniń kompyuter aldında qanday oyınlarǵa waqtın kóbirek ajiratıwına itibar beriwi kerek. Kompyuter oyınları óspirimniń shaxs sıpatında qáliplesiwine tásiri máselesi psixologiyalıq va pedagogikalıq xarakterdegi mashqala sıpatında qaraladı. Kompyuter oyinlarına hádden tısqarı beriliw óspirimniń minez-qulqına, motivaciyasına, emocional jaqtan unamsız ózgerislerge, mekteptegi oqıw qábiletiniń páseyiwinde, fizikalıq jaqtan rawajlanıwda izde qalıwında kórinedi. Basqa adamlar menen, ásirese shańaraq aǵzaları arasındaǵı qarım-qatnasta mashqalalarǵa dus keledi.[2.83.].

Óspirimler ushın shańaraqtaǵı jaǵımlı atmosfera, birgelikte sáwbetlesiw olardıń pikir, usınıslarınıń inabatqa alınıwı, shaxs sipatinda húrmetleniwi ózine hám shańaraq aǵzalarına bolǵan isenimdi qáliplestiredi. Sonlıqtan, balalardıń bilim alıwında tálim-tárbiyanı maqsetli túrde basqarıw imkaniyatlarınan keń paydalanıp ǵalaba xabar quralların tańlawda járdem beriw, radio hám televideniyedegi kórsetiwlerdiń mazmunı menen birgelikte tanısıw, pikir almasıw lazım. Bizin pikirimizshe, óspirimlerge ustaz hám ata-analar kerekli informaciyalardı tańlawǵa járdemleskeni, jol-joba bergeni maqul.

Rus psixologı R.Nemov shańaraq aǵzaları ortasındaǵı múnasibetlerdi tórtke bólip kórsetken. Yaǵnıy psixofiziologiyalıq múnasibetlerge-biologiyalıq rawajlanıwdı, psixologiyalıq múnasibetlerge-isenim, óz-ara ǵamxorlıq, emocional qollap quwatlaw, sociallıq múnasibetlerde rollerdiń bólistiriliwi shańaraqtıń materiallıq tárepten qaramlıǵı, sondayaq munasibet basqıshlarında-avtoritet, basshı, boysınıwshını óz ishine aladı. Mádeniy múnásibetlerge úrp-ádet hám isenim, shańaraq ishinde baylanıs hám múnasibetlerdi óz ishine aladı.[3.]

Ulıwma alǵanda óspirim jaqsı tálim alıwı, keleshekte jetik maman ózinin qádir qımbatın ańlagan shaxsqa aylanıwı ushın birinshi náwbette mekteptegi ustazlar hám ata-analar teńdey juwapker. Mektep balanıń sociallıq rawajlanıw, bilim alıw tárbiyalanıw, ortalıǵı bolıp balanıń erteńgi kúnin belgileydi. Ol jerdegi ortalıq, tálim-tarbiya, átiraptaǵı insanlar albette óspirim psixologiyasına tásir jasaydı.

Juwmaqlap aytqanda óspirimlerdiń oqıwǵa bolǵan motivaciyasın qáliplestiriw olardaǵı social motivlerdiń rawajlanıwın óz ishine aladı. Óspirimler mektepte alǵan bilimleri olarǵa qay jerlerde paydalanıwǵa bolatuǵının túsiniwi, olar qanday social mútájliklerdi qanaatlandıratuǵının ańlaw, pánlerdi úyreniwdiń áhmiyetin biliwi kerek. Biz úlkenler bilimniń paydalı ekenligin ómir boyı kerekligin aqıllı hám bilimli bolıw maqul, degen pikirdi qollap, oqıwshınıń qálbinde tálimniń qádirine gúman qaldırmawımız kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Emeleva. O.S. Razvitiya shkolnoy motivacii u podrostkov. Vestnik KGU. Kurgan: 2017. 116 b.
2. Rıjenko. S.K. Psixologicheskoe vozdeystvie na igrovuyu kompyuternuyu zavisimost mladshix podrostkov. Dissertaciya 2009. 83 b.
3. Nemov R.S. Psixologiya obrazovaniya.-Moskva:Vlados.2003. 403 b.

FIZIKADAN LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH

Matjanov N.S. *– p.f.f.d (PhD), dotsent,*
Bazarbaev Z., Janabaev I. *– 1-kurs magistrantlar*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Bugungi kunda ta’lim mazmunini isloh qilish natijasida oliy ta’lim muassasalarida “Fizika” fanini o‘qitish metodikasin yangilash ehtiyoji tug‘ildi. Shu asosda innovatsion texnologiyalari ta’limga kirib keldi. Ular mazmuniga ko‘ra ko‘pqirrali bo‘lib, darsning mazmuni va maqsadidan kelib chiqib tanlanadi. Fizika fani o‘qituvchilarning fizika o‘qitish metodlarini yaxshi bilishi o‘qish jarayonini samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Laboratoriya ishi amaliy tayyorgarlik shakllaridan biri bo‘lib, didaktikada o‘qitish shakli va metodi sifatida qaraladi. “Laboratoriya” atamasi lotinchadan “labor” – mehnat, ish, qiyinchilik, “laboro” – mehnat qilmoq, harakat qilmoq, tashvish chekmoq, qiyinchiliklarni yengib o‘tmoq degan ma’noni anglatadi. Laboratoriya ishlari ilmiy va kundalik turmushdagi masalalarni hal qilishning ilgari ma’lum bo‘lmagan yo‘llari va vositalarini izlab topish bo‘yicha aqliy hamda jismoniy harakatlarni qo‘llash bilan bog‘liq mashg‘ulotdir [3].

Laboratoriya ishlari o‘quv fani asoslarini chuqurlashtirilgan holda o‘rganishga, o‘qitishning eng yangi texnik vositalarini qo‘llash bilan tajriba o‘tkazishning zamonaviy metodlari va ko‘nikmalarini egallashga mo‘ljallangandir. Laboratoriya mashg‘uloti oldida turadigan vazifalarga bir qator mualliflar talabalarning dunyoqarashini kengaytirish, ularning o‘quv faniga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish, shuningdek, murakkab bo‘lmagan ijodiy tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirishni ham kiritishadi.

Innovatsion ta’lim texnologiyalarning asosi pedagog va ta’lim oluvchilarning belgilangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlagan texnologiyalarga bog‘liq. O‘qitishda asosiy e’tibor fizika fanining asosiy omillarini, tushunchalarini, qonunlarini, nazariya va metodlarini o‘rganishga, ta’lim oluvchilarning fizik hodisalarni, tajriba natijalarini, asbob-uskunalarning ishlashini tushuntirishda bilimlarini mustaqil qo‘llashiga qaratiladi. Ta’lim oluvchilarning “Fizika” fani bo‘yicha bilim va malakalarni egallaganliklari og‘zaki savol-javob, laboratoriya ishlarini bajarish, fizik hodisa, tajriba, tushuncha va qonunlarni tushuntirishi orqali baholanadi.

Laboratoriya mashg‘ulotlarining innovatsiyaviyligi quyidagilar bilan shartlanadi:

1. Rivojlantiruvchi va o‘qitish maqsadlarining ro‘yobga chiqarilishi, ularning tarmoq tayyorgarligi fanlari bo‘yicha o‘qitish vositalarini loyihalashtirish, tuzish va ishlab chiqish sohasida bo‘lajak fizika o‘qituvchilarda umumiy va kasbiy kompetentsiyalar shakllantirilishiga yo‘naltirilganligi.
2. Muammoli – rivojlantiruvchi o‘qitish metodlarini, shuningdek, pedagogik texnika tamoyillari va usullarini tanlab olish va ularni ro‘yobga chiqarish.
3. Mashg‘ulotda mustaqil ishni, unga tayyorlanishni tashkil etish.
4. Metodik mahoratni egallash darajasini tahlil qilish va uning metodik refleksiyasini amalga oshirish [1].

Pedagog olimlar tomonidan laboratoriya mashg‘ulotlarini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu tadqiqotlar zaminida muammoli ta’lim texnologiyalari alohida o‘rin tutadi.

Tayyor javobi bo‘lmagan, o‘rganish, tadqiq etishni talab qiladigan nazariy yoki amaliy masala muammo hisoblanadi.

Muammo yunoncha “problem” so‘zidan olingan bo‘lib, “vazifa”, “topshiriq” degan ma’noni anglatadi [3]

Darsni muammoli tarzda tashkil qilish uchun birinchi galda ta’lim oluvchilar bahs-munozara yuritishga, fikrlarini erkin bayon etishga, tanqidiy munosabat bildirishga tayyor bo‘lishi lozim. buning uchun qo‘yiladigan muammolarga bog‘liq bo‘lgan tushunchalar yuzaga keltiriladi. So‘ngra muammoga aniqlik kiritilib, ma’lum xulosalar chiqariladi. Bu jarayon fikr-mulohazalarda ifodalanadi.

Muammoni hal etish jarayonida ta’lim oluvchilarning faol ishtirokini ta’minlash maqsadida bu jarayonni quyidagi uch fazaga ajratamiz: chaqiruv, anglash, fikrlash fazasi.

Chaqiruv fazasida ta’lim oluvchilarda mavjud tushunchalar aniqlab olinadi va ularning diqqati muammoga jalb qilinadi. Bunda quyidagi savollardan unumli foydalanish mumkin: Bu haqda qanday ma’lumotlarga egasiz? Bu xususida nimani bilishni xohlaysiz? Nima uchun bu muhim? va hakozalar.

Anglash fazasida qo‘yilgan muammoni anglab yetish va hal etish nazarda tutiladi. Bunda turli interfaol usullardan foydalanish yaxshi samara beradi. Jumladan, kichik guruhlar tuzish, munozara tashkil etish va quyidagi savollar qo‘yish mumkin: Siz uchun yangi ma’lumotlar bormi? Ushbu masala yuzasidan sizning fikringiz qanday? Sizda qaysi jihat eng katta taasurot qoldirdi? Buning ahamiyati nimada deb o‘ylaysiz? Qanday natija beradi deb o‘ylaysiz?

Fikrlash fazasida muammoning yechimi chiqarilib, mulohazalar bildiriladi.

Muammoli ta’lim asosida ta’lim jarayoni tashkil etilganda, bilim egallashning bir qancha fanlararo (fizika, astronomiya, matematika, geometriya, Kime, biologiya va boshq.) bir-biriga bog‘liq bo‘lgan bosqichlarida so‘zlab berish, yozma ifodalash kabi holatlarini bilish, tushinish darajalarini ifodalaydi. Bu darajalarda ta’lim oluvchidan ijodiy yondashuv talab etilmaydi. O‘zlashtirishning keyingi darajalarida ta’lim oluvchi olgan bilimlarini amalda tatbiq etish, ma’lum natijalarni qo‘lga kiritish, to‘ldirish, boyitish, o‘zgartirish, o‘zining mustaqil nuqtayi nazariga ega bo‘lish talab etiladi. Bu o‘zlashtirish darajalari uchun ta’lim oluvchi o‘zining ijodiy tadqiq qilish qobiliyatini ishga soladi va integrativ yondashuv talab etiladi. [3].

Tadqiqotimiz jarayonida ta’lim oluvchilarda laboratoriya ishlarini bajarishda an`anaviy va noan`anaviy texnologiyalar asosida o‘qitish usullari o‘rtasida keskin farq mavjudligi aniqlandi, ya’ni noan`avaiy dars o‘tilgan guruhlardagi ta’lim oluvchilar laboratoriya ishini bajarganda an`anaviy dars o‘tilgan guruhdagilarga nisbatan tajribani belgilangan vaqtda bajarib, tajriba natijalari bilan tanishib xulosa va tahlil qilganliklari hamda ma’ruza soatida olgan nazariy bilimlari tasdig‘i tajribada asoslanib, ularning bilim va ko‘nikmalari yaxshiroq bo‘lganligi ma’lum bo‘ldi.

Shunday qilib, “Fizika” fanidan laboratoriya mashg‘ulotlarini innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitish metodikasi uzviylikni ta’minlash masalalariga ijodiy

yondashuv, yangicha qarashlar hamda amaliy tavsiyalarga e’tiborni qaratish, bo‘lajak fizika o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Qosimov Sh. Amaliy kasbiy ta’limda laboratoriya ishlarini tashkil qilish va o‘tkazish metodikasi // “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnali, 2018. №1. –B. 96-99.

2. Narzieva N. O‘quvchilarda tadqiqotchilik ko‘nikmalarini integrativ yondashuv asosida shakllantirishda muammoli ta’limning o‘rni // “Xalq ta’limi” ilmiy-metodik jurnali, 2017. №4. –B. 37-42.

3. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/

PEDAGOGIKA OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA ZOOLOGIYA FANINI O`QITISHDA “KEYS-STADI” TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH

Jumabayev B.Y. **-** *NavDPI dosenti*

Ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning tub mohiyati ta’lim mazmuni va shaklini takomillashtirishga qaratilgan. Fan-texnika taraqqiyoti, jamiyatimizning demokratlashuvi, axborot miqiyosining oshib borishi kabi omillar ta`lim oluvchining shaxsiy xususiyatlariga, jumladan, idrok eta olish, tasavvur va tafakkurkash, aqliy qobiliyatining rivojlanishiga olib keldi. O`quvchi-talabaning olamni bilishga bo’lgan ehtiyoji avvalgi yillarga nisbatan keskin oshganligi hech kimga sir emas. Zamoniy ta’lim oldida turgan eng muhim vazifa o’quvchi shaxsining ilm olishga bo’lgan ehtiyojini qondirishga qaratilgan.

Hozirgi kunda pedagogika oliy ta`lim muassasalarida ham ta`lim samaradorligini oshirishga bo`lgan e`tibor kun kundan uzgarmoqda. Bu albatta tabiiy bir holdir, chunki pedagogikani bilish o`qituvchiga pedagogik faoliyatning mohiyatini, qonuniyatlarini va o`sib kelayotgan yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishning usullarini chuqurroq tushunishda yordam beradi

Talabalarning fan asoslarini egallashga bo`lgan qiziqishini ortilishga bo`lgan ehtiyojlarini qondirish, ta`lim-tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligini va atrof-muhitning o`zaro munosabatlarini uyg`unlashtirish ta`lim oluvchilarda ongli intizom, insoniy qadr qimmat tuyg`usi, ma`naviyat, ijtimoiy fikrlashni tarkib toptirish maqsadida biologiya fanlarini o`qitishda ham yangicha yondashilmoqda.

Shu jihatdan, ta`lim samaradorligini oshirish maqsadida pedagogika oliy ta`lim muassasalarida zoologiya fanini o`qitishda ham talabalarga turli ta’lim texnologiyalardan foydalanish maqsadga muofiqdir. Umuman, Biologik ta’lim jarayonida juda ko‘plab interfaol metodlardan qo`llaniladi. Masalan: “Keys-stadi” (yoki “O‘quv keyslari”), “Blis-so‘rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Munosabat”, “Reja”, “Suhbat” va b.

So‘nggi vaqtlarda “Keys-stadi” metodi xorijiy mamlakatlar ta’limi amaliyotida muvaffaqiyatli qo‘llanib kelinmoqda va bugungi kunda respublika ta’limida ham tobora ommalashib bormoqda. Shu sababli ayni o‘rinda ushbu metod (texnologiya) mohiyati haqida so‘z yuritiladi [1].

Keys-stadi ta’lim metodini turli holatlarni o’rganishda qo’llash – hayotdan olingan odatdagi vaziyatlarni o’rganishni tashkil etish yoki sun’iy yaratilgan vaziyatlarga asoslangan holda ta’lim oluvchilardan tegishli muammolarning maqsadga muvofiq yechimlarini izlashni talab qilishga qaratilgan ta’lim jarayonidan iborat.

Bu metod ta’lim oluvchilarga mavzuga tegishli hayotiy vaziyatni tashxis qilish, farazlarni ifodalash, muammolarni aniqlash, qo’shimcha axborotlarni yig’ish, farazlarga aniqlik kiritish va muammolarni echish hamda ularni bajarishning aniq bosqichlarini loyihalash bo’yicha amaliy faoliyatlarini modellashtirish imkonini beradi.

Muayyan hayotiy vaziyatlarga bag’ishlangan keyslardan foydalanish ta’lim jarayonini haqiqiy hayot bilan bog’laydi. Keysni ko’rib chiqishda ta’lim oluvchilar ta’lim olish jarayonini yaratadilar. Shu jarayondagi o’zaro harakatda ularning haqiqiy fikr almashish holatlari kelib chiqadi. Keys ta’lim oluvchilarga tahlil qilish, qiyoslash yo’llarini qidirish va muammoni echish erkinligini beradi.

Keys-stadi ta’lim metodini turli holatlarni o’rganishda qo’llash – hayotdan olingan odatdagi vaziyatlarni o’rganishni tashkil etish yoki sun’iy yaratilgan vaziyatlarga asoslangan holda ta’lim oluvchilardan tegishli muammolarning maqsadga muvofiq yechimlarini izlashni talab qilishga qaratilgan ta’lim jarayonidan iborat.

Bu metod ta’lim oluvchilarga mavzuga tegishli hayotiy vaziyatni tashxis qilish, farazlarni ifodalash, muammolarni aniqlash, qo’shimcha axborotlarni yig’ish, farazlarga aniqlik kiritish va muammolarni echish hamda ularni bajarishning aniq bosqichlarini loyihalash bo’yicha amaliy faoliyatlarini modellashtirish imkonini beradi.

Biologiya darslarida talabalarning qoldirilgan darslarini qayta topshirishda berilgan mavzu asosida mustaqil tadqiqot olib borish, natijalarni qayd etish, shuningdek, talabalarga keys, muammoli, intelektual xarita topshiriqlari tuzish, media-laboratoriya bazasida tadqiqot o‘tkazish va natijalarini himoya qilishlari mumkin. Jumladan keys-stadi usuli – amaliy holatlarni o‘qitish, ta’lim berish vaziyati bo‘lib, ta’lim oluvchilar echilishi lozim bo‘lgan muammoni sabablarini aniqlab maqsadga muvofiqroq echim topib, ma’lum sharoitlarini bayonli taqdim etilishidan iborat. Shu bilan birgalikda keys qo‘shimcha axborotlarni, jumladan audio, video va elektron etkazuvchilar va o‘quv-uslubiy materiallarni ham o‘z ichiga oladi [2].

Keys-stadi ta’lim metodi sifatida quyidagi didaktik o’ziga xos xususiyatlarga ega:

- keysda taqdim etilgan aniq vaziyat ta’limning voqelik bilan o’zaro aloqasini ta’minlaydi, chunki u kelgusidagi kasbiy faoliyat uchun tipik muammolarni aks ettiradi. Bunda o’rganish jarayoni o’z mohiyatiga ko’ra, real hayotdagi yechim qabul qilish mexanizmini ifodalaydi.

- keys undan foydalanuvchiga muammolarni tahlil etish, bir xillashtirish va hal qilish yo’llarini izlashda erkinlik beradi.

- keysni ko’rib chiqishda tinglovchilar ta’lim jarayonining tashkilotchilariga aylanadilar va bir-birlari bilan o’zaro bahamjihat harakat qilish orqali real kommunikatsion holatlarni ifodalashadi (masalan, bank-korxona).

- ta’lim oluvchilar aniq vaziyatni ko’rib chiqish jarayonida muayyan umumlashgan, konsteptual tusga ega bilimni shakllantirishga muvaffaq bo’ladilar va ayni bir paytda oddiy umumlashtirish malakalarini orttiradilar.

Amaliy vaziyatlarga asoslangan mashg’ulotlar nazariy tayyorgarlik davrida olingan bilimlar, shuningdek tinglovchilarning o’z malaka va mahoratlaridan foydalanish va amalda qo’llanishga yo’naltiriladi.

1. keys bilan ishlash natijalarining ommaviy taqdim etilishi taqdimotlar o’tkazish va matbuot anjumanlarida qatnashish: axborotni lo’nda, mantiqan va ko’rgazmali tarzda taqdim etish, savolni ifodalay bilish va javobni dalillash malakalarini hosil qilishga ko’maklashadi.

2. keys-stadi ta’limning boshqa metodlaridan farqli ravishda nafaqat ta’lim berish va trening, shu bilan birga diagnostik nazoratchilik funkstiyalarini ham bajaradi.

Xulosa qilib aytganda keys natijasida ta’lim oluvchilar quyidagi natijalarga erishadilar:

1. Ta’lim oluvchilar ta’lim olish jarayonini yaratadilar va jarayonda haqiqiy fikr almashish holatlari namoyon bo‘ladi.

2. Muammolarni tahlil qilish, tenglashtirish yo‘llarini qidirish va muammoni echish erkinligini beradi.

3. Aniq vaziyat ta’lim berishni haqiqiylikka bog‘laydi: keys ta’lim oluvchilarga vaziyatni tashhis qilish, muammolarni aniqlash, qo‘shimcha axborotlarni yig‘ish, farazlarni ifodalash, farazlarga aniqlik kiritish va muammolarni echish bo‘yicha aniq bosqichlarni loyihalashda amaliy faoliyatlarini modellash tirish imkonini beradi [1].

Zoologiya darslarida ta`lim samaradorligini oshirish maqsadida talabalar quyidagi keys-stadi metodlaridan foydalanishlari mumkin:

1-keys. *“Ochofat ninachilar” haqidagi keys:*

O‘tloq va suv bo‘yidagi qamishzorlarda tez uchib yuradigan chiroyli ninachilarni uchratamiz. Ular butun yoz bo‘yi “sayr” qilib yuradi. Ninachi soatiga 104 km tezlikda harakat qiladi, bu tezlik qanotlarini sekundiga 30 marta qoqishi bilan bog‘liq. Ninachi uchushi jarayonida murakkab harakatlar bajaradi – xuddi lochindek pastga sho‘ng‘iydi, havoda umbaloq oshadi. U barcha hashorotlar ichida eng “ochko‘zi” hisoblanadi. Ninachi 2 soatda 40 ta pashshani, chivinni iste’mol qiladi. U hatto uchib yurgan vaqtda ham o’ljasini tutib eya oladi. Agar ninachini sherga qiyoslasak, sher bir ovqatlanganda bitta sigirni eyishiga to‘g‘ri keladi. Endi kun bo‘yi uchib yuradigan ninachi qancha pashsha chivinlarni iste’mol qiladi, buni tasavvur qilsa bo‘ladi. Ninachining bunchalik “Ochofat” bo‘lishiga sabab nima? Siz nima deb o‘ylaysiz?

Keys savollari.

1. Ninachi qaysi turkumga mansub?
2. U bir kunda qancha hashorotni qirib bitirishi mumkin?
3. Ninachi foydalimi?
4. U iste’mol qilgan oziqasidan hosil bo‘lgan energiyani organizmning qaysi qismiga va qanday funksiyani amalga oshirishga sarflaydi?

Manba: Dadaev S. Umurtqasizlar zoologiyasi. Oliy o‘quv yurtlari bakalavriat bosqichi biologiya yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv-uslubiy majmua. Guliston. 2015.

Keysni bajarish yuzasidan ko‘rsatmalar:

1. Manbani o‘qib, savollarga javob toping.
2. Keysning javobi yuzasidan o‘rtog‘ingiz bilan bir to‘xtamga keling va javobni bayon eting

(O‘qituvchi echimi)

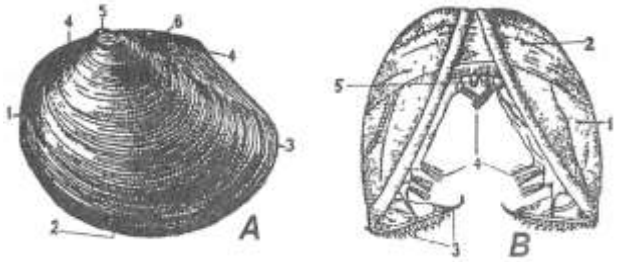
1.Ninachilar turkumiga mansub.

2.Ninachi 2 soatda 40 ta hashorot iste’mol qilsa, yozgi kun uzunligini hisobga olgan holda ninachi yozda kunduz kuni 15-16 soat uchib yuradi va bu vaqt davomida 300-320 ta hashorotni eb bitiradi.

3.Foydali. U zararli hashorotlarni qirib foyda keltiradi.

4.Yuqoridagi ma’lumotga asoslanadigan bo‘lsak, iste’mol qilgan oziqasidan hosil bo‘lgan energiya qanotlarini qoqish vazifasini bajaradigan muskullarga sarf bo‘ladi.

2-keys. Quyidagi Baqachanoqning rasmini izohlang.

Keys savoli:

1. Quyidagi (A va B) rasmlarini bir biriga bog‘liqligi bormi?

2. A va B rasmda ko‘rsatilgan 3-raqam nimani bildiradi?

3.Baqachanoqning gloxidiy lichinkasida chig‘anoq mavjudmi?

Manba: 1. Dadaev S. Umurtqasizlar zoologiyasi. Oliy o‘quv yurtlari bakalavriat bosqichi biologiya yo’nalishi talabalari uchun o‘quv-uslubiy majmua. Guliston. 2015.

Keysni bajarish yuzasidan ko‘rsatmalar:

1. Manbani o‘qib, savollarga javob toping.

2. Keysning javobi yuzasidan o‘rtog‘ingiz bilan bir to‘xtamga kelingva javobni bayon eting

(O‘qituvchi javobi)

1. A- rasm etuk baqachanoqning tashqi tuzilishi, B rasm esa baqachanoqning gloxidiy lichinkasi.
2. 3-raqam lichinkaning xo‘jayin tanasiga yopishuv organi
3. Gloxidiy lichinkasining chig‘anog‘i bo‘lmaydi.

Shunday qilib muammoli vazifani ishlab chiqishda ta’lim beruvchidan pedagogik mahorat va juda katta mas’uliyat talab etiladi. Shu bilan birgalikda, bunday vazifalar nazariyani, amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi. Bu ta’lim oluvchilarda xususiy va fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon beradi, kelajakda nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishdagi malakalarini takomillashtiradi [2].

Zoologiya darslarida muammoli vazifani ishlab chiqishda ta’lim beruvchidan pedagogik mahorat va juda katta mas’uliyat talab etiladi. Shu bilan birgalikda, bunday vazifalar nazariyani, amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi. Bu ta’lim oluvchilarda xususiy va fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga imkon beradi hamda kelajakda nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay olishdagi malakalarini takomillashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Innovasion ta’lim texnologiyalari /Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.;

2. Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida tadqiqotchilik faoliyatini

rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (biologiya o‘qitish metodikasi ta’lim yo‘nalishi misolida). Dissertasiya ishi.M.N.Ataqulova**.,** Samarqand-2021.

МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД ПРЕДЛОЖЕНИЕМ В МЛАДШИХ КЛАССАХ

Каллибекова Г. *– к.п.н., доцент кафедры начального образования,* ***Рейимбаева А.*** *– магистрант 2 курса НГПИ имени Ажинияза, город Нукус.*

Обучение родному языку в младших классах преследует в первую очередь практические цели – воспитание у учеников любви к родному языку и литературе на этом языке, формирование таких личностных качеств, как самостоятельность, инициативность, трудолюбие, упорство в достижении целей, развитие мышления, развитие языковых умений и способностей и др. [1.240].

Один из ведущих показателей уровня культуры человека, его мышления, разума считается его речь. Речь появляется еще в раннем детстве и со временем обогащается, усложняется. В толковых словарях сущность понятия «речь» раскрывается как умение «говорить, говорение; звучащий язык; разновидность или стиль языка». Специалисты в области психологии утверждают, что речь для учащегося начальных классов является средством активной деятельности и успешного обучения [2.352].

Изучение языка в школе – это управляемый процесс, и у педагога есть огромные возможности значительно ускорить речевое развитие младших школьников за счет особой организации учебной работы. Так как речь – это деятельность, то и учить речи нужно как деятельности. Одно из значительных отличий учебной речевой деятельности от речевой деятельности в естественных условиях состоит в том, что цели, мотивы, содержание учебной речи не выливаются именно из желаний, мотивов и деятельности ребёнка в широком смысле слова, а задаются искусственно. Поэтому верно задать тему, заинтересовать ею, вызвать желание принять участие в ее обсуждении, активизировать работу учеников.

Известно, человеческая речь начинается с синтаксиса, с понимания его законов, с усвоения правила построения единиц языка – словосочетания и предложения, с использования в речи данных синтаксических единиц.

Без специальной работы по составлению вариантов предложений, по образованию словосочетаний, которые необходимо включить в состав предложений, по удержанию в памяти основы предложений, оборотов предложений, словосочетаний невозможно формирование синтаксического строя речи младших школьников.

Обычно курс грамматики начинается с синтаксической темы «Предложение». В современных, коммуникативно-нацеленных курсах некоторые авторы включают подобную модель: общение – речь – текст – предложение – слово – слог – звук. Такой подход логичен, он более функционален и сразу раскрывает перед учениками систему языка и его прагматики.

В целом для изучения в начальной школе выделены три синтаксические единицы: словосочетание, предложение и сложное предложение, а слово и

словоформа отнесены к числу синтаксических объектов, особенности которых выражаются только при связи с другими словами в составе синтаксических единиц [3.168].

Подобное восприятие синтаксиса, синтаксических единиц, их структуры даёт возможность сделать заключение о значимости и необходимости работы над словосочетанием, предложением, сложным предложением с целью решения задач развития мышления и связной речи, для развития синтаксического строя речи учащихся начальной школы, для освоения синтаксических норм русского языка, для организации взаимосвязи между различными уровнями языка: лексикой, морфологией и синтаксисом.

Основными единицами синтаксиса считаются словосочетание и предложение. Другой основой синтаксической единицы является предложение.

Предложение – это минимальная единица человеческой речи, представляющая собой грамматически созданное слияние слов, обладающее смысловой и интонационной законченностью.

Взаимоотношения между субъектом и предикатом в суждении обнаруживают свою параллель в предикативных отношениях между подлежащим и сказуемым в предложении, в которых имеет место быть связь между предметом мысли, обозначенным подлежащим, и его признаком, обозначенным сказуемым. К примеру: «Наступила зима. Урок не состоится».

Наконец, значимым признаком предложения, который наравне с предикативностью и модальностью, отделяет предложения от словосочетания, считается интонация. Выделяются интонации сообщения, вопроса, побуждения и т.д.

Из этого можно сделать вывод, что ключевыми признаками предложения считаются предикативность (отношение содержания к реальности), модальность (отношение рассказчика к высказываемому), интонационная оформленность и относительная смысловая законченность.

В работе над предложением в начальных классах условно можно выделить пять направлений:

1. Формирование грамматического понятия «предложение».

2. Изучение структуры предложения (работа над осознанием сущности связи слов в словосочетаниях, понимание грамматической основы предложения, отличительных черт главных и второстепенных членов, прямого и обратного порядка слов, распространённых и нераспространённых предложений).

3. Формирование умения пользоваться в собственной речи предложениями, равными по цели высказывания и по интонации. Овладение соответствующим интонированием предложения.

4. Развитие умения точно употреблять слова в предложениями.

5. Формирование умения оформлять предложения в письменной речи (использование прописной буквы в начале предложения, постановке знаков препинания).

Ключевая задача начального обучения русскому языку – развитие и становление речи и мышления учащихся, понимание компонентов грамматического строя, воспитание любви к русскому языку и привитие заинтересованности к его изучению и постоянному исследованию.

Методика работы над предложением в младших классах учитывает реализацию в практике обучения 2 взаимозависимых направлений:

1) понимание компонентов и структуры предложений;

2) отбор, применение лексики в определённом типе предложения.

Ведущими средствами достижения поставленной задачи можно рассматривать следующие:

1) усвоение ключевых законов сочетания слов в предложении;

2) выяснение смысловых и грамматических отношений между словами предложения;

3) правильное использование форм синтаксической связи слов в устной и в письменной речи;

4) правильное интонационное оформление предложения в устной речи и постановка знаков препинания при письме.

Высшим уровнем языковой системы считается синтаксический уровень. На синтаксическом уровне осуществляется взаимодействие всех уровней языковой системы, так как взаимосвязь лексического значения слова, его морфологических свойств и сочетательных возможностей чётко выражается в строе словосочетания, предложения в связанном тексте. Осуществление регулярной работы по синтаксису содействует повышению орфографической и речевой подготовки учащихся начальной школы, более осознанной деятельности при проведении синтаксического анализа, обеспечивает неразрывную связь между начальной и средней школой в общей системе обучения русскому языку.

Владение синтаксической грамотностью имеет большое общекультурное значение, считается показателем уровня речевого развития человека. С целью этого учитель начальных классов на уроках русского языка обязан владеть методикой обучения синтаксическим умениям, а этому учит методика синтаксиса.

Список использованной литературы:

1. Быстрова Е.А. Обучение русскому языку в школе. – М., 2004. – 240 с.

2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1999. – 352 с.

3. Рамзаева Т.Г. Методические основы языкового образования и литературного развития в младших школьников. – СПб., 2003. – 168 с.

O‘QUVCHILARDA XALQ OG`ZAKI IJODI NAMUNALARINI O`RGANISH ASOSIDA MA`NAVIY EHTIYOJNI SHAKLLANTIRISHNING SAMARADORLIK YO`LLARI

Omarov S M. *- assistent o’qituvchi*
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI

Qoraqolpoq xalqning tarbiyaviy an’analari yillar davomida shakllanib kelgan. Albatta, bulardan ta’lim tarbiya jarayonida foydalanish, asosan ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda uzining ijobiy samarasini beradi. Milliy an’analar, qadriyatlarni urganish, urlashtirish natijasida milliy tuyg‘i shakllanadi. Xalqning tarbiyaviy an’analaridan biri hisoblangan xalq og‘zaki ijodining tarbiyadagi tutgan urni alohida e’tiborga ega. Chunki, xalq og‘zaki ijodini urganish orqali uquvchida fikrlash qobiliyati uning tafakuri, shaxs qirralari shakllanadi. Xalq og‘zaki ijodi qadim

zamonlardan buen jahon xalqlarning, shu jumladan uzbek xalq pedagogikasining ham yagona tarbiya vositasi bulib kelgan va hozirda ham uzining qiymatini yoqotmagan.

Bugungi kunga kelib shaxs ma`naviyati hamda ma`naviyatlilik darajasi haqida juda ko`p gapirilmoqda. Bu ishlar shubhasiz ta`lim oluvchilar ma`naviyatini ularning ehtiyojlari darajasida shakllantirishda muhim o`rin egallaydi. Biroq, ushbu yo`nalishdagi aksariyat ishlarda ma`naviyat tushunchasi, uni o`quvchi ongiga etkazish, u yoki bu o`quv predmeti doirasida ta`lim oluvchilar ma`naviyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan. Shuning uchun ham bugungi kunda o`quvchi shaxsi ma`naviyatini shakllantirishning muhim jihatlari, jumladan ularda milliy-ma`naviy qadriyatlarni egallashga bo`lgan ehtiyojlarni tarkib toptirish orqali o`quvchilarni ma`naviyatini tarkib toptirish ustida izchil, tizimli tadqiqot ishlarini amalga oshirish muhimdir.

Buning uchun o`quvchilarda milliy-ma`naviyatni egallash ehtiyojini shakllantirish muammosini pedagogik, psixologik, falsafiy jihatdan chuqur tahlil etish lozim. Ma`naviyat tushunchasining yaxlit mazmuni o`z ichiga bir qator tushunchalarni qamrab oladi. Turli ilmiy manbalarda ma`naviy ehtiyoj tushunchasiga turlicha ta`rif beriladi. Ma`naviyat tushunchasi tarkibiga kiradigan turli tushunchalar, o`quv predmetlariaro munosabatlar orqali kengayib, boyib boradi. Insonning ma`naviy dunyosi hamda o`ziga xosligi vujudga keladigan ma`naviy ehtiyojlarning asosini tashkil qiladi. Shuning uchun ham birinchi navbatda, o`quvchilarda ma`naviy ehtiyojni vujudga keltiradigan manbalarni aniqlash lozim. Ma`naviy ehtiyoj tushunchasi milliy, diniy, tarixiy tushunchalar bilan bevosita bog`liqdir. Ma`naviy ehtiyoj tushunchasi xalq madaniyati, diniy qarashlarini egallash ehtiyoji bilan chambarchas bog`liq. Chunonchi diniy qarashlar va diniy e`tiqod insonni poklaydi, uning ruhiyatini engillashtiradi. Insonning ichki dunyosi va ruhiyatiga kuchli ta`sir ko`rsatishda islom dini keng imkoniyatlarga ega. Diniy qarashlarda inson jismi va ruhiyati, yaxshilik va yomonlik, gunoh va savob qarama-qarshi qo`yilib, bu tushunchalar insonni ma`naviy takomillashuvga chorlaydi.

O`quvchilarda milliy-ma`naviy qadriyatlarni egallashga bo`lgan ehtiyoj ularni insonning tabiiy imkoniyatlarini to`la anglab etishga undaydi. O`quvchi o`zining jismi, ruhiyati, qalbi va ma`naviyatining bir butun, yaxlit hodisa ekanligini anglab etadi. Chunki insonda 3 ta aniq birlik mavjud-bu jism, qalb va ruhiyatdir. Biz bu uchlik orasida ruhiyat tushunchasiga alohida to`xtalamiz. Chunki o`quvchining milliy-ma`naviy qadriyatlarni egallash ehtiyoji, uning ruhiyatiga pedagogik ta`sir ko`rsatish orqali shakllantiriladi.

Ruhiyat tushunchasiga O`zbekiston milliy entsiklopediyasida quyidagicha ta`rif berilgan: Ruhiyat (psixika)- yuksak darajada tashkil topgan materiya (miya)ning voqelikni alohida shaklda aks ettirishdan iborat xususiyati. Asosan, sezgi, tasavvur, tafakkur, irodaviy xatti- harakat va boshqa sub`ektiv obrazlarda aks etadi.

Ruhiyat tushunchasi inson tushunchasining tarkibiy qismi bo`lganligi uchun ham unda muayyan ehtiyojni shakllantirish jarayonida shaxsning jismi va qalbi bilan yaxlit tarzda o`rganilishi maqsadga muvofiqdir. Masalan, zardushtiylik hamda islom dini ta`limotida jism, qalb va ruhiyat kabi tushunchalarning har biri haqida batafsil fikr bildirilgan.

Inson tanasi xudo tomonidan yaratilgan bo`lib, u mayda qum charrachalaridan tarkib topgan. Shuning uchun inson erga taalluqlidir.

Inson hayotida ruhiyatning amaliy jihatdan ustivor o`rin egallashini ta`kidlab, mutaxassilar u har doim muhabbat, quvonch, tinchlik, sabr-toqat, yaxshilik, ezgulik, rahm-shafqat, ishonch, bardoshga ehtiyoj sezishini ko`rsatib o`tganlar. Bunday ehtiyoj birinchi navbatda o`zbek xalqining uzoq asrlar davomida oqlanib, katta amaliy natija berib kelgan milliy-ma`naviy qadriyatlarini egallash natijasidagina qondiriladi.

Demak, bugungi rivojlangan jamiyatda, xususan, globallashuv davrida manaviy qadriyatlarning wrni beqiës. Bu isbot talab qilmaydigan haqiqat. Manaviy qadriyatlarimizni asrab-avaylash, targ'ib qilish bugungi jamiyatning dolzarb va ustivor vazifalaridan ekanligi bejiz emas.

Hulosa qilib aytganda milliy o`ziga xoslikni saqlab qolish, miliy o`zlikni anglash va qadriga etish tushunchalari ustivor maqsadga aylanadi. Milliy o`zlikni anglash va qadrlash jaraëni manaviy qadriyatlarimizning poydevori bo`lib xizmat qiladi.

MA`NAVIY-AHLOQIY TARBIYA HAQIDA SHARQ MUTAFFAKKIRLARINING QARASHLARI

Omarov B.M.*-talaba*
Uzbekiston Davlat jaxon tillari universiteti

Xalqning tarbiyaviy an`analari asosida qoraqalpoq milliy qadriyatlarni shakllantirish yuzasidan amalga oshirilayotgan ish-tajribalarni urganish va tahlil etish, pedagogik tajriybalar utkazish.

Barkamol avlodni ma`naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalashda xalqning tarbiyaviy an`analarning imkoniyatlarini aniqlash.

Xalq pedagogikasi namunalari, milliy qadriyatlar asosida uquvchilarning ma`naviyatni shakllantirishning yangi shakllarini ishlab chiqish va hayotga tadbiq etish yullarini belgilash.

Barkamol shaxsni shakllantirish jarayonida xalqimizning tarbiyaviy an`analarning tutgan urni alohida etiborga sazovordir. Xozirgi kunda xalq pedagogikasi namunalaridan samarali foydalanish yullarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq qilish ham muhimdir. Chunki ular yuqori malakali kadrlar tayarlash jaraenida uzining samarali natijasini beradi. Ta`lim tarbiya jaraenida xalqimizning tarbiya borasidagi ish tajribalarni qu'llanish keng tus olmoqda. Lekin, bu borada ilmiy izlanishlar keng kulamda amalga oshirilmayapti. Ma`lumki, qoraqalpoq xalq pedagogikasining ta`lim tarbiyadagi urni beqiyosdir. Bizda meros bulib qolg`an madaniy va ma`naviy boyliklarimiz yoshlarimizni ma`naviy ahloqiy tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Asosan, barkamol shaxsni shakllantirishda xalqning tarbiyaviy an`analarning ahamiyati alohida e`tiborga molikdir. Ota-bobolarimiz tarbiyaning bu sohasi bu`ycha kupgina dono fikrlar, baholi maslahatlar aql-nasihat va tajribalar qoldirganlar. Bular asrlar davomida bolalarni tarbiyalash jarayonida sinalgan xalq pedagogikasi bulib sanaladi. Xalq pedagogikasida bola tarbiyasi xaqida fikrlar mavjud. Teran tariyxga ega bulgan xalq pedagogikasi namunalari yozma adabiyotda xam uz aksini topa bordi. Bola tarbiyasi, shu jumladan shaxsni tarbiyalash yuzasidan fikr yurtgan X-XII asr Sharq klassik adabieti namunalarida, jumladan xind halqning «Kalila va Dimna», Nizomil Mulining «Siesatnoma», Nasr Xisravning «Saodotnoma», «Rushnoma», Yusuf Xos Xojibning «Qutodgu bilig», Maxmud Qashqoriyning «Devoni lug`ati turk», Axmad Yugnakiyning

«Xibotul haqayiq», Qayqabusning «Qabusnoma», qoraqalpoq xalqning buyuk shoyrlari Berdoq, Ajiniyoz, Kunxoja, Jiyen Jirau asarlari jahon olimlarning e`tiborini u`ziga tortgan.

Xalqmizga xos miliy xususiyatlar, uning milliy madaniyati, ilm-fan, san`at va adabiet soxasida etishgan yutuqlarida oylaviy turmish tarzida, bola tarbiyasida qullangan usul va tadbirlarida namayondir.

Yosh avlodni hayotga tayarlashda ku`p asirlar davomida qu`llanilgan usul va vositalar, tadbir shakllari, urf-odat va an`analar tarbiya xaqidagi xayotiy tajriybalar xalq pedagogikasida mujassamdir. Xali maktab bulmagan pedagogika fan sifatida shakllanmagan davrdayoq, qobila a`zolarning bolalar tarbiyasiy sohasida ortirgan tajriybalari haetiy tajriyba mevasi sifatida bizning davrga qadar etib keldi va xalq pedagogikasi shaklida tarqib topdi. Xar bir jamiyatda yashagan xalq ruxi, du`stlik, birodorlik, mardlik, vatan va xalqqa sodiqlik g`oyalari, ota-onalarning u`z-ora axilligi, ular bilan farzandning u`z-ora muxabbati, qadr qiymati, insoniy yaxshi fazilatlari u ijod etgan maqol, topishmoq, ertak, latifa, lapar, askiya, dostonlarda tarasinum etildi. Bu yadgorliklar uz muxtasarligi, qizqarligi, ravonligi ahangdorligi, pandnomaligi, g`oyaviyligi bilan hayotga muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Xalqimizning ma`naviy madaniyati, dastur va urf-odatlari, Ona diyormizni tashqi bosqinchilardan himoya qilishda nomi afsonaga aynalgan tarixiy voqealar bugungi eshlarimiz ongida uz Vataniga sodiqlikning namunasini kursatadi.

Har bir insonning milliy qadriyatlarmizni ulug`lash va ona tabiatimizni asrashga bog`liq yurak tuyg`ularni Vatan tuyg`usining bir ku`rinishi bulib hisoblanadi.

Vatanga sodiqliq Vatanni sevishning bir belgisi bulsa, fidoiylik u`z Vataniga bu`lgan sodiqlikning va xalqi, ona tuprog`iga bu`lgan muhabbatining belgisi hisoblanadi.

Abu Nasr al-Farabiy sharq uyg`onish davrining buyuk mutaffakiri edi. U fanning boshqa sohalarida ijod qilishi bilan birgalikda ta`lim-tarbiya xususida ham o`zining ilmiy faoliyatida keng to`xtalib o`tadi. Uning fikricha, insonning boshqa jonli mavjudotdan farq qiladigan tomani aql bilan ahloqi, xulqi odobidir. Chunki, ahloq haqida fikr yuritish insonni, insoniylikni o`rgatishdan iborat. Shu boisdan uning ilmiy faoliyatida ahloqshunoslik muhim o`rin tutadi. Umuman, sharq uyg`onish davrining barcha mutafakkirlari ijodida insoniylikni o`rganadigan ahloq e`tiboriga sazovar bo`lgan soha sifatida ajralib turgan.

Farabiy aql bilan ahloqni bir-biriga bog`liq ekanligini ko`rsatib, tafakkurga asoslangan ahloq g`oyasini ilgari suradi. Farabiy o`zining odob-ahloq haqidagi qarashlarini muayyan bir tizimga tushiradi. Uning so`ziga ko`ra nimaiki baxtni qo`lga kiritishga xizmat qilsa yaxshilikdir, nimaiki baxtga erishishga xalaqit bersa. Mutloq yomonliqdir. Bu fikr uning ahloqiy qarashlarida asosiy mezon bo`lib xizmat qiladi. Shunga ko`ra u o`z fikrini yanada chuqurlashtirib, ko`zda tutilgan maqsadni qo`lga kiritishga yordam beruvchi qobiliyat va hatti-harakat yaxshilik, uning aksi bo`lsa yomonlikdir,-degan g`oyasini ilgari suradiki, natijada uning fikrida bola t arbiyasi bir maqsadga qaratilgan holda olib borilmog`i va u aqliy va ahloqiy tarbiya birligidan iborat bo`lmog`i lozim, degan xulosa kelib chiqadi.Abu rayxon Beruniy «O`tmish avlodlaridan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «e`tiqodlar va dinlar haqida» kabi ko`pgina

asarlarida bolalarni ahloqiy tarbiyasiga oid qimmatli fikrlarni yozadi. Hatto, «minerologiya» nomli asarida to`qtolgan bo`lsada, insoniy fazilatlarning ahamiyatini yoddon ko`tarmaydi va inson qalbi javohirlardek toza va pok bo`lmoqlikni uqtirib o`tadi. Abu Rayxon Beruniy insonning ahloqiy fazilatlarini, umuman, ahloqiy tushunchalari insonning tabiati bilan bog`laydi. Inson tabiati esa, avvalo oilada shakllanadi. Shunga ko`ra, bola tarbiyasida ota-ona ta`siri va namunasi benihoyat kattadir. Beruniy ota-onalarga qarata bolaning mo`tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan bolani qattiq g`azoblanishdan, qo`rqish va xafalikdan. Uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni hoqlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligini uqtiradi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqaradi. Beruniyni fikricha, insonparvarlikka asoslangan ahloqiylik insonning eng oliy sifati bo`lish kerak. Bu hislat odam bolasida birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o`z-aro muloqati, ijtimoiy muhit, jamiyat taraqqiyoti jarayonida paydo bo`ladi. Beruniy, shok shubhasiz, ahloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda yondashadi. Ahlloqiylik yaxshilik va yomonlik o`rtasidagi kurash natijasida namooyon bo`ladi va shakllanadi. Uning bu fikri o`z davri uchun yangi va ilmiy bashorat edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.Gaybullaev., R.Yodgorov., R.Mamatkulova. Pedagogika T- 2005
2. O.Xasanbeva va boshkalar Oila pedagogikası T 2007 y
3. X.Ibragimov Pedagogika T 2007 y.

QÁBILETLI OQÍWSHÍLARDÍ ANÍQLAW HÁM RAWAJLANDÍRÍWDA PEDAGOGIKALÍQ TEXNOLOGIYANÍŃ ÁHMIYETI

Pirimbetov B.A. *- Ajiniyaz atındaǵı NMPI 1-basqısh maqsetli tayansh doktorantı.*

Búgingi kúnde elimizdiń jedel tez pát penen rawajlanıp baratırǵan ǵárezsizlik dáwirinde, oqıwshılardı hár tárepleme qábiletli, bilimli etip rawajlandırıw biz pedagoglardıń ornı girewli. Sonlıqtan ósip kiyatırǵan jas áwladtı ruwxıy ádep ikramlılıq hám intellektual rawajlandırıwdı sapası jaǵınan jańa dárejege kóteriw, oqıw tárbiya proceslerine tálimniń innovacion forma hám usılların engiziw kerek degenindey erteńgi keleshegimiz bolǵan jaslardı qollap-quwatlawında kóplegen imkaniyatlar jaratılmaqta. Rawajlanıw dáwirinde pedagogikalıq texnologiyadan paydalanıw balalarımızdı hár tárepleme qızıǵıwshılıǵın arttırıp mádeniyatlı, aqıllı, sawatlı, qılıp elimizdiń gúllep jaynap rawajlanıwına úlesin qosıwǵa tárbiyalawımız kerek. Pedagog – psixologlardıń jámiyettegi roli hám abıroyın kóteriw, olardıń kásipke baǵdarlaǵan tayarlıǵın túpten jaqsılaw, arnawlı oqıw orınlardı, mekteplerdegi bilim beriw sıpatın asırıw, arnawlı pánler boyınsha tereńlestirilgen klaslarǵa itibar beriw, mektepke tayarlaw, qábiletli balalar menen óz aldına islesiwge itibar beriw, reformalaw – bas baǵdarlarınıń biri bolıp esaplanadı.

Qábiletli oqıwshılardı anıqlaw predmetine jantasıwdıń eki tiykarǵı jolı bar.

Birinshisi, jeke bahalaw sistemasına tiykarlanadı, ekinshisi bolsa kompleksli bahalaw sistemasına tiykarlanadı. Stanford – Bine shkalası boyınsha bala 135 ball

toplawi kerek bolıp, dástúriy sistema esaplanadı, hám jeke bahalaw sistemasına úlgili mısal bola aladı. Jáne bir mısal bul – etaplawǵa process yaǵnıy bala dástúriy sistemada aldın áwel tayarlanǵan etaptan ótiwi kerek boladı.

Kompleks bahalaw sisteması.

Keyingi jıllarda kóp jaǵdaylarda qábiletli bala ayırım dástúr boyınsha kompleks bahalaw arqalı anıqlanǵan. Buǵan mısal retinde Gawenniń (1975) «Rezervuar modeli» aytıw múmkin. Muǵallimniń kóplegen tekseriwleri, bahalaw proceduraların ótkiziwi hám álbette topar bolıp (ǵalaba) alınǵan test nátiyjeleri, topar jetekshisiniń baǵdarı menen tiyisli namzadlar saylap alınadı. Bunda bala berilgen 4 sorawdıń 3 ne bergen juwabi joqarı kórsetkishti kórsetiwi kerek yaki bolmasa Stanford – Bine shkalası boyınsha qoyılǵan joqarı kvalifikacion yarimindaǵı baldı toplawı kerek boladı, bunda tańlap alıwshı komıssiya aǵzaları pikiri de esapqa alınadı. Gawen modeli kishi mektep jasındaǵılar ushın islep shıǵılǵan bolsa da, mektepke shekemgi jas dáwirindegi balalar ushın da qol keledi.

Ellinoys shtatındaǵı universitetiniń «RAPUNT» proekti – qábiletli balalardı diagnostikalawda kompleks bahalawdıń bir variyantınan paydalanadı. Usı «RAPUNT» proektinde bahalardıń qábiletli oqıwshılar dárejesin sorawlar seriyasınan ibarat sorawlardan paydalanadı.

Sorawnama qaǵazı hár bir bala ushın individual ráwishte oqıtıwshı yáki ata – anası tárepinen toltırıladı.

Bul sorawnama bala qábiletliligi bir neshe tarmaqların tekseredi.

Olar: dóretiwshilik baǵdari, kórkem súwretlew, matematika, oqıw, muzıka, iskusstva, kirisiwsheńlik hám psixomotorika.

Bul sorawnama nátiyjesinde balanıń kórsetkishi 1 bolsa «RAPUNT» dástúrine talabanlar quramina kiritedi.

Solay etip, mektepke shekemgi bolǵan jastaǵı ziyrek balalardıń 2 informaciya alıw ornı bar bolıp olar muǵállim hám ata – ana bolıp esaplanadı. Usı tańlap alınǵan bala óz ziyreklilik dárejesi joqarı bolǵan tarmaǵi boyınsha arnawlı toparlar dúzilip, arnawlı dástúr boyınsha jáne qayta tekseriw arqalı jumısları shınıǵıwları ótkeriledi. Egerde balalaniń úlgeriw kórsetkishleri eger yáki eki tarmaq boyinsha tómenge jaqın hám tómen kórsetkishte bolsa, bul balalar qosımsha tayarlanıwshı toparǵa biriktiriledi. Fizik tárepten hám sensor jetispewshiligi bar balalar bolsa arnawlı standartlaw dúzilgen test sınawlarınan ótedi.

Balalardıń ziyrekligin hár túrli toparlarda, xalıqtıń hár túrli dárejesine anıqlawda bazı bir mashqalalarǵa dus kelemiz.

Balalardıń aqılıy, intellectual hám jaratıwshańlıq qábiletin anıqlaw ushın dástúriy testti qollaw hám olar nátiyjesin oqıtıwshılar hám ata – ana jol – jorıqları hám baqlawları nátiyjelerin qosıp bahlanadı.

Ámeliy baqlawlarda sonı esapqa alıw kerek, kerekli muǵdarda qábiletli balalardı anıqlaw prorsesi jeterlishe dawam etiwshi process bolıp, olardıń rawajlanıwı dinamikası menen tuwrıdan – tuwrı baylanıslı.

Usı bólimde biz sizler menen balalardıń ziyrekliginiń táreplerin úyreniwshi standartlastırılǵan test, bahalaw shkalsı sistemalastırılǵan baqlaw, kriterial – baǵdarlaw test hám t.b kórsetip ótemiz.

Qábiletliliktiń birinshi kórinisi balalardıń jas waqıtlarınan – aq belgili boldı. Tábiyattan qábiletli bala basqa teńleslerine salıstirǵanda óziniń aqılıy rawajlanıwınıń ozıp ketiwi menen ajıralıp turadı. Bul balalarǵa sóylewdiń erte payda bolıwı hám júdá kóp bolǵan leksika baylıǵına iye bolıwı, aqılıy xızmetten sharshamaw, yaǵnıy olardıń túrli aqılıy xızmetlerden qızıǵıwshılıq penen izleniwleri qabıl etiwleri.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Давлетшин М.Г., Дустмухамедова Ш., Мавлонов М., Туйчиева С. Ёш даврлари ва педагогик психология. Ўқув методик қўлланма. –Тошкент, 2004.
2. Давлетшин М.Г., Туйчиева С.М. Умумий психология. –Тошкент, 2002.
3. Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчиси психологияси. – Тошкент1998.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

Рахмонова Р. *– ст. преп. кафедры «Биологии» НавГПИ,*
Равшанова М. *- -ст. преп. кафедры «Биологии» НавГПИ, г. Навоий*

Экологическое воспитание в общеобразовательной школе осуществляется с первых дней обучения. Работа с учащимися начинается с уточнения, накопления и систематизации природоохранительных представлений и понятий, показа доступных их пониманию взаимосвязей явлений, предметов природы и объяснения необходимости сохранения их человеком. В процессе обучения биологии формируется понятия учащихся о растениях их систематических группах, анатомическом строении и процессах протекающих в организме растений. Растения являются источниками кислорода, пищи для живых организмов. Поэтому нужно распространять ареал зеленных насаждений. Источниками энергии для них является солнечный свет необходимый для процесса фотосинтеза. Животные являясь гетеротрофными организмами являются звеном трофической цепочки.

Успех экологического воспитания в общеобразовательной школе зависит от использования разнообразных методов обучения. При преподаваниии биологии применяются ряд методов: словесные методы, методы игры и ряд педагогических и инновационнқх технологий, также практические и лабораторные работы. При проведении практических и лабораторных работ можно провести экскурсии.

Каждую экскурсию преподаватель готовит тщательно и заранее: он определяет тему экскурсии, так как экскурсии могут быть по предмету ботаника, зоология и т.д. По предмету ботаника можно учащихся отвести в теплицы, оранжереи, ботанические сады, фруктовые сады и т.д. При этом у учащихся формируются представления и основные понятия о растениях, среде их произрастания. Экскурсии обладают широкими возможностями для воспитания у школьников бережного отношения к природе. Дети не только должны знать, что природу надо беречь, но и понимать, почему необходимо бережно относиться к ней. При подготовке к. экскурсиям в ходе их проведения преподаватель должен объяснить детям, что нельзя ломать ветки деревьев и кустарников, вырывать с корнями цветущие растения, обрывать с растений цветы, портить кору деревьев,

сбивать, ногами грибы, даже если они несъедобны, так как многими из них питаются животные. Учащиеся должны также понимать, почему нельзя разгонять стаи птиц, опустившихся на землю в поисках пищи, почему нельзя шуметь в лесу в период их гнездования.

Преподаватель может рассказать школьникам, как помочь зимующим птицам в период морозов и зимней бескормицы, а также обратить внимание на поведение детей по отношению к насекомым и объяснить, почему нельзя разорять муравейники, ловить муравьев и других насекомых. Во время экскурсий не только закрепляются экологические знания школьников, но и формируются умения правильно вести себя в природе. Также создание живого уголка природы приучает детей к бережному и заботливому отношению к зеленым насаждениям. Значительное место при этом занимают наблюдения в уголке живой природы. Здесь работа может проходить с растениями или животными по классам и группам в зависимости от интересов детей. Работа в уголке живой природы строится по плану, при его составлении: используется сезонный принцип построения материала. В плане должно быть отражено ведение календаря природы и труда, работа с природным материалом: семенами, ветками, устройство кормушек для птиц.

Содержание работы в уголке живой природы во многом зависит от местных условий. В основе содержания работы в уголке живой природы должна быть тесная связь обучения с жизнью. Основными педагогическими требованиями, которыми. должен руководствоваться учитель в организации внеурочной работы в уголке живой природы, являются:

а) доступность материала учащимся;
б) краеведческий подход в подборе материала;
в) принцип сезонности в работе;
г) общественно полезная направленность.

Исходя из требований программы по биологии содержание работы в уголке живой природы по годам обучения может быть следующим:

5 – 6 классы ботаника. Уход за комнатными растениями, выработка умений ухаживать за растениями, наблюдать рост и развитие вегетативных и генеративных органов. Наблюдение за распусканием почек на побегах наиболее распространенных в данной местности деревьев и кустарников, выращивание овощных растений из семян, дикорастущих и декоративных растений. Наблюдение за рыбами в аквариуме.

7 класс зоология Наблюдение за жизнью наиболее распространенных в данной местности насекомых (1 – 2 вида), за жизнью птиц в клетках, за аквариумными рыбками, животными (лягушкой, жабой, белкой, ежом, белой мышью, морскими свинками, черепахами и т. п.). Наблюдение за аквариумными рыбками, кормление, уход и наблюдение за всеми обитателями уголка живой природы.

Успех экологического воспитания в общеобразовательной школе зависит от использования разнообразных методов обучения, их умелого сочетания.

Список использованной литературы

1. Азимов И.и бошқалар Биология (9-синф) методик қўлланма Тошкент, 2002 йил Абу Али Ибн Сино тиббиёт нашриёти.
2. Григорьянц А.Г. Преподавание природоведения Т. 1992 г 54-59
3. И.Ф.Шефер и Б.Е.Матчонов Обшая методика преподаиния биологии (учебное – пособия) Ташкент.ТДПУ. нашриёти 2005 йил
4. И.Н.Понамарёв Обшая методика преподаиния биологии (учебное – пособия для студентов пед. вузов) – М.: Академия, 2003. 272 стр.
5. Ж.О.Толипов и бошқалар Ботаника преподавание методикаси 5 – синф Тошкент «Ўзбекистон» нашриёти 2003 йил 128 бет.
6. Ж.О.Толипов и бошқалар Ботаника преподавание методикаси 6 – синф Тошкент «Ўзбекистон» нашриёти 2003 йил 96 бет.
7. Ж.О.Толипова, А.Т.Ғофуров Общие биологии преподавание методикаси (10-синф) Тошкент: Шарқ нашриёти 2004 й, 96 бет.
8. Ж.О.Толипова, А.Т.Ғофуров Общие биологии преподавание методикаси (10-синф) Тошкент: Шарқ нашриёти 2004 й, 128 бет
9. О. Мавлонов Зоология 2013г. Т. «Узбекистон миллий энциклопедияси» стр 95-107
10. У Пратов Ботаника 2011г Т. «Узбекистан» стр. 34-36

Электронные ресурсы:

- www. tdpu. uz
- www. pedagog. uz
- www. ziyonet. uz
- www. allbooks. ru
- www. phnet. Ru

JASI ÚLKENLERDI ÚZILIKSIZ BILIMLENDIRIW MÁSELESI

Maqulbaeva G. *- NDPInıń Pedagogika teoriyasi hám tariyxi 2-kurs magistranti*

Búgingi zamanagóy rawajlanǵan jámiyette insan iskerliginiń eń basli tarawlarınan biri - bul tálim bolip esaplanadı. Sonǵi jıllarda tálimniń social roli artıp, dúnyanıń kópshilik mámleketlerinde tálimniń barlıq túrlerine bolǵan múnasábet ózgerdi. Bunday itibardıń sebebi zamanagóy jámiyettiiń eń zárúrli qádiriyatı hám tiykarǵısi- bul jańa bilimlerdi izlew, iyelew hám olardi ámelde qollaw hám jaslarǵa sol bilimlerdi beriw bolip esaplanadı. Sonday eken, házirgi dáwirde tálim shaxs hám jámiyet rawajlanıwinda sheshiwshi rol oynaydı. Jáhán ekonomikasında globallasıw hám keskin básekishilik kúsheyip baratırǵan sharayatta insannıń aldınǵı dáwirdegi pútkil turmıs ushın tálim alıw emes, bálki pútkil turmısı dawamında úzliksiz tálim alıw zárúrshiligin keltirip shıǵarıp atır.

Házirgi kúnde tálim sistemasına berilip atırǵan úlken itibar sistemanıń túrli basqıshlarına itıbar qaratiliwi hám bul basqıshlardıń ózine tán qásiyetlerinen kelip shıqqan túrde shólkemlestiriwdi talap etpekte. Bul kóz-qarastan, xalıq tálimi , joqarı hám

odan keyingi tálim sisteması wákilleri arasında kóp talqılawǵa sebep bóliwshi pedagogika hám andragogika túsinigine aydınlıq kiritpekshimiz. Sózimizdiń basın kópshiligimizge tanıs bolǵan pedagogika, tarawdıń wákili bolǵan “pedagog” túsiniginen baslamaqshimiz. Pedagog (Pedagogue), mektep oqıtıwshı - júdá qatańlıqlıq penen tálim beretuǵın insan dep te táriyplenedi. Androgogika - bul úlkenlerdi oqıtıw hám tárbiyalaw ámeliyatı. Úlkenler tálimi jumıs jaylarında," keńeytirilgen" yamasa " úzliksiz tálim " kursları arqalı orta mektepler, kolledjler yamasa universitetlerde maqsetke muwapıq ortalıqta ámelge asırılıwı múmkin.

Ámeliyat kóbinese "Tálim hám rawajlanıw" dep ataladı hám kóbinese jumısshı kúshi yamasa mamanlıǵın asırıw menen baylanıslı. Basqa tárepden, úlkenler tálimi, tiykarınan, mamanlıǵın asırıw ushın jumıs jayına tiykarlanǵan kásip-óner tálimi menen parq etiwi múmkin. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev Ózbekstan Respublikası ǵárezsizliginiń jigirma toǵız jıllıǵına arnalǵan saltanatli máresimdegi sóylewinde aytıp ótkeni sıyaqlı, Ózbekstanda jańa bir oyanıw — Úshinshi Renessans dáwirine tiykar jaratılıp atır. Bul zárúrli processte bolsa, úlken jasdagilarni oqıtıw hám olarǵa tálim beriw mámleketimiz rawajlanıwında sheshiwshi rol oynawı kerek. Bul, ásirese, jańa, aldıńǵı informaciya texnologiyalarına tiykarlanǵan cifrlı bilimlerdi ózlestiriw, zamanagóy kásiplerdi puqta iyelewde ayqın kórinetuǵın bolıwı kerek. Úlkenlerdi oqıtıw, úyretiw tarawı esaplanǵan “androgogika” bolsa, úlkenlerge tálim beretuǵın kórkem óner hám pán esaplanadı.

Andragogika pedagogikanıń bólek tarawı retinde payda bolıwı túrli xarakter degi bir qansha sebepler menen baylanıslı. Ilimpazlar jańa pán tiykarların jaratıwda, bárinen burın, andragogikaning rawajlanıwı zárúriyatın júzege alıp kelgen ob'ektiv sharayatlardı esapqa aladi. Geypara dereklerge kóre, tálimniń úzliksizligi tuwrısındaǵı dáslepki ideyalardı Batıs izertlewshilerdiń hátte Sokrat, Aflotun, Aristotel' insannıń turaqlı túrde ruwxıy rawajlanıwi haqqındaǵı diniy-filosofiyalıq qıyallarında hám ilimiy dóretpelerinen de ushıratıwımız múmkin.

Úzliksiz tálim ideyasınıń payda bolıwı óz gezeginde, bir tárepten pedagogikalıq kontseptsiya retinde, basqa tárepten bolsa, ámeliyattıń nátiyjesinde payda bolǵan. Bugingi kúnde mámleketimizdiń ertengi keleshegi innovciyalıq ekonomika menen bekkem baylanıslı. Jetilisken bilimlerge tayanǵan halda qısqa waqıt ishinde nátiyjeli hám básekige shıdamlı ekonomikanı jaratıw basli maqsetlerimizden biri bolip esaplanadi. Sol sebepli de joqarı sapalı tálim sistemasına bekkem tárizde iyelew, insan kapitalına qarjı kirgiziw, rásmiy tálim menen birge rásmiy bolmaǵan tálimdi de rawajlandırıw hám qollap-quwatlaw zárúrli máselelerden biri bolıp tabıladı.

Dúnyada úlken jastaǵilardiń oqıtıw hám olarǵa tálim beriwdiń unamlı táreplerin kórsetetuǵın kóplegen dáliller bar. Biraq, kóplegen mámleketler olardı mámleket qárejetleri menen salıstırmaydilar. Kópshilik húkimetler byudjettiń tek 1 procentinen kemin úlken jastaǵilardiń oqıtıw hám olarǵa tálim beriw ushın ajratadı tek. Ulıwma alǵanda, dáramatları joqarı hám ekonomikası turaqlı bolǵan mámleketlerde úlken jastaǵilardi oqıtıw hám olarǵa tálim beriwdegi qatnasıwı da joqarı dárejede ekenin kóriw múmkin. Bul mámleketler ekonomikalıq sheriklik hám rawajlanıw shólkeminiń aǵzaları bolıp,bántlik hám miynet ónimliligi boyınsha úlken kórsetkish hám nátiyjelerge iye.Biraq úlken jastaǵilarǵa tálim beriw múmkinshiliklerin tolıq ámelge asıriw ushın,

tiyisli kásiplik kepilliklerge iye bolǵan úlkenler menen isleytuǵın andragog-pedagoglardı tayarlaw mashqalasın sheshiw kerek.

Biz bul másele menen hesh qashan shuǵıllanbaǵanbiz. Biraq bul mashqala Úlken jasdagilarga tálim beriwdiń professionallıq dárejesin asırıw búgingi kúnde de bir mámleket ushın, sonday-aq, xalıq aralıq kólemde de tiykarǵı mashqala esaplanadı. Ókinish penen aytamız izertlew nátiyjeleri úlken jastaǵilardiń oqıwı hám tálim alıwı processinde qatnasıw dárejesiniń tómenligin kórsetdi. Bunnan tısqarı, jası úlkenlew adam bul máselege kemrek qızıǵıwshılıq ańlatadı. Rásmiy hám rásmiy bolmaǵan tálimdegi hayallardıń qatnasıw dárejesi bolsa, er adamlarǵa salıstırǵanda azmaz joqarı. Ulıwma alǵanda, úzliksiz tálim shaxs hám jámiyettiń uqsas mútajlikleri mámleket hám jámiyet institutları hám shólkemlestirilgen sistema arqalı shaxstıń pútkil turmısı dawamındaǵı tálim (ulıwma hám kásiplik) potencialınıń ósiw procesi menen keshedi.Úzliksiz tálim dóretiwshi,social aktiv, kreativ, ruwxıy bay shaxstı qáliplestiriwshi hám joqarı maman básekige shıdamlı kadrlar tayarlawda aldında barıw ushın zárúr sharayatlar jaratadı.

Tálimdiń túrlerine óz gezeginde mektepge shekem, ulıwma orta, orta arnawlı, kásip-óner, joqarı, joqarı oqıw jurtınan keyingi tálim, kadrlar qayta tayarlaw hám mamanlıǵın asırıw hám mektepden tısqarı tálimdi kirgiziw múmkin. Ózbekistan ǵárezsizlikke eriskeninen keyin jáhán jámiyetshiliginiń teń haqılı subiekti hám ajıralmaytuǵın bir bólegi retinde insan huqıqları hám erkinliklerine ámel etiliwin, jámiettiiń ruwxıy jańalanıwın, strategiyalıq rawajlanıw, jáhán jámiyetshiligine qosıwdı támiyinleytuǵın demokratiyalıq kúshli huqıqıy mámleket hám ashıq puqaralıq jámiyetin qurıp atır.

Paydalanilǵan ádebiyatlar dizimi

1.O'.M.Asqarova, M.A. Abdullaeva, M.Boltaeva «Androgogika» oquv qo'llanma . Namangan 2014 yil

2. A.X.Abdullaev, N.S.Paximov, M.O.Xadaev "Katta yoshdagi axolini óqitish markaziga: qadam-baqadam" Uslubiy qóllanmasi, Toshkent, 2013 yil.

3. Arxiv.uz

4. www.ziyonet.uz

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА КЕЙС-СТАДИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ТЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НЕАЛЕЛЛЬНЫХ ГЕНОВ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГЕНЕТИКИ

Рахмонова Р. *- ст. преп. кафедры «Биологии» НавГПИ,*
Толибов С. *- магистр НавГПИ, город Навоий*

Для реализации познавательной и творческой активности студентов в учебно-воспитательном процессе используются современные образовательные технологии, дающие возможность повышать качество образования, более эффективно использовать учебное время. В современной дидактике, направленной сегодня на личностно-ориентированное и развивающее обучение, существует несколько подходов: личностный, деятельностный, коллективистский подход, целостный подход к организации учебно-воспитательного процесса, опитимизационный, технологический, творческий и инновационный.

Для повышения преподавания Генетики применяются эффективный метод обучения студентов можно назвать метод кейс-стади или метод учебных конкретных ситуаций. Главное — этот метод способствует развитию умения анализировать ситуации. Методы работы с кейсом: моделирование, системный анализ, мыслительный способ получения знаний, эксперимент ситуации посредством ее мысленного преобразования, проблемный метод. описания, игровые методы, мозговая атака, дискуссия. Результат работы с кейсом Освоение новой информации, метода сбора данных, создание нового подхода к обучению, повышение уровня профессиональной компетентности студентов., освоение метода анализа (проблемного анализа), умение работать с текстом, соотнесение теоретических и практических знаний. При использовании кейс-метода лучше не выставлять оценки по балльной системе — достаточно отметить степень участия студентов в работе. Для выявления уровня подготовленности каждого обучающегося дополнительно к кейсу используется метод тестирования по завершении изучения темы. Рассмотрим кейс по теме: Эпистатическое действие генов

Описание кейса:

«Эпистаз» переводится как «угнетение, остановка, препятствие». Этим термином обозначили такой тип взаимодействия неаллельных генов, который характеризуется подавлением аллелью одного гена проявления аллели другого.

Елена занималась птицеводством. Разводила кур различной породы, но оперенье было одинаковое белое. Однако в последующих поколениях наблюдались организмы с черным цветом перьев. Откуда появился новый признак, как Вы объясните такое явление.

Вопросы кейса:

1.Как наследуется окраска оперенья кур?

2.Почему проявляется признак отсутствующий у родительских особей?

3.Как называется ген подавляющий признак при эпистазе?

4. Какое соотношение организмов у гибридов F2.?

5.Что такое доминантный и рецессивный эпистаз?

Рекомендации студентам при решении кейса:

1. Внимательно изучите учебный материал приведенных источников.

2. Определите факторы способствующие влиянию на проявления признака

3. Выделите главные факторы влияющие на форму окраску венчика цветка гороха?

4. С помощью изученного материала дайте свои варианты решения кейса.

Процесс решения кейса:

Студенты изучают учебный материал приведенных источников, выделяют факторы обеспечивающие, наследования признаков, определяют гены, участвующие в этом процессе, разрабатывают свои варианты решения кейса, обсуждают свои варианты с другими членами малых групп и формируют окончательное решение.

Вариант решения кейса:

1.Некоторые породы кур имеют белое оперение (белый леггорн, белый примутрок и др.), другие же породы имеют окрашенное оперение (австралорп, ньюгемпшир, полосатый плимутрок и др.). Белое оперение разных пород кур определяется несколькими различными генами.

2. Доминантная белая окраска определяется генами CCII (белые леггорны), а рецессивная белая — ccii (белые суссексы, белые минорки, белые плимутроки). Ген С определяет наличие предшественник пигменту (хромогена), т. е. окрашенность пера, его аллель с — отсутствие хромогена и, следовательно, неокрашенность пера птицы. Ген I является подавителем действия гена С, аллель i не подавляет его действия. В присутствии даже одной дозы гена I в генотипе птицы действие генов окраски не проявится.

3. Поэтому при скрещивании белых леггорнов CCII с цветными породами CCii, как правило, доминирует белая окраска CCIi. При скрещивании белых плимутроков ccii с окрашенными породами CCii гибриды оказываются окрашенными Ccii. Следовательно, у леггорнов белая окраска является доминантной, а у плимутроков — рецессивной. Поэтому при скрещивании белых леггорнов CCII с цветными породами CCii, как правило, доминирует белая окраска CCIi. При скрещивании белых плимутроков ccii с окрашенными породами CCii гибриды оказываются окрашенными Ccii. Следовательно, у леггорнов белая окраска является доминантной, а у плимутроков — рецессивной.

4. При скрещивании между Собой гибридов F1 во втором поколении имеет место расщепление по окраске в отношении 13/16 белых: 3/16 окрашенных.

5. Прежде всего, данное отношение говорит о расщеплении по двум генам, это расщепление можно представить как 9(C—I—) + 3(ccI—) + 1(ccii) = 13 и 3(C—ii), что соответствует формуле 9:3:3:1.Очевидно, в этом случае окраска леггорнов обязана не присутствию особых генов белой окраски, а действию гена — подавителя окраски (I—). Тогда генотип гомозиготных белых леггорнов должен быть CCII, где I является геном — подавителем окраски, а С — геном окраски.

Использование этого метода необходимо еще и потому, что он позволяет увидеть неоднозначность решения проблем в реальной жизни.. Разработка и преподавание кейсов — невероятно сложная задача, выдвигающая требования высокого профессионализма, педагогического мастерства и эрудиции. Особую сложность в обучении методом кейс-стади составляет сам подбор конкретных ситуаций.

Список использованной литературы

1. Ғофуров А.Т., Файзуллаев С.С. «Генетика» Тошкент, «Тафаккур»,2010 й.

2. Ғ`офуров А.Т., Файзуллаев С.С. Рахматов У.Е. “Генетикадан масала ва машқлар ечиш” Тошкент-ТДПУ 2014 й

3. Голощапов А.П. Генетика: Курс лекций и практических занятий: Учеб. пособие для студентов. –Курган: Зауралье, 2001. –349с.

4. Иванищев В.В. Учебное пособие по генетике. Для студентов биологических специальностей педагогических вузов . –Тула: Издательство ТГПУ им. Л. Н. Толстого.

5. Лутова Л.А., Генетика развития растений. –СПб.: Наука, 2000. –450 с.
6. Мишакова В.Н.,Доронина В.Л., Агафонова И.Б. Решение задач по Генетике М. Просвещение/ Дрофа 2010
7. Tara Rodden Rjbinson Fssistant Professor (Reseach), Oregon State University “Genetics For Dummies” Coyright 2005 by Wiley Rublishing, Ins., Indianapolis, Indiana

IV. Ресурсы Электронного обучения

- http://www.consultant.ru /
- http:// www. allbooks. ru/
- http:// www. pedagog. uz/
- http://www.lib.mn/

TA’LIM TARBIYA JARAYONI BAHOLASHDA QO‘LLANILADIGAN PEDAGOGIK TA’SIR USULLARI

Faxriddinov Y. *- GulDU,*
Pedagogika fakulteti o‘qituvchisi.
E-mail: maggulduu2013@mail.ru

O‘quvchilar faoliyatini baholash va ma’naviy-psixologik qo‘llab-quvvatlash hamda o‘z kuchiga ishonchni mustahkamlash – ko‘proq, tortinchoq, uyatchang, odamovi o‘quvchilar bilan ta’lim-tarbiya ishlarini olib borishda va ikki tomonlama munosabatda bo‘lishda zaruriy usullardan hisoblanadi. Tortinchoqlik va o‘z kuchiga ishonmaslik o‘quvchilarning ishchanligini pasaytiradi, faolligiga ko‘pincha salbiy ta’sir qiladi. Ushbu usulni qo‘llay turib, "tarbiyachi o’quvchilarga xayrixoh va chidamli munosabatda bo‘ladi, ularning ijodiy kuchlarini faollashtiradi. Ushbu usuldan foydalanib, o‘quvchi o‘quvchida o‘zini har tomonlama ko‘rsata olishga o‘rgatadigan psixologik-pedagogik holatni yaratadi.

Pedagogik bahoning effektivligi deganda, bolalarning ta’lim olishi va tarbiyalanishi jarayonidagi uning stimullashtiruvchi roli tushuniladi. Pedagogik jihatdan effektivlik esa bolada muvaffaqiyatga intiluvchanlikni, bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishni, o‘zida shaxsga oid ijobiy xislatlarni yuzaga keltiradigan baho hisoblanadi. Boladagi intellektual va shaxsiy hulq-atvor rivojlanishining motivatsiyasi tashqi va ichki bo‘lishi mumkin. Ta’lim-tarbiyaviy faoliyatga nisbatan tashqi motivatsiyaga uning faolligini tashqaridan yo‘naltiruvchi, ta’minlovchi, harakatlantiruvchi stimullar misoldir, ya’ni ular shunday stimullarki, bolani o‘rab turgan muhitdan kelib chiqadi va ma’lum tarzda harakat qilishni majbur qiladi. Bunday stimullar harakati agar tuxtatilsa, ta’lim-tarbiyaviy maqsadlarga asoslanadigan bolalarning muloqoti va bilim olish aktivligi keskin kamayib ketadi yoki yo‘qolib ketishi mumkin.

Pedagogik baholashning effektivligi haqidagi tasavvurlar individual hamda ijtimoiy-maxsus xarakterga ega. Pedagogik baholash tasavvurlarining individual xarakteri shunda namoyon bo‘ladiki, uning effektivligi bolaning individual xususiyatlarga, uning muhim ehtiyojlariga bog‘liq bo‘ladi.

Pedagogik baholashning ijtimoiy-maxsus xarakteri haqida so‘z ketganda, ikki sharoit inobatga olinadi. Birinchidan, turli madaniyat sharoitlarida ta’lim va tarbiya

tizimiga turli pedagogik baholar qo‘llanilishi kuzatiladi. Ayrim hollarda, masalan, Shimoliy Amerika va G‘arbiy Evropacha ko‘rinishdagi zamonaviy jamiyatlarda eng maqbuli moddiy stimullar hisoblanadi; islom yo‘nalishlaridagi Osiyo madaniyatlari sharoitda axloqiy-diniy stimullar; ba’zi mamlakatlarda esa misol uchun Yaponiyada ijtimoiy-psixologik stimullar e’tirof etiladi. Bu shuningdek, bolalardagi shakllanayotgan ta’lim va tarbiya motivlariga ham dahldordir. Ikkinchidan, pedagogik baholashning ijtimoiy-maxsus xarakteri qo‘llanilayotgan sharoit tarzidan kelib chiqqan holda ushbu baho effektivligi xususiyatiga ko‘ra turlicha bo‘lishi mumkin.

Turli sharoitlarda qo‘llaniladigan turli pedagogik baholar bir xil valentlikka (bola uchun ahamiyatli, kadrli) ega bo‘lmasligi mumkin va bu turli ehtimollik darajasi bilan uning uchun muhim bo’lgan ehtiyojlarni amalga oshirilishiga olib keladi. Mazkur sharoitda eng katta valentlikka ega bo’lgan pedagogik baho muvaffaqiyatga erishish ehtimolini ta’minlaydi. Aytish joizki, pedagogik baholashning personal ahamiyati vaqt o’tishi bilan o’zgarishi mumkin. Bu holat ikki sabab tufayli yuzaga keladi. Birinchidan, kishi ehtiyojlar ierarxiyasi uning qondirilishi bilan sharoitdan sharoitga nisbatan o’zgarib boradi. Bundan tashqari, yosh o’tishi bilan bolalarda shaxsiy o’zgarishlar sodir bo’ladiki, ular uchun oldin muhim hisoblangan baholar bora-bora stimullashtiruvchi rolini yo’qotadi, ularning o’rnini esa boshqa, yosh davrlariga xos baholar egallaydi. Nihoyat, bolalar o’rtasida individual farqlanishlar mavjud bo‘lib, ayrimlari uchun stimul bo’lgan narsalar ayrimlari uchun hech qanday turtki roli o‘ynay olmasligi mumkin.

Ushbu usuldan foydalanish uchun pedagog har bir o’quvchida qiziq va bebaho xislat borligiga, uni yon - atrofdagilar va o’quvchilar o‘zlarini namoyon qilish uchun kerakliligiga ishontirishlari zarur bo’ladi.

Qiziqarli faoliyatga tortish. Tarbiyachi o’quvchilarning yosh xususiyatlarini va qiziqishlarini hisobga olgan holda, ularni qiziqarli faoliyatga tortishlari lozim. Bunday jarayonda o’quvchilarning qobiliyati rivojlanadi, ularda turli yaxshi intilishlar tug’iladi.

Faoliyatga qiziqishni yo’qotmaslik uchun uni har doim murakkablashtirib borish, o’quvchilarda yanada ko’proq iroda, bilim va malakalarni, javobgarlik hissini oshirishga qaratilgan ishlarni olib borishni faollashtirish lozim. Pedagog o’quvchilarning xulqini kuzata turib, faoliyatning o’quvchi uchun qiziqarli yoki qiziqarli emasligini aniqlashi va zarur hollarda uni sekingina boshqa turiga o’zgartirishlari mumkin. Mazkur usulni keng qo’llash uchun o‘quvchilar o’quvchilarni ta’lim muassasalarida doimiy tashkil etiladigan to’garaklar, sport sektsiyalariga a’zo bo’lishlariga, turli bayramlar, tadbirlarni tayyorlash va o’tkazishda ularni ishtirok etishlariga undashlari kerak.

Jazo o’quvchilarda qilgan ishlariga o’kinish va boshqa qaytarmaslik xohishini uyg’otishi kerak. Jazo o’quvchining chidamliligini tarbiyalashda va uning axloqidagi salbiy xususiyatlarni yo’qotishga yordam beradi. O’quvchini jazolash jarayonida tarbiyachi, ularda uyat, hijolat, o’zgarish xohishi kabi aniq kechinmalar bo’lishini nazarda tutishi lozim.

Jazoning quyidagi turlari mavjud:

Jazo-mashq. Bunday jazo tarbiyani to'g'ri tashkil qilishga yordam beradi. Masalan, guruhda o'quvchilarning talab darajasida bajarilmagan iavbatchiligi uchun ular qaytadan, ya'ni boshqatdan navbatchilik qildirish bilan jazolanadi. Aybdor o'quvchi o'z burchini albatta bajarishi shartligini, shuning uchun, uni o'z vaqtida va xaqqoniy o'tashi kerakligini tushunadi.

Jazo-chegaralash. O'quvchi qandaydir xursandchiliqdan mahrum qilinadi, masalan: o'quvchi qiziqarli tadbirda qatnashishdan ozod etiladi.

Jazo-tanbeh. Ta'lim muassasasi rahbariyati, tarbiyachilari, jamoa tomonidan berilgan tanbehni o'quvchilar jazo sifatida qabul qiladilar. O'quvchilar tanbeh eshitib qolish mumkinligidan o'z burchlarini bajarishga, sho'xliklardan o'zlarini tiyishga tayyor bo'ladilar.

Jazo-shartlilik. Bu jazo aybdorda noxush kechinmalar uyg'otadi, chunki u jazolangan hisoblanadi va jamoada uning obro'sini tushirishga olib keladi. Agar o'quvchi umuman tartibli bo'lsa va jamoaning sha'nini hurmat qilsa, bunday turdagi jazo unga ijobiy ta'sir etadi. Tarbiyachilar hamda kattalarning o'quvchi qilmishini baholashda g'azabli, sovuq karashlari, sovuq ohangdagi munosabatda bo'lishlari va so'zlarining o'zi ko'p o'quvchilar uchun jazo hisoblanadi.

Pedagogik ta'sirning eng o'tkir quroli sifatida tarbiyachilar jazoni har tomonlama chuqur va har tomonlama o'ylashlari, so'ngra uni ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llashlari lozim.

Ogohlantirish. Ogohlantirishda o'quvchilar o'quvchi xulqini o'zgartirmasa, uning oqibatlarini ochib beradilar. Bu ta'sirning mazmuni shundaki, tarbiyachilar o'quvchida xavotir va uning negizida noxush oqibatlarni yo'qotish xohishini uyg'otadi va buning oqibatida o'quvchining xulqida javobgarlik hissi uyg'onadi. Ogohlantirish jarayonida o'quvchiga aytilgan so'z mazmunidan tashqari, tarbiyachining jiddiy, ta'sirchan, ba'zan aytilayotgan so'zning qattiq ohangi ham muhimdir.

Xulosa o`rnida shuni aytish mumkinki yuqorida biz pedagogik ta'sirning ba'zi usullari haqidagina to'xtaldik. Tarbiya amaliyotida yuqorida kayd etilgan pedagogik ta'sirning boshqa usullaridan xam foydalanish mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, mavjud psdagogik ta'sir usullaridan tashqari, har bir tarbiyachining pedagogik tajribasiga asoslangan shaxsiy pedagogik ta'sir usullari ham bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ананйев Б.Г. Человек как предмет познания. СПб., 2001.-351с
2. Давидов В.В. Нерешенныйе проблемы теории деятелности//Психологический журнал.М.:1992.-№2 –С.3
3. Знаков В.В. Самопознанийе субйекта//Психологический журнал.-М., 2002.-№2.-с.23-
4. Илин, Йе. П. Мотивасия и мотивы / Йе. П. Илин. - Питер: СПб., 2003.512 с

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA EKOLOGIYA FANLARINING O’QITILISHI MASALALARI

Shamsidinova G.D. *– b.f.n., dots. NavDPI, Navoiy shahri*
G’iyasova N. *– Biologiya I kurs magistranti,*
Hosilova U.B.- *Biologiya I kurs magistranti,*
Murodova G.- *Biologiya II kurs magistranti.*

“Global ekologik vaziyatning yanada yomonlashganligi,
atrof- muhit muammolari ilgarigidek barcha hududlarda
mamlakatlarning ijtimoiy- iqtisodiy tizimlari
bilan mustahkam chatishib ketganligi kuzatilmoqda.”
YUNEP dokladi.

Globallashuv jarayonida yer kurrasining kelajagi, insoniyatning taqdiri, mamlakatlarning yuksak taraqqiyoti natijasida erishilayotgan yuksak darajadagi texnologiyalar, ko’p jihatdan jamiyatdagi ekologik muammolarning yechimi, tabiatni muhofaza qilish, uni barqaror taraqqiyoti hamda muvozanatiga erishish, tabiatdagi biologik xilma-xillikni saqlash masalalariga bog’liq bo’lib qoldi. Yoshlarni har tomonlama yetuk, o’zi to’g’lib o’sgan hududiga nisbatan sadoqatli hamda tabiatga nisbatan mehr-muhabbatli qilib tarbiyalash hozirgi davrning eng asosiy masalalaridan biri bo’lib hisoblanadi. Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanishning tashkiliy va huquqiy asoslarini ishlab chiqish va unga rioya qilishda inson mas’ulligini e’tirof etish davr talabidir.

O’zbekiston Respublikasida ilmiy-texnika taraqqiyoti jadal rivojlanib borayotgan, bugungi globallashuv jarayonida 2022 yil -“Inson qadrini ulug’lash va faol mahalla yili” Davlat dasturida ko`zda tutilganidek, ekologiyaga oid me’yoriy hujjatlarning qabul qilinishi, ularning mamlakat istiqbolidagi o’rni juda katta ahamiyatga egadir. “Dunyo shiddat bilan o’zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga rahna soladigan turli tahdid va xavflar paydo bo’layotgan bugungi kunda ma’naviyat va ma’rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olishi, kamolga yetishga intilishiga e’tibor qaratish, har qachongidan ham muhimdir. Aynan ta’lim va ma’rifat bashariyat farovonligining asosiy omillaridan hisoblanadi, insonlarni ezgulikka da’vat etadi, sahovatli, sabr-qanoatli bo’lishga undaydi” [2,111].

Respublikada ekologik xavfsizlikni ta’minlash va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvini tubdan takomillashtirish, ekologik holatni yaxshilash, chiqindilarning fuqarolar sog‘lig‘iga zararli ta’sirining oldini olish, aholi turmush darajasi va sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish, maishiy chiqindilarni yig‘ish, saqlash, tashish, utilizatsiya qilish, qayta ishlash va ko‘mish tizimini yanada takomillashtirish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2017-yil 21-aprelda imzolangan “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-5024-sonli farmoniga asosan Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi faoliyatining asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilan edi.

❖ Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklash sohasidaggi davlat boshqaruvini joriy etish va mustahkamlash;

❖ Atrof-muhit, ekologik tizimlar, tabiiy komponentlar va alohida muhofaza qilinuvchi obyektlar sharoitini sog‘lomlashtirilish;

❖ Chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish sohasidagi davlat ekologik nazoratini amalga oshirish;

❖ Yer, yer osti boyliklari, suv, o‘rmonlar, muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar, hayvonot va o‘simlik dunyosini muhofaza qilish va ulardan foydalanish, atmosfera havosini muhofaza qilish yuzasidan davlat ekologik nazoratini mustahkamlash va hokozolar.

Mazkur qonunlarning ijrosini ta’minlash, O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2021-yil 19-oktabrdagi 35-2021-son buyrug‘i bilan qabul qilingan Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarida belgilangan bilim, malaka va ko’nikmalarni o’zlashtirish orqali, talabalarda kompetentlikni shakllantirish, o’quv dasturlarida berilgan materiallarning to’laqonli bajarilishini ta’minlash uchun bu jarayonda nafaqat ta’lim beruvchilarning, balki ta’lim oluvchilarning faolligi asosiy o’rin egallaydi. Ta’lim muasassalarida ekologiya fanlarining o`qitish jarayoni bo’lg’usi o’qituvchilardan doimiy izlanuvchanlik, ijodkorlik, o’z ustida rejali ishlash, jadallik bilan o’zgarib borayotgan zamonda yoshlar ruhiyatiga ijobiy ta'sir o’tkazish, ularni fan cho’qqilarini zabt etishlari uchun zarur bilim, malaka va ko’nikmalar bilan qurollantirish talab etiladi.

Bugungi globallashuv jarayonida tabiatda tirik organizmlarning normal yashashi va hayot kechirishi uchun qulay atrof-muhit sharoiti, musaffo havo, sog’lom tuproq va toza suv mavjud bo’lishini ta’minlashni insonlar ongiga singdirish, ta’lim muassasalarida ekologik ta’limni amalga oshirishning o’ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish, tahsil oluvchilar ongida tabiat muhofazasiga oid tushunchalarini shakllantirish, yangi o’sib kelayotgan barkamol avlodni har tomonlama shakllangan, o’z to’g’ilib, o’sgan joyining barcha ne’matlariga nisbatan jonkuyar, fidoiy hamda haqiqiy vatanparvar qilib tarbiyalash, o’qitish jarayonida yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalasiga, boshqa hamdo’stlik mamlakatlari qatori O’zbekistonda ham juda katta e’tibor qaratilib, mazkur sohaga oid ijobiy ma’nodagi global harakatlarning olib borilishi, tabiatni barqarorlashtirishga oid harakatlardasturi katta amaliy ahamiyatga egadir.

Atrof-muhitni ishlab chiqarish va iste’mol qilish chiqindilaridan muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona va kompleks foydalanish hamda ekologik toza texnologiyalarni amaliyotga tadbiq etish dolzarb bo’lib, energetika, rangli va qora metallurgiya, kimyo sanoati va qurilish industriyasi obektlari chiqindilarni hosil qiluvchi, atrof-muhitni ifloslantiruvchi asosiy manbalar hisoblanadi. Shaharlarda qattiq maishiy chiqindilar va katta o’lchamli axlatlar yig’ilib, ular o’z vaqtida va to’g’ri olib chiqilmasa hamda zararsizlantirilmasa, atrof tabiiy muhitni jiddiy ifloslantirishi mumkin.

Ekologiya ta’limini amalga oshirishning o’ziga xos xususiyatlari masalasi, hozirgi davrning eng dolzarb vazifalaridan bo’lib, ta’lim muassasalarida o’quvchilar ongida ekologik tushunchalarni shakllantirish, o’qitish jarayonida yangi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish mazkur masalani ijobiy yechim topishiga imkon yaratadi. Oila, maktabgacha ta’lim, umumiy o`rta ta’lim, o’rta-maxsus, oliy ta’lim muassasalarida hamda korxona va tashkilotlarda olib boriladigan ishlarda yoshlarimiz ongiga ekologik

ta’lim-tarbiyani singdirishda nafaqat Ona tabiat haqidagi nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko`nikmalar ham katta rol o’ynaydi. Oila jamiyatning kichik bo’g’ini bo’lib, unda bolalarning tabiatga bo`lgan dastlabki munosabati shakllanadi. Ekologik tafakkurning shakllanishida boshlang’ich sinflarda o’tkaziladigan turli tadbirlar ham muhim rol o’ynab, ekologik savodxonlikka erishish yo’lida insonlarning ekologik bilim darajasini oshirish hamda mamlakat va regionlar bo’yicha atrof muhitni ifloslantiruvchi manbalar to’g’risidagi ma’lumotlar ayniqsa muhim ahamiyatga egadir.

Uzluksiz ta’lim tizimini mazmunan modernizatsiya qilish, ta’lim- arbiya samaradorligini yangi sifat darajasiga ko’tarish maqsadida, ta’lim sohasiga oid olib borilayotgan islohotlar, mavjud o’qitish tizimiga zamonaviy, pedagogik texnologiyalarni olib kirishni talab etadi. Ta’lim vositalaridan turli fanlar o’qitishda samarali foydalanish – yangi davr avlodlar tarbiyasi hamda o’qitish jarayoniga yangicha yondashish zarur ekanligini ko`rsatmoqda. Dunyo miqyosida global ekologik muammolarning kelib chiqayotganligi sababli, ekologiya fanining maktablarda ham belgilangan dastur asosida umumta’lim fani sifatida o`qitilishi yo’lga quyilishi lozim.

Respublikada ta’lim tizimini isloh qilish, mazmunan jahon talablari darajasiga ko`tarish, zamonaviy bilim egasi bo’lgan kadrlar tayyorlash borasida qonunlar, dasturlar qabul qilinmoqda. Bugungi globallashuv jarayonida demokratik fuqorolik jamiyatni barpo etishda, shaxs, jamiyat, oila, Vatan oldidagi burchi, mas'uliyatini chuqur his qilgan holda erkin, mustaqil fikrlovchi insonni shakllantirish asosiy omildir.

Respublika umumta’lim maktablarida ta’lim sohasidagi islohotlarning to’g’ri amalga oshirilishi, ta’lim vositalari va ulardan samarali foydalanishni targ’ib qilish, ekologik ta`limida interaktiv o’qitish metodlari haqida tushunchalar berish, mavzularni o’qitishda yangi metodlardan foydalanish, o’quvchilarni tarbiyalash jarayonida kelib chiqishi mumkin bo’lgan muammolarni oldini olish, biologiya hamda ekologiya fanlarini o’qitishda zamonaviy ta’lim vositalarini qo’llash, xalqaro miqyosdagi tashkilotlarning ta’lim sohasiga oid olib borayotgan ish tajribalaridan o’rganishga hamda Mustaqil O’zbekiston Respublikasining ta’lim tizimiga mazkur jarayonlarni tadbiq etishga, o’qitish jarayonida undan foydalanish lozim. Respublikada ta’lim sohasiga oid davlat siyosatining to’g’ri amalga oshirilayotganligi, ekologik fanlarni o’qitishda ta’limiy, tarbiyaviy masalalarni to’liq yoritilganligi, ta’lim-tarbiyaga oid muammolarni, yechimlari va istiqbollaridan samarali foydalanishni targ’ib qilish zarur ekanligini o’sib kelayotgan yoshlarga o’rgatish, hozirgi globallashuv davridagi hal qilinishi lozim bo’lgan asosiy vazifalardan bo’lib hisoblanadi.

Yoshlarga beriladigan ekologik ta’lim-tarbiyaning asl maqsadi: yoshlar ongini ma’naviy jihatdan boyitish, ularda ekologik madaniyatni shakllantirish, ma’nan yetuk, tabiatga nisbatan mehr-oqibatli, shuningdek, havoning musaffoligi, suvning sifati, tuproqning tozaligi sog’lom avlodning shakllanishi uchun kafolat ekanligini, ularning ongiga singdiradan, kelajakda vatanimiz uchun chinakam sodiq insonlar bo’lib kamol topishlariga ko’maklashishdan iboratdir. Mazkur jihatlarni inobatga olib, oila va boshqa barcha ta’lim muassalarida olib boriladigan ta’limiy hamda tarbiyaviy ishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ekologiya fanlar tizimida alohida mustaqil fan sifatida o’qitilishiga qaramay, uni tabiiy fanlardan ajratib bo’lmaydi. Ekologik fanlar O’zbekiston Respublikasi Oliy va

o’rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan Davlat ta’lim standartlariga mos kelib, o’z oldiga talabalarni yuksak ekologik madaniyatli, o’z ona-vataniga, uning boyliklariga muhabbatli qilib tarbiyalashni maqsad qilib, tabiatni muhofaza qilish, butun insoniyat manfaatini ko’zlab, tabiatdan oqilona foydalanish, uni qo’riqlash hamda tabiiy boyliklarini ko’paytirish yo’lida davlatlar va xalqlar amalga oshirayotgan tadbirlarni ilmiy asoslangan kompleksini o’rganishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. G’ofurov A.T., Tolipova J.O.. Biologiya o’qitish metodikasi. Pedagogika oliy o’quv yurtlari uchun darslik.. T, «Moliya - iqtisod» 2008y.

2. Tolipova J.O., G’ofurov A.T. Biologiya o’qitish metodikasi (akademik litsey va kasb – hunar kolleji biologiya o’qituvchilari uchun metodik qo’llanma) Toshkent. Bilim. -2004 y.

MICROSOFT EXCEL ДӘСТҮРИ ЖӘРДЕМИНДЕ ФИЗИКАДАН МӘСЕЛЕЛЕР ШЕШИЎ

Давлетниязов С[1]., Кеңесбаева М[2]., Агзамова С [2]

Әжинияз атындағы НМПИ

[1] Физика оқытыў методикасы кафедрасының ассистенти

[2] Физика ҳәм астрономия оқытыў методикасы 3 курс талабасы

[2] Физика ҳәм астрономия оқытыў методикасы 3 курс талабасы

Физикадан мәселелер шешиў ўақтында компьютер дәстүрлериниң қолланылыўы талабаның (студенттиң) үйрениў искерлигин педагогик дәстүрий қураллар жәрдеминде әмелге асырыўда әҳмийетли имканият жаратады. Физикадан мәселелер шешиўди шөлкемлестириў дидактика принциплериниң өз-ара байланыслылығы ҳәм олардың байланысын үйрениўге алып келиўи менен бир қатарда оқыў барысын толық үйрениў ҳәм басқарыўға имкан жаратады. Физикадан мәселелер шөлкемлестириўде машқалалы мәселелер жаратыў ҳәм оларды шешиўде дәстүрий қуралларды қоллаў төмендеги дидактик мақсетлерди әмелге асырады:

1.Талаба (студент) өз дыққатын машқалалы мәселелер шешимине қаратады ҳәм ондағы билиў ҳәм орынлаў искерлигиниң басқа қырларын оятады.

2. Физикадан мәселелерде талаба (студент) машқалалы мәселелерди шешиўдей дәстүрли қуралларды қоллаў даўамында ушырайтуғын айырым қурамалылықлар ҳәм қыйыншылықларды жеңиў барысында пикирлеўге ҳәм оқыў искерлигине ериседи.

3. Талаба(студент) алдында физикадан мәселелер барысында машқалалы мәселелерди шешиўде дәстүрий қуралларды қоллаў даўамында пайда болған билиўге тийисли талап пенен бар теориялық билими,әмелий көнликпе ҳәм тәжирийбелер қуралын қанаатландырыў имканы жоқлығы унамсызлықларды жоқ етеди.

4. Талабаның(студенттиң) жүзеге келген машқалалардан қутылыў жолларын излеп табыў режесин белгилейди ҳәм оны актив излениўшең искерликке ийтермелейди. Усыларды есапқа алып усы мақалада физикадан мәселелер шөлкемлестириўде машқалалы мәселелер пайда етиў ҳәм оларды шешиўде

дәстүрли қуралларды қоллаў усылларынан бири келтириледи. Мысал ретинде горизонталға салыстырмалы мүйеш астында атылған дене ҳәрекети мәселе сыпатында таңланады.

Мысалы: ϑ_0- басланғыш тезлиги менен горизонтқа салыстырмалықтан мүйеш астында атылғанда дене парабола бойынша ҳаўа қарсылығын есапқа алмағанда ушады ҳәм бир қаша ўақыт өткеннен соң жерге түседи. Ушыў узақлығы l ҳәм α атылыў мүйешине қандай байланыслылығын анықлаң.

Шешилиўи.

Ушыў узақлығын төмендеги формулаға сай характеристикаларды есаплайық.

$$l = \frac{\vartheta_0^2 \cdot \sin 2\alpha}{g}$$

Биз мағлыўматларды Excel ис журналына жайластырамыз. Итибар бериң атылыў мүйеши α радианларда көрсетилиўи керек.

A10 =A9+B5

	A	B	C
7	Aralıq esaplawlar		Nátiyje
8	atılıw múyeshi	Baslanǵısh tezlik	Ushıw uzaqlıǵı
9	0	60	0
10	15	60	183,4018725
11	30	60	317,7100328
12	45	60	366,9723607
13	60	60	318,0021285
14	75	60	183,9078745
15	90	60	0,584459786
16	105	60	-182,8954054
17	120	60	-317,4171313
18	135	60	-366,9714299
19	150	60	-318,2934175
20	165	60	-184,41341
21	180	60	-1,168918089

Нәтийжени график усылында көрсетемиз.

Улыўма жуўмақластырып айтқанда Microsoft Excel дәстүри имканиятларынан пайдаланып физикалық процесслерди моделлестириў жүдә әҳмийетли болып, оқытыў процессинде пайдалы нәтийжелерди береди. Физикалық мәселелерди шөлкемлестириўде машқалалы мәселелер пайда етиў ҳәм

оларды шешиўде дәстүрли қуралларды қоллаў физика тәлими мазмуны ҳәм сыпатын асырыў менен бирге бир қатарда компьютер дәстүрлеринен пайдаланыў оқытыўшы ҳәм талабалардың (студентлердиң) күнделик ис ҳәрекетине айналады. Бунда талабалардың (студентлердиң) компьютер дәстүрлерин физикадан әмелий ҳәм лаборатория шынығыўларында кең көлемли қолланыў нәтийжесинде олардың илмий-әмелий искерлиги раўажланады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Майер Р. В. Решение физических задач в электронных таблицах Excel // учебное пособие [Электронное учебное издание на компакт-диске]. – Глазов: Глазов. гос. пед. ин-т, 2016. – 14,0 Мб.

2. Майер, Р. В. Решение физических задач с помощью электронных таблиц MS Excel // International Journal of Open Information Technologies. 2014, vol. 2, no. 9. P. 18–23.

3. Худойбердиев А.Т., Жумаев Н.А., Тураев С.Ж. Умумий физикадан масалалар ва уларни ечишда дастурий воситалардан фойдаланиш намуналари. //Ўқув қўлланма. – Қарши: Насаф, 2019. 246-б.

ЎҚУВЧИЛАРНИНИНГ БЎШ ВАҚТЛАРИДА МАКТАБДАН ТАШКАРИ ИШЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Ибрагимова С.О. *– НДПИ, 2-босқич таянч докторанти*

Мамлакатимизда мактабдан ташкари таълим муассасалари самарадорлигини янада ошириш,ўқувчи-ёшларда юксак маънавий фазилатларни камол топтириш,уларнинг бўш вактларини мазмунли ташкил этиш,касб-хунарга йуналтириш оркали мустакил хаётга тайёрлаш,интеллектуал баркамол авлодни тарбиялашга катта эътибор каратилмокда.

Мактабадан ташқари таълим муассасаларида олиб бориладиган тарбиявий ишларнинг негизи-бу мактаб ўқувчиларнининг бўш вақтларидаги таълим-тарбиясини диққат-эътибордан четда қолдирмасликдир. Ўқувчиларнинг бўш вақтларини мазмунли,маъноли,зериктирмайдиган ҳолда қизиқарли ташкил қилиш,уларнинг қобилияти, маънавий дунёсининг кенгайиб бориши учун уларнинг фаоллиги, ташаббускорлигини янги босқичларга кўтариш,мактабларда олган назарий билимларини амалда қўллай билиш,фан ва техникага бўлган ҳавасини яна ҳам орттириш керак.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрь ПК-4467-сон қарорини ижро этиш юзасидан мактабдан ташкари таълим самарадорлигини тубдан ошириш вазифалари белгиланиб берилиб,улар ёш авлодни маънавий баркамол этиб тарбиялаш,уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтказишини таъминлаш,бунда санъат,спорт,ахборот технологиялари,китоб ўқишга қизиқишини ошириш хамда қизларни ижтимоий фаол хаётга тайёрлашни ташкиллаштириш. Ўқувчи ёшларнинг ижодий ишларини оммалаштириш,уларнинг кизикишларига кўра тўгаракларни ташкил этиш ва доимий фаолият олиб боришини таъминлаш,кўчма кутубхоналар

фаолиятини йулга қуйиш,етакчи ташкилотлар ва олий таълим муассасалари билан биргаликда

«Баркамол авлод» болалар мактабларида робототехника ва техник ижодиёт йуналишида фойдаланадиган хомашёлар руйхати шакллантириб ва янгилаб бориш,хорижий тилларни ўргатиш орқали интеллектуал ёшлар сафини кенгайтириш,ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганишга имкон яратиш асосий вазифалар бўлиб хисобланади.

Синфдан ва мактабдан ташқари ишлар ўқувчиларни дарсдан бўш вақтлардаги ўқув тарбия жараёнини тўлдиради ва кенгайтиради, ўқувчиларни мустақил билим олишлари, ижодий қобилиятларини, ташаббускорлигини оширишга имконият яратади. Синфдан ташқари ташкил этиладиган тадбирларда фан ўқитувчилари ўз фанига қизиққан ўқувчилар билан машғулот ўтқазиб, ўқувчиларнинг қизиқишларини ўстиради. Синфдан ташқари ишларни тўла қамраб олган тўгараклар бир неча хилда бўлиши мумкин: фан тўгараклари,моҳир қўллар, спорт мусобакалари ва бадиий ҳаваскорлик тўгараги.

Ўртаумум таълим мактабларида бу ишларни синф раҳбари ва тарбиявий ишлар ташкилотчиси уюштиради. Синф раҳбари синфдан ташқари ишларни уюштиришда тўгарак раҳбарларига яқиндан ёрдам беради. Қизиқишлари, интилишлари бир хил бўлган ўз ўқувчиларини бирор тўгаракка аъзо бўлишга чорлайди.

Бундай кўп қиррали қизиқишларни синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни узвий боғланиш асосидагина қондириш мумкин. Шу сабабли кейинга даврда ўқувчиларнинг дарсдан ташқари вақтларини кўнгилли уюштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда. Синфдан ва мактабдан ташқари ташкил қилинган ишлар – ўқувчилар ҳаётидаги тарбиявий фаолиятни тўлдиради. Уларнинг дунёқарашини тўғри шаклланишига, ахлоқий камол топишига кўмаклашади. Назарий билимларни амалиёт, ишлаб чиқариш билан чамбарчас боғланишига замин яратади. Синфдан ва мактабдан ташқари ишларга раҳбарлик қилувчи ташкилотчининг вазифалари ҳам кўп қирралидир. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкилотчисининг вазифаларига қуйидагилар киради:

1) дарсдан ташқари тарбиявий ишларни режалаштириш ва амалга оширишни назорат қилиш;

2) ўқувчиларнинг синфдан ва мактабдан ташқари кўп қиррали ишларини педагогик жамоа, ўқувчилар ташкилотлари, синф фаоллари ёрдамида йўлга қўйиш;

3) синфдан ва мактабдан ташқари ишлар йўналишига бевосита раҳбарлик қилган ҳолда ўқитувчилар, ота-оналар, синф фаоллари, услубий ёрдам кўрсатиш;

4) умуммактаб ва мактабларараро ўтказиладиган энг муҳим тарбиявий тадбирларда қатнашиш;

5) ўқувчиларнинг бўш вақтларини ташкил қилишда тарбия ва маданият муассасалари ҳамда жамоатчилик кучидан кенг фойдаланиш.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрь ПК-4467-сон қарори

2. Т. Жиемуратов «Коракалпогистонда мактабдан ташкари таълим муассасалари» Тошкент 2010 й.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA GRAMMATIKAGA OID TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH BOSQICHLARI

Baxtiyorova M.B. *– UrDU, Ta’lim va tarbiyaviy ishlar nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 1-kurs magistri. Urganch shahri*

Boshlang‘ich ta’lim uzluksiz ta’limning muhim bosqichi hisoblanadi, undagi ona tili ta’lim sohasi esa ta’lim-tarbiya jarayonida juda katta o‘rin tutadi. Ona tili ta’limi bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirish, erkin fikrlay olish, o‘zgalar fikrini anglash, o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olish, jamiyat a’zolari bilan erkin muloqotda bo‘la olish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o‘rinda ona tili ta’limiga o‘quv fani emas, balki, butun ta’lim tizimini uyushtiruvchi ta’lim jarayoni sifatida qaraladi.

Har bir til o‘zining grammatik qurilishiga ega. Grammatika borliqdagi predmetlarni, voqealarni emas, balki nutq jarayonida predmet va voqealarning ifodasi bo‘lgan so‘zlar orasida vujudga keladigan umumiy munosabatlarni, bir so‘z bilan ikkinchi so‘zning bog‘lanishini ifodalaydi.

So‘zlar borliqdagi o‘xshash konkret narsalar va hodisalarni o‘z ma’nolari orqali umumlashtiradi, abstraktsiyalaydi. Grammatika esa ana shu umumlashmalar, abstraktsiyalar orasidagi munosabatni umumlashtiradi. Binobarin, grammatika lug‘at tarkibiga nisbatan keng va oliy darajadagi abstrakt hodisadir.

Maktabda tildan nazariy bilimni o‘rganishdan maqsad fikrni og‘zaki va yozma tarzda grammatik to‘g‘ri va uslubiy aniq ifodalash uchun undan ongli foydalanish hisoblanadi. Biroq nazariy bilimni amalda qo‘llashni esa maqsadga muvofiq va muntazam o‘rgatib borish talab etiladi. Bu borada o‘quvchilarda garmmatik tushunchalarni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinflarda ona tilidan beriladigan bilimlar mazmunini o‘zbek tilining tovush tuzilishi va yozma nutqda tovushlarni ifodalash usullari haqidagi, so‘zlarning o‘zgarishi va gapda so‘zlarning bog‘lanishi haqidagi, so‘zlarning morfemik tarkibi va so‘z yasalishi, so‘zlarning leksik – semantik guruhi haqidagi, o‘zbek tilining to‘g‘ri yozuv qoidalari va tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi bilimlar tashkil etadi. Berilgan bu bilimlar o‘quvchilar nutqini o‘stirishga xizmat qiladi.

Ona tili darslarida o‘quvchilarni mustaqil va ijodiy fikrlashga yo‘naltirish lozim. Shuning uchun amaliyotga joriy etilayotgan Milliy o‘quv dasturida va u asosida yaratilayotgan darsliklarda grammatik qoidalarni yodlatishdan voz kechish, ijodiy tafakkur tarzini shakllantirish, dars va mashg‘ulotlarni o‘quvchilarning nutqiy malakasini yuzaga keltirishga qaratish maqsad qilib olinmoqda. Hozirgi davrda ona tili ta’limi oldida quyidagi bosh maqsad turadi: ona tili mashg‘ulotlari bolalarda ijodiylik,

mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq vaziyatiga mos ravishda og‘zaki va yozma shakllarda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish.

Ona tili darslarida o‘quvchilarning grammatik tushunchalarini shakllantirhs juda muhimdir. Tushuncha atrof-muhitdagi predmet va hodisalarning muhim belgilari va o‘zaro aloqadorligi aks ettirilgan tafakkur shaklini tasvirlab ko‘rsatadi.

Grammatik tushunchalarda ham, boshqa tushunchalar kabi, hodisalarning muhim belgilari umumlashtirilgan holda aks ettiriladi. Til hodisalarining o‘ziga xos xususiyati, ya’ni tushunchaning mazmun tomoni grammatik tushunchaning o‘ziga xos xususiyatini keltirib chiqaradi. Til hodisalari, til kategoriyalari boshqa hodisalarga nisbatan juda mavhumligi bilan farqlanadi. Biologik tushunchalarni shakllantirishda belgilarini kuzatish, sistemaga solish va umumlashtirish mumkin bo‘lgan aniq, hodisalar va predmetlar material sifatida asos qilib olinadi. Grammatik tushunchalar esa so‘z, so‘z birikmasi, gap, morfema, leksema, fonema va boshqalarning o‘ziga xos muhim belgilarini aniqlash va umumlashtirish natijasi hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, kishilar tomonidan yaratilgan grammatik tushunchaga asos bo‘lgan dastlabki materialning o‘zi yetarli darajada mavhumdir. Demak, grammatik tushunchalar umumlashtirilganlarning yana umumlashtirilgani hisoblanadi.

Grammatik tushunchaning bu xususiyatlari tufayli o‘quvchilarda tushuncha juda ko‘p qiyinchilik bilan shakllanadi. Grammatik tushunchani bilib olish uchun mavhum tafakkur ma’lum darajada rivojlangan bo‘lishi lozim. Mavhum tafakkur ta’lim jarayonida vujudga keladi va maxsus mashqlarni talab qiladi. Bu mashqlar muayyan aqliy ko‘nikmalarni va lingvistik tasavvo‘r hamda bilimlar kompleksini shakllantirishga qaratilgan bo‘lishi zarur. Ko‘pgina psixolog olimlarning tekshirishlari natijasida aniqlanishicha, tushunchani shakllantirish jarayoni tafakkurga oid analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, aniqlashtirish amallarini bilib olish jarayoni ham hisoblanadi. O‘quvchilarda tushunchani shakllantirishning natijasi ularning mavhumlashtirish faoliyatining qaydarajada o‘sganligiga bog‘liq. Mavhumlashtirishda qiynaladigan o‘quvchilar so‘zlarni taqqoslay olmaydilar va ularning muhim grammatik belgilariga ko‘ra bir guruhga birlashtira olmaydilar, tushunchani shakllantirishda qiynaladilar va xatoga yo‘l qo‘yadilar. Masalan, fe’l o‘rganilganda o‘quvchilar fe’l predmetning harakatini bildirishini bilib oladilar. Yurmoq, ekmoq, chopmoq kabi fe’llarda leksik ma’no grammatik ma’noga mos keladi. Ko‘p fe’llarda bunday moslik bo‘lmaydi.

Grammatikada predmet harakati deyilganda, harakat bilan birga predmetning holati, uning boshqa predmetlarga munosabati, predmet belgisining o‘zgarishi kabilar ham tushuniladi: uxlamoq, o‘ylamoq, sevmoq, o‘smoq, ko‘karmoq va hokazo. Predmet harakatini bunday keng ma’noda, umumlashtirilgan holda tushunish endigina tilni o‘rgana boshlagan o‘quvchilarga qiyinlik qiladi, ular harakatni ko‘proq yurish, siljish ma’nosida aniq tasavvur qiladilar. Shuning uchun fe’lni o‘rganishning boshlang‘ich bosqichida yotmoq, kasallanmoq, turmoq, qizarmoq kabi so‘zlarni predmet harakatini bildiradi deb hisoblamaydilar. Bunday hodisani boshqa so‘z turkumlarini o‘rganishda ham uchratish mumkin.

Grammatik tushunchani o‘zlashtirish zoq davom etadigan va kichik yoshdagi o‘quvchilar uchun ancha murakkab jarayondir. O‘qituvchi boshlang‘ich sinflarda

tushunchani o‘zlashtirishga oid ishlarni tashkil etishda o‘rganiladigan tushunchaning lingvistik mohiyatini, bilimlarni o‘zlashtirish jarayonining psixologik-didaktik xususiyatlarini, o‘quvchilarning nutqiy va aqliy o‘sishi bir-birini taqozo etishini, grammatik bilimning nutqdagi rolini asos qilib oladi.

Grammatik tushunchalarda til hodisalarining muhim belgilari umumlashtiriladi. Tushunchani o‘zlashtirish ustida ishlash jarayonida o‘rganiladigan tushunchaning muhim belgilarini ajratpsh maqsadida muayyan til materiali tahlil qilinadi.

Tushunchani o‘zlashtirishga oid ishlarda o‘qituvchi muayyan bir tushunchaning muhim belgilarini aniqlab oladi, dastur talabiga ko‘ra shu sinf o‘quvchilarini tushunchaning qanday belgilari bilan tanishtirishni, foydalanganda yaxshi natija beradigan leksik materiallarni metodik usul va vositalarni belgilab oladi.

Til materialini tahlil qilish jarayonida o‘rganiladigan tushunchaning muhim belgilari ajratiladi (tushuncha ustida ishlashning birinchi bosiqichi), so‘ng belgilar o‘rtasidagi bog‘lanish topiladi, bir tushunchaning xususiyati sifatida ular orasidagi o‘zaro munosabati aniqlanadi, atama beriladi (tushuncha ustida ishlashning ikkinchi bosqichi). O‘quvchilar o‘rganilgan tushuncha mohiyatini anglashlari va bilimlarni nutq tajribasiga tatbiq etishlari uchun tushuncha ta’rifini aniq, ifodalash ustida ishlanadi (tushuncha ustida ishlashning uchinchi bosqichi); to‘rtinchi bosqichda o‘rganilgan kategoriyani bilib olish uchun mashq qilinadi; amaliy vazifani hal qilish maqsadida (fikrni aniq ifodalash, so‘zni va gapni to‘g‘ri yozish uchun) o‘quvchilarda tushunchaga asoslanish ko‘nikmasi shakllantiriladi.

Shunday qilib, tilga oid tushunchalarni shakllantirish jarayoni shartli ravishda to‘rt bosqichga bo‘linadi:

Birinchi bosqich — tushunchaning muhim belgilarini ajratish maqsadida til materialini tahlil qilish. Bu bosqichda ma’lum so‘z va gaplarning leksik ma’nosidan kelib chiqib mavhumlashtirish amalga oshiriladi va shu til hodisasi, til kategoriyasi uchun umumiy hisoblangani ajratiladi. O‘quvchilar tahlil qilish va mavhumlashtirish aqliy amalini bilib oladilar.

Ikkinchi bosqich — tushunchaning belgilarini umumlashtirish ular orasidagi bog‘lanishni aniqlash (tushunchalarning ichki bog‘lanishini aniqlash), atamani berish. O‘quvchilar taqqoslash va tarkib amalini bilib oladilar.

Uchinchi bosqich — tushuncha ta’rifini ifodalashni tushunish, belgilar mohiyatini va ular orasidagi bog‘lanishni aniqlash.

To‘rtinchi bosqich — yangi til materiali asosida o‘rganilayotgan tushunchani aniqlashtirish. Bilim tajribaga tatbiq etiladigan mashqlar ishlash. O‘rganilayotgan tushunchaning ilgari o‘zlashtirilgan tushunchalar bilan bog‘lanishini aniqlash.

Tushunchani shakllantirish bosqichlarida jadval va shemalardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu ko‘rgazmalardan ko‘proq, tushuncha belgilari ajratilgandan so‘ng, mavhumlashgan belgilari umumlashtirish, ular o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlash maqsadida foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda, grammatik tushunchani o‘zlashtirishga yordam beradigan bosqichlar o‘quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtirish, ularni yangi bilim olish uchun qiziqtirish, o‘quvchilarning nutqiy tajribasiga tayanish, bilimlarning tizimliligi, o‘quvchilarda til birliklariga lingvistik munosabatni shakllantirish ustida maqsadga

muvofiq ishlash hisoblanadi. Zero, maktabni bitirib chiqqan yoshlar ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotning rang – barang jabhalarida, muloqot va munosabatning barcha turlarida o‘zbek tilidan bemalol – erkin, samarali va to‘g‘ri foydalana olish, uning cheksiz imkoniyatlaridan to‘laqonli bahramand bo‘lish, zaruriy ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, “Nosir”, 2009.

2. Mirzaqulov T. Grammatika o‘qitishning lingvistik asoslari- Toshkent: “O‘qituvchi”, 1994.

3. Yo‘ldoshev R. O‘zbek tilidan grammatik jadvallar.- Toshkent: “O‘qituvchi”, 1995.

ZAMONAVIY O’QUV–DIDAKTIK VOSITALAR INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA O’QITISH JARAYONI O’RTASIDAGI ALOQALARNI TAKOMILLASHTIRISH OMILI SIFATIDA

Allabergenova G.B. *- UrDU o’qituvchisi,*
Allaberganova N.M. *- UrDU o’qituvchisi,*
Hajibayeva S.B. *- UrDU o’qituvchisi,*
Ro’zimbayeva S.N. *- UrDU talabasi*

XXI asr “Axborot texnologiyalari“ asrida ilm–fanning rivojlanishi va taraqqiy etishi natijasida zamonaviy o‘quv–texnik vositalardan foydalanish zamon talabi sanalmoqda. Har bir sohaga axborot texnologiyalari kirib kelishi sohaning jadal rivojlanishiga turtki bo’lmoqda. Zamonaviy o‘quv texnik vositalardan foydalanib dars jarayonini tashkil qilish har bir fan sohasida darsni to’g’ri tashkil qilishning asosi sanalmoqda. Shular jumlasidan, bugungi kunda ta'lim sohasida fan va texnikaning so‘nggi yutuqlari asosida ishlab chiqilgan audio, video, telekommunikatsiya va informatsion texnika va texnologiyalarning qo‘llanilishi katta ahamiyat kasb etmoqda. Ilm–fan sohasida maxsus fanlarni o‘qitishning zamonaviy o‘quv-didaktik materiallari, multimedia va media vositalar hamda elektron resurslardan samarali foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Axborotlashgan jamiyatda inson axborotlarni qayta ishlashda zamonaviy vositalar bilan ishlashga o’zini tayyorlashi kerak. Bu shuni ko’rsatadiki inson axborotlarga murojaat etishda ma'lum darajadagi axborot madaniyatiga ega bo’lishi kerak. Axborot madaniyati–axborotlar bilan maqsadga intilib ishlashni bilish va axborotlarni olish uchun, qayta ishlash, kompyuterli axborot texnologiyalarni, zamonaviy texnik vositalarni va usullarni qo’llashni anglatadi. Faqat yuqori darajadagi axborot madaniyatiga ega bo’lgan kishilargina tabiiy, ijtimoiy va ekologik resurslarni aniq hisobini qila oladilar. Bu esa barcha tarmoq yo’nalishlaridagi boshqaruv masalalarini tezlik bilan hal etish imkonini beradi va respublikani ravnaq topishida muhim o’rin egallaydi.

Axborot texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog’i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish iqtisodiyot, boshqarish,

fan va ta'lim samaradorligining muhim omili bo'lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o'zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog'liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog'liqdir.

Zamonaviy o'quv jarayonining axborot texnologiyalarini qo'llash orqali tashkil etilishi natijasida elektron o'quv qo'llanmalar, virtual stendlar orqali murakkab texnologiyalarni qisqa vaqtda mukammal o'zlashtirib, masofadan turib o'qitishga imkoniyat yaratiladi. O'quv jarayonida olib boriladigan mashg'ulotlarda biz faqat og'zaki usul, tushuntirish bilan kifoyalanmasdan, barcha turdagi o'quv axborotlaridan foydalanamiz. Bular sonli va yozma, ovozli va tasviriy, xajmiy va harakatli, elektron va boshqa ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Shundan kelib chiqqan holda, biz har bir didaktik vositaning imkoniyatlarini bilib olsak, ularning har biridan qaysi vazifani qanday amalga oshirishda foydalanish samaraliroq ekanini bilib olish mumkin. Buning uchun avvalo didaktik vositalarning tasnifi bilan tanishib chiqish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quv mashg'ulotlarida o'quvchilarga beriladigan, namoyish qilinadigan, bajarib ko'rsatiladigan va shunga o'xshash barcha turdagi o'quv axborotlarini biz didaktik materiallar deymiz. Ularni qachon va qaysi maqsadda qo'llashimizga qarab alohida guruxlarga ajratib chiqamiz. Ushbu materiallarni qo'llash va tayyorlashda didaktik vositalardan foydalanamiz. Shundan kelib chiqqan holda biz mashg'ulot davomida bir necha turdagi didaktik materiallarni qo'llaymiz, buning uchun tegishli didaktik vositalardan foydalanamiz. Bular esa birgalikda shu mashg'ulot uchun tuzilgan didaktik vositalar majmuasi hisoblanadi

Didaktik vositalar bizga tanish, hayotimizda uchraydigan, hatto har birimiz foydalanib yurgan vositalar bo'lishi mumkin. Ularning barchasi ham aynan ta'lim berish uchun ishlab chiqarilgan vosita bo'lishi shart emas. Misol tariqasida, televideniyani olsak, u turmushimizda dam olish uchun qo'llaniladigan maishiy texnik vositasi bo'lib, aholi orasida targ'ibot ishlarini olib borishda ommaviy axborot vositasi sifatida qaraladi. Lekin undan ta'limda ham keng foydalanish mumkin. Masalan, masofadan turib o'qitishda uni didaktik vosita sifatida qo'llashimiz mumkin.

Biz hozirgi kunda amalda aniq cheklashlar qo'yilmagan ta'lim oluvchiga bilim olish uslubini tanlash imkoniyatini beruvchi dasturlar to'plamini o'zida aks ettirgan elektron kitoblardan ko'proq foydalanilamiz.

Zamonaviy o'quv-didaktik vositalar asosida o'qitish, ta'lim berish o'quvchilarning bilim olish imkoniyatlarini oshirish, ularning mustaqil ishlash qobiliyatlari va amaliy ko'nikmalarini o'rganish darajalarini rivojlantirishda ijobiy samara beradi. O'z navbatida elektron darslik ham, bosma darslik ham o'quv va uslubiy qo'llanma kabi an'anaviy o'quv nashrlariga qo'yilgan didaktik talablarga javob berishi kerak. Shundagina ko'zlangan maqsadga erishiladi.

Zamonaviy darslik ham bir qancha sifatlarga ega bo'lishi kerak:

1. o'quvchilarni faol bo'lish va tanqidiy fikrlashga undashi;
2. faqat nazariy ma'lumot berish bilan cheklanib qolmasligi;
3. amaliy mashg'ulotlar,loyihalar mashqlar va topshiriqlarning berilishi;

4. o’quvchi o’z bilimini o’zi baholashi yoki sinab ko’rishi uchun testlar mavjud bo’lishi;

5. mustaqil ta’lim olishga imkon yaratish va eng asosiysi o’quv materiali aniq maqsad va vazifalarga yo’naltirilgan bo’lishi lozim.

Zamonaviy axborot texnologiyalari an’anaviy o’quv jarayonini takomillashtirish omili bo’lib, ta’lim mazmunini rivojlantirishga yordam beradi. Jumladan, kompyuter va telekommunikatsiya vositalari orqali quyidagi didaktik maqsadlarga erishishimiz mumkin:

1. ta’lim mazmunini tashkiliy jihatlarni takomillashtirish;
2. ta’lim mazmunini tarkibiy qismlari aloqalarini mustahkamlash;
3. har xil turdagi ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi;
4. o’qitishning modul tizimini rivojlantirish;
5. o’quv kursini muayyan mavzu va bo’limlar yaxlitligi sifatida namoyon bo’lishi;
6. darsni didaktik harakatlar tizimi sifatida takomillashtirish;
7. o’quv materialini bosqichma-bosqich o’rganishga erishish;
8. o’quv materiali mazmunini ta’lim oluvchilar xususiyatlariga moslashtirish imkoniyatlari;
9. adiovizual vositalar yordamida ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar o’rtasidagi pedagogik muloqot mazmunini takomillashtirish va h.k.

Ta’lim mazmunini tashkiliy jihatdan takomillashtirish masalasi birinchi navbatda o’quv materiali hajmining keskin o’sishi va tezkor suratlar bilan yangilanishi muammosini hal qilishga zamin yaratadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari ta’lim mazmuni tarkibiy qismlarining o’zaro bog’liq jihatlari va aloqalarini rivojlantirish orqali o’quvchiga xohlagan o’quv materiali fragmentidan alohida yoki boshqa elementlar bilan bog’liq tarzda foydalanish uchun qulay imkoniyatlar tug’diradi. Ta’lim jarayonida axborot texnologiyalarini qo’llash muammosi shu texnologiyalarni maqsadga muvofiq tanlash masalasi bilan chambarchas bog’liq. Ushbu muammoni yechimi innovatsion texnologiyalar va o’qitish jarayoni o’rtasidagi aloqalarni tartibga solish, ya’ni ta’lim tizimining texnologik va pedagogik bo’linmalari o’rtasidagi munosabatlarga qaratilgan. Texnologiyalarni to’g’ri tanlash muammosi ularning haddan tashqari ko’pligi va rang-barangligi bilan ham e’tiborlidir.

Adabiyotlar:

1. Abduqadirov, Abduqaxxor Abduvakilevich. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. monografiya /A.A.Abduqadirov, A.X.Pardaev; M.Sodikova. - T.:Uzbekiston respublikasi fanlar Akademiyasi "FAN" nashriyoti, 2009.–145

2. Гордиевских В.М., Петухов Д.В. Технические средства обучения: Учеб. пособие. -- Шадринск: ШГПИ, 2006. -152 с.

3. Кравченя, Э.М. Технические средства обучения и методика их применения: методическое пособие для студентов заочной формы обучения специальности 1-08 01 01 «Профессиональное обучение (по направлениям)» / Э.М. Кравченя. – Минск: БНТУ, 2011. – 55 с.

BIOTEXNOLOGIYA FANINI O’QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Yaxshiboyeva D.T. *- Navoiy davlat pedagogika institute Navoiy shahar*

Talabalarning mustaqil ish fan doirasidagi diializmi bo`lib, uni ilmiy-pedagogik o’qituvchi talaba bilan birgalikda rejalashtiradi, lekin talaba tomonidan topshiriqlarga muvofiq hamda ilmiy-pedagogik o’qituvchining bevosita ishtirokisiz uning uslubiy rahbarligi va nazorati ostida amalga oshiriladi. O'quv fanini o'rganishda ratsional vositalar muhim rol o'ynaydi: mustaqil ishni tashkil etish usullari, mehnat sharoitlari, kundalik tartib, ish texnikasi va boshqalar orqali amalga oshiriladi. O'quv intizomini o'rganishda talabalarning mustaqil ishining quyidagi turlari ajratiladi:

-Ma'ruzalarni tinglash, seminarlarda qatnashish, amaliy va laboratoriya ishlarini bajarish;

-Ma'ruza va seminarlar mavzularini ishlab chiqish, sirtqi talabalar tomonidan amaliy va laboratoriya ishlarini bajarish (ZFO)

-Referat va kurs ishlarini tayyorlash, dissertatsiya yozish;

-Modulli nazorat va sinovga tayyorgarlik;

-Adabiyot bilan ishlash va h.k [1, b.14-16].

Bu turlarning har biri o`quvchilardan o`jar mustaqil ishni talab qiladi. Avvalo, har bir o'quvchi o'quv jarayonida ruhiy gigiena qoidalariga rioya qilishi kerak. Shuning uchun ular aqliy mehnat mexanizmlarini, charchoqning paydo bo'lish sabablarini, ish faoliyatini yaxshilash yo'llarini, shuningdek, ovqatlanishni, dam olishni tashkil qilishni va hokazolarni ochib berishlari kerak. Buning uchun, ayniqsa, orientatsiya darsini o'tkazish kerak. sirtqi talabalar bilan. Ularga inson tanasining kunlik ritmi kuchli faoliyat va uyqu soatlarida doimiy ravishda o'zgarib turadigan bir qator fiziologik funktsiyalar bilan belgilanishini etkazish. Kunduzgi talabaning hayoti va faoliyatini optimal tashkil etishda kundalik tartib muhim rol o'ynaydi - bu o'quv mashg'ulotlarining birinchi kunlarida ilmiy va pedagogik xodimlar tomonidan tavsiya etiladi [2, b. 27-32].

Birinchi kurs talabalari mustaqil o'quv ishlariga moslashishlari kerak. Shuning uchun birinchi kurs talabalari oliy o'quv yurtidagi hayot va faoliyat sharoitlariga moslashishlari kerak. Buning uchun bu yerda ilmiy va pedagogik xodimlarning maqsadli pedagogik yordami zarur. Bu, birinchi navbatda, psixologik noqulaylik, noqulaylik, noqulaylik, ishonchsizlikni boshdan kechirayotgan o'quvchiga e'tibor. Shuni esda tutish kerakki, talaba uchta qiyinchilik guruhiga ta'sir qiladi: ijtimoiy, ta'lim, kasbiy. Ijtimoiy qiyinchiliklar yashash joyining o'zgarishi, yangi turmush sharoitlari, yangi odamlarning muhim doirasi (ilmiy va pedagogik xodimlar, hamkasblar, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar) bilan muloqot qilishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi; byudjetni mustaqil ravishda boshqarish, o'z hayotingizni tartibga solish, yangi rejimga va kundalik ishlarga ko'nikish zarurati va hokazo. O`qitishdagi qiyinchiliklar o`qitishning yangi shakl va usullari, mustaqil ishlarni tashkil etishning o`ziga xos xususiyatlari, ilmiy-pedagogik xodimlar tomonidan nazorat qilinishi bilan bog`liq. Shuning uchun ilmiy va pedagogik xodimlar:

-Talabalarni oliy ta’lim muassasalarida ta’limni tashkil etishning psixologik-pedagogik xususiyatlari bilan tanishtirish;

-Tarbiyaviy ish uslub va usullarini o‘zlashtirishga yordam berish;

-Birinchi kurs talabalari uchun dastlabki ikki-uch oyda maxsus ma'ruza texnikasiga rioya qilish, asta-sekin struktura va sur'atni oshirish;

-Talabalarga ma’ruzani tinglash, mazmunini yozish, seminar, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlariga tayyorgarlik ko‘rish usullarini o‘rgatish;

-Har bir dars uchun aniq dozalash vazifalari;

-Mustaqil ishni toqat bilan kuzatish va baholash va h.k.

Kasbiy qiyinchiliklar, odatda, individual talabalarning o'zlarining kasbiy tanlovlarida umidsizlikka tushishlarida uchraydi. Demak, ilmiy-pedagogik xodimlar mutaxassislikni egallash jarayoni, ularning istiqboli va ahamiyatini tushuntirishlari kerak [1, b. 42-45].

Ta'lim mazmunining modulli tuzilishiga o'tish o'quv fanining umumiy mavzusiga bo'ysunadigan turli xil turlari va shakllarini birlashtirishni nazarda tutadi. Har bir kontent moduli uchun ma’lumotnoma va illyustrativ materiallar to‘plami shakllantirilib, talaba o‘qishni boshlashdan oldin ularni oladi. Shuningdek, tavsiya etilgan o'qishlar ro'yxatini qo'shiladi. Har bir talaba o‘quv materialini o‘zlashtirib, joriy nazorat bosqichlaridan o‘tib, mazmunli moduldan ikkinchisiga o‘tadi [2, b. 34-37].

Biotexnologiya fanini mustaqil o’qitishda mustaqil ta’lim quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

– mavzularni normativ huquqiy hujjatlar va o‘quv adabiyotlari yordamida mustaqil o‘zlashtirish;

– mavzular bo‘yicha referat tayyorlash;

– seminar va amaliy mashg‘ulotlarga tayyorgarlik ko‘rish;

– ilmiy maqola va tezislarni tayyorlash;

– fanning dolzarb muammolarini qamrab oluvchi loyihalar tayyorlash;

– nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash;

– amaliyotdagi mavjud muammolarning echimini topish;

– o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha asosiy ilmiy adabiyotlarga annotatsiya yozish va boshqalar.

Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni, o‘qitishning interfaol usullarini qo‘llash talaba tomondan mustaqil tanlanadi. Talabalarning mustaqil ta’limini tashkil etish tizimli tarzda, ya’ni uzluksiz va uzviy ravishda amalga oshiriladi. Talaba olgan nazariy bilimini mustahkamlash, shu bilan birga navbatdagi yangi mavzuni puxta o‘zlashtirishi uchun mustaqil ravishda tayyorgarlik ko‘rishi kerak [2, b.120-124].

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati

1. Лукинова Н. Г. Самостоятельная работа как средство и условие развития познавательной деятельности студента // Дис. … канд. пед.наук. – Ставрополь, 2003. – 177 с.

2. Георге И.В. Формирование профессиональных компетенцийстудентов образовательных организаций высшего образования наоснове организации самостоятельной работы // Монография. – Тюмень: ТИУ, 2016. – 143 с.

HARAKATLI O'YINLARNI TARBIYAVIY, SOG'LOMLASHTIRUVCHI VA BILIM BERISH AHAMIYATLARI

Alewov Ó. *– p.f.d., prof.*
Saparbaev E. *- stajyor-oqıtıwshı, NMPI*

Bizning mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash amaliyoti shunga guvohlik beradiki,bolalarda va o'smirlarda yuqori axloqiy va jismoniy sifatlarni shakillantirishni eng muxim vositalardan biri bo'lib xisoblanadi. Ayniqsa maktabgacha yoshdagi va maktab yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyasida juda katta o'rin egallaydi, chunki ular salomatlikni saqlash va mustaxkamlashda, jismoniy rivojlanishni normal bo'lishiga harakat malakalarini kompleks takomillashtirishga qulaylik tug'diradi. Bolalar o'yinlarida to'plangan tajribalarda o'z aksini topgan bo'lib, hayot to'g'risidagi voqialarni ifoda etilganligi haqidagi o'zlarini tasavvurlarini mustaxkamlaydi, chuqurlashtiradi. Bolalar xudi kattalardek faoliyati jarayonida olamni bilib oladi.

Mamlakatimiz pedagoglari o'sib kelayotgan yosh avlodni xayotga tayyorlashda harakatli o'yinlarni ta'limiy axamiyati kattaligini qayd qiladilar, chunki bola o'yinda rivojlanadi. O'yin bilan shug'ullanish o'yin qatnashchilarini yangidan-yangi, xis-tuyg'uni, tasavvur etishini, tushunchalarini boyitib boradi. O'yin pedagoglarimiz qo'llarida bolani xartomonlama rivojlanishiga yordam beradi. Ular uni tasavvur etish tushunchalarini kengaytiradi, kuzatuvchanlini, ziyrakligini, zexin o'tkirlikni, taxlil qilishni bilishni, ko'rganlarini taqsimlashni va ommalashtirishni rivojlantiradi, shu asosida uni atrofini o'rab turganlar orasida kuzatiladigan xodisalardan xulosa chiqaradilar.

Aloxida sport turlarini harakat tuzilishi bo'yicha (sport o'yinlari, engil atletika, gimnastika, kurash, suzish va b.q) o'xshash bo'lib, o'yin ta'limiy axamiyatga egadir. Bunday o'yinlar u yoki boshqa sport turlarida malakalarni hamda avvaldan o'rganilgan texnik va taktik usullarni mustaxkamlash va takomillashtirishga yo'naltirilgan. Harakatli o'yinda makon (joy) va zamon munosabatlarini to'g'ri baxolash qobiliyatini rivojlantiradi va o'yinda tez-tez o'zgarib turiladigan vaziyatni yuzaga kelishi ta'siriga tez va to'g'ri javob beradi.

Harakatli o'yinlar to'g'ri stereotip harakatni tarbiyalash juda muximdir chunki uni keyin to'g'rilash juda qiyin kechadi. Joylarda yoz va qish sharoitlarida o'tkaziladigan harakatli o'inlar katta ta'limiy axamityaga ega: bolalar oromgoxlarida, dam olish joylarida safarda, sayrga chiqqanda. Joylarda o'tkaziladigan o'yinlar turistchi, razvetkachi, iz quvarlarga zarur bo'lgan ta'lim mallaklariga yordam beradi. Kata bo'lmagan buyumlar bilan harakatli o'yinlarni o'tkazish (kichik koptoklar, qopchiqlar, gimnastik tayoqcha, bayroqchalar) teri va mushak-harakat sezgirligini oshiradi, qo'l va barmoq harakat funksiyalarini takomillashtiriga yordam beradi, u ayniqsa kichik maktab yoshidagi va maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar uchun juda zarurdir.

Bizning mamlakatimizda halq milliy o'yinlari bilan o'kuvchilarning tanishtirib borilishi juda katta ta'limiy axamiyatga ega. Ular bolalarni millatimizni madaniyati va ularni uruf odatlari bilan tanishtiradilar. Harakatli o'yinlarda o'yin qatnashchilariga aloxida rollarni bajarishga to'gri keladi (o'yinboshi, ochkolarni

xisoblaydigan, xakam, xakam yordamchisi, o'yin tashkilotchisi va b.q.). Bu ularda tashkilotchilik bilan va malakalarni rivojlantiriga yordam beradi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun harakatli o'yinlarni tasnifi. 7-10 yoshli bolalar (1-4 sinf o'kuvchilari) barcha tabiiy harakatlarni (yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish) xali mutlaqo egallashmaganlar, shuning uchun harakatli o'yinlar, tabiiy harakatlar bilan bog'liq bo'lib ularda katta o'rinni egallashi kerak. SHuni esda saqlash keraki, ya'ni bu yoshda bilim va malakalarni egallash g'ayri ixtiyoriy darajada ko'proq samarali o'tadi (xususan o'yinda), ixtiyoriyga nisbatan. Bundan tashqari bu yoshdagi bolalarni anatomo-fiziologik, psixologik xususiyatlarini xisobga olish kerak. O'rab turgan turli-tuman muxitni, organizmga ta'sir etishgi va tez charchab qolishi ularda ko'proq ko'ngilchanlik bilan kuzatiladi. Bu shu bilan bog'liq bo'ladiki, bu yoshdagi bolalarda yurak, o'pka va tomirlar sistemasini rivojlanishi orqada qoladi, muskullari esa xali bo'sh, ayniqsa qorin pressi va orqa mushaklari.

Yugurish va sakrash bilan o'tkaziladigan harakatli o'yinlar vaqti bo'yicha qisqa bo'lishi kerak va dam olish tez-tez takrorlanish bilan birga o'tadi. Xudi shu vaqtda shu yoshdagi bolalar sakrash bilan o'ynaladigan o'yinlarni juda yoqtiradilar (Arg'amchida, do'ngdan-do'nga sakrash va b.q). Bu yoshdagi bolalar uchun ko'proq qulay o'yinlar chopib o'tish o'yinlari xisoblanadi masalan, "CHaqqon bolalar", "Bo'ri zovurda", "Ikii sovuq", bu erda bolalar qisqa chopib o'tishdan keyin dam olish imkoniyatiga ega bo'ladi, yoki o'ynovchilar harakatda navbati bilan qatnashadigan o'yinlar, masalan "Xamma o'z bayroqchasiga", "Uysiz quyon", "Bo'sh o'rin".

Bu yoshdagi bolalarda mushak va bo'g'inlarni yanada etarli darajada o'smaganligini, xisobga olib katta kuchli zo'riqish bilan o'ynaladigan o'yinlarni bermasligi kerak. Bolalarga bu davrda ya'ni aloxida haraktni ajratish va uning aloxida parametrlarini aniq boshqarishi qiyin bo'ladi. Bolalar tez charchaydilar, xuddi shunday harakatga tayyorgarlik tezda tiklanadi. Xususan ularni harakatni bir xilligi charchatib qo'yadi. Kichik maktab yoshidagi bolalarni diqqati etarli darajada barqaror emas. SHuning uchun bola diqqatini bo'ladiki, ya'ni bunday xolatda unga ko'proq qiziqarsiz tuyiladi. SHu sababli bu harakatli o'yinlar ularda uzoq vaqt e'tiborni bir erga to'plashni talab qilmaslik kerak. Aks xolda bolalar qoidaga rioya qilishni to'xtatadilar, o'yinni borishi yoki o'ynalishi buziladi va ularda o'yinga bo'lgan qiziqish yo'qoladi.

Bolalarda iroda va tormozlanish vazifasi bo'sh rivojlangan. Ularga o'yinni tushintirishni uzoq va diqqat bilan eshitish qiyin tez-tez o'yinni tushuntirishini oxirigacha eshitmasdan o'yinda u yoki bu rolni o'ynashda o'zlarini yordamini taklif qiladilar. SHu bilan bog'liq unga katta bo'lmagan miqdordagi o'yin qoidalari (2-3) bo'lgan o'yinlardan foydalaniladi. O'yin qoidasini xammasini birdaniga emas, balki uni o'kuvchilarning o'zlashtirishiga qarab, asta-sekin, berish mumkin.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda fikirlash (ayniqsa 1-2 sinf o'quvchilarida) asosan obrozli, predmetli bo'lib, biroq o'rgatishni ikkinchi yilida fikirlashni buyumlarni bilishi mumkin bo'lgan va o'rab olgan muxitdagi borliq xodisalarni xaqidagi tushunchalarga bo'shatib berishni boshlaydi. Kuzatayotganlarni taqqoslash va baravarlashtirishni bilish namayon bo'laboshlaydi. O'yin harakatlarida ko'proq ongni (aqilni) namoyon qilish uchun imkoniyatlar kelib chiqadi. Ularning o'rtoqlarini

muammolariga qiliqlariga va harakatiga nisbatan tanqidiy munosabatlar namoyon bo'ladi. Qobiliyatni umumiy ravishda tanqidiy fikrlash harakatni ongli ravishda nazorat qilishni ko'p sonli qoidalar bilan ko'proq murakkab o'yinlarni o'zlashtirishga imkon beradi.

Bolalarda obrazli fikrlash bilan bog'liq maktabda o'qishni birinchi ikki yilida mazmunli o'yinlar katta o'rin egallaydi, u ularni o'ylab chiqarishga ustalik va ijodidan mamnun bo'lishiga yordam beradi. SHuni xisobga olish kerakki, bolalar bu yoshda o'qish va yozishni biladilar, bu ularni aqliy ong-bilim darajasini bir muncha kengaytiradi. Bunga quyidagi mazmunli o'yinlar misol bo'la olishi mumkin, bunga ayniqsa sinfdan tashqari o'tkaziladigan "Boyo'g'li", "Bo'ri zovurda", "Ikki sovuq", "Kosmanavtlar", "Tulki", "CHaqqonlar" va b.q o'yinlar kiradi. Bu yoshdagi bolalar uchun biror xususiyati bilan ajralib turadigan va sirli, kutilmagan elementlari bo'lgan o'yinlar ("Ko'z bog'log'ich", "Top kimni ovozi bu"), bekinish va topa olish yoki aniqlash o'yinlari ("Bekinmachoq", "Qorovullar").

O'yinda bu davrda hulqni asosiy poydevori, jamoat tartibini saqlash qoidasini bajarishni bilishni tarbiyalaydi. Jamoa bo'lib o'ynaladigan o'yinlarda ma'naviy va ma'rifiy, axloqni oddiy me'yor va qoidalari haqida tasavvur qilishni tarbiyalaydi. Komandalarga bo'linib o'ynaladigan o'yinlar paydo bo'la boshlaydi, buni har bir o'yin qatanshchisi o'zlarini komandalarini obrusi uchun kurashdilar va "asir"ga tushgan o'rtoqlarini qutqaradilar. Komandali o'yinlarni o'ynash o'qishni birinchi yilini oxiridan boshlanadi va ayniqsa 3-sinfdan boshlab keng qo'llaniladi.

Ya'ni musiqa va ashula xor xarakteridagi o'yinlar bo'lib, ular asosan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga xos bo'ladi. Bu o'yinlar ayniqsa 1-2 sinf o'kuvchilarining sinfdan tashqari vaqtda foydalaniladi. Ular bolalarda birgalikda kelishilgan xolda harakat qilishga, ma'lum ritmda harakatni bajarishga o'rgatadi. Bolalar shuningdek, aloxida so'z, jumlalarni oxang bilan aytiladigan so'zli o'yinlarni juda yaxshi ko'radilar, masalan "Kosmanavtlar", "Qopqon" va b.q. ashula aytish va oxang bilan aytish o'ynaladigan o'yinlar nutqini rivojlantiradi, u ya'na trenirovka qilishga shuningdek ritim va musiqalikni tarbiyalashga muxtojdir. Nixoyat bolalar bu yoshda shunday o'yinlar bilan qiziqadilarki, ular bu o'yinda o'zlarini epchillik, chaqqonlik namoyon qilishlari mumkin. SHu yoshdan boshlab bolalar o'rtasida xalq o'yinlari yaxshi ommalashib boradi. Kichik maktab yoshidagi bolalar xayotida harakatli o'yinlar katta o'rini egallashi kerak, chunki bu yosh xususiyatlariga shuningdek ma'naviy ma'rifiy axloqiy tarbiyaga mos keladi. Harakatli o'yinlardan "Alpomish" va "Barchinoy" test me'yorlarini topshirishga tayyorlashda keng foydalanish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Alewov O'. Qaraqalpaqstanda tálim-tárbiyalıq oylardıń qáliplesiwi hám rawajlanıwı. Nókis, «Bilim», 1993.
2. Shılmanov P.Milliy balalar oyınları. Nókis, Qaraqalpaqstan, 1996.

TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDA MUAMMOLI TA’LIMNING AHAMIYATI

Abdirimova Sh.X. *- UrDu Pedagogika nazaryasi va tarixi (faoliyat turlari bo’yicha) yo’nalishi 1-bosqich magistranti*

Respublikamizning hozirgi kundagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tamoyillari jahonda taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan munosib o’rin olish uchun ma’naviy salohiyatimizni yanada oshirish, yoshlarimiz dunyoqarashini o’zgartirish, ularning bilim va ma’naviyatlarini jahon andozalari darajasiga ko’tarish.

O’zbekistonda muammoli ta’limni qo’llash bo’yicha bir necha asrlar davimida maktab va madrasalarda suqrotona savol–javob usulidan keng foydallanish asosida o’quvchilarda ziyraklik, hozirjavoblik hamda go’zal nutq tarkib toptirilgan.

Muammoli ta’limning bosh maqsadi- talabalarning muammoni to’liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o’rgatishdan iborat. Turli o’quv fanlari bo’yicha talabalar dars o’tish jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarini oldindan ko’zda tutishlari kerak. Muammoli o’qitish mashg’ulotlarini tashkil etish va o’tkazishning muhim tomoni shundaki, bunda o’qituvchining ham ta’limiy, ham tarbiyaviy funksiyasini yaxshi anglab olgan bo’lishi talab qilinadi. O’qituvchi hech qachon talabalarga tayyor haqiqatni (yechimni) berishi kerak emas, balki ularga bilimlarni olishga turtki berishi, mashg’ulotlarda va hayot faoliyatlarida zarur bo’lgan axborot, voqea vaqt va hodisalarni ongida qayta yaratishlariga yordam berishi lozim.

O’quv materilining muammoli jihatining talabalar tomonidan to’la anglab yetilishiga e’tibor qaratish lozim. Innavatsion pedagogik texnologiyalar asosida darsni tashkil qilish orqali muammoning yechimida har bir talabaning faol ishtiroki ta’minlanadi. O’qituvchi o’rganilayotgan muammoni ta’lim oluvchilarning o’quv bilish faoliyatini muammoli vaziyatlarni tashkil qilad, o’rtaga savollar tashlaydi, uning yechimi bo’yicha talabalar faoliyatini yo’naltirib boradi, muammo yechimida shaxsan ishtirok qilish orqali o’zlashtirilgan bilimlar talabaning xotirasida muhrlanib qoladi. Talaba nafaqat muammoning yechimida ishtirok qiladi, balki uni amaliy faoliyatidagi tadbiqi bo’yicha ma’lum xulosaga keladi. O’quv axboroti talabalar tomonidan shunchaki o’zlashtirilib qolmasdan, balki har bir ta’lim oluvchining masalani aniq idrok etishi, mulohaza yuritishi,ijodiy rivojlantirishi zarur.

N.N. Azizxo’jayevaning fikricha, muammoli o’qitishning mohiyatini o’qituvchi tomonidan talabalarning o’quv ishlarida muammoli vaziyatni vujudga keltirish va o’quv vazifalari,muammolarini va savollarni hal qilish orqali yangi bilimlarni o’zlashtirish bo’yicha ularning bilish faoliyatini boshqarishni tashkil etadi [1]

Talabalarda muammoli o’qitish jarayonida muammoli vaziyatda o’quv materiallarini idrok qilish orqali bilim va aqliy harakat usullari, o’rganganlarini mustaqil tahlil qilish, gipotezalar qo’yish va ularni isbotlash orqali talabaning intellektual faolligi ta’minlanadi. Muammoli ta’lim jarayonini quyidagi uchta asosiy bosqichga ajratish mumkin. Muammoli vaziyat hosil qilish, muammoni yechish taxminlarini shakllantirish, yechimning to’g’riligini tekshirish.

Muammoli vaziyat hosil qilishda hosil qilingan muammoga qo'yiladigan eng asosiy talab talabalarning qiziqishini oshiradign, eng kamida esa talabalarga qiziqish hosil qiladigan bo'lishi kerak. Aks holda ko'zda tutilgan natijaga erishishning imkoni bo'lmaydi.

Muammoli vaziyat yaratish usullari:

1. O'qituvchi talabalarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntirish, va uni yechish yo'llarini topsih;
2. Biror masalaga doir turli nuqtai-nazarlarni bayon qilish;
3. Hal etish uchun yetarli bo'lmagan,ortiqcha ma'lumotlar bo'lgan masalalarni yechishni taklif etish;

Muammoli ta'lim ko'p jihatdan ananaviy ta'limdan farq qiladi,jamiyatning talablariga to'liq javob bera olmaydi. O'quvchilarning ijodiy fikrlash, intellektual qobilyatini rivojlantirishga yordam beradi.

muammoli vaziyatni yechishda qo'llaniladigan usullarga quyidagilar kiradi.muammoni turli nu qtayi nazardan o'rganish, tahlil qilish;

solishtirish,umumlashtirish, faktlarni aniqlash va qiyoslash;

vaziyatga bog'liq holda xulosalar chiqarish va boshqalarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Muammoni yechish tahminlarini shakllantirishda talaba o'zlashtirgan bilimlari asosida kuzatish ,solishtirish,tahlil umumlashtirish kabi aqliy faoliyatlarni bajaradi. Shu bilan birga talabalarda muammoni sezish, uni aniqlash, yechimga oid taxminni to'g'ri belgilash va yechimning to'g'riligini tekshirish qobiliyatlari rivojlanib boradi.

M.I.Maxmutov "Muammoli ta'lim"ga quyidagicha ta'rif beradi: "Muammoli ta'lim –bu talabalarning o'qituvchi muammoli vaziyat sharoitida tushintirganlarni idrok etish yo'li bilan bilim va faoliyat usullarini o'zlashtirishga doir muammoli vaziyatlarni mustaqil (yoki o'qituvchi yordamida) tahlil qilish,muammolarni ta'riflash va ularni takliflar,farazlar vositasida (mantiqiy va intiutiv) ravishda asoslash va isbotlash, shuningdek yechimlarning to'g'riligini tekshirish yo'li bilan hal qilishga oid o'quv bilish faoliyatidir"

Muammoli ta'limning vazifasi. Talabalar tomonidanbilimlar tizimi va aqliy hamda amaliy faoliyatlari usullarini samarali o'zlashtirishga hamkorlik qilish,ularda yangi vaziyatda olingan bilimlarni ijodiy qo'llash malakasini hosil qilish o'quv hamda tarbiya muammolarini hal qilishdir.

Xususa qilib shuni aytishimiz mumkin-ki Muammoli talim talabalarga o'rganayotgan fan mavzusidan kelib chiqib turli muammoli vaziyatlarning yechimini topishga o'rgatish, muammoni yechish usullarini, kelib chiqish sabablarini va muammoni yechishdagi xatti-xarakatlarini aniqlashga va talabalarda mustaqil fikrlash jarayonini tarkib topdirish.Bo'lg'usi pedagoglarda jahon andozasiga mos bilimlarga egallashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxmutov M.I "Maktabda muammoli ta'limni tashkil qilish"-T O'qituvchi,1981-yil
2. Azizxo'jayeva N.N "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat"-T TDPU 2003 y.

DEFINITION OF THE CONCEPT “WOMAN” IN PHRASEOLOGIES IN THE KARAKALPAK AND ENGLISH LANGUAGES

Kurbanbayeva D. *- Assistant teacher,*
Department of English Literature
Nukus State Pedagogical Institute, Nukus

Today a number of studies are carried out within the framework of the anthropocentric paradigm. Traditions, proverbs, phraseologies, metaphors, which are the result of a certain people’s own understanding and acceptance of everything around them, have their own national identity. In the concept sphere there is a difference in the perception of consciousness, feelings, concepts through the culture of each nation through its own national psychology. Karasik on the concept: "The more multifaceted the world, the more multifaceted the concept, the concept is in the human mind. A series of important information is part of the experience, the memorized mental information, a fragment of any information that a person has experienced in his creative life” [2] In the Karakalpak language, the concept of man, including a man, a woman, a child, etc. concepts have certain significance.

In Karakalpak folklore, in the composition of phraseological units, in the similes, the concept of man, including units on the concept of "woman" are productively encountered. In the text of fairy tales, the phraseology" *ай десе аўзы,күн десе көзи бар*" is a beautiful word. This is because one of the greatest beliefs of nature is that the moon and the sun are the celestial bodies, their radiance, the likeness of the sun on the whole earth, the fact that the moon is different from the stars at night and in the dark, and the light of the darkness are the greatest, most unique, incomparable beauties, the meaning has changed to describe the beauty of a woman. The phraseology of the face of the moon, the moon and the sun, too, has become ingrained in the minds of the people in order to glorify the beauty of the face, height and figure of a woman. *Ақ сүтине ырза болды*-миннетдар,кеўли толды, *ал ақ сүтине ырза болмады*- қапа болды, ренжиди, өкпеледи [1]. In fact, it is the mother who gives white milk. Therefore, this is used only in connection with the mother, who brings up a child from a woman.

A number of similes also have a fixed linguistic function in folklore. The young type of reed, which now has the long, thin and delicate appearance of a woman's fingers, is similar to the shape of a reed, while its teeth are like a precious stone, its lashes are like a needle, and its needles are as long as a needle. The names of products are used by women in sewing and sewing. Therefore, even in the fixed similes, human beings are imitated from the images of familiar objects used in everyday life. None of these similes are used for the concept of man. Actual becomes also a deep investigation of the process of gender conceptualization, characterization of its layers and containing parts, finding out factors and parameters forming basic gender concepts taking into account their national-cultural, etymological and historical peculiarities. Not less actual is the comparison of masculine and feminine stereotypes in the English phraseological world view,exposure and explanation of gender asymmetries and connotations, which will create ground for lexicographical description of gender marked phraseological units of the analyzed language and their adequate interpretation in the contexts of usage. All this ensures of the actuality of description of gender construction on the material of

phraseology, demonstration of gender concepts formation, gender meaningful information connected with traditional expectations of masculinity and femininity in the English lingual culture. In masculine and feminine lingual consciousness the concept of beauty and ugliness have exact borders: beauty is women's attribute who try to possess it, for men this quality is not so important. This is proved by a number of phraseological units describing women's beautiful appearance:(as) red as a cherry – to have rosy skin; have roses in one's cheeks – to have rosy cheeks; a slick chick – an attractive girl. In the investigated complex of English phraseological units there are many, symbolizing a man as a faithful assistant, decent, good natured person, his advantages in comparison with a woman, braveness, willfulness, high intellect: square John – honest man; knight without fear and without Reproach – fearless, brave man; a gentleman of fortune – lucky men; clever dog– a smart boy. In English culture man's main activity deals with public outside sphere, which belongs to him: lord and master; men in grey suits, a made man – a person who reached high position himself.

This phraseology which is used only in relation to women, refers to the softness and tenderness of a girl's flesh and body, and even to the extent that water is seen in her throat when she drinks water. It is shown that a girl is very beautiful even the most precious thing, and when she puts it in her mouth, she is respected and kissed, and the girl is shown respect for her beauty, treated with different respect and care. In masculine and feminine lingual consciousness the concepts of beauty and ugliness have exact borders: beauty is women's attribute who try to possess it, for men this quality is not so important. This is proved by a number of phraseological units describing women's beautiful appearance: (as) red as a cherry – to have rosy skin; have roses in one's cheeks – to have rosy cheeks; a slick chick – an attractive girl. In the investigated complex of English phraseological units there are many, symbolizing a man as a faithful assistant, decent, good natured person, his advantages in comparison with a woman, braveness, willfulness, high intellect: square John – honest man; knight without Fear and without Reproach – fearless, brave man; a gentleman of fortune – lucky men; clever dog – a smart boy. In English phraseology a woman is represented as a weaker sex, she fulfills existing in society stereotypical duties of wife, girlfriend, mother and possesses suitable gender qualities: one's good lady – wife; Sister Ann –faithful friend; the softer sex – weaker sex, women; the weaker sex– women. The sphere of women's activity mostly deals with inner space, home and family.

However, modern English lingual culture observes changes in stereotypical opinion that women's interests deal only with inner space and there appear outer professions, e. g. in offices: a hello girl – girl operator; a woman of letters – woman-writer; a girl Friday – reliable secretary girl. In English culture a wife, who tries to get power in family is negatively marked: the gray mare – a woman holding husband under her heel; wear the breeches – to have power in the house. A man, who gives power to his wife is also negatively marked as he doesn't fulfill his typical behavioral norms: to be under one's heel – to be under wife's power; knight of the forked order – betrayed, altered husband. In phraseological units of modern English there is a high estimation of a woman, positive attitude to a woman, importance of her appearance, high value of maternity and such qualities as love, selflessness, self-sacrifice. In nominations of feminine images

there are dominating moral marks, interconnection of genders is weakly demonstrated, maternity is highly estimated. Negative mark is presented by PhUs about women's behavior, wife's character (scolding, unsatisfied), women's intellectual abilities and their emotional instability. In analysis of English idiomatic dictionaries there were made out 12 semantic groups of PhUs: nominations of men, nominations of women, negative characteristics of men, negative characteristics of women, positive characteristics of men, positive characteristics of women, general masculine nominations, general feminine nominations, men's labour, women's labour, men's appearance, women's appearance.

In this way, we can conclude that the key to stereotypes comprehension exists in language function, that is responsible for storage and conveying culture, traditions, social consciousness of a definite ethnic group from generation to generation, thus creating the process of storage and conveying a definite information, repeated in an unchangeable way. Phraseologisms are used to describe the behavioral or physical features of women, as somatism means seven incessant, blue-faced, naughty, heavy-legged, pregnant. The concept of femininity also comes with the term "kenshek", which refers to clothing that belongs to the opposite sex. A woman who wears this garment through the sections of the skirt and sleeves is used to show that the garment belongs to her and that the woman is fast and bitten. In short, each nation has its own linguistic differences in the interpretation of the concept of women. In the interpretation of the imaginary concept, national values, religious notions, concepts, as well as the spiritual and cultural life of the people are clearly visible.

References

1. Pakhratdinov K., K. Bekniyazov. Dictionary of phraseology of the Karakalpak language. Nukus, Karakalpakstan, 2018. p. 8.

2. Karasik V.I. Language circle: personality, concepts, discourse. Volgograd. 2002. pp. 103-154.

3. Karakalpak folklores. Fairy tales 68-tom, Publishing house Ilim. pp. 50.

4. Kunin A. Frazeologicheskiy Slovar. 1972.

5. Stewart L.P., Stewart A.D., Friedley S.A., Cooper, P.J. (1990) Communication between the sexes: Sex differences and sex role stereotypes (2nd ed). Scottsdale, AZ: Gorsuch Scarisbrick.

МЕКТЕПТЕГИ КЛАССТАН ТЫС ЖУМЫСЛАР АРҚАЛЫ ОҚЫЎШЫЛАРДЫ МИЙНЕТ СҮЙИЎШИЛИККЕ ТӘРБИЯЛАЎ УСЫЛЛАРЫ

Абдиразақова Н. *- НМПИ,*
2-басқыш магистранты

Мектеп реформасы муғаллимди оқыўшылардың мийнет тәрбиясын ҳәм оқытыў дәрежесин көтериўге бағдарлайды. Улыўма билим беретуғын мектеп 1-класстан баслап барлық оқыўшылардың шамасына қарай мийнетке араласыўын тәмийинлеўи керек. Мийнетке тәрбиялаў тек мийнет сабақлары процессинде ҳәм айырым мийнет ҳәрекетлеринде ғана емес, ал мектептиң барлық оқыў-тәрбия жумысларының жыйындысы менен әмелге асады.

Өз оқыўшыларын оқытып ҳәм тәрбиялай отырып, баслаўыш класс муғаллими оларды мийнеткеш, қол менен ислейтуғын жерлерде мийнет етиўге, билимин даўам етиўге таяр туратуғын мектепти питкериўшилер ретинде көреди. Муғаллим күнделикли класс пенен жумысында ҳәзирги заман билимлери менен қуралланған, өзиниң маманлық ҳәм улыўма мәдений дәрежесин көтериўге умтылатуғын, белсенди турмыслық көз- қарасқа ийе мийнеткешти тәрбиялаўға умтылады. Бул идеалға муғаллим мийнет тәрбиясының мақсетин, мазмунын, сиясий ҳәм әдеп-икрамлық тәрбия менен бир пүтинликте жобаластыра отырып жумысын бағдарлайды. Мийнеткешти қәлиплестириў бәринен бурын оқыўшыны мийнетке үйретиў, әдетлендириў мийнет сүйиўшиликке тәрбиялаўды талап етеди. Оқыўшыларды мийнетке үйретиў, оған ҳүрмет пенен қараўды тәрбиялаў, оларды жәмийетлик пайда мийнетке актив тартыў жағдайында ғана мүмкин болады.Мектеп турмысында гейбир үйреншикли эпизодларды еске түсирейик;

Мийнет сабағы. Муғаллим балаларға айтады: (Бүгин бизлер қағаздан фонарик ислеймиз. Мынандай. Қағаз полоскасын алыңлар, оны тең ортадан бүклеңлер, оның шетлери бир-бирине сәйкес келсин)... Кейин муғаллим орынланыўдың дурыслығын көрип шығады. (Енди қағазды ашыңлар, бүклеген сызы қ бойынша қыйып шығыңлар...)

Муғаллим көрсеткен ҳәм пухта нақма-нақ түсиндирилген нәрсени балалар избе-из, сол түсиндирилген тәртипте қайталайды. Балалар жийи алаң болады, муғаллимниң келеси көрсетпесин күтеди. Буның барлығы оқыўшылардың ақырғы мақсети умытыўына, жумысқа қызығыўдың жоғалыўына алып келеди. Ҳәр бир операцияны түсиндиреди. Тилекке қарсы бул усыл бир дейине сапалы нәтийжелерди тәмийинлей алмайды, оқыўшыларда пассивликти, алдына қойған ўазыйпаларды шешиўде өз бетиншелик көрсете алмаў уқыплылығын тәрбиялайды. Егер оқыўшы тек муғаллимге ғана еликлеп ис тутса, оның өз ишки ерки уйқыда болады. Нәтийжеде муғаллимниң тоқтаўсыз көрсетпесисиз оқыўшы керекли ҳәрекетлерди орынлай алмайды, баслаған исин ақырына жеткизе алмайды.

Муғаллим балалардың алдына анық ўазыйпаны пайдалы, шырайлы нәрсени ислеўди қояды. Қалай ислеў кереклигин ҳәм қандай избе -изликте орынлаў кереклигин, қандай қурал-әсбаплар ҳәм материаллар кереклигин балалар менен бирге таңлайды, яғный муғаллим менен балалар жумысты жобаластырады, балалар белсендилик көрсетеди. Исленетуғын жумысты иштен ойлап көриў иске асады, оның ишки пикирлеў жобасы дүзиледи. Дәслеп балалар муғаллимниң басшылығы астында жумысты бөлеклерге ҳәм операцияларға бөлиўи, оны даўыслап айтыўды үйренеди. Кем-кем бул этап ишки жобаға (өзинше иштен ойлап көриў) өтеди ҳәм ойлап жобаластырыў процессине айланады. Барлық операциялар тийисли избе-изликте еслетпе-инструкциялық картада көрсетилген. Ойыншықларды ислеў усылын үйренгеннен кейин балалар сол тип көрсетпе карта бойынша басқа ойыншықларды өзлери ислейтуғын болады. Усы көрсетилген этаптың өзинде-ақ муғаллим балаларды нәтийжелерге ерисиўдиң әдеўир қолайлы усылларын излеўге бағдарлайды.

Муғаллим ўазыйпаны шешиўде балаларға жетерли өз бетиншелик береди, пайда болған сораўларға өз бетинше жуўап излеўге үйретеди, балалардан ойланыўды, сынап көриўди, яғный сырттан турақлы көмексиз белсендилик пенен ислеўди талап етеди. Оқыўшылардың ҳәрекетлерин избе-изли таллаў, балалардың жумысларының нәтийжелерин олардың басламаларын, өз бетиншелигин, табысларын, ашқан жаңалығын, қәтелерин есапқа ала отырып баҳалаў-мийнетке үйретиўдиң зәрүрли жағдайы.

Педагог баланың унамлы эмоцияларын бирдейине беккемлеп отырады, оның табысларын баҳалайды, қуўатлаўдың ҳәр қыйлы түрлерин қолланады, бунда ең жақсы исленген жумыслардан жаңа шешимлерди излеўден басқаларды үйретиў ушын үлги ретинде пайдаланады.

Мийнеткеш адамды тәрбиялаў ушын оқыўшыны өз үстинде улыўма жумыс ушын жуўапкершиликти ала алатуғын, ол ушын жәмәәт алдында жуўап бериўге, мийнет ҳәрекетлеринде жәмийетлик мотивлерди басшылыққа ала алатуғын, мийнет хызметиниң жәмәәтлик формаларына үйретиў зәрүр. Балаларды бақлаўдан олардың өз жолдаслары менен жумысты кеўилли баслайтуғынын көриўге болады, бирақ көп узамай жәнжел басланып ҳәр бири өзин ойлайды, керекли материалларды ямаса әсбапты жолдасына бериўге асықпайды. (Мениң өзиме керек, мен өзим ҳәзир қыяман- саған қайшыны соңынан беремен). Өз-ара наразылықтың өсиўи жийи жәнжеллесиўге алып келеди. Бундай жағдайларда улыўма жумыстың нәтийжелери жоқары сапада болып шықпайды, ал оның әдеп-икрамлы нәтийжеси тиккелей унамсыз болады.

Жумыстың жәмәәтлик формаларына үйретиў оның мақсетин бирлесип ойлап көриўден, таллаўдан басланады. (Балалар бақшасы ушын «бас қатырма» ислеў керек) Балалар үлгини қарай баслайды, оның эстетикалық сапалары жөнинде даўыслап айта баслайды. (Қандай сулыў), «Бизлер де тап сондай етип ислейик», «Мен тап усындай шырайлы затты әжағама сыйлыққа бергим келеди». Кейин балалар муғаллим менен биргеликте муғаллим қойған сораўды таллайды.

Жәмәәтлик мийнетке арнаўлы үйретилмеген топарлардағы балалардың жумысын баҳлаў ўақтында балалардың өз үстинде жийи атқарыўшылық ролди ғана алатуғынлығы көринеди. Топарда жумыс ўақтында пайда болатуғын ўазыйпаларды өз бетинше шеше алатуғын шөлкемлестириўши табылмаған жағдайда олар жумысты жаман орынлайды.

Жәмәәтлик жумыс ушын балалар топарларға бөлистириледи. (операциялардың санына қарай топардағы балалардың саны анықланаады). Жумыс процесси ўақтында муғаллим балаларға өз-ара қатнасларды жолға қойыўға аўызбиршиликли жумыстың қәдирин ислеп шығыўға, мийнет ҳәрекетинде пайда болатуғын мәселелерди өз-бетинше шешиўге көмеклеседи. Балаларды жумысқа берилип бар интасы менен ислеўге үйретиў оғада әҳмийетли. Топарларды дүзиўде муғаллим оның ишинде шөлкемлестириўши бола алатуғын, сондай-ақ ортақ жумысқа басламашылық, дөретиўшилик руўхын енгизе алатуғын, айқын жолдаслық сезимлери менен көзге көринетуғын оқыўшылардың болыўына дыққат аўдарады. Егер бул ўызыйпаны дәслепкиде шешиў мүмкин болмаса жумыстың келеси түрлеринде муғаллим балалар бир-биринен мийнет

көнликпелерин, шөлкемлестириўшилик уқыпты, жолдаслық ҳәрекетлерди үйрене алатуғындай етип оқыўшылар топарын өзгертеди.

Кем-кемнен балалар бир-биринде ги мийнет уқыпларын (Ол көп нәрселерди ислей алады, оның менен бирге ислеў қызықлы) иске дөретиўшилик қатнасты (Көп нәрсени ойлап табады Жақсы ойлап биледи) жолдаслықды қатты (Көмеклесе алады, сықымар емес, ҳәммеге жақсы болыўын ойлайды) баҳалай баслайды. Мийнетке қызығыўды қуўатлайтуғын ҳәм өсиретуғын және бир нәрсе балаларды өз уқыплықларын көрсете алатуғын, өз билимлериниң пайдасын көре алатуғын мәнили зәрүрлиги бар мийнетке тартыў. Муғаллим өз тәрбияланыўшылары менен бирге мийнет кабинети ушын көргизбе қураллар, модельлер, макетлер, үлгилер таярлаўы мүмкин. Балалар сабақ ўақытында ҳәм дөгерек жумысларында балалар бақшасы ушын ойыншықлар, мектеп ойын техникасын, дидактикалық материаллар, деклорация қуўыршақ театры ушын әсбап-үскенелер таярлайды, мектеп қапталы жерлеринде ислейди.

Балалардың мийнети егер ол баланың өсиўине, оның психологиялық процесслерине, жеке сапаларының өсиўине жағдай жасағанда ғана нәтийжели тәрбия қуралы бола алады.

Балалардың өсиўине жумыстың жәмәәтлик формаларын қурамаластырыў, жәмийетлик пайдалы хызмет мазмунын түрлендириў, ондағы шешилетуғын ўазыйпалардың қурамалылығының өсиўи мүмкинлик береди. Баслаўыш мектепте оқыўшылардың жәмийетлик пайдалы мийнетиниң мазмунын изертлеўге жумыстың ең көп тарқалған түрлерине өз- өзине хызмет етиўге байланыслы екенлигин көрсетеди.

Мектепте өз- өзине хызмет етиўге байланыслы мийнет, класстың ҳәм мектеп жәмәәтиниң зәрүриклери менен байланыслы. Мектеп ишин тәртипке келтириў, мектеп дөгерегин тазалаў, көргизбе қураллард ы, китапхана китапларының бетлерин қайта желимлеў, класста гезекшиилк етиў ҳ.т.б.

Оқыўшылардың мийнетиниң мазмунын турақлы ҳәм системалы кеңейтиў ҳәм қурамаластырыў, оларды ўазыйпалардың әдеўир кең шеңберине тартыў-оның өсиўши ролиниң, балалардың жәмийетлик пайдалы мийнетке қызығыўын қуўатлаў ҳәм беккемлеўдиң әҳмийетли жағдайларының бири. Бунда балаларға олардың жәмийетлик пайдалы мийнетиниң пүткил халықтың мийнети менен байланысын түсиндириў зәрүр.

Балалардың белсендилигин қәлиплестиретуғын мийнеттиң өсириўши роли балалар керекли ҳәм қызықлы исти өзлери ойлап таўып, усынған ҳәм оны өзлери үлкенлердиң жәрдеми менен әмелге асырғанда көринеди. Балалар тек ғана орынлаўшы болған фактлер менен әдеўир жийи ушырасып отырамыз.(Бизлерге тапсырма береди-бизлер орынлаймыз, Муғаллим айтады-бизлер ислеймиз). Буны жеңиўде балалардың жәмәәтлик хызметиндеги доретиушилик негизлерди өсириў жәрдем береди. Дөретиўшилик мийнет мәденияты мәселелерин талқылаўдан басланады . Ҳәр бир оқыўшыда мийнет сабақлары ушын керекли нәрселердиң барлығы пухта сақланатуғын қутыша болыўы керек. Балалардың алдына өзиниң жумыс орнын қалай жақсы шөлкемлестириў керек, қурал-әсбапларды қалайынша

қолайлы етип қутыға жайластырыў керек ҳәм бул мақсетте қәлиплескен қәделерге қандай өзгерислер енгизиўге болады деген сыяқлы ўазыйпалар қойылады.

Балаға яддан шығарыў, қыял сүриў тән. Киши мектеп оқыўшысы қыял сүре отырып дүньяны таныйды ҳәм ақыл жуўыртады. Балалардың биреўи машинаның деталын таўып алды, ол дәр ҳал усыныс жасайды. машина ислеймиз, оның менен қаланың сыртына шығамыз. Оның иске асатуғын, аспайтуғыны әҳмийетли емес. Бирақ балалар автомобилдиң қурлысы менен қызықсына баслайды. Балалардың стихиялы пайда болған қызығыў ҳәм энтузиазмын пайдалана отырып муғаллим автопаркке экскурцияға барыўды, онда машиналарды қалай ремонтлап атырғанын, қалай күтип атырғанын көриўди, машинаны ремонтлап шығарыў ушын жәнеде әҳмийетлиси оны соғып шығарыў ушын қанша мийнет етиў кереклигин билиўди усыныс етеди.

Балаларды тәрбиялаўдағы табысқа муғаллим оқыўшылардың ата-аналары оның биринши көмекшилерине, пикирлеслерине айналған ўақытта ериседи. Мийнетке тәрбиялаўдың көплеген мәселелери шаңарақ пенен мектептиң бирлесип күш салыўлары менен шешиледи. Муғаллимлерди балалардың үйдеги ислейтуғын жумыслары қызықтырады, олар жәмәәттиң тапсырмаларын орынлаўдағы оқыўшылардың табыслары туўралы ата-аналар менен пикирлеседи.

Киши мектеп оқыўшысы мийнет арқалы жеке адам ретинде тәрбияланады ҳәм өседи. Егер ол актив ҳәм өз бетинше болса (ол зәрүрли исти ислеп атырғанын билсе, жумыстың мақсетин билсе, оның ақырғы нәтийжесин анық көз алдына келтире алса, жумысты жобаластыра билсе, тапсырылған иске жуўапкершиликти сезинсе, өз жумысын жәмәәттиң ҳәм муғаллимниң баҳалайтуғынын биле отырып, оны өз бетинше ҳәм жақсы ислеўге умтылса) егер орынлаў барысында муғаллим балалардың дурыс мийнет ҳәм әдеп-икармлы өз-ара қатнаслары орнатылған болса, егер орынлаў барысында муғаллим балалардын доретиушилик ойын бәрқулла көтермелеп отыратуғын жәмәәтлик жумысқа балалар үйренсе, егер балалар өзлериниң мийнети мектеп жәмәәтиниң ортақ мийнетиниң бир бөлеги екенелигин бул мийнеттиң кереклигин сезинсе ҳәм пәмлесе, егер муғаллим шаңарақ пенен байланыста ислесе-бул ўазыйпа дурыс шешиледи деген сөз.

OQIWSHILARDIŃ ANA TILINEN ÓZLESTIRGEN BILIMLERIN ÁMELDE QOLLANIWDI UYRETIWDIŃ METODIKASI

Annayeva M. *- NMPI, Tálim hám tárbiya teoriyası hám metodikası (Baslawısh tálim) qánigeligi 2-kurs magistrantı.*

Ózbekstan Respublikasında ulıwma orta mektep, orta arnawlı hám Joqarı oqıw orınlarındağı tálimniń sapasın asırıw haqqındağı aldına qoyǵan wazıypalardı keleshekte ana tili oqıtıwshılarınıń pedagogikalıq jaqtan joqarı dárejede mádeniyatlı, óz pánin tereń ózlestirgen pedagog kadrlardı jetilistiretuǵın joqarı oqıw orınlarında hám kadrlardıń kásip-óner sheberligin asırıw hám olardı qayta tayarlaw oqıw orınlarında ana tilin oqıtıw metodikasın rawajlandırıw ayrıqsha áhmiyetke iye[4]. [1]

[4] Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 6-noyabr degi PQ-4884-sanlı qararı. info@norma.uz

Bul oqıwshılardıń ana tilinen ózlestirgen bilimlerin ámelde qollanıwdı uyretiwdiń metodikası menen baylanıslı ilimiy-izertlew jumısına bolǵan zárurlik juzege kelgenligin kórsetpekte.

Ana tilin oqıtıw metodikasın óz betinshe bilim mısalında oqıtatuǵın bolsaq, metodikanıń ulıwmalıq hám jeke metodika kórinisinde qaraw mumkin. Metodika kursın oqıtıwda tómendegishe sıpatlama beriw múmkin:

- orta hám joqarı oqıw orınlarında úyreniletuǵın teoriyalıq bilimlerdiń jıynaǵı;
- oqıtıwshınıń oqıtıw barısındaǵı qollanatuǵın ámeliy metodlardıń jıynaǵı;

Mısalı, zamanagóy hám sheber oqıtıwshı, pedagoglardıń konferenciyasına qatnasıw arqalı olardıń ulgili is tajiriybeleri menen tanıstırıladı.

Bul arqalı arnawlı ilimiy-teoriyalık, ámeliy hám tájriybe-sınaw jumıslarınıń obektleri pedagogikalıq bilim sıpatında tusinik jumısları alıp barıladı. Tiykarınan, ana tilin (túrkmen tili) úyretiwdiń usılları haqqında tómendegishe anıqlama beriledi: «Ana tilin úyretiw metodikası» óz ana tili materiyalı tiykarında bilim hám tárbiya beriwdiń maqsetlerin, mazmunın, metodları hám jolların úyrenetuǵın bilim.

Ana tilin úyreniw metodikası eki turli usılda alıp barılǵan:

a) ulıwma metodikada bir waqıttıń ózinde birneshe jakın bolǵan tiller tiykarında alıp barıladı.

b) jeke metodika – belgili bir tilge tiyisli bolgan jazba hám ádebiy til normaların úyreniw máselesi menen jumıs alıp baradı.

Sonıń menen bir qatarda, metodika iliminiń rawajlanıwı barısında tariyxiy, eksperimental, salıstırmalı h.t.b birneshe jeke metodikalardıń payda bolǵanlıǵın da aytıp ótiw kerek. Bul taraw házirgi zaman metodikasında birneshe tiykarǵı hám járdemshi ilimiy-izertlew usıllarınan paydalanıp atırǵanlıǵın kóriw múmkin. Olar tómendegishe:

- metodikalıq ádebiyatlardı úyreniw hám olardıń kritikalıq analizi;
- tájriybeli oqıtıwshılardıń is-tájriybelerin hám sabaq úlgilerin úyreniw;
- baqlaw hám tájriybe sınaw.

Joqarıda keltirilgen jumıslar óz betinshe ilimiy-izertlew, ilimiy-metodikalıq jumıs alıp barıp atırǵan talaba hám oqıtıwshılar ushın úlken áhmiyetke iye. Sonlıqtan, bul ilimiy-izertlew metodlardıń hár birine keńnen tusinik berip ótemiz:

- **Metodikalıq ádebiyatlardı úyreniw hám olardıń kritikalıq analizi.** Mámleketimiz aymaǵında sırt el ádebiyatların úyreniw hám olardı analiz islew ilimiy jumıstıń baslanıwı bolıp esaplanadı. Hár bir másele úyrenilgende onıń tariyxı menen keńnen qızıǵıw zárúr.

Ana tilin oqıtıwdıń tariyxı hám házirgi jaǵdayı haqqındaǵı ádebiyatları qatarına – metodika boyınsha oqıw kitapları, metodikalıq qollanbalar, monografiyalar, maqalalar, mektep oqıw qollanbaları hám arxiv materialları kiredi. Islengen ilimiy-izertlew jumısı ushın metodika hám soǵan baylanıslı ilimiy jumıslardıń kórsetpelerin analizlew máqsetke muwapıq boladı.

Tájriybeli oqıtıwshılardıń is-tájriybelerin úyreniw. Bul metod tayarlanǵan ilimiy-izertlew jumısınıń tiykarǵı shárti. Innovacion is-tájriybeni úyreniw menen ilimiy jumıs alıp barıwshı arasındaǵı hádiyselerdiń obektiv nızamlılıqlarınıń ózara baylanısıwına erisiledi. Sonlıqtan, bul metodtan paydalanıw arqalı metodika teoriyasınıń dúrıslıǵın hám turmısqa sáykesligin, usınıs etilgen metodlardıń qay dárejede maqsetke

muwapıqlıǵın dálillew múmkin. Hár bir úyrenilgen innovacion is-tájiriybe ulıwmalastırılǵannan keyin bilimlendiriwde qollanıw jaqsı nátiyjege erisiwimiz mumkin. Bul usıl oqıw-tarbiyalıq jumıslardıń tereń uyreniliwi tiykarında alıp barıladı. Tájiriybe uyrenilgende hám jámlenlgende mekteplerdiń túrleri, olarda oqıwdıń alıp barılıwınıń shártleri kózde tutıladı. Máselen, oqıw sabaqlarınıń túrkmen tilinde alıp barılatuǵın mekteplerinde hám Joqarı oqıw orınlarında sabaqlardıń oqıtlıw barısı bir-birine sáykes emes. Ámeliy tájiriybeni úyretiwde hám birlestiriwde sabaqlar hám de klastan tısqarı jumıslar sınaw sıpatında alınıp qaraladı. Bul usıl metodika iliminde ayırıqsha usıl esabında da qollanıladı. Innovacion is-tajiriybeni úyreniwdiń jáne de bir usılı seminarlarǵa, pedagogikalıq oqıwlarǵa, májilislerge, koferenciyalarǵa qatnasıw hám olardıń materiallarınan paydalanıw bolıp tabıladı.

Eksperiment. Bul eń zárúr ilimiy-izertlew metodlarınıń biri. Eksperiment alıp barılıw baǵdarı boyınsha úsh toparǵa bólinedi:

a) oqıtıwdıń maqsetine qaray ótkeriletuǵın eksperimentler;

b) oqıtıwdıń mazmunına qaray ótkeriletuǵın eksperimentler;

s) oqıtıwdıń shártine hám metodikasına say túrde alıp barılatuǵın eksperimentler[5]. [6]

Eksperiment metodın barlıq waqıtta da qollanıw shárt emes. Qashan da analizli másele aktual bolǵan jaǵdayda bul metodqa itibar beriledi. Oqıtıwtıń maqsetin hám mazmunın anıqlawda eksperiment metodı zárúr bolmaydı. Biraq, metodlar hám anıq nátiyjeli wazıypalardıń baǵdarına qarap tańlap alıwda eksperimentiń ótkeriliwi zárúr. Tájriybe dawamında ilimpaz tárepinen dúzilgen joybar tekserilip kóriledi. Eksperiment qansha kóp sozılsa, ol sonshama isenimli boladı. Biraq, ol oqıw islerine zıyan tiygizbew kerek. Eksperiment bólek ótkerilmey, ol ilimiy-izertlewlerdiń sınaw, ádebiyatlardı talqılaw, innovacion is-tájiriybelerdi úyreniw hám jıynaw metodları hám jolları menen birlestirilip alıp barılıwı kerek. Eksperimenttiń jaqsı nátiyje beriw úshın tómendegi shártti qollansaq maqsetke muwapıq:

- Eksperiment ótkeriletuǵın mekte hám klaslarda oqıw shártleriniń teń bolıwı; salıstırılatuǵın hám eksperimental klaslardıń oqıwshılar sanınıń, bilim dárejeleriniń say keliwi; múmkin bolsa, eksperimentti ilim menen shuǵıllanıwshınıń (eksperimentatordıń) óziniń alıp barıwı; eksperimentte qatnasatuǵın oqıtıwshınıń is-tájiriybesiniń teń bolıwı kerek; múmkin bolǵanınsha, eksperimentte kóbirek klaslardıń hám oqıtıwshılardıń qatnasıwın támiyinlew.

Joqarıda názerde tutılǵanlardan basqa da gúrriń, test, intervyu sıyaqlı qosımsha ilimiy-metodikalıq usıllar da bar. Olar metodikanıń tiyqarǵı ilimiy-izertlew usıllarına járdemshi bolıp esaplanadı.

Tiykarǵı metodlı kategoriyalar hár bir ilimde bolǵanınday, metodikanıń da óziniń tiykarǵı kategoriyaları bar. Ayırım ádebiyatlarda bul kategoriyalarǵa metodikalıq túsinikler dep qaraladı. Olar tómendegishe:

- oqıtıwdıń baǵdarı;

-oqıtıwdıń metodı;

[5] Гурвич П.Б. Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков. спецкурс Издательство: Владимирского педагогического института, -1980.-104 с.

Al endi, usı kategoriyalarǵa ayrıqsha qarap ótetuǵın bolsaq:

Oqıtıwdıń baǵdarı. Didaktikalıq baǵdarlar da metodikada úlken orın aladı. Biraq, oǵan qaramastan, metodikanıń ózine tiyisli bolǵan baǵdarlar da bar. Sebebi, ulıwma didaktikalıq baǵdarlar ana tilin úyretiwdiń barlıq nızamlılıqların anıq kórsete almaydı.

Oqıtıwdıń metodı. Túrli baǵdarlarda «**metod**» sózi hár túrli túsiniledi. Bul sóz aqıl juritiwdiń metodı, ilimiy izertlewlerdiń máqsetine jetiwi hám awır wazıypalardı, máselerdi sheshiwdiń jolı sıpatında qaraladı. Oqıw barısındaǵı aldına qoyılgan wazıypalardıń tabıslı juwmaqlanıwında sol metodlardıń baǵdarı qaytalanıp turılıwına metodika anıqlıq kórsetedi. Basqasha aytqanda, bul metod ana tili boyınsha oqıw isiniń tiykarǵı komponentleriniń turmısqa eńgiziliwiniń hám onıń bas metodı wazıypası retinde toplanǵan modeli bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, mektep hám de joqarı oqıw orınlarında til bilimin uyreniwde metodikanıń jaqın ilimler menen baylanıslıǵı tereń qaraladı. Sol sebepli, bul pán pedagogika, psixologiya hám lingvistika ilimleri menen tıǵız baylanıslı bolǵanlıqtan ana tilin uyretiw metodikası da bul tarawdan shette qalmaydı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 6-noyabr degi PQ-4884-sanlı qararı. info@norma.uz

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni.

3. Abdurahmanow N. Kadimgi türkiý til. Taşkent, 1989.

4. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qollanma.-T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg`armasi nashriyoti. 2006.160 b.

5. Антонов Н.К. Лекции по тюркологии (Среднетюркская эпоха). Якутск, 1981

6. Гурвич П.Б. Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков. спецкурс Издательство: Владимирского педагогического института, -1980.-104 с.

7. Pazilov A., Qosnazarov Q., Seytmuratov Q., Qurbaniyazova Z . Pedagogika teoriyası. - Tashkent: Noshir, 2018.- 456 b.

8. Nishanova Z, Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma.-T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamğarmasi nashriyoti, 2006.160 b

9. Ismoilova M., Maqsudova G. va boshqalar. Boshlangich sinflarda ta’lim – tarbiya ishlari –tayyorlov yo‘nalishi bo‘yicha tarmoq ta’lim standarti va o‘quv dasturlari.T.2005

Internet saytlari

10. http://Ziyonet.uz
11. http://edu.uz
12. info@norma.uz
13. http://www.google.co.uz/

RESPUBLIKAMIZDA MÁMLEKETLIKEMES BILIMLENDIRIW MÁKEMLERIN SHÓLKEMLESTIRIW TIYKARLARI

Erejepov M. *- Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı Pedagogika kafedrası oqıtıwshısı*

Hámmemizge málim pútkil dúnya júzinde XXI ásirdi Globallasıw dáwiri dep táriyip berilgen. Bul bolsa, óz gezeginde jáhándegi ekonomikalıq, siyasiy, sociallıq, xalıq aralıq, bilimlendiriw sıyaqlı tarawlardaǵı bolıp atırǵan rawajlanıwlar hám ózgerisler teńdey en jayına sebep bolmaqta. Bunday en jayıw óz-ara sheriklik, yáki internet tarmaqları arqalı baylanıslardı ornatıw arqalı júz bermekte. Bul tarawlardıń ishinde eń áhmiyetlisi bilimlendiriw tarawı esaplandı. Sebebi sıpatlı kadr bul rawajlanıw deregi esaplanadı. Jáhándegi rawajlanǵan mámleketlerdiń bilimlendiriw siyasatında álleqashan mektepge shekemgi, mektep, orta arnawlı hám joqarı bilimlendiriwde jeke menshik tiptegi oqıw orınları ashılıp óz iskerligin sıpatli tárizde alıp barılmaqta.

Demek, mámleketimizde bul sistemada reformalardı ámelge asırıw zaman talabı desek qátelespegen bolamız. Sebebi bilimlendiriw sistemasi rawajlanǵan mámleketlerdiń tájiriybesi engizilse bul bilimlendiriwdegi sıpatlı bilim beriwdi ámelge asırıwǵa erisiledi. Bundaǵı dáslepki qádemleri 2020-jılı 23-sentyabrdegi jańadan baspadan shıǵarılǵan Bilimlendiriw haqqındaǵı nızamında mámleketlikemes bilimlendiriw mákemelerin ashıw hám onı qanday shólkemlestiriw haqqında tártibi belgilep qoyılǵan.

Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemesi – mámleket tálim standartları, mámleket tálim talapları hám oqıw baǵdarlamalarına muwapıq bilimlendiriw xızmetleri kórsetiw iskerligin ámelge asırıw huqıqın beretuǵın licenziya tiykarında bilimlendiriw xızmetleri kórsetiwshi yuridikalıq shaxs.

Nizamnıń 31-statiyası mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri dep atalıp bul mákemeleri qanday shólkemlestiriledi hám qanday húJjetler tiykarında óz iskerligin ámelge asırılıwı haqqında kórsetilgen. Bunda:

- mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri óz iskerligin licenziya tiykarında ámelge asırıladı;
- mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri licenziya talaplarına hám shártlerine muwapıq oqıtıw xızmetlerin kórsetedi;
- mámleketlik tálim standartları hám mámleketlik oqıtıw talaplarına muwapıq oqıtıw xızmetlerin kórsetiwshi mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri pitiriwshilerine mámleket tárepinen tastıyıqlanǵan úlgidegi bilimlendiriw haqqındaǵı húJjetlerdi beredi;
- Kadrlar tájiriybesin asırıw hám olardı qayta tayarlaw boyınsha mámleketlikemes bilimlendiriw xızmetlerin kórsetiwshi bilimlendiriw mákemeleri tárepinen pitiriwshilerge mámleket tárepinen tastıyıqlanǵan úlgidegi bilimlendiriw haqqındaǵı húJjet beriliwi múmkin. Bunda kadrlar tájiriybesin asırıw hám olardı qayta tayarlaw boyınsha mámleketlikemes bilimlendiriw xızmetlerin kórsetiwshi bilimlendiriw mákemeleri belgilengen tártipte attestaciyadan hám mámleketlik akkreditaciyadan ótiwi kerek;
- Ǵarezsiz islep shıǵılǵan hám licenziyada kórsetilgen oqıw baǵdarlamaları boyınsha oqıtıw xızmetleri kórsetetuǵın mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri

pitiriwshilerine Ózbekstan Respublikasında tán alınatuǵın bilimlendiriw haqqındaǵı húJjetlerdi beredi;

- Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemelerine normativ-huqıqıy húJjetler talaplarına muwapıq tálim-tárbiya procesin shólkemlestiriw ushın zárúr shárt-sharayatlar jaratıw hám joqarı kásiplik sheberligine iye bolǵan pedagog kadrlar hám basqa kadrlardı qamtıp alıw boyınsha is-ilajlar kóredi;

- Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri tárepinen islep shıǵılǵan oqıw baǵdarlamaları boyınsha oqıtıw bilim alıwshı onıń ata-anası yáki basqa nızamlı wákilleri hám mámleketlikemes bilimlendiriw mákemesi ortasında dúziletuǵın, oqıtıw múddetleri, shártleri hám tólemleri, táreplerdiń huqıq hám májbúriyatları hámde basqa shártler belgilenetuǵın shártnama tiykarında ámelge asırıladı[6] dep kórsetilgen.

Joqarıda kórsetilgen jeke menshik bilim beriw orınların ashıw hám óz iskerligin kórsetiwde birinshi náwbette licenziya tiykarında ámelge asırılatuǵınlıǵı, bul licenziyanı Ózbekstan Respublikasi Ministrler Kabineti janındaǵı Bilimlendiriw sıpatın qadaǵalaw mámleketlik inspekciyası tárepinen beriletuǵınlıǵı hám licenziyanı alǵan kúnnen baslap xızmet kórsetetuǵınlıǵı, sonday-aq, licenziyanıń ámel etiw waqtın toqtatıp turıw, biykar etiw, qayta rásmiylestiriw processlerinde qadaǵalawı, mámleketlikemes oqıw ornı esaplansada mámleketlik tálim standartları hám talaplarınan shıǵıp ketpegen halda xızmet kórsetiwi hám bul licenziyada belgilep qoyılǵanlıǵı, mámleketlik úlgidegi húJjet alıwı atap kórsetilgen. Sonday-aq, oqıtıwdı ámelge asırıwdıń dáslepki basqıshı eki tárepleme shártnama dúziwdi rásmiylestiriwden baslanatuǵınlıǵı kórsetilgen. Bunda shártnama oqıw ornı hám bilim alıwshı hám onıń ata-anası yáki nızamlı wákili qatnasında ámelge asırılatuǵınlıǵı, shártnamada eki táreptiń orınlawı kerek bolǵan shártleri belgilep qoyılǵan.

Licenziya – licenziyalawshı organ tárepinen yuridikalıq hám fizikalıq shaxsqa berilgen, licenziya talapları hám shártlerine sózsiz ámel etilgenligi halda iskerliktiń licenziyalanıp atırǵan túrin ámelge asırıw ushın ruxsatnama (huqıq).

Ayrıqsha aytıp ótetuǵın tárepi mámleketimiz aymaǵında mámleketlik oqıw orınlarınıń pitiriwshileri menen teńdey kúshke iye respublikamızda tán alınatuǵın húJjettiń beriliwi belgilep kórsetilgen.

Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri ulıwma orta hám orta arnawlı oqıw orınları mámlekelik bilimlendiriw mákemelerine qaraǵanda tólemli-shártnama tiykarında xızmet kórsetedi. Bunda shártnamada eki táreptiń kelisimi tiykarında ámelge asırıladı.

Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri bilim alıwshılardıń sociallıq qorǵawǵa iye ekenligi bul bolsa normativ húJjetler tiykarında ámelge asırılatuǵınlıgı belgilep berilgen. Nızamnıń 52-statiyasına muwapıq Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri bilim alıwshılardı sociallıq qorǵawdı nızam húJjetlerine, óz ustabına hám basqa da húJjetine muwapıq ámelge asırıladı[7] dep kórsetilgen. Demek, bul tártip hár bir mákemeniń óziniń ustabında kórsetilgen bolıwı kerek.

Nızamnıń 58-statiyasında mámletlikemes shólkemleri licenziya alınǵan kúnnen baslap bes jıl dawamında akkreditaciyadan ótken dep esaplanadı, bul múddet

[6] Ózbekstan Respublikası Bilimlendiriw haqqındaǵı nızamı. 2020-jılı 23-sentyabr
[7] Ózbekstan Respublikasi Bilimlendiriw haqqındaǵı nizami. 2020-jılı 23-sentyabr

juwmaqlanǵannan keyin, Nızamda belgilengen tártipte attestaciya hám akkreditaciyadan ótkeriledi[8] dep kórsetilgen. Bizge málim hár bir bilimlendiriw mákemeleri hár bes jıldan attestaciya hám akkreditaciya ótkerilip turıladı. Endi mámleketlikemes bilimlendiriw mákemesi dúzilgen kúnnen baslap 5 jıl dawamında heshqanday attestaciya hám akkreditaciyadan ótkerilmeydi. Mámlekelikemes mákemelerde bul processti Ózbekstan Respublikasi Ministrler Kabineti janındaǵı Bilimlendiriw sıpatın qadaǵalaw mámleketlik inspekciyası tárepinen ámelge asırıladı.

Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemelerin shólkemlestiriwde birinshi náwbette belgili bir muǵdarda qarjı zárúr esaplanadı. Qarjı tiykarında qurılıs hám basqada máteriallıq-texnikalıq bazasın bekkemlew alıw kerek. Sonday-aq, bul jerde buyurtpashılardıń talabların prognoz ete biliw zárúr. Bul boyınsha Nızamnıń 62-statiyasında Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemelerin qarjılandırıw shólkemlestiriwshilerdiń, kadrlar buyurtpashılardıń pul hám máteriallıq qarjıları hámde nızam húJjetlerinde qadaǵan etilmegen basqa derekler esabınan ámelge asırıladı[9] dep belgilep berilgen. Demek, qasıdur joqarı oqıw ornı tárepinen onıń janında mámleketlikemes mektepge shekemgi bilimlendiriw oqıw ornı shólkemlestiriletuǵın bolsa sol joqarı oqıw ornı tárepinen qarjı menen támiyinlew, qurılıs jumısların alıp barıw, zárúr inventarlardı jetkerip beriw hám sol jerde islewshi pedagog-xızmetkerlerdiń perzentlerin oqıw ornına jaylastırıwǵa zárúrliklerin anıqlaw arqalı ámelge asırılıwı múmkin.

Mámlketimizde ámelge asırılıp atırǵan bilimlendiriwdegi alıp barılıp atırǵan siyasat hám keyingi jıllardaǵı reformalar birinshiden sıpatlı kadrlar jetilistirip shıǵarıw, bilimlendiriw sıpatın asırıw, erteńgi kúni mámleketimizdi rawajlandıratuǵın barkamal áwladtı tárbiyalawdan ibarat ekenliginiń guwasımız. Sózimizdiń ayqın dálili sıpatında mámleketlikemes bilimlendiriw mákemelerin shólkemlestiriw, onıń tártibi, iskerligi belgilep berilgen. Mámleketlikemes bilimlendiriw mákemeleri sıpatlı bilim beriwde, jetik kadrlardı shıǵarıwda, bas maqsetimiz esaplanǵan kamil insandi tarbiyalawday ullı isti ámelge asırıwına heshqanday gumanımız joq.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1.Ózbekstan Respublikasınıń 2020-jılı 23-sentyabrdegi «Bilimlendiriw haqqında»ǵı 637-sanlı nızamı.

2. Ózbekstan Respublikasınıń 2005-jılı 25-maydaǵı «Iskerliktiń ayırım túrlerin licenziyalaw haqqında»ǵı 71-II-sanlı nızamı.

3. Sh.Mirziyoyev «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak». Toshkent. 2017 "O'zbekiston"

4. R.X.Djuraev. S.T.Turg'unov «Ta'lim menejmenti» Toshkent. 2006. "Voris-Nashriot" .

5. T.M.Ummatqulov «Ta'lim tizimini boshqarish». Farg'ona. 2015.

[8] Ózbekstan Respublikasi Bilimlendiriw haqqındaǵı nizami. 2020-jılı 23-sentyabr

[9] Ózbekstan Respublikasi Bilimlendiriw haqqındaǵı nizami. 2020-jılı 23-sentyabr

ZAMANAGÓY PEDAGOGIKANIŃ RAWAJLANIWINDA LOGOPEDIYA PÁNINIŃ ORNI

Qurmangalieva A. *– NMPI, MSHT*
Fakulteti 3 «b» defektologiya baǵdarı talabası

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń til baylıǵın rawajlandırıw quramalı psixologiyalıq process bolıp, ol tek balanıń esitken sózlerine eliklewden ibarat emes. Bul process balalarda qarim-qatnas iskerligin rawajlandırıw hám birinshı náwbette sóylewge itiyaj barliǵı menen baylanıslı bolıp esaplanadı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemkerinde sózlik isi bul balalardıń jetik sózligin olarǵa tanıs emes yamasa qıyın sózler esabınan rejeli keńeytiw bolıp tabıladı. Biz óz pikirimizdi gáp arqalı bildiremiz. Gáp sózlerden dúziledi. Sóz bolsa tildiń qurılıs materialı bolıp tabıladı. Sonıń ushında sózdi bilmey turıp, tildi biliw múmkin emes. Sóyleskende isletiletuǵın sózlerdiń hámmesi tilimizdiń sózlik baylıǵın, yaǵnıy leksikasın quraydı. Hár bir sózde tómendegiler úlken áhmiyetke iye: 1) onıń áhmiyeti yamasa mánisi; 2) sózdiń seslik quramı; 3) onıń morfologiyalıq dúzilisi. Balalar menen sózlik isin shólkemlestirgende sózdiń usı úsh tárepine itibar beriw kerek.

Demek, balanıń tilin ósiriwde, sóylew kemshiligin saplastıtıwda logopediya pániniń ornı girewli.

Logopediya iliminiń teması- bul sóylew kemshiligi bar adamlar menen alıp barılatuǵın tálim-tárbiya isleri. Sóylew kemshiligi bar adam bolsa logopediya iliminiń úyreniw teması esaplanadı. Házirgi zaman logopediyasına mektepke shekemgi jastaǵı balalar logopediyası, óspirimler hámde úlkenler logopediyası, mektep jasındaǵı balalar logopediyası kiredi.

Logopediya iliminiń wazıypaları tómendegilerden ibarat:

1. Hár túrli sóylew kemshiligi bar adamlardıń sóylewiniń ontogenezin úyreniw.
2. Sóylew kemshiliginiń sebepleri hám simptomatikası olardıń túrleri, kelip shıǵıw mexanizmlerin úyreniw, dárejesin anıqlaw.
3. Sóylew kemshilikleriniń adam iskerligi, shaxsı, minez qulqı, ruwxıy rawajlanıwına tásirin úyreniw
4. Esitiw, kóriw, intellektual hám basqa kemshiliklerge iye bolǵan anomal balalardıń sóylew iskerliginiń awhalın, kemshilklerin úyreniw.
5. Sóylew kemshiliklerin anıqlaw jolları, usılların islep shıǵıw hám ámeliyatqa engiziw.
6. Sóylew kemshiliklerin sistemaǵa salıw, anıqlaw
7. Sóylew kemshilikleriniń aldın alıw, joq etiw principleri hám usılları, formaların belgilew, islep shıǵıw.
8. Logopedik jumıslardı shólkemlestiriw máselelerin islep shıǵıw.

Logopediya ilimi anatomiya, fiziologiya, neyrofiziologiya, otorıolarıngologiya, nevropatologiya, psixopatologiya, pediatriya, lingvistik pánler, psixolingvistika, psixologiya hám pedagogika ilimleri menen tıǵız baylanısta, usıllar tiykarında rawajlanadı. Bul pán nerv sistemasınıń dúzilisi, rawajlanıwı, iskerligi haqqındaǵı teoriyaǵa da tiykarlanǵan. Medicinalıq ilimlerdi bilmey turıp, sóylew kemshilikleriniń kelip shıǵıw sebeplerin, mexanizmin, bala psixikasına tásirin anıqlap bolmaydı. Logoped sóylew kemshilikleriniń nevrologik tiykarların jaqsı biliwı kerek. Bul bilimler sóylew

kemshiliklerin joq qılıw, olardıń aldın alıw, balanı durıs tárbiyalaw, oǵan bilim beriw jolları hám usılların durıs tańlawda logopedke járdem beredi. Medicinalıq pánler haqqındaǵı bilimler durıs logopedik juwmaq shıǵarıw, sóylew kemshiliklerin olarǵa uqsas basqa anomaliyalardan ajıratıw, anomal balalardı tiyislı orınlarǵa durıs bóliw imkanın beredi. Logopediya páni óziniń aldına qoyǵan maqset-wazıypasın sheshiwde tiltanıw lingvistika ilimleri, psixologiya hám pedagogikaǵa súyene otırıp ámelge asıradı. Sóylewdiń tiykarǵı bólimleri: dawıs, sóz, sóz birikpesi hám gáp bir pútin sistemanı qurap, pikirdi awızeki yamasa jazba túrde kórsetiw ushın xızmet etedi. Logoped óz tárbiyasındaǵı balalardıń psixologiyalıq qábiletlerin esapqa alıwı kerek. Balalardı óz kúshine isendirıwı, shınıǵıwlarǵa háwesin oyata biliwi, materialdı tanıstırıw waqtında olardıń dıqqatın tolıq tarta biliwi, materialdı este saqlap qalıw jolların (shınıǵıw, kórgizbeli qurallardan paydalanıw, óz betinshe tálim, gúrriń, grammatikalıq oyın sıyaqlı qurallardan) qollanıw oqıtıwdıń dárejesin arttıradı. Balalar logoped túsindirgen materiallardı esitip, jazǵanlardı kórip, baqlap, salıstırıw jolı menen ózleri pikir júritedi hám berilip atırǵan bilim-kónlikpelerdi bekkemlep ózlestirip baradı.

ÁDEBIYATLAR

1. Shodieva Q.S. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to’ǵri talaffuzga o’rgatish. – T.; «O’qituvchi», 1995

2. Shodieva Q. Nutq óstirish uslubiyoti. T.- 2008.

BASLAWÍSH KLASS OQÍWSHÍLARÍNÍŃ KREATIV PIKIRLEWIN RAWAJLANDÍRÍWDA TRIZ TEXNOLOGIYASÍNAN PAYDALANÍWDÍŃ ÁHMIYETI

Xalmuratova Sh. *– NMPI, Tálim hám tárbiya teoriyası hám metodikası (baslawısh tálim) baǵdarı 2-kurs magistrantı*

Mámleketimizde ǵárezsizliktiń dáslepki jıllarınan baslap tálim-tárbiya sistemasın rawajlandırıw mámleket siyasatı dárejesine kóterilip, perzentlerimizdiń dúnyadaǵı rawajlanǵan mámleketler talaplarına juwap beretuǵın shárayatlarda zamanagóy bilim hám kásip-ónerdi iyelewi, fizikalıq hám ruwxıy tárepten jetik insanlar bolıp er jetiwin támiyinlew, olardıń qábilet hám uqıplılıqların, intellektuallıq potencialın asırıw boyınsha keń qamrawlı jumıslar ámelge asırılmaqta.

Atap aytqanda, “Tálim tuwrısında”ǵı nızam [1], “Mámleketlik bilimlendiriw standartı” [2], “Xalıq tálimi sistemasın 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw konsepciyası” [3], Ózbekstan Respublikası Wázirler Mekemesiniń “Xalıq tálimi sistemasında tálim sıpatın bahalaw tarawındaǵı xalıqaralıq izertlewlerdi shólkemlestiriw is-ilajlar tuwrısında”ǵı qararları [4] hám normativ húǵjetler tálim procesiniń sapasın hám nátiyjeliligin támiyinlewshi húǵjetler bolıp, onda oqıwshılarǵa berilip atırǵan bilim mazmunın anıqlaw, bilimniń sıpatın jetilistiriw, bahalaw sistemasına ózgerisler engiziw máseleleri de kóterildi. Bul tarawda elimizde oqıtıwdıń jańa pedagogikalıq texnologiyalarınan paydalanıw, oqıtıwdıń modul-kredit sistemasına kóshiw, TIMSS, PISA, PIRLS xalıqaralıq dástúrleri boyınsha bilim sıpatın bahalawdıń jańa sistemasın engiziw sıyaqlı máseleler qolǵa alındı.

Sonıń menen bir qatarda, balalardı mektep dáwirinen baslap dúnya talaplarına juwap beretuǵın óz erkin pikirine iye, kreativ pikirlewshi, mashqalalarǵa standart bolmaǵan sheshimler tabıwshı, dóretiwshi insan etip tárbiyalaw búgingi kúnniń aktual wazıypalarınan biri sıpatında belgilendi. Bul wazıypalardı ámelge asırıwda oqıtıwshılardıń sabaq procesinde aldıńǵı tájiriybelerden bolǵan STEM, STEAM, TRIZ texnologiyalarınan hám mashqalalı oqıtıw usıllarınan paydalanıwı joqarı nátiyje beredi dep oylaymız.

TRIZ – tálim nátiyjeliligin asırıwǵa qaratılǵan, oqıwshılardıń kreativ pikirlew qábiletin rawajlandırıwǵa tiykarlanǵan innovaciyalıq texnologiyalardıń biri bolıp esaplanadı.

TRIZ texnologiyası tómendegilerdi óz ishine aladı:

1. kreativ pikirlewdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan metodika hám texnologiyalar;
2. anıq dóretiwshilik mashqalalardı sheshiwge qaratılǵan metodologiya (kúshli pikirlewdiń ulıwma teoriyası);
3. kreativ shaxstı rawajlandırıw teoriyasına tiykarlanǵan tálim sisteması [8].

Kreativ pikirlewdi rawajlandırıwǵa qaratılǵan TRIZ texnologiyasın sabaq procesinde qollanıw baslawısh klass oqıtıwshılarına tómendegi pedagogikalıq mashqalalardı sheshiw imkaniyatın beredi:

1) oqıwshılarda bilim alıwǵa qızıǵıwshılıǵın arttırıw hám ulıwma bilim dárejesin asırıw;
2) oylap tabıwshılıq, ámeliy hám social mashqalalardı analizlew hám sheshiw qábiletin rawajlandırıw;
3) balalardıń átiraptaǵı álemge bolǵan unamlı múnásibetin qáliplestiriw;
4) balalarda óz betinshe iskerlikti hám ózine bolǵan isenimdi arttırıw;
5) oqıwshılardıń dıqqatın, eslep qalıwın hám sóylew tilin rawajlandırıw;
6) kreativ, logikalıq hám aqılıy oylawın ulıwmalıq rawajlandırıw [6].

TRIZ texnologiyası balalarǵa ne beredi?

1. mashqalalı sorawlarǵa durıs sheshim tabıwǵa, jańa ideyalardı oylap tabıwǵa járdem beredi;
2. dóretiwshilik pikirlewdi úyretedi;
3. alǵan bilimlerin kúndelikli turmısta qollana alıw qábiletin rawajlandıradı.

Joqarıdaǵılardı esapqa alǵan halda, baslawısh klass oqıwshılarınıń kreativ pikirlewin rawajlandırıwda TRIZ texnologiyası keń imkaniyatlar jaratadı. Tómende baslawısh klaslarda pánler kesiminde qollanıw múmkin bolǵan TRIZ texnologiyasına tiykarlanǵan bir neshe metodlardı kórip shıǵamız.

1. **“Shalǵıtıwshı alternativ”**. Bul metod TRIZ texnologiyasınıń universal metodı bolıp, oqıwshılardıń dıqqatın jámlew hám kreativ pikirlew qábiletin asırıw maqsetinde qollanıwǵa boladı. Bul metodta oqıwshılardıń itibarı shalǵıtıwshı “yamasa” alternativine qaratıladı. Oqıtıwshı ápiwayı sorawlar hám shalǵıtıwshı sorawlardı beredi. Sonıń menen birge shalǵıtıwshı sorawlardaǵı berilgen juwaplardıń hesh qaysısı durıs bolmaydı. Oqıshılar bolsa, olardı tabıwı kerek boladı [9]. Mısalı:

1. 8 kóbeytiw 7 neshe boladı: 54 yamasa 63 ?
2. Qayıń tereginde qaysı miywe ósedi – alma yamasa erik ?
3. Bir yarım saatta neshe minut bar – 60 yamasa 120 ?

4. Qulpınay qashan pisedi – báhárde yamasa gúzde ?
5. Qaysı qus aspanda tez ushadı – pingvin yamasa tawıq ?
6. Ózbekstannıń paytaxtı – Tashkent yamasa Nókis ?
7. “Shıńqobız” sózi qalay jazıladı – “shınqobız” yamasa “shıńǵobız” ?

2. **“Qońısılar” metodı**. Bunda jumbaq etip berilgen zattıń átirapında bolatuǵın obektler yaǵnıy qońısılarınıń atı ataladı. Oqıwshılar bolsa gáp qanday zat haqqında aytılıp atırǵanlıǵın tabıwı kerek. Bul jumbaqlardı tabıw waqtında oqıwshılar kreativ pikirleydi, logikalıq oylaw qábileti rawajlanadı. Mısalı:

1. Aspan, quyash, juldızlar. (Ay)
2. Qora, shóp, ılaq. (Eshki)
3. Jawın, qara bulıt, sarı japıraqlar. (Gúz máwsimi)
4. Óshirgish, ush shıǵarǵısh, sızǵısh. (Qálem)
5. Sabın, súlgi, lágen. (Quman)

3. “Morfologiyalıq qutısha” metodı [7]**.** Bul metod TRIZ texnologiyasına tiykarlanǵan bolıp, bunda oqıwshılar óz betinshe izlenedi. 3-klass Tábiyattanıw sabaǵındaǵı “Mákke” ósimligi [5, b.63] haqqında maǵlıwmatlardı toplaw ushın bul metodtı qollanıwǵa boladı. Mısalı:

Obekt	Mákke
Ósimlik túri	Mádeniy, dánli ósimlik
Uzınlıǵı	2 metrden aslam
Pisip-jetilisetuǵın waqtı	Iyun ayı
Paqalı	Juwan
Japıraǵı	Uzın hám jińishke
Jemisi qanday	Sarı, mayda dán
Neler alınnadı	Un, kraxmal, úy qusları ushın usaq

Bul metodtı ana-til, oqıw hám matematika sabaqlarında da qollanıwǵa boladı.

4. **“Ózim haqqımda ertek” metodı**. Oqıwshılarǵa ózlerin qanday da bir zattıń ornına qoyıp kóriw kerekligi aytıladı hám ózi haqqında aytıp beriwi kerek ekenligi túsindiriledi. Basqa oqıwshılar berilgen maǵlıwmatlar qanday zatqa tiyisli ekenligin tabıwı kerek boladı. Bul metod arqalı oqıwshılardıń sóylew tili hám kreativ pikirlew qábileti rawajlanadı, sonıń menen birge oqıwshılar shaqqan bolıwǵa háreket qıladı.

Juwmaqlap aytqanda, TRIZ texnologiyasın sabaq procesinde qollanıw baslawısh klass oqıwshılardıń kreativ pikirlew qábiletin rawajlandırıw, quramalı mashqalalardı sheshiw qábiletin asırıw hám óz betinshe izleniwge imkaniyat jaratıwdıń eń nátiyjeli usıllarınan biri bolıp esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun. Toshkent, 2020 y. 23 sentabr.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017-йил 6-апрельдаги “Умумий ўрта ва ўрта махсус таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида” 187-сон қарори.
3. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-sonli Farmoni.
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 8-dekabrdagi Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida 997-sonli Qarori.
5. Bahramov A, Sharipov Sh, Nabiyeva M. Tábiyattanıw. 3-klass ushın sabaqlıq. – Tashkent: Sholpan atındaǵı baspa-poligrafiyalıq dóretiwshilik úyi, 2016.
6. Курышев В.А. ТРИЗовый подход при решении задач // Школьные технологии. –2003.
7. Мурашковска И.Н. «Игры для занятия ТРИЗ с детьми младшего возраста»http://www.trizminsk.org/e/23206.htm
8. https://multiurok.ru/files/ispolzovanie-priemov-triz-tekhnologii-v-nachalnoi.html
9. https://infourok.ru/osobennosti-ispolzovaniya-triz-tehnologii-v-nachalnoy-shkole-842091.html

BASLAWISH KLASSLARDIŃ ANA TILI SABAQLARINDA KLASSTANTIS JUMISLARDI SHÓLKEMLESTIRIW MAZMUNI

Saburova S. *- NMPI doktarantı*

Baslawısh klasslardıń ana tili sabaqlarında klasstantıs jumıslardıń maqseti-ana tili sabaqlarında alǵan bilim,uqıplılıq hám kónlikpelerin jetilistiriw, ana tiliniń fonetika, grammatika, morfemika, sintaksiz, sóz birikpesi, sóz, gáp sıyaqlı túsinikler menen tanıstırıw, ana tiline húrmetti oyatıw hám onı ámelde durıs paydalana alatuǵın kámil insandı tárbiyalawdan ibarat.

Klastan tısana tili sabaqları 1-2-klaslarda háptede 1-márte, 3-4-klaslarda 2-háptede bir márte ótkeriledi. Sawat ashıw dáwirinde bolsa hápte aqırında Álipbe sabaǵınan 17-20-minut ajıratıladi.

Klasstantıs ana tili sabaqlarıoqıw dástúri menen tikkeley baylanıslıbolıp onda kózde tutilǵan maqset hám wazıypalardıámelge asırıwda jaqınnan járdem beredi. Buniń ushınoqıwshılarda kitapoqıw mádeniyatın tárbiyalaw olarda ápiwayı kitap oqıwshıdan izleniwsheń kitap oqıwshı dárejesine kóteriw talap etiledi.

Sonıńushında 1-2-klaslarushın ana tili hám oqıw páni oqıw dástúri hám sabaqlıqları bir kitapta berilgenligine baylanıslı bulklass oqıwshılarınaklasstantıs ana tilihám oqıw sabaqları birgelikte shólkemlestiriledi.

Oqıwshılarda kitapqa qızıǵıwshılıq oyatıwda hár bir balaǵa jeke tártipte úyretiw, shaxsiy qızıǵıwların esapqa alıw zárúr. Balalarda kitap ústinde islew kónlikpesin

rawajlandırıwda olarda kitapqumarlıq mádeniyatın tárbiyalawdıń tiykarıbolıp esaplanadı. Bundaoqıw ushın ajiratılǵan saatlardan paydalanıladı.

Ádebiy hám keń taralǵan shıǵarmalardı ózbetinshe bárqulla oqıp barsa ǵana, oqıwshılardıń dúnya qarasınıń rawajlanıwı hám keńeyiwine xızmet etedi.

Klastan tısoqıw sabaqlarınıń tiykarǵı wazıypasıoqıwshılarda ádebiy kitaplardı oqıwǵa qızıqtırıw, oqıǵan kitapları boyınsha pikirlerin ayta alıwǵa úyretiw, balalar ádebiyattıń belgili jazıwshılarınıń ómiri hám dóretiwshiligi menen elementar tárizde tanıstırıw esaplanadı.

Balalarda jaqsılıqqa muhabbat, jamanlıqqa jerkenish kóz benen qarawǵa úyretiw, olardıń baylanıslı sóylewin rawajlandırıw, ádebiy – estetikalıq oylawınıń qáliplesiwinde klastan tıs oqıw sabaqlarınıń da áhmiyeti úlken.

Klastan tıs oqıw sabaqlarınıń eń áhmiyetli wazıypalarınıń biri ózbetinsheoqıw kónlikpelerin tárbiyalaw esaplanadi. Buniń ushın ózbetinshe islew ushın tapsirmalar beriw, qızıqlı shınıǵıw túrlerinen paydalanıw, eń jaqsı shiǵarmalardi, pikirlerdi, jaziwshı haqqında toplaǵan pikirlerdi oqıtıw, «Jańılıtpash», «Jumbaqlar tabıw», «Tásirli oqıw», «Naqıllar aytıw jarısı», «Ertek oylap tabıw», «Bilimdanlar maydanshası», sıyaqlı kórik-tańlawlar shólkemlestiriw, temalar boyınsha soraw- juwaplar alıp barıw, oyın tárizindegi jumıs túrlerinen paydalaniw zárúr. Oqılǵan shiǵarmalar ústinde sáwbetler ótkeriw, «Kitap hápteligi»n shólkemlestiriw, shıǵarmalar tiykarında kishi bayanlar jazıwdı shınıǵıw etiw jaqsı nátiyje beredi.

Klastan tıs oqıw sabaqları klastaoqıw menen baylanıslı tárizde shólkemlestiriledi. Klastaoqıw klastan tıs oqıw ushın zárúr bolǵanoqıw kónlikpesin rawajlandıradı, oqıwshılardıń oqıǵan shıǵarmasın túsiniwge úyretedi, sózligin bayıtadı. Klastan tıs oqıw qızıǵarlı hám ózine tartatuǵın jumıs túri bolıp, balalardiń bilim dárejesin bayıtadı, táriplew ushın materiallar beredi.

Házirgi waqıttabaslawısh klass oqıwshılarıushın Klastan tısoqıwǵa tiyisli qollanbalardıń baspadan shıqpaǵanlıǵı oqıtıwshılarǵa bul jumıslardı shólkemlestiriwde qıyınshılıq tuwdıradı.

Klastan tıs oqıw basqishlari**.**Klastan tısoqıw-oqıwshılarda ózbetinshe kitap tańlaw hámoqıw kónlikpelerin qáliplestiredi. Ó`zbetinsheoqıw kónlikpesin rawajlandiriw 3 basqıshqa bólinedi:

1.Tayarlıq basqıshı. Ol birinshi klastıń sawat ashıw dáwirine tuwrı keledi. Oǵan sabaqtiń bir bólegi 17-20-minut ajıratılǵanlıǵı ushın Klastan tısshınıǵıwı dep júritiledi.

Oniń ózine tán qásiyetleri sonda oqıtıwshı shiǵarmanı ózi tańlaydı. Shiǵarmaniń kishi kólemde bolıwınan hám basqa kitap tańlaw ózgesheliklerine itibar beredi. Shiǵarmanı muǵallimniń ózi oqıp beredi. Oqıwshılar shiǵarmanı tińlawǵa esitkenleri haqqında pikir júritiwge olarǵa ápiwayı ǵana pikir beriwde shiǵarmaniń jazılıwınıń sáykesligin anıqlawǵa shıǵarma mazmunın sóylep beriwge úyretiledi. Bul basqıshta oqıwshılaroqıw gigienasi hám kitapqa qanday múnásibette bolıw menen tanısadı.

2. Baslanǵısh basqısh. Bul birinshi klastıń ekinshi yarım jıllıllıǵına tuwrı keledi. Bul basqıshta háptede bir márte 45-minutlıq sabaq shólkemlestiriledi. Shıǵarmanı oqıwdan aldın, oqıwshılar shıǵarmanıń atı hám avtorı menen tanısadı. Súwretlerdi tamashalaydı dápterlerine ol haqqında ápiwayı etip shiǵarma avtorı hám onıń atın jazadı.

Tańlanǵan shıǵarma jaqsı oqıytuǵın oqıwshıǵa arnalǵan tayarlıqtan soń oqıtıladıshıǵarmanıń ańsat oqıtılatuǵın orınların bos oqıytuǵın oqıwshılarǵa oqıtıwı da múmkin. Bul olarda oqıwǵa degen qızıǵıwshılıq oyatadı. Bul basqıshta oqıwshılar hár qıylı túrde oqıydı sonıń ushın muǵallim hár bir oqıwshı ǵa jeke (individual) túrde qátnas jasawı kishi kitap oqıwshınıń kitaptı ózinshe oqıwǵa úyretiwi lazım.

Tiykarǵı basqısh.Bul basqısh 2-4-klaslarǵa tuwrı keledi. Bul dáwirde oqıwshılardıńoqıw kónlikpeleri bekkemlenedi. Bunda oqıwshılardıń klastan tısqarı oqıǵanları bahalanadı. Bahalawda dástúr talaplarına tiykarlanadı. Oqıǵan kitaplarınıń sıpatlılıǵın ózlestiriwine muǵdarına oqıǵan kitabına múnáásibet bildire alıwına itibar beriledi. Bunda oqıwshılar turaqlı túrde temaǵa baylanıslı bir neshshe shıǵarmalardı oqıp keledi. Bulardıń ayrım jerlerin tásirli etip oqıp beredi. Oqıǵan shıǵarmaların óz-ara salıstıradı.

Klastan tıs oqıwdıń basqıshları dástúr talapları tárbiyalıq wazıypaları oqıwshılardıń qızıǵıwshılıqları menen belgilenedi. Máselen: Tayarlaw basqıshında kishi kólemdegi shıǵarmanı oqıtıwshı oqıp berse oqıǵanları haqqında sáwbet qayta sóylep beriw ótkerilse, baslanǵısh basqıshta pútkil klass oqıwshıları bir kitap penen bir qıylı kitap penen támin etiledi. Barlıq oqıwshılar bir tema ústinde isleydi. Bunda bir jazıwshı yaki bir temadaǵı shıǵarmalar kórgizbesi shólkemlestiriledi. Shıǵarma ishinde oqıwshıǵa tapsırılıwı, albomlar tayarlanıwı kinofilìm, diafilimler úzindileri kórsetiliwi hám shıǵarma mazmunı júzesinen hár qıylı ádebiy súwretler sızdırıwı da múmkin. Bul protseste kitaptı saqlaw maqsetinde onı jamaw oraw úyretiledi. «Ertekler bayramı» «Tásirli oqıwı tańlawı ótkeriledi.»

Tiykarǵi basqısh juwmaǵında kishi jastaǵıoqıwshılar aktiv kitap oqıwshı ushın zárúr bolǵan jaqsıoqıw kónlikpe hám tájiriybelerin iyelewleri, eń kereklisi, olardıń kitap hámde ózbetinshe oqıwdı jaqsı kóriwine erisiw júdá áhmiyetli.

Paydalanilǵan àdebiyatlar

1. A.Embergenova. Methodology for improving the spelling literacy of students in the lessons of the native language in primary grades (on the example of Karakalpak language schools)

2. Qosimova K., Matchonov S. va b. Ona tili o‘qitish metodikasi. Boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabalari uchun darslik. –T.: Noshir, 2009. –352 b.

3. Matchonov S., G‘ulomova X., Suyunov M., Boqiyeva H. Boshlag‘ich sinflarda o‘qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish.–T.: Yangiyo‘l poligraf servis, 2008. –224 b.

4. A. Nauruzbaeva, A.Embergenova Linguodidactic fundamentals of teaching students how to make sentences in karakalpak language lessons.

5. Львов М.Р. Методика развития речи младших школьников. Пособие для учителей начальных классов. – Москва. 2005. –42с.

JÁMIYETLIK TURMISQA TALAPQA SAY BEYIMLESPEGEN HÁM ÓZ ORNIN TABALMAǴAN BALALAR TÁRBIYASI

Boranbaev B. *- Tayanısh doktorant,*
Nókis mámleketlik pedagogika instituti

Norma túsinigi medicina psixologiya, pedagogika ham sociologiya pánlerinde keń qollanıladı. Oǵan anıq bir tariyp beriw qıyın. Máselen bir medicinanıń ózinde ǵana norma-bul obektiv waqıyalıqtı belgilewshi ideal bilim, real waqıyalıqtı táriyplewshi ortasha stastik kórsetkish. Medicinada, psixologiyada, sociologiyada normalardıń óz táriypi, parametrleri, kórsetkishleri bar. Belgilengen, jámiyet tárepinen qabıl etilgen hám tán alınǵan normalarǵa say kelmeslik processi ekinshi bir túsinik yaki awıw menen belgilenedi. Social pedagogikada «norma» hámde «normalardan sheginiw» máseleleri zarúr áhmiyet jaratadı. Olar balalardıń sociallıq qulqın hám rawajlanıw processin belgilewde úlken jardem beredi. Sheginiwler tiykarınan, negativ hám pozitiv xarekterge iye. Negativ sheginiwlerge aqılı zayıplıq, sonday-aq narkomaniya, alkogolizm, jinayatshılıq kórsetetuǵın háreketler kiredi.

Sheginiwdiń (awıwdıń) túrleri. Normalardan sheginiwdiń tórt túri bar. Bular:

Fizikalıq sheginiw – birinshi náwbette insannıń sawlıǵı menen baylanıslı bolıp, medicinalıq kórsetkishler menen belgilenedi. Bularǵa insannıń boyı, salmaǵı sıqlılar kiriwi múmkin. Bunnan tısqarı qandayda bir iskerlik júritiwde imkaniyatları sheklengen yaǵnıy sawlıǵı sebepli óz qábiyletin joyıtqan, defekti bar insanlar hámde nágiranlar solar qatarınan. Densawlıǵı klassifikaciyalarǵa ajıratıladı. Sonday imkaniyatları sheklengen insanlar toparına tómendegiler kiredi:

Keseller hám biytaplar. Bular xızmet júritiwde qıyınshılıqlardı júzege keltiriwshi anatomik elementler, psixik yaki fiziologiyalıq anomaliyalar yaki joǵaltıwlarǵa kelgen insanlar sanaladı.

Imkaniyatları sheklengen insanlar. Bular qabıl etilgen normalardan shegingen hám qábiyletlerin joǵalqan insanlar.

Jumısqa jaramsız, nagiran insanlar. Bular jası, jınısı hám túrli sociallıq roldi orınlawdagı imkaniyatlardıń shekleniwi. Bunda «kemshilikke» túsinigi qollanıladı. Insanlarda fizikalıq, psixik, quramalı hámde awır kemshilikler bolıwı múmkin. Fizikalıq kemshilikke insannıń rawajlanıwdaǵı bir ómirlik yaki dáwiriy kemshilikler kiredi.Yaǵnıy xronologiyalıq, somatik yaki dáwiriy kemshilikler solar qatarınan. Psixik kesellik insannıń psixik rawajlanıwdaǵı bir ómirlik yaki dáwiriy kemshilikler bolıp, ol tálim alıwda málim qıyınshılıqlardı júzege keltiriw múmkin.Oǵan sóylewdiń buzılıwı, miydiń zárerleniwi sıyaqlılar kiredi.

Quramalı kemshilik hám fizikalıq hám psixik kemshiliklerdi óz ishine aladı.

Awır kemshilik – bul Mamleketlik bilim standartları tiykarında tálim alıwǵa jaramsız fizikalıq hám psixikalıq kemshiliklerdiń joqarı dárejesi.

Psixik sheginiw – birinshi náwbette balanıń aqılıy rawajlanǵanlıq dárejesi hámde olardıń psixik kemshilikleri menen baylanıslı. Bul topar insanlarǵa a) psixik rawajlanıwda hár qıylı tosıqlar bar insanlar. b) Aqılı zayıplar. c) Oligofrenikler kiredi.

Pedagogik sheginiw – bul pedagogika hám social pedagogika páninde kem qollanıp kelingen túsinik. Pedagogikalıq sheginiw degenimizde obe'ktiv hám sub'ektiv sebeplerge kóre talim tarbiya ala almaǵan oqıwshılar túsiniledi. Bunda DTS talapları

dárejesinde bilim ala almaǵan yaki óz perespiktivası,keleshegi ushın háreket etpegen oqıwshılar, olardıń individual rawajlanıw normaları kiredi. Pedagogik sheginiwge birinshi náwbette oqıwshılardıń ulıwma orta tálimge iye bola almaslıǵı kiredi. Bunday balalar kategoriyasına malim sebeplerge kóre oqıwǵa barmaǵan, tek baslıwısh tálim alıw menen sheklengen balalar kiredi. Máselen, oqıwshılar yaki talabalardıń sabaqlardan qashıwı, materialdı ózlestire almaslıq, oqıudan beziwi, is jaqpaslıq, shańaraqtaǵı salamat emes ortalıq, balalardıń pul tabıw ilinjiga túsip ketiwi, ekologik hám sociallıq kataklizmalar natiyjesinde balalardıń ata-analarınan ayırılıwı hám basqalar.Bunday sebeplerdi kóplep keltiriw múmkin. Kópshilik jaǵdayda pedagogikalıq sheginiw balalardıń qanday sháriyatta jasawına baylanıslı: oqıw menen qızıǵatuǵın shańaraqtanba yaki kerisinshe, oqıwdı ekinshi dárejede dep esaplaytuǵın shańaraqtanba hám taǵı basqa.

Sociallıq sheginiw. Sociallıq sheginiw túsinigi jamiyetlik norma túsinigi menen baylanıslı.Jamiyetlik norma- bul jamiyet rawajınıń malim basqıshında insanlar yaki sociallıq toparlar iskerligi hám minez-qulqındaǵı jol qoyılǵan yaki múmkin bolǵan qaǵıydalar, is-háreketler úlgisi. Sociallıq sheginiw yaki awıwlardıń aldın alıw hám tártipke salıp barıw ushın qádimde túrli ápsanalar, dásturler hám diniy máresimler jaratılǵan. Sociallıq norma eki toparǵa ajıratıladı: Universal, yaǵnıy jámiyettegi barlıq insanlarǵa tán.

Jeke, yaǵnıy jámiyettegi málim topar yaki málim kásip iyelerine tán normalar. Sociallıq normalardı sonday-aq, xuqıqıy, ruwxıy. Siyasiy, diniy hám taǵı basqa dep toparlarǵa ajıratıw múmkin.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Выготский. [Сб. текстов.] — М: Амонашвили, 1996
2. Шоумаров Ғ.Б. Оила психологияси. – Т.: «Ўқитувчи», 2000. –24, 43-б.
3. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – Воронеж: «Научная книга», 2010. –С. 72, 83.
4. Педагогическая психология. — М: Работник просвещения, 1926
5. Выготский Л.С. Психика, сознание и бессознательное // Элементы общей психологии. М., 1930. Вып. 4. b. 48−61 ;
6. Фромм Э. Ситуация человека – ключ к гуманистическому психоанализу // Проблема человека в западной философии. М., 1988. С. 464.
7. Лосев А. Ф. Гибель буржуазной культуры и ее философии // Хюбшер А. Мыслители нашего времени. М., 1962. С. 311.
8. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996. С. 37.
9. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни // Фрейд З. Избранное. М., 1989. С. 125–144, 175–191.
10. Луковы Вал. и Вл. Концепция курса «Мировая культура»: тезаурологический подход // Педагогическое образование. 1992. № 5. С. 8–14;
11. Freud S. Gesammelte Werke. L., 1946. Bd. 10. S. 113.

BASLAWÍSH KLASS MATEMATIKA SABAQLARÍNDA STEM TEXNOLOGIYASÍNAN PAYDALANÍWDÍŃ ÁHMIYETI

Mırzabaeva D *– NMPI Tálim hám tárbiya teoriyası hám metodikası (baslawısh tálim) baǵdarı 2-kurs magistrantı.*

Elimizde matematika tarawın rawajlandırıw boyınsha keń qamrawlı jumıslar ámelge asırılmaqta. Atap aytqanda, 2020-jıl 7-may kúni "Matematika tarawındaǵı tálim sapasın asırıw hám ilimiy-izertlewlerdi rawajlandırıw is-ilajları tuwrısında"ǵı PQ-4708-sanlı Prezident qararı tastıyıqlandı. Qarar boyınsha, ótken dáwir ishinde matematika ilim-páni hám tálimin jańa basqıshqa alıp shıǵıwǵa qaratılǵan úzliksiz wazıypalar belgilep berildi [1].

"Metematika barlıq anıq pánlerdiń tiykarı. Bul pándi jaqsı bilgen bala aqıllı, keń pikirleytuǵın insan bolıp ósedi, qálegen tarawda tabıslı islep ketedi" [3], - degen edi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev.

Haqıyqatında da, matematika páni tiykarında oqıwshılardıń ekonomika, fizika, ximiya hám basqa da anıq pánler boyınsha dáslepki bilimleri qáliplesip, rawajlanıp baradı.

Matematika páni oqıwshılardan logikalıq oylawdı, abstrakt pikirlewdi talap etetuǵın quramalı pán bolıp esaplanadı. Sonlıqtan, kópshilik oqıwshılar ushın matematika sabaǵı qıyınshılıq tuwdıradı. Bul jaǵdayda matematika sabaqlarında STEM texnologiyasınan paydalanıw arqalı biz baslawısh klass oqıwshılarınıń matematika pánin ańsat túsiniwine, matematika sabaǵın jaqsı kóriwine erisemiz.

STEM tálimi ilmiy usıllardan, texnologiyalardan, matematikalıq modellestiriwden, injenerlik dizaynnan paydalanıw imkaniyatın beredi. Bul bolsa XXI ásir oqıwshıların innovaciyalıq hám logikalıq pikirlewge, olarda tema boyınsha alǵan teoriyalıq bilim hám kónlikpelerin ámeliy jaqtan qáliplestiriwge baǵdarlaydı.

STEM texnologiyasınan paydalanıw oqıwshılarǵa qanday imkaniyatlardı beredi?

1. oqıw materialın nátiyjeli ózlestiriw;
2. oqıw procesiniń qızıqlı bolıwı hám oqıwǵa motivaciya oyatıw;
3. logikalıq hám matematikalıq pikirlewdi rawajlandırıw;
4. mashqalaǵa kompleks sheshimler tabıw;
5. sabaq procesin real turmıs penen baylanıstırıw;
6. anıq pánler tiykarında tábiyattı hám texnologiyanı túsiniw;
7. jańa texnologiyalarǵa tez hám ańsat beyimlesiw, xabar-kommunikaciyalardan paydalanıw kónlikpesin iyelew;
8. matematika sabaqlarına oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın arttırıw;
9. kreativ pikirlew hám dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandırıw.

Matematika sabaqlarında STEM texnologiyasınan paydalanıw tek ǵana oqıwshılar ushın emes, al oqıtıwshılar ushın da bir qatar abzallıqlarǵa iye.

STEM texnologiyası oqıtıwshılar ushın tómendegi imkaniyatlardı beredi:

10. bilim hám kónlikpelerdi kórgizbeli jetkerip beriw, oqıwshılardıń ózbetinshe iskerligine erisiw,
11. dástúriy emes oqıtıw usıllarınan paydalanıw;
12. oqıwǵa motivaciyası hám qızıǵıwshılıǵı bar oqıwshılardı oqıtıw [4].

Mektep dástúrinde STEM texnologiyası qosımsha sıpatında qollanıladı. Tómende 1-klass matematikadan klastan tıs sabaqlarda “Geometriyalıq figuralar” temasın STEM jandasıw tiykarında túsindiriw usılların usınıs etpekshimiz.

Dáslep oqıwshılarǵa “Geometriyalıq figuralar” teması haqqında túsinik beremiz (súwretler járdeminde).

Bul – úshmúyeshlik. Onıń 3 tóbesi, 3 tárepi, 3 múyeshi bar. Bul – tórtmúyeshlik. Onıń 4 tóbesi, 4 tárepi, 4 múyeshi bar. Bul – tuwrı tórtmúyeshlik. Onıń barlıq múyeshleri tuwrı. Bul – kvadrat. Onıń barlıq tárepleri teń hám barlıq múyeshleri tuwrı [2, b.52-53].

Endi STEM texnologiyasınıń bólimleri, yaǵnıy, ilim (science), texnologiya (texnology), injinerlik (ingineering) hám matematika (math) boyınsha tapsırmalar beremiz.

1. Science bóliminde oqıwshılarǵa tema boyınsha tómendegi sorawlardı beremiz:

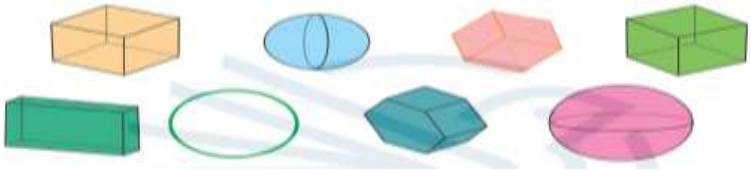
1. Tómendegilerdiń qaysı biri úsh tárepke, úsh múyeshke, úsh tóbege iye?

2. Qaysı zatlar tórtmúyeshlikke uqsaydı?

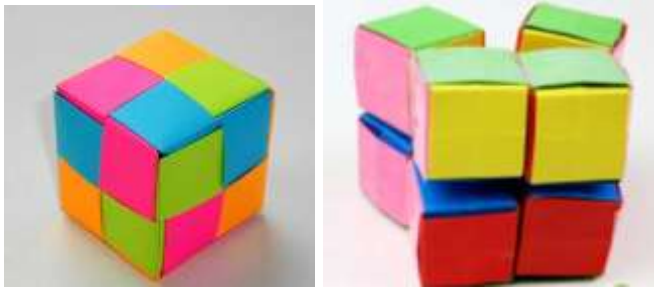
3. Tómendegilerdiń qaysı biri kub? Qaysı biri shar?

2. *Texnology* bóliminde Paint dástúri tiykarında oqıwshılar kvadrat, úshmúyeshlik hám sheńber figuralarınan paydalanıp, mekteptiń súwretin salıwı kerek boladı.

3. *Engineering* bóliminde oqıwshılarǵa tómendegi tapsırmalardı beremiz:

1. Origami usılında reńli qaǵazdan kubikler jasaymıs (oqıtıwshı menen birgelikte, úlgiden paydalanǵan halda orınlanadı). Mısalı:

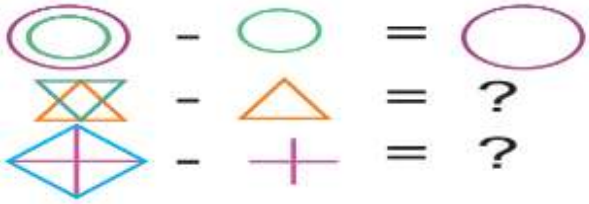

2. Figuralardıń bóleklerinen hár túrli modeller isleymiz. Mısalı:

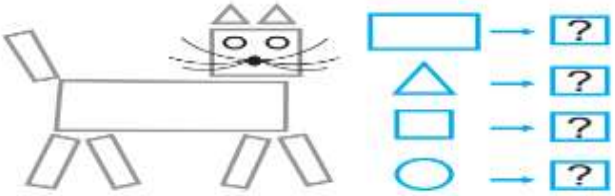

4. *Math* bóliminde figuralardı sanaymız, temaǵa baylanıslı esaplardı shıǵaramız.

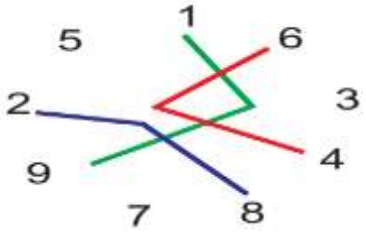
1-tapsırma: Úlgiden paydalanıp nátiyjelerdi tabıń.

2-tapsırma: Pıshıqtıń modelin jasawǵa tuwrı múyeshlik, úshmúyeshlik, kvadrat hám sheńber figuralarınan neshewi isletilgen? Bos keteklerge figuralardıń sanın jazıp shıǵıń.

3-tapsırma: Sınıq sızıqlar járdeminde tutastırılǵan sanlardıń qosındısı neshege teń [2, b.52-64] ?

Mısalı: 6 + 4 = 10

Juwmaqlap aytqanda, baslawısh klass matematıka sabaqlarında STEM texnologiyasınan paydalanıw arqalı oqıwshılardı matematika sabaǵına qızıǵıwshılıǵın arttırıw menen bir qatarda, olardı logikalıq, dóretiwshilik pikirlewge baǵdarlaymız. Sonıń menen birge oqıwshılardı jámáátte islesiwge, óz betinshe izleniwge, sabaqqa belsene qatnasıwǵa, oqıwǵa motivaciyasın asırıwǵa erisemiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

- Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 7-maydaǵı “Matematika tarawındaǵı tálim sapasın asırıw hám ilimiy-izertlewlerdi rawajlandırıw is-ilajları tuwrısında”ǵı PQ-4708-sanlı Qararı.
- Orınbayeva L [hám basq.]. Matematika 1-klass ushın sabaqlıq. – Tashkent: Respublikalıq bilimlendiriw orayı, 2021. – 160 b.
- https://sof.uz/uz/post/shavkat-mirziyoyev

https://rcdo.kz/publ/2732-ispolzovanie-steam-tehnologiy-na-urokah-matematiki-i-vo-vneurochnoy-deyatelnosti.html.

SHAXSTÍŃ SOCIYALIZACIYA PROCESSINDE MEKTEPTIŃ ROLI

Tólegenov M. *- Ájiniyaz atındaǵı NMPI tayanısh doktorantı*

Shańaraq hám mektep ósip kiyatırǵan áwladtı haqıyqıy mániste qorǵaw sıyaqlı ullı hám iygilikli islerdiń sońǵı tayanıshı esaplanadı. Olarda balalar, óspirimler, jaslar turmısında haqıyqıy insaniy mádeniyat, atap aytqanda adamlarǵa muhabbat, olardı húrmet etiw ideyaları menen sińisip ketken shaxslar aralıq baylanıs mádeniyatı qáliplesiwi kerek. Mektep hám shańaraq arasındaǵı ózara baylanıstı támiyinlew úlken áhmiyetke iye. Bazı shańaraqlar balalar tárbiyasına pútkilley itibarsız, basqaları bolsa bul funkciyanı saqlap qalǵan halda, mektepke sezilerli dárejede isenimsizlik penen múnásibette bolǵanlıǵı sebepli, bul wazıypa ayrıqsha áhmiyetke iye. Tálim-tárbiya – bul biziń keleshegimiz, ómir-ólim máselesi. Sonlıqtan bul tarawdaǵı reformalardı keshiktiriwmizge haqqımız joq [1].

Oqıtıwshılardıń pikirlerine itibar qaratatuǵın bolsaq, shańaraq múnsibetlerinde, mekteplerde eń kóp ushırasatuǵın mashqalalar tómendegiler bolıp tabıladı:

Balalardıń bilim alıwına biyparwalıq penen qaraw hám mektep islerine qatnasıwdı qálemeslik;

Ata-analardıń hádden tısqarı materiyallıq táshwishler menen bánt bolıwı, bul bolsa balalardı tárbiyalawǵa itibar beriw waqtınıń qısqarıwına alıp keledi;

Tómen dárejedegi isenim, hátteki mektep bilimlendiriwine unamsız múnásibet;

Ata-analardıń bilim dárejesiniń tómenligi, nátiyjede olarda hám balalarda mádeniy zárúrliklerdiń (atap aytqanda bilim alıwǵa) páseyiwi;

Mektep sociyallıq-psixologik topar sıpatında balalar menen baylanısıw ushın sociyallıq ortalıq bolıp, turmıstıń bárshe tarawlarında ámelge asırıw yáki belsendiligin arttırıw ushın imkaniyatlar jaratadı. Mektepte balalar turmıslıq tájiriybe hám bilimlerge iye boladı, oqıw processiniń ózara tásirinde jetilisip baradı. Kópshilik jaǵdayda alınǵan bilimleri, turmıslıq tájiriybesi sırtqı dúnya menen baylanıs ornatıwda jetkilikli bolmaydı.

Mektep turmısı, klass hám mektep jámááti, shańaraq, jámiyetlik shólkemler hám háreketler, mákan-keńes, awıl-puxaraları jıyını, ózin-ózi basqarıw uyımları hám basqalar oqıwshı shaxsınıń rawajlanıwına tásir etedi [2].

Balalarda ózine isenimdi qáliplestiriw, kóplegen unamsız hádiysler menen ajıralıp turatuǵın zamanagóy dúnyaǵa aralasıwına járdem beriw, sonday-aq ózine hám átiraptaǵı dúnyaǵa unamlı múnásibette bolıw kónlikpesin qáliplestiriw shańaraqtıń eń áhmiyetli wazıypalarınan bolıp tabıladı.

Áyyemgi oyshıllar adam jámiyette ayrı halda jasay almaydı degen pikirdi aytıp ótken. Adam ózine zárúr bolǵan hár qıylı talapların qanaatlandırıw ushın basqa adamlar menen baylanısqa kirisiwge májbúr boladı. Hámmemizge belgili bolǵanınday adam dúnyaǵa biologik organizm sıpatında kirip keledi, sol waqıttaǵı onıń tiykarǵı táshwishi fizikalıq qolaylı shárayatı hám dáslepki azıqlıq esaplanadı. Bir qansha múddet ótip bala múnasibet hám qádiriyatlar jıyındısı, unatıw hám jaqtırmaw, maqset hám niyetleri, minez-qulqı hám juwapkershiligi, sonday-aq dúnya haqqında ózine tán individual kóz qaraslarǵa iye bolǵan insanǵa aylanadı. Insan bunday dárejege sociyalizaciya processi arqalı erisedi.

Ulıwma alǵanda mekteptiń balanıń shaxs sıpatında rawajlanıwına epizodik bolsada, xronolgik tárepten 11 jılǵa shekem bolǵan múddetti óz ishine aladı. (6-7 jastan 17-18 jasqa shekem) Mektep sociyalizaciyalasıw agenti sıpatında shańaraqtan túpten parıq qıladı, sebebi ol sezimlik tárepten neytral ortalıq bolıp, onda balaǵa birden-bir hám súykimli sıpatında emes, bálki onıń haqıyqıy pazıyletlerine múnásip ráwishte obiektiv múnásibette boladı. Búgingi kúnde mektepti sociyalizaciyalastırıwdıń áhmiyeti birinshi gezekte, balanıń oqıw ornında bolıw májbúriyatı hám dawamlılıǵı menen baylanıslı. Bunnan tısqarı bala ushın mektep derlik sociyallıq dúnyanıń tiykarǵı modeli esaplanadı, sebebi mektep jıllarında úlken jastaǵılar basshılıqqa alıp jasaytuǵın nızamlar hám bul nızamlar sheńberinde jasaw jolları (shaxslar aralıq qatnasıqlar, sociyallıq roller h.b.) ózlestiriledi. Mektepte bala báseki, jeńis hám sátsizlik ne ekenligin ámelde bilip aladı, qıyınshılıqlardı jeńip ótiwdi úyrenedi yáki olardıń aldına moyın iyiwge ádetlenedi. Sociyalizaciya processiniń mektep dáwirinde balada ózin-ózi qádirlew rawajlanadı, bul kópshilik jaǵdayda onıń menen ómiri dawamında saqlanıp qaladı. Mektep úlken sociyallıq sistemanıń bir bólegi bolǵanlıǵı sebepli, ol ádette óz qádriyatları hám qarasları menen húkimran mádeniyattı sáwlelendiredi. Balanıń mektepte jámiyetke aralasıwı oqıtıwshılar menen shın kewilden alıp barılatuǵın sáwbetler, sabaqlar, teńlesleri menen qatnas, ǵalabalıq sáwbet, sonday-aq, mektep turmısınıń ózine tán ortalıǵı menen ámelge asadı. Mektepte bolıw dáwirinde oqıwshılar tekǵana tiykarǵı bilimlerdi iyelep qoymastan, bálki óz erki menen jańa sociyallıq rollerdi, ádep-ikramlılıq ólshem hám qádiriyatlardı ózlestiredi.

Zamanagóy shárayatta mektep jańa sociyallıq-pedgogikalıq funkciyalardı atqaradı, bul jámiyettegi ózgeriwsheń jaǵday, mektepten tıs sociyallıq-mádeniy jaǵdayǵa tásirdi kúsheytiw zárúrligi menen baylanıslı. Bul funkciyalarǵa tómendegiler kiredi:

- sociyallıq hám bilimlendiriw;
- oqıw processinde oqıwshılar salamatlıǵın qorǵaw hám bekkemlew, shańaraqtı sociyallıq-pedagogikalıq qollap-quwatlaw;
- balalarǵa, ata-analarǵa, oqıtıwshılarǵa sociyallıq-pedagogikalıq járdem kórsetiw;
- balalar huqıqların qorǵaw, mektep oqıwshılarınıń turmısı hám sociyallıq-kásiplik ózin-ózi belgilewine sociyallıq-pedagogikalıq járdem beriw, sociyallıq-mádeniy maslasıw hám basqalar.

Zamanagóy jergilikli mektep on bir jıllıq bilimlediriw dáwirinde ulıwma bilimlendiriw baǵdarlamasın ámelge asırıw ushın mámleket tárepinen wákillik berilgen bilimlendiriw shólkemi esapalanadı. Jetekshi mexanizm sıpatında mektepte sistemanı úyreniw qollanıladı. Úyreniwdiń mazmunın kóplegen ózgerislerdi usınıs etetuǵın didaktik izertlewler onıń jetekshi qásiyetleri sıpatında tómendegilerdi ajıratıp kórsetedi:

- belgili bir bilim, kónlikpe h.m tájiriybelerdi shaxsqa ótkiziw;
- oqıtıwshı hám oqıwshılardıń maqsetli ózara birge islesiwi – bilimlendiriw hám oqıtıw processiniń birligi;
- bilimlendiriw mashqalaların sheshiw quralları;
- baǵdarlanǵan yáki shólkemlestirilgen oqıw processi;

oqıwshılardıń ilimiy bilim hám kónlikpelerin ózlestiriw, dóretiwshilik qábiletlerin, dúnyaqarasın, ádep-ikaramlılıq kóz qarasları hám isenimlerin rawajlandırıwdaǵı belsene

oqıw-kognitiv iskerligin shólkemlestiriw hám xoshametlewdiń maqsetli pedagogikalıq processi.

Adam óz ústinde qánshelli kóp islese, oǵan qorqıw, gúman hám isenimsizlikti jeńiw ańsatlaw boladı. Insannıń shaxs sıpatındaǵı áhmiyeti tek ǵana onıń is-háreketlerinde óz kórinisin tabadı. Sonlıqtan jas áwladtıń shaxs sıpatında qáliplesiwi hám jámiyetke aralasıwı, kelesheke úlken úmit penen qarap, ózinde bar bolǵan qábiletlerdi rawjlandırıwında mekteptiń tutqan ornı girewli.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Sh.Mirziyoyev basshılıǵında 2022-jıl 28-yanvar kúni mektep bilimlendiriwin rawajlandırıw máseleleri boyınsha videoselektor jıynalısındaǵı bayanatı.

2. Pazılov A., Qosnazarov Q., Seytmuratov Q., Kurbaniyazova Z. Pedagogika teoriyası. Tashkent, «Noshir» 2018 j. 456 b.

СТУДЕНТТЕРДІ ШЕТ ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘДЕНИЕТ АРАЛЫҚ ТОЛЕРАНТТЫЛЫККА ТӘРБИЕЛЕУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Наршабаева А.Ю. *– аға оқытушы, Әжінияз атындағы Нөкіс МПИ, Нөкіс қаласы.*

Әлемде болып жатқан жаһандану процестері мәдениетаралық байланыстар тұрғысынан тілдік білім беру жүйесінде көрініс табуда. Мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретінде шет тілін оқытуда мәдениетаралық толеранттылықты қалыптастыру оқыту шынайы қарым-қатынасқа жақын болғанда ғана мүмкін болады. Студенттерді сыпайылықты, сөйлеу этикеті дағдыларын, саяси дұрыстықты және қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырумен байланысты толерантты коммуникативті мінез-құлыққа үйрету қажет. Бұл сыпайы қарым-қатынас формулаларын үйренуді білдіреді, атап айтқанда: эмоционалды баға беру қабілеті (қуаныш, рахат, жанашырлық, бейімділік, қанағаттану, қызығушылық, мақұлдау, біреуді тыныштандыру қабілеті), келісімін білдіру, ынталандыру. әрекет, көмек ұсынысы, шақыру, шақыруды қабылдау, т.б.

Толеранттылық термині адамның рухани, моральдық-идеологиялық, этикалық-эстетикалық, діни бір нәрсені қабылдауға келісіміне негізделген, тіпті бұл нәрсе бақылаушының өзінің дүниетанымына қайшы келсе де.

Толеранттылық құрылымын бірнеше құрамдас бөліктерге бөлуге болады:

- жалпы толеранттылық әрбір адамның тұлғалық қасиеті ретінде;

– ашуланшақтық пен төзімділік арасындағы тепе-теңдік;

– діни (басқа діндерді тану) және әлеуметтік (немесе коммуникативті) толеранттылық, яғни басқаны өз түрі ретінде қабылдау, онымен сындарлы диалогқа дайын болу;

- саяси немесе идеологиялық төзімділік (саяси плюрализм, әртүрлі пікірлерге және басқа да көзқарастарға төзімділікпен қарау);

- этникалық толеранттылық, ол басқа ұлт өкілдеріне төзімділікпен қарауды білдіреді [1; 67].

Сондықтан толеранттылық мәселесі пәнаралық сипатқа ие және әртүрлі білім саласы өкілдерінің: философтардың, социологтардың, саясаттанушының, психологтардың, педагогтардың назарында.

Экономикалық, білім беру, мәдени шекаралар кеңейіп, басқа елдермен және халықтармен тығыз ынтымақтастық орнаған қазіргі заманда педагогиканың алдында мәдениеті жоғары тұлғаны тәрбиелеу, басқа мәдениет өкілдерімен шет тілінде қарым-қатнас жасауға, мәдени-коммуникативтік айырмашылықтарды түсінуге және құрметтеуге қажетті адамгершілік қасиеттерді дамыту міндеті тұр.

Толеранттылық – адамның өзінен ерекшеленетін басқа адамның ойын, мінез-құлқын қабылдаудағы интегративті қабілетінің бір түрі.

Студенттердің толерантты санасын қалыптастыру жұмысы әртүрлі әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылуы мүмкін: пікірталас, мәтіндерді оқу және талдау, рөлдік ойындар, тақырыптық әңгімелер. Сонымен бірге оқу материалының мазмұны да аз емес, сондықтан мұғалімнің міндеті оны мұқият таңдау болып табылады. Көбінесе зерттелетін тілдің лексикалық материалы толеранттылық туралы айтуға мүмкіндік береді. Сабақ барысында оларға сілтеме жасау мұғалімге студенттерге тілі үйреніліп жатырған мемлекеттің дәстүрлері мен әдептіліктерін, елде болғанда немесе оның өкілдерімен сөйлескенде оларды құрмет не сақтау қажеттілігін еске түсіруге мүмкіндік береді. Шет тілін үйрену тарихи және мәдени аспектілерді қамтиды, сондықтан мұғалімнің жат мәдениетті түсінбеу және қабылдамау тудыруы мүмкін даулы мәселелерді талқылауға көптеген мүмкіндіктері бар. Осындай проблемаларды болдырмау үшін келесі тақырыптар бойынша пікірталас ұйымдастыруға болады:

- мәдени құндылықтар мен олардың қалыптасуына әсер ететін әлеуметтік-тарихи тәжірибе;
- салыстырмалы түрде қарастырылатын Өзбекстанның және басқа елдердің (зерттелетін тіл елдерінің) әдет-ғұрыптары, дәстүрлері;
- халықтардың этикалық нормалары мен отбасылық құндылықтары.

Бір тілдік мәдениетте өскен адам жат мәдениеттің ерекшеліктерін түсініп, оларға төзімділікпен қарауы үшін оқу-тәрбие үрдісі тек қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге бағытталып қана қоймай, сонымен қатар студенттерді оқытылатын тіл елінің мәдени құбылыстары ерекшеліктерімен таныстыруға ықпал етуі керек. Сонымен қатар, зерттелетін тілдің ана тілі мен елдің мәдени ерекшеліктерін сипаттаумен қатар, үнемі өзгеріп отыратын жаһандық әлемнің проблемаларын: нәсілшілдік, кемсітушілік, этноцентризм мәселелерін, ұлттық мәселелер мен жолдарды талқылап шешкен жөн [3; 110].

Мәдени кедергі қарым-қатынасқа қатысушылардың өзара түсіністігіне кедергі келтіретін нақты фактор болуы мүмкін. Оны жеңу үшін студенттерді ана тілінде сөйлейтіндермен шет тілінде шынайы қарым-қатынасқа дайындау қажет. Мұнда парадокс бар, өйткені нағыз мәдениетаралық қарым-қатынасқа дайындық бір мәдениетке жататын замандастарымен шет тілінде сөйлесуді үйренуден тұрады. Бұл шет тілін оқытудағы мәдениетаралық қарым-қатынастың маңызды белгілерінің бірі ретінде қарастырылады, атап айтқанда, нағыз мәдениетаралық қарым-қатынасқа, екі мәдениеттің тасымалдаушылары арасындағы нақты өзара

әрекетке дайындық жанама сипатта, өйткені шет тілін оқыту процесі тілдік ортадан тыс, оқытылатын тілдер мен мәдениеттердің нақты қызмет етуінен алшақ жүзеге асырылады. Шет тілін оқыту процесі толеранттылықты қалыптастыруға ықпал етудің ең жақсы тәсілі болып табылады, өйткені шет тілін оқытудың мақсаты әртүрлі мәдениет өкілдерімен шынайы қарым-қатынас жасауға үйрету, мәдениетаралық қарым-қатынасты дамыту, бұл толеранттылықты қалыптастыру үшін негізгі шарттардың бірі болып табылады. Мәдениетаралық қарым-қатынасқа қатысушылар үшін мәдениет туралы жалпы білім және мәдени стандарт туралы арнайы білім, мәдениетаралық дағдылар тиімді әрекет ету және түсінбеушілік пен жанжалдардың аз болуы үшін маңызды.

Біраз жылдар бойы мен оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың әртүрлі формаларын: шағын топтарда оқыту, топтық, жұптық және жеке жұмыстармен айналысып келемін. Кез келген коммуникативті әрекетті ұйымдастыру кезінде бір жағынан танымдық мақсатқа жету үшін оңтайлы психологиялық климат жасалса, ал екінші жағынан тапсырманы орындау барысында белгілі бір қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру үшін қарым-қатынас пен өзара көмекті байқауға болады. Бірлесіп жұмыс істеудің бұл тәсілдерін үйрету керек. Оқушыда толерантты тұлғаны қалыптастыру үшін әңгіме барысындағы мінез-құлықты меңгерудің маңызы зор. Онда сәлемдесу, уәде беру, мақұлдау, жақтырмау, өкіну, кешірім сұрау, өтіну, мақтау, шақыру, алғыс айту, т.б. ерекшеліктерін қамтиды.

Осылайша, оқушылардың ұжымдық танымдық іс-әрекеті кезінде мыналарға қол жеткізіледі:

• студенттік топтың барлық мүшелерінің күш-жігерін біріктіруді талап ететін іс-әрекеттің мақсатын білу;

• топ мүшелері арасында қызмет процесінде өзара жауапкершілік пен тәуелділік қатынастарының орнатылуы;

• оқушылардың жұмыстың орындалуын бақылауы, яғни рефлексия – оған жеке және топтық қатысу нәтижелерін бағалауды түсінуге мүмкіндік беретін әрекетті талдау;

• қарым-қатынас, оның барысында студенттер сұрақ қою, қарсыластарын тыңдау, естігендерін талдау және түсіндіру, пікірталас ұйымдастыру дағдыларын меңгереді;

• өзара әрекеттестік, оның көмегімен студенттер оқу іс-әрекетінің табыстылығы оқу тобының әрбір мүшесінің табыстылығына байланысты екенін түсіне бастайды [2; 44].

Толеранттылықты дамыту қажеттілігі оқудың алғашқы күндерінен-ақ туындайды, өйткені жлғары оқу орнына түскен студенттер әртүрлі әлеуметтік топтардан болып, олардың өмірлік тәжірибелері әртүрлі. Бірінші курстан бастап студенттерді өз көзқарастарына сыни көзқараспен қарауға, басқаларды маңызды және құнды деп қабылдауға, оларға төзімділікпен қарауға үйрету маңызды. Бұл студенттік топтағы ынтымақтастықты дамытуға және қарым-қатынасты үйлестіруге ықпал етеді, бұл түптеп келгенде оқу үдерісінің жемісті болуында маңызы зор.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Пассов Е.И. Концепция высшего профессионального педагогического образования на примере иноязычного образования / Е.И. Пассов. - Липецк. - 2016. – 159 с. - С. 67.

2. Ушева Т.Ф. Формирование и контроль рефлексивных умений учащихся: Методическое пособие. - Красноярск, 2007. - 88 с.

3. Хуторской, А.В. Деятельность как содержание образования / А.В. Хуторской // Народное образование. - 2013. - № 8 - С. 107-114.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАНЫҢ ЖЕКЕ СЫПАТЛАРЫН ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎДИҢ ӘҲМИЙЕТИ

Мамбетзадаева Ф. *- Арал бойы аймағы балалары ушын «Имкон» реабилитация орайына ийе мәмлекетлик көп тармақлы қәнигелестирилген МШБШ тәрбияшысы*

Өзбекистан республикасы мектепке шекемги жастағы балаларды раўажландырыўға байланыслы Мәмлекетлик талапларға тийкарланып, мектепке шекемги тәлим министрлиги тәрепинен қабыл етилген “Илк қадам” мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң мәмлекетлик оқыў бағдарламасында көрсетип өтилгениндей , баланың индивидуал талапларын есапқа алған ҳалда оның ҳәр тәреплеме кәмил инспн болып раўажланыўы ушын қолайлы шәрт-шараятлар жаратыў белгилеп қойылған. Мине усы ўазыйпаларды орынлаўда ҳәр бир тәрбияшы мектепке шекемги жастағы балалардың жеке раўажланыўы ҳәр қыйлы екенлигин есапқа алып тәлим – тарбия бағдарламасы мазмунына қойылатуғын талапларды орынлаўы зәрүр.

Илимий дереклердиң көрсетиўинше, баланың раўажланғанлық дәрежеси әлбетте оның саналы ҳәрекетлери менен белгиленеди. Адам санасының жоқары белгилеринен бири оның өзин аңлаўы болып есапланады. Өзин аңлаў өз нәўбетинде шахстың әҳмийетли белгиси болып, адам өз дөгерек-әтираптағы әлемди билиўши ҳәм ол әлемге тәсир етиўши субъект. Адамның қабыл ететуғын, сәўлелендиретуғын нәрселери оның ушын объект болып есапланады. Мине усы көз-қарастан алғанда, адамның өзин аңлаўы субъектив рәўиште өзин «мен» деп сезиниўде көринеди.

Балаларда социаллық өмирде, өзге инсанлар менен мунәсибетлери даўамында өзин аңлайды, өзин «мен» деп билиўи жузеге келеди ҳәм раўажланады. Балалар өзин айырықша шахс сыпатында ким деп билиўи, өзиниң өтмиши ҳәм келешегин аңлаўы, өзиниң пазыйлет ҳәмде кемшиликлерин аңлаўы өзин аңлаўға киреди.

Теориялық көз-қарасларға муўапық, киши мектепке шекемги жастағы бала өз атын, үйи, бақшасын, топарларды, шаңарақ ағзаларын, нарселерди билиўи, әмелий укыплылыклар ҳәм әдеп-икрамлылық пенен мүнәсибетке кирисе алыўы, өзи ҳаққында «мен» деп айтыўы, қыйын ис - ҳәрекетлерди орынлаўда тырысқақ болыўы зәрүр екенлиги белгилеп қойылған. Бул қәсийетлердиң қәлиплесиўи балаларда түрлише кешеди.

Баланың жасы өскен сайын өз-өзине мүнәсибетиниң мазмуны да раўажланып барады. Баланың өз-өзине мүнәсибети дурыс қәлиплескенде ғана, оның зат ҳәм қубылысларға мүнәсибети адекват болып барады. Адамзаттың жәмийетлик тәжирийбесин ийелеўдиң актив формасы болған ойын искерлиги балаларди оқыў искерлигине таярлайды. Адам баласы тезлик пенен жәмийетлик тәжирийбени өзлестире алмайды. Жәмийетлик тәжирийбени актив өзлестириў ушын бала алды менен жетерли дәрежеде тилди ийелеген болыўы, көнликпе, уқыплылықларды ийелеўи зәрүр болады. Бала буларға ойын искерлиги арқалы ериседи. Балаларда жәмәәтлик ойынлар арқалы олардың индивидуал қәсийетлерин бақлаў мүмкин. Бул ойынларда балалар үлкенлердиң тек ғана затларға, предметларге мүнәсибетин емес, бәлким көбирек өз-ара мүнәсибетлерин сәўлелендиреди. Ал сюжетли-ролли ойынлар арқалы болса, балаларда лидерлик жүзеге келе баслайды, шөлкемлестириў уқыбы раўажланады.

Сондай-ақ, мектепке шекемги жастағы балалардың дөретиўшилик қәбилетин раўажландырыўда сүўретлеў өнериниң роли жүдә үлкен. Оның елеслеўлерине қарап оның өмирди қандай қабыл етиўи, ойлаўы, қыялы, ядының қәсийетлерне баҳа бериў мүмкин. Үлкен бақша жасындағы балалар сызған сүўретлер олардың ишки кеширмелери, руўхый жағдайлары, арзыў, үмит ҳәм талапларын сәўлелендиреди. Бақша жасындағы балалар сүўрет салыўға жүдә қызығады. Сүўрет сызыў балалар ушын ойын искерлигиң өзине тәнлиги болып есапланады. Бала алдыменен көрип турған нәрселерин, кейин болса өзи билетуғын, ядында бар нәрселерди ҳәм өзи ойлап тапқан нәрселерин сызады.

Солай етип, мектепке шекемги жастағы балалардың индивидуал раўажланыўы олардың жас қәсийетлерине, тәлим-тәрбия орталығына, шаңарақта ҳәм тәлим мекемелериндеги мүнәсибетлерге, баланың руўхый ҳәм физикалық қәсийетлерине байланыслы жүз береди. Сонлықтанда ата-аналар ҳәм тәрбияшылар балалар тарбиясында олардың индивидуал раўажланыўын есапқа алыўы зәрүр. Мектепке шекемги тәрбия мәкемелериндеги тәлим-тәрбияның тийкарғы мақсети физикалық жақтан саў-саламат, ақыл-еси пүтин, интеллекти раўажланған, логикалық пикирлейтуғын, руўхый бай, өз пикирин еркин айта алатуғын жетик шахсты тәрбиялаў болып табылады.[3:56] Мектепке шекемги тәрбия мәкемелери хызметкерлери буларды терең тусинип ертеңги келешегимиз болған әўладларымызды миллий, мәдений қадриятлар, өзлигимизди аңлаў, миллий мақтаныш, Ўатанға муҳаббат, жасы үлкенлерге ҳәм кишилерге, ата-аналарына ҳүрмет-иззет түсиниклерин ҳәм сезимлерин сиңдирип барыўы лазым.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. «Илк қадам» Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Тошкент- 2018.

2. “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги ПҚ-2707-сонли Қарори.

3. К.Д.Тлеумбетова. **“**Мектепке шекемги билимлендириў: тәжирийбелер, машқалалар ҳәм раўажланыў перспективалары” атамасындағы Республикалық илимий - әмелий конференциясы.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING TASHKILASHTIRUVCHI-BOSHQARUVCHILIK KOMPITENTLIGINI SHAKLLANTIRISH

Japparbergenova I.B. *- II bosqich magistrant*
Ajiniyoz nomidagi Nukus DPI, Nukus shahri

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov ta’lim va tarbiyaning ijtimoiy-iqtisodiy va amaliy ahamiyatini “Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq butun mamlakat miqyosida ta’lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunar o‘rgatish tizimlarini tubdan isloh qilishga katta zarurat sezila boshladi” deb asoslaydi.[1.3]

Darhaqiqat, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta’lim-tarbiya sohasidagi strategik vazifalarning asosiy yo‘nalishi mustaqil fikr yurita oladigan, jamiyat va shaxs manfaatlari uchun zarur bo‘ladigan rivojlanish istiqbollarini aniq belgilaydigan mutaxassislar tayyorlash masalalariga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Bu esa pedagog kadrlar tayyorlash modernizatsiyalash va uning innovatsion pedagogik asoslarini ishlab chiqish, zaruratini yuzaga keltiradi.

Ta’lim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, faollik, munosabatlarining chuqurlashib hamda boyib borishi, xarakter hamda dunyoqarashlarining turg‘unligi, o‘z-o‘zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo‘lgan ehtiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bo‘lajak kasb egalari uchun ta’lim muassasalarida ta’lim olish jarayoni – bu insonda mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda ahamiyatli sanalgan kasbiy bilim, sifat, kompetentlik va mezonlar asosida rivojlantirish hamda o‘z-o‘zini takomillashtirishning eng maqbul davridir. Ta’lim oluvchilar ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, ularning mantiqiy tuzilmasini yaratish va istiqbolda kasbiy faoliyatini tashkil etishda ulardan samarali foydalanish kabi holatlarni o‘zida mujassam ettiradi.

1. Kompetentlik – psixologik-pedagogik muammo sifatida ekanligini, ya’ni bo‘lg‘usi o‘qituvchi-pedagogga xos kompetentsiya, kompetentlik va kasbiy yetuklik masalalari hamda kasbiy mahoratni shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlarini ilmiy manbalar, adabiyotlar yordamida tadqiq qilish;

2. Uzluksiz ta’lim jarayonida o‘qituvchi-pedagoglarda kasbiy mahoratga oid fazilatlarni shakllantirish bosqichlari tizimi va ularning mazmuni o‘rganish va ulardagi kasbiy kompetentlik va kompetentsiyalar; kasbiy individual xislatlar va sifatlar shakllanishining uzluksizligini kasbiy mahoratni shakllantirish tizimiga qo‘yiladigan talablar bilan bog‘lab tahlillash;

3. O‘qituvchi-pedagoglarda kasbiy kompetentlik shakllanganlik darajasini BDU o‘quv jarayoni misolida tekshirish, tadqiqot bazasida tajriba-sinov ishlarini olib borish va olingan natijalarni matematik-statistik qayta ishlash;

O‘qituvchi-pedagoglarda kasbiy kompetentlik shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali ta’lim uslublari va ta’lim texnologiyalarini aniqlash va maqbullarini ajratish. Jumladan, Yevropa va amerikalik tadqiqotchilar kasbiy kompetentlikni amaliy jihatlarini, ya’ni muhitga ta’sir etuvchi (I.Borg, M.Muller, T.Staufenbiel), vazifani muvaffaqiyatli uddalashga xizmat qiluvchi bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasi (M.Perlmutter, M.Kaplan, L.Nyguist); faoliyat tuzilmasidagi alohida xatti-harakatlarni amalga oshirishni ta’minotchisi (G.Schreder, M.Vorwerg), amaliyotga tatbiq etiladigan usullarni bilish jarayonlariga qo‘llovchi (S.P.Dyrstra, S.Dollinger) sifatida o‘rganishgan.

N. Azizxodjaeva o‘zining “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat” nomli asarida quydagilarni takidlaydi. “Fanga iste’dodli yoshlarning kirib kelishini ta’minlash uchun kompleks tadbirlar turkumini amalga oshirish zarur. Bu borada oliy maktabning, hatto, umumiy ta’lim maktablarining faoliyatini tubdan isloh qilish kerak”[2.84].

Mazkur masalalarni hal etish respublikamizdagi mavjud ta’lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uzluksiz ta’lim tizimini shakllantirish orqali yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirish maqsadini nazarda tutadi. Shunday ekan, barkamol shaxsni tarbiyalash, uni mutaxassis sifatida shakllantirish, jamiyatda munosib kasbiy-ijtimoiy statusga ega bo‘lishida oliy ta’limi muassasalarining o‘rni katta.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy moslashtirishda o‘quv jarayonini tashkil etishga innovatsion yondashuvni qaror toptirish zarurati va bunda yaratilgan pedagogik shart-sharoitlarning mavjudligi mutaxassislar kasbiy moslashishini shakllantirishga samarali ta’sir ko‘rsatishini tajriba natijalari tasdiqladi. Yangicha mazmundagi o‘quv metodik majmualarni yaratish, o‘qitishning innovatsion shakl va metodlarini o‘quv jarayoniga tadbiq etish va tizimli monitoring jarayonini yo‘lga quyish talabalarning bilish faolligini ta’minlashda, ularning kasbiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda hamda kasbiy tayyorgarlikning shakllanishida muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov.I.A. O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. –T.: O‘zbekiston, – 2012, B– 3

2. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003. B– 84

3. Hayitov O.E. Iqtisodiy psixologiya: O‘quv qo‘llanma. Oliy o‘quv yurtlari magistratura bosqichi talabalari uchun. – T.: BDU, 2009. – 230 b.

4. Karimova V.M., Hayitov O.E. Ma’muriy boshqaruv organlari rahbarlarining lavozimga loyiqligini baholashga oid test va metodikalar to‘plami. Metodik qo‘llanma. // Prof. V.M. Karimovaning umumiy tahriri ostida. – T.: «Fan va texnologiya», 2008. – 64 b.

Karimova V.M., Hayitov O.E., Djalalova S.M. Boshqaruv psixologiyasi. O‘quv qo‘llanma. Oliy o‘quv yurtlari magistratura bosqichi talabalari uchun // Prof. V.M. Karimovaning umumiy tahriri ostida. – T.: «Fan va texnologiyar» nashriyoti, 2008. – 208 b.

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: STEAM

Шермухамедов А.Т. *- доктор физико-математических наук, профессор кафедры «Цифровая экономика и математические дисциплины» Филиал Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова г. Ташкент*

В европейских странах и США начали использовать так называемое «образование STEAM», которое представляет собой комплексную модель, в которой интегрируются и переплетаются друг с другом наука (science), технологии (technology), проектирование (engineering), искусство (art) и математика (mathematics). Аббревиатура STEAM (science – наука, technology –

технология, engineering – инжиниринг, arts and math – искусство и математика) подразумевает как получение знаний по данным наукам, так и способность применять их на практике. Благодаря STEM-подходу дети могут развиваться сразу в нескольких предметных областях – информатике, физике, технологии, инженерии и математике, понимая, что у изучаемой, порой скучной, теории есть и прикладной характер. Например, образовательные решения LEGO Education – части всемирно известной группы компаний LEGO – нацелены как раз на развитие STEM-компетенций и навыков: научно-исследовательских, инженерно-технических, математических и проектных. STEAM основан на понимании того, что инновации часто рождаются там, где пересекаются разные предметы [1, с.17-23]. Изучая эти предметы одновременно, студенты рассматривают более широкий круг перспектив при решении конкретной проблемы. В то время как традиционное обучение развивает знания, основанные на фактах, программа STEAM будет развивать навыки, необходимые для развития - гибкость, критическое мышление, творчество и общение. Существует также множество доказательств того, что STEAM оказывает благотворное влияние на обучение во всех областях именно потому, он помогает развивать эти универсальные навыки. Обучение через STEAM способствует инновациям и творчеству и улучшает сотрудничество. В учебном исследовании, проведенном в 2013 году, было обнаружено, что, когда гуманитарные предметы были объединены с наукой, проблемным обучением и технологией, успеваемость учащихся также возрастала в науке и математике. Таким образом, STEAM не только готовят наших студентов к будущему - он также может стать потенциальным катализатором ускорения обучения. В отдаленном будущем у нас появятся профессии, которые будут связаны с технологией и высокотехнологичным производством на стыке с естественными науками, в особенности будет большой спрос на специалистов по био- и нанотехнологиям. Специалистам потребуется всесторонняя подготовка и знания из самых разных областей технологии, естественных наук и инженерии. Такое сочетание стимулирует учебный процесс, в котором от студента требуется исследовательский, творческий, инициативно-деятельный подход [2 с. 45-49]

Особый интерес в модели STEAM представляют главные ее особенности: практика; междисциплинарный подход; инновации.

Задачи STEAM – образования:

- разработать инструмент-метод, который бы позволил создать некое единое образовательное пространство, в рамках которого обучающиеся могли бы найти или сгенерировать точки соприкосновения своих темпераментов, менталитетов и умений.

- создать условия, в которых этот инструмент-метод будет работать не

ситуативно, здесь и сейчас, а во времени, пролонгировано, да еще в условиях преемственности, т.е. в системе, начиная от дошкольного образования и заканчивая профессиональными и высшими учебными заведениями.

В основе STEAM-обучения лежит системно-деятельностный подход, самостоятельная исследовательская работа учеников, которая прописана во ФГОС. STEAM-образование сегодня активно применяется в российских школах,

но зачастую педагогам привычнее использовать другие термины, например проектная деятельность. Создание проекта в соответствии с ФГОС предполагает мульти предметность и меж предметность [3, с. 34-37].

Технологии искусственного интеллекта, виртуальной реальности и 3Д-печати сочетаются с методами обучения, предложенными STEAM, что создает умную обучающую среду, в которой ученики младших, средних и старших классов могут эффективно тренировать логическое и креативное мышление. На базе ИИ и виртуальной реальности предполагается оснастить высокоуровневой робототехникой, технологиями 3О-печати с учебными роботами, а также вспомогательными системами принятия сложных решений на базе когнитивных вычислений. Такой интеллектуальный и интерактивный учебный процесс, в котором множество дисциплин объединяются и переплетаются друг с другом, должен помогать студентам в игровой форме тренировать логическое мышление, пробуждать исследовательские устремления и способность к активным действиям.

Уже сейчас существуют образовательные продукты STEAM в виде программируемых приложений, в которых студенты могут тянуть, нажимать, рисовать и проделывать другие операции, использовать простейший визуальный язык для программирования роботов. отдавать команды.

Цифровизация дает импульс для исследования в вузах Республики Узбекистан, где начали формировать базы знаний и видения через призму цифровизации будущего развития образования. Образование является важнейшей и наиболее приоритетной функцией государства и в Узбекистане началось развитие «индустрию e-learning», по созданию виртуальных университетов, для чего трансформируются существующие университеты на электронные, виртуальные и сетевые и смарт-университеты [4,с.33-35]. Остро стоит проблема реорганизации системы подготовки кадров для цифровой экономики. Выполнены ряд проектов по дистанционному обучению в Узбекистане. Например, проект «Tempus-TACIS» - «Дистанционное обучение в Узбекистане» совместно с Европейским Сообществом. Партнеры проекта: Ташкентский государственный технический университет (координатор), Навоийский государственный горный институт, Гамбургский технический университет (Германия), Университет Твенте (Нидерланды), Университет Аалборг (Дания).

По проекту установлено оборудование в Ташкентском государственном техническом университете для видеоконференций и отработана видеоконференцсвязь между университетами-партнерами. Проект «Адаптация системы дистанционного обучения экономике: Case Studies для Узбекистана» финансируется Фондом Сороса. Осуществляется в Институте макроэкономических и социальных исследований Министерства макроэкономики и статистики Республики Узбекистан. Проект предусматривает исследование действия макроэкономических закономерностей в условиях Узбекистана, раскрывающих специфику и своеобразие проявления различных теоретических закономерностей. Проект «Электронная библиотека Национального университета». В Национальном университете создана виртуальная библиотека

[5.c/45-48]. Проект «Виртуальная библиотека Агентства финансовых новостей» при финансовой поддержке фонда «Евразия» создана библиотека на электронных носителях. В рамках проекта разработаны информационные диски по темам: новые информационные технологии в СМИ, экономика, каталог фондов и семинаров, каталог учебных заведений, право и законодательные акты, каталог изданий по экономике, бизнесу и праву. Отработана технология создания информационных электронных учебников, видеоуроков.

Список литературы

1.Gordon, E. (2010). The Job Revolution: Employment for Today and Tomorrow. Techniques: Connecting Education and Careers (J1), 85(8), 28-31 p.

2. Salmon, A. (2010). Using Music to Promote Children's Thinking and Enhance Their Literacy Development. *Early Child Development and Care, 180*(7), 937-945.

3. Schellenberg, E. (2004). Music lessons enhance IQ. *Psychological Science,* 15, 511 – 514 p.

4. Гулямов С.С., Шермухамедов А.Т. Об оценке подготовки выпускников высших учебных заведений. // Материалы Республикой научной и научно-технической конференции «Роль молодёжи в развитии науки и образования», 30 октября 2020 г. –Ташкент: АН РУз, 2020. -197-199 с.

5. Gulamov S.S., Shermukhamedov A.T. Teaching of digital economy in the universities of the Republic of Uzbekistan. // J. “Theoretical and applied Science”, 2019, volume 75, issue 07, -386-389 p.

МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЯЛАЎДА ХАЛЫҚ ОЙЫНЛАРЫНЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Сапаров А.Т. *НМПИ. Мектепке шекемги тәрбия ҳәм дефектология кафедрасы ассистент оқытыўшысы*

Балалар турмысында ойын үлкен әҳмийетке ийе екенлиги хәммемизге мәлим. Ойын балаларды өзине тартып, олардың қуўанышлы ҳәм кеўилли етеди. Тәрбияшының кимниң ким менен ойнағысы келеди? – деген сөзлери балаларда гейде қуўаныш, өкпелеў, мақтаныш сыяқлы қоспалы сезимлерди пайда етеди. Топарда ҳәмме баллар ҳәўес қылатуғын, бирге ойнағысы келетуғын балалар менен бирге, ойнағысы келмейтуғын балаларда, өзлери басқалар менен қарым-қатнас жасай алмайтуғын балаларда, басқалар менен қарым-қатнас жасай алмайтуғын балаларда бар. Мине, усы жағдайлар тәрбияшы кшын, оның тәрбиялық тәсир жасаўы ушын, балалардың арасында әдеп-икрамлық қарым-қатнас қәлиплестириў ушын үлкен машқалаларды пайда етеди.

Балалар күшли, ҳешкимге ғәрезсиз басқаларды өзине күши мененде, ақыл-ойы мененде бағындыра алатуғын тәрбияшыларды унатады. Бирақ булл баркулла әдеп-икрамлық талапларына сәйкес келе бермейди. Бир топардағы балалар оған бағынбайтуғын болса, олар өзине бағынатуғын басқа бир топарды излеп табады. Ондағы балалар буның менен ойнаўға келисим береди, себеби ол жаңа ойлар таба биледи. Ол батыр бала, оның менен ойнаў қызықлы. Бир-бирине дыққат бөлиў,

бирин-бири жақсы көриў, бир-бири менен жолдаслық байланыс мине, усылардың биригиўиниң турақлылығына тийкар болады, жәмәәтлик қарым-қатнасықты қәлиплестириў ушын кең мүмкиншиликлер пайда етеди. Жәмәәтлик ҳәрекеттен сырта қалғанларга үлкенлердиң айрықша ғамқорлығы керек. Тәрбияшының ўазийпасы оларды ортақ ойынға, машкалаға тартыўдан ибарат. Бул ушын тәрбияшы ҳәр бир баланың, оның күшли тәреплерин, артықмашлықларын ҳәр тәреплеме баҳалай билиў керек. Тәрбияшының ҳәр баланың жеке қасийетине берген баҳасы оның басқалар менен араласыўын, баскалар менен қарым-қатнасын қыйынластырыўы ямаса жиңиллетиўи мүмкин.

Балалардың қоршаған өмирге белсендилик пенен қатнасыўға болған талабы ойын үстинде қәлиплесип барады. Ойын олардың дүньяны ҳақыйқатлықты танып билиў жолларының бири. Бала ойын үстинде әҳмийетли жәмийетлик ўақыяларды көп жағдайда өзиниң неге уқыплы екенлигин түсинип өзинше бастан кешireди. Балалардың кеўил сезимлери усы ойын процессинде ашық сәўленеди ҳәм қәлиплеседи. Қызықпай, бастан кеширмей, қанаатланыў сезимин пайда етпей турып ойын ойнаў мүмкин емес. Ойын ҳәрекетине қызығыўшылық пәсейсе - ойын бузылады. Ойын дегенимиз ҳеш қашан да мәжбүр етиўге, миннетлиликке тийкарланбайтуғын ҳәрекет түри. Ойынның басқа ҳәрекет түринен айырмашылығыда усында. Ойын балалар жәмәәтин шөлкемлестириўге, қуўанышлы, сергек кеўил-кейпин қәлиплестириўге жәрдем етеди.

Бала өзин ойын үстинде әдеттегиден жоқары сезинетуғынлығын есапқа алыў керек. Буның күтә үлкен тәрбиялылық әҳмийети бар. Жәмәәтлик ойында шөлкемлестириўши балалар анықланады ҳәм қәлиплеседи. Ойынға қатнасыўышлар белгили бир қағыйдаларға, нормаларға бағыныўды үйренеди.

Балалардың ойыны ҳәр түрли болады. Балалар гүреседи, жип пенен тартысады, жасырынбақ ойнайды, қылышласыўды машқ етеди ҳ.т.б. ойынларды ойнайды. Бул ойынларды ойнағанда балалар өзиниң ойынларын басқа қатансыўшылардың ҳәрекетлери менен байланыстырады, белгили бир тәртипке бойсынады, оларды бузбайды: олай болмаса ойын бузылады. Сюжетли роллерди ойнаў ойынларында елимизде болып атырған әҳмийетли ўақыялар, баланың әтирапын қоршап атырған ортаның қубылыслары сәўлеленеди.

Халқымыздың қәҳәрманлық дәстанларындағы урыс ойынларын ойнағанда ҳ.т.б. да балалар басқа дүньяға киргендей болады. Бундай да балалардың қыял сүриўге бейимлилиги көринеди, қыял раўажланып жетилисип барады. Тәрбияшы балалардың мазмунлы ойларын шөлкемлестириў арқалы оларды дәстанда тәрийпленген жақсы адамларға, қаҳраманларға еликлеў, қызығыў сезимине тәрбиялайды, балалардың усылардай болғысы келиў тилеген оятады. Балалардың ойынлары жетерли дәрежеде ҳәр түрли. Усы себепли де ойынға педагогикалық басшылық исленбесе-ойын арқалы балалардың әдеп-икрамлылық тийкарлардан раўажланыўына унамлы тәсир жасалмайды. Мысалы, балалар бир ойынларды жыл даўамында үзилислер менен ойнайды, олардың айырымларының мазмунына ҳәр түрли өзгерислер киргизип отырады. Балалар көбирек ҳәм жийи Қырық қыз дәстанындағы урыс ойынын ойнайды. Ул балалар бундай ойынға аңсат бирлеседи: ал қызлар әдетте бундай ойынды ойнамайды. Ойынның мазмуны ҳәр

түрли. Ойын үстинде тийкарғы ҳәрекетлер: биринен бири жасырынып қалыўы, ҳүжим жасаў, атыў, қашып кетиў, тутқынға алыў, қоршап алыў, ҳ.т.б. Ойынды раўажландырыў ҳәм оны түрли мазмун менен толықтырыў ушын балалар өзлериндеги анық түсиниклерди кең түрде пайдаланады.

Ойында балалар алдын ала келисип алған белгили бир режелерди қатаң сақлаўы тийис. Мысалы, ким қайсы ўақытта тутқынға алыныўы тийис, ҳ.т.б. Ойын шәртлери сақланбаған жағдайда жәнжел туўып, ойын бузылыўы мүмкин.

Тәрбияшы ойынның барысын бақлап, жәнжелли мәселелерди әдил шешип отырады. Гейде бундай ролди топардың ямаса басқарыўшы сәрдарлары атқарады. Ойын балаларды сондай қызықтырады, ҳәттеки олар ойын тамамланғаннан кейин де, ўақыяларды өзинше ойдан шығарып, жеке-жеке ойнаўды даўам етеди.

Балалардың ойынларында үлкен адамлардың өз-ара қарым қатнаслары көринис берип отырылады: балалар бирин-бири қутқарады, өзиниң топарларының балаларын қорғап алып, команда береди ҳәм бир-бирине бағынады, өзиниң «душпанлары менен» урысады. Балалар ойында өзлерине тәсир жасайтуғын драмалық жағдайларды ойлап табады. Мысалы, «Бизди қоршап алды» «Бизлер қоршаўдан шығамыз» «Достына душпанлар топылды олар үшеў» Досты жалғыз өзи қарсыласып, қашып шықты. Бундай жағдайлар балалардың ҳәр түрли ойынларға қатнасын анықлаўға, олардың ойынға берилиўи, араласыў дәрежесин билип отырыўға, сол арқалы олардың қызығыўын буннан бетер раўажландырыўға, ойынды педагогикалық мақсетли мазмун менен байытып отырыўға жәрдемлеседи. Мысалы, тәрбияшы әскерий ойынлар ўақтында еки лагерге бөлинген балаларға саўашта туўры ататуғынлары көп тәрепти жеңди деп есаплаў ҳаққында усыныс ислейди. Балалар усыдан кейин нышанаға дәл тийгенлерди санап отырыў ушын қайсарлық пенен мергенликке шыныға баслайды.

Барлық рольдеги ойынларда балалар турмыстағы, мийнеттеги, жәмийетлик өмирдеги адамлар арасындағы қарым-қатнаслардағы көринислерди қайталап көрсетип отырады.

Ойында олар көргенлерин сәўлелендиреди, өзлери қатнасқан, өзлериниң турмыс тәжирийбесинде болып өткен жағдайларды ойнайды.

Турмыслық сюжетке ийе ойынлар көп орын ийелейди. Бул ойынларды тийкарынан қыз-балалар ойнайды, қуўыршақ ойыны, қыз ҳәм ана, қонақ ойыны ҳ.т.б. Бул ойынлардың барлығында да шаңарақ турмысы қайталанып көрсетиледи. Көплеген ойынлардың тийкарғы қатнасыўшылары аналар, балалар ҳәм кемпир апалар болады. Турмыслық сюжетке ийе болған ойынлар да бәрҳәма биргелки ҳәрекетлер көп такирарланады: «аналар» тамақ таярлайды, балаларды аўқатландырады, олар менен қонаққа барады, оларды уйықылатады, жазалайды ҳәм қайтып жақсы көретуғынлығын көрсетеди. Көплеген ойынлар үлкенлер менен балалар арасында қәлиплескен қарым-қатнасларды қайталап көрсетеди. Бундай қатнаслар кбинесе бир тәреплеме болып келеди: үлкен адамлар балаларға бақырады. Ойынларда булар менен бир қатарда балаларға, кишкенелерге болған муҳаббатты көрсететуғын көринислерде миннетли түрде көринип турады.

Усы сыяқлы ойынларды бақлаў арқалы тәрбияшы бала тәрбияланып атырған шаңарақтың жағдайы ҳаққында мағлыўматқа ийе болыўға, сөйтип қарым-қатнастың анаў ямаса мынаў мәселеси ҳаққында балалар менен гүрриңлесиў мүмкиншилигин алады. Мысалы қыз бала қуўыршаққа урысып, оны урады. Тәрбияшы оның қуўыршақты неге жазалап атырғанлығын сорайды. Оннан кейин турпайы емес, кишипейил қайырқомлық адамлардың өзиниң балаларын қалай күтетуғынлығы ҳаққында ойланыўын, ядқа түсириўин усыныс етеди. Ойынға байланыс бундай гүриңлер балалардың дыққатын адамлардың қарым-қатнасын таллаўға, оларға туўры баҳа бериўге бағдарлып отырады.

Тәрбияшы ойынды бузбай, керисинше оны қоллап отыратуғындай болыўы керек. Педагогтың ойынға мақсетли қызығыўы, балаларға тыққат бөлиўи ойынның керекли бағдарда раўажланыўына жәрдемлеседи.

Ойынларды шөлкемлестириў ўақтында педагогтың балаларға өз-ара туўры қарым-қантас орнатыўына жәрдемлесиўи, жәнжелли мәселелердиң әдиллик пенен шешилиўине жағдай жасалыныўы, пайда болған мәселелерди туўры шешиўдиң жолларын көрсетип отырыўы үлкен әҳмийетке ийе. Тәрбияшы балалардың ойынларын бақлаў арқалы олардың ҳәр түрли қубылыслар ҳәм адамлардың өз-ара қарым-қатнаслары ҳаққындағы түсиниклери туўралы белгили бир пикирге ериседи. Жоқарыда айтқанымыздай қыз ҳәм ана болып ойнаған балаларға қарап отырып, тәрбияшы олардың шаңарағындағы аўҳалы, өз-ара қарым-қатнасты көз алдына айқын елеслете алады. Тәрбияшы болып ойнаған балалар муғәллимниң жумыс стилин, оқыўшыларға қарым-қатнасығын туўры көрсетеди. Буның өзи тәрбияшының өзиниң ҳәрекетлерине сын көз бенен, оқыўшылардың көзи менен қарап баҳалаўына мүмкиншилик береди.

СТЕРЕОМЕТРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДИ ШЕШИЎДЕ ВЕКТОРЛАР УСЫЛЫ

Сейтмуратов С *- таяныш доктарант.*
Әжинияз атындағы НМПИ, Нөкис қаласы.

Ҳәзирги күнде вектор темасына байланыслы мәселелер мектеп геометрия курсының курамалы темаларының бири есапланады. Соның менен бирге, вектор түсиниги заманагөй математиканың тийкарғы түсиниклериниң бири болып, вектор усылы кең колланатуғын, қолай ҳәм заманагөй машкалаларды шешиў усылларының бири.

Математика мәселелерди шешиў процессинде вектор усылының қолайлығы соннан ибарат, ол улыўмаластырыўға ҳәм әпиўайыластырыўда оның орны әҳмийетке ийе. Вектор усылын жақсы өзлестирген оқыўшылар, қурамалы мәселелерди шешиўде бир қанша устинликке ийе болады.

Математикада вектор усылы жәрдеминде шешилетуғын мәселелерди еки топарға ажыратыў мүмкин. Булар аффин ҳәм метрикалық мәселлер [3, б 8].

Аффин мәселелерге векторлардың скаляр көбеймеси колланылмайтуғын мәселелер яғный, параллел туўры сызықларды дәлиллеў, тегисликте ноқатлардың бир туўры сызықта жатыўы, кесиндини берилген катнаста бөлиў ҳ.т.б байланыслы мәселелерди шешиў киреди.

Метрикалық маселелер. Демек, буған векторлардың скаляр көбеймеси жәрдеминде шешилетуғын мәселелер яғный туўры сызықлардың перпендикулярлығы ҳәм туўры сызықлар арасындағы мүйешти есаплаўға байланыслы мәселелер киреди. Оларды төмендеги мысалларды көриўге болады.

1 - мәселе. $ABCDA_1B_1C_1D_1$ параллелепипедтиң AA_1B_1B ҳәм CC_1B_1B тәреплериниң диагоналлары сәйкес түрде *M* ҳәм *T* ноқатларда кесилиседи. *P* ноқат BB_1 қабырғасын $BP:PB_1=1:3$ қатнаста бөледи. *P, M, T* ноқатлардан өтиўши тегислик параллелепипедтиң DB_1 диагоналын қандай қатнаста бөледи.

Шешилиўи:

1. $\overrightarrow{B_1A}=\vec{a},\ \overrightarrow{B_1B}=\vec{b},\ \overrightarrow{B_1C}=\vec{c}$ векторларды базис вектор ретинде таңлап алайық. *PMT* тегислик B_1D диагоналды *K* ноқатта кесип өтсин (1-сызылма). $\overrightarrow{B_1K}$ ҳәм $\overrightarrow{B_1D}$ векторлар коллинеар болғанлықтан $\overrightarrow{B_1K}=x\cdot\overrightarrow{B_1D}$ көринисте болып, $\overrightarrow{B_1D}=\vec{a}-\vec{b}+\vec{c}$ екенлигин есапқа алсақ онда төмендеги теңликке ийе боламыз.

$$\overrightarrow{B_1K}=x\cdot\overrightarrow{B_1D}=x\cdot\left(\vec{a}-\vec{b}+\vec{c}\right) \qquad (1)$$

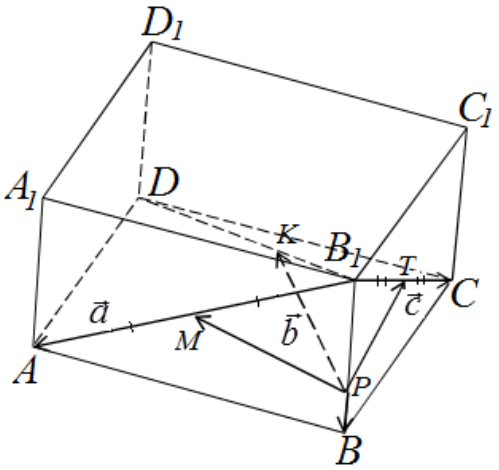
2. Басқа тәрептен $\overrightarrow{B_1K}=\overrightarrow{B_1P}+\overrightarrow{PK}$. Бирақ, $\overrightarrow{PK}=y\cdot\overrightarrow{PM}+z\cdot\overrightarrow{PT}$, сонлықтан $\overrightarrow{PK},\ \overrightarrow{PM},\ \overrightarrow{PT}$ векторлар компланар. Демек,

$$\overrightarrow{B_1K}=\overrightarrow{B_1P}+\overrightarrow{PK}=\frac{3}{4}\vec{b}+y\cdot\overrightarrow{PM}+z\cdot\overrightarrow{PT}=\frac{3}{4}\vec{b}+y\left(\overrightarrow{PB_1}+\overrightarrow{B_1M}\right)+$$
$$z\cdot\left(\overrightarrow{PB_1}+\overrightarrow{B_1T}\right)=\frac{3}{4}\vec{b}+y\left(-\frac{3}{4}\vec{b}+\frac{1}{2}\vec{a}\right)+z\left(-\frac{3}{4}\vec{b}+\frac{1}{2}\vec{c}\right).$$
$$\overrightarrow{B_1K}=\frac{1}{2}y\vec{a}+\left(\frac{3}{4}-\frac{3}{4}y-\frac{3}{4}z\right)\vec{b}+\frac{1}{2}z\vec{c} \qquad (2)$$

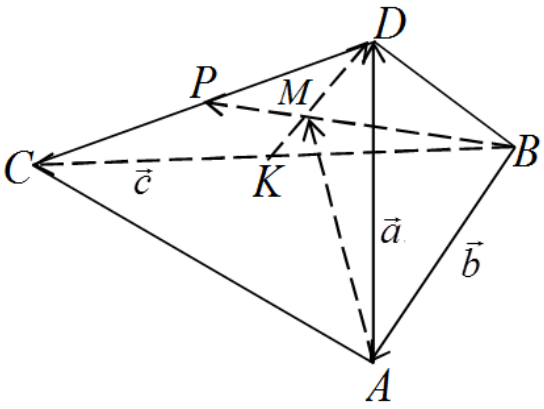
3. (1) ҳәм (2) теңликлерден төмендеги теңлемелер системасын дүземиз

$$\begin{cases}\frac{1}{2}y=x,\\ \frac{3}{4}(1-y-z)=-x,\\ \frac{1}{2}z=x.\end{cases}$$

Буннан, $y=z=2x$ ҳәм $\frac{3}{4}(1-2x-2x)=-x$. Соңғы теңликлерди шешип $x=\frac{3}{8}$ болғанлықтан $B_1K:B_1D=3:8$. Демек, $B_1K:KD=3:5$.

1-сызылма

2-сызылма

2-мәселе. *DABC* үшмүйешликли пирамидада *DA* қабырға *ABC* ултан тегислигине перпендикуляр болып, $DA=\sqrt{3}$, $AB=2$, $BC=3$, $AC=\sqrt{13}$ екенлиги белгили. *P* ҳәм *K* ноқатлар сәйкес түрде *DC* ҳәм *BC* қабырғаларының орталары, *M* ноқат *DBC* үшмүйешликтиң медианаларының кесилисиў ноқаты болсын. *AM* кесиндиниң узынлығын, *AK* ҳәм *BP* туўрылары арасындағы мүйешти табың.

Шешилиўи: Берилген мәнислер $AB^2+BC^2=13=AC^2$ шәртти яғный Пифагор теоремасын қанаатландырғанлықтан *ABC* үшмүйешлик туўры мүйешли екенлигин көриўге болады (2-сызылма).

Мейли $\overrightarrow{AD}=\vec{a}$, $\overrightarrow{BA}=\vec{b}$, $\overrightarrow{BC}=\vec{c}$ базис векторлар болсын. Базис векторларды көбейтиў кестесин дүземиз

	$\vec{a}$	$\vec{b}$	$\vec{c}$
$\vec{a}$	3	0	0
$\vec{b}$	0	4	0
$\vec{c}$	0	0	9

$$\overrightarrow{AM}=\frac{1}{3}\left(\overrightarrow{AD}+\overrightarrow{AB}+\overrightarrow{AC}\right)=\frac{1}{3}\left(\vec{a}-\vec{b}+\vec{c}-\vec{b}\right)=\frac{1}{3}\left(\vec{a}-2\vec{b}+\vec{c}\right).$$

$$\left|\overrightarrow{AM}\right|=\frac{1}{3}\sqrt{\vec{a}^2+4\vec{b}^2+\vec{c}^2}=\frac{1}{3}\sqrt{3+16+9}=\frac{2}{3}\sqrt{7}\ .$$

$$\overrightarrow{AK}=\overrightarrow{AB}+\overrightarrow{BK}=-\frac{1}{2}\vec{b}+\frac{1}{2}\vec{c}=\frac{1}{2}\left(-\vec{b}+\vec{c}\right),\ \overrightarrow{BP}=\frac{1}{2}\left(\overrightarrow{BD}+\overrightarrow{BC}\right)=\frac{1}{2}\left(\vec{b}+\vec{a}+\vec{c}\right).$$

$$\cos\left(AK,\hat{}\ BP\right)=\frac{\left|\overrightarrow{AK}\cdot\overrightarrow{BP}\right|}{\left|\overrightarrow{AK}\right|\cdot\left|\overrightarrow{BP}\right|}=\frac{\left|\frac{1}{2}\left(-\vec{b}+\vec{c}\right)\cdot\frac{1}{2}\left(\vec{a}+\vec{b}+\vec{c}\right)\right|}{\frac{1}{2}\sqrt{\left(-\vec{b}+\vec{c}\right)^2}\cdot\frac{1}{2}\sqrt{\left(\vec{a}+\vec{b}+\vec{c}\right)^2}}=\frac{5}{4\sqrt{13}}.$$

Демек, *AK* ҳәм *BP* туўрылары арасындағы мүйеш $\arccos\frac{5}{4\sqrt{13}}$ қа тең екен.

Жуўмақлап айтқанда, жоқарыдағы мәселелерден көринип турғанындай векторлар усылы айырым стереометриялық мәселелерди шешиўде бирқанша қолайлықларға ийе екенлигин көриўге болады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Клековкин Г.А. Решение геометрических задач векторным методом: учебное пособие для учащихся 10-11 классов / Г.А. Клековкин. – Самара: СФ ГАОУ ВО МГПУ, 2016. – 180 с.
2. Потоскуев Е.В. Векторно-координатный метод речения задач стереометрии. Москва-2019г., 223с

ПЛАСТИЛИНОГРАФИЯ КАК РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Каллибекова Г. *– к.п.н., доцент кафедры начального образования,* ***Айтмуратова И.*** *магистрант 1-курса*
Нукус ГПИ имени Ажинияза, город Нукус.

В современной школе использование пластилина можно ввести в ряд отдельной педагогической технологии. Ведь пластилин помогает сделать учебный материал увлекательным, создать радостное рабочее настроение.

Центральным моментом работы по развитию творческих способностей является развитие у детей умения выделять и при помощи особых средств оформлять, воплощать в пластичном материале различные образы окружающего мира [3.61]. Каждая система обучения школьников, направленная на формирование творчества, должна предполагать развитие у детей воображения, а также овладения детьми умением находить оригинальные способы для создания художественного образа. Для развития творческой активности, пробуждения интереса к изобразительной деятельности у детей, рекомендуется использовать нетрадиционную технику работы с пластилином - «Пластилинографию».

Понятие «пластилинография» имеет два смысловых корня: «графил» - создавать, изображать, а первая половина слова «пластилин» подразумевает материал, при помощи которого осуществляется исполнение замысла [5.2].

Данная технология помогает подготовить руку ребёнка к письму. Для освоения детьми нетрадиционной технологии «пластилинография» создала условия для ознакомления с новой нетрадиционной техникой, обеспечивая предметную среду для деятельности детей, изменяя и дополняя ее. Дети могут при желании не только воспроизводить, продолжать то, что они делали на занятии в совместной деятельности с учителем, но и проявить своё творчество, а также закончить начатую работу, реализовать свои замыслы.

Первоклассники, как правило, легко лепят любые фигуры, поскольку они еще не заботятся о правильности форм и всецело окунаются в творческий процесс, они творят по интуиции, по сути. В них сохранилась еще детская непосредственность.

В. А. Сухомлинский считал фундаментом воспитания желание ребенка быть хорошим, готовность быть воспитуемым, активно «присваивать» нравственный идеал, из которого исходит педагог [4]. Когда воспитание осуществляется как самовоспитание, развивает стремление детей к нравственному и деловому

комфорту во время интересной или сложной для них деятельности, развивает организаторские умения и формирует стремление к овладению новыми знаниями.

Помимо всего вышесказанного, пластилин, как не что другое помогает детям самостоятельно создать яркий, запоминающийся, а главное свой собственный образ изучаемого предмета или события. А ведь именно ОБРАЗ является корнем слова «ОБРАЗОВАНИЕ».

В педагогическом опыте возможны выявления следующих принципов:

1. *Принцип обогащения*. Обогащение активного и пассивного словаря детей сенсорно-чувственного опыта при экспериментировании с формой, цветом, при решении задач по созданию выразительных образов, знаний детей о мире вещей и природы.

2. *Принцип развивающего обучения*. «Обучение только тогда хорошо когда оно идет впереди развития. Тогда оно пробуждает и вызывает к жизни целый ряд функций, находящихся в стадии созревания, лежащих в зоне ближайшего развития».

3. *Принцип воспитывающего обучения*. Обучая технике «Пластилинография» воспитываю у детей – усидчивость, терпение, самостоятельность. Закрепляем у детей знания по цветовосприятию, развиваю эстетический вкус.

4. *Принцип свободы выбора*. Нужно предоставлять детям возможность самим решить, как будет оформлена их картина, предоставлять им возможность выбрать подходящий на их взгляд материал. Может быть, поэтому все поделки получаются разными, красивыми, интересными. При использовании этого принципа особенно повышается интерес к активной творческой деятельности.

5. *Принцип личностно – ориентированного обучения*. Признание ценности личности каждого ребенка и нацеленности обучения на раскрытие и развитие его индивидуальности, позволяет строить индивидуализированный подход к особо одаренным детям.

6. Принцип интеграции. Художественная деятельность взаимосвязана:

- с различными видами изобразительного искусства (жанрами живописи, декоративно-прикладным искусством, скульптурой, архитектурой);
- с разными видами деятельности детей (рисование, аппликация, конструирование из природного и бросового материала) [2. 203].

Пластилинография способствует развитию таких психических процессов, как внимание, память, мышление, а так же развитию творческих способностей. Также способствует развитию восприятия, пространственной ориентации, сенсомоторной координации детей, то есть тех школьно-значимых функций, которые необходимы для успешного обучения в школе. Дети учатся планировать свою работу и доводить ее до конца. У ребенка развивается умелость рук, укрепляется сила рук, движения обеих рук становятся более согласованными, а движения пальцев дифференцируются, ребенок подготавливает руку к освоению такого сложного навыка, как письмо. Этому всему способствует хорошая мышечная нагрузка пальчиков.

Иногда дети отказываются от нетрадиционной техники «пластилинографии» из-за страха, что они не справятся с ней. Успешное выполнение работы придаёт

ребёнку уверенность в своих силах, положительно настраивает его на дальнейшие задания. При обучении детей пластилинографии, не следует ставить перед ними очень сложные задачи, чтобы не испугать и не отбить желание заниматься подобным творчеством. Поскольку работа с пластилином требует много времени, в середине занятия проводят физкультурную разминку. После того, как дети овладеют основными приемами пластилинографии, можно переходить к более сложным и даже коллективным картинам.

Итак, через пластилинографию дети «отыгрывают» учебный материал, происходит присвоение нового знания. Технология пластилинографии - это пространство для творческого обучения. В процессе лепки с пластилином ребенок проявляет творческие способности, так необходимые для формирования не только здоровой, но и гармонично развитой личности.

Список использованной литературы:

1. Волина В.В. Занимательное азбуковедение.– М.: Просвещение, 1994 – 400 с.
2. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – Переиздание. М.: Изд-во АПН РСФСР, 2016. - 500с.
3. Колеченко Александр Кузьмич «Энциклопедия педагогических технологий», Издательство «КАРО», 2008 – 368 с.
4. Сухомлинский В.А. Избранные труды. – М., 1994 – 377 с.
https://yargcdutt.edu.yar.ru/eto_interesno/plastilinografiya.html.

TIBBIY BIOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Shodiyeva O. M. *- NavDPI Biologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi, b.f.f.d.(PhD)*
Qurbonov B *- NavDPI magistri*

O‘zbekistonda ta’lim sohasidagi kuchli va izchil siyosat - jahon ta’lim standartlarining yuksak darajasiga erishishga qaratilganligi bilan birga xalqimizning ma’naviy-madaniy qadriyatlari va o‘ziga xosligini hisobga oladi.2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishga xizmat qiladi, bu esa iqtisodiyot va jamiyat hayotining barcha sohalarida innovatsion jarayonlarni jadallashtirishga katta turtki berdi.

Bugungi kunda o‘qituvchi oldida yangi innovatsion pedagogik texnologiyani ta’lim amaliyotida keng qo‘llash, yangi innovatsion pedagogik tizim loyihasini ishlab chiqish kabi vazifalar turibdi. Har bir pedagog aniq pedagogik jarayonni tashkil etishdan oldin o‘quv jarayoni haqida texnologik darajada bilim tizimini o‘zlashtirgan bo‘lishi shart.

Pedagogning innovatsion faoliyati – bu o‘z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirishdir. Ushbu rejani amalga oshirish va tahlil qilish samaradorlikka baho berishni qamrab oladi. Yangi pedagogik texnologiyalarning jihatlari shundaki, unda qo‘yilgan maqsadlarga erishish kafolatini beruvchi o‘quv jarayoni

rejalashtiriladi va amalga oshiriladi. Mashg‘ulotlarning muvaffaqiyatli o‘tishining 80 foizi ta’lim jarayonini to‘g‘ri loyihalashtirish, tashkil etish va uni amalga oshirishga bog‘liqdir. Ta’limda innovatsiyalarning mohiyati ularning amaliy xarakterga egaligidadir, zero ular oliy ta’lim bitiruvchilarida innovatsion tafakkur layoqatini shakllantirishga qaratilgan.Mashg‘ulot muvaffaqiyatli o‘tishi uchun ta’lim jarayoni to‘g‘ri loyihalashtirilishi kerak.

O‘qituvchi savollar yordamida talabalarning biologiya sohasidagi, modifikatsion o‘zgaruvchanlikning mohiyatini, uni o‘rganishning biometrik usullarini, genotipik o‘zgaruvchanlik, uning kombinativ va mutatsion o‘zgaruvchanlikning mohiyatini, mexanizmlari va tibbiy biologik ahamiyati kabi umumiy bilimlarini aniqlaydi. O‘qituvchi dars jarayonida qoidalar muhokamasini o‘tkazadi. Ya’ni muhokama davomida talabalarning tilga olingan muammolar haqidagi bilimlari, mulohazalari va munosabati yuzaga chiqadi. Xulosada o‘qituvchi javoblarni zarur axborot bilan to‘ldiradi. O‘qituvchi mavzuga oid ko‘rgazmali jihozlar, “aqliy hujum”, “klaster”,”baliq skeleti” usullari, namoyish, videousul, amaliy ish usuli, kitob bilan ishlash kabi ta’lim usullaridan foydalangan holda talabalarga suhbat va savol - javob asosida mavzuni keng yoritib beradi.

Biologiyani o’qitishda o’quvchilarning o’zlashtirgan bilimlarini tizimlashtirish, mustahkamligini ta’minlash maqsadida Klasterdan foydalanish muhim o’rin tutadi.

Klaster – cluster – ingliz tilida shajara degan ma’noni anglatadi. Ushbu lokal texnologiya talabalar tomonidan o’zlashtirilgan va o’zlashtiradigan g’oya, nazariya, qonuniyat hamda tushunchalar o’rtasidagi bog’lanishini anglash, bir-biriga uzviyligini tushunishga imkon yaratib tahliliy – tanqidiy fikr yuritish ko’nikmalarini rivojlantirishga zamin tayyorlaydi.Klasterni tuzish quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

-biologiya kursi mazmunidagi muayyan g’oya doska yoki qog’oz o’rtasiga yoziladi;

-ushbu g’oya bilan bog’liq qonuniyatlar tushunchalar bir-biriga bog’liq holati ko’rsatkich bilan belgilanadi, so’ngra mazkur qonuniyat va tushunchalarni faktik ma’lumotlari grafik tarzda yoziladi va tarmoq hosil qilinadi;

-avval o’rganilgan mavzu va o’rganiladigan mavzu o’rtasidagi bog’lanishlar haqida xulosa chiqariladi.

Klasterdan foydalaniladigan darslarda talabalar teng sonli kichik guruhlarga ajratilib, ularga o’quv topshirig’ining didaktik maqsadi va bajarilish tartibi tushuntirilgandan so’ng, ular belgilangan vaqt ichida fikrlarini jamlab, o’zlari tuzgan Klasterni himoya qilib, fikrlarini dalillashga imkon yaratilib, eng yaxshi asosli tuzilgan Klaster aniqlanadi, g’oliblar rag’batlantiriladi.Klasterni bitta mavzu yoki bob bo’yicha yaxlit holda tuzish talabalarning tizimli fikr yuritishiga zamin yaratadi.Klasterning asosidan asosiy g’oya yoki tushuncha o’rin oladi, masalan, hujayraning tuzilishi bo’yicha quyidagicha tuziladi:

Tibbiy biologiya.Umumiy genetika fanini o‘qitish jarayonida mashg‘ulotlarni yangi pedagogik texnologiya usullaridan “Klaster”, “Blits-so‘rov”, ”baliq skeleti” va ”Aqliy hujum” “Muammoli vaziyat” usullaridan foydalanish talabalarning dars jarayonida, darsdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o‘rganilgan materiallarni yodida saqlab qolish,so‘zlab berish,fikrini erkin holda bayon eta olish hamda bir dars davomida o‘qituvchi barcha talabalarni baholay olishga qaratilgan. Yuqorida aytib o‘tilganlardan ko‘rinib turibdiki, dars jarayonida innovatsion texnologiyalarni qo‘llanilishi bo‘lajak mutaxassislar uchun fanning umumnazariy qismlarini,tuzilish qonuniyatlarini chuqurroq tushinish va ularni to‘ldira olish imkoniyatlari kengayadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘qitishning bunday innovatsion interfaol uslublari - bilim va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo‘lib, unda ta’lim oluvchilar bilim jarayoniga jalb qilingan bo‘ladilar. Ular biladigan va o‘ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Interfaol darslarda o‘qituvchilarni o‘rni qisman talabalarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo‘naltirishga olib keladi. Bu uslublarning o‘ziga xosligi shunda ular faqat pedagog va talabalarning birgalikda faoliyat ko‘rsatishi orqali amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. P.X.Xolikov, A.Q.Qurbonov, A.O.Daminov, M.V.Tarinova “Tibbiy biologiya. Umumiy genetika” T.2018

2. Nishonboyev K.N, Hamidov J.H.-"Tibbiy biologiya va genetika" Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2005. 210 bet. Darslik.

3.Tolipova J. O.,G’ofurov A.T. “Biologiya o`qitish metodikasi” T.,TDPU. 2007 y

4.J.O.Tolipova, A.T.G’ofurov “Biologiya ta’limi texnologiyalari”. Toshkent: O’qituvchi 2002 – yil.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПЕРИОД ОБУЧЕНИЯ ГРАМОТЕ

Каллибекова Г.А. *– к.п.н., доцент кафедры начального образования,*
Шукируллаева С. *– магистрант 2 курса.*
НГПИ имени Ажинияза, город Нукус

Важнейшей задачей современной системы образования становится формирование универсальных учебных действий, обеспечивающих школьникам умение учиться, способность к саморазвитию и самосовершенствованию. Моделирование способствует формированию познавательных учебных действий, а также лучшему усвоению и пониманию полученной информации.

В этот период начинается знакомство с моделированием, когда детям даются первые представления о речи (устной и письменной). Учащиеся знакомятся с членением речи на предложения, предложения на слова, слова на слоги с использованием графических схем. В этот период учащиеся учатся моделировать ситуацию общения (кто с кем общается, какие слова использует), использовать при этом определенные метки, рисунки и знаки.

С первых страниц Азбуки дети знакомятся с особенностями устной речи, учатся выделять из предложений отдельные слова, правильно согласовывать слова в предложении, создавать свои высказывания на основе иллюстраций, использовать рисунки и знаки- символы способ обозначения предметов и записи сообщения, моделировать предложения, обозначать отдельные слова в предложении. [1.107]

Под руководством учителя дети рассматривают иллюстрации, выясняют основу сюжета, находят каждый персонаж и называют его, а затем составляют предложения, соотносят их с предложенными схемами.

Наглядно-образные модели общения, представленные в «Азбуке», дают детям элементарные представления о ситуа”ции общения, партнерах (собеседниках) речевого общения, о целях. Например, задание такого вида: «Подумайте, кто мог сказать слово “привет” и кому?» позволяет формировать умение строить речевое высказывание в соответствии с коммуникативной задачей. [2.63]

Моделирование предложений — это работа над построением предложений, развитием связной речи, а также один из способов пробуждения познавательной активности учеников на уроках обучения грамоте.

В период обучения грамоте для анализа используются предложения, состоящие из 2-4 слов. Дети учатся анализировать состав речи, что имеет большое значение для всей дальнейшей работы. На уроках мы не только подсчитываем слова в предложении, но и говорим о смысле, о содержании каждого из них, переходя от анализа отдельных слов к анализу целых предложений и всего рассказа. [2.128]

Схемы используются с целью включения каждого ученика в активную деятельность, доведения материала по изученной теме до полного понимания.

Учащиеся начинают моделировать предложение, ещё не умея писать. Хорошо каждому ученику иметь индивидуальный набор из полосок цветной бумаги для составления моделей предложения.

Так постепенно происходит психологическое слияние слова, произнесённого и слова написанного, но написанного ещё без букв. Ребёнок учится читать слова в предложении не только на слух, но и по схеме, где каждая чёрточка обозначает слово. Интервалы между чёрточками указывают на небольшие остановки — паузы.

В дальнейшем можно использовать задания для развития анализа структуры предложения:

1. придумать предложение с определённым количеством слов по заданным схемам;
2. придумать предложение к заданной схеме с определенным словом;
3. определить место слова в предложении (какое по счету указанное слово);
4. поднять цифру, соответствующую количеству слов в предложении (2, 3, 4, 5);
5. увеличить количество слов в предложении;
6. определить границы предложения в тексте;
7. придумать предложение по сюжетной картинке и определить количество слов в нем;
8. составить предложение из слов, данных в беспорядке (например, грядке, на, огурцы, растут).

В процессе обучения грамоте учащиеся знакомятся с наглядно — образной моделью слова, со значением слов (как образ предмета, действия и свойства) и звучанием слов (последовательностью речевых звуков). Дети подбирают слова, называющие предмет на рисунке, называют один и тот же предмет разными словами – шарик, шар.

В процессе обучения дети учатся в ответ на слово учителя подбирать слова с противоположным или со сходным значением, дополнять предложение словами.

Список использованной литературы:

1. Горецкий В.Г., Кирюшкин В.А., Федосова Н.А. Методическое пособие по обучению грамоте и письму. Книга для учителя. М.: Просвещение, 2003. — 107 с.

2. Горецкий В.Г., Кирюшкин В.А., Шанько А.Ф. Дидактический материал к урокам обучения грамоте. М.: Просвещение, 1982. - 63 с.

3.Каллибекова Г.А.,Курбаниязова З.К.,Саломатина Л.С. Методика преподавания родного языка. Методика обучения грамоте, часть 1., Нукус, изд. «Каракалпакстан», 2021.-128 с.

O’ZBEKISTONDA TA’LIM TIZIMINING UZVIY BOG’LIQLIGI VA O’QITISH BOSQICHLARINING MUHIM AHAMIYATI

Shamsidinova G.D. *– b.f.n., dots.*
NavDPI, Navoiy shahri,
G’iyasova N. *– Biologiya I kurs magistranti,*
Hosilova U.B.- *Biologiya I kurs magistranti,*
Murodova G.- *Biologiya II kurs magistranti.*

Uzluksiz ta’lim tizimini to’g’ri tashkil etish, ta’lim oluvchilarniny yoshi va tutgan o’rniga qarab, bilim olish imkoniyatini ta’minlash - O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini rivojlantiruvchi, respublikani dunyo mamlakatlari orasida o’ziga xos o’rin egallashini ta’minlab beruvchi -kadrlar tayyorlash tizimining asosi bo’lib, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha bo’lib hisoblanadi. Mazkur soha ijodkor, ijtimoiy faol, ma’naviy boy shaxslarning shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarning ildam tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi, mamlakatni har tomonlama iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma’rifiy jihatdan rivojlangan mamlakatlar qatoridan o’rin egallashini ta’minlaydi. Uzluksiz ta’lim tizimini mukammal rivojlantirish, mamlakatning iqtisodiy qudratini ko’tarish uchun xizmat qilib, ta’lim sohasiga oid quyidagi islohotlarlarni o’z vaqtida o’tkazilishini nazarda tutadi:

1. Ta’lim tizimining barcha bo’g’inlarida kadrlar tayyorlash salohiyatini tubdan yaxshilash, bog’cha tarbiyachisi, maktab muallimi, Oliy ta’lim muassasasi professor-o‘qituvchisi va ilmiy xodimlarning kasbiy nufuzini oshirish;

2. Davlat va nodavlat ta’lim muassasalarining har xil turlarini ko’paytirish, rivojlantirish va nufuziy maqomini yuksaltirish;

3. Ta’lim tizimini tarkibiy jihatdan qayta qurish, fan, texnika, texnologiya, iqtisodiyot va madaniyatning dunyo miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olib, barcha ta’lim dasturlarini tubdan o‘zgartirish va yangilash;

4. Majburiy umumiy o‘rta ta’limning har tomonlama shakllangan, xorijiy mamlakatlarning turli nufuzdagi ta’lim muassasalari bilan bemalol raqobatlashadigan tizimga o‘tilishini ta’minlash;

5. Ilg‘or texnologiyalarni keng o‘zlashtirish, iqtisodiyotdagi tarkibiy o‘zgarishlar, chet el investitsiyalari ko‘lamining kengayishi, tadbirkorlik, kichik va xususiy biznesni rivojlantirish bilan bog‘liq yangi oliy ta’limda biologiya fanlari bo‘yicha kadrlar, shu jumladan, boshqaruv tizimi kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimlari nufuzini ko’tarish;

6. Milliy mustaqillik tamoyillari, xalqning boy intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlarning ustuvorligi asosida ta’limning barcha darajalari va bo‘g‘inlarida ta’lim oluvchilarning ma’naviy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirish;

7. Uzluksiz ta’limning uzviy bog’liqligini ta’minlash, ta’limni boshqarish tizimini takomillashtirish, jamoat boshqaruvi shakllarini xorijiy tajribalar asosida rivojlantirish, zamonaviy ta’lim muassasalarini mintaqalashtirish;

8. Ta’lim olish jarayonida, bolalar, o’smirlar va yoshlarni ma’naviy- axloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda oila, ota-onalar, shuningdek, jamoat

tashkilotlari, mahallalar rolini kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish;

9. Ta’lim jarayonini xorijiy texnologiyalar asosida sifatli tashkil etilishi va kadrlar tayyorlash tizimini xolisona baholash monitoring tizimini yaratish va mamlakat hayotiga joriy etish;

10. Ta’lim tizimini moliyaviy, moddiy-texnika va boshqa tarzdagi resurslar bilan ta’minlash mexanizmlarini shakllantirish;

11. Uzluksiz ta’limni fan yo’nalishlari, ishlab chiqarish sohalari bilan integratsiyalashtirishning puxta mexanizmlarini ishlab chiqish va mazkur jarayonlarni ishlab chiqarishga joriy etish;

12. Ta’lim, fan va ilmiy texnika taraqqiyoti bilan bog‘liq xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish va rivojlantirish;

13. Ta’limning barcha darajalarida ta’lim oluvchilarning huquqiy, iqtisodiy, ekologik va sanitariya-gigiyena ta’limi hamda tarbiyasini takomillashtirish.

Ta’lim jarayonlarida biologiya fanlarini o’qitishda ta’lim oluvchi talaba ta’lim beruvchi, ustoz murabbiyning bevosita rahbarligida, ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida organik olamning rivojlanish qonuniyatlari, tabiatdagi narsa va hodisalarning mohiyati, rivojlanish qonuniyatlari, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi, ya’ni tabiat haqidagi bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallaydi.

O'qituvchi ta’lim jarayonida biologiya fanlarini o’qitishda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etadi, jarayonning borishini boshqaradi, nazorat qiladi, baholaydi hamda o'qitishda oldinga quyilgan ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshiradi. Mazkur jarayonda amalga oshirilayotgan vazifalar orqali o’quvchi - inson shaxsining har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratiladi. O'qituvchi uchun esa ta’lim jarayoni o'quvchilarning faoliyati bilan uzviy bog'langan va mazkur jarayonni tahlil qiladigan, umumlashtirib, tegishli hollarda o'zgartirishlar kiritadigan ish jarayoni, kasbiy pedagogik faoliyati uchun zamin yaratiladi. Darsda o'quvchilarning bilish faoliyati va o'qituvchining pedagogik faoliyati bir-biriga uyg'un ravishda tashkil etilgandagina o'qitishdan ko'zda tutilgan aniq maqsadlarga erishish imkoniyati vujudga keladi. Ta’lim oluvchi - talabalarning o’rganish, bilim olish faoliyatlarini zamonaviy uslublar yordamida tashkil etish va boshqarish, dars strukturasining asosini tashkil etadi.

Pedagogika va o’qitish metodikasi fanlarining rivojiga katta hissa qo’shgan, taniqli Polshalik didaktik olim V. Okonning “Umumiy didaktikaga kirish” nomli asarida o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishning bosqichlari ko'rsatilib, O’zbek pedagoglarining fikricha, mazkur bosqichlar tashkil etilish mohiyati, belgilangan topshiriqlarning bajarilish jarayonlari bo’yicha, o’quvchilarni puxta bilim olishlariga sharoit yaratadi, o’quv materiallarini chuqur o’zlashtirishga, o'zlashtirilgan bilimlarni tizimga solishga, tizimlashtirilgan ma’lumotlar bazasini xotirada uzoq vaqt mobaynida saqlanib qoladigan bilim, ko’nikma va malakaga aylantirishga imkoniyat yaratiladi. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyati quyidagi to’rtta bosqichlarda tashkil etiladi: 1-Tolipova J.O.,2002

I bosqich. Turli predmetlarga oid o'quv materialining mazmuni bilan o’zlashtirilayotgan yangi bilimlarni taqqoslash:

1. O'quv materiallarini o'rganish;

2. O'zlashtirilgan bilimlarni avval o'zlashtirilgan bilimlar bilan taqqoslash;

3. Bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;

4. O'zlashtirilgan bilimlarni yangi holatlarda qo'llash.

II bosqich. Ta’lim oluvchilarning bilish faoliyatini mustaqil ish metodlari asosda tashkil etish hamda mustahkamlash:

5. Nazariy bilimlarga oid muammoli vaziyatlarni keltirib chiqarish hamda uning yechimini izlab topish;

6. Bajariladigan o'quv topshiriqlarining mazmun, mohiyati va maqsadini aniqlash;

7. Mustaqil izlanish orqali savollarga javoblar topish;

8. Nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar asosida javoblarning to'g'riligini tekshirib ko'rish;

9. O’zlashtirilgan yangi nazariy va amaliy bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;

10. Mustahkamlangan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo'llash.

III bosqich. O'quvchilarning bilish faoliyati ko'nikmalarini shakllantirish:

1. O'quv faoliyatini amalga oshirish maqsadi, ahamiyati va borishini aniqlash;

2. O'quv jarayonining modelini tuzish, faoliyatni bajarish namunasini ko'rsatish;

3. O'quvchilar tomonidan ishni bajarish, faoliyatni takrorlash va jarayonlarni xatosiz bajarilishini o'rganish va nazorat qilish.

IV bosqich. O'quvchilarning bilish faoliyati va axloqiy sifatlarni to’g’ri shakllantirish:

1. O'qituvchining ko'rsatmasi va tavsiyasiga ko’ra, tavsiya etilgan adabiyotlarni topish, organish va qo'shimcha o'quv adabiyotlar bilan tanishish;

2. O'rganilgan axborotlarni tahlil qilish va baholash;

3. Adabiyot muallifining jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy sohasida yoki fan rivojiga qo'shgan hissasini aniqlash va baho berish;

4. O'quvchilarning o'z xulqi va axloqiy sifatlarini rivojlantirish yuzasidan umumiy xulosalarini izohlash.

Uzluksiz ta’lim tizimi ta’lim turlarida ta’lim–tarbiya jarayoniga tabaqashtirilgan yondashuv, iqtidorli o’quvchilarni qo’llab-quvvatlash, ularning ehtiyojiga yarasha bilim berish va kasbga yo’llash, umumiy o’rta ta’lim maktablarini ixtisoslashtirish, biologiyani o’qitish jarayonida ko’nikmalarni tarkib toptirish, ta’lim tizimida qo’llaniladigan dastur va darsliklarning tahlili, o’qitish qonuniyatlari va tamoyillari, pedagogika oliy o’quv yurtlari uchun Biologiyadan Davlat ta’lim standartlari, fanlar bo’yicha o’quv dasturlarini tuzishning nazariy asoslari, bakalavriat yo’nalishida biologik fanlarni o’qitishda ta'lim mazmuni, vositalari, metodlari va shakllarining uzviyligi masalalari oliy ta’lim muassasalarida biologiya fanlarini o’qitishda fanlararo bog’lanishlarni amalga oshirish uchun xizmat qiladi.

Ta’lim muassasalari, korxona va tashkilotlarda ta’lim – tarbiya – madaniyat - ma’rifat – ma’naviyat doirasidagi ishlarni muvofiqlashtirish, Mutaxassislik fanlarini o’qitish metodikasi fanining maqsadi, vazifalari, biologik tushunchalarni shakllantirish, namunaviy va ishchi o’quv rejalar, davlat ta’lim standartlari, fan dasturlari, o’quv-uslubiy majmualar, o’qitish metodlari, shakllarining tizimliligi, pedagogik yondashuvlar, ta’lim jarayonlarining uzviyligi va izchilligini ta’minlash muammolari va rivojlanish

istiqbollari, “Inson qadrini ulug’lash va faol mahalla yili” Davlat dasturi doirasida aholi qatlamlarini muhofaza qilish bo`yicha chiqarilgan huquqiy-me’yoriy hujjatlar tahlili, o’rganilayotgan masalalarning nihoyatda dolzarb ekanligini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. G’ofurov A.T., Tolipova J.O. Biologiya o’qitish metodikasi. Pedagogika oliy o’quv yurtlari uchun darslik.. T, «Moliya - iqtisod» 2008y.

КОММУНИКАТИВ КӨНЛИКПЕЛЕРДИ ҲӘМ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТАЖИРИЙБЕЛЕРДИ ЖЕТИЛИСТИРИЎДИҢ БАЗЫ БИР МАШҚАЛАЛАРЫ

Қудайназарова М. *- НМПИ 2 басқыш магистранты*

Жәҳән мәденияты бесиги болған Шығыстың атақлы ойшыллары имам ал-Бухарий, ал-Фарғаний, ал-Беруний, Ибн-Сина ал-Хорезмий, Улуғбек, Абдураҳман Жомий, Алишер Наўайы сыяқлы уллы алымлары өзиниң ағартыўшылық тәлийматларында инсанның, әсиресе, жас әўладтың, камил, саналы ҳәм руўхый-ағартыўшылық тәрептен жетилистириў тараўында устаз-оқытыўшылардың роли ҳәмде орны айырықша кереклигин тәкирар-тәкирар айтып кеткен еди.

Шығыс алымлары, тийкарынан, зыялыларымыз ал-Бухарий топланған пайғамбарларымыз ҳәдислеринде «Бесиктен қәбирге шекем илим изле» деген нәсиятлар берилип устаз-муғаллим қандай болыўы лазымлығы, устазлары, оқыўшы-шәкиртлери менен қандай қатнасықта болыўы шәртлиги ҳаққында жүдә көп үлгили пикирлерди, ағартыўшылық идеяларды көтерип шықты.

Мәселен, Фарабийдиң пикиринше устаз-муғаллимниң ўазыйпасы мәмлекет баслығы алдына қойған ўазыйпалар менен тең. Мәмлекет баслығы сыяқлы устаз-муғаллимде ҳәм жүдә сезгир, билимли, исбилермен, мектеп ҳәм шаңарақтың дәстүрлерин, тәлим ҳәм руўхыйлық тийкарларын терең түсинетуғын ҳәм кәмил исеним менен оларды ҳүрмет қылыўы ҳәм парыз ҳәм қарыз. Усының менен бирге алымның қатты исенимине тийкарланып устаз-муғаллим барлық жаңалықларға айрықша жағдайларда-ықласлы, жақсы нәтийжелер бериўи зәрүр ҳәр қандай қызықлы, ағартыўшылық-тәрбиялық тәрепинен жүдә әҳмийетли басламаларын дөретиўшилик пенен өзлестирген жағдайда, тәлим ҳәм билим практикасына жетискенлик пенен енгизиўди өзиниң кәсибиниң маманы ҳәм уқыплы, қәбилетли адамы болыўы керек. Басқаша айтқанда, устаз (оқытыўшы)ның өзи, әўели, жақсы қәбилетли оқыўшы болыўы, өтмиши ҳәм заманлас алымлар, философлар устаз-оқытыўшылардың ағартыўшы тәлийматларынан, китапларынан, классик идеялары, көз қарасларынан толық хабардар болып, олар үлгилерин, билим алыў басқышында айрықша шеберлик ҳәм дөретиўшилик пенен пайдаланыўы лазым. Устаз терең ҳәм өз бетинше пикирлей алатуғын, ҳәр қандай илимий-ағартыўшылық түсиниклер ҳәмде идеялардың мәниси-мазмуны ҳәр бир оқыўшы санасына толық сиңдире алатуғын, сөзи жетилискен анық ҳәм тынық түсиндирилген пикири ҳәммеге түсиникли болыўы лазым.

Әне сондай устаз билим бериў барысында қандайда бир машқалаға дус келмейди, қыйналмайды.

Абу Али Ибн Сино айтыўына қарағанда, устаз билим алыўшылардың минез-қулқын, тәбиятын, ақылый қәбилетлерин терең билиўи, оның ҳәр бир сөзи, ис-ҳәрекетлери, жүз-көз көринислериниң мазмунына терең сиңиўи шәрт. Өтилетуғын шынығыў темасын түсиндириў ушын устаз-муғаллимниң өзи жоқары билимли, терең ҳәм толық билимге, соныңдай, бар болған ҳәдийселер, фактлер ҳәмде олардың дәлили тийкарында билимин ҳәр бир оқыўшыға түсиник, баянлаў, гүрриң қылып бериў, болжаў ҳәм дәлиллер менен анық ҳәмде толық түсиндирип бере алыў шеберлигине ийе болыўы лазым. Өз пикир-түсиниклери ҳәм билим дәрежесине толық исенген ҳалда, оқытыўшы сабақты сондай формада алып барыўына умтылыўы керек, бунда оның сөзи өзиниң мазмунлығы ҳәмде логикалығы менен ҳәр бир оқыўшыға анық раўшан болсын.

Муҳаммед-ал-Хорезмий оқытыўшы менен оқыўшы ортасындағы қатнасықларда уллы ағартыўшылық-инсаныйлық үлгисин көреди. Устаз педагогикалық излениўлерде белсенди ҳәм дөретиўши болса ғана, -дейди уллы ойшыл, жоқары әдеп-икрамлылық үлгили руўхый ағартыўшылық қәсийетке ийе адамына айланады, оқыўшылар менен руўхый тереңлик ҳәм ҳүрметлилик тийкарында байланыс орнатыў қәбилетине ийе болады.

Өтмиш алымлардың ағартыўшылық тәлийматында илгери сүрилген классик теориялық көз қараслар ҳәм идеялар анализин узақ даўам еттириў мүмкин. Бирақ жағдай бир ғана улыўмаласыў менен шеклениўди талап етип турыпты.

Улыўмаластырыў мазмунының дүньялық әҳмийети сонда, тәлим ҳәм тәрбия инсан тәғдириниң жемиси. Бул жемис әййемги Туранда, орта әсир Мавераннаҳр ҳәм Хурасанда, Түркистан санасының раўажланыўы тарийхында уллы цивилизатсия-дәслеп орта әсир ҳәм де орта әсирлер миллий-улыўма инсаныйлық ояныў дәўирин жаратып, миллеттиң руўхый ояныўына алып келди. Өзбекстан әне сол тарийхый руўхый-сиясий ояныўлар мийрасхоры сыпатында ғәрезсиз болыўы менен-ақ, сол уллы билим жетискенликлерин жаңадан тиклеўдей бахытқа мыяссар болды, және де болады. Ғәрезсиз мәмлекетимизде басқышпа-басқыш қызғын даўам етип атырған нәтийжели түпкиликли демократиялық реформалар алды менен миллий тәлимниң демократияласыўы басқышларының нәтийжеси.

Жоқарыдағы нызамларда өзлестирилетуғын, үйренилетуғын барлық қәнигеликлердиң теориялық, философиялық-методологиялық тийкары, деп өзбек халқының руўхый-ағартыўшылық ҳәм мәдений бай мийрасы, сондай-ақ демократиялық-ағартыўшылық қәдириятлар ҳәм де қәлеген жумыс түрин еркин таңлаў, тәлимниң ҳәр түрли педагогикалық имканиятлары, үзликсиз тәлим, форма ҳәм ўазыйпалары, методикасы ҳәм де мазмуны анық белгилеп, илимий тәрептен толық тийкарланып берилген бир пүтин тәлим дизимин жаратқан жаңа миллий тәлим сиясаты қаралды. Сондай-ақ «Кадрлар таярлаў Миллий дәстүри ҳаққында» ғы нызам конститутциялық ҳуқықлардан болған инсанның тәлим алыў ҳуқықын юридик рәсмийлестиреди.

Миллий тәлим демократиясы өз конститутциялық-ҳуқықый тийкар негизинде, жаңаша илимий –теориялық мазмунға ийе ҳалда, миллий тиклениўдиң демократиялық билим бериўшилик әҳмийетин белгилемекте.

Кадрлар таярлаў миллий дәстүриниң ҳәзирги сыпат басқышында пүтинлей жаңаша дүнья қарасқа, билимге демократиялық ойлаўға ийе оқытыўшы-устазлар әўлады қәлиплести ҳәм қәлиплесип атыр. Сол жерде уллы алым ал-Берунийдиң билим бериў тәлиматындағы бир пикирди еслеў орынлы.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.

2. Ўзбекистон Республикаси кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Тошкент (Шарқ 1997-йил)

3. Янги педагогика технологиялари Методик тавсиянома. Тузувчилар И.А.Каримжонов Глинёнова. Тошкент 2002-йил.

КЛАССТАН ТЫС ЖУМЫСЛАРДА ЗАМАНАГӨЙ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛЛАНЫЎ УСЫЛЛАРЫ

Бердимбетова Г.Қ. *– Нөкис қалалық ХББ қараслы 27-санлы мектептиң тарийх пәни оқытыўшысы*

Усы ўақытқа шекем дәстүрий тәлимде оқыўшыларда тек ғана таяр билимлерди ийелеўди үйретип келинген еди. Бундай усыл оқыўшыларда өз бетинше пикирлеў, дөретиўшилик излениў, басламашылықты сөндирер еди. Бүгинги күнде тәлим процессинде интерактив усыллар (innovacion педагогикалық ҳәм хабар технологиялары)дан пайдаланып, тәлимниң нәтийжелилигин арттырыўға болған қызығыўшылық, итибар күннен-күнге күшейип бармақта. Заманагөй технологиялар қолланылған шынығыўлар оқыўшылар ийелеп атырған билимлерди өзлери излеп табыўға, өз бетинше үйренип, талқылаўға, ҳәттеки жуўмақларды да өзлери келтирип шығарыўға қаратылған. Оқытыўшы бул процессте шахс ҳәм жәмәәттиң раўажланыўы, қәлиплесиўи, билим алыўы ҳәм тәрбияланыўына шараят жаратады, соның менен бир қатарда, басқарыўшылық бағдарлаўшылақ ўазыйпасын атқарады. Бундай оқыў процессинде оқытыўшы тийкарғы фигураға айланады.

Улыўма билим бериў мектеплериндеги класстан тысқары жумыслардың түрлерине;

1. Класстан тысқары оқыўлар;
2. Жас тарийхшылар дөгереги;
3. Жас үлкетаныўшылар дөгереги;
4. Музей саяхат усыллары;
5. Ҳәр қыйлы конференциялар;
6. Ҳәр қыйлы экскурссиялар;
7. Мектеп аймағындағы кешелер ҳ.т.б. киреди [1, 12].

Бундай усыллар тийкарында шөлкемлестирилген сабақларда оқыўшылар өзлери ислеў, излениў арқалы бир қанша билим, көнликпе ҳәм уқыплылыққа ийе болады. Оқыўшыға өз бетинше ислеў, излениў имканиятын жаратып бериў ҳаққында орта әсир ояныў дәўири ойшыллары да өз пикирлерин билдирип өткен. Уллы француз ойшылы Мишель Монтень бул ҳаққында: «Мен устаздың бир өзи

сөйлеп ҳәм шешим қабыллаўын қәлемеймен; мен оның өз тәрбияланыўшысын да тыңлаўын қәлеймен» - деген еди [2, 71].

Бүгин билимлендириў мекемелериниң оқыў-тәрбиялық процессинде педагогикалық технологиялардан пайдаланыўға айрықша итибар қаратылған. Оқыў-тәрбия барысында педагогикалық технологиялардың дурыс жәрия етилиўи оқытыўшының бул процессте тийкарғы шөлкемлестириўиши ямаса мәсләҳәтши сыпатында хызмет жүргизиўине алып келеди. Бул болса оқытыўшыдан еркинликти, дөретиўшиликти ҳәм шыдамлылықты талап етеди. Ҳәр қандай педагогикалық технологияның оқыў-тәрбия барысында қолланылыўы жеке сыпатлардан келип шыққан ҳалда, оқыўшыны ким оқытып атырғанлығы ҳәм оқытыўшы кимди оқытып атырғанлығына байланыслы. Педагогикалық технология тийкарында өткизилген шынығыўлар жаслардың әҳмийетли турмыслық табыслар ҳәм машқалаларға өз пикирлерин билдириўлерине умтылыўларын қанаатландырып, оларды пикирлеўге, өз көз-қарасларын тийкарлаўға имканият жаратады.

Класстан тыс жумысларда тарийх пәнин оқытыўда “Резюме” технологиясынан пайдаланыў оқыўшыларда класстан тысқары жумыслар, олардың түрлери ҳәм әҳмийетин үйрениўге, тийисли жуўмақ шығарыўға жәрдем береди. Бул технологияны төмендегише әмелге асырыў мүмкин.

«Резюме» технологиясы

Технологияға тәрийплеме. Бул технология қурамалы, көп тармақлы, мүмкин болғанынша машқалалы темаларды үйрениўге қаратылған. Технологияның әҳмийетлилиги соннан ибарат, бунда бир ўақыттың өзинде теманың түрли тармақлары бойынша мағлыўматлар бериледи. Сол себептен олардың ҳәр қайсысы өз алдына талқыланады. Мәселен, унамлы ҳәм унамсыз, жетискенлиги ҳәм кемшиликлери, пайдасы ҳәм зыяны.

Технологияның мақсети. Оқыўшылардың еркин, өз бетинше ҳәм сын пикирлеўге, жәмәәт болып ислеўге, излениўге, пикирлерин жәмлеп, олардан теориялық ҳәм әмелий түсиник пайда қылыў, жәмәәтке өз пикирин өткизиў, оны мақуллаўға, қойылған машқаланы шешиўде ҳәм темаға улыўма түсиник бериўде өтилген темалардан ийелеген билимлерди қоллай алыўға үйретеди.

Технологияның қолланылыўы. Семинар**,** әмелий ҳәм лабороториялық сабақларда жеке тәртипте (яки киши топарларға) өткизиў ҳәм үйге тапсырма бериўде қолланыў мүмкин.

Сабақта қолланылатуғын қураллар. А-3 форматындағы қағаз бетлери (топар санына қарап) таярланған тарқатпа материаллар, маркер.

Сабақты өткизиў тәртиби

•Оқыўшылардың улыўма санына қарап 3-5 адамнан ибарат киши топарларға бөлиў.

•Технологияның мақсети ҳәм өткизиў тәртиби менен таныстырыў ҳәм ҳәр бир киши топарға қағаздың жоқарғы бөлиминде жазылған қағазларды, яки тийкарғы машқала, оннан ажыратылған оқыў машқалалары ҳәм оларды шешиў жоллары белгиленген, жуўмақ жазба баян етилетуғын қағазлар тарқатылады.

Топарларға тарқатылатуғын тапсырмалардың үлгиси төмендегише болыўы мүмкин..

Класстан тыс жумыслардың түрлери

Жас тарийхшылар дөгереги		Музей – саяхат усыллары		Экскурссия сабақлары	
абзаллығы	кемшилиги	абзаллығы	Кемшилиги	абзаллығы	кемшилиги
Жуўмақ:					

•

ҳ

әр бир топар ағзалары оларға түскен қағазлардағы машқалалардың жетискенлиги ҳәм кемшилигин анықлап, өз пикирлерин маркер жәрдеминде жазба баян етеди. Жазба баян етилген пикирлер тийкарында сол машқаланың шешимин таўып, ең қолайлы варианты таўып улыўма жуўмақ шығарады.

• Киши топар ағзаларынантаярланған материал жәмәәт тәрепинен топардан бир қатнасыўшы тәрепинен шығып айтып бериледи. Оқып еситтиреледи, бирақ жуўмақлаўшы бөлим менен таныстырмайды.

• Оқытыўшы басқа киши топарлардың шығып сөйлеўлерин жуўмақлап бериўин сорайды, өз пикирлерин билдиреди ҳәм жуўмақлайды.

Оқытыўшы топарлар тәрепинен билдирилген пикирлерге яки жуўмақларға қосымша пикир билдиреди, оларды баҳалайды соң сабақты жуўмақлайды.

Бул технологияның абзаллығы, оқыўшылар бир ўақыттың өзинде бир неше машқала ямаса тапсырмалардың абзаллығы яки кемшилиги, унамлы ямаса унамсыз тәреплерин үйрениўге жәрдем береди. Технологияны қолланыў арқалы оқыўшыларда еркин пикирлеў, басқаларға өз пикирлерин баян етиў, өз пикирлерин улыўмаластырып жуўмақлар шығарыўға, пикирлерин қорғаўға үйретеди.

Пайдаланған әдебиятлар

1. А.Тошпулатов, Я.Гаффаров. Тарих ўқитиш методикаси Т. 2002.
2. Пискунов А. И. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. - М.: Просвещение, 1981.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА «ДА - НЕТ» НА УРОКЕ МУЗЫКИ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ТЕМЫ «НАЗВАНИЕ НОТ В ЗВУКОРЯДЕ»

Ахетова Г. *- магистрантка 2-курса*
Нукус ГПИ имени Ажинияза, город Нукус.

Предлагаемый метод можно эффективно применить для учащихся первых классов общеобразовательной школы на уроке музыки при изучении темы «Название нот в звукоряде» [1.37].

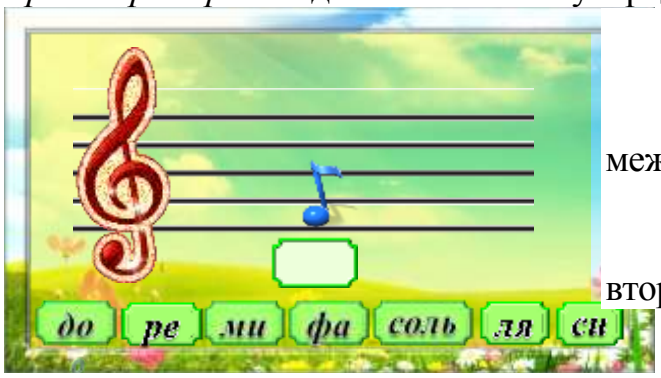
Цель метода: закрепить знания о последовательности нот в звукоряде в пределах одной октавы.

Суть игры: учитель загадывает ноту. Ученики должны узнать, какую ноту загадал учитель. Для этого они задают вопросы, на которые учитель отвечает только словами «да» или «нет» [2].

Примечание: нужно приготовить семь картин, где в каждой из них должна быть спрятана одна нота, которая расположена в нотном стане.

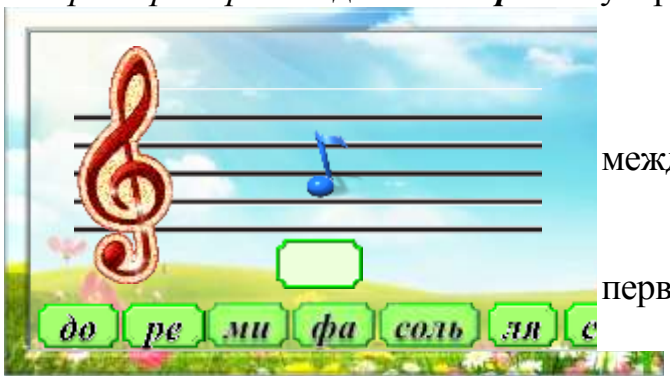
Перед применением метода учитель предлагает учащимся повторить ноты. Как они называются? Где записываются?

Первый пример: Загадана нота ***ля*** в звукоряде. Вопросы учащихся:

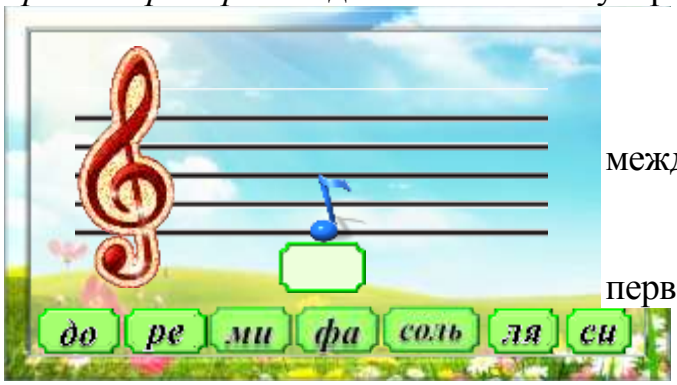
- Это нота ***фа***?
- Это нота выше ***фа***?
- Это нота расположена между ***фа*** и ***си***?
- Это нота расположена на второй линий нотного стана?

Второй пример: Загадана нота ***фа*** в звукоряде. Вопросы учащихся:

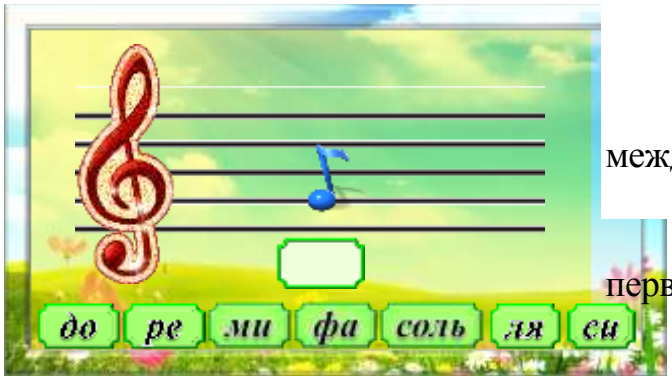
- Это нота ***ре***?
- Это нота выше ***ре***?
- Это нота расположена между ***ми*** и ***ля***?
- Это нота расположена на первой линий нотного стана?

Третий пример: Загадана нота ***ми*** в звукоряде. Вопросы учащихся:

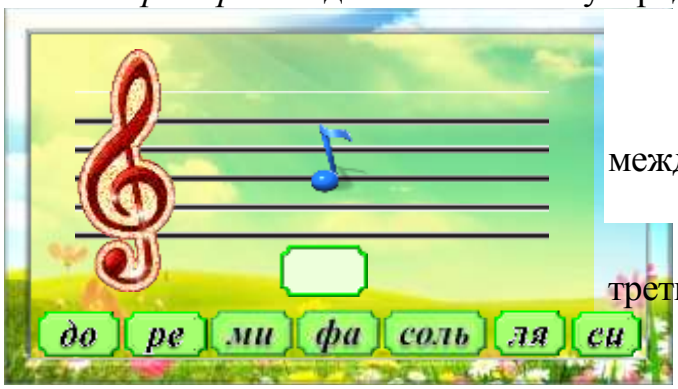
- Это нота ***соль***?
- Это нота ниже ***соль***?
- Это нота расположена между ***до*** и ***фа***?
- Это нота расположена под первой линий нотного стана?

Четвертый пример: Загадана нота ***соль*** в звукоряде. Вопросы учащихся:

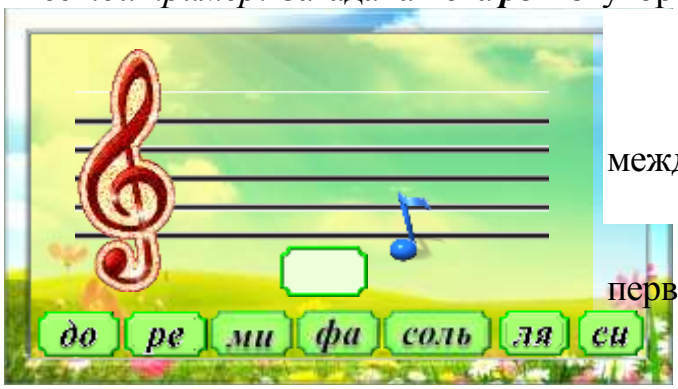
- Это нота ***ми***?
- Это нота выше ***ми***?
- Это нота расположена между ***ми*** и ***ля***?
- Это нота расположена на первой линий нотного стана?

Пятый пример: Загадана нота ***си*** в звукоряде. Вопросы учащихся:

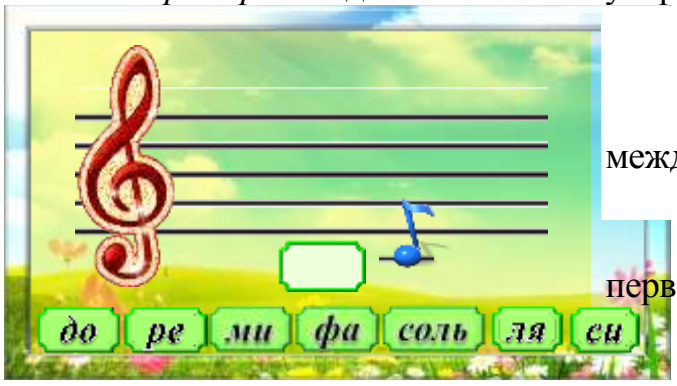
- Это нота ***до***?
- Это нота выше ***до***?
- Это нота расположена между ***до*** и ***соль***?
- Это нота расположена на третьей линий нотного стана?

Шестой пример: Загадана нота ***ре*** в звукоряде. Вопросы учащихся:

- Это нота ***ля***?
- Это нота ниже ***ля***?
- Это нота расположена между ***до*** и ***соль***?
- Это нота расположена на первой линий нотного стана?

Седьмой пример: Загадана нота ***до*** в звукоряде. Вопросы учащихся:

- Это нота ***си***?
- Это нота ниже ***соль***?
- Это нота расположена между ***до*** и ***фа***?
- Это нота расположена под первой линий нотного стана?

Этот метод ставит учащихся в активную позицию, позволяет не только проверить знания учащихся по теме, но и учит систематизировать уже имеющуюся информацию, слушать и слышать учеников.

Список используемой литературы

1. Х.Нурматов, Н.Нарходжаев. Музыка. Учебник для 1 класса. Издательство Гафура Гуляма. Ташкент – 2019. 37с.

2. www.pedsovet.ru.

OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA RAQOBATBARDOSH KARDLAR TAYYORLASH VA EKOLOGIK TA'LIMNING DOLZARB MUAMMOLARI

Mamirova Z.N. *- Navoiy davlat pedagogika instituti*

Respublikamisda oliy ta'lim muassasalarida yoshlarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirish, ta'lim yo'nalishlari bo'yicha yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ularning har bir faoliyat turiga mustaqil ilmiy-ijodiy yondashishi, olingan yangiliklarni amalda tadbiq eta bilish kompetensiyalarini rivojlantirish, fan, ta'lim va ishlab chiqarish integrasiyasini ta'minlash, kompetentli kadr sifatida ilmiy-metodik faoliyatga tayyorlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ta'lim davrida talabalarni ilmiy ishlarga jalb etish, mustaqil tadqiqotchilik faoliyati, tajriba natijalarini amaliyotga tadbiq etishga yo'naltirish mustaqil, salohiyatli, ijodiy tadqiqotchilik kompetensiyasiga ega ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash uchun mustahkam poydevor hisoblanadi.

Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash siyosatini rivojlantirish hamda ta'limning moddiy texnik bazasini mustahkamlashdagi chora- tadbirlar tizimini shakllantirishda tabiiy fanlarning o'rni g'oyat kattadir. Tabiiy fanlar tabiat va tirik organizmlar to'g'risidagi fan bo'lib, o'simliklar va hayvonot olamining xilma-xilligi, ularning tuzilishi, hayot kechirishi, tarqalishi va yashash muhiti bilan bo'g'liq munosabatlarini, shuningdek ularning xususiy hamda tarixiy taraqqiyoti qonuniyatlarini o'rganadi. Bu fanlar inson hayoti va uning ishlab chiqarish faoliyati bilan chambarchas bog'langandir.

Tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida Respublikamizda oily ta'limi sohasida o'rtaga qo'yayotgan vazifalarni bajarish ko'p jihatdan o'qituvchiga bog'liq. Hozirgi sharoitda ta'lim tarbiyadan ko'zda tutilayotgan maqsadlarga etishish, o'quvchilarning xilma-xil faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, e'tiqodli, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish, xalqimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqloli ko'p jihatdan o'qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligi, fidoyligiga, yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liq bo'lib, shu asosda uzluksiz pedagogik ta'lim g'oyasi amalga oshirilmoqda.

O'qituvchi dars jarayonida o'zi bayon qilayotgan nazariy material bilan birga, o'quvchilarning aqliy faoliyati, diqqat e'tibori, qiziqishi, kuch-g'ayrati va bir-biriga munosabatini kuzatib, tahlil qilib borishi lozim. O'qish va o'qitish jarayonining ana shu ikki tomonini uyg'unlashtirish va tahlil qila bilish–pedagogik mahoratning eng nozik sohalaridan biridir.

Dars samarali bo'lishi uchun o'qituvchi o'quvchini o'ziga moyil qila bilishi, yangi materialni o'quvchiga etkazishda, uning zahira bilimlariga tayanib, undan samarali foydalana olishiga erishishi, yangi ma'lumotlarni tushuntirishi uchun o'quvchilarning

bilimlilik darajasini yaxshi bilishi lozim. Darsda aqliy mehnatning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining yangi material bilan ilgari o'zlashtirilgan material nisbatini qanday belgilay olishiga bog'liqdir. O'quvchi o'quv materialni qanday egallanganligini bilish, o'quvchi hamda o'qituvchi uchun muhim jarayon bo'lib, bunga bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash yordamida erishiladi [1].

O'qituvchining pedagogik mahoratini shakllantirishda interfaol usullarga tayanishi yaxshi natijalarga olib kelib, dars jarayonida asosiy tashabbus o'qituvchi qo'lida bo'lshi, darsni sifatli o'tishi va ko'proq bilim bera olishi lozim. Auditoriyadagi o'quvchilarning hohish istaklari xilma-xil bo'lganligi tufayli, dars jarayonida o'qituvchining beradigan ma'lumotlarini, turlicha qabul qilishlari, barcha o'qituvchilarning o'quv jarayonidagi mas'uliyati va javobgarlik hissini yanada ko'chaytiradi. Shuning uchun tarbiya samaradorligini oshirish maqsadida, bu jarayonda o'quvchi asosiy harakatlantiruvchi kuch, ta'lim jarayonining sub'ekti bo'lishi, ya'ni o'qishi, o'rganishi, umumlashtirishi, xulosa chiqarishi hamda tahlil qilishi lozim. O'qituvchi esa o'quvchining o'qishga o'rgatishda, bilim berishda o'quvchilarining bilimlarini mustaqil egallashlariga ko'maklashishi zarur. U o'quvchini ehtiyoj tug'dirishdan, muhit yaratishga va undan mas'uliyatni sezishga o'rgatishi kerak. Har bir darsni tarbiyaviy rivojlantirish uchun uchta maqsad qo'yiladi. Darsning tashkiliy shakli qatnashchilarining o'zaro aloqalariga bog'liq bo'lib, ta'lim usullariga va o'quv imkoniyatlariga bog'liq. Bunga erishish uchun o'qituvchi rahbarligida o'quvchi bilan birgalikda faoliyat yuritishlari kerak. Bu o'quv jarayonining talab darajasida bo'lishi o'qituvchi mahoratiga bog'liq. O'quv jarayoni boshqarish faoliyati, bilim berishdan iborat. O'quv jarayoniga yangicha qarashning tub mohiyati shundan iboratki, bunda idrok, ichki tuyg'u, diqqatni tortish, istak, mas'uliyatdan foydalanishi katta ahamiyatga molikdir. O'quvchi bilim olishga intilishi, o'qishi, o'rganishi ularning ichki ehtiyojlariga aylanishi, real hayotga kirib borishi, dunyoni anglashi kabi xislatlarga ega bo'lishi lozimdir.

Ta'lim muassasalarida tabiiy fanlarning o`qitilishi o`quvchilarni tashqi muhitni anglab, unda ketadigan tabiiy jarayonlarning mohiyatini va ular orasidagi bog`liqliklarni, butun tiriklikning tuzilishi va funksiyalarini, tabiat bilan tirik organizmlar orasidagi moddalar almashinuvini, tirik va o'lik tabiatni bir-biridan farqlashga imkon beradi. Tabiiy fanlarni o'qitish, tabiatdagi o'simlik hamda hayvon organizmlarining biologik, jismoniy holatlarini to'liq anglashga, inson organizmining tuzilishi, unda ketadigan fiziologik jarayonlar, organlarning hayotiy vazifalari hayot jarayonini o'rganishga imkoniyat yaratadi.

Ta'lim beruvchilardan o'quvchilarda tashabbuskorlik, mustaqillik, bilimlarni puxta va chuqur o'zlashtirish, malaka va ko'nikmalar, kuzatuvchanlik, tafakkur va nutq,xotira va ijodiy tasavvurni tarbiyalashga imkon beruvchi didaktik tamoyillarni shakllantirish zarurdir. Bu tizimda o'quvchi va o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayoniga birgalikda mas'ul bo'lib, har bir o'quvchini bilim va qobiliyatlari, individual ehtiyojlari aniqlanadi. Mahoratli o'qituvchi darsni ma'ruza, individual, audio-video orqali o'qish, ko'rgazma, namoyish, munozaralar orqali o'quv jarayonini amaliyotga bog'lashi, bir-birini yakka tartibda o'qitish uslublarida o'tishi mumkin. O'qituvchining mahorat bilan dars o'tishi asosida, darsni tushuntirish g'oyalari, o'qituvchining bolalar bilan o'zaro harakati tushinilib, sinfda psixologik birlik yaratish, har bir metodik yondashuv uchun o'ziga xos

muloqot yo’lini tanlab borishi lozim.Ta’lim jarayoniga yangicha yondoshish, ijodkorlik, bunyodkorlik tatbiq etilsa, u samarali bo’lib, unda:

1. Bolaning qalbi, moyilligi, istak-hohishi to’liq darajada qondiriladi;
2. O’quvchining mehnatga mas’uliyati, javobgarligi va burchi oshadi;
3. Bilimlarni mustaqil egallash malakalari shakllanadi;
4. O’qituvchida umr bo’yi o’z bilimini boyitishga ishonch paydo bo’ladi;
5. Erkin fikrlash malakasi shakllanadi;
6. Shaxs jamiyatda o’zining o’rnini tezroq topib olishga muhit yaratadi [2].

Raqobatbardosh kardlarni tayyorlashda, o’quvchilarning jamoada har tomonlama o’zlarini erkin tutishlari, to’g’ri so’zlik, ko’nikmalari, fikrini to’la, to’g’ri bayon etishga o’rganishda o’qituvchining o’rni muhimdir. Chunki yosh bolaga boshidan yuragiga ishonch, adolat urug’larini ekuvchi o’qituvchi faoliyatining maqsadi ham shundan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Tolipova J. “Biologiyani o`qitishda innovatsion texnologiyalar”, 2011 yil., 102 bet.

2. Tolipova J., A.T.G`ofurov “Biologiyani o`qitishda innovatsion texnologiyalar”, 2012 yil., 88 bet.

ИНГЛИЗ ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ИНТЕРФАОЛ ДОСКАДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ

Қунназарова Қ. *- Мустақил тадқиқотчи ҚДУ*

Бундай доскадан фойдаланиш синалган оддий доска билан ишлаш усул ва методларини интерфаол ва мултимедиа имкониятлари билан бирлаштириш имконини беради.

Интерфаол доска сўзлар ва уларнинг маъноларини солиштириш, тўғри жавоб танлаш, бўш ўринлар, жадвалларни тўлдириш, кроссвордлар ечиш ва тўғри жавоб топиш, расмдаги нарсаларни тўғри тартибда жойлаштириш, расмларга мос келадиган сўзларни топиш, материални фаол равишда шарҳлаш: таъкидлаш, аниқлаштириш, қўшимча маълумот қўшиш ва ҳоказолар учун имконият туғдиради. Интерфаол доскада проекция технологияларини сенсорли қурилма билан бирлаштиради, шунинг учун бу доска нафақат компютерда нима содир бўлаётганини кўрсатибгина қолмай, балки тақдимот жараёнини бошқариш, тузатиш ва ўзгартиришлар киритиш, эслатмаларни бошқа рангда белгилаш ва шарҳлар қилиш, дарс материалларини кейинчалик фойдаланиш учун сақлаш ва таҳрирлаш имконини беради. Шундай қилиб, ўқувчилар фақат тақдим этилган материални кузатувчи томошабин бўлиб қолмасдан, балки доска билан ишлаш, турли хил ўқув машқларини бажариш имкониятига эга бўлади.

Интерфаол досканинг функциялари:

1. Фонетик машқларни самарали бажаришга ёрдам беради. Ҳар хил машқлар товушлар, ҳарф бирикмалари ва ўқиш қоидаларини эслаб қолишга ёрдам беради.

2. Ўқитувчининг грамматик материални кургазмали равишда киритиши учун ўз грамматик жадвалларини яратишига ажойиб имконият яратади.

3. Интерфаол доска лексик материал билан таништириш ва киритилган сўзлар эсда қолишини текширишда жуда аҳамиятли рол ўйнайди.

4. Тақдимот дизайнини ранг-баранг қила оладиган бой интерфаол тасвирлар тўпламига эга.

5. Интерфаол тестлар.

ИД дан фойдаланиш дарс вақтини тежашга, ўқувчилар ишини фаоллаштиришга, ўқув жараёнини қизиқарли ўтказишга ёрдам беради. Интерфаол доска ҳар қандай дарсни бойитиб, ўқувчиларнинг диққатини ўқишга жамлаши мумкин. Аммо, интерфаол доскадан фойдаланганда иккита муҳим камчиликка эътибор бериш керак:

1. Дарсга тайёргарлик кўриш учун жуда кўп вақт сарфланади.

2. Санитария меъёрларига риоя қилиш зарурати туфайли дарсда интерфаол доска билан ишлашни (10-15 дақиқа) вақтинча чеклаш зарур.

Бугунги кунда кундалик мулоқотда ва касбий соҳада чет тилини ўрганиш ва амалий билимга бўлган талаблар тобора ортиб бормоқда. Ахборот технологияларидан фойдаланиш компютернинг ўқув қуроли сифатидаги улкан имкониятларини очиб беради. Чет тили дарсларида ва дарсдан ташқарида АКТ дан фойдаланиш тажрибасини таҳлил қилган ҳолда, қуйидаги хулосага келиш мумкин:

• мультимедиа технологиялари ўқув жараёнини тезлаштиради:

• ўқувчиларнинг фанга қизиқишини кескин оширишга ҳисса қўшади;

• материални ўзлаштириш сифатини яхшилайди;

• таълим жараёнини индивидуаллаштириш имконини беради;

• субъектив баҳонинг олдини олишга имконият туғдиради;

• баҳолашнинг субективлигидан қочиш имконини яратиш.

Компютер технологияларидан фойдаланиш ўқитувчи учун қуйидаги имкониятларни туғдиради:

- дарсни янги мазмун билан тўлдириш;

- ўқувчиларда атрофдаги дунёга ижодий ёндашиш, қизиқувчанлик ривожлантириш;

- ахборот маданияти элементларини шакллантириш;

- компютер дастурлари билан мақсадга мувофиқ ишлаш кўникмаларини шакллантириш;

- компютер технологияларини ўзлаштиришда мустақилликни сақлаш;

- давр билан баравар одим ташлаш.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, ахборот технологияларини таълим жараёнига жорий этиш анъанавий ўқитиш усулларини мутлақо истисно этмайди, балки улар билан таълимнинг барча: таништириш, ўқитиш, қўллаш, назорат қилиш каби босқичларида ҳамоҳанг тарзда уйғунлашади.

Аммо ахборот технологияларидан фойдаланиш нафақат ўрганиш самарадорлигини бир неча бор ошириш, балки ўқувчиларни инглиз тилини мустақил равишда ўрганишга рағбатлантириш имконини беради.

КОРРУПЦИОННЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Бекназаров И.Д. *- Ташкентский государственный транспортного университета направление юридического образования студент 1-курса*

Сегодня это ужасная иллюзия, что обществом можно управлять по-разному-это коррупция Сегодня это ужасная иллюзия, что обществом можно управлять по-разному - это коррупция. Эта болезнь подрывает основы демократии и верховенства закона, нарушает права человека, препятствует деятельности рынков, ухудшает качество жизни и создает условия для укоренения и процветания организованной преступности, терроризма и других явлений, угрожающих безопасности людей.

На официальном сайте Министерства юстиции Республики Узбекистан написано, что «Коррупция - это социальное явление, которое выражается сотрудниками государственных органов в использовании их услуг в материальных или имущественных целях, с целью незаконной личной выгоды». По сути, коррупция - это действие должностного лица, противоречащее закону и морали, с целью извлечения выгоды из своих управленческих полномочий и прав в целях личной выгоды. Этот термин чаще всего используется по отношению к сотрудникам политического аппарата.

Коррупция (лат. Под термином коррумпировать (от лат.Corrumpere — нарушать) обычно подразумевается использование должностными лицами предоставленных им должностных полномочий и прав вопреки законодательству и этике в собственных корыстных интересах.

Закон Республики Узбекистан «О противодействии коррупции» гласит, что коррупция - это незаконное использование личных интересов лица в его карьере или служебном положении или в целях получения материальных или нематериальных выгод в интересах других лиц, а также незаконное представление таких выгод.[10] В статье 28 этого закона «Защита лиц, сообщающих информацию о коррупционных правонарушениях, и их близких родственников»: «Информация о лицах, сообщающих о коррупционных правонарушениях, является секретной службой и раскрывается только в случаях, предусмотренных законом, и на основании письменного разрешения самого лица, а также руководителя органа, осуществляющего деятельность по борьбе с коррупцией.[11]

При наличии достаточных оснований, подтверждающих реальную угрозу жизни и здоровью лиц, сообщающих о коррупционных правонарушениях, и их близких родственников, применение к ним насилия, уничтожение или повреждение их имущества, органы, осуществляющие противодействие коррупции, обязаны принять необходимые меры по их защите в соответствии с Законом Республики Узбекистан «О защите потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного процесса».

---

[10] Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида Қонун. томонидан 2016 йил 24 ноябрда қабул қилинган Сенат томонидан 2016 йил 13 декабрда маъқулланган.

[11] Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида Қонун. 28-модда

История явления «Коррупция» насчитывает несколько тысячелетий. Исторические источники свидетельствуют о том, что коррупция существовала еще во времена Шумерского царства до нашей эры. Человечество создано таким образом, что это понятие живет рядом с ним, регулярно борется с ним. В зависимости от каждого периода методы борьбы с коррупцией различны. История человечества говорит о том, что невозможно полностью избавиться от этого порока. Есть только возможность его снизить, и даже смертная казнь, введенная в некоторых государствах, например, в Китайской Народной Республике, в отношении лиц, совершивших коррупционные преступления, то есть за получение взяток в особо крупных размерах, до сих пор не избавила людей от таких случаев. Потому что до тех пор, пока существует человечество, тенденция к коррупции, таким образом, будет продолжать преследовать свои личные интересы более быстрым и удобным способом.

В настоящее время в мире используется пять основных методов измерения уровня коррупции. С точки зрения того факта, что большинство лиц, причастных к коррупции, хотят, чтобы их личность и деятельность оставались в секрете, получить точную и подробную информацию о коррупции очень сложно и сложно. Среди мировых млекопитающих наиболее распространенным среди методов измерения является оценка восприятия коррупции, и в качестве примера можно привести индекс восприятия коррупции международной организации «Transparency International», индекс управления коррупцией Всемирного банка.[12]

По индексу восприятия коррупции международной организации Transparency International Республика Узбекистан в 2010 году заняла 172 - е место с 16 баллами, а в 2019 году-153-е место среди 180 стран. Это свидетельствует о том, что государство Узбекистана достигло положительной динамики. По данным Международного антикоррупционного барометра Transparency International за 2016 год, только 18% респондентов в Узбекистане сообщили о взяточничестве, и только 23% из них отметили коррупцию как одну из трех серьезных проблем в стране. Согласно социологическому опросу, проведенному среди населения по сферам, в которых больше всего коррупции, сотрудники дорожно-патрульной службы были признаны представителями наиболее коррумпированных сфер из-за того, что 17% респондентов признались, что давали им взятки, а работники образования и здравоохранения-из-за того, что 16% респондентов признались, что давали им взятки. «Что мешает сообщать о коррупции? 39% респондентов ответили, что не могут ответить на этот вопрос, а 17% заявили, что это «из-за страха перед негативными последствиями».

Результаты исследования общественного мнения центра «Общественное мнение» показывают, что в Республике Узбекистан, по мнению 43,7 % населения, в 2018 году наиболее восприимчивыми к коррупции и взяточничеству стали сфера здравоохранения и медицины, далее-образование с 39,4 % голосов населения и налоговая сфера с 12,2 % голосов населения. По результатам опроса «Противодействие коррупции в зеркале общественного мнения», проведенного

[12] «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 /Volume: 1, ISSUE: 5 Тохиржон Турғунович Мирзаев Нилуфар Абдуваҳобовна Муминова

тем же центром, в 2018 году система здравоохранения, процесс приема на работу, система высшего и народного образования, а также суды, органы прокуратуры, налоговые органы и санитарно-эпидемиологический надзор вошли в число наиболее коррупциогенных сфер в Узбекистане.

Как мы все знаем, в соответствии с указом президента Республики Узбекистан от 29 июня 2020 года было создано Агентство Республики Узбекистан по борьбе с коррупцией. Об этом свидетельствует тот факт, что глава государства является одним из самых острых мумий проблемы коррупции даже среди стран мира, глубоко почувствовав, что предупреждение и борьба с коррупцией являются важными шагами для развития государства и общества. В результате директор Агентства по противодействию коррупции Республики Узбекистан А Согласно информации, предоставленной Бурхановым, с начала процесса создания агентства в данное агентство поступили заявления от 13.000 граждан, изъявивших желание устроиться на работу. Из них только 146 человек прошли тестирование. Были проведены тестовые испытания, включающие 50 вопросов по 4 направлениям: антикоррупционная грамотность (25 вопросов), политика в мире и Узбекистане (10 вопросов), логическое мышление (10 вопросов), история и философия (5 вопросов). Первоначально комиссия приняла решение перевести на следующий уровень кандидатов, набравших более 65 баллов, но результаты тестирования показали, что только 7 человек набрали более 65 баллов. По этому комиссия приняла решение снизить проходной балл до 56 баллов. В результате 23 человека, набравшие более 55 баллов, перешли на следующий уровень. В итоге вместо 30 рабочих мест были протестированы 23. Они прошли еще два этапа, а именно психофизиологическое тестирование и собеседование. В кадровый резерв зачислено 123 человека, не прошедших тестирование.[13]

В заключение стоит сказать, что ряд реформ, проведенных в области борьбы с коррупцией в Республике Узбекистан, свидетельствуют о борьбе государственного общества, органов государственного управления и экономики за то, чтобы освободиться от этого зла. На наш взгляд, в борьбе с коррупцией будет целесообразно повышать правосознание и правовую культуру населения, привлекать общественность, доводить до сведения общественности негативные последствия коррупции через средства массовой информации. Мы надеемся, что Республика Узбекистан добьется положительных результатов в борьбе с коррупцией, используя методы и методы борьбы с коррупцией, опробованные развитыми странами мира.

Использованная литература:

1. Ўзбекистон Республикасининг Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида Қонуни 2017 йил 3 январь, ЎРҚ-419-сон

2. DAVLAT VA HUQUQ TARIXI . H. Odilqoriyev, N. Azizov, X. Madirimov Toshkent 2012

3. SHAXSIY RIVOJLANISH. Darslik *«Yurisprudentsiya» – 5240100*

[13] **Коррупция даражаси — мамлакат тараққиёти ва демократиясининг кўрсаткичи ҳисобланади» — Акмал Бурханов. “Газета.uz”5 сентябрь 2020**

4. «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 / Volume: 1, ISSUE: 5 Т.Т. Мирзаев, Н.А.Муминова

5. Акмал Бурханов “Газета.uz” «Коррупция даражаси — мамлакат тараққиёти ва демократиясининг кўрсаткичи ҳисобланади» 5 сентябрь 2020.

BIOLOGIK TA’LIMNING ZAMONAVIY MODELI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLDAGI RIVOJLANISHI

Shomurotova X.B. *- Navoiy Davlat Pedogogika Instituti Navoiy shahar*

Darsdan tashqari ishlar o`qituvchining individual yoki guruhli topshiriqlari asosida darsdan keyin kursni o`rganish bilan bog`liq bo`lgan majburiy tarzda amaliy ishlarni bajarishni tashkil etish shaklidir[1, b.18-20].

Darsdan tashqari ishlar biologiya xonasida, tirik tabiat burchagida, o`quv tajriba yerlarida bajariladi. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarga darsdan tashqari ishlarining tashkillashtirilishi shundan iboratki, o`simliklar va hayvonlar ustida olib boriladigan ko`pgina uzoq muddatli kuzatishlar o`quv jadvaliga sig`maydi. Ayrim hollarda turli asboblar va mikroskop yetishmasligi, sinfda turli topshiriqlarni bajarilishiga to`sqinlik qiladi. Biologiya darslarini o`rganish davomida har bir talaba mikroskop bilan ishlash ko`nikma va malakasiga ega bo`lishi kerak. Shuning uchun o`qituvchi navbat bilan 3-5 talabani dars oldidan yoki darsdan so`ng mikroskop bilan ishlashini tashkil etishi kerak. Talabalar 4-5 tadan guruhlarga bo`linib mayda hayvonlar ustida o`qituvchi topshirig`i bo`yicha keyinchalik darslarda foydalaniladigan uzoq muddatli biologik kuzatish va tajribalar olib boradilar. Har bir talaba yil davomida bir yoki ikkita darsdan tashqari ish bajaradi, ularning bajarilishiga o`qituvchi baho qo`yadi. Darsdan tashqari ishlar mazmuniga ko`ra uyga beriladigan tajribalarga yaqin hisoblanadi. Darsdan tashqari ishlarning uy ishlaridan, farqi, ya`ni sinfda o`rganishdan bir necha kun, hafta va hatto bir necha oy ilgari beriladi[2, b.12-13].

Masalan botanika (o’simliklar fiziologiyasi)dan

Suvda o’sadigan o`simliklari bilan tajribalar -2oy

Bargning tarkibidagi kraxmal izlarini hosil bo`lishi -2 oy

Poyada suvning harakatlanishi –2-3 kun

Hayvonlar ustida olib boriladigan tajribalar uzoq muddatli bo`ladi. Odam va uning salomatligi darslaridan morfologik, gistologik va meditsina xarakteridagi ishlar ma’lum mavzular o`rganilgandan so`ng bilimni mustahkamlash uchun o`tkaziladi. Ko`pgina fiziologik tajribalar, shartli refleks hosil qilish, avitaminoz va boshqalar oldindan bajariladi. Ularning natijalarini darsda ko`rsatish imkoni bo`ladi. Darsdan tashqari vaqtda talabalar o`tkazayotgan barcha tajribalarning borishi haqida xabardor bo`lgan o`qituvchi darsda tajribaning bo rishi, turli bosqichlardagi o`zgarishlarni namoyish qilishi, o`tkazilayotgan tajribalar haqida talabalar axborotini yangi mavzular bayoniga kiritish imkoniga ega bo`ladi[1, b.18-20].

Sinfdan tashqari mashg`ulotlar talabalarning o`qituvchi rahbarligida biologiya o`quv dasturidan o`rin olgan mavzularni kengaytirish va to`ldirish maqsadiga yo`g`rilgan darsdan tashqari o`tkaziladigan ixtiyoriy o`qitish shaklidir. [2, b.14-16].

Sinfdan tashqari mashg`ulotlarning uch xil turi mavjud:

1.Ayrim talabalar bilan yakka tartibda olib boriladigan mashg`ulotlar

2.Talabalar guruhi bilan olib boriladigan mashg`ulotlar.

3.Talabalar bilan ommaviy ravishda olib boriladigan mashg`ulotlar.

Yuqorida qayd etilgan sinfdan tashqari mashg`ulotlarning turlari bir-biri bilan uzviy bog`langan, bir-birini to`ldiradi va taqozo etadi.

Biologiya o'qituvchisi tadqiqot xarakteridagi loyihalardan darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ayrim talabalar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarida foydalanishi mumkin. [4, b.10-11].

Quyida biz "O`zbekiston hududida uchraydigan dorivor o`simliklardan damalamalar tayyorlash usulari" mavzusi loyihasini keltirb o`tamiz.

Loyiha mavzusi: "O`zbekiston hududida uchraydigan dorivor o`simliklardan damalamalar tayyorlash usulari".

Loyiha maqsadi: O`zbekiston hududida uchraydigan dorivor o`simliklardan damalamalar tayyorlash usullari haqida talabalarga tushuncha berish, ko`nikma va malakalar hosil qilish.

Dorivor o‘simliklarning odamlar hayotida tutgan o‘rni benihoya katta. Ta’kidlash joizki, so‘nggi yillarda, ayniqsa, xalq tabobatida ishlatiladigan dorivor o‘simliklarga bo‘lgan talab yanada orta boshladi. Abu Ali ibn Sino(980–1037) "Tib qonunlari" va "Kitobush-shifo" nomli asarlarida O‘rta Osiyoda o‘sadigan ko‘pgina dorivor o‘simliklarni aniq tasvirlab, ularning shifobaxshlik xususiyatlarini to‘liq ko‘rsatgan. [5, b.6-7].

Loyihada foydalaniladigan metodlar: kuzatish, matematik statistika, eksperiment, tajribalar o'tkazish, umumlashtirish va rasmiylashtirish.

Topshiriqning mazmuni:

1. O`zbekiston hududida o`sadigan dorivor o’simliklarni ro`yxatini tuzish;
2. Ularning ekologik tarqalishi va dorivorlik xususiyatlarini aniqlash;
3. Qaysi dorivor o`simlik, qanday kasalliklarni davolashda qo`llanilishini o`rganish;
4. Dorivor o`simliklardan uy sharoitida yig`malar yig`ib ulardan turli damlamalr tayyorlang.

Eslatma:

Dorivor damlamalar, uy sharoitida tayyorlash va ishlatish qulay, hamda dorivor o`simliklarni ishlatishning eng oddiy shakli bo`lgan dori turlaridir.

Dorivor yig’malar va choylar ma’lum bir kasalliklarni davolashga mo’ljallangan, bir nechta dorivor o`simliklarni yirik maydalangan maxsulotlarining aralashmasidir.

Jumladan, "O`zbekiston hududida uchraydigan dorivor o`simliklardan damlamalar tayyorlash" mavzusidagi loyiha talabalarni tabobatga va kasbga bo`lgan qiziqishini orttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.Arzuqulov A.U.Interfaol usullar. -Samarqand, 2003.

2.Ilg’or pedogogik texnologiya nima va uni qanday qilib o’quv jarayonida qo’llash mumkin. -Ma’rifat nuri gazetasi, 20 sentyabr 2007 yil.

3.Yo’ldoshev J.G’., Usmonov S.A. Pedogogik texnologiya asoslari.-Toshkent, 2005.

4. Yangi pedogogik texnologiyalar haqida. -//Tuzuvchilar E.Turoqulov va bosh. - Samarqand, 2007. 2. Baxodirova U.B. Improving the methodology of using virtual educational technologies in the teaching of microbiology (on the example of pedagogical higher education institutions) // Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences. - Karshi, 2020. - 156 p.2.

5. Jo’rayeva M.A. va boshqalar. “Xalq taboboati”-Andijon,2014.

BASLAWISH KLASS MATEMATIKA SABAQLARINDA KLASTAN TIS JUMISLAR HÁM OLARDI SHÓLKEMLESTIRIWDE INOVACIALIQ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANIW

Artikbaeva Sh – *NMPI , Tálim hám tárbiya teoriyası hám metodikası (baslawısh tálim) 1-kurs magistrantı*

Mámleketimizde tálim-tárbiya tarawın túpten jetilistiriw, ertengi kúnimizdiń múnásip dawamshıların kamalǵa keltiriw hazirgi dáwir talabı. Húrmetli Prezidentimizdiń basshılıǵında mámleketimizde tálim-tárbiya tarawın jaqsılaw, ilim-pán jónelisiniń rawajlanıwın tezlestiriw máseleleri boyınsha ótkerilgen videoselektor jiynalısındaǵı bayanatın júdá qızıǵıw menen tıńladım. Mámleketimiz basshısınıń “Jańa Ózbekstan mektep bosaǵasınan, tálim – tárbiyadan baslanadı” [1]–dep aytqan sózi mektep biliminiń áhmiyetine berilgen úlken baha. Sonnan kelip shıǵıp sonı ańlaw múmkin, Ózbekstannıń jańa rawajlanıw tiykarı mektepten baslanıwı haqiyqat . Keyingi jıllarda bilimlendiriw tarawın túpten reformalaw jolında bir qatar nızam húǵjetleri, Prezident párman hám qararları hámde húkimet qararları qabıl qılınbaqta.

Ózbekstan Respublikası “Tálim tuwrısında”ǵı nızamnıń maqseti tálim tarawın jánede tártipke salıwdan ibarat. Nızamda tálim túrleri bir neshe toparlarǵa bólingen: mektepke shekemgi tálim, ulıwma orta hám orta arnawlı tálim, professional tálim, joqarı tálim, joqarı tálimnen keyingi tálim, kadrlardı qayta tayarlaw hám mektepten tısqarń tálim. Ulıwma orta tálimniń ózi baslawısh tálim (1-4 klass), tayansh orta tálim (5-9 klass) hám orta tálim (10-11 klass) kiredi.[2] Solay eken jas awladtı házirgi zaman páni tiykarları menen qurallandırıw arqalı olardıń aqılıy jaqtan maksimal dárejede rawajlanıwına erisiw ulıwma orta mektepleri aldında turǵan eń tiykarǵı waziypalardıń biri.

Oqıwshılar joqarı klaslarda matematika, fizika, ximiya hám basqa pánlerdi jaqsı ózlestiriwi ushın baslawısh klaslarda matemetika pánin puxta iyelewi hám ámeliy kónlikpeler payda qılıwı kerek. Baslawısh klass oqıwshılarınıń sawatlılıq dárejesin asırıw hám sabaqlardı ózlestiriw processin jaqsılawǵa kómeklesiwi shın, baslawısh mektepte klass sabaqları menen bir qatarda klastan tıs jumıslardı da ótkeriw lazım.

Klastan tıs hám mektepten tıs jumıslar balalar menen alıp barılatuǵın tálim-tárbiya jumıslarınıń ajıralmas bólegi bolıwı menen birge, oqıwshılardıń bilim alıwǵa hám miynetke bolǵan múnásebetlerin arttıradı, sonday-aq, ózlestiriw sıpatın asırıwǵa hám minez-qulqın jaqsılawǵa tásir etedi. Matematikada klastan tıs jumıslar degende oqıwshılardıń matematik bilimlerin keńeytiriw hám tereńlestiriw maqsetinde shólkemlestirilgen dógereklerdi túsinemiz. Klastan tıs jumıstıń tiykarǵı maqseti

oqıwshılardıń pánge bolǵan qızıǵıwın rawajlandırıw, olardı sabaqta alǵan bilimlerin toltırıw hám tereńlestiriwshi matematik bilim, tájiriybe hám kónlikpeler menen qurallandırıwdan ibarat. Ózi baslawısh mektepte klastan tıs jumıslar klass jumısları menen tıǵız baylanıslı bolıp, klass jumıslarınıń dawamı boladı, ayırım waqıtlarda onı jánede tereńlestiredi.

Klastan tıs jumıslardıń eki túrin bir-birinen parıqlaw kerek. Onıń birinshisi dástúr materialın ózlestiriwde arqada qalatuǵın oqıwshılar menen islew, buǵan qosımsha sabaq hám konsultaciyalar kiredi. Ekinshisi, matematikanı úyreniwge qızıǵıwshı oqıwshılar menen ótkeriletuǵın dógerekler.

Bilemiz birinshi túrdegi dógerekler házirgi waqıtta barlıq mekteplerde bar. Bunda dógerekler 3-4 oqıwshıdan ibarat toparlar menen háptede bir márte ótkiziw maqsetke muwapıq. Ádette klastan tıs jumıslar degende kóbirek ekinshi túrdegi jumıslar názerde tutıladı hám olar tiykarınan tómendegi maqsetlerdi gózleydi:

1. Oqıwshılardıń matematika hám onıń dógereklerine qızıǵıwın oyatıw;
2. Oqıwshılardıń matematikadan dástúr boyınsha bilimlerin keńeytiw;
3. Matematik pikirlew mádeniyatın tárbiyalaw;

Bul maqsetlerdiń bir bólegi sabaq waqtında ámelge asırıladı, biraq sabaq waqtı sheklengenliginen oniń kóp bólegi klastan tısqarı dógereklerde ámelge asırılıwǵa tuwrı keledi. Mektep tájiriybesinde matematikadan kishi jastaǵı oqıwshılar menen ótkeriletuǵın klastan tısqarı jumıslardıń tómendegi túrleri ushıraydı:

1. Qızıqlı matematika saatları hám minutları;
2. Matematikalıq dógerekler shólkemlestiriw;
3. Matematiklıq kesheler ótkeriw;
4. Baslawısh klaslarda matematikalıq olimpiada ótkeriw.

Klasta matematikadan klastan tısqarı ótkeriw múmkin bolǵan mısallardı kórip shıqsaq.

1. Qızıqlı máseleler hám sorawlar.

1. Qoyan 4 ayaǵında tursa 5 kg, eger 2 ayaǵında tursa neshe kg boladı ? (5 kg)
2. 3 dana shırpı shóbinen heshqandayda sındırmay 4 payda qılıń? (IV)
3. Uzınlıǵı 36 m bolǵan tawardı satıwshı harqaysı hariydarǵa 3 m satadı. Satıwshı tawardı neshe márte kesken? (11 márte)
4. Oqıwshı 18 sanın 2 ge bólgen eken, on-onnan shıǵıptı. Ol qanday bólgen? (18 sanınıń teń ortasınan)
5. 666 sanın heshqanday arifmetikalıq ámel isletpey 1 yarım ese arttırıń? (999. 180 gradusqa bur)

2. Arifmetikalıq jumbaqlar.

1. 5 dana 3 sanınan paydalanıp 37 sanın jazıń. 37=33+3+3:3.
2. Qanday tórt izbe-iz sannıń qosındısı 78 ge teń? 18+19+20+21=78.
3. Qanday tórt sannıń qosındısı hám kóbeymesi 8 ge teń? 1+1+2+4=1*1*2*4=8.
4. 5 dana 9 sanı menen hám arifmetik ámel járdeminde 10 sanın jazıń? 99:9-9:9=10.

3. Juldızshalar ornına kerekli sanlardı qoyıń.

1. Tuwrı teńlikti payda etiń. *****-****=1; 10000-9999=1
2. a) 3**4* 39641 b) 1*8 128

+ *12*2	+ 41232	* 6	* 6
----------	----------	---------	----------
80873	80873	768	768

Juwmaqlap aytqanda klastan tıs jumıslar oqıwshılarda matematikaǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın jánede arttıradı, sabaqlardı ózlestiriwine járdem beredi, bilim hám oylaw qábiletlerin rawajlandıradı. Klastan tıs jumıslardı alıp barıw ushın muǵallimniń bilimi tereń,pedagogikalıq sheberlikke iye, zaman talabına say bilim hám inovaciyalıq texnologiyalardan paydalanatuǵın hám oqıwshılarǵa tolıq jetkere alatuǵın boliwı kerek. Muǵallim oqıwshılarǵa hár túrli shınıǵıwlar, qızıqlı logikalıq esaplar beriw arqali olardıń bos waqtın mazmunlı ótkeriwge baǵitlaǵan esaplanadı. Olardıń ata-analarında matamatikalıq keshelerge, dógereklerge shaqırıwǵa boladı. Sol arqalı mektep hám shańaraq birge islesiw qáliplesip baradı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

Prezident múrájatnaması 2020-jıl dekabr.

- Ózbekiston Respublikasining “Talim tóǵrisida”gi qonuni Qonunchilik palatasi tomonidan 2020 yil 19-mayda qabul qilingan.
- Jumayev M.E “Matematikani óqitish metodikasi”. Toshkent. “Óqituvchi”. 2004 yil.
- “Boshlanǵish talim” jurnali.
- www.pedagog.uz
- www.ziyonet.uz

TA’LIM JARAYONIDA YANGI TEXNOLOGIYALARNI FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Asanova U.S. - *NDPI, Informatika o’qitish metodikasi kafedrasi*

O’zbekistan Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi qonuni qabul qilinib,bu ushbu soha taraqqiyotida, hech shubhasiz, yangi ufqlarni ochib beradi. Qonunga mubofiq, o’qituvchilarga mualliflik dasturi va o’qitish uslublarini joriy etish, zamonaviy pedagogik shakllar, o’qitish va tarbiya usullarini erkin tanlash huquqi berildi.[1]

Shu bilan birga ta’lim jarayonida o'qitish shakllari, usullari va texnologiyalarini tanlashda xilma-xillik tamoyilini belgilaydi, bu esa ta'lim muassasalari o'qituvchilariga maqbul variantdan foydalanish, har qanday shaklda pedagogik jarayonni yaratish imkoniyatini beradi. Ta'lim tizimini qo'llab-quvvatlovchi eng samarali texnologiyalarga quyidagilar kiradi: shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi, interaktiv ta'lim texnologiyasi, modulli ta'lim texnologiyasi, o'yin texnologiyasi va boshqalar. Zamonaviy ta'lim sohasida ko'plab asosiy vazifalar mavjud bo’lib, xususan, birinchi navbatda, millatning raqobatbardoshligi uning bilim darajasi va jahon ta'lim maydoniga to'liq kirib borishi, ta'lim tizimini xalqaro darajaga ko'tarishi, ta'limga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishi, samarali va keng tarqalganligi bilan belgilanadi, elektron darsliklardan va multimedia dasturlaridan foydalanish, aloqalarni mustahkamlash. Ta'lim sifatini oshirishning yagona usuli - bu o'zgaruvchan axborot olamidan xabardor bo'lish, innovatsion usullarni o'zlashtirish va ulardan foydalanish. Yangi texnologiyalar yordamida ta'lim sifatini oshirish, shaxs bilan ishlash, ta'limni farqlash va

individualizatsiya qilish mumkin. Kutilayotgan ta'lim natijalari ro'yxati asosida turli darajadagi topshiriqlar berish orqali yosh avlodning ta'limga qiziqishini oshirish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Shuning uchun talabalar bilimini oshirish uchun dars jarayonida yangi texnologiyalardan foydalana olish zarur. "Texnologiya" yunoncha "teche" - san'at, mahorat va "logos" - ilm so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "mahorat ilmi" degan ma'noni anglatadi.

O'qitish texnologiyasi va metodikasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq tushunchalardir. Bu tushunchalar uchun metodika "Nima o'rgatish kerak?", "Nega o'qitish kerak?", "Qanday o'qitish kerak?" va o'qitish texnologiyasi "Qanday qilib samarali o'qitish kerak?" muammoning echimini izlaydi.

Bugungi kunda o'qituvchilar darsning sifatli va qiziqarli o'tishiga hissa qo'shish uchun sinfda innovatsion va interaktiv usullardan foydalanmoqdalar. Darhaqiqat, har bir o'qituvchi yangi innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish jarayonida rivojlanadi va shakllanadi. XXI asrda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash, ularning kasbiy moslashuvini shakllantirish dolzarb masaladir. Pedagogik texnologiya pedagogik mahorat bilan o'zaro bir-biriga ta'sir qiladi. Pedagogik texnologiyani o'zlashtirish - bu mahorat. Xuddi shu texnologiya turli o'qituvchilar rahbarligida amalga oshiriladi. Ammo qarabsizki, amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari ularning pedagogik mahorati va professionalligini ko'rsatadi.

Har bir o'qituvchi dars davomida o'quvchilarga sifatli ta'lim berish uchun innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali talabalarning qiziqishini oshirishi mumkin. O'qituvchiga yangi materialni juda qiziqarli va tushunarli qilish uchun zarur bo'lgan yagona vosita bu interaktiv doska. Interfaol doskadan foydalanib siz yangi darsda qo'shimcha qiziqarli materiallarni taqdim etishingiz, katta hajmdagi qiyin mavzularni diagrammalar orqali etkazishingiz va yangi g'oyalaringizni jozibali va samarali tarzda taqdim etishingiz mumkin.

O'qituvchilarning innovatsion tayyorgarligini shakllantirish 3 bosqichdan iborat:

- kasbiy tayyorgarlik bosqichi;
- kasbiy ta'lim bosqichi;
- innovatsion ta'lim bosqichi.

Agar o'qituvchi oliy o’quv o’rnida kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lsa, u kasbiy bilimlarni amaliyotda, ish joyida, tajriba orttirish jarayonida egallaydi va innovatsion ta'lim oliy o’quv yurtlaridan, qolaversa o'qituvchilar malakasini oshirish kurslaridan, qayta tayyorlash institutlaridan, innovatsion pedagogik o'qishlar, kurslar, seminarlar, amaliy mashg'ulotlar, konferentsiyalar, forumlardan olinadi. O'qituvchilarning innovatsion tayyorgarligini shakllantirishning nazariy mazmuni yagona pedagogik jarayonni, tadqiqot ishlarini tashkil etish asoslarini o'rganishni, pedagogik aks ettirish va o'zini o'zi aks ettirish qobiliyatini rag'batlantiradi.

Innovatsion faoliyat - bu pedagogik ish samaradorligini sifat jihatidan o'zgartiradigan o'qitish va tarbiyalashning yangi modellari va usullarini yaratish jarayoni xisoblanadi. O'qituvchining innovatsion faoliyatining shakllanishi, o'z xususiyatlarini hisobga olgan holda, boshqalarning innovatsion tajribasini o'zgartirish, takomillashtirish, idrok etish va boshqalarning yangi ilmiy g'oyalari va tajribalaridan xabardor bo'lish qobiliyati bilan tavsiflanadi.

Oliy ta’limning pedagogik o'qituvchilarga qo'yiladigan talablar zamonaviy jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, innovatsion ta'lim natijasida, o'qitish va tarbiyalashning eng yangi usullarini, innovatsion pedagogik texnologiyani o'zlashtirgan, psixologik-pedagogik diagnostikani qabul qila olgan, innovatsion ta'lim vositalari, jumladan audio-video, interaktiv doska, internet, kompyuter bilan ishlash, bunga qodir ijodkorni tarbiyalash uchun multimedia vositalari va innovatsion veb-saytlar bilan ishlay oladigan shaxsni tarbiyalash bo’lib xisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni. 2020 yil 23 sentyabr
2. Ishmuxamedov R. O’quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogic texnologiyalarni qo’llash uslubiyati. –T: RBIMM,2008.

PEDAGOGIKA OLIY TA`LIM MUASSASALARIDA BIOLOGIYA FANLARINI O`QITISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDOSHUVNING AHAMIYATI

Ataqulova M.N. *– katta o`qituvchi,*
Turobova G.J. *- 1-kurs magistr*
Navoiy DPI, Navoiy shahri

O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarining amaldagi ta’lim tizimi talabalarga muvaffaqiyatli kasbiy faoliyati uchun zarur nazariy va amaliy bilimlarni berishga qaratilgan, bu esa, o‘z navbatida, ma’lum kompetensiyalarni shakllantirishni talab qiladi.

Ta’lim jarayonida kompetensiyani shakllantirishda, birinchi o‘rinda, talabaning ma’lumotlardan xabardorligi emas, balki turli xil muammolarni hal qilish qobiliyati turadi. Bundan tashqari, kompetensiyaviy yondashuv ko‘p omilli ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, axborot va innovasion muhitda moslashishga qodir bo‘lgan shaxsni rivojlantirishga hissa qo‘shadigan kompetensiyalarni o‘zlashtirish uchun sharoit yaratishni o‘z ichiga oladi.

Kompetensiya atamasining ta’rifi kimningdir vakolatlari, huquqlari doirasini anglatadi[2]. Ushbu vakolatlar doirasi tashqi tomondan belgilanadi, shuning uchun kompetensiya “talabaning ma’lum bir sohada yuqori samarali ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo‘lgan ta’limga tayyorgarligi uchun ajratilgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab(me’yor)” dir[1]. Ya`ni tadqiqotchilik kompetentligi integral shaxsiy xususiyat sifatida taqdim etadi, yangi bilimlarni mustaqil ravishda anglash va egallashga tayyorligi va qobiliyatida namoyon bo‘ladi[1].

Bizning fikrimizcha tadqiqotchilik kompetensiyasi (tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirish qobiliyati va tayyorgarligi) talabalar tayyorgarligi sifat ko‘rsatkichiga xizmat qilishi mumkin. Buning sababi shundaki, talaba turli sohalarni o‘rganish jarayonida turli xil muammolarga duch keladi. Aynan tadqiqotchilik topshiriqlarini echish davomida talabaning yuqori professionalligi va ijodkorligi namoyon bo‘ladi. Oliy ta’lim tizimida talabalarni fanlar bo`yicha nafaqat bilim, kon`ikma, malakarni egallashlari, balki ularda kompitentlikni shakllantirishni, ta’lim jarayoniga kompitensiyaviy yondashuv talab qilinmoqda. Fan dasturlari va darsliklarning ana shu

talablar asosida yangilanganligi buning yaqqol dalilidir. Shu o`rinda kompitentlik va kompitensiya tushunchalariga to`xtalib o`tmoqchimiz[1].

“Kompitentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik izlanishlar natijasida kirib kelgan. Shu sababli kompetentlik “Noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi [4].

“Kompetensiya – muayyan sharoitdagi kishining shaxsiy va kasbiy faoliyatida bilim, ko`nikma, malakalar bilan bir qatorda boshqa shaxsiy sifatlarini muvaffaqiyatli qo`llay olish imkoniyatidir”, degan fikrni bildiradi[2]. Hozirda pedagogik ta’limining rivojlanishi, unga qo`yiladigan talablar, uni o`qitish orqali tayanch kompetensiyalar asosida xususiy, ya`ni, biologik kompetensiyalarni tarkib toptirish va uni rivojlantirish ko`zda tutilmoqda. Inson jamiyatda o‘zining munosib o‘rnini egallashi, o`z egallab turgan pozitsiyasini mustaqil va dadil turib himoya qila oladigan, faoliyati davomida uchraydigan mavjud har qanday murakkab muammolarning yechimini hal eta oladigan komil insonni tarbiyalash uchun quyidagi *tayanch kompetensiyalarni* shakllantirish ko‘zda tutildi:

1. Kommunikativ;
2. Axborot bilan ishlash;
3. Shaxs sifatida o`z-o`zini rivojlantirish;
4.Ijtimoiy faol fuqarolik;
5. Umummadaniy kompetensiya;
6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi[3]**.**

Xususiy kompetensiyalar tayanch kompetensiyalardan foydalanilgan holda shakllantiriladi[14]. Boshlang`ich ta’limda “Atrofimizdagi olam”, “Tabiatshunoslik” fanlarining o`quv fan dasturlarida belgilangan fanning xususiyatidan, maqsad va vazifalaridan kelib chiqan holda o`qitish jarayonida, ya’ni, darsda, dasrdan tashqari mashgulotlarda ta’li jarayonini samarali tashkil etish, unda o`quvchilarni mustaqil va tadqiqotchilik faoliyatini yo`lga qo`yish maqsadida o`qituvchi tomonidan taklif etilgan o`quv topshiriqlarini, mustaqil bajarish uchun tavsiya qilingan topshiriqlarni bajarish davomida o`quvchilarda *xususiy kompetensiyalar* yuzaga kelishi ta’minlanadi[4].

Ma’lumki, har bir fan doirasida o`ziga xos xususiy kompetensiyalar rivojlantiriladi. Tabiatshunoslikni fanini o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarda, shu fanning o‘ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqib quyidagicha biologik kompetensiyalarni shakllantirih maqsadga muvofiqligi belgilandi:

1. Biologik obyektlarni tanish, ularda sodir bo`ladigan jarayonlarni tushunish va izohlash kompetensiyasi;
2. Biologik obyekt, jarayonlar ustida kuzatish va tajribalarni o`tkazish kompetensiyasi;
3. Sog`lom turmush tarzi va gigiyenik kompetensiya
4. Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik kompetensiya.

[14]TolipovaJ.O. Oliy ta’limda biologiya fanlarini o`qitish metodikasi. UMK. Toshkent-2016 yil

Mazkur kompetensiyalarni shakllanishi o`quvchilarda ma’lum faoliyatni tarkib topishiga va muayyan natijalarga olib keladi.

O`quvchi - talaba tabiat, uning komponentlari va tabiatdagi voqea va hodisalar haqida dastlabki ilmiy tushunchalarni egallaydilar, tasavvur hosil qiladilar va dastlabki kuzatish ishlarini olib borish orqali mustaqil va tadqiqotchilik faoliyatiga kirishadilar. Masalan, talabalar, kusda daraxtlanrning barglarini sarg`ayishi va to`kilishini kuzatib, qaysi daraxt yoki buta birinchi bo`lib barg to`kishini bilib oladilar. Ob-havoni kuzatib, uni maxsus daftarga qayd etib boradilar. Shuningdek, ayrim jonivorlar, qushlar, kapalaklar, chumolilarning harakatlarini kuzatish orqali, qushlarning issiq o`lkalarga uchib o`tishi, qishda hashorotlarni – kapalak va chumolilarni ko`rinmay qolishi kabilarni o`rganadilar. Shuningdek, atrof- muhitni iflos qilmaslik, o`simlik va hayvonlarni avaylash kerakligini anglab yetadilar. Qo`lini, kiyim-kechaklarini toza saqlash, meva va sabzavotlarni yuvib yeyish nima uchun kerakligini anglaydilar. Bu bilim, konikma, malaka va kompitensiyalarni shakllantirish esa, aytib o`tilganidek, biologiya fanlarini o`qitishga innovatsion va kompitensiyali yondashuvni talab etadi[5].

Yuqorida qayd etilgan biologiya fanini o`qitishga kompetensiyali yondashuv – talabalarda mustaqil va tadqiqtochilik faoliyatini talab darajasida tashkil etilishiga imkon yaratadi va o`quvchilarda yuzaga keladigan mustaqil va ijodiy faoliyat natijasiga ko`ra ularda tayanch va biologik kompetensiyalarni shakllantirish imkonini yaratadi. Pirovard natija esa kelgusida talabalarni zamon talablariga mos, har tomonlama yetuk, ilmiy izlanuvchan, mustaqil va ijodiy faoliyat yurita oladigan, o`z fikrini, egallagan pozitsiyasini mustaqil, asoslab himoya qila oladigan inson sifatida kamol topishida muhim rol o`ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. M.Sh.Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O`zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent – “O`zbekiston” – 2016 y, 15-bet.

2. Tolipova J.O. Oliy ta’limda biologiya fanlarini o`qitish metodikasi. UMK. Toshkent-2016 yil

3. D.M. Fayzullayeva., N. Lutfullayeva. “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetetntlik”. UMK., Toshkent – 2016. 108-bet.

Internet ma’lumotlari.

4.Pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarida tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (biologiya o‘qitish metodikasi ta’lim yo‘nalishi misolida). Dissertasiya ishi.M.N.Ataqulova**.,** Samarqand-2021.

5. www.rtm.uz./tajriba-sinov

MISHEL MONTEN “TAJRIBALAR” ASARIDA FARZAND TARBIYASI TO’GRISIDAGI QARASHLARI

Absalamova G Sh. *- TDAU Samarqand filiali assistenti, Oqdaryo tumani*

XVI -asrda aynan oila va farzand tarbiyasiga daxldor bo’lgan tushunchalar ifodalanishini ular bilan birga kelgan leksik vositalari va so’z turkumlari pog’onasi bo’yicha *énfant-bola* va *éducation-tarbiya* leksikasida nimalarni ifodalashga

uringanligini ko'rib o'tamiz. Tadqiqotimizdagi muammolarni hal qilish uchun biz tarixiy lug'atlar va tarixiy xarakterdagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan izohli lug'atlar, Uyg'onish davri etimologik lug'at va ma'lumotlardan foydalandik shu tartib tushunchani aniqlashning qolgan a'zolariga ham tegishli.

Enfance jenskoy rod oti bolalik, bolalik yillari kabi tarjimalari mavjud asarda 64 marta qo'llangan. *Enfant(s)* mujskoy rod oti farzand, bola ma'nolarida tarjima qilinadi, asarda 371 marta birlik va ko'plik shakllarida ishlatilgan.

Monten o'zi va oilaviy avlodlari haqida "Tajribalar" asarida aytib o'tadi. Montendan oldin go'dakligida vafot etgan ikkita boladan tashqari (u aka-ukalarning eng kattasi bo'lgan), Pier Eykemning *"tous d'une mère*" barchasi bir onadan sakkiz farzand dunyoga kelgan[1.764]. 1565- yil sentyabr oyida Mariga uylangach Monten ketma-ket oltita qiz farzand ko'radi ammo ulardan faqat bittasigina tirik qoladi [2. 100-116]. Asarda Monten farzandlari haqida gapirganda beparvodek ko'rinadi: *"J'en ai perdu, mais en nourrice, deux ou trois, sinon sans regret, au moins sans fâcherie*" [3. 61], *"ils meurent tous en nourrice*" [4. P-389] ya'ni ular chaqaloq vaqtida vafot etdilar, deya aytadi. Leonorning ulg'ayishini kuzatsa, u olti yoshga to'lgunga qadar faqat yumshoq so'zlar bilan murojaat qiladi [5. 389]. Monten farzand tarbiyasiga rafiqasini yuzlantiradi: "*je ne m'empêche aucunement de ce gouvernement: la police féminine a un train mystérieux, il faut le leur quitter*"[6.856] men bu boshqaruvga halaqit bermadim, ayol kishi sirli band bo'lib shug'ullanadilar, ularga buni qo'yib berish kerak, deya ta'kidlaydi. Shubhasiz, boshqacha bo'lar edi lekin har doim jismoniy jazoni juda istamagan holda tarbiya qildik -"*sans doute en aurait-il été autrement mais toujours avec grande réticence pour les punitions corporelles*,"(II.8.389)deb yozadi asarda.

Bir farzand tarbiyasidagi fikrlar asosan ikkita "*Du pédantisme"(*I.25), *"De l'institution des enfants*"(I.26), shuningdek *"De l'affection des pères aux enfants"(II.*8) boblarini qamrab olgan. Ohirgi bobda ayniqsa Monten onalarning farzand tarbiyasidagi o'rnini qoralaydi "*affection naturelle*" -tabiiy mehr ko'pincha onani qaram bola uchun qandaydir "*inique et fantastique"* - g'ayritabiiy va nohaq afzal ko'rishga olib keladi degan fikr mulohazalarini aytgan*:"Car cet appétit déréglé et goût malade qu'elles ont au temps de leurs groisses [grossesse], elles l'ont en l'âme en tout temps. Communément on les voit s'adonner aux plus faibles et malotrus [difformes, chétifs], ou à ceux, si elles en ont, qui leur pendent encore au col"* -chunki bu tartibsiz ishtaha va kasallikga moyillik ularning homiladorlik paytida paydo bo'ladi va bu hamma vaqt ularning qalbida mavjud bo'ladi, odatda biz ularning zaif (shaklsiz, mayin) bo'yniga osilganlariga berilib ketayotganini ko'ramiz, deydi faylasuf. Qo'shimcha qilib hayvonlarni ta'kidlab o'tadi: *"qui n'ont connaissance de leurs petits, que pendant qu'ils tiennent à leur mamelle*"[7.399] ya'ni ular kichkintoyini faqatgina yelinini tortqilaganda taniydilar. Monten *"meilleur père qui fut onques"*-dunyodagi eng yaxshi ota unvoniga sazovor bo'ldi, har doimgidek yosh bolalarga hurmat va ota-onalik ko'rsatish g'oyalarini zabt etgan. Monten fikrlariga ko'ra *"enfant de maison*" -uy bolasini tarbiyalash haqidagi g'oyalariga kelsak, ular ham ko'p jihatdan bolalik davridagi o'z tajribasi va his-tuyg'ulariga asoslanadi: *"sévère douceur*" [8.165] – qattiqqo'l yumshoqlikda "*tendresse"*-mehrni hisobga oladi, bola buni qilmasdan, masalan, uning e'tiborining obyekti qilmasdan, masalan, u bilan o'ynaganda, bola-podshoh bu yolg'on "*grandeur*" -

buyuklik uchun aslida esa *“incommode*” [9.918] noqulaylik deya ta’kidlaydi. U tashkil etgan bu his-tuyg'ular va xatti-harakatlar fazilatidan[15] kattalar va hatto keksa odam ham hayotning birligini ta'minlaydigan narsani tortib oladi deydi: Enfant, homme, vieil, j’ai toujours cru et jugé de meme [10.23].

Éducation jenskoy rod oti tarbiya, tarbiya berish, ta’lim-tarbiya kabi ma’nolari o’zbek tilida mavjud. Mishel de Monten farzand tarbiyasiga oid asar boblarida “*education*” ta’lim so’zini atigi uch marotaba birinchi kitob 25 bob *“Du pédantisme*”, 143-sahifasida, ikkinchi kitob 8 bob *“De l'affection des pères aux enfants ”* 389-sahifasida va 31 bob “*De la colère”* 714-sahifasida tilga olib ketgan. Ta’lim so’zini berishda u antropogen va axloqiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan *"institution*" so’zini afzal ko'radi. Farzand tarbiyasi haqida birinchi kitob, 26 bobida *“la plus grande difficulté et importante de l’humaine science semble estre en cet endroit où il se traite de la nourriture et institution des enfans*“ [11.149] ya’ni inson aqli aynan bolani parvarishlash va tarbiyalash sohasida eng katta qiyinchilikka uchraydi, deya aytib o’tadi.

Discipline de l’enfance”, ya’ni “intizom” bilan cheklanmagan ta'limning shubhasiz markaziyligi, shuningdek, yaxshi davlat hukumatiga nisbatan ham tasdiqlab ikkinchi kitob 31 bobda aytib o’tgan: *“Qui ne voit qu’en un estat tout dépend de son education et nourriture?*” [12. 714] -davlatda hamma narsa uning ta'limi va ovqatlanishiga bog'liqligini kim ko'rmaydi?" (II.31.714).

Farzand tarbiyasidagi muhimlilik va qiyinchilik to’grisida uning qiymati axloqiy-siyosiydir deya sintez qiladi: *“Une bonne institution, elle change le jugement et les meurs*” [13.660] ya’ni "Yaxshi tarbiya, hukm va o'limni o'zgartiradi”. Bu sabab ta'lim va axloqning o'zaro bog'liqligini tasdiqlaydi, albatta. Ta'limning yakuni tushunchalar va usullarni o'rganish emas, balki bilimdondan ko'ra dono odamni qurish va takomillashtirishdir [14.414] deydi mutaffakir. Fikrning davomi sifatida Plutarx *“An virtus doceri possit*” asarida tarbiyaning maqsadi donolikka erishishdir, ularsiz boshqa bilim hosilasi bo'lmaydi” [15. 168-177] deya ta’kidlaganini keltirish o’rinlidir.

Ezgulik yo'lidagi intilish va keskinlik nafaqat bolalikni, balki balog'atni ham nazarda tutadigan uzluksiz, tugallanmagan jarayonga o'xshaydi. Monten "*muntazam ta’lim*" tushunchasini doimiy ravishda ozod inson hayotining har bir bosqichida inson tarbiyasi asoschilarining tushunchalaridan biri sifatida o'z ichiga oladi va ko'rib chiqadi.

Ta'lim aqliy qobiliyatlarni axloqiy energiyaga aylantirish bilan bog'liq bo'lgan yechimdan to'g'ri foydalanish, umumiy fikrda sensus communis, aql operatsiyalarini axloqiy harakatlarga aylantirish va tarjima qilish uchun mos bo'lgan nazariy amaliyot.

Montenning mavhum fikrlash sababining sof rasmiyatchiligini tanqid qilish, ba'zida aqldan mantiqiy va suhbat funksiyalarini o'z ichiga olgandek tuyuladi, ularni o'z-o'zidan va oxirida saqlaydigan kishining diqqatiga qaratilgan *stulta logicalia* mantiqning kengaytmasi sifatida ishlatib narsaning ko’rinishini niqoblaydi. "Ijtimoiy" ta'limga e'tibor bir necha bor tasdiqlangan. Bu o’quvchining "ko'zlari" bo'lishi kerak va nafaqat

dunyo uning kitobi bo'lishi kerak! Gumon qilingan motivatsiya Monten o'quvchini ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishni xohlayotganini aniq ko'rsatmoqda [16.52-57].

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Oila-muqaddas unda shakllanayotgan farzandlarimiz tarbiyasi uchun kelajak oldida har birimiz mas'uldirmiz. Farzand tarbiyasi fazilatlarining ijtimoiy va psixologik tamoyillariga ko'ra olib borayotgan tadqiqotmizda Mishel Monten XVI-asr arbobi bo'lsada bugungi kunga qadar ham, vaholangki, bundan keyin ham dolzarbligini, hayotimizdagi ahamiyatini saqlab qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Montaigne "Les essays" Livre II, Chapitre 37 "De la ressemblance des enfants aux pères" P-764

2. Y.Bellenger, "Le jourd'huy mourra en celui de demain": Montaigne et la jeunesse », *MS*, 2, 1990, 100-116

3. Montaigne "Les essays" Livre I, Chapitre 14 "Que le goût des biens et des maux dépend" P-61

4. Montaigne "Les essays" Livre II, Chapitre 8 "Que le goût des biens et des maux dépend" P-389

5. Montaigne "Les essays" Livre II, Chapitre 8 "Que le goût des biens et des maux dépend" P-389

TA'LIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING ORNI

Uzakbayeva R.A. *- "Pedagogika nazariyasi va tarixi'' ta'lim yo'nalishi 2-bosqich magistranti*

Ma'lumki, mamlakatimizda so'nggi yillarda ta'lim tizimini rivojlantirish, kadrlarni malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash sohasi tubdan isloh qilinmoqda. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ta'lim tizimini rivojlantirish va ta`lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish davlat siyosatining ustuvor yo`nalishi sifatida e'tirof etilgan.Bugun hayotimizning hal etuvchi muhim masalalari qatorida ta'lim-tarbiya mazmunini tubdan o`zgartirish, uni zamon talabi darajasiga ko`tarish va ta`lim sifatini oshirishda innovatsion texnologiyalarni qollash asosiy o`rinni egallaydi.Bunda innovatsiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shu bo'yicha zarur huquqiy mexanizmlarni yaratishga ustuvor yo'nalish sifatida qaralayotgani muhimdir. Innovatsiya-(inglizcha) yangilik kiritish, yangilik degan ma'noni ifodalaydi, texnologiya esa yunoncha, texnos''-san'at, mahorat va,, logos''-fan so'zlaridan olinib innovatsion texnologiya ta'lim-tarbiya shakllari, metodlari va usullariga yangicha yondashish degan ma'noni bildiradi. "Innovatsion ta'lim" deganda odatda o'quv jarayoniga yangi (foydali)elementlar olib kirish tushuniladi.Shuningdek Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishdagi asosiy tamoyillardan biri - bu ta'lim tizimini tuzilish va mazmun jihatidan isloh qilish uchun o`qituvchi va murabbiylarni qayta tayyorlash, yuqori malakali, raqobatga qodir mutaxassislar tayyorlash bo`yicha ta'lim muassasalarining faoliyatini uyg`unlashtirish, ilg`or pedagogik texnologiyalarni, pedagogik innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga kiritish va ta`lim sipatini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ustuvor

ma`salalardan hisoblanadi Ammo ilg`or pedagogik texnologiyalar, innovatsiyalar va novatsiyalar ta'lim tizimiga o`z-o`zidan kirib kelmaydi. Bu o`qituvchining pedagogik faoliyati va uning motivatsiyasiga chambarchas bog`liq hisoblanadi. Innovatsiya-amaliyot va nazariyaning muhim qismi hisoblanadi. Innovatsiyalar dolzarb, muhim ahamiyatga ega bo`lib, bir tizimda shakllangan yangicha yondashuvlar. Ular tashabbuslar va yangiliklar asosida bo`lib, ta'lim mazmunini yanada rivojlantirish uchun istiqbolli bo`ladi, shuningdek, ta'lim tizimi rivojiga ijobiy ta'sir ko`rsatadi. Innovatsiya-ma'lum bir faoliyat maydonidagi yoki ishlab chiqarishdagi texnologiya, shakl va metodlar, muammoni echish uchun yangicha yondashuv yoki yangi texnologik jarayonni qo`llash, oldingidan ancha muvaffaqiyatga erishishga olib kelishi ma'lum bo`lgan oxirgi natija hisoblanadi. Pedagogik innovatsiya ta'lim-tarbiya jarayonidagi muhim va murakkab masala echimiga yo`nalitirilganligi sababli o`qituvchidan yangicha yondashuvni talab qiladi. Innovatsion faoliyatning asl mazmuni amalda yangi texnologiyaning shakllanishi bo`lib, uning natijasi innovatsiya sifatida yuzaga kelgan ixtironi–loyihaga, loyihani – texnologiyaga aylantirishga yo`naltirilgan faoliyatdir.O`qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib, darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (computer, proyektor, elektron doska, va h.k) foydalanishi mumkin. Bugungi kunda ta’limni rivojlantirishning yangi pog‘onasida o‘qitishni texnik vositalarsiz ko‘tarib bo‘lmaydi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning muhim ko‘rsatkichlaridan biri – axborotlarni o‘quvchi-talabalarga uzatish tezligi aynan shu vositalar yordamida amalga oshiriladi. Innovatsion faoliyatning muhim komponentlari hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo‘nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi.Ta’limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e’tirof etmaslik kerak. Har bir o’qituvchi ta’limga individual tarzda yangilik kiritishi mumkin. Zamonaviy pedagogik texnologiya o‘quvchi-talabalarda ijodiy qobiliyatni shakllantirishga imkon beruvchi axborotlar yig‘ish hamda ulardan mashg‘ulot jarayonida foydalanish yo‘lida ma’lum imkoniyatlarni yaratadi. Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyatda hozirgi kunda innovatsion ta’limning ahamiyati o’zgacha o’rinda turibdi. Chunki, darsning samarali bo’lishi, natijasi ko’zga ko’rinishi uchun ham ta`lim sipatini oshirishda innovatsiyalardan foydalanish eng asosiy o’rinni tashkil qilmoqda. Innovatsion texnologiya-bu ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish yoki boshqa fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda o’quvchilarga yangi bilim berishdan iboratdir. Innovotsion texnologiyalarning o’rni va ro’li benihoya kattadir. Pedogogik texnologiya va pedogog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o’quvchi talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo’lishlarini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Йўлдошев Ж.Ғ.,Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. Қўлланма. – Т.: «Ўқитувчи», 2004.

2. Azizxojaeva.N.N O`qituvchi mutaxassisligiga tayyorlash texnologiyasi – T.:TDPU,2000

3. Internet materiallari

TALABA YOSHLARNING HAYOTI VA FAOLIYATIDA ShAXSLARARO MUNOSABATLARNING JARAYONIDA - MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG`RIKENGLIK QADRYATLARINIG SHAKLLANISHI

Reymbaeva G.S. *NDPI, Pedagogika-psixologya yo`nalishi 2-bosqich magistranti, Qoraqalpog`istan medicina instituti assistent o`qituvchisi v.v.b.*

2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida mamlakatimizda hukm surayotgan tinchlik-osoyishtalik, do‘stlik va hamjihatlik, o‘zaro hurmat va millatlararo totuvlik mustaqillikning bebaho boyligi, bosh yutug‘i ekanligi alohida ta’kidlangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 19-maydagi “Millatlararo munosabatlar va xorijiy davlatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonda bag‘rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, jamiyatda millatlararo, konfessiyalararo va fuqarolar totuvligini mustahkamlash, shuningdek, xorijiy davlatlar bilan do‘stona, teng huquqli va o‘zaro manfaatli munosabatlarni mustahkamlash O‘zbekiston davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri ekanligi qayd etilgan farmoni bu borada muhim qadam bo‘ldi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda 130 dan ortiq millat va elatlar istiqomat qiladi, 38 ta milliy madaniyat markazlari faoliyat ko‘rsatmoqda. -Bu madaniyat markazlari qanday ishlaydi, nima qiladi, maqsadi nima? Hududlarda madaniyat markazlarining filiallari ishlayaptimi? Ular bir-biri bilan hamkorlik qiladimi va qanday qo'shma loyihalarni amalga oshirmoqda? -kabi tabiiyiy sabollar tug`iladi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy davlatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi 2017-yil 19-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni asosida tashkil etilgan. Nodavlat notijorat tashkilotlari – Respublika baynalmilal madaniyat markazi va milliy madaniyat markazlari, O‘zbekistonning xorijiy davlatlar, jamiyatlari bilan xamkorlik aloqalarining asosi hisoblanadi. Qo‘mita zimmasiga barcha 138 ta xorijiy davlatlar bilan milliy madaniy markazlar va 36 ta boshqa jamiyatlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, xorijda istiqomat qilayotgan vatandoshlar bilan ishlash kiradi.

Butun dunyoda O‘zbekiston imijini mustahkamlash kerak deganda, turizmni ham, hozirda respublikamiz iqtisodiyotiga jadal sarmoya kiritilayotgan sarmoyalarni, turli o‘zgarishlarni nazarda tutamiz. Bu bilan birga o‘zbek xalqiga azaldan xos bo‘lgan millatlararo munosabatlar, bag‘rikenglik muhim o‘rin tutadi. Barchamizga tarixdan ma’lumki, yurtimiz hududidan karvon yo‘llari o‘tgan va bu yerda hamisha savdo-sotiq, ijtimoiy aloqalar osuda o‘tishi mumkin bo‘lgan, xalqimiz hamisha mehmondo‘st bo‘lgan.

Millatlararo munosabatlar quyidagilardan iborat :

1) bir davlat fuqarolari bo'lgan turli millat vakillari o'rtasidagi munosabatlar;

2) turli xalqlar o'rtasidagi munosabatlar. [Ziyonet.uz]

Millatlararo munosabatlar shakllari:

1) tinch hamkorlik;

2) etnik nizolar.

Tinch hamkorlik yo'llari:

1) Etnik aralashish - turli etnik guruhlar ko'p avlodlar davomida o'z-o'zidan bir-biri bilan aralashib ketadi va natijada bir millatni tashkil qiladi. Bu odatda millatlararo nikohlar orqali sodir bo'ladi.

2) Etnik sin`gdirish - bir xalqning (ba'zan bir nechta xalqlarning) boshqasida deyarli to'liq sin`gib-qorishib ketishini ifodalaydi. Assimilyatsiyaning tinch va harbiy shakllari mavjud.

Milliy masala - mazlum xalqlarning ozodligi, ularning o'z taqdirini o'zi belgilashi va etnik tengsizlikni bartaraf etish masalasidir.

Milliy masalaning ildizlari turli xalqlarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishining notekisligida yotadi.

Millatlararo nizolarning sabablari:

1) etnik va hududiy chegaralarning mos kelmasligi;

2) iqtisodiy vaziyatning yomonlashishi;

3) ijtimoiy qarama-qarshiliklar;

4) rasmiy siyosat darajasiga ko'tarilgan millatchilik va shovinizm;

5) milliy va diniy keskin farqlar;

6) o'tmishdagi milliy shikoyatlar va hokazo.

Millatchilik (fr. nationalisme lot . natio — xalq) — millat manfaatlarini boshqa har qanday iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy manfaatlardan ustun qo'yuvchi mafkura va siyosat, milliy yakkalanishga intilish, paroxiyachilik; ko'pincha millatlararo adovatga aylanib ketadigan boshqa xalqlarga ishonchsizlik.

Millatchilikning turlari:

1) etnik - xalqning milliy ozodlik, o'z davlatchiligiga ega bo'lish uchun kurashi;

2) davlat-davlat - xalqlarning o'z milliy-davlat manfaatlarini ko'pincha mayda xalqlar hisobiga amalga oshirishga intilishi;

3) kundalik hayot - milliy tuyg'ularning namoyon bo'lishi, chet elliklarga dushmanlik, ksenofobiya (gr. Xenos - begona va fobos - qo'rquvdan) pirovardida shovinizmga aylanishi mumkin .

Shovinizm (bu atama aka-uka I.T. Kognarlar qalamiga mansub "Uch rangli kokada" nomli komediyasining adabiy qahramoni N. Shovin nomidan kelib chiqqan) - ma'lum bir millatning eksklyuzivligini asoslovchi siyosiy va mafkuraviy qarashlar va harakatlar tizimi, o'z manfaatlarini boshqa millat va elatlarga qarama-qarshi qo'yish, odamlar ongiga odamlarni yoqtirmaydigan, ko'pincha boshqa xalqlarga nisbatan nafrat uyg'otish, turli millat va din vakillari o'rtasida adovat, milliy ekstremizm uyg'otish.

Davlat millatchiligining ko'rinishlaridan biri genotsiddir.

Genotsid (gr. Genos — nasl va lot. — caedre — o'ldirmoq) — aholining ayrim guruhlarini irqiy, etnik yoki diniy asoslarga ko'ra qasddan va tizimli ravishda yo'q qilish, shuningdek, to'liq yashash uchun hisoblangan yashash sharoitlarini qasddan yaratish. yoki bu guruhlarni qisman jismoniy yo'q qilish. Genotsidga misol Xolokost (gr. Holos dan - universal va kaustos - yonish) - Ikkinchi Jahon urushi paytida (1939-1945) natsistlar tomonidan yahudiy aholining ommaviy qirg'in qilinishi. [mehnat.uz]

Millatlararo munosabatlar siyosatining gumanistik tamoyillari:

1) zo'ravonlik va majburlashni rad etish;

2) barcha ishtirokchilarning konsensusi asosida kelishuvga erishish;

3) inson huquq va erkinliklarini eng muhim qadriyat sifatida tan olish;

4) bahsli muammolarni tinch yo'l bilan hal qilishga tayyorlik.

Xulosa o'rnida O'zbekistonning bag'rikenglik va turli millat vakillarining tinch-totuv yashash tajribasi boshqa davlatlar va butun dunyo uchun namuna bo'la oladi. Ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston evakuatsiya qilingan minglab yetim bolalar va oilalarni qabul qilgani xalqimizning ana shunday ochiq qalbining yorqin misollaridan biridir. Urushdan oldin ham sho`rolar markazining milliy siyosati tufayli ko'plab xalqlarning vakillari sobiq Ittifoqdagi tarixiy istiqomat joylaridan O'zbekistonga surgun qilingan – bular koreyslar, qrim-tatarlar, nemislar, polyaklar va boshqalardir.

Milliy masalaga davlat g'amxo'rligi maqomi berilgani, uning qanoti ostida faoliyat yuritayotgan milliy madaniyat markazlari va do'stlik jamiyatlari, umuman, mamlakatimizda butun millatlararo siyosatni yanada rivojlantirish uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19-maydagi PF-5046-son Farmonining roli juda muhim.

Ayni paytda mamlakatimiz hududlarida Rus madaniyat markazining 23 ta bo'limi mavjud. Rus madaniyatini asrab-avaylash, yosh avlodni xalqimiz ma'naviy qadriyatlari bilan tanishtirish, shuningdek, qardosh xalqlarga, mamlakatimizda istiqomat qilayotgan boshqa millat va elat vakillari bilan do'stlik va yaxshi qo'shnichilikni mustahkamlashga qaratilgan.

Muhtaram Prezidentimiz 2018-yil Qozog'istonda O'zbekiston yili, bu yil esa O'zbekistonda Qozog'iston yili o'tkazilishi tashabbusi bilan chiqdi. Buyuk qozoq mutafakkiri Abay Qunanboyev tavalludining 175 yilligi munosabati bilan xalqlarimiz o'rtasidagi do'stlikni mustahkamlash va O'zbekistonda istiqomat qilayotgan qozoqlarning kayfiyatini ko'tarish, ularning davlat rahbariga hurmat-ehtiromini oshirishga xizmat qilayotgan keng ko'lamli tadbirlar o'tkazildi. O'zbekistonda 50-60 oila istiqomat qiladigan qozoq ovullar borki, bunday joylarda maktablar, maktabgacha ta'lim muassasalari va boshqa inshootlar tashkil etilgan, ko'chalar obodonlashtirilgan. Davlat mukofotlari bilan taqdirlanganlar orasida qozoq millatining ilg'or vakillari ham borligi quvonarli. Bularning barchasi davlatimizga kuch, quvvat bag'ishlab, yorug' kelajakka ishonchimizni mustahkamlaydi.

Xalqlar o'rtasidagi munosabatlar tarixi do'stlik va og'ir sinovlar bilan tasdiqlangan ko'plab muhim voqealarni xalqimiz biladi. O'tgan asrning o'ttizinchi yillarida ochlikdan qochgan yuzlab ukrainaliklar bu yerga ish, bir bo'lak non izlab kelishgan. O'zbekiston xalqi esa ukrainaliklar bilan bir qatorda boshqa millat vakillariga ham saxovatpeshalik bilan iliqlik va issiq non ulashdi, ularni asrab qoldi. "Toshkent – non shahri" degan ibora bejiz paydo bo'lmagan.

Ana shunday tarixiy sinovlar Ikkinchi jahon urushi boshlanganda, O'zbekiston qardosh xalqlarga yordam qo'lini cho'zdi, ulkan samimiyat, insonparvarlik ko'rsatib, yuz minglab odamlarni, bolalarni bu yerga vatanga qabul qildi, ko'chada birorta ham bola qolmadi. Ularning barchasi bu erda boshpana va iliqlikni topdilar.

Ukrainada Chernobil fojiasi yuz berganda O‘zbekiston yordam qo‘lini cho‘zdi. U yerga turli sohalardagi yuzlab mutaxassislar sog‘lig‘ini yo‘qotishdan qo‘rqmay borishdi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda 130 dan ortiq millat va elat vakillari istiqomat qiladi. 1937 yildan beri koreyslar o‘zbek zaminida yashab kelmoqda. O'sha mudhish yilda uzoq Sharqdan respublikaga Stalin rejimi tomonidan qatag'on qilingan 74 mingdan ortiq koreyslar kelgan. O‘zbek xalqi urushgacha bo‘lgan qiyinchiliklarga qaramay, ko‘chmanchilarga bebaho yordam ko‘rsatdi, so‘nggi bir bo‘lak nonini baham ko‘rdi. Shuningdek, koreyslar va o‘zbeklarning turmush tarzi, oilaviy munosabatlari, o‘z ona vataniga bo‘lgan muhabbatida ham o‘xshash jihatlari juda muhim.

O‘zbekistonda shunday millatlararo madaniy simbioz rivojlanganki, bu yerda mutlaqo barcha millat va elat vakillari erkin nafas olishlari mumkin. Hech kim ularning huquqlarini buzmaydi. Odamlar o'rtasida eng iliq, ishonchli munosabatlar rivojlandi. Ko‘pchiligimiz qrim tatarlari o‘zbek, rus, qozoq, turkman, tojik, uygur va boshqa tillarni tushunamiz, yaxshi bilamiz. Do‘stlik va bag‘rikenglik hamma joyda namunadir. Ayni paytda millatlararo munosabatlar va do‘stlik rishtalarini mustahkamlash borasida ko‘plab takliflar ishlab chiqilmoqda. Ma’lumki, 16 noyabr –Butunjahon bag‘rikenglik kuni. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy davlatlar bilan do‘stlik aloqalari qo‘mitasi tomonidan yirik xalqaro forumlar va tadbirlar o‘tkaziladi. “O‘zbekiston – umumiy uyimiz!” do‘stlik festivali, bundan tashqari, yirik xalqaro konferensiyalar bo‘lib o‘tadi, unga xalqaro millatlararo munosabatlar masalalari bilan shug‘ullanuvchi olimlar taklif etiladi. [2017-yil 19-may PF-5046]

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19-maydagi PF-5046-son Farmoni

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “ Ma’naviy – ma’rifiy ishlar samardorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko’tarish to’g’risida” gi PQ-3160-sonli qarori.

3. Karimov.I.A. “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch” Toshkent: “Ma’naviyat, 2008, 123-b

4. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat. Toshkent. TDPU, 2006.

5. Ziyonet.uz, Mehnat.uz

6. Edu.uz

5. stekspb.ru

КАДРЫ ДЛЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Шермухамедов А.Т. *- доктор физико-математических наук, профессор кафедры «Цифровая экономика и математические дисциплины» Филиал Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова г. Ташкент*

Цифровая экономика имеет много преимуществ: она снижает стоимость платежей и открывает новые источники дохода, в он-лайн режиме из-за низкой стоимости услуг, чем в традиционной экономике (прежде всего, за счет снижения

затрат на продвижение), а сами услуги, как на государственном, так и на коммерческом уровне станут доступнее; снижает цены на товары и услуги, т.к. в цифровом мире могут производители быстро могут войти на глобальный рынок, стать доступными людям в любой точке мира; продукт может быть практически мгновенно доработан под новые ожидания или потребности потребителя; цифровая экономика может предоставить гораздо более разнообразный информационный, а, образовательный научный контент будет работать быстрее, качественнее и удобнее. Цифровизация по мнению зарубежных ученых уничтожают рабочие места, например, интернет-банкинг заменяет банковских служащих, с начала 21-го века немецкие банки закрыли четверть своих филиалов, в общей сложности примерно 10 200 отделений, что повлекло за собой увольнение более 100 тысяч сотрудников банков, причем в последние годы этот процесс все больше ускоряется из-за дальнейшего развития интернет- банкинга. И по мере развития сферы финансовых онлайн-услуг число банковских служащих, особенно тех, кто непосредственно обслуживает клиентов, тоже будет сокращаться. Одновременно из-за развития онлайн-торговли будет снижаться потребность в продавцах и кассирах. В зарубежных странах онлайн-торговля теснит стационарные магазины, например, сеть универмагов GalenaKaufhof, имеющие свои филиалы во многих крупных городах Германии, сократила своих сотрудников, а также сократила зарплату сотрудников магазинов [1]. Немцы все больше расширяют ассортимент приобретаемых в интернете товаров. Наряду с книгами, электроникой, одеждой и обувью теперь в сети все чаще заказывают мебель, бытовую технику, товары для дома. Одновременно быстро растут продажи продуктов питания. У сотрудников продуктовых супермаркетов, больше шансов выдержать онлайн-конкуренцию, поскольку свежую еду немцы все же предпочитают покупать традиционным способом. Однако из-за цифровизации без работы могут оказаться кассиры, поскольку в разных странах, в том числе и в России, уже тестируются технологии электронного фиксирования купленных товаров и их бесконтактной оплаты. Автономное вождение: транспорт обойдется без водителей. В области телекоммуникаций и ИКТ в Узбекистане необходимы около 1000 рабочих мест. В РФ будет увеличен выпуск специалистов в сфере цифровой экономики, а, по сути, РФ предстоит решить более широкую задачу национального уровня - добиться все обшей цифровой грамотности.Развитие цифровых технологий приведет к широкомасштабному сокращению рабочих мест в транспортном секторе. Такси, автобусы, грузовики, электрички и поезда во многих случаях смогут обходиться без водителей и машинистов. Согласно немецких источников определенные маршруты, как, например, автобусная линия в БадБирнбахе, где немецкая железнодорожная компания DeutscheBahn в октябре запускает пилотный проект по автоматизированной перевозке пассажиров от вокзала до центра этого баварского курорта. В перспективе заказанные по интернету автомобили без водителей смогут в любое время дня и ночи доставлять желающих по указанному адресу. В 2018 году при участии ученых университета Киля на севере Германии в сельских районах малонаселенной земли Шлезвиг-Гольштейн, где традиционные автобусные маршруты с твердым расписанием

давно уже безнадежно убыточны. **Роботы заменяют классических рабочих на транспорте**так как самое большое число наемных работников трудится водителями и продавцами. Если развитие цифровой экономики пойдет успешно, многим из них придется искать новую работу. Это касается рабочих, особенно тех, что трудятся на конвейерах, поскольку автоматизация и роботизация промышленных процессов будет неуклонно уничтожать их рабочие места. Многочисленные публикации в СМИ и научные исследования указывают не только и не столько на риски, сколько на шансы цифровизации. Одни рабочие места она уничтожает - но одновременно создает и новые, заодно порождая невиданные до сих пор профессии, особенно в области информационных технологий. Успешное развитие в Германии Индустрии 4.0 как составной части цифровой экономики привело не к сокращению, а к росту [2].В России примерно 30-40 процентов профессий умрет и пострадают от этого в основном люди в возрасте от 45 до 55 лет: Это та среда, которая очень тяжела с точки зрения принятия новых навыков образования.Дать им новую профессию гораздо труднее, чем сделать это по отношению к молодым людям. В выигрыше пенсионеры и молодежь: и в Германии, и в России вопрос о готовности к цифровой экономике, должны задать себе представители среднего поколения. Им необходимо осознать они вошли в эпоху, которая требует «непрерывного обучения» или, как говорят к Германии, «длящегося всю жизнь обучения» (lebenslangcsLernen).Им следует настроиться на то, что вновь придется учиться, потом переучиваться, а затем, возможно, опять менять профессии).Пенсионеры столкнутся и в основном с положительными сторонами цифровизации - с появлением все новых технических возможностей и устройств, делающих жизнь более удобной и разнообразной. Например простая для пользователей технология Skype, позволяющая поддерживать аудиовизуальный контакт с родными и близкими. Однако представители старшего поколения должны быть ментально готовы осваивать подобные новинки. В цифровой экономике наблюдается исчезновение организационной привязки сотрудника к работодателю (фриланс, аутсорс) и главное последствие новых технологий для рынка труда это появление возможности дистанционной работы. По данным Всемирной организации труда, количество удаленных работников в мире составляет 17%, а в Японии и США уже достигает почти 40%. Преимущества работника-фрилансера [3]. Но с другой стороны снижение затрат на помещение и офисное оборудование, перекладывание этих издержек на работников и гибкость численности вовлеченных в проект работников, снижение издержек на увольнение, налоговые эффекты (гражданско правовые отношения вместо трудовых). Действительно, типичный работник цифровой эпохи это фрилансер-дауншифтер, отсутствует сплоченность команды и «командного духа», а также у них суествуют проблемы мотивации и качества в работе. Например, индийские колл-центры, работающие на западные страны, где доля дистанционной работы высокая в международном аутсорсинге. Кроме того наблюдается давление международной конкуренции на зарплаты трудящихся в западных странах, зарплата «нижнего среднего класса» в странах Запада перестала расти и организационные и трудовые отношения внутри

компании могут быть заменены рыночными, если это не потребует более высоких транзакционных издержек «Разрушение компаний». Создаются предпосылки для разукрупнения организационных структур компании. Новые информационные технологии уменьшают транзакционные издержки на синхронизацию и координацию действий участников бизнес-процессов на любом расстоянии, лидируют в списке аутсорсинг IT-функций, колл-центры и бухгалтерские услуги. По данным Американского Института аутсорсинга, в США 89% предприятий делегируют часть бизнес-процессов внешним провайдерам: в Германии - 87%, во Франции – 88%, а в среднем по Европе - 83%. К видам аутсорсинга IT-аутсорсинг относятся аутсорсинг персонала, аутсорсинг бухгалтерии, производственный аутсорсинг, юридический аутсорсинг, логистический аутсорсинг, аутсорсинг колл-центров. Последствием для западного рынка труда явится прекариат и салариат. Если салариат являются получателями твердой заработной платы, то прекариат (нестабильный, негарантированный) как социальный класс работников с временной или частичной занятостью, которая носит постоянный и устойчивый характер. Для прекариатахарактерны неустойчивое социальное положение, слабая социальная защищенность, отсутствие многих социальных гарантий, нестабильный доход, депрофессионализация. Трудовые отношения между прекариатом и работодателем носят название” прекаризация”. Новые рабочие места могут не соответствовать стандартной модели полной занятости; возможно, они будут принимать нетрадиционные формы (неполный рабочий день, работа по требованию и т. п.). Возникающие технологии позволяют разделить рабочий процесс на более мелкие операции в рамках глобального цифрового производства. Сервитизация экономики также выражается в растущей фрагментации занятости вплоть до самозанятости. Рабочие задачи уже стали более фрагментированными; все больше работников выполняют нестандартные операции, как на основном месте занятости, так и в качестве дополнительной подработки. Наблюдается уберизация в цифровой экономике и последствием уберизации является обеление бизнеса. Усиливается противосостояние: боты против колл-центров, блокчейн против нотариусов, беспилотники против водителей. Важнейшие профессии, которые могут пострадать от блокчейна это сотрудники банков, госорганов, аудиторы, контролеры, нотариусы, страховщикии регистраторы. В цифровой экономике будет увеличится спрос на консультантов по интеграции блокчейна в бизнес-процессы и осуществление блокчейн-расчетов без посредников позволит банкам сэкономить на инфраструктуре. Снижаются потребности в работниках, связанных с обработкой транзакций на финансовом рынке. В ближайшее время по таким специальностям, как бухгалтеры, юристы, административные сотрудники, люди, работающие в системе управления и учета кадров, на рынке труда могут оказаться около 3 миллионов человек, которые не будут востребованы и будут заменены новыми информационными технологиями [3]. Принято программное постановление Президента Республики Узбекистан, в котором определены 86 проектов по внедрению информационных систем и программных продуктов на период 2014-2015 гг. с общим бюджетом более $145,8 млн. Реализация этих и других проектов должна дать новый импульс развитию информационно-

коммуникационных технологий в реальном секторе экономики страны.В области подготовки и повышения квалификации кадров в сфере ИКТ необходимо отметить, что, внедрена система аттестации всех государственных служащих для определенияуровня навыков и знаний в области компьютерной грамотности. Создан Учебный центр электронного правительства, в котором проводится обучение государственных работников в области электронного правительства. Завершено создание региональных учебных центров для просвещения населения в сфере компьютерной грамотности. Начнет образовательную деятельность филиал Корейского университета Инха в Ташкенте.В Ташкентском университете информационных технологий и его филиалах осуществляется подготовка специалистов в сфере компьютерной инженерии, разработки программного обеспечения системы и управления системой электронного правительства. Совместными усилиями студенты-добровольцы организовали компьютерные курсы грамотности «Бунедкорёшлар» при ТУИТ для населения и предпринимателей. В учебном центре «Электронное правительство» прошли обучение более 2000 руководителей и специалистов органов государственного и хозяйственного управления, государственной власти на местах. Также в рамках развития электронного правительства в Узбекистане в ближайшей перспективе будет реализован ряд проектов, в частности формирование национальных баз данных, создание межведомственной интегрированной платформы электронного правительства, внедрение комплексных информационных систем в различных отраслях, подготовка проекта закона «Об электронном правительстве» и*другие*важные проекты, направленные на дальнейшее развитие и широкое внедрение во всех отраслях экономики и сферах жизни страны современных информационно- коммуникационных технологий, а также стимулирование расширения интерактивных государственных услуг субъектам предпринимательства.

ILM-HUNAR MAVZUSIDAGI ERTAKLARNI O‘QISH DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI TARBIYALASH

Kamolova Z.O. *- UrDU, Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi o`qituvchisi Urganch shahri*

Boshlang‘ich sinf o‘quv dasturlari o‘qish darslari oldiga o‘quvchilarni yaxshi o‘qish sifatlariga ega etishdek murakkab vazifani qo‘yadi. Bunday vazifalarni to‘laroq amalga oshirishda xalq og‘zaki ijodi materiallari katta ahamiyatga ega. O‘quvchilar tabiatan maqol, topishmoq va ertaklarni sevadilar, ularni zo‘r qiziqish bilan o‘qib o‘rganadilar. Bundan tashqari xalq og‘zaki ijodi qadimdan tarbiya manbayi hisoblangan.

Ma’lumki, ertaklar xalq og‘zaki ijodiyotining eng qadimiy ommaviy va keng tarqalgan janrlardan biridir. Ertak atamasi Mahmud Qashg‘ariyning XI asrda yozilgan «Devonu lug‘atit turk» asarida “etuk” shaklida uchraydi va biror voqeani og‘zaki tarzda hikoya qilish ma’nosini bildiradi. [1]

Ertaklarning badiiy shakli va poetikasi o‘ziga xos bo‘ladi. Fantastik uydirmalar, hayot haqiqati bilan aloqador bo‘lib qadimiy tushuncha, urf-odat, marosimlarning o‘zlarini o‘zida aks yettiradi.

O‘zbek xalq ertakchilari repertuarlarida ilm-hunar haqidagi ertaklar anchagina o‘rinni tashkil yetadi. Bunday ertaklar boshlang‘ich sinf o‘qish kitobi darsliklaridan ham o‘rin olgan. Xususan, 4-sinf “O‘qish kitobi” darsligining “Xalq og‘zaki ijodi” bo‘limida “Ilm afzal”, “Hunarsiz kishi o‘limga yaqin” ertaklari berilgan. [2] Bu ertakning tarbiyaviy qimmati shundan iboratki, o‘quvchilar undan ilm va hunarning kishi hayotidagi bezak ekanligini bilib oladilar. Ertak bolalarda qahramonlarning xatti-harakatini muhokama qilib, baholash ko‘nikmasini o‘stirishi bilan birga ilmli, hunarli kishilarning baxtli hayot kechirishlariga amin bo‘ladilar.

“Davlat”, “Ilm afzal”, “Hunarsiz kishi o‘limga yaqin” kabi maishiy ertaklarda xalq o‘z hayotini hikoya qiladi, shu sababli o‘quvchilar ertakni o‘qigach, o‘tmishdagi xalq hayotini, o‘y-fikrlari va orzu-istaklarini bilib oladilar.

Bunday ertaklarni tahlil qilish badiiy hikoya tarzida uyushtiriladi. Bolalar o‘qituvchi rahbarligida ertakda qatnashuvchilarning xulq - atvori, ayrim xatti-harakatlarini baholaydilar, ularning bir-birlariga bo‘lgan munosabatlarini aytadilar va shular asosida ayrim obrazlar haqida xulosalar chiqaradilar, ertak rejasini tuzadilar, ertakni rollarga bo‘lib o‘qiydilar.

Ilm-hunar mavzusidagi ertaklarni o‘qish darslarida asosiy tarbiyaviy vazifa o‘quvchilarni barkamol inson ruhida shakllantirishga qaratiladi. Shuning uchun boshlang‘ich sinflarda ertaklarni o‘qish orqali o‘quvchilarning umumiy kamolotiga, o‘qishga ongli munosabatda bo‘lish kabi ijobiy xususiyatlarni tarbiyalashga alohida e’tibor berish lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, “Barcha ezgu intilishlarimizning markazida farzandlarimizni ham jismoniy, ham ma’naviy jihatdan sog‘lom qilib o‘stirish, ularning baxti-saodati, farovon kelajagini ko‘rish, dunyoda hech kimdan kam bo‘lmaydigan avlodni tarbiyalash orzusi turadi”.

Zero, inson barkamolligida ustuvor o‘rin egallagan jihatlardan biri ilmli bo‘lishga intilish, bilimga chanqoqlik hisoblanadi. Shu g‘oya “Ilm afzal” ertagida aks ettiriladi.

Bu ertakni o‘rganishdan asosiy tarbiyaviy maqsad o‘quvchilarni ilm olishga qiziqtirish, ilmning inson hayotidagi o‘rnini ko‘rsatish hisoblanadi.

O‘qituvchi ertakni ifodali qilib o‘qib va so‘zlab berar ekan, undagi bu jihatlarga alohida e’tibor qaratadi. Ertak mazmuniga ko‘ra bir cholning 8 nafar o‘g‘li va bir nafar qizi bo‘lgan ekan. Qizi juda aqlli, o‘z ziyrak zehni bilan akalaridan ajralib turar ekan. Bir kuni chol qiziga uning akalari ilm olishga qiziqmasligi, o‘z vaqtlarini ot choptirib, shaharma-shahar kayf-u safo bilan o‘tkazayotganliklaridan nolinibdi va bu xususda o‘z qizidan maslahat so‘rabdi. Qiz esa akalarini mehmonga chaqirib, ulardan “Ilm afzalmi yoki davlatmi?” deb so‘rashni, oxirida uning o‘ziga ham shu savolni berishini maslahat beribdi. Chol o‘g‘illarini mehmonga chaqirib ularning har biriga yuqoridagi savolni beribdi, o‘g‘illarining javobidan qoniqmagan qiz agar kishi ilmli bo‘lsa, u aqlli, shirinsuxan, odobli bo‘ladi, bunday odamlarni hamma hurmat qiladi, unga o‘xshashga intiladi debdi.

Mana shu ertakni o‘qish darsida o‘qituvchi har bir o‘g‘lining javoblarini tahlil qilib, ilmning nima uchun afzalligini misollar bilan tushuntirib beradi. Ertak mazmuniga mos keladigan xalq maqollarini keltiradi. “Kuchli birni yengar, bilimli mingni yengar” maqolini izohlab beradi. Ilm egallashga yoshlikdan qunt qilish kerakligini, “Yoshlikda

olingan bilim toshga o‘yilgan naqshday” ekanligini, agar vaqt behuda o‘tkazilsa, “So‘nggi pushaymon, o‘zingga dushman” ekanligini tushuntirib beradi. Hadislarda ham “Beshikdan qabrgacha ilm izla” deyilgani bejiz emasligini tushuntiradi. Ertak mazmuni asosida o‘quvchilarning o‘zidan hayotlarida o‘zlari tanigan va bilgan ilmli odamlar haqida gapirib berishni so‘raydi. Bu kabi ertaklarni o‘qish o‘quvchilar qalbida bilimli bo‘lishga ishtiyoq uyg‘otadi. Ular ilm inson shuurini yoritishini bilib oladilar va, albatta, chuqurroq ilm olishga tirishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imomov K., Mirzaev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O‘zbek xalq og‘zaki poetik ijodi. - Toshkent: “O‘qituvchi”, 1990.

2. Matchonov S., Shojalilov A.va boshqalar. O‘qish kitobi. 4- sinf uchun darslik.- Toshkent, “Yangiyo‘l Poligraf servis”, 2017.

3. Qosimova K., Matchonov S., G’ulomova X., Yo‘ldasheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Toshkent: “Nosir”, 2009.

TA’LIMIY DIKTANTLAR VA ULARNING BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IMLOVIY SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Jumaniyozova M.X. *- f.f.n., dotsent*
Yaqubova N.R. *– UrDU, Ta’lim va tarbiyaviy ishlar nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich ta’lim) mutaxassisligi 1-kurs magistri*

O‘zbekiston Respublikasi o‘tgan yaqin yillar ichida juda katta o‘zgarishlar va islohotlar davriga qadam qo‘ydi. Ayniqsa, ta’lim-tarbiya sohasida ulkan burilishlar yuz bermoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Biz ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini bugungi zamon talabalari asosida takomillashtirishni o‘zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz”. [1.22]

Boshlang‘ich ta’lim Davlat ta’lim ctandartlarida ta’kidlanganidek, ona tili mashg‘ulotlari bolalarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og‘zaki, yozma shakllarda to‘gri, ravon ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, til sezgirligini tarbiyalashga xizmat qilmog‘i lozim. Xususan, boshlang‘ich sinflarda ona tilini o‘rgatishdan asosiy maqsad bolalarning yosh xususiyatini e’tiborga olgan holda og‘zaki va yozma nutqini, tafakkurni o‘stirish, ularda bilim olishga qiziqishni o‘stirish, faollik, mustaqillik, mehnatsevarlik, qiyinchiliklarni yenga olish qobiliyatlarini o‘stirish hisoblanadi. Bolalarning aqliy va nutqiy qobiliyatlarini muvaffaqiyatli o‘stirish kelgusida fanlarni puxta o‘zlashtirishga imkoniyat yaratadi.

Boshlang‘ich ta’lim DTS boshlang‘ich sinflar ona tili ta’limi o‘quvchilarda nutq faoliyatining asosiy turlarini o‘stirish bilan bir qatorda, quyidagi muhim masalalarni hal etishni ko‘zda tutadi, ya’ni o‘zbek tilining to‘g‘ri yozuv qoidalari va tinish belgilarining ishlatilishi haqidagi bilimlarni berish va shu asosda o‘quvchilarda yozma savodxonlikni shakllantirish. [2]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yozma va og‘zaki nutqini o‘zlashtirishlariga erishish, shuningdek, o‘zlashtirish darajalarini muntazam tekshirib borishda diktantlarning ahamiyati juda muhimdir. Shu bois diktant turlaridan o‘quvchilar savodxonligini oshirishda samarali va o‘rinli foydalanish yo‘llarini ishlab chiqish ona tili o‘qitish metodikasining muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda ***diktant*** lotincha “dicto” (dikto) so‘zidan olinib, aytib bermoq, so‘zlamoq, gapirmoq ma’nolarini bildiradi. Diktant, odatda, o‘qituvchining aytib turishi bilan amalga oshiriladigan yozma ish turidir. (3.4)

Diktant yordamida orfografik, grammatik nazariy bilimlarni o‘quvchilar qisqa vaqt ichida (diktant yozish jarayonida) yozuvga tatbiq qila bilishlari talab qilinadi, bu esa o‘quvchilarning aqliy faoliyatlariga bog‘liq holda yuzaga chiqadi. O‘quvchilar yozayotgan so‘zlari imlosini diktant yozish davomida idrok qila olishlari, shu vaqtning o‘zida o‘rganilgan nazariy bilimlarni xotiraga keltirib, yozuvda qo‘llay bilishlari zarur. O‘quvchilar shundagina xatosiz yoza olishlari mumkin. Bu esa o‘quvchilardan puxta bilim, avtomatik ko‘nikma talab qiladi. Turli ko‘rinishdagi diktantlar o‘quvchilarga so‘zlarni avtomatik ravishda mustaqil, to‘g‘ri xatosiz yozishni o‘rgatishda o‘qituvchiga imkon beradi.

Diktant dastlab shartli ravishda ikkiga bo‘linadi: ta’limiy diktantlar va tekshiruv diktanti. [4.6]

Ta’limiy diktantlar biror imlo (orfografiya) qoidasi bilan bog‘liq bo‘lgan fonetik, so‘z yasalishi va morfologik mavzuni mustahkamlash, o‘quvchini ongiga singdirish va uni yozuvda qo‘llay olishga o‘rgatish uchun xizmat qiladi. Ular sinfda o‘qituvchi va o‘quvchilarning faol ishtirokida o‘tkaziladi. Bunda avvalo mustahkamlash ko‘zda tutilgan orfogramma (masalan, *x* va *h* harflarining yozilishi) o‘quvchilarga eslatiladi, shu harflar ishtirokida so‘zlar ko‘rsatiladi, talaffuzi harf bilan qiyoslanadi, farqi aniqlanadi. O‘quvchilar bunday so‘zlarni xato yozmasliklariga o‘qituvchi ishonch hosil qilsa, u so‘zlarni yozishga da’vat etadi. Ayrim hollarda diktant yozish davomida imlosi qiyin bo‘lgan so‘zlarning yozilishini o‘qituvchidan so‘rab olib, so‘ng yozish, yozib bo‘lgandan so‘ng bu so‘zning imlosini o‘qituvchidan aniqlab olish va o‘z xatosini tuzatish huquqi beriladi. Imlo malakalarini mustahkamlashda, til sezgirligini oshirishda, o‘quvchining xotirasini yaxshilashda bu usul foydali.

Ta’limiy diktantlar darsda turli maqsadda o‘tkaziladi. Masalan, yangi mavzu o‘tilgach, diktant yozdirish mumkin. Bunda o‘qituvchi imlosi tanish bo‘lmagan so‘zlarning yozilishini xattaxtada ko‘rsatishi, og‘zaki izohlab berishi yoki ayrim o‘quvchilardan o‘tilgan yangi mavzuni va u bilan bog‘liq imlo qoidasini qanday tushunganligini so‘rab (bu orqali o‘quvchilarga berilgan bilim eslatilib), so‘ng yozdiriladi.

Ko‘zlangan maqsadga ko‘ra ta’limiy diktantlar uch turga bo‘linadi:

1) orfografik xarakterdagi ta’limiy diktantlar;

2) nazariy bilimlarni mustahkamlaydigan ta’limiy diktantlar;

3) nutqni o‘stirish xarakteridagi ta’limiy diktantlar. [5.70]

Orfografik xarakterdagi ta’limiy diktantlarda o‘qituvchining talabi bilan o‘quvchilar darsning faol ishtirokchisiga aylanadi. Darsdan ko‘zlangan maqsad o‘quvchilarning faollik bilan fikrlashlari, matndagi so‘zlar imlosiga mustaqil

yondoshishlari asosida amalga oshiriladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning izoh, fikr-mulohazalarini kuzatib boradi, ozgiuna xatolik sezsa, shu vaqtning o‘zida tuzatadi. Bunday diktantning quyidagi turlari orqali yozma savodxonlik ustida ish olib boriladi: 1) lug‘at diktant; 2) saylanma diktant; 3) ko‘rsatuv diktant; 4) yoddan yozuv (o‘z diktant); 5) ta’kidiy diktant; 6) izohli diktant; 7) ijodiy diktant; 8) erkin diktant.

Nazariy bilimlarni mustahkamlaydigan ta’limiy diktantlar esa o‘quvchilarga orfografiya va grammatikadan berilgan nazariy bilimlarni mustahkamlash, bu nazariy bilimlarni yozuvda qo‘llay bilishda, o‘quvchilarning yozuvidagi nuqsonlarni va uning yuzaga chiqish sabablarini aniqlashda o‘qituvchiga yordam beradi.

Bu tipdagi ta’limiy diktantlarda ham o‘quvchilar yozuvidagi orfografik nuqsonlar, ularning xarakteri belgilanadi, bu xatoni tuzatish uchun turli choralar izlab topiladi, uni bartaraf qilishga kirishiladi. Shunga ko‘ra ta’limiy diktantning bu tipi o‘z oldiga uch maqsadni qo‘yadi:

a)o‘rganilgan qoidalarni o‘quvchilar qay darajada o‘zlashtirganliklarini aniqlash;

b)o‘rganilgan qoidani o‘quvchilar yozuvga qay holda boglay olganliklarini aniqlash;

d) o‘quvchilar yozuvidagi orfografik-grammatik xatolarni anyqlab, ularni tugatish choralarini izlash.

Ba’zi o‘quvchilar grammatik qoidani yaxshi tushunib oladilar, bu qoidani og‘zaki izohlab bera oladilar, biroq yozuvda shu qoidaga amal qilmay, xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Bu xil nuqsonlarni bartaraf qilishda grammatik bilimlarni mustahkamlash xarakteridagi ta’limiy diktantlar muhim vosita sanaladi. Binobarin, o‘quvchilarga bunday ko‘nikma dars jarayonida berilganidek, dars jarayonida sinab ham ko‘riladi.

Ta’limiy diktantning nutqni o‘stirish xarakteridagi turida o‘quvchilar nutqini o‘stirishga e’tibor qaratiladi.

Hozirgi kunda o‘qituvchilar diktantdan unumli foydalanmoqdalar, ta’lim jarayoniga tatbiq etmoqdalar. Chunki o‘quvchilarga berilgan orfografik bilimlarni mustahkamlashda ularda imloviy savodxonlikni shakllantirishda diktantning ahamiyati kattadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash- yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.- Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.

2. Umumiy o‘rta ta’limning Davlat Ta’lim Standarti va o‘quv dasturi (Boshlangich ta`lim).- Toshkent, 2017.

3. Mirzayev A. Diktant metodikasi.- Toshkent, “O‘qituvchi”, 1979.

4. Abdullayeva Q., Rahmonbekova S., Bekmurodova G., G‘ozixo‘jayeva G. Diktantlar to‘plami. (Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun).- Toshkent: “Niso Poligraf”, 2017.

5. Jumayeva S. O‘quvchilarning yozma savodxonligini oshirishning ayrim yo‘llari// “Ona tili ta’limidagi islohotlar: vazifalar, yechimlar va muammolar” Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari.- Qarshi, 2015, 70-73-betlar.

KLASTAN TIS ISLER PROTSESSINDE OQIWSHILARDA TABIYATQA ESTETIKALIQ MÚNÁSEBETLERDI QÁLIPLESTIRIW

Dawletnazarov I. *– Ájiniyaz atindaǵi NMPI*
"Bilimlendiriw mákemelerin basqariw"
qániygeligi 2-kurs magistrantı, Nókis qalasi

Búgingi kúnde insaniyat aldında turǵan eń baslı máselelerdiń biri bul - insaniyattiń tábiyatqa munasábetin ózgertiw, jańa áwladtıń múnásip tárbiya hám tálim-tárbiya alıwın támiyinlew zárúrligi turıptı.Búgingi kúnde ulıwma ekologiyaliq mádeniyatti atap ótetin bolsaq , ekologiyalıq mádeniyat belgisi jámiyet hám tábiyat ortasındaǵı parq dárejesi emes, bálki olardıń birlik dárejesi bolıp tabıladı. Bunday birlikke tábiyaattıń da, jámiyettiiń de turaqlılıǵi arqalı erisiledi, olar tábiyat "insannıń insaniyliq mánisine" aylanatuǵın social -tábiy sistemanı quraydı, tábiyattı saqlaw bolsa jámiyet hám insandı tur retinde saqlaw quralı bolıp tabıladı.Jámiyetimizdiń eń aldińa qoyǵan maqsetleriniń biride jámiyet tabiyat ortasindaǵi múnasibetti yaǵniy insanlardiń tabiyatqa unamli kóz-qarasta qarawi,tabiyattiń insaniyatqa inam etken bayliqlarinan tuwri maqsette paydalaniw bolip esaplanadi. Biz ekologiyalıq mádeniyattı insannıń ómiriniń etikalıq hám ruwxıy tarawı retinde belgileymiz, onıń tábiyat penen óz-ara munasábetiniń ayriqshalıǵın xarakteristikalaydı hám óz-ara baylanıslı elementler sistemasın óz ishine aladı: ekologiyalıq ań, ekologiyalıq munasábet hám ekologiyalıq iskerlik. Ekologiyalıq institutlar bólek element retinde, ulıwma jámiyetlik sanasın dárejesinde, atap aytqanda, málim bir shaxstıń ekologiyalıq mádeniyatın saqlaw hám rawajlandırıw ushın háreket etedi.Ekologiyalıq iskerlik túsinigi eń ulıwmalastırılǵan formada materiallıq -ámeliy hám teoriyalıq tarawlarda málim bir tárepte kórip shıǵılatuǵın, ol yamasa bul dárejede tábiy ortalıqtı úyreniw, rawajlandırıw, ózgertiw hám saqlaw menen baylanıslı bolǵan insan iskerliginiń túrlerin óz ishine aladı.

Tábiyat - bul ájayıp hádiyse bolıp, onıń tárbiyalıq tásiri psixik dúnya adamdı, birinshi náwbette, balanı - mektepge shekem jastaǵı balanı artıqsha bahalaw qıyın. Ekologiyalıq tálim hám tárbiya mashqalası búgingi kúnniń eń aktual máselelerinen biri bolıp tabıladı. Mektepge shekem jastaǵi balalarǵa, insanǵa ekologiyalıq taza ortalıq kerekligi haqqındaǵı ideyalardı sıńdiriw kerek. Soniń ushın da balanı tábiyat gózzallıǵına júda itibarlimunasábette bolıwǵa úyretiw, bul jasta ol salamatlıq qanshelli qımbatlı ekenligin ańlap jetiwi hám saw salamat turmıs tárizine umtılıwı zárúr.

Úzliksiz ekologiyalıq tálim sistemasınıń baslanǵısh buwını mektepge shekem jastaǵı balalıq bolıp tabıladı. Mektep shólkemindegi ekologiyalıq tárbiya hám tálimdiń tiykarǵı maqseti bolsa tábiyattı qáwipsizlik etiwshi shaxslardı tárbiyalaw, ekologiyalıq bilimler beriw, balalardı miyirimli-aqıbetli bolıwǵa, tábiyaattı súyiw hám qorǵawǵa, onıń baylıqların abaylap saqlawǵa úyretiw bolıp tabıladı.Biz tálim-tarbiyani jaslarǵa kishkeneliginen úyretkenimiz siyaqli tabiyatqa bolǵan unamli múnásebetti da kishkeneliginen úyretip bariwimiz zárúr hám shart.Mektep oqıwshılarında átiraptaǵı dúnya menen tanısıw processinde ekologiyalıq ideyalar qáliplesedi. Bir qansha shınıǵıwlarda qáliplesken ideyalar az-azdan tábiyaat menen uyqaslıqta jasaw zárúrligine isenimge aylanadı. Ekologiyalıq tálimniń maqseti -

ekologiyalıq ań tiykarında qurılǵan átirap -ortalıqqa juwapkerli munasábette boliwǵa qáliplestiriw. Bul tábiyaattan paydalanıwdıń ruwxıy -huqıqıy principlerine ámel qılıwdı jáne onı optimallastırıw ideyaların ilgeri jılјıtıw, óz aymaǵı tábiyatın úyreniw hám qorǵaw boyınsha aktiv islerdi názerde tutadı Tábiyatqa munasábet insannıń shańaraqqa tiyisli, social, islep shıǵarıw, shaxslarara munasábetleri menen bekkem baylanıslı bolıp, sananıń barlıq tarawların óz ishine aladı.Tábiyatqa juwapkerli munasábet - bul quramalı jeke ózgeshelik bolıp tabıladı. Bul insannıń ómirin belgileytuǵın tábiyat nızamların túsiniwdi ańlatadı, átirap -ortalıqtı basqarıwdıń etikalıq -huqıqıy principlerine ámel qılıwda, átirap -ortalıqtı úyreniw hám qorǵawda aktiv dóretiwshilik iskerlikti kórsetiwde.Sonday-aq ilimiy ádebiyatlarda ekologiyalıq mádeniyat sistemasında ádetde eki túsinik ajratıladı : materiallıq (jámiyet hám tábiyaat ortasındaǵı óz-ara munasábetlerdiń barlıq formaları hám sol óz-ara tásir nátiyjeleri) hám ruwxıy (ekologiyalıq bilim, kónlikpe). I. P. Safronov jámiyettiń ekologiyalıq mádeniyatın óz-ara dialektik baylanısqan elementler sisteması retinde kórsetedi: ekologiyalıq munasábetler, ekologiyalıq ań hám ekologiyalıq iskerlik.Soni aytıwimiz kerek, búgingi kúnde dúnyada quramalı ekologiyalıq jaǵday bar. Global ıqlım, haywanlardıń kem ushraytuǵın túrleri joǵalıp ketiwi, toǵaylarda órtleri, dúbeleyler hám suw tasqını insanlardiń tabiyatqa unamsiz múnásibette boliwi dúnyadaǵı ekolog ilimpazlarıdıń eskertiwshi tásirine sebep boladı. Usınıń menen birge zamanagóy jámiyettiń tiykarǵı mashqalası - adamlardıń tábiyaatqa bolǵan itibarsızlıǵı,tabiyattaǵi tiri janzatlarǵa naduris kóz-qarasta qarawi,ósimlikler dúnyasinada ziyan jetkeriwi, planetamız xalqınıń baslanǵısh ekologiyalıq táliminiń joq ekenligine bir misal. Bugungi kunge kelip, teatrlastirilǵan sahna kórinisleri hám oyın formasında kóbirek shınıǵıw qılıw múmkin. Bunnan tısqarı, mektep oqıwshılarınıń ekologiyalıq tálim beriw boyinsha tómendegishe juóislar alip bariw mumkin:

Tabiyatqa bolǵan múnásibet boyinsha bayramlar, festivallar hám konferenciyalardı shólkemlestiriw, ımaratlardı, baǵlardı jaqsılaw boyınsha jumıslar alıp barıw, ekskursiyalar, tabiyatqa sayahatlar,ósimlik hám haywanlardıń ómirin baqlaw, sızıw hám basqalardı usınıwǵa qaratılǵan jumıslar. Ekologiyalıq tálim degende bolsa tábiyaattı biliw, rawajlandırıw hám ózgertiw menen baylanıslı halda xalıqtıń keń qatlamlarında insan iskerliginiń barlıq túrleriniń joqarı ekologiyalıq mádeniyatın qáliplestiriw túsiniledi. Ekologiyalıq tálimdiń tiykarǵı maqseti: balanı tiri tábiyaat nızamları haqqındaǵı bilimlerin rawajlandırıwǵa, tiri organizmlerdiń átirap -ortalıq menen baylanısı mánisin túsiniwge hám fizikalıq hám psixik jaǵdayın basqarıw kónlikpelerin qáliplestiriwge úyretiw bolip sanaladi.

Paydalanilǵan ádebiyatlar dizimi

1. A.E.Ergashev, A.Sh.Sheraliev, X.A.Suvonov, T.A.Ergashev “Ekologiya va tabiatni muxofaza qilish” Toshkent Ozbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti 2009 [242-246 b]

2. P.S.Sultanov B.P. Ahmedov “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari” «Ǵafur Ǵulom nomidagi» nashriyoti Toshkent 2004 [222-226 b]

3. Internet materiallari.

BASLAWISH KLASS MUZIKA PÁNI OQITIWSHISINA QOYILATUǴIN DIDAKTIKALIQ TALAPLAR

Bekbosinov D. *NMPI, Ulıwma pedagogika hám psixologiya kafedrası assistenti*

Muzıka kúndelik turmısımızda keń orın iyelegen, insan ózligin rawajlandırıwda zárúrli áhmiyetke iye bolatuǵın kórkem- óner turi bolıp tabıladı. Hár bir insandı ruwxıy qáliplesiwinde shańaraqtıń, mekteptiń, jámiyettiń tásiri oǵada kúshli. Sebebi insannıń insanıylıq qásiyetleri jámiyette qáliplesip baradı.

Muzıka mádeniyatı sabaqları pedagogikanıń didaktik teoriyası hám principleri tiykarında dúziledi. Usı principler oqıtıwshı hám de oqıwshı tárepinen orınlanatuǵın barlıq oqıtıwdıń negizleri, sabaq mazmunınıń metodları hám sabaqtıń dúzilisindegi tiykarǵı talaplar jáne onıń baǵdarların belgilep beredi.

Muzıka mádeniyatı sabaqlarınıń didaktik principleri bes túrden ibarat:

1. Muzıka tálimi hám tárbiyasında sistemalılıq, ilimiylik hám dawamılılıq principi.
2. Sabaqta oqıwshılardıń sanalılıq hám belsendilik principi.
3. Muzıka mádeniyatı sabaqlarında kórgizbelilik principi.
4. Oqıw materiallarınıń balalar bilimi hám ilmiy tájriybelerine sáykesligi principi.
5. Muzıka sabaqlarında bilim hám ilmiy tájriybelaming bekkemligi principi. Usı principler tiykarında oqıw materiallarınan paydalanıw, muzıka sabaǵınıń mazmunın hám jobasın dúziw processinde qollanıladı. Joqarıdaǵı belgilengen ulıwma didaktikalıq principler bir- biri menen ajıralmas baylanıslı bolıp, muzıka sabaǵın mámleketlik tálim standartına muwapıq milliy ózgesheliklerin esapqa alǵan halda úzliksizligin hám ajıralmaslıǵın tiykar ete otırıp muzıka iskerliginiń izbe-izligin támiyinleydi.

Sabaq muzıka tárbiyası sistemasında jetekshi faktor esaplanadı. Sebebi, balalar sabaqqa jeke túrde qamtıp alınadı. Muzıka balalardı aqılıy hám de ádep-ikramlılıq tárepten rawajlanıwında unamlı tásir kórsetedi. Usı sebepten muzıka sabaǵı eń aldı menen tárbiya sabaǵı dep ataladı. Jańa baǵdarlama mazmunında sabaq ótiw ushın muzıka oqıtıwshısı óziniń muzıkalıq hám teoriyalıq bilimlerin jetilistiriwi kerek. Búgingi kúnde muzıka insannıń qáliplesiwinde áhmiyetli orındı iyeleydi. Ol insannıń sezimi hám ruwxiyatina aktiv tásir kórsetedi. Ulıwma bilim beriw mekteplerinińń tiykarǵı wazıypalarınan biri, oqıwshılardı estetika álemine alıp kiriw hám ruwxıy tárbiya beriw. Bunda oqıtıwshı balalardı belgili bir muzıka shıǵarması menen tanıstırıp, onı mazmunlı hám «janlı» tárizde atqarıpw beriwi oqıwshılardıń dıqqat-itibarın shıǵarmaǵa tartadı. Olardıń sóylew mádeniyatın ósiriw, pikirlew qábiletin, dúnyaǵa kóz-qarasın keńeytiredi, emocional sezimlerinede aktiv tásir kórsetedi. Muzıka sabaqlarınıń mazmunında tek ǵana ózlestiriw emes al, oqıwshılar sanasında haqıyqatlıqqa munasábetiniń rawajlandırılıwı, estetikalıq madeniyatiniń hám basqa ishki sezimleriniń qáliplestiriliwi názerde tutıladı. Oqıtıwshınıń sabaqqa dóretiwshilik tárizde jantasıwı áhmiyetke iye bolıp hám bir qansha wazıypalardı óz aldına maqset etip qóyadı;

- muzıka tárbiyasında jańa metod hám qurallar izlew;
-turmıs hám kórkem-óner ortasındaǵı ózara baylanıstı túsindiriw;

Bul maqsetlerdi ámelge asırıwda oqıtıwshı saldamlı tayarlanıwı, óz ústinde tinbay islewi yaǵnıy bilim dárejesin asırıwı ushın ilimiy ádebiyatlar, jańa baǵdarlamalar, kórkem ádebiyatlar, teatr, muzeylerge barıp bilimin asırıw jolların rawajlandırıp barıwı

kerek. Muzıka sabaǵı alıp barılatuǵın klass xanası joqarı talǵam menen úlgili úskenelestirilgen bolıwı shárt. Texnika quralları, metodikalıq kórgezbeli qurallar, pianino shertiw ásbapı hám milliy nama atqarıw ásbapları menen támiyinlengen bolıwı menen bir qatarda jańa baǵdarlama tiykarında sabaqtıń jobası, konspektlerin dúzip jańa pedagogikalıq texnologiyanı qollap alıp barılıwı kerek. Muzıka sabaǵınıń maqseti hám mazmunı sabaqtıń mazmunların kórsetip, turmıs menen baylanıstırıp pánnıń barlıq bólimlerin bir- biri menen baylanıstırıp alıp barılıwın talap etiledi. Muzıka sabaǵı basqa sabaqlardan óziniń kórkemligi, qızıqlıǵı, balalarǵa kóbirek dóretiwshilik zawıq, emocional sezimler hám obrazlı keshirmeler oyatıwı menen ajıralıp turadı. Muzıka sabaǵı óziniń aralas sabaq tipi menen hám taǵı basqa pánlerden parıqlanadı. Baslanwısh mektepte muzıka oqıtıwdıń tiykarǵı maqseti - baslanwısh klass oqıwshılarna muzıka kórkem- óneri gózzallıq nızamları tiykarında úyreniw qábiletin sıńdırıw hám olarǵa muzıka mádeniyatın qáliplestiriw bolıp tabıladı. Baslanwısh klaslardaǵı muzıka mádeniyatı sabaqları, ulıwma tálimniń etikalıq - estetikalıq tárbiya beriw sistemasınıń ajıralmaytuǵın bir bólegi bolıp esaplanadı.

Muzıka sabaǵı baslanwısh klass oqıwshıların átirapdaǵı gózzal zqubılıslardı qabıl ete alıwǵa hám ruwxıy dúnyaǵa kóz-qarasın qáliplestiriwge xızmet etedi. «Baslanwısh tálim ushın Mámleketlik tálim standartları» tiykarında barlıq pánler qatarı muzıka páninen de baǵdarlama islep shıǵıldı. Jańa programma mazmunında milliy muzıkamız miyraslarınan tolıq túrde paydalanıw, ǵalabalıq xalq nama hám qosıqlarń, dástanlar hám búgingi zamanagóy muzıkalar óz sawleleniwin tapqan. Jańa baǵdarlama mazmunında sabaq ótiw ushın, muzıka oqıtıwshısı óziniń muzıkalıq - teoriyalıq bilimlerin jetilistiriwi kerek. Sebebi oqıwshılardıń muzıka sabaǵına bolǵan qızıǵıwshılıǵın rawajlandırıwda keleshek ávladtı Watanǵa súyiwshılk ruwxinda tárbiyalawda hám bilimli bolip jetilisiwinde oqıtıwshı jetekshi bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanımızda, búgingi Jańa Ózbekstan shárayatında bilimlendiriw mashqalaların sheshiwde baslawısh klass muzıka páni oqıtıwshısı zaman menen teń qádem taslap innovaciayalıq-pedagogikalıq texnologiya bilimlerin puxta ózlestirip hám usınıń tiykarında tálim-tárbiya processin shólkemlestiriw zárúr talaplardıń biri ekenligi anıq.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Mavlonova va b. Pedagogika. – T.: O`qituvchi, 2008.
2. G.M.Sharipova, D.F.Asamova, Z.L.Xodjayeva., Musiqa o‘qitish nazariyasi metodikasi va maktab repertuari.-T.:2014.

QORAQALPOQ YOSHLARINING MILLIY IDENTIKLIGINI RIVOJLANTIRISH HAQIDA

Urazimbetov A.B. *- Nizomiy nomidagi Toshkent DPU tadqiqotchisi*

Millatning identikligi avvalambor davlat va xalq manfaatlari bilan chambarchas bog‘liq «o‘zlikni anglash» tuyg‘usi asosida shakllanadi. Chunki o‘zlikni anglash orqali nafaqat milliy, etnik manfaatlarni, balki shu bilan birga, milliy jipslilikni vujudga keltiruvchi mental xususiyatlarni ham maqsadga yo‘naltirish mumkin. milliy identiklikning yana bir xususiyati – u millat xarakteri va mentalitetining ijtimoiy-

ma’naviy jihatlarini anglashning asosi ham hisoblanadi. O‘zlikni anglash milliy identiklikning bir qismi hisoblanadi. Lekin ko‘plab tadqiqot ishlarida o‘zlikni anglash omili uzoq vaqtlargacha identiklik tushunchasiga qorishtirib yuborilardi. Aslini olganda milliy identiklik o‘zida mentalitet va o‘zlikni anglash tushunchalarini mujassam etadi va millatning xarakterli xususiyatlarini belgilashda ularni bir-biridan ayri ko‘rish mumkin emas.

Identiklik – bu shaxsning mavjud sotsiumda turli madaniy xususiyatlarni o‘zida jamlaganligi va shuning asnosida o‘zining ma’lum sotsial birlikka tegishli ekanligini anglash, his etishidir [2. 69]. Ammo bugungi kunda globallashuv tufayli dunyoda shakllanayotgan yangi qadriyatlar bilan insoniyat orttirgan hayotiy tajriba o‘rtasidagi uzviylikning muayyan darajada buzilishi, turli xil tahdidlarning hozirgi holati jarayonida o‘zgarayotgan identiklik maxsus tadqiq etish zaruratini taqozo etmoqda.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan «milliy o‘zligimizni anglash, Vatanimizning qadimiy va boy tarixini o‘rganish, bu borada ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, gumanitar soha olimlari faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash»ni [1] rag‘batlantirishga doir muhim vazifalar belgilandi. Shu bois ham milliy identiklik tizimining o‘zgarishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar, ijtimoiy tuzilmalar evolyutsiyasini tizimli tadqiq etish, identiklik fenomeni va uning ijtimoiy xususiyatlari dinamikasi prognozini amalga oshirish alohida dolzarblik kasb etadi.

Identiklik atamasi ingliz tilidan (identity) olingan bo‘lib – «aynanlik», «mansublik» ma’nolarida qo‘llaniladi [3. 41-42]. Identiklik kichik sotsial guruhlar, sinflar, xududiy birliklar, etnik va milliy guruhlar, xalqlar, sotsial harakatlar, shuningdek, davlat va global miqyosda butun bir insoniyat bilan bog‘liq tushunchadir. Bunda inson sotsial munosabatlar tizimidagi madaniy subekt sifatida o‘zini idrok etadi, his etadi va baholaydi. Sotsiumda inson bir paytning o‘zida o‘zini bir necha sotsiomadaniy birlik va guruhlar bilan indentifikatsiyalashi mumkin [4. 15].

Talabalarda milliy identiklik xususiyatlarini shakllantirishning zaruriyatini quyidagilar bilan belgilash mumkin:

Birinchidan, har bir shaxs, har bir ijtimoiy guruh yoki toifa, har bir elat, millat va mintaqa xalqalari o‘z tabiati bilan yaratilgan. Demak, har birining o‘ziga xos ma’naviy olami mavjud. Bu ma’naviy olam esa ma’naviy-ruhiy qiyofa tarzida namoyon bo‘ladi. Ular doimo bir xil saqlanmaydi, zamon va makonda o‘zgarib, goh kamolot sari yuksalib, goh qashshoqlashib turadi. Shu ma’noda bugungi yoshlarimizning ma’naviy-ruhiy qiyofasidagi o‘zgarishlar mohiyatini anglash, bizga islohatlar davrida bir qancha mavhum bo‘lgan muammolar yechimini anglash imkonini beradi.

Ikkinchidan, har bir xalqning indentiklik xususiyatlariga mos tarzda madaniyati, oilaviy va ijtimoiy munosabatlar tizimi, diniy e`tiqodga nisbatan munosabati va shu bilan bog‘liq harakatlari, kayfiyatlari, hozirgi davrda esa siyosiy jarayonlarga munosabatlari ham shakllanadi. Shu ma’noda, xalqimiz milliy xarakterdagi barcha o‘zgarishlar, hozirgi zamon bilan hamnafas bo‘lishi, shu bilan birga jahondagi globallashuv jarayonlarini ham hisobga olishi lozim. zero, globallashuv millatlarning ma’naviy-ruhiy qiyofalariga salbiy ta’sir etmoqda. Lekin bu milliy ma’naviyat tevaragida to‘siqlash tiklash bilan amalga oshirilmasligi kerak. Buning uchun xalqimizning o‘zini o‘zi himoya qilishga qaratilgan milliy-ruhiy salohiyatini

shakllantirish zarurdir. Buning uchun bugungi yoshlarimiz, xususan milliy identiklik xususiyatlarini takomillashtirishning strukturasi va funktsiyalarini chuqur tadqiq qilish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Uchinchidan, talaba yoshlarning milliy indentiklik, ma'naviy-ruhiy qiyofasini yangilash borasida juda katta ishlar qilinayotgan hozirgi kunda birqancha muammolar ham borligini e'tiborga olish lozim. Zero, aholining ko'p millatli ekanligi va har bir millat vakillari identikligining o'ziga xos xususiyatlari mavjudligi, mahalliychilik, urug'-aymoqchilik an'analari hanuzgacha rivojlanishga ma'lum darajada salbiy ta'sir ko'rsatib kelayotganligi va boshqalar bilan hisoblashish zarurligini unutmasligimiz zarur.

To'rtinchidan, hozirgi vaqtda yoshlar tarbiyasi biz uchun o'z dolzarbligi va ahamiyatini hech qachon yo'qotmaydigan masala bo'lib qolmoqda. Bugungi tez o'zgarayotgan dunyo insoniyat oldida, yoshlar oldida yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda.

Albatta, biz mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallagan, mustaqil hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash bo'yicha katta ishlarni amalga oshirmoqdamiz. Ammo xolisona tan olib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda butun dunyoda aholining, birinchi navbatda, yoshlarning ongi va qalbini egallash uchun qanday keskin kurash borayotganini, diniy ekstremizm, terrorizm, giyohvandlik, «ommaviy madaniyat» kabi tahdidlar kuchayotganini hisobga oladigan bo'lsak, farzandlarimiz tarbiyasi, ma'naviy-ma'rifiy sohadagi ishlarimizni bir zum susaytirmasdan, aksincha, ularni yangi bosqichga ko'tarishimiz zarur.

Beshinchidan, taraqqiyotning hozirgi bosqichida inson omili jamiyatni harakatga keltiruvchi qudratli kuchga aylandi. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunni samarali amalga oshirishda uzluksiz ta'limning yangi qirralari shakllanadi va mazmunan takomillashib bormoqda. Uning asosiy maqsadi individ, jamiyatni intellektual rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, uning ta'sirida shakllanadigan shaxsda ijtimoiy-siyosiy faoliyat, jamiyat yangilanishida faol ishtirok etish qobiliyati va madaniyatini tarkib toptirish nazarda tutiladi.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq yoshlari hayotida milliy madaniyat, an`analar, urf-odatlar, marosimlar, qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat turmush tarzi, balki insonning o'z faoliyati davomida kirishishi mumkin bo'lgan ijtimoiy tabiatga ega munosabatlarda ham namoyon bo'ladi. Shu sababli avloddan avlodga meros qoldiriladigan ma'naviy va moddiy qadriyatlar chuqur o'rganilishi va orttirib borilishiga, takomillashuviga alohida e'tibor qaratish lozim.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисига Мурожаатномаси. 28-12-2018. https://president.uz/uz/lists/view/228

2. Борневассер М. Социальная структура, индентификация и социальный контакт // Иностранная психология. -1993. –Т.1. -№1. –С.69.

3. Мадаева Ш.О. Идентиклик антропологияси. –Тошкент: NOSHIR, 2015. –Б.41-42.

4. Шнейдер Л.Б. Профессиональная индентичность. –М.: МОСУ, 2001. –С.15.

PEDAGOGIKA OILY TA`LIM MUASSASALARI TALABALARDA KREATIVLIKNI RIVOJLANTIRISH

Achilova N.R. *- NavDPI Biologiya kafedrasi o'qituvchisi*

Har bir pedagog zamon bilan hamnafas bo‘lishi, bugungi kun talabiga javob berishi lozim. Buning uchun uzluksiz o‘rganishi,o‘z kasbiy layoqatini takomillashtirib borishi zarur.O‘qituvchining ijodkorligi u tomonidan tashkil etiladigan kasbiy faoliyatni tashkil etishga ijodiy (kreativ) èndoshuvida aks etadi. So‘nggi yillarda ushbu holat “pedagogik kreativlik” tushunchasi bilan ifodalanmoqda. Pedagogik kreativlik – pedagogning an’anaviy pedagogik fikrlashdan farqli ravishda ta’lim va tarbiya jaraènini samaradorligi ta’minlashga xizmat qiluvchi yangi g‘oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni ijobiy hal etish sanaladi.

Pedagogning kreativlik potensiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o‘z-o‘zini namoèn qilish laèqatiga egalikni va tayèrlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potensial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo‘ladi. [1.75b]

Kreativ potensial bilish jarayoniga yo‘naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog‘liq. Pedagogning kreativ potensiali an’anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

-tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi;
- yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyati;
- bir qolipda fikrlamaslik;
- o‘ziga xoslik;
- tashabbuskorlik;
- noaniqlikka toqat qilish;
- zakovatli bo‘lish

Pedagog o‘z-o‘zidan ijodkor bo‘lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o‘qib-o‘rganish, o‘z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi bo‘lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo‘yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o‘zini o‘zi ijodiy faoliyatga yo‘naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur.

Pedagog kreativlik potensialiga ega bo‘lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e’tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy èndoshish;
- yangi-yangi g‘oyalarni yaratishda faollik ko‘rsatish;
- ilg‘or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o‘rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish

Har bir pedagogning o‘zini o‘zi rivojlantirishi va o‘zini o‘zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog‘liq. Pedagogning kreativlik potensialini rivojlantirishda quyidagi metodlardan foydalanish samarali sanaladi.

Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o‘zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta’minlanadi. Pedagog o‘z-o‘zidan ijodkor bo‘lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma’lum vaqt ichida izchil o‘qib-o‘rganish, o‘z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi bo‘lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo‘yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o‘zini o‘zi ijodiy faoliyatga yo‘naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni echish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e’tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala echimini topishga ijodiy yondoshishi unda hissiy irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Pedagog o‘z oldiga muammoli masalalarni qo‘yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo‘lgan dalillar bilan to‘qnash keladi. Buning natijasida o‘z ustida ishlash, mustaqil o‘qib o‘rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi.

Masalan, Quyidagi masalani yechish jarayonida o`quvchilar mantiqiy operatsiyalarni bajaradi va natijani ma’lum qiladi. Yozning juda quruq kelishi daraxtlarni nimjon, qishki sovuqlarga chidamsiz qilib qo`yadi. Mazkur holatlar o`rtasidagi bog`lanishlarni tushuntiring?

Bu yerda o`quvchilar namlikning o`simlik hayotidagi ahamiyati, suv fotosintez jarayonining ajralmas va almashtirib bo`lmaydigan ishtirokchisi ekanligini anglashi, fotosintez jarayonida sintezlangan zahira oziq moddalarning o`simliklar tomonidan qishki tinim holatida foydalanishi, mazkur jarayonlar o`rtasidagi mantiqiy bog`lanishlarni bilishi va o`z javoblari bilan buni asoslashlari lozim.

O`quvchilar masala yechish jarayonida tizimli fikr yuritishi, ya’ni tabiat, shu jumladan, biologik jarayonlar o`z-o`zini boshqaradigan tizim ekanligi, mazkur tizim tarkibiy qismlari o`rtasidagi muayyan o`zgarishlar tizimning o`zgarishiga olib kelishini anglashlari, shunga asosan bilimlarini e’tiqodga aylantirishi zarur.

Tizimli fikr yuritish o`rganilgan obektni qismlarga ajratish, uning yaxlitligini, o`zaro bog`liqligini aniqlash va tavsiflash ko`nikmasini egallashga zamin tayyorlaydi.Tizimli fikr yuritish o`quvchilarning o`rganilayotgan obektni qismlarga ajratish, uning yaxlitligini, o`zaro bog`liqligini aniqlash va tavsiflash ko`nikmalarini rivojlantirishga asoslanadi.

O`qituvchi o`quvchilarda tizimli fikr yuritishni rivojlantirish uchun muayyan mavzularda o`quvchilar tomonidan mustaqil yechishga mo`ljallangan masalalardan o`z o`rnida va samarali foydalanishi zarur.

Jumladan, «O`simliklar qoplami» mavzusida tog` va o`rmon o`simliklarining o`ziga xos xususiyatlari, tirik organizmlarning tabiiy jamoalari haqidagi bilimlarini

mustahkamlash uchun o`quvchilarga quyidagi masalani yechishni tavsiya etish maqsadga muvofiq. [2.23b]

O`rmondagi eski qurigan daraxtlar kesib tashlandi. Ozgina vaqtdan so`ng, yirik bargli daraxtlar hasharotlar tomonidan yeb qo`yildi va o`rmon qurib qoldi. O`rmonda sodir bo`lgan o`zgarishlarni sxematik tarzda ifodalangdeb savol berildi.

O`quvchilar o`rmon tabiiy jamoasi, uning tarkibiy qismlari o`rtasidagi bog`lanishlarni tasavvur qilib, mazkur jamoaga kiritilgan o`zgarishlar ilmiy asoslangan bo`lishi, aks holda tuzatib bo`lmas xatoliklarga yo`l qo`yilishi mumkinligini anlaydilar.

Shunday qilib, tanqidiy fikr yuritish tahliliy, bog`lanishli, mustaqil, mantiqiy, tizimli fikr yuritishni mujassamlashtirib ular o`rtasida ichki va tashqi, muayyan va nisbiy bog`lanishlar mavjud.

O`quvchilarda ijodiy fikr yuritish ko`nikmalarni rivojlantirishda o`qituvchi yuqorida qayd etilgan tahliliy fikr yuritishning tarkibiy qismlaridan, xususan, mustaqil fikr yuritish ko`nikmalaridan foydalanishi mumkin. Shuni qayd etish kerakki, o`quvchilarda nomlari zikr etilgan fikr yuritish ko`nikmalarini rivojlantirmay turib ijodiy fikr yuritish ko`nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish mumkin emas.

Ijodiy fikr yuritish ko`nikmalari ijodiy faoliyat tajribalarining asosini tashkil etadi. Ijodiy faoliyat tajribalarini egallashda o`quvchilar aqliy faoliyat usullari bo`lgan o`rganilayotgan obektni tahlil qilish, taqqoslash, tarkibiy qismlarga ajratish, sintezlash, sabab-oqibat bog`lanishlarini tasavvur qilish, umumlashtirish va xulosa yasashni egallagan bo`lishlari lozim,buning uchun biz bo`lg`usi pedagoglarga bu jarayonlarni to`g`ri tashkil qilishda o`zimizda bor bilim va tajribalarimizni muntazzam boyitib borishimiz lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N., Usmonboyeva M., Sayfurov D., To`rayev A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent : SANO-STANDART, 2015. – 75b

2. Shaxmurova G. A., Azimov I. T., Raxmatov U. E. Biologiyadan masala va mashqlar yechish. – Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2017. – 23b.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA O'YIN FOLIYATINING AHAMIYATI

Babasheva G.B. *- Ajiniyoz nomidagi NDPI katta o'qituvchisi pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)*
Utepova M. *- Turkiy tillar fakulteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 3- kurs talabasi*

"Bola qanday o'ynasa ishni ham shunday bajaradi"
A.S. Makarenko

Dunyo miqyosidagi ta'lim amaliyotida individuallashtirish, differenciallashtirish, integrativ va kompetenciyaviy yondashuvlar asosidagi texnologiyalarni joriy etishga o'qitish samaradorligini ta'minlashning asosiy omili sifatida qaraladi. Xususan, o'quvchilarining yosh va psixologik xususiyatlariga ko'ra kognitiv va kreativ qobiliyatlarini uyg'un holda shakllantirish, o'quv-biluv ko'nikmalarini kompleks

takomillashtirish masalasiga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Axborotlashgan davr pedagogikasida o'quvchilar o'quv-biluv motivaciyasini takomillashtirishga yo'naltirilgan konceptual yondashuvlar predmeti kichik maktab yoshidagi bolalarda yaratuvchanlik, obrazli tafakkur va mantiqiy fikrlash hamda ijodkorlik sifatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Respublikamizdagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, har qanday vaziyatlarda ijtimoiy faolligini namoyon etishi, o'zaro munosabatlarda xolis va soǵlom mushohada yuritishi ma'naviy barkamol shaxs tarbiyasidagi muhim vosita sifatida milliy va xorijiy tajribalar uyǵunligiga asoslangan ilǵor texnologiyalarni taqozo etadi. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish"[1] vazifasining belgilanishi o'quvchilarning ma'naviy fazilatlarini kamol toptirish, bilim olishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish hamda o'quv-biluv motivaciyasini kompleks takomillashtirishni taqozo etadi. Bolalar tabiatan o'yinqaroq, sho'xlikni sevuvchi, har bir narsaga qiziquvchan bo'lishadi. Ular atrof-muhitdagi barcha narsani bilishni ular bilan tanshishni xohlashadi. Bu jarayonda ota-onalari o'qituvchilari bolaga to'g'ri ma'lumot berishi to'g'ri tanishtirishi kerak. Chunki bola xotirasi bu paytda xuddi oppoq qog'oz kabi bo'ladi, hamma narsaga ishonuvchan bo'lishadi. Har bir aytilgan fikr ularda dunyoni tanishiga ma'lum ma'noda turtki bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalarning o'qish faoliyatida o'yin turlari alohida ahamyatlidir. Olimlarning tadqiqotlariga ko'ra o'yin bu- mehnat va o'qish bilan birgalikdagi faoliyatning asosiy turlaridan biri hisoblanadi. Haqiqatdan ham o'yin bolalarning atrof-muhitni, insonlar olamni, dunyoni va insonlar o'rtasidagi har xil munosabatlar bilan tanishida katta ahamiyatga egadir. Psixologlarning fikricha o'yinga kirishib ketish qobilyati kishi yoshiga bog'liq emas, lekin har bir yoshdagi shaxs uchun o'yin o'ziga xos bo'ladi.

Kichik maktab yoshidagi bolalar asosan 7-11 yosh oralig'idagi bolalar tashkil etadi. Bolaga asl tarbiya asosan kichik maktab yoshida beriladi. Bu davrda ota-ona shu bilan birga albatta ustozlarining mehnatini alohida takidlab o'tishimiz joizdir. Chunki kelajakga poydevor shu davrda hozirlanadi. Ma'lum ma'noda ular o'z hayot faoliyatning muhim davrlariga qadam qo'ygan hisoblanadi.

Dars jarayonida har xil metodlardan foydalanish albatta bolaning darsga qiziqishini, fanga bo'lgan mehrning oshishiga xizmat qiladi. Chunki boshlang'inch sinf o'quvchilari uchun 40- daqiqa darsada o'tirish, bir xonada, bir xil muhitda o'tirish zerikarli hisoblanadi. Albatta ular bu yoshda o'yinqaroq, tez charchab tezda zerikib qoluvchan, ular uchun diqqatini bir joyga qo'yish qiyin masala hisoblanadi.Har xil o'yinlar orqali esa bolalarni dars jarayoniga o'z xohishi bilan olib kirish mumkin. Bola shaxsi bir xil muhitdan charchaydi shuning uchun o'yin turlarini tez-tezdan almashtirib yangilab borish kerak.Bolaning tevarak olamga, kishilarga, uning atrofida qamrab turgan narsalarga va albatta bolaga qilinadigan munosabatlarni mazmun va shakl jihatdan ham yangilab turadigan o'yin jarayonida namayon bo'ladi. Bu esa bolaning turli ehtiyojlari, istak va xohishlari, qobilyatlari va shuning bilan birga shaxsiy fazilatlari o'yin jarayonida bevosita takamillashadi. Psixolog olim L.S. Vigotskiy shunday degan edi:

“O‘yinni bolaning ichki ijtimoiy dunyosi, ijtimoiy buyurtmalarni o‘zlashtirish vositasi sifatida ta’riflaydi ” [2].

Kichik maktab yoshida bolalarga bolalarcha soda tushintirish, bilimberish, dars mashg‘ulotlari davomida o‘yinlardan foydalanish shular orqali ularni rag‘batlantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu orqali esa bola faoliyati mukammalashadi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi oshadi va o‘yin jarayonida yuzaga kelgan har xil murakkabchiliklarni yechishga harakat qilib boradi. Lekin bu bilan darslarning asosiy qismini o‘yin jarayoniga aylantrib qo‘ymaslik kerak har narsada albatta mayor bo‘lgani yaxshi K.D Ushinskiy tabri bilan aytganda esa “Bola uchun o‘yin bu voqelik” deb yozadi. Albatta o‘yinlar bolaga o‘zi uchun tushunarli bo’lgani uchun qiziq hisoblanadi. Bola bu narsani qisman o‘zi yaratadi, tashkillashtirdi va albatta shu o‘yin jarayonining ichida yuradi.

O‘yin bu kichik maktab yoshidagi bola organizmning zaruriy ehtiyoji desak ham adashmaymiz. Bu jarayonlar orqali boladagi qiziquvchanlikni qaysi soha vakili bo‘lishini bilish mumkin va bolalarda tashkilotchilik, liderlik ko‘nikmalari shakllanib boradi.

O‘yin turlaridan sistemali foydalanishning ahamiyati xususida Yan Amos Komenskiy shunday degan edi: “Bola sog‘lom bo‘lishi uchun doyimiy harakatda bo‘lishi zarur, shundagina o‘yin qiziqarli o‘tadi. O‘yinga rahbarlik qilish va bolalarning xatti-harakatlarini doimo kuzatib turish kerak, chunki bolalar o‘yin jarayonida har tamonlama tarbiyalanadilar ” [3]

Psixolog olimlar o‘yinlarni quyidagicha guruhlarga ajratadilar:

- **Funksional o‘yinlar** – bu turdagi o‘yinlarda bola organizimi har tamonlama rivojlanishida muhim ro‘l o‘ynaydi. Turli xil predmetlar bilan tanishadi.
- **Qoidali o‘yinlar**-bolalar tevarak-atrof va muhitdagi voqelardan xabar toppish va idrok qilish ya’ni ko‘rish, eshitish, his qilish kabi sezgi organlaridir.
- **Rolli o‘yinlar** – bu o‘yinda bolalar o‘zlarini ma’lum bir rolini, qandaydir kasb egasi vazifasini bajaryotgandek his etadi.
- Konstruktorli o‘yinlar- bu o‘yinning asosiy mehnat jarayoni bilan tanishish, taxta, qum, qog’ozlarni qirqish, tahlashdan iboratdir. Bu turdagi o‘yinlardan har bir bola individual tarzda foydalanib amalda ko‘rib tajriba orttiradi va tevarak haqida ko‘p gina ma’lumotlar oladi. Ta’lim jarayonida o‘qituvchining ham o‘rni juda katta chunki dars o‘qituvchining ijodiy qobilyatini namoyish etuvchi sahnadir. O‘qituvchi hech qachon bir joyda qotib qolmasligi kerak u o‘qib o‘rganib yangi texnalogiyalar bilan tanishib turishi va o‘quvchilarga dars jarayonida o‘rgatib boorish kerak.

Bola o‘yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo‘lgan ta’lim jarayoniga tayyorlaydi. Bola birdaniga ijtimoiy tajribani kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallash uchun bola avvalo etarli darajada nutqni egallagan bo‘lishi, ma’lum malakalar, tajribalar va albatta kichik maktab yoshidagi bola bu haqida elementar tushunchaga ega bo‘lishi kerak. Bu narsalarga bola o‘yin orqali erishadi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak kichik maktab yoshidagi bolalar faoliyatida o‘yin alohida ahamiyat kasb etadi. O‘yin jarayonida bola shaxsining o‘sib kamolatga etishiga ta’sir ko‘rsatishdan iboratdir. Bolalar o‘yin jarayonida o‘z ixtiyoridagi narsalarni ya’ni kattalarga xos bo‘lgan ishlarga aylantrib xoxlagancha harakat qilib o‘zlarini erkin

tutadilar. O‘yinlarning yana bir ahamiyatli jihati bola ongning to‘g‘ri shaklanishiga, funksional o‘yinlar yordam beradi. Qoidali o‘yinlar esa idrokning o‘sishida ahamiyatli, rolli o‘yinlar yordami bilan bola kelajakda qanday kasb egasi bo‘lishini bilish mumkin. Konstruktorli o‘yinlar bilan bola mehnat jarayoni bilan ozgina bo‘lsa ham tanishib chiqadi. O‘yin bolalar hayotida shunday bir go‘zal dunyoki, bunda bolalar taffakur dunyosini kengaytirishda xizmat qiladi.

Bunday o‘yinlarning barchasida kichik maktab yoshidagi bolalarda kelajakka ishonch har xil kasb egalarning qahramonliklarni aks ettirishda bola xarakteridagi o‘ziga xos tamonlarni ko‘rsatib berish mumkin. Ularning qiziqishlari xulq- atvori nimalarga qiziqishi qaysi soha bo’yicha sustliklari o’qituvchiga ayon bo‘ladi. Bunday to‘g‘ri tashkil etilgan har qanday o‘yin turlari orqali kichik maktab yoshidagi bolalardan yetuk kadrlarni yetishtrib chiqarshimiz mumkin. Albatta o‘yin orqali dars o‘tish mumkin, lekin darsning asosiy qismni o‘yinga aylantrib yubormaslik kerak, chunki hamma narsada me’yor bo‘lishi kerak. Darsning maqsadidan chetlashib ketmaslik, yangi mavzu va o‘tilgan mavzuni mustahkamlashda qo’llashimiz zarur. Kichik maktab yoshidagi bolalarda qiziqishlar har xil bo‘ladi. Ba’zi bolalar jamoviy o‘yin turlariga qiziqsa, ba’zilari aksincha yakka tarzda o‘ynaladigan o‘yin turlariga qiziqadi. Bu turdagi o‘yin turlarida bolalarning xarakter xususiyatlari ham ko‘rsatib beriladi. Jamoviy o‘yinlar orqali kichik maktab yoshidagi bolalarda guruh bo‘lib harakat qilish xususiyatlari shakillanadi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “Wzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bwyicha Harakatlar strategiyasi twǵrisida”gi PF-4947-sonli Farmoni. O’zbekiston Respublikasi Qonun hujjati. – T.: 2017 yil, 6-son, 70-modda.
2. N.N Azizxo‘jayevaPedagogiktexnalogiyalarva pedagogic mahorat Toshkent 2006-yil
3. J.G’ Yo’ldoshev, S.Ausmonov Pedagogik texnalogiya asosalari Toshkent 2004-yil
4. A.Xoliqov pedagogic mahorat Toshkent 2010-yil
5. I.P.Ivanov, M.E.Zuffarov Umumiy psixalogiya T.2008-yil

Internet saytlari.

IMMUNOLOGIYA FANINI O’QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Sharapova G.V. **-** *Navoiy davlat pedagogika instituti Navoiy Shahar*

Hozirgi paytda ta’limga axborot texnologiyalarini jadal tatbiq etish, ta’lim jarayonini kompyuterlashtirish asosiy masalaga aylangan. Yangi axborot texnologiyalari davrida axborot texnologiyalariga oid bilimlarga ega bo‘lmay turib zarur ko‘nikma va malakalarni shakllantirib bo‘lmaydi. O‘quvchilarda hayotiy zarur bo‘lgan XXI asr bilim va ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari ularni keyingi hayotga tayyorligining bosh me’zoni hisoblanadi. Ushbu sharoitda zamonaviy ta’limning maqsad va vazifalari ham o‘zgarib boryapti, an’anaviy ta’lim yondoshuvidan XXI asr ta’lim yondoshuviga, ya’ni shaxsga yo‘naltirilgan ta’limga o‘tilmoqda. Bunday

ta’lim yondoshuvining asosida o‘quvchi shaxsining to‘la rivojlanishi, tez o‘zgaruvchan hayotga har taraflama tayyor bo‘lishi, ularning mustaqil ravishda bilim olish ko‘nikmalarini, ijodiy fikrlashini rivojlantirish, ulkan axborot makonida axborotlarni tanqidiy nuqtai nazaridan to‘g‘ri izlash, tanlab olishni, oldida turgan mauammolarni nafaqat ko‘ra bilish, balki ularni ifodalash va hal eta olish yotadi [1, b.18-20].

Axborot texnologiyalari, kompyuter va kompyuter dasturlari insonlar bajaradigan ishlarni yengillashtirish, samarali faoliyat yuritish va bilimlarga ega bo‘lish uchun yaratiladi, yangi imkoniyatlar ochadi va bizdan yangi bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishimizni talab etadi. Shu o‘rinda Kreyg Barretning so‘zlarini keltirish o‘rinli bo‘ladi: "Mo‘jizani kompyuterlar emas, balki o‘qituvchilar yaratadi". Ya’ni, axborot texnologiyalari vositalari ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi, bu jarayonda ular faqatgina bilimlarni yig‘ish vositasi sifatida qatnashishi nazarda tutiladi. Zamonaviy jamiyatni va ayniqsa ta'limni axborotlashtirish zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini takomillashtirish va ommaviy tarqatish jarayonlari bilan ajralib turadi. Ta'lim sohasida ushbu texnologiyalar ma'lumot uzatish va o'qituvchi va talabaning zamonaviy ochiq va masofadan turib o'qitish tizimlarida o'zaro ta'sirini ta'minlash uchun faol foydalanilmoqda. Immunologiya fanini o’qitish samaradorligini oshirishda ham zamonaviy AKT vositalari va axborot vositalarining muhiti tanlangan, sonli, tuzilgan javoblar bilan pedagogik testlarni tuzishga imkon beradi. Amalda, ochiq ta'lim tizimida ko'pincha tanlangan javoblar bilan yopiq test elementlari qo'llaniladi. Bunday testlarni tayyorlash va ishlatish osonroq [3, b.10-12].

Immunologiya fanini o’qitish metodikasida AKTning qo’llash turlari bo’yicha o’qituvchilar dars jarayonida turli xil metodlarni yaratishga va materialni yuqori darajada o'zlashtirishga yordam beradi. Shunday qilib, AKT mashg'ulotlari vizualizatsiya vositasi, o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda yordam berish, o'quvchilarni so'rov va nazoratini tashkil qilish va o'tkazish, shuningdek, uy vazifalarini nazorat qilish va baholash, diagrammalar, jadvallar, grafikalar, belgilar va boshqalar bilan ishlash matnlarni tahrirlashda va talabalarning ijodiy ishidagi xatolarni tuzatishda yordam beradi. Multimedia vositalari (multimedia – ko’pvositalilik) - bu insonga o’zi uchun tabiiy muhit: tovush, video, grafika, matnlar, animatsiya va boshqalardan foydalanib, kompyuter bilan muloqatda bo’lishga imkon beruvchi texnik va dasturiy vositalar majmuidir [2, b.5-8].

Multimedia vositalari (multimedia – ko’pvositalilik) - bu insonga o’zi uchun tabiiy muhit: tovush, video, grafika, matnlar, animatsiya va boshqalardan foydalanib, kompyuter bilan muloqatda bo’lishga imkon beruvchi texnik va dasturiy vositalar majmuidir. Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30 foizgacha vaqtni tejash mumkin bo‘lib, olingan bilimlar esa xotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o‘quvchilar berilayotgan materiallarni ko‘rish asosida qabul qilsa, axborotni xotirada saqlash 25–30 foizgacha oshadi. Bunga qo‘shimcha sifatida o‘quv materiallari audio, video va grafika ko‘rinishida mujassamlashgan holda berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75 foiz ortadi. Bunga multimedia vositalari

asosida chet tillarini o‘rganish imkoniyatiga ham ega bo’ladi. Distant uslubi asosida talabalarni o‘qitish hozirgi kunning eng rivojlanib borayotgan yo‘nalishlaridan bo‘lib, o‘qituvchi bilan o‘quvchilar ma’lum bir masofada joylashgan holda ta’lim berish tizimidir. O‘qituvchi va talabaning ma’lum bir masofada joylashganligi, o‘qituvchining dars jarayonida kompyuterlar, sputnik aloqasi, kabel televideniyasi kabi vositalar asosida o‘quv ishlarini tashkil qilishini talab qiladi [5,b.20-23].

Zamonaviy kompyuter texnologiyalarining tez rivojlanib borishi,ayniqsa, axborotlarni uzatish kanallarining rivojlanishi telekommunikatsiya sohasiga o‘ziga xos tarixiy o‘zgarishlarni kiritmoqda. ishlari yanada yuqori darajaga ko‘tariladi.Distant uslubi asosida o’qitish quyidagi texnologiyalarni o’z ichiga oladi:

Interaktiv texnologiyalar:

1. audiokonferensiyalar;
2. videokonferensiyalar;
3. ish stolidagi videokonferensiyalar ;
4. elektron konferensiyalar;
5. ovoz kommunikatsiyalari;
6. ikki tomonlama sputnik aloqa [4, b.55-56].

Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni o'rganib chiqib, oliy ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish nafaqat davrning yangi tendentsiyasi, zarurati degan xulosaga kelish mumkin. AKT tabiatda, rivojlanishda, harakatda bo'layotgan har qanday jarayonni namoyish etish imkonini beradi; darsda o'rganilayotgan ob'ektlarni vizual tarzda namoyish qilish, xaritalarda kerakli geografik koordinatalarni ko'rsatish va boshqa ko'p narsalar. Bitta dars doirasida o'qituvchi videokliplardan, musiqiy diapazondan, rasmlar va reproduktsiyalardan foydalanish imkoniyatiga ega [5, b.18-19].

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Dobrotina N.A., Novikov V.V. Innovative approaches in teaching immunology as an integrating discipline in biomedicine and physico-chemical biology // Bulletin of the UNN. Issue 1(6). 2005. - P. 167-169.

2. Baxodirova U.B. Improving the methodology of using virtual educational technologies in the teaching of microbiology (on the example of pedagogical higher education institutions) // Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences. - Karshi, 2020. - 156 p.2.

3. Vaganova O.I., Aleshugina E.A., Maksimova K.A. Designing e-learning courses // Azimuth of scientific research: pedagogy

and psychology. 2019.Vol. 8. No. 3 (28). S. 57-59.

4. Filippov E.A. Methods of using multimedia in teaching general biology // Dissertation candidate of pedagogical sciences. - St. Petersburg, 2001. –149 p.

5. Petrova O.G. Information and communication environment for teaching biology as a means of improving the quality of general biological education // Avtoref. dis. ... Cand. ped. sciences. - Moscow, 2012.- 12 p.

TA’LIMDA STEAM YONDASHUV

Shaxmurodova D.A*. QVXTXQTMOHM Maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim kafedrasi katta o’qituvchisi*

XXI asrda insoniyat oldida turgan muammolar ilmiy tafakkur va ilmiy kashfiyotlarga asoslangan innovatsion yechimlarni talab etishi shubhasiz. Jamiyatga iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qilishda zarur bo‘ladigan innovatsiyalarni rivojlantiradigan va ilmiy tadqiqotlar olib boradigan ilm egalari, olimlar kerak. Fanlarga asoslangan bilim hamda ko‘nikmalar har bir shaxsning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy faoliyatida katta ahamiyatga ega, ilm-fan va unga asoslangan texnologiyalarni tushunish esa “yoshlarni hayotga tayyorlash”da markaziy o‘rinni egallaydi.

Fanlarning o‘zaro integratsiyasi o‘quvchilarda zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotning imkoniyat va muammolari, ekologik muammolarning mohiyati, tabiatdan oqilona foydalanish yo‘llari, sog‘lom turmush tarziga amal qilish tamoyillari hamda fan asoslarini tushunish va kundalik hayotda foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

STEAM ta’limi asosida o‘qitish fan yo‘nalishida o‘quvchilarning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quv tadqiqotlarini o‘tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo‘naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash va qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

STEAM texnologiyasi bilimlarni alohida emas, o‘zaro mutanosib holda olib borishni ta’minlab beradi. O‘quvchi o‘zida nostandart fikrlash, muammoga bir nechta yechim topish va ijodkorlik ko‘nkmalarini shakllantiradi va bu uning kelajakdagi faoliyatida juda qo‘l keladi.

STEAM an’anaviy o‘qitishga muqobil yondashuv hisoblanadi. STEAM ta’limi texnologiyasi Science - tabiiy fanlar, Technology - texnologiya, Engineering - muhandislik, Art - san’at, Maths - matematika fanlari asosida o‘quvchilarni o‘qitish metodikasi bo‘lib, o‘quvchida amaliy mashg‘ulotlar yordamida ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bunda fanlarning o‘zaro uyg‘un holda yozilgan o‘quv dasturlari bir-birini to‘ldiradi va birgalikda o‘quvchida yaratuvchanlik layoqatini hosil qiladi.

STEAM ta’limining rivoji tabiiy fanlar (fizika, kimyo, biologiya), texnologiya, tasviriy san’at, matematika fanlari dasturlarining mazmun-mohiyati, mavzularning mantiqiy ketma-ketligi va uzviyligining ta’minlangani hamda o‘quvchilarda shakllanishi zarur bo‘ladigan bilim va ko‘nikmalarning aniq belgilanishi bilan bog‘liq. Zamonaviy ta’lim uslubini rivojlantirish maqsadida Xalq ta’limi vazirligi qoshidagi Respublika ta’lim markazida har bir fan yo‘nalishlari bo‘yicha ishchi guruhlari shakllantirildi. Olimlar, ekspertlar, o‘qituvchi va metodistlardan iborat jamoalar STEAM ta’limi yo‘nalishida ilg‘or tajribalarni o‘rganib, uni rivojlantirish yuzasidan izlanishlar olib borishmoqda.

STEAM - bu tanqidiy fikrlash, tadqiqot qobiliyatlari va guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish vositasi sifatida bir nechta fan sohalarini birlashtirgan yangi o‘quv texnologiyasi. San’atning qo‘shilishi bu loyihada ishtirok etadigan o‘quvchilar

tarkibini kengaytirishga imkon beradi, shuning uchun dizayn va matematikada aniq qobiliyatlarga ega bo‘lmagan bolalar loyihani estetik jihatdan amalga oshirishda guruhga yordam berishlari mumkin. STEAM o‘quv rejasi o‘quvchilarga fanlararo va amaliy yondashuvdan foydalangan holda o‘qitish g‘oyasiga asoslangan. Beshta fanning har birini alohida o‘rganish o‘rniga STEAM ularni yagona o‘quv maqsadiga birlashtiradi. STEAM ta’limi ilmiy usullardan, texnik qo‘llanmalardan, matematik modellashtirish va muhandislik dizaynidan foydalanishga imkon beradi. Bu o‘quvchining innovatsion fikrlash, XXI asrning qobiliyatlari, ko‘nikmalarini shakllantirishga olib keladi. O‘qituvchilarning fikriga ko‘ra, integratsiya ko‘pgina kasblarda muvaffaqiyatga erishishga imkon beradi. Deyarli barcha mutaxassislarning ta’kidlashicha, ilg‘or texnologiyalar o‘rganish uchun g‘ayratni oshiradi va dizayn va dasturlash sohasidagi asosiy bilimlarni kengaytiradi. STEAM o‘qitish - bu bolalarimizning mahoratini yangi bosqichga ko‘tarish imkonini beradigan innovatsion usul. Uning yordami bilan biz iqtisodiy jihatdan mustaqil va raqobatbardosh mamlakat bo‘lishimizga imkon beradigan ilg‘or kadrlar bazasini shakllantirishimiz mumkin.

STEAM ta’limining afzalliklari:

- mavzular bo‘yicha emas, balki mavzular bo‘yicha integratsiyalashgan mashg‘ulotlar;
- ilmiy va texnik bilimlarni real hayotda qo‘llash;
- tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va muammolarni hal qilish;
- o‘ziga ishonchni shakllantirish;
- faol aloqa va jamoada ishlash;
- texnik fanlarga qiziqishni rivojlantirish;
- loyihalarga ijodiy va innovatsion yondashuvlar;
- har bir bolaning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda bolalar faoliyati orqali texnik ijodkorlik motivatsiyasini rivojlantirish;
- dastlabki kasbiy rahbarlik.
- bolalarni hayotdagi texnologik yangiliklarga tayyorlash.

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi: muammolarni keng qamrovli tushunish, ijodiy fikrlash, muhandislik yondashuv, tanqidiy fikrlash, ilmiy metodlarni tushunish va qo‘llash, dizayn asoslarini tushunish. Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi. Ko‘pgina rivojlangan davlatlarda, jumladan AQSH, Yaponiya, Izrail, Singapur, Rossiyada maktabgacha ta’lim muassalarida bolalarni ijodiy va ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida mazkur yondashuv metodlaridan samarali foydalanib kelinmoqda.

STEAM dasturlari ham faol muloqot va guruh ishi bilan ajralib turadi. Muhokama bosqichida ular fikr bildirishga qo‘rqmaslikka o‘rganadilar. Ko‘pincha, stol atrofida o‘tirmaydi, o‘zlarining dizaynlari asosidagi “mahsulot”larni sinovdan o‘tkazadi va rivojlantiradi. Ular hamma vaqt hamkorlikni ta’minlaydigan jamoada tarbiyachilar va ularning do‘stlari bilan muloqot qilish bilan band bo‘lishadi. Texnik fanlar bo‘yicha qiziqishlarni rivojlantiradi. Maktab yoshidagi STEAM ta’limi vazifasi qiziqishning rivojlanishi uchun dastlabki shart-sharoitlarni yaratishdir. Bolalar uchun tabiat fanlari va texnika fanlar bo‘yicha, qilgan ishni yaxshi ko‘rish, qiziqishni rivojlantirish uchun

asosdir. STEAM – bolalar uchun juda qiziqarli va dinamik bo‘lib, bolalarning zerikishlariga to‘sqinlik qiladi. Ular vaqt o‘tayotganini sezmaydilar, lekin charchamadilar. Raketalar, avtoulovlar, ko‘priklar, osmono‘par binolarni qurish, elektron o‘yinlar, fabrikalar, logistika tarmoqlarini yaratish, dengiz osti kemalari, ilm-fan va texnologiyaga qiziqishi ortib boradi.

STEAM ta’limi oltita bosqichdan iborat: savol (vazifa), muhokamalar, dizayn, qurilish, test va takomillashtirish. Ushbu 6 bosqich muntazam ravishda loyiha yondashuvining asosidir.

STEAM yondashuvining asosiy g‘oyasi quyidagicha: amaliyot nazariy bilim kabi muhimdir. Ya’ni, o‘rganayotganda biz nafaqat miyalarimiz bilan, balki qo‘llarimiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlaridagi ta’lim tez o‘zgaruvchan dunyo bilan hamqadam bo‘lmaydi. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bu yerda bolalar ko‘plab fanlarni muvaffaqiyatli o‘rganish uchun miyalaridan va qo‘llaridan foydalanishadi.

Ta’limda STEAM-yondashuv umumta’lim maktablarida sinf-dars tizimidan loyihaviy faoliyatga tomon o‘tish, fundamental bilimlarni funksional bilimlarga ko‘chirish, ularni amaliyotda faol qo‘llash jarayoni orqali fanlar integratsiyasi, kesishmasida muammolar yechimining yangicha yo‘llarini izlash, lozim topilsa, kashf etishga yo‘naltirish kabi vazifalarni qo‘yadi. Darsning samaradorligini oshirish, beriladigan bilimlar saviyasini ko‘tarish, nazariy bilimlarni hayot bilan bog‘lab olib borishda STEAM yondashuvlaridan foydalanish o‘quvchilarda bilimlarni o‘zlashtirishga yanada qiziqish uyg‘otadi, ular bilimini mustahkamlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Geografiya fani bo‘yicha “O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim milliy o‘quv dasturi” Toshkent, 2021.
2. https://t.me/milliymarkaz
3. https://t.me/s/uztdi
http://uzviylik.tdi.uz/

TA’LIM KLASTERI ASOSIDAGI MASHG‘ULOTLARDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xudayberganov Sh.Sh. *- UrDU Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi o‘qituvchisi-*
Yaqubova N.R. *- UrDU Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrasi 1-bosqich magistranti*
Saparboyev J.M. *- UrDU Fizika-matematika fakulteti 1-kurs 212-matematika guruhi talabasi*

Respublika ta’lim tizimida o‘quvchilarga bilim berish va uni baholash jihatlari, ta’lim klasteri sharoitida fanlar aloqadorligini ta’minlash hamda amaldagi Davlat ta’lim standartlari asosida o‘quvchilarning fanlar bo‘yicha egallashlari kerak bo‘lgan bilim va tayyorgarlik darajalarini belgilash, o‘quv reja, dasturlar va darsliklarni ishlab chiqishda o‘quv fanlari

xususan, matematika, fizika va shu kabi barcha fanlarni o‘qitishdagi fanlar integrasiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu esa ta’limning o‘quvchilar olgan bilimlarini hayotiy faoliyatida qo‘llashlariga yo‘naltirilgan bo‘lishini taqozo etadi. O‘zbekistonda ta’limga kompetensiyaviy yondoshuvga asoslangan Davlat ta’lim standarti (DTS), malaka talablarini ishlab chiqish zarurati: uzluksiz majburiy ta’limni barcha fanlari bo‘yicha ta’lim oluvchilar tayyorgarligining zarur va yetarlicha darajasi hamda ta’lim muassasalarini bitiruvchilariga nisbatan malaka talablarini aniq belgilab olish, ta’limning barcha bo‘g‘inlarida innovasion ta’lim klasterini ta’minlashga qaratilgan.

DTSni takomillashtirish o‘quv jarayonida fanga oid va tayanch kompetensiyalarni tanlash, ularni shakllantirish va belgilangan kompeteniyalarni shakllanganlik darajasini aniqlashda xorij tajribalaridan samarali foydalanish orqali amalga oshirishni ko‘zda tutadi. Sababi, mehnat bozoridagi talabning tez o‘zgarishi, ish beruvchilarning faqatgina uning bilimi, ko‘nikmasi va malakasigagina emas, balki ularning shaxsiy sifatlariga ham e’tibor qarata boshlaganligi bilan belgilanishi ta’lim tizimidagi yondoshuvlarni ham o‘zgartirishni taqozo etayotganligini hayotning o‘zi ko‘rsatib bermoqda.

Xususan, J.Raven, I.A.Zimnaya va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqot ishlarida shaxs kompetensiyasini shakllantirish va takomillashtirish tushunchalari, yetakchi pedagog-psixologlar I.Ya.Lerner, V.V.Krayevskiylarning ilmiy qarashlari, ta’limda tayanch kompetensiyalar tarkibini ifodalash va uni shakllantirish jarayoni muammosi xorijiy nazariya va amaliyotida E.F.Zeyer, V.I.Baydenko va boshqalar tomonidan kasbiy ta’limga tadbiqlari tahlil qilindi. Kompetensiyaning naqadar muhimligini, muttasil ravishda takomillashtirilib boruvchi zamonaviy talablar inobatga olinishi, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashlari o‘sishi, bilim olishga bo‘lgan qiziqishning ortishi hamda bitiruvchilarning majburiy ta’limdan keyingi bosqichlarga tez moslashuvchanlik xususiyatlarining samarali namoyon bo‘lishida ko‘rinadi.

O‘quvchilarda shakllantirilishi lozim bo‘lgan 5 ta:

-kommunikativ;

-axborot bilan ishlash;

-shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish;

-ijtimoiy faol fuqarolik;

-umummadaniy;

-matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyalarini dars jarayonida rivojlantirish uchun ularni faoliyat shaklida berish uslubi tanlandi.

Mazkur kompetensiyalar o‘quvchining yosh psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir o‘quv predmetini o‘qitish jarayonida shakllantirilib borilishini inobatga olib, ta’limning amaliyotga yo‘naltirilganlik prinsipini joriy etish o‘quvchilarning fanlarga oid: jarayon va hodisalarni kuzatish, tushunish va tushuntirish; tajribalar

o‘tkazish va xulosalar chiqara olish kompetensiyalarini shakllantirish ko‘zda tutildi. Shu nuqtai nazardan o‘quvchilarning dars paytidagi fanga oid kompetensiyalarini shakllantirish muhim jihatlardan hisoblanadi.

Shu o‘rinda ta’lim klasteri sharoitida o‘quvchilarda kompetensiyalarni rivojlantirish dinamikasini o‘rganish, tanlangan usul, metod va ta’lim texnologiyalarning samaradorligini aniqlash xususida olib borilgan tadqiqot xulosalari haqida qisqacha fikr yuritamiz.

Oliy va o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarning tayanch va fanga oid kompetensiyalarining dastlabki holati aniqlashda, tegishli anketalar va o‘quv fanlariga oid test topshiriqlaridan foydalanildi. Talabalar va o‘quvchilar kompetensiyalarini shakllanganligi yuzasidan o‘tkaziladigan nazorat ishlarida fanining xususiyatlaridan kelib chiqib, qisqa muddatda, ko‘pchilikni tashxislash maqsadida test sinovlari tanlandi. Ulardan ko‘pchilik qismi javoblari tanlanadigan, bir qismi esa, javoblari yoziladigan qilib tanlandi va har bir test ma’lum bir bilimni, ko‘nikma yoki malakani egallaganligini tashxislay olishiga alohida e’tibor berildi. Fanlarga oid umumiy kompetensiyalarning shakllanganligini testlar vositasida tekshirish, tayanch kompetensiyalar shakllanganligini tashxislash maqsadida esa, fanlar tarkibiga singdirilgan, aqliy rivojlanganlikni ko‘rsatadigan topshiriqlar berish mumkin.

Tadqiqot jarayonida fanlardan tuzilgan testlar ko‘proq fanga oid umumiy kompetensiyalarni amaliyotda qo‘llay olish layoqatini aniqlashga qaratildi. Xususan, talabalarning fanlarni o‘rganishga bo‘lgan tayyorgarlik darajasini o‘rganishda ularning tanlagan kasbi ham hisobga olindi. Masalan, quyidagi kabi testlar:

1. Sizlarga ma’lumki insondagi kasalliklarni aniqlash uchun meditsinada *kompyuter tomografiyasi* ishlatiladi. Bu asbobni devorlari metall to‘r bilan qoplangan xonaga o‘rnatiladi. ***Sababi nimada?***

Bunday topshiriqlar talabalar hukmiga havola qilinganida talabalardan tanlagan ta’lim yo‘nalishi va mutaxassisligiga mos quyidagicha: *“Tashqaridan shovqinlar eshitilmasligi uchun”, “Devorlari va tomograf o‘rnatilgan plita tashqi ta’sir natijasida silkinmasligi uchun” yoki “Tashqi magnit maydonidan saqlanish uchun”* kabi javoblarni olish mumkin. Shuningdek, quyidagi kabi savollar yordamida turli fanlarni bir-biri bilan integrasiyasini anglashlariga yordam beradi.

Fanga oid kompetensiyalarni baholash me’zonlari kabi, o‘quvchilarda tayanch kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini aniqlaydigan umume’tirof etgan usullar mavjud emas. Ularni testlar yoki nazoratning yozma(og‘zaki) usullari bilan ham aniqlash qiyin. Shunga ko‘ra an’anaviy baholash usullarini qo‘llab bo‘lmaydi. O‘quvchilar kompetensiyalarini aniqlashning samarali usuli bu anketalar o‘tkazishdir. Bunda o‘quvchilarda shakllanishi kerak bo‘lgan tayanch kompetensiyalarga tegishli bo‘lgan savollar anketaga kiritiladi. Kompetensiya shakllanganligini bitta savol bilan emas, balki uni qamrab olish uchun bir nechta savol beriladi. Masalan, biz taklif

qilgan *(42 ta so‘rov ajratamiz)* anketa savollarida tayanch kompetensiyalar tarkibiga ko‘ra quyidagicha tanlandi:

1.Kommunikativ kompetensiyaga doir – 6 ta savol;

2.Axborot bilan ishlash kompetensiyasiga – 5 ta savol;

3.Shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasiga oid – 10 ta savol;

4.Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasiga – 6 ta savol;

5.Umummadaniy kompetensiyalarga doir -9 ta savol;
6.Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasiga doir -6 ta savol.

O‘quvchilarga beriladigan anketa savollari bilan birgalikda ularga to‘ldirish yuzasidan yo‘riqnoma ham berildi. Masalan, agar qatordagi yozilgan gapga to‘liq qo‘shilsa (+3) ni, agar butunlay qarshi bo‘lsa (-3) ni, to‘la qo‘shilmasa shunga moslarini belgish, javob bera olmasa (0) ni aylantirib chizib qo‘yish tavsiya etiladi. Agar so‘rovnomada gap tugallanmagan bo‘lsa, uni davom ettirib, o‘z fikrini bildirishi kerak.

Anketa savollariga beriladigan javoblarni tanlashga 7 ta imkoniyat berilgan. Diapazon katta bo‘lganligi sababli, o‘quvchi o‘z qarashlarini va amaliy faoliyatlarini savolga nisbatan balini bemalol qo‘yishi mumkin. Anketadagi *“Do‘stlarim mendagi _____ xislatlarni qadrlashadi”* degan (39-savolimizga) savolga *“Men qayoqdan bilay” yoki “bilmayman”* degan javobni yozishsa 1 ball, javoblar chalkashroq, ma’nosi kelishmaydigan bo‘lsa 2 ball, o‘z xarakteridagi chizgilarni to‘g‘ri keltirgan, o‘zini tutishiga oid so‘zlar bilan keng holda yozilsa 7 ballgacha qo‘yiladi.

O‘tkazilgan anketa savollari natijalariga ko‘ra barcha 7 ta ko‘rsatgich talabalar tomonidan belgilangan. Bu talabalarning masalaga ijobiy yondashganliklarini bildiradi. Shu kabi talabalarda tayanch kompetensiyalar shakllanganligini aniqlash uchun fanlar tarkibiga singdirilgan aqliy rivojlanganlikni ko‘rsatadigan topshiriqlardan ham foydalanish mumkin. Bunda topshiriqlar batareyasi oltita to‘plamdan iborat qilib tuziladi va har bir topshiriq uchun aniq vaqt belgilanadi.

№ 1 topshiriqlari tavsifi

Taklif etilgan topshiriqlar savol xarakteriga ega. Ularning har birida bittadan so‘z yetishmaydi. Siz taklif etilgan beshta berilgan gapni to‘ldiradigan faqat bitta so‘zning tagiga chizib qo‘yishingiz kerak. Misol: Quyidagilardan qaysi biri mexanik hodisalarga kiradi?

a) suv qaynamoqda; b) muz erimoqda; v) chaqmoq chaqmoqda; c) shar dumalamoqda; d) radiodan ovoz chiqmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017.

2. Хуторский А.В. Сообразование образования как степень.-2006, -вып.1 -2 (25-26). -s.194-210.

3. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования// Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. –С.34–42.;

4. Зеер, Э.Ф., Сыманюк, Э.Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России.–2005.–№ 4.–С.23–30.;

5. Байденко, В.И. Компетенции в профессиональном образовании // Высшее образование в России. – 2004. – № 11. – С. 3 – 13.;

Internet ma'lumotlar.

1.www. "Ziyonet".uz

2.www.google.uz tarmog'idagi ma'lumotlar.

O`ZBEKISTONDA SUN`IY INTELLEKTNI RIVOJLANISHIGA TA`SIR ETUVCHI OMILLAR

Turganov E. *- assistent o`qituvchi*
Ajiniyoz nomidagi NDPI

O`zbekiston ham globallashuv jarayonining ajralmas bir qismi va ishtirokchisidir. 2019-2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasida 2030-yilga qadar O`zbekistonning jahon sahnasida ilmiy-texnik va innovatsion taraqqiy etgan dastlabki 50 ta ilg`or davlatlar qatoridan o`rin egallashi asosiy vazifalardan biri etib belgilangan. Ushbu belgilangan vazifalarga erishish mamlakatda huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda keskin islohotlarni talab etadi. Xususan, iqtisodiyotni raqamlashtirishda axborot texnologiyalari va sun`iy intellektni keng qo`llanilishi barcha islohotlarning negizi bo`lmog`i zarur.

Respublikada SIni rivojlantirish bir necha omillar ta`sirida amalga oshiriladi. Ushbu omillar quyida SWOT tahlilini ko`rib chiqamiz

Strength (Kuchli jihatlar)

- Aholining zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va qo`llashdagi ijobiy munosabatlar;
- Axborot texnologiyalariga ixtisoslashtirilgan nufuzli horijiy universitet filiallari mavjud (Inha, Amiti, Turin...);
- Matematika, kimyo va biologiya fanlariga katta e`tibor qaratilmoqda;
- Mamlakatda matematika ilmiy tadqiqot maktablarida nazariy va amaliy bilim hamda ko`nikmalar saqlanib qolgan;
- YOshlarning matematika va boshqa aniq va tabiiy fanlar yo`nalishidagi tanlovlarda jahon mamlakatlari ichida yuqori natijalarga erishmoqda;
- Aholining asosiy qatlamini yoshlar tashkil etadi;
- SI texnologiyalari iqtisodiyot tarmoqlarida muvaffaqiyatli qo`llanilmoqda.

Weakness (Kuchsiz jihatlar)

1. SI sohasidagi startap loyihalarining davlat tomonidan qo`llab-quvvatlanishi sust:
2. SI sohasidagi mahalliy va horijiy jurnallarda chop etilgan maqolalar soni kam;
3. SI sohasidagi patentlar soni kam;
4. SI sohasida ilmiy-texnik va innovatsion loyihalarni amalga oshirishda halqaro hamkorlik past darajada;

5. SI sohasida yuqori malakali kadrlar tanqisligi yuqori;
6. SI sohasida doktorantlar soni kam;
7. SI sohasini rivojlantirish uchun ochiq manbaalarda statistik ma`lumotlar etarli emas;
8. Ayrim hududlarda internet tarmog`iga ulanish va uning tezligi bilan bog`liq muammolar mavjud;
9. Ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi sust.

2017 - 2021 yillarda O`zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi va O`zbekiston Respublikasini 2019-2021 yillarda innovatsion rivojlantirish strategiyasida keltirilgan vazifalardan kelib chiqqan holda 2021-2022 yillar uchun O`zbekiston Respublikasining Sun`iy intellektni rivojlantirish strategiyasining (keyingi o`rinlarda Strategiya) maqsadi – **sun`iy intellekt sohasida milliy ilmiy tadqiqot va rivojlantirish faoliyatlarini tizimli tarzda yo`lga qo`yish hamda ta`limni samarali isloh etishdan iborat.**

Strategiyaning asosiy vazifasi – 2021-2022-yillarda Sun`iy intellektni rivojlantirish strategiyasida belgilangan maqsadni amalga oshirishda **inson resurslarini ratsional** safarbar etish va raqamli mahsulotlarni yaratish hamda qo`llanilishini rag`batlantirish.

O`zbekiston Respublikasida sun`iy intellektni rivojlantirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1-bosqich. 2021–2022-yillar – sun`iy intellektni rivojlantirishning fundamental asoslarini rivojlantirish va maqsadli tizimlashtirish.

Sun`iy intellektni rivojlantirishning asosiy ustuvor yo`nalishlarida ilmiy tadqiqot va rivojlantirish faoliyatlarini tizimli tarzda tashkil etish, SI sohasida ta`lim tizimini samarali isloh etish hamda ilmiy tadqiqot va ta`limda xalqaro hamkorliklarni jadallashtirish. SHuningdek, ishlab chiqarishda raqamli iqtisodiyotni qo`llab-quvvatlash va tadbirkorlarning innovatsion faolligini oshirish.

2-bosqich. 2023-2025-yillar – sun`iy intellekt sohasida kadrlar malakasi va intellektual salohiyatini halqaro raqobat maydonida sifat jihatidan oshirish va nufuzini ko`tarish.

Ustuvor yo`nalishlarda yangi ilmiy-tadqiqot va rivojlantirish markazlarini tashkil etish. Biznes – ilm-fan – davlat integratsiya tizimini mustahkamlash orqali iqtisodiyot tarmoqlari muammolariga SI yordamida ratsional echimlar to`plamini taklif etish. SHuningdek, milliy iqtisodiyotda sun`iy intellekt asosidagi yuqori texnologiyalarga asoslangan milliy ishlanmalar eksport ulushini oshirish. Milliy iqtisodiyot tarmoqlarida sun`iy intellekt texnologiyalari asosida yaratilgan raqamli ishlab chiqarish mahsulotlaridan keng foydalanish hamda jahon bozorida raqobatbardosh milliy brendlarga ega bo`lish.

3-bosqich. 2026-2030-yillar – O`zbekistonda yuqori rivojlangan axborotlashgan jamiyatni shakllantirish.

Davlat boshqaruvining shaffof va samaradorligini oshirish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini milliy qadriyatlar va umuminsoniy tamoyillar asosida to`liq kafolatlaydigan o`ziga xos bo`lgan axborotlashgan jamiyatni shakllantirish, shakllangan ma`lumotlar to`plamidan yuqori qiymatga ega bo`lgan mahsulotlarni yaratish, hamda

mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning ustuvor tarmoqlarida Markaziy Osiyo davlatlarida etakchi va Osiyo davlatlari bilan raqobatlashadigan innovatsion xabga aylantirish.

QARAQALPAQ XALIQ MILLIY BALALAR OYINLARININ TÚRLERI HÁM ÚYRENIW JOLLARI

Shılmanov R. *- NMPI Dene mádeniyatı kafedrası úlken oqıtıwshı*

Bul bólimde p.i.k.,professor P.Shılmanovtıń avtorolıǵında baspadan shıǵarılǵan ádebiyatlardan ayrım jerlerin paydalanıldı.

Jas áwladlardı erteńgi kúngi xalıq mápine ayanbay xızmet etetuǵın sap deneli azamat etip tárbiyalap shıǵarıw-búgingi kúnniń úlken wazıypası bolıp otır. Bul wazıypanı orınlawda balanı júdá jas waqtınan dene tárbiyasına úyretiw, olardıń oyınlar arqalı tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye. Bul áhmiyetli jumıstı balanıń kishkentay waqtınan baslasa. solǵurlım jemisli bolatuǵının ilim is júzinde anıq dálillep atır. Bolajaq azamattıń den sawlıǵın jaqsılaw, shaqqan, jigerli, sımbatlı etip ósiriw hám olardı tárbiyanıń basqa túrleri menen baylanıstırıp, ilimiy tiykarda júrgiziw mektep jasına deyingi balalar mekemeleri aldında turǵan wazıypa bolıp tabıladı.

Bul tarawda baspadan shıqqan ayırım az muǵdardaǵı awdarma kitaplar bolmasa, qaraqalpaq tilinde shıqqan oqıw quralları joq esabında.

Sonıń ushın da, bul usınılıp otırǵan kitapsha bala baqshaları tárbiyashılarına, mektep oqıwshılarınıń dene shınıqtırıw sabaqlıǵına qosımsha qural boladı degen úmittemiz.

hám qaysısı, bir asıqtan ortaǵa tigedi. Uzaǵıraqtan belgi qoyıp sol tigilgen asıqtı saqa menen urıp atadı. Kim burın sol asıqlardı tórt múyeshten urıp shıǵarsa sol jeńiske erisken bolıp esaplanadı.

Aǵa biy**.** Aǵa biy oyınında 20 oyınshı qatnasıp, ishinen bir oyınshı aǵa biy saylanadı. Aǵa biydiń qasına eki jasawıl saylanadı. Sol aǵa biy 20 adamǵa biylik etedi. Aǵa biy hár qıylı háreketlerde isleydi, 20 oyınshı da aǵa biyge usatıp háreket islewi tiyis. Eger sol oyınshılardıń ishinde aǵa biydiń háreketin buzıp, isley almasa, ol oyınshınıń iyine dorba astırıp «haqlatıp», jeti duz ákeliwge buyrıq etedi. Jeti jerge belgi qoyılıp, sol belgilerge iyilip duz soraǵan bolıp juwırıp kelip, sol belgilerge iyilip duz soraǵan bolıp juwırıp kelip ornına otıradı.

Oyın taǵı dawam ete beredi.

Pishiq-tishqan. Bul oyında 10-12 oyınsha yamasa onnan da kóbirek oyınshılar oynaydı. Oyında balalar hám qızlar aralasıp oynaydı. Qızlar, balalar qol uslasıp dógereklesip turadı. «Tıshqan» qashadı «Pıshıq» quwadı. Dógereklesip qol uslasıp turǵan balalar hám qızlar «tıshqan» sharshasa, onı ortaǵa kirgizip, «pıshıq»tı kirgizbey turadı. «Tıshqan» dem alıp bolǵannan keyin jáne qashadı, al «pıshıq» onı quwadı. «Tıshqan»dı «pıshıq» uslap qolın tiygizse, basqa «pıshıq-tıshqan» qaytadan saylanadı.

Oyın barlıq balalar, qızlar «pıshıq-tıshqan» bolǵansha dawam ete beredi.

Asiq úlesiw. Bul oyında qoydıń yamasa eshkiniń asıǵı tańlap alınadı. Sol asıqtıń bir jaǵı alshı, bir jaǵı táye, bir jaǵı shike, bir jaǵı púkke dep ataladı. Oyınǵa onlaǵan oyınshı qatnasıwı múmkin. Ortadan sızıq sızılǵan bolıp, sızıqtıń qaptalına qarama-qarsı

qarap otırıp, gezekpe-gezek úlesedi. Eger asıǵı alshı bolsa 2 upay, táye bolsa 1 upay beriledi. «Púkke», «Shikke»ge upay berilmeydi. Oyında hár bala 20 retten úleydi. Oyın basqarıwshı oyındı baqlap tóreshilik etip turadı.

Teppek oynaw. Bul oyında bir neshe adam bolıp birigip oynaydı. Oyın baslamastan aldın 1-shi, 2-shi, 3-shi, 4-shi, 5-shi, 6-7-8 uya sızıladı, oyınshılar belgilenip alınadı. Birinshi bala oyındı baslaydı. Birinshi oynaǵan bala yamasa qız teppekti 1-uyaǵa taslaydı, bir ayaqlap sekirip hámmesinen tewip aylanıp shıǵadı. Ekinshi uyaǵa taslaydı, taslaǵan waqıtları teppek sızıqqa yamasa sırtqa túsip ketse, ol adam oyınnan shıǵarıladı. Oyındı ekinshi oyınshı dawam ettiredi. Ol adam teppekti barlıq sızılǵan 64 múyeshlikti aylanıp

SHúldir shúmek

Miynet etken jaqsı adam,
Alma eıyna baqshadan

Dastarxanǵa sen ushın,
Mazalı awqat qoyaman

Kishkentay bóbek

Biykarǵa jatıp jep ishpe,
Úy jumısın sen isle,

Kesh bolǵanda ózińdi,
Toydırman jemiske.

Oń qoldıń bes barmaǵın bir jerge qısıp sol qolı menen qosıp uslaydı. Ekinshi balaǵa: «Ortańǵı barmaǵımdı tawıp ber»-dep ótinish etedi. Ekinshi bala dıqqat penen barmaqtı tawıp alıw ushın bir barmaǵınıń ushın uslap turadı. Ekinshi bala ortańǵı barmaqtı taba alsa, onda tapqan balaǵa «tapqır bala» degen ataq beriledi.

Bas barmaq tolıq juplanadı. Taǵı da bas barmaqtan baslap bılay dep barmaǵın qaytadan jazdıradı.

Sen bas barmaq qoyıńa bar,
Sen Balan úyrek eshkińe bar,
Sen Ortan terek jılqıńa bar,
Sen Shúldir shúmek sıyırıńa bar.

al sen bolsań kishkentay bóbegim, ele kishkeneseń, qazannıń qaspaǵın qırıp jep, jılamay otıra ber.

Oyındaǵı barmaqlardıń atları qaytalanıp Bas barmaq, Balan úyrek, Ortan terek, Shúldir shúmek, Kishkene bóbek-dep qaytalap barmaqların dúziwdep, alaqanın bir-eki sıypaydı, keyninen «mına jerde qant bar, bayt»-dep belinen qıtıqlaydı.

«Mına jerde alma bar, «bayt»-dep qıtıqlaydı. «Mına jerde júzim bar, «bayt»-dep belinen qıtıqlaydı.

«Mına jerde halwa bar, «bayt»-dep taǵı qoltıǵınan «bayt-bayt»-dep tez qıtıqlap jiberip oyındı juwmaqlaydı.

Bunnan keyin ekinshi oyınshı bul háreketlerdiń sózlerin aytıp qaytalaydı.

Aq terek pe, kók terek. Oyında oyınshılar eki tárepke teńdey bólinedi. Aralıǵı 20-30 metrdey jerge bir-birine qarama-qarsı turadı. Bir qatar bolıp uslasıp dizilip turadı.

Tárbiyashınıń aytıwı boyınsha oyındı baslaǵan táreptiń balaları hámmesi birge qosılıp ekinshi táreptiń balaların esittirip:

Aq terek pe, kók terek,
Bizden sizge kim kerek-deydi.

Ekinshi topardaǵı balalar

Aydın-aydın jol kerek,
Sheber-sheber qol kerek,
Kim ádepli tártipli,
Bolsa bizge sol kerek

Bul qosıqtı aytıp bolıwdan bir balanıń atın aytıp shaqıradı, birinshi topardıń atın aytıp shaqırǵan balası juwırıp barıp, ekinshi topardıń uslasıp turǵan qolların jazdırsa, qol jazdırılǵan balanı ózi menen birge toparına ertip alıp qaytadı, al eger qolın úze almasa onda ózi sol toparǵa qosılıp qaladı. Oyın usınday etip gezek penen qaytalanadı. Oyın aqırında qaysı topar oyınshıları kóp bolsa, sol topar jeñiske erisken bolıp esaplanadı.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW PROCESINDE OQÍW BAǴDARLAMANÍŃ ÁHMIYETI

Kamalova S- *Mektepke shekemgi tálim qánigeligi*
2-kurs magistrantı
ilimiy basshı: professor ***A.Tlegenov***

Mektepke shekemgi tálim shólkeminde balanıń keleshek ómirinde jetiskenlikke erisiwge járdem beriwshi fizikalıq, aqlıy hám ruwxıy qábiletin biliw processinde, bizdi qorshap turǵan átirap ortalıqtı úyreniw, sóylewdi ósiriw, ádebiy shıǵarmalar tıńlaw, súwret sızıw, qurıw-jasaw, fizikalıq shınıǵıwlar orınlaw hám basqa iskerlik túrleri de rawajlandı.

Oyın balanıń tabiy mutajlikleri hám qálewlerine mas kelgenligi sebepli oyın prossesinde uyrenip atırǵan temanı quwnaqlıq penen takrarlaydı hám jenillik penen ózlestiredi. Bul jetilistirilgen dastúrde "Tálim haqqında"ǵı nızam, "Mektepke shekemgi tálim koncepciyası" hámde "Ilk qádem" oqıw baǵdarlaması mazmunınan kelip shıǵıp, balanıń intelektual hám fizikalıq rawajlandırıw, milliy mádeniy hám ulıwma insaniy qadiryatlar ruyxında tárbiyalaw, mektep tálimine tayarlıqları zamanagoy pedagogika psixologiya prinsiplerine tayanǵan halda qayta kórip shıgıldı. Mámleketlik oqıw baǵdarlaması mektepke shekemgi jastaǵı bala rawajlanıwına maslastırıldı, anıqlastırıldı, mısallar menen bayıtıldı.

"Ilk qádem" mámleketlik oqıw baǵdarlamasında balanıń omiri hám salamatlıǵın qorgaw, tálim tárbiya prossesin puxta alıp barıw, onıń sanasın, dúnya qarasın hám sóylwin rawajlandırıw menen birge, ózbetinshe uyreniwge, pikirlewge, dóretiwshilikke, óz shaxsın húrmetlewge, ozine isenim tuyǵısın formalandırıwǵa qoyılǵan wazıypalar keńeytirildi, forma, mazmun tárepten bayıtıldı. Mámleketlik oqıw baǵdarlaması da tárbiya wazıypalarınan biri – balanıń salamat turmıs tárizi haqqındaǵı túsiniklerdi qáliplestiriw, gigienalıq hám háreket mádeniyatın sińdirip barıwǵa ayrıqsha áhmiyet qaratıldı. Sotsial sezimlik rawajlanıw baǵdarında milliy ózlikti ańlaw, ózi hám ózgelerdi, ózgeler shaxsın húrmetlew sezim-tuyǵıların ańlatiıw, ul hám qız balaǵa tán bolǵan paziyletlerdi túsiniw, úlkenler hám qatarları menen erkin sáwbetlesiw hám milliy qádiriyatlarımızǵa tán qarım-qatnas ádebine tayanıwǵa itibar berildi. Mámleketlik oqıw baǵdarlamasında bala sóylewin hár tárepleme rawajlandırıwǵa (fonetika, leksika, grammatika) ayırıqsha itibar berildi, mısallar, usınıslar menen bayıtıldı. Balanı ruwxıy-aqılıy, estetikalıq tárepten tárbiyalaw, qálbinde kitapqa degen qızıǵıwshılıqtı oyatıw, dáslepki kitapxanlıq mádeniyatın formalandırıwǵa qoyılǵan talaplar bayıtıldı. Milliy

miyrasımz ózbek xalqı awızeki dóretiwshiligi, xalıq oyınları, muzika, ayaq oyını, súwret, ilay isi, aplikatsiya, qurıw-jasaw buyımları tolıqtırıldı. Dástúrde basqa xalıqlarǵa húrmet sezimin tárbiyalaw názerde tutılǵan hám balanı miyirmanlıq, gózzallıqtı seziniwge úyretiwge ayırıqsha áhmiyet berildi. Balanı tábiyat penen tanıstırıw tiykarında dáslepki ekologiyalıq mádeniyatın tárbiyalaw, ana tábiyattı asırap abaylaw, ósimliklerge ǵamxorlıq etiw kónlikpelerin rawajlandırıwshı wazıypalardı keńeyttirildi. “Ilk qádem” mámleketlik oqıw baǵdarlaması mektepke shekemgi tálim sistemesındaǵı barlıq mekemeler ushın atqarılıwı zárúr bolǵan dástúr esaplanadı.

Oqıw baǵdarlamasınıń maqseti - mektepke shekemgi jastaǵı hár bir balanı mektep tálimine sıpatlı tayarlaw: ádepli, aqıllı, shiyrin sóz, ózine isengen, óz aldına qoyǵan maqsetin ámelge asırıwǵa umtılatuǵın, erkin pikirleytuǵın, milliy hám ulıwma milliyqádiriyatlardı qádirleytuǵin, fizikalıq salamat balanı tárbiyalawdan ibarat.

Mámleketlik oqıw baǵdarlamasınıń wazıypası balanı fizikalıq, aqılıy hám de sotsiallıq-sezimlik-tárepten kamal taptırıw hám de salamatlıǵın qorǵaw, erkin pikirlew, dóretiwshiligin rawajlandırıw, aqılıy hám ruwxıy tárepten barkamal, sonday-aq keleshekte ǵárezsiz hám ańli jasaytuǵın kámil insan etip er jetkeriw ushın zárúr shárt-shárayatlar jaratıwdan ibarat.

Mámleketlik oqıw baǵdarlamasınıń mazmunı tómendegi jónelislerge tayanadı:

- mektepke shekemgi tálimniń mámleketlik hám jámiyet talaplarına sáykesliǵi;

-mektepke shekemgi tálimniń demokratiyalıǵı;

-balanıń shaxsqa jóneltirilgenligi;

-balanı salamatlastırıwǵa qaratıǵanlıǵı;

-balanıń qábileti, mútájligi, imkaniyatqa sáykesliǵi;

Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın mámleketlik talaplar (dáslepki tálim beriw hám rawajlandırıwshı kórsetkishler) bul kishi jastaǵı balalar rawajlanıwınıń milliy printsiplerin, 2 jastan 7 jasqa shekemgi balalardıń bilim, kónlikpesi miyzanların sáwlelendiriwshi úlkenlerge olardıń ósiw dinamikasın, rawajlanıwlar jaǵdayın anıqlawda járdem beriwshi húǰjet. Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın mámleketlik talaplar anıq bir jastaǵı balanıń rawajlanıwshı standartın, balanıń utısların hám rawajlanıwshı dárejesin bahalaw imkaniyatın beriwshi indikatorlardı belgileydi. Mámleketlik talapların islep shıǵıwda bala shaxsı rawajlandırıwdıń 5 tarawı tiykar etip alınǵan. Bul bes taraw baǵadrlarǵa bólinip birgelikte bala rawajlanıwınıń barkamallıǵı hám bir pútinligin támiyinleydi. Mámleketlik talaplar jámiyettiń mektepke shekemgi jastaǵı balalar rawajlanıwı haqqındaǵı bilimlerin jaqsılaw, tárbiya tarawında ata-analardıń kónlikpelerin bekkemlewge, sonday-aq mekemelerde tálim dástúrleri hám metodikaların bahalaw maqsetin de kózde tutadi. Tarawlar tiykarǵı baǵdarlarǵa bólingen hám sol menen birge olar balanıń normada rawajlanıwı kórsetkishlerin sáwlelendiredi. “Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın talaplar”da “talap” sózinińmánisi tómendegishe táriyiplenedi: qanday da bir anıq jastaǵı balalar biliwi hám atqara aliwi shárt bolǵan talaplar toplamı esaplanadı. Mámleketlik talaplar taraw baǵdarlarınıń indikatorları balanıń kóz benen kóriwi hám ólshewi múmkin bolatuǵın kónlikpe hám tájiriybeler kórsetkishi, dep táriyiplenedi.

Mámleketlik talaplar tarawları baǵdarlarınıń atqarılıw indikatorları jas dáwiri boyınsha ósip barıw tártibinde kórsetiledi. Balalardiń bilim, kónlikpe hám tájiriybeleri,

olardıń hár tárepleme rawajlanıwshı hám de mektep tálimine tayarlıq dárejeleri usı mámleketlik talaplarınıń 7-bóliminde názerde tutılǵan shınıǵıw hám iskerligin ótkeriw protsessinde usı mámleketlik talapaların 1-6-bólimlerinde kórsetilgen indikatorlardıń atqarılıwın gúzetiw, úyreniw, analizlew hám bahalaw arqalı anıqlanadı. Shınıǵıwlar oqıw jılı hám de salamatlastırıwshı dáwirde ay hám hápte kesiminde usı mámleketlik talaplarınıń 8-bóliminde kórsetigen dáwirde ótkeriledi. Bunday shınıǵıwlar qısqa múddetli toparlarda usı mámleketlik talaplarınıń 9 - bóliminde kórsetilgen dáwirde ótkeriledi.

Ádebiyatlar:

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2016-jıl 29-dekabrdegi PQ-2707 sanlı “2017-2021-jıllarda mektepke shekemgi tálim sistemasın jáne de rawajlandırıw shara-ilajları haqqında” ǵı qararı.

2. Ilk qadam. Oqıw baǵdarlaması. T-2018

3. Mektepke shekemgi tálimge qoyılatuǵın Mámleketlik talapları. T.: 2018.

ХАЛҚ ЧОЛҒУЛАРНИНГ ТАСНИФЛАНИШИНИ ЎҚУВЧИЛАРГА ЎРГАТИШНИНГ УСЛУБЛАРИ

Ережепов А.А. *- Илмий раҳбари п.и.д (Phd),*
Алланиязов Р. *- НМПИ Муисқа таълими ва санъат мутахассислиги 2-босқич магистранти*

XIX асрнинг II яримга келиб Ўрта Осиё ананавий чолғуларини ўрганишга алоҳида аҳамият берила бошланди. Ўрта Осиё маданиятига қизиқиш Ғарб мамлакатларида ортиб боради ва уни ўрганиш мақсадида мутахассислар кела бошлайдилар.

А.Вамбери, М.Поло, Анкомин, Лейсек, А.Эйхгорн каби саёҳатчи этнографлар, тарихчилар, капелмейстрларнинг кундаликларида зикр этилган малъумотлар кейинчалик йирик-йирик мақолалар ва китоб тарзида нашр этилади. А.Эйхгорннинг «Музыкальная фольклористика в Узбекистане» номли китоби Тошкент 1963 йил нашир этилади [1]. Ўрта Осиённинг чолғуларини урганиб, илк бор чолғулар коллексиясини йиғади ва 1873-йил Вена шаҳридаги халқаро кўргазмага юборади. Кейинчалик Ўрта Осиё чолғуларини 1885-йил Петербург шаҳридаги музейга юборадилар [2].

XX асрга келиб халқ ижрочилик амалиётида оммалашган чолғуларни ўрганиб тадқиқ этишга этибор кучайди. Абдурауф Фитрат халқ чолғулари ҳақида қимматли маълумотларни баён этади [3]. Мусиқашунос олимлар чолғушунослик илмининг ривожида бир қатор самарали тадқиқотлар олиб борадилар.

В.Беляев[4], Т.С.Визго, Ф.Кароматов[5], А.Малкеев, А.И.Петросянцлар[6], шулар жумласидан бўлиб, улар Ўрта Осиё мусиқа чолғушунослик соҳасининг ривожига самарали ҳисса қўшдилар.

Уларнинг тадқиқотларида ананавий чолғулар мусиқий маданиятнинг асосларидан бири эканлиги ва халқ манавиятининг анаъналарини ўзида мужассам этиб келаётганлиги акс этган.

Ўрта Осиё халқ чолғулари хусусида В.Беляев ўзининг «Ўзбекистоннинг чолғу асбоблари» китобида (Москва, 1933-йил) халқ чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш зарурлиги муаммосини кўтариб чиқди.

1930-йилларнинг ўрталаридан бошлаб ўзбек халқ чолғуларни тизимли тарзда такомиллаштириш ишларини қизғин бошладилар.

А.И.Петросянц раҳбарлиги остида бир гуруҳ соз усталари Уста Усмон Зуфаров, В.А.Романченко, А.А. Кевхоянц, С.Е.Деденко, В.В. Андреевнинг тажриба ва ижодий ютуқларига таяниб, дутор ва танбурни реконструкция қилишга киришдилар. 1943 йилда Санъатшунослик институти қошида ўзбек мусиқа чолғуларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш бўйича тажриба илмий-тадқиқоти (лобарарторияси) ташкил этилди, айни пайтда унинг қошида миллий халқ чолғу асбоблари музейи очиш туғрисида қарор қабул қилинди. Лобаратория раҳбари ва илмий ходимлари этиб В.А.Успенский ва В.М.Беляев тайнландилар. Янгича намуналарда чолғу асбоблари чизмалар ишлаб чиқишга доир фаол иш бошлаб юборилди, шулар асосида миллий халқ чолғулари ясашга киришилди. 1943-йилга келиб халқ чолғу асбобларини реконструкция қилиш ва такомиллаштириш бўйича узига хос лобаратория сифатида Ўбекистон филармониясининг чолғу оркестри 45 ижрочини ўз ичига олди. Эндиликда реконструкция қилинган чолғуларнинг 5 мустақил гуруҳидан ташкил топган чолғулар шаклланди. 1944-йилдан бошлаб тажирбахонага А.И.Петросянц бевосита раҳбарлик қила бошлади [7].

1950-йилларда синов лобараториясида, Қорақалпоғистон халқ мусиқа чолғуларини ҳам реконструкция қилинди ва такомиллаштирилди.

Қорақалпоқ миллий халқ чолғу асбоблари қўбуз, дуторлар туркими, шунингдек, янги мизробли қорақалпоқ дутори пайдо бўлди.

Шу реконструкция қилинган чолғулар асосида 1950-йили қорақалпоқ халқ чолғулар оркестри ҳам тузилди, ва Ўзбекистон бастакорлар уюшмасининг қорақалпоғистон бўлими очилди. Унга рахбар қилиб Ә.Султанов таярланди, ва узининг атрофига мусиқачиларни йиғиб, қорақалпоқ халқ мусиқаларни қайта оркестр чолғулари учун ёзди.

Тошкент шаҳрида 1951-йиллардан бошлаб Қорақалпоғистон маданият ва адабиётнинг ўн кунлигин ўтказиш учун бир қанча тадбирлар қабул қилиниб, катта таййаргарлик бошланди.

Тошкент шаҳридан маданият ва санъаткор ходимлари композитор, режесёр, балетмейстрлар ёрдамга юборилди, улардан А.Козловский, М.Насимов, Ф.Назаров, А.Петросянц, А.Гинзбург. Қорақалпоқ театрнинг симфония оркестри мутахассис кадрлари билан ишлашиб, оркестрнинг ишлари йўлга қуйила бошланди. 1957-йили 24-январидан 3-феврал оралғида Ташкент шаҳрида ўтказилган қорақалпоқ маданият ва адабиёти ўн кунлиги, қорақалпоғистонда мусиқа маданияти тарихида катта тасурот қолдирди [8]. Қорақалпоқ миллий халқ чолғуларнинг конструкцияларини А.И.Петросянц ва С.Е.Диденколар ишлаб чиққан.

Ўрта Осиё ва Шарқ мамлакатлари мусиқа чолғуларининг эволюциясини чуқур ўрганиш мақсадида синов лобараторияси қошида музей ташкил қилинди. Чолғулар музейн ҳамон фаолият кўрсатмоқда.

А.Петросянцнинг ташаббуси билан ва бевосита раҳбарлиги остида музейда халқ чолғуларнинг 800 дан ортиқ тури тўпланди. Тошкент ҳалқ чолғулари музейи ташкил этилганидан сўнг 10.000 дан зиёд киши томоша қилди. Музейнинг таклиф ва мулоҳазалар дафтарига кўплаб таниқли мусиқачи олимлар ўз фикр-мулоҳаза ва тассуротларини ёзиб қолдиришган.

Куйида улардан баъзи бирларини келтирамиз: «Ўзбекистон халқ мусиқа чолғулари лобараторияси ва музейида кўрганлармиз бизни ҳайратга солди.

Қардош республикаларнинг кўплаб санъат арбоблари бу соҳада ўзбекистонли дўстларимиздан ибрат олса арзийди (И.Жинович).

Белоруссия халқ артисти, Белоруссия консерваториясининг профессори, 1955 йил, март». «Биздан узоқлашаётган мусиқа маданиятини сақлаб қолиш катта ижтимоий-сиёсий ва илмий аҳамиятга молик ишдир.

Бу ерда биз илдизлари узоқ ўтмишга тақалувчи, қадмий халқ мусиқа анъаналари қандай асраб-авайлаб ва диққат билан ўрганилаётганини ҳамда тадқиқ этилаётганини, шу асосда замонавий чолғуларни яратилаётганини ўз кўзимиз билан кўрдик». А.Н.Дмитриев. Санъатшунослик доктори, Ленинград консерваториясининг профессори, 1961 йил [9].

Қорақалпоқ маданий мероси мусиқий чолғуларга бой ва уларнинг ҳар бири узоқ ўтмиш, таркибий ривожланиш ва техникавий такомиллашиш жарайонидан ўтганлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Ижро мезонларига кура қорақалпоқ мусиқий чолғу ижрочилиги икки гуруҳга булинади. Биринчи гуруҳга барча анъанавий халқ чолғулари киради. Иккинчи гуруҳга XX аср маданий ривожи билан боғлиқ бўлиб такомиллашган, яни қайта ишланган (реконструкция қилинган) чолғулар киради. Анъанавий халқ чолғулари таркибидан жой олган чолғу созлар: Қобуз, дутор, ғижжак, чанқобуз, сыбызғы, сырнай, қамыш най, үшпелек, саз сырнай, балабон, нақыра, довул киради. Қайта реконструкция чолғу асбобларга [10]–қобуз, дутор, рубоб, ғижжак, ва чанг созларнинг мусиқанинг сапрано, алт, тенор, бас овозлар мезонларига кўра қайта ишланган намуналари киради.

Ананавий чолғу ижрочилиги азалдан халқ ижро амалиуотида шаклaниб, улардан турли кўриниш ва таркиблар асосида фойдаланиш анъана бўлиб келган. Ананавий чолғуларнинг ҳар бир юқори профессионал даражадаги индивидуаллик хусусиятга эга. Халқ ижрочилик амалиётида шунга мос ижро имкониятлари, ва ижро услублари юзага келган. Кўп асрлик ижрочилик амалиёти эса халқ ва ананавий чолғуларни гуруҳ булиб ижро этилишини ҳам тақозо этган. Шунга биноан чолғулар созандалар томонидан бир-бирларига мос ўз турлари ва овоз имкониятлари доирасида гуруҳий таркиблар тузилиб амалиётда қўлланилиб келинган. Масалан қорақалпоқ фольклор кўп томлик VII томинда «Алпомиш» достони, Хожамберген Нияз улы-Өгиз жировга тегишли бўлип, достонинг бу нусҳасини фольклорист Қ.Айымбетов

томонидан 1934-йил Ўгиз жировдан ёзиб олиниб, 1937-йил Москвада босмахонада нашр этилган. «Алпомиш» достони 1981 йил «Қорақалпоғистон» басмохонасида таёрланган.

Бу достонда дамли ва урма чолғулар ижрочилиги тасвирланган:

Достонда Алпомиш Барчинойди неча кун ва ой йул юриб, Барчинойди келин қилиб, узатиб Байсун элига олиб келди Алпомиш:

Ел-халқини йиғдирди,

Мол семизини суйдириди,

Олтин қабоқ оттирди,

Ноғора, Сурнай торттирди,

Туйда довул қоҳтирди,

Бу ерда тўй бошланишда халқни йиғишга Ноғора, Сурной торттириб, чолғуларни ижро этишини айтиб ўтганлар [11].

Сурнай, ноғора, ва довул, балабон, таркибдаги дамли ва урма чолғулар гуруҳи қадимдан ижро шаклланиб, халқимизнинг барча оммавий тадбирларининг фаол иштирокчисига айланган. Анъанавий чолғу созлар ансамбллари эса ўз ҳусусиятлардан келиб чиқиб қолланилган.

Ижрода кенг кўламли ва катта овоз имкониятига эга бўлиш мақсадида барча чолғулар йиғиндисидан катта чолғулар ансамбли ташкил этилган.

Ижрочилик амалиётида шаклланган барча чолғу асбоблар ўз хусусиятлари доирасида уч турга бўлинади. 1.Торли чолғулар асбоблари, 2. Пуфлама чолғу асбоблари, 3.Зарбли ва урма чолғу асбоблари.

ХХ-асрга келиб Ўрат Осиё халқ чолғулари хусусида В.Беляев, И.Акбаров ва Ю.Кон, Ф.Караматов каби мусиқашунос олимлар алоҳида илмий тадқиқотлар олиб борганлар. Улар чолғуларни атрофлича ўрганиб, алоҳида чолғулар мисолида таснифлаб ҳам бердилар. Ўтмиш алломаларнинг тадқиқотлари, ҳозирги замон илм-фан юутуқлари ҳамда чолғуларнинг табий шаклланиб ривожланиш жараёни деярли бир-бирига мос эканлигини намоён этади. Қорақалпоқ халқнинг ананавий чолғулари ҳозирги кунгача алоҳида объект сифатида илмий тадқиқотлар олиб борилмаган.

Биз қорақалпоқ чолғуларни атрофлича ўрганиб, алоҳида чолғулар мисолида таснифлаб қароқалпоқ мусиқий чолғуларни уч асосий гуруҳга бўлиш мумкин деб биламиз. Чолғуларни таснифлаш жараёнида олимлар уч мезонга асосланганликларини этироф этиб ўтиш лозим.

Биринчи асос-ҳар бир чолғунинг садо чиқариш воситаси. Чолғуларнинг товуш манбаи. Айрим чолғуларда оддий ипак, ёки сим бўлса, базиларида тери ёки муайян бир жисм. Базиларида эса ҳаво воситасида овоз тараннум этилади.

Иккинчи асос–ижрочилик услуби. Чолғу асбобларини тараннумига эришиш мезонлари: дам, чертиш, зарб (урма) ва силаш орқали.

Учинчи асос-чолғуларнинг функцияси, ушбу ҳолатда кўпроқ чолғуларнинг ижрочиликдаги муҳит ва шароити назарда тутилган.

Табиий тузилиш ва ижровий имкониятларига кўра қорақалпоқ халқ ананавий чолғулари уч гуруҳга таснифланади.

1) Торли чолғулар, ижровий инобатга олиб тўрт турга бўлинади:

- Торли чертма чолғулар, бармоқлар ёрдамида чертиб ижро этиладиган чолғулар).

- Торли плекторли махсус медиатор, мосламаси ёрдамида ижро этиладиган чолғулар.

- Торли камонли, камон (смычок), ёрдамида чалинадиган чолғулар.

- Торли урма чўплар билан ижро этиладиган чолғулар.

2). Пуфлама-дамли чолғулар таркибий ва ижровий хусуиятлари доирасида уч турга ажратилади:

6. Найсимон бевосита ҳавони пуфлаш орқали ижро этиладиган чолғулар.

7. Тилсимон овоз манбаи чолғудан ажратилган тилдан ҳосил бўладиган чанқовуз чолғулар.

8. Мундуштукли махсус найча билан ижро этиладиган чолғулар.

3) Урма –зарбли чолғулар таркибий ва ижровий хусусиятларига кура турта турга ажратилади.

Торли урма таёқчалар билан ижро этиладиган чолғулар.

Тери билан қопланган доира қул билан қоқив чертиладиган.

урма чўплар билан ижро этиладиган чолғулар.

Тошларни бир-бирига қоқив ижро этиладиган асбоблар.

Адабиётлар

1. А.Эйхгорн «Музыкальная фольклористика в Узбекистане» Изд.Академии Узбекской ССР.Ташкент-1963-йил. 7-б.

2. А.Эйхгорн 1870-йилда Ўрта Осиё халқларининг мусиқий чолғуларини йиғиб коллекция яратган. Эйхгорн мусиқий чолғулар коллекцияси Глинка номидаги Давлат мусиқа маданияти музейида сақланади.

3. А.Фитрат «Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи» М., 1926 й, Т., 1993.

4. В.Беляев «Музыкальные инструментқ Узбекистана» М., 1933 й.

5. Ф.Караматов «Узбекская инструментальная музыка» Т.,1972 й.

6. А.И.Петросянц “Инструментоведения , Узбекские Народные инструменты” Ташкент. «Укитувчи», 1980 г.стр-3.

7. Т.Адамбаева Р-61. Инв.115610. “Қарақалпақ музыкасындағы жанырлық өзгешеликлер” 33-34 б. 1979 ж.

8. А.Одилов Ўзбек халқ чолғуларида ижрочилик тарихи Тошкент «Ўқитувчи» 1995-йил стр-49-50-51.

9. «Атлас музыкальных инструментов народов Средней Азии» китобида ҳар бир ойлавий чолғулар алоҳида кўрсатиб берилган.

10. Қарақалпақ фольклор көп томлық VII томында «Алпамыс» стр-109.Қарақалпақстан баспасы 1981 г.

SHARQ MUTAFAKKIRI - ALISHER NAVOIY ASARLARIDA AXLOQIY TARBIYA MASALALARI

Nyutonova X. *- UrDU Pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turi bo'yicha) 1 – bosqich magistranti*

O‘zbek xalqining ulug‘mutafakkiri, ma’rifatparvari va buyuk shoiri Alisher Navoiy yoshlarni tarbiyalash ishiga alohida e’tibor berdi.

Alisher Navoiy ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi fikrlarini ko‘proq barkamol insonni ifodalovchi ijobiy obrazlar yaratish orqali bayon qiladi. Ilm-ma’rifat, axloq-odob masalalariga doir fikrlarini esa ilmiy-falsafiy va didaktik asarlarida bayon qiladi.

Buyuk so‘z san’atkori va mutafakkiri o‘zining bir qancha asarlarida bolalar tarbiyasiga oid fikrlarini aytish bilangina kifoyalanib qolmasdan, balki “Hayrat ul-abror”, “Mahbub ul-qulub”kabi asarlarida odob-axloqqa doir bo‘lgan fikrlarni keltirib o‘tgan [1]

“Hayrat ul-abror” asarining bir necha boblari odob-axloq va ta’lim-tarbiya masalasiga bag‘ishlangan. Navoiy bu dostonning oltinchi maqolotida odob va kamtarlikni ulug‘lab, ta’lim-tarbiyaga doir qimmatli fikr-mulohazalarini bayon qilish bilan birga, takabbur va odobsiz kishilarni qattiq qoralaydi. Shoir dostonning bu maqolotida bola tarbiyasi, uni o‘stirish, o‘qitish va balog‘atga yetkazish hamda bu borada ota-onalarning vazifalari haqida batafsil fikr yuritadi. Shoir yoshlarni ota-onaning xizmatini bajarishiga,ularni hurmat qilishiga, ularga nisbatan hamisha mehr-muhabbatli bo‘lishga chaqiradi, ota-onani oy va quyosh deb ta’riflaydi:

Boshni fido ayla ato qoshig‘a,
Jismni qil sadqa ano boshig‘a…
Tun-kunungga aylagali nurposh,
Birisin oy angla, birisin quyosh…

Shoirning “Mahbub ul-qulub” (ko‘ngillarning sevgani) asari ijtimoiy-siyosiy va axloqiy-ta’limiy qarashlari bayon etilgani bilan qiziqarlidir.kitobning 2-qismi asosan, axloqiy masalalarga bag‘ishlangan. Bu bobda yaxshi fazilat va yomon xislatlar tahlil qilinadi. Insonda bo‘lishi kerak bo‘lgan odob-axloq haqida gap boradi. Masalan, qanoatni olaylik. Navoiy qanoatli odamlarni sevadi, ularga havasi keladi. Kimki qanoatli bo‘lsa unday odamni el sevishini, e’zozlashini ta’kidlaydi. Matafakkir qanoatni bir buloqqa-chashmaga o‘xshatadi.[2]

Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarida o‘zining axloqiy qarashlarini bayon qilgan. U haqiqiy insonni – sof vijdonli, pok, mehnatsevar, saxovatli, insofli, odobli, kamtar, xayoli, muruvvatli shaxs deb hisoblaydi.Bunday xislatlarni odamlarda tarkib toptirish uchun esa ularda ana shu olijanob xislatlarni tarbiyalash lozim deydi. Asarda Navoiy mamlakatda tinchlik, osoyishtalik, obodonchilik bo‘lishi uchun podshoh adolatli bo‘lishi lozim, deb ta’kidlaydi, shundagina xalq ham shohga qarab insof bilan ish yuritadi, deb uqtiradi. Navoiy insonning axloqiy xislatlari, yaxshi xulq-atvor xususida to‘xtalib o‘tar ekan, avvalo har bir insoniy fazilatning ta’rifini beradi.U yaxshi fe’llarga qanoat, sabr, tavoze’ va adab, ishq va vafo,saxovat, himmat,karam, myruvvat,yumshoq ko‘ngillilik (hilm) kabi xislatlarni kiritib o‘tgan.Alloma axloqlilikning eng muhim mezoni sanalgan odob haqida fikr yuritar ekan: <<Adab kichik yoshdagilarni ulug‘lar duosiga sazovor etadi.

Ta’lim jarayonida Navoiy asarlaridan foydalanish natijasida talabalarda barcha ijobiy axloqiy fazilatlarni yuksaltirish mumkin.

Alisher Navoiyning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya masalalaridagi fikrlarida insonparvarlik g‘oyalari bosh o‘rinda turadi.Alisher Navoiyning fikricha, inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir. Alisher Navoiy o‘z davridagi barcha sof vijdonli insonlarning manfaatini himoya qildi. U inson uchun zarur bo‘lgan umuminsoniy axloq qoidalarini o‘rganadi, asar qahramonlari obrazida o‘z qarashlarini aks ettiradi. Alisher Navoiy odamlarni axloqli va odobli bo‘lishga da’vat etadi hamda axloqni bunday ta’riflaydi: “Axloq shaxsning og‘ir baqolig‘ libosidir va libos jismning singin debosi Shuning bilan birga odamni bezaydigan ham axloqdir”.[3]

Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezoni odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo‘lish insonga atrofdagi kishilar o‘rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo‘lishga yordam beradi. Odobga ega bo‘lishning inson hayotidagi rolini ko‘rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: <<Adab kichik yoshdagilarni ulug‘lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo‘ladi. Adab, kichkinalar mehrini ulug‘lar ko‘ngliga soladi va u muhabbat ko‘ngilda abadiy qoladi.

Yoshlarni ko‘zga ulug‘ko‘rsatadi. Ularning yurish-turishini xalq ulug‘vor biladi. O‘ziga qarshi xalq tomonidan bo‘ladigan hurmatsizlik eshigini bog‘laydi va kishini hazil-mazaxdan va kamsitilishidan saqlaydi. Kishi tabiatini insonlik yo‘liga soladi va odam mijoziga odamgarchilik manzilida orom beradi. Kichiklarga undan muncha natija hosil bo‘lgach, kattalarga allaqachon bo‘lishini ko‘rarsan.

Navoiyning dunyoqarashida chinakam insonparvarlik g‘oyalari asosiy o‘rin egallagan. Navoiy maktabdorlik yoki mudarrislik qilmagan bo‘lsa ham ta’lim va tarbiya borasida juda katta ishlarni amalga oshirgan. U juda ko‘p fozil kishilarni tarbiyalab yetishtirgan. Mashhur tarixchi Xondamir Navoiyning yoshlarga bilim va tarbiya berish uchun imkoniyatlar yaratgani haqida fikrlarini bayon qilib o‘tgan.

O‘zbekiston Respublikasi – Prezidentining “Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580-yilligini keng nishonlash to‘g‘risida”gi qarori mumtoz adabiyotimizga yuksak mehr qo‘ygan tadqiqotchi va ijodkorlar tomonidan juda katta quvonchli voqea sifatida qabul qilindi

Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr”asarini ingliz tiliga o‘girgan kanadalik tadqiqotchi Geri Dikning ta’kidlashicha,hozirgi kunda G‘arbda Alisher Navoiy asarlarini o‘qishga bo‘lgan ehtiyoj katta. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti huzuridagi “Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish” tarmoq markazi rahbari, filologiya fanlari doktori Zulxumor Mirzayeva Alisher Navoiy ijodining xorijdagi tadqiqi, asarlarining ingliz tiliga o‘girgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida: “Biz o‘z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug‘ maqsadni qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek adabiyotining buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning ilm-ma’rifat, ta’lim-tarbiya masalalaridagi fikrlarida insonparvarlik g‘oyalari bosh

o‘rinda turadi. Alisher Navoiyning fikricha, inson dunyoda hammadan yuksak, aziz va qadrlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 11-tom. Xamsa. Saddi Iskandariy.T. “Fan”, 2002

2. Badriyev F., Xudoyberdiyev A. Alisher Navoiyning “farhod va Shirin” dostoni haqida// Til va adabiyot ta’limi. 2011, 8-son.

3. Qayumov A. Aliher Navoiy (Mashhur siymolar hayoti).-T. Kamalak,1991

4. “Bolalar adabiyoti” (O‘qituvchi nashriyoti-matbaa ijodiy uyi, Toshkent, 2013) darsligidan.

XALÍQ PEDAGOGIKASÍNDA SHAŃARAQ TÁRBIYASÍNÍŃ SÁWLELENIWI

Bekmuratov A. *- Pedagogika kafedrası assistent oqıtıwshı*
Abdimuratov G. *- Pedagogika hám psixologiya qánigeligi 1-kurs magistrantı*

Bala tárbiyası júda quramalı process esaplanadı. Tárbiyanıń tiykarǵı oshaǵı bolsa shańaraq. Tárbiya tek ata-ananıń jeke jumısı bolıp qalmastan, bálkim olardıń sociallıq májbúriyatıda bolıp esaplanadı. Belgili bolǵanınday, shaxstıń qádiri onıń jámiyettegi tutqan ornı menen belgilenip, kóp tárepleme tárbiyaǵa baylanıslı. Balanıń dáslepki tárbiyashısı ata-ana esaplanadı.

Tariyxtan bizge belgili, ata-babalarımız tárbiyasına úlken itibar qaratıp, bul haqqında óz shıǵarmalarında ayrıqsha toqtalıp ótkenler. Abdurauf Fitrattıń “Shańaraq yaki shańaraqtı basqarıw tártipleri” atlı shıǵarmasında “Shańaraqtaǵı eń awır wazıypa - bala dunyaǵa kelgennen keyin perzent tárbiyası bolıp esaplanadı. Perzent tárbiyası negizinde eki kalimadan ibarat. Sol ushın da júdá mayda mashqaladay bolip kórinedi. Biraq adamniń siyasiy, diniy, socialliq tárepiniń tiykari mine usi eki sóz - “bala tárbiyasi” nan ibarat birikpege baylanıslı ekenligin bildiredi. Medicina ilimleriniń sultanı Ibn Sino jas balanı jaqsı, ádepli, aqılıy hám fizikalıq jaqtan salamat bolıwı ushın tárbiya processiniń jeke úlgi bolıw usılı júdá úlken áhmiyetke iye ekenligin aytıp ótken. Ibn Sinonıń shańaraqlıq tárbiya haqqındaǵı pikirleriniń tereń mazmunın hám ámeliy áhmiyetin onıń tómendegi sózlerinen bilip alıw múmkin: “Bala minez-qulqın turaqlılıqta saqlawǵa ayrıqsha itibar beriw kerek, buǵan balanı qattı ashıwlanıw, qorqıw, uyqısızlıqtan saqlaw arqalı erisiledi. Balanıń qálegen hám paydalı nárselerin dárhal tawıp beriwge hám de unatpaǵan nárselerdi kóz aldınan uzaqlastırıwǵa hámiyshe tayar bolıp turıw kerek. Bul istiń eki túrli paydası bar. Bir tárepten balanıń ruwxına paydası bar, bala eń jas waqtınan baslap jaqsı minezli bolıp ósedi hám bara-bara bul minez oǵan ádet bolıp qaladı. Ekinshi tárepten balanıń denesine payda qıladı, sebebi jaman minez-qulıq túrli organizm buzılıwlarınan boladı. Sonday-aq, jaman minez ádetke aylanıp ketse, ol túrli awır keselliklerge alıp keliwi múmkin. Máselen, ashıw kúshti qızdıradı, qayǵı kúshti azdıradı. Minez-qulıqtıń turaqlılıǵı nátiyjesinde dem alıwda, densawlıqta jaqsı boladı”.

Ulli babamiz Alisher Nawayıniń hár bir dóretpesi tálim-tárbiya menen baylanisli. Oniń ádep-ikiramlıq haqqındaǵı shıǵarmalarında jaqsılıq, hadallıq, ashıq

kewlilik, doslıq, mehir-aqibetli bolıw, kishi peyillik, rasgóylik, insaniylıq hám usı sıyaqlı paziyletlerdi qáliplestiriwdi balanıń kishkene waqıtlarınan baslaw kerekligi hám de tárbiyada qátelikke jol qoyıw múmkin emesligi oqıtıladı.

Alisher Nawayınıń joqarıdağı pikiri tárbiya ushın júdá úlken ahmiyetke iye bir tiykar bolıp esaplanadı. Bugingi kúnge kelip tárbiyadağı kishkene bir qáteniń keleshekte bala shaxsınıń qáliplesiwindegi úlken máselelerden birine aylanıwı hesh kimge sır emes.

Joqarıda aytıp ótilgenindey, shańaraqta balanıń tálim-tárbiyasın qáliplestiriw quramalı process esaplanadı. Shańaraq jámiyettiń ajıralmas bólegi bolıp tabıladı. Eger jas awladtı hár qanday nuqsan hám kemshiliksiz tárbiyalasaq, keleshekte ol óz Watanı, xalqı, shańaraǵı mápi ushın jasaytuǵın shaxs boladı.

Ulli oyshıl alım Abu Rayxan Beruniy de óz shıǵarmalarında shańaraqlıq tárbiyaǵa ayrıqsha itibar qaratadı. Beruniy shańaraqlıq munásebetlerde ashıq hám tuwrı sóz bolıwdı máslahat berip, sırtqı sulıwlıqqa emes, bálkim ishki sulıwlıq penen shańaraq baxtına erisiw múmkin, dep pikir bildiredi.

Beruniy óziniń shańaraq haqqındağı shıǵarmalarında ata-analar hám jaqsı minezli tárbiyashılar abroyınıń bala tárbiyasındağı tásir kúshi haqqında da pikir juritedi. Shańaraqta balanıń kóz aldında ata-ana óz abroyına iye bolsa, tárbiya sonshelli nátiyje beredi, dep esaplaydı.

Ádeplilik múnasibetleri dáslep shańaraqta qáliplesedi. Soń shańaraqtaǵı múnasibetler mektepke shekemgi tálim mekemesi, mektep, kollej hám joqarı oqıw ornının de, jámiyetlik ornlarda quramalasadı. Shaxs manawiyatı, onıń dunya qarası, insannıń oylawı hám isenimine baylanıslı kónlikpeler toplamıda tiykarınan shańaraqta júzege keledi. Usı mánide, shańaraq-huqıqıy mánawiyat oshaǵı, ideologiyalıq tárbiya faktorı hám ortalıǵı esaplanadı. Sebebi, milliy ideyamızǵa tán eń dáslepki túsinikler insan sanası hám qálbine shańaraq ortalıǵında sińdiriledi. Bul process babalar násiyatları, atanıń úlgisi, ana mehri arqalı ámelge asırıladı.

Bala shańaraǵı kelbetinde jámiyettiń social-manáwiy kórinisin kóredi, jámiyetlik talaplardıń mazmunın eń dáslep usı kishi jámáát arasında ańlaydı. Shańaraqlı munásebetler perzentlerdiń aqılıy, ruwxıy kamalatın táminlep qalmastan, ata-analarda ózine tán aktivlilikti de júzege shıǵaradı. Anıqraq aytqanda, perzentleriniń tuwrıdan-tuwrı tásiri sebepli olardıń qızıǵıwshılıq hám xızmetleriniń shegarası keńeyedi, óz-ara baylanıslar bayıp baradı, real turmıstıń mazmunın tereńrek ańalaw, yaǵnıy perzentleriniń kamalatı, keleshegi tımsalında ómirdiń dawamlılıǵın kóriw halatları júz beredi.

Bugingi kúnde perzentlerimizdiń ruwxıy dunya qarasın joqarılatıw, olardı milliy hám ulıwma insaniy qadiriyatlar ruwxında tárbiyalaw, shańaraq hám jámiyetdegi huqıq hám waziypların ańlaw máselesi eń aktual másele bolıp qalmaqta. Usı sebepli jaslar ortasında salamat turmıs tárizi principlerin qarar taptırıw, olardıń ruwxıy, huqıqıy bilimlerin asırıwǵa keń itibar berilmekte.

Respubikamızda ana-bala huqıqların qorǵaw hámiyshe mámleketimizdiń tiykarǵı baǵdarlarınan biri bolıp kelgen. Ózbekstan Respublikası Konstituciyasında “Perzentler ata-analardıń násli, kelip shıǵıwına qaramastan nızam aldında ten”, “Ata-

analar óz perzentlerin er jetemen degenshe baǵıw hám tárbiyalawǵa májbur”, dep kórsetilgen.

Usı pikirlerden kelip shıǵıp, hár bir ata-ana óz perzentine tuwrı tárbiya beriw, onı túrli qáwip-qáterden saqlawı, jaqsı minez-qulıq iyesi etip kamalǵa keltiriwde milliy úrip-ádetlerimiz, dásturlerimizge súyenip qalmay, shańaraǵı hám perzentleri aldındaǵı minnet hám juwapkershiliklerin tereń ańlaǵan halda balaların jetik insan hám shaxs sıpatında qáliplestiriw lazım. Sebebi, tárbiya shańaraqtan baslandı.

Jas dáwirleri ishinde óspirimlik dáwri quramalı hám usı menen birge ahmiyetli rawajlanıw basqıshına iye dawir bolıp esaplanadı. Bul dáwirde óspirimde ruwxıy, anatomiya-fizologiyalıq ózgerisler kózge taslanıp baslaydı.

Ata-analar tárepinen óspirimlerge tárbiyalıq tásir qollanılǵanda, olardıń erkinlikleri, aktivligi, hareketsheńligi, ózin-ózi basqara alıwların itibarǵa alıw talap etiledi. Sonda ǵana óspirim juwapkershilikten bas tartpaydı, onda shańaraqtaǵı zamanagóy miynetke juwapkershilik sezimi, ózara járdemlesiwge umtılıw, birdeylik, kerek bolǵan waqıtta boysınıw ádetleri qáliplesip baradı. Óspirimler ushın úlkenlerdiń is-hareketleri, ásirese, ata-analardıń jeke úlgileri úlken ahmiyetke iye. Óspirimniń kewinen hesh bir nárse ata-anasınıń úlgisindey kúshli hám bekkem orın iyelemeytuǵınlıǵın aytip ótiw kerek. Ata-analar óspirimlerdi tek ǵana sózleri menen emes, bálkim is-hareketleri menen de tárbiyalaydı. Ayrım kútilmegen qátelikler, jol qoyılǵan kemshilikler óspirimlerdiń is-hareketlerine unamsız tásir kórsetiwi múmkin. Óspirımlerde xızmettiń belgili bir túrine qaray qábiletler qálıplese baslaydı. Bunıń sebebi sonda, óspirimlik jasında tereń, tásirsheń, turaqlı qızıǵıwshılıqlar júzege keledi, atirapqa sanalı múnásibette bolıw sezimi qáliplesedi, dóretiwshilik oylaw rawajlana baslaydı. Ata-analardıń waziypası mine usı qábiletlerdi rawajlandırıw, aktivlik penen qáliplesiwi ushın qolaylı shart-sharayatlardı jaratıp beriw bolıp esaplanadı. Óspirımlik jasında psixologiyalıq tárepten eń ahmiyetli esaplanǵan jańa qásiyetlerdiń qáliplesiwi - olarda ózine tán úlken sezimlerdiń júzege keliwinde kózge kórinedi. Óspirim jasında hár tárepleme rawajlanıw menen birge ǵarezsizliktiń artıwı esabınan ayrım qıyınshılıqlarda kúzetiledi. Bunday qıyınshılıqlardıń aldın alıwdıń eń isenimli jollarınan biri-óspirimlerdi ózine tán fizikalıq hám ruwxıy rawajlanıwdı anıq esapqa alǵan halda, olar menen ózara teń subekt dárejesinde munasebette bolıw, kóbirek jámáát isleri, miynetke qızıqtırıw, olar ushın tásirsheń talaplardı shańaraqta qollay alıw, talaplar salamat hám tásirsheńlik xarakterine iye bolıw lazım.

Juwmaqlap aytqanda, shańaraq tárbiyasında xalıq pedagogikası dástúrler, ertek, maqal, jumbaq hám naqıllar formasında óz kórinisin tapqan hám olar tárbiyalıq tásır kórsetiw quralları esaplanıp, tárbiyanıń bárshe táreplerin óz ishine jámleydi. Asirese, insan hám onıń tárbiyası, óz-ózin tárbiyalaw, balalalıqtıń jas dawirleri, olardıń erinsheklik hám injıqlıqları, oyınları, qızlar tárbiyası haqqında ájayıp naqıl-maqallar, xalıq pedagogikası sabaǵınıń anıq úlgisi esaplanadı. Joqarıdaǵı pikirlerden kelip shıǵıp shıǵısta ázel-ázelden shańaraq tárbiyasına joqarı baha berip kelingen degen juwmaqqa keliw múmkin.

SHAXSNI TARBIYALASHDA SPORTNING ROLI VA AHAMIYATI

Ko‘palov S.U. *-* UrDU *Jismoniy madaniyat fakulteti dekani, dots.*
Rejabova Sh.H. *- Urdu 2-bosqich magistiri.*
Bekchanova F.M. *- Urdu 1-bosqich magistiri.*
Urganch shahri

Sport psixologiyasi sport faoliyatining har xil turlarida ularga xos bo‘lgan xususiyatlari va sportchi shaxsining psixologik xususiyatlarini o‘rganadi. Sport hozirgi zamon xayotida katta o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo‘lga kiritib, g‘oyaviy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy yo‘nalishlarni yangi yo‘lga solib, aholini har tomonlama muhofaza qilish tadbir va choralarini amaliy jihatdan olg‘a surmoqda. Bu faoliyatlar aholining va ayniqsa yoshlarning jismoniy tarbiya va sportga bo‘lgan ishtiyoqlarini yanada rivojlantirmoqda. 2015 yil 4 sentyabrda O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi yangi tahrirdagi qonunining qabul qilinishi, Sportni rivojlantirishga qaratilgan katta e’tiborni yorqin misolidir [1].

O‘zbek sporti xalqaro sport hamjamiyatida dadillik bilan o‘zini ko‘rsatmoqda. Sport faoliyati shaxsni har tomonlama kamol toptirish va rivojlantirish vositalaridan biridir. Sportda biror razryad olish yoki rekord qo‘yish uchun maksimal darajada asab-mushak kuchi sarflashni yuqori tezlik va chaqqonlikni talab qiladi. Sport o‘zining bu kuchi bilan inson faoliyatining boshqa turlaridan farqlanib turadi. Sport jarayonida shaxsning harakat malakalari yuksak darajada rivoj topadi. Shuningdek sportda shaxsning irodaviy va boshqa ruhiy sifatlari takomillashadi.

Sport odam yoshining ma’lum davrida katta ahamiyatga egadir. Soha mumaxassislaringing ilmiy adabiy manbalaridan ma’lumki, shaxsning o‘smirlik va yoshlik davri jismoniy qobiliyatni namoyon qilish uchun juda loyiqdir. Shu bilan birgalikda bu yoki u davrida shaxsning psixologik xususiyatlarini tarbiyalash uchun ham keng imkoniyat tug‘iladi chunki, psixologik xususiyat va sifatlar jismoniy rivojlanish bilan bog‘liqdir.

Odamning intilishlari, hayotida muayyan va barqaror maqsad bo‘lishi, shu yuksak ideal ham xomhayol mahsuli bo‘lmasdan, balki haqiqatdan ham hayotiy, barqaror va doimiy ideal bo‘lishi kerak. Yuksak ideal yoki oliy maqsad kishining dunyoqarashidan kelib chiqqandagina barqaror va ideal bo‘la oladi [2].

Yoshlarni sportning u yoki bu turi bilan shug‘ullantirishning mohiyati shundaki, yoshlar sport bilan shug‘ullanish davrini yaxshi o‘tkazar ekan, unda yuksak jismoniy qobiliyat iroda va xarakter tarbiyalanadi, shuningdek dunyoqarash shakllanadi. Demak, o‘sish jarayoni muayyan davrida sport bilan shug‘ullanish o‘smirda kelgusi xayot uchun eng muhim bo‘lgan jismoniy to‘liq: chaqqonlik, epchillik, botirlik, jismony go‘zallik va boshqa muhim sifatlarni tarbiyalaydi. Sportchi sportning u yoki bu turi bilan shug‘ullanar ekan, u doimo yuqori natijalariga erishishini maqsad qilib qo‘yadi.

Shaxs o‘z hislatlarining muayyan tizimliligi, yagona va barqarorligi bilan xarakterlanadi. Sportda trenerlar sportchilarning hislatlarini hisobga olayotganda quyidagi jihatlarga e’tibor qaratishlari zarur:

3. Sportchining sport yo‘nalishi va ma’naviy fazilatlari;
4. Uning temperamenti, iste’dodi, instinkti,eng oddiy ehtiyojlari;

5. Tajriba - bilim, ko‘nikma, qobiliyat va odatlari hajmi va darajasi;
6. Turli ruhiy jarayonlarning individual o‘ziga hosligi.

Sportchi trenirovka qilish natijasida umumiy jismoniy taraqqiyotni, organizmning fiziologik funksiyalarni yuksak darajada rivojlanganligini talab qiladi. Sport faoliyati doimiy ravishda har bir harakatga ijobiy qarashni talab qiladi. Bu boksda, futbol, kurash sport turlarida yaqqol ko‘rinadi. Bu esa sportchida tafakkurni yuritish operatsiyasining yuksak o‘sishini talab qiladi. Chunki sportda darxol hal qilishni talab qiladigan taktikaga oid masalalar tez-tez uchrab turadi. Bu zaruriyat sportchida tafakkur qilish qobiliyatini o‘stiradi. Bundan tashqari sportda emotsiya, idrok va boshqa ruhiy jarayonlar ham kamol topadi[3].

Sport shaxs temperamenti va xarakterini tarbiyalashda ham zo‘r kuchga ega. Temperament bu – kishining boshqa odamlar va ijtimoiy xolatlarga munosabatini bildiruvchi sifat.

Ilmiy tekshirishlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘p yillik tajribaga ega bo‘lgan trener va sportchilarni tekshirilganda ular orasida bo‘sh asab tizimiga ega bo‘lganlari kam uchraydi. Vaxolanki sport bilan shug‘ullanmagan kishilar o‘rtasida bo‘sh asab tizimli kishilar tez-tez uchrab turadi.

Sport maqsadga intilish, intizomlilik o‘z kuchiga ishonch, tashabbuskorlik, mustaqillik, mardlik, qa’tiyat, dadillik, o‘zini tuta bilish, chidamlik kabi irodaviy sifatlarni shakllantirishiga ta’sir ko‘rsatadi. Sportchida bunday ijobiy sifatlar rejali va tizimli trenirovkaning, murabbiy mehnat faoliyatining natijasidir.

Sportchining sifatlari qandaydir abstrakt bo‘lmay balki, konkret sport faoliyati sharoiti bilan bog‘liqdir. Chunki o‘zidan ravshanki, sportning har qanday turi bo‘yicha psixologik sifatlarni talab qiladi.

Sport psixologiyasi bo‘yicha ilmiy tekshirishlar shuni tasdiqlaydiki irodaviy sifatlar sportning turi va yengishga tegishli bo‘lgan qarshiliklar darajasiga qarab turlicha bo‘ladi. Misol qilib, og‘ir atletika bilan shug‘ullanish mushaklarni maksimal darajada taranglashtirish va diqqatni to‘plashni talab qilsa, Kross yugurishda barqaror irodani talab qiladi. Bu misoldan ma’lumki sportning u yoki bu turini egallash va sportchi o‘z nomini saqlab turish uchun sportchi tizimli mashq bilan shug‘ullanadi. Bu mashq jarayonida u har qanday jismoniy va ruhiy to‘siqlarga duch keladi. Ana shu to‘siqlarni yengib o‘tish uni irodaviy g‘oyaviy sifatlarini tarbiyalaydi. Borgan sari takomillashish natijasida sportchida kuchli iroda ham o‘sib boradi.

Sportchida irodaviy g‘oyaviy sifatarning yaqqol ko‘rinadigan sharoit sport musobaqasidir. Sport musobaqalarida sportchining barcha qobiliyat va sifatlari namoyon bo‘ladi. Bu esa sportchini irodaviy g‘oyaviy jihatdan tarbiyalash uchun butun bir real imkondir. Shu asosida trener hamda sportchi shaxsan o‘zi irodasidagi yetishmovchiliklarni tuzatish chorlarini belgilay oladi.

Sportchi iroda-g‘oyaviy yetukligi qator musobaqalarda yutuqlari va ko‘pchilik tasdig‘i bilan xarakterlanadi. Ma’lumki sportchi sport jarayonida o‘z oldiga qatiy maqsad va vazifalar qo‘yadi. Bu maqsad va vazifalar irodaviy sifatlarni tarbiyalashning sharoitidir. Sportchida bu maqsad va vazifalar qanchalik ijtimoiy axamiyatga ega bo‘lsa, bularni sportchi qanchali chuqur anglagan bo‘lsa shunchali yaxshi natija keltiraoladi. Bu

sportchidagi iroda va ijtimoyi g‘oyaviylikni qanchalik yuksakligidan bir namunadir. Lekin sport maydonida aksincha holatlar ham uchratib turish mumkin.

Masalan: ba’zi sportchilar o‘z shaxsiy ustunligini nazarda tutib musobaqada ishtirok etadilar. Bu esa ko‘pincha individuallizm, maqtonchoqlik, o‘z shaxsini oshiqcha ko‘tarib yuborish kabi salbiy sifatlarni shakllanishiga olib keladi.

Xulosa o‘rnida shuni takidlash lozimki. Sport jarayonida ijobiy sifatlar bilan birgalikda salbiy sifatlar ham namoyon bo‘lib turadi. Salbiy sifatlarning paydo bo‘lib turishning asosiy sababi sportchini birinchidan jismoniy, texnikaviy va taktikaviy yetuk emasligida bo‘lsa, ikkinchi tomondan uning irodaviy va g‘oyaviy tomondan yetarli tayyorlanmaganligidadir. Shu sababali murabbiy sporchining bu ikki muhim tomoniga aloxida e’tibor bilan qaramog‘i lozim.

Sportchilarning psixologik tayyorlashda ijtimoiy ahamiyatga ega motivlar shaklanishining ahamiyati, ayniqsa javobgarlik musobaqalaridagi ahamiyati kattadir. Sport faoliyatini rejalashtirish avalambor qonunga bo‘ysunuvchi harakat tasavvurlari formasida olib boriladi. Ishonchning mavjudligi sportchilarning o‘z imkoniyatlarini amalga oshirishlarining shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.O‘zbekiston Respublikasining “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi O‘RQ-394-son Qonuni (04.09.2015).

2. Arziqulov D.N. “Psixologiya va sport psixologiyasi” Darslik chirchiq 2020 yil 42-43 betlar.

3.Tulenova X.B. “Jismoniy tarbiya va sport psixologiyasi” ma’ruzalar matni. Termiz, 2001 4-6 betlar.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW SHOLKEMLERINDE ZAMANAGÓY BILIM BERIW ÓZGESHELIKLERI

Ómirzakova G. *– NMPI, Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs talabası*
Ilimiy-basshı - doc. ***Tleumbetova Q.***

Búgingi tez pát penen rawajlanıp baratırǵan texnologiyalar dáwirinde mámleket ekonomikasın ele de joqarılatıw, ilimiy hám texnologiyalıq islenbeler nátiyjeliligi arttırıw hám eń baslısı joqarı turmıs dárejesine erisiw imkaniyatları tiykarınan tálim sistemasına baylanıslı.

Házirgi kúnde mámleketimizde úzliksiz bilimlendiriw sistemasında, atap aytqanda dáslepki buwını bolg’an mektepke shekemgi bilimlendiriw tarawında sońǵı 30 jıllıqta bolmaǵan jańalıqlar, ózgerisler bolıp atır. Bilimlendiriw sapasın asırıw, balanı mektepke hár tárepleme tayarlawda milliy hám shet el tájiriybelerinen paydalanǵan halda tarawdı jáne de rawajlandırıwǵa ayrıqsha itibar qaratılǵan. Bul bolsa, taraw xızmetkerlerine, ásirese pedagog kadrlarına úlken juwapkershilikti talap etedi.

Bugingi kúnde STEAM- tálimi dúnyada tiykarǵı tendenciya sıpatında rawajlanbaqta hám ámeliyatta qóllanıwda bes baǵdarda jeke oqıw sxemasına integraciyaǵa tiykarlanǵan. Bunday tálim shártleri onıń úzliksizligi hám balalar toparlarda óz-ara qatnas qılıw qábiletin rawajlandırıw hám integraciyaǵa tiykarlanǵan

pikirler almasıwı. Sonıń ushın, tiykarǵı tálim baǵdarlamasına Lego-texnologiyalar balalar logikalıq pikirlew rawajlandırıw modulleri kiredi.

STEAM - ilim-pán, texnologiya, sheberlik, doretiwshilik, matematika birlestiriwshi zamanagóy qatnas degendi ańlatadı.

Bul qatnas keleshekte balalarda ómirdegi qıyınshılıqlardı sheshiwge járdem beredi. Kóplegen rawajlanǵan mámleketlerde AQSH, Yaponiya, Izrail, Singapur, Rossiyada mektepke shekemgi tálim shólkemlerde balalardıń dóretiwshiligin hám sheberlik qábiletlerin rawajlandırıw maqsetinde belgili qatnas metodlarınan nátiyjeli paydalanıp kelmekte.

STEAM- balalar tábiyatı túsinib, dúnyanı úyrenip hám sol menen birge qızıǵıwshılıqları artadı, pikirlew, estetik qábiletlerin rawajlandırıw liderlik qasiyetin kórsetiwge hám balalardıń rawajlanıw dárejelerin kórsetedi. Óz-ózine isenimin rawajlandıradı**.** Bul qatnas balalar óz qólları menen jaratqan kopir, jollar, mashinalar, suw astı kemelerin islep olar óz maqsetlerine erisip baradı. Nátiyjede jaqsı islenbegen zatlar qayta-qayta sınawdan ótkizip kórip shıǵadı. Balalarda óz islegen zatlarına ilxam, quwanısh alıp keledi. Hár bir ǵalaba, ózleriniń qábiletlerine kóbirek isenim oyatadı.

Mektepke shekemgi hám baslawısh mektep jastaǵı balalarǵa STEAM tálimi wazıypası qızıǵıwınıń rawajlanıwı ushın shárt-sharayatlar jaratıwmiz kerek. Balalar ushın tábiyat pánleri hám texnik pánler boyınsha islegen jumısın jaqsı kóriw qızıǵıwshılıǵı rawajlandırıw tiykarında STEAM – balalar ushın judá qızıqlı hám denamik bolıp balalardıń qızıǵıwshılıǵın oyatadı. Olar waqıt ótkenin sezbey qaladı ham sharshamaydı. Raketalar avtojollar, kópirler, biyik imaratlar qurıw, fabrikalar, teńiz astı kemeleri, ilim-pán hám texnologiya qızıǵıwshılıǵı artıp baradı.

STEAM tálim altı basqıshtan ibarat: soraw (wazıypa), dodalaw, dizayn, qurılıs, testler. Óz ornında birgelikte yamasa turli imkaniyatlardan paydalanıw tiykarı esaplanadı. Balalar bir waqit ishinde pán hám texnologiyalardan qollap eki turli imkaniyatlardan paydalanıp jańa innovaciyalardı jaratıw mumkin.

Shólkemlestirilgen sociallıq mádeniy ortalıq balalarda dóretiwshilik qábiletlerin rawajlandıradı. Tárbiyashılar bala rawajlanıwında qanday ózgerisler bolǵanın bahlap baradi. Tárbiyashı oqıw materialların balalardıń jas ózgesheliklerine itibar berip baraw kerek. Mektepke shekemgi bilimlendiriw sholkemleri pedagog jámáati, hár bir balanıń qızıǵıwshılıǵı, qábiletine itibar berip qollap-quwatlaw kónlikpelerin rawajlandırıw kerek.

Tárbiyashılar hár bir uqsas nárseler hám xızmet turleri menen támiynlew ushın olardıń ózine say háqqında qızıǵıwshılıqlarına iye bolıwı lazım. Bala rawajlanıw qızıǵıwshılıqların xızmet turleri yaǵnıy olardıń aqılıy social hám mádeniy jetiskenlik dárejesi názerde tutıladı. Balalardıń tábiyatqa qızıǵıwshılıǵın óz ideyaların tájiriybede sınap-kóriwge qaratılǵan. Sorawǵa juwap beriw balaǵa qızıǵıwshılıǵına itibar berip avtomatik tárizde qızıqtırıw. Tárbiyashınıń roli sorawlardı ańsatlastırmay bala izleniwne járdem berip barıw. Rawajlandırıwshı oraylardaǵı tálim processinde balalar oraylardaǵı ıqtıyarlı turde tańlay baslaydı. Balalar erkin toparlarda islewin idividual tárbiya turlerine kirip bala óz erkin ráwishte tańlawǵa imkaniyat beredi. Epshillik hám tapqırlıq talap etetuǵın xızmet balalardı baqlap tapsırma hám materiallarǵa ózgerisler kiritiw mumkin.[2]

“Dáslepki qádem” oqıw baǵdarlama tiykarında mektepke shekemgi bilimlendiriw sholkemlerinde rawajlandırıwshı oraylarda qatnas etiw názerde tutıladı:

-Qurastırıw hám konstrukciya orayi.

-Syujet-rolli oyınlar hám dramalastırıw orayi.

-Til hám sóylew orayı

-Ilim-pán hám tábiyat orayı

-Dóretiwshilik orayı

-Muzıka hám ritmika orayı

Rawajlandırıwshı oraylar balalarǵa ózleriniń shaxsiy kónlikpeleri hám qızıǵıwshılıqlarınan kelip shıqqan halda tálim-tárbiya processiniń erkinin idividyallastırıw imkaniyat beredi. [1]

Tárbiyashı rawajlandırıwshı oraylarda balalardıń járdemshileri rolin atqaradı, shınıǵıwlarda bala individyal rawajlandırıw dáreje xızmeti rejelestirledi. Kun tártibi turli shınıǵıwlar óz ishine alǵan: kishi topar menen birgelikte hám jeke tártipte óz qızıǵıwshılıqlarına qarap ámelge asırıladı. Topardaǵı oraylardı shólkemlestirgende bala erkin tańlawǵa imkaniyat beriw kerek. Hár bir toparda altı oraylar bolıp jeterli materiallar bolıw kerek. Quriw hám konstruksiya orayında turli formadaǵı elementlar jaylastırladı, balalar óz fantaziyalari menen qurıw jasaw jumısların alıp baradı. Bul orayda balalar kop nárselerdi ózlestirip aladı. Matematika qábiletlerin rawajlandırıwǵa, soceallıq kónlikpelerin iyelewge járdem beredi.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. “Илк қадам” ўқув дастури. Т.: 2018

2. “Илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари”. Т.: 2018

3. www.mtv.uz

BALANÍ SHAŃARAQTA TÁRBIYALAWDA ATA-APANÍŃ ORNÍ

Isnaddinova A. *- NMPI, Mektepke shekemgi tálim qániygeligi 1-kurs magistrantı,*

Ilimiy basshı: - Pazılov A. *p.i.k., docent*

Ǵárezsizlik sharapatı menen mámleketimizdiń ekonomikalıq, siyasiy hám mádeniy rawajlanıwında bir qansha ózgerisler júz berdi. Mámleketimizdiń barlıq tarawlarında ámelge asırılıp atırǵan ilájlar qatarında tálim-tárbiya tarawındaǵı jańalıqlar burınǵıǵa salıstırǵanda ádewir dárejede jetistirildi.

Bilimlendiriw tarawındaǵı ózgerisler tálimniń baslanǵısh buwını esaplanǵan mektepke shekemgi tálimnen baslanadı. Mektepke shekemgi tálim jasındaǵı balanı fizikalıq, ruwxıy, intellektual jaqtan hár tárepleme kámil insan etip tárbiyalaw, sonıń menen birgelikte mektepke tayarlaw isleri hár bir mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi aldına qoyǵan tiykarǵı maqsetlerden biri esaplanadı. Bul maqsetke erisiw ushın mektepke shekemgi tálim tarawı aldına bir qatar wazıypalar júklengen.[1, b.30-31]. Balalarǵa múnásip tálim-tárbiya beriw islerinde shańaraq penen birge islesiwdiń zárúrligi bárqulla sezilip turadı. Sebebi, hár bir bala eń dáslep shańaraqta tárbiyalanadı. Sonlıqtan da, balalardı bárkamal qılıp jetistiriw islerinde shańaraq penen bekkem

baylanıs ornatılmay turıp tálim-tárbiya tarawında nátiyjeli islerdi ámelge asırıw ádewir dáreje qıyınshılıqlarǵa duslastıradı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalar ushın shańaraq – bul ádep-ikramlılıq hám adamlar menen qarım-qatnas tiykarların úyretetuǵın oray. Bul orayda bala minez-qulıq, tártip-intizam, hadallıq hám rasgóylik ruwhında tárbiyalanadı. Sebebi, shańaraqta bala tárbiyasına tikkeley onıń ata-anası qatnasadı. Al, ata-apalar bolsa shańaraq uytqısı, tárbiya beriwshi ustazǵa aylanadı.

Ata, apa, aqlıq kim? Bul haqqında Z.Dawletmuratova tómendegishe táriyp beredi: "Ata – 1) ákesiniń ákesi; 2) hayalınıń yamasa kúyewiniń ákeleri; 3) ákesinen jası úlken er adam; "Apa" termini tómendegi mánilerde qollanıladı: 1) ana; 2) "ájapa"; 3) "kempir apa"; 4) "kúyewiniń qız apası". Bunnan basqa da, "áje", "mama kempir" sózleri de "apa" sóziniń sinonimi bolıp keledi. Aqlıq – balasınıń yamasa qızınıń ul-qızları, atadan sanaǵandaǵı úshinshi urpaq [2, b.11-13-65]. Ata-apalar qolında tárbiya alǵan balalar menen ata-anası tárbiya bergen balalardı salıstırǵanımızda birqansha ayırmashılıqlardıń barlıǵı anıqlandı. Ata-apası tárbiyalaǵan balalar ekinshi balaǵa qaraǵanda kóbirek jası úlkenlerdi húrmetlew, kekselerge járdem qolın sozıw múmkinshiliklerin erterek ózlestirgen bolıp shıqtı. Ata-ana turmısında aqlıqlardıń payda bolıwı menen olar ata hám apa rollerin ańlap baslaydı, bul olardıń ómir jolındaǵı jańa basqısh ekenliginen derek beredi, olardıń sociallıq abıroyın asıradı, ómirden lázzetlenip jasawdıń jańa dereklerin jaratadı. Sonıń menen birge, ata-apalar shańaraqtıń ótmishi hám búgingi kúni ortasında baylanıstırıwshı bolıp, úrp-ádetler hám qádiryatlardı jetkeriwshi, aqlıqların sheksiz muhabbat penen qorshap alıwshı shaxsqa aylanadı. "Bes barmaq birdey emes" ligi sıyaqlı, hámme ata-apalar da aqlıqlarına birdey tálim-tárbiya bere almaydı. Rossiya psixologiya ilimindegi apalardıń óz aqlıqları turmısına qosqan úlesi hám olar menen bolǵan qarım-qatnasların birinshi emperik úyrengen "Gerantolog" jámáát orayı tárepinen alınǵan maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda (rejissyor O.V.Krasnova) Moskvada hám Moskva wálayatınıń kishi qalalarında jasaytuǵın 40 jastan 85 jasqa shekemgi bolǵan aqlıqları bar hayallar qatnasqan. Ótkerilgen izertlewlerde bir qansha parametrler esapqa alınǵan. Izertlew nátiyjelerin analizlew tiykarında apalardıń 3 túri anıqlanǵan:

1. "rásmiy" yamasa "ápiwayı";
2. "aktiv" yamasa "ǵayratlı";
3. "uzaq" yamasa "ajıratılǵan".

Birinshi túrdegi apalar tárbiya degende, balanı úyde baǵıwda járdem beriw yamasa shańaraqtı materiallıq jaqtan qollap-quwatlawdı túsingen. Ekinshi topardaǵı apalar bolsa aqlıqlarınıń bos waqıtları hám mashqalalarına kóp waqıt ajıratıwdı názerde tutqan. Úshinshi túrdegi ata-apalar aqlıqlarına júdá kem waqıt sarplaǵan. Bul balalar tuwılǵanınan tek ata-anaları tárepinen tárbiyalanıp barǵan.[3]

Ata-ana, sonday-aq ata-apalar bala shaxsın kishkeneliginen baslap qáliplestiredi. Olar aqlıqlarına bolǵan muhabbatı, olardı qızıqlı hám paydalı islerge qarata alıw qábiliyetine iye boladı.

Shańaraqta ata hám apalar ǵamxorlıqtıń málim bólimin óz moynına aladı. Bunnan tısqarı, olar aqlıqların tárbiyalaydı, tálim-tárbiya alıwına kóp qarjı sarplaydı, onıń salamatlıǵı, fizikalıq jaqtan durıs rawajlanıwına múmkinshilik jaratadı. Degen menen,

ayırım jerlerde geypara ata hám kempir apalardıń óz aqlıqların tárbiyalaw procesinde olardıń óziniń ata-anaların balasına “ubıjıq” etip kórsetiw faktleri de ushırasadı. Máselen, biz baqlaw jumısın alıp barǵan altı shańaraqtıń tórtewinde kempir apaları tárepinen aqlıqlarına anası haqqında hár túrli unamsız gáplerdiń aytılıw jaǵdayları gezlesti. Álbette, olardıń bul háreketleriniń aqlıq tárbiyasına ózi sezbegen halda unamsız tásir jasaytuǵınlıǵın este saqlaǵanı maqul bolar edi.

Juwmaqlap aytqanda, mektepke shekemgi tálimniń aldına qoyǵan áhmiyetli wazıypalardıń biri, balalardı kishkeneliginen baslap milliy úrp-ádetler, qádiryatlar tiykarında tárbiyalawdan ibarat. Ata hám apalar bul wazıypanıń tikkeley qatnasıwshısı hám orınlawshısı desek asıra aytqan bolmaymız. Sebebi, olar kópti kórgen, úlken turmıs tájriybesine iye, aqlıqlarına úrp-ádetler hám milliy qádiryatları tuwralı jeterli bilimlerdi bere alatuǵın insanlar qatarınan orın aladı. Ata-apalar, jas ata-analarǵa qaraǵanda sabırlı, aqlıqları menen múnásibette kóbirek danalıqqa itibar beredi. Sonlıqtanda, bala tárbiyasında ata-apalardıń aqlıq tárbiyası tájriybelerinen keń túrde paydalanıw – keleshegimiz bolǵan jas áwlad tárbiyasında sózsiz óziniń unamlı nátiyjelerin beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Sodiqova.Sh. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2013.288 b.
2. Dawletmuratova.Z. Qaraqalpaq tilinde tuwısqanlıq terminler. Nókis: Qaraqalpaqstan,2016.72 b.
3. www.skolkoseriy.ru

БЎЛАЖАК ТАРБИЯЧИ-ПЕДАГОГЛАРДА КАСБИЙ МОТИВАЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Машарипова Б. *- Нукус ДПИ Таълим -тарбия назарияси ва методикаси: мактабгача таълим мутахассислиги 1-курс магистранти*

Бугунги таълим жараёнида, хусусан, олий таълимда талабаларнинг шахсий ривожланиш сифатлари ва қизиқишларига эътибор қаратиш тизимнинг муҳим йўналиши саналади. Бўлажак тарбиячи-педагоглар касбий мотивациясини шакллантириш орқали педагогик жараёнга тайёрлаш уларда касбий компетенция, касбий кўникма, малакаларнинг ошишига эришилади.

Бўлажак тарбиячи-педагоглар касбий мотивациясини шакллантиришда таълим жараёнида турли хил ўзаро таъсир кўрсатиш усуллари, талабаларнинг шахсий мойиллиги ва лаёқатини оширишда профессор-ўқитувчилардан педагогик маҳорат ва тамойилларга риоя қилиш тақозо этилади. Тамойилларнинг муҳим жиҳатлари талаба шахсининг ички имкониятларини кўрсата олиш, фаоллигини намоён этиш, таълим жараёнида шахсий ижодий қарашларини билдириш кабиларда намоён бўлади. Талабаларда мазкур кўникмаларнинг шаклланиши касбий фаолиятга ижодий ёндашиш, таълим муҳитига янгиликларни татбиқ этиш малакаларининг эгаллашларини кафолатлайди. Уларда педагогик фаолиятга ижодий ёндашув ҳамда тарбияланувчилар билан самарали мулоқотда бўлиш малакаси, ўзини-ўзи ривожлантириш имкониятлари яратилади.

Олий таълимда дарс машғулотларида бирор муаммо юзасидан ўтказилган тажриба-синов ишларида талабалар билан “ЛИДЕР” ўқув

модулини ўқитишда қ*уйидаги тамойиллар асосида ўқув-тарбиявий фаолият ташкил этилди:*

1. Мустақиллик тамойили. *Бунда талабалар ўзини-ўзи намоён этиши ҳамда ўқув фаолиятини мустақил ташкил этишига шароит яратилади. Ўқув фаолиятини мазмунли амалга ошириш ва топшириқларни белгилашда талабаларнинг таклифлари, мустақил фикрлашлари инобатга олинади. Дарсда эришилган натижа ва ютуқлар ўқитувчи ҳамда талабалар билан ҳамкорликда таҳлил қилинади.*

2. Ривожлантирувчи тамойил. Бунда ўқув жараёнини мунтазам ўзгартириб туриш тақозо этилади. *М*ашғулотни ташкилий қисмидан бошлаб якунигача талабаларнинг хоҳиш истаклари қондирилади. Талабалар мавзуга оид муаммоларни мустақил равишда ҳал этишлари ва жараёнга ўз муносабатларини билдишлари учун педагогик шароит яратилади. Тамойилнинг моҳияти шундаки, ўқув топшириқлари қисмларга бўлиниб, барчага тақсимланади, ҳамкорликдаги фаолиятдан, ижтимоий ҳаракат ҳамда мустақил равишда ички ҳаракатга ўтиш амалга оширилади.

3. Ҳамкорлик тамойили. Бунда педагогик жараёнда ўқитувчи ва талабаларда ташаббускорлик, ижодкорликни намоён эттириш кўзда тутилади. Шунингдек, билим, кўникма ва малака, компетенцияларни такомиллаштириш, ўзаро биргаликдаги таълимий ҳаракатлар амалга оширилади, ҳамкорлик стратегияси такомиллаштириб борилади.

4. Рол ижро этиш тамойили. Бунда ўқитувчи ва талабалар белгиланган топшириқ, вазифаларни бажарадилар. Топшириқлар давлат, жамият, таълимни бошқарувчи ташкилотларнинг ижтимоий талабларига асосан берилади. Ўқитувчи талабалар фаолиятининг ташкилотчиси ва раҳбар ролини ижро этади. Талабалар, ўз навбатида, ўқитувчи берган топшириқларни ижодий ёндашган ҳолда бажарадилар.

5. Масъулиятни ҳис этиш тамойили. Бунда барча талабалардан ўқув жараёнида нафақат уларга қўйилган мажбурият, балки ўз хатти-ҳаракатлари, фаолият натижалари, берилган топшириқларнинг бажарилиши бўйича ҳисобот талаб қилинади. Талабалар касбий масъулият ҳисси ҳамда ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларининг шаклланганлиги ҳақида маълумот берадилар.

6. Жамоавийлик тамойили. Бунда ўқитувчи ва талабалар ўзаро биргаликда фаолият юритадилар. Барча иштирокчилар бир-бирларига ёрдам кўрсатадилар, юзага келган қийинчиликларни биргалашиб ҳал қиладилар. Талабалардан ўқув мақсадларининг муваффақиятли кечишида бир-бирларини қўллаб-қувватлаш, қизиқишлари ва интилишларини намоён этишда жамоавий ҳаракат қилишлари талаб этилади.

7. Психологик қўллаб-қувватлаш тамойили. Бунда дарс жараёнида соғлом руҳий муҳитни яратиш орқали ўқув фаолиятининг самарали бўлишига эришиш назарда тутилади. Талабалар фаолияти руҳан қўллаб-қувватлаб турилади. Паст ўзлаштирувчи талабалар фаол талабалар билан бириктирилиб, уларнинг фаоллигини оширишга эътибор қаратилади. Аудиторияда кўтаринки кайфият ўрнатилиши лозим бўлади.

Таъкидлаш лозимки, касбий тайёрлик бевосита бўлажак тарбиячилар фаолиятини ташкил этишнинг объектив ва субъектив, ижодий-индивидуал компонентлари билан тавсифланади. Бўлғуси тарбиячиларни касбий фаолиятга тайёрлаш учун олий таълим тизимида таълимнинг инновацион технологияларини татбиқ этишга ўргатилади. Бўлажак тарбиячи-педагог сифатида уларда жамиятдаги ўзгаришларга тез мослаша олиш, кутилмаган вазиятларга тайёр туриш кўникмалари шакллантирилади. Келажакда касбдошлари ҳамда ота-оналар билан ҳамкорликда ишлаш қобилиятини ривожлантириш мақсадга мувофиқдир. Талабаларда мазкур кўникмаларнинг шаклланиши касбий фаолиятга ижодий ёндашиш, таълим муҳитига янгиликларни татбиқ этиш малакаларини ўзлаштиришларини кафолатлайди. Уларда педагогик фаолиятга ижодий ёндашув, инсонлар билан самарали мулоқотда бўлиш малакаси, ҳамда ўзини ривожлантириш имкониятларини яратади. Бўлажак педагоглар мактабгача педагогика, болалар психологияси ва ёш физиологияси ҳамда болалар гигиенаси фанларини мукаммал ўзлаштиришлари лозим. Чунки мактабгача таълимга оид билимларни мукаммал эгаллашлари тарбияланувчиларни мактаб таълимига тайёрлашдаги асосий омиллардан биридир.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Мактабгача таълим ва тарбия тўғрисида. Т.: 2019 йил 16 декабрь, ЎРҚ-595-сон. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 17.12.2019 й., 03/19/595/4160-сон).

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 сентябрдаги ПФ-5198-сон "Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси-06/17/5198/0043-сон.

3. Ахмадовна Б.Н. Таълим муассасалари мутахассислари касбий компетентлигининг тузилиши. Т.Замонавий таълим.2019. -7 б.

4. Ибрагимова Г.Н. Интерфаол ўқитиш методлари ва технологиялари асосида талабаларнинг креативлик қобилиятини ривожлантириш. Замонавий таълим.2017.№4-30-34б.

5. Нурбоева М. Умумий ўрта таълим муассасалари ўқитувчиларининг касбий фаолиятини ривожлантиришда шарқ мутафаккирларининг ўрни. Халқ таълими. 2020.№2-72 б.

MAKTABGACHA TA’LIMDA INKLYUZIV TA’LIMNI YO‘LGA QO‘YILISHI

G‘aniyeva A.T. *- UrDU*
,,Pedagogika nazariyasi va tarixi’’
yo‘nalishi 1 -bosqich magistranti

Maktabgacha ta’lim sohasi uzluksiz ta’lim tizimining birlamchi bo‘g‘ini hisoblanib, u har tomonlama sog‘lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g‘oyat muhim ahamiyat kasb etadi. 6-7 yoshgacha bo‘lgan maktabgacha ta`lim davlat va nodavlat bolalar maktabgacha ta`lim muassasalarida va oilada amalga

oshiriladi. Maktabgacha ta`limning maqsadi – bolalarni maktabdagi o‘qishga tayyorlash, bolani sog‘lom, rivojlangan, mustaqil shaxs bo‘lib shakllantirish, qobiliyatlarini ochib berish, o‘qishga, tizimli ta`limga bo‘lgan ishtiyoqini tarbiyalashdir.

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorda O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.[1]

Maktabgacha bo‘lgan yoshda bolalarning axloqiy-estetik didi shakllanadi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimini yanada kengaytirish ishlari yana jadallashadi. Kelayotgan yilda maktabgacha bo‘lgan bolalarni 65 foizga, 2023 yilgacha 75 foizga ta’lim-tarbiyaga qamrab olinish ishlari olib boriladi. Bu ish uchun byudjetdan 600 milliard subsidiya berish hisobidan qo‘shimcha 2 mingta nodavlat bog‘cha tashkil etib, xususiy sektor ulushi 25 foizga yetkaziladi.[2]

2021 yilda bolalarni maktabga tayyorlash bepul tizimi bilan 560 ming nafar 6 yoshli bolalar yoki ularning 82 foizi qamrab olinadi. Uzoq qishloqlarda maktabgacha ta’lim shakllari kengaytiriladi. Bunda imkoniyati cheklangan bolalar uchun maktabgacha ta’limni uyda berish tizimi joriy qilinadi.[3]

Maktabgacha ta’lim tizimida imkoniyati cheklangan bolalarni jalb etish va tarbiyalash masalasi eng muammoli yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. Chunki, alohida ehtiyojli bor bolalarni tarbiyasi,ularga ko‘rsatilgan e’tibor ham shunga yarasha bo‘lishi kerak. O‘zbekistonda 148 ta ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim muassasasi mavjud. Afsuski, bu kabi maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanayotgan 12 mingdan ortiq bolajonlar ichidan faqatgina 3 mingdan 400 nafari haqiqiy alohida ehtiyoji bor bolalar ekanligi aniqlangan.

Davlat tomonidan bu kabi bog‘chalarda juda katta e’tibor qaratildi. Oddiy bog‘cha tarbiyalanuvchisiga yil davomida 3 million so‘m ajratilsa, bu kabi bog‘chalarda har bir bola uchun 12 million so‘m ajratiladi. Bundan tashqari, ularning to‘lovlarida ham juda katta farq bor. Shuning uchun ham,ota-onalarimizning bu kabi bog‘chalarda qiziqishi juda yuqori. Ammo, bu pullar davlat tomonidan ajratilishini hisobga olish kerak.

“Inklyuziv ta'lim – ham sog‘lom, ham imkoniyati cheklangan bolalarga birdek kerak. Biz har bir bola bag‘rikeng bo‘lishga o‘rgatish bilan birga inson qadriyatlari uning imkoniyatiga bog‘liq emasligi haqidagi fikrni singdirmoqchimiz. Yoshlik chog‘ida bolaning ruhiy holati ochiq, egiluvchan va o‘zlashtirishga tayyor bo‘ladi. Insonlar orasida turli fe'l va qiyofaga ega insonlar mavjudligiga o‘rgangan bolalar kelajakda o‘zlaridan farq qilgan bolalarga zulm yetkazmaydi. Jismoniy rivojlanishida turli nuqsonlari bo‘lgan tarbiyalanuvchilar uchun MTMga qatnash muloqot qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lish imkoniyatini yaratib berib, ularning keyingi ijtimoiy moslashuvini osonlashtiradi. Bolalarning bir-biri bilan uchrashishi faqatgina o‘yin maydoni yoki oshxona bilan cheklanib qolmaydi. Inklyuziya tamoyilini amalga oshirish maqsadida har bir oddiy guruhga uch nafar imkoniyati cheklangan, masalan nutqida og‘ir nuqsonlar bo‘lgan bolalar qatnaydilar. Biz homiylar tomonidan ko‘llab-

quvvatlanadigan maktabgacha ta'lim muassasalari soni ko‘payishidan umid qilib qolamiz”,[4]- deydi maktabgacha ta'lim vaziri Agrippina Shin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki ,maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning ahamiyati shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlaridanoq sog‘lom bolalar qatoriga qo‘shib sifatli ta’lim olishini ta’minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va harakatlarini rivojlantirishdir.Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarga o‘z imkoniyatlarini kashf etishga hamda hamkorlikda ishlash imkoniyatini yaratib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida qarori PQ-4312 08.05.2019

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta’lim olish ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim- tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to‘g‘risidagi qarori -4860 13.10.2020

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 2020 yil 29 dekabr.

4. www.ziyo.net.

ZAMONAVIY MAKTABDA INGLIZ TILI FANINI O'QITISHNING YANGI YONDASHUVLARI VA USULLARI

Urgenichbaeva A. *- Nukus shahri №18 umum ta`lim maktabi o`qituvchisi*

Yangi XXI asr bilan yangi tendentsiyalar paydo bo'ldi va ta'limda azaliy muammolarga yangi yondashuvlar paydo bo'ldi: qanday va nimani o'rgatish kerak, yangi pedagogik texnologiyalar, texnikalar, usullar, o'qituvchi va o'qimishli odam, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarga yangi qarashlar. Bugungi kunda o'quvchilarning bilim faoliyatini rivojlantirish, bilish jarayonida ma'lumotni izlash, o'zlashtirish, qayta ishlash va qo'llash usullariga qiziqishni shakllantirish ayniqsa muhimdir, zamonaviy tez o'zgaruvchan dunyoda bu maktab o'quvchilariga o'rganish predmeti bo'lishiga, osonlikcha harakatlanishiga imkon yaratadi. Maktabda zamonaviy o'qitish o'quvchilarning fanlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishini pasaytirish muammosiga duch kelmoqda. Bunday maktab predmetini uzoq vaqtdan beri eng qiyin deb tasniflangan. O'qituvchiga qiziqishni uyg'otish, mavzuni murakkabligi bilan, ayniqsa fizika kursini o'rganishning dastlabki bosqichida bolalarni qo'rqitmaslik haqida topshiriq beriladi.

Zamonaviy maktablarda kompyuterlar, internetga kirish va boshqalar mavjud. Bu yangi pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etishga hissa qo'shadi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish o'quv jarayonini oqilona tashkil etish, yaxshi natijalarga erishish imkonini beradi:

- Muammoli ta'lim.
- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.
- Tadqiqot va loyihalash faoliyati.
- Interfaol mashg'ulotlar.

• ijodiy muammolarni hal qilish.

An'anaviy o'qitish, o'quvchilarga bilimlar tizimini taqdim etadi va xotirani rivojlantiradi, lekin fikrlash qobiliyatini, mustaqil faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirishga unchalik mo'ljallanmagan.

Muammoli o'qitish bu kamchiliklarni bartaraf qiladi, u aqlni faollashtiradi,

talaba faoliyati va bilishga qiziqishini shakllantiradi. Muammolarni bayon qilish xususiyatiga qarab, vaziyatlarning bir nechta turlari mavjud. Yangi materialni tushuntirish jarayonida esa, ko'pincha nomuvofiqlik va kutilmagan vaziyatlardan foydalanish ancha samarali.

Muammoli ta'lim elementlaridan foydalanish darsda talabalarning ijodiy fikrlash faoliyati uchun sharoit yaratishga imkon beradi. Katta hajmdagi o'quv materialini ma'nosiz yodlashga hojat yo'q. Uy vazifasini tayyorlash vaqti qisqaradi, chunki o'quv materialining asosiy qismi darsda o'zlashtiriladi.

Sinfdagi o'quvchilarning bilim faoliyati darajasi o'qituvchi darsda qanday usullarni qo'llaganiga bog'liq. Muammoli o'qitish ingliz tili fani darslarida o'quvchilarning o'quv-bilish kompetentsiyasining motivatsion tarkibiy qismining paydo bo'lishini ta'minlaydigan eng muhim pedagogik texnologiyalardan biri sifatida ishlaydi.

Ushbu texnologiya nostandart tabiati bilan barchani o'ziga jalb qiladi, o’quvchilarga katta amaliy imkoniyatlar ochadi, ijodkorlikni rivojlantirishga, o'quvchilarning sinfdagi passivligini yengishga va mavzu bo'yicha bilim sifatini oshirishga yordam beradi.

Ushbu texnologiyadan foydalanganda talabalarni nafaqat ta'lim standartlarini o'zlashtirishga, balki yuqori darajaga ko'tarilishga imkon beradigan bilimlarni tuzatish va ularning darajalarini farqlash printsipini amalga oshirish maqsadga muvofiq. Har bir darsni shu tarzda qurmoq kerak-ki, materialni o'zlashtirish 3 darajaga to'g'ri kelsin: reproduktiv, konstruktiv va ijodiy.

Ingliz tili fani darslarida kompyuter texnologiyalari quyidagilarni taklif qiladi.

• o'quv materialini o'rganishda multimedia texnologiyalaridan foydalanish;

• talabalar va o'qituvchilarning kundalik o'quv ishlari vositasi sifatida kompyuterlardan intensiv foydalanish;

• ingliz tili fanini o'qitish mazmunini o'zgartirish;

• o'quv telekommunikatsiya loyihalarini amalga oshirish jarayonida talabalarning mustaqil izlash va tadqiqot ishlari uslublarini ishlab chiqish;

• kollektiv muammolarni hal qilish orqali talabalarni o'qitish;

• Internetdan foydalangan holda o'rganilayotgan material doirasida ma'lumotlarni qidirish va qayta ishlash;

• muammolarni hal qilish uchun elektron jadvallardan foydalanish;

• virtual mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarini o'tkazish;

• o'qituvchilarni o'qitishning yangi mazmuni, yangi usullari va tashkiliy shakllari bilan ishlashga tayyorlash.

Kompyuter aloqasi markazlashgan ma'lumotlar banklarida saqlanadigan deyarli cheksiz hajmdagi ma'lumotlarga kirish imkonini beradi. Bu o'quv jarayonini tashkil qilishda "axborot jamiyati" aholisi uchun mavjud bo'lgan barcha bilimlar zaxirasiga tayanishga imkon beradi.

O'quv jarayoniga yangi ta'lim texnologiyalarini joriy etish o'qitish metodikasini o'zgartiradi, an'anaviy metodlar va usullar bilan bir qatorda sinfda vizual tasvirlarni yaratishga hissa qo'shadigan jismoniy jarayonlarni, animatsiyani, shaxsiy kompyuterni modellashtirishdan foydalanishga imkon beradi. Mohiyat darajasida, bilimlarning fanlararo integratsiyasi, fikrlashning ijodiy rivojlanishi, o'quvchilarning ta'lim faoliyatini faollashtirishadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Golish L.V. Zamonaviy o'qitish texnologiyalari: mazmuni, dizayni va amalga oshirish. Eksperimental uslubiy qo'llanma "Siz nimani bilishingiz kerak o'qituvchiga zamonaviy o'qitish texnologiyalari to'g'risida? " Toshkent, institute rivojlanish.
2. Sodiqov N. Darslikning tashrif qog'ozi.

ILM VA MA’RIFAT UCHUN JONINI FIDO ETKUVCHI PEDAGOG AYOL

Sarsenbaeva S. *- 4-bosqich talaba,*
Qoraqalpog'iston qishloq xo‘jaligi
va agrotexnologiyalar instituti, Nukus shahri.

Boshing egib, ta’zim ayla, shukrona ayt,
Seni guldek erkalagan chaman uchun.
Osmonlarda yurgan bo‘lsang, tuproqqa qayt,
Aytgil, do‘stim, nima qildik Vatan uchun?
(Iqbol Mirzo)

Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov “Tabiatga qo‘pol va takabburlarcha munosabatga yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi” deb alohida uqdirardilar. Bunday munosabatni tabiat kechirmaydi inson tabiatning xo‘jayini, degan soxta sotsialistik mafkura natijasida unga juda katta talofat yetkazildi, insonlarning hayoti, ularning qirilib ketish va genofondining yo‘qolib borishi xavf ostida qoldi. Mana shunday vaziyatda qishloq xo‘jaligi xodimlarining vazifalari katta ahamiyatga ega. Biz avvalo qishloq xo‘jaligi tushunshasiga alohida urg‘u berib o‘tishni joyiz deb o‘ylaymiz.

Qishloq xo‘jaligi - moddiy ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlaridan biri. Dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarini olish uchun ekinlar ekish va chorva mollarini ko‘paytirish bilan shug‘ullanadi, aholini oziq-ovqat mahsulotlari va xalq xo‘jaligining bir qancha tarmoqlarini xom ashyo bilan ta’minlaydi. Qishloq xo‘jaligi o‘simlik va hayvon mahsulotlarini dastlabki qayta ishlashning turli tarmoqlarini ham o‘z ichiga oladi. Moddiy ishlab chiqarishning boshqa jami sohalaridan farq qilgan holda qishloq xo‘jaligi juda katta maydonlarda va hududiy xilma xil sharoitlarda olib boriladi. Unda yer (asosiy ishlab chiqarish vositasi), yorug‘lik, issiqlik, suv va tirik organizmlar — o‘simlik va hayvonlardan foydalaniladi. Qishloq xo‘jaligining asosiy tarmoqlari — dehqonchilik va chorvachilik. Ular ham o‘z navbatida bir qadar kichikroq tarmoqlarga bo‘linadi (dehqonchilikda — dalachilik, sabzavotchilik, polizchilik, bog‘dorchilik, o‘rmon xo‘jaligi va boshqa; chorvachilikda — qoramolchilik, qo‘ychilik, yilqichilik, cho‘chqachilik, parrandachilik, asalarichilik, pillachilik va boshqalar). O‘z navbatida, dehqonchilik va chorvachilik tarmoqlari ekiladigan ekinlar (g‘allachilik, sholikorlik, paxtachilik) va chorva mollari turlari (qoramol, qo‘y, ot, tuya) bo‘yicha guruhlanadi. Bu

sahoni ilmiy jihatdan rivojlandirish bu juda katta mashaqatni talab qiladi. Shuning uchun bu sohani ko‘pincha erkaklar tanlashadi. Ammo, oramizda shunday ulug‘ insonlar bor, ular ayol bo‘lishiga qaramay bu yo‘nalishning masulyatini o‘z zimmasiga olib, uni rivojlantirish uchun astoyidil harakat qiladilar.

Biz so‘z etmoqchi bo‘lgan inson yosh bo‘lishiga qaramastan bir qancha yutuqlarga erishgan ilm va ma’rifat fidoyisi Madreyimova Difuza Erkabaevna 1979-yil 8-mayda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Beruniy tumanida tavallud topgan. 1997-yilda Qoraqalpoq davlat universiteti agronomiya fakulteti, agronomiya ta’lim yo‘nalishiga o‘qishga qabul qilingan va u yerni 2001-yilda tugatgan. Shu ixtisosligi bo‘yicha 2001-2003-yillarda QDUning magistratura bo‘limini o‘qib tugatdi. Yoshligidan ilm sohasiga qiziqishi balant bo‘lgan qahramonimiz Dilfuza, magistraturani bitirgash umrini ilmsiz tasavvur qilish qiyinligini bilib, 2004-yili Toshkent davlat agrar universiteti 06.01.05-seleciya va uruqchilik ixtisosligi bo‘yicha aspernaturaga o‘qishga kirdi va u yerni yaxshi tugatdi.

Madreyimova Difuza Erkabaevna O‘zbekiston Respublikasi qishloq va suv xo‘jaligi vazirligining 2008-yili «Yosh olimlar va aspirantlar» ilmiy-amaliy tadqiqotlar ishlari tanlovining g‘olibi bo‘lib «Guvohnoma» qo‘lga kiritgan.

Olima 2009-yilda «Pomidor urug‘chiligida modrikal va ekologik sifatliligi har xil bo‘lgan urug‘lardan foydalanish» mavzusida disertatsiya himoya qilgan va «Qishloq xo‘jaligi nomzodi» ilmiy unvoniga sazovor bo‘ldi. U yosh bo‘lishiga qaramay 1 monografiya, 1 uslubiy qo‘llanma, 3 metodik qo‘llanma, 10 dan ortiq chet davlatlarda va 40 dan ortiq tezis va maqolalar muolifi bo‘lishga ulgurdi.

Olima muolifligida Germanya davlati «Lomberd» nashrida 2016-yilda «Разно кочественность семян томата по в Узбекистане» nomli monografiyasi chiqdi. 2009-yilda «Ekologik xavsiz savzovotlar – sog‘lom ovqatlanish asosi» nomli uslubiy qo‘llanmasi o‘zbek va rus tillarida chiqdi.

Qahramonimiz 2017-yili «Pomidor urug‘larini yetishtirish» nomli tavsiya kiritgan. Bunda har xil pomidorlarning urug‘larini yetishtirish va undan yaxshi hosil olish yo‘llarini oloxida hisobga olib, o‘z ilm darajasidan kelib chiqqan holda yaxshi fikr va takliflarni kiritgan.

Hozirda Dilfuza Erkebaevna Toshkent davlat agrar universiteti Nukus filiali «Dexonchilik, qishloq xo‘jaligi ekinlari selekciyasi va urug‘chilik» kafedrasi o‘qituvchisi. Uning ilmiy rahbarligida 20 bakalavr, 2 magistrant talaba diplom ishini himoya qilgan.

Xulosa qilib aytganda, harbir ayol Dilfuza Erkebaevna kabi ilm fidoyisi bo‘lib Vatan ravnaqi uchun xizmat qilsa bizning yorqin kelajagimiz faravon bo‘ladi. Bir so‘z bilan aytganda Dilfuza Erkebaevna mehribon ona, qadirdon ustoz va fidoyi olima. Har birimiz undan o‘rnak olsak arziydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ostonaqulov T.E. Seleksiya va urug‘chilik asoslari. Toshkent. Ilm Ziyo. 2013 yil.
2. Ergashev T. Bekmuradova X. Dala ekinlari seleksiyasi va urug’chiligi. Samarqand. 2012 yil.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴI BALALARǴA ANA TILIN ÚYRETIWDE GRAMMATIKALIQ MATERIALLARDAN PAYDALANIWDIŃ LINGVODIDAKTIKALIQ TIYKARLARI

Allabaeva A. *- NMPI 2-kurs magistrantı*

Qaraqalpaq tili Qaraqalpaqstan Respublikasınıń mámleketlik tili bolıp, onı mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde oqıtılıwı úlken áhmiyetke iye máselelerdiń biri esaplanadı. Balalarda dóretiwshilik pikir, dóretiwshilik izlenis, kóp imkaniyatlardıń ishinen eń maqulın tańlay biliw kónlikpelerin qáliplestiriw hám rawajlandırıw, olardı milliy qadriyatlarımız, úrip-ádet dástúrlerimizdi qásterlew ruwxında tárbiyalawda ana tili sabaǵınıń tutqan ornı hám imkaniyatları sheksiz. Ásirese, ǵarezsiz respublikamız ushın kámil hám dóretiwshi, isker insandı tárbiyalaw máselesi zárur bolıp turǵan bir payıtta jane de áhmiyetlirek orındı iyeleydı.

Balalarımızǵa sıpatlı tálim-tárbiya, mazmunlı bilim beriwde, olardı zamanagóy turmısqa tayarlawda tájriybeli ustaz oqtıwshılar ǵana jámiyetke órnek bola aladı. Tajriybeli tárbiyashı óz-ózinen payda bola bermeydi. Ol áste-aqırın tajriybe, qániygeligin jetilistiriw, pedagogikalıq jumıslardıń alǵa ilgerilewine qaray umtılıwları, alǵa tárbiyashılardıń tájiriybelerine súyengen halda jumıs alıp barıw, óz kásiplik sheberligin asırıwda tınımsız miynetleri nátijesinde qáliplesedi. “Bilimlendiriw haqqında”ǵı Nızam hám “Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlama”sınıń qabıl etiliwi mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemi qániygeleriniń aldına tálim-tárbiya sisteması nátijeliligin asırıwday áhimietli wazıypalardı qoydı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw tarixında neni oqıtıw kerek? Máselesi tiykarǵı sheshiliwi tiyis mashqalalardan biri bolıp keldi. Bular tiykarınan ayrım -ayrım máseleler esaplansada tiykarınan bir-biri menen úzliksiz baylanısta alıp barıladı. Bilimlendiriwdıń nátiyjeliligin asırıw usı eki máseleniń óz sheshimin tolıq durıs taba alıw menen belgilenedi.

Biziń elimizde sońǵı dáwirlerge kelip, mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri ómirinde úlken reforma jasaldı. Bul mektepke shekemgi bilimlendiriw máseleleri boyınsha reforma haqqında qabıl etilgen qararlar jámiyetshiligimiz tárepinen úlken qollap-quwatlawshılıqqa erisildi. Haqiqatında da, ǵáresizlikke eriskenimisden keyıngi azǵana waqıttıń ishinde tek mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri qurılısına ǵana ózgerilis kirgizilip qoyılmastan mektepke shekemgi bilimlendiriw tarawınıń hámme sistemasında úlken bir jańalanıw procesleri tez pát penen rawajlanıp atır.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemine jańa kelgen balalar seslerdi, sózlerdi, zatlardı, qublıslardı durıslı bir-birinen ajırata almaydı. Sebebi olar ele kóp nárselerdi bilmeydi, bilgenleriniń de qásiyetlerin tolıq ózlestirmegen. Olar haqqındaǵı túsinikleride ústirtin bolıp keledi. Sonlıqtan bunday qátelerdi boldırmay olarǵa durıs jol-joba kórsetiwde grammatikaliq kestelerden paydalanıp qaraqalpaq tilin úyreniw oqıtıwdıń áhmiyeti úlken. Grammatikaliq kesteler balalardıń abstrakt oylawın rawajlandıradı, salıstırıw, talqılaw, uluwmalastırıw usulların ózlestiriwine tiykar salıp, ámeliy kónlikpeleriniń artıwında jaqsı járdem beredi.

Balalar óz ana tilin úyrenıw arqalı til hám onıń qaǵıydalar tiykarında awızsha hám jazba til baylıq rawajlanadı, oy-órisi jetilisip iskerlikke úyrenedi.

Tildıń fonetikalıq, grammatikalıq qurılısına baylanıslı túsıniklerdi úyrenıw balalardıń oylaw qábilietin rawajlandıradı. Olar “Gáp” haqqında túsinikti úyreniw arqalı gáplerdıń mánilik ózgesheliklerin, irkilis belgilerin túsinedi, gápdegi sózlerdıń óz-ara baylanısın biliwge erisedi. Sonıń menen qatar, balalar sózlerdıń ishki mánilik ayırmashılıqların (bir topar sózlerdıń zattıń atın, al ekinshi topardağı sózler is-háreketti, úshinshiler zattıń sının, tórtinshileri zattıń hár qıylı belgilerin hám t.b) túsinip aladı.

Balalardıń oy-órisiniń rawajlanıwı ushın qaraqalpaq tili úyreniw barısında paydalanılatuǵın shınıǵıw materiallarınıń tásiri kúshli. Sonlıqtan shınıǵıw materiallarınıń mazmunı bay turmıs shınlıǵın óz ishine tolıq qamtıytuǵın bolıp keliwi tiyis. Sebebi balalar óz aynalasındağı tirishilikti, háreketti kóz aldına elesletip, sonnan mısal qurasturatuǵın boladı. Sol mısallar tiykarinda sózlerdi durıs oqıydı, jazıw waqtında aq tiyisli irkilis belgilerin qoyıp barıwǵa ádetlenedi. Gápdegi sózlerdıń ishinen dawıslı hám dawıssız seslerdi, juwan hám jińishke buwınlardıń astın sızıp kórsetetuǵın boladı. Tildi úyreniw barısında óz pikirlerin erkin aytıp beredı, sózlerdı hám gáplerdı balalardıń orınlap keliwin tárbiyashı kúndelikli qaraqalpaq tilin úyreniw procesinde baqlap baradı. Kúndelikli ótilgen ayrım fonetikaliq hám grammatikalıq qaǵıydalardı orınlay almaytuǵın balalar menen jeke jumıs júrgizedi. Geypara balalar qaraqalpaq tilin úyreniw barısında ayırım seslerdi hárıp penen jazıwda shatastırıp bir-birine uqsas qıyın sózlerdi esitiliwine qaray jazıp jiberedi. Al geypara sózlerdi buwińa bólgende uqsaslıǵı birdey *u-ú* hám *i-ı* seslerin bir-birinen ajırata almaydı. Olardı kóbinese dawıssız seslerge qosıp jiberedi. Sonlıqtanda kópshilik balalar sózdi esitkeni boyınsha jazıp, bir qansha qáteliklerge jol qoyadı.

Mektepke tayarlaw toparında buwındı úyreniw barısında da eske alatuǵın orınlar ushırasadı. Buwında bir dawıslı ses boladı. Misali: ba-la, qa-la, al, je-lim, qas-qır, ja-lın sózlerinde eki dawıslı háriptiń bolıwı sebebli onda eki buwın bar. Bul sózlerdi buwińa bólip jazdırǵanda geyde balalar esitiliwi boyınsha qas-qır, je-lim, ja-lın deb nadurıs aytadı.

Solay etip, usı sıyaqlı qaraqalpaq tilin úyreniw barısında gezlesetuǵın bazi bir kemshiliklerdi saplastırıw ushın mektepke tayarlaw toparı balalarına járdem retinde grammatikalıq kesteler dúziledi. Bul dúzilgen kestelerdi balalar ózleriniń is tájiriybelerinde durıs paydalana alsa, bul balalardıń ótiletuǵın temalardı tez hám puxta ózlestirip alıwına járdem beredi.

TEXNIK MEXANIKA FANIDAN TALABALAR UCHUN CHO’ZILISHNI LABARATORIYA TAJRIBASIDA TEKSHIRISH

Xusanov A. *– fiz-mat. f.n., dotsent,*
Aminov M. *– 2-kurs talabasi*

Pedagogika oliy o’quv yurtlari professor-o’qituvchilarining asosiy vazifasi ta’lim tizimi uchun yuqori malakali pedagoglar tayyorlashdir. O’qituvchi inson yaratgan ilm va qadriyatlarni egallagan texnik ijodkor shaxs hisoblanadi. O’qituvchilik qilish uchun mutaxassislik fanlari va pedagogik, psixologik bilimlarni chuqur egallashning o’zi etarli emas. Bo’lajak o’qituvchi ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish malakasiga ega bo’lgan, amaliy ish metodlarini puxta egallash bilan bir qatorda talabalarni oldida turli yo’nalishlarda ijodiy fikrlashga oid zamonaviy dunyoqarashga ega bo’lgan shaxs

bo’lmog’i lozim. Bu maqomdagi o’qituvchini shakllantirish uchun pedagogika o’quv yurtlari magistrlari va bakalavrlari ta’limda ularni ilmiy-tadqiqot ishlari olib borishga uzluksiz o’rgatib borish muhim ahamiyatga ega. Talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari, o’z navbatida ular atroflicha chuqur, va mustahkam bilim egallashlari uchun muhim omil bo’lib xizmat qiladi. Pedagogika institutlarida talabalarning ilmiy-amaliy ishlari, asosan, professional-pedagogik, o’quv-tarbiyaviy va ilmiy yo’nalishda amalga oshiriladi. Talabalarni ilmiy-amaliy ishlariga yo’llash maqsadida quyidagi vazifalarning bajarilishiga asosiy e’tiborni qaratish kerak:

- talabalarda mustaqil izlanishga, amaliy faoliyatiga, o’quv-tarbiyaviy ishlarga ijodiy yondashish istagi, qziqishlarini rivojlantirish;
- mutaxassislikka, ya’ni o’rganayotgan dasturiy bilimlarga ongli ijodiy munosabatda bo’lish qobiliyatini shakillantirish va bu yo’nalishdagi malakani o’stirish;
- adabiyotlar va boshqa ilmiy manbalar bilan ishlash va ularni tahlil qilish malakasini oshirib borish;
- talabalarni ta’lim-tarbiyaviy ishlar, shuningdek, mutaxassislik fanlari sohasidagi muammolarni ko’ra olishga o’rgatib borish va shu sohalarda ularning iilmiy-amaliy ishlarini olib borish ko’nikma va malakalarini oshirib borish;
- mustaqil ishlash faoliyatini tashkil etish uchun talabalarga laboratoriya mashg’ulotlarida turli metodlardan foydalanishga o’rgatib borish nazarda tutiladi.

Pedagogika oliy o’quv yurtlarida talabalar bajaradigan ilmiy-amaliy ishlari ikki yo’nalishda tashkil qilinadi: a) o’quv mashg’ulotlari bilan bog’liq bo’lgan labaoratoriya ishlari; b) auditoriyadan tashqarida olib boriladigin ilmiy-amaliy ishlar.

O’quv mashg’ulotlari bilan bog’liq bo’lgan amaliy ishlariga quyidagilar kiradi:

- laboratoriya mashg’ulotlarida tadqiqot ishlariga o’rganish;
- o’quv fanlarining amaliy mashg’ulotlari uchun tajriba va eksperiment materiallarini to’plash;
- O’zbekiston va xorijga oid qo’shimcha adabiyotlarni ularga tanqidiy munosabatda bo’la olish;
- muayan mavzular va to’plangan tadqiqot materiallari asosida referat, kurs ishlari yozish va ma’ruza matnlarini tayyorlash;
- pedagogik amaliyotlar davomida o’quv topshiriqlari bo’yicha individual yoki jamoaviy tadqiqot ishlarini olib borish malakasiga ega bo’lish;
- kurs, bitiruv - malakaviy ishlarini tajriba - tadqiqot yo’nalishida bajarish ko’zda tutilgan.

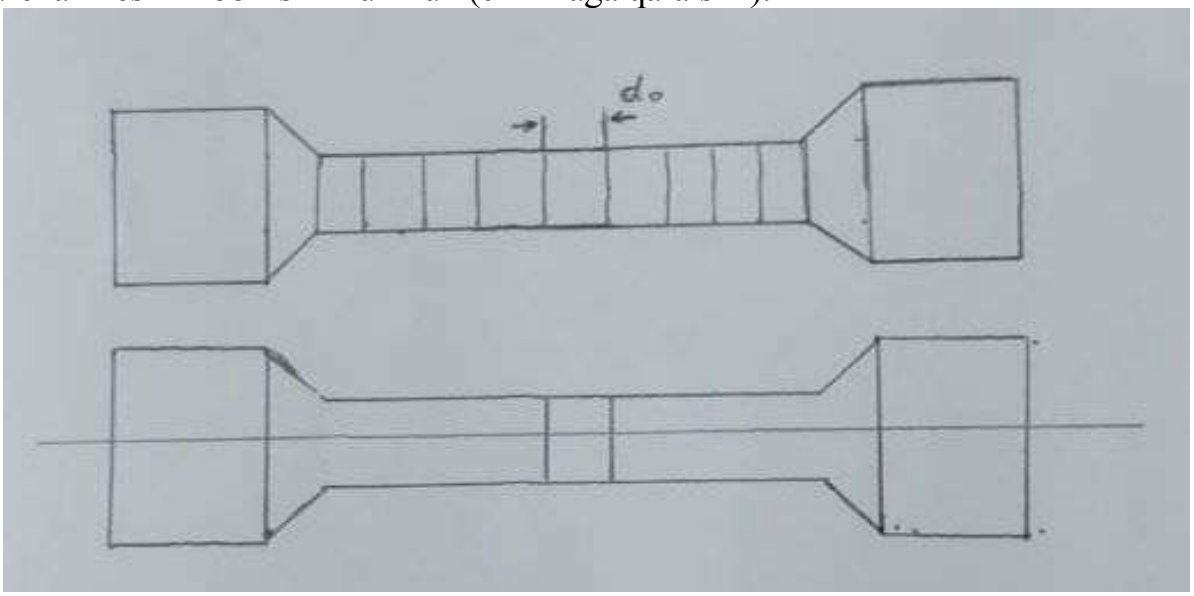
Talabalarga texnik mexanika kurslarini o’qitish jarayonida ularga ham nazariy, ham amaliy fikrlashni shakllantirish hamda rivojlantirish zarur. Fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash, analiz va sintez qilish, abstraksiyalashlash, umumlashtirish va husiylashtirish, xulosalash kabi mantiq operasiyalar yordamida amalga oshiriladi. Xulosa qilish esa hukm chiqarishga olib keladi. Quyida keltirilgan laboratoriya mashg’ulotda talabalarga turli materiallar (plastik mo’rt) ning uzunligi cho’zilishdagi xususiyatlarini tekshirish va ularning asosiy mexanik xarakteristikalarini miqdorlarini aniqlashni o’rgatish masalasi ko’rsatilgan.

3. Labaratoriya ishining maqsadi.

Turli materiallar (plastik mo’rt) ning uzunligi cho’zilishdagi xususiyatlarini tekshirish va ularning asosiy mexanik xarakteristikalarini miqdorlarini aniqlash.

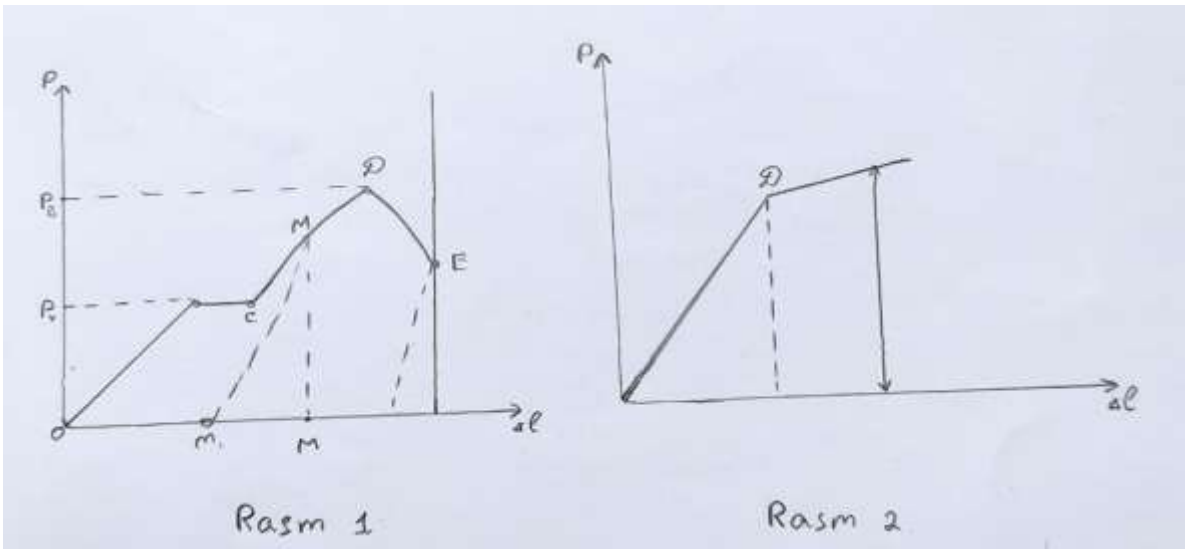
4. Masalaning mohiyati.

Cho’zilish statik nagruzkalarda amalga oshiriladi. Namunalar doiraviy va to’g’ri to’rtburchak kesimli bo’lishi mumkun (chizmaga qaralsin).

Bazan murakkab figurali namunalar xam ishlatiladi. Cho’zuvchan kuch ortib boorish bilan namuna ishchi qismining uzunligi xam ortib boradi.

Mashina cho’zilish – cho’zuvchan kuch diagrammasini avtomatikravishda cho’zadi.

Rasm – 1 da kam uglerodli (plastic) po’lat uchuncho’zilish diagrammasi ko’rsatilgan. Uning harakterli qismlariga to’g’ri keladigan kuchlanishlar quyidagicha topiladi:

-Proporsional chegarasi: $\mathbf{G_N=P\Delta_U/F_O}$ $\mathbf{H/M^2}$

-Oquvchanlik chegarasi: $\mathbf{G_T=P_T/F_O}$ $\mathbf{H/M^2}$

-Mustahkamlik chegarasi: $\mathbf{G=P_B/F_O}$ $\mathbf{H/M^2}$

Bularda $\mathbf{F_O}$ -namuna ishchi qismining tajribagacha bo'lgan ko'ndalang kesim yuzasi.

Rasm – 2 da mo'rt material – cho'yan uchun cho'zilish diagrammasi ko'rsatilgan. Cho'yan kam deformatsiyalanadi va bexosdan darz ketadi. Buning uchun mustaxkamlik chegarasi xarakterlidir.

Plastiklik ko'rsatkichi bo'lib materialning cho'zilishidagi nisbiy qoldiq chozilishi xizmat qilishi mumkun.

$$\beta=(l_1+l_0/\ l_0)*100\%$$

Xuddi shunday ko'rsatkich vazifasini bo'yin hosil bo'lgan joydagi nisbiy qoldiq hisoblanadi.

$$\phi=(F_0-F_1/F_0)*100\%$$

$\mathbf{F_a}$ va $\mathbf{F_1}$ – tegishlicha namuna ishchi qismining tajribagacha va tajribadan keyingi ko'ndalang kesim yuzalari l_0 l_1 – tegishli namunaning tajribagacha va tajribadan keying ishchi qismi uzunligi.

$\mathbf{\varepsilon_p=\Delta l\phi\delta/l_0}$ va ϕ ma'lum material uchun o'zgarmasdur.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, qizil mis, alyuminiy kabi plastic materiallarning diagrammasida oquvchanlikni bildiradiganqism yo'q. Bular uchun shartli oquvchanlik kiritilgan. Shartli oquvchanlikni chegarasi qoldiq deformatsiya 0.2% ni tashkil etgan xolatga teng deb olinadi. Figurali namunalar plastmassalar uchun tayyorlanadi. Bunda chozish diagrammasi chizilmaydi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. НС.Битутов "Техник механикадан амалий машғулотлар" –Т., Илм-зиё 2006 йил.

2. М.Эргашев "Материаллар қаршилигадан ҳисоблаш лойихалаш ишлари" Тошкент, Молия 2004 й.

3. Н.С.Битутов "Материаллар қаршилиги асослари" –Т., Минхож 2003 й.

ВИДЫ НЕТРАДИЦИОННЫХ ФОРМ УРОКОВ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Каллибекова Г. *– к.п.н., доцент кафедры начального образования.,* ***Ибраимова Н*** *– магистрант 2 курса. НГПИ имени Ажинияза, город Нукус*

Нетрадиционный (нестандартный) урок – это импровизированное учебное занятие, имеющее нетрадиционную (неустановленную) структуру. Нетрадиционные уроки можно объединить в следующие группы:

1. Уроки в форме соревнований и игр: викторина, КВН, конкурс и другие.

Провести урок будет очень интересно в форме КВН (по примеру телевизионного шоу). На разминке ученики готовят вопросы командам-противникам (это могут быть определение терминов, отнесение того или иного слова к части речи). Во время конкурса капитанов командир мимикой и жестами воспроизводит словосочетание, предложение, или выполняет определенные действия, жесты, с помощью которых другая команда отгадывает часть речи,

которую им представляли. Этап проверки домашнего задания предусматривает определение темы и формы презентации материала заранее [2, с.278].

Урок-викторина предполагает индивидуальную работу учащихся и проводится, как и урок-КВН, с целью повторения учебного материала.

Ролевые игры являются подготовительным этапом для деловых игр, в которых специалисты проигрывают разные профессиональные ситуации, не имеющие места в действительности, для прогнозирования их возможных результатов.

Уроки-игры могут быть построены по аналогии с одноименными телевизионными играми «Что? Где? Когда?», «Поле чудес», «Счастливый случай», «Звездный час» и другие. Интересна и такая форма игры как «Крестики-Нолики».

Учебная задача данных уроков – обобщение и систематизация знаний. В зависимости от конкретной педагогической цели урока, его содержания, индивидуальных психологических особенностей детей и уровня их развития, можно проводить сюжетно-ролевые игры с одним учеником, группой или всеми учениками класса. Эти игры организуют тогда, когда необходимо на практике показать, как правильно применять знания [5, с.84].

В процессе проведения игр во многих учащихся повышается интерес к учебному предмету. Даже пассивные на уроках дети хотят вступить в игру. Игры полнее реализуют подготовку учащихся к практической деятельности. Эффективной является игра, которая проводится с установкой на победу. Система подведения итогов игры предусматривает:

– доброжелательное отношение к ученику;
– положительное оценивание усилий ученика;
– детальный анализ затруднений ученика и его ошибок;
– конкретные указания, направленные на улучшение достигнутого результата [1, с.34].

2. Урок-исследование, урок-поиск – один из типов нетрадиционных уроков. Учебная задача на таких уроках ставится как предложение заняться научной деятельностью.

Имитируя исследовательскую деятельность, ученики осваивают элементы научного анализа. На уроке-исследовании присутствуют элементы ролевой игры. Ученики выступают в роли ученых-специалистов: ботаников, зоологов, экологов и др.

Творческие принципы данного урока:

– максимальное вовлечение учащихся в активную деятельность на уроке; различные формы групповой работы на уроке; не развлекательность, а занимательность и увлечение как основа эмоционального тона урока; развитие функции общения на уроке как
– обеспечение взаимопонимания, побуждения к действию, ощущение эмоционального удовлетворения [4, с.180].

Урок-поиск целесообразно проводить при усвоении и закреплении новой темы. В данном случае класс делится на 2 группы знатоков: первая –

последователи идеи, которые готовят тезисы к определенной теме, вторая группа готовит тезисы против.

Интегрированные уроки. В каждом классе есть школьники, отличающиеся типами памяти, восприятия, внимания. Кого-то из них темп объяснения учителя устраивает, а для кого-то он слишком быстр. Кому-то используемая на уроке таблица кажется ясной, а другие воспринимают ее только после длительных разъяснений. Самостоятельная исследовательская работа учеников несколько уравнивает их шансы, так как каждый выбирает свойственный ему путь решения, хотя, конечно, остается проблема: как вооружить ученика приемами, способами, средствами, из арсенала которых он может выбрать подходящие для решения поставленной задачи [3, с.122].

Интеграция на основе сюжетного построения урока позволяет побуждать детей к разнообразным занятиям, перерастающим в активное их участие в групповых, парных и других формах коллективных занятий. Домашние задания способствуют раскрытию творческого потенциала детей. Ребята составляют интересные задания для одноклассников: ребусы, кроссворды, чертежи, таблицы. Интегрированные уроки объединяют в себе материал нескольких школьных дисциплин, т.е. проводятся различные уроки, темы которых способствуют взаимодействию и более глубокому изучению материала. Так, например, могут быть объединены такие уроки, как русский язык и литература, русский язык и иностранный язык, русский язык и музыка и т.д.

Включение системы содержательно-логических заданий, дидактических игр, нетрадиционных задач и специальных заданий, направленных на развитие познавательных процессов младших школьников, способствует более осознанному усвоению изучаемого материала на качественно ином, более высоком уровне [7, с.96].

С учетом того или иного распределения обязанностей между учителями и учениками интегрированные уроки имеют самые различные формы, в том числе и нетрадиционные.

Вот некоторые из них:

1. Урок творческого поиска предполагает, что дети самостоятельно ищут решение поставленной проблемы.

2. Урок издание газеты или научного альманаха. Для него группам учащихся и отдельным ученикам даются задания творческого поискового характера по определенным темам. [6, с.72].

Таким образом, к основным видам нетрадиционных уроков можно отнести уроки в форме соревнований и игр: викторина, КВН, конкурс, урок- исследование, интегрированные уроки и др. Используя ту или иную форму проведения урока очень важно не отходить от темы, материала урока. Педагогу не стоит забывать и о современных технологиях, о возможности использования мультимедийных установок на уроке, демонстрирования материала в виде презентации, фильма, аудиозаписи и т.д. Стоит отметить, что постоянно проводить нетрадиционный урок или традиционный нецелесообразно. Как минимум должно быть

соотношение – урок объяснения материала традиционный, закрепление знаний, а их обобщение может происходить на нетрадиционном уроке.

Список использованной литературы:

1. Вайндорф-Сысоева М.Е. Педагогика: учебное пособие. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 197 с.

2. Голованова Н.Ф. Педагогика: учебник и практикум для академического бакалавриата. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 377 с.

3. Гончарова Т.И. Педагогика: учебник. – М.: Просвещение, 2013. -387 с.

4. Князева В.В. Педагогика: учебник. – М.: Вузовская книга, 2016.-872 с.

5. Крившенко Л.П. Педагогика: учебник и практикум для СПО. – Люберцы: Юрайт, 2016. – 364 с.

6. Кузьмина Н.В. Педагогика: учебник. – М.: Педагогика, 2014. – 225 с.

MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Yusupova N. *- NDPI 1-kurs magistranti,*
Jumasheva G. *- NDPI p.f.d., dotsent*

Maktabgacha ta’lim tizimi har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalash hamda uni butun kelajagini belgilab beradigan bilim, ko‘nikma va malakalar bilan birga milliy qadriyatlarimizni ham millatimiz kelajagi bo‘lgan bolalarimiz qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan maskandir. Shu bois mamlakatimizda bu sohaga e’tibor yanada kuchaydi. Bugungi kunda maktabgacha ta’limni rivojlantirish va samarali faoliyat ko‘rsatishiga qaratilgan bir qancha normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 30 -sentabrda “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198 sonli Farmoni hamda “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3305-sonli Qaroriga muvofiq: maktabgacha ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish, bolalarni sog‘lom va barkamol etib tarbiyalashning barcha jihati belgilab berildi.

Insonning maktabgacha ta’lim yoshidagi davri shunday bir davrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter hislatlari paydo bo‘lishi belgilanadi va ahloqiy sifatlarni asoslari yuzaga keladi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da barkamol, erkin fikrlovchi shaxsni tarbiyalash hamda komil inson g‘oyasi – milliy va umumbashariy mohiyatga ega bo‘lgan, odamzodga xos eng yuksak ma’naviy ezgulikka undaydigan olijanob g‘oya sifatida ulug‘langan. Mazkur g‘oyani yosh avlod ongiga singdirishda tarbiyachilarning roli beqiyos. Bu esa ulardan avvalo mukammal kasb qobiliyatiga ega bo‘lishni, bilimi, mahorati, ilmiy nazariy va amaliy salohiyatidan oqilona foydalanishni taqozo etadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida har bir bolani shaxs sifatida tan olish, uning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, extiyojlaridan kelib chiqqan xolda bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish hozirgi kunning talabi xisoblanadi.

Kitob insonning eng yaqin do‘sti va maslahatchisi bilim manbaidir.Kitob fikrlash quroli xazinalar kaliti hisoblanadi. Uni qadrlash,hurmat qilish asrab-avaylashimiz lozim. Kitob o‘qish, uni mazmunini anglab yetish,unga singdirilgan ma’no mazmunini qalban tuyish va bu orqali ma’nan ozuqaga ega bo‘lishdir. Kitobni mutoala qiluvchi har qanday inson yuksak ma’naviyatli shaxs bo‘lishi mumkin.

Jamiyatimizda bugungi kunda kitobxonlik masalasiga katta e’tibor berilyapti. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning 2017-yil 13- sentabrdagi PQ -3271 sonli “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi qarori bunga yaqqol misol qilishimiz mumkin.Ushbu qaror doirasida kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish,kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish boyicha kompleks chora – tadbirlar dasturi tasdiqlandi.

Mazkur qaror ijrosini ta’minlash maqsadida barcha davlat va nodavlat tashkilotlari hamda ularning bo‘limlarida qarorda belgilangan vazifalarnihal etishga qaratilgan chora tadbirlar asosida rejali va maqsadli ishlar yo‘lga qoyildi. Ayniqsa mamlakatimiz boylab “Yosh kitobhon oila”, “Yosh kitobxon” tanlovlarining yo‘lga qo‘yilishi va g‘olib kitobxonlar turli sovg‘alar bilan taqdirlanishi bunga misol bo‘la oladi. Xususan maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Buning uchun albatta oilada va maktabgacha talim tashkilotlarda bolalarni kitobga mehr uyg‘otish uni sevishga asrab –avaylashga o‘rgatishimiz lozim. Bunda ayniqsa oilada bobo-buvisi, ota–onasining maktabgacha talim tashkilotlarida esa tarbiyachi va pedagoglarni o‘rni kattadir. Kitob bolaning aqliy ma’naviy estetik jihatdan boyishi uning kelajakda yetuk inson bo‘lib yetishishiga uchun yordami kattadir.

Kitob - axborotlarni, g‘oya, obraz va bilimlarni saqlash hamda tarqatish, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, estetik qarashlarni shakllantirish vositasi, bilimlar targ‘iboti va tarbiya quroli, badiiy, ilmiy asar, ijtimoiy adabiyot. Xalqaro statistikada YUNESKO tavsiyasiga ko‘ra 48 sahifadan kam bo‘lmagan, nodavriy nashrni kitob deb nomlash qabul qilingan.

Kitobxonlik - bu insonning o‘z ustida ishlashi, faoliyatini ma’lum yo‘nalishga burib yuborish, ongida ma’lum tuyg‘ularni, e’tiqod va dunyoqarashni hosil qilish,uni o‘ylashga, hayotda qanday yashashga o‘rgatish, fikr yuritishga o‘rgatishdir. Kitobxonlik - o‘qilgan kitoblar soni bilan belgilanmaydi, balki u tushunib o‘qish, ya’ni maqsadli o‘qishdir.

Qo‘xna toshbitiklardan boshlangan kitob va kitobnavislik insoniyat tamaddunining eng buyuk, oliy kashfiyoti va mo‘jizasi sifatida bani bashar tarixida dunyo turguncha quyoshday porlab, charaqlab turmog‘i muqarrar. Eng Qadimgi turkiy toshbitiklardan tortib O‘rxun- Enasoy yozuvlarigacha, Zarautsoy g‘oridagi suratlaru Afraosiyob naqshlari, qadim Baqtriyaning ko‘xna Kushon xatlaridan toki Oltoy tog‘laridagi toshlarga bitilgan xarflarga qadar-butun bashariyat avlodiga xalqimiz tamaddunining nasl-nasabimizu ma’rifatimiz tomirlarining naqadar qadimiyligi bilan buyukligidan darak bermaydimi.

Eng qadim va donishmand noshir sifatida xalqimiz “Avesto” singari ulkan nashrni insoniyat tamadduni va tarixining kitob javonida xanuzga qadar saqlab kelmoqda.

“Temur tuzuklari” timsolida bizning ajdodlarimiz davlatchilik va sarkardalik, lashkar tutish va xarbu zarb yuritishning qomusiy tamoyillari va yo‘riqlarini tuzganlarida, bugun dunyoga dag‘dag‘a solayotgan ayrim mamlakatlarning Yer yuzida nomi nishoni xam yo‘q edi. Xolbuki, ayni shu davlatlarning armiyasida Amir Temur bobomiz tuzuklaridagi lashkar tuzish, jang yuritish san’ati va uslublari xarbiy taktika darslari sifatida xozirga qadar o‘qitilib, o‘rgatilib kelinmoqda.

Bobolarimiz butun ro‘yi olamni, Yerni xam, samoni xam bilim bilan, tafakkur va kitob bilan zabt etgan. Seryulduz osmon Mirzo Ulug‘bek bobomizning duraxshon kutubxonasiga o‘xshaydi. Termiziylardan Buxoriylargacha, Ibn Sinolaru Beruniylar, Ulug‘beklaru Farg‘oniy va bilan Xorazmiy bobolargacha jaxonni aqlu zakovat, ilmu xikmat bilan egallagan buyuk jaxongirlar bo‘lgan.

Buyuk adabiyot namoyondalari kitobga tafakkurning tolmas qanoti, deb ta’rif berganlarida, u inson ma’naviy olamini boyitishini nazarda tutganlar. Kitob vatanga muxabbat, yurtga sadoqat, odamlarga mexr-oqibat tuyg‘ularini kamol toptirishning eng yaxshi vositasi sifatida qadrlanadi

Bu borada istiqlolimizning Bosh me’mori, mustaqil davlatimiz asoschisi Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning jasoratlarga to‘la sermazmun xayot yo‘li bilan kitoblariyu xikmatlari yoshlarimiz uchun tom ma’noda matonat va sadoqat, yurtparvarlik va fidoyilikning betakror timsoli, xaqiqiy ibrat va ma’rifat dorilfununi bo‘la oladi. “Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch”, “O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida”, “Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo‘lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir” kitoblari xazilakam kitoblar emasligini, ularda el-ulus bilan xalqni millatga, mamlakatni esa xaqiqiy Vatanga aylantira olgan ma’ruza va maqolalar borligini bugungi avlod bilmog‘i, yuragida, fikru yodi bilan jismu jonida olib yurmog‘i kerak. Millatning buyuk bir farzandi, matonatli Buyuk shaxsning bedor yuragi urib turgan bu asarlar to o‘zbek xalqi mavjud ekan, toki O‘zbekiston deb atalmish ozod Vatan paydo ekan-xech qachon eskirmaydi, xamisha mardlik va shijoat, g‘urur va iftixorning chinakam tarjimai xoli va sadoqatnomasi bo‘lib yashayveradi.

Bugungi bolalar ertangi kun xalqqa aylanadi,-dedi davlatimiz raxbari Shavkat Mirziyoev. Yoshlarni kitobga qaytarishimiz kerak. Axborot-kommunikatsiya soxasidagi oxirgi yutuqlarni o‘zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishga, ularning kitob bilan do‘st bo‘lishiga, axolining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga aloxida e’tibor qaratish lozim bo‘ladi.

Buyuk adabiyot namoyondalari kitobga tafakkurning tolmas qanoti, deb ta’rif berganlarida, u inson ma’naviy olamini boyitishini nazarda tutganlar. Kitob vatanga muxabbat, yurtga sadoqat, odamlarga mexr-oqibat tuyg‘ularini kamol toptirishning eng yaxshi vositasi sifatida qadrlanadi.

Mamalakatimizda Prezident Shavkat Mirziyoev raxnamoligida kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish xamda targ‘ibot qilish yo‘nalishida keng ko‘lamli islohatlar olib borilmoqda. Zero, “kitob bizni yerdan ko‘kka ko‘taradigan, barkamollik sari yetaklaydigan, qalbga yorug‘lik baxsh etadigan, oq bilan qora, yaxshilik bilan yomonlikni farqlashga o‘rgatadigan insoniyatning eng noyob kashfiyotidir”, deydi davlatimiz raxbari.

“Ayni paytda, - deydi Shavkat Miromonovich, axborot- kommunikatsiya soxasidagi oxirgi yutuqlarni o‘zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do‘st bo‘lishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga aloxida e’tibor qaratish lozim bo‘ladi. Buning uchun, avvalo, milliy adabiyotimiz va jaxon adabiyotining eng sara na’munalarini ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targ‘ib qilishga alohida e’tibor bershimiz muhim axamiyat kasb etadi”.

Kitob-barcha davrlarda bolalarning dunyoni anglashi, do‘st orttirishi, hayotda o‘z o‘rnini topishiga ko‘makchi bo‘lib kelgan. Bola qalbida Vatanga muhabbat,yurtga sadoqat, odamlarga mehr oqibat tuyg‘ularini kamol toptirishning eng yaxshi vositasi sifatida qadrlangan. Inson kamoloti va bilimining manbai kitob bilan bog‘liq. U insonni komillik sari yetaklaydi. Darhaqiqat, bu ma’naviy sarchashma farzandlarimizning dunyoqarashini boyitadi, nutqini o‘stirib, xotirasini mustahkamlaydi. Kitob maslahatchi, sadoqatli hamrox, eng yaqin do‘st va bebaho boylik hisoblanadi. Bola tarbiyasida uning o‘rni muhim. Hamma asrlarda bo‘lgani kabi ayni davrda ham yoshlarni Vatanga muhabbat, yurtga sadoqat ruhida tarbiyalashda badiiy adabiyotning o‘rni beqiyos. Kitobxonlikdan maqsad bilim va ma’naviy barkamollikka ega bo‘lishdir.

BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHIDA OILA TARBIYASINING AHAMIYATI

Umarova M. *- UrDU pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turlari bo‘yicha) 1-bosqich magistranti*

“Eng katta baxt, men buni ming marta qaytarishdan charchamayman, oilamiz tinch bo‘lsin! Oila tinch bo‘lsa, baxtli bo‘lsa, vatan tinch bo‘ladi**”**

Shavkat Mirziyoyev

Oila kishilik jamiyatida insoniylik, or-nomus, e’tiqod kabi his-tuyg‘ularni anglash va idrok etish hisoblanadi. Oila qancha mustahkam bo‘lsa, jamiyat ham, vatan erki va istiqlolning poydevori ham shuncha mustahkam bo‘ladi. Oilaning mustahkamligi esa nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, balki ma’naviy-axloqiy omillarga ham chamcharas bog‘liqdir. Oila jamiyat ijtimoiy tuzumining birlamchi bo‘g‘ini bo‘lib, inson shaxsini shakllantirish oiladan boshlanadi. Oila faovonligi to‘g‘risida O‘zbekistonlik olim A.O‘lmasov shunday fikr bildiradi: “Oila kishilarning qon-qarindoshlik, mulk va manfaat umumiyligi va talab-ehtiyojlarini birgalikda, qondirishga asoslangan, maqsadi yagona bo‘lgan majmua. Ya’ni mikroijtimoiy tuzilmadir”. [1] Jamiyatdagi o‘zgarishlar oilaga ta’sir ko‘rsatganidek, oiladagi o‘zgarishlar ham jamiyatga o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. Oila davlatning, jamiyatning asosiy tayanchi ekan, uning mustahkamligi, tinch-totuvligi, farovonligi va barqarorligidan jamiyat manfaatdordir. Oilada ma’naviy va jismoniy yetuk avlodni shakllantirish, yoshlarni oila va hayotga tayyorlashga o‘rgatishimiz lozim. Xalqimiz oila ma’navatiga yuksak qadriyat sifatida alohida e’tibor bilan qaraydi. Oilani doimiy mehr-muhabbat, izzatu-hurmat mujassam bo‘lgan, oila a’zolari bir-birlarini sevadigan, suyanadigan bir maskan sifatida e’zozlangan**.** Bolaning shaxsiyatining shakllanishiga nafaqat ota-onaning bolaga bo‘lgan munosabati, balki, ota-onaning bir-

birlariga bo‘lgan munosabati ham ta’sir ko‘rsatadi. Shunday qilib,agar bolaga ota-onadan yetarlicha e’tibor berilsa, ota-ona ham uni tarbiyasida bir xil darajada faol ishtirok etsa, bola g‘amxo‘rlik va muhabbat bilan o‘ralgan bo‘lsa bola har tomonlama yetuk bo‘lib shakllanadi. Oila muhiti bolaga ikki darajada ta’sir qilishi mumkin:

- ❖ Uning shaxsiy rivojlanishi (psixologik muammolar, ichki qarama-qarshiliklar,komplekslar, qo‘rquvlar);
- ❖ uning jamiyatdagi munosabatlarining shakllanishi (munosabatlardagi muammolardan qochish uchun yolg‘izlikka intilish);[2]

Bu ta’sir ikkalasida ham salbiy holatlar bo‘lishi mumkin: erta bolalik (maktabgacha, maktab yoshi) yetuk yoshda o‘z oilasini yaratish yoki o‘z oila qurish istagining yo‘q bo‘lishi holatlari namoyon bo‘ladi.

Bolalarni barkamol inson qillib tarbiyalashda maktabni oila bilan mustahkam bog‘lamay turib, tarbiya sohasidagi butun ishlarni muvaqqiyatli amalga oshirib bo‘lmaydi. Shu maqsadda ota-onalar o‘rtasida ta’lim-tarbiyaga oid tashviqot ishlarini kengaytirish ularni maktabning faol yordamchilariga, o‘quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqaridagi ishlarida har tomonlama foydali tashkilotchilariga aylantirish zarur. Oilalarning bolalar tarbiyasi uchun imkoniyat doiralari ancha keng bo‘lib, ko‘plab oilalarimiz moddiy jihatdan yaxshi ta’minlangan. Ota-onalarning bilim saviyasi, umumiy tarbiyaga oid madaniyati, ijtimoiy intilishlari va talablari, bolalar tarbiyasiga oid madaniyati, ijtimoiy intilishlari va talablari, bolalar tarbiyasiga nisbatan turlicha munosabatlari, shakllangan hayotiy tajribalari, tarbiya va ijtimoiy taraqqiyot natijasida hosil qilingan ishonch va e’tiqodlari, oiladagi o‘ziga xoslik bolalar tarbiyasiga salmoqli ta’sir ko‘rsatadi. [3]

Ota-onalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlarning beshta turi tasniflanadi:

- ❖ diktatura
- ❖ vasiylik
- ❖ do‘stlik
- ❖ aralashmaslik
- ❖ hamkorlik

Diktatura. Ota-onasi diktaturani tanlab, yaxshi niyatlarga tayanib, bolalarning hayotini to‘liq nazorat qilishni xohlaydilar. Biroq haddan tashqari himoyalanishning natijasida bolalarda mustaqil fikrlay olmaydi. Ko‘pincha, bola tengdoshlari bilan yetarli vaqt o‘tkazmaydi, o‘z fikrlari bilan yolg‘iz qolmaydi va shaxsiy xohish-istaklariga amal qilmaydi. O‘sib borayotgan bolaning dunyosi butunlay xotirjam bolalikdan mahrum bo‘lgan kattalar qo‘lida bo‘ladi. Makarenko maksimal talabchanlik va maksimal hurmat haqida aytadi. Aynan mana shu narsa diktaturaning shubhasiz muqobil turidir.

Vasiylik. Bola g‘amxo‘lik bilan o‘ralgan, ular barcha istaklarini qondirishga harakat qilishadi va uni qiyinchiliklardan qattiq himoya qilishadi. Bu ko‘pincha o‘spirinlik davrida isyonga olib keladi.

Do‘stlik. Kattalar bolalarning hayotida demokratik uslub asosida munosabat qurishadi. Bolaning harkat erkinligi va har doim maslahat so‘rash imkoniyati bunday munosabatlarning asosi hisoblanadi.

Aralashmaslik. Bunday munosabatlarda ota-onalar passiv va deyarli bola tarbiyalashda qatnashmaydi. Yoshligidanoq u o‘zini o‘zi tark etadi, muammolarini

kattalarning yordamisiz hal qiladi. Bunday bolalar mustaqil ravishda o‘sadi, lekin ular boshqa odamlarga qanday ishonishni bilishmaydi, ular yolg‘izlikni his qilishadi.

Hamkorlik. Ota-onalar bolani shaxs sifatida hurmat qilishadi, unga mustaqil harakat qilishlariga imkon berishadi, shu bilan birga ular doimo yordam berishga tayyor. Oila a’zolari bir-birini qo;llab quvvatlaydi, ko’p vaqtini birga o’tkazadi. Bunday tarbiyaga ega bolalar o’zlariga ishonchli va samarali muloqatga ochiq bo’lib o’sadi. [4]

Oila jismoniy va psixologik jihatdan sog‘lom, ma’naviy barkamol, mehnat, ijtimoiy hamda oilaviy hayotga tayyor shaxsni shaklantirib berish lozim. Oila tarbiyasining mazmuni bolalarga ijtimoiy tarbiyaning maskur yo‘nalshlari-jismoniy, axloqiy, estetik, aqliy, mehnat, ekologik, iqtisodiy, huquqiy, siyosiy-g‘oyaviy hamda jinsiy ta’lim berish, ularda faoliyat ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat.

Xulosa qilib shuni aytishizmiz kerak oila jamiyat yaralishi uchun asos bo‘ladigan muqaddas maskan hisoblanadi. Oilada ota bilan onaning ma’naviy –ruhiy odobi, o‘zlarining namunali xulq-atvorlari, yaxshi tarbiya ko‘rganliklari, bolalarga tarbiya berishdagi tajriba va mahoratlari, qunt-sabotlari, sezgirlik va talabchanlikni bolalarni yoshlikdanoq barkamol bo‘lib o‘sishida mmuhim o‘rin tutadi. Har bir oilada bolaga tarbiya berishning o‘ziga xos va mos bir qator muhim qonun-qoidalari borki, unga qat’iy amal qilish tarbiya ishining samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. O‘lmasov. Oila iqtisodi. Toshkent “Mehnat” nashriyoti 1998 yil

2. X. Ibragimov, Sh. Abdullayeva. Pedagogika nazariyasi. “Fan va texnologiya” Toshkent 2008 yil.

3. M.X. Toxtaxodjayevaning umumiy taxriri ostida. Pedagogika (Pedagogika nazariyasi va tarixi). O‘zbekiston faylasuflari milliy nashriyoti, Toshkent 2010 yil.

4. http: www.Ziyonet.uz

TYUTORLIQ XIZMETIN JETILISTIRIW JOLLARI (ÓZBEKSTAN JOQARI OQIW ORINLARI MISALINDA)

Begaliev N. *- Ajiniyaz atındağı NMPI doktorantı*

Joqarı oqıw orınlarında studentlerdiń tálim hám tárbiya protsessiniń uyqaslıǵın shólkemlestiriw, tálim shólkemi hám studentler ortasındağı qatnasıqlardı tártipke salıw, studentlerge sotsiallıq-mánáwiy hám psixologik járdem kórsetgen halda ózligin ańlaw, oqıw hám ómirde tuwrı qarar qabıl etiw, bilimlendiriw mákesinde tálim-tárbiya protsessin nátiyjeliligin arttırıw, studentler qatnasın jaqsılaw menen baylanıslı máselelerde Jámaat keńesi hám máhálle ornın kúsheytiriw, studentlerdiń sabaq shınıǵıwların ózlestirip barıwın analiz etiw hám sabaqtan bos waqıtların mazmunlı ótkeriwin támiynlew maqsetinde tyutorlıq lawazımı engizildi. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń “Ózbekstan Respublikası joqarı tálim sistemasında 2030-jılǵa shekem rawajlandırıw konsepsiyasın tastıyıqlaw haqqında” 2019-jıl 8-oktyabrdegi PP-5847-sanlı Pármáni, Ózbekstan Respublikası Minstrler Kabinetiniń “Joqarı tálim shólkemlerinde tálim protsessin shólkemlestriw menen baylanıslı sistemanı rawajlandırıw is-ilajları haqqında” 2020-jıl 31-dekabrdegi 824-sanlı hám “Respublika joqarı tálim asırıw is-ilajları haqqında” 2021-jıl 9-sentyabrdağı 563-san

qararları tıykarında bul lawazım joqarı oqıw orınlarına engizilgen bolıp[1.1], házirgi dáwirde mámleketimizdegi joqarı oqıw orınlarında ámelde qollanılmaqta.

Tyutorlıq úlken táriyxqa iye kásip bolıp bul tárbiyalıq konsepsiya waqıt ótiwi menen túrli mámleketlerde ózgerip barǵan[2.251]. Tyutorlıq tálim protsessine rásmiy emes hám strukturasız túrde baslanǵan bolıp, onıń tariyxi Áyyemgi Gretsiyaǵa barıp taqaladı. Bul dáwirde tyutorlıq xizmeti rásmiy tárizde bolmay onıń tiykarǵı maqseti oqıwshılardıń pán kónlikpesin qáliplestiriw xizmetin atqarǵan.Bul xizmet túri túrli mámleketlerde hár qıylı atamalar menen atalǵan bolıp, mısal sıpatında Áyyemgi Gretsiyada pedagog dep atalǵan bolsa, Áyyemgi Rimde latın tilinen kirip kelgen tutor ataması menen ataǵan[3.89]. Orta ásirlerge kelip Joqarı oqıw orınları payda bolǵan soń tyutorlıq xizmeti oqıw orınlarında engizile baslanǵan. Dúnyaǵa belgili bolǵan Oxfordta XII ásirde, Kembridjda bolsa XIII ásirde tyutorlıq iskerligi engizilgen[4.6]. Tyutorlıq metod sıpatında XX ásirden keyin ǵana tyutorlıq strukturaǵa iye bolıp, tyutorlardı tayarlaw, olardı qollap-quwatlaw hám olardı baxalaw usılları payda boldı. XX ásirden baslap ulıwmalıq bilimniń tez tarqalıwı menen tyutorlıq xizmetide rásmiy tálimdi toltırıw sıpatında áhmiyeti artıp bardı.

Házirgi dáwirde dúnyanıń rawajlanǵan mámleketlerindegi joqarı oqıw orınlarında tyutorlıq xizmeti ámelde bolıp, onıń iskerligi tiykarınan studentlerdiń oqıw protsessi menen tikkeley baylanıslı. Ayırım mámleketlerde tyutorlıq ushın oqıtıladı, diplom beriledi. Mısal retinde Rossiya pedagogika tarawında qániygelestirilgen joqarı oqıw orınlarında bakalavr hám magistratura boyınsha tyutorlıq kursları bar.

Tyutorlar – bul joqarı juwapkershilik iyeleri bolıp, tyutor dúnyaqarası endi rawajlanıp kiyatırǵan studentler menen tınımsız islesedi. Bul qániygeniń tiykarǵı wazıypası – oqıw protsessiniń qızıqlı hám nátiyjeli bolıwına baǵdarlaw ibarat hám tyutorlar pútkil topar menen hám jeke tárizde islesiwi tiyis.

Tálim hám tárbiya protsessin ónimli shólkemlestiriwde joqarı oqıw ornı hám studentler ortasındaǵı baylanıstı bekkemlew, studentlerdiń joqarı oqıw ornı turmısına hám bilimlendiriw protsessine iykemlesiwin támiynlew, olarǵa metodogik, sotsiallıq hám psixologiyalıq járdem kórsetiw hám studentlerdiń tańlaǵan kásbine muxabbatın asırıw tiykarǵı maqseti esaplanadı. Sonıń menen birge olar studentlerdiń sabaq protsessin dawamlı túrde analiz qılıp baradı hám sapasın arttıradı, olardıń sabaqtan bos waqtın mazmunlı ótiwin támiynleydi hámde sotsiallıq jaǵdayınan xabardar bolıp turadı.

Tyurtorlıq xizmeti mámleketimiz joqarı oqıw orınlarına kirip kelgen jańa tálim-tárbiya usılı bolıp, iskerlikti jetilistiriw hám onı dúnya júzlik talaplarǵa say ráwishte rawajlandırıw ushın eń birinshi náwbette joqarı oqıw ornında tyutorlardı tayarlawshı qániygelik yamasa baǵdar ashıw maqsetke muwapıq dep oylaymız. Joqarıda aytıp ótkenimizdey rawajlanǵan Joqarı oqıw orınlarında tyutorlardı tayarlawshı arnawlı baǵdarlar bar bolıp, bul baǵdarlar studentlerdiń tárbiyasında úlken ról oynaytuǵın tyutorlardı qáliplestiriwde áhmiyetke iye. Usınday baǵdarlardı ashıw jetik tyutorlardı tayarlawda, olardı óz qániygeliginiń mamanı etip qáliplestiriwde paydası kóplew boladı dep oylaymız. Dúnya júzlik oqıtıw sistemasındaǵı talaplarǵa qaray otırıp bul usınıs maqsetke muwapıq bolar edi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagodika institutida tyutorlikfaoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risidaǵı NIZOM

2. Dictionary of English Munchen (Elementary Dictionary 1976, p. 251).

3. Kwieciński Zbigniew, Śliwerski Bogusław, Pedagogika, t. 1. Warszawa 2004.

4. Proskurovskaya I.D. Reconstruction of Historical Basis of Tutoring (Case Study of English Universities). Vestnik Tomskogo gos. universiteta. 2009. No. 2 (6).

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ МОЛОДЕЖИ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Уразымбетов А.Б. *- Соискатель Ташкентского ГПУ им. Низами*

Геополитические изменения, произошедшие в Узбекистане и мире в XXI веке, развитие представлений о сущности гражданского общества и появление общественного пространства свободной коммуникации, процессы деформации молодежной среды определили новый социальный заказ системе образования. Теоретические осмысление проблемы патриотического и гражданского воспитания, поиск эффективных методов его осуществления в стремительно изменяющемся социокультурном пространстве приобрела особую актуальность.

Задача формирования гражданских качеств личности, воспитания чувства патриотизма всегда была насущной в отечественной педагогической теории и практике.

В современном научном дискурсе проблема связанный с понятием идентичности, активное изучение которой обусловлено тем, что в условиях глобализации разрушаются некогда прочные основания идентичности: снижается влияние семьи, девальвируются ценности этнической культуры, религии, деградирует государственная идеология. Парадоксально, но в мире, где наблюдается интенсификация социальных связей, человеку становится все труднее определить себя через принадлежность к какой-либо социальной группе или общности и тем самым обрести устойчивые положение в обществе, адекватное уровню притязаний.

По мнению ученых, идентичность включает знание о себе и других, о своем месте в мире, о разнообразии своих социальных ролей. Понимание человеком себя как такового, как личности предполагает установление и своего отличия от других людей, и своего сходства с ними, ибо чувство принадлежности к определенной социальной группе совершенно необходиом большинстув индивидов для ощущения безопасности, собственной значимости, осмысленности бытия.

Идентичность конкретного человека подвижна, поскольку в течение жизни с накоплением опыта менятся представление человека о самом себе. Акцентируется отличительные особенности, уникальность индивида, используют определения индивидуальная идентичность [3, 67].

Чтобы получить представление о своей идентичности, мы смотрим не только на то, что мы делаем, чувствуем и думаем, но и на то, как на нас реагируют другие

люди. И этих ранжируем на близких себе по духу или чуждых. Солидаризируемся, индентифицируемся с первыми, отвергаемся от вторых. Всегда готовый к изменчивости результат этого процесса, длящегося всю жизнь – идентичность. Завершенная, состоявшаяся, реализованная, она может быть позитивной, желательной и негативной, нежелательной.

В теории ли, на практике – всегда надо различать индентичность и принадлежность, которые четко формулирует С.К.Бондырева, относя их к факторам выживания. Процесс идентификации, основанием которого является сопоставление, сравнение, в результате дает идентичность – «устойчивое переживание индивидом отсутствия у него сколько-нибудь значимых различий с самим собой или с кем-либо в окружающем мире». Следствием этого переживания и завершенного выбора становится какая-либо форма принадлежности. Исследователь характеризует два вида принадлежности. С одной стороны, «активная» принадлежность, она вырабатывается в ходе индентирицирования индивида с группой или сообществом, с другой – врожденная, «автоматическая» по факту рождения, принадлежность к расе, национальности, полу [2, 368].

В педагогическом дискурсе термины «граждансакая», «национальная», идентичность нередко употребляются как синонимичные; обозначенный ими конструкт рассматривается в качестве подвида социокультуной идентичности, обнаруживает признаки смежности с другими подвидами [2, 127-143.].

Какой видят Узбекистан современные студенты через призму своего очень разного опыта? Каким хотят видеть ее будущее? Воспитание современного человека, осознающего себя как единое целое во времени и пространстве, вбирающего в себя как исторический опыт своей и общечеловеческой культуры, является важнейшим условием существования. И, конечно же, этого невозможно достичь без осознания обществом необходимости воспитать самодостаточного, образованного, культурного современного человека. Процесс формирования гражданской идентичности длится на протяжении всей жизни человека, однако основы восприятия мира и себя в нем закладываются в детстве. Поэтому перед системой образования стоит важная задача при формировании и развитии идентичности обращаться к традициям отечественной педагогической культуры, имеющей значительный опыт в этом вопросе.

Литература

1. Бондырева С.К. Выживание (факторы и механизмы): учеб.пособие / С.К.Бондырева, Д.В.Колесов. –М.: Изд-во Моск. психол.-соц. инс-та; Воронеж: МОДЭК, 2005. – 368 с.

2. Гаджиева К.С. Национальная идентичность: концептуальный аспект // Вопросы философии. -2011. -№10. –С. 127-143.

3. Микляева А.В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования: монография / А.В.Микляева, П.В. Румянцева. –СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2008.

ERKIN GÚRESTE HAYAL-QÍZLARDÍŃ FIZIKALÍQ TAYARLÍǴÍN RAWAJLANDÍRÍW USÍLLARÍ

Artıqbaeva D. *– magistrant*
Ájiniyaz atındaǵı NMPI, Nókis qalası

Mámleketimizde sportqa, ásirese hayal-qızlar sportına úlken itibar qaratılmaqta. Sonlıqtan, sportshılardı qollap-quwatlaw maqsetinde mámleketlik nızamlar qabıllanbaqta. Olardaǵı tiykarǵı másele – bul jurtımızda sport tarawındaǵı hayal-qızlardıń belsendiligin asırıw, olardıń turaqlı túrde sport shınıǵıwlarına qatnasıwın támiyinlew bolıp esaplanadı [1].

Házirgi zaman erkin gúres texnikası bul jeńisti qolǵa kirgiziwge qaratılǵan háreketlerdiń belgili bir dúzilisi esaplanadı. Gúres tájiriybesi processinde texnikalıq háreketlerdiń eń nátiyjeli qurılısı islep shıǵılǵan. Olar húјimge ótiw, qorǵanıw hám qarsı húјimge ótiw degen háreket túrlerine bólinedi.

Texnikalıq sheberlik tarawında húјimge ótiw háreketleri eń áhmiyetli háreket túri esaplanadı. Zamanagóy erkin gúres túrinde húјimge ótiw háreketleri (gúres usılları)niń hár qıylı túrleri bar. Gúrestiń tiykarǵı maqseti — qarsılastıń jawırının jerge tiygiziw esaplanadı. Biraq, gúres tik turǵan halattan baslanıwı sebepli húјimniń dáslepki bólimi qarsılastı kóterip jıǵıwdan yaǵnıy onı vertikal halattan gorizontal halatqa keltiriwden hámde gewdesin búgip, jawırının tómenge qaratıp jıǵıw usıllarınan ibarat boladı [2. 45].

Hayal-qızlar gúresi er adamlardıń gúresine qaraǵanda ańsat usıllarǵa tiykarlanıwı kerek. Sebebi, hayal-qızlardıń fizikalıq halatına mas tárizde usıllar bolmasa olar awır jaraqat alıwı múmkin. Sol sebepli de gúres shınıǵıwlarında sportshı ózine hám qarsılasına abaylı qatnas jasawı maqsetke muwapıq.

Parterge kóshiriw, ayaqtı uslap ayqastırıw arqalı ılaqtırıw, qulatıw erkin gúreste keń tarqalǵan. Sebebi, bul usıl ańsat ámelge asırıladı. Sonıń menen birge qarsılas úlken qáwipke ushıramaydı. Erkin gúres texnikasında palwandı basqa gúres usıllarǵa qaraǵanda kóshiriw, ılaqtırıw, ayaq járdeminde qulatıw keń qollanıladı. Bul usıl sırt el palwanlarında tiykarǵı usıl bolıp esaplanadı. Ayaqtan uslap ılaqtırıw usılı eki ayaqta yamasa bir ayaqta iske asırıwǵa boladı. Eki ayaqtı uslaw bir ayaqtı uslawǵa qaraǵanda qıyın. Biraq, eki ayaqtan uslap ılaqtırıw kóp nátiyje beredi. Bir ayaqtan uslap ılaqtırıw ámeli keń tarqalǵan, sebebi, onı ámelge asırıw ańsat. Onı qollanıwdıń taktikalıq múmkinshiligi kóp. Biraq, bul ayaqtan uslaw ámeli ayırım kemshiliklerge de iye. Mısal sıpatında háreketlerdiń kóp ekenligin aytıp ótiwge boladı.

Gúres shınıǵıwlarında kónligiwdi qáliplestiriw hám háreket sapaların rawajlandırıw oqıwshılardıń jas ózgesheligine baylanıslı túrlishe alıp barıladı. Oqıwshılardıń háreket qozǵalısları gúres shınıǵıwı bolıwı ushın ol belgili bir wazıypanı sheshiwge baǵdarlanǵan bolıwı tiyis.

Ilimpaz N.M. Galkovskiydiń pikiri boyınsha, erkin gúreste kóbinese ápiwayı húјim háreketleri emes, puqta quramalı húјim háreketleri tabısqa alıp keledi [3.28]. Biraq, joqarıda aytıp ótkenimizdey hayal-qızlar gúresinde quramalı shınıǵıwlardı islew qáwipli. Alımlar ótkergen izertlewler nátiyjesinde sol nárse dálillengen, gúresiw dawamında usıl kórinisin dárhal ózgertip, tikkeley húјimge ótilgen waqıtları maqsetke erisiw qıyın boladı. Sonlıqtan, húјim etpesten aldın qanday taktikalardı qollaw múmkinligin oylap,

qarsılastıń fiziologiyalıq hám psixologiyalıq múmkinshiliginen kelip shıǵıp usıllardı orınlaw kerek.

Turıw halatın hám qarsılasqa shekem bolǵan aralıqtı tańlaw waqtında bul nárseler belgilengen húJim háreketlerin orınlawǵa qanday dárejede járdem beriwi hám de qarsılas tárepinen onıń «jaqsı kórgen» húJim usılın qollanıwǵa qanday dárejede tosqınlıq etiwi múmkinligi názerde tutılıwı kerek. Gúres dáwirleri arasındaǵı tánepisler waqtında bellesiwdiń barısın sın kóz benen qarap bahalaw hám tiyisli dúzetiwler kirgizip barıw yaǵnıy bellesiwdiń barısına baha beriw, qarsılastıń ázzi táreplerin anıqlaw hámde qarsılastıń qaysı qásiyetlerinen abaylı bolıw kerekligin bilip alıw, gúrestiń qalǵan waqtın qalay ótkeriw zárúrligin belgilep alıw maqsetke muwapıq.

Hayal-qızlarǵa erkin gúres shınıǵıwların úyretiwde tómendegi usıllardan paydalanǵanımız maqul:

1. Erkin gúres shınıǵıwlarında oqıwshılardıń kútilmegen háreketlerge bolǵan kónlikpelerin qáliplestiriw.

2. Qarsılastıń halatına baha beriw hám ázzi táreplerin anıqlap, húJimge ótiw uqıbın rawajlandırıw.

Solay etip, erkin gúreste hayal-qızlardıń fizikalıq tayarlıǵın qáliplestiriw hám rawajlandırıwda olardıń jası, halatına qarap shınıǵıwlar tańlaǵanımız hám olardıń háreket uqıbınıń rawajlanıwına tiykar boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida // https://lex.uz/docs/-3226019

2. Болтиков Ю.В., Соломахин О.Б. Образовательный компонент как стимул долговременной физкультурно-спортивной деятельности обучаемых в секции борьбы // Теория и практика физической культуры. 2001. № 2.

3. Галковский Н.М. Опыт тактического мастерства – молодым борцам //Спортивная борьба: Ежегодник. Москва, «Физкультура и спорт», 1985.

ABU RAYHON BERUNIY ASARLARIDA EKOLOGIK TA’LIM-TARBIYAGA OID FIKRLAR

Rajabova.G. *- Pedagogika nazariyasi va tarixi yo‘nalishi 1-bosqich magistranti*

Bugun zamon shiddat bilan rivojlanib, ilm-fan, innovatsiyalar hayotimizda keng o‘rin egallayotgan bir paytda bizni bir narsa o‘ylantiradi- ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. Joriy yilning 7-mart sanasida O‘zbekiston Respublikasi Shavkat Mirziyoyev raisligida videoselektor yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi. Unda tarmoq va hududlarni ijtimoiy va iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha joriy yil uchun belgilangan maqsadli ko‘rsatkichlarga erishish borasida hukumat tomonidan ko‘rilayotgan chora tadbirlar muhokama qilindi. Bunda Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasiga bu tizimni takomillashtirish bo‘yicha qat’iy vazifa qo‘yildi. Hozirgi global muammo va vaziyatni inobatga olgan holatda, ekologik ta’lim-tarbiya masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim.

Tabiat, atrof-muhit, tabiat hodisalarining takomillashib borishi haqidagi tushunchalar, insonning tabiat bilan bog‘liqligi to‘g‘risidagi ma’lumotlar ilk marotaba-Avestoda hamda Sharq Renessansi davrida ijod etgan allomalarimizning asarlarida o‘z ifodasini topgan. Allomalarimiz haqida so‘z borar ekan, Abu Rayhon Beruniyga alohida to ‘xtalib o‘tish lozim. Zeroki, XI asr butun dunyodagi tabiiy fanlar tarixchilari tomonidan- Beruniy asri deb atalishi bejiz emas.

Beruniyning o‘zi yoshlik davrlaridan boshlab tabiat shaydosi bo‘lgan. Buning isboti sifatida “Saydana” kitobidagi ma’lumotlarni keltirish mumkin. Jumladan, olim Rumdan kelgan kishiga o ‘simlikning meva va urug‘larini ko‘rsatib, uning nomini so‘rab va yozib olganligini hikoya qiladi.

Beruniy o‘zining “Saydana” kitobida botanika, ekologiya, zoologiya, zoogeografiya, fitogeografiya va tabiatning boshqa sohalariga taalluqli fanlar haqida ko‘plab fikrlarni kiritadi, ularni izohlashga katta e’tibor qaratadi.[4.9b]

Abu Rayhon Beruniyning “Saydana” asarida 1118 turdagi dorivor, shu jumladan, 750ta o‘simlik hamda 101 hayvonga batafsil ta’rif beriladi. U o‘z ishida arab, yunon, hind, fors, so‘g‘d va boshqa tillarga oid 4500 ta o‘simlik nomi hayvon mineral va ulardan olinadigan mahsulotlar haqida ma’lumot to‘plab, o‘sha davr dorishunoslik atamalarini tartibga solishga o‘zining katta hissasini qo‘shgan. Beruniy koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari bilan, narsa va hodisalarning o‘zaro ta’siri bilan tushuntirishga urinadi. Olim yerdagi ba’zi hodisalarni quyoshning ta’siri bilan izohlaydi. Uningcha, inson tabiat qoidalariga rioya qilgan holda borliqni ilmiy ravishda to‘g‘ri o‘rgana oladi. Beruniy ba’zi tabiiy-ilmiy masalalarda tabiat hayotidagi dialektikani topishga harakat qiladi va shu zaylda, umumiy shaklda bo’lsa ham, keyingi davrdagi tabiatshunos olimlarga ba’zi muhim ilmiy yutuqlarga erishish uchun yo‘l ko‘rsatib beradi. Masalan, Beruniy aytadiki, yerdagi o ‘simlik va hayvonlarning yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklidir. [2.24b]

Beruniy asarlarida o‘simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi va xo‘jalikdagi ahamiyati haqida ma’lumotlar topish mumkin. “Saydana”, “Geodeziya”, “Minerologiya”, “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”, “Hindiston” kabi asarlarida uchratiladi. Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida Eronning turli tropik o‘simlik va hayvonot dunyosini bayon etgan. Ushbu asarda o‘simlik va hayvonlarning tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulq-atvori yil fasllarining o‘zgarishi bilan bog‘liq ravishda o‘zgarishi misollar bilan tushuntirilgan. Jumladan, asarda qish qattiq, sovuq kelsa, qushlarning tog‘lardan tekisliklarga tushishi, chumolilarning uyasiga bekinib olishi va hokazolar ifoda etiladi.[1.13b]

Beruniy yer qiyofasining o‘zgarishi o‘simlik va hayvonot dunyosining o‘zgarishiga, tirik organizmlarning turli hayoti yer tarixi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak deb hisoblaydi. Qumni kovlab uning orasidan chig‘anoqni topish mumkin, deydi alloma. Buning sababi shuki, bu qumlar qachonlardir okean tubi bo‘lgan, deb xulosa qiladi u.

Beruniy shuni alohida qayd etib, yer yuzini bir xil daraxt yoki bir xil hayvon butunlay qoplab olsa, bu holda o‘simliklarning o‘sishi va hayvonlarning ko‘payishi uchun imkoniyat bo‘lmas edi, deydi. Shuning uchun ham asalarilar o‘z jinsidan bo‘la turib, ishlamay asalni bekorga yeb yotganlarni o‘ldirib yuboradi. Dehqonlar ham

ekinlarni o‘toq qilib, keraksizlarini yulib tashlaydi. Tabiat ham xuddi shunday yo‘l tutadi.

So‘zimiz oxirida xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, Beruniy o‘z davrida tabiat, ekologiya haqidagi fikrlari bilan ekologik ta’lim-tarbiya asoslarini yaratdi. Allomaning o‘sha davrdagi fikrlari bugungi kunda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Misol sifatida, Beruniyning “Agar insonlar tabiatga nisbatan zo‘ravonlik qilib, uning qonunlarini qo‘pollik bilan buzsalar, bir kun kelib, tabiat ularning boshiga shunday kulfatlarni solishi mumkinki, buni hech qanday kuch qaytara olmas” degan so‘zi bugungi global ekologik muammolarning bundan ming yil oldin bashorat qilinganini ko‘rsatadi. Bugungi kunda ekologik ta’lim-tarbiya berishda ajdodlarimiz bilim va tajribalaridan foydalanish samarali natija beradi. Negaki ekologik ta’lim-tarbiya haqida yuritayotgan fikrlarimiz o‘quvchilar nazdida shunchaki gap emas, balki tarixiy ahamiyat kasb etishi bilan ham ahamiyatli sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘xtayev.A.S. “Ekologiya” Toshkent O‘qituvchi-1998.
2. Sultonov.P.S. Ahmedov.B.P “Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari” Toshkent G‘afur-G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi-2004.
3. Saparboyeva.S. “Sharq mutafakkirlarining ekologik tarbiyaga oid qarashlari Urganch-2017.
4. Egamberdiyev.R. Eshchanov.R. “Ekologiya asoslari” Toshkent Zar qalam 2004.

MAGTYMGULY PYRAGYNYŇ DÖREDIJILIGINDE TÄLIM-TERBIÝÄ BOLAN GARAÝYŞLAR

Ýegenmuradow A.A. *- Ajynyýaz adyndaky NDPI Türki diller fakulteti Türkmen dili we edebiýaty ýönelişi 1-d kurs talyby.*
Ylmy ýolbaşçy: *Başlangyç tälim fakulteti Umumy pedagogika we psihologiýa kafedrasy muallymy* ***Temirbekowa A.O.***

Taryhdan mälim bolşy ýaly, her bir halkyň öziniň beýik edebiýatynyň düýbüni tutujy beýik akyldar şahyrlary, ýazyjylary bolşy ýaly, türkmen edebiýatynyň hem öçmez poeziýa ýyldyzlarynyň biri bu Magtymguly Pyragydyr. Magtymguly Pyragy diňe bir türkmen edebiýatynda däl, eýsem ol hemme türki halklar edebiýatynda hem uly orun tutýan beýik akyldar şahsyýetleriň biridir.

Magtymguly Pyragy halkynyň azatlygyny we özbaşdaklygyny arzuw eden, halk arasynda beýik söýgä mynasyp bolan klassykdyr. Magtymguly özüniň dürdäne döredijiligi bilen adamkärçiligiň iň gowy suratlarynyň wasp edip, ulumsylyk edýänleri, tekepbirleri, şöhratparazlary, harsydünýäleri rehimsiz paş eden şahyrdyr. Magtymguly edebiýaty halk köpçüligine has ýakynlaşdyrýar. Ol edebiýatyň dili, tematikasy jähtden göniden-göni halkyň jümmüşine aralaşýar, onuň zeruryýetliklerinden ugur alyar.

Magtymguly Pyragynyň goşgulary esasan öwüt-nesihat, türkmen aýal-gyzlarynyň owadanlygy, watana bolan söýgi we başgada köp temalarda goşgular ýazyp halk köpçüligine tanalandyr. Magtymguly Pyragynyň goşgularynyň köp bölegini öwüt-nesihat temasyndaky ýazylan goşgulary tutýar. Muňa mysal edip Magtymguly Pyragynyň “Paş eder seni”, “Meýdan ýoluksa”, “Ýigide” we şuňa meňzeş şygyrlarynyň

häzirki we gelejekdäki ýaş nesile tälim-terbiýe bermekdäki orny juda ulydyrdiýsek hiç hem ýalňyşmaýarys.

Magtymguly Pyragynyň döredijiligi barada daşary ýurt alymlary hem öz pikirlerini aýdyp geçýär. Muňa mysal edip akademik Ýewgwniý Eduardowuç Bertels: "Magtymguly türkmeniň poeziýasynyň gymmat baha daşlarynyň biri bolup, ol biziň zamanamyzda täze ýüzügiň gaşynda gözüňi gamaşdyryjy şühle bolup lowurdaýar ... Magtymguly Jemşidiň jamydyr" diýip nygtap geçýär.

Magtymguly Pyragynyň öwü-nesihat temasynda ýazyp galdyran "Göze myhmandyr" atly goşgusynda şeýle diýip belläp geçýär:

Gara daşdan gara gyly saýlan göz,
Çöňňeler görejiň, göze myhmandyr.
Gelen aş diýp gelmez, turşutmagyl ýüz.
Nana mähtäç däldir, söze myhmandyr.

Magtymguly Pyragy bu goşgusy arkaly näme diýmekçi? Magtymguly bu goşgusy arkaly bu bäş günlik dünýäniň wagtynça ekenligini, adamlaryň birek-birege bolan mährini aýamazlyga we halky ýagtylyga tarap ymtylmagy barada, hemme zadyň ötgünçüligi barada ýazyp geçýär. Magtymgulynyň ýene-de başga goşgularynda hem halkyň häzirki we gelejekdäki ýaş nesile tälim-terbiýe bermekdäki orny juda ulydyr.

Bu barada Türkmenistanyň ikinji Prezidenti bolan Gurbanguly Berdimuhammedow şeýle diýýär: " Magtymguly döwürdeşlerini, halky adalatly jemgyýetiň, bagtly ýaşaýşyň gözbaşynyň nämedigine düşünmäge, millet hökmünde özüni tanamaga ugrukdyrdy. Öz iliniň asuda, parahat durmuşdaýaşa magyny, ylymly-bilimli bolmagyny, medeniýetiniň beýgelmegini arzuwlan beýik şahyr halkyna pähim-parasatdan we şirin duýgulardan püre-pür bolan ajaýyp şygyrlar hazynasyny miras galdyrdy"[1.7 -diýip nygtap geçýär. Edil Gurbanguly Berdimuhammedowyň aýdyşy ýaly Magtymgulynyň goşgularyndaky öwüt-nesihat temasy, Magtymgulynyň özüniň ýaşap geçen döwürlerinde-de tälim bilen terbiýä goşgularynyň üsti bilen uly üns berilýändigini bilmek mümkin. Bu işler diňe bir Magtymgulynyň döwründe däl, eýsem ol häzirki döwürde hem ylaýta-da gelejekgi döwürde hem tutýan orny juda ulydyr.

Magtymguly barada, onyň düredijiligi barada onyň goşgularyndaky tälim-terbiýe barada A.E. Krymskiý aýratyn togtalyp geçýär. A.E. Krymskiý şeýle diýýär:

"Molla şahyr bolan Döwletmämmet Azadynyň ogly Magtymguly XVIII asyryň ikinji ýarymynda türkmenleriň arasynda şöhratlanan hem-de biri-birleri bilen syýasy taýdan baglanyşykly bolmadyk, dagynyk türkmen tirelerіniň hemmesi üçin deň derejede gymmatly görülýär we umumy milli şahyr hasaplanylýar. Türki halklaryň

özgesiniň munuň ýaly bitewi milli şahyry ýok. Magtymgulynyň şahsyýeti barada eýýäm köp sanly rowaýatlar aýdylýar"-diýip nygtap geçýär.

Magtymguly Pyragynyň "Gybatkeş" atly goşgusynda şeýle diýilýär:

Rozy-magşar şikwe eder tiliňden,
Ryswalygyň budur seniň, gybatkeş;
Ömrüň ýele berme, azma ýoluňdan,
Agyrtmagyl iliň-günüň, gybatkeş.

-bu goşgusy arkaly Magtymguly Pyragy ynsanlara, adam näme bela tapsa-da, ýagşylyk tapsa-da ýamanlyk görsede ilkinji bolup dilinden tapýandygyny aýdyp geçýär.

Magtymgulynyň bu goşgusynda hem, beýleki goşgularynda hem öwüt-nesihata, edep-terbiýänä, ula hormat, kiçä yzzatly bolmaga çagyrýar.

Magtymguly Pyragynyň döredijiligi juda giň gerimlidir. Onuň her bir temada ýazan şygyrlarynda ýaşlaryň terbiýe, bilim, ylym, edep-ekram almakdaky orny ulydyr. Bu bara-da F.Ý.Rokpelnisiň aýdan pikirini mysal edip alsak bolar. "Biziň ýaşlarymyz hem Magtymgulynyň döredijiligini içgin öwrenip, ruhy taýdan has baý bolup ýetişýärler, adatça, beýik poeziýa bilen duşanyňda hemişe-de şeýle bolýar. Magtymgulyny söýmän bolanok: sebäbi onuň bilen ýekeje duşuşyk – onuň ýeke goşgusyny okamagyň özi-de ýeterlik, onsoň täze duşuşyga garaşyber, çünki şonuň ýaly her gezekki duşuşyk – munuň özi hemişe täze we şatlykly açyşdyr"[1.85] .

Umuman aýdanymyzda tälim-terbiýe biziň durmuşumyzda juda bir wajyp meseledir. Şu meseläni ilkinji bolup göteren we yz ýany bilen özi hatar şägirtleri ýetişdirip çykaran bu magtymguly Pyragydyr. Onuň tutýan orny türkmen edebiýatynda galybersede dünýä edebiýatynda biçak ulydyr. Oňa-da uly sebapkärleriň biri bu Magtymguly Pyragynyň bereb edep-terbiýesi, bilimi hasaplanýar. Bu bilen bizler Magtymgulynyň atasy Döwletmämet Azadynyň öz döwrüniň beýik dana şahs bolandygyna göz ýetirmegimiz kyýn däl.

Peýdalanylan edebiýatlar:

1. Magtymguly– ylham çeşmesi. (Magtymguly Pyragynyň doglan gününiň 290 ýyllygyna bagyşlanýar). "Türkmen döwlet neşirýat gullugy" Aşgabat 2014.

2. Alewov O., Pazilov A., Seytmuratov Q., Otebaev T. Pedagogika tariyxi. (Sabaqliq) Nokis «Bilim» 2020.

HADYS YLMY WE ONUŇ TERBIÝELEÝJI ÄHMIÝETI

Agajanow Y.A. *- talyp,*
Ajynyýaz adyndaky Nökүs DPI,
Ylmy ýolbaşçy: Temirbekowa A.O. *- Umumy pedagogika we psihologiýa kafedrasy mugallymy*

Yslam dinіniň taglymatynyň esaslaryny şöhlelendirýän Gurhany Kerimden soňky esasy çeşme hadyslar hasaplanýar. Hadys diýip Muhammed (s.a.w.) pygamberiň aýdan sözleri we hereketleri barada aýdylýan rowaýatlara aýdylýar. Muhammed (s.a.w.) iň tutan ýoluna sünnet diýilýär. Sünnet bolsa şerigatyň esasy bir bölegi bolup durýar. Hadyslar göniden-göni sahabalar tarapyndan rowaýat edilipdir. "Hadys" sözi arapçada gürrüň, täze diýen manylary berýär.

Hadyslary toplamak işi VIII asyrda başlanypdyr. Pygamber alaýhysalamy gören we bilenlerden ýazyp alnan maglumatlara görä, ilkinji hadys toplaýjylar ibn Şahab az- Zühriý, Ýahýa ibn Sa'd al-Ansary, ibn Juraýj ýalylar bolan. Äleme meşhur muhaddyslar Abu Abdylla Muhammed ibn Ysmaýyl al-Buhary, Ymam Müslim ibn Hajjaj, Ymam Nysaýy, Ymam ibn Moja, Abu Isa Muhammed as-Samarkandy , Ymam at-Termiziýlerdir. [1\202] Elbetde, bu alymlaryň arasynda biziň Türküstan diýarynyň alymlarynyň hem bardygy, şeýle sogaply işde özleriniň mynasyp goşantlaryny goşandygy, yslam äleminde bu ynsanlaryň toplan hadyslary köpçülik alymlar tarapyndan iň ynanarly bolan ýagny, "sahih" hadyslary toplandygy, bütin dünýäde bu hadyslaryň hali-güne çenli gymmatly çeşme

hökmünde garalýandygy we olar medreselerde ýörite derslik hökmünde näçe ýyllardan bäri okadylyp gelinýändigine hemmämiz çäksiz buýsanç duýýarys. Bu alymlaryň arasynda esasan Ymam al-Buhary we Ymam at-Termiziý babamyzyň döredijiligi ünsüňi özüňe çekýär. Atlaryndan mälim bolşy ýaly, bu beýik alymyň ikisi-de mukaddes Özbegistan topraklarynda doglup ösendigini görmäge bolar.

Ymam al-Buhary “Al Jame” as-Sahih” (“Ynamly ýygyndy ”) eseriniň üstünde on alty ýyl iş alyp bardy. We alty ýüz müň hadysy ýygnap, olaryň içinden 7275-sini saýlap alypdyr. Şeýle hem, “Al-jome as-sahih”den edep-ahlak mowzugyna degişli bolan hadyslary ýygnap, aýratyn kitap şekline getirdi. Bu kitaba “Al-adab al-mufrad” diýilýär (" Edep dürdäneleri") Bu eserde 1322 hadys bar. At-Termiziniň döredijilik işinde döreden eserleriniň arasynda “Al-Jame 'as-Sahih (Ynamly ýygyndy) iň möhümidir . Bu eser, ýokarda belläp geçişimiz ýaly, al-Jami 'al-Kabir”("Uly ýygyndy"), "Sahih at-Termizi", "Sunan at-Termizi"("Termizi Sünnetleri") ýaly atlar bilen ýöredilýär. [1\202] Ýurdumyzyň näçe ýyllardyrki edýän arzuwlary amala aşyp, ýagny ýurdumyz öz garaşsyzlygyny alanyndan soňra bu beýikleriň hatyrasy gaýta dikeldildi. Ýubileýleri geçirildi, Ymam al-Buharynyň hatyrasyna Buharada, Termiziniň hatyrasyna Surhanderýa welaýaty Şerabad tümeninde ýadigärlikler guruldy. On iki asyrlyk taryha eýe bolan bu alymlaryň eserleri esasan garaşsyzlyk ýyllarynda özbek dilinde neşir edilip halk köpçüligine hödürlenmeginiň özi bir ullakan wakadyr.

Halkyň jemgyýetçilik aňyny ösdürmekde, durmuş ýagdaýyny gowulandyrmakda, ýaşlarymyzyň agy garany, ýagşy-ýamany, hak we nähaky saýgarmagynda, şerigat kadalary esasynda ýaşamaga gönükdirmekde, halky ahlak ýörelgelerine mynasyp terbiýelemekde hadyslaryň ähmiýeti örän ulydyr.

Hadyslarda terbiýeleýjilik ähmiýeti hem örän ýokarydyr. Ol ynsanlary hak ýolda ýöreýän, pygamberiň sünnetine eýerýän, ymmata peýdasy degýän kämil ynsan edip ýetişdirmekde ähmiýetlidir. Pygamberimiz Muhammed (s.a.w.)iň “Siziň iň gowylaryňyz husny hulkly bolanlaryňyzdyr” diýmegi, XX asyrda ýaşan beýik magrypetperwer babamyz Abdylla Öwlany “Terbiýe biz üçin ýa haýat- ýa ölüm, ýa nejat- ýa heläkçilik, ýa bagt- ýa betbagtlyk meselesidir” diýmegi hem biziň durmuşymyzda terbiýäniň näderejede ähmiýetlidigini subut edýär.

Abu Huraýra(r.a.) dan rowaýat edilýär: “ *Nabi sallalahu alaýhi wessellem: “ Mynapygyň belgisi üç sanydyr: sözlese ,ýalan sözleýär, wada berse, wadasynyň üstünden çykmaýar we amanat oňa ynanylsa, hyýanat edýär”* (Buhary, Muslim, Abu Dawut we Termiziý rowaýat eden.) [2, 36]

Bu hadys arkaly ynsanlary ýalan sözlemezlige, wadasyna wepaly bolmaga, amanata hyýanat etmezlige çagyrylýar. Egerde bir mömin bu işleri etse onuň imany hatardadygyna delalat bolýar. Dil apatlarynyň iň ýamany gybat söz, ýalan güwalyk bermek bolup ol ähli ýamanlyklaryň enesidir. Bu barada Özbegistan gahrymany Ybraýym Ýusupow :

“ Gybat söz diýeniň öwüsýän şemal,
Bu şemalyň öwüsmeýän ýeri ýok...”

diýip gybatyň näderejede tiz ýaýraýandygyny, onuň çirkin zatdygyny belleýär.

Ymam Newewiý “Sahihi Muslim” şarhynda şeýle ýazýar: - Öz döwründe magrybda mälikiýler ymamy hasaplanan Abu Muhammed Abdylla ibn Abu Zaýd şeýle diýipdi: “ Ähli haýyrly edepler şu dört hadys esasynda emele gelen:

9. “Alla we Ahyret gününe iman getiren kişi (diňe) gowy söz sözlesin ýa-da tukatlyk saklasyn”.

10. “Kişiniň özi üçin möhüm bolmadyk zatlardan daşlaşmagy onuň Yslamynyň gözelligindendir”

11. “ Gahar etme!”

12. “ Siziň (hiç) biriňiz tä özüne gowy gören (haýyrly) zady ýoldaşyna hem rowa görmeýänçä (kämil) imanly bolmaýar”.

Hakykatdan-da bu hadys iň kämil bolan , hakyky möminligiň , hakyky imanyň nähili şertleriniň bardygyny açyklaýar. Halkymyzyň taryhyna seredenimizde, hadyslar näçe asyrlardan bäri dilden dile geçip gelýän halk döredijiigimiziň hem döremegine esas, ýagny çeşme bolup hyzmat edipdir. Mälimki, *bir zada bir zat säbäp bolýar*. Diýmek biziň baý folklorymyzyň ösmeginde, şol sanda nakyllar pähimleriň emele gelmeginde-de hadyslaryň ornunuň ähmiýeti örän uly.

Indi “*edebiýat*” sözüne seredeliň. Bu hem arapçadan edep sözünüň köplük formasyndan ýasalypdyr. Ýagny, biziň edebiýat hakyky manyda edep-ahlak normalaryny özünde jemleýän we ony sada dilde çeperçilik arkaly halka ýetirip bermegi bilen hem günbatar edebiýatyndan tapawutlanýar. Hakyky manyda manyda edep-ahlak normalaryny bize kesgitläp beriji çeşme bu hadyslardyr. Şol sebäpden şahyrdyr-ýazyjylaryň döredijiliginde hem hadyslara meňzeş jümleler duş gelinýär. Türkmeniň beýik şahyry Magtymgulynyň:

“Sözlegende söz manysyn bilmeýän,
Ondan ki bir gepläp bilmez lal ýagşy.”

diýen setirleri hem ýokarda belläp geçenimiz hadysa bir mysal bolup biler.

Umumy netije çykaryp aýdýan bolsak, hadyslaryň ýaş nesli terbiýelemekdäki ähmiýeti çäksizdir. Ylym öwrenmek- kyrk parzdan biri bolandygy hem biziň hadyslary öwrenmegiň we geljek nesile hem öwretmeilidiginiň ähmiýetlidigini, yslamyň ylyma garşy din däldigini, gaýtam ylym almak iň uly ybadatdygyny görkezýär.

Peýdalanylan edebiýatlar:

1. B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: ≪Sano-standart≫ nashriyoti, 2017-yil, 416 bet.

2. Шамсуддин Бахауддинов. “Кәмил инсан” – Ташкент 2021

3. Alewov O., Pazilov A., Seytmuratov Q., Otebaev T. Pedagogikatariyxi. (Sabaqliq) Nokis«Bilim» 2020.

TÁLIM HÁM TÁRBIYA

Bazarbaeva M. *- NMPI Tálim hám tárbiya teoriyasi hám metodikasi (baslawısh tálim) 1-kurs magistrantı*

Tálim hám tárbiya - pedagogikanıń tiykarǵı kategoriyasi. Sebebi ol balanıń socialliq ómirge iykemlesiwi, onıń minezi-qulqınıń tiykarǵı normaları haqqındaǵı bilimleri ushın juwapker bolǵan shaxs qáliplesiwiniń tiykarǵı qatlamın támiyinleydi. Tálim-tárbiyanıń mánisi adamlardıń óz-ara munasábetleri, olardıń jámiyettegi iskerligin óz ishine alǵan arnawlı bir tariyxıy processda kórinetuǵın boladı, onıń sebepli materiallıq tájiriybe, bilim hám miynet kónlikpeleri ámelge asıriladı. Tálimdiń maqseti - áwladlardıń óz-ara baylanısı, keyingi áwladlardıń tájiriybesin bayıtıw bolıp esaplanadı.Tárbiya nizamlıqların hár bir alım ayrıqsha tárzde aytadı. Sol sebepli jantasıwda birdeylik joq. Tárbiya - bul aldınan aytıp bolmaytuǵın, adekvat nátiyjege iye bolmaǵan maqsetli process. Bul uǵımsızlıqtıń joqarı dárejesi menen xarakterlenedi, sebebi balanıń múmkinshilikleri ol jaǵdayda sonday ámelge asadı, bul haqqında ózi, ya basqa hesh kim hesh nárseni bilmeydi. Tárbiya - bul mútajliklerdiń ózgeriwi. Narazılıq hám mútajliktiń ózgeriwi ortasında dialektik baylanıslılıq bar. Sebebin aytıw kerek, mútajlik - geypara zatqa bolǵan mútajlik, motiv - mútajlik menen baylanısıp, arnawlı bir iskerlik bolıp esaplanadı. [1].

Tálim hám tárbiya processinde balalar iskerliginiń mazmunı olardıń ózgeriwsheń mútajlikleri menen belgilenedi hám sol sebepli ol hár bir rawajlanıw waqtında haqıyqıy mútajlikler menen belgilenetuǵın variant esaplanadı. Shaxstıń rawajlanıwı iskerlik arqalı ótedi, balanı bul iskerlikke tayın emesligi máseleleri aldına qoyadı. Qarama-qarsılıqtı sheshiw birgelikte bólingen iskerlik bolıp tabıladı. Onıń mánisi balanıń umtılıw-háreketleri hám oqıtıwshınıń háreketleriniń proporcional qatnasın saqlaw bolıp tabıladı. Bul iskerlik balaǵa ózin iskerlik sub'ekti retinde sezim etiwine járdem beredi.Tálim hám tárbiya dialogik hám anonim bolıp tabıladı. Tálim mudamı sub'ekt-obiekt munasábetleri bolıp tabıladı. Oqıtıwshınıń jasırın hám anonim pozitsiyası qospa iskerlik, tema menen támiyinlenedi. Tálim mudamı materiallıq ortalıq menen baylanıslı, lekin tikkeley emes, bálki dáldalshı - basqa zárúrli qural arqalı. Tásir, tárbiyalıq tásir tek oǵan " belgilengen" mádeniyat jetiskenliklerin efirga uzatıwshı zárúrli shaxs tárepinen ámelge asıriladı. [2].

Tálim hám tárbiya mexanizmleri degende shaxstıń átırap -ortalıq hám tárbiyashı menen óz-ara munasábette bolǵanında júz beretuǵın hám shaxsda júz bolatuǵın ózgerislerge tásir kórsetetuǵın processler túsiniledi. Tálim hám tárbiya usılları - pedagoglar menen birgeliktegi iskerliginde pedagogikalıq mashqalalardi sheshiw processinde sezim-sezimlerdi, minez-qulıqtı qáliplestiriwdiń ayriqsha usılları. Bul iskerlikti basqarıw usılı bolıp, onıń processinde ózin ózi ańǵarıw hám jeke rawajlanıw ámelge asıriladı. Tálim usılları:

Etikalıq tárbiya - bul adamgershilik etikası ideyaları hám principlerıge muwapıq qádiriyat munasábetleri, joqarı óz-ózin ańǵarıw, etikalıq sezimler hám minez-qulıqtı qáliplestiriwdiń maqsetli procesi bolıp tabıladı. Etikalıq tárbiya ulıwma insanıylıq principlerdi júzege kelgen óndiriske qaratılǵan. Insan ózlestirgen

hár qanday bilim, qábilet, kónlikpeler onıń ushın áhmiyetli bolıwı, onıń dúnyaǵa kóz qarasınıń bir bólegine aylanıwı kerek. Bilimdiń jámiyet mápi ushın qóllawdan ibarat social maqseti etikalıq tárbiya arqalı ámelge asıriladı. Tálim processinde miynet shaxs rawajlanıwınıń faktorı retinde de, dúnyanı dóretiwshilik izlew, miynettiń túrli tarawlarında múmkin bolǵan miynet iskerligi tájiriybesin toplaw usılı retinde de, ulıwma tálimdiń ajıralmaytuǵın strukturalıq bólegi retinde de isleydi.

Intellektual tárbiya - bul balanıń aqılı rawajlandırıw hám dúnyaǵa kóz qarasın qáliplestiriw ushın oǵan sistemalı hám maqsetli pedagogikalıq tásir kórsetiw hám ol menen óz-ara munasábet bolıp tabıladı. Ol insaniyat tárepinen toplanǵan hám bilim, kónlikpe hám qábiletlerde kórsetilgen ulıwma tariyxıy tájiriybeni ózlestiriw procesi retinde dawam etedi. Intellektual tárbiyanıń quralı - tárbiya bolıp tabıladı. Bilimdiń social maqseti jámiyet mápi ushın payda bolıp tabıladı. Sezimli (estetik) tárbiya - tárbiya hám tálim sistemasınıń tiykarǵı strukturalıq bólimlerinen biri bolıp, oqıwshılarda estetik ideallar, mútajlikler hám talǵamlardı rawajlandırıwdı ulıwmalastıradı. Estetik tárbiyanıń wazıypaların shártli túrde eki gruppaǵa bolıw múmkin - teoriyalıq bilimlerdi ózlestiriw hám ámeliy kónlikpelerdi qáliplestiriw. Birinshi gruppa wazıypaları estetik qádiriyatlarǵa kirisiw máselelerin sheshedi, ekinshisi - estetik iskerlikke aktiv qosıw. Zamanagóy mektepte estetik tárbiya shaxstıń sezimiy salasın, estetik sanasına rawajlandırıw ushın ele barlıq talaplarǵa juwap bermeydi. Ulıwma orta bilim beriwdiń zamanagóy kontseptsiyası hám federal mektepti rawajlandırıw programması estetik tálim sapasın asırıwdıń jańa usılların usınıs etedi. Mektepte júzege keliw etiletuǵın estetik tárbiyanıń proporcional túrde qurılǵan jayı kórkem óner tiykarına tayanıwı kerek. Kórkem cikl sub'ektleri tálim processinde óziniń múnásip ornın iyelemaguncha, olardan insaniy miyir hám gózzallıq, shın júreklilik hám ruwxıylıq nurları basqa barlıq pánlerge, ulıwma alǵanda, mektep adamgershilik jolınan alǵa jıljımaydı. mektep turmısı. Óz - ózin tárbiyalaw - bul shaxstıń maqsetke muwapıq ózligin qáliplestiriw. Bul insannıń unamlı pazıyletlerin jaqsılaw hám unamsız táreplerin qaratılǵan sanalı, maqsetli iskerligi bolıp tabıladı. Óz-ózin tárbiyalaw elementleri qashannan berli mektepge shekem jas daǵı balalarda bar. Kompensatsion tálim hám tárbiya - bul jámiettiń social ortalıǵınıń modeli bolıp, onıń maqseti balalardı úyreniw degi qıyınshılıqlardı, optimal pedagogikalıq sharayatlardı tárbiyalawda mashqalalardi támiyinleytuǵın pútin, ulıwma paydalanıw múmkin bolǵan, maslasıwshı tálim sistemasın jaratıw bolıp tabıladı. Kompensatsion tálim sheńberinde qollanılatuǵın tiykarǵı jantasıw - bul antropologıyalıq jantasıw bolıp, ol shaxsqa jóneltirilgen pedagogika arqalı ámelge asırıladı . [3].

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi

1. Choriyev A., Xodjayev B., Saliyeva Z., Choriyev I. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi (darslik). – Toshkent.: Iqtisodiyot dunyosi, 2018.

2. Novikov A.M. Metodologiya obrazovaniya. Izdanie vtoroe A.M.Novikov. – Moskva: «Egves», 2006. – 488 s.

3. Tojieva Sh. Tálim-tárbiya usılları. 2005.

ҲУҚУҚЫЙ МӘДЕНИЯТ - ЖӘМИЙЕТИМИЗДИ РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ НЕГИЗИ

Бекбергенова Г. *- 1–курс докторанты. Әжинияз атындағы Нөкис МПИ. Нөкис қаласы*

Президентимиз Шавкат Мирзиёев басшылығында мәмлекетимизде алып барылып атырған реформалардың табыслылығы, ең биринши гезекте, жәмийетти буннан былай да демократластырыў ҳәм либералластырыў жолында алып барылып атырған изленислеримиз пуқаралардың социаллық-сиясий белсендилиги, сиясий ҳәм ҳуқықый мәденияты, сондай-ақ ўатан тәғдирине қатнаслы болыўдай жуўапкершиликти өз мойнына алыўға қандай дәрежеде таяр екенлиги менен тиккелей байланыслы.

Биз бүгинги күнде ҳуқықый мәмлекет, пуқаралық жәмийет қурмақтамыз.

Пуқаралық жәмийет дегенде нени түсинемиз?

Бундай жәмийет, ең дәслеп, шахстың жәмийетке байланыслы ҳуқықы, еркинлиги ҳәм миннетлериниң тең салмақлылығы ҳәм өз-ара мүнәсибетине тийкарланады.

Ҳәр бир инсан тийкарлы ҳуқық ҳәм еркинликлерге ийе, мәмлекет оларды қорғаў кепиллигин алады.

Пуқаралық жәмийетте инсан өз мақсетлерин әмелге асырыўда еркин, бирақ ол тап өзи сыяқлы басқа адамлардың да еркинликлерин ҳүрмет етиўи керек.

Соның менен бир ўақытта ҳәр бир пуқара нызамға бойсыныўы, өзиниң жүрис-турысларын жәмийеттиң басқа ағзаларының еркинликлерине тосық болмайтуғындай етип шөлкемлестириўи керек.

Пуқаралық жәмийет - ҳуқықый мәденият

Пуқаралық жәмийет раўажланған ҳуқықый мәдениятты талап етеди. Өзбекстан Республикасы биринши Президенти Ислам Каримов ҳуқықый ойлаўды, ҳуқықый мәдениятты қәлиплестириў зәрүрлигин айрықша атап көрсетеди. Бунда машқаланың еки әҳмийетли тәрепи ҳаққында айтып өтеди.

Биринщиси, ҳуқықый ойлаўдың ески стереотиплерин сапластырыў. Буған көре бурын нызам ҳәр қыйлы социаллық қатламлар, жеке шахслар ушын қатламластырылған еди, нәтийжеде «ҳуқықый бослық зонасы» жүзеге келтирилетуғын еди. Бүгинги күнде «нызам - бул бирден бир үстинликке ийе күш, ҳәмме оның алдында тең» деген исенимди қәлиплестириў керек.

Екиншиден, инсан ҳуқықының мәмлекет ҳуқықынан үстинлигин, «Инсан ҳуқықы тийкарғы қәдрият» деген принципти енгизиўден ибарат.

Бүгинги күнде Президентимиз Шавкат Мирзиёев «2022-2026-жылларға мөлшерленген Жаңа Өзбекстанның раўажланыў стратегиясы туўрысында» ғы Инсан қәдирин улығлаў ҳәм еркин пуқаралық жәмийетти жәнеде раўажландырыў арқалы халықшыл мәмлекет пайда етиў, мәмлекетимизде әдиллик ҳәм нызам үстинлиги принциплерин раўажландырыўды ең тийкарғы ҳәм зәрүр шәртине айландырыў, әдалатлы социаллық сиясат жүритиў, инсан капиталын раўажландырыўымыз зәрүр. Ҳуқықый мәдениятты қәлиплесиў факторлары

1. Социаллық әмелият тәсири. Ҳуқықый мәденият жәмийетте объектив шәраятта орнайтуғын өз-ара мүнәсибетлерде қәлиплеседи. Раўажланған

демократиялық мәмлекетлерде ҳуқықый нормалар шахсларара, социаллық топарларара көп жыллық қарым-қатнасықлар нәтийжесинде жүзеге келеди. Бул, өз гезегинде, нызам ҳүжжетлеринде өз сәўлелениўин табады ҳәм адамлардың ҳуқықый санасына тәсир көрсетеди. Олар нызам ҳүжжетлерине сөзсиз әмел етеди, нызам жәмийет турмысының өлшемине айланады. Пуқаралардың нызамға болған ҳүрмети күтә үлкен әҳмийетке ийе. Жәмийет шахстың ҳуқықый мәдениятын қәлиплестириўде нызамның үтинлигине, нызамсыз ҳәрекетлердиң жазаға тартылыўына тийкар болып есапланады.

2. Ҳуқықый мәденият тәлим процесси нәтийжесинде жүзеге келеди. Өзбекстанда тәлимди реформалаў - ҳуқықый мәмлекет ҳәм пуқаралық жәмийет принциплерине жуўап береди.

Жәмийеттиң ҳуқықый мәдениятының ушын төмендеги өзгешеликлер тән болып табылады:

- нызамлылық принципине әмел қылыў;
- нызамға бойсыныўшылық;
- демократизм, соның ишинде жәмийетлик шөлкемлердиң ҳуқық нормаларын ислеп шығыў ҳәм әмелге асырыўда, ҳуқықтың әмел қылыў механизминде кең қатнасыўы;
- пуқаралардың нызам менен белгиленип қойылған ҳуқықларының кепилленгенлиги;
- бул ҳуқықлар менен жәмийет алдындағы миннетлердиң бирлиги

Демократиялық ҳуқықый мәмлекетти жәмийет ҳәм шахстың жоқары ҳуқықый мәдениятсыз көз алдына келтирип болмайды. Оның үстине бундай жәмийет ҳуқықый мәдениятты жоқарылатыўдан мәпдар. Өйткени бул мәденият тоталитаризм ҳәм өз басымшалыққа қойылған тосық ҳәмде демократиялық принциплер менен нормаларды турмысқа енгизиўдиң тийкары болып табылады.

Ҳуқықый мәденият дегенде жәмийетте орын алған ҳуқықый системаның дәрежесин, халықтың бул системадан хабардарлық дәрежесин, пуқаралардың нызамға болған ҳүрмети, ҳуқықый нормалардың орынланыў дәрежеси, ҳуқыққа әмел қылмағанларға қатал болыў, нызамға бойсыныўшылықты түсинемиз.

Ҳуқықый мәденият ең дәслеп улыўмаинсаный қәдриятларға, улыўмажәҳән цивилизациясына, бул тараўда басқа халықлар ерискен тәжирийбелерге, халықаралық ҳуқықтың бәрше тән алған принциплери ҳәм нормаларына тийкарланады.

Жоқары ҳуқықый мәдениятқа тийкарланған демократиялық жәмийеттиң халықаралық шеңберде тән алынған принциплери бар. Теңлик, еркинлик, бирадарлық, халықлар ҳәм миллетлерара дослық, инсанның өз қәлеўи ҳәм пикирин еркин билдириўи ҳәмде оны әмелге асырыўы, азшылықтың көпшиликке бойсыныўы, барлық пуқаралардың тең ҳуқықлылығы, мәмлекеттиң тийкарғы органларының сайланыўы, олардың сайлаўшылар алдында есап бериўи, мәмлекет ҳәм жәмийет басқарыўында нызам үстинлиги, тайынлаў жолы менен қәлиплестирилетуғын мәмлекет органларының сайлаўшы шөлкемлер алдындағы жуўапкершилиги ҳәм басқалар усылар қатарына киреди.

Инсан ҳуқуқларына байланыслы дүнья эталонлары БМШниң 1948-жылғы «Инсан ҳуқуқларының улыўмажәҳән Декларациясы», 1966-жылғы Экономикалық, социаллық ҳәм мәдений ҳуқықлар туўралы халықаралық пакт, Пуқаралық ҳәм сиясий ҳуқықлар туўралы халықаралық пакт ҳәм оған қосымша Факультатив протокол ҳәм басқа да халықаралық ҳуқықый ҳүжжетлерде беккемленген. Өзбекстан Республикасының Конституциясы Инсан ҳуқықлары улыўмажәҳән декларациясының барлық тийкарғы идеялары ҳәм қағыйдаларын өзинде сиңдирген. Тийкарғы нызамымыз тарийхта сыналған улыўмаинсаный қәдриятларды өзинде жәмлеген, ең раўажланған мәмлекетлердиң ҳуқықый тәжирийбелерине сүйенген.

Жәҳәнниң ағартыўшылық пенен раўажланған мәмлекетлери тән алған ҳуқықый мәденият ҳәм мәмлекет суверенитети, демократия ҳәм халықаралық ҳуқықтың үстинлиги сыяқлы улыўмаадамзатлық қәдриятлар Өзбекстан мәмлекетшилиги мәплерине, халықтың өзине тәнлигине, оның миллий дәстүр ҳәм үрп-әдетлерине толық сай келеди. Ҳуқықый мәденият Өзбекстанда Конституция ҳәм нызамлар менен ғана емес, бәлким халықтың өз санасы, оның руўхый әдеп-икрамлылық дүньяқарасы ҳәм ҳуқықый тәжирийбеси, мийрим-шәпәәти менен беккемленеди. «Ғәрезсиз Өзбекстанның күш-қүдирет дәреги - халқымыздың улыўмаинсаный қәдриятларға садықлығында сәўлеленеди».

Ҳуқықый мәденият өз объектив нызамлықлары тийкарында раўажланады. Шығыста ҳуқықый мәденият ҳәм демократиялық процесслердиң әййемнен қәлиплескен өзгешеликлери бар. Шығыста ҳуқықый мәденият ҳәм демократиялық процесслер байланыслы түрде ҳәм әсте-ақырын раўажланып барады. Бул жерде ҳуқықый мәденият ҳәм демократия түсиниклери бирдемлик идеясы, жәмәәтшилик пикириниң үстинлиги негизинде қәлиплеседи.

Батыста болса ҳуқықый мәденият индивидуализм философиясына сүйенеди ҳәм бул массаны ҳәдден тыс сиясатластырыўға алып келеди. Шығыста әдеп-икрамлылық-руўхый қәдриятлар сиясий мүнәсибетлерден үстинлиги менен ажыралып турады. Әсирлер даўамында халқымыздың жоқары руўхыйлық, әдалатпәрўарлық, мийнетсүйгишлик киби ийги пәзийлетлери Шығыс философиясы ҳәм ислам дини тәлийматлары менен үзликсиз түрде раўажланған. Соның менен бирге уллы бабаларымыз - Шығыстың атақлы ойшыллары Ал-Бухарий, Ат-Термизий, Ахмед Яссаўий, Баҳаўаддин Нақшбанд, Ал-Хорезмий, Беруний, Абу Али ибн Сино, Әмир Темур, Мырзо Улуғбек, Алишер Наўайы, Бабур Мырза ҳәм басқалар жәҳән мәденияты, илими ҳәм цивилизациясына бийбаҳа үлес қосқан.

Өзбекстанда, пүткил Шығыс цивилизациясына тән болғанындай, семьяны барлық илажлар менен қоллап-қуўатлаў ең әҳмийетли инсаный қәдриятлардан болып келген ҳәм сондай болып қалады. Ҳуқықый мәдениятты қәлиплестириў мәканы мәҳәлле болып табылады. Өйткени мәҳәлле халқымыздың турмыс тәризи, ата-бабаларымыздан бизге мийрас болып киятырған ойлаў тәризидур.

Ҳуқықый мәденият Өзбекстан халықларының турмыс тәризинде, дәстүрий мәдениятында, миллий дүньяқарасы ҳәм идеологиясында әҳмийетли орын тутады. Ҳуқықый мәдениятты толық орнатыўда миллий, руўхый, диний-моралық,

мәмлекетлик-ҳуқықый ҳәм тарийхый мийрасымызға, идеологиямыз идеяларына сүйениў керек.

Ҳуқықый мәденият жәмийет ҳәм шахстың ҳуқықый ҳалаты тымсалында қабыл етилиўи мүмкин болған айрықша социаллық қубылыс болып табылады. Жәмийеттиң ҳуқықый мәденияты ҳуқықый сананың, нызамлылықтың, нызамларды жетилистириўдиң ҳәм ҳуқықый тәжирийбениң белгили бир дәрежесин сәўлелендиреди ҳәм инсанияттың ҳуқық тараўында жаратқан пүткил байлықларын қамтып алатуғын социаллық мәдениятты бир түри сыпатында көринеди. Ҳуқықый мәденият инсансыз ҳәм оның дүньяға көз-қарасын белгилеўши искерликсиз, бундай искерлик ҳәм ойлаўдың прогрессив бағытысыз орын ала алмайды. Ол бул жерде ҳуқықый реаллықтың ҳақыйқый әмел қылыўы ҳәм раўажланыўындағы әҳмийетли тәреплерди қамтып алыўшы, анық белгиленген мақсетлерге бағдарланған социаллық қубылыс сыпатында көринис табады. Сондай-ақ, ҳуқықый қуралды қолланыўға - шахс ҳәм жәмийетти прогрессив раўажландырыўға айрықша әҳмийет бериў керек. Ҳуқықый мәденият тек социаллық прогресс шеңберинде ғана толық түсинилиўи мүмкин.

Жәмийеттиң ҳуқықый мәденияты шахс еркинлиги ҳәм қәўипсизлиги, инсан ҳуқықларын тәмийнлеў, оның ҳуқықый қорғалыўын ҳәм социаллық белсендилигин кепиллеў ушын негиз болып есапланады.

Шахстың ҳуқықый мәденияты жәмийеттиң ҳуқықый мәдениятының ажыралмас қурам бөлеги болып табылады. Бул искерлик ҳуқық тараўында жәмийет прогрессине ҳәм оның мәдениятына сай келеди, нәтийжеде шахстың ҳәм жәмийеттиң турақлы ҳуқықый байыўы жүзеге келеди. Шахстың жоқары ҳуқықый мәденияты жәмийет прогрессин тәмийнлейди, ол инсанның билимданлығы менен жақыннан уйғынласып кетеди. Шахстың ҳуқықый санасына байланыслы улыўмалық ҳәм өзине тән тәреплери бар. Бул сондай-ақ ҳуқықый тәрбияға да байланыслы.

Шахстың ҳуқықый мәденияты - жәмийеттиң ҳуқықый мәдениятының зәрүрий шәрт-шәраяты ҳәм дәслепки дөретиўшиси, оның мақсети ҳәм қурам бөлеги болып табылады**.** Соның менен бирге ол шахстың өзиниң нызамлы искерлик дәрежесинде сәўлелениўши ҳуқықый раўажланыўының да тәрепи болып табылады. Ол жәмийет ҳуқықый ҳалатының белгили бир дәрежесине де байланыслы ҳалда оның әҳмийетли негизин қурайды ҳәм оның тийкарында жатады. Шахстың ҳуқықый мәденияты әмелиятта оның позитив ҳуқықый санасын талап етеди. Ол ҳуқық тараўында жәмийеттиң прогрессив табысларына сай келиўши дөретиўши искерликти шөлкемлестирип, нәтийжеде шахстың турақлы ҳуқықый байыўы жүз береди. Солай етип, шахстың ҳәм жәмийеттиң ҳуқықый мәденияты улыўмаинсаный қәдриятлар түсиниклериниң ҳәм инсанияттың улыўмademократиялық табысларының маңызлы нәтийжеси болып табылады. Ҳуқықый мәденият - ҳуқықый мәмлекеттиң ажыралмас бөлеги болып табылады.

Ҳуқықый мәденият цивилизацияның раўажланыўына, тәртипке салыныўына, жақсыланыўына түртки болады. Ҳуқықый мәденият - бул динамикалық ҳалат. Онда руўхый байлықлар күтә әҳмийетли орын ийелейди. Жәмийеттиң ҳуқықый мәденияты да руўхыйлықсыз болыўы мүмкин емес. Жәмийетимизде

улыўмаадамзатлық қәдриятларды тиклеў жоқары улыўма инсаный мәдениятты ажыралмас элементин, мәмлекетимиз ҳуқықый мәдениятының элементин де қурайды.

Ҳуқықый мәденият мәмлекетимиз идеалларына хызмет қылғанлығы ушын емес, бәлки онда улыўмаинсаный идеаллар, әдалат өз сәўлелениўин тапқаны ушын да қәдирли болып табылады.

Ҳәзирги күнде руўхый әдеп-икрамлылық фактордың роли теңсиз дәрежеде артып бармақта. Жоқары дәрежеде әдеп-икрамлы пуқараны тәрбиялаў ҳәр бир инсанның парызы болып табылады. Буған тек ҳуқықтаныўшылар ғана емес, бәлки барлық оқытыўшылар, тәрбияшылар өз дыққатларын қаратыўы керек. Әдалатлы пуқаралық жәмийетти қәлиплестириўдиң оғада маңызлы талапларының бири жәмийетти улыўмаинсаный әдеп нормаларының бузылыўынан қатаңлық пенен қутқарыў, социаллық әдалат принциплерин изшил әмелге асырыўдан ибарат, бул сөз бенен ис бирлиги, ҳадал, жоқары сапалы мийнетти қәдирлеў, оған ҳақы төлеўде «теңлик» принциплерин ҳәм бақымандалықты сапластырыўдан ибарат.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси туғрисида» ги (2022 йил 28 январь) ПФ 60-сонли

2. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т., 1993, 74-бет

3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т., Т.3, 1993, 8 б.

«ЕДИГЕ» ДӘСТАНЫНДА ТЕҢЕЎЛЕРДИҢ ЖУМСАЛЫЎЫ

Даулетмуратов Ф.Б.
НМПИ, Қарақалпақ тили ҳәм әдебияты
1-басқыш магистранты

Теңеў-затты, қубылысты, ямаса заттың яки қубылыстың қәсийетин, белгисин, сапасын көркем образлы етип сәўлелендириў усылы. Ҳәр бир жазыўшы яки шайыр теңеўлерди өз ой-өриси, дүньяға көзқарасынан келип шыққан ҳалда өз шығармаларында қолланады.

Теңеў белгили бир логикалық нызамлықларға тийкарланған қубылыс болып, әсиресе анология яғный «анология деп усатыў арқалы бир белигиниң екинши затта бар екенин анықлап, бул затлардың басқа да уқсас белгилерге ийе екенин көрсетиўге айтылады. Биринши зат ямаса қубылыстың тек айырым белгилери бизге таныс. Екинши зат ямаса қубылыстың айырым белгилерин ғана билемиз. Биз бундай ўаққытта бул еки зат ямаса қубылысты бир-бирине уқсатамыз» [1.101].

Теңеўдиң келип шығыўынан баслап оның стилистикалық хызметлерин де изертлеген рус илимпазлары А.Г.Рубайло, А.Н.Веселовский, Б.В.Томашевский, қазақ илимпазларынан Т. Қоңырулы, Ө. Айтбайулы, Б. Қалиев, Қ. Жумалиев, Р. Нурғалиев, Б. Манасбаев, З.Қабдолов, Т.Қоңыров, А.Байтурсынов, өзбек тил билиминде Ф.Усмонов, З.Умурқулов ҳәм т.б.

А.Байтурсынов: Теңеў заттың, қубылыстың өзгеше айрықша белгилерин көрсетпей-ақ, оны басқа зат пенен, қубылыслар менен салыстыра сүўретлейди [2.25].

Илимпаз Т.Қоңыров теңеўлерге мынандай анықлама береди: «Теңеў – уқсас, ортақ белгилердиң негизинде бир затты, екинши затқа салыстырыў арқалы сүўретлениўши нәрсениң көркемлилик, эмоционаллық-експрессивлик сыпатын күшейтетуғын, сол нәрсени жаңа тәрептен, поэтикалық тәрептен танытатуғын және де стиллик усыл ҳәм билиў қуралы [3.192]. Илимпазлар теңеўлерди хызмети ҳәм семантикалық жақтан топарларға ажыратып қарайды. Илимпаз Т. Қоңыров турақты теңеўлерди семантика-стилистикалық сыпатына қарай: метафоралық теңеў, эпитетлик теңеў, метонимиялық теңеў, синекдохалық теңеў, гиперболалық теңеў, литоталық теңеў, градациялық теңеў, синонимлик теңеў, антонимлик теңеў деп бөлген [3.438].

Илимпаздың бундай етип бөлиўине троплардың ҳәммесине теңеў негиз етип алынғанлығы, барлық троплар өз тийкарын теңеўден алатуғынлығы көрсетилген.

Биз «Едиге» дәстанында қолланылған тилдиң көркемлеў сүўретлеў қуралларының ишиндеги ең баслысы – теңеўлерди стиллик жақтан анализге тарпақшымыз. Теңеў арқалы адамлар дүньядағы барлық зат ҳәм қубылысларды салыстырыў арқалы бирин екиншисинен айырады ҳәм ҳәр бир зат яки қубылысты өзине тән қәсийетлери менен таный баслайды.

Қарақалпақ тилинде ең дәслеп теңеў туўралы теориялық түсиниклер А.Бекбергенов тәрепинен берилген. Илимпаз өз мийнетинде терминге анықлама бериў менен бирге оның формалық көрсеткишлерине 1) –дай/-дей, -тай/-тей келбетлик жасаўшы аффикслер ҳәм 2) сыяқлы, яңлы, мисли, мысал, киби ҳәм.т.б. тиркеўишлер арқалы жасалатуғынлығы келтирип өтеди [4.78].

Дәстанда формалық көрсеткишлери –дай/-дей, -тай/-тей келбетлик жасаўшы аффикслер теңеўлерди жасаўда өнимли жумсалғанын көриўимизге болады.

1. Ҳайўан ҳәм қус атларына –дай/-дей, -тай/-тей аффикслериниң жалғаныўы арқалы. Мысалы,

Торға түскен кийик*тей* [5.303], Алатуғын шердей шабынып [5.308], Бозторғадай енеғар [5.308], Бели нардай бүгилди [5.313], Қуўдай мойнын созады [5.314], Қансыраған бөридей [5.317], Зәлел еткен ҳәттершиниң байталындай салбырап тура берди [5.323], ҳәр көзиниң уясы көгершинниң уясындай [5.323], Қырғый көрген шымшықтай [5.340], Ғаздай мойныңды қайырар [5.362].

2. Қурал-жарақ ҳәм басқа да предметлерге –дай/-дей, -тай/-тей аффикслериниң жалғаныўы арқалы. Мысалы,

Ҳәр түги тебендей шаншылып [5.308], Сыймады мийдай далаға [5.312], Думандай болып көринди [5.320], Қулақлары қапқандай, қоллары бар жабадай, аўзының пормасы таўдан аққан жырадай, аяғының сүўрети енлей тутқан маладай [5.323], Тал жипектей есилип [5.337].

3. Яңлы ҳәм секилли тиркеўишлеринен болған теңеўлер.

Мысалы, Қамыс яңлы қалтырап, сай сүйеги сарқырап [5.318], Арандай аўзын ашады, Түсе берген секилли [5.320], Қошқар яңлы тура қашты Едиге [5.323], Жан тәслим еткен секилли [5.335], Таймас яңлы палўан бар [5.337].

4. Дәстандағы теңеўлерди анализлеп қарағанымызда дәстанда қолланылған «Алатуғын шердей шабынып» тенеўи дәстанда бирнеше жерде өнимли жумсалғанын көрдик. Сондай ақ *секилли* тиркеўиши дәстанда жийи жумсалған. Оның әдебий тилимиздеги сыяқлы формасын ушыратпадық.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Умуров З. Қиёс – когнитив олам маҳсули. // “Umumfilologik tadqiqotlar: muommalar va yechimlar” mavzuidagi Xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlar materiallari. – Toshkent: Muharrir, 2018. –B.101

2. Байтурсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. — Алматы: Атамұра, 2003. —Б. 25

3. Қоңыров Т. Қазақ теңеулері. — Алматы: Мектеп, 1978. —Б. 192

4. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. –Нөкис: Қарақалпақстан, 1990. –Б. 78

Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық 9-13-томлар. Ташкент. «Маънавият», 2009

ZAMONAVIY PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA ILM-FANNI RIVOJLANTIRISH VA TAKOMILLASHTIRISHNING MUHIM MASALALARI

Uzakov S.E. *- O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali "Xaliq ijodiyoti" kafedrasi o‘qituvchisi*

Ta’lim yosh avlodni mustaqil hayotga tayyorlashning asosiy komponentlaridan biridir. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarning shaxsi va ularning kamoloti muammosi taraqqiy etayotgan va o‘z taraqqiyotida yuksak cho‘qqiga intilayotgan jamiyat uchun dolzarb masaladir. Har bir o‘quv fanining o‘rganilishi, ta’lim samarasi yuksak bo‘lishi, bolalar erkin fikrlashni o‘rganishi - naqadar dolzarb ekanligi hech kimda shubha uyg‘otmaydi. Erkin fikrlay oladigan kishigina jamiyatda o‘z mavqeini to‘la idrok qila oladi.Bilimdonlikning muhim qismi bo‘lgan insoniy demokratik munosabatlar tizimidagi teranlik shaxs taqdiri va salohiyatini belgilovchi muhim omildir.

Bugungi kunda o‘smirlarning shaxslararo va ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlari ma’lum bir darajada ularni shaxsidagi psixologik holatlarni o‘zgartirish va ijobiy munosabatlarni shakllantirishda yordam beradi. Maktab ta’limining san’at yo‘nalishi mazmuni bolalarning ta’lim-tarbiya olishiga, odamiylik sifatlari qunt bilan singdirib borilsa, ular yetuk va barkamol, sog‘lom, mustaqil fikrlovchi shaxs bo‘lib yetishadi.

Pedagogika va psixologiya har bir o‘smir shaxsning hayotning barcha jabhalarida o‘zini erkin sezish va fikrlarini to‘la-to‘kis bayon etishiga o‘rgatuvchi usul sifatida xizmat qiladi.Har bir yosh davrning psixologik hususiyatlarini hisobga olgan holda tarbiyaviy ta’sir o‘tkazish bolada o‘z vaqtida o‘zini anglashni vujudga keltiradi. Bolada o‘zini anglash tuyg‘usi qancha erta uyg‘onsa, shaxsiy nuqtai nazar, o‘z huquqini his etish, o‘zining aqliy va jismoniy imkoniyatlarini baholash shunchalik tez paydo bo‘ladi.

"Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala - bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan

kim - yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, ta’lim va faqat shular hisobidan", deya ta’kidladi Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev[16].

Zero biz yoshlarimizni har tomonlama barkamol,erkin,ijodkor,mustaqil fikr egasi etib tarbiyalashni o‘z vazifamiz deb bilamiz.

O’quvchilar odatda hayotdan va badiiy adabiyotdan olingan aniq misollar bilan to’liq hikoyalarni qiziqib tinglaydilar. Ularga axloq mezonlari, tarix qoidalari, Vatanimizning tabiiy boyliklari, ajoyib, mehnatkash kishilari, tarix, adabiyot, san’at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy adabiyot, radio, televidenie, gazeta va jurnallardagi maqolalar ham qimmatli material bo’ladi. Suhbat ham, hikoya ham o’quvchilarning yoshiga mos mavzularda, ular tushunadigan so’zlar orqali o’zbek tilida o’tkazilishi kerak. Eng yaxshisi, suhbat va hikoya mavzusini o’quvchilarning o’zlari tanlasin, bunda suhbatning zavqi-shundan ta’minlanadi, o’quvchilar mavzuga befarq qaramaydilar. O’quvchilar o’zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar. Xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarning, ba’zan esa yomon sifatlarning ham tarkib topishiga ta’sir ko’rsatadi. Shuning uchun o’qituvchi va ota-onalar har qanday holatda ham o’zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qayerda bo’lishmasin, atroflarida bolalar borligini his etishlari lozim. Shuningdek, namunadan xalq pedagogikasida ham keng foydalanilgan.

Pedagogika fanining rivojlanishiga Yevropa buyuk pedagog-olimlari hissa qo'shgan, jumladan: italiyalik Vittanno di Feltre, fransuz Fransua Rable, ingliz Tomas More, nemis A. Distruverg, rus K.D. Ushinskiy va boshqalarni ta'kidlab o'tish mumkin[17].

Bular gumanistik tarbiyani, mustaqil fikrlashni rivojlanishini, ijodni, faolligini, ko'rgazma materiallarni keng foydalanishini, nazariy ta'limni mehnat bilan bog'Ianish tarafdori edilar. Ular pedagogik jarayonda o'quvchilarni subyekt deb hisoblar edilar.

Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar insonning aqliy qobiliyatlarini ochishiga xizmat qiladi. Hozirgi zamon pedagogika fani oldida turgan muhim muammolardan biri – o’qituvchi va pedagogik mehnat sharoiti muammosi hisoblanadi. Chunki, o’qituvchida barcha pedagogik g’oyalar mujassamlangan bo’lib, uning faoliyati orqali bu g’oyalar amalga oshiriladi va hayotga tatbiq etiladi. O’qituvchining ko’p qirrali va murakkab faoliyati zamirida yosh avlodni odobli, axloqli qilib tarbiyalash, ularni bilimlar bilan qurollantirish kabi muhim vazifalar yotadi. Bularni amalga oshirish esa o’qituvchining xilma-xil faoliyatiga bog’liq: bolalarni o’qitish, maktabdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil eta bilish va o’tkazish, ota-onalar o’rtasida pedagogik targ’ibot ishlarini olib boorish va hokazo. Bularning hammasi o’qituvchidan chuqur bilimga ega bo’lishni, o’z sohasini, bolalarni sevishni talab etadi.

Darhaqiqat, hamma zamonlarda yoshlarning ta’lim-tarbiyasi dolzarb masala bo‘lib kelgan. Bugun bizning davrimizda ham yoshlarimizga nihoyatda yuksak e’tibor bilan

[16] Mirziyoyev.SH.M “2017-2021- yillarda O`zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo`nalishi bo`yicha Harakatlar strategiyasi ” 2017-yil 7-fevral

[17] Sh. Shodmonov va M. Axmedova "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" Fan va texnalogiya n. Toshkent 2019- yil. 23-b.

qaralmoqda. Hukumatimiz tomonidan yoshlarimizga o‘qish va mehnat qilish borasida hamma shart-sharoitlar muhayo qilingan. Endigi vazifamiz mana shu g‘amxo‘rliklarga munosib sa’y-harakatda bo‘lishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev.Sh.M “2017-2021- yillarda O’zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasi ” 2017-yil 7-fevral -61b

2. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari. T.: O‘zbekiston, 1998. -684 b. 3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: 2008. 176-b.

3. R.A.Mavlonova va boshqalar “Tarbiyaviy ishlar metodikasi” Toshkent: “Fan va texnolgiyalar. 2007 y.

4. Sh. Shodmonov va M. Axmedova "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" Fan va texnalogiya n. Toshkent 2019- yil

5. Abdullaeva B. S. et al. The specifics of modern legal education and upbringing of schoolchildrenin the countries of the post-soviet world //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – Т. 12. – №. 2. – С. 2706-2714.

6. Abduganiev O. Developing Student Civil Competency //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.

7. Abduganiyev O. Formation of legal training aimed at competitiveness in pupils of secondary schools //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – Т. 9. – №. 7.

PEDAGOG XIZMETKERLERDIŃ BIRIN BIRI TÚSINIP ISLESIWI SHAXSLAR ARA DAWLARDI BOLDIRMAWDIŃ TIYKARI

Saparbaev T. *- NMPI dotsenti. Ilimiy basshı.*
Doshniyazova S. *- NMPI 2-basqısh magistrantı*

Shaxslar ara dawlardı sheshiwden, saplastırıwdan onıń aldın alıw bir qansha ańsat boladı. Pedagogikalıq konflikttiń aldın alıwdıń birden-bir jolı pedagoglar menen pedagoglar, pedagoglar menen tárbiyashılar arasındaǵı qarım-qatnaslardı jaqsılawdan, bir-birin túsinip islesiwden ibarat. Balalar menen pedagogikalıq xızmetler barısında qarım-qatnaslar jasawda olardıń psixikalıq, jeke, jas ózgesheliklerin bilip qatnas jasaǵan maqul boladı.

Songı waqıtları tárbiyashılar hám tárbiyalanıwshılar arasındaǵı qarım-qatnaslarǵa baylanıslı hár túrli pikirler bolıp atır. Ásirese olar arasında qatnaslar qanday bolıw kerek? qarım qatnaslardıń mazmunı, forması, usılı hám basqa tárepleri boyınsha kóp áhmiyetli pikirler sóz etilmekte.

Pedagog balalar menen, hár túrli qatnaslarda bolıp, olar haqqında hár qanday maǵlıwmatlar aladı. Balanıń belgili bir nárseler tuwralı túsinikleri, pikirleri, qızıǵıwshılıqları, múmkinshilikleri menen tanısadı. Balalardıń tiykarǵı psixikalıq ózgeshelikleri bolǵan: temperamenti, xarakteri, uqıplılıqları anıqlanadı. Balalardıń xızmetlerin shólkemlestiriwde eń áxmiyetli ózgesheliklerinen esaplanatuǵın jeke ózgesheliklerin ózlestiriwde de úlken rol oynaydı (dıqqat, seziw, oylaw, qıyal, este saqlaw, erk, sezim hám t.b.).Pedagogtıń balalar menen qatnasınıń qanday dárejede ámelge asırılıwı onıń pedagogikalıq sheberligine baylanıslı boladı. Ol sheberlikler pedagogikalıq qábiletlerden xám pedagogikalıq texnikalardan ibarat bolıp esaplanadı.

Pedagogikalıq uqıplılıqlar tek balalar menen bolǵan qatnaslarda kerek bolıp qoymastan pedagogtıǵ pútkil pedagogikalıq xızmetlerinde úlken rol oynaydı.

Balalar menen islesiwde pedagogikalıq sharayatlar tez-tez ózgerip turıwları múmkin, bunday jaǵdayda pedagogtıń tiykarǵı wazıypası sol sharayatqa tez baǵdarlanıp, hár qanday pedagogikalıq jaǵdayǵa durıs baha bere biliw, zárúr bolǵan qarardı durıs qabıllawdan ibarat. Eger tárbiyashı balalardıń is háreketin durıs qabıl etip, durıs baha bere bilse, ol hádiyselerdiń júzege kelgen sebeplerin anıq kóre alsa hám oǵan qosımsha bunday hár túrli shiyelenisken pedagogikalıq hádiyselerde ózin uslap tuta biliw, sabırlılıq, shıdamlılıq, shólkemleskenlik t.b. qásiyetler pedagogikalıq qatnaslardıń nátiyjeli ámelge asırılıwın támiyinlewde úlken rol oynaydı.

Balalar menen qatnas jasawda olardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıwdıń tárbiyalıq áhmiyeti oǵada ullı.

Mektep oqıwshılarınıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp qatnas jasawda muǵallimniń tutqan jolın ulıwmalastırǵan formada tómendegishe táriyplew múmkin.

1. Baslawısh klasslarda muǵallim shólkemlestiriwshi.
2. Óspirim jastaǵılarǵa basshı.
3. Úlken jastaǵı balalar menen islesiwde konsultant.

Balalar menen bolǵan qatnaslar tárbiyashınıǵ sheberligin kórsetedi. Bul sheberlikke iye bolıwı ushın tárbiyashı sóylew mádeniyatına iye bolıwı tiyis. Sóz eń tiykarǵı qatnas quralı bolıp esaplanadı. Balalar menen pikirlesiw, gúrriǵlesiw, olarǵa ángimeler aytıp beriw, túsindiriw, másláhát beriw, jol-joba kórsetiw basqada hár túrli qatnaslar tek sóz arqalı ámelge asırıladı. Balalar menen qanday jumıslar alıp barsaqta sózsiz qatnas jasaw múmkin emes.

Balalar menen qatnaslarda bolıwda olardıń dıqqatların sol gúrrińge, yamasa túsindiriwge baǵdarlay alıwımız kerek. Onıń ushın dáslep dawıstı kóterip aytıp, kerek jerinde páseytip, yamasa irkilip dawıs intonaciyaların ózgertip barıw kerek. Hár qanday aytılajaq pikirler balalarǵa tásirli, qızıqlı, túsinikli bolıwları tiyis.

Balalar menen bolǵan qatnaslarda qatnastıń tiykarǵı maqseti bárqulla názerde bolıwı kerek. (Bilim beriw, tárbiya beriwshilik yamasa sol alıp barılıp atırǵan tárbiyalıq maqsettegi jumıstıń tiykarǵı mánisi ámelge asırılatuǵın bolıwı tiyis). Ayırım pedagoglar balalarǵa qızıqlı etip sóylep beremen dep yamasa balalardıń dıqqatın awızeki aytılıp atırǵan pikirlerge baǵdarlaw maqsetinde shuǵıllanıp, al jumıstıń tiykarǵı maqsetin esten shıǵarıp qoyıwları múmkin.

Hár qanday gúrrińlerdi alıp barıwda gúrrińlesiw tek balalarǵa ǵana qızıqlı bolıp qoymastan tárbiyashıǵada qızıqlı bolıwı tiyis, tárbiyashınıǵ ózide shın ıqlası menen berilip, qızıǵıp alıp barıwları kerek. Balalar menen gúrriǵlesiw barısında bárqulla balalardıń sezimlerin esapqa alıp barıw kerek. Mısalı: Bala menen jeke gúrrińlesiwde bala qapa bolıp otırǵan bolıwı múmkin, bunday jaǵdayda balanı normal xalatqa ákelip bolıp keyin tiyisli bolǵan gúrriǵlesiwdi alıp barıw múmkin. Al topar menen gúrriǵlesiwde ayırım waqıtları balalar sharshap otırǵan, yamasa háreketli, yoshlı oyınlar menen shuǵıllanıwdı maqul kórip otırǵan bolıwı múmkin (qullası balalardıń qanday sezimlerde ekenligin esapqa alǵan halda háreket etiwimiz kerek).

Balalar menen pikirlesiwde, sóz arqalı qatnaslar jasawda hár túrli usıllarda, hár túrli jollarda alıp barǵan maqul boladı. Olay islemey bárqulla bir usılda alıp barıla

berse balalarda jalıǵıwlar payda boladı. Ayırım waqıtları balalarǵa hár qanday tapsırmalar beriliwi múmkin, bunday tapsırmalar olarǵa buyrıq tárizli bolmay ótinish túrinde bolǵanı maqul boladı. Ótinishtińde «Ótinemen», «Iltimas», «Marhamat» formalarında emes álbette, al, «Marat sen bılay isleseń qalay boladı?», «Aman senińshe qalay islegen maqul dep oylaysań?» t.b. túrlerdegi ótinishlerdi qollana beriw múmkin.

Balalar menen bolǵan qatnaslarda ayırım waqıtları balalar ashıwlı qatnaslarda bolıwı múmkin. Bunday waqıtları pedagog ashıwlanbastan álpayımlılıq penen qatnas jasawı kerek, sonda balanıń ashıwı tez tarqaydı, al balanıń ashıwlanıwı menen tárbiyashıda ashıwlansa onda olar arasında jánjeller bolıwı múmkin, bul olar arasındaǵı qatnaslardı buzadı.

Pedagog balalar menen bolǵan qatnaslarda bárqulla olardıń pikirlerin tıńlap, jumıs babında esapqa alıp barıwları tiyis. Hár qanday is olardıń pikirleri boyınsha alıp barılsa, pikirleri maqullanıp, xoshametlenip barılsa, olarda ózlerine isenimler payda etedi. Tabanlı háreket etedi, pedagogqa qálegen waqıtta óz pikirlerin aytadı, onı eń jaqın dostı esaplaydı. Pedagogikalıq konfliktlerdiń aldın alıwdıń birden bir jolı usı joqarıda sóz etilgen pedagog hám oqıwshılar jámáátiniń bir-birin túsinip islewi bolıp esaplanadı.

Ha`r qanday ja`miyetlik yaki birgelikte islenetuǵın miynet-bilimlendiriw dárejede basqarıwı kerek. Basqıshlı individual islerdi bir-birine muwapıqlastıradı ha`m óndiris diziminde óz betinshe organlari háreketinen ajıratıp, ulıwma wazıypalardı atqaradı.

Jámiyetlik sıyasıy turmıstı basqarıw aldına qoyılg`an maqset ja`miyetlik qarsılıqlardı saplastırıw, ja`miyettin` sotsiallıq o`z-o`zin basqariwg`a aylandırıw bolıp tabıladı. Sotsiallıq ta`rbiyanı, ilim ha`m ag`artıwshılıq beriwdi, o`z aldına ma`deniy xizmet ko`rsetiwdi ilimiy tiykarında basqarıw za`ru`rliligi mine usinnan kelip shig`adi.

Jámiyettiń hám onıń hár bir ayrım aǵzasınıń ruwxiy rawajlanıwdıń basqarıw ulıwma bilimlendiriw mektepleri, mektepke shekemgi, mektepten tısqarı balalar mekemeleri, xalıq bilimlendiriw sisteması, kásip-óner, texnika oqıw orınları, orta arnawlı hám joqarı oqıw orınları pedagogikalıq kadrlar qániygeligin asırıw institutiniń basqarıwdı, ilim, ádebiyat, sanaat, mádeniyat, den-sawlıqtı saqlaw sıyaqlı tarawlardı basqarıwdı óz ishine aladı. Soǵan qaray xalıq bilimlendiriw mektebin basqarıw sotsiallıq basqarıwdıń ajiralmas bólegi bolıp tabıladı.

Óndiristi basqarıw usılları degende-basqarıw miynetiniń arnawlı tu`rlerin, basqarılıwshı obektlerge tásir ko`rsetiwdiń belgili bir baǵdarın túsiniw kerek. Basqarıw usıllarına: rejelestiriw, shólkemlestiriw, sóylep beriw (koordinaciya etiw) qadaǵalaw, esap-kitap islew kiredi.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.- T.: Ózbekiston, 2016.

2. Voronin G.L. Konflikti v shkole. Sotsiologicheskie issledovaniya ,1994

3. Lisetskiy K.S. Preduprejdenie mejlichnostnix konfliktov v sisteme otnosheniy starsheklassnikov A/R dissertatsii M., 1994.

MEKTEP OQIWSHILARIN MIYNETKE TÁRBIYALAWDIŃ PEDAGOGIKALIQ ÁHMIYETI

Saparbaev T. *- NMPI dotsenti. Ilimiy basshı.*
Iqlasova M. *- NMPI 2-basqısh magistranti*

Mektep oqıwshıların miynetke tárbiyalawdıń pedagogikalıq áhmiyeti búgingi kún bilimlendiriw talabına salıstırǵanda oǵada salmaqlı mazmunǵa iye. Respublikamızda xalıq bilimlendiriw tarawlarında milliy baǵdarlamanı engiziw maqsetinde qabıl etilgen «Bilimlendiriw nızamı» hám «Kadrlar tayarlawdıń milliy baǵdarlaması» respublikamızdıń keleshegin belgileytuǵın joqarı mádeniyatlı ruwxıy bay jetik áwladlardı tárbiyalawǵa qaratılǵan.

Jámiyetimizdiń bir bólegi esaplanǵan mektepte tálim-tárbiya alatuǵın mektep oqıwshıların miynetke tárbiyalaw hám onıń pedagogikalıq áhmiyetliligi búgingi ustaz, pedagoglar aldına juwapkerli wazıypalardı júkleydi.

Oqıwshılarǵa tárbiya beriwdiń hám onıń ámelge asırıwdıń eki jolı jámiyetshilikke keń tarqalǵan. Birinshi jolı qanday da bir juwmaqqa erisiw maqsetinde aldın ala mólsherlengen anıq maqsetke baǵdarlanǵan sapalı iskerlik.

Ekinshi jolı bunda adamnıń barlıq qásiyeti hám múmkinshilikleri menen sol waqıttaǵı jaǵdayı (turmıstaǵı, shańaraqtaǵı, oqıwda) bir brine baylanıstırıp tárbiyalaw iskerligine tiykarlanadı.

Bizińshe mekteplerde tálim tárbiya beriwdiń sapasın hám kórsetkishlerin joqarılatıwda oqıwshılardıń dúńyadaǵı kóz qarasın payda etiw arqalı miynetke úyretiw arqalı jeke insandı qáliplestiriwge múmkinshilik jaratıladı.

Mektep oqıwshıları menen islesiwdiń baslı wazıypalarınıń biri balalardı biziń jámiyetimizge zárúr bolǵan, miynetke húrmetli qatnas jasawı tek klass jumısların orınlaw ǵana emes, al balalarda óz betinshe jumıs orınlaw uqıplılıqların rawajlandırıw arqalı oylaw hám ózlerin mádeniyatlı tutıwǵa tárbiyalawdan baslawdan kerek.

Demek, mektep oqıwshılarında miynetke bolǵan qızıǵıwshılıqtı oyatıw, intalılıqtı rawajlandırıwda mektepler menen birge shańaraqtıń hár bir jámááttiń, ulıwma jámiyetshiligimiz dıqqat orayında turatuǵın baslı mashqalalardıń biri. Jas óspirimlerge miynet tárbiyasın beriwde mektep penen jámiyettimizdegi úlgili miynet kórsetkishlerin baylanıstırıp, olarda miynettiń jámáátite, shańaraqta, utslıwma jámiyette jeke adam bolıp qáliplesiwindegi atqaratuǵın xızmeti haqqında túsiniklerdi qáliplestiriwimizge boladı.

Mektep oqıwshılarında, atap aytqanda, baslawısh klass oqıwshılarında miynetke bolǵan zárúrliklerdi kúsheytiw arqalı olardıń ruwxıy mádeniyatlılıǵın rawajlandırıwǵa múmkinshilik jaratıp, mekteplerde balalardıń uqıplılıqlarına, talabına sáykes erkin miynet etiwi arqalı óz betinshe oylaw, dóretiwshilik tańlaw uqıplılıqların rawajlandırıwǵa boladı. Hár qanday miynet balalarda gózzallıq sezimlerdi oyatıw menen birge miynetke bolǵan intalılıqtı, óz qızıǵıwshılıǵına baylanıslı tańlay biliw múmkinshiliklerin oyatadı.

Jas óspirimlerge miynet tárbiyasın beriw tek pedagogikalıq xızmettegilerdiń yaǵnıy tárbiyashı, ustaz pedagoglardıń wazıypasına júklenbey, sonıń menen birge ata-analardıń da wazıypasına kiredi. Balalarda haqıyqatlıqtı haq húјdanlı etip tárbiyalaw, olardıń den sawlıǵına qaraw h.t.basqalar ata-analardıń tárbiyasına baylanıslı.

Bizińshe, ata-analardıń balaların úy jumıslarına tartıwı kópshilik shańaraqlarda itibarsız shette qalıp, olardıń bos waqıtların mazmunsız yamasa jaman ádetlerdi úyreniwine sebepshi boladı. shańaraqta balalar úy jumısları menen shuǵıllansa, úy tapsırmaların joqarı bahada orınlasa, jeke gigienası menen uyıqlawınan basqa olardıń oynawı ushın 1,5-2 saat awısadı, al eger mektepten tıs mekemelerde shuǵıllansa, demek, baslawısh klass oqıwshılarınıń kún rejesine kiretuǵın barlıq jumıslarınıń orınlanıwın shańaraqta qadaǵalap barılsa, mektep jámááti menen birge tárbiya jumısların jetilistiriwge de imkaniyat jaratıladı. Jas óspirimlerge kishi mektep jasınan, mektep waqıtlarınan aq olardıń tálim tárbiyası haqqındaǵı máselelerdi ámelge asırıw ushın mektep jámááti menen birge jámiyettegi hár bir insan isenim menen juwapkershilikli qatnas jasawı kerek.

Mektep oqıwshıların miynetke tárbiyalawda xalıq pedagogikası úlgilerinen paydalanıwdıń áhmiyeti haq-qında belgili ózbek pedagog alımı A.K.Munavvarov arnawlı ilimiy miynetinde: «Miynetke múnásibetti qáliplestiriw - jas áwlad tárbiyasınıń tiykarı bolıp esaplanadı. Miynet dástúriniń tayanıshı sıpatında jas óspirimlerdi ómirge, jámiyetlik miy-netke tayarlaw da belgili rol` oynaydı»[18] - dep bahalaǵan edi.

Haqıyqatında da miynet tárbiyasınıń tiykarında shaxstıń ádep ikramlılıq qásiyetleri miynet súygishlik, jerge hám tábiyatqa muhabbat, suwdı ısırap etpewshilik, minez - qulqında bolsa saldamlılıqtı hám aqıl menen is júritiw sıyaqlı belgiler qáliplesip, jetilisip baradı.

Al bul belgilerdiń jánede keńeyip barıwında xalıq pedagogikasınıń ornı ayrıqsha. Xalıq pedagogikası sonıń ishinde ásirese, awızeki xalıq dóretpeleriniń ornı balalardı hár tárepleme tárbiyalawda, sana sezimin rawajlandırıwda sonıń menen qatar miynet súyiwge tárbilawda júdá áhmiyetli.

Mısalı: Mektep oqıwshılarına mektepte pán oqıtıwshısı yamasa shańaraqta ata-anası yaki úy aǵzalarınıń biri tárepinen ertekler oqıp beriw de oǵada durıs. Balalar ertek tıńlawǵa jalıqpaydı, olar erteklerdi bir neshshe mártelep tıńlasa da onı jaqsı kórsedi. Bular bala tárbiyasında moral`lıq - etikalıq qásiyetlerdi tuwdırıwǵa da jaqsı múmkinshilikler beredi.

Ertekler awızeki xalıq dóretpeleriniń danıshpanlıq shıǵarmaları bolıp esaplanadı. Hár túrli xalıqlardıń erteklerinde xalıq unamlı miynet súygish adamlar tárepdarı hám olar ózleriniń jolındaǵı tosqınlıqlardı jeńip, adamlarǵa, haywanlarǵa járdem qolın sozıwǵa tayar. Sonlıqtan da olar bárhá jeńiske erisip, ózleriniń miynetiniń arqasında haq kókirek, hadal bolǵanı ushın sıylıqlar menen jaqsı zatlar menen bahalanadı.

Erteklerdiń tárbiyalıq áhmiyeti sonda, xalıq miynettiń dańqın shıǵarıp, erinsheklikti qaralaydı, jeke insannıń ádep ikramlılıq qásiyetlerin tárıypleydi. Kóbinese, ádep ikramlılıq qásiyetlerine iye qaharmanlar hár qıylı qıyın jaǵdaylardı óz qara miynetleri arqalı jeńip shıǵadı hám miynet súygish bolıp keledi. xalqımız miynet súyiwshilikti jeke adamnıń eń joqarıqásiyetleriniń biri dep esaplaydı.

Bizińshe, mektep oqıwshılarına sabaq dawamında tek sabaq materialın ótip sheklenip qalmastan, hár qıylı ertek kitaplardı súwretleri menen ákelip klasstan sabaq protsessinde balalarǵa kórsetip, oqıp berip yaki aytıp berip, túsindirip hám onı talqılaw,

[18] Munavvarov A.K. «Oila pedagogikasi». Toshkent «O`qituvchi», 1994 yil, 25-bet.

onıń paydalı táreplerin atap kórsetip, onnan úlgi alıw, al zıyanlı táreplerinen qashıq bolıwda da úyretip barıwımız zárúr.

Mısalı: Mektep oqıwshılarına arnalǵan «Túlki, tasbaqa hám taskene» erteginde adamlardıń minezin haywanlardıń obrazları arqalı súwretlengen. Bunda taskene hám tasbaqa oǵada miynetkesh, ádil, al túlki erinshek hayyar hám jalqaw.

Ol miynet etpey qırmanda tayar bolıp, óz tiyisli haqın almaqshı boladı. Lekin tasbaqa hám taskene aqıllılıq hám tapqırlıq penen buǵan jol qoymaydı. túlki miynet etpegen soń úlesten, qırmannan qurı alaqan, bos qaladı. Erinsheklik hám jalqawlıq oǵada jat, unamsız qásiyetler mektep oqıwshılarına usı sıyaqlı unamsız qásiyetlerdiń mazmunın túsindirip, olardı miynet súyiwshilik paziyletlerine tárbiyalap barıwımız kerek.

Mektep oqıwshılarına arnalǵan «Tórt erinshek» ertegi de miynet etpeytuǵın adamnıń hesh waqıtta tabısqa erise almaytuǵının ashıp kórsetedi. Sonıń ushın ayıpker esaplanǵan ertek qaharmanları jazaǵa tartıladı. Olar ersi jaǵdaylarǵa túsedi. Al, ózlerine tiyisli bolǵan zatlardan da ayırılıp qaladı.

Usı sıyaqlı ájayıp dóretpeler mektep oqıwshıların oylawǵa, eslewge, kóz aldına keltiriwge, turmıstaǵı jaǵdaylarǵa súyene otırıp, jarqın obrazlar jaratıwǵa múmkinshilikler tuwǵızadı. Egerde bala ertek mazmunındaǵı qaharman obrazın ózi atqarıp saxnalastırıw jumıslarına qatnassa, onıń esinde ertektiń mazmunı máńgi saqlanıp qaladı hám usı mazmunnan ózine tiyisli juwmaq shıǵaradı dep oylaymız.

Mektep balaları arasında eteklerdi, ápiwayı, jeńil til menen saxnalastırıw balalarǵa unamlı hám unamsız qaharmanlardıń qarama-qarsılıqların tereńnen túsiniwge járdem beredi. Saxnalastırıw barısında balalar óz sezimlerin tek ǵana sózler menen aytıp qoymaytastan, al mimika, intonatsiya hám háreketler arqalı jetkerip beredi.

Mektep oqıwshıların miynetke tárbiyalawda xalıq pedagogikası úlgilerinen biri naqıl maqallardıń da ornı ayrıqsha. Hámme xalıqta da naqıl - maqallar úlken áhmiyetke iye bolıp keńnen taralǵan. Olardıń tárbiyalıq kúshi haqqında pedagoglar, oyshıllar, jazıwshılar hám shayırlar jaqsı pikirler aytıp kelgen. Bul haqqında ilimpaz T.Niyetullaev: «Qaraqalpaq xalıq naqıl - maqallarınıń atqaratuǵın xızmeti de, basqa xalıq naqıl - maqallarındaǵıday adam menen adam arasındaǵı qarım-qatnaslardı kórsetedi. Sonıń menen qatar jámiyetlik hám tábiyat qubılısları menen úrp-ádet, salt-sana, tálim-tárbiya, minez-qulıq normaların bir sóz benen aytqanda, xalıq turmısınıń aynası, adamgershilik qaǵıydalarınıń shejiresi sıpatında qáliplesken»[19]. Al, qaraqalpaq fol`kloristi Q.Maqsetov naqıl - maqallardı jas óspirimlerdi tárbiyalaw máselelerin sheshiwde joqarı bahaladı. Ol: «Bizler olarda xalıq danalıǵınıń tań qalarlıq názikliligin hám júdá sheberlik penen aytılǵanın kóremiz»[20] - degen edi.

Kópshilik xalıqlarda naqıl-maqallar miynetkesh adamlardı ulıǵlaydı. Mısalı, «Adam miyneti menen sulıw», «Miynet túbi ráhát», t.b. Sonlıqtan hár bir xojalıqtıń tikkeley wazıypası balanı kishi jasınan baslap miynet súyiwshilikke tárbiyalaw *bolıp* esaplanadı.

Paydalanǵan ádebiyatlar

1**.** Mirziyoev.Sh.M Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz**.** T-Ózbekiston 2016.

[19] Qaraqalpaq fol`klori. IV tom. No`kis, «Qaraqalpaqstan», 1978-j, 8-bet.
[20] Qaraqalpaq naqil-maqallari. No`kis, «Qaraqalpaqstan», 1990-j, 9-bet.

2. Ochilov Z. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda kasbga yóllashni shakllantirish. –Toshkent: Óqituvchi, 1996

3. Ochilov Z. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda kasbga yóllashni shakllantirish. –Toshkent: Óqituvchi, 1996

4. Glushenko A.G. Trudovoe vospitanie mladshix shkol`nikov vo vneklassnoy rabote. –Moskva, 1995.

JASLARDI KÁSIPKE BAǴDARLAWDIN' AYRIM MASHQALALARI

Saparbaev T. *- NMPI dotsenti. Ilimiy basshı.*
Bawbekova A. *- NMPI 2-basqısh magistranti*

Házirgi waqıtlarda mektepten hám klasstan tısqarı jumıslar mektep ómirinde oqıwdan kem bolmaǵan eń áhmiyetli, eń aktual mashqalalardan biri bolıp sanaladı. Óytkeni, házirgi zaman mekteplerinińh ár bir klasında ótkeriletuǵın klass hám klasstan tısqarı jumıslardıń kásipke baǵdarlawshı pánler ushın da hám de ulıwma jaslardıń mektepte pedagogikalıq bilim hám tárbiya alıw hár tárepleme rawajlanıw máselelerinde klasstaǵı ótkeriletuǵın jumıslardıń áhmiyetliliginen hesh qanday da kem bolmaydı.

Mekteptegi oqıwshılar hám mektepten hám klasstan tısqarı ótkeriletuǵın barlıq jumıslar tikkeley oqıtıwshı-tárbiyashınıń basshılıǵında alıp barıladı. Jaslardı belgili bir kásipke yamasa ónerge baǵdarlawda mektepten hám klasstan tısqarı jumıslardıń qatarına bizińshe tómendegilerdi kórsetip, atap ótiwimiz orınlı.

1. Klasstan, sabaqtan tısqarı ótkeriletuǵın ámeliy jumıslar.
2. Kásipke baǵdarlaytuǵın hár qıylı dógerekler.
3. Túrli mazmunda ótkeriletuǵın konferenciyalar.
4. Mektep kesheleri, belgili kásip iyeleri, miynet aldıńǵıları, belsendi kásip iyeleri, miynet qaxarmanları menen ushırasıwlar. Bulardıń barlıǵı mektepten, klasstan tısqarı ótkeriletuǵın jumıslar bolǵanlıqtan, ol jaslardı kásipke baǵdarlaytuǵın jumıslardıń bólinbes bir bólegi bolıp esaplanadı.

Birinshiden klasstan, sabaqtan tısqarı oqıw hám ámeliy jumıslarda, oqıtıwshı óz oqıwshılarında belgili kásipke degen qızıǵıwshılıǵın eń baslap aq, eń ápiwayı belgileri payda bola baslawdan-aq olarǵa durıs hám anıq jol joba kórsetiwi kerek. Eger onı ádebiyat páni muǵallimi sezse belgili kásip iyeleri xaqqında sol oqıwshınıń qızıǵıwshılıǵına say bolǵan shıǵarmalardı oqıwı kerek ekenligin, olardıń mashaqatlı miynetleri menen hesh bolmaǵanda kitap arqalı tanısıwın, ol miynetlerden qashıp yaki nemquraydı qarap, keleshekte óz tańlaǵan kásibinen ókinbew kerekligin támiyinleydi. Hátteki sol kásiplerdi ulıǵlaytuǵın, ómir tájiriybesin, kásip jolın kórsetetuǵın kitaplardı atpa-at kórsetip, oqıp-tanısıp kóriwin másláxát etiwi kerek.

Kásipke baǵdarlaytuǵın hár qıylı xárekettegi dógereklerdiń jumıslarınan-da belgili nátiyjelerge erisiw múmkin. Mısalı: jas ádebiyatshılar dógereginiń jumısları menen, dógerekte óz betinshe erkin temalar, basınan keshken qızıqlı waqıyalardı kórkemlep jazıw yamasa qosıq jazıwǵa intası bolsa, sol oqıwshınıń qosıǵın dodalaw, kemshiligi bolsa sıpatlap túsindirip ótiw, yamasa gazeta hám jurnallarǵa mektep turmısınan, oqıwshılar turmısınan, shańaraqtaǵı hár qıylı waqıyalar boyınsha oǵada ıqsham, kishigirim maqalalar tayarlap, olardı kúndelikli baspalarǵa jiberiw, usınıw hám járiyalaw lazım. Bul isler arqalı oqıwshıda jurnalistlik kásipke yaki, muǵallimshilik kásibine

húrmeti artadı, sonday-aq sóz qaraw sheberligi, sóylew mádeniyatı jáne de artadı. Al qaraqalpaq tili, orıs tili, ingliz tili, eski qaraqalpaq jazıwı (arab tili) sabaqları tiykarındağı tilshiler dógereginde hár bir sózdiń kelip shıǵıw tórkini, anıq, sawatlı durıs sóyley biliw haqqındağı túsiniklerdi oqıwshı jaslarda tek belgili kásipke degen qızıǵıwshılıq ǵana emes, al óz ana tiline degen húrmet qaysı iyesi bolıwına qaramastan eń joqarı dárejede turıw kerekligin, til – millettiń maqtanıshı, aynası ekenliginen derek beredi. Qosıq sabağı tiykarındağı hárekettegi dógereklerde klasstan hám sabaqtan tısqarı payıtlarda da muzıka boyınsha bilim úyretilip, ol álbette ámelde óz kórinisin tabadı.

Bunda ósip baratırǵan hár qanday jas óspirim saz sırları, qosıq aytıw sheberliklerin meńgeriw menen bir qatarda saz ásbapların shertiw sırların úyrenip, keleshek jolın usı kórkem ónerge arnalǵan kásipler menen` rejisser, artist, akter, kompozitor, sazende, qosıqshı hám basqa da usı saladağı kásiplerdi iyelewi ushın tırnaq tas wazıypasın atqaradı. Al botanika, zoologiya yaki biologiya pánlerinen bolatuǵın janlı, xárekettegi dógereklerde ósimlik dúnyası, haywanat dúnyası, tábiyiy baylıqlar, jer, topıraq hawa, suw, klimat, relef haqqında bilimleri tolıǵıp, onı ámeliyatta da kóriw múmkinshiligine iye boladı. Mısalı, botanika páninen alıp barılatuǵın pán dógereginde oqıwshılar álbette tábiyat qoynına alıp shıǵıladı. Ol jerde balalar gerbariyler jıynaydı, atları menen, túrleri menen tanıs emes bolǵan ósimlikler menen tanısadı. Bul arqalı oqıwshılardıń ana-tábiyatqa degen súyispenshilik muxabbatı artıp, usı baǵdardağı kásip iyeleri bolıwı ushın da túrtki boladı. Al biologiya páninen alıp barılatuǵın dógereklerde jaslar ózlerini4 shólkemleskenlik háreketleri menen mektep qasınan (qoyan asıraytuǵın) yamasa biologiya pániniń teoriyalıq tárepi ushın áhmiyetli bolǵan (janlı múyeshler) ashıwı onda qırǵıy, búrkit, kepter hám basqa da quslardı yaki úy haywanların saqlawı da múmkin. Bul klasstan tıs isler oqıwshılarda haywanat yaki ósimlik dúnyasına húrmet penen birge usı tarawǵa baylanıslı kásiplerdi iyelew ushın da baslama boladı. Jaslardı bir-biri menen doslıq qarım-qatnasta, jaqsı múnásibette, kelisimpaz, intizamlı bolıwǵa da tárbiyalaydı.

Sonday-aq anıq pánler boyınsha ámeliy laboratoriya jumısları jaslardı kásipke baǵdarlawdıń bir neshe kórinislerin de qamtıydı. Onda muǵallim basshılıǵında oqıwshılar xár qıylı izleniwler, izertlewler, tájiriybeler, sınaq, baqlaw jumısların alıp baradı hám arnawlı ásbaplar, úskeneler, apparatlar járdeminde ólshew isleri ótkeriledi. Bunda balalardıń bilimi, sawatlılıǵı artadı, olardıń awızbirshilikli jámlesken túrde islewi ushın sharayat jaratıladı hám onıń pánlerge qızıǵıwı nátiyjesinde usı pánler menen baylanıslı bolǵan kásiplerge baǵdarlanadı. Ámeliy laboratoriya izertlew jumısları tek anıq pánler boyınsha bolıp qoymastan, al miynet tálimi, qol miyneti sabaqları boyınsha da ótkeriw maqsetke muwapıq bolıp esaplanadı. Bunda oqıw ustaxanaları, arnawlı kabinetler, ásbap-úskeneler menen bezelgen laboratoriyalar, oqıw-tájriybe uchastkaları hám de basqalar ámeliy laboratoriya jumısları ushın eń tiykarǵı baza bolıp esaplanadı. Ámeliy laboratoriya jumısları oqıwshılarǵa tek hár qıylı úskeneler, ásbaplar, arnawlı apparaturalar menen islewdi úyretip ǵana qoymastan, al usı baqlawlar nátiyjelerinen durıs hám anıq mazmunlı ilimiy juwmaqlarǵa keliwge de imkaniyat jaratadı.

Mektepte ótkeriletuǵın hár qıylı kesheler, ushırasıwlar, jarıslar sonday-aq bayramlarǵa arnalıp ótkeriletuǵın koncert, saxnalıq kórinisler tikkeley kórkem xáweskerler dógereginiń aǵzaları tárepinen shólkemlestiriledi. Álbette bul jumislar jaslardı kásipke baǵdarlawda oǵada u'lken ro'l oynaydı.

Paydalanǵan ádebiyatlar dizimi

1. Karimov I. Barkamol avlod – Ózbekiston taraqqietining poydevori. Toshkent, 1993.

2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. "O'zbekiston" 2016.

3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob halqimiz bilan birga qo'ramiz. "O'zbekiston" 2017.

4. Azarov I.P. Tarbiyaviy ish metodikasi. T: Óqituvchi-1991.

LESSON ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL SYSTEM USE IN THE PROCESS

Berdimuratova D. *- is a №43 school teacher in Chimbay district*

Today, innovative ideas and activities in every field and system technology-based conduct is important. In this regard before we get into the subject, let's take a look at the meaning of the word "innovation" we found it necessary. The concept of innovation (Latin novus new) in research and scientific began to be used in the works in the XIX century. First it is a field of individual elements represented entry into another field. The laws of technical innovation as a whole system of "innovation policy" for the benefit of the studied firms mastered. This activity is a renewal of the voluntary link in the life of the community has common features, laws, and innovation mechanisms.[1]

Innovative technologies in the pedagogical process for teachers and students innovation, making changes, and interactive methods in its implementation require the use of. Interactive methods are for everyone involved in the learning process based on the activity of one student, free and independent thinking. It is interesting for the student to learn using these methods becomes a lesson. Students are teachers when interactive methods are used have the skills and abilities to work independently with the help and collaboration. Students conduct new research, experiments, experiments based on the principle of acquiring knowledge through science is followed. Education process participants work in small groups. Reading assignments are not for an individual student, but for all members of a small group is given. The main form of organization of the teaching process is the lesson. [2]

Pedagogical innovation is innovation in teaching, teaching and learning changes in the content and technology of education, their effectiveness innovation is understood as the result of innovation and the innovation process is seen as the development of three main stages: the idea creation (in a particular case, scientific discovery), ideas in practical terms development and implementation of innovations.

Optimality as a measure of the effectiveness of pedagogical innovation the strength for teachers and students to achieve guaranteed results requires spending. Different teachers and students have their own personalities to varying degrees of effectiveness in pedagogical and educational activities the most important feature of innovative methods is the effectiveness of the teacher only when positive achievements are made in their work. In dimensions technology, observation, recording of results are new to teaching methods, by evaluating their methods. Of this dimension an important aspect is the

formation of the person, his perceptions and concepts appears in its entirety. In this regard, the innovation process is scientific bringing the idea to the stage of practical use and related social can be considered as a process of making changes in the pedagogical environment.[3]

Ensuring the transformation of ideas into innovation and managing the process the activity that shapes the system is an innovative activity. Innovation process there is another peculiarity of the stages of development. Pedagogical the creative application of pedagogical innovations in practice is the work of individual teachers appears in the early stages of its activity.

The content of pedagogical innovations, methods of its application will be it is important to incorporate it into the teaching experience. Educational institution innovation in order to bring a wide range of pedagogical innovations into life creating an environment, forming a certain ethical psychological state, organizational, the use of methodological, psychological measures is required. That's it in order to develop the creative functions of future teachers, them consistent armament with pedagogical innovations, innovative methods the task of teaching analysis and application should be burned. Issues of innovation in the education system in the field of pedagogy are continuous specialists is being studied by. However, socio-pedagogical news is regional as a factor in the development of the education system, on the one hand, relatively recently relatively evolving social pedagogy as a field of science and practical activity decentralization of education and, on the other hand, as it has recently emerged associated with the relative novelty of the social trend of regionalization.[4]

In addition to the above, innovations in any innovation process view structures such as creation and use of innovations easy; consisting of interconnected micro innovation processes a complex innovative process that underlies the development of the entire school. An important pedagogical condition for the formation of creativity in teachers is it to acquire independent knowledge and focus on creative thinking. Alternatively, creative environment among teachers, a certain spiritual state, organizational, Special attention should be paid to the application of methodological and psychological measures.

Literature

1. To the Oliy Majlis of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev Murojaatnomasi. // "People's Word" newspaper, December 23, 2017

2. Ibragimova G.N. Interactive teaching methods and technologies for students developing creative abilities. I Monograph. - T .: «Science and technologies », 2016. - 77-p.

3. Mochalova N.M. Innovative organization of methodical work of the school Approaches: Study Guide. - Ufa, 2002. - 86 pages Slastenin V.A., Podimova L.S. Pedagogy: innovative activity. - M., 1997

4. Panfilova A.P. Innovative pedagogical technologies: Active learning: Higher education textbook for home students / A.P. Panfilov. - M., Akademiya, 2009.

TÁLIM SISTEMASÍN MODERNIZACIYALAWDA INNOVACIYALÍQ PEDAGOGIKALÍQ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW

Bektursinova G.J.
(Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı
Pedagogika teoriyasi hám tariyxı pániygeligi 2-kurs magistrantı)

Interaktiv metod - tálim processinde oqıwshılar hámde oqıtıwshı ortasındaǵı belsendilikti asırıw arqalı oqıwshılardıń bilimlerdi ózlestiriwin aktivlestiriw, jeke sapaların rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Interaktiv metodlardı qollaw sabaq natiyjeliligin asırıwǵa járdem beredi. Interaktiv tálimniń tiykarǵı kriteryaları : rásmiy bolmaǵan pikir - talaslar ótkeriw, oqıw materiyalın erkin bayanlaw hám ańlatıw múmkinshiligi, lekciyalar sanı kemligi, lekin seminarlar sanı kópligi, oqıwshılar belsendilik kórsetiwlerine múmkinshilikler jaratılıwı, kishi gruppa, úlken gruppa, klass jámáti bolıp islew ushın tapsırmalar beriw, jazba jumıslar orınlaw hám basqa metodlardan ibarat bolıp, olar tálim-tárbiyalıq jumıslar natiyjeliligin asırıwda ayrıqsha áhmiyetke iye.

Interaktiv shınıǵıw natiyjeliligi faktorları. Házirde tálim metodların jetilistiriw tarawındaǵı tiykarǵı jónelislerden biri interaktiv tálim hám tárbiya usılların engiziwden ibárat. Barlıq pán oqıtıwshıları sabaq shınıǵıwları processinde interaktiv usıllardan barǵan sayın keńlew paydalanbaqta. Interaktiv usıllardı qollaw nátiyjesinde oqıwshılardıń ǵárezsiz pikirlew, analiz qılıw, juwmaqlar shıǵarıw, óz pikirin erkin bayanlaw, onı tiykarlaǵan halda qorǵay alıwı, salamat baylanıs, pikir, tartıslar alıp barıw kónlikpeleri qáliplesip, rawajlanıp baradı. Bul máselede amerikalıq psixolog hám pedagog B. Blum bilim hám emotsional tarawlardaǵı pedagogikalıq maqsetlerdiń taksonomiyasın jaratqan. Onı Blum taksonomiyası dep ataydı. (Taksonomiya-bolmıstıń quramalı dúzilgen tarawların klassifikaciyalaw hám sistemalastırıw teoriyası). Ol oylawdı biliw qábiletleri rawajlanıwına muwapıq túrdegi altı dárejege ajratdı. Oǵan kóre oylawdıń rawajlanıwı biliw, túsiniw, qollaw, analiz, ulıwmalastırıw, bahalaw dárejelerinde boladı. Sol hár bir dáreje tómendegi belgiler hám de hár bir dárejege muwapıq peyiller úlgileri menen de ańlatpalanadı, atap aytqanda :

Biliw-dáslepki oylaw dárejesi bolıp, bunda oqıwshı atamalardı ayta aladı, anıq qaǵıydalar, túsinikler, faktlar hám sol sıyaqlılardı biledi. Bul oylaw dárejesine muwapıq peyiller úlgileri: qaytara biliw, bekkemley alıw, informaciyanı jetkize alıw, aytıp bere alıw, jazıw, ańlatpalay alıw, parıqlaw, teńlestire alıw, sóylep beriw, tákirarlaw. Túsiniw dárejesindegi oylawǵa iye bolǵanda bolsa, oqıwshı faktlar, qaǵıydalar, sxema, kestelerdi túsinedi. Ámeldegi maǵlıwmatlar tiykarında kelesi waqıyalıqtı shamalay aladı. Bul oylaw dárejesine muwapıq peyiller úlgileri: tiykarlaw, almastırıw, ayqınlastırıw, belgilew, túsindiriw, awdarmalaw, qayta dúziw, kórsetip beriw, túsindirme beriw, anıqlastırıw.[1]

Qollaw dárejesindegi oylawda oqıwshı alǵan bilimlerinen tek dástúriy emes, ádettegidey bolmaǵan jaǵdaylarda da paydalana aladı hám olardı tuwrı qollaydı. Bul oylaw dárejesine muwapıq peyiller úlgileri: engiziw, esaplap shıǵıw, kórsetiw, paydalanıw, úyretiw, anıqlaw, ámelge asırıw, esap - kitap qılıw, qollaw, sheshiw.

Analiz dárejesindegi oylawda oqıwshı pútinniń bólimlerin hám olar ortasındaǵı óz-ara baylanıslardı ajrata aladı, pikirlew logikasındaǵı qátelerdi kóredi, faktlar hám waqıyalar arasındaǵı ayırmashılıqlardı ajratadı, maǵlıwmatlardıń áhmiyetin bahalaydı.

Bul oylaw dárejesine muwapıq peyiller úlgileri: keltirip shıǵarıw, ajıratıw, siyasiy gruppalastırıw, klassifikaciyalaw, boljaw, bólistiriw, tekseriw, gruppalaw.

Ulıwmalastırıw dárejesindegi oylawda oqıwshı dóretiwshilik jumıs atqaradı, qandayda bir tájiriybe ótkeriw rejesin dúzedi, birneshe tarawlardaǵı bilimlerden paydalanadı. Maǵlıwmattı jańalıq jaratıw ushın dóretiwshilik jaqtan qayta isleydi. Bul oylaw dárejesine muwapıq peyiller úlgileri: jańalıq jaratıw, ulıwmalastırıw, birlestiriw, joybarlaw, islep shıǵıw, sistemalastırıw, kombinatsiyalastırıw, jaratıw, dúziw, proektlestiriw.

Bahalaw dárejesindegi oylawda oqıwshı kriteryalardı ajrata aladı, olarǵa ámel ete aladı, kriteryalardıń hár túrliligin kóredi, juwmaqlardıń bar maǵlıwmatlarǵa sáykesligin bahalaydı, faktlar hám bahalaytuǵın pikirler arasındaǵı ayırmashılıqlardı ajratadı. Bul oylaw dárejesine muwapıq peyiller úlgileri: kesellikti anıqlaw, tastıyıqlaw, ólshew, baqlap barıw, tiykarlaw, maqullaw, bahalaw, tekseriw, salıstırıw.[2]

Interaktiv usıllar kóp túrli bolıp, olardıń hámmesi de hár qanday progressiv usıllar sıyaqlı eń birinshi, oqıtıwshıdan shınıǵıw aldınan úlken tayarlanıwdı talap etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar dizimi.

1. Akejanov R. Oqıwshılarda matematikalıq qábiletti ósiriw haqqında. Mektep tálimin rawajlandırıw Mámleket ulıwma milliy programması tiykarında bilimlerdi jetilistiriw hám qayta tayarlaw sapa hám natiyjeliligin támiyinlewdiń ilimiy-pedagogikalıq tiykarları. Respublika ilimiy-ámeliy konferenciyası materialları.- Tashkent, 2006 y.

2. Selevko G. K. Sovremennie obrazovatelnie texnologii.- M, 1998 g.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ РАБОТНИКОВ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Бекимбетова Г.Р.
д.п.н.(PhD), доцент
Регионалный центр передподготовки и повышения квалификации работников народного образования Республики Каракалпакстан

В условиях мировой глобализации и всё возрастающих требований к интеллектуальному уровню педагогов усиливается внимание к непрерывному повышению их квалификации и развитию рефлексивных навыков. В принятой на Всемирном форуме концепции, намеченной до 2030 года, в качестве приоритетной задачи устойчивого развития сферы образования обозначено “...создание возможностей качественного обучения на протяжении всей жизни для всех...”[21], что, в свою очередь, обусловило необходимость разработки различных моделей профессионального развития на основе сознательного анализа деятельности педагогов, создание возможностей стратегического планирования, самостоятельного построения индивидуальной образовательной траектории.

[21] Incheon Declaration / Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all [Word Education Forum, 19-22 may, 2015, Incheon, Republic of Korea.

В мире в условиях интернационализации образования проводится ряд научно-исследовательских работ по совершенствованию дидактической системы развития креативного потенциала педагогов, ускорению процессов самостоятельного повышения квалификации путем формирования рефлексивной позиции учителей, установлению личной компетентности педагогов на основе андрагогического подхода. В особенности, отдельное внимание уделяется развитию инновационной деятельности у учителей путем применения информационно-коммуникационных технологий в процессы повышении квалификации, формированию навыков самоанализа и оценивания путем расширения интернальной мотивации, совершенствованию акмеологической способности учителей на основе аутопсихологической компетентности. Это требует совершенствования модели бенчмаркинга применения передового зарубежного опыта в системе повышения квалификации работников народного образования, разработки механизмов самостоятельного саморазвития.

В нашей стране отдельное внимание уделяется повышению чести и авторитета педагогов, установлению культуры инновационного мышления, внедрению альтернативных форм обучения в процессах повышения квалификации. В особенности важную актуальность приобретают «дальнейшее совершенствование системы непрерывного образования, повышение доступности качественных образовательных услуг, подготовка высококвалифицированных кадров в соответствии с современными потребностями рынка труда, создание эффективных механизмов внедрения научных и инновационных достижений в практику».[22] Это требует совершенствования дидактических условий и педагогических механизмовсовершенствования системы повышения квалификации на основе передового зарубежного опыта.

Вопросы обеспечения непрерывного повышения квалификации педагогических кадров, теоретические, педагогические, психологические, социальные, экономические основы, факторы совершенствования сферы, внедрение инновационных, в частности, технологий модульного обучения, проблемы создания эффективной системы управления исследовали в нашей стране У.Бегимкулов, У.Иноятов, Ж.Йулдошев, Ш.Марданов, Ш.Олимов, Н.Рахманкулова, Р.Сафарова, Н.Тайлаков, С.Тургунов, Р.Чориев, Ш.Шодиев, Ш.Курбанов, М.Юлдашев, А.Аскаров, Г.Боймурадова, А.Ибрагимов, в СНГ С.Вершловский, А.Вербицкий, З.Возгова, Ю.Кулюткин, В.Онушкин, О.Орлова — О.Ройтблат, Е.Фрумина, за рубежом П.Юцявичене, Б.Гольдшмит, М.Гольдшмит, Ж.Рассел и др.

В научных источниках факторы самосовершенствования в группе образовательных ценностей подготовки и повышения квалификации педагогических кадров определены следующим образом: новый подход к самосовершенствованию, самостоятельное получение образования; самостоятельное приобретение знаний, умение проявлять личностные

[22] Указ Президента Республики Узбекистан «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» от 7 февраля 2017 года № УП-4947 // Собрание законодательства Республики Узбекистан, 2017, № 6, ст. 70.

способности, социально-профессиональная самостоятельность; стратегия самостоятельного получения знаний, планирование и самоуправление, самовоспитание; самосовершенствование в профессионально-личностном аспекте; источники, формы, методы, способы и средства самообразования, их разновидности, эффективное их использование и др.

Как и во всех странах мира, вопрос подготовки учителей в нашей республике считается очень актуальной проблемой. В нашей республике действует более 10 000 общеобразовательных средних школ, в которых работают всего 497 523 учителя. На сегодняшний день 383 639 из них не прошли курсы повышения квалификации. Следует особо отметить, что 76 883 (15,0%) от общего числа учителей являются кадрами со средним специальным образованием. 2 Более того, ведут педагогическую деятельность 9 547 учителей-неспециалистов.

Основная цель курсов повышения квалификации состоит из обеспечения учебно-воспитательного процесса на высоком научно-методическом уровне в соответствии с квалификационными требованиями, регулярного обновления профессиональных знаний и навыков, необходимых для постоянного развития профессионального и педагогического мастерства по передовым педагогическим и информационным технологиям, интерактивным методам обучения, ознакомления с новыми принципами и современными методами организации учебно-воспитательного процесса, квалификационными требованиями, нормативно-правовыми актами и передовым зарубежным опытом в данной сфере.

Современный этап развития системы образования в республике характеризуется активизацией процесса модернизации данной системы. Общее направление модернизации образования связано с приведением в соответствие системных и органических изменений образования с требованиями современной жизни, использованием в этом передового зарубежного опыта, созданием культуры и механизмов постоянного обновления образования, его ориентацией на актуальные перспективные потребности личности, общества и государства.

В настоящее время курсы переподготовки и повышения квалификации педагогических работников дошкольных, общеобразовательных средних, средних специальных и внешкольных образовательных учреждений организованы на основе государственных требований, продолжительность которых составляет один месяц не раньше чем в 1 лет, состоят из 30-36 часов.

В соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан № УП-6108 от 6 ноября 2020 года работники народного образования по своему усмотрению за счет средств Государственного бюджета могут повышать свою квалификацию в высших образовательных учреждениях, подготавливающих педагогические кадры, и негосударственных образовательных организациях. Кроме того, согласно Постановлением Президента Республики Узбекистан № ПП-4963 от 25 января 2021 года министерством народного образования ведется электронный реестр негосударственных образовательных организаций, занимающихся деятельностью по повышению квалификации работников народного образования и средства Государственного бюджета выделяются исключительно негосударственным образовательным организациям, внесенным в Реестр. Согласно этим документам,

Вы также можете пройдя регистрацию оставить заявку для включения вашей органицазии в Реестр негосударственных образовательных организаций, желающих организовать повышение квалификации работников народного образования.

Содержание учебных модулей, предоставляемых в рамках настоящей программы, сформировано на основе содержания, качества и общих квалификационных требований к квалификации преподавателей и предусматривает их непрерывное профессиональное развитие за счет повышения уровня современных знаний и инноваций в своей профессиональной деятельности, эффективного использования передового зарубежного опыта и широкого внедрения информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс. Примерная учебная программа курса повышения квалификации по форме получения образования с отрывом от работы состоит из следующих модулей:

1. Развитие коммуникативных умений воспитателя;
2. ИКТ и медиаграмотность;
3. Вопросы саморазвития и непрерывного профессионального развития;
4. Педагогическая ответственность и гибкость;
5. Инклюзивное образование и его внедрение;
6. Новости науки, актуальные вопросы преподавания науки;
7. Методы и средства оценки компетенций учащихся.

Процесс повышения квалификации работников народного образования осуществляется на основе учебного плана и программы, утвержденных Министерством народного образования. На основе учебного плана и программы, слушатели повышают квалификацию в рамках 7 блоков (за исключением курсов повышения квалификации руководителей образовательных учреждений, УзНИИ педагогических наук имени А.Авлони, региональных центрах ППКРНО.

Эта система улучшит карьерный рост менеджеров, специалистов отрасли и преподавателей через систему дистанционного обучения (онлайн) в Центрах повышения квалификации работников народного образования. При этом особое внимание уделяется следующему:

в центрах повышения квалификации работников народного образования процесс повышения квалификации совершенствуется с помощью системы дистанционного обучения (online) руководителей системы, специалистов сферы и учителей. При этом необходимо обратить особое внимание на следующее:

во-первых, на электронном сайте образовательных учреждений повышения квалификации будет создана дистанционная электронная учебная база (электронный ресурс);

во-вторых, будут разработаны рабочие учебные планы, учебные программы и учебно-методические комплексы дистанционных (онлайн) курсов повышения квалификации;

в-третьих, разработанные образовательные продукты будут размещены на сайте, а также на электронной платформе образовательного учреждения;

в-четвертых, будут подготовлены аудио-, видеоуроки, тестовые вопросы и задания профессорами и преподавателями (тьюторами) с большим опытом и потенциалом, работающими в образовательном учреждении;

в-пятых, будут предоставлены слушателям аудио-видеоуроки, тестовые вопросы и задания, а также банк тем проектных работ подготовленные с помощью электронной платформы.

Главная особенность этой трансформации заключается в том, что человек может совершенствоваться, развиваться, приспосабливаться к требованиям сегодняшнего дня, формулировать свои резервы, изменять их в соответствии с уровнем развития способностей. Таким образом, основным компонентом профессиональной компетентности является аналитическая деятельность, выраженная в способностях, навыках и квалификации преподавателя:

-курсы повышения квалификации;
- краткосрочные курсы;
- школа мастерства.;
- вебинары;
- участие в конференциях и семинарах;
- подготовка учителей к аттестации;
- внедрение передового опыта;
- научные журналы и газетные публикации;
- традиция учителя-ученика;
- развитие практической работы на экспериментальных площадках и т.

Научно-методическое сопровождение в непрерывном повышении квалификации, будучи целостной системой, предусматривает создание эффективных условий, направленных на удовлетворение требований, предъявляемых обществом к педагогу, в отношении профессиональных 42 компетенций в инновационном процессе, удовлетворение личных потребностей педагога, на углубление мотивации, проявление внимания к индивидуальным особенностям педагогов, их профессиональной деятельности. Научно-методическое сопровождение также обеспечивает самостоятельное принятие правильных решений в определенных проблемных ситуациях на основе личного опыта педагогов, развитие рефлексивных способностей, формирование положительной среды взаимовлияния, достижение качества и эффективности образования. Проектирование своей учебной деятельности в профессиональном развитии педагога связано с выделением трех уровней: превращение слушателя из объекта постоянного повышения профессионального мастерства в активный субъект, личное участие в определении профессиональных потребностей учебного плана по результатам диагностирования, оптимальное планирование процесса, согласование, рефлексивный анализ, оказание консультативной помощи и правильное ориентирование внутреннего потенциала на достижение образовательной цели.

Литературы

1. Mirziyoyev Sh.M., Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar // Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 104 b.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi. (2020-yil 29-dekabr)

3.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PF−6108-son Farmoni.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 25-yanvardagi PQ−4963-son qarori.

JAS ÓSPIRIMLERDI PSIXOLOGIYALÍQ JAQTAN SPORTQA TAYARLAW

Utepbergenov A. *Dene tárbiyası teoriyası hám ámeliyatı kafedrası docenti*
Bayjanova K. - *NMPI dene tárbiya hám sport shınıǵıuları teoriyası hám metodikası 1-kurs magistrantı*

Jas sportshınıń maqset boylap baǵdarlanǵan psixikasın qáliplestiriw ushın trenerge shınıqtırıwlardıń barlıq fizikalıq, texnikalıq taktikalıq bólimlerin óz ishine algan psixologiyalıq tásir etiwlerdi rejege kore qollanılıwı zárúr boladı.

Jas óspirimlerdiń sport xızmetiniń turaqlılıǵı olardıń jeke psixo fizologiyalıq ózgesheliklerin olardıń trenirovkalar hám jarıslar barısındaǵı jaǵdayların baqlaw, psixikalıq hám emocionlıq jaǵdaylardı ózbetinshe tártipke salıwı hám tártipke salıwdıń individuallıq usılların tańlaw hámde arnawlı pedagogikalıq tásir etiwlerdi esapqa algan halda támiyinlenedi.

Jas sportshını jarıslarǵa tayarlaw barısında onıń ózi hám trener sport tayarlılıqlarınıń qaysı usılları arkalı ulıwma tayar jaǵdayga erisiw múmkinshiligin anıq kóz aldına keltirip alıwı shart.

I. ulıwma fizikalıq hám ulıwma psixologiyalıq tayarlıq,

II. arnawlı psixolgiyalıq tayarlıq;

<u>Ulıwma psixologiyalık tayarlıq</u>

Ulıwma psixologiyalıq tayarlıqqa morallıq etikalıq tárbiya sportshılarda shaxstıń pikirin baǵdarlanıwın tártipliligin, shólkemleskenligin, kollektiv jarıslar shárayatlarında ózin tikkeley basqarıw qábiletin rawajlandırıwdı qáliplestiriw intielektuallıq qasiyetlerdi jetilistiriw sınlı aqıldı, onıń tereńligin turaqlılıǵın, pikir júritiw iykemligin, dóretiwshilik, erkti tayarlap barıw

Usı sport túrine tán bolgan erk qásiyetleri quramın jetilistirip barıw hám júzege keliwi múmkin bolgan qarama-qarsılıqlardı jeńiwge, ózin tez tuta biliwge, júzege kelgan jaǵdaydı turaqlı jámlewge úyretiw, shıdamlılıq hám ózin meńgeriwin rawajlandırıw;

shınıǵıwlardı orınlawǵa tayarlıq baqlawlıq, baǵdarlıq xızmetti, ideomotorlıq tayarlıq usılların, háreketke kirisiw waqtın shınıǵıwlardı orınlawdan aldıń dıqqat jámleniwiniń individual dawamlılıǵın jetilistirip barıw, olardı anıqlap belgilep alıwǵa úyretiw; kelesi is-háreketlerdi rejelestirip alıwdı hám shınıǵıwlardı orınlawın sınlı bahalap barıw qábiletin jetilistiriw háreketlik kóriw esitiw hám t.b. sezgilerdi rawajlandırıp «suw sezimi», «muz sezimi», «plonka sezimi» hám t.b. arnawlı qabıllawshılıqtı qáliplestiriw, shınıǵıwlardı orınlaw barısında maǵlıwmatlardı analizlew hám háreketke dúzetiwler kirisiw qábiletin jetilistiriw; ishki jaǵdaylardı óz betinshe dúzetiw usılları menen qurallandırıw ózin baqlap barıwǵa úyretiw, bulshıq etlerdi bosańlastırıw usılların dem alıwdı tuwrılaw, dıqqattı hám pikirdi tezlik penen basqa obektke kóshiriwdi, erkin háreketleniwlerdi mobillestiriwdi hám sholkemlestiriwdi meńgeriwshi jetilistiriw nervlik psixikalıq salamatlıqtı qayta tiklew hám saqlaw usılları menen qurallanıw gáp penen tásir kórsetiw autegen usılların psixologik dúzetiwshi trenirovkalardı puxta ózlestiriw, ideomotorlıq tayarlıqlardı sportshının shaxslıq individuallıq psixologiyalıq hám psixologiyalıq ózgeshelikleri menen baylanıstırǵan halda muwapıqlastırıw.

Ulıwma psixolgiyalıq tachrlıq jas sportshılarda sport xızmetinde belgili kónlikpelege erisiwine qaratılǵan obektivlik qıyınshılıqlar jas sportshınıń shaxslıq ózgesheliklerinen eles, al tańlaǵan sport túriniń arnawlı obektivlik ózgesheliklerinen ibarat Bunday qıyınshılıqlar sharshaw menen muwapıqlastırǵan halda názik koordinacialanǵan bulshıq etler islerin dawam etiw zárúrligi qozǵalıssız statikalık «is» jaǵdayın uzaq waqıt saqlaw hám t.b. lar bolıwı múmkin .

Subektiv qıyınshılıqlar negizin jas sportshınıń tańlaǵan sport túrine jas sportshınıń tanlaǵan sport túrine ushırasıwlar hám trenirovkalarǵa óz jeke obektivlik qatnası ózgeshelikleri quraydı. Bunday qıyınshılıqlar: jaraqatı menen baylanıslı qorqıw, komandalasları yaki joldaslarınan uyalıw tartınshaqlıq, qarsılasınıń kúshin kótermelep qorqıw, bolıp otırǵan jarısqa qızıqpawı máselen, kólemi hám qatnasıwshıları jaǵınan onsha áhmiyetli belmaǵan jarıslar bolıwı múmkin .

Subektivlik qıyınshılıqlardı jeńip ótiw barısında sóz benen tásir jasaw arqalı isendiriw, hámde ózine ozi buyrıq beriw (sezimlerin basqarıwǵa qaratılǵan erk harketleri) usılları úlken áhmiyetke iye boladı. Usınday hám basqada usıllar jas sportshınıń nerv sistemasın aldında turgan máselelerin sheshiwde aptimallılıq jaǵdayǵa keltirip, onda sırtqı unamsız faktorlarǵa tınısh jaǵdaydaǵı qatnasta bolıwdı tárbiyalaydı.

Sport jarısları barısındaǵı qıyınshılıqlardıı jeńiwle eń aldı menen erkli tayarlıqlar talap etiledi .Erk bul ań sezim menen birge insanǵa ózin basqarıwǵa múmkinshilik beriwshi psixikalıq jaǵday bolıp tabıladı.

Tiykarǵı erk qásiyetlerine maqset boylap baǵdarlanıw tırısqaqlıq hám umtılıwshılıq óz betinshelik iniciativalıq shıdamlılıq hám ózin qolǵa ala biliwlik jatadı. Hár bir erklik sıpatlamanı jaqsı biliw trenerge jas sportshılardıń erk tayarlılılǵın, erkin tárbiyalaw processin anıq dúziwge járdemlesedi.

Erkli tayarlılıqtıń tırnaǵın ekrtiń intellektuallıq (aqılıy óz betinshelik sınlılıq), morallıq (ádep-ikramlılıǵın tárbiyalaw) hám qıyınshılıqlardı jeńip ótiw ukıbın qaliplestiriw negizlerin jaratıw bolıwı tiyis .

Sportta erk háreketleri dúzetiwdiń texnikası ózin shólkemlestiriw hám mobillestiriw uslıların óz ishine aladı. Aldıńǵıları sportshılardıń xızmeti hám jaǵdayların

tártipke salıwǵa, kúshin únemlewge, texnikasın dúzetiwge, háreketleri jaǵdaylarına yaǵnıy dıqqattı bir nárseden ekinshisine kóshiriw, háreketler texnikasına jámlewge, idealtorlıq tayarlıqqa dem alıwdı tártiplestiriw hám t.b.larǵa qaratılǵan. Ekinshisine ózin isendiriw, qollap-quwatlaw, májbúrlew, buyırıw hám t.b.lar jatadı.

Trenirovkalar barısında úlken sport tabıslarına baǵdarlangan jolda. Júzege keliwshi tosıqlardı jeńiwge tájiriybe hám erkin qábiletke erisip barıladı. Ásirese, trenirovkalardıń gúres, yaǵnıy tosıqlardı jeńiwdegi gúres sıpatında alıp barılıwına komeklesiwshi basımlardan (álbette pedagogikalıq basqarıw astında) paydalanıw zárúr. Trenirovkalar ózin tárbiyalar barıwǵa jetilewshi bolıwı shárt.

Tosqınlıqlardıń júzege keliw sebebi A.C.Pushdiń kórsetiwinshe, jas sportshınıń múmkinshilikleriniń (fizikalıq, texnik-taktik. Teoretikalıq hám psixologiyalıq, ásirese erk tayarlıgı názerde tutılmaqta) xızmettiń obekitivlik sharayatlarına tuwrı kelmewinen júzege keledi. Tosqınlıqlar menen soqlaǵısıw hám olardı jeńiw barısında, eger bul processti trener de, sportshınıń ózi de baqlap barsa erklik akbiletlerdiń júzege keliwine, onı jetilistiriwge múmkinshilik jaratadı. Bunda trener hesh qashan jas sportshı ushın oylamawı. Al onıń oy –pikiri ham háreketleriniń óz betinshe keshiriwine, hár qanday jaǵdaydan, hár qıylı sport máselelerinde tuwrı sheshim qabıllawǵa sharayat jaratıp beriwi tiyis.

PEDAGOGIK TEXNOLOGIYANI JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Nurishov D.E.- *Ajiniyoz nomidagi NDPI,*
Jismoniy tarbiya kafedrasi mudiri, p.f.b.f.d.

Davlatimiz rahbarining 2017 yil 21 apreldagi farmoniga muvofiq, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat boshqaruvi tizimi takomillashtirildi. O`zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo`mitasi qayta tashkil etilib, uning zimmasiga ekologik holatni yaxshilash, maishiy chiqindilarni yig`ish, saqlash, tashish, utilizatsiya qilish va qayta ishlash borasida ko`plab vazifalar qo`yildi. Atrof-muhit ifloslanishining oldini olish sohasida davlat nazoratini kuchaytirish zarurligi ta`kidlandi. Masalan, Andijon, Angren, Buxoro, Navoiy, Farg`ona, Olmaliq, Bekobod, Chirchiq, Toshkent va Nukus kabi sanoatlashgan shaharlarda havoning chang bilan ifloslanish darajasi sanitar me`yordan o`rta hisobda 2,7 barobar ortgani kuzatilgan.

Shu bois, Ekologiya davlat qo`mitasi mutasaddilariga xalqaro tajriba asosida atrof-muhitni muhofaza qilish Milliy kontseptsiyasini ishlab chiqish vazifasi yuklatildi [1].

O`spirimlarning ekologik madaniyatini tarbiyalashda ta`lim faoliyatining potentsialini sezilardi to`la va samarali amalga oshirishni ta`minlaydi. Ta`lim texnologiyalari tipovoy darslarni kam darajada qaytalanishi kerak. Bular axborot texnologiyalarini qo`llash bilan interfaol darslar, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalari, pedagogik mahoratlari, loyihalash faoliyatlari va boshqalar bo`lishi mumkun. Eng asosisi – o`quvchilarning ekologik mazmunga ega bo`lgan faoliyati tashkil qilish uchun, ushbu faoliyat orqali ularning uqub va ko`nikmalarini rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish. O`qitish shakllari usullar uslublarning maxsus to`plami va joylashishini belgilaydigan psixologik-pedagogik munosabatlarning to`plami - bu pedagogik jarayonning tashkiliy va uslubiy qo`llanmasi. Shu bilan birga pedagogik

texnologiya ob`ekti deganda pedagogik jarayonni kurash tarkibi va mantig'i uni muayyan tamoyillar shartlarga muvofiq ravishda pedagogik maqsadlarni amalga oshirish uchun tashkil etish usullari tushuniladi. Tarbiyaviy potentsialini jalb qilish faqat intellektual, emotsional psixika sohasiga, rivojlanishning yosh va individual hususiyatlariga yo'naltirishga bir vaqtda ta`sir o`tkazishdagina amalga oshadi.

Innovatsion texnologiyalarni qo`llash bilan o`tkazilgan zamonaviy dars o`spirinning shaxsiy rivojlanishini o`qitishning mazmuni va tempini tanglash erkinligi stimullashni, ta'lim faoliyatining sub'ektlari orasida har bir, sheriklik munosabatlari uchun yoqimli sharoitlarni yaratishni ta'minlashi kerak.

O`yin texnologiyalari – O`yin, mexnat va o`rganish bilan birga nafaqat bolaning balki kattalarning xam faoliyatidan biridir. O`yin vaziyatlarining shartlarini qandaydur faoliyatni ijtimoiy tajribani qayta tiklaydi va natijada xatti-xarakatlarini o`zini o`zi boshqarish shakllanadi va takomillashadi ta'lim jarayonini faollashtirish va kuchaytirishga tayanadigan zamonaviy maktabda o`yin faoliyati quyidagi hollarda qo`llaniladi.

- Mustaqil texnologiya sifatida
- pedagogik texnologiyaning elementi sifatida
- dars shakli yaki uning bir qismi sifatida
- uning sinfdan tashqari faoliyati.

Bolaga turmush sub`ekti sifatida munosabatda bo`lish, pedagogni bola va madaniyat orasidagi ko`proq sifatida tushunish bolalar shaxsini qo`llab-quvvatlashni yuzaga keltiradi, ular jahon madaniy qadriyatlar olamida o`zini anglagan madaniyat insonini tarbiyalashga yo`naltirishni, madaniy obrazli mazmunni tanglashni va tarbiya jarayonida madaniy namuna va normalarni qayta tiklashni, shaxsning madaniy identifikatsiyasini pedagogik ta'minlashni, uning madaniyat olamiga kirishini va umuminsoniy va milliy-ulka madaniy qadriyatlarni qabul qilishini anglatadi. Ta`lim madaniyat bilan munosabatida uni avloddan avlodga translyatsiya qilish mexanizmi sifatida bayon qilinadi. Bunda ekologik ta`limning umummadaniy funktsiyasini amalga oshirishda ekologik madaniyatning aksiologik komponenti alohida ahamiyat kasb etadi. Ekologik madaniyatning aksiologik tashkil etuvchisi ekologik qadriyatlar tizim va tabiiyatga qadriyat sifatida munosabat bilan bir qatorda qadriyatlar yo`nalishlarni tuzadi. Ular shaxsning individning turmush tajribasi, uning barcha kechilmalari jamlamasi bilan mustahkamlangan ichki strukturasining ahamiyatli elementlari hisoblanadi [2].

P.A.Florenskiy so`zlariga ko`ra, tarbiyaning asosiy manbai shaxs ulg`ayadigan va oziqlanadigan muhit sifatidagi madaniyat bo`ladi. O`spirinlar madaniyatga jalb qilingan, yoki kattalarning xulqi shakllarini o`zlariga qabul qilishga taqlid instinktlari shuni ta`minlanadi. Bolalarning individual yosh xususiyatlari bilimlar sifatida tabiatni himoya qilish faolyatida amaliy qatnashish va emotsional kechinmalar tajribasida ekologik madaniyatning shakllanganlik har xil darajalarini, o`zining atrof muhitga munosabatlarini uyg'unlashtirishning har xil uqublarini ta`minlaydi. O`spirinlarning bir qismida ekologik axborotlarni yanada katta hajmda egallashga ixtiyoj tug`iladi, mahalliy ekologik muammolarni yechimini topishda, ekologik loyihalarni ishlab chiqishda qatnashishdagi faolligi ortadi. Bu tashabbuslarni qo`llab-quvvatlash, rivojlantirish zarur. Tabiatni va madaniyatni tushinish tamoyillariga asoslangan tarbiya «bolaning madaniy

o`zi rivojlanishi uyg`otadi», bolalarni madaniy qadriyatlarga jalb qiladi va kichik o`spirinlarni individual-ijodiy o`zlarini namoyon qilishiga sharoitlar yaratadi.

Shunday qilib, ta'lim faoliyatida amalga oshiriladigan yuqorida qayd qilingan munosabatlar madaniy identifikatsiyani, ya`ni bola tomonidan ma`lum madaniyatga mansubligi sezimini egallashini, uning qadriyatlarni o`zlashtirishi va madaniyat kishisining belgilarini egallashini ta'minlaydi. O`spirin ijtimoyilashadi, turmush faolyatining har xil usullarini o`zlashtiradi, turmushlik o`zini anglatishi amalga oshiriladi. «Men-kontseptsiyasi» shakllanadi, ijodiy potentsiali, shaxsning mustaqilligi rivojlanadi. O`quvchi umuminsoniy qadriyatlarni egallagan holda xulqini (nomusi, sharafi, shaxsiy qadr-qimmati, majburiyat va boshqa) ahloqiy tartiblashtiruvchilarining ichki tizimin shakllantiradi, o`z xulqini gumanistik kriteriylar bilan o`lchovga o`rganadi [4].

Mos holda, ekologik ta`lim konstruktsiyalashining madaniy ilmiy-nazariy asoslari o`zgaradi. U ijtimoiy kutishlarga muvofiq nafaqat olamni tushintirishga òrgatadi, ammo ularni barqaror/nobarqarorligi nuqtai nazardan boshqarish, ma`suldor yechimlarni qabul qilishning har xil variantlarini ham ko`rib chiqiladi. Ekologik ta'limning asosiy umummadaniy masalalari orasida, chuqur didaktik qayta ishlashni talab qiluvchi– bolalarni hayot uchun zarur bo`lgan axborotlarni mustaqil o`zlashtirib olishga òrgatish, uni adekvat qabul qilish, samarali foydalanish; mustaqil fikrlash; mahalliy darajadagi ekologik muammolarni yechishda hamkorlik qilish; kundalikli hayotda atrof muhit va insonlar salomatligi uchun ekologik xavfsiz harakat qilish; o`quv-loyihalash va ijtimiy ekologik yo`naltirilgan faoliyatni amalga oshirish. Ekologik ta'limning ilgarilab boruvchi loyihalik sifati hozirgi global uzluksiz o`zgaruvchi dunyoning chaqirigiga javobi – dinamik mul'timadaniy jamiyatda normal moslashish va yashashga qodir insonlarni tarbiyalash bo`ladi.

Tarbiyalash natijalari madaniyatni shakllantirishda (ilmiy, ko`rkam, til) bevosita taalluqli, bu yerda bola tug'ilishidan ularning rivojlanuvchi potentsaliga bog'lik bo`ladi [6].

Har xil turdagi adekvat yechimlarni qabul qilish uchun o`spirinlarda shunday fazo shakllanishi zarur, unda tanglab olib o`rganish imkoniyatlariga ega bo`lsin, qaror qabul qilishda qatnashish ularning ta`lim traktoriyasiga bog'liq. Ushbu fazoda o`spirinlarning zamonaviy olamning turli-tumanligining ijtimoiy-kasblik xilma-xilligini taqdim qiluvchi ta'lim xilma-xilligi rivojlantirilishi kerak. Tanglov fazosini yaratish maktabni ochiq ijtimoiy-ta'lim tizimiga aylantirishni talab qiladi. Xulosa qilib aytganda, o`spirinlarning ijtimoiy faolligi har xil loyihalarni amalga oshirishda faqat maktab tomonidan avtonomiyali ta`lim tizimi sifatida amalga oshirilishi mumkun, u ta'lim faoliyatiga ijtimoiy sheriklar – har xil yo`nalishlarga ega ta'lim muassasalaridan tortib korxonalar va tashkilotlargacha qamrab olishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev raisligida 2 fevral` kuni ekologik holatni yaxshilash va atrof-muhitni muhofaza qilish to`g`risidagi yig`ilishi.

2. N.Musayeva"Pedagogik texnologiya"

3. Sh.Olimov."Pedagogik texnologiyalarni o`quv-tarbiya jarayonida qo`llash"

4. Alekseev S.V. Simonova L.V. Ideya celostnosti v sisteme ekologicheskogo obrazovaniya mladshix shkolnikov. NSH. -1999. -№1. S.19-22.

5. Afanasev E. Ekologiya ne znaet granic. Yuniy naturalist. -1990. - №1, -C.30-32.

6. Babanova T. A. Ekologo-kraevedcheskaya rabota s mladchimi shkolnikami. Nachalnaya shkola. -1993. - №9. -C. 16-17.

7. Baxtinbekov A.Sh. Ekologicheskogo vospitanie mladchix shkolnikov. Russ. yaz. -1993, - №9.

8. www.ziyonet.uz

JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA MILLIY O‘YINLARNING RIVOJLANTIRISH NAZARIYASI VA USLUBIYATI

Utepbergenov A.K. *- NDPI, Jismoniy madaniyat fakul`teti dekani dotsent*
Djullibaeva Sh.K. *- NDPIning Jismoniy tarbiya va sport mashg‘wlotlari nazariyasi va uslubiyati 2-kurs magistranti*

Respublika Vazirlar mahkamasining maxsus farmoiyshi bilan o‘tkazilayotgan bugungi konferentsiyaning milliy qadriyatlarimizni tiklashdagi, ularni kelajak avlodlarga yetkazishdagi, milliy sport o‘yinlarining xalqimiz salomatligini yahshilashdagi rolini ilmiy asoslab beriladigan urni beqiyosdir.

Halq an’analari to‘g‘risida so‘z organda yoshlar kamolatida muhim o‘rin tutadigan xalq o‘yinlariga alohida tuxtalish lozim. Qadimdan saqlanib kelinayotgan milliy sport o‘yinlari halqimiz donoligi timsoli bo‘lib, o‘tmish avlodlarimizning asrlar davomida jismonan baquvvat, sog‘lom bo‘lishida hizmat qilgan va sarkardalar, milliy qahramonlarimizning yetishib chiqishiga o‘z xissasini qo‘shgan.

Respublikamizda xalq o‘yinlarini tiklashda Jizzah viloyati Forish tumanning tajribasi diqqatiga sazovordir. Forishda 1994 va 1996 yillar milliy o‘yinlarning Respublika 1-2 olimpiadalari o‘tkazilishshi o‘lkamizning turli joylarida azaliy sport o‘yinlariga bo‘lgan qiziqishni ko‘paytirib yubordi. Milliy sport o‘yinlarining rivojlanishiga Respublika yoshlari «Kamolot» jamg‘armasi o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda hissasini qo‘shib kelmoqda.

Har qanday soha qanchalik rivoj topsa, uning muammolarini bilmagan, sezmagan, uni bartaraf qilishga intilmagan jamiyat ilgari odimlay olmaydi va akchincha, muammolarni oldindan sezib, ularni vaqtida yechishga harakat qilingan jamiyat taraqqiyot o‘yinlarni rivojlantirish sohasida ham yutuqlar bimlan birqatorda shunday muammolar mavjudki, ular tez orada yechimini kutmoqda. Keyingi yillarda bu sohada bo‘lgan e’tiborning susayib ketganligi, ish olib borayotgan tashkilotlar tadbirlari, harakatlarida hamjihatlikning yo‘qligi, harakatlarning o‘zaro muvofiqlashtirilmaganligi, rivojlantirish dasturining yo‘qligi salbiy oqibatlarga olib kelmoqda. Bunday holatga chek qo‘yish maqsadida «Milliy sport va milliy o‘yinlarni rivojlantirish assotsiyasi»ni tashkil qilish maqsadida uning vazifalari ishlab chiqilgan.

Ma’naviy qadriyatlar, milliy sport va milliy o‘yinlarni rivojlantirish borasida ish olib borayotgan tashkilotlar harakatlarini muvofiqlashtirish:

Respublikada milliy o‘yinlarni tiklash hamda rivojlantirish dasturini ishlab chiqarish va hayotga tadbiq etish.

Milliy o‘yinlar xalq olimpiadasi harakatini tiklash kabi o‘lkan ishlarni amalga oshirishdan iborat kerak deb hisoblaymiz.

Milliy sportimizning ko‘zga ko‘ringan turlaridan milliy kurash bo‘yicha mamlakatimizda har yili har qancha halqaro va boshqa ko‘plab turinirlar o‘tkazilmoqda. Istiqlolimiz sharoiti tufayi tiklanish, rivojlanish sari yuz tutgan milliy kurashimiz turlari bilan hozirgi vaqtda millionlab yoshlarimiz shug‘illanib, o‘z mahoratini oshirmoqdalar. Shubhasiz milliy kurash xalqimiz orasida ommaviylashib bormoqda, bizning fikrimizcha bu yetarli emas. Milliy kurash yanada rivolantirish hamda uni xalqaro olimpiya o‘yinlari turlariga kirishi darajasiga ko‘tarish siz va bizning yuksak vazifamizdir. Bu ishni amalga oshirish uchun esa milliy kurashni yanada rivojlantirish milliy dasturini ishlab chiqish hamda tez hayotga tadbiq etish zarurligini ta’kidlab o‘tish joizdir.

Milliy o‘yinlarning yana bir turi ot o‘yinlari, hususan , ko‘pkari va uning boshqa turlariga hamon milliy qadriyat sifatida qarab kelinayotgan uni faqat bayramlarda o‘ynalib kelinayotganligi hammamizga ma’lum. Bizningcha milliy sportning bu turlari safiga qo‘shish buning uchun esa uning qonun qoidalariga me’yoriy xujjatlarni ishlab chiqish vaqti keldi.

Milliy o‘yinlarimiz boshqa turlari tosh ko‘tarish, bilak kuchini sinash, oq terakmi, ko‘k terak, dorvoz, yashirinmachoq, besh tosh, ko‘z bog‘lash va boshqa ko‘p o‘yinlarning ahvoli bizga ma’lum. Bularning tobora unitilib borayotganligi, o‘sib kelayotgan avlodning ulardan habarsiz qolayotganligi kechirib bo‘lmas holatdir. Hozirgi vaqtda yoshlar, usmirlar bolalarga muljallangan milliy o‘yinlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni uzida jamlagan kitoblarning yo‘qligi, milliy o‘yinlar va ularning muammolari ilmiy jihatdan olimlar tomonidan ham tadqiq qilinayotganligi, ommaviy axborat vositalarining bu sohani yaxshi yoritmayotganligi, maktab o‘quv darsliklarida bu o‘yinlar to‘g‘risida ma’lumotlarni kam berilganligi fikrimiz dalilidir. Ma’naviyatimizdagi bunday katta yuqotishlarni kelajak avlodlar umuman kechirmaydi.

O‘zbekiston Respublikasining mustaqilligi sharofati bilan milliy o‘yin va milliy o‘yin xillari xalq salomatligi yo‘lida tiklashmoqda.

Xalq ruhida yaqin bo‘lgan me’rosimiz mahsuli milliy sport turlari tarbiya va o‘quv muassasalari dasturidan keng joy olsa, o‘zbek xonadoniga jismoniy tarbiya va sport kirib boradi, yoshlarning jismoniy aqliy va ma’naviy kamolotida benihoya katta foyda keltiradi. «Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida»gi qonun 1992-yil 14-yanvarda qabul qilinishi munosabati bilan bu boradagi qadriyatlarimiz va an’alarimiz tiklanmoqda.

Tarixiy manbalarga qaraganda o‘zbek xalqining milliy sport va milliy o‘yinlari aholining yashash sharoitiga qarab xilma-xil bo‘lgan kishilarni faol, sermahsul ishlashga tayorlagan, bunday milliy o‘zbek o‘yinlarining umumiy miqdori bilimdonlarning fikricha 3-5 mingdan kam emas. Bu o‘yinlarni qidirib topish, o‘rganish va xalq orasida yangidan targ‘ib qilish ma’naviyatimizni yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi, tarbiyaviy ish mazmunini chuqurlashtiradi. Birinchi to‘plamga jamlangan o‘yinlar haqidagi fikr, mulohazalarimizni va sizga ma’lum bo‘lgan o‘zbek xalq milliy o‘yinlaridan biz xabardor bo‘lishni istar edik.

Mustaqil Respublikamizning milliy, ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy yuksalishining tub manbayi umumiy ta’lim maktablaridan boshlanadi. Xalq donishmandlari elimizning ulug‘ mutafakkuri bo‘lgan Farobiy, Beruniy, Ulug‘bek, Navoiy , Zavqiy, Furqat, Behbudiy , Fitrat va Avloniy kabilar inson kamoloti va mavqeyini ilmda, fanda deb biladilar, Ulug‘bek uzining mashhur maktabi shoirini: «Ilm olish har bir musulmon erkak va ayol uchun farzdir» deb belgilangan edi.

Bugungi kunda vazifamiz dunyoviy bilimlarga va yuksak ma’naviyatga ega bulgan komil insonni tarbiyalash bular ekan, ma’naviy qadriyatlarimiz an’ana va tajribalarini o‘rganish juda muhimdir. Shu jumladan, milliy o‘yinlarni urganish va ularni bugungi avlodga yetkazib berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Sport o‘yini bolalar va katta yoshdagilarning nisbatan mustaqil faoliyatidir. O‘yinlar insonning yoshidagi dam olish, qiziqish, bilim olish, ruhiy va jismoniy kuchlarni rivojlantirishdagi talabini qoniqtiradi. Shuning uchun o‘yin faoliyati alohida kishilar uchun qiziqish tug‘diradi.

O‘yinlardagi faol inson mehnati bilan bog‘lik. Oldiga qo‘yiladigan maqsadga yetishini irodaviy ish kuchini maqsadga muvofiq ravishda qo‘llash g‘alabadan, harakatni aniq va tez bajarishdan hursandlik sezgisini ko‘rinishi, o‘yinda mehnatdagi muloqotlar va muammolarning ko‘rinishi, shu bilan birga jismoniy aqliy va mehnatdan farq qiladi. O‘yin jarayonida va uning natijasida qimmatbaho materiallar yaratilmaydi va tabiat in’omlarini hayotga kerak bo‘ladigan talablar uchun o‘zlashtirilmaydi.

O‘yinlar ko‘pincha inson hohishi talabi bo‘yicha yaratiladi. Shu bilan birga jamiyat o‘rniga , huddi mehnat singari uni tartibga tushirish ta’luqlidir.

O‘yin faoliyatiga xar xil qiyinchiliklarni va qarama-qarshiliklarni keng ma’noda tanlash kerakki, ular o‘yin maqsadida erishishda behosdan chiqib yo qolish yoki ketma-ket o‘zgartirib borishni talab qilsin. Bu o‘yinlarning hususiyati bilan bog‘lik bo‘lib, emotsiyaning ochiq ko‘rinishini, ijobiy qobiliyatini ,faollikni va tashabbuskorlikni talab qiladi.

O‘yin faoliyati bilan qiziqtirish, o‘yindagi aniq erkin harakat, qabul qilingan shartli talablarni qushib olib borish bilan amalga oshiriladi. O‘yin jamiyat tarixi va inson hayotida ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo‘lgan. Jamiyat tarixida o‘yinlar asta-sekin amaliyotni o‘rganishga nisbatan mustaqil turi sifatida ijtimoiy tushinib yetish faoliyatlariga ajaratiladi.

Harakatlardan tuzilgan o‘yinlarning rivojlanishi o‘sib borayotgan avlodni tayyorlashni ta’minlashda kishilarni tabiiy. Tarihiy talabi bilan belgilanadi.

O‘yinlarni tarbiyaviy maqsadida qo‘llash hamma insonning hayot tarzi bilan aniqlanib, xalqlarning ruhiy e’tiqodi, tarbiya tizimi, madaniyatimiz darajasi va ilg‘or fan yutuqlarni ko‘rsatadi.

Bolani uning harakatiga nisbatan faol qo‘zg‘alishi birinchi yoshning ohirlarida kuzatiladi. Bu esa bolada so‘z taffakkurining asta-sekin tarkib topishi, jismoniy rivojlanishning ortishi, harakatning tashkil topishidagi ishonch bilan bog‘liqdir.

Pedagogik amaliyotda o‘yin metodik umumiy jismoniy tayyorgarlik vazifalarini yechishda, shuningdek sport trenirovkasida yordamchi ahamiyatga ega bo‘lgan vazifalarni amalga oshirishda qo‘llaniladi.

O‘yin metodidan unumli foydalanish uchun harakatli o‘yinlarning o‘yin elementi qo‘shilgan jismoniy mashqlarni xar qanday vaziyatda va shu sharoitda qo‘llashga moslashish zaryr.

Pedagogik amaliyotda dam olishda o‘yinlarni bir qalpiga qaytarish, o‘yin modemini mexanik ravishda, kerakli narsalarni, aniq vazifalarni hisobga olmasdan, shug‘ullanuvchilar to‘g‘risida ma’lumotga ega bo‘lmasdan bajartirish hatolikga olib kelishi kuzatilgan.

O‘z harakati bilan bajariladigan o‘yinlar shartli ravishda va qisqartirilgan holda «Harakatli o‘yilar» deb ataladi. O‘yinlarni o‘tkazish sharoiti , qoidasi, o‘yinda qatnashuvchilar soni xar xil bo‘lishi mumkin.

Tanlangan sport turi bo‘yicha texnik va taktik tayyorgarlikni takomillashtirish uchun ma’lum darajada treniovka rejimiga e’tibor berilishi zarur. Eng yaxshi o‘yinlarga sport darajalari va unvon beriladi.

MAKTABGAChA BOLALARDA HARAKATLI O`YINLAR TAShKIL ETISh VA O`TGAZISh USLUBIYaTI.

Utepbergenov A.K. *- NDPI, Jismoniy madaniyat fakul`teti dekani dotsent*
***Ro`zibaeva Z.O.*** *- NDPIning Jismoniy tarbiya fakul`teti 3-kurs talabasi*

Buyuk kelajak bugundan, avlodlar esa hozirgi yosh bolalardan boshlanadi. Ularni tarbiyalab voyaga etkazish, jismonan barkamol va ma`naviy jihatdan etuk insonlar qilib etkazishda davlat, tarbiya muassasayaari, jamoat tashkilotlari, maxalla va oila mas`uldir.

Ma`lumki, hozirgi davrda ko`pchilik oilalarda, ayniqsa shahar sharoitida eng kichik yoshdan (1-3) boshlab, go`daklarni bog`chaga topshiradi. Qishloq sharoitida esa ko`pchilik go`daklar va maktab yoshigacha bo`lgan bolalar oilada tarbiyaaznmokda. Shu jihatdai olganda yosh bolalar bilan xilma-xil xarakatli o`yinlarni o`tkazish uchun turli yo`ldardan foydalanishga to`g`ri keladi.

Maktab yoshgacha bolalar tarbiya muassasalarida (bogchalar) jismoniy tarbiya vositasi sifatida harakatli o`yinlar "Jismoniy tarbiya" dasturi asosida tashkil etiladi.

Oila tarbiyasida esa harakatli o`yinlarnn tashkil qilish bo`yicha ishlab chnqilgan yagona dasgur yo`q. Shu sababdan ota-onalar yosh bolalarni sog`lom qilib tarbayalab o`stirishda xarakatli o`yinlarning turlarini bilish va tanlash, ularni o`tkazishning to`g`ri usullarini bilishlari shart.

1. Oila sharoitida bolalarning salomatligi, jismoniy jihatdan rivojlanishi va eng muhimi esa qizikishiga qarab kuyidagi o`yinlarni tanlash va o`rgatish lozim bo`ladi:

2. Eng kichik (1-3) yoshdagi bolalarga to`plarni ushlash, dumalatilgan to`plarga etib olish va olib kelish, past balandlikdagi joylardan (ko`rpachalar, tubaretkalar, stullar, ariqlar va h.k.) sakrab tushish, hakkalab o`tish, bir-bnrini quvlab ushlash, oyoklar bilan to`pni yuritish, tepish, bir-biri bilan olishish (kurash), bekinmachoq va h.k

3. O`rta (3-5) va katga yoshdagi (5-7) bolalar uchun kuyidagilarni tavsiya etsa bo`ladi, ya`ni: futbol o`yini kismlari (elementlar), basketbol o`yini qismlari, daraxtlarda ko`lda tortilish, qulashish, burilib qochish, turli balandliklardan (kamida 50 sm) pastga sakrash, ariq, chuqurliklardan sakrab o`tish, velosiped haydash va poyga qilish, maxsus

moslamalardan (narvon, turnik, halqa va hokazoga o`xshash) osilish, oshib tushish, osilib-tirmashib chiqish, kurash, bilak kuchini sinash, xo`rozlar jangi, bekinmachok va shunga o`xshash harakatli faoliyatlar va o`yinlar.

Uyinlarni o`tkazish uchun esa ota-onalar (boshqa oila a`zolari) biriichi navbatda o`yinlar yoki o`yinga o`xshash faol harakatlarning (osilish, osilib tushish, tirmashib chikish, sakrashlar va x.k.) mazmunlari, koidalari, xavfli tomonlarini (shikastlanish, joylar yoki buyumlarning yarokliligi yoki buzuqligi) bilishlari shart. O`yinlarni tashkil qilish uchun qulay joylarni tanlash va tayyorlash bolalarning qiziqib o`ynashi va yaxshi samaralar berishiga sabab bo`ladi. Buning uchun esa quyidagi shartlar amalga oshirilishi lozim:

- O`yin joylari toza bo`lishi ya`ni: chang, tosh, tikan, shoxlar bo`lmas-ligi;
- Bolalarning kiyimlari mavsumlarga qarab engil, ixcham va o`zlariga loyiq bo`lishi (katga tufli, kalish, krasovkalar o`yinda xalaqit tug`diradi);
-Kichik bolalarni doimo iazoratda tugish, qiyinroq harakatlarda ularga ko`maklashish;
- Osilib tushish, aylanish, tirmashib chikish o`yinlarida albatta yordam berish yoki ynqilibtushmaslagi uchun himoya (straxovka) qilish lozim;
• Yaxshi bajaraolmagailigi uchui koyish yaramaydi, aksincha rag`batlantirish (qnziktiruvchi) usullarini ko`llash;
- O`yin-mashqlarning me`yorini bilish (ortiqcha o`ynatish, charchashgacha borish yaramaydi), bajarish o`inashdan bosh tortsa (xoxlamasa) kiziktirish eki boshqa o`yinga o`tish lozim bo`ladi.
- Qishloq joylarida hayvonlar (buzok, ko`zi, uloq, kuyon) va parrandalarni (tovuqlar, o`rdaklar, g`ozlar va h.k.) ushlash, haydash, iniga (uyi) haydash va qamash harakatlarini doimo o`rgatib borish lozim bo`ladi. Bu holatlar hayotga qiziqish, mehnat qilishta o`rganish, jismoniy jihatdan chaqkon, epchil bo`lishga etaklaydi.

Bog`chalar sharoitida maxsus dastur asosida harakatli o`yinlar tashkil etiladn. Dastur mazmunida xilma-xil o`yin-sayr, o`yin-mashqlar asosiy tadbirlar hisoblanadi. Ba`zi tajribali tarbiyachilar va jismoniy tarbiya sohasi bo`yicha mutaxasis xodimlar dasturdan tashqari turli o`yinlardai ham foydalanishadi.

Jismoniy tarbiya dasturidagi xarakatli o`yinlarning eng muhimlari kuyidagilardan iboratdir, ya-`ni;

- To`p o`yinlari: to`pni yuritish, ilib olnsh, uloqtirish, doiraga tushirish, savatga tushirish, bir-birini urish (tegizish) va h.k.
- Estafetapi o`yinlar: biroi buyum (kichik koptok, tayokcha, ro`mol, ip) bilan manzilga yugurib ko`yib kelish-qaytib olib kelish, arkonchadan sakrab yugurish, tizzada emaklab yurish va h.k.
- Narvon yoki maxsus moslamalarga osilish va osilib aylanish, chiqish, tushish (kim tez va yaxshi bajaradi);
- Kurash kismlari (elementlar); ko`llardan ushlab silkitish, elkadan ushlab silkitish, oyoqlardan ushlab yoki chalim solib yiqitish, quchoklashib olishish, beldan ushlab olishish, yikilmaslik alomatlari vz h.k.;
- Sayr, sayohatlar, toza havoda dam olish, o`tirib o`ynaydigan turli o`yinlar (tosh,

danak, yong`oq, mayda narsalarni havoga otib ilib olish, bekitib-topish), manzaralar xaqida so`zlashish (kim tez va yaxshi aytadi);

- Kichik havzalar (basseyn) va ariqlarda cho`milish, kim tez suzadi, kim yaxshi usul bilan suzadi, kabi o`yinlar;

- Samolyot, poezd, raketa, avtobus harakatlarini ifodalovchi o`yinlar vah.k

O`yinlarni tashkil kilish va kieiqarli qilib o`tkazish uchun joylarni tanlash, ularga bo`lgan talablarni (tozalik, butunlik-soz, qieiqtiruvchi jixatlar) bilish lozim. Sog`likka zarar keltiruvchi va shikaslanishga sabab bo`luvchi jihatlardan bartaraf kilish tarbiyachi-tashkilotchining burchidir. Ayiiqsa narvonlarning (yog`och bo`lsa) butun yoki siniqligi, osilib o`ynash asboblarining tozaligi va butunligini avval tekshirib ko`rish lozim.

Fasllar, ob-havo sharoitlariga karab bolalarning ust-bosh va oyok kiyimlarinn ixshilab kiydirish, ta`minlash lozim. Qishki paytlarda qor otib o`ynash, qorbobo yasash, toyg`onib (sirpanib) o`ynash, chanalarda uchish kabi o`yinlarni tashkil kilgakda o`yin joylarida ortiqcha va jarohatlar keltirib chiqaruvchi narsalardan tozalash yoki nazorat kilish shart.

Arg`amchi (skakalki), to`plar, iplar (arqon), chambarak (obruch) va boshqa asbob-uskunalar guruh bo`lib o`ynashda barcha bolalarga etarli bo`lishi yoki to`g`ri taksimlanishi lozim. Aks holda bolalar o`rtasida talashish natijasida nizolar, bir-biri bilan urishishi, janjal chiqarishga sabab bo`ladi.

Takidlash lozimki, o`yinlar jarayoni yoki so`nggida (yakunlash) bolalarniig barchasida quvnoklik, yana o`ynashga ishtiyoqlik bo`lishi lozim. Birontasi ham o`yindan yoki bir-biridan norozi bo`lmasligi kerak.

Bunin uchun zsa tarbiyachi-tashkilotchi eng avvalo ruhiy jihatdan quvnoq, o`zini tuta bilishi kerak. Shu asosda o`yinlarnnng turlari va mazmunlarini a`lo darajada bilish, tashkil qilish xamda o`tkazish jarayonlarida doimo birgalikda ijro etish bolalarning qiziqishi, ayttanlarini so`zsiz bajarishi va tarbiyachiga bo`lgan etiqodlarini oshirishda eng muhim omil sifatida xizmat kiladi.

Eslatish lozimki, harakatlarni noto`g`ri bajargan bolalarni kamsitish, koyish yaramaydi, aksincha rag`batlantiruvchi tarbiyaviy usullardan (yana yaxshirok, tez, chiroyli bajar so`zlarini) foydapanish lozim. Faol bolalarni rag`batlantirishda o`rnak sifatida ba`zilarni namuna qilish mumkin.

MEKTEP OQIWSHILARIN MUZIKA TÁLIMI ARQALI TÁRBIYALAWDA OQITIWSHINIŃ ROLI

Tajetdinova S.- *NMPI, Muzıka tálimi kafedrası docenti,*
Tursınbaeva U.- *NMPI, Pedagogika fakulteti,*
Muzıka tálimi baǵdarınıń 2-kurs talabası

Muzıka biziń mádeniy turmısımızda insan shaxsın qáliplestiriwde zárúrli áhmiyetke iye kórkem-óner túri bolıp esaplanadı. Muzıkalıq tárbiya estetikalıq tárbiyanıń tiykarı bolıp, ol átiraptaǵı gózzallıqlardı tuwrı qabıl etiwge hám olardı qádirlewge úyretedi.

Oqıwshılarǵa estetikalıq tárbiya beriwde ulıwma bilim beriw mekteplerindegi muzıka sabaqları oǵada áhmiyetli bolıp sanaladı. Oqıwshılar estetikalıq sezimler arqalń kórkem- ónerdi túsiniwdi, onıń sırlarınan xabardar bolıwdı mekteplerde jánede

tereńlestiredi. Estetikalıq talǵamdı rawajlandırıw ushın muzıka sabaǵı menen bir qatarda klastan tısqarı muzıka tálim hám tárbiyasınıń ornı úlken. Sebebi, sabaqtan tısqarı muzıka tárbiyasınıń ǵalabalıq hám dógerek formalarında balalar jeke tárizde qamtıladı. Muzıka tárbiyası sazende yamasa qosıq atqarıwshılardı emes, eń birinshi insandı tárbiyalaydı. Ósip kiyatırǵan jas ávladtı muzıka gózzallıq álemine alıp kiredi. Sebebi, muzıka insan turmısına kúshli tásir kórsetiw imkaniyatına iye hám ádep-ikramlılıq, estetikalıq tárbiyalardıń áhmiyetli quralı bolıp tabıladı.

Insan muzıka menen Ana háyyiwi arqalı tanısıp, ómir boyı onnan zawıq aladı. Muzıkadan zawıq alıw ushın insan joqarı mádeniyatlı, pák kewil iyesi, gózzallıqtı seze alatuǵın bolıwı kerek. Shaxstı hár tárepleme rawajlandırıw ushın aldı menen onıń minez-xulqına tásir kórsetiwshi faktorlardı, onıń tábiyatın, qızıǵıwshılıǵın úyreniw kerek. Bunıń ushın shaxstı hár túrli múnásibetler ortasına qoyıp baqlaw kerek. Áne sonda ǵana onıń sociallıq minez-qulqı, mánawıy kórinisi, insanıy pazıyletleri tárbiyalanadı.

«Hár bir insan- degen edi Abu Nasır Al- Farabiy- óz tábiyatı menen sonday dúzilgen, ol jasaw hám joqarı dárejege erisiw ushın, insanlar jámáátine zárúrlik tuwıladı, usı sebepten ol kóp nárselerdi ózara járdemlesiw arqalı jetiklikke erisedi». Balanıń shaxs sapatında rawajlanıwında násil, dógerek-átirapındaǵı ortalıq, shańaraqtaǵı tárbiya áhmiyetli bolıp esaplanadı. Oqıtıwshı bul faktorlardı talıqlap, úyrenip shıǵıp, oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın, qábiletin, muzıkaǵa, gózzallıqqa, miynetke bolǵan múnásibetlerine qarap, muzıkalıq bilim, kónlikpe hám qábiletlerin qáliplestirip barıwı kerek.

Insan muzıkadan ómir dawamında zawıq hám mádet aladı. Sol sebepten oqıwshılarda muzıka mádeniyatın tárbiyalaw, joqarı talǵam menen qurallandırıw, ruwhıy kóz-qarasın qáliplestiriw baslawısh klass «Muzıka» páni oqıtıwshısınıń wazıypası bolıp sanaladı.

Muzıka balalar ruwhına emocional tásir kórsetiwi menen birge, olardıń atqarǵan qosıqları arqalı payda bolatuǵın muzıkalıq ırǵaqlar arqalı tásir etedi, balalardı quwandıradı, oylandıradı, jaqsılıqqa, gózzallıqqa jetekleydi hám estetika álemine alıp kiredi. Sol sebepten, baslawısh klaslarda muzıka sabaqlarına itibar jánede kúsheyip, baslawısh klass «Muzıka» páni oqıtıwshısı aldına úlken wazıypalardı júkleydi.

Tálimniń birinshi jılınan baslap balalar menen sabaqta muzıka sawatı haqqında túsinikler qáliplesedi. Sol sebepli, olardıń sabaqta ámelge asırilatuǵın muzıkalıq xızmetler yaǵnıy muzıka tıńlaw, muzıka sawatı, qosıq aytıw, muzıkalıq háreketler islew, kompozitorlardıń dóretiwshilik iskerligi menen tanısıw sıyaqlılar boyınsha túsiniklerge iye boladı. Joqarıda aytıp ótilgen muzıkalıq elementlerdiń sanalı, qálegen hám zawıq penen ámelge asırılıwı ushın álbette muzıkaǵa qızıǵıwshılıǵı bolıwı úlken áhmiyetke iye.

Muzıka sabaǵında milliy muzıka metodlarınan tolıq paydalanıw hám búgingi zamanagóy muzıkalıq shıǵarmalardı muzıka sabaqlarında úyretiwde oqıtıwshınıń aldına bir qansha juwapkershilikli wazıypalardı qoyadı. Bunıń ushın muzıka páni oqıtıwshısı óziniń pánin puxta biliwi, balalardı jaqsı kóriwi, pedagogika, psixologiya, balalar fiziologiyası hám muzıkanı oqıtıw metodikası pánlerinen tereń bilimge iye bolıwı kerek. Sebebi jas ávladtı jetik insan etip tárbiyalawda muzıka páni oqıtıwshısı jetekshi bolıp esaplanadı. Mektep turmısında baslawısh klass muzıka páni oqıtıwshısınıń iskerligi keń

hám áhmiyetli orındı iyeleydi. Muzıka sabaǵınan tısqarı oqıwshılar menen tárbiyalıq-muzıkalı oyınlı sabaqlar órkeredi. Bul házirde islep atırǵan oqıtıwshılardan jumıs mazmunın hám usılın jetilistiriw processin talap etedi. Muzıka páni oqıtıwshısı sabaq barısında qosıq aytıwı, muzıka tıńlaw, balalar ushın saz ásbaplarınan paydalanıw, muzıkaǵa ritm háreketlerin orınlaw, sabaq processinde muzıkaǵa qızıqtıra alıw, olardıń muzıkalıq qábiletlerin rawajlandırıwǵa hareket etiwi kerek. Sebebi, muzıka oqıwshılarǵa tez tásir kórsetiwshi tálim- tárbiya quralı bolıp esaplanadı. Ol oqıwshılarda shaxs bolıp qáliplesiwine ǵalabalıq hám tárbiyalıq tárepten unamlı tásir kórsetedi. Sol ushında muzıka sabaǵı tálim hám tárbiya sabaǵı bolıp esaplanadı.

Juwmaqlap aytqanda, sabaq nátiyjeliligin asırıw «Muzıka» páni oqıtıwshısınan hár tárepleme izleniwdi, óz pánin tereń biliwdi, balalardı gózzallıq dúnyasına alıp kiriw ushın bilim, mehir hám kúsh talap etiledi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Mavlonova va b. Pedagogika. – T.: O`qituvchi, 2008.

2. G.M.Sharipova, D.F.Asamova, Z.L.Xodjayeva., Musiqa o‘qitish nazariyasi metodikasi va maktab repertuari.-T.:2014.

3. Апраксина О.Л. Методика музыкального воспитания в школе.- М.: Просвещение, 1983

JOQARI OQIW ORINLARINDA MUZIKA PÁNIN OQITIWDIŃ MAZMUNI HÁM METODIKASI.

Nadırova A. *- NMPI, Muzıkalıq ta`lim kafedrasi docenti,*
Palvasheva M.*- NMPI, Muzıkalıq ta`lim baǵdarı 2-kurs talabası*

Respublikamizda júz berip atırǵan ózgerisler, barlıq tarawlardaǵı sıyaqlı bolajaq pedagoglardıń aldınada oǵada juwapkerli wazıypalardı júkleydi. Pedagogikalıq oqıw orınlarında bolajaq muzıka oqıtıwshısı muzıka oqıtıw metodikası páninen arnawlı bilim hám ilmiy tájriybeler ıyelewi, etikalıq normaǵa say, joqarı pazıyletli, óz kásibiniń mamanı hám de óz kásibine talabalardı qızıqtira alatuǵın shaxs bolıwı kerek.

Muzıka turmısımızdıńda keń orın tutqan, insan ózligin rawajlandırıwda zárúrli áhmiyetke iye bolatuǵın kórkem-óner turi bolıp tabıladı. Hár bir insannıń ruwxıy qáliplesiwinde shańaraq, mektep, jámiyet áhmiyeti orın iyeleydi. Sebebi insandı insaniylik qásiyetleri jámiyette quram tabadı. Keleshek áwladtı kámil insan etip tárbiyalawda tárbiyanıń kóplegen faktorları qatarı muzıka tárbiyasıda ayırıqsha orın tutadı. Mektepte muzıka pánin oqıtıwdıń tiykarǵı maqseti oqıwshılarda muzıka mádeniyatın qáliplestiriw, olardı zaman talabına juwap bere alatuǵın bárkámal insan etip tárbiyalaw bolıp tabıladı. Mektepte muzıka sabaqların oqıtıwdıń tiykarǵı wazıypalarń tómendegilerden ibarat:

-oqıwshılardı muzıka kórke- ónerine bolǵan qızıǵıwshılıǵın asırıw;

- muzıkalıq iskerligi barısıda oqıwshılardıń qábiletleri muzıkalıq oqıwı, dawısı, dıqqat qoyıwı hám dóretiwshilik sezimlerin ósiriw;

- muzıkalıq shıǵarmasın kórkem-ideologiyalıq mazmunı jardeminde etikalıq-estetikalıq ruwıhta tárbiyalaw ;

- muzıka sabaqlarında oqıwshılardı kásip-ónerge baǵdarlaw, miynet súyiwshilik, Watanǵa muhabbat, úlkenlerge húrmet sezimlerin qáliplestiriw.

Usı maqset hám wazıypalami ámelge asırıw oqıtıwshınıń kásiplik hám pedagogikalıq uqıplarına baylanıslı.

Búgingi talaba — bolajaq pedagog, ótmishi bar xalqimızdiń muzıka kórkem-ónerinde kem ushrasatuǵın úlgilerin ózlestirgen bolıp, keleshek oqıwshı — jaslarına jetkerip beriw dáwir talabı bolıp tabıladı. Usı sebepten bolajaq muzıka páni oqıtıwshısınıń aldına tómendegishe talaplar qoyıladı.

1. Talaba-jaslarǵa muzıka kórkem-óneriniń sırların úyretiw boyınsha úzliksiz izleniwde bolıw.

2. Talaba-jaslarǵa pedagogika, psixologiya, muzıka oqıtıw metodikası pánlerin keń túrde úyretiw.

3. Talaba-jaslardı muzıka kórkem-óneri boyınsha dóretiwshilikke jeteklew. Intalı talabalardı dógereklerge qamtıw.

4. Zaman talapları sheńberinde sabaq hám shınıǵıwlardı oqıtıwdıń dástúriy emes forması tiykarında alıp barıw.

5. Jáhán ulgilerine tán jańa pedagogikalıq texnologiyalardı sabaq barısında paydalanıw.

Joqarıda belgilengen talaplardı ózinde jámlegen hár qanday talaba keleshekte jetik kámil pedagog bolıp jetilisiwi ayqın kórinedi.Talabalarǵa muzıkalıq oqıtıwdıń tiykarǵı formaları lekciya, ámeliy shınıǵıwlar, laboratoriya shınıǵıwları hám óz betinshe jumıs baǵdarlarında ámelge asıriladı.

Lekciya—muzıka mádeniyatı sabaqları hám oqıtıw metodikasınıń teoriyalıq tiykarları hám metodların úyretiw bolıp esaplanadı.

Ámeliy shınıǵıwlar—temanıń jobaları tiykarında, awızsha, soraw, sáwbet sabaq, seminarlarǵa tayarlanadı hám de didaktikalıq materiallar tiykarında ámeliy sabaqtı shólkemlestiriw bolıp esaplanadı.

Laboratoriya shınıǵıwları — bul muzıka mádeniyatı sabaqların ápiwayı iskerlik túrlerinen baslap, dógereklerde jumıs alıp barıw sıyaqlı quramalı jumıslardı jeke tártipte orınlaw bolıp esaplanadı.

Pedagogikalıq oqıw orınlarında muzıka oqıtıw metodikası páni tiykarǵı pánlerden biri bolıp esaplanadı. Sol sebepli, sabaqlarǵa kórgezbeli qurallar tayarlaw, sabaq islenbelerin jazıw, muzıkalıq analiz qılıw, muzıkalıq dóretpelerdi qandayda bir asbapda (pianino, rubob, duwtar) shertiw, jırlaw, dirijyorlik qılıw, qosiq úyretiw, muzıka tıńlaw, oyın háreketlerin úyretiw, dóretiwshilik sıyaqlı islerdi óz ishine aladı. Talabalarda muzıka kórkem-óneri boyınsha barlıq teoriyalıq hám de ámeliy bilimlerdi rawajlandırıw, óz tarawına dóretiwshilik jantasıwdı talap etedi. Pedagogikalıq oqıw orınlarında úlgili oqıtıwshı bolıwı ushın házirgi zaman pedagogikalıq texnologiyaların iyelew hám olardı ámelde qollaq alıw maqsetke muwapıq bolıp tabıladı. Házirgi kúndegi muzıka oqıtıw metodikası birden qáliplesken pán emes. Usı kúnge shekem metodikanıniń qáliplesiwi mashaqatlı rawajlanıw jolin basıp ótken. Respublikamızda muzıka oqıtıw metodikasın qáliplesiwinde jergilikli ilimpazlar, metodistlerdiń bir qansha izertlewleri, oqıw qollanbaları, baǵdarlamaları, metodikalıq usınısları áhmiyeti úlken boldı. Bul tálim mazmunında hár bir aymaqtıń kórkem-óneri hám muzıka mádeniyatı, onıń kórkem dástúrlerinde de óz sáwleleniwin tapqan. Usını ayrıqsha atap kórsetiw kerek turmıstı hám átirapdaǵı gózzallıqtı bilmey turıp tolıq kórkem- óner dóretiwshiligin ámelge asırıp

bolmaydı. Muzıka kórkem-óneri estetikalıq aqıldıń tawsılmas deregi bolıp tabıladı.Insan mudami gózzallıqqa umtılıwı hám kúndelik turmısta sol gózzallıq qaǵıydalarına ámel etiwi kerek. Talaba- jaslar ushın bolsa, muzıka tálimi júdá zárúr bolıp tabıladı. Sebebi talabalar oqıtıwshılıq kásibin iyelep, keleshek áwladtı hár tárepleme tárbiyalawǵa úles qosadı.

Juwmaqlap aytqanda, biz bolajaq muzıka oqıtıwshıları keleshek áwladtı xalqimızdiń muzıka mádeniyatı menen tanıstırıp, onıń estetikalıq sezimlerin rawajlandırıwına, muzıkalıq bilim dárejesin asırıwına úles qosatuǵınlıǵına isenimimiz kámil.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Mavlonova va b. Pedagogika. – T.: O`qituvchi, 2008.

2. G.M.Sharipova, D.F.Asamova, Z.L.Xodjayeva., Musiqa o‘qitish nazariyasi metodikasi va maktab repertuari.-T.:2014.

3. Апраксина О.Л. Методика музыкального воспитания в школе.- М.: Просвещение, 1983

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAĞı BALALARIŃ INTELLEKTIN INRETAKTIV USILLAR ARQALI RAWAJLANDIRIW

Abdiyazova A. *– NMPI, Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs magistrantı*
Ilimiy basshı - doc. ***Tleumbetova Q.***

Mektepke shekemgi bilimlendiriw tarawında balaǵa jóneltirilgen tálim balalardıń óz qálewine qaray qızıǵıwshılıqların rawajlandırıw, har bir balanı húrmet qılıw, jaqsı kóriw, onıń shaxsın rawajlandırıw ushın barlıq shárt-shárayatlardı jaratıw, bala shaxsı tálim-tárbiya procesiniń orayında bolıwı máselelerine itibar qaratıladı. Sońǵıi jıllardaǵı tálim-tárbiya mazmunı, forması, qural hám metodların jańalawǵa itibar beriw, mektepge shekemgi tálimge tiyisli innovatsiyalardı izlew, onı tálim-tárbiya procesine, tárbiyashılardıń pedagogikalıq iskerligine kiritip barıwda bilimler sistemasın jetilistiriw úlken áhmiyetke iye. Ásirese, pedagogikalıq processke aldıńǵı pedagogikalıq texnologiyalardı en jaydırıw, innovaciyalardı engiziw, oqıtıwshı hám tárbiyashılardıń zamanagóy usıllardan paydalanıwı, kónlikpe hám ilmiy tájriybeleri menen qurallandırıw, bilimlerdi jetilistiriw sisteması aldına qoyılǵan wazıypalar tálim tarawında baslı wazıypalardıń biri bolıp esaplanadı. Biraq zamanagóy bilim beriw ushın, dáslep tárbiyashınıń ózi áne sonday bilimge iye bolıwı kerek.

Tárbiyashılardı ınteraktiv usıllardan maqset hám jaǵdayǵa muwapıq tárizde didaktikalıq principlerge tiykarlanǵan halda paydalanıwǵa úyretiw búgingi kúnde zamanagóy pedagogikanıń áhmiyetli máselelerinen biri esaplanadı. MSHBSH tárbiyashıları óz xızmetlerine zamanagóy usıllardı mektepke shekemgi tálimge tiyisli ilimiy maqalalar, qollanbalar, jergilikli aldıńǵı tájiriybelerdi úyreniw arqalı qollanıp kelmekte. Sol sebepli ilmiy tájriybeni asırıw procesiniń ózinde ınteraktiv oqıw ortalıǵı jaratılıp, tárbiyashılar onıń tikkeley qatnasıwshısına aylansa, yaǵnıy hár bir interaktiv usıldı tikkeley ózleri ózlestirip alsa, bul usıllardı mektepke shekemgi tálimge maslastırıp, ámeliyatta qollanıwı ańsat hám qolay keshedi.

Mektepke shekemgi tálim mákemelerinde mektepke shekemgi jstaǵı balalardıń intellekual rawajlanıwın táminlewde ınteraktiv usıllardan «Aqlıy húјim», «Rolli oyın», «Kishi gruppalarda islew», «Galereyaǵa seyil», «Klaster», «Bumerang», «Enerjayzerlar»den paydalanıw múmkin. Tárbiyashı shınıǵıwdı ótkeriw processinde shınıǵıwdıń bası hám aqırında tema barısında balalardıń túsiniklerin anıqlaw hám de alǵan bilimlerin bekkemlew ushın aqlıy húјim usılınan paydalanıwı maqsetke muwapıq boladı. «Kishi gruppalarda islew» balalardıń óz-ara baylanısı hám pikir almasıwına tiykarlanadı. Bunda gruppada analiz qılıw, tekseriw tiykarında berilgen temanıń mazmunı ózlestiredi. «Rolli oyınlar»da balalarǵa qandayda bir mashqalalı jaǵday beriledi. Balalar bul metod járdeminde real turmıs jaǵdayların janlandıradı.

Pedagogikalıq texnologiya - balanı dóretiwshilikke, bilim alıwǵa, pikirlewge úyretiwdi qáliplestiretuǵın process bolıp tabıladı. Metodika - pedagogtıń bilimi, kónlikpesi, uqıpı, shaxsiy sıpatlarına baylanıslı bolıp, pedagog ushın qolay bolǵan oqıtıw usılları hám kompleksi bolıp tabıladı[23].

Balalarǵa zamanagóy usıllarda bilim beriw processi oqıtıwda balaǵa bilimler tayın halda berilmeydi, ol keleshekte bilimlerdi dereklerden alıwı, pikirlewge, salıstırıwǵa hám juwmaq shıǵarıwǵa úyretedi.

Joqarıda keltirilgen ınteraktiv usıllar hám metodlardan paydalanıw mektepke shekemgi tálim sıpatı hám natiyjeliligine erisiwde zárúrli áhmiyetke iye boladı. Tárbiyashınıń shınıǵıwǵa tayarlıq waqtında «bugungi pedagogikalıq processte balalarǵa nelerdi uyrete alaman?» degen sorawdı óz aldına qoyıp hám anıq maqsetti belgilep alıwı zárúr. Sol sebepli hár bir tárbiyashı tayarlıq dáwirinde anıq maqset hám reje dúzip alıwı kerek boladı.

Joqarıda keltirilgenlerden juwmaq shıǵarıp aytqanımızda:

• mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń qızıǵıwshılıǵı, háreketsheńligi, erkin pikirleytuǵın, baqlawshı hám juwapkershilikli bolıws kerek. Dástúriy emes shınıǵıwlarda aldıńǵı pedagogikalıq texnologiyalarǵa tiykarlanǵan halda mahir menen balalarǵa rawajlandırıwshı ortalıqtı jaratıp beriwimiz zárúr. Tárbiyashılardıń ótip atırǵan shınıǵıwları zaman talapları tiykarında bolıp ǵana qalmastan, tárbiyalanıwshılar bul shınıǵıwdan zawıq alsın;

• mektepke shekemgi tálim mákemelerinde balalardı mektepke tayarlawda balalardı hár tárepleme aktivlestiriwshi usıllar -ınteraktiv metodlardan paydalanıw zarúr bolıp tabıladı, sebebi aldıńǵı pedagogikalıq texnologiyalar, dástúriy emes usıllar menen tálim-tárbiya beriw házirgi dáwirde jaqsı nátiyje beredi, tálim sıpatın asıradı;

Tárbiyashı tárepinen qollanılatuǵın ınteraktiv usıllar balalardıń qızıǵıwshılıǵın hám mútájliklerin qanaatlandıratuǵın dárejede shólkemlestiriliwi mektepke shekemgi tálimniń sıpatın asırıwshı zárúr faktor bolıp esaplanadı.

Paydalanǵan ádebiytlar:

1. Ta'lim sifatini oshirish. Ta'lim, fan va innovatsiya. 2020/2-son

2. R. Ishmuxamedov, A. Abduqodirov, A. Perdeev. Talimda innovatsion texnologiyalar. - T.: «Ist

[23] Ta'lim sifatini oshirish. Ta'lim fan va innovatsiya. 2020/2-son

OILADA BOLALARNING BO`SH VAQTINI TASHKIL ETISHDA TARBIYA TURLARIDAN FOYDALANISH MASALALARI

Sabirova M. *- Pedagogika kafedrasi assistent o`qituvchisi*
Tangirbergenova M. *- Pedagogika kafedrasi assistent o`qituvchisi*

Oila tarbiyasi, yuqorida ta`kidlab o`tilganidek, ota-onalar yoki shaxs kamoloti uchun mas`ul shaxslar tomonidan tashkil etiluvchi hamda farzandlarni har tomonlama yetuk, sog`lom etib tarbiyalashga yo`naltirilgan pedagogik jarayon. Ota-onalar o`zlarining ijtimoiy burchlarini bajarar ekanlar, farzandlarida mehnatga, uni tashkil etuvchilarga nisbatan mehr-muhabbat, hurmat tuyg`usini shakllantirish, ularni ijtimoiy-foydali mehnatga tayyorlash, turli ko`rinishdagi munosabatlarni uyushtirish vaqtida tartib-intizomga amal qilish, ijtimoiy me`yorlarga og`ishmay rioya etish, sog`lom turmush tarzini yaratish, o`z shaxsiy hayotlari mazmunini belgilashda maqsad, so`z va faoliyat birligini ta`minlash borasida har tomonlama ijobiy ibrat namunasini ko`rsatadi .

Ayniqsa, hozirgi vaqtda oilaning bo`sh vaqtni va dam olishni tashkil etish funktsiyasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bo`sh vaqt deganda biz shartli ravishda ishdan tashqari (erkin) vaqtni tushunamiz. Bo`sh vaqt – muhim ijtimoiy qadriyatlardan biri, insonning jismoniy va ma`naviy kuchini qayta tiklash, shaxsni har tomonlama rivojlanishining takrorlanmas vositasi. Bo`sh vaqtning rolini oshirish oila hayotini to`g`ri ritm va rejim asosida tashkil etish, uning a`zolari orasida majburiyatlarni oqilona taqsimlash, mehnat va dam olishni rejalashtirishga imkon beradi.

Oilaviy bo`sh vaqt o`zida birgalikda o`qish (kitob, gazeta, jurnal), radio eshitish, televizor ko`rish, qarindoshlar, do`stlar, tanishlar bilan uchrashish, kutubxona, teatr, kontsert saroylari va kinoteatrlarga tashrif buyurish; yillik ta`tilni birga o`tkazish; ko`ngilochar bog`, sayohat, sayrga chiqish; sport bilan shug`ullanish, musobaqalarda ishtirok etish; bayramlar o`tkazishni aks ettiradi.

Eng avvalo, oiladagi tarbiya mazmuni demokratik jamiyatning bosh maqsadi bilan belgilanadi. Jamiyatimizning bosh maqsadi – har tomonlama barkamol, erkin fikrli shaxsni tarbiyalash ekan, oila tarbiyasi mazmuni ham o`zida ana shu oliy maqsadni ifodalashi zarur. Shaxsning jismoniy va psixologik sog`lomligini ta`minlash, intellektual, axloqiy jihatdan rivojlantirish, mehnat, jamiyat va oilaviy hayotga tayyorlash oilaning majburiyatlaridir. Oilaviy tarbiya mazmunining tarkibiy qismlari o`zida jismoniy, axloqiy, intellektual, estetik, mehnat tarbiyasini aks ettiradi. Shu bilan birga bu jarayon o`sib kelayotgan avlodga iqtisodiy, ekologik, siyosiy, jinsiy ta`lim berish bilan to`ldirib boriladi .

Davlatimiz bugungi kunda bolalarni va yoshlarni jismoniy tarbiyalashni dolzarb vazifa sifatida belgilab bergan. Oilada jismoniy tarbiya sog`lom turmush tarziga asoslanadi va kun tartibini to`g`ri tashkil etish, sport bilan shug`ullanish, organizmni chiniqtirishni o`z ichiga qamrab oladi. Oiladagi jismoniy tarbiya quyidagi vazifalarni hal etishga qaratiladi:

- sog`liqni mustahkamlash, bolalarni jismoniy jihatdan to`g`ri rivojlanishiga ko`maklashish;
- asosiy harakatlantiruvchi sifatlarni rivojlantirish;
- estetik sifatlarni shakllantirish;
- axloqiy sifatlarni shakllantirish;

• gigienik ko`nikma va malakalarni hosil qilish;
• umum madaniy.

Bolalarning sog`lom bo`lishlarida ularning kundalik rejimga amal qilishlari nihoyatda muhimdir. Ota-onalar yoki oilaning katta vakil avlodlari bolalarning mehnat qilishlari va dam olishlarini tartibga solishga ahamiyat berishlari kerak. Organizmning bir maromda ishlashi bola salomatligini saqlash va mustahkmlashgagina yordam berib qolmay, shu bilan birga uning barcha yumushlarni tartibli va sifatli bajarishi uchun imkon yaratadi.

Markaziy asab tizimining mustahkamlanishi uchun yaxshi dam olish talab etiladi. Tiniqib uxlash bosh miya asab hujayralarini to`la orom olishini ta`minlaydi. Bu esa butun organizmning mo``tadil o`sishiga, uning ish qobiliyatini saqlash va qayta tiklashga yordam beradi.

Inson salomatligini saqlashda ertalabki badan tarbiyaning ahamiyatini bolalarga tushuntirish hamda ularning ertalabki badan tarbiya bilan shug`ullanishga ko`niktirib borish ota-ona nazoratini talab etadi. Badan tarbiya bolani saranjomlik, intizomga ham o`rgatib boradi.

Ovqatlanishning to`g`ri tashkil etilishi ham bolaning sog`lom bo`lib o`sishining asosiy omillaridan biridir. Ota-onalar tomonidan bolaning belgilangan muayyan soatlarda ovqatlanish, ovqatlanishdan avval qo`lni yuvish, ovqatdan keyin og`izni chayish, shuningdek, kuniga ikki marta (ertalab va kechqurun) tish tozalash, haftada bir marta vanna (yoki dush, hammom)da cho`milish, qo`l va oyoq tirnoqlarini olishga odatlantirib borishlari zarur. Ushbu holatlar bolalarda jismoniy madaniyat unsurlarini shakllantiradi.

Hulosa o`rnida, oilada bolalarning bo`sh vaqtini tashkil etishda yo`qorida keltirib o`tilgan tarbiya turlaridan unumli foydalanish, kalajakda farzandlarimizning hayotida mihim ahamiyat kasb etishiga ishonchimiz komil.

Foydalanilgan adabiyaotlar:

1. Toxtoxodjaeva M. va boshqalar. Pedagogika. – T.Moliya, 2008, 271-bet.
2. Pedagogika. A.Q.Munavvarovning umum. tah. ostida. – T.O`qituvchi, 1996. – 200 b.

OILADA FARZANDLARGA MEHNAT VA EKOLOGIK TARBIYA YO'NALISHLARINI O'RGATISH MASALALARI

Menlibaeva A. *- Pedagogika kafedrası assistent oqıtıwshısı*
Menlibaeva U. *NDPI magistrantı*

Oila bu jamiyatning ajralmas bir bo`g`ini. Oilani ota-onalar, farzandlar tashkil etadi. 2018- yili 19-yanvar kuni xalq deputatlari Surxondaryo viloyati kengashining navbatdan tashqari sessiyasida O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutqida oila haqida «Oila kichik vatan, oila tinch bo'lsa, baxtli bo'lsa, vatan tinch bo'ladi», — deya ta'kidlagan edi. Haqiqatdan ham oila Vatan ichidagi kichik Vatan hisoblanadi. Chunki farzand oilada tug'iladi, ulg'ayadi. Ilk tarbiya oiladan boshlanadi.

Biz farzand tarbiyalar ekanmiz kelajakda tarbiyali, bilimli-ilmli, odob-ahloqli, mehnatkash farzand bo'lishini orzu qilamiz va shu orzu sari intilamiz.

Mehnat tarbiyasi ham oila tarbiyasining asosiy yo'nalishlaridan biri sanaladi. Shaxsning mustahkam xarakter va qat'iy iroda egasi bo'lib voyaga yetishida mehnatning roli kattadir. Bolalarni oilada to'g'ri tarbiyalashda oila xo'jaligining odilona tashkil etilishi, bolalarni oila xo'jaligini yuritish ishiga jalb qilish katta ahamiyatga ega. Bolalar tomonidan bajariladigan oilaviy yumushlar ularning jismoniy va aqliy kamoloti darajasidan ortiq bo'lmasligi, ularning tezda toliqishlari yoki mayib bo'lishlariga sabab bo'lmasligi lozim. Bolalar zimmasiga ularning yoshi, rivojlanish darajasi, jismoniy quvvatiga muvofiq yumushlarning taqsimlab berilishi, berilgan topshiriqlarning bajarilishi va ularning sifatini kattalar tomonidan nazorat qilib turish, bajarilgan topshiriqlarning haqqoniy bahosiga ega bo'lgan havasini oshiradi, unda o'z kuchiga bo'lgan ishonchni yuzaga keltiradi.

Oilada, mustaqil ravishda, ayrim yumushlarning hamjihatlikka asoslangan holda bajrilishiga erishish katta ahamiyatga ega.

Mehnatni tashkil etishda ota-onalarning shaxsiy namunasi, aka-opalarning ibrati, shuningdek, ota-onaning bola bilan birga ishlashlari katta tarbiyaviy kuchga egadir.

Oilada tashkil etilgan mehnat bolalarni farosatli bo'lish, ishni rejali olib borish, vaqtdan unumli foydalanish, tejamkor bo'lish, shuningdek, o'zgalar mehnati, inson mehnatining mahsuli bo'lgan ne'matlarni asrab-avaylashga o'rgatadi.

Oilada, shuningdek, atrof-muhit muhofazasi (ekologiyasi)ga oid tarbiyaviy ishlar ham tashkil etiladiki, bu jarayonda bolalarda «inson-tabiat-jamiyat» tushunchalari o'rtasida yuzaga keluvchi o'zaro muvofiqlik borasidagi g'oyalarning qaror topishiga zamin hozirlaydi. Oila muhitida tashkil etilayotgan hovli sahnini supirib-sidirish, gulzorlarni tashkil etish, ko'chatlarni o'tkazish va ularni parvarish qilish, maishiy chiqindilarni bartaraf etishga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kabi harakatlar bolalarda tabiatni asrashga nisbatan mas'ullik tuyg'usini shakllantiradi.

Oilaviy hayotning me'yorida bo'lishi ko'p jihatdan oila byudjetining holatiga ham bog'liq. Shu bois oila a'zolari mehnati evaziga yaratilayotgan moddiy mablag'larni tejab-tergab, ulardan o'rinli foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu bois bolalarni ham yoshlikdan pul bilan muomala qilishga o'rgatish, o'zining shaxsiy hamda oila a'zolarining buyumlari, shuningdek, oila mulkiga nisbatan mas'uliyatli yondashishga ko'niktirib borish muhim ahamiyatga egadir. Bolalarga pulning inson mehnatiga to'lanadigan qiymat ekanligini tushuntirib berish, uni oilaning eng muhim ehtiyojlari uchun ishlatish lozimligini uqtirish, ular tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan bo'lar edi. Oilada tashkil etiladigan iqtisodiy tarbiya bolalarda iqtisodiy savodxonlik hamda tafakkurning shakllanishida muhim o'rin tutadi. Bolalarda iqtisodiy tafakkurni hosil qilishda ota-ona, oilaning katta yoshli a'zolarining namunasi katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga egadir

Yuqoridagilarni umumlashtirib aytish mumkinki, ota-onalar uchun oila tarbiyasi – bolalarda jismoniy va ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan, chuqur anglangan jarayondir. Har bir ota-ona o'z bolasida nimani tarbiyalashni istayotganligini yaxshi tushunishi zarur. Bu esa oila tarbiyasining chuqur

anglanganlik tavsifini aniqlab beradi va tarbiyaviy vazifalarni hal etishga oqilona yondashuvni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Musurmanova O. Oila manaviyati- milliy g`urur //O`quv qo`llanma. – T.O`qituvchi, 1999. – 200 b.

2.Pedagogika /A.Q.Munavvarovning umum. tah.ostida. – T.O`qituvchi, 1996. – 200 b.

3. Xabar.uz Internet sayti

MAKTABLARDA MUSIQIY TO`GARAK TASHKIL ETISHDA MAKTAB VA OILA HAMKORLIGI MASALALARI

Shernazarova N.*- NDPI,*
Musiqa ta`limi yo`nalishi, 2- kurs talabasi

Oila ijtimoiy jamiyatning kichik bo`g`ini sifatida muyyan xalq, millat yoki elatning milliy xususiyatlari, shuningdek, mavjud tuzum mazmunini o`zida namoyon etadi. Shu sababli oilada farzand tarbiyasi masalasi hamisha dolzarb muammolarning biri bo`lib kelmoqda.

Respublikamizda ta`lim- tarbiyani oila bilan hamkorlikda tashkil etish dasturi ishlab chiqilgan. Hozirgi kunda ham shu dastur asosida ishlar olib borilyapti. Bunga biz musiqa fani bo`yicha tashkillashtirilgan to`garak ishlarini misol o`rnida ko`rib chiqishni joiz topdik.

To`garak o`quvchilarining musiqaviy -estetik tarbiyasida oilaning o`rni juda muhimdir. Chunki, o`quvchilarning ma`naviy ehtiyojlarini, san`atga bo`lgan qiziqish va ijodiy munosabatlarini, badiiy faoliyatga ishtiyoqlarini hamda madaniy ko`nikmalarini shakllantirishda ko`p narsa ota-onalarning san`at haqidagi tushunchalari va unga nisbatan bo`lgan munosabatlariga bog`liqdir. To`garak faoliyatlari mashg`ulotlarini tashkil etishda «musiqa- bolalar- ota-onalar» muammosi o`tkir namoyon bo`ladi. Oilada musiqa tinglash, konsertlarga, musiqali teatrlarga borish, musiqa va musiqachilar haqidagi adabiyotlarni o`qish kabi bolalar bilan ishlash usullari, o`quvchilar musiqaviy faoliyatida ota-onalarning bevosita ishtirok etishi nazarda tutiladi. Shuning uchun to`garak rahbari eng avvalo har bir o`quvchi oilasining ma`naviy muhitini va madaniy darajasini o`rganishi, ota-onalar, oiladagi katta yoshli kishilarning musiqa san`atiga bo`lgan qiziqishlarini va ularni o`z farzandlarining musiqa mashg`ulotlariga bo`lgan munosabatlarini aniqlash zarur. Shu maqsadda to`garak rahbari o`quvchilarning ota-onalari uchun ma`lumot olish varaqasi (anketa) tayyorlashi va bu varaqaga ularning musiqa san`ati sohasidagi bilimlariga, badiiy asarlarni tushunish darajasi va musiqaning bola shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati, musiqa darsi va sinfdan tashqari musiqa mashg`ulotlariga munosabati, o`z farzandlari bilan birga necha marotaba teatr va konsert zallariga borganliklari, ularni musiqaviy fonetika mazmuniga, radio eshittirishlarni tinglash, teleko`rsatuvlarni tomosha qilishlariga doir va boshqa shu kabi savollarni kiritish mumkin. Bunday ma`lumotlar har bir aniq xollarda ota-onalari bilan yakka tartibda olib boriladigan metodik ishlarni biror maqsadga qaratilganligi haqida va shuningdek, oilaning o`quvchilar musiqaviy tarbiyasini tashkil etishdagi mavjud sharoit va yordami haqidagi xulosalar chiqarish imkonini beradi.

O`quv- tarbiyaviy ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharoitlaridan biri o`quvchilar musiqaviy o`zlashtirishming ilmiy asoslangan belgilarini aniqlash hisoblanadi. Keyingi yillarda pedagogik adabiyotlarda bolalar musiqaviy o`zlashtirish darajasini aniqlash usuliga alohida e`tibor berildi. Shu tufayli dars va sinfdan tashqari musiqaviy mashg`ulotlardagi ta`lim- tarbiya jarayonida ma`lum va ta`sirchan ko`rsatgich belgilarini aniqlash zarurati tug`iladi. Musiqa to`garagi mashg`ulotining samaradorligini oshirish ko`rsatgichlarini aniqlash pedagogika fanining ilg`or usullaridan bolib, o`quvchilarning ahloqiy- estetik sifatlarini, ahloqiy- hissiy bilimlarini o`rganish hamda musiqaviy- badiiy faoliyatining hamohang xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Bu usullardan foydalanishda quyidagi talablarga amal qilish kerak:

1. O`quvchilar tayyorgarligining barcha belgilari, haqiqiy bilimlari , maxsus malakalari, bilish faoliyatlari haqida ma`lumotlar olish;

2. Har bir usulda beriladigan ma`lumotlarning doimiyligini ta`minlash;

3. Tayyorgarlikning u yoki bu jihatlari haqida ishonchli ma`lumotlar beruvchi usullarni qo`llash va boshqalar. Aniqlash usullari yordamida o`quvchining oilaviy- madaniy- ma`rifiy sharoiti, yodda saqlash qobiliyati, musiqani chuqur tushina olishi, uni tahlil qilish malakasi, ijobiy sifatlarga havas , nojoiz xatti-harakatlarga nafrat kabi ko`plab sifatlari aniqlab olinadi. Ma`lumot olish varaqasi natijasidan kelib chiqib , tarbiyaviy maqsad, uni amalga oshirish uslub va yo`llari belgilanadi. To`garak qatnashchilari oilasidagi katta yoshdagi kishilarning musiqa mashg`ulotlariga bo`lgan munosabatlarini aniqlash anketasi. Maktab bilan oilaning hamkorligidagi harakati ota-onalarini musiqaviy- ma`rifiy yo`naltirishga va uy sharoitida bolalar musiqa tarbiyasini tashkil etishga qaratilgan maxsus tushuntirish suhbatlarini o`tkazishni talab qiladi.

Musiqa asarlari bilan tanishtirish uchun tavsiya qilingan repertuarlar, musiqali ertaklar, milliy va boshqa xalqlar klassiklari, xalq ijod yo`li namunalari, turli magnit hamda disk yozuvlari, hafta davomida olinadigan ommaviy axborot vositalarida bo`ladigan qiziqarli musiqali ko`rsatuvlar va eshittirishlar ota-onalar uchun foydali axborot bo`lib xizmat qiladi.

To`garak rahbarining fonatekaga ega bo`lishi maqsadga muvofiqdir. Chunki, bu fonatekalardagi magnit yozuvlar hamda disklar oila davrasida bolalar bilan ishlash maqsadlariga hizmat qiladi. Boshlang`ich sinf o`quvchilari uchun o`quv yili ohirida o`quvchilar va ota-onalar ishtirokida musiqa bayramini o`tkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Ota- onalarga bolalarning musiqaga bo`lgan qiziqishlarini orttiruvchi bir qator uy topshiriqlarini taklif etishni maslahat berish mumkin. Masalan: tinglangan yangi musiqa asari haqidagi taassurotlarni hisobga olish uchun birgalikda kundalik joriy qilish. Birinchi sinfda bunday yozuvlarni ota-onalar yozib beradilar. Keyingi sinflarda bolalar mustaqil bajara boshlaydilar. O`qituvchi, to`garak rahbari bilan ota- onalarning birgalikdagi harakati musiqa tarbiyasi metodikasi yuzasidan oilada o`quvchilar badiiy idrok qilish madaniyatini shakllantirish va ularni qo`rshab turgan musiqaviy hayot voqealariga nisbatan hissiy anglash munosabatlarini rivojlantirishga harakat qiladi.

Oila muhitida bolalarga ularning burchlari to`g`risidagi ma`lumotlarni berib borish, o`z navbatida huquqlaridan foydalanish yo`llarini ko`rsatib berish bu borada yaxshi samara bera oladi.

Oila bolalarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg`ularini hosil qiluvchi o`ziga xos maskan sanaladi. Bolalar “Vatan”, “xalq” tushunchalarining mohiyatini dastlabana shu maskanda o`zlashtiradilar. Binobarin, oilaning o`zi Vatanning bir bo`lagidir. Oila sha`nini himoya qilish, uni saqlash to`g`risida qayg`urishning Vatanning sha`ni, el-yurt manfaati uchun kurashish tuyg`ulari bilan uzviy bog`liq bo`lishiga erishish oila tarbiyasining asosi bo`lishi lozim.

Ota-onalarning muayyan darajada pedagogik bilimlarga ega bo`lishlari ahamiyatlidir. Oila va ta`lim muassasalari o`rtasida tashkil etilgan hamkorlik ota-onalar uchun pedagogik yordam ko`rsatishni nazarda tutadi.

Hulosa qilib aytganda musiqa to`garaklarining ishlarini oila bilan mustahkam ravishda olib borilsa, kelajakda musiqa yo`nalishini tanlagan o`quvchining iqtidorini namoyish etishiga keng yo`l ochilishiga ishonchimiz komil.

Foydalanigan adabiyotlar:

1. Hasanboeva O., Holiqov D., Toshpo‘latova Sh.K., Nurmatova N.Sh.va boshq. Oila pedagogikasi. –T.Aloqachi, 2007. – 382 b.

2. Xalmatova M. Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog‘lom avlod tarbiyasi. –T.: O‘zbekiston, 2000. -216 b.

3. Internet materiallari.

ТАЛАБАЛАРДА ИЖТИМОИЙ ФАОЛ ФУҚАРОЛИК КОМПЕТЕНЦИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТАДБИРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Жалиев Т.Ж. *- Низомий номидаги Тошкент ДПУ мустақил тадқиқотчиси*

Ўзбекистон ёшларининг ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясини шакллантириш, инсонпарварлик маданиятини ривожлантириш, миллатлараро ва фуқароларо ҳамжиҳатлик ва тотувликни мустаҳкамлаш, ёш авлодни шу асосда, Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш давлат сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан бири этиб белгиланган. Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш чора-тадбирларида «Ёшларни ёт ғоялар таъсиридан ҳимоя қилиш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятларга содиқлиқ, диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувлик руҳида тарбиялаш» [1] каби вазифалар белгиланган. Бу эса талабаларнинг ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясини шакллантиришда маънавий-маърифий тадбирлар самарадорлигини оширишга қаратилган илмий тадқиқотларни янада чуқурлаштириш заруриятини юзага келтирмоқда.

Талабаларда ижтимоий фаолликни ривожлантиришнинг фалсафий, ижтимоий-антропологик масалалари А.Бегматов, А.Маврулов, Г.Туленова, Ж.Туленов, М.Каххарова, Э.Юсупов ва бошқаларнинг изланишларида тадқиқ қилинган.

Талабаларда ижтимоий фаолликни ривожлантиришнинг педагогик масалалари юзасидан Б.Адизов, Б.Рахимов, Д.Рўзиева, Д.Шарипова, З.Исамилова,

Қ.Қ.Қуранбоев, М.Қуроов, М.Махмудова, Н.А.Муслимов, О.Мусурманова, Р.Джураев, Ў.Қ.Толиповлар томонидан илмий изланишлар амалга оширилган.

Мазкур муаммо юзасидан хорижлик A.Amutio, A.Smit, A.Yolanda, F.Franco, L.Breeman, R.Sears, R.O.Renye каби олимлар томонидан тадқиқот ишлари олиб борилган.

Мақоламизни ёзиш жараёнида номлари кўрсатилган ва бошқа бир қатор ўзбек ҳамда жаҳон педагогларининг илмий изланишлари эътиборга олинди. Тадқиқотимизда мазкур йўналишда бажарилган ишлардан фарқли равишда, талабаларда ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияни шакллантиришда маънавий-маърифий тадбирлар самарадорлигини оширишнинг педагогик асослари тадқиқ этилган.

Ж.Туленов ёшларда фаоллик мазмуни ижтимоий-миллий онглилик, фаоллик, миллий ғурур, ифтихор туйғуси компонентларидан ташкил топишини, Т.А.Эгамбердиева аёллар фаоллигини оширишнинг ижтимоий-педагогик муаммолари, Қ.Қ.Қуранбоев ёшлар ташкилотлари мисолида талабаларнинг маънавий-ижтимоий фаолликларини ривожлантиришнинг педагогик асослари, М.Махмудова кичик ёшдаги ўқувчиларда ижтимоий фаолликни тарбиялаш, Ф.Қаноатова ўқувчи-ёшлар интеллектуал фаоллигини оширишда халқ таълими тизимининг ўрни, А.Акрамов шахсга йўналтирилган таълим технологиялари асосида бўлажак ўқитувчиларнинг фуқаролик позициясини ривожлантиришнинг ташкилий-методик асосларини такомиллаштириш, И.Р.Сафарбуваева ўқувчи шахсини фаоллаштиришда миллий менталитет элементларидан фойдаланишнинг педагогик асосларини тадқиқ этганлар.

Ижтимоий фаоллик мураккаб ва интеграл фазилат бўлиб, у ўзида ҳаётий фаолият сифатларининг бутун мажмуини ифода этади. Ижтимоий фаолликни ривожлантириш жараёни мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида миллий, диний, тарихий, ахлоқий ва ҳуқуқий омиллар билан узвий боғлиқ. Шу маънода, миллий ва диний қадриятлар нафақат халқнинг фалсафий, тарихий-маънавий мероси, балки баркамол шахсни тарбиялаш ва ривожлантиришнинг ҳам муҳим омили ҳисобланади.

Юқоридаги фикрларга асосланиб, ижтимоий фаоллик тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Ижтимоий фаоллик – шахснинг атроф-муҳит, жамиятда кечаётган жараёнларга бўлган муносабатларининг интеграл тизими бўлиб, унинг индивидуал-типологик ва умри давомида шаклланиб борувчи ижтимоий шартланган хусусиятлари билан характерланади.

Инсоний фазилат анъаналари қадимданоқ айнан Шарқ халқларига хос хусусият бўлиб, у ҳозирги давргача авлодлар томонидан сақланиб, давом этиб келмоқда. Шарқ мутафаккирлари Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, буюк давлат арбоблари Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижодида муроса билан яшаш, ўзаро ҳурмат, сабр-тоқат, қаноат, шукр, кечиримлилик, чидамлилик, бир-бирини қадрлаш, холислик, саховатли бўлиш, раҳмдиллик, меҳр-оқибат каби инсоний фазилатлар орқали намоён бўлишини таъкидлайдилар ва ўз асарларида бу ҳақида кенгроқ ёритиб берадилар [2].

Рақобатбардош кадрлар тайёрлаш жараёни кўп жиҳатдан талабаларнинг ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияни шакллантириш асосида ўзини ўзи ривожлантириш, ўзини ўзи намоён этиш қобилиятига эга фуқарони тарбиялашга боғлиқдир. Шунингдек, тадқиқот натижалари асосида талабаларнинг ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясини шакллантиришда маънавий-маърифий тадбирлар самарадорлигини ошириш ижтимоий буюртма ва малака талаблари натижаларининг ўзаро мувофиқлигини таъминлашга йўналитирлган, ҳаётий зарур, шахслилик хусусиятларини намоён этиш асосида талаба ва бутун жамоа учун зарур ижтимоий қадриятларга йўналганликке эга амалий фаолиятни ташкил этиш имконини берувчи педагогик жараён деган хулосага келинди.

Талаба ёшларни тарбиялашда маънавий-маърифий тадбирлар самарадорлигини оширишга доир компетенциянинг муҳим компоненти бўлган кўникмаларни режалаштириш, индивидуал ва жамоа ишини уйғунлаштириш, мтоив ҳосил қилиш, гуруҳ фаоллари билан ишлаш ва уларнинг фаолиятитни мувофиқлаштириш, назорат қилиш ва ҳисобга олиш, ўзини-ўзи назорат қилиш, жамоа аъзолари ўртасида вазифаларни тақсимлаш ва ўз вақтида уларнинг функцияларини мақбуллаштириш каби муҳим жиҳатларни ўз ичига қамраб олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августдаги «Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3907-сон қарори.

2. Самадова С.С. Талаба ёшларни бағрикенглик руҳида тарбиялашда маънавий-маърифий тадбирлар самарадорлигини оширишнинг педагогик асослари. Пед.фан.бўй.фалс.докт (PhD) дисс.автореферати. –Бухоро, 2021. –Б.11.

TALABALARNING IJTIMOIY FAOL FUQAROLIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY VAZIFALARI

Jaliev T.J. *- Nizomiy nomidagi Toshkent DPU mustaqil tadqiqotchisi*

Shaxsning ijtimoiy rivojlanishining asosiy vazifasi - bu ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasini shakllantirishdir, bu shaxsning ma’lum madaniy asosda ma’lum bir davlat fuqarolari jamoasiga mansubligini anglashidir [2]. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasini shakllantirish inson ongi va xulq-atvorining qadrli yadrosi sifatida siyosiy faoliyatga, fuqarolik funktsiyalarini amalga oshirishga bevosita ta’sir qiladi, ya’ni bu shaxsning ijtimoiy-siyosiy madaniyatining asosidir. Pedagogik lug‘atda "fuqarolik kompetensiyasi" tushunchasi shaxsning axloqiy fazilati sifatida belgilanadi, bu fuqarolik burchlari va davlat, jamiyat, odamlar oldidagi ongli va faol bajarilishini belgilaydi; ularning fuqarolik huquqlaridan oqilona foydalanish, mamlakat qonunlariga qat'iy rioya qilish va hurmat qilish. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetentligini shakllantirish yoshlarni uyg‘un rivojlantirish vazifasi bo‘lib, uni maqsadga muvofiq ta’limsiz hal etish mumkin emas [3].

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetentlikni tarbiyalash - bu shaxsning fuqarolik madaniyatini, asosiy mafkurasini, siyosiy va axloqiy e'tiqodlarini shakllantirish, kasb tanlash va hayot istiqbollarini shakllantirishning maqsadga muvofiq jarayonidir. Ta’lim muassasalaridagi o‘quv jarayonini tahlil qilishda fuqarolik kompetentlikni shakllantirish bo‘yicha maqsadli, tizimli ish olib borilmaganligi aniqlanadi [4] va ijtimoiy hayot hodisalariga nisbatan munosabatlarni qadrlaydi. Bu fuqaroga ta’lim berish bo‘yicha puxta o‘ylangan strategiyaning yo‘qligi, gumanitar o‘quv fanlari ta’lim potentsialidan etarli darajada foydalanilmayotganligi va yoshlarning ijtimoiy faol ishlarga jalb etilishining pastligi bilan namoyon bo‘ladi.

Mavjud amaliyotni pedagogik tahlil qilish talabalarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasini shakllantirishning quyidagi vazifalarini hal qilishni ilgari suradi:

1. Talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi - insonparvarlik va axloqning ustuvor qadriyatlarini shakllantirishga, o‘zini o‘zi qadrlashga qaratilgan; ijtimoiy faoliyat, masuliyat, o‘z xatti-harakatlarida axloq normalariga rioya qilish istagi, ularning buzilishiga toqat qilmaslik.

Tarixiy ta’lim-tarbiya - Vatan tarixidagi asosiy voqealar va uning qahramonlik o‘tmishi to‘g‘risida bilimlarni, O‘zbekistonning jahon tarixidagi o‘rni to‘g‘risida g‘oyalarni shakllantiradi; tarixiy xotirani va g‘urur hamda qahramonlik o‘tmishidagi voqealarga daxldorlik hissini shakllantirish, mintaqa tarixidagi asosiy voqealarni bilish.

3. Siyosiy-huquqiy ta’lim - shaxsning O‘zbekiston davlati va siyosiy tuzilishi haqidagi g‘oyalarini shakllantirishga qaratilgan; davlat ramzlari, fuqaroning asosiy huquqlari va majburiyatlari; shaxsning huquqlari va majburiyatlari; mamlakatda va dunyodagi asosiy ijtimoiy va siyosiy voqealar to‘g‘risida ma’lumot berish; huquqiy kompetentsiya.

4. Vatanparvarlik tarbiyasi - Vatanga muhabbat va o‘z xalqiga daxldorlikdan faxrlanish, milliy ramzlar va ziyoratgohlarga hurmat, davlat bayramlarini bilish va ularda qatnashish, ommaviy tadbirlarda qatnashishga tayyorlik tuyg‘ularini shakllantirishga qaratilgan; asosiy identifikatsiya qilish mexanizmi - vatanparvarlik - bu fuqarolik jamoasiga sadoqat hissi, uning muhim qiymatini anglash.

5. Mehnat ta’limi - mehnat sub'ektini o‘zgartiruvchi inson faoliyati mahsuli sifatida madaniyat dunyosining manzarasini shakllantiradi; kasblar dunyosi, ularning ijtimoiy ahamiyati va mazmuni bilan tanishtiradi; mehnatga vijdonan va masuliyatli munosabatni, odamlar mehnatiga hurmatni va inson mehnati bilan yaratilgan moddiy va ma’naviy madaniyat obektlariga nisbatan ehtiyotkor munosabatni shakllantiradi.

Bizning fikrimizcha, shaxsning fuqaroligi tarkibiga quyidagi tarkibiy qismlar kirishi kerak:

- kognitiv (ma’lum ijtimoiy jamoaga mansubligi to‘g‘risida bilim);
- qiymat-ma’no (ijobiy, salbiy yoki noaniq munosabat);
- hissiy (shaxsga tegishli bo‘lganlikni qabul qilish yoki rad etish);
- faoliyatga asoslangan (aloqa va faoliyatda fuqarolik pozitsiyasini amalga oshirish, fuqarolik faollik, jamoat ahamiyatidagi ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etish).

Fuqarolikning ajratilgan tuzilmasiga binoan talabalarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetenligini shakllantirish natijasida fuqarolik ko‘rsatkichi sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan quyidagi talablar belgilanishi mumkin:

- tarixiy-geografik qiyofani yaratish, shu jumladan O‘zbekiston hududi va chegaralari, uning geografik xususiyatlari, davlatchilik va jamiyat taraqqiyotidagi asosiy tarixiy voqealar to‘g‘risida g‘oya; mintaqa tarixi va geografiyasi, uning yutuqlari va madaniy an'analarini bilish;

- ijtimoiy-siyosiy tuzilma g`oyasini shakllantirish - O‘zbekiston davlat tashkiloti g‘oyasi, davlat ramzlarini (gerb, bayroq, madhiya) bilish, bayram kunlarini bilish;

- O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini, fuqaroning asosiy huquq va majburiyatlarini bilish, davlat-jamoat munosabatlarining huquqiy makoniga yo‘nalish, huquqiy ongni shakllantirish;

- millati, milliy qadriyatlar, an'analar, madaniyat rivoji, O‘zbekiston xalqlari va etnik guruhlari to‘g‘risidagi bilim;

- O‘zbekistonning umumiy madaniy merosi va jahon madaniy merosini egallash;

- vatanparvarlik hissi va o‘z mamlakatidan faxrlanish, tarixga, madaniy va tarixiy yodgorliklarga hurmat;

- shaxsni va uning qadr-qimmatini hurmat qilish, boshqalarga nisbatan xayrixoh munosabat, har qanday zo‘ravonlikka toqat qilmaslik va ularga qarshi turishga tayyorlik;

- axloqiy o‘zini o‘zi qadrlash va axloqiy hissiyotlarni shakllantirish - axloqiy me'yorlarga rioya qilishda mag‘rurlik hissi, ular buzilganida sharmandalik va aybdorlik tajribasi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёв Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъят билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. -592 б.

2. Асмолов А.Г. Как будем жить дальше? Социальные эффекты образовательной политики / Лидеры образования. –М., 2007. №6. –С.7.

3. Гусейнов А.З. Педагогический потенциал и перспективы двухуровневой системы образования в вузе // Известия Саратовского университета. Новая серия. 2012. Том 12. Серия Философия. Психология. Педагогика. Выпуск 4. –С. 106.

4. Собкин В.С., Ваганова М.В. Политические ориентации подростков и проблема толерантности // Проблема толерантности в подростковой субкультуре. Турды по социологии образования. Том VIII. Выпуск XIII. –М., Центр социологии образования РАО. 2003. –С. 12.

MAKTABGA TAYYORLOV YOSHIDAGI BOLALARDA VATANPARVARLIK TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA HOS HUSUSIYATLARI

Babayeva D.R. *- TDPU professori,*
Abdullaeva M. *- NDPI 1-kurs magistr*

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.M.Mirziyoevning 2016 yil 29 dekabrdagi “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ – 2707 – son Qarorda belgilangan maktabgacha ta’lim tizimiga oid normativ huquqiy bazani takomillashtirish maktabgacha ta’lim tizimining sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan vazifalar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 7 fevral 2017 yildagi PF 4947-sonli Farmoning 1-ilovasi bilan berilgan “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini

rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da ko‘rsatilgan “Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari” nomli 4-bo‘limida maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning xar tomonlama intelektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun sharoitlarni tubdan yaxshilash ko‘rsatib o‘tilgan.

2017 yil 9 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’litm tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ- 3261-sonli Qarorda ko‘rsatib o‘tilgan maktabgacha ta’lim sohasida davlat siyosatini to‘liq amalga oshirishda to‘sqinlik qilayotgan milliy, madaniy tarixiy qadriyatlarni aks ettiruvchi va bolalakdan kitob o‘qishga qiziqishni uyg‘otuvchi o‘quv-metodik, didaktik materiallar, badiiy adabiyotlarni tayyorlash hamda maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatiga joriy etish ishlari zamonaviy talablarga javob bermasligi, maktabgacha ta’lim sohasini bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal etishga qodir yuqori malakali xodimlar bilan ta’minlanmaganligi ko‘rsatib o‘tilgan.

2018 yil 23-fevraldagi “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 140-son Qarorida maktabgacha ta’lim vazirligi va boshqa mas’ul vazirliklarning “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasida belgilangan vazifalarni samarali amalga oshirish hamda mazkur ishlarni muvofiqlashtirib borish” maqsadida qo‘shma qarorni ishlab chiqish va qabul qilish yuzasidan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan vazifa o‘z ifodasini topgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 10 iyundagi “Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 369-son Qaroriga binoan barcha vazirlik idoralari qoshida faoliyat ko‘rsatayotgan tashkilotlarda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash borasida amalga oshirilayotgan ishlarni baholash bo‘yicha tanlov o‘tkazish majburiyati yuklatilgan.

O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2021 yil 26 martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son Qarori 6-ilovasida maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari va pedagog xodimlari orasida “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini yanada oshirish” maqsadida “Milliy davlatchiligimiz tarixi, buyuk ajdodlarimizning boy ma’naviy merosini o‘rganish bo‘yicha, ularning insonparvarlik g‘oyalarini hayotga keng tadbiq etish” yuzasidan qo‘shma dasturlar ishlab chiqish, “Vatan taraqqiyotiga mening hissam” loyihasini amalga oshirish choralarini ko‘rish “Yo‘l xaritasi”da aniq ko‘rsatib berilgan bu vazifalarni amalga oshirish ham vatanparvarlik tushunchalarini shakllantirishda daturi amal bo‘lib hizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan O‘zbekiston Respublikasi prezidentining Farmon, Farmoish, Qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Qarorlarini ijrosini ta’minlash prezident asarlaridagi Vatanparvarlik g‘oyalarni maktabgacha ta’lim tizimidagi talim-tarbiya jarayoniga tadbiq etish, buyuk mutaffakirlarimizning fikrlarini o‘rganish, ilgari surish, O‘zbekiston Respublikasi huquqiy demokratik jamiyat qurish yo‘lidagi o‘z fuqarolarining, ayniqsa, o‘sib kelayotgan yosh avlod va bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy hamda vatanparvarlik ruhida shakllanishiga alohida e’tibor

qaratish lozimligi va har bir insonni Vatan tuyg‘usi bilan yashashga bolalik davridan o‘rgatib borishni ta’minlash shu bilan birga bugungi kunda ayrim O‘zbek oilalarda o‘sayotgan, ta’lim muassasalarida bilim olayotgan bolalar o‘zlarining tug‘ilib o‘sgan yurti, uning o‘ziga hos urf-odatlariyu, milliy ana’nalari bilan to‘liq tanish emasliklari va albatta bu holat dunyo mamlakatlari orasida O‘zbek millati dovrug‘ini yuksaltirishga, dunyo halqlari orasida o‘z mavqeini topishga qarata olib borilayotgan siyosat jarayonida afsuski pand berayotganligi sir emas.

Turli kompleks faoliyatlar orqali vatanparvarlik tushunchalarini tarbiyalash jamiyatning barcha ijtimoiy institutlarida o‘rganilayotgan bo‘lsada, ammo mamlakatimizning kelajagi bo‘lgan yoshlarda, eng asosiysi maktabgacha ta’lim tizimida bolalarda vatanparvarlik tushunchalarini shakllantirish, vatanparvarlikni e’tiqod darajasiga ko‘tarish borasida ilmiy izlanishlar amalga oshirilmagan. Biz shu boisdan izlanishlarimizni maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda olib borishga qaror qildik. Xalqimizning «yoshlikda olgan bilim, toshga o‘yilgan naqsh kabidir» iborasiga amal qilib, vatanparvarlik tushunchalarini bolalikdan boshlab shakllantirish kerak degan fikrga keldik. Bolalarga beriladigan ta’lim – bu, uzluksiz ta’lim tizimining birmuncha murakkab, mas’uliyatli, ahamiyatli qismi hisoblanadi.

Vatanga e’tiqodli, vatanparvar insonlarni tarbiyalash, voyaga etkazish mamlakatimiz taraqqiyotida yuzaga kelayotgan ehtiyoj hamda yurtimiz ziyolilari oldida turgan asosiy vazifa va masalalardan ekan, bu dolzarb vazifani amalga oshirishda vatanparvarlik tushunchalarni, milliy qadriyatlarning tarbiyaviy ta’sirchanligini oshirish yo‘llari, omillari, uslub va usullarini aniqlash dissertasiya mavzusining dolzarbligini ko‘rsatadi.

IMOM ISMOIL AL-BUXORIY HADISLARDA IQTISODIY VA MA’NAVIY TARBIYA MASALALARI

Axmedova M.B. *– UrDU, Pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turi bo‘yicha) 1-bosqich magistranti.*

Har bir davrning o‘ziga xos dolzarb muammolari va masalalari bo‘lgani kabi shunday bir masala borki, u bizni hamisha o‘ylantirib keladi. Bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his qilayotganlar ham aynan jamiyatimizning faol va o‘z navbatida nozik qatlami bo‘lmish yoshlardir. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘ un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da’vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan.[1.1b]

Tarbiya esa eng avvlo oiladan boshlanadi. Oila – jamiyatning eng muhim instituti. Chunki, u tug‘ilishdan to o‘limgacha insonning mavjudligi va rivojlanishi uchun odatiy muhit vazifasini bajaradi. Nafaqat odatiy balki, zamon nafasi bilan uyg‘unlikda farzand dunyoqarashning shakillanib borishida ta’limiy va tarbiyaviy jarayonlarni birdek qamrab oluvchi va o‘z navbatida dinamik xarakterga xususiyatiga ega bo‘lgan ziyo maskanidir. Uning ikki ustuni mavjud. Bular: birinchisi-iqtisod, ikkinchisi-ma’naviyat.[3.66b]

4. Iqtisod- jamiyatning hamma a’zolari uchun faravon hayot yaratish usul va vositalarini o‘rganadigan va amalda qo‘llaydigan soha.

5. Ma’naviyat- inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha. U kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o‘z ichiga oladi.

Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi–ma’naviyatdir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ajdodlarimizning boy merosi negizida shakillanib boruvchi milliy tarbiyada ham har ikki tushunchadan uyg‘unlikda foydalanish oila mustahkamligini belgilab beruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, buyuk muhaddis Imom al- Buxoriyning mashhur to‘rt qismdan iborat «Al-jomi’ as-sahih» («Ishonarli to‘plam») asarining aynan ikkinchi qismi «Savdo - sotiq kitobi» deb nomlangan bo‘lib, unda iqtisodiy munosabatlar zamirida shakillanib boruvchi inson axloqi va ma’naviyati borasidagi hadislar o‘rin olgan. Hadisi shariflar Qur’oni Karimdan keyingi muqaddas manba sifatida e’tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan ularda keltirilgan ko‘rsatmalarni Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallamdan musulmonlarga xolis nasihat deb tushunish mumkin. Ularda bir qator asosiy masalalar sirasida isrofgarchilik, uning zararli oqibatlari haqida ham xabar berilgan. Isrof so‘zining lug‘aviy ma’nosi bu–molni gunoh ishlarga sarflash yoki o‘zi va bola-chaqasi uchun hech narsa qoldirmay, bor-yo‘g‘ini mayda-chuyda, ikir-chikirlarga sarflab yuborish ma’nolarini anglatadi.

Isrof–u qaysi ko‘rinishda bo‘lmasin kishining bor-yo‘g‘ini sovuradi, yakson qiladi.[4.131b] Oiladagi isrofgarchilik majoziy ma’noda aytganda “zanjir reaksiyasi”ning boshlanishiga olib keladi. Ya’ni:

- iqtisodiy yetishmovchilikka;
- oila a’zolari o‘rtasida kofliktli vaziyatlarga;
- ematsional-ruhiy zo‘riqishga;
- jismoniy sog‘ligiga;
- er-xotin ajrimlarga;
- ijtimoiy yetimlikka;
- jinoyatga sabab bo‘lishi mumkin.

Bundan ko‘rinadiki, iqtisodiy tarbiya masalasiga befarq qaramaslik lozim. Jumaldan, iqtisodiy tarbiyaning muhim vositasi bo‘lmish, pul ham insonni tarbiyalashdek xususiyatga ega. Bunga atoqli yozuvchi Sadriddin Ayniyning farzandlar tarbiyasida qo‘llagan pul taqsimotini ham keltirish mumkin. Ya’ni, Sadriddin Ayniy o‘g‘li va qizi Moskvada o‘qiganida o‘g‘liga oz, qiziga ko‘p pul yuborar ekan. Bunday qilishining sababini: “O‘g‘il bolani to‘qchilik buzadi, qiz bolani yo‘qchilik” degan fikrlari orqali bayon qilgan. Bundan ko‘rinadiki, biz uchun shunchaki odatiy hol sanalmish oila va uning a’zolari o‘rtasidagi pul taqsimoti ham juda muhimdir. Hozirgi kunda mehnatga, oilaga nisbatan yengil-yelpi qarash kayfiyati bilan birgalikda bir zumda mo‘may daromadga ega bo‘lish istagi insonlar o‘rtasida turli xil ko‘rinshdagi ko‘ngilsizliklarni yuzaga keltirmoqda. Bulardan biri bu-hatto yorug‘ dunyoga kelmagan go‘daklarni sotishdir. Bu katta gunohdir. Hadisi sharfda: “Nabiy sallallohu alayhi va sallom tug‘ilmagn bo‘taloqni sotishni man etadilar”.[5.20b] Hayvonga nisbatan bu ishning qilinishi man qilingan bir paytda insonlarning o‘z farzandlariga bu kabi qismatni ravo ko‘rishlik eng tuban ishdir. Bu kabi holatlarning yuz berishi ham o‘z navabatida oiladagi ma’naviy va iqtisodiy tarbiyaning sayozligidan dalolat emasmi?! Darhaqiqat,

tarbiyadagi kichinagina va biz uchun ahamiyatsizdek tuyulgan har qanday e’tiborsizlik oila mustahkamligiga putur yetkazadi. Ko‘pchilik insonlar farzandlarining noshudligida tevarak-atrof jamiyatni sababchi deb bilishadi. Aksincha, bu strotip negizining dastlabki pog‘onasini ham ota-ona tashkil etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, oila munosabatlarning qaror topishida ota-onaning oiladagi roli, o‘rni va tarbiyaning uzviy turi bo‘lmish iqtisod va ma’naviyat tarbiya bilan bog‘liq. Oila iqtisodini oqilona olib borish uchun uning har bir a’zosi iqtisodiy savodxonlikka ega bo‘lishi zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyevning hikmatlari sahifasi.https://hikmatlar.uz/

2. Oila pedagogikasi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan. T.:2007

3. Imom Ismoil al-Buxoriy “Al-adab al-mufrad” (“Adab durdonalari”) “O‘zbekiston” T.:1990

4. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy “Al-Jomi’ as-Sahih” “Qomusiylar bosh tahririyati” T.:1997.

JANUBIY KOREYA UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA-OLIY TA’LIMNING O‘RNI

Davletova X. *- UrDU Pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turi bo‘yicha) yo‘nalishi 1-bosqich magistranti*

Har bir o‘qituvchining eng muhim vazifasi-yosh avlodga puxta ta’lim berish, ularni jismoniy va ma’naviy yetuk insonlar qilib tarbiyalashdan iboratdir.

Shavkat Mirziyoyev.

Har bir shaxsning, davlatning kelajakda gullab-yashnashi, jahon rivojlangan davlatlari bilan teng raqobatbardosh bo‘lishi uchun, eng avvalo mamlakatda ta’lim sohasiga katta e’tibor bermoq lozim. Bu esa bevosita mamlakatda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, olib borilayotgan islohotlar zamirida kechadi. Bu borada yurtimizda ham bugungi kunda muhim salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan O‘zbekiston Respublikasi prezidenti oliy ta’lim tizimiga katta e’tibor berib, Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi haqida farmoniga ko‘ra, 2030-yilga qadar vazifalar ya’ni, umumiy o‘rta ta’lim bitiruvchilarining oliy ta’limga qamrab olinishi 50 foizdan oshishi lozim. Buning uchun oliy ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish, hududlarda davlat va nodavlat oliy ta’lim muassasalari faoliyatini tashkil etish nazarda tutilgan. Ushbu chora-tadbirlar asosida oliy ta’lim bilan qamrov darajasi 50 foizdan oshib, sohada sog‘lom raqobat muhitini yaratish hamda Respublikadagi kamida 10 ta oliy ta’lim muassasasini xalqaro e’tirof etilgan tashkilotlar reytingining birinchi 1000 ta o‘rindagi oliy ta’lim muassasalari ro‘yxatiga, shu jumladan, O‘zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universitetini birinchi 500 ta o‘rindagi oliy ta’lim muassasalari ro‘yxatiga kiritish [1] vazifalari ko‘zda tutilayotganligi buning yaqqol isbotidir.

Shu o‘rinda nafaqat bizning balki, xorij davlatlar ya’ni Janubiy Koreya davlati ta’lim tizimida ham oliy ta’lim tizimi sifatli, yetuk, raqobatbardosh kadr yetishtirishda katta ahamiyatga ega hisoblanadi. A**yniqsa oliy ta’lim** haqida gap ketganda Janubiy Koreyada ta’lim jarayoni ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, ta’lim olishning arzonligi, u yerda o‘qishga bo‘lgan talab yuqori bo‘lgani va istiqbolli mutaxassisliklar olish imkoniyati kengligi bilan ta’minlanadi. Qo‘shimcha afzalliklarga ko‘ra, bu mamlakat o‘zining an’analari va madaniyati bilan mashhur bo‘lib, ko‘plab madaniy meros va arxitektura yodgorliklari saqlanib qolgan. Va shunga ko‘ra, xalqaro talabalar nafaqat yaxshi ta’lim olish, balki Janubiy Koreyaning an’analari va madaniyati bilan tanishish, shuningdek, an’analarning uyg‘un birlashuvini va taraqqiyotning ulkan sur’atlarini ko‘rish imkoniga ega. Shuning uchun bu mamlakatdagi akademik muhit yuqori raqobatbardoshdir. Janubiy Koreyada talabalar o‘qituvchisiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishadi va har doim o‘z o‘qishlariga jiddiy munosabatda bo‘lishadi. Bu tushuncha ta’rifiga chuqurroq nazar tashlaydigan bo‘lsak, “oliy ta'lim” atamasi zaminida iqtisod, fan, texnika va madaniyat sohasida faoliyat olib boruvchi, ish mobaynida ilm-fan, madaniyat, texnika yangiliklarini qo‘llagan va o‘z ustida ishlagan holda nazariy va amaliy muammolarni bartaraf etuvchi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash tushuniladi.

Oliy ta’limning asosiy maqsadi- zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, yuksak bilimli, oliy ta’lim mutaxassisi talablariga o‘zi tanlagan yo‘nalishi yuzasidan talabga javob bera oladigan davlatning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o‘z hissasini qo‘shadigan, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashdir.

Oliy ta’limning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

-davlat ta’lim standartiga muvofiq zamonaviy dasturlar asosida o‘qitishning sifatini ta’minlash;

-oliy malakali ilmiy-pedagogik kadrlarni tayyorlash;

-ilm-fan, madaniyat, iqtisodning zamonaviy yutuqlari, mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy istiqbolini hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish;

-oliy ta’limning insonparvarligini ta'minlash maqsadida yoshlar tarbiyasiga milliy istiqlol g‘oyasi asosida milliy va umuminsoniy qadriyatlar, Vatanga, oilaga, atrof-muhitga muhabbatni singdirish;

-o‘qitishning interfaol usullarini, pedagogik innovatsion hamda axborot kompyuter texnologiyalarini, mustaqil ta’lim olish, masofaviy ta’lim tizimini amaliyotga joriy qilish;

-oliy ta’limda fan va ishlab chiqarish mexanizmlarining uyg‘unligini ishlab chiqish va amaliyotda qo‘llash;

-ilmiy-pedagogik kadrlar va talim oluvchilarning ilmiy-ijodiy faoliyati, ilmiy tadqiqotlari yordamida fan, texnika, texnologiyalarni rivojlantirish, ta'lim jarayoni orqali mamlakat iqtisodining rivojlanishiga hissa qo`shish;

-davlat va nodavlat oliy o‘quv muassasalarini rivojlantirish asosida ta’lim xizmatlari bozorida raqobatni yuzaga keltirish.

Janubiy Koreya ta’lim tizimiga asos qilib an’anaviy g‘arb modeli namuna sifatida olingan. Bugungi kunda mamlakatda oliy o‘quv yurtlarining ishlari yaxshi yo‘lga

qo‘yilgan. Koreyada oliy o‘quv yurtlarining 80% i xususiy hisoblanadi. Har yili bitiruvchilarning 40% i o‘qishga kiradi. Talabalar soni jihatidan Koreya dunyoda birinchi o‘rinda turadi. Ularning deyarli barcha universitetlarida o‘qish ingliz tilida olib boriladi, garchi xorijiy talabalar koreys tilida o‘qish imkoniyatiga ham ega. Har bir universitetda ingliz tili kurslari mavjud bo‘lib, ular turli darajadagi bilimlarga mo‘ljallangan, buning natijasida kelajakdagi talaba o‘z bilimlariga va chet tilini bilish darajasiga qarab dasturlarni tanlashi mumkin [3].

Janubiy Koreya universitetlarida oliy ta’lim o‘z navbatida:

-bakalavriat;

-magistratura;

-doktorantura kabi bosqichlarga bo‘linadi.

Bakalavr dasturlari asosiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi, ishni va o‘qishni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan muhim nazariy bilimlarni o‘rgatadi. O‘rtacha bakalavriat 3-4 yillik ta’lim kolleji va universitetlari jumladan, umumiy tadqiqot universitetlari, ixtisoslashtirilgan sanoat universitetlari va ta’lim universitetlari hamda masofaviy kiber universitetlar tomonidan beriladi. Magistraturaga da’vogarlar tegishli yo‘nalish bo‘yicha bakalavr darajasini o‘rtacha 3,0 (B) yoki undan yuqori ball bilan yakunlashlari kerak.

Janubiy Koreyada magistrlik darajasini olish uchun yaxshi bakalavr darajasiga ega bo‘lish kerak. Universitetga magistraturaga qabul qilish uchun bakalavr darajasiga ega bo‘lgan diplomning nusxasini taqdim etishi hamda bakalavriat mutaxassisligi magistratura dasturiga mos kelishi kerak. Unda o‘qish muddati 2 yil. O‘quv dasturi 24 kredit va magistrlik tadqiqoti bilan muayyan kurslar to‘plamini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Magistrlik (magistratura, magistratura va boshqalar) darajasini olish uchun talaba yakuniy GPA 3.0 (B) yoki undan yuqori bo‘lishi, keng qamrovli imtihon va chet tili imtihonini topshirishi, shuningdek, dissertatsiya himoya qilishi kerak. Shunday qilib, Janubiy Koreyadagi magistratura dasturi o‘z bitiruvchilariga keng ko‘lamli kompetentsiyalarni taqdim etuvchi ancha yuqori standartlarni belgilab beradi.

Janubiy Koreyada doktorantura-oliy ta’limning oxirgi bosqichidir. Bu aspiranturalar tomonidan olib boriladi, ularning aksariyati universitetlar tarkibiga kiradi, garchi ular alohida ta’lim muassasalari sifatida mavjud bo‘lishi mumkin. Janubiy Koreyada doktoranturaga kirish uchun ta’lim tiliga tarjima qilingan va notarius tomonidan tasdiqlangan magistrlik diplomining nusxasi, shaxsiy nashrlar ro‘yxati, rejalashtirilgan tadqiqotlar rejasi, rezyume taqdim etilishi kerak.

Janubiy Koreya universitetlarida o‘qish istagini bildirgan har bir yosh avlod quyidagi kirish talablarini bilishi talab qilinadi. Ya’ni arizalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri har bir universitet tomonidan qabul qilinadi, abituriyentlar hujjatlarni pochta orqali yuborishlari yoki ularni onlayn yuklashlari mumkin. Ta’lim ikki semestrga bo‘lingan, ular orasidagi tanaffus: yozgi ta’til (iyul-avgust) va qishki ta’til (dekabr-fevral).

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kunda zamon talablariga javob bera oladigan malakali, raqobatbardosh, har tomonlama yetuk yuksak salohiyatli, bilimli, oliy ta’lim mutaxassisi talablariga o‘zi tanlagan yo‘nalishi sohasi yuzasidan talabga javob bera oladigan davlatning ilm-fan, madaniyat, iqtisod, ijtimoiy sohalarini rivojlantirishda o‘z hissasini qo‘shadigan, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma'naviyatga ega bo‘lgan yuqori salohiyatli mutaxassislarni tayyorlashda xorij ta’lim tajribalari

andozalaridan namuna olish, uni mamlakatimizga investitsiya holda kiritish orqali davlatimiz ta’lim sohasini xalqarolashtirish siyosati amalga oshirilmoqda. Binobarin, Janubiy Koreya andozasidan foydalanishda ham bugungi kunda keng islohotlar, chora-tadbirlar yo‘lga qo‘yilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PF-5847-sonli Farmoni.

2. J.A. Hamidov, D.O.Ximmataliyev, I.B.Asqarov, Sh.N. Muslimov.”Jahon ta’lim tizimi”. o‘quv-qo‘llanma. Jizzax. 2019-yil.

3. Sh.S.Shodmonova, P.S.Ergashev. “Qiyosiy pedagogika”. Metodik qo‘llanma. Toshkent-2005.

4. Ziyouz.com. sayti.

КАТТА ЁШ ГУРУҲИ БОЛАЛАРИНИ ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ ВОСИТАСИДА ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИ ТАРБИЯЛАШ АСОСЛАРИ

Japarova R. *- NDPI1-kurs magistri*

Мактабгача катта ёшдаги болаларда ахлоқий-эстетик сифатларни шакллантириш мактабгача таълим жараёнини ташкил этишнинг янги педагогик воситаларини аниқлаштиришни талаб этади. Мактабгача ёшдаги бола шахсини ривожлантириш асосида сифатида ахлоқий-эстетик сифатларини шакллантириш муаммоси энг аввало, ҳукуматимиз томонидан: “ ... болаларда Ватанга муҳаббат туйғусини, оилага, ўз халқининг миллий, тарихий, маданий қадриятларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни, атроф-муҳитга эҳтиёткор муносабатни шакллантириш; боланинг шахсини шакллантириш, унинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш, ижтимоий тажриба орттиришини таъминлаш” аниқ белгилаб берилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Мактабгача таълим вазирлигининг 2018 йил 7 июлдаги 4-сонли Ҳайъат йиғилиши қарори билан тасдиқланган “Илк қадам” мактабгача таълим муассасасининг ўқув дастурида “Мактабгача ёшдаги болаларга таълим беришда компетенциявий ёндашув ўсиб бораётган бола шахсини ҳаётга тайёрлаш, унда ҳаётий муҳим масалаларни ҳал қилиш учун зарур бўлган, ахлоқий меъёр ва қадриятларни ўзлаштириш, бошқа инсонлар билан мулоқот қилиш, “Мен” образини яратиш билан боғлиқ бўлган фаолият усулларини шакллантиришга тайёргарликни кўзда тутиши” белгилаб берилган. Жумладан, “Ижодкорлик” соҳасидаги ўқув-тарбиявий фаолият якунига етганидан сўнг 6-7 ёшли бола қуйидаги лаёқатларга эга бўлиши кўрсатиб ўтилган: санъат ва маданиятга қизиқишни намоён қилади; миллий анъаналарни қадрлайди ва уларни кундалик ҳаётнинг бир қисми сифатида идрок этади; санъатнинг муайян турини афзал кўришини мустақил равишда ифодалайди; олинган билим ва кўникмалардан турли ҳаётий вазиятларда ўз ижодий режаларини тузиш ва татбиқ қилиш учун фойдаланади; инсоннинг дунёни ўзгартиришдаги яратувчанлик ролини тушунади.

Мактабгача педагогика ва психологияда катта мактабгача ёш даври сифатида 5-6 ёш қабул қилинган. Мактабгача катта ёш даврида қоидага мувофиқ мураккаб ва узоқ давом этадиган жараён сифатида нутқни ўзлаштириш жараёни тугайди. Тил фикрлаш ва мулоқот, онгли ўрганиш объекти воситасига айланади. Чунки болани мактабга тайёрлаш вақтида ўқиш ва ёзишга ўргатиш бошланади, фонематик ривожланиш тугалланади. Мазкур ёш даврида нутқнинг сўз бойлиги жадал ортади, унинг грамматик қурилиши ривожланади. Шунингдек, болалар синтактик(гап тузиш) ва морфологик(сўз ясаш) қоидаларни эгаллайди. Р.С.Немов таъкидлаб ўтганидек, мулоқот вазиятли тавсифдан билиш жараёни объектига айланади. Болалар шахслараро муносабатларнинг ўзига хослигига алоҳида эътибор қарата бошлайди.

Л.С.Выготскийнинг фикрича, мазкур ёшдаги болаларда хотира асосий вазифани бажаради. Шунинг учун улар турли материалларни осонгина ёдлаб олишади ва билвосита таъсир кўрсатиш орқали эсда сақлаб қолиш самарадорлиги ортади. Механик билан бирга семантик хотира ҳам ривожланади. Мақсадли, онгли равишда эслаб қолиш ва ёдлаш барқарорлик касб этмайди.

Мактабгача катта ёшдаги болалар учун сюжетли-ролли ўйинлар етакчи фаолият турига айланади. Д.Б.Эльконинниng фикрига кўра, мактабгача ёшдаги фаолиятнинг асосий мотиви катталар ҳаётига кириб боришга интилиш, уларнинг нарса-буюмларидан фойдаланиш, инсоний муносабатлар дунёсини кашф этиш, ўзини катталардек ҳис қилиш кабилар акс этади.

Мактабгача ёш даврида болаларнинг фикрлашида сезиларли ўзгаришлар юзага келади: уларнинг дунёқараши кенгаяди, фикрлаш операциялари такомиллашади, янги билим ва кўникмалар намоён бўлади, демак нутқ фаол ривожланади. Фақат фикрий ва тил кўникмалари атроф-муҳит билан мулоқот жараёнида эгалланади. Бола ўсиб-улғайган сари мулоқот таркиби мураккаблашади, бу эса, ўз навбатида мураккаб нутқ шаклларини ўзлаштиришни талаб этади. Мактабгача катта ёшда билиш жараёнларида кўплаб ўзгаришлар юзага келади. В.С.Мухинанинг фикрича, 6-7 ёшда идрок этиш аффективликдан эмоционаллик ва перцептивликка ўзгаради. Идрок этиш таҳлилий, мақсадга йўналганлик ва онглилик касб этади. Унда эркин ҳаракатлар – излаш, текшириш, кузатиш намоён бўлади.

Тасаввур мактабгача ёшда шаклланадиган муҳим ўзгаришлардан биридир. Мазкур босқичда оригиналлик ва ихтиёрийлик каби сифатлар шаклланади. 5-6 ёшда болалар мустақил равишда таклиф этилган мавзуларда воқеалар ривожининг кетма-кетлигига асосланган кичик эртаклар тўқий олишади. 7 ёшда болалар аниқ бир йўналишдаги тасаввурларга асосланиш, аввалдан босқичма-босқич белгиланган режа бўйича унга қисман ўзгартиришлар киритишга қобилиятли бўлади.

Мактабгача ёшдаги болаларда объектларнинг узунлиги, шакли, тузилиши ва рангини идрок этиш яхшиланади, аввал пайдо бўлган тасаввурлар тизимлаштирилади. Мактабгача катта ёшдаги болалар объектлардаги оддий шаклларни мураккабидан ажратиш, шунингдек, оддий шакллардан мураккаб объектларни қайта ярата олади. Шунингдек, болаларда фазовий тасаввурлар

шаклланиб боради. Шу билан бирга мактабгача катта ёшдаги болалар фазода нарса-буюмларнинг жойлашувини, айниқса, бир пайтнинг ўзида бир нечта турли ва қарама-қарши белгиларни ҳисобга олиш зарурияти пайдо бўлганда қийинчилик сезишади.

Идрок ва тасаввурларнинг фаол такомиллашуви ўзининг продуктив фаолиятида намоён бўладиган ижодкорликнинг асосини ташкил этади.

Мактабгача катта ёш даврида расм чизишга қизиқиш, айниқса фоллашади, бир йилда болалар 6000 тагача расм чизишлари мумкин. 5-6 ёшли болаларда расмлар турли-туман объектларнинг схематик тасвирини акс эттиради, фақат композицион ечимнинг оригиналлиги, динамик ва статик муносабатларни ифода этиш фарқланиши мумкин.

Шундай қилиб, етти ёшгача тўпланган амалий тажриба, нутқ, хотира ва идрок этишнинг етарли даражаси болада ўз кучига ишончни оширади. Бола унга эришишда хулқ-атворнинг иродавий хусусиятларига ижобий таъсир кўрсатувчи турли мураккабликдаги мақсадларни белгилашга қобилиятлидир. Шунингдек, мактабгача ёшдаги болаларнинг мотивацион соҳасида ҳам қатор ўзгаришлар рўй беради: хулқ-атворнинг умумий йўналганлигини таъминловчи ўзаро алоқадор мотивлар тизими шаклланади, билишга қизиқиш ва эҳтиёж, атрофдаги кишиларга ижобий муносабат мотивациясининг жадал ривожланиши амалга ошади. Босқичма-босқич мактабгача катта ёшдаги болаларда ахлоқий баҳо бериш ўзлаштирилади, шахсий хатти-ҳаракатларнинг кетма-кетлигини ҳисобга олиш бошланади, натижа ва катталарнинг баҳосидан умидворлик сезади.

Ахлоқий-эстетик сифатлар кенг маъноли тушунча бўлиб, унинг замирида табиат, ижтимоий ҳаёт, турмуш ва санъатга муносабатни тарбиялаш ётади. Мактабгача ёшдаги болаларни ахлоқий тарбиялаш мазмуни Она ватанга муҳаббат, меҳр-шафқат, раҳмдиллик, дўстлик, катталарга ҳурмат, меҳнатсеварлик, интизомлилик, гўзалликни ҳис қилиш, атроф-муҳитдаги гўзалликни кўра олиш, идрок этиш, моҳиятини англаш ва яратиш, бадиий дид каби сифатлар мажмуини ўз ичига олади. Болаларни гўзалликни идрок этиш орқали тарбиялаб борилар экан, аста-секин уларда ўзгаларнинг хурсандчиликларига шерик бўлиш, ҳамдардлик билдириш, қайғуриш каби хусусиятлар таркиб топа бошлайди.

Мактабгача катта ёшдаги болаларнинг ахлоқий-эстетик ривожлантиришнинг муҳим омиллари умуминсоний маънавий қадриятларга асосланган дунёни идрок этишини шакллантиришда акс этади. Кўплаб омиллар орасида энг таъсирчан ва самарали омил сифатида санъат муҳим ўрин тутади. Болада бадиий-эстетик фаолият жараёнида ижодий хаёлот, фикрлаш, коммуникатив кўникмалар, эмпатия, бошқа инсоннинг нуқтаи назарини қабул қилиш кабилар намоён бўлади ва ривожланади.

Боланинг муайян даражада ахлоқий-эстетик ривожланишига эришиш кўп жиҳатдан у туғилган ва яшаётган педагогик ва умуммаданий омилларга боғлиқ. Боланинг бадиий-эстетик ривожланишига кўпроқ эрта таъсир кўрсатиш имконияти мавжуд. Бу энг аввало, бола шахсини жадал ривожлантириш, турли даражадаги ахборотларни идрок этишида унинг психофизиологик ва ёш хусусиятларини ҳисобга олиш, уларни амалий ўзлаштириш қобилиятини таркиб

топтириш билан боғлиқ. Болалар уни ўраб турган атроф-муҳитни яхлит ва бир пайтни ўзида идрок этиш, ҳамма кўрганлари ва эшитганларини интуитив ҳис этиш ҳамда эмоционал қабул қилиш қобилиятига эга.

Ахлоқий-эстетик ривожлантириш барча ёш даврларида амалга оширилади. Бироқ мақсадга йўналтирилган ахлоқий-эстетик таъсир қанчалик эрта амалга оширилса, унинг натижавийлиги ҳам юқори бўлади. Илк ривожланиш ёшиданоқ ўйин фаолияти орқали бола атроф-муҳитни билишга интилади, тақлид қилиш орқали инсонлар билан биргаликдаги ҳамкорликдаги фаолият ва мулоқот маданияти элементларини эгаллайди.

СОҒЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШИ СИФАТИДА

Дарменбаева Ж. *– НДПИ, 1-босқич магистри*

Бугунги кунда соғлом тафаккур билан боғлиқ юқорида санаб ўтилган бирламчи элементлар, яъни ғоялар, қарашлар, тушунчалар, уларнинг инсон ҳаётида махсус сайи-ҳаракатга айланиши, уларнинг ҳаракатга айланиши учун зарур бўлган ижтимоий-педагогик тизимнинг мавжудлик даражаси етарлидек кўринади.

Бироқ, мана шундай қадриятлар тизимининг мавжудлигига қарамасдан, педагогик таълим жараёнидан талаб этилаётган нарса шундаки, инсондаги соғлом турмуш маданиятини шахс ва унинг ҳаётий мақсади, яъни саломатлик маданиятига айлантириш лозим. Саломатлик қадриятлари агар шахс ҳаётида амалда қўлланилмаса, оддий ғоя ва қараш тарзида қолиб кетади. Мазкур қараш ва ғоялар шахс ҳаётининг таркибий қисми ва унинг яшаш тарзига айлангандагина улар турмуш тарзига айланади.

Саломатлик маданиятга эга бўлган инсон на фақат саломатликни асраш бўйича билим ва малакаларни эгаллаган бўлади, балки эгаллаган билим ва малакаларни ўз ҳаёти жараёнида қўллаб, ўз саломатлигининг посбонига айланади. Бугунги инсон ҳаёт тарзига бўлган турли иқтисодий, ижтимоий ва маънавий-мафкуравий таҳдидлар ўсиб бораётган шароитида соғлом тафаккур ҳам тиббий, ҳам педагогик, ҳам маънавий жиҳатдан инсонни мураккаб дунё воқелиги ичида турли мавжуд зиддиятлардан асрагувчи қонунлар мажмуаси сифатида жуда муҳим роль ўйнайди. Аммо инсоннинг ўзи эгаллаган билим ва малакаларни қўллашга, ўз ҳаётида уларга қатъий риоя қилишга ўрганмас экан, берилган билим ва малакалар кўзланган натижага эришиш имконини бермайди.

Бугунги кунда соғлом турмуш маданияти тушунчасининг педагогик мазмуни инсон → шахс → соғлом билим ва малакаларни эгаллашга интилиш → соғлом бўлишга сайи-ҳаракат → саломатликни шахсий қадриятга айлантириш → саломатлик нуқтаи назаридан баркамолликка эришиш → шахсий саломатликнинг барқарорлиги ва таъмин этилганлигига эришиш → ўз саломатлигининг посбони бўла олиш → жамият, яъни оила, меҳнат ёки ўқиш даргоҳи, маҳаллада соғлом турмуш маданиятининг шаклланишига ҳаракат қилиш ва жамиятга ижобий таъсир ўтказа олиш → жамиятни соғломлаштириш каби тушунчаларнинг узвийлиги, улар давомийлиги ва устуворлигини талаб этади.

Таълим соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотлардан асосий мақсад халқнинг бой интеллектуал мероси ва умумбашарий қадриятлар асосида замонавий маданият, иқтисодиёт, фан ва техника, технологияларнинг ютуқлари асосида шахснинг маънавий сифатларини тарбиялаш ва ривожлантиришдан иборат. Чунки, соғлом турмуш тарзини йўлга қўйиш ва унга риоя этиш, соғлом оилани шакллантириш, фарзанд кўриш ва уни тарбиялаш шахс маънавий маданиятининг бир кўриниши ҳисобланади.

Ҳар қайси миллатнинг ўзига хос маънавий маданиятини шакллантириш ва юксалтиришда, ҳеч шубҳасиз, оиланинг ўрни ва таъсири беқиёсдир. Чунки инсоннинг энг соф ва покиза туйғулари биринчи галда оила бағрида шаклланади. Шунингдек, инсон характерини, табиати ва дунёқарашини белгилайдиган маънавий мезон ва қарашлар, носабатлар тўғрисидаги дастлабки тасаввурлар оила шароитида, ота-онанинг ибрат-намунасидан шаклланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, оила тарбияси шахс маънавиятини шакланишидаги асосий восита экан, бу ўринда бола тарбиясида соғлом насл масаласи ҳам муҳим роль ўйнашини инкор этиб бўлмайди. Шу маънода ёшларни ҳар томонлама соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш, улар онгида “Соғлом турмуш тарзи – соғлом оила, соғлом оила бу соғлом фарзанд, бахтли келажакдир” тасаввурини шакллантириш, бўлажак ота-оналар яъни талаба-ёшлардаги репродуктив маданиятни шакллантириш бу йўналишдаги ислоҳотларнинг асосий вазифаларидан саналади.

Маълумки, соғлом турмуш тарзи кенг маъноли тушунча бўлиб, у унумли меҳнат қилиш, фаол дам олиш, спорт билан доимий шуғулланиш, организмни чиниқтириш, шаҳсий касбий ва психогигиенага риоя қилиш, тўғри овқатланиш, зарурли одатлардан ўзини тийиш, ҳар йили шифокор кўригидан ўтиб туриш ва соғлом оилани шакллантиришда ўз ифодасини топади. Шунингдек соғлом турмуш тарзи бу шахснинг соғлом оилани шакллантириш ва соғлом фарзанд кўриш билан боғлиқ бўлган кўникмаларида ҳам ўз ифодасини топади. Бугунги кунда олий таълимда талаба-ёшларни интелектуал, касбий, аҳлоқий, маданий ривожланиш талабларини қондиришда улардаги соғлом турмуш тарзи, борасидаги билим, кўникмаларни, репродуктив маданиятни шакллантириш таълим мақсадларининг асосий қисми бўлиб ҳисобланмоқда хусусан, педагогик касб доирасидаги мутахассисларда.

TEVARAK - ATROF BILAN TANISHTIRISH ORQALI MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Jumaniyazova G.J. *NDPI 1-kurs magistr*

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2017- yil 9 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’limni tubdan takomillshtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarorida: “− kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashning amaldagi tizimi maktabgacha ta’lim sohasini bolalarni tarbiyalash va hartomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal etishga qodir yuqori malakali mutaxassislar bilan

ta’minlay olmasligi”[24] kabi mavjud tizimli kamchiliklar maktabgacha ta’lim sohasida davlat siyosatini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qilishi ta’kidlab o’tilgan. Maktabgacha ta'lim tizimini qayta qurishning asosiy yo'nalishlaridan biri bolaning xususiyatlari, imkoniyatlari, layoqati va qobiliyatlarini e'tiborga olgan holda uni shaxs sifatida mukammal rivojlantirishga qaratilgan ta'limdir. Har qanday mamlakatning kuchi uning, fuqarolarining ma’naviy yetukligi, intellektual salohiyatga egaligi bilan belgilanadi. Fuqarolarning ma’naviy yetukligi, intellektual salohiyati esa ta’lim tizimining mazmuni, shaxsning har tomonlama shakllanishi uchun xizmat qiluvchi moddiy va ma’naviy shart-sharoitlarning mavjudligi, jamiyatda qaror topgan ijtimoiy sog‘lom muhit darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, aholining etnopsixologik xususiyatlari, axloqiy qarashlari va hayotiy e’tiqodlari asosida shakllantiriladi.O‘zbekistonning taraqqiyotini ta’minlay oladigan, uni jahonning ilg‘or mamlakatlari darajasiga ko‘tarilishiga hissa qo‘shuvchi dadil, mustaqil fikrlovchi, bilimli, malakali mutaxassis, shuningdek, ijobiy sifatlarga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlab voyaga yetkazishdan iborad.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim berishda alohida yondashuv o‘sib borayotgan bola shaxsini hayotga tayyorlash, unda hayotiy muhim masalalarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan, axloqiy me’yor va qadriyatlarni o‘zlashtirish, boshqa insonlar bilan muloqot qilish, «Men» obrazini qurish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat usullarini shakllantirishga tayyorgarlikni nazarda tutadi[25]. Bolalarni milliy ma’daniyat va umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish, ularni atrof-muhit, hayot haqidagi tasavvurlari, taassurotlari, u yoki bu hodisalarni tushunish, go‘zallikni ko‘ra bilish va xis etishga mas’uliyat xissini oshirish bilan birga bolalarni nutqini aniq, ravon o’sishiga zamin bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimining birinchi – maktabgachata’lim rivojining zamonaviy bosqichi qator o‘zgarishlar bilantavsiflanadi: maktabgacha ta’lim ochiq turdagi ta’lim tashkilotsi sifatida shakllandi; maktabgacha ta’lim tashkilotlarining eng muhim funksiyasi bolalarning hayotiy faoliyatinimuhofaza qilish va salomatligini mustahkamlash; tarbiyalanuvchilarni maktab ta’limiga muvafaqqiyatli tayyorlash va boshqalar. Keyingi yillarda maktabgacha ta’lim tashkilotlarining faoliyat samaradorligini oshirish va moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga yo‘naltirilgan qator tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolaning kelajak hayotida muvaffaqiyatga erishishiga yordam beruvchi jismoniy, aqliy va ma’naviy qobiliyati bilish jarayonida, bizni o‘rab turgan tevarak-atrofo‘rganish, nutq o‘stirish, badiiy asarlar tinglash, rasm chizish, qurish-yasash, jismoniy mashqlar bajarish va boshqa faoliyat turlarida rivojlanadi. Bu faoliyatlarda yo‘nalishlar bir-biri bilan uyg‘unlashtirilib – integrallashgan rejalashtirish asosida tashkil etiladi hamda o‘yin shaklida qiziqarli tarzda olib boriladi. O‘yin kichkintoyning tabiiy ehtiyojlari va istaklariga mos kelganligi sababli, o‘yin jarayonida o‘rganayotgan mavzuni quvnoqlik bilan takrorlaydi, yengillik bilan o‘zlashtiradi. Maktabgacha ta’lim tashkilotining asosiy vazifasi – har bir bola shaxsini

[24] Sh.M.Mirziyoyevning 2017 yil 9 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’limni tubdan takomillshtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori”dan

[25]O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari -T:. 2018y. 3-iyul.

yosh bosqichiga mos tarzda sifatli rivojlantirish va uni navbatdagi ta’lim bosqichiga puxta tayyorlashni ta’minlash hamda tashkilotda ijobiy muhit va zarur sharoit yaratishdan iboratdir. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng o‘z milliy qadriyatlarini tiklash yo‘lida jamiyat hayotining har bir jabhasida sobitqadamlik bilan ish olib bormoqda. Bolalarni har tomonlama tarbiyalashning asosi ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdan iborat.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarining ta’lim dasturlari va o‘quv-tarbiyaviy rejalariga qo‘yilgan davlat talablarini takomillashtirish dolzarb masalaligicha qolmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risi”da Qonunining maqsadi ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat bo’lib, maktabgacha ta’lim va tarbiya bolalarni o‘qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma’naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek bolalarni umumiy o‘rta ta’limga tayyorlashga qaratilgan ta’lim turidir. Maktabgacha ta’lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo‘lgan bolalarni boshlang‘ich ta’limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi. Maktabgacha ta’lim va tarbiyani tashkil etish tartibi ushbu Qonun, shuningdek «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni bilan belgilanadi.

Ta’lim jarayoni psixologik-pedagogik konsepsiyalar (ular aksariyat hollarda didaktik tizimlar ham deb ataladi) asosida tashkil etiladi.Ta’lim texnologiyasining mohiyati shaxsni rivojlantirish, ta’lim nazariyasini asoslash uchun nazariy shart-sharoit yaratish, falsafasi esa insonni shakllantirishdan emas, balki unga o‘zi o‘zini tarbiyalashga yordam berishdan iborat. Ta’lim mazmunini, shaxsning sub’ektivligini rivojlantirish, uning ma’naviyligi va ijtimoiy yetukligiga yo‘naltirishda namoyon bo‘lishi kerak. U ta’lim mazmunini insonparvarlashtirishni nazarda tutadi va fuqarolikni anglash, O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy va siyosiy tuzilishi haqidagi tasavvurlar tizimi, o‘zbek xalqi madaniyati psixologik xususiyatlari, uning mentalitet xususiyatlari, milliy siyosati va madaniyati kabi dolzarb masalalar haqidagi tasavvurlarining shakllanishi bilan bog‘liq.

O‘zbek pedagogi Abdulla Avloniy ham (1878-1934 yillar) ta’lim va tarbiyani yo‘lga qo‘yishda tabiatga uyg‘un bo‘lishi g‘oyasining davomchisi bo‘lgan. O‘zining “Turkiy guliston yohud axloq” nomli asarida bola shaxsining tabiiy mukammalligiga ishonch bildiradi. A.Avloniy bola tabiatan go‘zallik va mehribonlik bilan uyg‘unlikda tug‘iladi deb yozadi. Allomaning fikricha, ta’lim va tarbiyaning vazifasi bola shaxsining rivojlanishi uchun yordam beruvchi sharoitlarni yaratishdan iborat.

Ta’lim tizimidagi islohotlar va davlat tili to‘g‘risidagi qonunbolalar nutqini shakllantirish, xususan, maktabgacha katta yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish metodikasi va amaliyotida o‘zgarishlar bo‘lishini taqozo etadi.

Hozirgi paytda bolalarning yuqori darajada aqliy va nutqiy rivojlanishini, ularning til qobiliyatlari shakllanishini ta’minlash imkonini beruvchi bolalar o’quvini tashkil etishning maqbul shaklini qidirish ishlari olib borilnoqda. Nazariy va amaliy tadqiqotlarda bunday o’quvning mazmuni va shakllari haqidagi masalalar hal etiladi.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ҲАЙВОНОТ ОЛАМИ БИЛАН ТАНИШТИРИШ ОРҚАЛИ АХЛОҚИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Матжанова Г. *- НДПИ. 1-курс магистри*

Мамлакатимизда амалга оширилгаётган сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, жамиятда юз бераётган маънавий-ахлоқий янгиланишлар инсон фаоллигини ошириш билан бир қаторда уни, табиатга муносабатини ўзгартиришга унга инсонпарварлик жиҳатдан ёндашишни талаб этади.

Мактабгача таълим ташкилоти ходимлари, тарбиячилар болаларни ҳайвонот олами билан таништириш орқали ахлоқий сифатларни шакллантириш тизимининг мақсади, вазифалари, принциплари, мазмуни, шакл ва усуллари тўғрисида билим, кўникма ва малакаларга эга эмасликлари оқибатида, қараб чиқилаётган муаммо педагогик амалиётида жуда секинлик билан ҳал этилмоқда. Бу эса ўз навбатида, болалар фаолиятида ҳайвонот оламига маъсулиятли муносабат асослари етарли даражада шаклланмаслигига олиб келмоқда. Мактабгача таълим ёшидаги болаларни ҳайвонот олами билан таништириш орқали ахлоқий сифатларни шакллантириш зарурияти билан уни амалий жиҳатдан рўёбга чиқариш имкониятлари ўртасидаги зиддиятларни ҳал қилиш тадқиқот муаммоси ҳисобланади.

Муаммога оид турдош мавзуларда яратилган манбалар мазмунини назарий жихатдан ўрганилиши натижасида шундай хулосаларга келиш мумкин:

Ахлоқий тарбия миллий қадриятларнинг бир кўриниши бўлиб, у ўзида муайян халқ ёки миллатнинг ҳаётий қарашлари, турмуш тарзи, орзу-истаклари, интилишларини ифода этади ва у асрлар давомида шаклланиб, такомиллашиб боради.

Ахлоқийтарбиянинг шахсни шакллантиришдаги роли ва ўрни беқиёс бўлиб, ижтимоий-ғоявий, фалсафий, эстетик, этик, экологик, иқтисодий, психологик ва социологик йўналишларда олиб борилган тадқиқотлар учун муаммо бўлиб хизмат қилган.

Педагогик йўналишда ҳам ахлоқий сифат ва уларнинг шахс тарбиясидаги ўрни борасида тадқиқотлар олиб борилган. Бироқ мазкур масалалар мустақил тадкиқот сифатида эмас, балки муайян муаммони тадқик этиш омили сифатида ўрганилган. Бизнинг назаримизда, бу борадаги ҳаракат тўғри ташкил этилган. Зеро, ахлоқ ва уларнинг моҳияти масалалари мустақил фан саналувчи этнография фани томонидан ўрганилади.

Мавжуд манбаларда илгари сурилган фикрларга таянган холда, мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясини ташкил этиш жараёнида ҳайвонот оламидан фойдаланиш муаммосининг тадкиқ этилиши Ўзбекистан Республикаси узлуксиз таълим тизими мазмун ва таркибий жиҳатдан қайта шаклланаётган бир шароитда алоҳида долзарблик касб этади.

Ахлоқий тарбия ижтимоий аҳамиятига кўра барқарорлик хусусиятига эга бўлган, маълум вазиятларда уларга нисбатан такрорий муносабатни

тақозо этувчи муайян маданий, этик, эстетик фаолият бўйича шаклланган одатлар мажмуи саналади. Ахлоқий сифат муайян халқ томонидан тан олинган, юксак даражада ижтимоий аҳамият касб этувчи одатлар бўлиб, улар турли фаолият кўринишларида намоён бўлади:

- Мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясида ҳайвонот олами билан таништиришга йуналтирилган педагогик фаолиятнинг узлуксиз, изчил, тизимли ҳамда мақсадга мувофиқ раившда олиб борилиши кўзланган натижага эришиш имконини беribгина қолмай, диалектик ва динамик хусусият касб этади.

- Мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясида ҳайвонот оламидан фойдаланиш мураккаб жараён бўлиб, мактабгача таълим ташкилотларининг тарбиячиларидан нафақат касбий маҳоратга эга, айни вақтда миллий қадриятлар, хусусан, халқ анъаналари ва улар мазмунида илгари сурилган ҳайвонот оламидан хабардор бўлишни тақозо этади. Асосий субъектлар сифатида тарбиячилар ахлоқий сифат орасидан мазмун ва йўналишига кўра болаларни ахлоқий тарбиялаш ғояларига эга анъаналарни ажрата олишлари ҳамда улар борасида тарбияланувчиларга муайян билимларни бериш, уларда ахлоқий фаолиятни ташкил этишга нисбатан ишонч ва рағбатни уйғота олиш, энг муҳими, уларда ахлоқий кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш имкониятини берувчи тадбирлар режаси ва лойиҳасини ярата олиш лаёқатига эга бўлишлари зарур. Бу эса тарбиячиларда ушбу жараёнга нисбатан ижодий ёндашувни тақозо этади.

Мактабгача таълим ташкилотлари фаолияти мазмунини акс эттирувчи замонавий талабларга мувофиқ яратилган таълимий ва тарбиявий ишлар дастурлари, тавсияномалар, кўргазмали материаллар) узлуксиз таълим тизимининг ушбу босқичида амалга оширилиши зарур бўлган фаолиятнинг назарий асосларини белгилаб беришга хизмат қилади. Ушбу жараёнга малакали мутахассисларни жалб этиш алоҳида аҳамият касб этади.

Юқорида баён этилган фикрлар мазмунида ўз ифодасини топган муаммолар мактабгача таълим ташкилотларининг умумий фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қилиш билан бирга тадқиқот муаммосининг ижобий ҳал этилиши учун ҳам пойдевор яратади. Зеро, мазкур ташкилот фаолияти мазмунини янгиламай туриб, мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий сифатларини самарали ташкил этиш, ушбу жараёнда ахлоқий тарбия имкониятларидан унумли фойдаланиш борасида муайян натижаларга эришиб бўлмайди, қолаверса, ушбу муаммолар ўз навбатида экологик тарбия асосида мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий сифатларни шакллантириш жараёнининг мавжуд ҳолати моҳиятини ифода этишга хизмат қилади.

BASLAWISH KLASSLARDA XALIQ AWIZEKI DÓRETPELERIN OQIW PROCESSINDE PAYDALANIW JOLLARI

Abıllaeva U. *-Baslawısh tálim fakulteti*
2- kurs studenti

Elimizdegi óndiristiń barlıq tarawlarında bolıp atırǵan ózgerisler, talas–tartıslar, hár qıylı pikirler mektep turmısında, sonıń ishinde jaslardı tárbiyalaw jumısında da óz tásirin tiygizbekte**.**

Qaraqlapaq xalıq milliy dástúrleri menen oqıwshılardı tanıstırıw maqsetinde bala baqshalarda, mekteplerde, tariyxıy etnografiyalıq muzeyler shólkemlestirilse eksponotları tálim–tárbiya jumıslarında orınlı paydalansa, bul úlken jumıs bolar edi.

Dástúr degenimiz – latınsha «jetkeriw» degendi ańlatıp áwladtan–áwladqa jetkeriletuǵın hám tariyxıy tiykarda qáliplesetuǵın úrp–ádet, ulıwmalıq, tártip, ádep–ikramlıq belgisi bolıp esaplanadı.

Xalqımız hámme waqıt jámiyettegi hám jeke turmıstaǵı áhmiyetli waqıyalardıń saltanatlı túrde belgilewdi úrdis etip, ásirler dawamında óz dástúrlerin, úrp–ádetlerin qáliplestiredi hám onı jámiyetlik turmıs eleginen ótkizedi.

Dástúrler xalıqtıń psixikalıq ózgesheligin mádeniy rawajlanıwın dárejesin kórsetiw arqalı olardı basqa xalıqlardan ayırıp turatuǵın belgilerdiń de túri bolıp esaplanadı. Balalardı qaraqalpaq mádeniyatı menen tanıstırıp, xalqımızdıń milliy dástúrleri, úrp–ádetleri hám oyın zawıqlarında úyretip barǵanımızda maqul boladı.

Ǵárezsizlik bizdi óz ǵárezsizligimizge itibarlı qarawǵa baǵdarlanadı, ol arqalı xalqımızdıń tariyxın qayta úyrenip, ózimizge qaytadan sińdiriw kerekligin túsinip jettik**.** Ásirler boyına xalqımızdıń tariyxında qáliplesken bayramlar, Oraza, Hayt, Qurban – hayt, Nawrız usaǵan bayramlar jaramsız din menen baylanısqan (insandı din menen baylanısqan) insandı diniy tárbiyalawshı bayramlar dep sanalǵan bul merekelerdi xalqımız bayramlawǵa huqıqlı boldı. Qaraqalpaq xalıq milliy dástúrleri áwladtan–áwladqa jetkeriletuǵın hám tariyxıy tiykarda qáliplesetuǵın úrp–ádet ulıwmalıq tártip hám ádep–ikramlılıq norması bolıp esaplanadı. Sonlıqtan qaraqlapaqlarda: «Ata salǵan jol bar», «Ene pishken ton bar» degen naqıl – maqalda jas áwladlardıń ata–anadan miyras etip alıwınıń óz dástúrlik ekenligin kórsetedi. Usınday dástúrler, bayramlar sol jasap atırǵan ortalıqtaǵı adamlardıń awızbirshiligin, jaslardıń doslıǵın arttıradı, jaslar arasında bir–birine degen sıylasıq, saqıylılıq páziyletlerin payda etedi**.**

Bul shıǵıs xalıqları tuwralı Ózbekistan Respublikasınıń birinshi prizedenti I.A.Karimovtıń mına sózleri mısal bola aladı: «Ózbekstan Shıǵıs mádeniyatınıń eń jaqsı dástúrler jolınan barıp, miyman doslıq hám tatıwshılıq esigin keń ashtı, quwǵınǵa ushıraǵanlar, watannan juda bolǵanlar urıs hám quwdalawdıń qurbanları hár dayım Ózbekistanda baspana taptı, xalqımızdıń mehribanlıǵınan minnetdar boldı».

Hár bir xalıqtıń ózine tán qáliplesken ádep–ikramlılıq normaları bolıp, ol barlıq minnetlerge tuwrı kele bermeydi. Hár bir milliy dástúrler hár qıylı soqpaqlar arqalı bir arnaǵa baǵdaralanadı. Ol adamgershilik, insanıylıq haqqındaǵı baǵdar.

Biz balalardı tárbiyalawda Qaraqlapaq xalıq milliy dástúrleriniń áhmiyeti oǵada ullı ekenligin bilemiz. Balalarǵa tárbiya jumısı protsessinde xalıq awızeki dóretpelerinen,

oyın–zawıq qosıqları, xalıqtıń naqıl–maqalları, Besik jırları, jańıltpashları, ayrım dástanlardan úzindiler, salt–dástúrler jańıltpashlar, jumbaqlar, ertekler, aytıslar qollınıladı. Usıllardı úyretiw nátiyjesinde balalarda awızeki xalıq shıǵarmalarına qızıǵıwshılıq payda boladı. Besik jırın úyrengende xalıq namasına salıp atqarǵanı maqul boladı. Máselen :

Háyiw–háyiw appaǵım– aw,
Aq besikte jat bópem–aw,
Apań toydan kelgenshe,
Jılamay sen jat balam–aw,
Qaraǵım men jasında
Jasıldan qalpaq basında,
Áshekóyli aq ataw,
Aǵasınan qasında.

Bunnan balalarǵa besik jırınıń mánisi hám atqaratuǵın xızmeti málim boladı. Bul arqalı tárbiyashı Qaraqalpaq tiliniń ózine tán gózallıqlarına balalardıń háwesin oyatıw menen birge, hár xalıqtıń tek ózine tán tákrarlanbas besik jırlarınıń bar ekenligin aytıp beriw kerek. Balalar besik jırlarınıń hámme xalıqlarda da kishkene jańa tuwılǵan saǵıy nárestelerge arnalatuǵın, olardı uyıqlatıw aldarqatıp, tınıshlandırıw yamasa olarǵa jaqsı payızlı jaǵday tuwdırıw ushın aytılatuǵınlıǵın bilip aladı.

Balalarǵa arnalǵan awızeki xalıq dóretpeleriniń biybaha bir bólegin jumbaqlar qurap, olar balalardıń tilin ósiriwin keńeytiw, milliy til sheberligin artırıw isinde teńi–tayı joq xızmet atqaradı.

Házirgi waqıtta balalarǵa kóbinese házirgi zaman shayırlarınıń jumbaqlarınan paydalanadı. Biraq biziń tájiriybemizdiń kórsetiwinshe olarǵa xalıq jumbaqları anaǵurlım tásirlirek bolıp kelip, olardı balalar ańsat yadlap aladı. Sebebi, olar ózine tán belgitsin uyqasımlı sózler menen anıq etip júpkerlep tárıypleydi.

Tájiriybeniń kórsetiwinshe balalardıń jumbaqlardı qıynalmay ańsat sheshe alatuǵınlıǵına erisiw ushın jumbaqlardı olarǵa tómendegi temalarda bolıp aytısıwǵa jaǵday dúzip bergen maqul:

«Úy haywanları hám jabayı haywanlar», «Quslar», «Miyweler», «Máwsim», «Tábiyat qubılısları», «Adam» hám basqalar.

Balalardıń tildi úyreniwge degen qızıǵıwshılıǵın arttırıwǵa jumbaqlardıń járdemi kóp. Jumbaq aytısıwǵa qatnasıp jeńip shıǵıw ushın bala jan táni menen sheshimi qıyın taza jumbaqlar izleydi. Ol jası úlkenlerden járdem soraydı, onda izleniw qábiletligi qáliplese baslaydı. Balalardı hár bir sózdi shaqmaqtıń tasınday etip anıq hám shaqqan ayta biliwge úyretiwde jańıltpashlar úlken rol atqaradı. Jańıltpash aytıwǵa úyretkende balalardıń dáslep hár bir sózdi salmaqlap, asıqpay, albıramay aytıp tillerin shınıqtırıp alǵannan keyin áste shaqqan aytıwǵa ótiwge itibar beriledi.

Balalar jańıltpashlardı úlken qızıǵıwshılıq penen úyrenedi. Sebebi olar balalar ushın aytıwǵa júdá qolaylı hám qızıqlı. Biraq, onı úyreniw ushın waqıt hám shıdamlılıq kerek. Sebebi, ol tez aytıladı, ol aytqanda da bir sózdi de qaldırıp qoymay anıq, shaqqan aytıw kerek.

Xalıq awızeki dóretpelerinen biri –ertekler. Ol insandı óz kúshine iseniwge óziniń hal–jaǵdayın durıs túsiniwge óz huqıqları menen minnetlerin tán ala biliwge úyretedi.

Ertektiń mazmunın balalarǵa jaqsı túsinikli, kewillerine qońımlı bolıw ushın haywanatlardıń súwretleriniń hár qıylı seriyaların izbe–iz kórsetiw, sonıń menen epizodqa baylanıslı tekst sózlerin bólip – bólip tákirarlap shıǵıw kerek.

Milliylikti qayta tiklewge baylanıslı «Nawrız» bayramı ótkeriledi. Bul bayramlar balalarda milliy dástúrlerge degen qızıǵıwshılıqtı oyatadı.

Mine usınday milliy bayramlarǵa tayarlıq kóriwdiń barısında balalar qaraqlapaqtıń milliy taǵamlarınıń túrlerin hám kempir apalarımızdıń sandıqlarınıń túbinde jatqan yamasa tek ǵana muzeylerde saqlanıp qalǵan Qaraqlapaq milliy kiyimlerin óz kózleri menen kórip, olardıń atların bilip aladı.

Bunday sháwketli bayram saltanatları barısında balalar keste, óńir monshaq, háykel, ataw shash bawshuları sıyaqlı qaraqlapaq milliy kórkemleri óneri úlgileri menen jaqınnan tanısıp olardıń atların, atqaratuǵın xızmetlerin bilip alıp ózleriniń sóz baylıǵın arttıradı. Jas óspirimlerimizdiń sútten taza pák júreklerinde olardıń atqarıw sheberligin qolı gúl Qaraqlapaq ustalarına, zergerlerine, tiginshililerine degen sheksiz muhabbat sezimin oyatadı.

Qaraqalpaq xalqınıń milliy úrp–ádetleri hám dástúrleri, doslıq tuwısqanlıq qarım–qatnasların bekkemleydi. Bunday qatnaslardı payda etiwden dáslep milliyliktiń roli kúshli.

Jaslardıń milliy dástúrge ıqtıyatlıq penen, yaǵnıy onı túsiniwi hám dástúrdi buzıp adamlardıń kewline tiyip almawı aytarlıqtay qádir qımbatlılıqqa iye bolıp, onday jaslardı «Kórgenli» dep bahalap, al dástúrge sıymaytuǵın islerdi islegen adamlardı «Kórgensiz» – dep esaplap topar gruppanıń pikirinshe awır ayıptı taǵadı.

Aytayıq milliy dástúrler adamlardıń keyiplerin kóteredi, quwınıshın asıradı, jekke adamdı jámiyetke, birlespelerge tartadı. Adamlardıń jámiyettegi óz–ara qatnasıqlarınıń xarakterine, dárejesine tásir jasap, ondaǵa sotciallıq, psixologiyalıq halattı jaqsılawǵa múmkinshilik beredi.

Xalqımız hámme waqıt jámiyettegi hám jeke turmıstaǵı áhmiyetli waqıyalardı saltanatlı túrde belgilewdi úrdis etip ásirler dawamında óz dástúrlerin qáliplestirdi. Bul dástúr salt–sanalar, úrp–ádetler óz náwbetinde ol adamlardıń dúńyaǵa kóz– qaraslarına, ádep–ikramlılıqqa, sıpatlarına tásir etip otıradı.

Dástúrsiz jasaw – bul adamdı ádep–ikramlılıq mádeniyatlılıq normalarınan shetletiwge alıp keledi, hár bir xalıqtıń, millettin ruwxıy baylıǵı bolǵan dástúrlerge, úrip–ádetlerge bolǵan kóz qarastı taǵı da rawajlandırıw olardı úgit–násiyatlarǵa iykemlestiriw adamlar arasında úlken ózgerisler eńgiziw búgingi kúnniń sheshiwshi máseleleri bolıp tabıladı. Tariyx ilimleriniń kandidatı Sh.Miralimovtıń «Jaqsı dástúr–tárbiyalaw quralı» degen maqalasınıń temasınan belgili tárbiyalıq xarakterde jazılǵan avtor óz maqalasında bayramnıń qayta tikleniwin házirgi jaǵdayda diniy emes, al adamlardıń dóretiwshilik miynetine baylanıslı ótiwin, adamlardıń yáki bolmasa gazeta oqıwshılardı túsindiriwge urınadı.

Sonday–aq bayramlawda jas áwladtı tárbiyalaw kóz– qarasların xalıq tvochrestvosınan tárbiyalaw úlgiler tiykarında qáliplestirip qaraw júdá áhmiyetli ekenligin hám bul jaǵdaydı barlıq waqıtta jámiyettiń sapalı hám belsendi dóretiwshiliklerin tárbiyalawǵa járdem beretuǵın eń jaqsı dástúrler qatarında esapqa alıw kerek.

Jaslar «Nawrız» bayramınan jaqsı tárbiya aladı, hár jılı qaytalanıp, jańarıp baradı, adamnıń ruwxıy ósiw processin jedellestiredi.

Avtordıń tárbiyalıq xarakterde jazǵan bul maqalası jaslardı milliy dástúrler arqalı da tárbiyalawǵa baǵdar alıw kerek degen pikirleri bir qansha tásir etedi. Álbette, tárbiya bul jaslar ushın eń zárúr, al olarǵa ruwxıy dúńya, ruwxıy sezim hawa menen suwday zárúr.

Usınday pikir júrite otırıp Ózbekstan Respublikasınıń birinshi prizedenti I.A.Karimovtıń aytqanınday : «Ruwxıy dúńyanı bekkemlew ushın miynet hám qarjını alıw óz keleshegine balta urıw degen sóz» – dep keltirip ótedi. Rasında da ruwxıy dúńya ushın bir nárseni de ayamawımız kerek. Sonıń ushın da tap sonday etip qarawımız kerek.

Olardı mádeniy hám milliy miyrasımızdı bayıtıwǵa tárbiyalaw kerek.

Oraza zayıtı keń tarqalǵan dástúr bolıp esaplanadı, sebebi bul dástúr adamlardı óz–ara sıylasıq, doslıq, jámleskenlik, miyrimlilik, ǵarrılarǵa úlken itibarda bolıwǵa da shaqıradı, sebebi úlken apaylar yamasa atalarımız oraza tutıwın yáki bolmasa olarǵa awız ashar beretuǵınıń óz kózlerimiz benen kórip júrmiz. Biraq, bul waqıyalar ne ushın bunday ekenligin túsinbeytuǵın edik.

Al, ilimniń rawajlanıwı elimizdiń ǵáresizlik bolǵanınan keyingi izertlenip otırǵan bunday dástúrler jaslar ushın sabaq boladı. Pedagogika ilimleriniń kandidatı Perdebay Shılmanovtıń «Milliy oyınlarımızdı umıtpayıq» atlıq maqalası Qaraqalpaq xalıq milliy dástúrlerinde, milliy úrp – ádetlerinde, toy–merekelerinde seyil etip júriw, hár qıylı oyınlar oynaw tárbiyalıq áhmiyetke iye ekenligi aytıladı.

Paydalanilǵan ódebiyatlar:

1. Aleuov U. Qaraqalpaq xalqınıń etnopedagogikası. – Nókis: Bilim, 1994. - 56 b.
2. Abdimuratov P. Qaraqalpaq xalqınıń destúrleri hám onıń jaslar tárbiyasnıdaǵı áhmiEti. – Nókis: Bilim, 1996. – 91 b.
3. Axloq-odobga doir hadis namunalari. Toshkent.:Xalq merosi, 1990.
4. Bozorova M.Q. Kichik yoshdagi maktab óquvchilarida dóstlik, órtoqlik hissini tarbiyalashda xalq ańanalaridan foydalanish (ózbek xalq ertaklari asosida). Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent.:1994, 172-bet.

KO`P YILLIK TAYYORGARLIK BOSQICHIDA ENGIL ATLETIKA TURLARIGA O`QUVCHI YOSHLARNI SARALASHNING PEDAGOGIK TEXNOLOGIYASI

Masharipova S.- *NDPI Jismoniy madaniyat fakul`teti 2-kurs talabasi*

Bugungi kunda yurtimizdagi 225 dan ortiq BO`SM va 54 ta dan ziyod ixtisoslashgan bolalar va o`smirlar sport maktablarining engil atletika seksiyalarida, respublikamizda 9 ta va oliy sport mahorati maktablari, 15 ta olimpiya zaxiralari kollejlari, **Qoraqalpog'iston Respublikasi**, Toshkent shahri, Toshkent, Farg`ona, Namangan, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlarida tashkil etilgan ixtisoslashtirilgan sport maktablarida engil atletika bilan shug`ullanuvchilar soni 50 ming nafardan oshdi. Ularga 400 nafarga yaqin yuqori malakali murabbiylar engil atletika sirlarini puxta

o`rgatmoqda. Ammo ularning hammasi ham engil atletika sport turlariga iqtidorli emasligini tadqiqot jarayonida aniqladik. Chunki o`quvchi yoshlarni engil atletika sport turlariga o`ziga xos kamchiliklarga yo`l qo`yganligiga guvoh bo`lmoqdamiz. Murabbiylar guruhlarni shakillantirishda umumta`lim maktabi o`quvchisining tavsiyalari asosida ko`p hollarda guruhlarni shakillantiradi. Shuningn uchun ham guruhlapr 2-3 oy ichida tarqalib ketishlari kuzatilsa, ikkinchidan saralash mezonlariga e`tibor qaratilmaydi. 1 yoki 2 ta ko`rsatgichga asoslanib guruh shakillanmaydi bu esa sportchilarni samarali tayyorlashga salbiy ta`sir etadi. Natijada 2-3 yil o`quvchi yoshlar o`zini qimmatli vaqtini bekorga ketkazadi. Shuning uchun saralash me`zonlarini ishlab chiqish va shu mezonlar asosida o`quvchilarni guruhlarga saralab olish yuqori malakali sportchilarni tayyorlash tizimini samaradorligini oshiradi. Shu boisdan, biz tanlagan "Ko`p yillik tayyorgarlik bosqichida engil atletika turlariga o`quvchi yoshlarni saralashning pedagogik texnologiyasi" mavzusidagi bajarilgan dissertatsiya ishi sportchilarni saralab olishdagi dolzarb muammolardan biri sanaladi.

**Mavzuning o`rganilganlik darajasi.** Hozirda yosh sportchilarimiz ichidan iqtidorli istiqboli bor sportchilarni izlab topish va saralash bo`yicha ko`plab mutaxasislar ish olib borishgan ulardan V.B.Zelichenik, V.G.Verxoshanskiy, M.N.Umarov, F.A.Kerimov, K.T.Shakirjanova, O.V.Goncharovalar o`z foaliyatini olib bormoqdalar.

Tadqiqotning maqsadi: Ko`p yillik tayyorgarlik bosqichida engil atletika turlariga pedagogik texnologiyalar asosida o`quvchi yoshlarni saralash samaradorligini oshirish. **Tadqiqotning vazifalari**: Mavzuning maqsadidan kelib chiqib oldimizga quyidagi vazifalarni belgilab oldik:

1.Mavzuga oid ilmiy uslubiy adabiyotlarni o`rganish, taxlil etish va umumlashtirish.

2.Ko`p yillik tayyorgarlik bosqichida engil atletika turlariga saralash mezonlarini o`rganish.

3.O`quvchilarni yoshi bo`yicha jismoniy rivojlanganligi, tayyorgarligi darajasi, funktsional xolatlarini aniqlash.

4.Ko`p yillik tayyorgarlik bosqichlariga saralash mavzularini yoshi va tayyorgarlik darajasi bo`yicha ishlab chiqish.

**Tadqiqotni tashkil qilish va o`tkazish:** Tadqiqot Respublikamizdagi BO`SM va engil atletika va sport o`yinlariga ixtisoslashgan BO`SM, OSMM, OZKlarda shug`illanuvchilar mashg`ulot guruhlarida o`tkazildi.

Tadqiqotning obekti va predmeti: Respublikamizdagi BO`SM va engil atletika va sport o`yinlariga ixtisoslashgan BO`SM, OSMM, OZKlarda shug`illanuvchilar mashg`ulot guruhlarida ko`p yillik tayyorgarlik bosqichlariga saralash yoshi va tayyorgarlik darajasi bo`yicha pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish va pedagogik tajribada samaradorligini aniqlash.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi: BO`SMlarini ko`p yillik tayyorgarlik bosqichlariga o`quvchi yoshlarni ishlab chiqilgan yoshi, jismoniy rivojlanganligi tayyorgarlik darajasini inobatga olgan xolda saralash mezonlari asosida ko`p yillik tayyorgarlik bosqichlariga iqtidorli, istiqbolli sportchilarni izlab topish va yo`naltirish borobarida malakali sportchilar tayyorlash imkoniyatlarini oshirishdan iboratdir. **Tadqiqotni ilmiy farazi:** Faraz qilindiki, BO`SMlarni ko`p yillik tayyorgarlik bosqichlariga o`quvchi

yoshlarni yoshi, jismoni rivojlanganligi tayyorgarligi darajasini inobatga olgan xolda saralash mezonlarini yangi tuzilmasini ishlab chiqish malakali sportchilarni tayyorlash tizimi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. **Tadqiqotni ilmiy va amaliy ahamiyati:** Ko`p yillik tayyorgarlik bosqichlariga saralash yoshi va tayyorgarlik darajasi bo`yicha pedagogik texnologiyasini ishlab chiqish va pedagogik tajribada samaradorligini aniqlash, o`sib kelayotgan yosh avlodni salomatligini mustaxkamlash,engil atletika sport turiga jalb qilish va zaxira sportchilarni tayyorlashdan iborat.

Xulosa

• 1.O`tkazilgan tadqiqotda biz tomondan tashkil etilgan IAAFning qiziqarli o`yin va musobaqalari maktab o`quvchilarini tadqiqotga jalb qilishda juda oson bo`ldi,chunki bu maktab o`quvchilari uchun yangilik edi.

• 2.Tajribada biz xar bir o`yin va musobaqada qatnashgan o`quvchilarni kuzatdik va natijalarini taxlil qilish orqali ularni engil atletikani turlariga saraladik va bu o`z samarasini berdi.

• 3.Xulosa shuki IAAFning qiziqarli o`yin va musobaqalari maktab o`quvchilarini ushbu dastur orqali engil atletka turlariga qiziqish uyg`otishda ularni saralashga,yo`naltirishga va eng asosiysi shu sport turiga yoshligidan mexr qo`yishiga amaliy axamiyat kasb etishiga va kelajakda ular orasidan jaxon va olimpiada chempionlari chiqishiga ishonamiz.

OILADA FARZAND TARBIYASIDA URF-ODATLARNING O’RNI

Jaqsımuratova H. *- NDPI, Musiqa ta`limi yo`nalishi, 2- kurs talabasi*

Oila shunday makonki, unda hayotning davomiyligini ta’minlovchi shaxs shakllanadi. Etnik madaniyat, axloqiy-ma’naviy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz saqlanadi. Bilamizki, oila tarbiya o‘chog‘i bo‘lib, ma’naviy yetuk bo‘lsagina jamiyat tayanchiga aylanadi. O‘zbek oilalarida bolalarga yoshligidanoq milliy urf-odatlar, an’analar singdiriladi va shu omillar asnosida tarbiyalanadi.

Oilaviy ijobiy an’analarni bajarish jarayonida katta yoshdagi kishilarning namunasi yoshlarni o‘ylashga, fikrlashga, ijtimoiy hayotni tushunishga majbur etadi. Chunki an’analar ma’naviy omillar sifatida bolaga hayotning u yoki bu jabhasida qanday yaxlit tadbir qo‘llash, o‘zining yoki boshqalarning xulqiy muammosini baholashga yordam beradi.

Yangi tavallud topgan bolaning qulog‘iga ota-bobolarimiz avval mulla chaqirib azon ayttirganlar. Azon aytilganda bolaning qulog‘i ochilgan, ismi ilk bor chaqaloqning o‘z qulog‘iga singdirilgan. So‘ng ularning chillasi – kichik chilla va katta chilla o‘tkaziladi. Qirq kunlik katta chillasi chiqqandan so‘ng beshikka belash marosimi o‘tkaziladi.

Tavallud topgan bosh farzand bo‘lsa, bozordan beshik sotib olishadi. Beshik ajdodlarimiz kashfiyotlari orasida alohida san’at darajasiga ko‘tarilgan. Bola bor joyda alla aytilishi tabiiy hol. Onalar qadimdan o‘z bolalari tepasida kecha kunduz alla aytib kelishgan. Alla insonda, ong qatlamlarida bir umr mungli, xazin, nurli qo‘shiq bo‘lib saqlanib qoladi.

Qadimdan ota-bobolarimiz boshqa odatlar qatori ism qo‘yish odatini ham asrab-avaylab kelishgan. Ota-onalarning islomiy farzi o‘z farzandlariga munosib ism topib qo‘yishdan iboratdir. Udumga ko‘ra avvallari ism tug‘ilgan bolani qaysi urug‘dan, qanday sulolaning nechanchi avlodi ekanligi, uning tavallud topgan vaqti, joyi, bola tanasidagi alohida belgilarga qarab “kitob ko‘rib” qo‘yilgan. Qishloq yoki mahallaning keksa, o‘qimishli kishilari ism qo‘yish huquqiga ega bo‘lganlar. To‘g‘ri ism olgan o‘g‘il-qiz, ota-onaning, avlodning davomchilari bo‘lib xizmat qilishligini talab qilishadi.

Masalan, o‘g‘il bolalar ota kasbini olib uni davom ettirsa, qizlar milliy urf-odatlarimizdan kashtado‘zlik, do‘ppi tikish kabi hunarlar farzandlarga o‘rgatib boriladi. Bunday urf-odatlar farzandlarga to‘g‘ri singdirilsa, ularda axloqiy-ma’naviy fazilatlar kamol topadi. Bu eru-xotinning ikki vujudning qo‘shilishidan iborat bo‘lgan ittifoqdan tashkil topadi. Oila urf-odat, rasm-rusum hamda an’analarni saqlaydigan, shu bilan birga komil shaxs tarbiyalab jamiyatga qo‘shadigan makon.

Oilada farzand katta bo‘lgani sayin jamiyatga qo‘shilib boradi. Shu bilan birga bir vaqtning o‘zida, farzandni ota-ona oldidagi burchini bajarish jamiyatga kerakli shaxs bo‘lish o‘z-o‘zidan bo‘lmaydi. Buning uchun ota-ona oila sharoitida milliy an’ana va rasm-rusumlarga tayangan holda voyaga yetayotgan bolaga va uning ongiga insoniy, tarbiyaviy, axloqiy fazilatlarni singdirib boradi.

Farzandlar tarbiyasida oilada milliylikni, milliy urf-odatlarni shakllantirish zarur. Zeroki oldin ota-ona shu milliy urf-odatlar bilan tarbiyalangan bo‘lishi kerak. Shu o‘rinda A.Avloniyni quyidagi so‘zlarini keltirib o‘tishimiz lozim. “Tarbiya bizlar uchun yo hayot, yo mamot, yo falokat, yo halokat, yo saodat masalasidir” degan edi. Demak, biz bola tarbiyasida nihoyatda ehtiyot bo‘lishimiz darkor. Buning uchun biz asrlar davomida sayqallangan urf-odatlarimizga murojaat qilsak farzandlarimiz jahondagi eng noyob tarbiyali, ilmli farzandlardan bo‘lib yetishadi. Bilamizki bizda hayo, ibo singari milliy an’analarimiz bor. Bunda biz oila muhitida otaga tik boqmaslikni, oila boshlig‘i kelmasdan oldin taom yeyilmasligi bundan tashqari bizning ko‘plab milliy urf-odatlarimizni jahon ahli xavas qilgudek qadriyatlarimiz mavjud. Shuning uchun biz oilada bola tarbiyalashda ana shunday urf-odatlarni chetlab o‘tmasligimiz zarur.

Darhaqiqat, xalqimiz oilalarining barkamol avlodni tarbiyalashda o‘rni benihoya katta. Bu yerda asrlar davomida shakllanib kelgan milliy an’analar urf-odatlar,ota-onalar va bolalarning o‘zaro hamkorligi va hurmati qarindoshlarni bir-biriga yordam qo‘lini cho‘zishi, bolalar haqida g‘amxo‘rlik qilishda yoshlar uchun mustahkam ishonchli muhitni yaratilishi, oilaviy pokizalik talablarini saqlanishi kabi urf-odatlar o‘sib kelayotgan yosh avlod ma’naviyati va axloqi uchun negiziga aylandi, maishiy-madaniy turmushning asosiy tushunchalari va qoidalari xalqimizning urf-odatlari marosimlari va rasm-rusumlari mustahkam qo‘rg‘ondek saqlanib qoladi va avlodan-avlodga yetkazib beriladi. Oilada yetuk va barkamol shaxsni tarbiyalashda ota-ona milliy urf-odatlarni qo‘llashni bilmog‘i kerak.

Demakki, urf-odatlarimiz oilada farzandlarimizni barkamol bo‘lib o‘sishiga hissa qo‘shar ekan, ba’zilar bunday odatlarni eskilik sarqiti deb ataydilar. Ana shunday oilada tarbiya topayotgan bolalar o‘z ota-onalarini hayoti davomida hurmat qiladi va jamiyatga fidoiy shaxs bo‘la oladi deb kim kafolat bera oladi? Zeroki, bunday bo‘lmasligi uchun milliy urf-odatlarimizni tugal ma’nosini tushunib yetgan bolalar tarbiyasida keng qo‘llay

olsak bizlar o‘zimiz uchun porloq kelajak yaratamiz. Jamiyatga ega ma’naviy yetuk insoniylik tuyg‘ulariga ega shaxs yetkazib beramiz.

Hulosa o’rnida shuni aytishimiz lozim, hozirgi kunda sog‘lom aqlli, bilimli, tashabbuskor fidoiy ma’naviyatli urf-odatlarga hurmat bilan qaraydigan yoshlarni – barkamol avlodni tarbiyalashni oilada yana ham keng astoydil olib borish davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Avloniy. “Turkiy Guliston yoxud axloq”. T.: “O‘qituvchi” -1992, 14-b

2. Hasanboeva O., Holiqov D., Toshpo‘latova Sh.K., Nurmatova N.Sh. va boshq. Oila pedagogikasi. –T.: Aloqachi, 2007. – 382 b.

3. Xalmatova M. Oilaviy munosabatlar madaniyati va sog‘lom avlod tarbiyasi. –T.: O‘zbekiston, 2000. -216 b.

BASLAWISH KLASLARDA TEXNOLOGIYA SABAQLARINDA OQIWSHILARDI KÁSIP-ÓNERGE BAǴDARLAW TEXNOLOGIYALARI

Zarımbetova G. *- Baslawısh tálim kafedrası oqıtıwshısı*

Ózbekstan Respublikası óz ǵárezsizligine eriskeninen keyin bilimlendiriw tarawında ámelge asırılıp atırǵan reformalar processinde tiykarǵı buwın esaplanǵan ulıwma orta bilim beriw mektepleri iskerliginde oqıwshılardı turmısqa tayarlaw hám kásip tańlawǵa baǵdarlaw zárúrli wazıypalardan biri esaplanadı.

Oqıwshılardı kásip-ónerge baǵdarlaw oqıtıwshı basshılıǵında oqıwshılar tárepinen orınlanatuǵın aqılıy hám fizikalıq háreket processlerinen ibarat bolıp, bunıń nátiyjesinde olar miynet predmetleri, qural hám processleri haqqındaǵı bilimlerdi hám de belgili tarawdaǵı islep shıǵarıw miyneti hám kásipke baǵdarlaw ámeliy kónlikpe hám uqıplılıqların iyeleydi, sanalı túrde kásip tańlawǵa hám de jámiyet hám shaxs párawanlıǵı jolında miynet iskerligine tezirek qosılıwlarına múmkinshilik jaratıwshı jeke sıpatları hám de oylawların rawajlandıradı. Jańa ekonomikalıq munásibetler kásip-ónerge baǵdarlawdıń jańasha munásibeti sharayatında miynet kónlikpeleri hám uqıplılıqların maqsetli qáliplestiriwden ibarat bolıp, sanalı hám hár tárepleme rawajlanǵan puqaranı tárbiyalawdıń quram bólegi esaplanadı.

Oqıwshılardı kásip-ónerge baǵdarlaw jumısları maqsetli miynet táliminiń maqset hám wazıypaları menen uyqaslıqta kórinetuǵın boladı.

Kásinke baǵdarlawdan tiykarǵı maqset ósip kiyatırǵan jas áwladtı sanalı hám óz betinshe kásip tańlawǵa tayarlawdan ibarat bolıp, bul process shaxstıń kelesi kásiplik iskerlik subyekti retinde qáliplesiwin názerde tutadı hám de onıń bazar ekonomikası munasábetlerine maslasıp barıwına kómeklesedi.

Házirgi waqıtta social hám ilimiy texnikalıq rawajlanıw sharayatında mektep oqıwshıların kásip hám ónerge baǵdarlawdıń zárúrligi biraz astı. Oqıwshılardı tuwrı hám erkin kásip tańlawǵa baǵdarlaw búgingi kúnniń aktual wazıypalarınan biri bolıp tabıladı.Tuwrı kásip tańlaw insannıń keleshegin, turmıs tárizin belgilewde úlken áhmiyet iye.Hár bir shaxs kásipti óz qızıǵıwshılıǵı, qábileti jáne social ortalıǵınan kelip shıǵıp tańlaydı.

Oqıwshılardı kásip-ónerge baǵdarlaw jumısların alıp barıwda “Kásip ózi ne?” degen soraw tuwıladı. Kásip tuwrısında bir qansha tariypler berilgen.

• Kásip bul - insanǵa belgili bir talaplar qoyıwshı iskerlik túri bolıp tabıladı.

• Kásip - insandı jámiyet tárepinen tán alınıwı bolıp tabıladı.

• Kásip - tiriklik hám tirishilik deregi.Oqıwshılardı kásip tańlawǵa baǵdarlawdıń tiykarǵı jas basqıshları mazmunı tómendegilerden ibarat:

1. Mektepke shekemgi tálim jasındaǵı - 1 basqısh;
2. Baslawısh kishi jastaǵı (1-4 klasslar) - II basqısh;
3. Orta jastaǵı (5-7 klasslar) -III basqısh;
4. Úlken jastaǵı (8-9 klasslar) –

Kásipke baǵdarlaw uzaq múddetli ulıwma dástúrler tiykarında hám milliy xalıq ónermentshilik kásiplerin esapqa alǵan halda ámelge asırıladı. Atap aytqanda, baslawısh klass oqıwshıların miynet tálimi hám tárbiyası processinde oqıtılatuǵın «Ílay hám plastillin menen islew» jumıs túrine tiyisli, músinshilik, gúzeshilik, súwretshilik, «Gezleme hám jip túrleri menen islew" jumıs túrine tiyisli tigiwshilik, kesteshilik, taqıyado'zlik, jipekshilik, toqıwshılıq, dizaynerlik, “Túrli hám tábiy materiallar menen islew” jumıs túrine tiyisli dıyxanshılıq, gúlshilik, baǵmanshılıq, isbilermenlik kasb-ónerleri haqqında maǵlıwmatlar beriw, sabaqlardı xalıq milliy qádiriyatları tiykarında oqıtıwdı shólkemlestiriw kerek boladı. Mektepte kásip tańlaw jumısları tómendegi maqsetlerden ibarat:

1. Oqıwshılardı kishi klaslardan baslap xalıq xojalıǵınıń túrli tarmaqları menen tanıstırıp barıw.

2. Oqıwshılardı xalıq xojalıǵınıń túrli tarmaqları menen tanıstırıp, ǵalabalıq kásiplerdiń mazmunı, klasstan tısqarı ótkeriletuǵın ilajlardı ámelge asırıw.

3. Kásip tańlawǵa baǵdarlaw jumısların alıp barıwda oqıwshılardı tiykarınan mektep jaylasqan aymaqtıń kárxana, shólkemleriniń mútajligi ushın zárúr bolǵan kásip hám qánigelerge baǵdarlaw.

Kásip tańlaw júdá áhmiyetli másele bolıp, kóbinese oqıwshılar onı ózbetinshe sheshe almaydı.Oqıtıwshılardıń jumıs tájiriybesi oqıwshılardı kásip tańlawǵa baǵdarlawdıń parq hám metodların belgilep beredi.Olardan tiykarǵıları tómendegilerden ibarat:

1. Sabaqlarda kásip tańlawǵa baǵdarlaw.Mısalı, oqıtıwshı oqıwshılardı miynet shınıǵıwlarında atqaratuǵın jumıs penen baylanıslı kásipler menen tanıstıradı.Yaǵnıy, aǵash kesiwshi, rom jasaytuǵın, aǵash ustasılıq, tigiwshilik, aspazlıq hám basqa kásipler haqqında bilim aladı hám tanısadı.

2. Ekskursiyalarda kásip tańlawǵa baǵdarlaw.Ádette, ekskursiyalarda oqıwshılardı oqıw jobası sheńberinen shıǵıwshı material menen tanıstırıwǵa qolay sharayat júzege keledi.Bul múmkinshilikten oqıwshılardı kásip tańlawǵa baǵdarlaw ushın paydalanıw múmkin.

3. Dógerek shınıǵıwlarında kásip tańlawǵa baǵdarlaw.Dógerek shınıǵıwlarında oqıwshılardı túrli kásipler menen tanıstırıwǵa kóbirek múmkinshilikler payda boladı.

4. Hár túrlı temada ushırasıwlar ótkeriw.Ádetde, ulıwma bilim beriw mekteplerdi bitirgennen keyin islep shıǵarıw sanaatı mákemelerinde islep atırǵan kisiler menen sáwbetleri oqıwshılarda úlken tásirler qaldıradi.Miynet tálimi processinde oqıwshılar

túrli kásip iyeleri menen tanısadı.

5. Hár túrlı mádeniy-ǵalabalıq kesheler (tádbirler) ótkeriw.Kásip tańlawǵa baǵdarlaw jumısınıń tabıslı alıp barılıwına járdem beretuǵın hár túrlı mádeniy-ǵalabalıq ilajlar mekteplerdiń jumıs tájiriybesinen belgili. Mısalı, "Kásipler dúnyası ", "Kásip tańlawda jeke hám jámáát pikiri" temasında tartıslar shólkemlestiriw, kinofilmlerdi talqılaw usılardan bolıp tabıladı.

6. Kásipler mazmunın tereń úyreniw.Oqıtıwshı arnawlı bir kásipler haqqında oyda sawlelendiriw ushın bir jola barlıq oqıwshılar menen jumıs aparıwdan tısqarı bul kásip penen jaqsılap tanısıw qálewi bolǵan oqıwshılar menen tereńirek jumıs júrgizedi.Oqıwshılardı qızıǵıwshılıqlarına qaray gruppa yamasa gruppalarǵa birlestiredi.Bunda jumıstıń hár túrli shólkemlestiriwshilik formaları qollanıladı.Oqıwshılar óz kúshi menen referat jazadı, ekskursiyalar ótkeredi.

7. Fakultativ shınıǵıwlar.Ayırım mekteplerde fakultativ shınıǵıwlarǵa ajıratılǵan saatlardıń belgili bóleginen kásip tańlawǵa baǵdarlaw jumısı ushın paydalanıladı.

Kásip tuwrı saylanǵanda olar óz qábiletlerin hám qızıǵıwshılıqların jaqsı ámelge asırıwları hám de jámiyetke kóbirek payda keltiriwi múmkin.

Kásipke baǵdarlaw, qızıqtırıw hám de uqıplılıq hám kónlikpelerin qáliplestiriwde oqıw processindegi tálim-tárbiya jumısları zárúrli áhmiyetke iye boladı.Sonlıqtan miynet tálimi pánleri boyınsha tárbiyalıq jumıslardıń ayrıqsha qásiyetleri, maqseti, wazıypalarınıń ornı úlken áhmiyetke iye.

Kásipti durıs tańlaw- insan turmısında zárúrli qádem bolıp tabıladı, jas áwladtıń pútkil turmısındaǵı jetiskenligi kóp tárepten kásiptiń qanshelli durıs tańlawına baylanıslı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. Satbayeva «Mehnat va uni o‘qitish metodikasi». Darslik. T.: TDPU.2015-yil.

2. Mavlonova R. A., Sanaqulov X.R., Xodiyeva D.P. Mehnat va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. T.; TDPU. 2007-yil.

MUSIQIY TA‘LIMDA ART-PEDAGOGIKANI RIVOJLANTIRISHDA O‘QUVCHILARNING IJODIY IMKONIYATLARI

Ilmiy rahbari p.f.doc (Phd) ***Erejepov A.A.,***
Abatbaeva U. *- NMPI Muisqa ta‘limi va san‘at mutaxassisligi 2-bosqich magistranti*

Hozirgi kunda maxsus ta‘lim amaliyotida «art-pedagogika» kabi atamadan keng foydalanilmoqda. Ushbu atamalarning o‘xshashligini faqat tushunchalarning birinchi qismida ko‘rish mumkin – art – «badiiy», «san‘at» so‘zining sinonimi. Ikkinchi qism esa farqni aniqlaydi: terapiya-tibbiyot yo‘nalishi, davolash ta‘siri; pedagogika ilmiy bilimlar, o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish fanidir, maxsus ta‘limda esa – korrektsiyalash. Demak, tushunchaning ikkinchi qismi turli yo‘nalishlar, maqsadlar, vazifalar, texnologiyalar va mohiyatlarni aks ettiradi. Biroq, «art-pedagogika» atamasining mazmuni hali to‘liq aniqlashtirilmagan. «Art-psixologiya» va «art-terapiya» atamalari ham turlicha talqin qilinadi. «Badiiy tarbiya» iborasi qadimdan ma‘lum bo‘lgan va juda keng tarqalgan, ammo pedagogikada «art-pedagogika», «art-terapiya» va «art-psixologiya» tushunchalari yaqindan boshlab ishlatila boshlandi. Ushbu

tushunchalarning o‘zaro bog‘liqligi, ularning har birining ilmiy tafakkur va pedagogikadagi o‘rni va rolini aniqlash masalasi bugungi kungacha yetarlicha o‘rganilmagan. Badiiy pedagogika (badiiy ta‘lim va tarbiya)ning art-pedagogika bilan o‘zaro bog‘liqligi, uning usullari, maqsadlari va vazifalari e‘tibordan chetda qolib kelmoqda. Natijada pedagogik amaliyotda ularning ahamiyatini aniqlash uchun art-pedagogika va art-terapiya bo‘yicha tadqiqotlarni chuqur tahlil qilish zarurati tug‘iladi. Zamonaviy ilmiy muomalada art-pedagogika pedagogika fanining inson ta‘lim va tarbiyasi qonuniyatlarini san‘at (nafaqat bolalar, balki kattalarning ham) vositasida o‘rganuvchi yangi, mustaqil sohasi tushuniladi. «Art-pedagogika» tushunchasi «art» va «pedagogika» so‘zlaridan iborat. «Art» o‘zbek tiliga «san‘at» deb tarjima qilingan (lotin - **ars**, ingliz va frantsuzcha - **art**, italyancha - **arte**). Bundan tashqari, inglizcha so‘zlashadigan mamlakatlarda «art» deganda, faqat tasviriy san‘at (rangtasvir, haykaltaroshlik, grafika va boshqalar) tushuniladi, dunyoning aksariyat mamlakatlarida «art» nafaqat tasviriy san‘at, balki musiqa, adabiyot, she‘riyat, shuningdek, sahna va ekran san‘ati, teatr va boshqa ma‘nolarni ham anglatadi. Bizning fikrimizcha, «art» tushunchasi mazmuniga badiiy-ijodiy faoliyatning haqiqiy shakllarini aks ettiruvchi san‘atning barcha turlari kiradi, ular, asosan, badiiy mohiyatni (badiiy ma‘lumot) o‘zida mujassam etganligi bilan ajralib turadi. Art-pedagogikani tadqiqotchilar turlicha izohlashadi: L.A.Ametova-Davıdovskaya uni «art-terapevtik pedagogika» deb ataydi [1]; V.P.Anisimov uni «estetik pedagogika» yoki «san‘at psixopedagogikasi» deb ta‘riflaydi [2]; O.S.Bulatova «art-pedagogik yondashuv» haqida gapiradi [3].

V.P.Anisimov san‘at psixotexnika usullariga e‘tiborni qaratib, art-pedagogikani «bola rivojlanishining ontogenezi va san‘atning yuqori badiiy me‘yorlarga mos keladigan tasviriy usullar asosida tarbiyalashning ustuvor qoliplariga alternativi sifatida ko‘rib chiqadi». Fanning ushbu sohalaridagi bilimlar san‘atning rivojlanish qonuniyatlari, uning inson va jamiyat ijtimoiy, ma‘naviy hayotidagi o‘rni haqida tushuncha beradi, bu san‘atning ta‘limiy, kognitiv va tartibga solish funktsiyalarining mohiyatini tushunish uchun zarurdir [4]. Bunday qoidalarsiz san‘atning imkoniyatlarini tushunish va ulardan o‘quv jarayonida samarali foydalanish yo‘llarini ishlab chiqish mumkin emas. Art-pedagogika bilan umumiy va ijtimoiy pedagogika, shuningdek, xususiy metodlar o‘rtasida yaqin bog‘liqlik mavjud. N.Yu.Sergeevaning doktorlik dissertatsiyasida art-pedagogikaning ilmiy asoslari, mohiyati, o‘quv maqsadlari va funktsional imkoniyatlari keng yoritilgan. Art-pedagogika zamonaviy fanda mavjud bo‘lgan talqinlardan farqli o‘laroq, badiiy ta‘lim, estetik tarbiya va art-terapevtik faoliyat tabiati, umumiy qonuniyatlari, tamoyillari, mexanizmlari va universal usullari, turli xil pedagogik muammolarni hal qilishda san‘atni jalb qilish yo‘llarini o‘rganadigan pedagogika fanining yangi, amaliyotga yo‘naltirilgan yo‘nalishi sifatida qaraladi [5]. Bizning fikrimizcha, ushbu tushunchaning eng aniq va batafsil tavsifini tadqiqotchilar Ye.A.Medvedeva, I.Yu.Levchenko, L.N.Komissarova, T.A.Dobrovolskayalar berishgan. Ularning fikriga ko‘ra, art-pedagogika (badiiy pedagogika) maxsus ta‘limga nisbatan – bu pedagogik jarayonlar nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishni ta‘minlaydigan ilmiy bilimlarning (san‘at va pedagogika) ikkita sohasi sintezidir, bu bolalarning badiiy rivojlanishi, badiiy-ijodiy faoliyat (musiqiy, tasviriy, badiiy-nutqiy, teatrlashgan o‘yin) orqali badiiy madaniyat asoslarini shakllantirish jarayonidir [6]. «Art-pedagogika»

tushunchasi «badiiy ta‘lim» atamasidan mazmunan kengroq. Art-pedagogika ilmiy bilimlar sohasi bo‘lib, nafaqat badiiy ta‘limni, balki san‘at yordamida korrektsion-rivojlanish jarayonining barcha tarkibiy qismlarini (rivojlantirish, tarbiyalash va tuzatish), shuningdek, rivojlanishida muammosi bor bolaning badiiy madaniyatini shakllantirish asoslarini ko‘rib chiqishga imkon beradi. «Art-pedagogika» tushunchasi «Art-pedagogik faoliyat», «Art-pedagogik vositalar», «Art-pedagogik o‘zaro ta‘sir», «Art-pedagogik jarayon», «Art-pedagogik muhit» bilan chambarchas bog‘liq. Art-pedagogik faoliyat – bu kasbiy g‘oya va maqsadlarni san‘at vositasida amalga oshirish uchun tartibga solingan pedagogik harakatlar majmui bo‘lgan kasbiy-pedagogik faoliyatning mustaqil turi sanaladi. Art-pedagogik vositalar – san‘at sohasi bilan bog‘liq bo‘lgan turli xil hodisalar va jarayonlar, insonni dunyoni anglashning o‘ziga xos usuli va pedagogik vazifalar (o‘quvchilarning badiiy asarlari, badiiy tasvirlar, o‘quv jarayoni ishtirokchilarining o‘z-o‘zidan va rejalashtirilgan badiiy faoliyati) dir.

FOYDALANILGAN ADABIYoTLAR

1. Ametova L.A. Pedagogicheskaya texnologiya ispolzovaniya art-terapii v nachalnoy shkole: Diss.… kand. ped. nauk. – Moskva, 2003. – 199 s.
2. Anisimov V.P. Art-pedagogika kak sistema psixologicheskogo soprovojdeniya obrazovatelnogo protsessa // Vestnik OGU. №4 (2003).-146 s.
3. Bulatova O.S. Artpedagogicheskiy podxod v obrazovanii. Monografiya. – Tyumen: Izd-vo TGU, 2004. – 230 s.
4. Vıgotskiy L.S. «Psixologiya iskusstva». – M.: Iskusstvo, 2004. – 345 s.
5. Sergeeva N.Yu. Art-pedagogicheskoe soprovojdenie professionalnoy podgotovki budushego uchitelya. Avtoref. …dokt. ped. nauk. Cheboksarı 2010. – 40 c.
6. Art-pedagogika i art-terapiya v spetsialnom obrazovanii. Uchebnik dlya vuzov // Ye.A.Medvedeva, I.Yu.Levchenko, L.N.Komissarova, T.A.Dobrovolskaya. – M.: Akademiya, 2001. – 248 s.

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ МУҲИТИДА БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КРЕАТИВ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Арзиев Ш.А. - *Мустақил тадқиқотчи*

Ўзбекистонда «узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, сифатли таълим хизматларига имкониятларни ошириш, педагог ва мутахассисларнинг малака даражасини юксалтириш; умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, биология, жисмоний тарбия каби талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўргатиш; иш берувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган мутахассисликлар бўйича тайёрлаш ҳамда олий таълим тизимида фаолиятининг сифати ва самарадорлигини ошириш» устувор вазифа сифатида белгиланди[1]. Таълим кластери муҳитида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг креатив компетентлигини ривожлантириш жараёнларини такомиллаштиришда узлуксиз таълим тизимидаги юқорида таъкидланган масалалар ҳудудий ҳокимликлар ва уларнинг тасарруфидаги тегишли бўлинмаларнинг айни масала бўйича тизимли иш олиб бориши натижасида

ўзининг ижобий ечимини топиши мумкин. Ўз навбатида таълим тизимида шундай янги механизм яратилиши ҳаётий заруратга айландики, унда таълим турлари ўртасида ўзаро назорат ҳам, рақобат ҳам, манфаатларнинг қондирилиши ҳам таъминланиши зарур. Узлуксиз таълимнинг жамият барқарор ривожланишидаги юқори ижтимоий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда замонавий талаблар, тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда таълим турлари ва таълим мазмунини интеграциялаш узлуксиз таълимни кластерлаштириш асосида ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Таълим кластери муҳитида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг креатив компетентлигини ривожлантириш жараёнларини такомиллаштириш муаммоси ечимига қаратилган мазкур тадқиқотда кластер ёндашуви асосида таълим сифатини оширишга эътибор қаратилганлиги сабабли дастлаб, кластер тушунчасига, унинг тарихий тараққиёти ва даврий ўзгаришлар мазмуни бўйича келтирилган тавсифларни таҳлил этиш лозим.

Таълим тарақиётини амалга оширувчи “Кластер” тушунчаси биринчи бўлиб иқтисодиёт соҳасида жорий этилди. Мазкур соҳадаги кластер назариясининг асосчиси Гарвард бизнес мактаби профессори M.Porter кластернинг шаклланиш механизмини ўзаро рақобатбардошликнинг ўсишига сабаб бўладиган бир-бирига бевосита боғлиқ соҳаларнинг жамланиши, деб тушунтирди ва ушбу ҳамкорликнинг давлат иқтисодиётидаги ролини аниқдаб берди.

Мазкур тушунча Т.И.Шамова томонидан ҳам талқин этилиб, кластерни рақобатбардош, самарадорликка эришишдан манфаатдор бўлган алоҳида соҳалар бирлашишининг ташкилий шаклларини кучайтириш механизми, дея тавсифлайди. Л.Беспалова эса кластерни ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта бўлаклардан иборат бўлган тузилма, деб ҳисоблайди.

Узлуксиз таълим тизимига нисбатан бу каби инновацион ёндашув ҳақиқий ривожланиш жараёнининг мантиғига мос келса, таълим сифати самарадорлиги ортади. Айниқса, таълим муассасаларининг бошқарув тузилмасида мавжуд муаммоларга нисбатан муносиб янгича ёндашувлар жорий қилинса, мавжуд вазиятни олдиндан баҳолай олиш, ҳодисаларнинг ривожланишини тўғри тахмин қилиш, ўз вақтида чоралар кўриш ва ташкилий бошқарув тузилмасига тузатишлар киритиш имкониятлари пайдо бўлади. Таълим жараёнида кластер бу каби муаммоларнинг ечимига нисбатан тўғри ёндашувни қарор топтиради.

Таълим мазмунида “Кластер” мослашувчан тарзда ўз тузилмалари учун бошқарув тизимини яратиш, ўзаро ишончни таъминлаш учун ҳақиқий ривожланишни олдиндан тахмин қилиш имконини беради. Таълим тизимининг таркибий қисмларида сифат ўзгаришлари бўлиши, мазмунли фаолият, умумий ва махсус бошқарув функциялари, дастур, технология ва усуллари, иштирокчиларнинг кадрлар салоҳиятини ривожлантириши билан боғлиқ жараёнлар кластер муҳитини яратиш имкониятини беради.

“Педагогик атамалар луғати” да “креативлик (ижодийлик) – шахснинг ижобий лаёқатини ўрганиш ва баҳолаш методикалари мажмуаси”, деган таъриф келтирилган.[2]

Тадқиқот муамоси ечимига оид илмий адабиётлар таҳлил шундан далолат берадики таълимга кластерли ёндашувли моделлари Европа амалиётида етарли даражада мавжуд бўлиб, Россия тажрибасида кластер сиёсати асосан уларни шакллантириш ва ривожлантириш тамойилига асосланади. Рус олимаси Т.И.Шамова таълимни ривожлантиришга кластер ёндашуви индивидуал субъектлар ва кластер иштирокчиларининг ўзига хос афзалликларини кучайтирадиган ижтимоий ҳамкорлик асосида амалга оширишга асосланганлигини кўрсатади. Таълим кластерлари моделининг ягона типологик хусусиятлари М.Ю.Баришников, И.И.Чиннова, А.В.Симоновлар томонидан таклиф қилинган. Тадқиқотчи Г.Э.Захидов томонидан ҳам кластерни шакллантириш усуллари норматив-ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий-коммуникатив соҳалар бўйича таҳлил қилинган.

Хулоса қилиб шуни айтиш жойизки, таълимни кластерлаштириш билан боғлиқ илмий-амалий ишларни муваффақиятли амалга ошириш, уларда самарадорликка эришиш учун мавжуд технологик ва илмий инфраструктурани жараёнга мослашти риш, субъектларда тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш воситасида уларнинг мазкур инновацион жараённи тўла англаб етишларига эришиш, ҳамкорлик кўп томонлама манфаат келтиришини англашларига имкон яратиш, кластерни ривожлантиришнинг пухта ўйланган стратегиясини, лойиҳани муваффақиятли бошқаришнинг усул ва йўлларини ишлаб чиқиш, қатнашчилар ўртасида тезкор ахборот алмашиш имкониятини яратишкластернинг муваффақият гарови, деган хулосага келиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари // Т.: «Ғ.Ғулом», –2017.- 70, 71, 72 б.

2. Педагогик атамалар луғати /Тузувчи муаллифлар: Р.Х. Джураев ва бошқалар. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 64.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ДАРСЛИКЛАРИДА ҚОРАҚАЛПОҚ ФОЛЬКЛОРИ МАТЕРИАЛЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МАВЖУД ҲОЛАТИ

(Қорақалпоқ тилида таълим оладиган синфлар мисолида)

Пазылов Т.А. *- НМПИ "Педагогика" кафедрасы таяныш докторанты*

Сўнгги пайтларда бошланғич синф ўқувчилари чинакам миллий маданиятимиздан, ўтган авлод-аждодларимизнинг ижтимоий-тарихий тажрибасидан ажралиб бораётганлигини кузатишимиз мумкин ва бу замонамизнинг энг оғриқли муаммоларидан бирига айланиб қолмоқда. Маънавий-аҳлоқий кўрсатмаларнинг юқолиши, оммавий маданиятнинг ўрнатилиши, қорақалпоқ халқига ёт бўлган фикрлаш, турмуш ва хулқ-атворнинг фаол жорий етилиши. Халқ миллий маданияти каби зарур таркибий қисмсиз ривожлана олмайдиган ёш авлодни таълим ва тарбиялашнинг янги, янада самарали усулларини излаш зарурати пайдо бўлмоқда. Халқ оғзаки ижоди билан болаларни қанчалик тез таништира бошласак, хақиқий Ватанпарвар инсонни тарбиялаш

имконияти шунчалик юқори бўлади. Боланинг тизимли маънавий-ахлоқий тарбияси унинг етарли ижтимоий ривожланишини ва шахсининг уйғун шаклланишини таъминлайди.

Бу жараёнда тарбиянинг асосий воситаларидан бири фольклордир. Фольклор халқнинг тарихий маънавий меросини сақловчи восита бўлиб ҳисобланади. Авлоддан-авлодга ўтиб келаётган халқ оғзаки асарлари турли тарихий даврларнинг маънавий тажрибасини тўплаб, жаҳон мифопоэтик моделининг умумий хусусиятларини ва маҳаллий минтақавий аньаналарни ўзида акс еттиради.

Таълим стандарти ва тегишли намунавий дастурлар, асосан бошланғич синф ўқувчиларини эртак ва кичик фольклор жанрлари, достонлари ва афсоналари, "халқ бадиий маданияти аньаналари" билан таништиришни назарда тутади.

Бошланғич синфларда халқ оғзаки ижодларини ўрганиш, фольклор асарлари фан сифатида вужудга келган даврлардан бошлаб олиб борилди, бу асосан XIX-асрнинг I-ярмига тўғри келди. Бу даврда халқ оғзаки ижоди асарлари фаол тўплана бошланди, ёзиб олинди, ўрганилди ва оммага она тилини ўқитишда фойдаланилди.

Халқ тарбияси амалиётида қорақалпоқ синфлари учун қорақалпоқ фольклорнинг педагогик аҳамияти ишончли хисобланади. Халқ оғзаки ижоди ўқувчиларда ўз халқига, она юртига, оиласига, инсонга, унинг моддий ва маънавий маданиятига, меҳнатига, ижодига, саньатига ва бошқа асосий маънавий-ахлоқий Ватанпарварлик қадриятларига муҳаббат ва ҳурмат туйғуларини шакллантиришга хизмат қилади.

Бизнинг фикримизча фольклорнинг кичик жанрларини бошланғич синфларда ўргатиш таълим жараёнида қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Педагогика тарихини ўрганар эканмиз, ота-боболаримиз саводсиз халқни ёзишга, ўқишга ўргатиш ишларида айнан фольклор асарлари намуналаридан фойдаланганлигига бир неча бор гувох бўламиз.

Масалан: халқ оғзаки ижодини таълим жараёнига биринчилардан киритган рус олимларидан бири Ф.И.Буслаев булиб у ўзининг “о Преподовании Отечественного языка” асарида мақолларни мустақил масала сифатида ўрганишни алоҳида кўрсатиб ўтади [1] ва қадимги рус адабиётидан кўплаб мақол намуналарини танлаб олади. Шу мақсадда у қадимги рус адабиёти ёдгорликларидан ташқари, тарихий, адабий ва грамматик тушунтиришлари билан халқ адабиёти асарларини ва луғатни ўз ичига олган "Рус китобхони" ни ҳам тузади. Ушбу ўқув қўлланмада достонлар, эртаклар ва болалар рақс қўшиқлари намойиш етилади.

Шу каби Қорақалпоғистонда хам биринчилардан бўлиб Қорақалпоқ олими С.Мажитов қорақалпоқ халқининг чинакам Ватанпарвар олими сифатида, ўз халқи учун она тилида ўз миллий урф-одат анъаналари билан сўғорилган халқ оғзаки ижодларини фойдаланган холда [2] “Балалар әлипбеси” (Москва 1931) [3] “Егеделер сеўати” (москва 1934) [4] “Оқыў китаби” (4-класс ушын москва 1936ж) [5] “Әдабият хрестоматияси” (4-класлар ушын москва 1934ж) дарсликларини чоп этади.

Тадқиқодимиз давомида бугунги кунда қорақалпоқ тилида таълим оладиган мактабларимиздаги бошланғич синфларнинг “Әлип бе”, “Қарақалпақ тили” ва “Оқыў китабы” дарсликларида фойдаланилган қорақалпоқ халқ оғзаки ижодиёти материалларини ўрганиб чиқишга харакат қилдик, [6]

к/с	Тузувчилар	йили	Фойдаланилган қорақалпоқ халқ оғзаки ижодиёти материаллари						
			Бети	Нақл-мақол	Топишмоқ	Ривоят ва Эртаклар	Қушиқ	Гурунг	Жами
1	Е.Бердимуратов Ҳ.Жумашев Қ.Хожамуратова	Әлипбе 1-класс Нөкис «Билим» 2008	88	1	5		4	1	11
2	Е.Бердимуратов Ҳ.Жумашев Қ.Хожамуратова	Әлипбе 1-класс Тошкент «Ўзбекистон» 2012	88	6	4		4	3	17
3	Е.Бердимуратов Ҳ.Жумашев Қ.Хожамуратова	Әлипбе 1-класс 8-басылым Нөкис «Билим» 2018	88	6	4		4	3	17
4	Е.Бердимуратов Ҳ.Жумашев Қ.Хожамуратова	Әлипбе 1-класс 8-басылым Нөкис «Билим» 2019	88	6	4		4	3	17
5	Е.Бердимуратов Ҳ.Жумашев Қ.Хожамуратова	Әлипбе 1-класс Нөкис, «Билим», 2020	88	1	4		4	1	10
6	Ш.Абдиназимов ва бошқалар.	Әлипбе 1-класс Нөкис «Билим» 2021							
7	Б.Кутлымуратов Г.Қутлымуратова	Ана тили 1-класс Нөкис «Билим» 2019 21-басылым	112	1	12			13	26
8	Б.Кутлымуратов Қ.Хожамуратова	Ана тили 2-класс Нөкис	128	26	15		1	23	65

	Г.Қутлымуратова	Қарақалпақстан 2018							
9	Ш.Абдиназимов Б.Кутлымуратов З.Исмайлова П.Салиева Г.Қутлымуратова	Ана тили ҳәм оқыў китабы 2-класс Ташкент 2021	120	10	1			2	13
10	Е.Дәўенов Г.Успанова Х.Абдижаппарова	Ана тили 3-класс Нөкис Қарақалпақстан 2019	152	36	15			2	53
11	Е.Дәўенов М.Қудайбергенов Ж. Успанова	Ана тили 4-класс Нөкис ҚҚ-тан, 2017	192	6	2			2	10
12	Е.Дәўенов М.Қудайбергенов Ж. Успанова	Ана тили 4-класс Нөкис ҚҚ-тан 2020	192	17	5	1	56	1	79
13	Б.Кутлымуратов. Н.Таженов.	Оқыў китабы 1-класс Нөкис ҚҚ-тан 2019	128	14	3		1	8	26
14	Б.Қәлимбетов, Б.Кутлымуратов Н.Таженов П.Салиева	Оқыу китабы 2-класс Нөкис ҚҚ-тан 2018	192	38	19	3	1	12	73
15	Б.Қәлимбетов, Ж.Успанова, Х.Абдижаббарова	Окыу китабы 3-класс Нөкис ҚҚ-тан 2019	216	20	15	15	1	4	60
16	Е. Бердимуратов, Ж.Пирниязов, Қ. Алланазаров, Ж.Успанова	Окыу китабы 4-класс Нөкис ҚҚ-тан 2017	216	50	8	11		13	82
17	Е. Бердимуратов, Ж.Пирниязов, Қ. Алланазаров, Ж.Успанова	Окыу китабы 4-класс Нөкис ҚҚ-тан 2020	216	45	8	8	51	13	125
	Жами		2216	267	124	38	127	97	654

Шуни айтиш жойизки бугунги кунда мактабларимиздаги бошланғич синф дарсликларида қорақалпоқ фольклори кичик жанрларидан фойдаланиш холати жуда пастлигини курсатмоқда негаки дарсликларда эртаклар, мақоллар, топишмоқлар, гурунглар умумий маънодаги материаллар асосида таёрланган.

Болаларда ватанга ўз миллий урф-одат анъаналарига она юртига бўлган Ватанпарварлик хиссини шакллантиришда айнан кичик мактаб ёшидан ўз халқининг, она ватанининг урф одатлари дастурларини ўз ватанининг фольклор асарларидаги кичик жанрларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ўтган асрнинг 70-80- йиллари оралиғида барча тўпланган фольклор материалларининг мақсадга мувофиқ деб топилганлари «Қарақалпақ фольклорының көп томлығы» деган ном билан босмада чоп этилди. Улар 20 томдан иборат еди. Шундан I-том “Ертеклер”дан [7] иборат бўлиб, эртаклар ўқувчиларга енгил бўлиши учун унинг мазмуни 1. Қыялый ертеклер, 2. Хайўанатлар хаққында ертеклер, 3. Турмыс ертеклери бўлиб уч тойфага бўлиниб чоп этилди, Қыялый ертеклер-31, хайўанатлар хаққындағы ертеклер -11, турмыс ертеклери-41 эртакдан иборат бўлиб жами 83-эртакни ўз ичига қамтийди.

Қорақалпоқ тилида таълим оладиган бошланғич синф ўқувчилари учун чоп этиладиган дарсликларда эртаклардан фойдаланишда ёқорида кўрсатилган манбалардан купроқ фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса

Бошланғич синф ўқувчиларини Ватанпарварлик руҳида тарбиялашда хар бир боланинг яшаб турган жойи ватанининг миллий фольклор асарлари-оғзаки халқ ижодиёти кенг жалб етилиши зарурдир.

Қорақалпоқ фольклорининг барча жанрлари халқ педагогикаси воситалари бўлиб, у ўз олдига инсонпарвар, юксак ахлоқий ва маънавий баркамол Ватанпарвар фуқарони тарбиялаш вазифасини қўяди.

Халқ оғзаки ижоди ўқувчиларда ўз халқига, она юртига, ойласига, инсонга, унинг моддий ва маьнавий маданиятига, меҳнатига, ижодига ва бошқа асосий маьнавий-ахлоқий қадриятларга муҳаббат ва ҳурмат туйғуларини шакллантиришга хизмат қилади. Халқ оғзаки ижоди тарбиявий ва ривожлантирувчи функцияларга эгадир, шунинг учун ундан бошланғич синф ўқувчиларининг таьлим жараёнида фаол фойдаланиш хозирги замонамизнинг мухим вазифаларидан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ф.И. Буслаев “О преподавании отечественного языка” сочинение издание второе. Москва 1867. 463-стр

2. С.Мажитов “Балалар әлипбеси” Москва 1931ж.

3. С.Мажитов “Егеделер сеўати” Москва 1934ж.

4. С.Мажитов “Оқыў китаби” 4-класс ушын Москва 1936ж.

5. С.Мажитов “Әдабият хрестоматияси” 4-кластар ушын москва 1934ж.

6. Мактаб дарсликлари.

7. Қарақалпақ фольклоры (көп томлық) I-том Ертеклер. Нөкис: «Қарақалпақстан» 1977-жыл.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИДА АХБОРОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Dosanova G. *- НДПИ 1-курс магистри*

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги асосий ислоҳотлар ўз навбатида олий таълим муассасалари битирувчиларига қўйиладиган талабларга ҳам катта таъсир кўрсатади. Олий таълим муассасаси янги шароитларда битирувчининг касбий малакаси учун аҳамиятга эга жихатларини шакллантиришда нафақат маълум билим ва кўникмалар тўлалигига, балки мустақил равишда ўз билимларини бойитиб бориш, турли ҳил муаммоларни қўйиш ва уларни хал қилиш маълум даражада ахборот маданияти савиясига боғликдир. Чунки, талаба шахсининг ахборот тайёргарлиги, ахборот эхтиёжини ифодалаш, ахборот сўровларини шакллантириш, ахборот ресурслари кабилар уларнинг билиш ва улардан фойдаланиш, ахборот қидирувини амалга ошириш ва уларни қайта ишлаш, ахборотларга танқидий ёндашиш, тушуниш ва баҳолаш хамда улардан ижодий фойдаланиш кўникмаларини ривожлантиради. Чунки замонавий ахборот коммуникация технологияларидан фойдалана билиш кабилар таълимда ахборот маданияти аҳамиятининг ортишида ўз самарасини кўрсатади. Талабаларнинг ахборот маданиятини ривожлан-тириш бўйича фаолиятларнинг долзарблиги ўқитишнинг янги моделини яратишга йўналтирилган замонавий таълим тизимидаги ўзгаришлар билан боғлиқ бўлиб, ахборот ресурсларига асосланади. Булар ахборотларни ўзлаштириш жараёни билан боғлиқ бўлиб, яъни ахборотларни танлаш ва саралаш, ўз фаолиятининг касбий талабларидан келиб чиққан ҳолда уларни тайёрлаш, ахборот кўламини илмий жиҳатдан аниқлаш, ўқув дастурини тузиш, таълим мазмуни ва методлари, шакллари, воситалари, методикалари ва принципларини амалга ошириш билан боғлиқдир. Шу муносабат билан ахборот маданиятини шакллантиришда даставвал талабаларнинг олдига қўйиладиган талаблар билан танишиш ва ўзидаги кучли кучсиз жиҳатларини англаш, қатъий қарорга келиши қанчалик зарур эканлигини аниқлашга доир шарт-шароитлар яратилди.

Талабаларда ахборот маданиятини шакллантиришда уларнинг руҳий жиҳатлари, билишга оид қарашлари, иродалари, сезги-идрок, тасаввур, орзу, ҳоҳиш, хотира мустаҳкамлиги, барқарорлик, пухталик, мантиқийлик, тезкорлик, мазмундорлик, нутқ, нутқ фаолияти, фикрлаш, мулоҳаза юритишда сермазмунлик, самарадорлик, теранлик, ижодийлик, топқирлик каби хусусиятлари ривожлантирилади. Бунинг натижасида талабаларда ҳар қандай ахборотга нисбатан ўзини-ўзи бошқариш, ҳис этиши, ўз муносабатини билдириш, реакцияга кириша олиш, уларга лоқайд бўлмаслик, ҳамиша адолат мезонига риоя қилган ҳолда яхши муносабат ва мулоқатда бўлиш, ахборот қонуниятларини эгаллаш ва уларга асосланиш, зарурият туғилганда зудлик билан қарор қабул қилиш, эмоционал ҳолатларга баҳо бериш ва уларнинг ҳар бирини таҳлил қилиш кабилар амалга оширилади. Талаба фаолиятида ахборотларга нисбатан иродавий куч-қувватни мужассамлаштириши натижасида уларда мақсадга интилиш ва собитқадамлик, ташаббускорлик, мустақиллик, ижодкорлик, дадиллик, жасорат, тўсиқларни писанд килмаслик,

катъийлик, вазминлик, эсанкирамаслик, ўзини қўлга ола билишлик, интизомлилик, ўзини-ўзи уддалаш, ўзига-ўзи буйруқ бериш, ўз кучига ишонч, ўзини сафарбар қила олиш каби фазилатлар шакллантирилади.

Мустақил таълим талабаларда ўз-ўзини баҳолаш ва ўз-ўзини назорат қилиш воситалари сифатида хизмат қилади. Бунинг учун ўқитувчи талаб-ларда энг аввало, ўқув материалини ўзлаштиришда вужудга келадиган муаммони ечиш учун мақсадни аниқлайди. Ўқув материалини ўзлаштиришда талаба билан ўқитувчининг ўзаро таъсир этиш даражалари таҳлил этилади. Албатта бу ишларни амалга оширишда ўқитувчи ҳар бир талабанинг индивидуал таълимини коррекциялаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Демак, мустақил таълим ўқитиш сифатини ошириш учун улкан имкониятга асос бўла олади, яьни, ўқитишнинг муҳим тавсиялари талаба шахсида ахборот маданиятини шакллантиришга қаратилган бўлади.

Ушбу жараёнда талаба ахборот танлай оладиган, мунтазам ўқилган ахборотни тўғри баҳолай оладиган ва уларга онгли муносабатда бўлишига якка тартибда ёндашиш, шахсий қизиқишларини ҳисобга олиш зарур. Талабаларда ахборот устида ишлаш малакасини шакллантириш уларда ахборот маданиятини шакллантиришнинг муҳим омил хисобланади.

Мустақил таълим жараёнида машғулотларнинг асосий вазифаси талабаларда ахборотларни ўқишга ҳавас уйғотиш, ўқиган ахборотлари юзасидан кундалик юрита олишга ўргатиш, техник йўналишидаги олимларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш мухим ҳисобланади.

Талабаларда техник тафаккурини юксалтириш мустақил таълимнинг туб моҳиятини ташкил этади. Мустақил таълим ахборотларни ўқиш малакаларини шакллантиради. Ўқиган ахборотни тушунишга ўргатади фикрлаш маданиятини шакллантиради. Билим доирасини бойитади, ахборотларни қиёслаш асосида талабаларни ўқиш ва ҳаётга тайёрлайди.

Ахборотларни ўрганиш фан дастури талаблари асосида талабаларнинг қизиқишлари билан белгиланади. Бунда фанга оид кўргазмалар, альбомлар тайёрлаш, кинофильм ва диафильмлардан парчалар кўрсатиш, ахборот мазмуни юзасидан ижодий топшириқлар бажариш, уларнинг таълим тарбиявий ахамиятига эътибор бериш мухим хисобланади. Ахборотлар танлашда фан мавзуларининг хилма-хиллиги эътиборга олинади. Талабаларнинг фанга оид ахборотларни танлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ахборотлар талабалар ёши ва савияси, шахсий қизиқиши ва мустақил ўқиши ҳисобга олинади. Ахборот маданиятини ривожлантириши шаклларидан бири дарс машғулотлари хисобланади. Бундай дарслар эркин дарс ҳисобланади. Мустақил таълим машғулотларида талабаларнинг ахборотларга қизиқишлари, билим доираси, эстетик таассуроти, техник фанларни идрок этиши, ижодий қобилияти ривожланади ва ахборот маданиятини шакллантиришга хос кўникма ва малакалар шаклланди.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА БОЛАЛАРНИ МАЪНАВИЙ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШ ПЕДАГОГИК МУАММО СИФАТИДА

Ережепова С. *- НДПИ 1-курс магистри*

Шахсни шакллантиришда асосан болалик даврида яъни 1,5–5 ёшларида таркиб топади. Бола 1,5 – 2 ёшида яхши, ёмонни англайди; 3 ёшида эса жисмоний, ақлий жиҳатдан шаклланиб бўлади. Ана шу имкониятлардан фойдаланиб уларда атроф-муҳитга оид тушунчаларни шакллантириш муҳим педагогик муаммо ҳисобланади. Бу муаммо асосан оила ва мактабгача таълим муассасаларида ҳал этилади.

Мактабгача таълим муассасалари фаолиятини қайта ташкил этиш учун уни янги педагогик технология назарияси билан бойитиш, интерфаол усуллардан фойдаланиш зарур. Шу муносабат билан мактабгача таълим муассасаларида фаолият юритувчи тарбиячиларнинг янги авлодини тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, уларни замонавий билимлар билан қуроллантириш хамда уларда касбий фаолиятга нисбатан ижодий ёндошув хиссини қарор топтириш таълим тизимида олиб борилаётган таълимий ислоҳотларнинг муҳим йуналишларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги шароитида миллий қадриятларни қайта тиклаш ва уларни янада бойитишга йўналтирилган ижтимоий ҳаракат мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясини шакллантиришда миллий қадриятлардан фойдаланиш алоҳида долзарблик касб этади. Шу боис мактабгача таълим муассасалари фаолияти мазмунидан болалар ахлоқий тарбиясида фойдаланиш масалаларининг ўрин олиши мақсадга мувофикдир.

Мактабгача таълим ташкилотларида болаларни маънавий ахлоқий тарбиялаш тизимининг мақсади, вазифалари, принциплари, мазмуни, шакл ва усуллари тўғрисида билим, кўникма ва малакаларга эга эмасликлари оқибатида, қараб чиқилаётган муаммо педагогик амалиётида жуда секинлик билан ҳал этилмоқда. Бу эса ўз навбатида, болалар фаолиятида атроф муҳитга, инсонларга ижобий муносабат асослари етарли даражада шаклланмаслигига олиб келмоқда. Юқоридагилардан келиб чиқиб тадқиқот учун **“**Мактабгача таълим ташкилотларида болаларни маънавий ахлоқий тарбиялаш тизими**”** мавзуси танланди.

Мактабгача таълим ташкилотларида болаларни маънавий ахлоқий тарбиялаш зарурияти билан уни амалий жиҳатдан рўёбга чиқариш имкониятлари ўртасидаги зиддиятларни ҳал қилиш тадқиқот муаммоси ҳисобланади.

Муаммога оид турдош мавзуларда яратилган манбалар мазмунини назарий жихатдан ўрганилиши натижасида шундай хулосаларга келиш мумкин:

1. Маънавий-ахлоқий тарбия миллий қадриятларнинг бир кўриниши бўлиб, у ўзида муайян халқ ёки миллатнинг ҳаётий қарашлари, турмуш тарзи, орзу-истаклари, интилишларини ифода этади ва у асрлар давомида шаклланиб, такомиллашиб боради.
2. Маънавий-ахлоқий тарбиянинг шахсни шакллантиришдаги роли ва ўрни беқиёс бўлиб, ижтимоий-ғоявий, фалсафий, эстетик, этик, экологик, иқтисодий,

психологик ва социологик йўналишларда олиб борилган тадқиқотлар учун муаммо бўлиб хизмат қилган.

3. Педагогик йўналишда ҳам маънавий-ахлоқий сифат ва уларнинг шахс тарбиясидаги ўрни борасида тадқиқотлар олиб борилган. Бироқ мазкур масалалар мустақил тадкиқот сифатида эмас, балки муайян муаммони тадқик этиш омили сифатида ўрганилган. Бизнинг назаримизда, бу борадаги ҳаракат тўғри ташкил этилган. Зеро, ахлоқ ва уларнинг моҳияти масалалари мустақил фан саналувчи этнография фани томонидан ўрганилади.

Юқорида келтирилган фикрларга таянган ҳолда, маънавий-ахлоқий тарбия тушунчаларига қуйидагича таъриф бериш мумкин: Ахлоқий тарбия ижтимоий аҳамиятига кўра барқарорлик хусусиятига эга бўлган, маълум вазиятларда уларга нисбатан такрорий муносабатни тақозо этувчи муайян маданий, этик, эстетик фаолият бўйича шаклланган одатлар мажмуи саналади. Ахлоқий сифат муайян халқ томонидан тан олинган, юксак даражада ижтимоий аҳамият касб этувчи одатлар бўлиб, улар турли фаолият кўринишларида намоён бўлади:

-Мактабгача ёшдаги болалар маънавий-ахлоқий тарбиясида ҳайвонот олами билан таништиришга йуналтирилган педагогик фаолиятнинг узлуксиз, изчил, тизимли ҳамда мақсадга мувофиқ раившда олиб борилиши кўзланган натижага эришиш имконини беribгина қолмай, диалектик ва динамик хусусият касб этади.

-Мактабгача ёшдаги болалар маънавий-ахлоқий тарбиясида мактабгача таълим муассасаларининг тарбиячиларидан нафақат касбий маҳоратга эга, айни вақтда миллий қадриятлардан хабардор бўлишни тақозо этади. Асосий субъектлар сифатида тарбиячилар ахлоқий сифат орасидан мазмун ва йўналишига кўра болаларни ахлоқий тарбиялаш ғояларига эга анъаналарни ажрата олишлари ҳамда улар борасида тарбияланувчиларга муайян билимларни бериш, уларда ахлоқий фаолиятни ташкил этишга нисбатан ишонч ва рағбатни уйғота олиш, энг муҳими, уларда ахлоқий кўникма ва малакаларни ҳосил қилиш имкониятини берувчи тадбирлар режаси ва лойиҳасини ярата олиш лаёқатига эга бўлишлари зарур. Бу эса тарбиячиларда ушбу жараёнга нисбатан ижодий ёндашувни тақозо этади.

Баркамол инсон, ахлоқий сифатларга эга бўлган ва малакали мутахассисларни тайёрлаш жараёнининг умумий моҳиятини ёритишга хизмат қилувчи асосий ғоя - бу узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида фаолият олиб бораётган таълим муассасалари ўртасида ўзаро ахлоқий алоқадорлик ва ҳамкорликнинг қарор топишига эришиш саналади. Мазкур ғояга узлуксиз ва узвийлик асосида қатъий амал қилиш натижасида умумий ўрта таълимнинг қуйи босқичи бўлган бошланғич таълим билан мактабгача таълим муассасалари ўртасида мустаҳкам ҳамкорликни юзага келтириш ўта долзарб муаммолардан биридир.

Мактабгача таълим муассасалари ушбу муассаса тарбияланувчилари камол топаётган оилалар билан мустаҳкам алоқа боғламай туриб, ижобий натижаларга эришиб бўлмайди. Шу жиҳатдан олиб қараганда мактабгача таълим муассасаси тарбияланувчиларнинг ота-оналари билан доимий равишда мулоқотларни уюштириб туришлари зарур.

Муассасада ташкил этилаётган таълимий ва тарбиявий мазмундаги тадбирларга ота-оналарнинг жалб этилиши, улар томонидап фаоллик кўрсатилиши мактабгача таълим муассасаси олдида турган бир қатор муаммоларни бартараф этиш имконини беради. Хусусан, тарбиявий тадбирлар режаларида амалга оширилиши кўзда тутилган тадбирларни ташкил этиш каби муаммоларни ҳал этилишига ёрдам беради.

Юқорида баён этилган фикрлар мазмунида ўз ифодасини топган муаммолар мактабгача таълим муассасаларининг умумий фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қилиш билан бирга тадқиқот муаммосининг ижобий ҳал этилиши учун ҳам пойдевор яратади. Зеро, мазкур муассаса фаолияти мазмунини янгиламай туриб, мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий сифатларини самарали ташкил этиш, ушбу жараёнда ахлоқий тарбия имкониятларидан унумли фойдаланиш борасида муайян натижаларга эришиб бўлмайди, қолаверса, ушбу муаммолар ўз навбатида экологик тарбия асосида мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий сифатларни шакллантириш жараёнининг мавжуд ҳолати моҳиятини ифода этишга хизмат қилади.

Ижтимоий ҳаёт ёки муайян фаолият йўналишларида юзага келган муаммолар ўз-ўзидан тезкор суръатда ҳал этилиши лозимлигини англатади. Масалага айнан шу жиҳатдан ёндашилганда мактабгача ёшдаги болалар маънавий-ахлоқий тарбиясини ташкил этиш жараёиида ҳайвонот оламидан фойдаланиш йўлидаги муаммолар ҳам ўз ечимини топиши бу борада самарадорликка эришиш имконини беради. Ана шу мақсадда тадқиқот ишини олиб бориш жараёнида мавжуд муаммоларни бартараф этиш чора-тадбирлари белгиланди. Тадқиқот натижасида маълум бўлдики, мавжуд муаммоларни ҳал этиш йўлларини уларнинг моҳияти асосида белгилаш мақсадга мувофиқ экан. Шу боис мактабгача ёшдаги болалар ахлоқий тарбиясини ташкил этиш жараёнида муаммоларни бартараф этиш йўллари қуйидагилардан иборатлигини тажриба тасдиқлади:

Мактабгача таълим муассасаларининг раҳбарлари ҳамда тарбиячилари томонидан болалар ахлоқий тарбиясини ташкил этишда тизимли ёндашувга эътиборнинг қаратишга эришиш. Мазкур талабнинг моҳияти мактабгача таълим муассасаларининг раҳбарлари, тарбиячилари ўртасида суҳбат ва семинар-тренинглар ташкил этиш асосида уларга мактабгача ёшдаги болалар тарбиясида тизимли ёндашувдан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга бўлиши борасидаги тушунчаларни қарор топтиришга қаратилган ҳаракатни йўлга қўйилишини ифодалайди.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ЭСТЕТИК ТАСАВВУРЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Ешмуратова Г. *- НМПИ 1-курс магистранти*

Дунёни тараққиёти инсонлар томонидан кашф этилган янгиликлар билан таъминланади. Шу кашфиётларни энг буюги – бу оила бўлса ажаб эмас. Зеро, оила у қайси миллат, қайси давлатга оид бўлишидан қатъий назар айнан мана шу миллатни, мана шу давлатнинг ҳусусиятини ўзида мужассам этади. Шунинг учун ҳам «Оила инсониятнинг илоҳий ва мўъжизавий кашфиёти»дир.

«Оиланинг миллий руҳи-ҳалқнинг миллий руҳиятини белгилайди... Оила маънавият қанчалик бой, теран ва чуқур бўлса-жамият ҳам шу қадар бой бўлади, оила маънавиятида жамият маънавий олами тажаллий топган бўлади»

Инсоният тараққиёти, жамият ривожини тарихий контексида тахлил этар эканмиз, унинг турли босқичларида шу даврни тавсифловчи иборалар қўлланилганлигини гувоҳи бўламиз: «Илк уйғониш даври», «Уйғониш даври», хусусан «Шарқ ренессанси», XX асрга келиб эса «Коллективлаштириш», «Электрлаштириш», «Политехнизация», «Индустриялаштириш» ва «Космос асри», «Ахборотлар асри», Автоматлаштириш ва ҳоказолар. Бироқ инсоният тарихидаги тараққиёт босқичларининг мазмуни, моҳияти, номланиши қандай бўлишидан қатъий назар инсон омили, унга таълим бериш, уни тарбиялаш жамиятни ҳар қандай шароитидаги ижтимоий буюртмаси бўлиб қолаверган. Чунки, «Баркамол шахс – жамият тараққиётининг асоси»дир.

Педагогик, психологик, физиологик тадқиқотлардан маълумки, болаларнинг дунёқарашини асосий қисми уларнинг мактабгача бўлган ёшларида шаклланади. Шунинг учун ҳам боланинг мактаб таълимига тайёргарлик даражаси маълум маънода пировард натижада баркамол шахсининг тарбиялаш кафолатидир. Зеро, боланинг ўз «Мен»ини танлаш жараёни айнан оилада содир бўлади. Боланинг дунёқарашини маънавий сифатларининг мазмунида эстетик тасаввурлар муҳим ўрин тутади. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда тарихий ислоҳотлар, амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилиниб, мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида таълим устивор соҳа сифатида эътироф этилди. Шунга монанд тарзда узлуксиз таълим тизимида, жумладан унинг мактабгача таълим бўғинида ҳам сезиларли ўзгаришлар юз берди. Айни пайтда Республикада янгича иқтисодий тамойил, қонунларни амал қила бошлаши натижасида айрим қийинчиликлар ҳам юзага келди. Ҳусусан, узлуксиз таълим тизимининг мактабгача таълим бўғинида мактабгача таълим муассасаларига жалб этилган болаларнинг салмоғи камайиб борди (мактабгача таълим ёшдаги болаларнинг 50 % болалар боғчасига қатнайди). Шу муносабат билан оила тарбиясининг аҳамияти жамиятнинг долзарб ижтимоий-педагогик муаммосига айланиб бормоқда.

Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида оила масаласи алоҳида (XIV) боб сифатида берилиб, унда оила жамиятнинг асосий бўғини эканлиги, у жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга эканлиги (63-модда) шунингдек, ота-оналар ўз фарзандларини тарбиялашлари мажбурлиги (64-модда) белгилаб қўйилган.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги яна шунда намоён бўладики, «Баркамол авлод орзуси»да «Таълим тўғрисида»ги янги қонун, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» қабул қилинганига қадар ҳам биз мактабгача таълим тўғрисида фикр юритиб келганмиз. Бугун эса бу масалага чуқурроқ, янгича ёндошмоқдамиз.

Биз тадқиқ этаётган муаммонинг яна бир ижтимоий хусусияти мавжуд деймиз. Кино санъати ҳам ўз қонуниятлари, бадиий-эстетик мезонларига эга. Фақат юксак бадиий-эстетик қиймат, савияга эга бўлган кино асаригина унинг томошабинларида тўғри эстетик тасаввурларни шакллантиради холос. Таҳлил

этмоқчи бўлган фильмларимиз бу мезонларнинг аксарият қисмларига жавоб бера олмайди.

Аввало, яхши асар (кино) учун мукаммал сценарий лозим. Бу сериалларда киносценарий жуда жўн, асосан ахлоқий меъёрларнинг бузилишни тасвирловчи сюжетлар замирига асослаб қурилган.

Кейин, «киноасарларнинг» ҳаммасида ҳам режиссура профессионализм нуқтаи назардан талаб даражасида эмас. Айрим эпизодларда (саҳналар) мутлақо режиссёрнинг санъати, махорати, истедоди кўринмайди, сезилмайди.

Актёрларнинг ижроси фақатгина ташқи самара, хиссиёт тамойили асосига қурилган. Унда юзаки хиссиёт, сохта ибора ва шу кабилар асосий қурол вазифасини ўтаганлиги сезилади.

Иқтисодий нуқтаи назардан бир актёрнинг бир неча актёрлар ижросини дубляж қилиши натижасида сўзи, нутқ маданияти, унинг жозибаси маълум даражада ғайритабиий, сохталаштириб юборилганлиги билиниб туради.

Болаларда эстетик тасаввурларни шакллантиришга таъсир этувчи омиллар тизимида яна бир ижтимоий масалалар борки, уларни педагогика нуқтаи назардан тўғри йўналтирмаслик шахсда таркиб топтирилаётган сифатларни миллий маънавий қиёфа касб эттиришга монелик қилади. Булар одам яшаб турган ижтимоий муҳит, қариндош уруғлар, маҳалла, тарбия масканларидан болалар боғчалари, таълим муассасаларига қатновчи аксарият фарзандларнинг таъсир доираси каби масалаларни ўз ичига олади. Мактабгача ёшдаги болаларда эстетик тасаввураларни шакллантиришнинг мазмуни ва моҳиятига педагогик, психологик жиҳатдан тўғри йўналтириш муҳим ижтимоий муаммолардандир.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ТАЛАБАЛАРИДА АХБОРОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ

Каллибекова Ж. *- НДПИ 1-курс магистри*

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги асосий ислоҳотлар ўз навбатида олий таълим муассасалари битирувчиларига қўйиладиган талабларга ҳам катта таъсир кўрсатади. Олий таълим муассасаси янги шароитларда битирувчининг касбий малакаси учун аҳамиятга эга жихатларини шакллантиришда нафақат маълум билим ва кўникмалар тўлалигига, балки мустақил равишда ўз билимларини бойитиб бориш, турли ҳил муаммоларни қўйиш ва уларни хал қилиш маълум даражада ахборот маданияти савиясига боғлиқдир. Чунки, талаба шахсининг ахборот тайёргарлиги, ахборот эхтиёжини ифодалаш, ахборот сўровларини шакллантириш, ахборот ресурслари кабилар уларнинг билиш ва улардан фойдаланиш, ахборот қидирувини амалга ошириш ва уларни қайта ишлаш, ахборотларга танқидий ёндашиш, тушуниш ва баҳолаш хамда улардан ижодий фойдаланиш кўникмаларини ривожлантиради. Чунки замонавий ахборот коммуникация технологияларидан фойдалана билиш кабилар таълимда ахборот маданияти аҳамиятининг ортишида ўз самарасини кўрсатади. Талабаларнинг ахборот маданиятини ривожлан-тириш бўйича фаолиятларнинг долзарблиги ўқитишнинг янги моделини яратишга йўналтирилган замонавий

таълим тизимидаги ўзгаришлар билан боғлиқ бўлиб, ахборот ресурсларига асосланади. Булар ахборотларни ўзлаштириш жараёни билан боғлиқ бўлиб, яъни ахборотларни танлаш ва саралаш, ўз фаолиятининг касбий талабларидан келиб чиққан ҳолда уларни тайёрлаш, ахборот кўламини илмий жиҳатдан аниқлаш, ўқув дастурини тузиш, таълим мазмуни ва методлари, шакллари, воситалари, методикалари ва принципларини амалга ошириш билан боғлиқдир. Шу муносабат билан ахборот маданиятини шакллантиришда даставвал талабаларнинг олдига қўйиладиган талаблар билан танишиш ва ўзидаги кучли кучсиз жиҳатларини англаш, қатъий қарорга келиши қанчалик зарур эканлигини аниқлашга доир шарт-шароитлар яратилди.

Талабаларда ахборот маданиятини шакллантиришда уларнинг руҳий жиҳатлари, билишга оид қарашлари, иродалари, сезги-идрок, тасаввур, орзу, ҳоҳиш, хотира мустаҳкамлиги, барқарорлик, пухталик, мантиқийлик, тезкорлик, мазмундорлик, нутқ, нутқ фаолияти, фикрлаш, мулоҳаза юритишда сермазмунлик, самарадорлик, теранлик, ижодийлик, топқирлик каби хусусиятлари ривожлантирилади. Бунинг натижасида талабаларда ҳар қандай ахборотга нисбатан ўзини-ўзи бошқариш, ҳис этиши, ўз муносабатини билдириш, реакцияга кириша олиш, уларга лоқайд бўлмаслик, ҳамиша адолат мезонига риоя қилган ҳолда яхши муносабат ва мулоқатда бўлиш, ахборот қонуниятларини эгаллаш ва уларга асосланиш, зарурият туғилганда зудлик билан қарор қабул қилиш, эмоционал ҳолатларга баҳо бериш ва уларнинг ҳар бирини таҳлил қилиш кабилар амалга оширилади. Талаба фаолиятида ахборотларга нисбатан иродавий куч-қувватни мужассамлаштириши натижасида уларда мақсадга интилиш ва собитқадамлик, ташаббускорлик, мустақиллик, ижодкорлик, дадиллик, жасорат, тўсиқларни писанд килмаслик, катъийлик, вазминлик, эсанкирамаслик, ўзини қўлга ола билишлик, интизомлилик, ўзини-ўзи уддалаш, ўзига-ўзи буйруқ бериш, ўз кучига ишонч, ўзини сафарбар қила олиш каби фазилатлар шакллантирилади.

Мустақил таълим талабаларда ўз-ўзини баҳолаш ва ўз-ўзини назорат қилиш воситалари сифатида хизмат қилади. Бунинг учун ўқитувчи талаб-ларда энг аввало, ўқув материалини ўзлаштиришда вужудга келадиган муаммони ечиш учун мақсадни аниқлайди. Ўқув материалини ўзлаштиришда талаба билан ўқитувчининг ўзаро таъсир этиш даражалари таҳлил этилади. Албатта бу ишларни амалга оширишда ўқитувчи ҳар бир талабанинг индивидуал таълимини коррекциялаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Демак, мустақил таълим ўқитиш сифатини ошириш учун улкан имкониятга асос бўла олади, яъни, ўқитишнинг муҳим тавсиялари талаба шахсида ахборот маданиятини шакллантиришга қаратилган бўлади.

Ушбу жараёнда талаба ахборот танлай оладиган, мунтазам ўқилган ахборотни тўғри баҳолай оладиган ва уларга онгли муносабатда бўлишига якка тартибда ёндашиш, шахсий қизиқишларини ҳисобга олиш зарур. Талабаларда ахборот устида ишлаш малакасини шакллантириш уларда ахборот маданиятини шакллантиришнинг муҳим омил хисобланади.

Мустақил таълим жараёнида машғулотларнинг асосий вазифаси талабаларда ахборотларни ўқишга ҳавас уйғотиш, ўқиган ахборотлари юзасидан кундалик

юрита олишга ўргатиш, техник йўналишидаги олимларнинг ҳаёти ва ижоди билан таништириш мухим ҳисобланади.

Талабаларда техник тафаккурини юксалтириш мустақил таълимнинг туб моҳиятини ташкил этади. Мустақил таълим ахборотларни ўқиш малакаларини шакллантиради. Ўқиган ахборотни тушунишга ўргатади фикрлаш маданиятини шакллантиради. Билим доирасини бойитади, ахборотларни қиёслаш асосида талабаларни ўқиш ва ҳаётга тайёрлайди.

Ахборотларни ўрганиш фан дастури талаблари асосида талабаларнинг қизиқишлари билан белгиланади. Бунда фанга оид кўргазмалар, альбомлар тайёрлаш, кинофильм ва диафильмлардан парчалар кўрсатиш, ахборот мазмуни юзасидан ижодий топшириқлар бажариш, уларнинг таълим тарбиявий ахамиятига эътибор бериш мухим хисобланади. Ахборотлар танлашда фан мавзуларининг хилма-хиллиги эътиборга олинади. Талабаларнинг фанга оид ахборотларни танлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ахборотлар талабалар ёши ва савияси, шахсий қизиқиши ва мустақил ўқиши ҳисобга олинади. Ахборот маданиятини ривожлантириши шаклларидан бири дарс машғулотлари хисобланади. Бундай дарслар эркин дарс ҳисобланади. Мустақил таълим машғулот-ларида талабаларнинг ахборотларга қизиқишлари, билим доираси, эстетик таассуроти, техник фанларни идрок этиши, ижодий қобилияти ривожланади ва ахборот маданиятини шакллантиришга хос кўникма ва малакалар шаклланди.

Мустақил таълим жараёнида талабаларнинг фаоллигини оширишда хар бир дарснинг мақсадга эришиш, мустақил таълим жараёнида қўйилган вазифаларни амалга ошириш, талабалар ўқиган ахборотларни ҳисобга олиш, улар ўқиган ва ўқиётган ахборотларини гурухга олиб келиб кўрсатиши ва гапириб бериши, ўзаро фикр алмашиш ҳолатини яратиш ўқитувчининг педагогик маҳоратига боғлиқ.

Ҳар бир дарсда ўқиш учун янги ахборотларни тавсия этиш, уларда фикр алмашув, ахборотлар бўйича кўргазма ташкил этиш, талабаларни қизиқтириш учун тавсия қилинадиган ахборотдан бирор парчани ўқиб бериш, расмларни кўрсатиш кабиларни амалга ошириш муҳим ўрин тутади.

Машғулотлар жараёнида ахборотлар рўйхати махсус жойига осиб қўйилади ва вақти-вақти билан янгилаб турилади, тўлдирилади, кўргазмалар ташкил қилинади. Ўқитувчи махсус суҳбатлар уюштиради. Талабаларнинг ўқиган ахборотлари ҳисобга олинади.

Мустақил таълим талабани фаол китобхонликка, адабиёт билан ишлашнинг турли усулларидан кенг фойдаланишга ўргатади. Уни оддий китобхондан ижодий китобхон даражасига кўтаради, дарслик ва фан дастурлари бўйича дарсда ҳамда аудиториядан ташқари жараёнида унинг мустақил билимга эга эканлигини намоён этади.

Мустақил таълим жараёнида талабаларда ахборот маданиятини шакллантириш натижасида унда ижтимоий-сиёсий онг, янги шахс-баркамол авлод шаклланади. Мустақил билимга эга бўлган талабаларда касбий фаолият жараёнини ўрганиш ва ақлий салоҳият ривожланади. Мустақил таълим жараёнида мустақил фикрлайдиган шахс шаклланади. Талаба билими амалиётга тадбиқ

этилади. Мустақил таьлим талабада касбий билимларни ривожлантириш билан бирга ҳаётда ўз ўрнини топишига имкон яратади. Мустақил таьлим бўлажак кадрларнинг интеллектуал салоҳияти, онг ва касбий тафаккурини ривожлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. Т: “Ўзбекистон”, 2017.-488 б.

2. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т: Ўзбекистон, 2012. 38 б.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ -4947-сон Фармони.//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлар тўплами.–2017.-№ 6.–70 модда.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлар туғрисида”ги ПҚ-2909 сонли Қарори. //Халқ сўзи. – 2017. – 21 апрель

5. Андреева В.Ю. Формирование информационной культуры учащихся педагогических училищ, колледжей. Автореферат канд. Пед. Наук.-Санкт – Петербург: 2003 – 18с.

6. Артюшкин О.В. Организационное-педагогические условия формирования информационной культуры личности, обучающегося средствами информатизации. Автореферат канд. Пед.Наук.-Новокузнецк: 2005 – 20 с.

7. Арипджанова А.Р. Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салохиятини ривожлантириш. Пед.фан.док.дис. автореф-.Т:, 2017- 5-22 б.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ТАБИАТГА НИСБАТАН МЕҲР-ШАФҚАТ ТУЙҒУСИНИ ТАРБИЯЛАШ

Илханова А. *- НДПИ 1-курс магистри*

Ўзбекистон Республикасининг мустақил ҳуқуқий давлат сифатида қарор топиши ўзбек ҳалқининг ҳаётида улкан воқеа бўлди: миллий қадриятларимиз тикланди, мамлакатимизда яшовчи фуқароларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун шарт-шароитлар туғилди. Зеро, биринчи Президентимиз И.А.Каримов таъкидланганидек, «Бугун бизнинг олдимизда шундай тарихий имконият пайдо бўлдики, босиб ўтган йўлимизни танқидий баҳолаб, миллий давлатчилигимиз негизларини аниқлаб, буюк маданиятимиз томирларига қадимий мероснинг илдизларига қайтиб, ўтмишимиздаги бой анъаналарини янги жамият қурилишига тадбиқ этмоғимиз керак»

Инсон табиатдаги барча жонли мавжудотларнинг тождоридир. Инсоннинг қудрати, ўткир ақли, зеҳни ва нутқ мантиқийлиги билан тафаккур юритишда, табиат, жамият, фан ва техника сирларини мукаммал ўрганиб, кашфиётлар ярата олишда намоён бўлади. Бироқ бунинг учун инсонга метин ирода, кенг юрак, сабр-матонат ила меҳнат жасорати берилган бўлиши қанчалик аҳамиятли кўринса, унинг шахс сифатида баркамолликка эришувида маънавий етуклик ҳам зарурдир.

Бизнинг истиқлол йўлига қадам қўйган юртимизда моддий-иқтисодий шароит яхшиланиб, маънавий-маданий юксакликка интилиш кучайиб борган сари ҳар бир нарсадан азиз бўлган инсон саломатлигини мустаҳкамлаш, унинг илми-маърифатни олий даражада эгаллаши учун шарт-шароитларни яратиш жамият эхтиёжига айланиб бориши, шубхасиздир. Зотан, чинакам эзгу ниятлар билан «Соғлом авлод учун» ордени таъсис этилгани, «маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказининг қарор топгани ва унинг фаолиятига илғор зиёлиларимиз жалб этилгани бунинг далилидир.

Комил инсонни тарбиялаш муаммоси ҳамма даврларда ҳам жамиятнинг бош мезони бўлиб келган. Бироқ бу муаммони ижобий, ижодий ва амалий ҳал этиш масалаларига мафкуравий ёндашув турлича бўлган.

Мактабгача ёшидаги болаларга хос бўлган хусусият-тақлидчанликдир. Фикр доирасининг торлиги, тажрибасининг камлиги боланинг мустақил ҳаракат қилиш имкониятларини маълум даражада чеклаб қўяди. Натижада у катталар фаолиятида кўрган хатти-харакатларга эргашиб, кўр-кўрона тарзда такрорлайди-тақлид қилади. Тақлидчанлик кўпинча боланинг ўйин фаолиятида акс этади. Тақлидчанликнинг фойдали ва зарарли томонлари мавжуд. Тақлидчанликнинг фойдали томони шуки, бола катталарга нисбатан уларга хос бўлган ибратли фазилатларни ўз фаолиятига тез сингдиради, одат қилади. Зиён томони эса, айрим ҳолатларда катталар томонидан йўл қўйиладиган ноўрин ҳатти-ҳаракатларни бола кўр-кўрона ўзлаштиради. Шу сабабдан болалар билан мулоқот қилишда эхтиётлик зарур.

Ўйин мактабгача тарбия ёшидаги болалар учун дунёни, яъни яшаётган муҳитларни хар томонлама билиш воситасидир. Ўйин жараёнида боланинг табиатга, атроф-муҳитга, кишиларга, нарсаларга ва ўзига нисбатан муносабатлари; турли эхтиёжлари, истак ва қизиқишлари, қобилияти ҳамда бир қанча шахсий сифатлари бевосита намоён бўлади.

Мактабгача ёшдаги болаларга нисбатан талабчан бўлмаслик, уларнинг хатти-харакатларини ўз вақтида назорат қилмаслик кўнгилсиз воқеаларга сабаб бўлади.

Авлоний мактабгача тарбия ёшидаги болаларга уларнинг кичиклигидан бошлаб ахлоқ ва одобга оид тарбия бериш кераклигини таъкидлайди. Унинг фикрича, мактабгача ёшдаги болаларда ахлоқий сифатларнинг таркиб топишида муҳит, шароит ҳамда атрофдаги кишилар ғоятда катта роль ўйнайди. Атоқли кишилар болаларга илк ёшликдан ижобий таъсир кўрсатиб, уларнинг меҳр-шафқатли, софдил, камтарин, хушмуомалали, одобли бўлиб ўсишларига сабаб бўладилар.

Халқимизда бола тарбиясида оиланинг беқиёс ролини кўрсатувчи нақллар бор. Авлоний боланинг келгусида қандай одам бўлиб етишуви, биринчи галда, оилада унга бериладиган тарбияга боғлиқлигини қайд этади. Айниқса, бунда тарбиявий таъсир этувчи оила муҳити, ота-оналарнинг ибратли намунаси ҳал қилувчи аҳамиятга эга деб уқтиради. Чунончи, у яхши ва ёмон хулқ ҳақида гапириб, шундай дейди: «Ахлоқ уломаси инсонларнинг хулқларини иккига бўлмишлар: агар нафаси тарбият топиб, яхши ишларни қилувчи одат қилса,

яхшиликка тавсиф бериб «яхши хулқ»; агар тарбиятсиз ўсиб, ёмон ишлар ишлайдурган бўлиб кетса, ёмонликка тавсиф бўлиб «ёмон хулқ» деб аталур.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SINTAKSIS ELEMENTLARI USTIDA ISHLASH METODIKASI

Allambergenova Z.P. *- Ajiniyoz nomidagi NDPI, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi*,

Boshlang`ich ta'lim darslariga o`quvchilar qiziqishini oshirishga alohida etibor berish lozim. Chunki bolalar boshlang`ich sinflardanoq «dars» degan muqaddas so`zdan bezib qolmasliklari lozim. Bugungi kunda o`quvchilarni darsga bo`lgan qiziqishlarini oshirish uchun tajribali o`qituvchilar turli didaktik o`yinlardan va metodlardan foydalanishmoqta.

Ona tilini o'qitishda o'qituvchi bilan o'quvchining birgalikdagi faoliyatini tashkil etish shakllari, metodlari va usullari talim tizimining takomillashuvi bilan bog'liq holda rivojlanib, yangilanib bormoqda.

Gap ustida ishlash. Boshlang'ich sinflarda sintaksis yuzasidan beriladigan bilimlar amaliy o'rganiladigan va nazariy o'rganiladigan bilimlarga bo'linadi. Sintaksisga oid bilimlarni amaliy o'rganish savod o'rgatish davridayoq boshlanadi va 4-sinfda ham davom ettiriladi.

Boshlang'ich sinfda "Gap", "Darak gap", "So'roq gap", "Buyruq gap", "His-hayajon gap", "Sodda gap", "Gap bo'laklari", "Gapning uyushiq bo'laklari", "Undalmali gaplar" mavzulari nazariy o'rganiladi. Bu mavzular yuzasidan turli mashqlar bajariladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarining muhim vazifalaridan biri fikrni ifodalashda gapdan ongli foydalanish ko'nikmasini shakllantirish hisoblanadi. Morfologiya va leksika, fonetika va orfografiya sintaksis asosida o'zlashtirilgani uchun tilni o'rganishda gap ustida ishlash markaziy o'rin egallaydi. Gap nutqning asosiy birligi bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilari ot, sifat, son, olmosh, fel va ularning muhim kategoriyalarining tilimizdagi rolini gap asosida bilib oladilar. O'quvchilar ona tili leksikasini ham gap negizida egallaydilar. So'zning leksik ma'nosi va uning qo'llanish xususiyatlari so'z birikmasi yoki gapda ma'lum bo'ladi. So'z gapda bir ma'noli bo'ladi (gapdan tashqarida bir necha ma'no ifodalashi mumkin). Metodist olima T. G. Ramzayeva boshlang'ich sinflarda gap ustida ishlashni shartli ravishda besh yo'nalishga bo'ladi:

1. Gap haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish (til birligi bo'lgan gapning muhim belgilarini o'rgatish).

2. Gap qurilishini o'rgatish (so'z birikmasida so'zlaming bog'lanishi ustida ishlash, gapning grammatik asosini, bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning xususiyatlari, yoyiq va yig'iq gapiar ustida ishlash).

3. O'quvchilarning nutqida gapning maqsadga va ohangga ko'ra turlaridan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish.

4. Gapda so'zlarni aniq qo'llash ko'nikmasini o'stirish.

5. Yozma nutqda gapni to'g'ri tuzib yozish (uni bosh harf bilan boshlash, tinish belgilarini qo'yish) ko'nikmasini shakllantirish. Ishning bu besh yo'nalishi bir-biriga o'zaro ta'sir etadi va gapning ayrim tomonlarini o'rganish maqsadidagina ularning har

biri mustaqil muhokama qilinadi. Gapni o'rganish va nutqda undan foydalanish ko'nikmasini shakllantirish óquvchilarning aniq bilimlarini doimiy kengaytirib, boyitib borishga asoslanadi. Óquvchi qanday yangilikni bilsa, unda bu yangilik haqida xabar berish ehtiyoji tug‘iladi. U oz fikrini ifodalash uchun qulayroq shakl qidiradi. Demak, aloqa qilish talabidan gapni mukammalroq egallash zaruriyati kelib chiqadi. „Gap“ mavzusi barcha sinflarda o'rganiladi. Gapning belgilari haqidagi bilimlar chuqurlashtirib boriladi. O'quvchilar fikr ifodalovchi nutq birligi - gap haqidagi elementar tasawurdan gapning bosh va ikkinchi darajali bo'laklari, gapda so'zlaming bog'lanishi, gapning uyushiq bo'laklarini o'rganishga o'tadilar. Gap ustida ishlashning boshlang'ich bosqichi savod o'rgatish davriga to'g'ri keladi. Bu davrda o'quvchilar gapning muhim xususiyatlari (fikr ifodalashi, tugallangan ohang bilan aytilishi) bilan tanishadilar. Gapning bu xususiyatlarini bilmasdan turib, so'zlardan gap tuzib bo'lmaydi. Agar o'quvchilar gapning bosh bo'laklarini ajrata olmasalar, gap nutqning yaxlit birligi ekanini bilmaydilar. Ega va kesim gapning qurilishi va mazmunining asosini tashkil etadi. Shuning uchun ham savod o'rgatish davrida gapning bosh bo'laklari ustida kuzatish o'tkazgan ma’qul. Gapning bosh bo'laklarini kuzatish bilan o'quvchilar o'z fikrlarini aniq ifodalashga o'rganadilar, ularda nutqdan gapni ajratish ko'nikmasi shakllanadi. Gapni o'rganish meyoriga qarab uning tarkibiy qismlari, xususan, so'z birikmasi haqidagi tasavvur aniqlanadi. Boshlang'ich sinflarda o'rganiladigan sintaktik material kam bo'lsa ham, butun o'quv yili davomida, boshqa mavzularga singdirilgan holda gap ustida ishlab boriladi. Dasturga ko'ra, 1-sinfda o'quvchilarga gap haqida elementar tushunchalar beriladi. Gap tugallangan fikr bildirishi, gap so'zlardan tashkil topishi, uning oxiriga malum tinish belgilari qo'yilishi haqida amaliy malumotlar beriladi. 2-sinfda esa o'quvchilar gap haqida nazariy tushunchalar oladilar. Ular gapdan shu gap kim yoki nima haqida aytilganini va u haqida nima deyilganini bildirgan so'zni ajratishga o'rganadilar. Aslida gapning grammatik asosi ustida ishlash mana shundan boshlanadi va bu bosh bo'laklarni o'rganishga muqaddima bo'ladi. 3-sinf gap ustida ishlashda yangi bosqichdir. O'quvchilar gapni amaliy o'rganishdan tushuncha sifatida o'rganishga o'tadilar. Ular gapning muhim belgilarni bilib oladilar. Bu bosqichda bosh va ikkinchi darajali bolaklarning tarifi, ega va kesim atamalari kiritiladi. Bu sinfda gapda so'zlarning bog'lanishiga katta etibor beriladi. O'quvchilar gapning asosi (ega va kesim)ni ajratadilar, ikkinchi darajali bolaklarni farqlaydilar va gapdagi ikki soz (hokim va tobe soz)ni, so'zlarning grammatik jihatdan, yani qo'shimchalar orqali bog'lanishini bilib oladilar. 4-sinfda gapning uyushiq bo'laklarini o'rganish bilan gap bo'laklari haqidagi bilim kengaytiriladi. Shunday qilib, o'quvchilarda gap bo'laklari haqidagi tasavvurni o'stirish gapni o'zlashtirishda yetakchi hisoblanadi. Birinchidan, boshlang'ich sinf o'quvchilari gap bo'laklarini ikkita katta guruhga (bosh va ikkinchi darajali bo'laklarga) bo'linishini o'zlashtiradilar. Bu sinflarda ikkinchi darajali bo'laklar turlarga ajratilmaydi. Gapni o'zlashtirish uchun bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning mohiyati ochiladi: bosh bo'laklar gapning grammatik asosini tashkil qiladi, fikr, asosan, gapning grammatik asosi orqali ifodalanadi; ikkinchi darajali bo'laklar esa bosh bo'laklarni aniqlovchilik va to'ldiruvchilik vazifasini bajaradi. Ikkinchi darajali bo'laklarning mohiyatini ochish uchun o'quvchilar gapni tahlil qiladilar va ular qaysi gap bo'lagiga bog'lanib, uni izohlab kelayotganini aniqlaydilar. Ikkinchi darajali bo'laklarning xususiyatlari gapni yoyish

(yig'iq gapni yoyiq gapga aylantirish) jarayonida yaqqol ko'rinadi. Masalan, o'quvchilar „Qaldirg‘ochlar uchib keldi“ gapini yozadilar. Fikrni to'liq ifodalash uchun gapga qayerga? va qachon?so'roqlariga javob bo'lgan so'zlarni qo'yish topshiriladi. O'quvchilar bu vazifani bajarib, qaysi gap bo'lagi (ikkinchi darajali bo'lak) fikrni yana aniqroq ifodalaganiga ishonch hosil qiladilar. O'quvchilarda gapda so'zlaming bog'lanishini aniqlash ko'nikmasini shakllantirish muhim sintaktik va nutqiy ko'nikmalar qatoriga kiradi. So'z birikmasi gap qismi sifatida ajratiladi va boshlang'ich sinflarda uning muhim belgilari idrok qilinadi. "So'z birikmasi" atamasi darsliklarga kiritilmagan, tarifi berilmaydi. Ammo kichik yoshdagi o'quvchilar uning quyidagi muhim belgilarini amaliy bilib olishlari zarur:

1. So'z birikmasi mazmun va grammatik tomondan bog'langan ikki qism bo'ladi. Masalan, "Dunyo xalqlari tinchlik uchun kurashadilar“gapida ikkita so'z birikmasi bor:

I) dunyo xalqlari; 2) tinchlik uchun kurashadilar.

2. Soz birikmasida bir so'z hokim ikkinchi so'z tobe bo'ladi. Hokim so'zdan tobe so'zga so'roq beriladi, tobe so'z shu so'roqqa javob bo'lgan so'zdir. Masalan, (Qanday?) Iqtidorli o'quvchilar (nimaga?) to'garakka azo boIdilar. Ega va kesim so'z birikmasini emas, gapni hosil qiladi. Gap tarkibidagi so'z birikmalarini ajratish ko'nikmasi uzoq mashq davomida shakllantirilib boriladi. Buning uchun o'quvchilaming so'z birikmasidan bir so'zning boshqa so'zga tobeligini tushunishga qaratilgan mashqlar tizimidan foydalaniladi:

1. Gaplarni yoyish. Buning uchun gapning qaysi bo'lagi yoyishni talab qilishi aniqlanadi. Masalan, "Daraxtlar gullaydi" gapini tahlil qilish uchun berilgan ega va kesim (gapning asosi) ajratiladi.

— Daraxtlar qachon gullashini aytish uchun gapga qaysi so'zni qo'shish kerak?

— Qachon gullaydi? (bahorda gullaydi)

— Bu so'z gapning qaysi bo'lagi bo'ladi? (Ikkinchi darajali bo'lak)

— U gapning qaysi bo'lagiga bog'lanadi, yani tobelanadi? (Kesimga bog'lanadi)

— Gapga egani izohlaydigan yana bitta so'z qo'ying. Qanday gap hosil bo'ldi? (Mevali daraxtlar bahorda gullaydi).2. So'zlari aralash berilgan gapni qayta tiklash. Awal gapning asoslari (ega va kesim) tiklanadi (aniqlanadi), so'ng so'roqlar yordamida ikkinchi darajali bo'laklar (so'z birikmalari) „topiladi", tiklanadi. Masalan, Mashinada, teradi, terimchi, paxtani.

— Gap kim haqida aytilgan? (Terimchi haqida, kim? terimchi)

— U haqda nima deyilgan? (Teradi. Terimchi teradi bosh bo'laklar).

So'roqlar yordamida so'z birikmasinitoping. Nimani? Teradi (Paxtani teradi), nimada? teradi (Mashinada teradi). Keyin gapda so'zlaming qulay tartibi aniqlanadi (Terimchi paxtani mashinada teradi). Gap ohanggi ustida ishlanadi.

3. Uzluksiz (tinish belgilarisiz) matndan gaplarni ajratish. Mashqning bu turi ongli bo'lishi uchun har bir gapning bosh bo'laklarini va so'z birikmalarini ajratish lozim.

4. Gapni tahlil qilish va chizmasini chizish. Gap tahlil qilinayotganda dastlab uning asosi ajratiladi, keyin egani izohlovchi ikkinchi darajali bo'lak, kesimni izohlovchi ikkinchi darajali bo'lak, boshqa ikkinchi darajali bo'lakni izohlovchi ikkinchi darajali bo'lak ajratiladi. Shunday qilib, asta-sekin so'z birikmalari ham aniqlanadi.

Xulosa qilib aytganda, gap ustida ishlash boshlang'ich sinflarda sintaksis yuzasidan beriladigan bilimlar amaliy o'rganiladigan va nazariy o'rganiladigan bilimlar

metodlarning muvaffaqiyati o'qituvchining beradigan savol-topshiriqlariga bog'liq. Yol-yolakay duch kelgan savollar bilan kichik yoshdagi o'quvchining anglash faoliyatini ishga solish kutilgan natijani bermaydi. So'nggi yillar davomida tálim tizimiga aǵnanaviy metodlar bilan birga zamonaviy pedagogik texnologiya usullari kirib keldi. Ulardan ona tili talimi jarayonida foydalanish bo'yicha yutuqlar qo'lga kiritildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva Q. va boshqalar "2- sinfda oqish darslari", T., 2004 yil.
2. Azizxojayeva N.N. Pedagogik texnolofiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. 2006.
3. Abdullayeva Q., va boshqalar "Ona tili" T., "O'qituvchi "1999 yil.
4. Bori Ziyamuhammedov, Mamarajab Tojiyev. Pedagogik texnoloya- zamonaviy o'zbek milliy modeli. Toshkent. 2009.
5. «Kitobim-oftobim» Toshkent. «Oqituvchi» nashriyoti, 2008 yil.

BASSHINIŃ JINIS ÓZGESHELIKLERI

Ernazarov N. *– ÓzMKÓMINF "Social-gumanitar pánler" kafedrasınıń assistent oqıtıwshısı.*

Abdullaev A. – *Ájiniyaz atındaǵı NMPI, "Bilimlendiriw mekemelerin basqarıw" tálim baǵdarınıń 2-basqısh magistrantı*

Shaxs túsinigi jámiyetlik pánlerde tiykarǵı orın iyeleydi hám jámiyetlik kóz qaraslardan kelip shıǵıp túrlishe talaplardı payda etedi. Bul talaplardan kelip shıǵıp shaxs haqqında kóz qarastı belgilewde tómendegishe túsinikti usınıwdı maqul kórdik: «Shaxs ol – óziniń bilimi, ómiri, sezimi hám insanıy múnásebeti arqalı álemdi ózgerte alıwshı subyekt, insan»[26]. Bul shaxs haqqında túsinikke súyene otırıp, biz jámiyetke óz tásirin tiygizip, jámiyetti basqara alıwshı, názik tábiyat iyesi hayal-qızlardıń basqarıw tarawındaǵı ornı haqqında pikir beldiriwdi maqul kórdik. Sebebi, házirgi waqıtta hayal adamlardıń jámiyettegi ornınıń bekkemleniwi, gender teńligin támiyinlewi menen jámiyetimizde unamsız pikirlerdiń de payda bolıp atırǵanlıǵı heshkimge sır emes. Bul gender teńligin támiyinlew mámleket siyasatınıń aktual máseleleriniń biri bolıp gender teńligin támiynlew ushın 25 nızam húǰjetleri qabıl etildi. 2030-jılǵa shekem Ózbekstan Respublikasinda gender teńligine erisiw strategiyasın tastıyıqlaw haqqında Ózbekstan Respublikası Oliy Majlis Senatınıń qararı qabıl etildi[27].

Islep shıǵarıw procesinde insannıń mápin túsiniw hám onı basqarıw ushın shaxs tabiyatı haqqında málim bir maǵlıwmatqa iye bolıw kerek. Ortalıqlarda shaxs hár túrli múnásebetke kirise aladı. Demek, ol túrli jámiyetlik toparlardaǵı xızmetke qatnasadı. Sol sebepli shaxs aǵza bolǵan jámiyetlik toparǵa sáykes psixologiyalıq nızamlıqlardı analiz etiw zárúrligi payda boladı. Biz bul zárúrliklerge tiykarlana otırıp basshı shaxsınıń basqarıw salasında nátiyjeli jumıs alıp barıw ushın jınıs ózgesheliklerıniń ornın talqılap ótpekshimiz.

[26] Свенцицкий А.Л. Психологияправления . Л., 1985

[27] Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарори, 28.05.2021 йилдаги СҚ-297-IV-сон

Basshı jınısı. Insanıń jınısı, anıq bir roldi atqarıwǵa úndeydi. Tiykarınan, bul jaǵday shıǵıs mámleketlerinde, aymaǵımız sharayatında da anıq kórinip, erkek hám hayal ushın jámiyetlik normalar anıq belgilengen. Bul normalar, insan ámelge asırıp atırǵan háreketleri, jámiyette qabıl etilgen normalar tárbiya tiykarında sińdirilip, sol sıpatlardı óz háreketimizde kórsetiwge háreket etemiz. Erte dáwirlerden xalıq, el basqarıw salasında er adamlardıń sanınıń kóp bolıwı sebepli basshı sózin esitkenimizde kóz aldımızǵa erkek jınısı sáwlelendi. Házirgi waqıtta elimizde genler teńligin támiynlew mámleket siyasatında aktual máseleni iyelep, insannıń jınısına qaramay lawazımlarǵa kóteriliwge imkaniyatlar jaratılıp, hayal basshılar bul imkaniyatlardan únemli paydalanıp kelmekte. Buǵan mısal 2001-jıldan baslap házirgi waqıtqa shekem Qaraqalpaqstan medicina institutı rektorı, senator Ataniyazova Oral Aminova sıyaqlı kóplegen basqarıw salasında nátiyjeli xızmet etip atırǵan hayallardı keltirsek boladı.

Haqıyqatında da, basshı lawazımda jumıs islew hayallarǵa qolay ma yáki erkeklerge qolay ma? degen sorawlar payda bolıwı tábiyiy. Bir qatar izertlewlerde anıqlanıwınsha erkek hám hayal aralas isleytuǵın toparlarda kóbinese erkekler ǵayrattı óz qollarına alar eken. Izertlewshi E.Xollanderdiń tájriybesine kóre, topar sheńberinde payda bolǵan mashqalanı kópshilik jaǵdayda erkek adamlardıń sheshimi menen mashqala saplastırıladı eken. Sebebi, erkek adamlar hayal adamlar menen aralas toparda ústemlikti iyelewge tırısadı[28]. Bul dominatlıq roldı atqarıwda erkeklik garmonı testosteroni da, ornı da áhmiyetli. Biziń pikirimizshe, erkeklerge hám hayallarǵa mas bolǵan is-háreketler jámiyette ornatılǵan normalar, qádiriyatlar, er hám qız balalardı tárbiyalawdaǵı ayırmashılıqlardan kelip shıǵıp, sana-seziminiń, oy-órisiniń qáliplesiwi sebepli túrlishe boladı. Bunday qáliplesiw tiykarındaǵı standartlar átirapta bolıp atırǵan waqıya hádiyselerdi qabıl etiwde úlken áhmiyetke iye. Demek, átiraptaǵı waqıyalıqlardı bahalawımız jámiyette qabıl etilgen normalarǵa baylanıslı. Sebebi, hár túrli jámiyette, ortalıqta qabıl etilgen erkek adam sıpatların hayal adamlarda, al hayal adamnıń sıpatların er adamlar da ushratıw qıyın emes.

Xalıq arasında: «aqılıy miynette erkekler ústemlilik etedi» sıyaqlı sayız túsinikler bar. Ádette, bunday pikirge tómendegishe dáliller kiritiledi: er adamlardıń logikalıq pikirlewi, juwapkershiligi hayal adamlarǵa salıstırǵanda joqarıraq, hayal adamlar bolsa, waqıyalarǵa, háreketlerge kóbinshe sezimi arqalı jantasıp, kerekli qarar qabıl etiwde ekileniwge jol qoyadı. Erkekler túrli unamsız streslerge shıdamlı, hayallar quramalı jaǵdaylarda ózligin joǵaltıp alıwı múmkin eken. Biraq, ómirimizde bul túsiniklerdiń orınsız ekenliginiń, basqarıw salasında kóplegen hayallardıń nátiyjeli jumıs alıp barıp atırǵanınıń gúwası bolmaqtamız. Jınısıy ayırmashılıqlardı analiz etiwde, basqarıw stili haqqında aytıp ótsek orınlı bolar edi. Erkek adam tiykarǵı dıqqat itibarın islep shıǵarıwdaǵı mashqalalarǵa baylanıslı wazıypalarǵa qaratsa, hayallar basshı topardaǵı psixologiyalıq jaqtan salamat ortalıq jaratadı degen pikirlerde básekige sebep bolmaqta.

Shınında da, erkek hám hayal basshılar nátiyjege erisiwinde parıq bar ma degen sorawǵa Djonson Bler hám Elis Iglidiń izertlewlerindegi maǵlıwmatlardan juwap alamız. Olardiń izertlewiniń juwmaǵında hayal hám erkeklerdiń xızmet alıp barıwı nátiyjeligi ózinin jeke basqarıw stiline baylanıslı, jınıs ózgesheliklerіniń parqı joq, hayal hám erkektiń topardı basqarıwdaǵı nátiyje maqsettiń anıq qoyılıwı hám basqarıw

[28] Эволюция теории лидерства в xx веке

sheberligine baylanıslı dep kórsetedi[29]. Bul eki jınıs wákiliniń basqarıwdağı ayırmashılıqlarında sezilerli parıq joq. Hayal hám erkek menedjerlerdiń basqarıw xızmetindegi parıq hayallar topardağı insaniy múnásebetlerge kóbirek itibar beredi. Erkek hám hayal menedjerlerge say jınısıy psixologikalıq parıqtıń bolıwı tábiyiy. Biraq, topar aldındağı wazıypalardı orınlaw, rejelestirilgen maqsetlerge erisiwde jınısıy ayırmashıqlardıń parqı joq eken. Bizińshe bul nátiyjelikler sebebi jınısqa baylanıslı bolmağan faktorlar menen belgilenedi. Máselen, shaxstıń xızmet aktivligi jınısıy ayırmashılıqlar menen emes, bálki qádiriyatlar, hárekettegi ayırmashılıqlarǵa tiykarlanadı. Tiykarınan, insanıy múnásebetlerge itibar, kewilsheklik, basqarıwda demokratiyalıq principlerge súyeniw hayalarda kóbirek ushıraydı hám bul tásilerler topardıń nátiyjeli xızmet atqarıwı ushın tiykarǵı faktor esaplanadı.

Jámiyettiń islep shıǵarıw procesinde bahlawımızsha basshınıń basqarıw sheberligi qánshelli joqarı bolsa, erkek hám hayal óz stillerinen sonshelli jınısındağı ayırmashılıqlardan shetlep ótip paydalanadı eken. Erkek basshılardıń basqarıw ámeliyatında hayallarǵa say ayırım pazıyletlerden qollanıwın kóremiz: kewilsheklik, názik talǵamlıq, sezim arqalı jantasıw... Óz náwbetinde hayallar da erkeklerge tiyisli sıpatlardı óz xızmetinde qollanadı: awır basımlılıq, qatańlılıq... Demek, basqarıwdıń nátiyjeli jınıs ógesheliklerine baylanıstırıw qáte. Bul orında basqa faktorlar áhmiyetlirek esaplanadı. Mısalı ushın intellekt, qádiriyatlar, shaxs ayırmashılıqları, qábilet, maǵlıwmatlılıq dárejesi, basqarıw salasındağı tájriybe hám sheberliklerdi keltirsek boladı.

BALALAR TILIN ÓSIRIWDIŃ DIDAKTIKALIQ PRINCIPLERI

Jumasheva G. *- NMPI p.i.d., docent*
Utegenova D. *- NMPI 1-kurs magistri*

Ǵárezsizlik-bul millettiniń ármanı, arzıwı, óz rawajlanıw jolın ózi tańlaw huquqı. Ǵárezsizlik -bul ózine beklik, arzıwlardıń ámelge asıwı. Ózbekstan óz arzıwların ámelge asırıw ushın imkaniyatqa iye boldı. Balalardı hár tárepleme garmonı kalıq jetilisken áwlad dárejesinde tárbiyalaw ushında biz óz imkaniyatımızǵa iye boldıq. Birinshı Prezidentimiz I.A.Karimov balalarımızdıń barkamal bolıp jetilisiwi tuwralı bahalı pikirlerin bildiredi, ”Har qanday millettiń teńligi, ulıwmainsanıyat tariyxında tutqan ornı, abroyı hám dańqı tuwrıdan-tuwrı óz perzentleriniń aqılıy hám fizikalıq jetiliskenligine baylanıslı bolıp tabıladı”-dep júdá orınlı pikirler bildirgen edi.

Mektepke shekemgi bilimlendiriwdiń oqıtıw maqseti - balalardıń tilin ósiriwde didaktikalıq oyınlardan paydalanıw arqalı qaraqalpaq tilinde elementar sóylew kónlikpelerin qáliplestiriw hám balalarǵa qaraqalpaq tilin erkin meńgeriwi ushın bekkem tırnaq salıw bolıp tabıladı.

Tajiybede kórgenimizdey, seslerdi durıs aytıw, balalardıń sózlik qorn bayıtıw hám jedellestiriw, gramatikalıq sóz qurılısın meńgeriw, baylanıslı sólew tilin rawajlandırıw hám mádeniyatlı sóylew kónlipelerin, oqıw háreketi kónlikpelerin qalıplestiriw boyınsha

[29] *Игли, Элис Х.; Джонсон, Блэр Т. (сентябрь 1990). "Гендер и стиль лидерства: метаанализ". Психологический вестник. **108** (2): 233–256. doi:10.1037/0033-2909.108.2.233. ISSN 0033-2909.*

oqıtıw wazıpaları didaktikalıq oyın hám shınıǵıwlar járdeminde aytarlıqtay ańsat sheshilmekte.

Didaktika grek tiliniń «*didaktikos»* degen sózinen bolıp, onıń tiykarǵı mánisi *«oqıtaman»* degen mánini ańlatadı. «Didaktika»nıń sózbe-sóz mánisi tálim beriw teoriyasi degendi ańlatadı. Bilim beriw teoriyası oqıtıw processi túsinigi hám onıń áhmiyetin, oqıtıw qaǵıydaları, usılları hám shólkemlestiriw túrlerin óz ishine aladı. Didaktikanıń bas wazıypası oqıtıwdıń oqıwshılırdı hár tárepleme tárbiyalaw maqsetlerine juwap beretuǵın ulıwma nızamlılıqların úyretiw hám bildiriw. Oqıtıwdıń tiykarǵı wazıypası balalardı oqıw, bilim alıw kónlikpeleri menen támiyinlew hám qurallandırıw.

Didaktikalıq principler - balalarǵa beriletuǵın tálim-tárbiyanıń tiykarǵı mazmunı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinniń aldına qoyılatuǵın tiykarǵı didaktikalıq principler - oqıtıwdıń bilim, tárbiya beriw menen rawajlandırıp barıw usaǵan tiykarǵı xızmetiniń negizlerin belgilew. Oqıtıw, oqıw jumısların alıp barıwda, súyenetuǵın tirek didaktikalıq principler boladı. Balalar tilin ósiriwde hám olarǵa tárbiya beriwde, rawajlandırıwda usı principlerge tiykarlanadı. Balalar tilin ósiriw balalar baqshasında sheshiwshi orındı iyeleydi. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri turmısında ǵı tiykarǵı wazıypanı orınlawda sanalılıq, ilimdi tıyanaqlı iyelew, aktivlilik, ózgeshelik, kórsetpelilik, sistemalılıq, óz-ara baylanıslılıq, keleshek principlerine súyenip is alıp barıw zárúr.

Didaktika tálim-tárbiya isleriniń belgili bir sistemasın belgileydi. Oqıtıwda didaktikadan paydalanap hám oǵan súyenip is alıp barıladı.

Didaktikalıq principler - oqıtıwdıń tiykarǵı principleri. Bilim menen tárbiyani óz-ara tiǵiz baylanıslı qaraǵanda didaktikalıq principler jaslarǵa bilim hám tárbiya beriwdiń negizgi principleri bolıp esaplanadı.

Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemindegi oqıw balalardıń sanalı is-háreketi bolıp esaplanadı. Onı tárbiyashı shólkemlestirip basqaradı. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde oqıtıwdıń mazmunın, usılların hám shólkemlestiriw túrlerin onıń didaktikalıq principlerinen kóremiz.

Tiykarǵı principlerdi bir-birinen ayıra biliwimiz kerek. a) Ulıwma didaktikalıq princip - bul barlıq pánge tiyisli princip. Solay da didaktikalıq principler hár bir pánniń oqıw materialınıń xarakteri menen mazmunına sáykes, ózine tán ózgesheliklerine sáykeslenip qollanıwdı talap etedi. b) Jeke pánlerge tán princip - bul ayırım pánlerdiń materialınıń xarakterine baylanıslı qollanılatuǵın princip. Aytayıq, balalar tildiń qurılısı arasındaǵı baylanıstı taǵı basqa kelip shıǵatuǵın til ózgesheliklerine tiykarlanǵan principler. Oqıtıwdıń tómendegi principleri bar: ilimiylik, oqıtıwdıń izbe-izligi hám sistemalıq principi, teoriyanıń ámeliyat menen baylanıslılıǵı principi, tildiń bólimleriniń bir-biri menen baylanılılıq principi, sanalılıq, aktivlilik principi, kórsetpelilik, túsiniklilik, balalarǵa jeke qatnas jasaw principleri.

Didaktikalıq principler tálim-tárbiya isleriniń zańlı sistemasın kórsetedi, tárbiyashınıń oqıtıw isinde nátiyjelilikke erisiwiniń eń kerekli shárti bolıp esaplanadı. Didaktikalıq principler bir-birine tıǵız baylanıslı sistemada dúzilgen. Olardıń bir-birine aylanıstırmay, ayırım qollanıw jaqsı nátiyje bermeydi. Didaktika talaplarına sáykes, balanı húrmetley biliw, kollektivizm, ayırım jeke adamlar menen kollektivtiń birligi

sanalı tártip t.b. principler tiykarında qurıladı. Solay etip, balanıń oqıw ıqlasın sanalı oqıw jol-joba beredi. Didaktika oqıtıwda balanıń fizologiyası, psixologiyasına sáykeslene otırıp balanıń hár tárepleme tereń bilim alıwına, oǵan kónligiwine sebepshi bolatuǵın kórsetpelilik, oqıwdıń turmıs penen baylanıslıǵı hám.t.b. principlerin qollanıp, balalardıń oqıw materialın tereń túsine alıwına, oylanıwına múmkinshilik tuwdıradı. Balalardıń demokratiyalıq kóz-qarasın, adamgershilik qásiyetlerin qáliplestiredi.

Teoriya menen praktikani baylanistiriw prinsipi. Balalardıń tilin ósiriwde teoriya menen ámeliyattı baylanıstırıw prinsipi degennen keń máni - oqıtıwdı turmıs penen baylanısıtırıw alǵan bilimin praktikada qollanıwǵa úyretiw, onı jámiyetlik iste qollana biliw degendi túsinemiz. Sebebi, jámiyettiń hár bir aǵzasınıń rawajlanıwı ushın tildiń áhmiyeti ulli ekenligi bizge belgili. Demek, balalar sóylew tilin teoriyalıq jaqtan úyreniw arqalı is júzinde grammatikalıq, orfografiyalıq jaqtan sawatlı ádebiy tildiń normaları boyınsha teoriyalıq bilimdi iyelep erkin sóyley biliwge úyreniwi tiyis. Bul ushın mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemlerinde fonetika, orfografiya, leksika, grammatika, baylanıslı sóylew boyınsha teoriyalıq bilim berilip qoymastan, al balalardıń kórkem túsinip sóylewge, oy-pikirin logikalıq jaqtan durıs qura biliwge hám anıq, tásirli hám mazmunlı túrde sóylewge, gúrrińlesiwge, ulıwma, teoriyalıq bilimin qollana biliwge úyretiw lazım.

Oqıtıwdıń baslı principleriniń biri - *sanalılıq principi.* Sanalılıq - oqıǵanın tolıq hám hár tárepleme túsiniw, túsingenin ámeliy jaqtan qollana biliw. Mektepke shekemgi bilimlendiriw shólkemleri balalarınıń turmıs tájiriybesiniń azlıǵın esapqa alsaq, bizge bunıń juwapkershiligi túsinikli. Eger bala sanalı túsinse, jumısqa sanalı qatnas jasasa, oqıǵanın, úyrengenin, meńgergenin qayta túsindirip dáliyllep berse ǵana sanalı meńgergen dep esaplanadı.

Balalar balalar baqshasına kelgen kúnnen baslap sanalı tálim-tárbiya alıwǵa úyretiliw menen *tıyanaqlı bilim alıw principin* basshılıqqa alıp jumıs alıp barıladı. Bul princip sanalılıq principi menen tıǵız baylanıslı. Sebebi sanalı bilim alıw - bilimdi tolıq túsinip ózlestiriw, ol boyınsha kónligiw, is júzinde qollana biliw degen sóz. Bilimdi tıyanaqlı iyelemey turıp, onı is júzine asırıw múmkin emes.

Túsinikli bolıw principi degende balanıń jas ózgesheligine, bilim dárejesine, kónligiw muǵdarına, turmıs tájiriybesine, qabıl ete alıw múmkinshiligine, baǵdarlamalıq talapqa sáykes keletuǵın materiallar menen támiyin etiw, ol ústinde túsinip jumıs isley alıwı názerde tutıladı. Ótiletuǵın materiallardıń teoriyalıq, ámeliy tárepleri balanıń túsinip islewine sáykes kelse ǵana, olardıń belsendililigi payda boladı, nátiyjede balanıń óz betinshe jumıs islew múmkinshiligine jaǵday tuwıladı.

Sabaq procesinde *kórsetpelilik principin* iske asırıwda kórsetpeli qurallardı paydalanıwdıń hár qıylı túrleri menen usılların iske qosıwǵa tuwra keledi. Hár bir temanıń maqsetine, oqıw materiallarınıń xarakteri menen mazmunına, sabaqtıń basqıshına sáykes tiyisli orınlarında nátiyjeli paydalanǵanda ǵana kútilgen nátiyjege erisiw múmkin. Ásirese grammatikalıq, orfografiyalıq túsiniklerdiń abstrakt túrde bolatuǵının eske alsaq, sonıń menen birge balalar baqshası balalarınıń turmıs tájiriybeleriniń azlıǵın oǵan qossaq, sabaq ótiwde kórsetpelilik principin basshılıqqa alıwdıń áhmiyeti ayqınlana túsedi. Sonlıqtan, kórsetpelilik principin basshılıqqa alıp oqıtıw balalardıń teoriyalıq materiallardı jeńil, sapalı ózlestirip alıwına sabaqqa belsendi

qatnasıwına, teoriyalıq materiallarǵa baylanıslı jumıslardı ámeliy isler menen baylanıstırıp otırıwǵa, sabaq ústinde balalardıń qızıǵıwshılıǵın keltirip shıǵarıwǵa, balalardıń dóretiwshilik qushtarlıǵınıń payda bolıwına (ózinshe gápler dúziw, tekstler dúziw, sózler boyınsha toparifikaciya jasay alıw, hár qıylı temaǵa baylanıslı qısqa gúrriń, bayanlamalar dúziw, temaǵa baylanıslı sózlik, túsindirmeler beriw jumısların islew hám t.b.) keń múmkinshilikler tuwadı.

Balalar baqshasında balalardıń sóylew tilin ósiriwde nátiyjege erisiwde jáne bir basshılıqqa alatuǵın didaktikalıq princip - *sistemalılıq hám izbe-izlik principi*. Til materialları sistemalıqtı, izbe-izlikte oqıtıwdı talap etedi. Bul balalardıń durıs túsiniw, tıyanaqlı bilim alıw, oǵan kónligip, hár qıylı ámeliy jumıs islewinde járdem etedi, úyreniwdiń zańlılıǵı da usıǵan súyenedi. Bul ushın tárbiyashı baǵdarlamanı basshılıqqa alıp, beriliwge tiyisli bilim kóleminen sırtqa ketpey turaqlı, izbe-izlik penen oqıtıw principin basshılıqqa aladı. Bunday jaǵdayda bala alıwǵa tiyisli tálim-tárbiya, kónligiwin logikalıq baylanısta ózlestiriwine múmkinshilik aladı. Jańa material menen ótken materialdı hár waqıt tıǵız baylanıstırıp barıwına múmkinshilik boladı.

Bala hár bir grammatikalıq qubılıstı durıs ózlestiriwi ushın olar arasındaǵı usaslıq penen ayırmashılıq tı tárbiyashı salıstırıw arqalı bilim beredi. Balalardıń ózinshe hár bir temanıń ayırmashılıǵın túsinip alıwında, bir-birinen ózgesheligin túsindiriwde didaktikalıq pricipler qollanıladı. Máselen, dawıslı ses penen dawıssız sesti túsindiriwde, bul ekewi de tilimizdiń seslik sistemasın quraytuǵının salıstırıp kóriwge boladı. Sonlıqtan tárbiyashı balaǵa baǵdarlamadaǵı materialdı túsindiriwde izbe-izlilik, sistemalılıq principin basshılıqqa ala otırıp túsindiriwi - balalardıń izbe-izlilik penen sistemalı bilim alıwına múmkinshilik beredi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Karimov I.A. Joqarı mánawiyat – jeńilmes kúsh. Tashkent: “Mánaviyat”, 2008.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta`lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g`risida”gi PQ-3261-sonli qarori. 2017 yil.
3. Ilk qadam” davlat o’quv dasturi 2018 yil.
4. Jumasheva G.X. Balalarǵa qaraqalpaq tilin úyretiwde didaktikalıq oyınlardan paydalanıw. N. «Bilim», 2001.

QARAQALPAQSTANDA MILLIY GÚRESTIŃ RAWAJLANÍW SHÁRT-SHÁRAYATLARÍ

Ataxanov A. *- NMPI 2-kurs magistr*
Utebaev T. *P.i.d., doceht, ilimiy basshı*

Qaraqalpaq xalqı óziniń milliy gúresin áyemgi zamanlardan beri abaylap ardaqlap kelgen hám keyingi áwladqa jetkerip otırǵan. Milliy gúresimiz xaqqında tarıyxıy maǵlıwmatlardı «Alpamıs», «Qırıq qız», hám «Edige» dástanlarınan oqıp bilsek boladı. Onda qaraqalpaq xalqınıń gúresti qorǵanıw quralı sıpatında qollanǵanlıǵın kóremiz.Sol sebepli xalıq gureske ulken keuil bólgen hám gúrestiń sırların jaslarǵa tereń úyretken.

Qaraqalpaq shańaraǵında ul tuwılsa, oǵan Batır, Baxadır dep at qoyǵan, palwanım dep álpeshlegen. Sonlıktan xalqımız palwanlarına maqtanısh etip kelgen. Bul mıńlaǵan jıllardan beri dawam etip kiyatırǵan ata dastúr bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq topraǵında nebir belli-belli palwanlar dúnyaǵa kelgenligi tarıyxtan málim.Olardan Ernazar Alakoz

XIX ásirdiń ortalarında Aral teńizi jaǵalarında, Qaraózek boyında jasaǵan Ájiniyaz benen Berdaqtıń zamanlası bolǵan. Gójek palwan kegeylishi Bayet palwan, shabbazlı Beksadaq palwan, nazarxanlı Árep palwan, xojelishi Babajan palwan, shabbazlı Ernazar shoyınshı, shımbaylı Doshım palwan, kegeylishi Jańabay, Orınbay,Júzban, Sapalaq palwanlardı tilge alıp ótsek boladı.Usı atı atalǵan palwanlar úlken toylarda hám seyillerde xan palwanları menen gúresip, qaraqalpaq xalqınıń arın arlaǵan.

Qaraqalpaqtıń toyın gúres penen at shabıs hám ılaq oyınları bezeydi.Toylarda palwanlar gúresip shıńlanǵan. Palwanlardı xalıq ornı menen sıylaǵan hám húrmetlegen.

Ózbekstanda gúresten jarıs 1928- jılı Kokand qalasında shólkemlestirilgen. Gures sonıń ala Orta Aziya xalıqları spartakiyada jarıslarınıń baǵdarlamalarına kirgizilgen.

1934 – jılı 20-avgustta Tórtkul qalasında birinshi respublikalıq spartakiyada bolıp, onda basqa sport túrleri qatarında milliy gúresten de jarıslar ótkerilip, palwanlar kush sınastı. Bul jarısta Xojanov Palwan spartakiada chempionı boldı.1934-jılı Tashkent kalasında bolıp ótken Orta Aziya sparttakiadası ulken xalıqaralıq bayramǵa aylandı. Bul spartakiadaǵa qaraqalpaqstanlı 82 sportshı qatnasqan edi. Spartakiada jarıslarında palwanlarımız aytarlıktay tabıslarǵa erise almaǵan. Sebebi olarǵa gúres texnikası jetispegen. 1936 –jılı burıńǵı awqam Joqarǵı Kenesine birinshi márte respublikamızda saylaw ótkerilgen. Saylaw múnasabeti menen rayonlarda gúres jarıslarıda shólkemlestirilgen. Jarıslarda kúshli palwanlar kúsh sınasqan. Urısqa deyingi jıllarda ótkerilgen Ózbekstan birinshiliklerinde Sapalaq Shamuratov, Janabay Saparov, Juzben Narbaev, Abdiraxim Azimovlar jaqsı gúresip kózge túsken.

Urıstan sońǵı 1949-jılı ótkerilgen Ózbekstan chempionatında manǵıtlı Kadir Kalandarov hám Mátnazar Reymovlar birinshilikti iyelegen bolsa. 1950-jılı Nókisli Abibulla Sadıqov, końıratlı Oraz Baltabaev, Orazalı Mátniyazov hám A.Safarovlar Ózbekstan chempionları bolǵan edi. 1952-jılı oktyabr ayında Ashqabad qalasında bolıp ótken Orta Aziya hám Qazaqstan spartakiadasında bizin jerleslerimizden nókisli Abibulla Sadiqov, manǵıtlı Samandar Tursunovlar spartakiada chempionı bolǵan bolsa, shabbazlı Quwanbay Bókeshov ekinshi orındı iyeledi.

Qaraqalpaq mámleketlik pedagogikalıq institutınıń bazasında 1956-jılı dene tárbiyası fakulteti ashıldı.Usı fakultetke respublikamızdıń sporttı, sonıń ishinde guresti súyetuǵın jasları kelip okıy basladı. Kóp uzamay milliy gúresten Ziynep Qalandarov, Seyil Garjiev, Satıpaldı Mıltıqbaev, Dáwletbay Aymanov,Xalmurat İbadullaev, Ómirbek Aytimov usaǵan belgili palwanlar ósip shıqtı hám olar jarıslarda kózge tuse basladı.1957-jılı Tashkentte ótkerilgen Ózbekstan jasları festivalında Amin Seytimuratov,Seyil Garjiev hám Oraz Baltabaevlar gúresip festival laureatları bolǵan edi. Olardı tárbiyalawda hám jarıslarǵa tayarlawda milliy gúresten trener Ábtikerim Azimovtıń miynetleri ulken boldı.

Alpısınshı jıllarda respublikamızdıń xojalıqlarında hár qıylı toylar kóp bolıp, olarda kúshli palwanlar bilek tutısar edi. Sol sebepli respublikamızda kushli toy palwanları ósip shıktı. 1962-jıldan baslap respublika hám rayonlardıń zúráát bayramların ótkeriw dástúrge aylandı. Bul istiń baslawshısı el aǵası Qallibek Kamalov bolǵan edi. Zuráát bayramında miynet aldıńǵılarınıń jetiskenlikleri atap ótilip, bayram at shabıs, ılaq oyını hám palwanlardıń gúresine palwanlar kelip gúres tutısar edi.Usınday toylardın ótkeriliwi biziń milliy gúresimizdiń hár tárepleme rawajlanıwına jaqsı tásirin tiygizip keldi.

1970-jılǵa kelip milliy gúresti jetilistiriw isine kewil bólindi. Milliy gúres boyınsha sport ustası ataǵı shólkemlestirildi. Solay etip dáslepki sport ustaları ósip shıqtı. 1970-jılları respublikamızda belgili palwanlar ósip jetilisti. Olardan Shamurat Masharipov, Ómirbek Aytimov, Yusup İsmaylov, Qarlıbay Qoshqarov, Pirimbet Baljanov, Yarash Kazakov, Paraxat Xojanov, Allambergen Sataev, Kóbey Berdaliev, Jumamurat Erejepov, Tańirbergen Turımbetov,Qalmuxammed Garjiev, Asamatdin Qabulov, Nazarbay Atabaev xam t.b. Usı atı atalǵan palwanlar sport ustaları atalıp, Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan chempionları boldı.

Elimiz ǵárezsizlikke eriskennen keyin mámleketimizde sporttı bunnan bılayda rawajlandırıwǵa úlken kewil bólindi. Prezidentimiz tárepinen bir kansha pármanlar shıǵarıldı. Sonıń ishinde milliy sport túrlerin rawajlandırıw islerine úlken dıqqat awdarıldı. Qaraqalpaqstanda milliy sport túrleriniń rawajlandırıw islerine úlken dıqqat awdarıldı. Qaraqalpaqstanda milliy sport túrleriniń ishinde eń keń tarqalǵanı milliy gúres bolıp tabıladı.

1989-jılı 6-sentyabrde Xalıqaralıq Kurash Assotsiatsiyası dúzildi. Oǵan dáslep dunyanıń 28 mámleketi aǵza bolıp kirdi. Kurash assotsiatsiyasınıń baslaması menen hár jılı Jáhán, Aziya, hám Evropa birinshiliklerin ótkeriw dásturge aylandı.

1999-jılı 1-fevralda Birinshi Prezident İslam Karimov «Xalıqaralıq Kurash Assotsiatsiyasın qollap –kuwatlaw xaqqında» ǵı parman shıǵardı. 1999-jılı 2-3- may kunleri Tashkent qalasında Kurash boyınsha birinshi Jáhán chempionatı ótkerilip, onda Birinshi Prezidentimiz İslam Karimov shıǵıp sóyledi. Ol óz sózinde : «Biz milliy gúresimizdi hár tárepleme rawajlandırsaq, onıń ǵalabalıǵın jetilistirsek, xalqımızdıń salamatlıǵı jolında ulken jetiskenliklerge erisemiz. Gúres jaslarımızdı quwatlı, ar-namıslı, batır qılıp tárbiyalawda úlken kómek beredi. Sonda ǵana biziń milliy gúresimiz dúnyalıq arenaǵa shıǵa aladı»degen edi. Solay etip milliy guresimiz rawajlanıw jolına tústi. Mámleketimizde Prezident kubogı, Al-Termiziy, Maxmud Paxlavan, Ernazar Alakóz Sapalaq palwanlardıń sıylıqları ushın bul jerde rayon aymaǵında xalqaralıq jarıslar ótkerilip kelinbekte. Qaraqalpaqstanlı palwanlar da joqarıda atı atalǵan jarıslarda qatnasıp, kózge kórinip kiyatır.Olardan Jalǵas Tajimuratov, Serik Jusipbekov, Muratbay Baltaniyazov, Berik Jusipbekov, Aral Rametov, Jumabay Qaniyarov, Azamat Turdanov xam t.b. Al, jas óspirmler arasında Jáhán chempionları Nızamatdin Xojabaev, Baxram Ermatov, qızlar arasında Feruza Xaytimbetova, Gulmara Qaniyazova, Zulxijja Xudoyarovalar Jáhán hám Aziya chempionatlarınıń jeńipazları hám sıylı orın iyeleri boldı.

Búgingi kúnde respublikamızda milliy gúres federatsiyası dúzilip, gúrestiń rawajlanıwına jaqınnan járdem berip kelmekte. Buǵan mısal, ataqlı palwan Sapalaq Shamuratov atına xam Prezident İslam Karimovtıń kubogı ushın ótkerilgen xalqaralıq turnirlerdi atap ótsek boladı.Qaraqalpaqstanda milliy gúres sektsiyaları derlik barlıq rayonlarda islep turıptı.Jigirma bes jıldan aslam waqqıttan berli dásturge aylanıp, hár jılı ótkerilip kiyatırgan Gúres teleturnirleriniń áhmiyeti oǵada ullı.Sońǵı jıllarda ataqlı palwanlardıń esteliklerine arnap turnirler ótkerilmekte.Sonday-ak «Gúres jas tańlamaydı hám gúres qartaymaydı» degen suren astında burınları gúresip xalıqqa tanılǵan kekse palwanlardıń da respublika kólemindegi birinshilikleri ótkerilip atır. Usınday ibratlı isler

milliy gúrestiń barǵan sayın rawajlanıwına, onıń ǵalabalıǵınıń artıwına óziniń jaqsı tásirin tiygiziwi sózsiz.

MEKTEPKE SHEKEMGI JASTAǴÍ BALALARDÍŃ MShBSh NE MASLASÍWÍNÍŃ PSIXOLOGIYALÍQ ÓZGESHELIKLERI

Bazarbaeva G.- *NMPI, Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs magistrantı*
Ilimiy basshı - ***Tleumbetova Q.*** *- Mektepke shekemgi tálim kafedrası docent*

Mektepke shekemgi jas hár bir insannıń ómirindegi jaqtı, ayrıqsha dáwir bolıp tabıladı. Usı dáwirde balalardıń jámiyetlesiw procesi baslanadı, bala turmısınıń jetekshi tarawları: adamlar dúnyası, tábiyat, ob'ektiv dúnya menen baylanısı qáliplesedi, mádeniyatqa, ulıwma insanıy qádiriyatlarǵa kirisiw dáwiri baslanadı. Mektepke shekemgi jas dáwiri - bul ózligin ańlawdıń dáslepke qáliplesiwi, yaǵnıy balanıń ózin ańǵarıwı hám individuallasıw tiykarlarınıń payda bolıw dáwiri esaplanadı.

Mektepke shekemgi jastaǵı balalardı tárbiyalaw hám oqıtıw onıń átirapındaǵı oralıqqa kirisiwinde jańa qádem bolıp tabıladı. Balalardıń jámiyetlik ortalıqqa kirisiw processlerin aktivlestiriwde mektepke shekemgi tálim shólkemleri áhmiyetli rol atqaradı, sebebi ol jerde bala shaxsınıń hár tárepleme qáliplesiwi ámelge asa baslaydı. Mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń jámiyetlesiw procesiniń mazmunın úyreniwde balalardın jámiyetlesiwine tásir etetuǵın ishki hám sırtqı tásip etiwshi faktorlardı analiz qılıw arqalı psixologiyalıq -pedagogikalıq ámeliyattıń tiykarǵı: balalardı jámiyettegi qarım-qatnasqa qalay tayarlaw kerek ? - degen sorawına juwap beriw múmkinshiligi bolıp tabıladı.

Shaxstıń jámiyetlesiw processinde bolatuǵın eń zárúrli funkciyalarınan biri - bular mektepke shekemgi tálim shólkemleri, mektepler, kásip-óner tálimi mákemeleri, balalar hám jaslar shólkemleri hám awqamları hám shańaraq bolıp tabıladı. Jámiyetlesiwdiń ishki faktorlarına sociallıq munasábetlerdiń tájiriybeleri hám turmıs haqqındaǵı túsinikleriń qáliplestiriwdiń sub'ektiv sistemasında sáwlelelenetuǵın balanıń ayrıqsha jası hám individual ózgeshelikleri bolıp tabıladı.

Pedagogikada “jámiyetlesiw” túsinigi “tálim”, “oqıtıw”, “shaxstı rawajlandırıw” sıyaqlı túsinikler menen baylanıslı. Sonday eken, jámiyetlesiw - bul tálim hám tárbiya iskerligi tásirinde júzege keletuǵın shaxstıń qáliplesiwi hám rawajlanıw procesi bolıp tabıladı.

Shaxstıń jámiyetlesiw dárejesi onıń jámiyet turmısına iykemlesiwiniń zárúrli kriteryası bolıp tabıladı. L.S.Vıgotskiy psixikanıń mádeniy hám tariyxıy rawajlanıw teoriyasında: rawajlanıwdıń sociallıq jaǵdayı belgili bir dáwirde rawajlanıwda júz bergen barlıq dinamikalıq ózgerisler ushın baslawısh dáwir bolıp tabıladı. Bul balanıń rawajlanıwınıń tiykarǵı deregi bolǵan sociallıq rawajlanıwdıń individual túrin ózlestiriw processinen kelip shıqqan halda, olardı ózliktiń jańa qásiyetlerin iyeleytuǵın sırtqı kórinislerdi de qálipletiredi… dep keltirip ótedi.

“Jámiyetlesiw” túsinigi ulıwmalastırılǵan formada shaxs tárepinen sociallıq hám jámiyetke tán bolǵan mádeniyat túsinigine kiritilgen belgili bir bilim sistemasınıń

normaları, qádiriyatları, munasábetleri, minez-qulıq modellerin ózlestiriw procesin xarakteristikalaydı. Ulıwma alǵanda, bul shaxsqa sociallıq munasábetlerdiń aktiv sub'ekti retinde islewge múmkinshilik beredi. Ol tálim hám tárbiya menen sheklenip qalmawı kerek, eger ol sol processlerdi óz ishine alsa, shaxstı jámiyetlestiriw kóplegen shártler kompleksi tásirinde ámelge asıriladı hám jámiyet tárepinen qabıl etilgen turmıslıq normalardı qabıl etiwi hám onıń nátiyjesi retinde qaralıwı múmkin. Jámiyetlesiw processiniń tiykarǵı shártleriniń biri - bul shaxstıń materiallıq ózin ózi ańlawı hám onıń dógerek átirapqa aktiv qarım-qatnası bolıp tabıladı.

Jámiyetlesiw processin úlken mektepke shekemgi jastaǵı balalardıń turmısında júz beretuǵın processti analiz etip kórsek:

- balanıń mektepke shekemgi tálim shólkemi dárejesinde jámiyetlesiwiniń juwmaqlawshı basqıshı bolıp tabıladı. Bul basqıshda onıń turmısında sezilerli ózgerisler júz beredi. Balalar baqshasına keliw ushın baladan tómendegi strukturalıq talaplar sistemasın: jańa sociallıq ortalıqqa maslasıw qábiletin, “Men mektepke shekemgi jastaǵı balaman” degen jańa sociallıq rolin ańǵarıwdı, topar qaǵıydaları menen uyqas baylanıslardı ornatıwda jeke iskerlik, óz pikirlerin, háreketlerin qorǵaw qábileti onıń turmısındaǵı jańa dáwirdi ańǵarıwdı talap etedi. Bul baladan tek ǵana sol átirap -ortalıq sharayatına beyimlesiwin emes, al onnan bálki tolıq kúsh menen jasawdı, óz múmkinshiliklerin ámelge asıriwdi, basqalar menen shártlesiwge erisiwdi, qarama-qarsılıqlı dúnyada óz ornın tabıwdı hám qarım-qatnasqa kirisiwdi talap etedi».

Bárkámal shaxstı tárbiyalaw ushın onıń jámiyetleriw processinde - shańaraq hám balalar baqshasınıń birgelikte islesiwi balanıń jámiettiiń keyingi turmısına social-psixologiyalıq iykemlesiwine hám átirapındaǵılar menen qarım-qatnasqa tabıslı kirisiwine áhmiyetliúles qosıwı múmkin. Balalardı erte jámiyetlestiriwdiń nátiyjesi - keleshekte balalardıń mektepke barıwǵa tayarlıǵı hám qatarlasları hám úlkenler menen erkin qarım-qatnasqa kirisiwine baylanısı. Sonlıqtan, insannıń keyingi turmısı kóp tárepten erte jámiyetlesiw procesiniń qanday ótiwine baylanıslı, sebebi bul dáwirde insan shaxsınıń 70 % qáliplese baslaydı.

Birinshiden, balanıń jámiyetlesiw processi bul óz-ózinen payda bolmay, al dógerek átiraptıń tásiri arqasında bolatuǵın process. Sebebi insan birinshi qádemlerinen-aq óziniń jeke ómirin sociallıq - tariyxıy dúnyada qáliplestiredi. Bala tekǵana átirap –ortalıqtıń tásirin ózine sińdirip ǵana qalmay, bálki basqa adamlarǵa tán bolǵan háreketlerdi de ózlestirip, olarda ol sociallıq tájiriybeni ózlestiriwdiń zárúrli shárti bolıp tabıladı.

Ekinshiden, sociallıq tájiriybeni ózlestiriw jámiyet tárepinen arnawlı islengen, belgili bir jámiyettegi sociallıq-ekonomikalıq dúzılıske, ideologiyaǵa, mádeniyatqa hám tálim maqsetine sáykes keletuǵın maqsetke muwapıq normativ process retinde de ámelge asırıladı.

Juwmaqlastırıp aytqanımızda, mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemesine maslasıp atırǵan bala ushın sociallıq ortalıqtı ózgertiwdiń tiykarǵı faktorları shańaraq, mektepke shekem tálim shólkemi hám jaqın átirap -ortalıq bolıp tabıladı. Balalar menen islewde olardıń tiykarǵı iskerlik túri - oyın arqalı ámelge asırıw jańa

sharayatlarǵa iykemlesiwin ańsatlastıradı, ózlerin hám basqa adamlardı jeterlihe jámiyettegi baylanıs tiykarların ózlestiriwge járdem beredi.

Ádebiyatlar:

1. Sh.Sadikova. Maktabgacha pedagogika. T-2018.

2. Z.Nishanova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. T-2006.

MILLIY HÁREKETLI OYÍNLARDÍŃ KLASSIFIKACIYASÍ HÁM DENE TÁRBIYA SABAQLARÍNDA PAYDALANÍW JOLLARÍ

Erejepov D. *- NMPI 2-kurs magistrantı*
Utebaev T*.p.i.d, docent, ilimiy basshı*

7-10 jaslı balalar (1-4 klass oqıwshıları) bárshe tábiyiy háreketlerdi (juwırıw, sekiriw, ılaqtırıw) ele ulıwma iyelenbegen boladı, sonıń ushın háreketli oyınlar tábiyiy háreketler menen baylanıslı bolıp, olarda úlken orındı iyelewi kerek.

Sonı este saqlaw kerek, yaǵnıy bul jasta bilim xám tájiriybe iyelew özinde özine baylanıslı emes bolǵanda paydalırak boladı.

Bunnan basqa bul jastaǵı balalardıń anatomiyalık, fiziologiyalıq, psixologiyalık táreplerin esapqa alıw kerek. Qorshap turǵan túrli ortalıktıń organizmge tásir etiwine hám tez sharshap kalıw, olarda kóbirek kewilsheńlik penen bahalanadı. Bul sonıń menen baylanıslı boladı, bul jastaǵı balalarda júrek, ókpe hám tamırlar sistemasınıń rawajlanıwı artta qaladı, muskulleri, ásirese qarın protsessi hám arqa muskulleri katpaǵan boladı.

Jáne de, tayanısh apparatınıń bekkemligi úlken emes, sonday eken onıń jarakat alıw múmkinshiligi joqarı dárejede boladı (muskullardıń boslıǵı buwınnıń sozılıwınıń kusheyiwine, qáddiniń buzılıw múmkinshiligin artıradı).

Juwırıw hám sekiriw menen ótkeriletuǵın háreketli oyınlar waqtı boyınsha qısqa bolıwı kerek hám de dem alıw tez-tez tákirarlanıwı menen birge ótedi. Tap usınday waqıtta bul jastaǵı balalar sekiriw menen oynalatuǵın (átkónshekte, dóńnen-dóńge sekiriw hám basqalar) oyınlardı judá jaqsı kóredi.

Balalarda bul dáwirde, yaǵnıy ayrıqsha háreketti ajıratıw hám onıń jeke parametrlerin anıq basqarıwı qıyın boladı. Balalar tez sharshaydı, tap usınday háreketke tayarlık tez tiklenedi. Máselen, olardı hárekettiń birdeyligi sharshatıp koyadı.

Kishi mektep jasındaǵı balalardıń dıqqatı jeterli dárejede birdey tegis bolmaydı. Sonıń ushın balalar oyınlarǵa itibarsız boladı, yaǵnıy bunday jaǵdayda olarǵa kóbirek qızıq emes bolıp kórinedi. Sol sebepli, bul háreketli oyınlar olarda uzaq waqıt itibardı bir jerge toplawın talap etiwi kerek. Keri jaǵdayda balalar kaǵıydaǵa boysınıwdı toktatadı, oyınnıń barısı yamasa oynalıwı buzıladı hám olarda oyınǵa bolǵan qızıǵıw joǵaladı.

Kishi mektep jasındaǵı balalarda sabır etiw hám tormozlanıw kábileti jaqsı rawajlanǵan boladı. Pedagogqa oyın uzak túsindiriw hám qıyınshılık payda etedi, bunıń aldın alıw ushın qaǵıydasınıń hámmesin birden emes, bálkim onı oqıwshılardıń ózlestiriwine qarap áste úyretiw múmkin.

Kishi mektep jasındaǵı balalarda pikirlew (ásirese 1-2 klass okıwshılarında) tiykarınan obrazlı, predmetli bolıp, birak úyretiwdiń ekinshi jılında pikirlewdi buyımlardı biliwi múmik bolǵan hám qorshap turǵan ortalıqtaǵı barlıq hádiyseler hakkındaǵı túsiniklerge bosatıp beriwdi baslaydı. Baqlap atırǵanların salıstırıw hám

ólshewdi biliwi payda bola baslaydı. Oyın háreketlerinde kóbirek sananı kórsetiw ushın imkaniyatlar kelip shıǵadı. Olar doslarınıń mashkalalarına, qılıqlarına hám háreketlerine salıstırǵanda pikirlew háreketin sanalı túrde baqlap kóp sanlı qaǵıydalar menen kóbirek quramalı oyınlardı ózlestiriwge imkaniyat beredi.

Balalarda obrazlı pikirlew menen baylanıslı mektepte okıwdıń birinshi, ekinshi jıllarınıń mazmunlı oyınları úlken orın iyeleydi, olardı oylap shıǵarıwınan kewli tolıwına járdem beredi. Sonı esapqa alıw kerek, balalar bul jasta oqıw jazıwdı biledi, bul olardıń akılıy sana-bilim dárejesin ádewir keńeytedi. Buǵan tómendegi mazmunlı oyınlar mısal bola aladı. buǵan ásirese klasstan tısqarı ótkeriletuǵın «Bayıwlı», «Búrkit keldi», «Hákke qayda», «Ańshılar hám úyrekler», «Qorazlar urısı», «Ne dawısladı» hám basqa oyınlar kiredi.

Bul jastaǵı balalar ushın basqasha bolıp ajıralıp turatuǵın sırlı kútilmegen elementleri bolǵan oyınlar («Koz-baylawshı», «Top», «Aylanba dúrre», «Ne ózgerdi, ne dawısladı», «Soqır teke baq-baq»).

Oyında bul dáwirde xarakteriniń tiykarǵı fundamenti, jámiyetti biliwge tárbiyalaydı. Jámiyet bolıp oynalatuǵın oyınlarda ruwxıy. etikanıń ápiwayı norması hám qaǵıydaları haqqında pikir etiwine tárbiyalaydı. Komandalarǵa belinip oynalatuǵın oyınlar payda bola baslaydı, bunda hár bir oyınshı komandasınıń abıroyı ushın bellesedi hám tutqınǵa túsken dosların qutqaradı. Komandalı oyınlardı oynaw oqıwshınıń birinshi jıl aqırlarınan baslanadı hám ásirese 3-klasstan baslap keń qollanadı.

Muzıka hám qosıq xor xarakterindegi oyınlar mektepke shekemgi tárbiya jasındaǵı balalarǵa say boladı. Bul oyınlar ásirese 1-2-klass oqıwshılarınıń klasstan tıs waqıtlarında paydalanıladı. Olar balalarda birgelikte kelisilgen halda háreket qılıwǵa hám belgili bir ritmde háreketti orınlawǵa úyretedi. Balalar ayrıqsha sóz qatarları, nama menen aytılatuǵın sózli oyınlardı unatadı, máselen, «Áwelemen-dúwelemen», «Hákke qayda», «Ushtı-ushtı ne ushtı», «Aldımda ne bar» hám baska da qosıq aytıw menen oynalatuǵın oyınlar menen qábiletin rawajlandıradı.

Balalar bul jasta tómendegi oyınlar menen qızıǵadı, olar oyında epshillik hám shaqqanlıq kórsetiwi múmkin. Bunday oyınlardıń mazmunı belgili háreketti tek ǵana anıq orınlar menen shegaralanadı hám olarǵa tómendegiler kiredi: «Arkan astında hár túrli sekiriw» aylanıp atırǵan arqan astında hár túrli sekiriwler, kelte arqanlar menen hár qıylı sekiriwler. Bul jastan baslap balalar arasında xalıq oyınları jaqsı káliplesip baradı. «Teppek», «Qaqpan», «Hákke qayda», «Alda qash».

Kishi mektep jasındaǵı balalar turmısında háreketli oyınlar úlken orın iyelewi kerek, sebebi_bul jas ózgesheliklerinde, sonday-aq ruwxıy aǵartıwshılıq, ádep-ikramlılıq tárbiyaǵa say keledi.

5-6-klass okıwshıları (11-12 jas) ózlerinen aldıńǵı klasslarǵa qaraǵanda kóbirek quramalı oyınlar menen shuǵıllanıwǵa qızıǵadı. Bunday jaǵdaylarda pedagog quramalı oyınlardı ápiwayı kóriniste balalarǵa oynatıwı maqsetke muwapıq boladı.

Muskuller áste-akırın ósedi hám jetilisedi, biraq kúsh kórsetkishleri jeterli dárejede rawajlanbaǵanı ushın organizm uzaq dawam etetuǵın kúshli sharshawǵa hám bir tárepleme júklemeler jeterli dárejede tayar bolmaydı. Dem alıw sisteması ádewir kóbirek rawajlanǵan, biraq kishi mektep jasındaǵılarǵa qaraǵanda dem alıw tereńligi jeterli emes. Nerv sisteması jetilisip baradı. M sistemasınıń funktsional imkaniyatı ósip baradı.

11-12 jaslı balalarda 7-10 jaslı balalardıń salıstırmalı kóbirek sezgir hám epshillik rawajlanıwǵa jáne de jetilistiriwge karatılgan. Bulardıń oyınd ózin tutıw tájiriybesi artıp baradı.

1-4-klasslarda oyın hám gimnastika shınıǵıwlarında iyelegen tájiriybelerinen paydalanıladı.

Óspirimlerde tormozlanıw funktsiyası kishi mektep jasındaǵı balalarga karaǵanda bir qansha jaqsı, qábilet sheńberi bolsa kúshli rawajlanıp baradı. Oyın waktı kóbirek dawam etetuǵın quramalı háreketlerge bay bolıp, óspirimlerde shıdamlılıqqa tárbiyalawǵa járdem beredi.

BILIMLENDIRIW PROCESINIŃ MAZMUNI HÁM WAZIYPALARI

Bekmuratov Q. *– NMPI, Pedagogika teoriyası hám tariyxı qánigeligi magistrantı*
Ilimiy bsshı - prof. ***Nawrızbaeva A.***

Tálim procesiniń ilimiy, teoriyalıq, metodikalıq hám ámeliy tiykarların, yaǵnıy tálim, bilim beriw, oqıtıw teoriyası menen pedagogikanıń bir bólimi didaktika shuǵıllanadı. Didaktika - grekshe sóz bolıp,"didasko", yaǵnıy oqıtıw, úyretiw mánislerin beredi. Tálim nizamlıqların úyreniw, analiz qılıw processinde tálim túsinigi onıń mánisi mazmun hám wazıypaları, oqıtıw principleri, formaları haqqındaǵı bilimler bayan etiledi.

Bilim beriw – insannıń biliw iskerliginiń eń quramalı túrlerinen biri bolıp, individual psixikalıq rawajlanıwdı hám bilimlerdi ózlestiriwdi tezlestiredi. Oqıtıwshı tálim processinde tek bilim beriw menen shegaralanbaydı, ol talabaǵa tásir kórsetedi, bul bolsa olardıń bilim alıwların jáne de aktivlestiredi, nátiyjede oqıwshı tálim procesiniń aktiv qatnasıwshısına aylanadı.

Bilim beriwdiń tiykarǵı waziypası shaxstı ilimiy bilimler, kónlikpe hám ilmiy tájriybeler menen qurallandırıwdan ibarat. Tálim insan biliw iskerliginiń bir túri retinde bir neshe mánisti ańlatadı. Yaǵnıy: tálim alıwshılarda bilim, kónlikpe hám ilmiy tájriybeler payda etiw, olarda dúńyaǵa kóz-qaras, pikir hám uqıplılıqların qáliplestiriw hám de olardıń qábiletlerin rawajlandırıw bolıp tabıladı.

Oqıtıwshı hám talabalar erkin pikirlew qábiletin oqıw hám ámeliy shınıǵıwlar ótkeriw jolı menen ósiriw kerek. Oqıwshı, student oylaw processinde haqıyqatlıqtı analiz qılıwdı hám salıstırıwdı, bilimlerdiń ózleri ushın túsinikli tarawlarındaǵı sebepler hám juwmaqlar shıǵarıwdı úyrenedi, yaǵnıy ápiwayı, keyin bolsa quramalı túsinik hám de oy-órisler payda etiwdi bilip aladı. Mısalı, joqarı oqıw orınlarında ótiletuǵın ámeliy shınıǵıw - bul tálim beretuǵındı tálim alıwshılar menen aktiv sáwbetke kirisiwine jóneltirilgen, teoriyalıq bilimlerdi ámeliy iskerlikte ámelge asırıw ushın sharayattı támiyinleytuǵın shınıǵıwdı oqıtıw forması bolıp tabıladı. Ámeliy shınıǵıw sabaqların eki túrge ajıratıw múmkin. Bular lekciya sabaǵı ámeldegi bolǵan hám lekciya sabaǵı ámeldegi bolmaǵan pánlerden (mısalı, shet tiller) ótkeriletuǵın ámeliy shınıǵıwlar. Ámeliy shınıǵıw sabaqları pán baǵdarlamaları hám jumıs baǵdarlamaları hám de kalendar tematikalıq jobalarına qatań ámel etilgen halda ótkeriledi. Ámeliy shınıǵıwlardı ótkeriw boyınsha zárúr ádebiyatlar dizimi beriledi. Lekciya sabaǵı ámeldegi bolǵan

ámeliy shınıǵıwlarda tiykarınan lekciya sabaqlarında ótilgen materiallar shınıǵıwlar orınlaw járdeminde bekkemlenedi.

Ámeliy shınıǵıw tómendegi maqsetlerge erisiw ushın qollanıladı :

- teoriyalıq materialdı tártipke salıw.
- kónlikpelerdi payda etiw.
- bilimlerdi baqlaw.

Tálim beretuǵın ámeliy shınıǵıwdı nátiyjeli ótkeriw ushın tómendegilerdi esapqa alıw zárúr:

- óziniń tayınlıǵı, bunda soraw hám juwap texnikasına ıyelewi;
- oqıw toparınıń jaǵdayı: onıń motivatsiyası, onıń shólkemlestiriw ózgesheligi;
- oqıw procesiniń texnikalıq úskeneleniwi.

Ámeliy shınıǵıw sabaqlarında jańa pedagogikalıq texnologiyalar yamasa ınteraktiv usıllardan paydalanıw ushın múmkinshilikler úlken boladı. Oqıtıwshı sabaqǵa kirip, shólkemlestirilgen islerdi ótkeredi. Xananıń sabaqǵa tayınlıǵı, doskaǵa jazıw hám óshiriw qurallarınıń bar ekenligi hám de studentler qatnası anıqlanadı. Sabaqta ótiletuǵın tema daǵaza etilip, doskaǵa jazıp qóyıladı. Ótken temanıń tiykarǵı mazmunı qısqasha bayanlaınıp, jańa tema jobası beriledi. Lekciya sabaqları ámeldegi bolǵan pánlerden ámeliy shınıǵıw sabaqları álbette lekciya ótilgennen keyin ótkeriledi. Bayanatta ótilgen materiallardıń tiykarǵı juwmaqları tusintiriledi, lekciya menen ámeliy shınıǵıw baylanısadı. Ámeliy shınıǵıwlar pánniń, hátte temalardıń qásiyetlerinen kelip shıǵıp, hár qıylı usıllarda ótkeriliwi múmkin.

Ámeliy shınıǵıw sabaqlarında soraw juwaplar, diskussiyalar shólkemlestiriledi, aktiv qatnasqan talabalar xoshametlendirilip, ball qóyıladı. Ámeliy shınıǵıw sabaqlarınıń qatań baǵdarlama boyınsha sapalı ókeriliwin, talabalar biliminiń waqıtında sol pánnen lekciya alıp baratuǵın oqıtıwshı úzliksiz qadaǵalap etip barıwı shárt. Sonıń menen birge ámeliyat oqıtıwshısı menen ámeliyat sabaqlarında nelerge bólek itibar qaratılıwı, bayanatta temalardı qaysı bólimleri kem yamasa kóbirek kórsetilgenin hám basqa oqıw – metodikalıq máselelerde máslahátlesip, pikirlesip turıwı kerek.

Lekciya sabaqları joybarlastırılmaǵan, tek ámeliy sabaq ótkeriletuǵın pánlerden ámeliy shınıǵıwlar ótkeriwde teoriyalıq bilimler menen ámeliy shınıǵıwlar orınlaw birgelikte alıp barıladı. Daslep tema boyınsha teoriyalıq bilimler beriledi, oqıtıwshı mısal hám shınıǵıwlar atqarıp kórsetedi. Sonnan keyin talabalar ǵárezsiz shınıǵıwlar atqaradı. Oqıtıwshı talabalar bilimin bahalab baradı.

Ámeliy shınıǵıwlardı ótkeriwdiń tiykarǵı jolı tálim alıwshılar tárepinen tayarlanǵan lekciya hám maǵlıwmatlardı jámáátlik talqılawdı shólkemlestiriwden ibarat boladı.

Ámeliy shınıǵıwlar natiyjeliligi tálim alıwshılardı ámeliy shınıǵıwǵa tayarlanıw sapası menen anıqlanadı. Hár bir shınıǵıw ushın texnologiyalıq kartalar islep shıǵıladı. Texnologiyalıq kartanı proektlestiriw pedagogikalıq sheberlik bolıp esaplanadı, sebebi shınıǵıw dawamında atqarılatuǵın ámeliy jumıs procesi texnologiyalıq kartada izbe-izlik qaǵıydası tiykarında suwretlenedi.

Oqıw maqsetleri arnawlı bir tálim procesi juwmaǵında tálim alıwshı tárepinen ózlestiriliwi, jańa ǵana iye bolǵan bilim, is-háreketler menen baylanıslı bolǵan ámeliy tapsırmanı orınlay alıw uqıpı, jeke pazıyletlerdi belgileydi. Hár bir pánniń oqıw

maqsetleri tuwrı belgileniwi úlken áhmiyetke iye. Ulıwma oqıw maqsetleriniń mazmunı jóneltiriwshi maqsetlerden kelip shıǵıp belgilenedi.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. A.Munavvarov. Pedagogika.: T.O'qituvchi.1996 й.

2. Азизхўжаева Н.Н. "Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат" Тошкент. 2003 й.

3. Исмаилова З.К. Педагогика. Дарслик. – Т.: Молия-иқтисод, 2008.

MEKTEPKE SHEKEMGI BILIMLENDIRIW MÁKEMELERINDE PEDAGOGIKALIQ PROCESSTI BASQARIW

Tabınbaeva M. *– NMPI, Mektepke shekemgi tálim qánigeligi 1-kurs magistri*
Ilimiy basshı - ***Tleumbetova Q.*** *Mektepke shekemgi tálim kafedrası docent*

Zamanagóy jámiyette siz " menejment" sózin tez-tez esitiwińiz múmkin. Ilimiy hám metodikalıq ádebiyatlarda bul túsinikke basqarıw sistemasınıń principleri, usılları, quralları hám formalarınıń jıyındısı, yamasa basqarıw sisteması dep túsinik berilgen. Basqarıw processi degenimizde tek ǵana islep shıǵarıw mákemelerindegi basqarıw processlerin túsinip qoymay, sonıń menen birge, basqarıw procesi pedagogikalsq processtede úlken áhmiyetke iye, sebebi durıs shólkemlestirilgen basqarıw procesin "basqarıw sheberligi" yamasa "basqarıw mádeniyatı" dep e júrgiziledi. Ádebiyatlarda "Pedagogikalıq basqarıw - bul óz natiyjeliligin asırıwǵa qaratılǵan principler, usıllar, shólkemlestirilgen sırtqı kórinisler hám oqıw procesin basqarıwdıń kompleksi"-dep keltirilgen. Tálim mákemelerin basqarıw procesinde hár qıylı mashqalalardıń shesimin tabıw, tálim-tárbiya processin ilimiy tiykarda shólkemlestiriw hám tálim nátiyjeliligin asırıwda mákemeniń hámde jámáát ağzalarınıń iskerliginde áhmiyetke iye jumıslar alıp barıladı.

Tálim mákemesi basqarıw iskerliginiń sistemalı obekti sıpatında tómendegi ózgesheliklerge iye: zárúriyat, imkaniyat, tálim mákemesiniń kórsetkishleri há óz qábiliyetlerin bahalaw kriteriyaların esapqa alsq tiykarsndağı rawajlanıq baǧdarları, onıń dárejeleri, funkciyonal imkaniyatları, inividuallılıǧı hám mádeniyligi, mákemeniń mentalitetligi, onın bir pútin pedagogikalıq sisteması, resurslar menen támiyinlew imkaniyatları hám sırtı ortalıq penen qarım-qatnası, pedagogikalıq jámááttiń rawajlanıwı, sonday-aq, mákemeniń ishki basqarıw sisteması hám onıń rawajlanıwı bolıp tabıladı. Tálim mákemelerin bsqarıw dástúrlerin rejelestiriwde sistemalı obekt sıpatında bir pútin tálim mákemesiniń rawjlanıwı hám onıń rawajlandırıwshı modelin jetilistiriwde shólkemlestiriwshi bólimleriniń tásir kórsetiwshi áhmiyetin inabatqa alıw, sonday-aq, bir túrdegi sharayatta tálim máklemesiniń rawajlanıwına kóbirek tásir kórsetiwshi bazı bir buwınlarınıń rawajlanıwına tásir etishi sharayattı jaratıw zárúr.

Tálim mákemesiniń ulıwma modelin ózlestiriwde basshı, pedagog jámááttiń isenimine tiykarlanıwı kerek, sebebi jańalanǵan model zamanagóy talaplar dárejesinde jas áwládtıń tálim-tárbiyalıq, mánawıy zárúrliklerin qanaatlandıra alıwı, joqarı dárejede kónlikpe hám uqıplılıqlarǵa iye bolǵan tárbiyashılardıń tájriybelerin qollap-quatlaw hám

de pedagoglardıń dóretiwshilik dárejelerin rawajlandırıwǵa jeterli sharayatlardı jaratıp beriw lazım

Zamanagóy tálim mákemesi direktorlarınıń óz-ózin bahalawı, óz iskerligin hám jeke sıpatların ózi ańlap jetiwi, ishki ruwhıy iskerliginiń mexanizmi arqalı ámelge asırılıwın ashıp beriw arqalı olardıń kásiplik hám jeke poziciyaları jeterlishe táriplep bergen L.S.Vıgotskiydiń pikirinshe, basshılarda psixologiyalıq mexanizmler tiykarında júzege keletuǵın dóretiwshilik izleniwler, innovaciyalıq iskerliktiń baǵdarları, óz-ózin ańlawdıń reflektiv principleri belgilengen kásiplik funkciyalardı orınlaw ushın tayarlanıwǵa tiykarlanadı. Pedagogkalıq dereklerde "reflekciya" túsinigi ótmishke qaytıw yamasa qayta eske túsiriw dep túsindirme berilip, pikirlew, óz-ózin ańlaw, óz-ózin qadaǵalaw, óziniń jeke is-háreketlerin hám olardıń nátiyjeliligin ańlaw ushın baǵdarlanǵan insannıń teoriyalıq iskerliginiń bir forması bolıp tabıladı.

Sol sebepli tálim procesinde basqarıw procesiniń hár qanday iskerlik túri sıyaqlı, bir qatar principlerge ámel qılıwı tiykarında principler arnawlı bir kórinetuǵın, basqarıw sheberligin sáwlelendiriw bolıp tabıladı. "

Basqarıw principleri:

1. Xızmetkerlerge sadıqlıq.

2. Tabıslı basqarıwdıń zárúrli shárti retinde juwapkerlik.

3. Shólkemniń tómengi bóleginen joqarıǵa, gorizontal jaǵdayǵa keltiretuǵın baylanıs.

4. Miynet qábiletin rawajlandırıwǵa úles qosatuǵın shólkemdiń atmosferası.

5. Ulıwma nátiyjelerge kóre hár bir jumıstıń teńlik qatnasıwın júrgiziw, durıs shólkemlestiriw.

6. Átirap -ortalıqtaǵı ózgerislerge juwapkershilikli munasábet.

7. Adamlar menen islew usılları, olardıń jumısıntan minnetdarlıǵın támiyinleydi.

8. Basshınıń tıńlaw qábileti.

9. Hadallıq hám adamlarǵa isenim.

10. Tiykarǵı kórsetdishlerdi qollap-quwatlaw: sapa, ǵárejetler, xızmet, innovaciya, kúshler hám múmkinshilikler, xızmetkerler h.t.b.

11. Jeke iskerlik hám onıń turaqlı rawajlanıwları sapası.

Pedagogikalıq processtiń dúzilisi óz-ara baylanıslı bolǵan birpara elementlerden ibarat quramalı sistema retinde kórip shıǵıladı. Mektepke shekemgi tálim shólkemi óziniń ayriqsha qásiyetlerine iye: maqsetler, jámáát quramı, informaciya hám kommunikativ processlerdiń mazmunı hám qarım-qatnas.

Sonıń menen birge, mektepge shekem shólkemniń tiykarǵı wazıypaları tómendegilerden ibarat bolıp:

- balalardıń fizikalıq hám psixikalıq salamatlıǵın qorǵaw hám bekkemlew, salmat turmıs tárizi tiykarların qáliplestiriw;

- intellektuallıq, jeke hám fizikalıq rawajlanıwdı támiyinlew;

- qatarlaslar hám úlkenler jámáátinde balalardı erte rawajlanıwın támiyinlew;

- keyingi basqıshlarda tálimdi qáliplestiriwge tayarlıq ;

- bala menen balanıń tolıq rawajlanıwın támiyinlew ushın óz-ara munasábetler h.t.b. Mektepge shekem bilimlendiriw shólkemin basqarıw O'zbekstan Respublikası

nızamlarına muwapıq, mektepke shekemgi bilimlendiriw ustaviga muwapıq ámelge asıriladı hám ózin ózi basqarıw principleri tiykarında júzege keledi.

Usınıń sebebinen, búgingi kúnde jámááttiń maqsetli hám ilimiy tiykarlanǵan basqarıwısız dóretiwshilik jumısları ushın qolaylı shárt-shárayatlardı támiyinlew múmkin emes.

Bunday talaplar zamanagóy mektepke shekem tálim shólkemine tuwrı kelewiniń maqseti ob'ektiv zárúrat jáne onıń rawajlanıwınıń zárúrli tárepi boladı. Basshı turaqlı túrde ózgeriwshen ekonomikalıq jaǵdayda jámiettiiń talaplarına iykemlesiwi hám tezde múnásiybet bildiriwi, jumıstıń barısın turaqlılastırıw hám rawajlanıw jolların tabıwı lazım. Demek basshınıń tálim mákemesin basqarıwdaǵı maqseti - bul eń maqul jumıs usılın támiyinlew, kem kúsh sarıplanıwına alıp keletuǵın oqıw procesiniń natiyjeliligine erisiw bolıp esaplanadı.

Paydalanǵan ádebiyatlar:

1. R.X,Djuraev, S.T.Tuǵunov. Talim menedjmenti. T-2006.
2. Sh.A.Sadikova. Maktabgacha pedagogika. T-2013.

РОЛЬ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ

Исмаилова Д.У. *- студентка,*
КГУ имени Бердаха,

Исследование проблем повышения профессиональной компетентности будущих специалистов, их подготовки кдеятельности в современных социально-экономических условиях. Исследуя стандарты высшего профессионального образования в течение последних лет, нельзя не отметить заметный рост уровнятребований к владению иностранным языком студентами нелингвистических учебных заведений. При этом владение иностранным языком охватывает не только умение получать профессиональную подготовку. Вусловиях расширения сфер сотрудничества с зарубежными партнерами чрезвычайно актуальной становится способность общаться с иностранными коллегами. Соответственно, одним из важнейших элементов профессиональной компетентности будущих юристов владения
иностранным языком на уровне, доступном для восприятия реципиентом. Именно поэтому обучение иностранному языку как средству коммуникации в процессе будущей профессиональной деятельности является приоритетной задачей преподавателя. Таким образом, формирование иноязычнойпрофессионально-коммуникативной компетентности будущих юристов, необходимой им для обработки и использования информации на иностранном языке является актуальной проблемой современного высшего учебного заведения.

Главная задача при обучении иностранному языку состоит в формировании речевой деятельности студента на том языке, который изучается. Специфика овладения речью заключается не столько в восприятии и понимании учебной информации, сколько в формировании различных видов

речевой деятельности с использованием языка, требует длительной тренировки Таким образом, современная методика преподавания иностранного языка должна решать задачи подготовки профессионала, способного к самостоятельному решению различных коммуникативных задач, возникающих в процессе профессиональной деятельности.

Целевое или профессионально-ориентированное изучение иностранных языков строится не только на базеобщеупотребительных меж стилевой лексики, но и в значительной мере на лексике, присущему для определенной профессиональной группы. Профессионально-ориентированная лексическая осведомленность юриста - это знания профессиональных лексических единиц и умение их применять в различных ситуациях профессионального общения.

Таким образом, задача формирования у студентов-юристов профессионально-ориентированной лексической осведомленности на современном этапе заключаются: в развитии умело и быстро применять при разных обстоятельствах лексического мышления студента; в формировании навыков использовать синонимическую совокупность иностранного языка; в развитии языковой способности хорошо и быстро соображать, сопоставлятьразличные мнения, всесторонне взвешивать их, делая определенные выводы; в углублении умений предсказания закономерностей развития и окончания явлений и процессов в природе и обществе во время чтения юридических текстов на иностранном языке, включая английский, или восприятие их на слух; в углублении навыков самостоятельной работы с текстом по специальности, совершенствование способности к самообучению; в развитии коммуникативных способностей.

На начальном этапе изучения иностранного языка осуществляется формирование навыков и умений общения в устной и письменной формах в пределах сфер и ситуаций, определенных программой соответствии с возрастными особенностями студентов и их интересов, на основе использования принятых для этого речевых образцов. Доминирующими, конечно, есть репродуктивные виды деятельности, однако студенты на этом этапе начинают выполнять несложные творческие упражнения и задания, направленные на развитие креативного мышления.

Следующий этап предусматривает систематическую и последовательную работу с аутентичными учебными материалами. Овладения иностранным языком рассматривается как определенный уровень сформированности навыков и умений использовать язык для устного и письменного общения, как механизм познания истории, культуры, особенностей политической, правовой сфер жизни других народов.

Юристу необходимо на высоком уровне владеть профессиональной терминологией, ведь ее досконального знание, целесообразно применение в области юриспруденции является залогом успешной профессиональной деятельности. Формированию терминологической компетенции следует уделять внимание не только в процессе изучения специальных дисциплин, но и с помощью средств иностранного языка.

Список использованной литературы

1. Жалинский А.Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность. - М., 1997.
2. Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. Основы межкультурной коммуникации. - М., 2003.

INTERAKTIV USÍLLARDÍ PAYDALANÍWDÍŃ BAZÍ BIR MÁSELELERI

Danyarov A *– NMPI, 2-kurs magistr*

Interaktiv oqıtıw usıllrı oqıwshılardıń bilim alıw múmkinshıligin, olardıń belsendiligin rawajlandıradı.

Házirgi kúnde ilimpaz metodistler hám ála oqıwshılar tárepinen interaktiv oqıtıwdıń, topar jumısınıń bir neshe formaları islep shıǵılǵan.

Interaktiv usıllardıń ishinde eń keń tarqalǵanı «oqıw diskussiyası», «birge izleniwshılik», «aqıl hújimi», «óz-ara piker alısıw» esaplanadı. Sabaq waqtında oqıwshılar tárepinen aldın ala belgili dárejede túsinigi bar qandayda bir másele talqınlansa bul forma nátiyjelirek boladı. Bunnan basqa talqınlanıp atırǵan temalar jabıq yamasa tar úyrenilmewi kerek. Máselen, huqıq subektlerin dodalap atırǵanda topardıń talqılaw predmeti sipatında quramalı nızam shıǵarıw norması, sud qararı yamasa hújjetti qabıl etiw qaralıp shıǵılıwı múmkin. Bunday jaǵdayda hámme birgelikte huqıq normaları hám sud qararların, insane huqıqlari hám erkinlikleri aspektinde xalıq aralıq standartqa tuwrı keletuǵınlıǵı haqqında máselenı sheshedi. Topar jumısın apiwayı formadan («vertushka», keń dóngelek, «akvarium») baslaǵan jaqsı. Bunda studentler tekǵana ózleriniń piker, kop'z-qaras hám bahasın berip qoymastan, qaǵiydaǵa sáykes sheriklesiniń dálilin esitip, óziniń kóz-qarasınan bas tartıwǵa yamasa onı ózgertiwge múmkinshılik aladı. Bunday oqıtıw dúnyada aktual esaplanadı, sebebi mádeniyattanıw, tábiyattanıw hám basqada usıǵan uqsas baǵdarlardaǵı máseleler bárhama bir qiylı emes hám adamnan tekǵana logikalıq oylawdı talap etpesten, al basqalardıń pikirlerin húrmet etiwdi de talap etedi.

Sabaqtaǵı interakriv iskerlik tiykarǵı bes element penen sáwlelenedi:

1.(fakuleraciya) pozitivlik óz-ara baylanıs;
2.jeke juwapkershılik;
3.bir-birine járdem kórsetiw háreketi;
4.jumıstı birge alıp barıw qábiliyeti;
5.topardaǵı jumıs nátiyjesi.

Interaktiv bir shıǵıp sóylewshınıń, bir pikirdiń ústemligin, monopoliyasın shekleydi. Bilim alıw barısında hár kim óz pikirin sın kóz benen aytıwǵa hám tiyisli maǵlıwmatlardı analiz etiw tiykarında quramalı máselelerdi sheshıwge, qáte pikirlerdi saplastırıwǵa, tereń oylap kórilgen sheshımlerdi qabıl etiwge, diskussiyalarda qatnasıwǵa hám basqa adamlar menen mádeniyatlı qarım-qatnas jasawǵa úyrenedi. Bul ushın sabaqlarda jeke, jup hám topar jumısları

shólkemlestiriledi. Izertlew joybarları, hújjet hám hár qıylı maǵlıwmat derekleri menen jumıs alıp barıw, dóretıwshılik jumısların paydalanıw iske asırıladı.

Oqıtıwdıń interaktivlik usılı auditoriyada sherikleskenlik jaǵdayın jaratadı. Interaktivlik usılǵa tiykarlanǵan texnologiyanı qollanıp atirǵan oqıtıwshı dóretiwshı sheriklesler sıpatında islewge, tiyukarlanǵan ózgerislerge, turaqlı tayarlıqqa hám juwapkershılikli máselelerdi sheshıwge úyurenedi. Oqıtıwdıń interaktiv usılları tómendegi nátiyjelerge alıp keledi.

- oqıwshılarda sabaqqa, pánge qızıǵıwshılıq artadı;
- oqıw materialı bekkem ózlestiriledi'
- analiktikalıq oylaw rawajlanadı;
- mádeniyatlı qarım-qatnas qáliplesedi;
- oqıwshılar oqıw iskerligine belsendilik penen qatnasadı;
- oqıw ushın qolaylı (unamlı) psixologiyalıq mikroklimat jaratıladı hám t.b.

Oqıw jumısında aktiv hám topar usılları dástúrge aylanǵan eski formada da qollanılǵan. Biraq XX áirdiń aqiri XXI ásirdiń basına kelip pedagogikada onı qollanıwdıń hjańa baǵdarı, sınlı-oylaw qábiletiniń rawajlanıwın támiynlewshı usıllar jaratıladı. Oqıtıw processinde sınlı oylawdı rawajlandırıw izbe-iz fazalar arqalı, basqıshpa-basqısh ámelge asırıladı. Sınlı oylaw basqıshları shaqırıw (bilimlerdi tartıw); mazmundı ańlaw (sanalı qabıl etiw); oy juwmaǵın shıǵarıw esaplanadı. Sınlı-oylawda jańa ámeller, usıllar hám pikirlew mexanizmleri islep shıǵıladı hám qollanıladı. Sınlı oylaw basqıshlarına sáykes sabaq bilimlerdi anıqlaw (shaqırıw basqıshı); jańa bilimlerdi ózlestiriw (mazmundı ańlaw basqıshı); bilimlediń ózlestiriliw dárejesin talqilaw hám bahalaw (oy juwmaǵın shıǵarıw basqıshı) bólimlerine ajıratıladı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar

1. Q.I.Rúziev. Ilǵor pedagogik texnologiyalar. Tashkent 2003 yil.
2. N.Sayidaxmedov "Yangi pedagogik texnologiyalar" Tashkent 2003yil.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHI SHAXSNI SHAKLLANTIRISHDA INTERAKTIV YONDASHUVDAN FOYDALANISH USULLARI, SHAKL VA VOSITALARI

Berdanova M.S. *- Kanlikul tumani 1-sonli MShTT direktori*

Pedagogik texnologiyani amalga oshirishda ta'lim mazmuniga tayangan holda ma'lum metod va vositalar qo'llaniladi.

Ta'lim jarayonida o'qitish vositalaridan foydalanish- lars jarayonida tabiiyiy yoki ko'rgazmali materiallar (predmet sxema, diagramma, surat va boshqalar, laboratoriya yoki namoyish etishga asoslanuvchi) mashg'ulotlar jarayonida qo'llaniladigan asbob-uskanalar, o'quv qurollari, mikroskop va boshqa apparatlar, shushingdek, mavzuga oid dalillar sitata, ta'rif, qoida, formula va boshqalarning qullanilishini anglatadi.

O'qitish jarayonida o'quvchi-talabalarga shaxs sifatida qaralishi, turli interaktiv yondashuvlar hamda zamonaviy metodlarni qo'llanilishi ^ularni mustaqil, erkin

fikrlashga, izlanishga, har bir masalaga ijodiy yondoshish, mas’uliyatni sezish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, tahlil qilish, ilmiy adabiyotlardan unumli foydalanishga, eng asosiysi, o‘qishga, fanga, pedagogga va o‘zi tanlagan kasbiga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytiradi.

Bunday natijaga erishish amaliyotda o‘quv jarayonida innovatsion va axborot texnologiyalarni qo‘llashni taqozo etadi. Ular juda xilma-xildir.

Biz quyida o‘qitish jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan bazi bir treninglar (texnologiyalar)ga tavsifnoma berib, bazilarini o‘tkazish tartibi to‘g‘risida metodik tavsiyanoma berib o‘tamiz`

«TARMOqLAR» metodi - o‘quvchi- talabani mantiqiy fikrlash, umumiy fikr doirasini kengaytirish, mustaqil ravishda adabiyotlardan foydalanishni o‘rgatishga qaratilgan.

«3x4» metodi - o‘quvchi-talabalarni erkin fikrlashi, keng doirada turli g‘oyalarni bera olishi, talim jarayonida yakka, kichik guruh holda taxlil etib, xulosa chiqara olishi, tarif bera olishiga qaratilgan.

«BLITS-UIIN» metodi - harakatlar ketma-ketligini to‘g‘ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o‘rganayotgan predmeti asosida ko‘p, xilma-xil fikrlardan, malumotlardan kerakligini tanlab olishni o‘rgatishga qaratilgan.

«INTERVYU» texnikasi - o‘kuvchi-talaba savol berish, eshita olish, to‘gri javob berish, savolni to‘g‘ri tuzishni o‘rgatishga qaratilgan.

«IYERARXIYA» texnikasi - oddiydan murakkabga, murakkabdan oddiyga o‘tish usullarini qo‘llash orqali ularni mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashga o‘rgatishga qaratilgan.

«BUMERANG» texnikasi - o‘quvchi-talabalarni dars jarayonida, darsdan tashqarida turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o‘rganilgan materialni yodida saqlab qolish, so‘zlab bera olish, fikrini erkin holda bayon eta olish hamda bir dars davomida barcha o‘quvchi-talabalarni baholay olishga qaratilgan.

«TALABA» treningi - o‘quvchi-talabalar bilan individual holda ishlash o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi to‘siqni yo‘q qilish, hamkorlikda ishlash yo‘llarini o‘rgatishga qaratilgan.

«O‘QITUVCHI SHAXSI» treningi - o‘qituvchining innovatsion faoliyatini ochib beruvchi «O‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan talablar» mavzusidagi mustaqil fikrlashga, ijodiy insho yozish orqali fikrlarni bayon qilishga qaratilgan.

«MULOQOT» texnikasi o‘qituvchilarni auditoriya diqqatini o‘ziga jalb etish, dars jarayonida hamkorlikda faoliyat ko‘rsatishga, uni tashkil etishni o‘rgatishga qaratilgan.

«BOSHQARUV» texnikasi o‘qituvchilarni auditoriyani boshqarishdagi usullari hamda o‘quvchi-talabalarni ish jarayonida boshqarish usullari bilan tanishtiruvchi va shunga o‘rgatishga qaratilg

«Tarmoklar» metodi (Klaster)

Fikrlarning tarmoqlanishi - bu, pedagogik strategiya bo‘lib, u o‘quvchilarni biron bir mavzuni chuqur o‘rganishlariga yordam berib, o‘quvchilarni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma-ketlik bilan uzviy bog‘lagan holda tarmoqlashlariga oo‘rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ochilov.M. «Yangi pedagogik texnologiyalar» №arshi «Nasaf» nashrieti 1000 j

2.J.Xasanboev. Soriboev., G.Niezov., O.Xasanboeva., M.Usmonbaeva «Pedagogika fani» Toshkent. 2007 j

3.E. Goziev. «Psixologiya» Toshkent u3ituvchi qoor

4.R.Mavlanova . O.Turaeva, K. Xoli3berdiev. Pedagogika wqituvchi. 2000 j

5.U.Tolipov., M.Usmanboeva. «Pedagogika texnologiyalarning tatbiqiy asoslari» «Fan» Toshkent. 2007 j

JAŃA ÓZBEKSTANDA HÁR TÁREPLEME RAWAJLANǴAN JÁMIYETTI JARATÍWDA JASLARDÍŃ ORNI.

Bektursinova G.J.

ÓZKÓMÍ Nukus filialı "Mádeniyat hám kitapxana iskerligi" kafedrası oqıtıwshısı

Elimiz ázelden ilim, ádebiyat, medicina hám basqa kóplegen tarawlarda ilimpazlar, pán ǵayratkerleri oshaǵı bolıp xızmet etip atır. Bul úlke dúnyaǵa mánawiyat hám aǵartıwshılıqtıń barlıq tarawlarında júzlegen, mıńlaǵan dúnyaǵa belgili mámleket ǵayratkerlerin tárbiyalap bergen. Ulıwma dúnyalıq mádeniyattı jaratıwda ullı babalarımız tikkeley qatnasqan, onıń rawajlanıwı hám bayıwına úlken úles qosqan. Orta Aziyanıń mádeniy miyrasları jáhán mádeniyatı hám kórkem óneriniń ajıralmas strukturalıq bólegi bolıp tabıladı. Biziń babalarımız matematika, medicina, astranomiya hám taǵı bir qansha pánlerdiń tiykarın salıwshı esaplanadı. Biz jaslar tariytı tereń úyrenip ata babalarımız alıp barǵan jumısların dawam etiwimiz zárúr. Áne sondaǵana biz jaslar bilimli kámil insan bolıp jetilisemiz. Házirgi kúnde prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev jaslarǵa jaratıp berip atırǵan imkániyatlar tek ǵana sanaqlı rawajlanǵan mámleketlerde jolǵa qoyılǵan. Bul imkániyatlardan paydalanıp biz jaslar aldımızǵa qoyılǵan maqset wazıypalarımızdı mámleketimiz rawajlanıwı ushın bar kúsh hám ǵayratımız benen háreket etiwge tayınbız. Házirgi kúnde Prezidentimiz biz jaslarǵa kútá úlken isenim bildirip tazadan jańa tálim tarawında imkániyatlar esigin ashıp berip atır.

Mámleket basshısı tárepinen jas áwladtı qáliplestiriwdiń dáslepki máwsiminde tárbiya máselelerine bólek itibar qaratılıp atır. Atap aytqanda, mámleketimiz basshısı Shavkat Mirziyoyev derlik barlıq reformalardıń dawamlılıǵın jaslardı qollap-quwatlaw siyasatında kórip atırǵanlıǵı ayqın tastıyǵı baslanǵısh, orta hám joqarı tálim reforması bolıp tabıladı. Bul reformalardıń jetiskenligi bolsa, bul tarawdaǵı korrupciyaǵa qarsı gúresti, hám de jaslardıń mámleket hám nızamlarǵa isenimin asırıp atır.[1]

Shet el tálim mákemelerinen ózimizdegi joqarı tálim oqıw orınlarına oqıwların kóshiriw, test processleri, bir waqtınıń ózinde 5 JOOda bilimin sınap kóriw máseleleri bunıń mısalı bolıp tabıladı. Búgingi kúnde kadrlar huqıqıy mádeniyatın asırıw jolında kóp jıllıq miynet stajına iye bolıp, basshı lawazımlarında islep júrgen jaslar jeńillikli magistratura basqıshına oqıwǵa usınıs etiw boyınsha húkimet qararları da dıqqatqa iye.

Kúni-keshe mámleketimiz basshısınıń jaslar menen ushırasıwında da taǵı jańa múmkinshilikler tilge alındı, bul Jańa Ózbekstandaǵı jaslarımızdıń dúnyaǵa

kóz qarasın da túpten ózgertiriwge tiykar boldı. Atap aytqanda, olardan biri keyingi jıldan joqarı tálim mákemelerine kiriw imtixanlarında eń joqarı ball toplaǵan 200 dana jas ushın Prezident grantı engiziledi. Sonıń menen birge, eki hám odan artıq perzenti joqarı oqıw ornında shártnama tiykarında oqıtıp atırǵan shańaraqlarǵa jeńillikli tálim krediti beriw jolǵa qóyıladı. Jaslarımızdıń abıraylı shet el joqarı oqıw orınlarında oqıwı ushın kómeklesiwge bólek itibar qaratılıp atır. Xalıq aralıq tálim programmaları boyınsha eń joqarı ballardı toplaǵan intalı jaslarǵa imtixan tapsırıw qarejetleri tolıq qaplap beriledi.

Izleniwshi jaslardı xoshametlew maqsetinde - Jas ilimpazlar innovciyalıq tańlawı ushın 30 milliarddan artıq aqsha ajıratılǵanınıń ózi de úlken imkániyat bolıp tabıladı. 2021-jıldan baslap mektep oqıwshıları hám joqarı oqıw orınları studentleri ortasında - Bolajaq alım tańlawın shólkemlestiriw arqalı jaslardıń eń jaqsı innovciyalıq hám de startap joybarlarına 50 milliard sum aqsha ajıratıw boyınsha kórsetpe beriliwi de dıqqatqa ılayıq. Kelesi oqıw jılınan baslap Respublikamızdaǵı shet el joqarı oqıw orınlarınıń bakalavriat basqıshı studentleri ushın da Prezident hám mámleket stipendiyaları engiziliwi jaslardı joqarı etika hám kúshli bilim iyesi hám de patriotlıq ruwxında kámillikke erisiwinde jaratılǵan múmkinshiliktiń tiykarı degen isenimdemiz. [3] Taǵı bir quwanarlı xabar sonda, ilim jolın tańlaǵan intalı jaslarımızdı qollap-quwatlaw maqsetinde keyingi jıldan baslap magistratura hám doktorantura basqıshları ushın Prezident stipendiyası kvotası eki esege asırılıp atır. Bunday imkániyat hám jeńilliklerge áwele jańa Renessans tiykarınıń qurılısshıları iye bolıp atır. Biz jaslar bul imkániyatlardan paydalanıp jurtımız keleshegi ushın jetik maman kadr bolıp jetisiwimiz, ata babalarımız árman etken mine sonday párawan, azat ómirimizdi qádirlewimiz, hár bir qarıs jerlerimizdi kóz qarashıǵımızday asırawımız zárúr, áne sondaǵana mámleketimiz jáne de gúllep jasnaydı. Sol orında mámleketimiz birinshi Prezidenti I.A. Karimovtıń usı sózleri esimizge túsedi - Jaslarımız bizden kóre aqıllı, bilimli, kúshli hám álbette baxıtlı bolıwları shárt.[2]

Men Qaraqalpaq eliniń perzenti retinde sonı aytıp ótkim keledi, men sonday azat, abad Ózbekstan sıyaqlı jurtda tuwılǵanımnan maqtanısh etemen. Barlıq jaslardıń kewilinde áne sonday eline sadıqlıq, mehir aqıbet sezimleri burqıp urıp turǵanına isenemen. Jaslarǵa turaqlı itibar hám ǵamxorlıq kórsetilip atırǵanlıǵı, biz jaslarǵa óz qábiletimizdi tolıq kórsete alıwımız, ómirde múnásip orındı tabıwımız ushın qolay social ortalıq, múnásip sharayatlardı jaratıp berip atırǵan el basshısımız ushın, xalqımız ushın, watanımız rawajlanıwı ushın, Ózbekstanımızdı jańa oyanıw dáwirin jaratıw jolında belimizdi bekkem buwıp miynet etemiz hám xalqımız xızmetine mudam tayarmız. Bul jolda úlken arzıw-úmitler, úlken jetiskenlikler menen qatarımızǵa qosılıp atırǵan jaslarımız - tiykarǵı súyenishimiz bolıp tabıladı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR DÍZÍMÍ.

1. Ózbekistan Respublikası Prezidenti SH.M. Mirziyoyevtıń Ózbekstan jasları forumında sóylegen sózi.Yangi Ózbekiston-2020.26 dekabr.

2. I.A.Karimov. Joqarı mánawiyat jeńilmes kúsh. Mánawiyat-2018,47 b.

http://ziyonet.uz

SUN`IY INTELLEKTNING PAYDO BO`LISH TARIXI

Turganov E. *– assisten o`qituvchi*
Ajiniyoz nomidagi NDPI edilbay@mail.ru

Intelekt – bu maqsadga erishishda zarur bo`ladigan faktlar va metodlar to`plamidan iborat. Maqsadga erishish – bu faktlarga zaruriy qoidalarni qo`llashdan iborat.

Sun`iy intellekt nima?

Sun`iy intellekt-bu komp`yuter, robotlashtirilgan kompleks, yoki biror analitik tizimni inson kabi tafakkur qilishga o`rgatish usullarini o`rganadigan zamonaviy fandir.

Sun`iy intellektni paydo bo`lish tarixi

“Sun`iy intellekt” termini Lisp nomli dasturlash tili ixtirochisi Djon Makkarti nomi bilan bog`liq. U 1956 yilda Karnegi-Mellon universitetida birinchi bo`lib sun`iy intellekt asosida yaratilgan dasturni namoyish qildi.

Aqilli robotlar to`g`risida 1924 yilda Karel Chepak London teatrida “Universal robotlar” nomli p`esasini qo`ydi. Namoish qilingan p`esa publikani xayron qoldirdi va “robot” degan so`z halq ichiga kirib

1943-45 yillarda neyron tarmoqlarini tushunish va yaratishga asos solindi, 1950 yilda Alan T`yuring tomonidan ilmiy nashrda intellektual shaxmat o`yinining taxliliga bag`ishlangan ilmiy ishi chop etildi. 1958 yilda esa birinchi sun`iy intellektni dasturlash tili Lisp paydo bo`ldi.

1960 yildan 1970 yillargacha bo`lgan davrda qator olimlar tabiiy tillarni yaxshi tushuna oladigan komp`yuterlar yaratilganligini isbotladilar. 1965 yilda Eliza deb nomlangan ingliz tilida gapira oladigan birinchi robotni yaratdilar. O`sha davrlarda SU yo`nalishi AQSH, SSSR va boshqa davlat va harbiy tashkilotlarini o`ziga jalb qila boshladi.

1969 yilda Stenford universiteti olimlari Sheki nomli SU li robotni yaratishdi. Ushbu robot mustaqil xarakatlanishi, ma`lumotlarni qabul qilishi va oddiyroq masalalarni echa olardi.

1997 yilda komp`yuter «Dip Blyu» va shaxmat dasturini yaratishdi. Ushbu komp`yuter Jaxon chempioni Garri Kasparovni yutib oldi.

Intellektual mashinaga yutqazib qo`ygan Garri Kasparov shunday degan edi: “Agar intellektual mashina shaxmatdan kuchlilar kuchlisini yutib olsa, demak u eng yaxshi muzika yoza oladi, eng yaxshi kitoblarni xam yoza oladi”.

Sun`iy intelekt tizimi rivojlanish bosqichlari

1. XX asrning 70 yillari masalalarni echish metodlarini izlash va ularni universal dasturlarni qurishda foydalanish bilan xarakterlanadi.

2. XX asrning 80 yillari axborotlarni tasavvur qilishning umumiy metodlarini izlashga va ularni maxsus dasturlarga qo`llash usullarini qidirish bilan xarakterlanadi.

3. XX asrning 90 yillari bir qancha fan soxalari bo`yicha maxsus dasturlarni yaratish uchun katta xajmli yuqori sifatli maxsus bilimlarni qo`llanishi bilan xarakterlanadi.

XX asrning 90-yillari boshlarida butunlay yangi kontseptsiya qabul qilindi. Intelektual dasturni tuzish uchun, izlanish fan soxasining yuqori sifatli maxsus bilimlari

bilan ta`minlash kerak. SHuning uchun loyixalashtirilayotgan SI tizimi yuqori bosqichdagi bilimlari bazasiga ega bo`lishi kerak.

ET – bu aniq fan soxasidagi mutaxassislarning bilimlari to`plovchi va kam ixtisoslashgan foydalanuvchilarga konsul`tatsiya uchun empirik tajribasini tirajlashtirvchi (nusxasi yozish) murakkab dasturlar kompleksi.

ETlarning asosiy xususiyatlari:

1. ET masalani echish uchun yuqori sifatli tajriba va bilimni qabul qiladi;
2. ETdagi bilimlar doim to`planib va yangilanib boriladi;
3. ET oldindan aytib berish qobilyatiga ega bo`ladi.
4. ET ishchilarga va mutaxassislarga o`quv qo`llanmasi sifatida foydalanilishi mumkin.

Bilimlar injeneri – bu SI tizimini ishlab chiqishdagi ko`nikmaga ega va ETni qanday tuzishni biladigan odam. U ekspertdan so`raydi va BBdagi bilimlarni tashkillashtiradi.

ETni loyixalashda va ishlab chiqish jarayonida quyidagi qatnashuvchilarni aytib o`tish mumkin:

1. ETni loyixalash instrumental` muxitini ishlab chiquvchilar;
2. ETni yaratishdagi instrumental muxit(IM);
3. ETning o`zi;
4. Ekspert;
5. Bilimlar injeneri va bilimlar bazasi(BB) administratori;
6. Foydalanuvchi.

МОДЕРНИЗАЦИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НАПРАВЛЕННОЕ НА ВСЕСТОРОННЕЕ РАЗВИТИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ КУЛЬТУРНО-ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА

Бекманова Ж. Сойскатель

Модернизация дошкольного образования в соответствии с Постановлениями и Указами Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиеева выдвигает новые требования к содержанию процесса воспитания в детском саду и ориентирует его на полноценное **всестороннее развитие личности ребенка,** его подготовку к школе,развитию его творческих способностей, создание условий для всестороннего интеллектуального, нравственного, эстетического и физического развития детей, разработку инновационных технологий занятий и воспитательного потенциала предметно-развивающей среды,повышение уровня художественно-эстетического и музыкального воспитания и образования детей дошкольного и младшего школьного возраста, развитие у ребенка социально-эмоциональных навыков как основы его будущей успешной самореализации [1,2].

Успешное решение вопроса развития этих потребностей дошкольников возможно, если он **включен в активную, культурно - творческую деятельность** систему художественной культуры, в активное общение с искусством с постепенным повышением уровня ее самостоятельности, что создает условия для формирования и развития широты, устойчивости, повышая уровень и качество культурных предпочтений детей**.**

Опираясь на имеющийся положительный опыт, следует отметить объективную потребность образования в определении средств организации процесса развития креативных способностей дошкольников, способствующих освоению доступных видов культурной художественно-творческой деятельности, обеспечению накопления субъективного творческого опыта, которыйспособствует **всестороннему развитию личности**дошкольника.

В нашем исследовании **культурно-творческий подход**определяется как***педагогически организованная реализация созидательного потенциала личности через ее приобщение к культуре в процессе творческой деятельности.***

Изучение проблемы показало, что в теории и практике дошкольного образования имеет место явная **недооценка** возможностей различных видов искусств, практической художественной деятельности, ручного труда в творческом развитии ребенка. Часто встречающимся недостатком является незнание большинством педагогов ДОУ разновидностей работ творческого характера и педагогических средств их постепенного усложнения.

Новые позициинашли в нашем исследовании отражение в том, что всестороннее развитие детей на основе культурно-творческого подхода рассматривалось на основе **интегративного подхода** как процесс, направленный на развитие особого комплекса знаний и умений, приобретаемый как на основе жизненных и эстетических впечатлений, так и в ходе практической деятельности, включающей игры, общение, коллективные дела, различные виды индивидуального творчества – поделки, танец, пение, рисование и др. Интегративный подход был выбран нами в качестве основного метода педагогической организации и включал в себя комплекс следующих четырех направлений: **организация интегрированных занятий** по ознакомлению с духовными, художественными и эстетическими ценностями; **организация игровой деятельности детей; организация методическо-просветительской работы с педагогическим коллективом и родителями.**

Также были обоснованы и применены в процессе эксперимента **дидактико-психологический подход, принцип вариативности и творческой направленности художественно-эстетической деятельности детей как** наиболее соответствующие приоритетным задачам нашего исследования. **Дидактико-психологический подход** опирался на значимости роли индивидуального подхода во всестороннем развитии личности, особенно в дошкольном возрасте. Составление индивидуальной карты ребенка по параметрам Государственной учебной программы дошкольного образовательного учреждения «Илккадам» с учетом характерологических особенностей и способностей детей, владение и применение педагогами (воспитателями) методов педагогического поощрения их успехов, интересов и желаний, предоставление свободы выбора способствовало более целенаправленному и успешному педагогическому воздействию на различные сферы психо-эмоционального, интеллектуального, социального и творческого роста дошкольников, что соответствует задаче всестороннего развития личности.

Принцип вариативности осуществлялся через следующие методы учебно-воспитательной деятельности:

- разработка заданий (доступных для всех детей сложности, опережающих, усложненных);
- привлечение детей, независимо от их успехов, к участию в конкурсах, соревнованиях, концертах, праздничных мероприятиях;
- предоставление детям самостоятельного выбора занятий, заданий, способов их выполнения;
- усиление творческого начала - активизация культурно-творческой деятельности путём включения дошкольников в проблемные, творческие, нестандартные обучающие и воспитательные ситуации;
- активизация социальных и коммуникативных факторов - организация разнообразной, активной деятельности и общения детей и взрослых;
- поощрение выражения воспитанниками своих эмоционально-ценностных отношений к различным явлениям, событиям, поступкам людей;
- моделирование ситуаций, вовлекающих воспитанников в поисково-творческую деятельность;
- технологии, методы - обучающе-развивающие, творческие (преимущественно на художественно-эстетическом материале), педагогической поддержки (сотрудничество воспитателей и детей, ДОУ и семьи).

В качестве ведущего направления была избрана художественно-эстетическая деятельность детей как область, в рамках которой наиболее интенсивно проявляется и формируется творческое начало, а также происходит всестороннее развитие личности.

Одним из современных видов художественно-эстетической деятельности являются **культурные практики.**

Так как, по определению Н.Б.Крыловой, «культурные практики представляют собой разнообразные, основанные на текущих и перспективных интересах ребенка виды самостоятельной деятельности, поведения и опыта», в нашем исследовании культурные практики были нацелены на решение **следующих задач:**

Формирование универсальных умений ребёнка на основе культурных норм общества, выявление, учет и развитие индивидуальных особенностей и способностей детей.

В эксперименте применялись следующие **разновидности современных культурных практик:**

Совместная игра воспитателя и детей(сюжетно-ролевая, режиссерская, игра-драматизация, строительно-конструктивные игры).

Ситуации общения и накопления положительного социально-эмоционального опыта через создание проблемных ситуаций, связанных с понятными для детей событиями и предполагающие самостоятельное решение их самими детьми.

Творческие задания – придумывание, сочинение, рисование, слушание и исполнение музыкальных произведений, занятия по ручному труду –

изготовление поделок из различных материалов – цветной бумаги, картона, пластилина.

Творческая мастерская - следующая более сложная ступень культурно-творческого подхода,обеспечивающая усиление практической стороны занятий в различных видах деятельности (шитье, рисование, лепкаподелки из разных материалов, дизайн, электронное творчество, коллекционирование, цветоводство и др.)

В качестве интересного и перспективного современного направления всестороннего и творческого развития дошкольников было задействовано **иррадиирущее** (*распространение, увеличение*) **обучение,** представленное в последних разработках узбекских ученых, педагогов, специалистов дошкольного образования. Данный вид обучения основываетсяна признании различных интересов, мотивов детей, предоставления им определенной творческой свободы и отслеживания динамики их продвижения. Алгоритм реализации данного вида обучения строился на принципах новизны - включения дошкольников в новые виды активной творческой деятельности, самостоятельное описание новых знаний и впечатлений, их обсуждение с другими детьми в группе.

Серьёзной предпосылкой решения проблем дошкольного образования на инновационном уровне является интенсивное развитие нового научно-педагогического направления, изучающего природу, закономерности, принципы, механизмы привлечения искусства к решению многообразных педагогических задач, названного арт-терапией и арт-педагогикой.

Арттерапия и артпедагогика как педагогические методики были адаптированы в образовательно-воспитательном процессе базовых детских садов в комплексном сочетании известных видов арттерапии - изотерапия – (рисование, лепка, декоративно-прикладное искусство), библиотерапия (воздействие чтением), имаготерапия (воздействие через образ, театрализацию), музыкотерапия - воздействие через восприятие музыки, вокалотерапия - лечение пением, кинезитерапия (танцетерапия, хореотерапия, коррекционная ритмика.В схеме 1 показана апробированная автором система педагогических технологий (Схема 1).

Интегративная система педагогических технологий

Схема 1.

Результаты проделанной работы дали основание для утверждения о том,что в практике ДОУ республики имеется реальная возможность повышения результативности работы по всестороннему развитию дошкольников в процессе их культурно-образовательной и активной творческой деятельности. Данное положение подтверждается данными итогового количественного и качественного анализа динамики уровня культурного и всестороннего развития детей - у большинства из них (участников экспериментальной группы) после реализации системы современных методик и технологий культурно-творческого и личностно-ориентированного характера заметно повысились показатели по когнитивному, мотивационному, креативному и практико-ориентированному критериям, в то время как в контрольной группе наблюдалась слабая восходящая динамика по высокому уровню критериев ималая нисходящая по низкому уровню.

Таким образом, в исследовании доказано, что существует реальная возможность повышения результативности работы по всестороннему развитию дошкольников в процессе их культурно-образовательной и активной творческой деятельности.

Литература

1. Постановление Президента Республики Узбекистан "О мерах по дальнейшему стимулированию и развитию системы дошкольного образования" N ПП-3651 от 05.04.2018 г.

2. Постановление Президента Республики Узбекистан "О мерах по совершенствованию системы управления дошкольным образованием"N ПП-3955 от 30.09.2018 г.

3. Государственная учебная программа дошкольного образовательного учреждения «Илккадам». Авт. Грошева И.В., Евстафьева Л.Г.,Махмудова Д.Т. и др.: Ташкент,2018. 57с.

4. Крылова Н. Б. Свободное воспитание в семье и школе: культурные практики детей. М.: Сентябрь, 2007. – 192 с.

5. Индивидуализация процесса обучения в дошкольном образовании. Инклюзия детей с особыми потребностями. Методическое пособие. (Издание первое).(Мирзиёева Ш.Ш., Грошева И.В., Микаилова У.Т., Исаходжаева Н.А.). Ташкент, 2020. – 66с.

6. Артпедагогикаи арттерапия в специальном образовании: Учебник для вузов / Е.А. Медведева, И.Ю. Левченко, Л.Н. Комиссарова, Т.А. Добровольская. - М.: Академия, 2001. – 248 с.

7. Копытин А.И., Свистовская Е.Е. Арт-терапия детей и подростков. М.: «Когито-Центр», 2007. – 260с.

ҚАРАҚАЛПАҚ БАҚСЫШЫЛЫҚ МЕКТЕБИ ҲӘМ ҚОСЫҚ – САЗЛАРДЫҢ ДӨРЕТИЛИЎ ТАРЫЙХЫ

Моянов Ы.Ж. – доцент., п.и.б.ф.д (PhD)
ӨзМКӨМИ НФ Нөкис қаласы. moyanov.iqlasbay@mail.ru

Ақымбеттиң сүйикли шәкиртлеринен ең көрнеклиси Муўса болып, ол мәзи бақсы болып ғана қалмай, талантлы дөретиўшилик хызмети менен де көзге түседи. Муўса устазының барлық бақсышылық ҳәм дөретиўшилик шеберлигин үйренип алып, Ақымбет баслаған мектепке творчестволық өзгерислер киргизип, диапазонын кеңейтти, көп ғана халық намаларын кайта ислейди ҳәм бир қанша жаңа намалар дөретеди. Ол өз заманының композиторы, халық музыкасын терең үйренип оның раўажланыўы ушын үлкен үлес қосты. Ақымбетте Муўсаны 6-7 жыл изине ертип, өзиниң барлық музыкалық өнерлериниң гилтин исенип тапсырады. Муўсаның усы исенимди ақлағанын оның өмири ҳәм музыкалық творчествосынан табамыз. Усындай айрықша талантлы адамлар болмағанда музыканың өзи қайдан пайда болып, раўажланар еди? Сонлықтан Муўсаға қарақалпақ музыкасының атақлы ўәкили ҳәм Ақымбет баслаған мектепти даўам еттириўши ғана болып қалмай творчестволық жақтан қайта ислеп, раўажландырыўшы, оны бийик дәрежеге көтериўши искусство ғайраткери ретинде баҳа беремиз.

Ҳәр бир халықтың руўхый дүньясы, мәденияты, тили, этнографиясы, әдебияты, миллий музыкасы бар. Қарақалпақ аўыз еки професионал музыкасында бақсышылық традициясының раўажланыўы, оның атқарыўшылары болған бақсылардың дөретиўшилик өмириниң кеңейип олардың фантазиясының кем-кемнен жоқары дәрежеге көтерилиўи нәтижесинде сазлар пайда бола басылады. Халқымыздың сазлар, қосықлар, бақсылар тәрепинен дәстанларды тыңлаўшыларына тәсирли етип жеткериў мақсетинде, дәстандағы кахарманлардың образларын, олардың сулыўлық келбетин, қаҳарманлық ислерин, олар минген тулпар атлардың жүйриклигин, тәбият көрнисиниң гөззалықларын сүўретлеўдеги сазларды дөретиўдеги шеберлигиниң өсиўи арқалы пайда болған дөретпелер болып есапланады. Мәселен: «Илме Султан» сазында ушырасатуғын, ҳаял-қызлардың мийнет процессинде нағыш ойыў, кесте тигиў, кийиз басыў ҳәрекетлериниң сүўретлениўи, сазларындағы треллер, форшлаг, арқалы қуслардың сайраған даўысының берилиўи, «Қаражорға» намасындағы тулпардың туяғының тақырлыларының еситилиўи ҳ.т.б. барлығы шебер профессионал сазенделердиң қоллында сеслери яңлы жаңлап еситиледи. [1]

Олар ҳәр бир атқарыўшының индивидуаллық дөретпесиниң, музыкалық тил байлығының өсиўине қолайлы жағдай туўдырып отырған.

Бақсылардың дәстанларды атқарыўдағы ең тийкарғы музыкалық қуралы-дуўтар. Сонлықтан қарақалпақлар арасында дуўтар сазлары гүреўли орын ийелейди. Дуўтар сазлары болса, раўажланған, тамамланған формасы, мелодиясының толықлығы ҳәм көп вариантлығы жағынан қарақалпақ аўыз еки профессионал музыкасында үлкен орын ийелейди. Олардан: «Нама басы, Нар ийдирген, Мың түмен, Илме султан, Суў серпер, Қара жорға, Шерназар, Тырналар, Ел

пәзеленди, Жарғанат, Зийўархан, Шадлы, Шағала, Көзлериң, Бозторғай, Ақ ишик, Сайра дуўтар, Мухаллес, Налыш, Хошым парўан, Дәс нама, Сәрбиназ, Гөр қыз, Муўса сен яр, Торғай қус ҳәм тағы басқа, бирнеше сазлары кең таралған. Мине усы сазлар ишинде кең таралып, халық арасында массалық ҳарактерге ийе болған түри «Нама басы» бақсышылық көркем-өнериниң «гимни» сыпатында жүртилип, бақсылар той мерекелерде өз концертин, усы намадан баслайтуғын болған.

Сонлықтан ел арасында бул саз «Бас нама» Мақамлар басы, сазлардың ағласы, депте аталып келген.

Биз халқымыздың аңыз, әпсана, рәўият ҳәм тарийхый саз ҳәм қосықларына нәзер тасласақ, бир қанша мәдений мийраслармыздың сақланып қалғанлығын көремиз. Бизиң мақсетмиз бул қосық ҳәм намалардың тарийхын келешек әўладтың билиўин оны үйрениўи ушын кәдем қоймақшымыз.

Бул халық қосық ҳәм намалары Республикамыздың жоқары ҳәм орта арнаулы оқыў орынларындағы музыка бөлимлери, балалар музыка мектеплеринде оқытыўшы, оқыўшылар ҳәм көркем-өнер мәдениятмыз ушын.

Биз бул илмий жумысымызда да берилген ҳәр бир ўақыя, жасларды тарийхы ҳәм музыка арқалы еситкенде, музыкаларына ықласы артып ҳәр бир сазды шерткенде мазмунын түсиниўге алға илгерлейди деп ойлаймыз.

«Арыўхан» намасы- XIX әсирде өмир сүрген қарақалпақлардың ең атақлы бақсысы Муўса бақсының устазы Ақымбет бақсының дөреткен «Арыўхан» намасы туўралы халық легендаларында былай дейди: «Ақымбет бақсыдан бурын қарақалпақларда Байсары бақсы деген бақсы болған. Байсары бақсы тойға шақырылғанда тойда қосық айтқаны ушын ҳақысына бир өгиз алып айтады екен. Бир тойға Ақымбет қырық жигит пенен барады. Ақымбет сол қырық жигиттиң ағайини екен. Байсары бақсы айтқан ҳақыма бир өгиз бермесе бармайман - деп тойға келмепти. Бул аўҳалды қырық жигиттиң ағасы Ақымбет көрип өзиниң қырық жигитине бир-бир намадан шертип қосық айтыўды буйырыпты. Ақымбеттиң өзи «Арыўхан» деген намаға қосық айтқан. Ақымбет бул наманы айтқаны ушын Арыўхан деген қызға үйленген - дейди. Ақымбет өзиниң қырық жигити менен ҳәр қайсысы бир нама шығарып айтып қарақалпақлардың бақсы намасын байытқан, «Арыўхан» намасы Ақымбет бақсының шығарған намасы, Арыўхан Ақымбеттиң алған ҳаялының аты, сол тойдан баслап Ақымбеттиң «аға-бий» лақабының орнына «Ақымбет бақсы» болып аталып кеткен» - дейди. Және бир тарийхый ўақыя «Бир кемпирдиң бес қызы бар екен, бир қызының аты Арыўхан екен. Бир тойда Ақымбет наманы жақсы шертип айтқаны ушын кемпир Арыўхан деген қызын Ақымбетке тойда инам қылыпты» - дейди [2].

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Моянов Ы.Ж. «Қорақалпоқ халқ мусиқаси асосида ўқувчи-ёшлар маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг хусусиятлари» пед. фан. (PhD) диссертация Тошкент 2019. 153 б.

2. Айымбетов Қ. «Халық даналығы», Қарақалпақстан баспасы 1968 жыл. 252-бет.

ҚАРАҚАЛПАҚ БАҚСЫЛАРЫНЫҢ ҚОСЫҚ ҲӘМ САЗЛАРДЫ АТҚАРЫЎ ТИЙКАРЫНДА ТАЛАБАРДЫН РУЎХЫЙ МӘДЕНИЯТЫН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ

Ю.И.Бердибеков – НМПИ
2-курс магистранты

Биз ХХ әсирде қарақалпақ халқының халық сазенделери тәрепинен атқарылған сазлары тәрбиялық қәсийетке ийе болған. Қарақалпақ жыраў-бақсылары ҳәм қосықшы қыссаханлары менен бир қатарда миллий көркем өнер мийрасларын ядында сақлап келип оларды заманагөй талапларға сәйкес раўажландырып, халқымызға кеңнен танылған шебер атқарыўшылығы менен көзге түскен сазенделери болған. Олардың кең өрисли шеберлиги дәслеп саз шертиўде, соңынан дәстанлар айтып бақсы болып атанып көркем халық музыкалық дөретпелерин ядында сақлап шебер атқарып ҳәм бир қатарларының дөретиўши композитор болып жетилисиўине әкелген.

Көркем өнер ҳәм мәдениятымызды маманлығы ҳәм жоқары шеберлиги менен раўажландырған, атлары көпшиликке танылған айырым сазенделер менен таныстырып өтемиз.

Айтжан Хожалепесов 1908-1954 жыллары жасаған. Ол жаслығынан ақ Бердақ шайырдың ақлығы Қаражан бақсыға шәкирт болады. Ол Қаражан бақсыдан дуўтарды шертиў усылларын, атқарыў қашырымларын, дуўтар намаларын ҳәм дәстанларды атқарыўды үйренип шебер сазенде болып жетилиседи. Айтжан өз устазы Қаражан бақсыдан қарақалпақ дәстанларынан «Ашық Нәжеп» дәстанын Бердақ бақсының дөреткен ҳәм атқарған қосықларынан «Болған емес», «Халық ушын», «Жақсырақ», «Жаз келерме», «Балам», «Келин», «Қашан раҳатланадурсаң», Мақтымқулының «Дәркар», «Болар», «Болмас», «Көриң» ҳәм басқада қосықларын үйренген. Ол көплеген қарақалпақ халық намаларын ядында сақлап, олардың атқарыўшылық сапасын раўажландырып ҳәм намаларды нотаға түсириўге белсене қатнасқан.[1, б. 162]

Ол шерткен намаларынан «Сәўдигим», «Қутлы болсын», «Ләй-ләй», «Гүлзар», «Илме Султан», «Нама басы», «Қыз Минайым», «Халық ушын», «Қайраўдағы жалғыз ғаз» ҳәм басқалары жүдә көркемлик дәрежеде ырғақ ҳәм усылларын пайдаланып атқарылған. Бул атқарылған намаларда қарақалпақ халық музыкасының миллий өзгешеликлериниң айқын билинип турғанын сезесиз. Айтжан Хожалепесовтың атқарыўшылық шеберлигин, усылларын, қолланған ырғақларын есапқа алып оның Бердақ бақсы мектебиниң даўамшысы деп айтыўымызға болады. Оның атқарыўшылық мектеби болажақ сазенделер ушын үлги болып қалмақта.

Ибрайым Патуллаев 1909-1967 жыллары жасаған. Оның әкеси Патулла Сарбай улы бақсы болған 1825-1928. Ол Ақымбет бақсыны көрген ҳәм Муўса бақсының шәкирти болғаны итимал.

Патулла бақсы өз баласы Ибрайымға дуўтар шертиўди үйретип, соңынан Муўса бақсының шәкирти Жуман бақсыға шәкирт етип береди. Жас Ибрайым Жуман бақсыдан дәстанларды ҳәм дуўтар сазларын үйренип сазенде болып

жетилиседи. Жуман бақсының изине ерип той-мерекелерде оның қосық айтыў ҳәм саз шертиў усылларын үйренип барады.

Ибрайым 20 жасында жетик сазенде болып өз устазынан пәтия алып 1930 жылы Төрткүл қаласында шөлкемлестирилген қосықшылар ҳәм сазенделер дөгерегине келип дуўтар шерте баслайды. Ол белгили артист, драматург ҳәм режиссер Әбдираман Өтеповтың басшылығында мәмлекетлик муздрамтеатрында көп жыллар сазенде болып ислейди.

Бул жерде Ибрайым басқа сазенделер менен бирге Әбдираман Өтеповтың сахнаға қойған пьесаларында айтылатуғын қарақалпақ халық қосықларының намаларын атқарады. Оның атқарған қарақалпақ халық намаларынан «Рәҳәт», «Сәрби жығалы», «Мухаллес сәрпары», «Суў серпер», «Адыңнан», «Гулпақ», «Қара дәли», «Қара жорға», «Гүльзар», «Бар мекен муҳаллеси» ҳәм басқалары атқарыўшылық мектебине тән болып өзиниң ширели ырғақлары менен тыңлаўшыларға эстетик рәҳәт береди.

Юлдаш Бекбергенов 1909-1980 жыллар жасаған. Ол жас ўақтынан баслап музыкаға қызығып баламан шертиўди үйрене баслайды. Ол еситкен халық намаларын баламан шертип ядында сақлап қалады. Бирақ, күн көриў ушын ол байлардың есигинде жумыс ислеўге мәжбүр болады. Юлдаш жасаған аўылдың адамлары оның баламанды жақсы шертетуғынын сезип, оның таланты туўралы гәп адамлар арасында тарқалады.

Өзиниң таланты ҳәм мийнеткешлиги менен Юлдаш нота саўатын үйренип аз ўақыттың ишинде флейтаны меңгерип жетик сазенде болып жетилиседи. Ол өзиниң жумыс дәўиринде көплеген қарақалпақ ҳәм өзбек намаларын шертип тыңлаўшыларға эстетикалық рәҳат берип оларды қайыл қалдырады. Оның репертуарында қарақалпақ халық намалары «Адыңнан», «Шағала», «Арыўхан», «Ҳәўжар» менен бирге өзбек намаларынан «Ләзги», «Хоразимше», «Норим-норим», «Ғәрип Ашық» дәстанларындағы қосықлар болады.

Роман Арзиев 1913-1977 жыллар жасаған. Ол жас ўақтынан баслап музыкаға қызығып гармон шертиўди үйренген. 1930-жылдан баслап мәмлекетлик театрдың музыкалық ансамблинде сазенде болып ислеген. Р.Арзиев ўатандарлық урыс жыллары бизиң республикада ислеген композиторлардан В. Д. Туманян, В. Шафранников, Г. Компанеец, Г.Плаксин, М. Кордашов, А. Кондор-Штылов, Я.Фастовский қусаған сазенделер менен ислесип халық намаларын нотаға түсириўде үлкен жәрдем берген. Сол жыллары Р.Арзиев намалар жаза баслаған ҳәм балалар музыка мектебинде тар әспабынан сабақ берген. Ол көплеген шәкиртлер таярлаған. Ол қоңысылас республикаларда ҳәм Ташкент қаласында өткерилген декада ҳәм мәденият күнлерине белсене қатнасқан.

Камал Мендибаев 1922-1982 жыллары жасаған. Ол жас ўақтынан ата-анасынан жетим қалып балалар үйинде тәрбияланған. Бул жерде ол саз шертиўди үйренип жүргенде оны музыка мектебине қабыл еткен. Дөретиўшилик саласында Камал Мендибаев бир қатар шайырлардың қосықларына намалар дөреткен. Қосықлардың темалары мухаббат, мийнет, аўыл-хожалық мийнеткешлери ҳаққында болған.

Соның менен бирге Хайтбай Якубов, Наўрызбай Қарашаев, Атамурат Абдуллаев, Жумамурат Янгибаев, Оразбай Асанов, Аллаяр Сабуров, Алымбай Абдуллаев, Жарылқаған Ещановлардың атқарған сазлары менен қосықлары, дәстанлары жасларымызға тәлим-тәрбиялық жақтан, олардың руўхый мәдениятын раўажландырыўға хызмет етеди. [2]

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Айымбетов Қ. «Халық даналығы», Қарақалпақстан баспасы 1968 жыл.

2. Моянов Ы.Ж. «Қорақалпоқ халқ мусиқаси асосида ўқувчи-ёшлар маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришнинг хусусиятлари» пед. фан. (PhD) диссертация Тошкент 2019. 153 б.

OQÍWSHÍLARDÍŃ DÚNYAǴA ILIMIY KÓZ-QARASÍN QÁLIPLESTIRIWDE ILIM, BILIMNIŃ ÁHMIYETI

Bayniyazova Gúlistan, NMPI
Bashlawısh tálim baǵdarı
2-kurs talabası

Dúnyaǵa kóz qaras tek ǵana insanlarǵa tán qásiyet. Hárbir dáwir úyreniwdi, biliwdi jánede tereńlestirdi. Ósip kiyatirǵan jas awladtiń dúniya qarasın rawajlandırıw hámme dáwirlerde bolǵan, házirgi dáwirde de bul áhmiyetli hám millettiń aldıńǵı adamları dıqqat orayında bolmaqta.

Al, dúnya qarastıń ózin qanday túsiniw kerek, dúnyaǵa kóz-qaras bizdi qorshap turǵan bolmıs ne, ol qanday rawajlanǵan, onıń ańı qalay payda boldı hám kamal tabadı, jámiyettiń rawajlanıw tarıyxi qanday, adamzat turmıs dárejesin qanday qılıp jaqsılaw múmkin hám usı sıyaqlı máselelerge insanardıń túrlishe qarasları, olardıń múnásebetleri bularǵa sheshim tawıp baradı eken. Insan óz iskerliginde málim ilimiy bilimlerden, nızamlıqlardan, túsinik hám ideyalardan paydalanadı. Áne, usı bilimlerge tiykarlanıp, tábiyat, jámiyet, insan oylawı rawajlanıp, hádiyselerdi baqlaydı, ózine kerekli bilimlerdi alıp, belgili juwmaqqa keledi.

Oqıwshı jaslardıń dúnyaǵa kóz qarası qanday, olar qanday qılıp ilimiy qaraslarǵa iye bola aladı degen sawallarǵa hárbir jas juwap alıwdı qálese kerek. Álbette bilimi sayız Oqıwshı menen bilimli, ziyrek oqıwshınıń qaraslarında parq boladı. Barlıq jerde de bilimli insan jeńislikke erisedi, al bilimi sayız insanlardiń qarasları da tómen boladı. Sol ushında ilimiy kóz-qarastıń qáliplesiwinde áne usı bilimlerdiń áhmiyeti kúshli boladı eken.

Ullı rus jazıwshısı A.P.Chexovtıń aytqanında: “ Biziń jumısımız-oqıw hám oqıw, imkanı barınsha kóbirek bilim alıw ushın umtılıw, sebebi tıǵız social jónelisler-bilim bar jerde, insaniyattıń keleshek baxtıda tek bilim bar jerde.” Sol ushında hárbir jas hárbir oqıwshı bilim alıwdan, izleniwden hasla toqtamawı kerek. Jurt basshımız biz jaslardı bilimli, ilimli bolıwǵa, keń kóz-qarasta dúnyanı tanıwımız ushın kópǵana imkanyat esiklerin ashqan.

Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan Respublikalarınıń bilimlendiriw haqqındaǵı Nizamlarda bilimlendiriw sistimasi respublikamizdi socialliq, ekonomikaliq hám mádeniy rawajlandırıwdıń aldıńǵı baǵdarı dep járyaladı. Ózbekstan Respublikasınıń birinshi Prizidenti Islam Karimov "Bul saladaǵı jumıslarımızdıń baslı maqseti iyman-isenimi pútin, erki bekkem, erkin puxaralıq ruwxıyattı qáliplestiriw, yaǵnıy, erkin kóz qarasqa iye, ata-babalarımızdıń biybaha miyrasına hám zamanagóy pikirge tiykarlanıp jasaytuǵın kámil shaxstı jetik insandi tárbiyalawdan ibarat." – degen edi.

"Planetamızdıń erteńgi kúniniń parawanlıǵı, perzentlerimiz qanday insan bolıp kamalǵa jetiwi menen baylanıslı. Bizdiń tiykarǵı wazıypamız jaslardıń óz potencial qızıǵıwshıları kóriniwinde zárúr shárt shárayatlar jaratıwdan ibarat." – dep házirgi jurt basshımız Sh.M. Mirziyoyev biykarǵa aytpaǵan.

Hár qanday mámlekettiń rawajlanıw jolınan belgili, xalqtıń jedel rawajlanıwı, arnawlı bir jetiskenlikke erisiwi, párawan ómir súriwi, sol mámlekette jaslardiń tálim tárbiyasına hám keleshegine beriletuǵin itibar dárejesine bekkem baylanıslı. Sonıń ushında Ózbekstanda jaslar máselesi Mámleket siyasatınıń eń ústin turatuǵın qatlamlarınan esaplanadı.

Hárqanday insan jasawdan maqseti ne ekenligin , ómirdiń mánisin biliwge umtiladi. Bul insanniń social múájligi esaplanadı. Áne usı mútájligin qanatlandırıw menen dógerek átiraptaǵı turmıs haqqındaǵı bilimlerge iye bola baslaydı. Ulıwma shaxstıń zárúrlikleri hám mútájligi onıń aktivligin táminleydi, qızıǵıwshılıqları miyil talapların belgileydi. Usı mútájliklerdi qanaatlandırıwǵa qaratılǵan iskerlik qálew qızıǵıw, kóz qarası hám kúndelikli minez-qulıq motivlerin payda etiwge járdem beredi.

Kóz qaraslar hám iqtiqatlar tizimi bolǵan dúnyaǵa qaras mánisinen sonday juwmaq shıǵarıw kerek, hátte oqıwshılardıń hám ulıwma mekteptiń ishinde arnawli bir sistema bolǵanda ǵana ilimiy dúnya qaras-quram dúziliwi múmkin. Áste-aqırın toplanǵan bilimler, jazba túrde áwladtan-áwladqa qaladı. Túrli dáwirlerde oqımıslı, zıyalı, bilimdan insanlar dúnya ilim pánine, ulıwma insaniy mádeniyatqa salmaqlı úleslerin qosqan.

Ekspultaciyaǵa tiykarlanǵan qulshılıq, feodalizm, kapitalizm sıyaqlı klaslıq jámiyetlerde, sol dáwirdiń oqımıslı, bilimli insanlarınan dúnya ilim-pánine, mádeniy baylıǵımızǵa úles qosqanlar bular: Gippokrat, Demokrit, Platon, Arximed, Gegel, Marks, Engels, shıǵısta eń dáslep orta ásirlerde musılman dúnyası al-Kindy, ar-Roziy, Gazzoliy, Farabiy, Beruniy, Xorezimiy, Ibn Sino, Ibn Rashid, Ahmed Yassawiy. Solar qatarında Kaykawıstıń "Qabusnama", IV ásirde hind filosofi Beydabonnıń "Qalilla hám Dima" shıǵarmaları, Yusup Has Hajibtiń "Qutatǵu bilig", Násir Hisrawiydiń "Saadatnama", Saadiy Sheraziydiń "Gúlistan hám Bostan", Ábdiraxman Jamiydiń "Baharistan", Alisher Nawayiniń "Muhbub ul qulub", Áhmed Danishtiń "Ullarıma násiyat". Bunnan tısqarı Ótmishtiń "Mińbir tún", "Qurani kárim", "Hádis" shıǵarmalarıda júdá úlken qımbat baha hám bay mánawiy miyras bolıp, shıǵıs hám batıs xalqları mıń jıllardan berli bulardan xabardar bolıp, paydalanıp kelgen.

Ásirese, Abdulla Avloniydiń 1913-jil hám 1917-jillarda eki mártebe basıp shıǵarılǵan "Turkiy gúlistan yahud axloq" shıǵarması 20-ásir baslarındaǵı pedagogik

pikirler rawajlanıwın úyreniwde úlken áhmiyetke iye bolǵan. Hádiste: “Ilim úyreniw hárbir musılman ushın parz.”- delingen. A.Nawayı bolsa ilim haqqında: “Bilmegenin sorap úyrengen alım, arlanıp soramaǵan ózine zalım.” –dep haqıyqat pikirler jazıp qaldırǵan. Danıshpan ullı oyshıl Yusup Has Hajib: “Bilimdi- biyik, oqıwdı ullı bil, bul ekewin saylaǵan bendesin Alla ulıǵlaydı. Zakawat qay jerde bolsa sol jerde ullılıq boladı.”-degenler.

Ózbekstan óz ǵarezsizligin qolǵa kirgizgen házirgi shárayatta qádiryatlarımızdı tiklewge, tarıyxımızdı úyreniwge, ózligin álap jetiwge qarar qilǵan hám jas awlad ushın tap usı biybaha shıǵarmalar tariyximizdi úyreniwde úlken járdem bergen.

Atap aytiw kerek, ilimiy dúnya qaras túrli adamlarda túrlishe, olardıń kóz qarası joqari, bekkem, shuqirraq yáki ápiwayiraq , sayız bolıwı múmkin. Bunda olardıń ótmishten babalarımizdan miyras bolǵan mánawiy baylıqlardı, bilimlerdi ózlestiriw dárejeleri tiykarǵı áhmiyetke iye.

Házirgi waqıtta bunday shárayatta insalardiń ańı, dúnya qarasında jańasha piker, jańasha jasawdı tárbiyalamasa, ǵárezsizliktiń ideasi, mazmunı hám mánisi túsindirilmese, kózde tutılǵan nátiyjelerge erisip bolmaydı. Sonıń ushın házirgi eń tiykarǵı global másele xalqtıń ańındaǵı eskishe kóz qarastı ózgertiw ekonomika, siyasat, mádeniy tarawlarda jańasha pikirlewdi úyretiw, ǵárezsizlikti bekkemlew shárayatında óz haq-huqıqların álaw hám qolaysız jaǵdaylardiń ómirge kirip kelmewine, oǵan qarsı gúresiwge tayyar turatuǵın ilimiy dúnya qaraslı shaxstı tárbiyalawdan ibarat esaplanadı.

Aqıl hárbir insanǵa tán tuwma tárizde berilgen sezim bolıp, miyimiz saw bolsa aqılda jaqsı isleydi, al miyimiz kesellengen bolsa, aqıl tómen rawajlanbaǵan, adamnıń jasi úlken bolsada, aqıli jasinan artta qalıp ketiwi, dógerek-atrapti dúnyanı biliw, aldingi awladlar tárepinen jaratılǵan ilimlerdi, bar bilimlerdi óziniki qılıp alıwǵa qıynaladı. Sebebi, ilim hám bilim birdey nárse emes. Ilim álemdegi bar jaratılǵan nárse, bilim bolsa insan tárepinen bilip alınatuǵın, óziniki qılıp alıwǵa bolatuǵin nárse esaplanadı. Aqıl, talǵam hám ilim teoriyaǵa: prasat, tábiz, bilim ámelyatqa, tájriybege baylanıslı.

Soni ańǵariw zárúr oylaw hám til haqqındaǵ mashqala biliw, bilim menen bekkem baylanıslı bolıp, oyda sáwlelendiriw, túsinik, aqıl, idrak , oylaw jámi bir bolıp, ań degen pedagogits túsinikti beredi.

Jaslardi tárbiyalawda olardı aqıl- idrakli, tártip- intizamlı qılıwǵa, ata-anasına miyrimli qılıwǵa, miynetkesh, shıdamlı, watanpárwar, insanpárwar bolıp qáliplesiwinde juwapkershilikli bolıp tabıladı. Dúnya qarastıń qaliplesiwinde hárbir ata-ana olardı jas waqtınan sabır-taqatlı, shıdamlı, quntlı, qanaatshıl boliwǵa úyretiwleri shárt.

Ilimiy dúnya qaras haqqindq sóz barǵanda eń aldın oqıwshı jaslar oǵan qarama-qarsı bolǵan diniy fantastik, mifologik, atestik hám basqada ǵayri ilimiy dúnya qaraslar barlıǵı ushın da ilimiy kóz qarastı rawajlandırıw zárúrligin túsiniwleri, bul haqqında durıs pikir júritiwdi úyreniwleri lazım.

Dúnya qaras dúnyanı biliw arqalı rawajlanǵannan júdá qıyın dialektik jaǵday esaplanadı. Sonıń ushında ilimsiz insanlarda dúnya haqqında ilimiy kóz qaras

bolmaydı. Dúnya-qaras insanlarda álem hám onıń ózgeriwi, rawajlanıwı haqqındaǵı ilimiy, filosofiyalıq, siyasiy, huqıqıy, estetik, diniy qaraslardıń jıyındısınan ibarat. Dúnyaǵa qaras ayrım insanlardıń social jaǵdayı, klass yáki ulıwma jámiyettiń qatnası, jónelisin hám waqıyalıqqa qatnasın belgileydi. Ilimiy bilimler dúnya qaras quramına qosılǵannan keyin, insan yáki ańınıń dógerek-átiraptaǵı social hám tabiyǵiy baylıqqa sózsiz ámeliy jol tutıw maqsetinde xızmet qıladı.

Dúnyaǵa kóz- qaras pedagogik járayan spatında bilimdi iyelew, qıyın, quramalı qarama-qarsılıqlı process bolıp, ol insannan eń awele fizologik tárepten barkamallıqtı, yaǵnıy 5 tiykarǵı sezgi organlardıń barlıǵınıń pútin bolıwın, hámde bilim alıw ushın tınımsız shuǵillaniwdi, qunt penen miynet qılıwdi talap etedi.

"Bul dúnyanıń kórki-adam balası"-dep Ajiniyaz babamiz aytqanınday, insan óz gozzallıǵı, quramalliǵi menen jer júzindegi bárshe janzatlardan abzal. Insanniń oylaw qabiyleti, ańı bar, ol sol járdeminde ilim iyeleydi. Ilim arqalı dúnyanı biledi hám oni basqaradi. Haywanlar tabiyatqa ol qanday bolsa, sondayliǵinsha maslasip jasy beredi. Insan bolsa tabiyatti ózine maslastiradi, ózgertedi.

Ilimiy dúnya qarastı hámme waqıtta birdey ózgermey turaberetuǵin bilimler dep qaramay, bilimler tógis bolmaǵan bilimlerden tola bolǵan bilimlerge qarap bariwin umitpaw zárúr. Máselen qayta quriw dáwirinde hámme nárse ózgeredi, aldinǵi pikirlew kóz-qarasta ózgerdi. Jańa dúzilip atirǵan jamiyette barliq jańaliq, qabil qilinip atirǵan qarar hám parmanlarda ózgermes edi, soǵan baylanıslı ráwishte dúnya qaras bul hádiyse hám waqiyalardiń hámmesine insanlar ápiwayi qatnasiwshi spatinda tamasha qılıp tura bermew kerekligin, bul ózgerislerdiń aktiv qatnasiwshisi boliw kerekligin, sintexlew jolı menen Ulıwmalastira biliwdi talap qilinip atirǵanin túsindi.

19-ásir Orta Aziyadaǵi iri shayir-oyshillardiń biri Berdaq babamiz óz dóretpelerinde kóp ǵana ilim tarawlarınan maǵluwmatlar bergen. Shıǵarmalarında sóz etilip otirǵan dáwirdiń jámiyetlik sana formalarınıń bir qansha túrleri: filosofiya, siyasat, ekonomika, pisexologiya, pedagogika, etika, estetika, tariyx, logika, huqiq hám taǵi basqa máseleler keń bayanlanǵan. Onıń dúnyaǵa kóz qarasınıń ideyaliq derkleri oǵada bay "Izler edim" qosıǵında:

Ótken Arastu, Aplatun,
Jaratip ilimniń kánin,
Sheshiw ushın pikr bántin,
Men maǵrifat izler edim.

-dep jazǵan edi. Usınday hám basqa dereklerden dúnyaǵa túsinigin qáliplestirgen Berdaq pedagogik oylarında kútá áhmiyetli mashqalalardi bayanladi. Balaniń tárbiyaǵa zárúr bolıp tuwilatuǵinǵin hám tárbiyalaǵan baǵdarda qalıplesetuǵinin eskertti. Nadurıs jolǵa túsken jaslardi qaytadan tárbiyalaw nátiyjesinde jaqsı páziyletlerge úyreniw múmkin ekenligin aytti. Bul iste jaslardiń órnek alıwi hám ustazliq tásir jaswdiń áhmiyetli ekenligin kórsetti.

Berdaq jaslardiń barliq tarawda aqıl-bilimge súyeniwin talap etti. Onıń aqıl tárbiyasi haqqındaǵi pikirleri dúnyanı biliw túsinikleri menen tıǵız baylanisqan. Shayir mektep-mediresedegi sabaqliqlar turmis penen baylanisqan, sapali dúzilgen bolıwı hám Oqıwshılardiń jasina say keliwin usınis etti. Jaslarǵa tábiyat ilimlerin,

kóp tilde biliwshilikti wazıypa etti. Ruslardiń basqinshiliq háreketlerin qaralasa da olardaǵ ilim jetiskentliklerin óz eline úlgi etti, bilimli eldiń qor bolmaytuǵinliǵin aytti:

Aqıl kámil ilim zor,
Bilimli el bolmaydı qor,
Baxit ushın siltese jol,
Orisyatti izler edim.

-dep rus ilimi, texnikasi, jámiyetlik bilimlerden órnek alıwdı ortaǵa saldi. Adamlar qansha ilim-bilimge iye, tártip-intizamǵa bay bolsa, adamshiliq jámiyet sonsha unamli boladı dedi.

Sol dáwirde jasǵan Ótesh shayirdiń talim- tárbiyaliq oy-pikirleri de kútá mazmunli boldi. Ótesh jaslardi aqılliliq penen minez –hulqin uslap tutiwǵa, ózin-ózi basqariwǵa tárbiyalaw áhmiyetligin aytqan. Jaslardi ar-namisli bolıp, dushpanlarǵa sir aytpawǵa, ótirik sóylemewge pikirdi oylanip durıs bayanlawǵa, jámáátke birlesip, el-xaliq penen dosliqta jasawǵa ádetlendiriwge, xaliq ǵamin oylawǵa tárbiyalaw ideaların bayanlaydi.

Hárbir insan bul ómirde dúzew joldan júriwdi, baxitli boliwdi qáleydi. Solay eken olar eń áwwele hadalliqti, miynetti súyiw kerek dep oylayman. Biz jaslar bolsa bizlerge berilip atirǵan imkaniyat hám isenimdi aqlawimiz kerek, sonda ǵana biz óz baxit jolımizdi jaratqan bolamiz.Ullı babamiz A.Nawayi bilimlerdi dawamli, úzliksiz ózlestiriw zárúrligin uqtiradi. Sonıń menen birge ilim úyreniw mashaqatli jumıs bolıp, oni úyreniwde ayrım qıyınshiliqlardi jeńip ótiwge tuwra keletuǵinliǵin, bul jolda shıdamli, qanaatli, sabirli boliw arqalı ǵana jetilisken bilimge iye boliw múmkinligin eskertti.

Al, rawayatlarda shıdamli, sabirli insan álbette bilim alıwdan sharshamaytuǵinliǵin aytadi. “Ilim úyreniw hikmet” rawayatinda: Kekse ata aqliǵi menen tawli awlida dárya boyinda jasaytuǵin edi. Aqliǵi hárkúni tań azanda atasiniń kitap oqip otirǵanin kóretuǵin edi hám qasina áste shópkelep otirar, qulaq asip oni tińlaytuǵin edi. Solay etip ózide oqıwdi úyrendi. Bir kúni ata mende sizdey oqiyman, biraq mánisin túsinbeymen, oqiǵan jerlerim tez yadimnan kóterilip qaladı dedi. Ata … búytip oqıwdan ne payda dep soradi. Atasi sebettegi kómirdi peyshke salıp, aqliǵin qasina shaqirdi. Mina sebetti alda, daryaǵa barip bir sebet suw keltir dedi. Aqliǵi atasiniń aytqaninday qildi, biraq úyge qaytaman degenshe hámme suw sebetten aǵip ketti. Atasi kúlip keyingi sapar tezrek júriwińe tuwri keledi dedi. Solay etip aqliǵin daryaǵa jáne jiberdi. Ol suwdi alıwdan úyine juwirdi, bul saparida suw aǵip ketti. Aqliǵi sebette suw alıp keliw imkansizliǵin aytti hám jáne qolina shelek aldi. Sonda atasi maǵan shelek penen emes, usı sebet penen suw keltir, sen jeterlishe háreket qilmay atirsań dedi. Bala sebette suw keltirip bolmaytuǵinliǵin, qansha urinbasin suw sebetten aǵip keteberetuǵinliǵin atasina kórsetkisi keldi. Jáne sebetti daryaǵa tasladi hám oni alıp bar kúshi menen juwirdi. Atasiniń aldina kelgeninde, sebettiń ishinde bir tamshida suw qalmaǵan edi. Bala hálsiregeninshe, ata sebette suw keltirip bolmaydı dedi. Háreketlerim paydasiz ketti dep oyladińba balam-sebetke qara , eski sebet tap-taza bolıp qalǵanliǵin kórdi. Sonda atası oǵan balajanim, sen kitap oqiǵanińda da sonday jaǵday júz beredi. Sen heshnárse túsinbegen bolıwıń yáki

este saqlamaǵan bolıwıń múmkin, biraq oni uqqanińda ishki sirtqi tárepten ózgereseń, tazalanasań dedi.

Bul rawayatta keltirilgenindey bilim alinatuǵin, al ilim bolsa sol bilimler tiykarinda iyelenetuǵin nárse eken. Alǵan bilimlerimiz yad bolmasada, ilimiń hámiyshe ózine joldas boladı eken. Ilimiy kóz-qarastı ámelge asiriwda insan nárse hám buyimlardan, waqiya hám háduyselerdiń kórinip turǵan ańlatpasina, formasina qarap emes, bálki onıń ishki mánisine, mazmunina qarap óǵan baha beriw lazim.

Solay etip ilimiy kóz-qarastı qáliplestiriwde bir-eki yáki bir neshshe topar tárepinen emes bálki kópshilik social pikir tárepinen orinlanatuǵin social- tariyxiy harakterdegi hádiyse bolıp tabıladı. Demek, ilimiy kóz qarastı qáliplewstiriw-insannan kóp miynet, tájriybe talap qilatuǵin quramali, mashaqatli iskerlik tarawi bolıp tabıladı.

Hárbir Oqıwshı jastiń dúnyaǵa ilimy kóz qarası rawajlanıwi ushın albette ilim-bilimniń orni ayriqsha birinshinshilerden bolıp tabıladı. Ilimsiz, bilimsiz insanlarda bunday kóz-qaras bolmaydı.

Qayqawis bilim menen aqıldiń áhmiyetin joqari bahalap, oni mal –dúnyadanda joqari qoyadi. Ol ilim menen birge kásip- ónerdiń zárúrligine de ayriqsha toqtaladı. Kásip- iyelewdi bilim menen qosip alıp bariwdiń zárúrligin kórsetip ótedi.

Ol adamdi 4 tayipaǵa bóledi.

1) Kóp nárseni biledi hám jáne bilgisi kele beredi. Bunday adamlardi ilimpazlar dep ataydi hám olarǵa boysiniwdiń zárúrligin esletip ótedi.
2) Bilmegen nársesin biliwge háreket etedi, olar iqlasli adamlar bolıp, bunday adamlarǵa úyretiw kerek deydi.
3) Bilgeninde bilmeydi, uyqida jasap atirǵanday jasaydi, olardı oyatiw kerek.
4) Bilmeydi, bilmeytuǵininda tán almaydi. Bular ashiwshaq adamlar bolıp, olardan qashiw kerek deydi.

Insanniń dúnyaǵa kóz- qarasınıń rawajlanıp bariwinda Qayqawis aytqan 1, 2 tayipadaǵi insanlardiń róli ayriqsha esaplanadı.

Dúnyaga ilimiy koz karas solay eti-aste akırın insan anında payda bolıp rauajlanıp barıuında albette ilim-bilimnin axmiyeti kushli eken.

Paydalanilǵan ádebiyatlar dizimi:

1. “Pedagogika tariyxi” U.Aleuov, A.K.Pazilov, Q.S.Seytmuratov, T.T Ótebaev Nókis. 2020.
2. “Oilada farzand tárbiyasi” U. Alimov, Tosh. 2014.
3. “Oila pisixologiyasi” Ǵ.B Shoumarov, I.O. Haydarov, N.A.Soǵinov, F.A.Akramova, G.Solihova, G.Niyozmetova. Tosh. 2010.

БОЛАЛАР АДАБИЁТИНИ ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ФОЙДАЛАНИШ УСУЛЛАРИ

Г.Тилеумуратова, Мустақил изланувчи

Ҳозирги кунда мамлакатимизнинг таълим- тарбия соҳасида янги педагогик технологиялар жорий этилиб, улар талаба-ёшларнинг билимларини оширишда хизмат қилиб келмоқда. Таълим жараёнини тўғри ташкиллаштириш учун мавжуд имкониятлардан фойдаланиш ўқитувчининг биринчи навбатдаги вазифаси бўлиб ҳисобланади. Ҳозирги кунда анъанавий ва ноанъанавий дарс намуналаридан фойдаланиб дарс ўтиш, дарсга қуйиладиган асосий талаблардан бири. Талабаларга таълим-тарбия бериш бир-бири билан чамбарчас боғланган ҳолда олиб борилади.

Бугунги кунда талабаларга жаҳон стандарти асосида замонавий таълим бериш масаласи куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб турибди. Бу биз ўқитувчилардан чуқур билимни ва тинимсиз изланишларни талаб қилмоқда. Ҳозирги кундаги таълим соҳасидаги ўзгаришлар, инновацион, янги педагогик технологиялар ҳар бир ўқитувчи мутахассис сифатида ўзининг алоҳида услубига, педагогик маҳоратига эга бўлишни талаб этади. Масалан, Қорақалпоқ болалар адабиёти фанини замонавий педагогик технологиялардан фойдаланиб, дарс ўтиш жараёнида Зинама-зина, Бумеранг, ФСМУ технологияларини қўллаб кўрамиз. Демак, мавзумиз «Мустақиллик йилларида Қорақалпоқ болалар адабиётининг ўрганилиш» бўлади. Шундай қилиб, Зинама – зина технологияси ушбу машғулот талабаларни ўтилган ёки ўтилиши керак бўлган мавзу бўйича якка ва кичик жамоа бўлиб, фикрлаш ҳамда хотирлаш, ўзлаштирилган билимларни ёдга тушириб, тўплаган фикрларни умумлаштира олиш ва уларни ёзма, расм, чизма кўринишида ифодалай олишга ўргатади. Бу технология талабалар билан бир гуруҳ ичида якка ҳолда ёки гуруҳларга ажратилган ҳолда ёзма равишда ўтказилади ва тақдимот қилинади. Шунингдек технологиянинг мақсади эса, талабаларни эркин, мустақил ва мантиқий фикрлашга, жамоа бўлиб ишлашга, изланишга, фикрларни жамлаб, улардан назарий ва амалий тушунча ҳосил қилишга жамоага ўз фикри билан таъсир эта олишга, уни маъқуллашга, шунингдек, мавзуннинг танч тушунчаларига изоҳ беришда эгаллаган билимларини қўллай олишга ўргатиш. Технологияни маъруза, семинар ҳолларда ўтказиш ҳамда назорат дарсларида қўлланилиши мумкин[1].

Кейинги янги педагогик технологиямиз Бумеранг технологияси бўлиб, талабаларни дарс жараёнида, дарсдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ўрганилган материални ёдида сақлаб қолиш, сўзлаб бериш, фикрини эркин ҳолда баён эта олиш, қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлиш ҳамда дарс мобайнида ўқитувчи томонидан барча талабаларни баҳолай олишга қаратилган. Зеро, технологиянинг мақсади ўқув жараёни мобайнида тарқатилган материалларни талабалар томонидан якка ва гуруҳ ҳолатида ўзлаштириб олишлари ҳамда суҳбат-мунозара ва турли саволлар орқали тарқатма материаллардаги матнлар қай даражада ўзлаштирилганлигини назорат

қилиш ва баҳолаш. Ўқув жараёни мобайнида ҳар бир талаба томонидан ўз баҳо (ёки балл)ларини эгаллашга имконият яратиш. Бу педагогик технологияни амалий машғулотлар, семинар ёки лаборатория машғулотлари ҳамда суҳбат-мунозара шаклидаги дарсларда якка тартибда, кичик гуруҳ ва жамоа шаклида фойдаланилишимиз мумкин. Машғулотда талаба дарс жараёнида мустақил ўқишлари, ўрганишлари ва ўзлаштириб олишлари учун мўлжалланган тарқатма материалларни (ўтилган мавзу ёки янги мавзу бўйича қисқа матнлар, суратлар, маълумотлар) қўлланади[2].

Маълумки, ФСМУ технологияси мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишда ёки ўқув-семинари якунида талабаларнинг ўқув машғулотлари ҳамда ўтилган мавзу ва бўлимлардаги баъзи мавзулар, муаммоларга нисбатан фикрларини билиш мақсадида ёки ўқув режаси асосида бирор-бир бўлим ўрганилгач қўлланилиши мумкин. Чунки бу технология талабаларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишга, очиқ ҳолда бақслашишга, шу билан қаторда талабалар томонидан ўқув жараёнида эгалланган билимларини таҳлил этишга ва эгаллаганлик даражасини аниқлашга, баҳолашга ҳамда тингловчиларни бақслашиш маданиятига ўргатади. Ушбу технологиянинг мақсади эса, талабаларга тарқатилган оддий қоғозга ўз фикрларини аниқ ва қисқа ҳолатда ифода этиб, тасдиқловчи далиллар ёки инкор этувчи фикрларни баён этишга ёрдам беради. Ушбу технология билан машғулотни ўтказишда, ўқитувчи ҳар бир талабага ФСМУ технологиясининг тўрт босқичи ёзилган қоғоз варақларини тарқатади ва якка тартибда уларни тўлдиришни илтимос қилади. Бу ерда:

Ф – фикрингизни баён этинг; С – фикрингиз баёнига сабаб кўрсатинг; М – кўрсатган сабабингизни асословчи мисол келтиринг; У – фикрингизни умумлаштиринг.

Технологияни ўқитувчи талабалар билан баҳс мавзуси (ёки муаммо)ни белгилаб олади ва якка тартибдаги иш тугагач, талабалар кичик гуруҳларга ажратилади ва ўқитувчи кичик гуруҳларга ФСМУ технологиясининг тўрт босқичи ёзилган катта форматдаги қоғозларни тарқатади. Кейин кичик гуруҳларга ҳар бирлари ёзган қоғозлардаги фикр ва далилларни форматда умумлаштирган ҳолда тўрт босқич бўйича ёзишларини таклиф этилади ва ўқитувчи кичик гуруҳларнинг ёзган фикрларини жамоа ўртасида ҳимоя қилишларини сўрайди. Машғулот сўнггида ўқитувчи томонидан муаммо бўйича билдирилган фикрларни умумлаштириш билан якунланади.

Мана шундай қилиб, учта технологиянинг мақсад ва вазифалари билан танишиб олдик. Зинама – зина технологиясида талабалар мавзу бўйича якка ва кичик жамоа бўлиб, фикрлаш ҳамда хотирлаш, ўзлаштирилган билимларни ёдга тушириб, тўплаган фикрларни умумлаштира олиш ва уларни ёзма, кўринишида ифодалайди. Масалан. Мустақиллик йилларида ёзилган болалар учун асарлар ва уларнинг бугунги кундаги аҳамиятини тушунтириб берамиз ва фикрларни умумлаштириб бир хулосага келамиз. Бу технологиямизда ушбу давр мобайнида ёзилган болалар учун асарларнинг номларини айтамиз ва мазмунини тушунтириб, аҳамият ҳақида сўзлаймиз.

Бумеранг технологиясида ушбу мавзу бўйича бугунги кунда болалар учун ёзилган адабиётлар ва уларнинг қўлланилиши ҳақида сўзлаб берилади, фикрини эркин ҳолда баён этади. Масалан, мустақиллик йилларида Х.Сапаровнинг болалар учун шеърларини айтиб ўтиш, эсда сақлаб қолиш, бу тўғрисида қисқа вақт ичида кўп маълумотга эга бўлиш ҳамда дарс мобайнида ўқитувчи томонидан барча талабаларни баҳолай олишга қаратилади.

ФСМУ технологиясида мустақиллик йилларида Қоракалпоқ болалар адабиётининг ўрганилиши бўйича мисоллар келтирамиз ва уларга жавоб берамиз. Масалан, мустақиллик йилларида Қоракалпоқ болалар адабиётини ўрганишга хисса қўшган олимлардан кимларни биласиз ва уларнинг болалар адабиётига тегишли қандай асарлари бор?

Талаба дарс мобайнида, саволларга жавоб беришга ҳаракат қилади ва ўз фикрини баён қилади, ўз фикрини ҳимоя қилади. Агарда, саволга натўгри бўлди деб ҳисоблаган талабалар аудитория бўлса, очиқ ҳолда бақслашишга, шу билан қаторда талабалар томонидан ўқув жараёнида эгалланган билимларини таҳлил этиш ва эгаллаганлик даражасини аниқлаш, баҳолаш ҳамда тингловчиларни бақслашиш маданиятига ўргатади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ушбу технологияларни қўллаш орқали бу касбни танлаган киши ўз мақсадига эришиш учун узликсиз ўқиши, ўрганиши ва изланиши ижодий меҳнат қилиш керак. Демак, биз юқорида таҳлил қилган учта технология талабаларнинг дарсларни пухта ва аниқ ўзлаштиришида кўмак беради. Албатта бу жараён талабаларининг билим даражаларини аниқлашда, ўзин-ўзи баҳолай олиши, маълумотлардан тегишли хулоса чиқариши амалий бериб қолмай, талаба-ёшларимизнинг жаҳон стандартларига мос равишда замонавий билим олишларига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. Тошкент, 2008. –27 б.
2. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. Тошкент, 2008. –32 б.

SHAŃARAQTA SÓYLEW MÁDENIYATÍNÍŃ QÁLIPLESIWI

Bayniyazova Gúlistan, NMPI
Bashlawısh tálim baǵdarı
2-kurs talabası

Shaxstıń kamal tabıwı, mánawiyatınıń qáliplesıwı hám rawajlanıwında shańaraqtıń ornı biybaha bolıp, jámiyettiń tiykarǵı buwını esaplanǵan shańaraq, jámiyet rawajlanıwı menen baylanıslı halda rawajlanıp baradı.

Shańaraqta hám shańaraqtaǵı múnásebetler ásirese ata-analar menen perzentler arasındaǵı qatnas jámiyet rawajlanǵan sayın áhmiyetli máselelerdiń biri bolıp kiyatır. Búgingi kúnde shańaraqlarda jámiyetlik tábiyanıń qıyınlıǵı, ayrım shańaraqlarda ata-analardıń jumıssızlıǵı, materiyallıq milliy tárbiyanıń jeter-jetpesligi, zaman rawajlanǵan sayın insan ańı, dúnyaǵa kóz qarası ózgeriwinde internet tarmaǵınan

kereksiz nárselerde paydalanıwı bulardıń bári-barlıǵı olar arasındaǵı múnásebet hám qarım-qatnastıń shiyeleniwine, qıyın jaǵlaylardıń kelip shıǵıwına sebep bolmaqta.

Házirgi kúnde jámiyettıń bir buwını bolǵan shańaraqlarda sóylew mádeniyatı qalay qáliplespekte, ata-babalarımızdan miyras bolǵan milliy qádiryatlarımız, úrip-ádet dástúrlerimiz qánshelli dárejede shańaraqlardıń bekkem bolıwına, olardıń bir-birewine mehir-muhabbatlı, awız birikshilikte tatıw jasawına xızmet qılmaqta. Jámiyettıń rawajlanıwı, zamanagóylesiwi shańaraqta perzent tárbiyasına qánshelli dárejede ózinıń tásirin kórsetpekte, ata-ana bala tárbiyasında kimlerdi yamasa nelerdi úlgi tutıwları zárúr usı sıyaqlı sorawlarǵa sheshim tabıwǵa háreket qılamiz.

Shańaraq adamzat besigin terbetken-uya bolsa, perzenttıń bas ustazı ata-anası. Ata-ananıń júris-turısı, úydegi qarım-qatnası, minez hulqı bári-bári balaǵa úlgi, óytkeni “Qus uyada neni kórse, ushqanda sonı qıladi” degen dana xalqımız.

Ata-ananıń minnetlerinen biri: balanıń boyına jaqsı qásiyetlerdi sińdire alıw, kún sayın emes, saat sayın balanıń oqıwın, miynet iskerligin, oyınıń, dosları menen qarım-qatnasın hámme waqıt sharshamay, erinbesten baqlaw, jaqsılıqqa jol siltewi kerekligin ańlawda hám orınlawda esaplanadı. Bul minnetlerdi orınlawda ata-analar bala tárbiyasında bir awız sóz benen de balaǵa jetip baratuǵınday qılıp tárbiya beriwde, ata-babalarımızdıń shańaraq, bala tárbiyası haqqında aytqan úgit-násiyatların qollawı bul úlken áhmiyetke iye dep oylayman. Máselen Berdaq babamızdıń úgit násiyat qosıqlarınan biri “Balam” qosıǵı idea- tematikalıq jaqtan didaktikalıq qosiqtıń eń jaqsısi sanaladi.

Altaqlama, taltaqlama,
Birew urdı dep, jılama,
Ash bolaman dep oylama,
Jigerli bol jastan, balam.
Óshińdi al dushpannan,
Kúshińdi jiyna jasıńnan,
Xalqıń qalmasın qasıńnan,
Jigerli bol jastan, balam.

Ata-anańdi qadirle,
Ólgeninshe jaqsı sóyle,
Mal tapsań torqaǵa bóle,
Ósiwińe jaqsı, balam.

Berdaq babamız bul qosıqlarda jas awladlarǵa óz násiyatın bayanlaw menen bir qatarda adamgershiliktiń ullı páziyletlerinde, atalıq násıyatında bergen. Ol qosıqlarında “Jaqsı qılıqta, jaman qılıqta adamǵa tez juǵadi”,-dep jazadi. “Terekti óz waqtında putamasań qıysıq bolıp ósetuǵınlıǵı sıyaqlı adamǵa da jaslıqtan tárbiya kerek”, -dep násiyatlaydı.

Ájinyaz babamızda perzent tárbiyasın oǵada joqarı bahalaydı. Onıń pikrinshe perzent – adamzattıń keleshegi hám asqar tawı. Ómirde jaqsı perzent tárbiyalay alǵan adam ózin oǵada baxıtlı sezedi. Sebebi, perzent quwanıshı hámme nárseden ústin turadı. Mısalı: “Megzer” dep atalǵan qosıǵında:

Bolsa jedelli márt ulıń,
Kewliń bálent tawǵa megzer.

Al, perzent kewlińdegidey bolıp shıqpasa, onnan jamanı joq. Ol tek ózin ǵana emes, ata-ananıda jer menen jeksen etedi. Mısalı:

Aqmaq bolsa tuwǵan balań,
Ómiriń zimistanǵa megzer.

Álbette, balanıń bunday jaqsı ya jaman hulıqqa iye bolıwında ata-analardıń shańaraqta bala tárbiyasına bergen itibarında mehir-muhabbatında dep esaplaydı.

Shańaraq ázel-ázelden muqaddes esaplanǵanı ushında júdá kóp danıshpanlar shańaraqtı dúziwdi mámleketti payda etiw sıyaqlı zárúrli dep biledi. Shańaraqtıń turaqlılıǵı hám baxıtlı ómiri sol mámlekettiń júzi, abıroyı dep qaraladı. Rawajlanǵan mámleketlerdiń óz mámleketlerinde shańaraqqa bunday itibar beriliwi, túrli jollar menen onıń abıroyın kóteriwge umtılıwı biykarǵa emes. Ullı rus psixologi A.Leontev áwladlar ara baylanıstıń jámiyet rawajlanıwı ushın áhmiyetin úyrenip, dáslepki dóretpelerinıń birinde "Eger sonday baylanıs bolmaǵanda rawajlanıwdıń ózi bolmas edi" –dep aytqan edi. Bul wazıypanı orınlawda jámiyettıń zárúrli bólegi bolǵan shańaraqtıń roli úlken bolıp tabıladı. Yaǵniy bunnan shańaraq bekkem hám ullı bolsa, mámlekette tap sonday bekkem hám ullı boladi degen juwmaqqa kelsek boladi.

Ullı chex pedagogi Yan Amon Komenskiy bolsa ádep-ikram, intizam tárbiyası haqqında: "Balada jas waqtınan baslap tártip-intizam, ádep payda etiw kerekligin ayttı. Bul – mártlik, ózin tuta biliw , shıdamlılıq qásiyetlerdi óz ishine alǵan páziylet bolıp tabıladı". Usi tiykarǵı qásiyetlerden tısqarı kishi peyillik, pákizelik, puxtalıq, xosh múlayımlılıq, úlkenlerdi húrmet qılıw, miynet súyiwshilik qásiyetlerin tárbiyalawda áhmiyetli wazıypa dep esaplaydı. Komenskiydiń bul aytqan bahalı pikirleri búgingi kúndede kóp ǵana shańaraqlarda jetispesligin bilemiz. Sonday shańaraqlarda ásirese ata-ana bul wazıypalardı aldına tárbiyanıń quralı dep qoysa perzenti álbette, hulıqlı, adamgershilikli insanǵa aylanadı. Komenskiydiń hárbir pikirlerin tálim-tárbiyanıń haqıyqıy quralı dep bilsek aljaspaymız.

"Ata-analar balalarınan nelerdi talap etiwleri múmkinligi haqqında durıs hám anıq túsiniklerge iye bolıwlari kerek. Olar tárbiyanıń keleshektegi jetiskenlikleri hám sátsizliklerinıń dáslepki tuqımların shashadı. Bunda olar ushın tálim – tárbiyaǵa baylanıslı bilim alıwdıń qanshama áhmiyetli ekenligin túsindirip otiriwdiń keregi joq" –dep jazǵan edi Komenskiy.

Albette, men bul pikirdi maqullayman óytkeni, jerge qanshama itibar berip miynet isleseń, soǵan jarasa zúráát alasań. Perzent tárbiyasında da sonday jaǵday júz beredi, ata-analardıń balalarınan kútken jetiskenligi, olardıń bala tárbiyasına degen itibarında.

Ataqlı rus pedagogı Konstantin Dmitrevish Ushinskiy shańaraq tárbiyasına joqarı baha berip, shańaraq tárbiyasın ata-analardıń jeke isi emes, al olardıń puxaralıq minneti dep qaraydı hámde bul tárbiyanı pútkilliy mekteptıń moynına júklep qoyıwǵa umtılǵan ata-analardı qaralaydı, olardı ayıplaydı. Onıń tálim-tárbiyaǵa tiyisli bolǵan bilimdi ata- anaları alıwları zárúr degen pikiri júdá bahalı bolıp tabıldı. Haqıyqattan da házirgi kúnde tárbiyashılardı ayıplaytuǵın ata-analar ushırap turadı, olar

balalarınıń oqıwǵa, sızıwǵa qızıqpawına yamasa jaman jollarǵa kirip ketiwinde ózlerin emes basqalardı ayıplı sanawı ayanshlı álbette.

Shańaraq tárbiyası hám qarım-qatnas mádeniyatı shańaraqta ata-analar, kempir apa hám atalar ulıwma úlken jastaǵı aǵayinler arqalı balalardı tárbiyalaw bolıp, ázeliy túrkiy dástúrlerge kóre ata-analarǵa qaraǵanda kempir ata hám kempir apanıń tárbiyalıq tásiri kúshi bolǵan. Ásirler dawamında joǵalmay, búgingi kúnge shekem ata- babalarımızdan miyras bolıp kiyatırǵan úrp-ádet dástúrlerimizdi dawam ettiriw, onı keleshek áwladqa miyras etip qaldırıw, perzentlerge onıń tárbiyalıq áhmiyetiniń joqarılıǵın ańına sińdiriw hárbir shańaraqta ata-ananıń jasi úlkenlerge minneti esaplanadı.

Ata-analardıń kóbinshe perzetlerin heshkimnen kem bolmasın, oylaǵan arman-maqsetlerine jetsin, hamme nársesi pút bolsin dep islegen háddi-háreketleri, perzent qálewlerin hámme waqıt orınlap barıwları da durıs emes. Óytkeni, bala hádden tıs erkelikke, óz bilgenin islewge, ata-ana ruxsatısız bári bir aytqanım boladı degen qıyallarǵa berilip ketiwi nátiyjesinde, hár qıylı jaǵdaylar júz beriwi múmkin. Olar hár qıylı jollarǵa túsip, jaman illet giripdarı qurbanına aylanıwları da múmkin. Ápiwayı ǵana mısal ata-ana balada kózge taslanǵan jetiskenliklerdi kórip, olardı hádden tıs maqtap, marapatlap, xoshametlep jiberedi. Bulda shańaraq tárbiyasınıń buzılıwına alıp keledi, sebebi kóp marapatlanǵan bala ózin joytıp, átiraptaǵılardı kózi kórmey qaladı, bul bilesiz insaniyatqa tiygen kesellik. Sol ushında ullı shayır atamız Ibrayim Yusupov "Qaraqalpaqtı kóp maqtama kózinshe" qosıǵında da qaraqalpaq xalqın kishi peyil bolıwǵa shaqırǵan, bul arqalı ol qaraqalpaq milletin usınday jaman illetlerden awlaq júriwin eskertip ótken. Álbette, ata-ana perzenti qandayda bir jetiskenlikke erisse quwanadı, onı marapatlap xoshametlegisi keledi bul tábiyiy, sonda da hámme nárse normasında bolıwı kerek, óytkeni bala bul jetiskenlik penen sheklenip qalmawı, elede izleniwden toqtap qalmawı zárúr.

Islam dininiń muqaddes dereklerinen biri bolǵan Quran hám Hádislerde ádep-ikramlılıq hayallardıń shańaraqtaǵı ornı hám wazıypaları, er adam menen hayal insannıń otasındaǵı múnásebet, qarım-qatnas, balalar tárbiyası, shańaraqti basqarıw, neke hám muhabbat máselelerine keń orın beredi. 38-hádiste bılay delingen: "Perzentlerimizdi izzet-húrmet qılıw menen birge ádep-ikramlılıǵında jaqsılańız" degenler. Álbette ata-analar óz perzentlerine jaqsı múnásebette bolıp, hár qıylı násiyat sózlerdi aytıp barsa, álbette ol ózinıń jaqsı nátiyjesin, jemisin beredi.

Dúnya boyına dańqı jayılǵan táwip, pedagog, psixolog Ibin Sinonıń tálim-tárbiya haqqındaǵı kóz qarasları da Orta Aziya pedagogika tarıyxında úlken orın iyeleydi: "Insan óz sezimlerine húkimran olardı ózgertiwge ılayıqlı, óz jan hám tánin tárbiyalar eken, jaman táreplerin maqtaytuǵınday nárselerge aylandırıwǵa onı mánawiy shıpakerlik penen dawalawǵa hámde áste aqırın, ádep haqqındaǵı kitaplarda kórsetilgen usıllar menen illetlerdi joq etiwge ılayıqlı."

Bul pikirlerdiń qánshelli dárejede haqıyqat ekenligin onıń búgingi kúnde de óz qádir – qimbatin joytpaǵanlıǵınıń guwası bolamiz. Máselen bir balanıń taǵdirinde sonday waqıya júz berdi. Ol kishkene waqtında anası sırt elge jumıs islewge ketedi, al ákesi bolsa ishimlikke berilgen boladı. Ol ata-ana tárbiyasın tolıq almaǵan bolsa da jan-tánin, ańın tárbiyalap házirgi kúnde Hákim dárejesine erisip, ózin-ózi tuwrı jolǵa

baslap tárbiyalanǵanınıń guwası bolǵanbız. Demek, insan Ibin Sinonıń aytqanınday qúdretli ol ózin, ańın tárbiyalawǵa ilayıqli eken.

Perzenttıń aqılıy, fizikalıq, adep-ikramlılıq, estetikalıq tárepten tárbiyalanıwına da shańaraqta tiykar salınadı. Sonıń ushında hárbir ata-ana perzentti tek ǵana dúnyaǵa keltiriwi emes, bálkim onı kámil insan qılsa, jaqsı tárbiya bere alsa, ol jámiyet aldındaǵı haqıyqıy wazıypasın orınlaǵan boladı. Shańaraqta tárbiya arqalı dúnyaǵa kóz-qaras, minez-qulq ólshemleri sińdirilip barıladı.

Paydalanilǵan ádebiyatlar dizimi:

1. “Pedagogika tariyxi” U.Aleuov, A.K.Pazilov, Q.S.Seytmuratov, T.T Ótebaev Nókis. 2020.
2. “Oilada farzand tárbiyasi” U. Alimov, Tosh. 2014.
3. “Oila pisixologiyasi” Ǵ.B Shoumarov, I.O. Haydarov, N.A.Soǵinov, F.A.Akramova, G.Solihova, G.Niyozmetova. Tosh. 2010.

МАЗМУНЫ

1-СЕКЦИЯ.
ПЕДАГОГИКА ТАРИЙХЫН ИЗЕРТЛЕЎДИ РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ ҲӘМ ЖЕТИЛИСТИРИЎДИҢ АКТУАЛ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Утебаев Т. Таълим мазмунини модернизациялаш ва таълим сифатини ошириш - давр талаби…….. **3**
ҚодировҚ. Олий таълим тизимида ғоявий тарбиянинг устувор йўналишлари…… **4**
Пазылов А. 2022 — 2026-жылларға мөлшерленген ҳәрекетлер стратегиясында – тәлим ҳәм тәрбия мәселелери…… **9**
Жиемуратов Т. XX әсирдиң 30-жылларында ташкент әтирапындағы қарақалпақ тилинде сабақ оқытылған мектеплер…… **12**
Сейтмуратов К. Жаслар арасында жазба саўатлылықты раўажландырыўдың гейпара мәселелери……..... **15**
Bekimbetova G. Qoraqalpoq etnopedagogikasida yoshlarni do'stlik, insoniylikka tarbiyalashning tarixiy ildizlari……..... **19**
Машерипова А. Қарақалпақстанда мектепке шекемги билимлендириў кеше ҳәм бүгин……..... **22**
Алимов А., Утебаев Т. Қарақалпақ педагогикасы тарийхын изертлеўде орны бар алым……..... **24**
Исмайлов А.С. Шаңарақ тәрбиясында салт-дәстүрлердиң әҳмийети..... **26**
Dosxodjaeva A. Qaraqalpaq xalqiniń shańaraq dúziwdegi salt-sanasi, shańaraq túrleri ham oniń tárbiyaliq áhmiyeti……..... **28**
Сейтмуратова Т.К. Қорақалпоғистонда XXI асрда дидактика ва ўқитиш технологияларининг ривожланиши……..... **30**
Оразымбетов Е.К. Халқ педагогикасида ёшларни ватанпарварликка тарбиялашнинг ўзига хослиги……..... **34**
Shukurlayeva V., Jumasheva G. O'zbekiston Respublikasida davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarining rivojlanish tarixi……..... **36**
Бекниязов Б. Мектептен тысқары жумысларда-мәдений мийраслардан пайдаланыў усыллары……..... **39**
Кеңесбаев Қ. Қарақалпақстанда журналист кадрларды таярлаў педагогикалық машқала сыпатында..... **41**
Менлимуратова Т.Н. Қарақалпақ фольклорында миллий музыка саз әспаблары арқалы оқыўшыларды руўхый-әдеп икрамлық тәрбиялаўдың әҳмийети..... **45**
Nurekeev B. Dzyudo gúresiniń qaraqalpaqstanda keń jayılıwı..... **47**
Дарменбаева Ж. Соғлом турмуш тарзини шакллантириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида..... **49**
Sarsenbaev Q. T.Qaypbergenov povestlerinde insan psixologiyasın jaratıw sheberligi..... **51**
Бектурсинова Г.Ж. Третий ренессанс в глазах каракалпакской молодежи..... **53**

Абдисаттарова Э. Кимё тарихини ўрганиш кимёни ўқитиш самарадорлигининг мухим омили сифатида..... **56**

2-СЕКЦИЯ.
ЗАМАНАГӨЙ ПЕДАГОГИКА ҲӘМ ПСИХОЛОГИЯ ИЛИМИН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ ҲӘМ ЖЕТИЛИСТИРИЎДИҢ ӘҲМИЙЕТЛИ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Юзликаев Ф.Р. Методология педагогической науки..... **61**
Пазылов А.К. Шайыра шийрин халмуратованың педагогикалық көз-қараслары..... **66**
Кайпов Н.П. Тасвирий санъат таълимини қорақалпоғистон республикаси шароити учун модернизациялашнинг зарурати ва ижтимоий-педагогик асослари..... **69**
Esemuratova T. Aqil tárbiyasi xaliq dóretiwshiliginiń ulli ǵáziynesi..... **72**
Абдалиева П.И. Қарақалпақ балалар фольклоры тийкарында балаларды әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаў..... **74**
Сейтжанова У.К., Кудиярова А. Профессиональная деятельность учителя в обучении детей..... **77**
Сапарова Л.Х. Киши мектеп жасындағы ақлый раўажланыўы төмен балардың өзине баҳа бериў өзгешеликлериниң қәлиплесиў машқаласы..... **79**
Қурбаниязов М.Д. Балалардың ерте өспиримлик дәўиринде пухаралық қараслардың қәлиплесиўи..... **81**
Kenjebaeva K.B. SHaxsning shakllanishi va taraqqiyoti..... **82**
Курбанбаева Д.М., Кожамуратова Ш. Важность изучения истории педагогики для современного учителя..... **83**
Matmuratova G.K., Bekbagambetova J.R. Oilada bolalarni ma'naviy meroslar va milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashning shart-sharoitlari..... **86**
Бабашева Г.Б. Ўқувчиларнинг ўқув-билув мотиватциясини комплекс такомиллаштириш юзасидан олиб борилган тажириба - синов ишлари мазмуни..... **87**
Темирбекова А.О. Билимлендириўди интеграциялаўда инновацион технологиялардан пайдаланыўдын әҳмийети..... **91**
Ерлепесова Х., Зинатдинова Г. Жоқары оқыў орнында студентлердиң тыянақлы ойлаў өнерин қәлиплестириўдиң педагогикалық тийкарлары..... **94**
Erejepov M. Tálim menejmentine tiyisli teoriyalardiń rawajlaniwi..... **99**
Жумашева Г., Султанова У.С. Формированию у детей навыков свободного владения языком..... **101**
Ильясова З. Илим-билим ийелеўде китаптың орны ҳәм әҳмийети ҳаққында..... **103**
Байниязова Г.М. Оилада болаларни ватанга садоқат маданиятини тарбиялашнинг педагогик имкониятлари..... **105**
Инагамова Л.У. Ёш раҳбарларда стрессга бардошлиликни оптималлаштириш усуллари ва техникалари..... **107**
Kurbanbaeva M.U. Bo'lajak o'qituvchilarni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish..... **111**

Sarsenbaeva Z.J. Paremialarning lingvomadaniy va lingvokognitiv tahlili..... **113**
Muratbaeva A.J. Socialliq joybarlar oqiwshilarda joqari mánawiy paziyletlerdi qáliplestiriw mexanizmi sipatinda..... **115**
Сапарова Л.Х. Киши мектеп жасындағы балалардың билим алыўының қәлиплесиў машқалалары..... **118**
Sarsenbaeva Z.J. Madaniyatning ingliz va qoraqalpoq maqollarida aks etishi (lingvomadaniy tahlil) **119**
Шермухамедова М. М. Школьное образование в эпоху цифровой экономики в узбекистане..... **121**
Карлыбаева Г.Е., **Бекмуратова У., Бекмуратова М., Алиева Р.** Инновацион таълим технологиялардан фойдаланиб ўқитиш методикаси..... **124**
Matkarimova M.A. Óspirimlik dáwirindegi oqiwshilardiń oqiwǵa bolǵan qiziǵiwshiliǵin arttiriwda social ortaliqtiń tásiri..... **127**
Matjanov N.S., Bazarbaev Z., Janabaev I. Fizikadan laboratoriya mashg‘ulotlarini innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish..... **129**
Jumabayev B.Y. Pedagogika oliy ta`lim muassasalarida zoologiya fanini o`qitishda “keys-stadi” texnologiyasidan foydalanish..... **131**
Каллибекова Г., Рейимбаева А. Методика работы над предложением в младших классах..... **135**
Omarov S M. O‘quvchilarda xalq og`zaki ijodi namunalarini o`rganish asosida ma`naviy ehtiyojni shakllantirishning samaradorlik yo`llari..... **137**
Omarov B.M. Ma`naviy-ahloqiy tarbiya haqida sharq mutaffakkirlarining qarashlari..... **139**
Pirimbetov B.A. Qábiletli oqíwshílardí aníqlaw hám rawajlandíríwda pedagogikalíq texnologiyaníń áhmiyeti..... **141**
Рахмонова Р., Равшанова М. Формирование экологического воспитания при преподавании биологии..... **143**
Maqulbaeva G. Jasi úlkenlerdi úziliksiz bilimlendiriw máselesi..... **145**
Рахмонова Р., Толибов С. Применение метода кейс-стади при обучении темы взаимодействие неалелльных генов для повышения эффективности преподавания генетики..... **147**
Faxriddinov Y. Ta’lim tarbiya jarayoni baholashda qo‘llaniladigan pedagogik ta’sir usullari..... **150**
Shamsidinova G.D., G’iyasova N., Hosilova U.B., Murodova G. Oliy ta’lim muassasalarida ekologiya fanlarining o’qitilishi masalalari..... **153**
Давлетниязов С., Кеңесбаева М., Агзамова С. Microsoft excel дәстүри жәрдеминде физикадан мәселелер шешиў..... **156**
Ибрагимова С.О. Ўқувчиларнининг бўш вақтларида мактабдан ташкари ишларнинг аҳамияти..... **158**
Baxtiyorova M.B. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida grammatikaga oid tushunchalarini shakllantirish bosqichlari..... **160**
Allabergenova G.B., Allaberganova N.M., Hajibayeva S.B., Ro’zimbayeva S.N. Zamonaviy o’quv–didaktik vositalar innovatsion texnologiyalar va o’qitish jarayoni o’rtasidagi aloqalarni takomillashtirish omili sifatida..... **163**

Yaxshiboyeva D.T. Biotexnologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda talabalarning mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi..... **166**
Alewov Ó., Saparbaev E. Harakatli o'yinlarni tarbiyaviy, sog'lomlashtiruvchi va bilim berish ahamiyatlari..... **168**
Abdirimova Sh.X.. Ta'lim jarayonini tashkil etishda muammoli ta'limning ahamiyati..... **171**
Kurbanbayeva D. Definition of the concept "woman" in phraseologies in the karakalpak and english languages..... **173**
Абдиразақова Н. Мектептеги класстан тыс жумыслар арқалы оқыўшыларды мийнет сүйиўшиликке тәрбиялаў усыллары..... **175**
Annayeva M. Oqiwshilardiń ana tilinen ózlestirgen bilimlerin ámelde qollaniwdi uyretiwdiń metodikasi..... **179**
Erejepov Respublikamizda mámleketlikemes bilimlendiriw mákemlerin shólkemlestiriw tiykarlari..... **183**
Qurmangalieva A. Zamanagóy pedagogikaniń rawajlaniwinda logopediya pániniń orni..... **186**
Xalmuratova Sh. Baslawísh klass oqíwshílarínińkreativ pikirlewin rawajlandíríwda triz texnologiyasínan paydalaníwdíń áhmiyeti..... **187**
Saburova S. Baslawish klasslardiń ana tili sabaqlarinda klasstantis jumislardi shólkemlestiriw mazmuni..... **190**
Boranbaev B. Jámiyetlik turmisqa talapqa say beyimlespegen hám óz ornin tabalmaǵan balalar tárbiyasi..... **193**
Mırzabaeva D. Baslawísh klass matematika sabaqlarínda stem texnologiyasínan paydalaníwdíń áhmiyeti..... **195**
Tólegenov M. Shaxstíń sociyalizaciya processinde mekteptiń roli..... **198**
Наршабаева А.Ю. Студенттерді шет тілі сабағында мәдениет аралық толеранттылыкка тәрбиелеу технологиясы..... **200**
Мамбетзадаева Ф. Мектепке шекемги жастағы баланың жеке сыпатларын қәлиплестириўдиң әҳмийети..... **203**
Japparbergenova I.B. Bo'lajak pedagoglarning tashkilashtiruvchi-boshqaruvchilik kompitentligini shakllantirish..... **205**
Шермухамедов А.Т. Дистанционное обучение в узбекистане: steam..... **206**
Сапаров А.Т. Мектепке шекемги жастағы балаларды тәрбиялаўда халық ойынларының әҳмийети..... **209**
Сейтмуратов С. Стереометриялық мәселелерди шешиўде векторлар усылы..... **212**
Каллибекова Г., Айтмуратова И. Пластилинография как развитие творческих способностей младших школьников..... **215**
Shodiyeva O. M., Qurbonov B. Tibbiy biologiya fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish..... **217**
Каллибекова Г.А., Шукируллаева С., Моделирование предложений в период обучения грамоте..... **220**

Shamsidinova G.D., G'iyasova N., Hosilova U.B., Murodova G. O'zbekistonda ta'lim tizimining uzviy bog'liqligi va o'qitish bosqichlarining muhim ahamiyati..... **222**
Қудайназарова М. Коммуникатив көнликпелерди ҳәм педагогикалық тажирийбелерди жетилистириўдиң базы бир машқалалары..... **225**
Бердимбетова Г.Қ. Класстан тыс жумысларда заманагөй педагогикалық технологияларды қолланыў усыллары..... **227**
Ахетова Г. Использование метода «да - нет» на уроке музыки при изучении темы «название нот в звукоряде» **229**
Mamirova Z.N. Oliy ta`lim muassasalarida raqobatbardosh kardlar tayyorlash va ekologik ta'limning dolzarb muammolari..... **232**
Қунназарова Қ. Инглиз тили дарсларида интерфаол доскадан фойдаланишнинг имкониятлари..... **234**
Бекназаров И.Д. Коррупционные правонарушения..... **236**
Shomurotova X.B. Biologik ta'limning zamonaviy modeli: muammolar va istiqboldagi rivojlanishi..... **239**
Artikbaeva Sh. Baslawish klass matematika sabaqlarinda klastan tis jumislar hám olardi shólkemlestiriwde inovacialiq texnologiyalardan paydalaniw..... **241**
Asanova U.S. Ta'lim jarayonida yangi texnologiyalarni foydalanishning ahamiyati..... **243**
Ataqulova M.N., Turobova G.J. Pedagogika oliy ta`lim muassasalarida biologiya fanlarini o`qitishda kompetensiyaviy yondoshuvning ahamiyati..... **245**
Absalamova G Sh. Mishel monten "tajribalar" asarida farzand tarbiyasi to'grisidagi qarashlari..... **247**
Uzakbayeva R.A. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarning orni..... **250**
Reymbaeva G.S. Talaba yosнlarning hayoti va faoliyatida shaxslararo munosabatlarning jarayonida - millatlararo totuvlik va diniy bag`rikenglik qadryatlarinig shakllanishi..... **252**
Шермухамедов А.Т. Кадры для цифровой экономики: опыт зарубежных стран..... **255**
Kamolova Z.O. Ilm-hunar mavzusidagi ertaklarni o'qish darslarida o'quvchilarni tarbiyalash..... **259**
Jumaniyozova M.X.,Yaqubova N.R. Ta'limiy diktantlar va ularning boshlang'ich sinf o'quvchilarining imloviy savodxonligini shakllantirishdagi ahamiyati..... **261**
Dawletnazarov I. Klastan tis isler protsessinde oqiwshilarda tabiyatqa estetikaliq múnásebetlerdi qáliplestiriw..... **264**
Bekbosinov D. Baslawish klass muzika páni oqitiwshisina qoyilatuǵin didaktikaliq talaplar..... **266**
Urazimbetov A.B. Qoraqalpoq yoshlarining milliy identikligini rivojlantirish haqida..... **267**
Achilova N. R. Pedagogika oily ta`lim muassasalari talabalarda kreativlikni rivojlantirish..... **270**

Babasheva G.B., Utepova M. Kichik maktab yoshidagi bolalarda o'yin foliyatining ahamiyat..... **272**
Sharapova G.V. Immunologiya fanini o'qitish samaradorligini oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish metodikasi..... **275**
Shaxmurodova D.A. Ta'limda steam yondashuv..... **278**
Xudayberganov Sh.Sh.,Yaqubova N.R., Saparboyev J.M. Ta'lim klasteri asosidagi mashg'ulotlarda kompetensiyaviy yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlari..... **280**
Turganov E. O`zbekistonda sun`iy intellektni rivojlanishiga ta`sir etuvchi omillar..... **284**
Shılmanov R. Qaraqalpaq xaliq milliy balalar oyinlarinin túrleri hám úyreniw jollari..... **286**
Kamalova S. Mektepke shekemgi bilimlendiriw procesinde oqíw baǵdarlamanıń áhmiyeti..... **288**
Ережепов А.А., Алланиязов Р. Халқ чолғуларнинг таснифланишини ўқувчиларга ўргатишнинг услублари..... **290**
Nyutonova X. Sharq mutafakkiri - Alisher Navoiy asarlarida axloqiy tarbiya masalalari..... **295**
Bekmuratov A., Abdimuratov G. Xalíq pedagogikasında shańaraq tárbiyasınıń sáwleleniwi..... **297**
Ko'palov S.U., Rejabova Sh.H., Bekchanova F.M. Shaxsni tarbiyalashda sportning roli va ahamiyati..... **300**
Ómirzakova G. Mektepke shekemgi bilimlendiriw sholkemlerinde zamanagóy bilim beriw ózgeshelikleri..... **302**
Isnaddinova A., Pazılov A. Balaní shańaraqta tárbiyalawda ata-apanıń orní..... **304**
Машарипова Б. Бўлажак тарбиячи-педагогларда касбий мотивацияни шакллантиришнинг асосий мазмуни..... **306**
G'aniyeva A.T. Maktabgacha ta'limda inklyuziv ta'limni yo'lga qo'yilishi..... **308**
Urgenichbaeva A. Zamonaviy maktabda ingliz tili fanini o'qitishning yangi yondashuvlari va usullari..... **310**
Sarsenbaeva S. ilm va ma'rifat uchun jonini fido etkuvchi pedagog ayol..... **312**
Allabaeva A. Mektepke shekemgi jastaǵi balalarǵa ana tilin úyretiwde grammatikaliq materiallardan paydalaniwdıń lingvodidaktikaliq tiykarlari..... **314**
Xusanov A., **Aminov M.** Texnik mexanika fanidan talabalar uchun cho'zilishni labaratoriya tajribasida tekshirish..... **315**
Каллибекова Г., **Ибраимова Н.** Виды нетрадиционных форм уроков в начальной школе..... **318**
Yusupova N., Jumasheva G. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirish..... **321**
Umarova M. Bola shaxsini shakllanishida oila tarbiyasining ahamiyati..... **324**
Begaliev N. Tyutorliq xizmetin jetilistiriw jollari (ózbekstan joqari oqiw orinlari misalinda)..... **326**
Уразымбетов А.Б. Формирование гражданской идентичности молодежи как педагогическая проблема..... **328**

Artıqbaeva D. erkin gúreste hayal-qízlardíń fizikalíq tayarlíǵín rawajlandíríw usílları**..... 330**
Rajabova.G. Abu Rayhon Beruniy asarlarida ekologik ta'lim-tarbiyaga oid fikrlar**..... 331**
Ýegenmuradow A., Temirbekowa A.O. Magtymguly pyragynyň döredijiliginde tälim-terbiýä bolan garaýyşlar**..... 333**
Agajanow Y.A., **Temirbekowa A.O.** Hadys ylmy we onuň terbiýeleýji ähmiýeti**..... 335**
Bazarbaeva M. Tálim hám tárbiya**..... 338**
Бекбергенова Г. Ҳуқуқый мәденият - жәмийетимизди раўажландырыў негизи**..... 340**
Даулетмуратов Ф.Б. «Едиге» дәстанында теңеўлердиң жумсалыўы**..... 344**
Uzakov S.E. Zamonaviy pedagogika va psixologiya ilm-fanni rivojlantirish va takomillashtirishning muhim masalalari**..... 346**
Saparbaev T., Doshniyazova S. Pedagog xizmetkerlerdiń birin biri túsinip islesiwi shaxslar ara dawlardi boldirmawdiń tiykari**..... 348**
Saparbaev T., Iqlasova M. Mektep oqiwshilarin miynetke tárbiyalawdiń pedagogikaliq áhmiyeti**..... 351**
Saparbaev T., Bawbekova A. Jaslardi kásipke baǵdarlawdin' ayrim mashqalalari**..... 354**
Berdimuratova D. Lesson on innovative technologies in educational system use in the process**..... 356**
Bektursinova G.J. Tálim sistemasín modernizaciyalawda innovaciyalíq pedagogikalíq texnologiyalardan paydalaníw**..... 358**
Бекимбетова Г.Р. Совершенствование системы повышения квалификации работников народного образования**..... 359**
Utepbergenov A., Bayjanova K. Jas óspirimlerdi psixologiyalíq jaqtan sportqa tayarlaw**..... 364**
Nurishov D.E. Pedagogik texnologiyani jismoniy tarbiya darslarida ekologik madaniyatni rivojlantirish bosqichlari**..... 366**
Utepbergenov A.K., Djullibaeva Sh.K. Jismoniy tarbiya darslarida milliy o'yinlarning rivojlantirish nazariyasi va uslubiyati**..... 369**
Utepbergenov A.K., Ro`zibaeva Z.O.** Maktabgacha bolalarda harakatli o`yinlar tashkil etish va o`tgazish uslubiyati..... 372**
Tajetdinova S., Tursınbaeva U. Mektep oqiwshilarin muzika tálimi arqali tárbiyalawda oqitiwshiniń roli**..... 374**
Nadırova A., Palvasheva M. Joqari oqiw orinlarinda muzika pánin oqitiwdiń mazmuni hám metodikasi**..... 376**
Abdiyazova A., Tleumbetova Q. Mektepke shekemgi jastaǵı balalariń intellektin inretaktiv usillar arqali rawajlandiriw**..... 378**
Sabirova M., Tangirbergenova M. Oilada bolalarning bo`sh vaqtini tashkil etishda tarbiya turlaridan foydalanish masalalari**..... 380**
Menlibaeva A., Menlibaeva U. Oilada farzandlarga mehnat va ekologik tarbiya yo'nalishlarini o'rgatish masalalari**..... 381**

Shernazarova N. Maktablarda musiqiy to`garak tashkil etishda maktab va oila hamkorligi masalalari..... **383**
Жалиев Т.Ж. Талабаларда ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияни шакллантиришда маънавий-маърифий тадбирларнинг аҳамияти..... **385**
Жалиев Т.Ж. Talabalarning ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasini shakllantirishning asosiy vazifalari..... **387**
Babayeva D.R., **Abdullaeva M.** Maktabga tayyorlov yoshidagi bolalarda vatanparvarlik tushunchalarini shakllantirishning o‘ziga hos hususiyatlari..... **389**
Axmedova M.B. Imom ismoil al-buxoriy hadislarda iqtisodiy va ma’naviy tarbiya masalalari..... **391**
Davletova X. Janubiy koreya uzluksiz ta’lim tizimida-oliy ta’limning o‘rni..... **393**
Japarova R. Катта ёш гуруҳи болаларини қўғирчоқ театри воситасида ижодий қобилиятларини тарбиялаш асослари..... **396**
Дарменбаева Ж. Соғлом турмуш тарзини шакллантириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида..... **399**
Jumaniyazova G.J. Tevarak - atrof bilan tanishtirish orqali maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida..... **400**
Матжанова Г. Мактабгача ёшдаги болаларни ҳайвонот олами билан таништириш орқали ахлоқий сифатларни шакллантириш..... **403**
Abıllaeva U. Baslawish klasslarda xaliq awizeki dóretpelerin oqiw processinde paydalaniw jollari..... **405**
Masharipova S. Ko`p yillik tayyorgarlik bosqichida engil atletika turlariga o`quvchi yoshlarni saralashning pedagogik texnologiyasi..... **408**
Jaqsımuratova H. Oilada farzand tarbiyasida urf-odatlarning o’rni..... **410**
Zarımbetova G. Baslawish klaslarda texnologiya sabaqlarinda oqiwshilardi kásip-ónerge baǵdarlaw texnologiyalari..... **412**
Erejepov A.A., Abatbaeva U. Musiqiy ta‘limda art-pedagogikani rivojlantirishda o‘quvchilarning ijodiy imkoniyatlari..... **414**
Арзиев Ш.А. Таълим кластери муҳитида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг креатив компетентлигини ривожлантириш..... **416**
Пазылов Т.А. Бошланғич синф дарсликларида қорақалпоқ фольклори материалларидан фойдаланишнинг мавжуд ҳолати..... **418**
Dosanova G. Олий таълим муассасалари талабаларида ахборот маданиятини шакллантириш..... **423**
Ережепова С. Мактабгача таълим ташкилотларида болаларни маънавий ахлоқий тарбиялаш педагогик муаммо сифатида..... **425**
Ешмуратова Г. Мактабгача ёшдаги болаларда эстетик тасаввурларни шакллантириш..... **427**
Каллибекова Ж. Олий таълим муассасалари талабаларида ахборот маданиятини шакллантиришнинг дидактик шарт-шароитлари..... **429**
Илханова А. Мактабгача ёшдаги болаларда табиатга нисбатан меҳр-шафқат туйғусини тарбиялаш..... **432**
Allambergenova Z.P. Boshlang'ich sinflarda sintaksis elementlari ustida ishlash metodikasi..... **434**

Ernazarov N., Abdullaev A. Basshiniń jinis ózgeshelikleri..... **437**
Jumasheva G., **Utegenova D.** Balalar tilin ósiriwdiń didaktikaliq principleri... **439**
Ataxanov A., Utebaev T. Qaraqalpaqstanda milliy gúrestiń rawajlaníw shárt-shárayatlarí..... **442**
Bazarbaeva G., Tleumbetova Q. Mektepke shekemgi jastaǵí balalardíń mshbsh ne maslasíwíníń psixologiyalíq ózgeshelikleri..... **445**
Erejepov D. Milliy háreketli oyínlardíń klassifikaciyasí hám dene tárbiya sabaqlarínda paydalaníw jollarí..... **447**
Bekmuratov Q., Nawrızbaeva A. Bilimlendiriw procesiniń mazmuni hám waziypalari..... **449**
Tabınbaeva M., Tleumbetova Q. Mektepke shekemgi bilimlendiriw mákemelerinde pedagogikaliq processti basqariw..... **451**
Исмаилова Д.У. Роль иностранного языка для развития профессиональной коммуникативной компетентности будущих юристов..... **453**
Danyarov A. Interaktiv usíllardí paydalaníwdíń bazí bir máseleleri..... **455**
Berdanova M.S. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchi shaxsni shakllantirishda interaktiv yondashuvdan foydalanish usullari, shakl va vositalari..... **458**
Bektursinova G.J. Jańa Ózbekstanda hár tárepleme rawajlanǵan jámiyetti jaratíwda jaslardíń orni..... **458**
Turganov E. Sun`iy intellektning paydo bo`lish tarixi..... **460**
Бекманова Ж. Модернизация дошкольного образования направленное на всестороннее развитие дошкольников на основе культурно-творческогоподхода.....**462**
Моянов Ы. Қарақалпақ бақсышылық мектеби ҳәм қосық – сазлардың дөретилиў тарыйхы …… **467**
Бердибеков Ю.И. Қарақалпақ бақсыларының қосық ҳәм сазларды атқарыў тийкарында талабардын руўхый мәдениятын раўажландырыў…….. **469**
Bayniyazova G. Oqíwshílardıń dúnyaǵa ilimiy kóz-qarasın qáliplestiriwde ilim, bilimniń áhmiyeti..... **471**
Тилеумуратова Г. Болалар адабиётини замонавий педагогик технологиялар асосида фойдаланиш усуллари……... **477**
Bayniyazova G. SHańaraqta sóylew mádeniyatınıń qáliplesiwi..... **480**

«Қарақалпақстанда педагогика илимин раўажландырыўдың актуаль мәселелери: бүгин ҳәм келешек» атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ

«Қорақалпоғистонда педагогика илм-фанини ривожлантиришнинг долзарб масалалари: бугун ва келажак» мавзусидаги
Республика илмий-назарий анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ
Республиканской научно-теоретической конференции на тему «Актуальные вопросы развития педагогической науки в Каракалпакстане: сегодня и будущее»

Әжинияз атындағы НМПИ баспаханасында басылған. 2022-ж.
Буйыртпа №0329 Нусқасы – 100 дана. Форматы 60х84 Көлеми 30 б.т.
230105, Нөкис қаласы, П.Сейтов көшеси, н/ж. Реестр №11-3084.